

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

JANUÁR.

I. FÜZET.

AZ IPARTÖRVÉNY REVISIÓJA.

Irta : HELTAI FERENCZ.

Három közlemény.

I.

I. A modern iparjog kifejlődése.

A polgárosodás kezdetén az iparjog azonos a munkajoggal, a mely egyaránt megillet minden szabad embert; a rabszolga jogtalan, vele ura korlátlanul rendelkezik. Az állam ezen korban nem avatkozik a polgárok magán tevékenységébe, a melynek határait és módját minden szabad egyén maga szabja meg. Az ó-kor klasszikus államaiban a polgárság jogositványa magában foglalt minden magánjogot, így a munka szabad jogát is. Az ipari munkát e korban legnagyobb részben a rabszolgák végzik, úgy a mint azt az úr előírja; szabad munkások, a szó mai értelmében, alig vannak. A középkori german-frank államokban is a szabad munkajog volt az uralkodó, a mennyiben az összefért a rabszolgasággal és a jobbágysággal. A szabad ember bármely foglalkozást üzhett, minden megszorítás nélkül; az uri hatalomnak alávetett egyén természetesen csak azt, a mit ura megengedett. Ezen kezdetleges korszakban az ipar nem birt semmi jelentőséggel, mert minden család vagy udvar maga fődözte szükségletének legnagyobb részét; külön iparos osztály nincs. A fejedelmek, nagyobb urak és kolostorok udvarán majd minden mesterséget értő jobbágyok voltak letelepítve, a kik eleinte kizárólag urok részére dolgoztak, majd bizonyos szolgáltatásért szabadalmat nyervén, mások számára is.

A külön iparos osztály alakulása a városok keletkezésével egy időbe esik; a városok keletkezése pedig Közép-Európában szorosan összefügg ezen nagyobb uri udvarokkal. A városok urai saját érde-

kükben felhasználtak minden eszközt a város lakosságának növelésére, mert jövedelmük a városi lakosság szaporodásának arányában gyarapodott. Szabadalmakat adtak a lakosoknak; szabadokká tették a beköltözőket, ha egyénileg nem voltak szabadok; megadták a polgároknak bizonyos mértékben az önkormányzati jogot. Az iparüzés ekkor is szabad volt, mert senki sem bírálta, mint szerezték meg az egyes mesterek, a mesterségük folytatásához szükséges képzettséget és ügyességet.

A középkori állam egyik alapelve volt a szabad emberek egyesülési jogának elismerése. Ezen jog különösen a városokban emelkedett jelentőségre, mert főleg ezekben voltak található nagyobb számban olyan elemek, a melyek érdekeik közössége következtében leginkább érezték az egyesülés szükségét. Az egyesülés éle addig, míg a teljes városi szabadság ki nem volt víva, a város ura ellen fordult, a kivel szemben az összes polgárok sorakoznak; a mint azt elérték, az egyes polgári osztályok egymás között is elkülönülnek, és így versenyeznek a városi hatalom birtokáért. Ez a fejlődés menete nemesak Olaszországban, hol a városok külön államokká váltak, hanem Németországban is, hol a városok területi uralmat nyertek, sőt Franciaországban is, de ott az állami hatalom megszilárdulása meggátolta az önálló városok keletkezését. Az egyesülési jog alapján sorakoztak az egyes polgárok a Gildekbe, a czéhekbe, melyek eleinte csak vallásos és ethikai czélokot követtek. A czéh nyitva állott mindenki előtt, ki abba be akart lépni, mert minél számosabb taggal rendelkezett valamely czéh, annál nagyobb volt tekintélye. A czéh a fejlődés ezen fokán tisztán magánjellegű egyesület, a melynek tagjait a közös védszent tisztelete és a kölcsönös segítség és oltalom fogadalma köti össze. Mint váltak ezen tágabb értelemben vett czéheken belől a külön iparos czéhek az iparos osztály önkormányzati közegeivé, az még nincs kellőleg földerítve. Csak annyi bizonyos, hogy ezen korban a czéh még mint a városi hatóság közege jár el, annak nevében bírja hatalmát. Kizárólagos privilegiumokkal a mesterség üzésére a czéhek nem bírtak; a városi hatóság az u. n. szabad mestereknek mindig megadhatta az iparüzési jogot. A czéhek fejlődésének ezen korszaka, mely Németországban körülbelől a tizenötödik századdal végződik, volt a czéhek és egyuttal a kézműipar aranykora. A czéh keretén belől az iparos osztály mesterekre, legényekre és inasokra tagozódott, ez képezte a

munkás osztály állandó szervezetét. A hatósági jogok fejében, a czéh biztosította a fogyasztót a megrövidítés ellen.

A czéhekben egyesült az összes iparos elem; a fejlődés folyamán azonban ezen tényleges állapotból jog lett, a melyet akár magánál a ténynél fogva, akár külön privilegiumok alapján úgy értelmeztek, hogy a ki nem tartozik a czéhez, annak nem is szabad mesterséget folytatnia. Az iparüzés joga a czéh jogává vált. Ez maga után vonta azt, hogy a czéhbe való belépést, illetőleg a mesterré avatást mindig terhesebb és elviselhetlenebb föltételekhez kötték. Az inas-, legény- és vándorlási időt mindinkább kiterjesztették, a mesterré avatást sokba kerülő és mégis használhatatlan remek elkészítésétől és drága lakomáktól tették függővé, úgy hogy tényleg csak az lehetett mesterré, a kit a czéh akart. Az ipar a czéhek monopoliumává vált, a mi annak elhanyaglását vonta maga után; a művészi ügyesség, a mely a középkor annyi iparágát kitüntette, megsemmisült; az iparcikkek minősége megromlott; a közönség oltalom nélkül odadobott a czéhek kizsákmányolásának. A czéhek féltékenyen megőrizték privilegiumaikat, meggátolták az új mesterek letelepedését, sőt az új iparágak kifejlődését is, a czéhen belől pedig szabályzataikkal megkötötték az egyes czéhtársak kezét

Ezen visszaélések mindenütt előfordultak, hol a czéhek kizárólagos privilegiumokra tettek szert, Németországban úgy, mint Franciaországban. Angliában soha sem bírtak azzal, az állami hatalom ott sohasem tűrte az ilyen közjogi természetű magán hatalmak kifejlődését. Ott folytonosan érvényes maradt azon jog, hogy minden szabad ember üzhet bármely iparágat. Az ipar megkezdése ott is bizonyos föltételekhez volt kötve, de ezen föltételeket nem valamely önkormányzati testület, hanem a hatóság, az állam állapította meg mindig. A continensen az önkormányzati testületek által gyakorolt iparrendészetet Angliában mindig az állam kezelte; csak egyes, rosszul sikerült kísérletek történtek a czéhek igénybevételére. Az iparrendészet célja eleinte kizárólag a fogyasztók megvédése volt, később, különösen a tizenhatodik század kezdetétől fogva az ipar, főleg a kivitelre dolgozó ipar fejlesztése és az iparos osztály megélhetésének biztosítása. Az iparra vonatkozó különböző törvények, a melyek közül némelyek csak helyileg voltak érvényesek, Erzsébet királynő alatt codificáltattak, és ez által Anglia egyseges iparjog birtokába jutott. A kézműipar önálló üzésének fölté-

tele ekkor a hét éves inasidő betöltése lett, az inastartásra minden mester jogot nyert, a legényeket legalább egy évre kellett fölfo-gadni. A munkaidőt nyáron 12 órában, télen napkeltétől napnyug-táig állapította meg a törvény. A mesterek és legények, meg inasok közötti előforduló peres ügyekben a békebirákra és a városok taná-csára bízott a jogszolgáltatás. Ezen szabályok alakilag egészen századunkig érvényesek maradtak, de a gyakorlat már a 17. század vége óta nem követte azokat, a mi az érdekeltek részéről nem egy-szer szolgáltatott keserű panaszokra okot. Miután az angol kor-mány elérte az ipar fejlesztésére irányuló politikájával célját, az állam többé nem avatkozott be dispositiv szabályokkal az ipari életbe; az iparüzés joga a század kezdetével tényleg szabaddá vált

Alig erősödött meg Franciaországban a királyi hatalom, rö-g-tön szembeszállt a cézékkel. A Valois házból való első királyok főleg mint a városi szabadság képviselőit üldözték a cézéket, a melyeknek megdöntésére 1350-ben az iparüzés jogát egészen sza-baddá tették. A cézék azonban felhasználva azon kedvezőtlen vi-szonyokat, melyekbe a királyság a külháborúk következtében ju-tott, erélyesen védték önkormányzati jogaikat s szabadságukat és győztesek maradtak az állami hatalommal szemben. A tizenötödik században az állam iparpolitikájában a pénzügyi szempont jut ér-vényre; az állam kibékül a cézékkel, de hatalma alá rendeli azo-kat; elismeri jogaikat, de követeli, hogy azok a királyi hatalom ki-folyásának tekintessenek; föntartja magának a cézészabályzatok megerősítésének jogát, és ennek fejében megadóztatja a cézéket. A királyi hatalom a cézékkel szemben már a század második felé-ben határozottan érvényesíti a korona azon jogát, hogy a cézéktől függetlenül nevezhet ki mestereket és adományozhat monopoliu-mokat. Ez azon államelv kifejlődéséhez vezetett, hogy az iparüzés joga tulajdonképen királyi jog, a melyet a korona tetszése szerint ado-mányoz és megvon. Világos kifejezésre jut ezen elv az 1581. tör-vényben, a mely egységesen szabályozta a francia iparjogot, csakis egyes városokra alkotván külön szabályokat. E törvény megkönnyi-tette a cézhebe való fölvételt; megtörte a különböző helyi cézéknek egymás közötti szoros elzárkózását az által, hogy megengedte bizonyos korlátok között a mestereknek egyik helyről a másikba való áttelepülését; igyekezett meggátolni a cézék által a fölvételnél üzött visszaéléseket, a melyek költséges lakomákban és kivihe-

tetlen remekek előírásában nyilvánultak. A remek megbírálását a végső esetben a királyi bíró által kinevezett mesterekre bizta, a mi biztosítékot nyújtott a czéhek önkénye ellen, egyuttal azonban a mesterré avatást meghatározott királyi illeték lefizetéséhez kötötte.

Ezen törvény nem hajtotta a kellő szigorral végre és nem is vonta maga után azon jótékony hatást az ipar fejlődésére nézve, a mely szabályainak keresztülvitele mellett bekövetkezett volna. A czéhek visszaélései megújultak, a francia ipar nem haladt, a mivel a más ügyekkel igénybe vett állami hatalom nem is törődött. Egy Colbertnek kellett kezébe vennie az államigazgatást, hogy az abszolút királyi hatalom végleg megsemmisítse az iparos testületek rendelkezési szabadságát. Colbert intézkedéseinek célja a pénzügyi szempont megőrzése mellett, az ipar fejlesztése volt; eszközei ugyanazok, csak nagyobb arányúak, mint a melyekkel Anglia már ekkor kivivta az angol ipar elsőbbségét. Ez az iparüzés állami szabályozásának korszaka. A czéhek a kormány végrehajtó közegeivé váltak, feladatuk most már csak az volt, hogy megvalósítsák az állami rendeleteket, a melyek a legapróbb részletig szabályozták az iparüzést, nemcsak kormányzati és szervezeti tekintetben, hanem technikailag is. A szabályzatok (réglements) végrehajtásának ellenőrzésével Colbert külön állami tisztviselőket bízott meg, az állami gyárfelügyelőket, a kik „nemcsak a kezét, hanem a fülét, szemét és száját képezték a kormánynak.“ Ezek hozták a szabályzatokat nyilvánosságra, megmagyarázták azokat az iparosoknak és ügyeltek a végrehajtásra. A czéhekbe való belépés megkönnyített, a czéhjog az állam által revideáltatott, az ipari jogszolgáltatás külön állami közegekre bízott.

Ezen ipar-kormányzati intézkedésekkel kapcsolatban, Colbert végrehajtotta iparpolitikai terveit is; számtalan új iparágat honosított; meg előmozdította a gyárak keletkezését; a technika emelésére állami gyárakat alapított, a melyek egyenként az iparfejlesztés gócpontjaivá váltak. Colbert célzott ért intézkedéseivel, az ipart a fejlődés nem sejdített magaslatára emelte. Halála után azonban a kormány más elveket követett; a kincstár a folytonos háborúk következtében örökös pénzzavarral küzd; az iparos testületeket megadóztatja és ennek fejében szabadalmakat ad azoknak; a czéhmesteri állásokat örök áron eladja; hivatalokat creál a czéhek ellenőrzésére és ismét eladja azokat a czéheknek; szóval az iparszervezet meg-

alkotása a pénzügyi szempontok szerint történik. A czéhek eladósodnak, csak hogy megőrizhessék monopoliumaikat; éber szemmel kísérik az új iparágak keletkezését, és elnyomni igyekeznek azokat; hosszadalmas és költséges pereket folytatnak egymás ellen; az ipari jogszolgáltatás meglazul, úgy hogy végül mindenki érzi az ipari szervezet hiányait. Az állami gyámkodás, a mely egy nagy szellem kormányzata alatt oly áldásos eredményeket szült, most ép oly elviselhetlenné vált, mint előbb a magára hagyott és visszaélésekkel elburjánzott szigorú czéhrendszer volt.

Az önálló közgazdasági tudomány keletkezése a gazdasági hanyatlás ezen korába esik. A nemzeti jólét föltételeit, a természeti jog alapján tudományosan fejtegetik és követelik, hogy a törvényhozás ezzel összhangzásba hozassék. Az általános fölvilágosodás és a különleges szakműveltség terjedésével, az egyén is önállósul és nélkülözheti az állam gyámolítását, a mely éppen Franciaországban oly szomorú eredményekre vezetett. Ezen eredmények szemlélete megerősítette Gournay tételét, a „laisser-faire, laisser-passer“ elvet. Az iparjog terén ezen elvet Turgot, a legkiválóbb physiokrata tudós és államférfi valósította meg. Az általa kezdeményezett törvények mind erre czéloztak; műve koronáját az 1776. februárius havában kiadott királyi rendelet képezi, mely eltörölte a czéheket. (Edit du roi, portant suppression des jurandes.) Az ezen rendelethez csatolt mémoire több tekintetben igen nevezetes, mert az első államokmány, mely határozottan kifejezi, hogy az iparüzés jogától az állam senkit sem foszthat meg. „Kötelesek vagyunk megengedni“, mondja a rendelet: „hogy összes alattvalóink teljesengyagorolhas-sák jogaikat; ezen védelemmel főleg az emberek azon osztályának tartozunk, melynek leginkább szüksége és joga van arra, hogy életfentartása egyetlen forrását egészen kihasználhassa, mivel munkáján és szorgalmán kívül úgy sincs egyéb vagyona.“ A törvény föltétlenül elveti azon tant, hogy a munka joga királyi jog. A munka joga isteni jog, „minden ember tulajdonjoga, a mely a legelső, a legszentebb és a legelévülhetlenebb valamennyi jog között“.

Ehhez képest a törvény a következőket rendeli: minden iparágat szabadon űzhet mindenki, a külföldi is; a czéhmesterek (gardes-jurés) nem gyakorolhatják többé jogaikat; a kézművesek minden egyesülése megtiltatik. A törvény ezen három pontja tökéletesen szakít a régi iparjoggal, ennek helyébe a következő határozatok lépnek:

1. Minden mesterember köteles jelentkezni a Lieutenant général de police-nál és nevét, lakhelyét és foglalkozását bejegyeztetni. 2. Minden mester köteles inasairól és legényeiről jegyzéket vezetni és azt kívánatra a hatóságnak bemutatni. 3. A mészárosok és sütők kötelesek, ha üzletüket meg akarják szüntetni, ezen szándékukat egy évvel előbb a hatóságnak bejelenteni. 4. Azon iparágak, a melyek a közönségre nézve kellemetlenséggel vagy veszéllyel járnak, ezentul is rendőri felügyelet alatt maradnak. 5. Minden városrész iparosai választanak évenként egy syndicust és két segédet, a kik a kormány és az iparosok között a közbenjárók; ezek kötelesek kerületük iparosaira ügyelni, a rendőrfőnököknek jelentést tenni és annak rendeleteit az iparosokkal közölni. 6. Az árú minősége fölötti perekben, melyeknek tárgya nem nagyobb 100 livre-nél, és a mesterek és legények között, a szerződés megszegéséből folyó perekben a rendőrfőnök illetékes. A törvény négy mesterségre nézve föntartotta a czéheket. u. m.: a nyomdászokra, aranyművesekre, gyógyszerészekre és fodrászokra. Az elsőkre nézve rendőri okokból; az aranyművesekre és gyógyszerészekre, mivel ezek árúczikkeinek jószágát nem ellenőrizheti a közönség; végül a fodrászokra, mivel azok mindnyájan vették állásukat és így kárpótlás nélkül nem foszthatók meg azoktól. A rendelet érvénye egyelőre csak Párisra szorított.

A rendelet végrehajtásánál Turgot nem remélt ellenállásra akadt: a párisi parlament megtagadta a törvény beiktatását. Seguier főállamügyész maga kelt a régi rendszer védelmére, de a királyi beiktatási parancsnak végre is engedett a parlament, Turgot-t azonban sikerült ellenfeleinek három hónap mulva megbuktatni. Az egyszer kimondott elvet azonban nem tehették ki nem mondottá annak következményeit számba kellett venni. Turgot utóda Cugny nem állította vissza az eltörölt czéheket, hanem új czéhszervezetet alkotott. A Párisban képviselt 121 iparág közül, a melyek előbb ugyanannyi czéhet alkottak, 21 egészen szabaddá nyilvánított, a többi 100-at pedig 50 czéhbe egyesítették, a mi által a czéhek vilongásai az egyes iparágak üzésének joga fölött megszorítottak. Ugyanazon mester beléphetett két czéhbe is, a melyekből sem a nőket, sem a külföldieket nem volt szabad kizárni. A czéhek előjáróságai visszaállítottak, de korlátoltabb hatáskörrel; a fölvételi díjak leszállítottak. A februáriusi törvény alapján letelepedett mes-

terek folytathatták iparukat a nélkül, hogy köteleztettek volna a czéhekbe belépni. Az iparosok maguk azonban nem nagyon igyekeztek az új szervezetnek előnyeit felhasználni, a legtöbb czéh nem is alkotta meg szabályzatait, úgy hogy azokat az állami közegeknek kellett kiadniok, a mi legjobban mutatja, hogy Franciaország megérett az iparszabadságra. Necker alatt igyekezett a kormány még ezen szabályokon is tágítani, a mennyiben az ipar szükséglete azt megkövetelte; különösen megengedte a réglementoktól eltérő technikájú iparüzést minden esetben. Az iparszervezethez sem ragaszkodott szigorúan a kormány; megtűrte, hogy czéhköteles iparosok letelepedjenek a nélkül, hogy beiratkoztak volna a czéhbe. A kormányzat a törvény ellenére megvalósította az iparszabadság bizonyos nemét.

A forradalom meghozta az iparszabadságot; a czéheket már 1789. augusztus 4-én eltörölték a nélkül, hogy ez az érdekelt iparosok körében ellenzésre talált volna. Az 1791. márczius 17-én kelt törvény proclamálta az iparszabadságot; az önálló iparüzés jogát csak egy föltételhez kötötte, a melyet mindenki teljesített, mert csak az iparigazolványnak bizonyos adóval való megváltásából állott. Ezt követte a formalisan még ma is érvényes 1791. június 17. törvény, mely az iparosok mindennemű egyesülését megtiltotta. A császárság és az azt követő korszak megkísértette ugyan egyes, az ipar szabadságával ellentétben álló intézmények behozatalát, de maga az elv Franciaországban többé kérdés alá nem jött, ott a forradalom óta szakadatlanul az iparszabadság uralkodik, a mely azonban nem korlátlan, csak hogy nem a kereseti szabadság, hanem az iparüzés módja szabályoztatik, főleg biztonsági és egészségügyi tekinteteből. Ilyen korlátozások foglalvák az 1848. szept. 9. törvényben és az 1881. május 17. rendeletben a munkaidőre, és az 1874. június 2. törvényben, és az azt kiegészítő rendeletekben a gyermekek és nők munkájára, meg az egészségügyi szabályokra vonatkozólag.

Németországban a czéhek által üzött visszaéléseknek orvoslását már a tizenhatodik században megkísérté a törvényhozás. A birodalmi végzések nagy számából következtetést vonhatunk a visszaélések általánosságára és terhességére; a végzések és törvények nem segítettek azonban a bajokon, mert nem volt, ki azokat végrehajtsa. A központi hatalom folyton gyengült, a kis államok önálló-

ságra tettek ugyan szert, de a háboru sokkal jobban elfoglalta őket, mintsem hogy az ipar emelésére gondot fordithattak volna; a birodalmi városokban pedig a czéhek voltak az uralkodók a városi tanácsban, mely ellenökben mit sem tehetett. A czéhek kiváltságait helyes uton szerzett magánjogokul tekintették, a melyeket jogsértés nélkül nem lehetett egyoldalulag eltörölni. Némileg kedvezőbb állapot állt be, midőn azon jogfelfogás vergődött uralomra, hogy a czéhjogok magánjogi kiváltságok ugyan, de a mint az államtól származnak, ugy az által a velök való visszaélés vagy köztekintetből vissza is vonhatók. Elismerésre jutott azon elv is, hogy végső sorban nem a czéh, hanem az állami hatalom az iparüzési jog forrása, a melynek jogában áll a privilegizált czéhek mellett, a czéhekhez nem tartozó egyéneket is az iparüzés jogával felruházni. A mint a területi, állami absolut hatalom teljesen kiképződött, a czéheket állami rendőri intézményeknek tekintette, a melyeket tetszése szerint szabályozott. A czéhjog és a czéhszervezet hatósági uton állapított meg, a miben a vezérszempontra a mercantilisticus iparfejlesztési politika volt. Az iparágak czéhbeli és nem czéhkötelesekre osztattak, de mindkettőnek üzésére nézve, az állam alkotta meg a szabályokat, és ügyelt föl kiterjedt rendőri intézkedéssel végrehajtásukra. Minden kis állam, sőt a nagyobb államok egyes tartományai is, külön iparjogot nyertek, a melyek egyes intézkedésekben különböztek ugyan egymástól, de a városokat kivéve, mind az állami rendszabályozáson alapultak. Az állami rendszabályozást legerélyesebben és legkövetkezetesebben Poroszország vitte keresztül, a melyet leginkább befolyásolt Franciaország iparpolitikája. A forradalom alatt a francia uralom vagy védnökség alá került német területeken, a szabad francia iparjog vált uralkodóvá.

Poroszországot a Franciaországgal viselt háboruk egészen kimerítették, és midőn a nagy reformátorok Stein és Hardenberg újjászervezték az államot, figyelmüket nem kerülte el, mennyire akadályozhatja annak fölvirágzását a gazdasági megkötöttség, melyben minden sinlődik. A gazdasági szabadságot biztosító szabadelvű törvények között, az elsőnek egyike az 1810. királyi rendelet az iparadó behozataláról és az 1811-ki ipartörvény. Az első rendelet az önálló iparüzés jogát az iparjegy megváltásához kötötte, a melyet mindenkinek ki kellett szolgáltatni, a ki jogszerű életmódját rendőri bizonyítvánnyal igazolta és az iparadót lefizette. Csak

egyes iparágaknál, a melyek „ügyetlen üzésénél közveszély forog fönn, vagy a melyek a közbizalom megszerzését és feddhetlen magaviseletet követelnek“, kellett előbb a megállapított föltételeket kimutatni. Ilyen iparosok voltak : a gyógyszerészek, kőművesek, illetőleg építészek, malomépitők, kéményseprők, hajóácsok, ácsok, műszerészek és aranyművesek. Az iparüzésre nézve addig a városok és falvak között fönnálló különbség, a kizárólagos iparüzési jogok, az iparüzési jogra vetett adók és szolgáltatások eltöröltettek. Az iparüzés fölügyeletével a rendőri hatóságok bizattak meg. Az 1811. ipartörvény ezen rendelet alapján áll, csak közelebbről jelöli meg az iparüzésnek köztekintetből való rendőri korlátozásait. A föntartott vagy engedélyezés alá eső iparágakra nézve, a képesítés kimutatására, állami vizsgáló bizottságok szerveztettek. A czéhek nem töröltettek el, de senki sem kényszerithető a belépésre, a czéhbeli és nem czéhbeli mesterek között, minden különbség megszűnt.

Az iparjog egysége Poroszországban a francia uralom teljes megtörése után megszűnt, mert a visszanyert és az ujonnan szerzett tartományokban megmaradt a régi iparszervezet, a mint az a bekebelezéskor érvényes volt, így a Rajnamelléki tartományokban a francia iparszabadság, a keleti tartományokban a czéhrendszer. A gyakorlatban ez rendkívül sok nehézségre adott okot, az ipartörvény hiányai is mindinkább kitűntek, úgy hogy egy egységes ipartörvény megalkotása mindinkább érzékeny szükségét képezett. Ez az ipartörvény tiz évi beható tenácskozás után, 1845. januárius 17-én kiadatott. Az ipartörvény az önálló iparüzés jogát a rendelkezési szabadság, állandó lakhely és az előljárósági bejelentés föltételéhez köti. Ez szabály kivételnek csak olyan iparágaknál van helye, a melyeknek üzése közveszélyes; vagy közbizalmat föltételez. A régi czéhek nem töröltettek el, de szabályzataikat revideálniok kellett; az új czéhek alakulása előmozdított, a mennyiben bizonyos iparágaknál az inastartási jog, a czéhbe való belépéstől tétetett függővé; a czéhek egy része pedig jogot nyert a fölvételt képesítés kimutatásától függővé tenni.

Alig lépett életbe ezen ipartörvény, a kormány kényszerítve volt azt az iparosok kívánságai szerint módosítani. Az 1849. iparügyi rendelet a kézműipar önálló üzését számos iparágban a czéhtagság föltételéhez köti, a mit a képesítés kimutatásával lehetett megszerezni, még pedig vagy a czéh előtti, vagy állami bizottság

előtti mestervizsgával. A gyári üzlet is szabályoztatott a kézművesek érdekében, a mennyiben a gyárosok csak bizonyos korlátok között alkalmazhattak legényeket. A kézmű ipari cikkek kicsinyben való eladásának szabályozására a helyi hatóságok nyertek jogot, a kik azt szabályrendeletileg csak mestereknek engedhették meg. A czéhek helyhatóságilag jogot nyerhettek még a nem czéhköteles iparágak üzésébe is beavatkozni. A külföldiek csak a helyi hatóság és a czéh megkérdezése után nyertek a letelepedésre engedélyt.

A gyakorlatban ezen törvény szigorú kivitele számtalan sérelemre adottokot, daczára annak, hogy a kormány ezen végrehajtás körül a legszabadelvűben járt el, ezért alig alakult meg az észak-német szövetség, mindjárt felhangzott a szabadelvű ipartörvény megalkotásának követelménye.

A szövetségi kormány már 1868. év elején előterjesztette a javaslatot, de végleg abból csak 1869. június 21-dikén vált törvény, mely jelenleg az egész német birodalomra, Elsass-Lotaringiát kivéve, kötelező. A törvény egyes szakaszai azóta módosítottak, különösen a munkások érdekében; az ipartársulatokról szóló czim is egészen megváltoztattatott az ipartársulatok alakulásának előmozdítása czéljából, de egészben véve, az ipartörvényhozás ma is az 1869. törvényben kijelölt elvi alapokon nyugszik. A törvénynek az önálló iparüzés jogára vonatkozó intézkedései a következők: 1. §. Ipart mindenki üzhet, a mennyiben a törvény kivételeket vagy korlátozásokat meg nem állapít. 2. §. A város és vidék között, az iparüzésre és annak terjedelmére vonatkozó különbség megszűnik. 3. §. Különböző iparágaknak egyidejű üzése vagy ugyanazon iparágaknak több üzlet- vagy elárusító helyen való folytatása megengedett. 4. §. A czéhek és a kereskedő testületek nem zárhatnak ki másokat az iparüzésből. 11. §. A nem az önálló iparüzés jogára vonatkozólag, meg nem állapít meg különbséget. 41. §. Az önálló iparüzés jogosítványa magában foglalja tetszés szerinti számú legények, segédek, mindennemű munkások, és a mennyiben a törvény intézkedései mást nem rendelnek, tanoncok fölvételének jogát. 42. §. A ki jogot nyert valamely ipar üzésére, az azt ipari telepének helyén és azon a helyen kívül is gyakorolhatja.

Az osztrák kormány a gazdasági ügyekkel csak a 17. század vége felé foglalkozhatott behatóbban, miután megszabadult az állandó török veszedelemtől. A kormányzati iparpolitika mercanti-

listikus, mely a czéheket az ipar fejlődésének akadályául tekinti. A czéhek visszaéléseinek meggátlását czélozzák VI. Károly 1731. és 1732-ben kiadott iparpatensei, a melyek az új czéhek alakítását és a czéhszabályzatok kiadását, a fejedelemnek tartják fön, és általános, az ipar fejlesztését előmozdító határozatokat állapítanak meg, a melyekkel a czéhszabályzatokat összhangzásba kellett hozni. Az addig meg nem erősített czéhszabályzatokat be kellett mutatni az udvari kamarának, a mely azokat revideálta és megerősítette. Az egyes czéhszabályzatok azonban annyira ellentétes határozatokat tartalmaztak, hogy szükségesnek mutatkozott egy általános czéhszabályzatot kiadni, a mi Cseh- és Morvaország számára 1739-ben megtörtént. Az a meghatározott területen mindenütt érvényes volt, csak egyes nagyobb városok czéhei nyertek jogot külön czéhszabályok kiadására előzetes jóváhagyás után. Az önálló iparüzésre a czéhbe való fölvétel ad jogot; a fölvételt, ha az illetőnek jó bizonyítványai vannak, a szabályszerűen betöltött inasi, legény- és vándorlási időről és a remeket jól elkészítette, nem tagadhatta meg a czéh. A fölvétel körül üzött visszaélések megakadályozására külön határozatok állapítottak meg. A czéhszervezet szabályozása azonban nem vált be, a törvény nem hajtatott kellőleg végre, a visszaélések megújultak, úgy hogy Mária Teréziának és Józsefnek gyakran kellett azokkal foglalkozniok. E két uralkodó alatt a szigoru czéhrendszer megszorítása volt az ipari kormányzat célja. Az eddig nem czéhköteles iparágak nem vonattak ilyen szervezetbe, az új czéhszabályzatok megerősítése lehetőleg megtagadtatott, a czéhek befolyása a mesteri jog körül korlátoztatott; végre a mesteri jogot, a czéhek megkérdezése mellett, egyenesen a hatóság adományozza, a czéheknek csak a beiktatás maradván fön. Külön privilegiumok utján adományoztatik az iparüzési jog a nélkül, hogy a czéhbe való belépés követeltetnék, egyes iparágak szabadaknak nyilvánítatnak és üzésükre előzetes engedély után, mindenki feljogosittatik; már 1765-ben 37 ilyen iparágat sorol föl egy udvari rendelet. A gyárak általában kivétetnek a czéhek befolyása alól. A század elején a czéhek befolyása egészen megtörik, az iparüzést most már kizárólag az állam szabályozza. Egységes ipartörvény alkotására már 1776-ban történik az első kísérlet, de a megalkotott javaslat nem vált törvénynyé, hasonlóképen nem az 1835. tervezet, úgy hogy Ausztria csak 1859-ben jutott ilyennek birtokába.

Az 1859. deczember 20. kelt és 1860. május 1. hatályba lépett törvénynek tárgyunkat érintő szakaszai a következők : 1. §. Az ipar vagy pusztá előleges bejelentés alapján (szabad ipar), vagy külön hatósági engedély alapján (engedélyezett ipar) gyakorolható. 2. §. Azon iparágak, a melyeknél a közérdek szempontjából szükséges az iparüzést külön engedélyhez kötni, engedélyezettek gyanánt tekintetnek. 3. §. Minden iparág szabad, a mely nem jelentetik ki engedélyezettnek. 4. §. Az önálló iparüzéshez szabály szerint megköveteltetik, hogy a vállalkozó szabadon rendelkezessék vagyona fölött. 72. §. Az önálló iparosok és segéd munkások között fölmerülő jogviszonyok, a mennyiben ezekre vonatkozólag, a törvény nem tartalmaz külön szabályokat, az általános polgári törvénykönyv szerint itélendők meg. 106. §. Azok között, kik ugyanazon vagy rokon iparágat folytatnak, ugyanazon vagy szomszédos községekben, fentartandó a testületi szervezet, a mennyiben pedig ez még nem léteznék, lehetőleg behozandó. Egy testület kiterjedhet a viszonyok szerint több község iparosaira és különböző iparágakra is. 107. §. A ki valamely testület területén iparágat önállóan üz, a melyre nézve a testület szerveztetett, magával az ipar megkezdése által tagja lesz a testületnek, és köteles az azzal járó kötelezettségeket teljesíteni. 115. §. A testületek fölállításával az ipar megkezdése vagy üzése senkire nézve sem korlátozható más módon, mint a törvényben megállapittatik.

A fentebbiekben lényeges vonásokban vázoltuk, mint fejlődött ki Európában a jelenleg érvényes iparjog, mely mindenütt az iparszabadság elvére van fektetve. A fejlődés kezdetén az állam nem befolyásolja a munka szabadságát, a mely a korlátlanágból átmegy a testületi szabályozás, az önkényes állami szabályozás, a rendőri szabályozás stádiumain, míg végre a jogállamban egyetemes jogszabályok alá esik, mint az emberi élet minden nyilvánulása. A mint a testületi szabályozás elviselhetlen önkénynyé fajult, úgy vált az állami absolut szabályozás is, a mely a maga idejében ép oly jótékony hatású volt, mint a testületi a czéhrendszer virágzása alatt, terhessé nemcsak az egyénre, a ki önállósult, hanem az államra is, a mely nem birt megfelelni feladatának. A midőn az állami hatalom az egyénnel szemben, az értelmi felsőbbiséget képviselte, az szivesen alárendelte magát gyámkodásának, de a szerepek megcserélődnek; az állam nem képes többé megfelelni azon hivatásnak, a

mely az egyén tevékenységének positiv vezetésében nyilvánul, és ez el is vonja azt mindig nagyobbodó feladatkörének betöltésétől, viszont az egyén. átmenvén a nevelési processuson, képes is, szükségét is érzi annak, hogy tevékenységét saját belátása szerint intézhesse. Ez a fejlődés szükségszerű, mert az emberi természetből és az állam lényegéből folyik. A fejlődés ugyan az, mint föntebb láttuk egész Európában. Legelőször következett be Angliában, alig befollyásolva a tudomány és a 18. század bölcselete által, tehát nem az elmélet, hanem az élet parancsa követelte. Hogy beállott Francia- és Németországban meg Ausztriában, bizonyítja, hogy a gazdasági fejlődés hasonló fokain a különböző államokban is ugyanazon szükségletek mutatkoznak; az is kitűnik, hogy azoknak kielégítési módja is csak egy lehet.

Azon államokban, a melyeknek ipari jogfejlődését jellemeztük, az iparüzés joga, a részletes szabályzatok különbözősége mellett, egy közös vonást mutat föl és ez az iparszabadság. A fentebbiek után alig lehet kétséges és azért talán fölösleges is megemlitenünk, hogy az iparüzés szabadsága nem korlátlan. Ez civilisált államban sehol sem létezik, mert a mint az emberi cselekvés minden terén állit föl az állam korlátokat, a melyeken tul senki sem hatolhat, ugy az iparüzés sincs sehol az egyén önkényének teljesen átadva, a mit nem is követel senki, ki tisztában van az állam fogalmával. Az iparüzés korlátaait azonban mindenütt az állam állítja föl, és nem mint előbb a testületek; és azok kötelezők egyaránt mindenkire. Ezek a korlátok sehol sem érintik a kereseti szabadságot, a melyet ma az állam, egész terjedelmében elismer és mely jelenlegi a társadalmi rend alapja és szülője. Az iparüzésnek a multban fennállt korlátozásai ezt szoritották meg tulajdonképen és ezt kellett az államnak szabaddá tennie, mert nem viselhette el a megszorítás következményeit. Ha az állam nem ismeri el a munkához való jogot föltétlenül és egészen, akkor szükségszerűleg el kell viselnie a munkára való jog következményeit, vagy a mi egyre megy, az államilag elébök gördített akadályok miatt magukat fön tartani nem tudók eltartásának kötelezettségét, szintén föltétlenül és egészen. Ez az államéletben is uralkodó igazság követelménye. Ezt a socialistikus elvet a czéhrendszer, a mely különben is socialistikus, nem is tagadta meg virágkorában, az állam azonban nem vallhatja, mert nemcsak ő, hanem a társadalom is összeroskadna alatta.

Ha a társadalmi és állami rend az egyéni felelősség elvén alapul, akkor ezzel szemben meg kell adnia az egyéni cselekvési szabadságot is, a mely amannak föltétele. A cselekvési vagy kereseti szabadság megszorítása csak akkor lehet jogszerű, ha az állam helyt áll annak következményeiért is. E kettő közül csak egyet választhatni, összeegyeztetésük lehetetlen. Ezért nem pusztán elméleti jelentőségü, midőn azt állítjuk, hogy az államnak el kell ismernie elv gyanánt a kereseti szabadságot, a melynek minden megszorítása külön indokolandó. Wagner és utána Schönberg ezzel ellentétben azt vitatják, hogy az egyénnek csak annyiban van joga a kereseti szabadságra, a mennyiben ez a szabadság a közgazdaság legjobb állapotát, erkölcsi céljainak elérését biztosítja. Szerintök az egyéni szabadság megkötöttsége az eredeti állapot és ennek tágitása csak annyiban helyes, a mennyiben bebizonyítatik, hogy a nagyobb szabadság jobban megfelel ugy az egyéni, mint a közérdeknek. Az ellentét nem látszik lényegesnek, valójában azonban az dönti el az államnak egész szerepét a közgazdaság körül. A mit ez a közgazdasági iskola vitat, az meg volt a multban s eredményezte a mult század végétől egész a század közepéig tartó forradalmakat, a melyek a szabadság elvét juttatták az állami életben diadalra. Rettegetes bizonyítékok voltak azok, a melyek kitüntették, hogy az az állami rend, a melynek alapelve az egyén elnyomása, igazságtalan és képtelen.

A kereseti szabadság kivívásával a sok százados iparszervezet, a czéhrendszer magától összetört. A czéh, melynek létföltétele a kereset szabályozása volt, megsemmisült volna minden törvényhozási intézkedés nélkül is, abban a perczen, a melyben megszűnt létföltétele, a mint csak tengéletet élnek Ausztria kényszertársulatai, mert nem rendelkeznek azon eszközzel, a mely föntartotta a czéheket. A czéh a kézműiparra nézve, négyféle feladatot teljesített: munkaszabályozást, rendészetet, neveléssel kapcsolatos tanítást és jogszolgáltatást. Az első képesítette az utóbbi háromra, az első megvonása következtében képtelen volna az utolsó három föladat betöltésére is, még ha azok nem vonattak volna is el hatásköréből. Ezen feladatok teljesítésében a czéh helyébe az állam lépett, illetőleg annak közegei, a melyek már összealkotásuknál fogva is jobban elláthatják a rendészetet, és a jogszolgáltatást, mint a többé kevésbé mindig érdekelt czéhtársak. A tanítás maradt hátra egyedül oly fel-

adatként, a melynek terén az állam látszólag nem végezheti el azon teendőket, a melyeket a czéh elvégzett. Látszólag mondjuk, mert ha nem azok után indulunk, a miket a czéhrendszer visszaállítani óhajtók hoznak föl s a mik ragyogó színben tüntetik föl a czéhet, hanem kutatjuk, hogy mit tett tényleg a czéh a nevelés terén, akkor azt találjuk, hogy semmit. A czéh szabályaiban megállapította az inas-, legény- és vándorlási időt, de azzal, hogy az inas mint inas tanult-e valamit, nem törődött, mert a megállapított inasidő betöltésével felszabadította, a nélkül, hogy kutatta volna, mit tud. Ezt csak akkor tette, midőn arról volt szó, hogy a legény mint önálló mesterember, mint versenytárs letelepedjék, ekkor pedig a tudás nagyobb mértékét hajlandó volt nem előny, hanem hiba gyanánt tekinteni. A mesterember képzettsége legfőbb részét, a technikai ügyességet, a műhelyben szerzi, de nem tanuló korában, mert midőn fölszabadul, akkor áll a tulajdonképeni tanulási idő kezdetén. A műhelyig pedig a végből, hogy a tanuló technikai kiképzését ellenőrizze, sem a czéh, sem az állam, sem a kényszertársulat szeme el nem ér. Az állam megfelel kötelességének, ha ügyel arra, hogy az iparos-tanuló is megszerezze azon elemi ismereteket, a melyeket a népoktatási törvények, mint föltétlenül szükségeseket előírnak, ha ennyit tesz, akkor többet tett, mint valaha a czéhek. A műhelyekben való technikai kiképzés ellenőrzését a tanuló hozzátartozóira és az életre bízhatja. Mily feladatot kell az államnak a technikai kiképzés és a szakképzettség fejlesztése körül betöltenie, arról alább fogunk szólni. *)

II. A magyar iparjog történeti vázlata.

Hazánk ipar-jogának története nincs még földerítve, csak szórványos adatokat birunk az egyes korszakokból, a melyekből nem állithatni össze a fejlődés helyes összképét. Iróink e tárgygyal alig fogtalkoztak, az a néhány specialis munka, mely e téren meg-

*) L. az egész fejezetre : Die Englischen Fabrik- und Werkstätten-Gesetze. Übersetzt von V. v. Bojanowski. Berlin, 1876. R. v. Decker. — Die Fabrik-Gesetzgebungen der Staaten des europäischen Kontinents, von Th. Lohmann. Berlin, 1878. Fr. Kortkamp. — Reichs-Gewerbeordnung, bearb. von L. Jacobi. Berlin. Fr. Kortkamp. — Das Gewerbepolizeirecht nach der Reichsgewerbeordnung, von Dr. Max Seydel. München et Leipzig. 1881. G. Hirth. — Mauz'sche Gesetzes-Ausgabe, erster Bd. Wien. 1880. — Eng-

jelent, a harminczas és negyvenes évekből való, a mi fölöslegessé teszi azok bővebb jellemzését. Így Kossovich Károly és Horváth Mihály munkáira, és az egyetemes magyar történelemre vagyunk utalva. A magyar történeti társulat elhatározta ugyan, hogy megkezdje az iparra vonatkozó történeti adatok gyűjtését és kiadását, de ez a kezdeményezés is csak a határozatnál maradt. Történeti irodalmunk e hiányának pótlása nagy és napról-napra érzékenyebben érezhető szükségét pótolna, mert csak ez által juthatunk hazánk valódi történetének birtokába.

Iparjogról a szó valódi értelmében hazánkban csak a városok alakulása utáni időben lehet szó; addig sem szűkölködött ugyan hazánk minden ipar nélkül, de külön iparos osztályt csak a városi polgárság képez. Milyen volt azon helységekből lakó népek iparjoga, a melyeket őseink itt találtak, arról a hagyomány sem mond semmit; őseink e nemű viszonyairól is csak azt tételezhetjük föl, a mit más hasonló foglalkozást űző népek állapotairól tudunk. A krónikák sokat regélnek azon fényüzésről, a melyet az alig letelepedett magyarok a lószerszámban és a fegyverzetben kifejtettek, de arról, hogy mimódon készítették ezeket, házilag, háznépük- és szolgálkával, vagy pedig szabad mesteremberekkel, nem szólnak. Szabad polgári osztály csak a városok alakulásával keletkezik hazánkban; minő szabadalmakat nyertek a beköltöző gyarmatosok iparjogi tekintetben; ki volt-e már közöttük fejlődve a czéhrendszer és mennyire, minderről alig tudunk valamit. A fejedelmek támogatták és előmozdították a városok fejlődését és nem korlátozták a német gyarmatok belső életét, úgy hogy az szabadon alakulhatott. A czéhek első nyomait a 14. században találjuk Erdélyben a szászok között. Horváth Mihály erre vonatkozólag a következőket említi: 1376-ban Lajosnak azon parancsára, hogy a czéhintézetek megjavittassanak, a szász közönség előljárói s a hét székek követői, az erdélyi püspök és egy királyi biztos előlülése alatt összegyűlvén, következő czéhszabályokat alkottak: Minden czéh évenként tartozzék kebeléből két czéhmes-

lands wirthschaftl. Entwicklung im Ausgange des Mittelalters. V. W. von Ochenchovski. Jena 1879. — Levasseur, Histoire des classes ouvrières en France jusqu'à 1789. Paris 1859. I. — Henry W. Farnam: Die innere französische Gewerbepolitik von Colbert bis Turgot. Leipzig. 1878. — Dr. Gustav Schönberg: Handbuch der Politischen Oekonomie. I. Schönberg: Gewerbe I. Th. Tübingen 1882.

tert választani, kik eskü által köteleztessenek a művek eladásában az ország vagy város rendelte igaz mértékkel élés föntartására ügyelni és azt sürgetni, igazságtalanságot czéheikben semmi tekintetből sem türendők s büntetlenül nem hagyandók. Kötelességükké tétetik továbbá, a czéhet évenként négyszer összehívni s a czéhszerkezetnek netalán mutatkozó hibáit vagy hiányait czélszerűleg meg-orvosolni. A ki a szász közönség kereskedésében részt venni akarna, tartozzék a czéhek valamelyikébe állani, meghatározott dijt letenni és a czéhszabályoknak magát alája vetni. Csak ezen föltételek alatt legyen szabad a czéhbéli tagoknak műveiket mind a piacon, mind a háznál áruba bocsátani, annyi legényt és inast fogadni, mennyit mestersége üzésére szükségesnek látand. Egynél több mesterséget tiz márka birság alatt senki se bátorkodjék üzni. Azon czéh pedig, mely kebelében más szabályokat alkotni vagy meghatározottaknál magának több jogokat sajátítani, vagy valakinek a szásznép benszülöttei közül a czéhegyesületbe való fölvételét elégséges okon kívül megtagadni merészkednék, husz ezüst márka birság alá vettessék.“

Ezen szórványos tudósításokból kitetszik, hogy a király, bár privilegiumokkal látá el a czéheket, a czéhjog alapelveinek meghatározását magának tartotta fön. A szász czéhek kizárólagos privilegiumokkal birtak, mert területükön csak czéhbéli mesternek volt szabad ipart folytatnia és az iparüzés kötelező módját is részletes határozatok szabályozták; hogy a czéhek már ekkor is hajlandók voltak a tulkapásra, bizonyítják a visszaélésekre megállapított birságok. A czéhek tagjai a versenyt sem szivesen fogadták, mutatják a czéhbe való fölvételnél fizetendő, a korhoz képest elég magas díjak, a különböző czéheknél egy arany forinttól tiz forintig változók, ezen kívül valamennyinél két font viasz, két akó bor és a lakoma. Milyen szabályok szerint üzték az ipart az uri hatalom alatt élő jobbágyok és volt-e ezek között is testületi szervezet, azt nem tudjuk.

Az észak-magyarországi városok iparjogára a tizenötödik századból való czéhszabályok vetnek világot. Ezek szerint minden czéh választott évenkiint egy czéhmestert, a kinek elnöklete alatt a czéhbéli mesterek havonként kétszer gyűléseket tartottak, a melyekben a mesterség üzése, az iparcikkek ára és más ügyek fölött tanácskoztak. „A czéhből kizáratik és mesteri jogait elveszti: ki mestertársának legényeit elcsábitá, ki legényeivel közös haszonra

dolgozott, ki a munkabér fölötti tanácskozásokat legényeinek fölfedezte, ki tolvajságra és egyéb kirugásokra vetemedett, ki a városi tanács rendeleteinek nem engedelmeskedett. A vándorlegény tartozott magát a czéhmesternél, ha csak keresztül utazott is, bejelenteni és ez intézte el, hol nyer munkát vagy szállást. A mesteri jogot elnyerni akaró, valamely remekmű által tartozott ügyességét tanúsítani s azon kívül a czéhbeli tagokat megvendégelni. Senki sem tilthatatik el a czéhbe lépéstől, ki tudományát, ügyességét és jó erkölceit eléggé bebizonyíttatá. De a kontárok a városból kitiltattak, s a lakosoknak nyilvánosan meghagyatik, ilyenek által semmit se készíttetni. Egy mesternek sem volt szabad készítményeit egyébkor, mint a nyilvános vásárok alkalmával áruba bocsátani. Szinte egy polgárnak sem volt szabad a megrendelt munkát valami ürügy alatt a mestertől elvenni s másiknak adni; azon mester, ki így munkát vállalt föl, elveszté mesteri jogait; ha pedig a rendelő a szolgáltatott művel meg nem elégedtt, a czéhmester előtt javítást vagy kárpótlást kívánhatott.“

A czéhjogok királyi privilegiumokon alapultak és nálunk sohasem gyökerezett meg azon fölfogás, hogy a czéhnek sajátlagos joga van az iparüzésre szabályokat alkotni. A fejedelmek nem egyszer módosították és törölték el az egyes czéhek privilegiumait, ha azt a közérdek úgy követelte. Ez a szükség pedig igen gyakran beállott, mert a czéhek, melyek különösen a felső-magyarországi városokban a politikai hatalmat is magukhoz ragadták, nálunk is ép úgy elfajultak, mint Németországban. A czéhszabályok alakilag ugyan változatlanok maradnak, de a szellem, mely azoknak életet ad, más mint a középkor virágjában volt. A mennyire a társulati szellem a kézművesek czéheiben fennmaradt, mondja Horváth, bizonyos szükkeblü, önös gondolkodásmód vált sajátjává. „Az pedig, hogy a németajku czéhbeliek társulatokból a magyarokat kizárták, minélfogva ezek már régibb időkben külön czéheket alkotni kénytelenítették, a magyar nemzetiség iránti idegenkedésből származott. Egyébiránt több hasonló művekkel foglalkodók, p. lakatosok, kovácsok, késesek stb. most is, miként előbb, ugyanazon czéhben valának egyesülve; egyneműek ritkán alkotának külön czéhet. Ily különemű kézművesek egyesületét kell a czéhek alatt értenünk, midőn például olvassuk, hogy Pozsonyban az 1600. év táján csak hét czéh létezett.“

A mint a török az ország nagy részéből kiűzetett és a belviszályok lecsillapultak, az országgyűlés is inkább foglalkozhatott az ipar szomorú állapotával. A czéhek káros befolyása a kézműiparra e korban már meglepőleg nyilatkozott több olyan szabályaikban, melyek vagy a kézművek gyarapultát, vagy az általok készített czikkekhöz való könnyű és olcsó juthatást megakadályozák s megnehezíték. „Ilyen volt például az, melynél fogva a műnek ára gyakran értékénél fölebb emeltetett s azon mesterekre, kik azt az így meghatározott áron alul adnák, nagy birság vettetik, ilyen az is, mely szerint társulatokba csak nagy összeg pénz letétele után jutottak új, kivált nem városaikban és hasonló czéhben álló atyától származott mesterek; miben czéluk volt a több mesterek által okozandó verseny és evvel a művek olcsóbságának meggátlása. Az 1715-ki országgyűlés tehát ezek által az ország javát sértetni látván, mindenekelőtt megújittatni és szorosán megtartatni rendelé az 1659-ki 79-dik törvényczikket, minélfogva a kézművek, mérendő hus stb. árát meghatározni a vármegye jogositva van; továbbá az eléggé ügyes, új mestereknek a czéhekbe minden megszorítás nélkül is tűrhető fizetés melletti fölvételeit tisztí közbevetés által is eszközöltetni rendeli; végre pedig a királyoktól nyert szabadalmaikat meghagyván, minden az ország törvényeivel s iparával ellenkező szabályaikat eltörli. Az 1723-ki 70-ik törvényczikk pedig ezeket megerősítvén, hozzáadja, hogy a czéhek azon kézműveseket, kik a társulatban nem létezővén, a városokban földesuraik magán számára üzik mesterségüket, erőszaktétel büntetése alatt, foglalkodásokban ne nyugtalanítsák.“

Ugy látszik azonban, hogy ezen törvények nem segítettek a bajokon, mert az 1729-ki országgyűlés már ismét kénytelen a czéhek visszaéléseivel foglalkozni. „A karok és rendek nagy kihágásait látnák a kézművi egyesületeknek abban: hogy azok önhatalmukból a vidéken fiókezéheket is alkotnának, közölvén azokkal némi szabadalmakat; hogy különféle szabályokat alkotnának a népközönség kárára; hogy a társulatba igtatási taksát mód felett felemelnék s ez által a kézművesek szaporodását akadályoznák; hogy azokból a magyarokat kizárnák s ekként szabadságaikkal önkényök szerint visszaélnének, határozzák: hogy az ekként kihágó czéhek, ha egyes esetekben a helytartótanáctól ezután is vádoltatni fognak, czéhi szabadalmaiktól megfosztassanak, vagy a körülmények szerint másképp, de példásan megbüntettessenek.“

Mária Terézia, de méginkább II. József kormánya azon mercantilistikus iparfejlesztési politikát követte, a mely a fejlődés bizonyos fokán, mint az első fejezetben láttuk, mindenütt beáll. Gondoskodásuk tárgyát ugyan inkább csak az örökös tartományok képezték, de azért honunkban is sokat tettek ugy a mezőgazdaság, mint az ipar és kereskedelem emelésére. Az első gyárak ekkor keletkeztek, legnagyobbbrészt állami támogatás mellett, és fejedelmi privilegiumok alapján. József már 1784-ben eltörölte azon 1753. óta fennálló szabályt, a mely megakadályozta, hogy a nem városi polgárok, különösen a protestansok, az egyes városi czéhekbe felvétessenek. „Midőn azonban észrevénne a fejedelem, hogy ezen rendelményeivel czélt mindenütt még sem érhet s a czéhi szükkeblőség számtalan módokat talál, mik által azokat erejőktől megfosztja vagy kijátsza, 1786-ban végre az egész czéhintézetet eltörölte, kivétel nélkül mindenkinek teljes szabadságot adván mestersége akadálytalan gyakorlatára.“ Egyéb rendeleteivel együtt azonban ezt is visszavonta 1790-ben József, a ki hivatva lett volna Magyarország irányában azon feladatot betölteni, a melyet Franciaországban Colbert teljesített oly nagy eredménnyel. E korból érdemes még fölemlíteni Schwartner statisztikája után azt, hogy 1777-ben mindössze 13,934 czéhbeli mester, 12,516 segéd és 4671 inas volt Magyarországon, nem értvén ide a falusi, czéhen kívüli mestereket.

Az országgyűlés folytatni akarta a József által megkezdett munkát s haladni akart az általa kijelölt uton. Az 1790. országgyűlés által kiküldött országos választmánynak utasítása volt „a kézművek és gyárak gyarapításának módjairól“ is javaslatot készíteni; a választmány meg is felelt feladatának, az általa készített javaslatok között van kettő, mely e tárgyat érinti, u. m.: 1. A mesterségek és gyárak emeléséről, és 2. A czéhek visszaéléseinek orvoslásáról. A javaslatokból azonban, bekövetkező a háborus évek, törvények nem váltak. II. Lipót megújította ugyan a czéhek visszaélései ellen régibb időben hozott törvényeket és Ferencz 1805-ben egészen új czéhszabályokat alkotott, de ezek sem valának képesek megakadályozni a czéhek tulkapásait. Ez azonban, mondja Horváth „a törvény- és helyhatóságok gondosb felügyelete mellett, e korban sem oly általános, sem oly hatékony akadály nem volt már, hogy az ipar gyarapodásának nagyobb gátakat vethetett volna.“

Horváth Mihály ezen ítéletének alaposágát különösen világítja meg azon körülmény, hogy Ferencz király uralkodásának majdnem minden évében három-négy rendeletet kellett kiadnia a helytartó tanácsnak, a melyek mind a czéhek visszaéléseinek meggátolását célozták. Az 1805. február 5-én kiadott királyi rendelet főbb szabályai a következők :

1. A ki mesteri jogot akar nyerni, az mesterségét a czéhbeli kiváltságban megállapított rendszabályokhoz képest, jól megtanulja, és három esztendeig vándoroljon.

2. A jelenleg létező mesterek száma nem akadályozhatja meg azok föl vételét, kik mesterekké akarnak lenni. Azon mesterek száma azonban, kiknek készímenyei az élet főszükségleteihez tartoznak és így árszabás alá is esnek, a királyi vagy mezővárosokban, a jövőben is a helybeli viszonyokhoz alkalmaztassék; a többi mesterek száma azonban nem szorítható meg.

3. A remek elkészítése alól nincs fölmentésnek helye. A föl adandó remek mindazáltal olyan legyen, melyet könnyen el lehet adni.

4. A remekelő legény által készített remeknek megvizsgálása végett, a czéh-biztos a czéhmesterrel egyetemben mestereket fog kinevezni. A legényeknek szabadságukban áll, ha első remekük netalán hibásnak találtatnék, újat készíteni; ha ezt ismét tökéletlennek találnák, akkor remekjüket más városbeli mesterek által vizsgáltathatják meg. A hibákat pénzzel megváltani nem lehet.

5. Minden mesternek egyenlő joga van, azért senkit sem kényszeríthetni, hogy mesterségét csak bizonyos részében vagy csak bizonyos helyen folytassa olyformán t. i., hogy csak bizonyos vidék számára dolgozhasson.

6. A vidéki, vagy azon városba való mesterek, a hol az illető mesterségre nincs czéh, csatlakozhatnak más czéhekhez.

7. Azon helyeken, hol czéhek vannak, kontárok nem türetnek meg. A vidéken azonban, hol czéhek nincsenek, a földesur beleegyezésével, szabadon telepedhetik le minden mesterember, és mesterségét akár magánosan, akár legények által gyakorolhatja. Ezen rendelet nem terjed ki azon kontárokra, kik a különböző városokban jelenleg a felsőbbtség engedélyével tartózkodnak.

8. Azon mesterek, kikre kiderül, hogy készítményeik árát ösz-

szebeszélés következtében, a méltányoson felül emelték, pénz- és börtönbüntetéssel sújtatnak.

9. A czéhek a mesteri díjon kívül tagjaiktól semmit sem szedhetnek; az önkénytes adakozásokat betegek és a vándorló legények számára fordíthatják ugyan, de a pénzkezelésről felsőbbségüknek számadással tartoznak.

10. A helyhatóság engedelmével minden mester átköltözhetik másik helyre.

11. A czéhekre a megyékben a járási szolgabírák, a városokban a tanács ügyel fel kirendelt biztosok által. Czéhgyűlést csakis a czéhbiztos jelenlétében szabad tartani, a legények gyűlésein pedig a czéh által választandó mesterek tartoznak jelen lenni.

Ez a királyi rendelet nem hozta meg az iparjog kívánt egységét; a különböző czéhek különböző privilegiumok alapján gyakorolván az iparüzést, tényleg annyiféle volt az iparjog, a hány czéh. Ezért Ferencz 1813-ban megsemmisítette valamennyi czéh privilegiumait és egy általános czéhszabályzatot dolgoztatott ki. A helytartótanács ezt közölte valamennyi törvényhatósággal, felhíván azokat, hogy készítsenek az általános szabályzat alapján minden hatóságuk alá tartozó czéh számára külön-külön kiváltsági javaslatokat, melyeket a helytartótanács ő Felsége elé fog terjeszteni.

Az általános czéhszabályzat (*Generalis articuli caehales pro Contuberniis et caetibus regni Hungariae*), nyolcz czim alatt 56 cikkben tárgyalja a kézművesek jogviszonyait. Az egyes czimek a következők: I. Az inasokról. II. A mesterlegényekről. III. A mesterségről általában. IV. A mesterek kötelességeiről. V. A temetésről és kikisérésről. VI. Az özvegyekről. VII. A czéhgyűlésekről. VIII. A czéhmester és az alczéhmester választásáról.

I. Inassá lehet minden törvényesen bevett vallásu ifjú: tartozik azonban a föl vétel előtt, az illető mesternél hat heti próbaidőt eltölteni, a czéhbe csak ezután vétetik föl. A föl vételi díj 1 forint 30 kr. Az inasi tanulás ideje a kenyérsütőknél, ácsoknál, kötélgyártóknál, bábsütőknél két év, a szücsőknél, aranyműveseknél, kőfaragóknál, timároknál és órásoknál négy év, más mesterembereknél különbség nélkül három év. A tanitóbér mennyiségét a czéhbiztos vagy a helyi törvényhatóság határozza meg, de az 20 frtnál több nem lehet. Ha az inas kiszabott éveit kitöltötte és ellene semmi helyes kifogás nincs, a czéh tartozik őt felszabadítani. A felsza-

badítás a czéh jegyzőkönyvébe beirandó s arról a felszabadítottnak bizonyítványt kell kiállítani, a bizonyítvány pedig csak a meghatározott alakszerűségeket tartalmazhatja. A fölszabadítási díj nem lehet több 1 frt 30 krajczárnál. A mesteremberek fiai az inaskodás idejére nézve semmi kedvezményben nem részesülhetnek, csak anyyiban nyerhetnek kedvezményt, hogy a felvétel és felszabadítás alkalmával, a megállapított díjnak felét tartoznak lefizetni.

II. Minden mesterlegény, akár mesterember fia, akár idegen, tartozik a mesteri jog elnyerése végett, tanuló helyén kívül legalább három esztendeig, sőt ha mestersége kívánja, tovább is vándorolni. A czéh köteles neki a tanulásról szóló levelet kiadni, ha munkát keres, tartoznak a legény nélkül szükölködő mesterek őtbefogadni. A vándorló legény köteles megérkezésekor a szálló-helyre menni, és legfőlebb másnap a czéhmesternél jelentkezni és munkát kérni. Az ajánlott műhelyt vonakodás nélkül felvállalni tartozik. Egy legénynek sem szabad hat hónap előtt mesterének műhelyéből fontos s az előljáróság által megvizsgálandó ok nélkül kiállani, de a mesternek sem szabad időközben őt elküldeni. Ha elég nyomós ok forog fenn, akkor 14 napi fölmondás után elhagyhatja a műhelyt. Ugyanez áll a mesterre is. A legényeknek nem szabad a bérre nézve egymás között egyességre lépniök. A gyárakat vagy nagyobb szerü műhelyeket felállítani kívánó mestereknek, szabad a helybeli előljáróság tudtával, illetőleg a főkormányszék engedelmével, legényeket más helyekről is behívni s ezek csak a gyár tulajdonosától és az előljáróságtól fognak függni.

III. Ha a legény vándorlását elvégezvén, mesteremberré kíván lenni, tartozik ezen szándékát az illető czéhnél bejelenteni s okmányait annak czéhládájában letenni; ha jobbágy, akkor ura engedelmét is tartozik igazolni s az illetékes városi tanáctól a polgárjogot kérni. Ezek után köteles neki a czéh minden díj nélkül a remeket feladni; ha ezt tenni vonakodik, akkor a legény panaszt emelhet a helybeli törvényhatóságnál vagy a főkormányszéknél, a mely meghallgatja a czéhet, de ha ez egy hónap alatt nem felelne, akkor a helybeli előljáróság maga szabja ki a remeket. A remek ne kerüljön sokba, és könnyen elárusítható legyen; a czéhbiztos és az előljáróság ügyveljenek arra, hogy a legény remekelés közben ne legyen zaklatásoknak kitéve s ne szedessenek tőle a fölvigyázat örve alatt napi díjak vagy etetési és itatási költségek. A remek készi-

téséhez való eszközöket, ha a legény szegény volna, a czéh tartozik neki kölcsön adni, a remek eladási árából azonban levonhatja azokat. A remek megbírlására a czéhbiztos a czéhmesterrel egyetértve, vizsgáló mestereket nevez ki; a legénynek azonban szabad, ha első remeke hibás volt, mást készíteni, s ha ismét visszavettetének, a helybeli előjáróság engedelmé mellett, más helyen lakó mesteremberek által megbírltatni. A hibákat pénzen meg nem válthatni. A remekét hibátlanul elkészítő legényt be kell venni a mesterek és polgárok sorába. A mesteri díj legfőlebb 25 frt lehet, a lakomák eltiltatnak. A mesterember fia vagy azon legény, ki mesternek özvegyét veszi el, sem menthető fel az előbbi szabályok alól. A mesterek száma nem korlátozható; a gyógyszertárak és borbélyok és azon mesterek száma, kiknek czikkei az élet első szükségletei közé tartoznak, a helybeli viszonyok szerint mérsékelhető. Többféle mesterséget üző mesterek csak akkor állhatnak egy czéhbe, ha minden mesterségből vannak annyian, hogy a remek megítélését és a többi ügyeket elláthatják. Ha az egy mesterséget üző mesteremberek száma oly csekély, hogy külön czéhet nem alkothatnak, akkor a helytartótanács engedelmével csatlakozhatnak mint fiókczeh, egy szomszéd czéhhez.

IV. A mesterlegények szövetezése követeléseik kieroszakolására szigoruan büntettetik. A czéhgyűlés a rendetlenkedő mestereket és legényeket pénzbírsággal sújthatja, de ezek felebbezhetnek az előjárósághoz. A czéhhez tartozók katolikusok kötelesek az isteni tiszteleten megjelenni. Egy mesternek sem szabad a másik legényét elcsábitani, a vándorlásra érkezett legényt magától felfogadni; ezeket a czéhmester osztja fel. Minden mester egyenlő joggal bír. A hol czéhek vannak, ott a czéhbe nem állott mestereknek helye nincsen; a hol czéhek nincsenek, ott a földesúr engedelmével akármely mesterember is letelepedhetik, és magánosan vagy felfogadott legények által is üzheti mesterségét. Egyik mesternek sem szabad más mesterséghez tartozó műveket készíteni, az erre vonatkozó vitás kérdéseket az előjáróság, főlebbvitel esetén a helytartótanács dönti el. Az országos vásárokon kívül sem az idegen kereskedőknek, sem az idegen mestereknek nem szabad oly készítményeket árulni, melyeket a helybeli privilegiált mesteremberek is készítenek.

V. A czéhez tartozó mesterember, legény, inas vagy mester-

ember feleségének vagy gyermekének temetésén, tartozik minden czéhbeli megjelenni. Ha a czéh igen számos tagból áll, akkor a czéhbbeliek fölváltva tartoznak ezen kötelességet helyettesíteni.

VI. Az özvegy egy táblalegény felfogadása után folytathatja férje mesterségét, ha azonban férjhez megy és pedig nem czéhbelihez, akkor elveszti jogát; de ha czéhbeli legénynyel lép házasságra, azt, mihelyt teljesíti a feltételeket, be kell venni a mesterek sorába.

VII. Minden czéh köteles legalább minden negyedévenként egyszer gyűlést tartani, ezen jelen kell lennie a czéhbiztosnak is. A czéh tarthat rendkívüli gyűlést is; ha valamely czéhbeli a maga ügyét rendkívüli gyűlésen kívánja fölvétetni, köteles ezen szándékát a czéhbiztosnak bejelenteni és a czéh ládájába a mester 5, a legény 2 frtot fizetni. A czéhgyűlésen tartozik minden czéhbeli megjelenni, ellenkező esetben a gyűlés által megbirságottatik. A mesterek és legények között fennforgó vitás kérdésekben a czéhgyűlés határoz; a végzéssel meg nem elégedő félnek szabadságában áll, a helybeli törvényhatósághoz folyamodni. A czéhgyűlésekről jegyzőkönyv vezetendő. A czéhekre a mezővárosokban a szolgabírák, a földesurak és ezek tisztjei, a királyi városokban a tanács által kirendelt tanácsbeli biztosok ügyelnek föl.

VIII. A czéh minden évben, azon a napon, melyen privilegiuma kiadatott, választ a czéhbiztos jelenlétében tartandó gyűlésen egy czéhmestert és alczéhmestert vagy szolgamestert; a választás szavazattöbbséggel történik. A czéhládának legalább két kulcsa legyen, ezek közül az egyik a czéhbiztosnál, a másik a czéhmesternél áll. A czéhládát a czéhmester kezeli, de a negyedéves gyűléseken számadást tartozik tenni. Más czéhekkal a czéh csak a czéhbiztos és a czéhgyűlés tudtával levelezhet; egyes mesterembernek tilos az egész czéhet illető dolgokról más czéhekkal levelezni. A czéhbbeliek előtt ezen czikkek időről időre felolvasandók. A czéhbeli különös szokások csak úgy érvényesek, ha írásba foglalva az eljáróság által megerősítettnek; ezen szokások azonban nem ellenkezhetnek az általános szabályokkal. A törvényhatóságok de különösen a czéhbiztosok ügyeljenek, hogy a szokásos visszaélések megszűnjenek. Az 55-dik cikk tizennégyféle visszaélést számlál fel, a melyek, valamint a fel nem számláltak is, eltiltatnak.

Ferencz király kormánya szivén viselte az ipar sorsát, azt bizonyítja az ipar érdekében kiadott számos rendelet, a rajziskolák

felállítását s a mesterinasok által való látogatását elrendelő határozatok, a privilegiumokról szóló királyi rendelet, ezen rendeleteknek azonban nem sok foganatjuk volt, mert a helyhatóságok nem igen törődtek a végrehajtással. A visszaélések ezek miatt ezután is oly gyakoriak voltak, mint az előtt.

Kedvezőbb idők álltak be az iparüzésre hazánkban is, midőn a felebredt nemzet minden erejével arra törekedett, hogy kipótolja a százados mulasztásokat. Az 1830 : IV. trvezikk megalkotta a gazdasági szabadság alapját, megengedvén a jobbágyok szabad költözködését. A positiv iparjogi alkotások között első volt az 1840 : XVII. törvényczikk: „A gyárak jogviszonyairól“, mely a lehető legszabaddabb elvekre van fektetve. Tárgyunkat ennek következő paragrafusai illetik:

1. §. A ki törvény szerint kereskedést kezdhet, szabadon gyárt is állithat fel, azaz oly intézetet, melyben ugyanazon iparkészítménynek előállításához szükséges minden részletmunkák egy fővezérlet alatt készítettnek.

2. §. Gyárak felállítására azonban képesek azon egyházi személyek is, egyenkint mint egyetemben és azon katonai szolgálatban levők is, kik ingatlan vagyonnal bírnak s azon gyárt kívánnak felállítani. Ily személyek azonban kötelesek egy aláírási czimvezetőt kinevezni, kire a gyár vezérletét egyes részletében bizzák.

5. §. A gyártó intézetében mindennemű mesterséget (Gewerbe) üző segédmunkásokat szabadon alkalmazhat.

6. §. Oly gyermekeket, kik 12-ik életévüket még el nem érték, csak oly gyári munkákra lehet alkalmaztatni, melyek azonfelül, hogy egészségüknek sem ártalmasak, testi kifejlődésüket nem akadályoztatják. A gyártó azonban azokat is, kik ezen időt elérték, de a 16. évet meg nem haladták, naponta, erejökhez mért munkára kilencz óránál tovább nem fordithatja, s ezen kilencz órai munka sem lehet folytonos, de egy órai nyugidő által félbeszakítandó.

9. §. A gyártó gyárműveit mind gyárában, mind külön boltban, a hol akarja, nagyban (in grosso) és részletesen (in détail) eladhatja s raktárt (Niederlage) szabadon tarthat.

A gyárosok és gyárak egyéb viszonyaira az 1840 : XVI. törvényczikk szabályai alkalmaztatnak. A törvény, mely a gyári üzem szabadságát tökéletesen biztosítja, idézett 5. §-ában hallgatag meg-

semmisíti a czéheknek azon kiváltságát, hogy képzett segéd munkásokat az egyes mesterségekre csak czéhtagok alkalmazhatnak. A 6. §. védeni akarja a gyermekmunkásokat s e tekintetben hazánkban ez az első törvényhozási kezdeményezés, de, valamint a későbbi törvények, úgy az is csak a papiron nyújt védelmet. A törvény jótékony hatású volt, mert a védegyeleti mozgalommal kapcsolatban, az ez után következő korszakban számos gyár keletkezett.

Az önálló magyar kormány mindjárt megalakulása után egyik főadatának ismerte az iparügy rendezését. Szemere Bertalan belügy-minister már 1848. május havában adott ki két rendeletet, melyek a mesterlegények vándorlását és a szállóhelyeket szabályozták rendőri szempontból. Ezeket követte június havában Klauzál Gábor földmivelés-, ipar- és kereskedelmi minister körlevele a hatóságokhoz, melyben megküldi azoknak a czéhi szabályzat módosítását tárgyaló rendeletét. Ez a „Közlöny“ (hivatalos lap) 1848. június 11-ki számában foglaltatik s a következőleg hangzik:

A földmivelés-, ipar- és kereskedési ministertől. Körlevél a hatóságokhoz a czéhi szabályzat módosítása iránt.

A czéhi ügyvitel számos visszaéléseit elhárítani és a czéheket természetes rendeltetésökre visszavezetni óhajtván, addig is, míg az általános iparrend teljesen és kimerítőleg megállapíthatatik, a fennálló czéhszabályzatnak azon módosítását bocsátom ki, melyet önök a mellékletben vesznek ezennel, elvárva önöktől, hogy e rendeletnek eszközlésbe vételét egész erélylyel és gondossággal teljesítendik. Azon különösebb intézkedéseket, miket némely egyes czéhek saját viszonyai igényelnek, külön adandom ki. Kelt Budapesten 1848. június 9. Klauzál Gábor.

A „Czéhszabályokat módosító rendelet“ 107. §-ból áll. A fontosabbak a következők:

Míg az iparügy teljesen és kimerítőleg rendeztethetik, a fennálló czéhszabályok módosításául a következők rendeltetnek:

1. §. Az iparos tanulóktól, kik ezentúl „inas“ néven nem hívathatnak, szegődési díjúl csak 1 pforint vétethetik.

2. §. A tanulókat mestereik szorosán csak a mesterséghez tartozó munkákhoz alkalmazhatják, cselédi szolgálatokra sem a mesterek, sem a legények nem szoríthatják azokat.

3. §. A tanulóknak, mestereik még a mesterség körében is, csak oly munkákat adhatnak, mik korukhoz képest testi erejököt fölül

nem mulják és naponként, ha 14 éven még alól vannak 9, ha fölül, annyi órán túl, mennyi alább a segédekre nézve határoztatik meg, nem foglalkodtathatják.

7. §. A tanulási idő, ha nem ad ruházatot tanulójának a mester, legfőlebb 3 esztendő lehet akármely mesterségnél, ha pedig ruházattal is a mester látja el a tanulót, a tanulási idő három esztendőnél is tovább terjedhet s egyezkedés által lesz meghatározandó.

8. A tanulók fölszabadulásának dija 2 pforint lesz.

9. §. A tanulók fölszabadítása ezentúl ekként történendik: a mester segédei közé vezetvén tanulóját, kinyilatkoztatja, miképen ez a tanulói éveket kitöltötte s ezentúl segéd, a többi segédeknek társa leszen; ugyanezt jelentendi ki a czéhmesternél is, ki az ujoncz segédet azonnal a segédek névkönyvébe mind magánál bejegyzi, mind a szállón bejegyezteti: evvel a felszabadítás be van fejezve, a felszabadított segéd azonnal belép a segédi jogok gyakorlatába. Minden egyéb eddig, a felszabadítás körül a segédek között divatozott szertartások, és lakomázások a szállókon vagy egyebütt, ezen túlra megszüntetnek.

10. §. Minden segéd maga szabadon kereshet magának munkát, maga választhat és változtathat műhelyt és pedig akár a czéhbeli mestereknél, akár gyárakban, akár más segéd tartási joggal ellátott rokonszakbeli vállalkozóknál, a szerint, a mint a munkaadókkal megegyeznie sikerülend. E szerint a czéheknek eddig akár szabályaikban, akár szokásaikban alapult mindazon korlátozások, mik szerint a segédeknek a czéhatya vagy szolgamesterek kijelölése nélkül műhelybe állni, mik szerint a mestereknek segédeket magoknak vállalni nem volt szabad, mik szerint a segédnek, ha a számára kijelölt műhelybe belépni vonakodott, vagy belőle kilépett, a városból azonnal ki kell költöznie; mik szerint a gyárakban vagy nem rendes czéhbeli mestereknél töltött munkaidő a vándorlási időbe be nem tudatott stb., mindezen s ezekhez hasonló korlátozások ezennel teljesen megszüntetnek.

16. §. Szerszámokkal minden segédeit a mester látja el s ezért a munkabérből levonásokat tennie nem szabad.

18. §. A segédeknek szorosán tilalmaztatik a mester és segéd között a munkabér és ennek kifizetési módja iránt kötetendő szabad egyességet gátolni vagy megtörni, bár mi szin alatt.

19. §. Segédeitől a mester csak a mesterségi üzlethez tartozó, vagy avval kapcsolatban álló munkákat kívánhat; s ezeknél is köteles lészen azon mértékre figyelni, melyet az emberi erő általában, vagy az egyes segédek egyéni testi alkotása, megromlásának veszélyeztetése nélkül, elviselni képes. Például: hol a munkák teheremléssel járnak: ott egy mázsányinál nagyobb súlyoknak, még a leg-erősebb segédekkel is leendő hordatása tilos.

22. §. A napi munka rendes, meghatározott óraszámára 11 óra, ebbe bele nem értve a reggelizés és ebéd nyugóráit. E szabály alól csak azon mesterségek vétetnek ki, melyeknek munkái szabad ég alatt végeztetvén, a világosság megszűnte miatt, ennyi ideig az évnék némely részeiben nem folytathatnak, melyekre nézve tehát az ily évszakok alatt eddig divatozott gyakorlat megtartatik. E 11 órányi munka az, melyért a rendes munkabér fog fizettetni. Rendes munkabérért a mester hosszabb dolgozásra nem kényszeritheti segédeit. Az ezután teljesítendő munkákra nézve, szabad egyezkedés szerint alkuvandanak meg, a mester és segédje mindaz iránt, hogy dolgozzék-e, mindaz iránt, hogy minő órabérért dolgozzék a segéd?

A 27.—50. §§. részletesen foglalkoznak a szállók kezelésével, a czéhbeli mesterekből és a legényekből alakítandó bizottmány s a rendőrség felügyelete alá helyezvén azokat. Ugyanez az elv uralkodik a kórházi pénztár rendezésére vonatkozó szabályokban.

51. §. Azon segédek, kik mesterekké akarnak fölvetetni, ebbeli szándékukat a czéheknek évnegyedes közgyűléseiknél jelentendik be.

52. §. A gyűlés minden egyes folyamodóra nézve azonnal egy külön remekbizottmány megalakítását határozandja el.

53. §. E remekbizottmány öt tagból álland, kettő lesz czéhbeli mester, kiket a czéhi közgyűlés azonnal kinevezend. Kettő lesz segéd, kiket a segédek, a czéhi közgyűlés után legfőlebb 8 nap alatt a szállón tartandó összegyűlekezésben választandnak meg. Az ötödik egyszersmind elnöktagot a már megválasztott 4 bizottmányi tag választandja. Ez ötödik tagul megválasztatik akár egy czéhbeli mester, akár valamely rokonszaku mester, gyárnok vagy ennek főműnöke, — akár valamely rokonszaku kereskedő, — akár végre valamely rokonszakbéli műtudós. Ha a négy tag megegyezni nem

tudna, az elnököt a jelentés beadása után 24 óra alatt az illető hatóság nevezi ki a megjelölt szakokból.

57. §. Nem forogván fenn a mesterségi irományok körül semmi kérdés, a remek bizottmány, egyetértőleg a remeklővel, meghatározandja a megkészítendő remeket. A remeknek pedig olyan tárgynak kell lennie, mely az illető czéhbeli mesterek egyike vagy másikának műhelyében épen megrendelve van, s valóban folyó, kellendő, nem pedig valamely mesterséges látdarab (Schaustück). És kellend három, de egymástól különböző, különféle darabot a remeklőnek kijelölni, ki azokból egyet a megkészítendő, maga választandja ki.

62. §. A remekkészítési idő alatt a felügyelést, a remekbizottmány tagjai egymással felváltva teljesítendik; a felügyelésért azonban és általában egész eljárásukért semmi díjt nem veendnek, semmi a remeklő rovására eshető ellátást nem követelhetnek.

63. §. A remekbirálatnál a remekbizottmányi tagok egyenlő szavazattal birandnak; a szavazatok általános többsége határoz.

64. §. A remekbizottmány birálatának eredményét, az ítéletet indokaival együtt írásba foglalandja, kijelentvén abban, itéli-e remeklőt képesnek arra, hogy mester legyen vagy nem.

66. §. A hatóság vevén az ítéletet, határozatilag kijelentendi, szintén 24 óra alatt, hogy a remeklő mesterjogi gyakorlatának hatósági szempontból semmi ellent nem áll.

A 68.—69. §§. azon eljárást szabályozzák, ha a remeklő e bizottság ítéletével nincs megelégedve.

70. §. A 66. §. értelmében kiadott hatósági végzés kézbesítése után, a czéhmester felszólítandja a remeklőt, hogy a mester díjat fizesse le.

71. §. E mesterdíj sehol, semmi czéhnél, semmi szin alatt nem lehet több 10 pfrtnál, mely a czéhládába tétetik, tehát az új mester nem tartozandik fizetni bejelentési díjt, hibaváltságot, biztosí felügyelői díjakat, remeklési helybért, nem fizetend lakomát, de nem köteleztethetik a hatóság által sem, hogy a helybeli jótékony intézetekre vagy bármi czélokra fizessen.

73. §. Az új mester pedig mesterdíjának lefizetése után, azonnal megkezdheti a mesteri jogokat egész teljességökben gyakorolni.

74. §. Eleje vétetvén a lehetőség szerint minden, a mesterré levés körül eddig divatozott visszaélésnek és akadékoskodásnak : azok, kik bár még nem mesterek, eddig saját kezükre segédekkel dolgoztak, az eddig ugynevezett koutárok, utasítatnak : hogy e szabályok kihirdetésétől számítva, fél év alatt igyekezzenek mesterré levésöket, a fölebbi módon kieszközölni. Addig, mig ez a kitüzött félév alatt megtörténik, azon állapotban hagyatnak meg, melyben öket e szabályok kihirdetése érendi.

75. §. Ha a kitüzött félév alatt mesterré levésök iránt a szükséges lépéseket megtenni elmulasztották volna, vagy irántok a remekbizottmányi eljárás a féléven túl függöben maradna : a segédekkel dolgozást a félév után csak úgy folytathatják, ha erre az illető ministerium folyamodásilag előterjesztendő körülményeik tekintetbe vétele mellett, megadandja az engedvényt.

76. §. Jövöben, mivel a saját kézre, de segédek nélküli dolgozás senkinek meg nem tiltathatik, azon segédek, kik így akarják üzletüket gyakorolni, ha még lakhatási joggal nem birnának, előbb ugyanezt megszerezni, de vállalkozásukat azután a hatóságnál csak bejelenteni tartozandnak.

77. §. Ha pedig a jövöben a segéd saját kezére, de egyszersmind legényi segedelemmel akarna dolgozni : ezt csak úgy teheti, ha erre az illető ministeriumtól engedvényt nyerend, de a mely csak rendkívüli esetekben fog megadatni.

81. §. Az engedélyezettök a következő mesteri jogokkal nem élhetnek : a) Segédek korrlátlan számmal nem, hanem csak a nyert engedmény szerint fogadhatnak. b) Általában nem tarthatnak tanulókat. c) Czimtábláikon magukat mestereknek nem nevezhetik, csak nevüket és üzletük ágát irhatják ki, pl. N. N. szabó. d) Nyílt boltot nem tarthatnak.

82. §. A saját kezükre dolgozó segédek pedig a segédi jogok élvezetében maradvá, mesteri jogokat nem gyakorolhatnak ; sem tanulókat, sem segédek nem tarthatnak, s munkájoknál legfölebb hitvesök és gyermekeik segedelmével élhetnek.

A 84.—106. §§. a czéhláda kezeléséről, a mesterek és alkalmazottjaik között felmerülő peres ügyek elintézése czéljából választandó münökszékekről, az ezek előtti eljárásáról, a czéhek gyűléseiről tartalmaznak szabályokat.

107. §. A régi czéhszabályok, mennyiben vagy a törvények, vagy ezen rendelet által meg nem változtattak, épségökben megmaradnak.

Az iparügynek megígért rendezését azonban megakadályozta az önvédelmi harc. Midőn a nemzet léte állott kockán, háttérbe kellett szorulni, minden bármily fontos ügynek is. Az absolut osztrák kormány, mely különben is egy általános ipartörvény készítésével foglalkozott, az iparjogra vonatkozólag nem alkotott új szabályokat, e tekintetben maradt minden a régiben, mig nem 1859. deczemberében nálunk is ki nem hirdették az iparrendtartást, melynek fontosabb határozatait fentebb ismertettük. A czéhek megmaradtak, de elvesztették az iparüzésre befolyásukat; az iparüzés joga nem korlátok nélkül ugyan, de szabaddá vált. *)

III. Fejezet. Az 1872-ki ipartörvény.

Alig alakult meg a magyar felelős kormány, már is érkeztek az ország minden részéből kérvények, melyek az iparügynek törvényes szabályozását sürgették; az országgyűlés képviselő házához száznál több kérvényt intéztek részben a helyhatóságok, főleg azonban az iparos társulatok. Az utóbbiak tulnyomó része azt is kérte, hogy az ipar önálló üzése a szakképzettség rendes igazolásától, próbadarabok bemutatásától tétessék függővé, ezenkívül mondassék ki, hogy minden iparos köteles társulatba lépni.

A kormány komolyan foglalkozott az ügygyel s a javaslatot az osztrák iparrendtartás és az észak-német szövetségi ipartörvény alapján elkészítette, úgy hogy midőn 1869. június 15-dikén Gonda László képviselő interpellálta a kormányt, vajjon várhatni-e legközelebb az iparszabadság rendezését, Gorove István földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter azon nyilatkozatot tehetett, hogy a javaslat készen van és legközelebb vagy az őszi időszakban be fog

*L. az egész fejezetre nézve : Történettudományi pályamunkák. Kiadja a magyar tudós társaság. Az ipar és kereskedelem története. Magyarországbau, a 16. század elejéig. Kossovich Károly és Horváth Mihály pályanyertes értekezései. Buda. 1842. — Horváth Mihály : Kisebb történelmi munkái. III. k. Pest. 1868. — Extractus benignarum resolutionum regiarum etc. concinnati et editi per Ignatium Kassics. Bécs. 1835. — Közlöny (hivatalos lap) 1848. évf.

nyújtatni. A képviselőház ezután nemsokára eloszlott, s e miatt a javaslatot csak az őszi ülésszakban, 1869. október 21-én nyújthatta be a minister. A benyújtott törvényjavaslat öt fejezetre és 116. §-ra oszlik. A javaslat fontosabb, a törvényhozás által módosított szakaszai a következők :

1. §. A magyar korona területén mindenki, a ki 20-ik évét betöltötte, nemre való tekintet nélkül, bármely iparágat, melynek gyakorlását a törvény engedélyhez nem köti, járhol önállólag és szabadon gyakorolhat.

5. §. A következő iparágak gyakorlása az illetékes hatóság külön engedélyéhez van kötve, u. m. : a) Azon ipar, mely az irodalom vagy művészet tárgyainak sokszorosításával foglalkozik. b) Az a) alatti ipar készítményeit magában foglaló kölcsöntárak felállítása. Ezekon kívül mindazon iparágak, a melyek a jelenlegi törvény 5. §-ban vannak felsorolva és az építést önállóan folytató kőműves és ácsmester foglalkozása.

6. §. Az 5. §-ban felsorolt iparágak engedélyezésénél az 1. és 2. §§-ba foglalt általános feltételeken kívül, a következő szabályok szolgálnak zsinórmértékül. Következnek a közbiztonsági és erkölcsi feltételek, a melyek teljesítése követeltetik. A kőműves- és ácsmesterségnél, a kéményseprésnél, a tüzi játékszerek készítésénél az engedélyezés csak akkor történhetik, ha az illető azt, hogy a kérdéses iparágban gyakorlati ismereteket szerzett, bizonyítványilag kimutatja. Ezen és az 5. §. alatti iparágak engedélyezésénél, a helybeli szükséglet és a rendőri felügyelet is szem előtt tartandók.

62. §. Minden iparossegéd tanonezi bizonyítványa alapján, a hatóságtól kiadandó munkakönyvvel tartozik magát ellátni, melybe a szerződésileg kikötött feltételek, a mesterek nevei, kiknél munkában állott, s a náluk töltött idő tartama a mesterek sajátkezű aláírása mellett bejegyzendő. A segéd magaviseletére nézve, a munkakönyvben minden észrevétel mellőzendő.

74. §. A segédek kötelezhetők arra, hogy a betegsegélyezési és temetkezési költségek czéljából fennálló vagy ezentul felállítandó alapok növelésére bizonyos járulékot fizessenek. E járulék maximuma a társulat indítványára hatóságilag állapittatik meg. — Oly segédek, kik valamely iparos társulathoz tartozó iparosnál dolgoznak, csak az illető segéd alapjához tartoznak járulni. — Az ipar-

üzők kötelesek a meghatározott illetékeket, a nálok dolgozó segéd- és tanoncokért megfizetni, de fel vannak jogosítva, ezen összegeket tőlük ismét beszedni.

82. §. A rendes munkaidő gyárakban 24 óránként 12 óra.

88. §. A gyármunkásoknak betegség vagy szerencsétlenség esetében leendő gyámolítása tekintetéből, a gyártulajdonos köteles a munkások hozzájárulásával vagy telepénél önálló segélypénztárt felállítani, vagy a mennyiben erre a munkások száma elégtelen volna, egy már fennálló ily pénztárhoz csatlakozni.

93. §. Az ipartársulathoz nem tartozó iparosok is kötelezhetők az ipartársulat által felállított szakiskolák fõntartásához hozzájárulni.

A képviselõház az osztályokhoz utasította a javaslatot, a melyek azt tüzetesen tárgyalták. Az osztályok elõadóiból alakult központi bizottság is behatóan foglalkozott a javaslattal, szakértõket hívott meg; a tárgyalás alatt a kormány több fejezetet módosított s az így megváltoztatott javaslatot, Érkövy Adolf, a központi bizottság elõadója 1870. márczius 18-án benyújtotta a háznak. A javaslat tárgyalásra nem tüzetett ki, aludt az egész ügy, mig november 17-én Gyõrffy Gyula azt nem indítványozta, hogy az új tárgyalás végett adassék ki egy 15-ös bizottságnak. A ház Szlávy József minster fõlszólalása után azt határozta, hogy a javaslat akkor vétetik föl újra, ha a minster beterjesztheti a községi törvény elkészültétõl függõvé tett módosításokat. 1871. június 11-én Gyõrffy Gyula megújítja indítványát a 15-ös bizottság kiküldése iránt, majd szeptember 16-án interpellálja a ministert, hogy szándékozik-e a községi törvények elkészültétõl függõvé tett módosításokat, még az ülések elnapolása elõtt benyújtani. Szlávy József még ugyanazon ülésen azt felelte, hogy a módosítások készen vannak; szeptember 20-án pedig benyújtotta azokat.

A képviselõház 1871. szeptember 22-én elhatározta, hogy a javaslatot tárgyalás végett egy 15-ös bizottságnak adja ki, a melyet szeptember 25-én meg is választatott. A 15-ös bizottságba megválasztottak: Érkövy Adolf, Philippovics Simon, Falk Miksa, Ranicher Jakab, Mátyus Aristid, Gyõrffy Gyula, Horn Ede, Vidacs János, Móricz Pál, Királyi Pál, Perczel Béla, Wahrmann Mór, Stoll Károly, Gorove István, Chorin Ferencz, Éber Nándor, Házmán Ferencz, Szentpály Jenõ, Helfy Ignác, Korizmics László, Pulszky

Ágost. A 15-ös bizottság az érdemleges tárgyalást október 11-én kezdte meg s Horn Ede indítványára törölte a javaslat 194. §-ából azt, hogy az ipartörvény keretébe nem tartoznak a kereskedők, a nyilvános multságok és színi előadások. Az 1. §-nál törölte a bizottság a „20 éves“ kitételt, mellőzte egészen az 5. §-t, mely azt tartalmazta, hogy bizonyos iparágakra az iparhatóság csak a kormány beleegyezésével adhat engedélyt s ezt Györffy Gyula indítványára a mai törvény 5. §-ával helyettesítette. A 34. §-nál törölte a bizottság azon határozatot, hogy az iparosok csak saját vagy hasonló iparcikkek elárusításával foglalkozhatnak, mellőzte a 36. §. azon intézkedését, mely a vendéglősöket árjegyzékük kifüggesztésére kötelezi, hasonlóképen azon rendelkezést, hogy a hus- és kenyéremüek kifüggesztett árai 8 nap előtt fel nem emelhetők. Elvetette a bizottság a munkakönyveket, kihagyta a 97. §. azon részét, mely följogosítja a hatóságot, hogy az ipartársulatok minden gyűlésén képviseltethesse magát. A bizottság több új határozatot iktatott be, melyek védik a munkásokat a munkaadók önkénye ellen, hasonlólag az iparüzést a hatósági rendszabályozás ellen. A bizottság előadója Érkövy Adolf, november 9-én terjesztette be jelentését, mely a bizottság módosításait tartalmazza, indokolás nélkül. A ház Györffy Gyula indítványára kitűzte a javaslat tárgyalását, mely november 18-án kezdődött meg.

Az általános tárgyalásnál csak három képviselő emelt szót. *Érkövy* Adolf előadó utalt a szabadelvű ipartörvény megalkotásának szükségére s vázolta a bizottság működését, röviden indokolva a tett módosításokat.

Ranicher Jakab kitünő beszédben vázolja az iparjog fejlődését és kimutatja, hogy az iparosok félelme alaptalan. „Hiszen maga a sok panasz, melyet különösen a kisebb kézművességtől hallani, mi más, mint segítség utáni vészkiáltás, csak hogy nem ott keresik a menekülést, hol az egyes-egyedül található : a képzettségben, a tudásban, a munka és mozdulhatás teljes szabadságában. Azonban ha akarnók és tudnók is a kézművesség e részbeni óhajainak teljesítésével a czéhrendszert erős oltalmunkba venni : bizonyára csakhamar mind e panasz sokkal nagyobbá, a biztos romlástól leendő megmentési kísérlet még nehezebbé válnék ; mert a roppant haladás, mely a természettudományok segítségével a vegytan, műtan és gépészet terén hódítóként szakadatlanul tovább és tovább terjed :

a szabad iparüzletnek külföldön és a Lajtán tul oly eszközöket nyujt kezébe, miket benn honunkban a czéhbeli kézműves vagy épen nem, vagy csak igen tökéletlenül használhat fel, minthogy mindenütt korlátra akadva és szorittatva, általa a nagy ipar benyomulása ellen fegyvertelen, egészen védtelen marad. Már is nem kevés száma czéhiparunknak, meggyőződve okszerűbb üzletmód által, elnyomva másrészt a gyártól és géptől, csaknem egészen elenyészett, mások bérmunkásokra süllyednek le, sokan után menendnek s pedig annál hamarább, minél tovább kötvék meg kezeik.

Nyugodjék bármily sovárul rende érdemes történetén a kézműves szeme, tekintsen bármily részvétellel vissza a multra, mikor a czéhek nagy politikai és mély erkölcsü jelentőséggel birván, mesteri tilalmi joguk ótalmában kevesebb gonddal élhettek munkaszakmájukból: ez az idő vissza nem hozható többé, minél fogva belátandja az értelmes kézműves is, hogy boldogulása a már hatástalanokká vált czéhtörvényeken kívül keresendő.

Csak önmagában, saját erejében s ha ez nem elegendő, szabad társulatok alakításában lelheti az ipar szilárd támaszát, szebb jövője biztosítékát. Nem fog veszteni, csak nyerni; a szabad társulásból támadnak fel a jövődöbéli hatalmasabb czéhek. Hangsúlyozza az állam kötelességét szakiskolák felállítása körül. Ez a szigorú kötelesség annyival inkább reá háránlik, hogy a képződési eszközök: szakiskolák, műtani és művészeti intézetek, műtárak és mintagyűjtemények, mindenki számára hozzáférhetőek legyenek; gondoskodjék arról, hogy a polgároknak, kiknek a törvény megadja a munkaszabadságot, alkalmuk is legyen megtanulni, miképen kell dolgozniok.

Horn Ede eláll a szótól, miután a javaslatban foglalt elveket minden oldalról elfogadják.

Ezzel az általános vita befejeztetett és a javaslat a részletes tárgyalás alapjául egyhangulag elfogadtatott. A részletes tárgyalásnál az 1—3. §§. csekély vita után jelentéktelen stularis módosítással elfogadtattak. A 4. §-nál a szakasz végére Pest város kérvénye alapján Királyi Pál a következő bekezdést indítványozta: „Azon hatóságoknak, melyek kimutatják azt, hogy területükön oly jótékony közintézetek vagy pénztárak állanak fenn hatósági kezelés alatt, melyek által szegény iparosok segélyeztetnek, vagy ipari közczélok mozdittatnak elő: ezen közintézetek javára a helyi körül-

ményekhez mért ipardíjak szedését az ipar- és kereskedelmi minis-
terium engedélyezheti.“ Pest város kifejti kérvényében, hogy ott
1840 óta azok, kik önálló ipart kezdenek, mérsékelt díjat fizetnek,
a melyekből befolyó összeg, évenként mintegy 24,000 frt a városi
szegényház, az árvaház s a szegény iparosokat segélyző Albrecht-
Hildegárd alap között osztatik meg. A Királyi által ajánlott módosítást
pártolják Patrubányi Gergely és Mátyus Aristid, ellenzik
Horn Ede, Tisza Kálmán, br. Simonyi Lajos és Szlávy József mi-
nister, a ház elvetette azt.

Az 5—33. §§. részben változatlanul, részben csekély módosi-
tással fogadtattak el. A 33. §. Irányi Dániel, Nehrebeczky György
és Halász Boldizsár felszólalása után Tisza Kálmán stularis módosítá-
sával fogadtatott el. A 34—38. §§. változatlanul megszavaztat-
tak. A 39. §-nál „Tanoncztot tartani minden iparosnak szabad, ha
tőle e jog el nem vonatott,“ az utolsó hét szó kihagyatott. A 40—44.
§§-ok részben változatlanul, részben irályi módosítással fogadtat-
tak el, ezen utolsó szakasznál elvettetett Irányi Dániel azon módosítá-
sa, hogy a 14-ik évüket be nem töltött tanoncok naponként csak
9 órai, a 14-ik évüket betöltöttek 10 órai munkára kötelezhetők. A
45. §-nál Irányi Dániel a következő szerkezetet ajánlja : „Éjjeli
munkára, azaz esti 9 órától reggeli 5 óráig, nők és 16 éven alóli
tanoncok általában nem alkalmazhatók ; oly iparágaknál azonban,
melyek üzlete éjjeli munka nélkül fennakadást szenvedne, az ipar-
hatóság — tekintettel a tanonc testi fejlettségére — megenged-
heti, hogy 16 éven alóli, de 14 évesnél nem fiatalabb finemü tanon-
cok a 44. §-ban megszabott munkaórákat legfőlebb 3 óra hosszát,
éjjeli munkában dolgozzák le.“ Madarász József, Horn Ede pártol-
ják a módosítást, Szüllő Géza, Érkövy Adolf ellenzik azt, a szöveg
változatlanul fogadtatott el.

A 46—57. §§. részben változatlanul, részben irályi módosi-
tással fogadtattak el. Az 57. §-nál elfogadtatott Ghyczy Kálmán
következő javaslata : „Az iparos a kötött szerződés megszüntével,
a munkából kilépő segédnek, a közöttük fennállott szerződési vi-
szonynak megszüntéről, bizonyítványt adni köteles.“ Az 58—70.
§§-ok részben változatlanul, részben csekély módosítással fogad-
tattak el. A 71. §-nál az első bekezdés helyett Irányi Dániel
a következő szöveget ajánlja : „A törvényes munkaidő napon-
ként 12 óra, mely közben délelőtt és délután egy fél, délután

pedig egy óra szünet engedendő. Vallásuk ünnepnapjain, a munkásokat munkára kötelezni nem lehet.“ Az eredeti szöveg maradt. A 72. §. Madarász József következő módosításával fogadtatott el: „A gyáros köteles munkása bérét készpénzben hetenként kifizetni.“

A 73—76. §§. változatlanul szavaztattak meg. A 77. §-nál hosszabb vita után, melyben Irányi Dániel, Fest Imre, Majoros István, Madarász József, Várady Gábor, Szilágyi József, Simonyi Ernő, Mukics Ernő, Stanesku Imre, Tisza Kálmán, Patay István, Helfy Ignác, Hoffmann Pál, Lázár Ádám, Csernátóny Lajos, Kállay Ödön, Horn Ede, Csiky Sándor, Miletics Szvetozár, Györffy Gyula, Érkövy Adolf és Ghyezy Kálmán vettek részt, elfogadtatott névszerinti szavazás után a 15-ös bizottság előterjesztése (a szakasz jelenlegi első bekezdése), Várady Gábor módosítása (a jelenlegi második bekezdés) és Tisza Kálmán módosítása (a szakasz harmadik bekezdése). A 77—91. §§-ok nagyobb vita nélkül részben változatlanul, részben csekély módosítással fogadtattak el. A 92. §-t Tisza Kálmán ajánlotta mint új szakaszt, a mi egyhangulag elfogadtatott. A 93—95. §§-ok eredeti szövegükben fogadtattak el, a 96. §. nagyobb vita után szintén változatlanul meghagyatott. A 98. §. utolsó bekezdése, a Szilágyi József által ajánlott jelenlegi szerkezetben fogadtatott el.

A 100—102. §§. stylaris módosítással, a 103. §. Halmosy módosításával, hogy szurassanak be ezen szavak: „Az első folyamodásu iparhatóságok előtt“ fogadtatnak el. Nagyobb vita fejlődött ki a jelenlegi 105. §. n) pontjánál, mely arról szólt, hogy az irodalom vagy művészet tárgyainak sokszorosításával foglalkozó iparágak (könyv-, réz-, aczél-, fa- és könyomdák), s az időszaki lapok kiadása „a jelen törvény alá nem esik“, Györffy Gyula ennek kihagyását indítványozza, a mi el is fogadtatott s e helyett a jelenlegi 104. §. 2-ik bekezdése szuratott be a törvénybe. A függőben hagyott szakaszok tárgyalásánál elvetette a ház Irányi Dánielnek azon javaslatát, hogy a 87. §-hoz (jelenleg 88. §.) illesztessék a következő bekezdés: „Sulyos mulasztás esetében és ha a szenvedett sérülés egy hónapnál hosszabbra terjedő munkaképtelenséget vonna maga után vagy ha épen életét vesztette a segéd, munkás vagy tanonc, az iparos vagy gyáros, a kárpótláson és birságon felül egy hónaptól két évig terjedhető fogsággal is büntetendő az illető bíróság által. Az

első esetben a sérült vagy képviselőjének panaszára, halál esetében hivatalos uton indítandó a kereset.“ A tizenötös bizottság ajánlatára elfogadtatott a 88. §. jelenlegi d) pontja. A képviselőház november 25-én végleg megszavazta a javaslatot, melyet csekély módosítással a főrendiház is elfogadott december 5-én tartott ülésében. A képviselőház 1872. januárius 22-én tartott ülésében hozzájárult a főrendiház módosításaihoz s a javaslat 1872. februárius hó 27-én szentesített. A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minister április 5-én kiadta a törvény végrehajtására vonatkozó és az összes törvényhatóságokhoz intézett körrendeletet, s így az a mondott napon tényleg életbelépett.

A törvény a legteljesebb mértékben biztosítja a kereseti szabadságot, az ipar gyakorlására vonatkozó határozatai a legtágabb tért engedik az egyéni tevékenységnek, a melyet nem korlátozhat sem hatósági, sem hivatalnoki önkény. A mi megszorítás erre vonatkozólag a törvény 5. §. és 33—36. §§. foglaltatik, azt a fennforgó köztekintetek kielégítőleg indokolják. A törvény 84. §. kimondja, megegyezőleg a német törvény 143. §-ával, és ellentétben az osztrák törvény 131. és 138. §§-aival, hogy az „iparüzhetés jogától senki, sem birói ítélet, sem közigazgatási határozat által meg nem fosztható“, és ezzel megadja a kereseti szabadságnak a legfőbb törvényes szentesítést. A 8—22. §§-ban foglalt szabályok ellen lényegesebb kifogás nem tehető, helyesek a 23—25 §-ban foglalt határozatok is.

A III. fejezet, mely a segédszemélyzetről szól, egyes szakaszok kivételével, az életben nem valósult meg. Ennek okait a részletekben alább fogjuk kifejteni, általános és főokul itt csak arra hivatkozhatunk, hogy a törvényben kijelölt első fokú iparhatóság az e szakaszban foglalt teendők legnagyobb részének kivételére nem bizonyult alkalmasnak. A 40, 43—45, 65, 69—70, 75. §§. egyáltalában nincsenek, a 41, 67, 68, 71. §§-ok pedig csak részben vannak végrehajtva. Az ötödik és hatodik fejezet egészben véve célszerűnek mutatkozott, egyes észrevételeinket a részleteknél fogjuk előadni.

A kormány, melynek a törvényt végre kellett volna hajtania, nem volt tisztában azzal, mi az ő feladata az ipartörvénynyel szemben. Világosan kitűnik ez a törvény végrehajtása ügyében kibocsátott rendeletből. Ez a rendelet, a melynek egy korszakalkotó törvény életbelépését kellett volna előkészítenie, oly gyarló, a mi-

lyennel hasonló törvényt sehol nem kísérték. A rendelet főleg az ipar megkezdése körüli eljárással, az ipartelepek engedélyezésével, a kéményseprési ügy, a husmérés szabályozásával, a czéhek megszüntetésével és az iparbizottságokkal foglalkozik, a törvény többi szakaszainak végrehajtását a következő szép óhajtással üti el „Az egyes törvényhatóságoktól fog függni nagy részben, hogy helyesen értelmezve a törvény egyes tételeit és kellő erélylyel, de egyszers-mint kellő tapintattal és a létező érdekek lehető kimélésével hajtva végre annak intézkedéseit — egyfelől az ipar-természet szerinti fejlődésének, az ezt előmozdító tényezők lehetőleg szabad szövetkezésének és az iparos értelmiség emelkedésének útjában álló akadályokat elhárítsa, másfelől az ipar fejlődésére és haladására nélkülözhetlen oltalmat biztosítsa.“ A kormány a törvény végrehajtását teljesen a törvényhatóságokra bizta, azok pedig nem tettek a végrehajtás érdekében semmit. Így a rendeletben említett ügyeket kivéve, a törvényből épen csak annyi van megvalósítva a mennyit az érdeklettek akartak; a törvényhatóságok eljárásában csak az az egy czél-szerű volt, hogy legalább ezek megvalósítása elé nem gördítettek akadályokat.

A mi közérdekű korlátozása van az iparüzés gyakorlásának, tehát a III. fejezetben foglalt összes intézkedések, azok közül egyetlen egy sem valósított meg a törvényhatóságok által. Így a törvény egyik főcélja teljesen meghiusított, úgy hogy az iparüzés módja tényleg korlátlan.

A kereseti szabadságot illető határozatok megvalósultak s azok képezik ma az iparjogot. A törvény ezen határozatai egészben véve üdvöseknek bizonyultak, mert iparunk fellendülését nem akadályozták meg, mondhatnók talán azt is, hogy az ipar fejlődését előmozdították, de ezt a hatást a szükséges pontossággal kimutatni nem lehet. Az ipartörvénynek nem is az a célja, hogy az ipar fejlődését előmozdítsa, a törvény megfelel céljának, ha a fejlődés elé nem gördít akadályokat, ha megadja azt az alapot, a melyen az egyéni tevékenység szabadon mozoghat. Ennyiben mondhatjuk bátran, hogy a törvény bevált.

Ha az ipartörvénytől azt követelik, hogy positiv hatással legyen az ipar fejlődésére s ezen szempontból itélik meg annak eredményeit, mint nálunk igen sokan még a szóvivők közül is teszik, akkor azt hiszszük, hogy olyat követelnek a törvénytől, a mit az

sehol nem szült, mert nem szülhet. Az ipar fejlődését első sorban az egyének, azután a társadalom és az állam mozdíthatják elő, a törvény csak annyiban, hogy nem akadályozza meg. Megfelelnek arról, hogy az iparjog és az iparpolitika egészen különböző két dolog. Az iparjog tekintetében nincs más feladata az államnak, mint oly szabályokat alkotni, a melyek lehetővé teszik az iparüzést, de ügyelnie is kell azok végrehajtására. Az iparpolitika azonban legalább nálunk határozottan azt kívánja, hogy az állam cselekvőleg hasson az ipar fejlődésére. Előre haladottabb államokban talán nem igényli az ipar az állami beavatkozást és támogatást oly mértékben mint nálunk, de hazánkban szükség van rá. A kormány egész a legujabb időig nem birt ennek a tudatával sem, és báró Kemény Gábor volt földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek és Matlekovich Sándor államtitkárnak az épen egyik legnagyobb érdemük, hogy e téren fölismerték, mi az állam kötelessége.

A fokozatos fejlődés hazánkban minden téren megszakadt a háromszázados török uralom következtében. Míg más országokban a fejedelmek a mezőgazdaságot, ipart és kereskedelmet fejlesztették, az alatt hazánkban a törökkel kellett küzdenie, e miatt nem mehetett át nálunk a termelés egyetlen ága sem azon a nevelési processuson, a melyen átment a nyugaton mindenütt, részben még Ausztriában is. Midőn ez a nevelés, mert másnak alig nevezhetni, Mária Terézia és József alatt a legszebb sikerrel megkezdődött, ismét közbejött egy huszonötéves korszak, a mely alatt a háboru zaja miatt stagnált minden. Az ezt követő korszakban a fejedelem nem intézhette többé az ország ügyeit azzal az abszolút hatalommal, a melylyel a két megnevezett uralkodó tényleg intézte, a kormány nem is ugy fogta fel hivatását, mint elődei alatt, ugy hogy a mi ez alatt történt az ipar fejlesztésére, azt a gyenge társadalom tette. Az önvédelmi harcot követő tizenhét év is meddő volt e tekintetben, és csak a legujabb korban vert gyökeret az a belátás, hogy a mit elmulasztottunk, habár hibánk nélkül is, pótolnunk kell. Az a mi a kormány részéről most hazánkban történik, változott alakban ugyanaz, a mit a francia kormány tett Colbert alatt, s erre valóban szükségünk van.

Az ipari fejlődésben nincs ugrás, ha mi ipart akarunk, és ki ne mondaná, hogy akarnunk kell, akkor nekünk is azon az uton kell járnunk, a melyen az előrehaladottabb nemzetek végig halad-

tak. Először a munkakedvet kell felébreszteniünk, azután munkakerőket nevelniünk, a vállalkozó kedvet támogatniunk, a többi azután jön lassanként -- de nem magától. Ez az iparfejlesztés igen fáradtságos és hosszantartó, de egyetlen biztos módja. Mindebben az ipar-szabadság csak előnyünkre lehet; a változott viszonyok mégis nehezebbé teszik a nevelés nagy munkáját, mint az a múlt századokban volt*).

*) L. e fejezetre nézve : Az 1869—72. országgyűlés naplóját és irományait. — Az új ipartörvény. 1872. (Hivatalos kiadás.) — Magyarországi rendeletek tára 1872. VI. füzet.

A SZEGÉNYÜGY.

Hazánkban a szegényügy különösen annak része, a szegénygyámolítás, nincs napirenden. Munkásaink egy része összeül ugyan néha, és sörös poharak és boros kancsók csengése mellett tanácskozik és jajveszékel azon roppant nyomorról, a melyet a munkásosztály szenved. S mikoron a panasz, meg a sör és bor már elég bőven folyt, felhangzik a zeneszó, megered a táncz. A dinom-dánomot, hogy azután a nyomoruság követi, azon nincs mit csodálkozni, hiszen a szegénység gondolata annyira elbusította szegény munkásainkat, hogy búvukban, bánatukban elitták és eltánczolták heti béröket. Nincs ott szegénység, nincs ott nyomor, a hol még dinom-dánomra is telik.

A roppant nagy szegénység felpanaszoltatik a „ház“-ban is, különösen a budget-vita alkalmával. „Szegényedünk“, „pusztulunk“ keserves panaszok hangzanak szerteszét, és ha az ember e roppant sok jeremiádot végig hallja, majdnem elhiszi, hogy nálunk roppant nagy a szegénység, az emberek Isten ments! talán már éhen is halnak. S oly mély a panasz, oly nagy az e miatti busulás. Istennem! mikor sirva vigad a magyar.

Ha földmivessel, ha iparossal, ha kereskedővel találkozol, ha ujságot veszel a kezébe, mindenütt csak a panasz járja. És egyre szaporodnak a kávéházak, korecsmák, azon mulatóhelyek, hová az emberek búolni járnak.

A sok siralmas panasz daczára, a szegényügygyel behatóan és komolyan nem igen foglalkozik nálunk senki; sem az irodalom, sem a törvényhozás, mert az a roppant szegénység, amely oly sok részről és oly siralmasan felhozatik nálunk, jó és nagy részben Istennek hála! a képzelet szüleménye. Van nálunk szegénység, de inség és nyomoruság nincs, mert szerencsénkre vagy szerencsétlen-

ségünkre, hazánkban nincs sem tulgazdagság, sem tulszegénység. Ezzel korántsem akartam azt mondani, hogy szénánk mindenben rendben van, és segélyre, az emberek támogatására szorulóknálunk nincsenek; és annál kevésbé akartam ezzel azt jelezni, miszerint a szegényügy szebb és nemesebb részével: a viszonyok akkép rendezésével foglalkozás, hogy a nyomor hazánkban csakugyan ne legyen, felesleges volna.

Mondottam, hogy a törvényhozás nem foglalkozik e kérdéssel. Ezzel mást nem akartam mondani, mint azt, hogy a törvényhozás e dolgot csak egyes esetekben tette tanácskozásainak tárgyává, mert tagadhatlan, hogy vannak a szegényügyre vonatkozó törvényeink és intézkedéseink is. Kielégítő és megfelelők-e, az más kérdés.

Ha keveset foglalkozunk mi a szegényügygyel, keveset azon társadalmi intézményekkel, melyek a nyomoruság bekövetkeztének megelőzésére szolgálnak, tehát a szegényügy azon részével, melyet mi annak szebb és nemesebb részének tartunk és neveztünk, és a mely jóformán nem is tartozik a törvényhozás vagy közigazgatás elébe, mert létesítése a társadalomtól és az emberektől függ, és az alapvetően alapszanak „segíts magadon és az Isten is megsegít“; mondom, ha mi keveset foglalkozunk e részszel; és a szegényügy második, mondjuk siralmasabb része-e: a szegényápolás csak ugy esetlegesen szokott elővételni, annál többet foglalkoznak e kérdésekkel a nyugoti államok törvényhozói, tudorai, községei. Németországban a múlt évvel szegényápolók egylete alakult, és már múlt 1881 évi november 11. és 12. napjaiban közgyűlést tartott, tanácskozandó a szegényügy rendezése iránt. Ezen tanácskozásokból kívánunk néhány tárgyat és egy pár határozatot megismertetni Schmoller által szerkesztett „Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft“ nyomán.

Mielőtt az ismertetésre áttérnénk, lássuk előbb, miként van a szegényügy, jobban mondva a szegényápolás nálunk rendezve.

A szegényügyre vonatkozó első intézkedésre a községek rendezéséről szóló 1871: XVIII. törv. cikkben találkozunk, melynek 131. §-ában elvül kimondatik, hogy „amennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek könyöradományai a község szegényeinek ellátására elegendő nem volna, a község a helyi viszonyokhoz képest, gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények

ellátásáról, kik *magukat közsegély nélkül fenntartani egyáltalában nem képesek*. Ha ez ellátás csak a községi lakosok rendkívül súlyos terheltetésével eszközölhető: a község kivételesen a törvényhatóságnak, s ha ez nem bírná, az államnak veheti igénybe segélyét.*

A második a szegényügybe belevágó törvény az 1875 : III. t. czikk, mely is a nyilvános betegápolás költségeiről intézkedik. E törvény szerint a nyilvános gyógy- és betegápolási intézetekben felmerült költségeket első sorban viselni tartoznak : a) a szülők gyermekeikért ; b) a gyermekek szülőikért ; c) a hitvestársak egymásért ; d) a cseléd tartó és állandó munkaadó cselédjéért 30 napig, gyárak, nagyobb vállalatok tulajdonosai és a vasutak igazgatóságai munkásaikért, fennmaradván viszkereseti joguk az illető fizetni köteles ellen. Másodsorban, jótékonyaságból eredt fedezet hiányában, a költségek viselésére a törvényhatóságok hivatvák a beteg községi illetősége szerint. A törvényhatóságok kötelesek betegápolási alapról gondoskodni, esetleg e célra az egyenes államadók után póttadókat kivetni. A törvényhatóságok helyébe az állam lép : bujasenyves betegek állami és nyilvános kórházakban és gyógyintézetekben őrzött elmebetegek és oly betegek gyógyítása esetében, kiknek illetőségi helye ki nem tudható. Az államot terheli minden esetben az országos bábaképezdékben ápoltak gyógykezelése. Kimondatik továbbá elvül az is, hogy a községek a betegek és gyógyíthatlan betegek ápolásáról gondoskodni tartoznak, amennyiben ennek teljesítésére a fentebbiek szerint első sorban kötelezettek nincsenek.

A közegészségi törvény (1876 : XIV.) szintén foglalkozik a szegényügygyel, rendelve, hogy a közbiztonságra veszélyes elmebetegek gyógyítás, illetve eltartás végett tébolydába helyezendők ; ellenben a nem közveszélyes elmebetegek, továbbá ártalmatlan bányuk, hülyék, vagyontalanság és azok eltartására kötelezett rokonnok nem létében, az illetőségi községek által eltartandók.

Ide sorolható a cselédtörvénynek (1876 : XIII. 32. §.) azon intézkedése, hogy a gazda a szolgálati idő alatt saját és a gazda hibáján kívül, megbetegedett cselédet 30 napig gyógyíttatni és élelemmel ellátni tartozik ; de nem tartozik a betegség idejére a cselédnek bért fizetni. Ha a cselédet a betegség a gazda hibájából érte, a gazda gyógyítási kötelezettsége a betegség egész tartamára kiterjed, tartozván egyszersmind a cselédnek a bért is megfizetni.

Ha a betegségnek oka a cseléd könnyelmű és erkölcstelen életmódja; a gazda a cselédet sem gyógyítani, sem ápolni nem tartozik és a cselédnek bér a betegség idejére csak az esetben jár, ha ez betegsége daczára munkáját végzi.

A gyámtörvény (1877 : XX.) is tartalmaz a szegényügyhöz tartozó néhány intézkedést. Ide soroljuk 1-ör azt, mely szerint is a vagyontalan kiskorúakat első sorban az apa és az anya, másodsorban a nagyszülők tartoznak eltartani és neveltetni. A nagyszülők kötelezettsége még a szülők életében hatályba léphet, t. i. az esetre, ha ezek vagyontalanok. Továbbá ide tartozik azon intézkedés is, hogy a törvénytelen gyermekről addig is, míg az apasági kérdés eldől, az anya gondoskodni tartozik. Ide vesszük azon rendelkezést is, hogy érintetlen marad a gyermekek és unokák kötelezettsége a szülők és nagyszülők eltartására. Fontossággal bír ezen törvény 112. §-a, mely szerint is a gyám vagy gondnok lépéseket tenni tartozik, hogy a vagyontalan gyámoltak vagy gondnokoltak, a rokonok vagy más jóltevők által eltartassanak, hogy valamely jótékony intézetbe felvétessenek, vagy *a község által eltartassanak mindaddig, míg a gyámolt vagy gondnokolt alkalmaztatásával vagy munkájával magát el nem tarthatja.*

A szegényügy körébe tartoznak a rendőri törvénynek (1879 : XL.) azon intézkedései is, melyek a csavargók és a koldusok ellen irányozvák. A csavargók elzárással fenyítettnek; 16 évet be nem töltött csavargók javító intézetbe dugatnak. Büntetés alá esnek a szülők, gyámok, gondnokok, felügyelők, kik a 16 évnél fiatalabb gyermekeket csavarogni hagyják, vagy csavargásukban lehetőleg meg nem akadályozzák. Csavargó, ha idegen, az országból kiutasítható, ha hazabeli, illetőségi községébe tolonczozható.

Büntetés alá esik az, *ki hatósági engedély nélkül* házról házra koldul, vagy 16 év alatti gyermeket koldulásra bír. Büntetés alá esnek azon hatósági engedély mellett, vagy anélkül koldulók : 1) a kik éltük tizennegyedik évét túlhaladták, ha három tagnál nagyobb számban ugyanazon helyen együtt, vagy 2) a kik a hatóság által megállapított időn kívül koldulnak; 3) a kiknél a koldulás alkalmával fegyver van; 4) a kik nyitva nem levő lakásba, előzetes engedély nélkül, bemennek; 5) a kik nyomort, szerencsétlenséget, testük valamelyik tagjának hiányát vagy hibás voltát, látó-, halló-,

beszélő tehetségük hiányát, vagy elmetehetségük megzavarodását színlük.

A vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránt felelőségről szóló 1874 : XVIII. t. cikk szintén a szegényügy egy kiegészítőjének tartható, amennyiben gondoskodik a sérültről és illetve az elhunynak hozzátartozóiról. A vaspályavállalat ugyanis ezen törvény szerint felelős a vaspálya üzeme által okozott halálesetek és testi sértések által bekövetkezett károkért, amennyiben nem igazolja, hogy a halált, illetve sérülést elháríthatlan esemény, egy harmadiknak elháríthatlan bűnös cselekvénye, vagy a megholtak illetve sérültek saját hibája okozta. A károk testi sértés esetében állanak a gyógyítás költségeiben és azon vagyoni hátrányokban, melyek a sérülés folytán, a kereseti képességben előállottak. Halál esetében pedig állanak a megtérítendő károk: a temetési költségekben és az elhunynak törvény szerinti fennállott eltartási és nevelési kötelezettségeiben.

Ha még felemlítjük, miként az 1880 : XXVII. t. cikkel megállapított hadmentességi díj első és főfeladata jótékonyság, és hogy ennek célja: a rokkantak eltartásának javítása; az ellenség előtt elesett, megsebesítés vagy hadi fáradalmak folytán elesett katonák gyámoltalan özvegyeinek és árváinak ellátása; mozgósítás esetében behívott állandóan szabadságoltak, tartalékosak, póttartalékosak és honvédek gyámoltalan családjának felsegélése; akkor azt hisszük, hogy minden a szegényügy körül csak létező hazai törvényt felemlítettünk.

De midőn a szegényügyről szólunk, nem hagyhatjuk érintetlenül azt sem, hogy a törvényhozás, midőn egyes vidékeket csapások érték, mindig helybenhagyta és törvénytelen meg is erősítette a kormánynak abbéli intézkedését, hogy az ily nagy csapást ért vidékeket kölcsönökkel, inségi munkálatokkal, sőt egyszerű segélyvel is ellássa.

A szegényügy kiegészítő részét képezik a jótékonyági egyletek és intézetek. továbbá és ezekre fektetjük a fősúlyt, a nálunk meglehetősen mérvben elterjedt s kölcsönösségen alapuló betegsegélyező egyletek; temetkezési egyletek; kiházasítási egyletek; életjáradék biztosító egyletek. Ezen kölcsönösségen alapuló egyletek megalakulása, működése, törvényileg szabályozva nincsenek; alakításuk belügyminiszteri engedélytől van függővé téve. A szegényügy adta

hivatást teljesítik némileg az ipartörvény (1872 : VIII.) által szabályozott ipartársulatok, melyeket az iparosok a törvény értelmében alkothatnak ugyan, de a melyek alkotására nem kényszerítvük.

A szegényápolásra nézve, nálunk egy rakás törvény van; azonban ezekkel még a szegényápolási ügyet sem tartjuk ki-merítően szabályozva, és egyes intézkedésekben ellentétek vannak. Utalunk azon ellentétre, mely van a cseléd tartó gazda és a gyárak, nagyobb vállalatok és vasutak betegápolási kötelessége közt. A gazda cselédjét viszkövetelés nélkül tartozik ellátni, ezek alkalmazottjukért felelősek ugyan, de az ellen viszkeresetük van.

Hiányosak, mert nincs megállapítva, kik tartandók azon szegényeknek, kik magukat eltartani képtelenek.

A későbbi törvényekből tapasztaljuk, hogy ezek közzé számítandók: a vagyontalan és magukat eltartani képtelen kiskorúak; a betegség vagy elmebeli fogyatkozás folytán, munkaképtelenek. Ide vehetjük a munkára képtelen aggkorúakat.

De a fentartási lehetetlenség beállhat munkaképes egyénekre is oly esetben, midőn munkahiány van; midőn tehát a munkás a legjobb akarat és szándék mellett sem képes munkára szert tenni, és abból magát és családját a legszükségesebbekkel is ellátni. Az inséges és crises idők szaporítják nagy mértékben a szegények számát. Az tehát a kérdés, hogy teljesen munkaképes, de teljesen kereset hiányában vagy igen szűk kereset közt levő egyéneket a községek szintén tartoznak-e eltartani; vagy jogukban áll-e a községeknek ily egyéneknek is a vállára koldustarisznyát aggatni, vagyis a szabad koldulást megengedni? A mint a törvény szól, biz ez is megtörténhetik.

Törvényeink egyik roppant hátránya, a szegényeknek a könyörödományokra utalása; mely által a hatóságok feljogosítatnak: koldulási engedélyek adására. Ez sérti a civilisatiót, ez sérti az önérzetet, az illemet. Nem sértő-e az aggnak, a nyomoréknak egy papirt adni kézbe és neki azt mondani: Nesze itt e papir, menj vele házról házra koldulni, vagy állj vele utcásarokra. Tűrheti-e ezt a XIX-ik század, hogy egy becsületben és munkában megöszült agg, vagy munka közben, vagy talán a haza védelmében szerencsétlenül vált nyomorék kézfentartva utcásarkon, könyörögjön? és csak ha könyörgése nem használt, akkor álljon elő a község a maga segélyével.

De miből adja e segílyt? Törvényeink kimondják a községek kötelezettségét a községbeli szegények, testi és lelki betegek eltartására és ápolására, ha más kötelezett nincs; de nincs gondoskodva arról, hogy a község e költségeket honnan fedezze. Egy fedezeti alapot ugyan kijelöl: a már említettük a koldustarisznyát.

A koldustarisznya erkölcstelen fedezeti alap más tekintetben is. Mert ha a koldulást az állam valami megengedhetőnek tartja, sőt arra utal is; miért volna a koldulás csunya, lealázó és tilos foglalatosság? A koldulás tilos, ennek kellene a legfőbb törvénynek lenni. A fővárosban is hány ember megy koldulni, kinek teste, lelke ép, — csak a munkát nem szereti.

S vidéki városokban, községekben a koldulási napokon és órákban a kis- és nagykoldusok az embert lábáról majd leveszik. A koldulás és koldulási lehetőség az emberek erkölceit csak megméltelyezi, munka- és dologkerülést teremt mindenha és mindenhol. — Külön községi jövedelmeket kell teremteni, a melyekből eltartassanak a magukkal tehetetlenek, mindig feltéve, hogy nincsenek olyan rokonok, kik erre a törvény értelmében, első sorban kötelesek, vagy maguk is csak nyomorúságban élnek. De a tartásra kötelezett rokonok sorát tovább lehetne kiterjeszteni; és nem kellene azt pusztán a szülőkre, gyermekekre és házas társakra szorítani. A rokonok közzé még bátran fel lehet venni legalább is a testvéreket. — Ép eszü, és tagu, munkára képes ember segítsen magán, vagy legfelebb adassék neki alkalom a munkára. De koldustarisznya, könnyöradomány törültessék törvényeinkben.

De im észreveszem, hogy kritikával foglalkozom, holott csak ismertetni óhajtottam az első német szegényápolók gyűlésének tárgyait, a mennyiben azok nálunk is érdekekkel birhatnak.

Az alapszabályok megvitatása után a tanácskozások első tárgyát a szegényügyi statisztika, jobban mondva a szegényügyre vonatkozó egyöntetű statisztikai adatok gyűjtése képezte.

Oly statisztikai adatok gyűjtése czéloztatott, melyek ezen nagy társadalmi kérdésre minden oldalú felvilágosítást adjanak. Elismertetett a statisztikai és különösen egész Németországra szóló egyforma adatok szüksége; de azok miként leendő gyűjtése és beszerzése iránt megállapodás létre nem jött. — Mi talán bátran mondhatnók, hogy nekünk általában nincs szegényügyi statisztika-

kánk. Mi nem tudjuk, költenek-e, és mennyit költenek a törvényhatóságok, a községek, a szegények felsegélésére, annál kevésbé tudhatjuk, hogy az engedélyezett és nem engedélyezett koldusok mennyi alamizsnát szereznek, nem ismerjük a segélyezetteknek számát, korát, vallását, műveltségi fokát, társadalmi állását, munkaképességét vagy képtelenségét, elszegényedésük okát stb. — Tudni kellene ezenkívül az egyleti működést, ismerni a kórházakat, árvaházakat, agghajlékokat, alapokat, alapítványokat. Csakis ily adatok mellett lehetne a szegényügyet teljesen ismerni és megfelelő javaslatokat tenni. Ily dolgokra nekünk nincs pénzünk, és a szerencse az, hogy az ez irányu statisztika nálunk nem is oly égető szükség.

A tárgyalások sorrendjét követve, a vitatás második tárgyául kitűzve volt a balesetek elleni biztosítás a szegényügyre való vonatkozásában. Említsük meg mindjárt, hogy e tárgyban sem hozott határozat, mert a tanácskozás általánosságok és nem egyes meghatározott elvek körül forgott.

De a kitűzött kérdés a szegényügy legfontosabb pontjai közé tartozik, mert tulajdonképen itt arról van szó, mily hatást gyakorol a biztosítás a szegényápolás apasztására, és lehet-e a biztosítással a szegényápolást megszüntetni? A kérdés tehát azok közé tartozik, melyek tulajdonkép a szegénység megelőzésének eszközeit keresik.

Németországban e kérdés azért bir különös fontossággal, mert annak törvényei megállapítják, miként a szegények eltartása rokonok és más kötelezettek nem létében, első sorban a községeket terheli és a tartási kötelezettség kiterjed minden akár munkaképes, akár munkaképtelen emberre, ki az életfentartásra legszükségesebbeket sem képes beszerezni. Megállapítják ugyan a törvények azt, hogy az adott segélyek a segélyezettek által, ha erre képesekké válnak, visszatérítendőek; de bizonyíték nélkül is tudhatjuk, hogy ez csak ritka esetekben történik meg. A munkások támogatásáról van leginkább szó, és e támogatás a községi lakosokra roppant költségeket ró.

Ha az ember méltóságából indulunk ki, ha azt vesszük, hogy az ember, bár koldusként — meztelen — és mint a világ legtehetetlenebb teremtménye látta meg a nap világát, mégis bár lassan, önerejével tartozik a földön megállni, akkor kétségtelenül azt fog-

juk mondani, hogy az ember rendeltetése és feladata : a maga lábán járni, magáról gondoskodni és nem másokra támaszkodni. Az ember méltóságával egyezőbb a biztosítás a segélynél, meg azért is, mert a segély mindig csak alamizsna, mely megszégyeníti az elfogadót, és gyakran sérti az adót. Különbség van az önkénytes adomány és kényszerített adomány közt. Az önkénytes adománynál az ember tehetsége szerint tesz; a kényszerítettéknél már a tehetség vagy képesség mellékszerepet játszik. Felhozható az is, hogy a közsegély tulajdonkép nem egyéb, bizonyos iparoknak nyújtott jutalomnál, az előállítási költségek leszállítására, és a közsegély által a közönség fizet meg oly dolgokat, melyeket tulajdonkép a fogyasztó a munka vásárlásával tartoznék megfizetni, a milyenek : a betegség, gyermektartás, árvák stb. költségei. Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagyni, hogy a közsegélyben részesülés tudata erkölcselenséget és elfajulást okoz, a munkakedv és ösztön megszüntét eszközli. Másként cselekszik az, ki tudja, hogy nem számíthat senkire, csak önmagára, és megint másként az, ki abban bizhatik, hogy maga és családja szükségét nem fog szenvedni. És akárhány válik néha léhává, herévé, dolog- és munkakerülő naplopóvá, épen annak tudatában : a mindennapi kenyér majd csak meglesz.

Az ember lényéből, erkölcsi személyiségéből folyik az önbiztosítás, vagyis a gondoskodás a jövőről.

Az ember erkölcsi kötelességei közzé tartozik a magáról és övéiről gondoskodás; és ezen erkölcsi kötelességének folyománya a takarékoskodás, és a takarékoskodás által vagyunk képesek magunkat és hozzátartozóinkat a viszonyok változandósága ellen biztosítani, és magunkat és mieinket az adományok kérése és vevése szegénységétől megóvni. Félreértések kikerülése végett megjegyzem, miként az még nem takarékoskodás, ha kevesebbet költök szükségletekre, mint a mennyit keresek. A takarékoskodást, mint a pazarlásnak ellentétét is veszem, és részemről pazarlónak kénytelen volnék tartani azt is, ki gazdaságának instruálására mértéken túl költekezik; miként pazarlónak tartom, és pazarlónak tartja a büntetőtörvény is azon embert, ki más foglalkozása mellett, a börzére is eljár és vagyonát, jövőjét ott kártyára teszi.

Az embernek, mint erkölcsös és eszes lénynek feladata : a takarékoskodás, az előrelátás, és ezzel kapcsolatban a vagyonszerzés és félretétel, mint mondani szokás : non putarem esetekre, a melyek

azonban mindennap előfordulhatnak. — Az emberi méltóság azt hozza magával, hogy e kötelességeket mindenki önként és magától teljesítse. — De mi történjék azon emberekkel, kik e kötelességéretre nem ébredtek, kik még csak annyit sem tanultak meg : Magad tanultál meg a világban járni, tanulj meg abban magadtól is megállni. — Ebben válik el a két tábor. — Ki az ember méltóságában, eszében kételkedik : kényszerrel fog követelni ; ki abban bizik, — a kényszerrel ellenezni fogja. — Tanítsd őket és észre térnek, mond az egyik ; az ige mit sem használ, mond a másik. Részemről abban a nézetben vagyok, hogy ha másképp nem lehet, — a magukról való gondoskodásra kényszeríteni is kell az embereket, bár őszintén meg kell vallanom, hogy minden gyámkodásnak, minden kényszernek nagy ellensége vagyok. De ha kis gyermekbe belekényszerítjük az okosságot, a koránál fogva ugyan már nagykorúnak, de eszénél fogva még mindig kiskorúnak nem engedhetjük meg az ostobaságok elkövetését. Az ipartörvénynél e kérdés napirendre kerül. Akkor lesz eldöntendő, hogy az iparos-segédek, gyári-munkások nálunk elég érettek-e arra, hogy magukon önerejükből és öneszüknél fogva gondoskodjanak magukról, családjukról, betegség esetében és aggkorukra ; ha éretleneknek találtatnak, akkor az önbiztosításra bizony keményen reá is kell őket szorítani.

Ha a kényszerbiztosítás, vagyis a magáról való gondoskodás kimondatik, ennek kijelölésével a dolog még nem ért véget. — Ki legyen a biztosító? Az állam vegye-e kezébe a biztosítást, vagy tartozzanak a munkások szövetségbe lépni? Ki kezelje a szövetség pénzeit? — Keresményének mennyi részét tartozik a munkás befizetni? — Ha a gyáros és munkaadó iparos e biztosításba bele vonatik, mily mérték szerint tartozik ahhoz hozzájárulni? — Ezek azután a kéészerbiztosítás főbb eldöntendő kérdései. Ezek azok, a melyek miatt a kényszerrel könnyű kimondani, de a melyek miatt kivitele igen bajos. — Ha a biztosítást az állam veszi kézbe, eltekintve a terhektől, ott van az állam gyámkodása és az ennél is nagyobb baj : az állam kötelessége az eltartásra vagy munkaadásra? — Az állam helyett a községet lehet biztosítóul felléptetni ; szűkebb körre szorítkozik a gyámkodás, — de a veszély itt a munkaadási kötelezettség"-ben rejlik. Csak egy út fog maradni : a „kényszer-társulás“. — Ennek szervezete körül azonban megint a kérdések egész tömege merül fel. A társulatok mely esetekre adjanak

biztosítást? Miként alakuljanak a díj fizetések? Az egész országra egy szövetkezet állapittassék-e meg: vagy a szövetkezetek legyenek egy közhatóság, vagy csak egyes községek területére szorítva? Ha községi szövetkezetek állapittatnak meg, a község területéről távozó tag kiléphet-e, vagy sem? Kilépés esetére a befizetett díjak visszakövetelhetők-e vagy sem? Ha visszakövetelhetők a díjak, mely része követelhető vissza? Ime a kérdések egész tömege. A kérdés tehát nem oly egyszerű. Az önbiztosítás mellett könnyű állást foglalni; — könnyű még a kényszerbiztosítást is kimondani, de életbeléptetni, már ez nehéz. — Ne csodálkozzunk tehát, hogy nagy társadalmi problema a gyűlésben megfejtésre nem talált és ne csodálkozzunk azon, hogy a tanácskozások folytán inkább csakis azon általános elv hangoztatott, hogy az önbiztosítást minden eszközzel elő kell mozdítani, és a segélyezendők tömegét kell leszállítani. Megjegyezzük még azt is, hogy az önbiztosítással a segélyezési ügy megszűnni nem fog; az önbiztosítás csak a segélyezési ügygyel járó költségek apasztására fog vezetni, mert mindig lesznek szerencsétlenek, ügyefogyottak, kiknek támogatását a társadalom nem mellőzheti. A munkaképesek kizárhatók és ki is zárandók a segélyből, és abban legfelebb csak nagy inségek idejében részesítendők; de ha ezek ki is záratnak, a kiskorúakat, a testileg és lelkileg betegeket, a munkaképteleneket abból kizárni soha sem lehet. — A községi szegényadó fentartása és csak lehető mérséklése mellett szólottak a németek; kijelentve, miként a cél soha sem lehet a szegényadó teljes eltörlése, hanem annak csak mérséklése. Mi meg a mellett szólalunk fel, hogy a községek szorittassanak a szegényadó behozatalára és ne legyen joguk senki- nek, de senkinek a nyakába koldustarisznyát akasztani.

Érdekes azon határozat is, hogy a jótékony nőegyletek a községi szegényügyet kezelőkkel együtt működjenek. E határozat magyarázatát abban találja, nehogy visszaélések történjenek, és nehogy az egyletek olyanokat segélyezzenek, kiket a közjótékony-ságból gazdasági, civilisationalis érdekekből ki kell zárni. Mert a mily dicsérendő a jótékony-ság magában véve, és a mily áldásos is jó helyütt alkalmazva, ép oly átokká válhatik, ha a hely és alkalom jól megválasztva nincs. Ki munkaképes embert könyöradományban részesít, az nagyobb bünt követ el annál, a ki azt nem teszi. Munkaképes embernek nem könyöradomány, hanem munka való, és jó-

tékony egyleteink mindenesetre sokkal több hatást gyakorolnának, ha pár forint segély helyett, néha többet adnának, de a segélyezettet szerzőképesé teszik. Sokkal hasznosabb özvegységre jutott, de még munkaképes nőnek egy varrógépet adni a kezébe, azzal való bánásmódra megtanítani, mint talán hetenként 1—2 frttal ellátni. Oly irányban kellene haladni egyleteinknek, hogy ne könyöradományokat, hanem valóságos segítséget adjanak : a munkában és a szerzési lehetőségben.

Egyleteink figyelmébe volna ajánlható e gyűlésben felmerült azon indítvány is, miszerint munkás-családokhoz tartozó 8—14 éves leányokat házias munkákra : sütés-, főzés-, mosás-, tisztogatás-, kisebb varrásokra kellene tanítani, és ezt kapcsolatba lehetne hozni a gyermekkertekkel. Ehez mi csak azt kívánnók tenni, hogy különösen a leány-árvaházakban e dologra nagy figyelmet kellene fordítani; azokban szerencsétleneink könnyen megtanulhatnak mind e mesterségeket, és mindenesetre e szerencsétleneknek sokkal több hasznot hozunk, mintha azokat művelt kisasszonyoknak, de igen rossz gazdaasszonyoknak neveljük. E dolog követése és megtanulása bizony-bizony nem ártana meg polgári családaink nagy részének se. Hány finyás kisasszonynak nevelt leány bánta és sajnálta nő korában, hogy szülői nem tanították meg azokra a mesterségekre, a melyek a férjet a házi tűzhelyhez jobban lekötik, minden német, francia, angol és tudj' Isten miféle nyelvű csacsogásnál és minden zongorahangnál. — A házi tűzhely, a kedves otthon, sok nyomor-
nak a legbiztosabb megelőzője.

A tanácskozás tárgyai közül még kiemeljük azon kérdést, miként lehetne a koldulásnak és csavargásnak véget vetni? A kérdésnek megvan a maga erkölesi és gazdasági oldala. — Mig a válás az embereket arra tanítja : „Segíts a nyomorulton és szegényen“, addig a tapasztalat az embereket és államokat arra tanítja, hogy ezen magában magasztos elv a gyakorlatban igen sokszor az erkölcstelenségnek szülőanyja. A könyöradományok az embereket arra szoktatják, hogy ne dolgozzanak, és ne fáradsággal keressék kenyerüket; s a ki egyszer a könyöradomány vételét megszokta, könnyen reáadja fejét az üzletszerű koldulásra és majd a csavargásra, és ha ezek célra nem vezetnek, következik mások javának, a birtokos akarata ellen való elsajátítása. — A koldulás és csavargás megakadályozására természetesen közre kell hatnia társadalmi és

állami intézkedéseknek és intézményeknek. Mindenekelőtt meg kellene szüntetni azon okokat, melyek a koldulást előidézik. — E mesterségre az emberek gyakran csak a viszonyok hatása alatt kényszerítettnek így akkor, ha munkára nem találhatnak, vagy oly súlyos viszonyok közzé kerülnek, midőn az „önsegély“ a legjobb szándék mellett sem használható. — De vannak oly társadalmi szokások is, melyek a koldulást előmozdítják; ilyen különösen a vándorlegényeknek kéregetése, házról-házra járása, és ilyen azon a vallás és az erkölcs által az emberek kedélyébe mélyen beoltott és azok által gyakorlott azon eljárás, hogy egyáltalán minden kéregetőnek juttatnak valamit.

Szárazon regisztrálni akarjuk, hogy e társadalmi bajok megakadályozására, mely javaslatok tétettek, mert határozat e kérdésben sem hozatott.

Az egyik javaslat, mint állami intézkedés, a dologházakba való elzárást hozza fel, de azon feltétel alatt, hogy előbb kinyomoztassék, ha vajjon a koldulást nem a kényszer eredményezte-e? Társadalmi intézkedésül pedig javasoltatik „koldulást akadályozó egyletek“ létesítése. Ezen egyletekben a tagok kötelezik magukat arra, hogy koldusnak könyöradományt nem adnak. A koldusok az egylettől, de csak természetben kiszolgáltatót segélyben és ebben is meghatározott munka fejében részesítettnek. Ezen elbánásban részesíttessenek az átvándorló munkások és mesterlegények is.

Egy más javaslat az imént említett egyleteket nem tartja épen célszerűtleneknek, hanem megtörténhetik, hogy épen ezek fognák az erkölcsöket megmételyezni, a mennyiben a koldusok az egylettől a természetben adott segélyt igénybe vennék, magánosoktól, kik nem egyleti tagok, meg a pénzsegélyt és ezt azután iskákosságra használnák. — A községek adjanak és szerezzenek munkát és akadályozzák meg, hogy oly sok kéz, munkahiány miatt szüneteljen. Az okozott költségek kárpótolva lennének azon kevesebb kiadások által, melyeket most javító- és fegyházakra kell kiadni. És az, hogy ezáltal tulajdonkép a munkások joga munkára elismeretnék, ne képezzen akadályt, — mert ez elv indirecte el van ismerve azáltal, hogy a munkahiányban szenvedő könyöradományban részesül, mely pedig mindenesetre hátrányosabb a munka által való keresetadásnál. Minden községben legyen tehát egy munkaadó-, illetve szerző-intézet és e mellett minden munkás legyen

munka- vagy vándorkönyvvvel ellátva és oly törvény hozassék, mely valahogy a munkahiány miatt vándorlásra és kéregetésre szorultat ne zavarja össze az üzletszerű koldussal és csavargóval.

A vitából kiemeljük, hogy Württembergben a kérdéses egyletek 1880-ban betiltattak, és azóta a legtöbb kerületben a koldusoknak és csavargóknak az élelmezést a községek, illetve hivatalok adták, mely azon jó hatással birt, hogy ugy a csavargók száma, valamint a foglyokra tett költségek megapadtak.

Szászország egyes kerületeiben koldusoknak könyöradomány adása csak egyes megjelölt helyeken van megengedve; az ez ellen cselekvők 2 márkáig terjedő birsággal büntettetnek. — De ezen könyöradományokat osztogató helyiségek egyszersmind munkautalási helyek is.

Közleményünket bevégezendő, kiemeljük, hogy egy specialis tárgyban, t. i. arra nézve, hogy mi történjék azokkal, kik gyámoltalan családjukat inségben elhagyják? azon határozat hozatott, miszerint az ily családfőket közigazgatásilag lehessen akár dologházban, akár azonkívül munkára szorítani.

A kérdés nálunk is megérdemelné a figyelmet. Azon meggyőződésben vagyok, hogy minálunk a szegényügyet jó nagy részben akkép lehetne rendezni, hogy azon nagy és tömeges nyomorok, melyeket külföldön tapasztalunk, nálunk be ne következzenek. A társadalom nyomorai nálunk is be fognak következni, ha idején nem gondoskodunk oly intézményeknek társadalmi és szükség esetén, állami uton való létesítése által, melyek a nagy nyomorokat, a nagy inségeket megelőzni vannak hivatva. Rámutatunk mint üdvös intézményekre: a postatakarékpénztárakra, népbankokra, fogyasztási-, termelési-, életbiztosítási szövetkezetekre, és különösen az intézményre, mely az embereket szükségleteiknek készpénz fizetése mellett, fedezetére szorítja és serkenti.

PÉNZRENDSZERÜNK MEGVÁLTOZTATÁSA.

(PÁLYADIJT NYERT MUNKÁLAT.)

Két közlemény.

I.

Forint, márka vagy frank? Napirenden áll-e a kérdés, vagy előkészítsük-e azt későbbi eldöntésre? Ez előkérdés adja meg mindjárt az irányt, melyben a válasz keresendő. Mert a szerint, a hogy azt állítjuk, hogy a forintrendszer megváltoztatása kívánatos most, vagy csak azon időpontban, a midőn a rég óhajtott és oly soká késett valuta helyreállítás ténynyé válik, egyszersmind közelebbről meghatározzuk az okokat, a melyek ily rendszerváltoztatást észszerűnek feltüntetik, és a melyeknek mibenlétükre vizsgálatát jelen munka tüzte ki céljául.

A mai viszonyok közt, a kényszerfolyamot élvező papírpénz teljuralkodása mellett, azt kívánni, hogy rendszerünket megváltoztatva, bármily fennálló más rendszerhez csatlakozzunk, képtelenség azért, mert az ily eljárás lehetősége rajtunk kívül fekszik. Beválthatlan papírpénzt bármily rendszerbe fogni lehetetlen: az saját utjain jár és értékét megszabni nem engedi. Mi haszna, ha bizonyos időpontban a létező árfolyam-viszonyok alapulvétele mellett, némi összhangzásba hozzuk papírpénz-egységünket akár a német márkával, akár a francia frankkal: legelső mozzanata sohasem nyugvó forgalmunknak, kereskedelmi életünk akármily jelensége, csak egyike is azon számtalan tényezőknek, melyek a külkereskedelem pénzének, t. i. a váltók árfolyamának alakulását befolyásolják, csakhamar halomra dönti építkezésünket: — a frank, a márka csak megmarad magában, és a mi papír-frankunkat, test- és léleknélküli papírmárkánkat ott hagyják árván. Arról tehát, hogy a papír-forin-

tot frankkal vagy márkával helyettesítsük, szó sem lehet; vagyis akármit tegyünk a forint helyébe, az nem lehet — a mai viszonyok között — soha egyéb, változott értékű osztrák-magyar papirpénznél. — Kérdés már most, hogy ha az összeköttetést valamely külföldi pénzrendszerrel, a papirgazdaság fentartása mellett helyreállítani nem lehet, mi célja lehet a szándékolt ujításnak saját magunknál, otthonunkban. Lónyay a „bankügy“-ről írt művében mellesleg érinti az előnyöket, melyeket a kisebb értékű pénzegységnek (mint a márk. vagy frank) nálunk elfogadásától várna; utal a takarékosági szellemre, mely a kis pénzegységekben nem jelentéktelen támogatóra talál, és a mely a legkisebb mindennapi házi kiadásokban, nem különben, mint az ország gondjait viselő kormány számvitelében, a legjótékonyabb befolyást gyakorolná. — E tárgyra visszatérünk még alább. — De már itt tartjuk megemlítendőnek, hogy a cél elérésére nem szükséges egyéb, mint fele értékre leszállítani a forintegységet, tekintet nélkül a körülünk uralkodó rendszerekre, melyek egyelőre előttünk amúgy is teljesen elzárják. Ha a valuta helyreállítása előtt célszerűnek találjuk a pénzegység leszállítását, — mire nézve, mint mondtuk, alább teszszük meg megjegyzéseinket, — változatlanul érvényben hagyhatjuk a mostani osztrák-forintot, melynek fele képezheti a kívánt kisebb egységet és ennek századrészei a krajczárt helyettesítő filléreket.

Ezek szerint a kérdés, melynek megoldásával foglalkozni kívánunk, csak akkor nyeri aktualis jelentőségét, ha a valuta helyreállítását komolyan vesszük szándékba, és ekkor ily kérdéssel állunk szemben: a helyreállított valutának mily pénzrendszer képezze alapját, a mostani forint, a német márka, vagy a francia frank?

Hogy azonban a valuta helyreállításához foghassunk, az anyagi feltételektől eltekintve, melyeknek fájdalom! ma még csak igen szerényen volnánk képesek megfelelni — egy főfontosságú vita eldöntése kell, hogy megelőzzön minden egyéb lépést. A pénzfém választása azon intézkedés, mely első sorban vesz igénybe minden komoly törekvést, pénzügyi viszonyainknak helyes alapra fektetésére. A nyugodt szemlélő szerepét, melyet a jelen állapot fennállása mellett vihetünk, a nagyon is közletről érdekelt fél szerepével kell felcserélnünk, mihelyt a papirpénz ország izoláló, de éppen ezért bizonyos tekintetekben védő körfalaiból kilépni kívánunk az arany birtoklásáért vivó nemzetek harcsterére. — Mit válaszszunk:

aranyat, ezüstöt vagy mindkettőt — ez a kérdés. De vajjon nem-e azonos ez ama másik kérdéssel : márka, forint vagy frank? Nem-e ez a három képezi típusát a három fémrendszernek, a mely sikra szállott : — a márka az arany, a forint az ezüst, és a frank a kettős fém tipikus pénznemét? — És itt új nehézségre akadunk. A fémrendszer kérdésének eldöntése, a különböző pénznemektől függetlenül kell, hogy történjék. A nehézségek, melyek az ezüst értékének az utóbbi években beállt jelentékeny csökkenéséből és az arany viszonylagos ritkaságából, az általános pénzviszonyokra nézve keletkeztek, már meglehetősen megingatták az „egyfém rendszerét“ ajánló arany- és ezüst-pártbelieket, és a mennyire ma a még korántsem elhatározott harc eredményét előre megítélhetni, nem lehetetlen, hogy a „kettős rendszer“ viszi el végre a soká vitatott babért. Egyelőre azonban kevés a remény, hogy a közel jövőben megegyezés, melyhez mind a három rész járulna, el volna érhető, — addig pedig hiába döntjük el mi is, hogy a három pénznem közül, melyik a nekünk való, mert hisz mindaddig reánk nézve sem szabad a választás. Bármikép döntsük is el a két főkérdés — a fémrendszer és a pénzrendszer — egyikét, a márkát csak azon esetre fogjuk elfogadhatni, ha arany, — a frankot csak akkor, ha „kettős“ a választottunk, ha ugyan nemcsak névszerint, de ténylegesen megakarjuk honosítani magunknál a két pénznem valamelyikét. Mert semmi kétség, a márka lényege ma szorosán összefügg az aranyrendszer lényegével, és a márka nem lesz az, ha pl. ezüst- vagy kettős fémrendszer keretébe szoritjuk. E szerint, hogy szabadon választhassunk, szükséges, hogy a frank és a márka egy egységes fémrendszernek értékben különböző pénznemei legyenek, vagyis más szóval, hogy a latin pénzegyesület és a német birodalom között, a kettős fém és az aranyfém rendszerének két erős támasza között, megegyezés létesüljön. A felvetett kérdés pedig most ekkép hangzik : Ha valutánk helyreállításának időpontjában a latin unió és a német birodalom egy közös, — nálunk is meghonosított vagy meghonosítandó fémrendszerrel bírnak, tanácsos-e, hogy monarchiánk a forinttal (mely ezüst lehet, épugy mint arany) felhagyva, a frankot vagy márkát — esetleg e kettő közül melyiket fogadja el?

Három eshetőség képzelhető arra nézve, hogy a latin unió és a német birodalom között, valuta-rendszerük dolgában, egyesség létesüljön : vagy Franciaország és társai elfogadják az arany-valutát, vagy Németország a kettős valutát, vagy Németország és az unió visszatérnek az ezüstrendszerhez. Miután a fémrendszer kérdése teljesen kívül fekszik jelen munka keretén, mindhárom eshetőséggel egyenlő komolysággal foglalkozhatunk, nem gondolva azzal, hogy az utóbb említett eset majdnem a lehetetlenségek közé tartozik.

Mi történik, ha Németország birodalmában a kettős fémrendszert honosítja meg ?

Midőn a Németbirodalom az ezüst tallér, illetőleg délnémet forint helyett, az aranymárkát fogadta el pénzegységnek, az ezüstről aranyra átmenetelre nézve, az $1 : 15\frac{1}{2}$ viszony lett elfogadva. Elvileg ugyan e viszony csak az új rendszer életbeléptetéséhez vétetett alapul és azontúl jelentőséggel a törvény értelmében nem birt, a mennyiben az új ezüstpénz nemek csak mint váltópénzek a névlegesnél sokkal kisebb értékben voltak verendők ; tényleg azonban e viszony fennáll még ma is, és mindaddig, míg a régi ezüst tallérok, melyek még mindég szép összegben fordulnak meg a birodalomban, teljesen visszavonva nincsenek. A mai helyzet mellett mindenki köteles egy font arany (1395 márka) helyett elfogadni $15\frac{1}{2}$ font ezüstöt ($15\frac{1}{2}$ -szer 30 tallért) úgy hogy Németországban, ha törvény szerint nem is, de tényleg ugyanazon állapot létezik, mint Franciaországban és az unió többi részeiben : a teljes értékű ezüstpénz kiveretése ott is beszüntetve, de annak az $1 : 15\frac{1}{2}$ viszonyban arannyal egyenjogosítása törvény által, mindkét oldalon kötelezően megállapítva. Ha már most Németország elfogadja a kettős fémrendszert, nem tesz egyebet, mint állandósítani a most is létező, de — törvény szerint — csak ideiglenes állapotot, mely szerint 30 tallér vagy 90 márka adósságot fizethetni 500 gramm szinezüsttel épügy, mint 500 gramm szinaranynak tizenhatodfél részével.

Már most feltéve, hogy monarchiánk szintén el van határozva a kettős fém elfogadására, — a mi ha egyszer a Németbirodalom és a latin Unió területe meg van nyerve, — nem soká késnetik ; — milyen viszonyban áll a mi pénzlábunk a frank- és márkához, mely utóbbi kettő közt választanunk kelljen ?

Az $1 : 15\frac{1}{2}$ értékarány alapján, melyet mi is kényszerítve volnánk a veretésnél alkalmazni, 500 gramm szinezüst adna 45 forintot, és 500 gramm szinarany $15\frac{1}{2}$ -szer 45, azaz $697\frac{1}{2}$ forintot, vagyis :

500 gramm szinezüst = $111\frac{1}{9}$ frank = 90 márka, = 45 forint;

500 gramm szinarany = $1722\frac{2}{9}$ frank = 1395 márka = $697\frac{1}{2}$ forint; a miből kitűnik, hogy 2 márka = 1 forinttal vagy 3 márka (a régi tallér) ismét egyenlő $1\frac{1}{2}$ forinttal, a hogy volt 1753 óta, az arany-márka behozataláig. E viszony pedig, — mint világos — a márka- és forint-rendszer legteljesebb azonosságát jelenti, vagyis más szóval, ha Németország és Monarchiánk elfogadják a kettős fémrendszert, mi egyszersmind visszanyerjük azon pénzközösséget, mely az akkori Ausztria és a Németbirodalom akkori monarchiái között, az ezüsttallér uralkodása idején létezett és mely ennek folytán a *választást* márka és frank közt szükségtelessé teszi.

Kevés kell, hogy meglássuk, miszerint ez örvendetes pénzközösséget az ezüstrendszer elfogadása is létrehozná : hisz ez épenséggel az előbbi állapot restaurációja volna, mely csak annyiban járna némi előnyös változtatással, a mennyiben most a német pénzegység nem mint akkor másfélszerese, hanem fele volna a mienknek, és a német és osztrák-magyar pénzegység közti viszony száma az $1\frac{1}{2} : 1$ -ből a sokkal kellemesebb $2 : 1$ -re változnék.

Ugy látjuk tehát, hogy az előbb felsorolt három eshetőség közül, melyek egyikének beállta szükséges, hogy pénzszerünk a szóban lévő irányban megváltoztathassék, két esetben és ezek közül azon esetben, mely beállhatására nézve a legnagyobb valószínűséggel bír, a felvetett kérdés lényegére nézve nem állhat fel : mindkét esetben a dolog nem úgy áll, hogy a forint helyett a márkát vagy frankot kelljen elfogadnunk ; hanem úgy, hogy a forinttal teljesen azonos márkarendszert megtartsuk-e, vagy pedig helyette fogadjuk-e el a frankot, mint új pénznemet? Már pedig ilyen alakban a kérdés eldöntése nem lehet nehéz. Akármik legyenek az okok, melyek addig, míg a márka és frank egyaránt idegenekként állnak szemben velünk, a márka hátrányára a frank mellett szóljanak (és ez okokról még alább lesz alkalmunk szólani) ez okok igen sokat, ha nem épenséggel mindent veszítenek nyomatékukból,

mihelyt arról van szó, hogy a frank kedvéért adjuk fel a rég megszokott márkát.

Térjünk már most át a latin Unió és a Németbirodalom közti megegyezés harmadik módozatára : a latin Unió feláldozza a kettős fémrendszert, melyhez Franciaország eddig olyan erősen ragaszkodik, és a mely az általánosan uralkodó nézet szerint legtöbb valószínűséggel bir arra nézve, hogy előbb-utóbb nemzetközi megállapodásnak alapját képezze ; a latin Unió végleg beszünteti az ezüst- és aranypénz nemek egyenjogosítását, az ezüst frank a váltópénz szerepére szoríttatik, a latin Unióban és a Németbirodalomban a tiszta aranyvaluta uralkodik. Monarchiánk izolálva nem akarván maradni valutájával, a kényszerárfolyam beszüntetése után, a maga részéről is az aranyvalutát fogadja el, és ez alkalommal egyszersmind pénzegységét is megváltoztatandó, a forint helyett elfogad... mit?

Hogy az ezüstforintot arany márkává vagy arany frankká alakítsuk át, szükséges, — ha az átmenet céljaira ezüst márka vagy frank nem áll rendelkezésünkre, a minthogy a most szóban levő esetben nem is áll, — hogy előbb az ezüst forintból arany forint váljék ; csak azután lesz meg az alap, melyen a különböző pénz nemek összehasonlítása és esetleg az egyiknek a másikkal helyettesítése lehetséges.

És hogy miként váljék az ezüst forintból arany forint, az arany és ezüst között mily viszony vétessék itt alapul? — e kérdés megoldása kétszeresen fontos, nálunk — hol midőn az ezüstvalutát kívánjuk helyettesíteni az aranyvalutával, tulajdonkép nem az ezüst-, hanem a papírpénztől megyünk át az aranyhoz és így két értékviszony szabályozását kell foganatosítanunk egyszerre, ugyanis a papírpénzét az ezüsthöz és továbbá az ezüst viszonyát az arannyal szemben.

Mit jelent nálunk a valuta helyreállítása? A kényszerárfolyam folytán devalvált értéknek emelését, a disagio beszüntetését? Mennyi nálunk a disagio, melyik ama pénz, mely a papírforint alapját képezi, és melylyel szemben ez disagioval bir? Olaszország tudja mit kíván, midőn a lirát teljes értékére emelni czélozza : a frank lebeg előtte czélul, ama pénzdarab, melyet a papírvetélytárs az országból kiszorított és mely ennél 8—15%-al magasabbra tarthatta magát. De nálunk, hol közel 4 év óta, az ezüstforint csak úgy fordul meg a papírbankók között, mintha semmi sem jogositaná őt előbbrekelő

hivatásra, hol *ritkábban* csak azért mutatkozhatik, mert *nyomatékos* fellépése bántja a köznapi kényelmet : nálunk melyik ama eszménybeli pénzegység, melyre törekszünk, mikor a valuta helyreállításért fohászkodunk? Ama ezüstforintot kívánjuk-e magunknál általánosabban meghonosítani, melyet ma csak újévi adakozásra szoktunk használni, de melyből három darabnál többet elfogadni jóformán irtózunk? Hisz akkor mi boldogság rejlik ama csodás állapotban, melyet csak kiváló jutalmazáskép elvárhatunk?

Vizsgáljuk meg papírpénzünk disagiójának lényegét, és annak legujabb történetét, hogy ennek nyomán azután közelebről tekinthessük meg ama kérdést is, hogy az átmenet az aranyforintra miképp történhetik.

Mit értünk disagió alatt? A fogalom szorosabb értelme szerint azon különbözetet, melyvel valamely állam törvényes pénzének benső értékében beálló hullámlások, a különféle jószágok árában kifejezést nyernek. E szerint szólhatunk disagióról papírpénznél ép úgy, mint ércpénznél. Angolországban 1695-ben például a shilling értéke esonkitások folytán annyira leszállt, hogy annak disagiója — vételképességben vesztése — közel 200%-ra ment. (Macaulay, Hist. of Engl. VIII. chapt. XXI.) A szokás azonban a disagió fogalmát rendszerint a papírpénzével köti össze úgy, hogy disagióval tulajdonképen csak azon különbözetet jelezzük, mely kényszerárfolyammal kibocsátott, beválthatlan papírpénz értékcsökkenése mellett, a papírpénz *névleges* és valóságos értéke vagy vételképessége közt beáll. Névleges értéke a papírpénznek pedig nemcsak a belföldi, hanem azon külföldi ércpénzösszeg is, mely a jegyen megnevezett belföldi ércértéknek megfelel. A disagió keletkezése folytán ugyanis a belföldi ércpénz megszűnván pénz lenni, a most kizárólagos pénzzé vált papírjegyekkel szemben egy sorsra jut a külföldi pénznemekkel : *ára* van saját honában, mint minden más árunak és ez árban — nem *egyedül*, csak *legegyszerűbb* alakban — mutatkozik a disagió nagysága. Így pl. 1870. január elején a papírpénz disagióját nálunk a következő számok mutatták meg : ezüstforint 121, huszfrankos arany 9.85, London 124 $\frac{1}{4}$ tallér 182. A huszfrankos arany értéke (az ezüstfrank benső tartalma szerint) egyenlő lévén 8 frt 10 krral ezüstben, és a font sterling értéke (a frank alapján) mintegy 10 frt 21.6 krral, a tallér végül 1 frt 50 krral ezüstben, a fenti számok mind egy alakra hozva,

ugyanis mind 100 ezüstforint értékére redukálva, a következő eredményt adják :

ezüstagio 121% , frankagio 121.60% , sterlingagio 121.70% , talléragio 121.33% , vagyis a különbözet, mely a papirforint és a különféle ércpénz nemek (az ezüstforintot is ideértve), névleges és tényleges értékviszonya közt a mondott időpontban létezett, körülbelül 21 százalék veszteséget tett. — Mindaddig, míg az ezüst és arany közti viszony csak a rendes csekély ingadozásoknak volt kitéve, az ezüstforint és a külföldi aranypénzek értékviszonya tehát nem változott, papirpénzünk disagióját a fenti pénznemek akármelyikének árfolyamából ki lehetett mutatni. Midőn azonban 1872 végével az ezüst jelentékeny értékcsökkenése által ezen viszony folyton nagyobb mérvben változott, — az agió minőségében és magasságában is nevezetes változás állt be. Az *egy* agió helyett, mely t. i. a papir- és ércpénz közti értékkülönbséget mutatta, most *két*-féle agió kezdett létezni : az *ezüst*-*agio* mellett ettől különböző *aranyagio*. A papirpénz benső vételképességét az ezüstérték csökkenése nem érinthette, miért is a papirpénz viszonya az ezüst kivételével a többi javakkal szemben, a rendes hullámzásoktól eltekintve, változatlanul maradt ; e viszonyt fejezték ki a frank árfolyama (miután az ezüstfrankok kiveretésének beszüntetése folytán ez az ezüstár ingadozások következményeitől mentve volt) a sterling és a tallér illetőleg márka árfolyama ; ellenben az ezüstforint értéke mind csökkenvén az aranypénzekkel szemben, a papir és ezüst közti különbségnek azon mérvben kellett elenyésznie, a melyben az ezüst és arany közti nagyobbodott, míg végre 1878-ban 16%-kal való csökkenés után, a ezüstforint a papirpénz értékére *leérkezett*. Most már ezüst agióról szó nem lehetett, mert *agióval*, *értéktöbblettel* az ezüstforint a papirforinttal szemben nem birt, de megmarad azért a papirpénz disagiója minden más pénznemmel szemben és e disagiót megsztja most már az ezüstforinttal. A papirpénz disagiója létezik tehát ma úgy, mint 10 évvel ezelőtt és mint addig évtizedeken át és ha a valuta helyreállítása forog kérdésben, csakis e disagió megszüntetése lehet célunk.

E tekintetben azonban a nézetek meg vannak osztva. Vannak, kik azt mondják, akárhogy változott legyen az ezüstforint értéke, mindig csak az ezüstforint maradhat azon pénznem, mely a

valuta helyreállítása esetén, a papírpénz helyettesítője lehet : ezen nézet védői az ezüsthém pártolói táborából sorakoznak, a kik annak révén, hogy az ezüst értékének egy hatodrésszel csökkenése folytán a valuta helyreállítása 16—17°/_o-kal olcsóbban válnék lehetségessé, monarchiánkat az ezüst rehabilitátorává óhajtanák tenni. Vannak másfelől olyanok, kik azt állítják, az adós nem köteles többet fizetni, mint a mennyivel tartozik, és így az államnak jogában áll adósságait, melyek ezüstre szólnak, aranyban megfizetni azon arányban, a mely a fizetés időpontjában az ezüst és arany között létezik.

Ezen pártbeliek, — mint könnyen sejthető, az aranypártbeliek à tout prix — az új aranyforintnak csak azon értéket akarják megadni, melylyel ma az ezüstforint bir, szerintük „mint minden más magánadósságnál, az állam beváltási kötelezettségére nézve is, csak a tényleges értékviszony arany- és ezüstforint között lehet mérvadó“ (Hertzka, Währung u. Handel 1876. 394. l.)

Az első állítás ellen nem igen lehet ellenvetésünk : a papírf forint alapja az ezüstforint volt és marad, és hogyha lehetséges volna, az ezüstforintot visszahelyezni régi helyére (melyet ugyan soha el nem foglalt) azt kifogásolni csak nehezen lehetne. De nem is szorul ellenvetésre e nézet azért, mert kivitelre ma és ki tudja, még meddig, ezen egyszerű alakban nem számíthat. Ma avval foglalkozni, hogy milyen kizárólagos ezüst pénznemet hozunk be magunknál, azaz milyen alapon reactivirozzuk a tiszta ezüstrendszert, mely a mai körülmények között ugyyszólván lejátszottnak mondható, — ez alig több idővesztegetésnél. Az ezüstforintot csak akkor láthatjuk megint magunknál állandóan és nem vendégnek, ha előbbeni értékére bir visszahelyezkedni — és ezen bizonyára legörvendetesebb esetben igazuk volna nekik is (már t. i. a most érintett nézet pártolójának), de nekünk is, mert ama forint nem volna azonos a mai forinttal.

De mint vagyunk ama másik állítással? Igaz-e, hogy azok járnak el helyesen és az állam érdekében, kik csak a mai tényállást tartják szemmel és nem gondolnak sem multtsl, sem jövővel? Hisz ők kevesebbet akarnak fizettetni az állammal, mint mi; tehát csak lesz igazuk?

Kevesebbet fizettetni az állammal igen, csakogy ugy, mint

azok, kik azt tanácsolnák, hogy a papirforint, mely 20—30%-kal devalválódott, igaz, jog szerint a teljes értékkel volna beváltandó, de miután most már megszoktuk az érték kevesebbetet és elviseljük már a csökkenés rossz következményeit, tartsuk meg rossz pénzünket, és kiméljük meg magunkat az áldozattól, melybe a jó pénz visszaszerzése kerülne; — azaz nem is úgy mint ezek, mert hisz ezek beismerik nyiltan, hogy ez devalváció volna, a mit azonban Hertzka semmiért be nem ismerne. Ő teljes joggal állítja eljárását igazolhatni, az ellenkező eljárással csak foglalkozni, mint mondja, épenséggel „felesleges“ volna. Ám lássuk:

Egy országban, melynek papirpénze kényszerárfolyam mellett, beváltás kötelezettsége nélkül van forgalomban, az ércpénz belső forgalomban csak szerény szerepre szorítkozhatik. Mint pénz tulajdonképen nem is szerepelhet, mert e tulajdonságot a papirnak kellett átengednie, és így rendszerint iparkodik hova-előbb az országból kiszabadulhatni. Ha már most az ércpénz saját hazáján kívül, másutt országos pénznek el nem fogadtatik, végkép elveszít minden összefüggést az őt helyettesítő papirpénz érték alakulásával. Addig, míg az ezüstforint szoros értékviszonyban állt a porosz tallér- és rajnai forinttal, az ezüstforint agiója — jóllehet a forintnak itt benn az országban csak csekély szerepe lehetett, — jelentőséggel bírt azért, mert azonos volt a porosz és német piacok váltó árfolyamával, de tulajdonkép csak ezen váltóárfolyam, valamint a párisi és londoni váltóárfolyam hullámválásaiban rejlett az agió jelentősége; a szokás, igaz, csak az ezüstforint áráról beszélt, de a font sterling, vagy a huszfrankos arany árát értette, midőn az ezüstagió rosszabbulásáról vagy javulásáról szólt. Addig, míg e kétféle agiójelzés azonos volt, nem bírt gyakorlatilag fontossággal ez összehasonlítás, melynek oka csak abban rejlett, hogy a köznapieknak az ezüstforint hozzáférhetőbb, mert könnyebben megérthető volt, mint a sterling font vagy frank. De mihelyt ama kapocs megszűnt, mely a tőlünk különben teljesen elvált ezüstforintot velünk még a német ezüstpénz által összekötötte, megszűnt egyszersmind az ezüstpénznek amaz utolsó szerepe is, hogy t. i. a külföldi pénz árfolyamát saját egységére redukálta és megszűnt végkép minden viszonya pénzrendszerünkhez. A londoni sterling, a frank, a márkára változtatott tallér árfolyamai megtartották jelentőségüket, mérői lenni pénzrendszerünk benső értékének, jel-

zöi kerekedelmi és pénzügyi helyzetünknek; az ezüstforint pedig áruvá lett, melynek ára felment, alá szállt, a szerint, a hogy drágábban, olcsóbban adták fontját vagy obonját Londonban, teljesen függetlenül a papírérték hullámzásaitól.

Hogy mennyire nem állott összefüggésben e kétféle áringadozás, mutatja legjobban az utolsó tiz év agió táblázata :

		Ezüstár Londonban	Ezüstár Helyben	Napoleon	London	Tallér
1871.	Január	60 $\frac{1}{2}$	121.75	9.95	124	183
"	julius	60 $\frac{3}{4}$	121.75	9.85	123 $\frac{1}{2}$	182
1872.	január	61 $\frac{1}{8}$	114.25	9.21 $\frac{5}{8}$	115	172 $\frac{5}{8}$
"	julius	60 $\frac{1}{8}$	108.50	8.86	110.75	165
1873.	január	59 $\frac{3}{4}$	106.60	8.64	108.25	162
"	julius	59 $\frac{1}{2}$	108.50	8.80	110.—	164
1874.	január	58	106.50	9.02	112.50	168.75
"	julius	58 $\frac{1}{2}$	105.75	8.91	111.50	165.25
1875.	január	57 $\frac{1}{2}$	104.75	8.87	110.50	163.75
"	julius	57 $\frac{1}{16}$	101.—	8.86	111.20	163.50
1876.	január	55 $\frac{11}{16}$	106.—	9.18	114.50	57 marka
"	julius	49 $\frac{1}{8}$	101 $\frac{1}{2}$	10.05	127.—	62
1877.	január	57 $\frac{7}{8}$	112 $\frac{1}{2}$	9.91	124.25	61.10
"	julius	54	109.—	10.—	125.40	61.70
1878.	jannár	53 $\frac{3}{4}$	104 $\frac{1}{8}$	9.62	120.—	59.40
"	julius	52 $\frac{15}{16}$	101 $\frac{1}{4}$	9.32	116.25	57.40
1879.	január	49 $\frac{5}{8}$	101	9.27	117	57.10
"	julius	52	101	9.18	115.90	56.55
1880.	január	52 $\frac{7}{16}$	100	9.25	116.85	57.—
"	julius	52 $\frac{11}{16}$	100	9.28	117.50	57.15
1881.	január	51 $\frac{5}{8}$	100	9.36	118.50 va.	58.05 va.
"	julius	51 $\frac{5}{8}$	100	9.27	116.90 "	57.— "

De azt hozhatják fel talán ellenünk : Igaz, az ezüst értéke leszállt és csak ez képezi okát az ezüst agió megszűntének. De hisz nekünk ezüst valutánk van és mi kényszerítve vagyunk elviselni mindazon következményeket, melyek e körülményből keletkeztek, épügy mint nem óvhattuk magunkat előbbi években az időnként uralkodott óriási disagio szerencsétlenségétől. A létező körülmények között az értékben csökkent ezüstforint, mint ezüstvalutának alapegysége, természetes pénznemünk, és valutánk helyreállítása

alkalmával, — ha önkényt *újat* alkotni nem akarunk — csakis e pénzegységnél maradhatunk.

Ez ellenvetésnek egy igen gyenge oldala volna : ugyanis helytelen a kiindulási pont, mintha nálunk ezüst valuta uralkodnék. Ellenkezőleg épen azon körülménynek, hogy mi nem ezüstpénzzel, hanem papírpénzzel gazdálkodunk. köszönhattuk azt, hogy az ezüst értékcsökkenése, mely 1872-ben vette kezdetét, bennünket teljesen érintetlenül hagyott mindaddig, míg az ezüst- és papírforint értékben egy színvonalra kerültek. Ekkor ismét visszajuthattunk volna az ezüst rendszerhez, ha kellő időben el nem zárjuk pénzverdénket a beözönlő ezüst-rudak elől és így tisztán megtartjuk papírpénzünk jellegét : devalvált papírpénz volt ugyan 16—18% diságióval, de az ezüst devalvatio rossz következményeitől őriztük, mert nem adtuk fel szándékunkat, egyszer ismét visszatérhetni a teljes értékű eredeti pénzegység rendszeréhez.

A papírpénz létezése gátolta meg az ezüst devalvatio befolyását pénzrendszerünkre. De mi történt volna, ha 1872-ben nem bírnunk beválthatlan papírpénzzel, hanem egészséges pénzrendszerbeli ezüstforintokkal? Engedtük volna-e, hogy kezeink közt minden egyes pénzdarab napról-napra csekélyebb értékűvé váljék, hogy kevés néhány esztendő alatt pénzbeli tőkénk egy hatodrészzsel leszálljon és a külföldtől vásárlásainkat csak 16—18%-kal drágábban megejthessük?

Vagy nem-e bizonyos, hogy mi is ép úgy, mint Németország helyesen felismerve a helyzetet, menekültünk volna idejekorán a fenyegető katasztrófa elől akár az által, hogy mi is az arany valutát fogadtuk volna el, akár az által, hogy a bimetallismus irányában iparkodtunk volna megállapodásra jutni? Már pedig ha így megóvtuk volna magunkat az ezüst devalvaczió rossz befolyásától a tényleges ezüstrendszer birtokában, hogy akarjuk magunkra venni e rossz következményeket, mikor azok reánk nézve teljesen idegenek mert az első feltétel, hogy ugyanis ki lettünk légyen téve azoknak az ezüstrendszer uralkodása által, nem létezett?

Mindezekből azt hisszük elég világosan következik az, hogy ha monarchiánk nem az ezüst, sem a kettős fémrendszert fogadja el alapul a valuta-helyreállítás céljaira, hanem a papírforintot egy új arany pénzzel kívánja helyettesíteni, akkor ezen új arany-

pénznemben is fenn kell hogy tartsuk azon viszonyt a külföldi pénzürendszerekhez, mely az eredeti osztrák értékű forint által létesített; azon viszonyt, melyet a papirrendszer nem végkép megszüntethetett, csak elhomályosíthatott, de melyhez, mihelyt a papirrendszertől megmenekülhetünk, okvetlenül visszatérni kötelességünk.

Röviden összefoglalva az eddig talált eredményeket, azt látjuk, hogy monarchiánk akár az ezüst, akár a kettős, akár az arany fémrendszer elfogadására határozza el magát, mindig Németországgal közös pénzündszerre fog jutni.

VEGYESEK.

A legutóbbi népszámlálás eredményének hivatalos kimutatása megjelent két vastag füzetben. Az első füzet, (mely a külföld használatára pár száz példányban magyar-német nyelven is megjelent) a népszámlálás történetének közlése után 15 fejezetben s 29 táblázatban csoportosítja a népszámlálás főbb eredményeit s bár nem az egyes járásokról ad kimutatást, mint a múlt népszámlálásról szóló jelentés, hanem csak az egyes törvényhatóságokról, terjedelme 115 quart ivet tesz ki. A második jelentékenyen kisebb terjedelmű füzet Magyarország s társországainak minden egyes községéről külön megyék s járások szerint csoportosítva ad egy pár adatot, melyek a népesség számán kívül a községben levő házak számát, a jelenlevő polgári népesség anyanyelv s hitfelekezet szerint megosztását s végül az olvasni-írni tudók számát mutatja ki. E füzet 52 quart iv terjedelmű s administratív gyakorlati jelentőségű, ezért kizárólag magyar nyelven jelent meg. Tervben volt kezdetben, hogy a statisztikai hivatal minden megyéről lehetőleg teljes külön füzetet ad ki; meg is jelentek Hont, Sopron és Szepes megyék ilyenkép szerkesztett füzetei; de mivel a népszámlálás eredményének ilyen alakban kimutatása igen költséges lett volna, maga a nyomtatás mintegy 70,000 frtot emésztett volna meg s ennek legalább részben visszatérítésére az egyes törvényhatóságok hajlandóságot nem mutattak, a vállalat abban maradt.

A jelentés szerkesztője Keleti Károly, ki most már másodizben vezeti a népszámlálási munkálatokat, a kritikával kiválasztott anyagból csoportosítás által a rendes s már múlt alkalommal bemutatott adatokon kívül, főképp azokat igyekezett az olvasók előtt be-

mutatni, melyek a művelődés s magyarosodás fejlődését mutatják be. E végből külön rovatok alatt kimutatja az olvasni-írni tudás változatait összevetve a korral, nyelvvel és hitfelekezettel; ugyancsak a nyelvismeretet összevetve a korral s hitfelekezettel, külön rovatban közli, hogy az anyanyelven kívül minő hazai nyelven s hányan tudtak még beszélni, s végül a városi népesség műveltségi fokát s anyanyelvi viszonyait külön is kitünteti. A népszámlálás nem nyújt külön mezőgazdasági- s iparstatistikát, a mi azokra vonatkozik, a hivatás s foglalkozás rovatai, az egyes hasznos házi állatokat feltüntető adatok nem teljeseek, így p. az utóbbiak közül a lovak és sertések összeszámitása elmaradt, az iparstatistika technikai része pedig teljesen mellőztetett: így az általános népszámlálási eredményen kívül főképp csak a kulturális kérdésekre nézve nyerünk a jelentésből feleletet.

Maga az általános népesedési eredmény tudvalevőleg nem nagyon örvendetes. 12,835 községben s 2.299,366 házban, a megnyit 1880-ban a tulajdonképi Magyarországon számláltak, összesen csak 13.561,245 lélek volt, a szaporodás az utolsó tíz év alatt csak 167,377. E rendkívül csekély szaporodásnak főoka a nagy gyermekhalandóságon kívül abban áll, hogy az 1872—3-ki kolera közel negyedfélszázezer lakost ragadott el. A tény mindenestre szomorú nálunk. Holott a magyar társadalmi s politikai élet egyik főbaja a csekély népesség, még jelenleg is csak 48 lélek lakik egy négyszög kilométer területen, míg Ausztriában 74, a brit királyságban pedig 111 is kényelmesen elfér.

Mellözve a családi s felekezeti viszonyokat, továbbá a népesség foglalkozását, mely utóbbira vonatkozólag Jekelfalussy könyvének ismertetése alkalmából már ugy is közöltük a főbb adatokat, felsorolunk néhány adatot a lakosok műveltségi viszonyairól. A tulajdonképi Magyarországon 7 éven felül 10.844,217 lélek van s ezek között 2.184,076 férfi (41.14%) s 2.776,380 nő (50.16%) sem írni, sem olvasni nem tud. Az arány kedvezőbb, mint a társországokban, hol az analphabeták száma a lakosságnak háromnegyedét is meghaladja s e mellett az utóbbi évtizedben gyarapodásuk 18%-ot tesz ki. Még kedvezőbb az arány, ha mint a jelentés teszi, a művelődés haladását a korral hasonlítjuk össze. Mig az öregeknél ritka az írni s olvasni tudó ember, a fiataloknál fokozatosan nagyobb ezek száma, ugy hogy a gyermekek között a fiuknál má

32%, a nőknél 44% a haladás a 60 éven felüliekkel összehasonlítva. Felekezeti tekintetben a római katolikusok körülbelül a műveltség átlagát mutatják, a protestánsoknál s zsidóknál még nagyobb a művelődési fok, legszomorubb a helyzet a görög katolikusok közt, hol — a férfiaknál — 15,5 százalék irni-olvasni tudó áll szemben 81% egészen tudatlannal, mely százalék a nőknél épen 88-ra emelkedik. A nőknél a műveltség általában alacsonyabb fokon áll. Nemzetiség tekintetében a német anyanyelvűek után közvetlenül jő a magyar ajku népesség mint legműveltebb, s utána a tót.

Nemzetiségi tekintetben a népszámlálás feltűnően csekély változást mutat ki. Közel félszázad alatt a magyar anyanyelvűek száma nem egészen egy százalékkal haladt. Örvedetesebb az arány, ha a magyar nyelvet értők számát hasonlítjuk össze. A magyar nemzetiségűek abszolút többsége római katolikus, egyharmada a két hitfelekezeti protestans, 5%-a pedig izraelita, míg más felekezetiük közt magyar csak elvétve fordul elő.

Közel félmillió beszélni nem tudó gyermek leszámításával, az anyaországban 10.678,567 lakos csak egy nyelven beszél, s ezek közt 5.044,655 tehát több mint a fele kizárólag magyarul. A többi nemzetiségbeliek közül még 817,668 beszél magyarul, míg a magyarok közül a német nyelvet is alig 600,000 egyén érti.

Ebből látszik, hogy a magyar nyelv hazánkban már is uralkodóvá lett, mit különösen illusztrál az az eset, hogy a magyar ajkuaknak alig 10%-a tud németül, míg a német ajkuak közt 21% beszél magyarul is. A magyar nyelv legkevésbé terjedt el a ruthének és oláhok közt, hol még 10%-ra sem megy a magyarul tudók száma, legelterjedtebb az örmények közt, kiknek a magyarul beszélők közel 90%-át képezik. Általában az oláh és ruthén, s mellettük még a tót, nagyon nehezen tanulnak idegen nyelveket.

Nemi különbség tekintetében constatálja a jelentés, hogy Magyarország keleti részében kevesebb a nők száma, mint a férfiaké, különösen a görög keleti vallásuaknál; általában azonban nálunk is több nő van, mint férfi. A görög keletieken kívül, még a horvátoknál és székelyeknél találjuk, hogy a nők csekélyebb számmal fordulnak elő.

A testi és lelki fogyatkozásokban szenvedő lakosok száma

4 $\frac{1}{2}$ %-ot tett, és pedig vak volt 20,839; siketnéma 19,874; elmebeteg 12,809; hülye 18,672. A mult számlálással összehasonlítva, különösen a vakok száma jelentékenyen szaporodott, mig a siketnémák határozottan fogytak. Feltűnő sok siketnéma és hülye van a görög katolikusok és görög keletiek közt; a vakok aránylag leggyakrabban helvét hitvallásuak, s az elmebetegek zsidók. Feltűnő, hogy e szerencsétlenek közt igen gyakori az özvegy, különösen mint elmebeteg és vak. A testi fogyatkozásokban szenvedők legnagyobb %-a a nemzetiségek közt az oláhoknál mutatkozik. A vakok és siketnémák mindig nem részesülnek kellő ápolásban, s több mint a fele nincs képesítve arra, hogy állandóan keresse kenyerét.

A jelenlegi népszámlálás alkalmával külön kitüntették a városi lakosság állapotát. Összesen 143 várost vettek fel 2.143,036 főnyi lakossággal. E szám az összes lakosságnak 15.6 %-kát képezi, s már ebből is látható a városok népgyűjtő hatása, a melyet abból is észlelhetünk, hogy a helyben született lakosság száma itt 10%-kal kevesebb mint a vidéken. Nehány más, érdekes különbséget is találhatunk. Mig az általános népességnél 1033 nő esik 1000 férfira, addig a városi lakoságnál 1071 s mindamellett a családi kötelékben élők száma a városokban sokkal csekélyebb. Magától érthetődik, hogy műveltség tekintetében a városi elem nagy előnyben van; ez irni-olvasni tudók száma itt 23.2%-kal nagyobb, mint a vidéki lakosoké. De nagyobb a városokban a magyar elem is, 20%-kal több, mint vidéken. A magyarokon kívül német és zsidó fordul elő nagy számmal, tót, oláh, ruthén stb. igen kevés van, s az idegen ajkuak közt átlag egy harmadrész tud magyarul. Másrészt a betegségek is sokkal nagyobb arányban fordulnak elő városokban mint falun. Vidéken a népesség 1.45%-a találtatott betegnek, ellenben a városokban, a férfiak közt 2.4%, a nők közt pedig 2.52%.

A népszámlálás utolsó fejezete hasznos háziállatokról szól, s mint már említettük, a lovakat és sertéseket ezuttal mellözi. Annál nagyobb gondot fordítottak a szarvasmarha összeírására, mely ezuttal, nemcsak kor és nem, de fajok szerint is elkülönítettett. 1880-ban volt 4.000,000 magyar és 1.000,000 idegen fajta szarvasmarha, lényegileg ugyanannyi mint 1870-ben; jelentékenyebben szaporodtak a bikák és bivalyok. 1 □ kmre átlag 16 s 1000 lakosra

335 szarvasmarha esik. A juhok szintén két osztályba soroltattak. Magyar juh $3\frac{3}{4}$, idegen 6 millió volt az országban, míg 1870-ben a juhok száma a 15 milliót is meghaladta. A juhállomány tehát, több mint egy harmadrészszel apadt, s ez adat bizonyára nem kedvező fényben tünteti fel állattenyésztésünk jelen állapotát.

A fegyházi ipar versenye ellen a hazai iparosok részéről már több ízben nyújtottak be panaszt a kormányhoz s e panaszok némi jogosultsággal is bírtak, mivel jelenleg is 2288 fegyházban vagy börtönben letartóztatott egyén foglalkozik ipari munkával, mely munkák nagyobb részt bérbe adatván, a szabadon üzött iparral szembea itt-ott súlyosan érezhető versenyt támasztanak. A kormány e panaszokat megvizsgálva, a fegyházi ipar rendszerének gyökeres átalakítását tervezi. A törvényszéki fegyházakban, valamint más helyeken is ezentul a fegyenczmunkát házilag fogják kezelni s elvül kimondatott, hogy első sorban a fegyintézetek szükségleteinek vagy eddig így készített házi iparczikkéknek (kosárfonás, gyékénykötés) előállítására gondolnak, s azután lehetőleg oly iparágak választandók, melyek az illető vidéken vagy épen nincsenek képviselve, vagy a vidék szükségleteit ki nem elégítik. Későbbi időkre tervben van közvetítő intézetek felállítása, melyekben a mezei gazdaságot folytatnák nagyobb városok mellett felállítandó telepeken s továbbá a feltételes szabadságra bocsátás intézményének czélszerűbb kezelése. Különösen fontos a reformok között a házi kezelés életbeléptetése, 1874 óta ugyan érezhetőleg javult a helyzet, mert a régi ugynevezett „pauschal“ rendszer, midőn a bérlő a foglyok munkaerejét teljesen kizsákmányolhatta, megszűnt s ma már a vállalkozó bizonyos iparágakra szoríttatik s az anyagot szolgáltatván a kész gyártmányokért, bizonyos meghatározott munkabért térít vissza a fegyháznak, mely munkabérnek rendesen negyed-részt tartják vissza a munkásnak : mivel azonban a vállalkozó saját érdekében is a közelfekvő piacot árasztja el a gyártmányokkal, a visszaéléseknek eddig elejét venni nem sikerült.

A disconto ingadozásairól a Hildebrand-féle „Jahrbücher für Nationalblätzer” kimutatást közöl. Tanuságnak tartjuk ebből az 1867 óta fel-

Év		London		Páris		New-York		Bécs	
		Bank	Pénz- piacz	Bank	Pénz- piacz	Bank	Pénz- piacz	Bank	Pénz- piacz
1867	Átlag	2 ⁵ / ₈	2 ¹ / ₈	2 ⁵ / ₈	2 ¹ / ₄	—	—	4	4
	Legmagasabb	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	3	2 ³ / ₄	—	—	4	4
1868	Legalacsonyabb	2	1 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	—	—	4	4
	Átlag	2 ¹ / ₁₆	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	—	—	4	4
1869	Legmagasabb	3	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	—	—	4	4
	Legalacsonyabb	2	1 ¹ / ₈	2 ¹ / ₂	1 ¹ / ₄	—	—	4	4
1870	Átlag	3 ¹ / ₈	3	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	—	—	4 ³ / ₈	4 ¹ / ₂
	Legmagasabb	4 ¹ / ₈	4 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	—	—	5	7
1871	Legalacsonyabb	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₈	2 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	—	—	4	4
	Átlag	3 ¹ / ₆	3 ¹ / ₈	3 ⁷ / ₈	2 ³ / ₄	—	—	5 ¹ / ₂	5 ¹ / ₄
1872	Legmagasabb	6	6 ¹ / ₂	6	6	—	—	6	6
	Legalacsonyabb	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₂	2	—	—	5	5
1873	Átlag	3	2 ³ / ₄	5 ¹ / ₂	—	—	—	5 ³ / ₄	5 ¹ / ₂
	Legmagasabb	5	4 ¹ / ₄	6	5 ¹ / ₂	—	—	7	6 ¹ / ₂
1874	Legalacsonyabb	2 ¹ / ₂	2	5	—	—	—	5	5
	Átlag	4	3 ³ / ₄	5 ¹ / ₈	4 ³ / ₄	—	—	5 ³ / ₄	5 ¹ / ₂
1875	Legmagasabb	6	5 ⁵ / ₈	6	5	—	—	6	6
	Legalacsonyabb	3	2 ⁵ / ₈	5	4 ¹ / ₂	—	—	5	5
1876	Átlag	4	4 ¹ / ₂	5 ¹ / ₈	5	—	—	5 ¹ / ₄	5 ¹ / ₄
	Legmagasabb	7	7	6	6	—	—	6	6
1877	Legalacsonyabb	3	3	4	4 ¹ / ₂	—	—	5	4 ¹ / ₂
	Átlag	3 ² / ₃	3 ¹ / ₂	4 ¹ / ₃	4	—	—	4 ⁷ / ₈	4 ⁷ / ₈
1878	Legmagasabb	6	5 ³ / ₄	5	4 ³ / ₄	—	—	5	5
	Legalacsonyabb	2 ¹ / ₂	2 ³ / ₈	4	3 ¹ / ₈	—	—	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
1879	Átlag	3 ¹ / ₄	3	4	3 ¹ / ₄	—	—	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂
	Legmagasabb	6	4 ¹ / ₂	4	3 ³ / ₄	—	—	5	4 ¹ / ₂
1880	Legalacsonyabb	2	1 ³ / ₄	4	3	—	—	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄
	Átlag	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	3 ³ / ₈	2 ¹ / ₄	—	—	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₈
1881	Legmagasabb	4	3 ⁷ / ₈	4	3 ¹ / ₈	—	—	5	4 ³ / ₄
	Legalacsonyabb	2	1 ¹ / ₄	3	1 ¹ / ₄	—	—	4 ¹ / ₂	3 ³ / ₄
1882	Átlag	2 ⁷ / ₈	2 ¹ / ₄	2 ¹ / ₄	1 ³ / ₄	—	5 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄
	Legmagasabb	5	3 ⁵ / ₈	3	2	—	9	4 ¹ / ₂	4 ³ / ₄
1883	Legalacsonyabb	2	1 ³ / ₈	2	1 ³ / ₈	—	2 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	3 ⁷ / ₈
	Átlag	3 ³ / ₄	3 ¹ / ₂	2 ¹ / ₆	2	—	5 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₈
1884	Legmagasabb	6	5 ³ / ₄	3	2 ⁷ / ₈	—	7	4 ¹ / ₂	4 ³ / ₈
	Legalacsonyabb	2	2	2	1 ¹ / ₂	—	3 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂	3 ³ / ₄
1885	Átlag	2 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₄	—	5 ¹ / ₁₂	4 ¹ / ₄	3 ⁷ / ₈
	Legmagasabb	5	4 ¹ / ₄	3	3	—	7	4 ¹ / ₂	4 ¹ / ₄
1886	Legalacsonyabb	2	1	2	1 ¹ / ₂	—	3 ¹ / ₂	4	3 ¹ / ₂
	Átlag	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₄	2 ³ / ₄	2 ¹ / ₂	—	5 ¹ / ₄	4	3 ¹ / ₂
1887	Legmagasabb	3	3	3 ¹ / ₂	3 ¹ / ₄	—	7	4	4
	Legalacsonyabb	2 ¹ / ₂	1 ¹ / ₂	2 ¹ / ₂	2 ¹ / ₈	—	4	4	3
1888	Átlag	3 ³ / ₈	2 ³ / ₄	3 ⁵ / ₆	3 ² / ₃	—	3 ³ / ₄	4	3 ³ / ₄
	Legmagasabb	5	4	5	5	—	6	4	4
1889	Legalacsonyabb	2 ¹ / ₂	1 ³ / ₄	3 ¹ / ₂	3	—	2	4	3

tionaloeconomie und Statistik“ egyik füzetében. az utóbbi 50 évről érdekes jegyzett adatok közlését.

Berlin		Frankfurt		Amsterd.		Brüssel		Hamburg		Sz-Péterv.	
Bank	Pénz-piacz	Bank	Pénz-piacz	Bank	Pénz-piacz	Bank	Pénz-piacz	Bank	Pénz-piacz	Bank	Pénz-piacz
4	$3\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{4}$	2	$3\frac{1}{4}$	3	$2\frac{7}{8}$	$2\frac{5}{8}$	—	$2\frac{1}{8}$	7	8
4	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	4	4	3	$2\frac{3}{4}$	—	4	7	$8\frac{1}{2}$
3	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{4}$	—	$1\frac{1}{4}$	7	8
4	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{5}{8}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{8}$	7	7
4	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	3	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	—	$3\frac{3}{4}$	7	$8\frac{1}{2}$
4	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	—	$1\frac{1}{2}$	7	$6\frac{1}{2}$
$4\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{4}$	3	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	—	$3\frac{7}{8}$	$6\frac{3}{8}$	$6\frac{1}{8}$
5	$4\frac{1}{2}$	4	4	5	5	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	—	$4\frac{3}{4}$	7	7
4	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	—	$2\frac{1}{2}$	5	$4\frac{1}{2}$
5	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{11}{12}$	$3\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	—	$3\frac{9}{16}$	$6\frac{1}{6}$	$5\frac{1}{2}$
8	10	5	7	6	6	7	7	—	8	8	$6\frac{1}{2}$
4	$3\frac{1}{2}$	3	$2\frac{3}{4}$	3	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	—	$2\frac{1}{2}$	5	$4\frac{1}{2}$
$4\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{2}{3}$	3	$4\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{4}$	—	$3\frac{1}{16}$	$7\frac{1}{6}$	$6\frac{1}{2}$
5	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}$	4	$3\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	5	—	$4\frac{1}{2}$	8	7
4	$3\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$	3	3	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	—	$2\frac{1}{4}$	6	6
$4\frac{1}{4}$	4	$4\frac{1}{8}$	$3\frac{7}{8}$	$3\frac{1}{8}$	3	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	—	$3\frac{7}{16}$	$6\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{4}$
5	5	5	5	5	$4\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	5	—	$5\frac{1}{2}$	7	7
4	$3\frac{1}{4}$	3	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	—	$2\frac{1}{2}$	6	6
5	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{3}$	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{5}{8}$	5	$4\frac{3}{4}$	—	$4\frac{8}{10}$	$6\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{2}$
6	$5\frac{3}{4}$	6	$5\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{2}$	5	6	$5\frac{3}{4}$	—	7	$7\frac{1}{2}$	8
$4\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	4	$3\frac{1}{2}$	4	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	—	3	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$
$4\frac{1}{3}$	$3\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{8}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	4	—	$3\frac{53}{100}$	6	$5\frac{7}{8}$
6	$4\frac{3}{8}$	5	$4\frac{5}{8}$	5	$4\frac{3}{4}$	6	$5\frac{3}{4}$	—	5	$6\frac{1}{2}$	$6\frac{1}{2}$
4	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$	3	—	$2\frac{3}{4}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$
$4\frac{2}{3}$	$3\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{4}$	$3\frac{5}{8}$	$3\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$	—	$4\frac{3}{100}$	$5\frac{1}{4}$	$5\frac{1}{4}$
6	$5\frac{5}{8}$	6	$5\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	—	$5\frac{3}{4}$	6	6
4	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	3	$2\frac{3}{4}$	3	$2\frac{3}{4}$	—	$2\frac{3}{4}$	5	5
$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{8}$	$4\frac{16}{100}$	$3\frac{1}{4}$	3	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{1}{2}$	—	$3\frac{1}{4}$	$6\frac{3}{8}$	7
5	$4\frac{7}{8}$	5	5	3	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	—	$5\frac{1}{2}$	7	9
$3\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{8}$	$3\frac{5}{10}$	$2\frac{1}{2}$	3	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	—	2	6	6
$4\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{4}$	$4\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{6}$	3	$2\frac{3}{4}$	$2\frac{5}{8}$	$2\frac{5}{8}$	$4\frac{3}{8}$	$3\frac{47}{100}$	6	$6\frac{1}{6}$
$5\frac{1}{2}$	$4\frac{5}{8}$	$5\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	3	3	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$	$5\frac{1}{2}$	5	6	$9\frac{3}{4}$
4	$2\frac{1}{8}$	4	2	3	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$	4	$2\frac{1}{4}$	6	$4\frac{1}{2}$
$4\frac{3}{8}$	$3\frac{3}{8}$	$4\frac{1}{3}$	$3\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{6}$	$2\frac{3}{4}$	—	$3\frac{49}{100}$	6	$4\frac{1}{2}$
5	$4\frac{3}{8}$	5	$4\frac{1}{2}$	4	4	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{8}$	—	$4\frac{3}{4}$	6	$5\frac{1}{4}$
4	$2\frac{1}{2}$	4	$2\frac{3}{8}$	3	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	—	$2\frac{1}{2}$	6	$4\frac{1}{2}$
$3\frac{3}{4}$	$2\frac{3}{4}$	$3\frac{62}{100}$	$2\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{4}$	3	3	$2\frac{1}{2}$	—	$2\frac{83}{100}$	$5\frac{3}{4}$	$4\frac{3}{4}$
$4\frac{1}{2}$	4	$4\frac{5}{10}$	$4\frac{1}{8}$	4	$3\frac{7}{8}$	4	$3\frac{1}{2}$	—	$4\frac{1}{2}$	6	$5\frac{3}{4}$
3	$1\frac{7}{8}$	3	2	3	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$	—	$1\frac{3}{4}$	5	4
$4\frac{1}{8}$	$3\frac{1}{8}$	$4\frac{18}{100}$	$3\frac{1}{4}$	3	$2\frac{5}{8}$	$3\frac{1}{4}$	$2\frac{7}{8}$	—	$3\frac{18}{100}$	6	$5\frac{5}{8}$
$5\frac{1}{2}$	$4\frac{7}{8}$	$5\frac{5}{10}$	$5\frac{1}{8}$	3	3	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	—	$5\frac{1}{4}$	6	$6\frac{1}{3}$
4	$2\frac{1}{4}$	4	$2\frac{1}{8}$	3	$2\frac{1}{2}$	3	$2\frac{1}{2}$	—	$1\frac{1}{2}$	6	5
$4\frac{3}{8}$	$3\frac{1}{2}$	$4\frac{42}{100}$	$3\frac{7}{12}$	$3\frac{1}{6}$	3	$4\frac{1}{12}$	$3\frac{3}{4}$	—	$3\frac{1}{2}$	6	$5\frac{1}{2}$
$5\frac{1}{2}$	$4\frac{7}{8}$	$5\frac{5}{10}$	5	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{4}$	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{4}$	—	$4\frac{5}{8}$	6	$6\frac{3}{4}$
4	2	4	2	3	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	3	—	$1\frac{7}{8}$	6	$4\frac{1}{2}$

A párizsi bank 1870-ben négyszer változtatta meg a disconto tételt, tudniillik július 18-án ($3\frac{1}{2}$), 21-én (4), 30-án (5) és augusztus 9-én (6) míg az utolsó évtized többi kilencz évében rendszeren csak egy vagy két változás fordul elő, csak 1873-ban van ismét 4 változás ($4-7\%$), köztük 3 novemberben. A hatvanas években azonban a disconto gyakrabban változik, legtöbbször (11-szer) 1864-ben ($8-4\frac{1}{2}\%$), azután 1863-ban 8-szor ($7-3\frac{1}{2}\%$) s így tovább. A megelőző évtizedhen csak 1877-ben volt 8 disconto változás ($10-5\%$); a többi években e szám legfelebb kétszer változik egy évben. 1800—1846-ig összesen sem történt oly sok változás, mint 1864-ben, legalább csak 10-et említenek. 1820-tól 1847-ig a discontótétel 4% volt. A legmagasabb tétel 1800—1881 közt 10% volt (1857. nov. 11-én), a legalacsonyabb 2% (1877. ápril 5. és 1879. máj. 13-án).

A birtokviszonyok alakulásának kérdéséhez Németországon. A mezőgazdasági birtokok megoszlásának processusa sokat foglalkoztatja most a német gazdákat és nemzetgazdákat.

Különösen nálunk hazánkban több okból tekintik aggodalommal a birtokviszonyok alakulását. Először is tény az, hogy a magyar korona területén igen sok oly *latifundium van, mely rosszul kezeltetik* s ezért sem a kincstár számára nem nyújt megfelelő adóalapot, sem tulajdonosának nem hoz tekintélyes jövedelmet, sem a népnek nem nyújt munkát és keresetet. Az ily nagybirtokok inkább hátráltatják mint előmozdítják a nép vagyonosodását s az országnak népesedési, kulturalis és anyagi előhaladását. Mind ezen czélokot a nagybirtokok csak mintaszerű berendezés és művelés mellett engedik megvalósítani. De mivel az ily uradalmak közt ritka az, a mely igazi *mintagazdaságnak* volna tekinthető: ezért a latifundiumok keletkezését már magában véve is nemzeti bajnak kell tekinteni. Annak bizonyultak azok a római világorialom korában is. S minden esetre elszomorító jelenség az, hogy korunkban sok helyen nagybirtokok keletkeznek a *középbirtokok kipusztítása, vagyis egykézben való egyesítése folytán*. Többnyire a tőzsdén vagy bérleteken s uzsorán meggazdagodott tőkepénzesek vásárolják össze a középbirtokokat s kommaszálják azokat egy nagy uradalommá. S az ilyen aquisitióknak meg van az az árnyoldaluk is, hogy ugyszólván egy csapással kiveszik a nép kezéből a földbirtokot; mert a

középbirtokosok közt sokan voltak, kik megszokták a kisebb gazdák-
nak és házaszselléreknek részint felebe, részint olcsó pénzért egy-egy
pár hold földet átengedni. E földeket az új aquisitor nem hajlandó
többé az előbbeni feltételek alatt a köznépnék átengedni, hanem oly
feltételeket szab, a melyeket egyenesen *földuzsorának* mondhatunk. E
feltételek a helyi viszonyokhoz képest különbözőek. A Tiszamentén,
a *miskolczi* piacz rayonjában például oly földért, melynek bérlete
nagyban 6—10 frt, a bérlő vagy új aquisitor követel most a paraszt-
gazdától a féltermésen kívül, melyet a ráfordított munkaértéke
szerint 12 frtra lehet becsülni, még: 3 hold szántást (à 1.20 = 3.60);
80 kereszt élet hordást (à 10 kr. = 8 frt); és 10 metermázsa élet-
nek Miskolczra szállítását (à 28 kr. = 2.80), úgyhogy a földuzso-
rás az általa 6 frttal megfizetett hold földet 26 frt 40 krért adja a
szegény embernek évi használatra, és netto 20 frtot nyer azon. De
azon szegény zsellér, kinek van igavonó ereje, az ily drága földet
mégis kénytelen kivenni, mert közel mástól földet nem kap, kész-
pénze pedig nincs. Így hát ama föld bérét keservesen lerobotolja.
Az ilyen ember örül, ha családjával megélhet; de gazdasági elő-
haladásra többé nem gondolhat, mert amit dolgozik, annak nem ő
élvezi a hasznát.

A másik sajnós jelenség birtokviszonyaink alakulásánál,
hogy a *parasztbirtokok is pusztulnak*; és pedig részint uzsorás kézbe
jutnak, részint roppantul szétforgácsolódnak. A parasztbirtokok
ilyetén pusztulásával szembeötlő az, hogy rendszerint a korcsmáros
vagy regalebérlő tulajdonába mennek át a fél- és quarta-telek, és
pedig korcsmai adóságból támadt hitel alapján. Ismerek községet,
ahol a regalebérlő husznál több parasztgazdát úgy eláztatott, hogy
csak a lakóházak maradtak szárazon, a földek „elusztak.“ Az ilyen
korcsmai adósságok ellen készül most az *uzsoratörvény*, és arra bizon-
nagy szükség van; bár mint vélekedjenek is egyesek, szabadelvű
theoriákon lovagolna. A mi pedig a birtokok *tűlságos feldarabolását*
illeti, valaminő óvintézkedés e részben is szükséges lesz, mert azt
mindenki kénytelen beismerni, hogy például egy quarta vagy egy
nyolczad telek külsőség több családnak már nem adhat jóllétet, s
ha ezen munkás kezeket még is lekötve tartja, akkor azokat csak
inségbe taszítja, s jobb volna nekik szabadon munkát keresni ott,
ahol tisztességes keresetet találhatnak.

De vesszünk most egy tekintetet a *németországi* viszonyokra.

Egy értekezés fekszik itt előttem, melyet *Miaskowski A.* irt a „Jahrbuch für Volkswirtschaft des Deutschen Reichs“ czimű folyóiratba. Igen tüzetesen ki van ebben fejtve, hogy olyan tünetek, mint a minőket a magyarországi birtokviszonyoknál előadtam, Németországon sem tartoznak a ritkaságok közé. A nagybirtokok ott is „falfalják“ sok helyt a középbirtokokat, s azonkívül nyereszkes üzések is rontják a birtokviszonyokat az által, hogy birtokokat összevásárolnak s azokat felaprózva sokkal magasabb áron eladják. Az ily foglalatosságra ott többféle gunyorkifejezést használnak, minők a „Gütermetzgen, Güterschlachten, Güterschinden.“ Többnyire oly birtokokat vásárolnak ezen üzések össze, a melyeken még erdőség is van, s első gondjuk az erdőt letarolni, a fát eladni s aztán a földet feldarabolva jó áron eladni. De néha számításukban az ily „jószágpeczérek“ megcsalatoznak, s vagy az eladási árt nem kaphatják meg az örökös executió alatt tartott vevőktől, vagy a túl magas árra nem is kapnak vevőket. Az azonban bizonyos, hogy egyes nagy uradalmak környékükön lassankint minden gazdát kibecsülhetnek, ha — mint nem ritka helyen — a nagybirtok jövedelmét nem költik el, hanem következetesen földbe fektetik. *Miaskowski* a német birodalom minden részéről összegyűjtött adatok alapján arra a következtetésre jut, hogy 1. a szabad birtok forgalom uralma alatt az utóbbi ötven év alatt, 1816—1867-ig a fogatos parasztbirtokok összes területüknek mintegy nyolczszázalékával csökkentek;

2. hogy ezen területből a népesség jelentékeny növekedése daczára, csak egy kis rész jutott a fogatot nélkülöző tulajdonhoz, míg

3. a nagyobb rész a nagyföldbirtokhoz csatoltatott és 1859 illetőleg 1867 óta a fogatos parasztbirtokok még nagyobb mértékben csökkentek; mert előbb mégis voltak bizonyos korlátok, a melyek később mellőztettek. Előbb nem volt megengedve a szabad költözködés, a birtokok szétdarabolása; s most ez meg van engedve és mind nagyobb mértékben gyakoroltatik is.

Thüringiában alig van nagyobb birtok, mely az utolsó évtizedben ne növekedett volna parasztbirtokoknak hozzávásárlása által. Akár merre forditsuk tekintetünket, mindenütt azzal a jelenséggel találkozunk, hogy a városokban vagy ipartelepeken összegyűjtött pénz sugározva kiárad a vidékre s a mozgó tőketulajdonosait egyuttal

ingatlanok birtokosává is teszi. S az ilyen aquisitorok nem is kutatják nagyon a birtok hozadékát. Sőt még ha a parasztok vásárolnak is birtokot, nem játszik a számítás valami nagy szerepet. Ehhez járul, hogy bizonyos osztályokra a földbirtok nagy vonzerőt is gyakorol, a tőzsdén nem mindig tisztességesen szerzett pénz legitimitiót keres és talál, midőn ingatlanba fektettetik, s ezért az ily aquisitorok gyakran magasabb árt is fizetnek, mint az évi hozadéknak megfelel. Ugyszintén az a szegény gyármunkás, a ki egész nap a gyárban dolgozik, nagyon sokat ad arra, ha egy darabka földet sajátjának nevezhet; ő is hajlandó tehát túlságosan magas árt fizetni.

A parasztbirtokok csökkenésére számos ok van befolyással; a főbbek:

1. az átmenetel a terménygazdálkodásból a pénzgazdálkodásba. Ez az ipari központoktól s a nagyforgalmi intézetektől távolabb fekvő helyeken csak a legujabb időben történt. Csak a legujabb időben vált e körökben a pénz a forgalmi viszonyok közvetítésnek fő, ha nem kizáró eszközévé, ezen helyzetbe a paraszt csak nehezen és lassan találja bele magát;

2. a pénzfizetések emelkedése, az adók növekedése; míg

3. az utóbbi 10—20 év alatt a távol országok s kivált Amerika versenye több gazdasági termény árát lenyomta, vagy legalább is nem engedte azokat a felszaporodott termelési költségekkel arányosan emelkedni;

4. az a nehézség, a melylyel a paraszt a megváltozott conjuncturákhoz alkalmazott mivelési ágakat s gazdaságvitelt el-sajátítja;

5. több parasztgazdaságnak hanyag vitele, miközben a gazdasági könnyvitelnek teljes hiánya nem is enged semmi némű áttekintést a vagyon állása felett;

6. a régi fogyasztási szokásokhoz való ragaszkodás, a melyek még a község idejéből származnak, — s a fényüzésnek és pálinka ivásnak növekedése más vidékeken.

7. A törvényhozás és közigazgatás nem egészen ment azon szomorú állapot előidézésétől, a melyben a parasztbirtokosság sok helyt ingadozik. Ezt azzal lehet megmagyarázni, hogy a mezőgazdasági vagy falusi érdekek képviselői a hetvenes évek végeig a törvényhozásban alig birtak befolyással és azóta is csak a nagybirtok tudott magának kellő képviseltetést szerezni. A nagybirtok

hiteléről jobban is van gondoskodva, mint a kisbirtokok hiteléről. Csak legujabb időben kezdenek a *Raffisen*-féle kölcsönpénztárak tért foglalni.

A parasztbirtokok helyzete még súlyosabbá válik továbbá az által,

8. hogy a birtokok szétदारabolását az ily szétaprózott birtokra irányuló nagyobb kereslet, kivált Németország északi és keleti részében, nagyon elősegíti.

9. A középirtokok felemésztését a nagybirtok által részint ez utóbbinak gazdasági szükségletei, részint a folyton növekedő pénztőke túlhatalma mozdítja elő.

A két oldalról is megtámadott parasztbirtok igen súlyos helyzetben van jelenleg. De ezen helyzet nem kétségbeejtő. A dolgok mélyére ható törvényhozási intézkedésekkel s a parasztságnak érdekei megvédésére szövetkezése által, a bajnak elejét lehet venni. Miakowski ezen nézetei nagyrésztben a hazai viszonyokra is illenek.

Nagyon helyesen tette gr. Andrassy Géza, hogy a gazdakör figyelmét ujabban ismét felhívta az amerikai homestead törvényre. Gazdáink e kérdést most igen alaposan fogják tárgyalni s remélni lehet, hogy a viszonyaink közt legcélszerűbb intézkedések rövid idő múlva életbe is fognak léptetni.

Mudrony Pál.

Közgazdasági új áramlatok Északamerikában. Mig hazánkban s Európa több más államában is évről évre növekednek az államadósságok: az északamerikai Egyesült-Államokban ellenkezőleg nagymértékben törlesztik a régi adósságokat. Soha sem volt eset egy nagy országban arra, hogy annak főhivatalnokai az államadósságoknak oly nagy mértékben való törlesztését jelenthette volna, mint Arthur elnök a jelen kongressushoz intézett üzenetében tett. A pénzügyi év Északamerikában tudvalevőleg június végeig terjed. 1881. július elejétől 1882. június végéig 807.505,000 arany értékű forintra nőtt az Egyesült-Államok bevétele, s a kiadás ezzel szemben csak 515.962,880 frtot tett; úgy hogy a *bevételei többlet 291.087,620 frtra rug.* De az államadósságok az év folyamában még mintegy 40 millió összeggel, vagyis *330 millió frttal csökkentek*; s arra ugyan még nem volt példa a világtörténelemben, hogy egy állam

képes lett volna ily rengeteg összeget hitelezőinek egy év alatt visszafizetni. Természetes, hogy a törlesztésre részben a megelőző évből maradt felesleg is felhasználtatott s a kötvények visszavásárlásánál is volt némi nyeresége az államnak, és az évi kamatfizetésen megtakarított összeget is adósságtörlesztésre fordította. Az év elején az adósság után fizetendő kamat 165 millió frttal volt előirányozva, az időközben történt törlesztések és conversiók folytán azonban tényleg csak 145 millió frtot tett az államadóssági kamatszükséglet; minek folytán a kincstár 24 millió frtot takarított meg.

Arthur elnök üzenetében azt ajánlja a kongressusnak, hogy a *convertálási műveletet még tovább kell folytatni s hogy most már a 3¹/₂ százalékos kötvényeket is ki kell cserélni 3 százalékos kötvényekkel*, s így évenként ismét ¹/₂ százalékot meg kell takarítani a kamaton. A folyó 1882/3-iki pénzügyi évre az állami bevételek 830 millió frttal, a kiadások 590 millió frttal vannak előirányozva s így 240 millió frtnyi többlet marad. E többlet azért kisebb, mint a megelőző évi, mivel a kongressus volt ülészaka alatt a tizenhét év előtti háboru alapján fizetett nyugdíjak szerfelett felemeltettek és a középítkezésekre is magasabb összegek vétettek fel. A köztársasági párt akkor még uralmát biztosítottnak tekintette és legkevésbé sem fukarkodott a közpénzekkel.

Mint ahogy hazánkról régente azt tartották, hogy „saját zsirjába fulad“, ugy elmondhatják most az amerikaiak, hogy ők meg a „pénztengerbe fuladnak.“ *Knoc* Jay a „controller of currency“, vagy ha ugytetszik pénzügyminister, jelentésében erre vonatkozólag a következőket mondta: „A pénzügyek történetében ritkán fordulhatott elő az az eset, hogy az államra nézve pénzügyi nehézségek származzanak az állami bevételeknek túlbősége által; de még is oly állapotban van ez ország, hogy mig egyfelől a határ-talan pénzügyi források látszanak s az állam hitele minden kétely felé helyeztetik, másfelől *komoly jellegű nehézségek is merülnek fel az állami bevételek túlbőségéből.*“ Az amerikai nép már maga is gondolkozóba kezd esni a felett, hogy bajok származhatnak abból, ha az állami kötvények visszavásároltatnak. A „Statist“ czimű angol szaklap ugy vélekedik, hogy az Egyesült-Államok kénytelenek lesznek a *vámügyi* és a *bankügyi* politikát megváltoztatni. Előbbi feltevés már igazolva van a köztársasági elnök üzenetében foglalt ana kijelentés által, hogy „a jelen tarifarendszer igazságtalanul

osztja fel a terheket és előnyöket; nagy reductiók lehetségesek; és a midőn ezt javaslom, távol áll tőlem a szándék, hogy azon politika elhagyását ajánljam, melynek feladata az egyes tételeket úgy megállapítani, hogy a hazai munka meglegyen védve. A jelen rendszert akként kell revideálni, hogy a közteher egyenletesen oszoljon fel minden osztályra nézve és hogy e rendszer szorosabb összhangban álljon az ipar jelen szükségleteivel.“

A *vámpolitika megváltoztatása* tehát már folyamatban van s a kábel már hírül is hozta, hogy a vámügyi bizottság, mely még a mult kongressus által lett kiküldve, az elnöki üzenettel összhangban, a vámtételeknek igen tetemes — átlag 25 százalékot tevő — leszállítását ajánlja. A bizottság nevezetesen kimondta jelentésében, hogy „a túl magas vámok rossz hirbe hozzák az amerikai rendszert, és kizárják az Egyesült-Államokat a világkereskedésből; hogy a jelen vámtarifa csak azért szabta meg oly magasra a vámtételeket, hogy a polgárháboru költségeinek fedezésére szükséges eszközök befolyjanak, s most a rendithetlen béke idején képtelenség is már e tételeket fentartani. Azon tételeket kell leginkább leszállítani, amelyek az általános fogyasztás tárgyát képező árukra vonatkoznak: s hogy csakis a fényüzési cikkekre kell magasabb vámot szabni.“ Ennek következtében kilátás van arra, hogy a nyersanyagok és közönséges áruk vámtétele el fog töröltetni, hogy a gyapjuból és selyemből készült áruk, ugyszintén a vas-, aczél- és pamutgyártmányok, valamint a bor, czukor vámtétele jelentékenyen le fog szállittatni. Remélhetőleg a magyarországi exportnak nem egy cikke fog ezen vámleszállításból hasznot húzni s Északamerikában piacot hódítani.

Czél szerü volna tán külügyi hivatalunk útján megkísérteni a direct befolyást is arra nézve, hogy lehetőleg az osztrák-magyar export érdekében álló vámtételek szállittassanak le, ami természetesen tán néhány amerikai érdeken álló vámleszállítást feltételezne a mi tarifánkban, úgy hogy *monarchiánk* esetleg *tarifaszerződést is köthetne Északamerikával*. De ezen kérdésbe mélyebben nem akarunk ez alkalommal belebocsátkozni, mert az messze elvezetne felvett tárgyunktól.

Az a kérdés áll most csak előttünk, hogy az Egyesült-Államoknak a tulságba menő kedvező pénzügyi eredményei ez államok közgazdasági életében minő másnemü fejleményekre vezethetnek

még. A „Statist“ felemlítette a bankügy reformját is. Ez önként értendő, mert hiszen az *Egyesült-Államok bankügye* az állami hitellel a legszorosabb kapcsolatban van. A nemzeti bankokról szóló törvény ugyanis megköveteli, hogy minden dollár kibocsátott bankjegynek az évi fedezeten kívül, állami kötvényekkel is fedezve kell lenni. Ezen törvény tette lehetővé azt, hogy a pénzüintézetek nem csak örömet, hanem kötelességszerűleg vásárolták az állami kötvényeket s ekként oly nagy kereslet irányult azokra, hogy a conversiónak már csak azért is sikerülnie kellett, mivel minden nemzeti bank jegykibocsátásának egész összege erejéig köteles állami kötvényeket bankszerű fedezetül használni.

A magyar aranyjáradék convertálásánál is jó lett volna figyelembe venni ama genialis rendszabályokat, a melyek az észak-amerikai Egyesült-Államok óriási convertálási művelete sikerének alapját képezik. Ha a convertálási művelet a tervbe vett módon, a kikötött határidőn belül hazánkban nem sikerülne, akkor nézetünk szerint még most sem volna késő Amerika példáját utánozni. Mindenek előtt a bankkal kellene új egyezséget kötni és a „bankszerű fedezet“ tekintetében Amerikához hasonló kikötéseket csinálni. Aztán már pénzüintézetekről is törvényt kellene alkotni, a mely a „Security in States bonds“ elvét kötelezővé tenné, (nevezetesen az oly takarékpénztáraknál, amelyek alaptőkéjüket többszörösen meghaladó betétek felett rendelkeznek); és csak azután kellene az állami kötvényeknek convertálásába fogni. Megvagyok győződve, hogy ily előfeltételek mellett keresztülvihető a conversio anélkül, hogy a kincstárra nézve árfolyam-veszteség állna elő, holott a conversiónak azon módjánál, a mely idáig követtetett, az árfolyamveszteség már idáig is 68 millió frtra rug, és az egész 400 millióra menő összeg convertálásánál, 152 millió frtot is elérhet.

Északamerika a conversiót árfolyamveszteség nélkül vitte keresztül, a minek folytán képes volt az államadóssági terhen roppant nagyot könnyíteni, úgy, hogy az állami kötvények visszafizetése évről-évre progressiv arányban történik. De mivel e kötvények a „*new-yorki bankrendszer*“ szerint való jegykibocsátásnak alapját képezik, s e bankok száma 2269, s a náluk levő állami kötvények összege 1319.977,000 forint, magától értendő, hogy a banktörvényt meg kell változtatni, vagy a bankjegy teljesen lehetetlenné fog válni az esetben, ha az állami kötvények a forgalomból kivonatnak

és beváltatnak. A kormány ugyilátszik ezt nem akarja, és ezért oly rendszabályokhoz nyul, a melyek csökkenteni fogják az állami bevételeket. A már említett vámleszállításon kívül *jelentékeny adó-könnyítések is célba vannak véve*, így aztán nem lesz tulságos bevétel s vége szakad a progressiv mértékben növekedő adósságtörlesztésnek.

Van az elnöki üzenetnek még egy igen nevezetes része, a mely az *ezüstpénz veretését* illeti, s mint az Egyesült-Államok valutáját érintő rendszabály egész Európát is kiváló mértékben érdekli. Arthur elnök azt kívánja, hogy *mellőztessék a Blandbill*, a mely szerint a kormány minden hóban 4 millió frt értékű ezüst dollárt volt köteles veretni; s kívánja, hogy hagyassék jövőre a pénzügyminister tetszésére, akar-e és mily mennyiségű ezüstpénzt veretni. Továbbá Arthur elnök *mellőztetni kívánja az ezüst letétjegyek* kiadását. E jegyek az ezüstpénz helyett forogtak. Ha ezek a forgalomból kivonhatnának, akkor más pénzzel kellend azokat helyettesíteni. Ezüstpénzt nem akarnak, tehát csak aranypénz vagy aranyra szóló bankjegy szolgálhatna helyettesítőül. Minthogy pedig az ezüst letétjegyek összege 150 millió forintra rug, Európa nagyon meg fogná érezni, ha ezen összeg erejéig ismét aranypénz vitetnék ki Észak-amerikába. Mondják is, hogy az Egyesült-Államok kormánya egyenesen azt célozza a Blandbill visszavonásával és az ezüst letétjegyek megsemmisítésével, hogy nyomást gyakoroljon az angol és német kormányra s őket a bimetallismus elfogadására kényszerítse. De vajjon ezen politika célhoz fog-e vezetni, az még nagyon kétes. Németország ugyan hajlandó a bimetallismusra átmenni, mint ezt a félhivatalos sajtó nyilatkozataiból következtetni lehet; de az angol kormány még haboz, s nélküle Németország nem fog határozni.

Annai azonban kétségtelennek látszik, hogy a kilátásban levő amerikai rendszabályok legalább egy időre nagy nyomást fognak gyakorolni az ezüst-piaczra, s e calamitást egyaránt meg fogják érezni Európa valamennyi államai, úgy hogy aztán a közös pénznyomoruság megint össze fogja hozni a nemzetközi pénzconferentiát s az valószínűleg a kívánt eredményhez is fog vezetni.

Mudrony Pál.

Az angol nép jövedelme a jövedelmi adó alapján kiszámítva, 1881-ben egy főre 340 forintot tesz, míg Poroszországban ugyanakkor csak 159 forint volt. Hogy e szám nem túlzott, látható abból, hogy a 150 font sterlingnél kevesebb vagyonnal bírók jövedelmi adót nem fizetnek. 1879—80-ban a kereskedelemből s iparból 1000—5000 font sterling évi jövedelmet 18,177 egyén vallott be. Összesen 437 millió forintot, 5000 forintnál többet vallott be 2691 egyén, összesen 349 millió forintot. Ezek a dúsgazdagok. Állandó fizetést nyert Angliában 19,399 egyén, összesen 147 millió forintot, de e számban azok, kiknek fizetése 400 font sterlingnél kisebb volt, tehát a nagyobb szám, nincs bevéve. Ha csak e számokat tekintjük is, láthatjuk, mily nagy Angliában a vagyonos osztály száma. Franciaországban szintén hasonló az eset, míg Németországban jelentékenyen kisebb azok száma, kik nagyobb vagyonnal rendelkeznek. Poroszországban, mint említettük is, az évi jövedelem átlaga egy főre csak 159 forint (1872-ben 142 forint volt s így a haladás lassu, mert ugyanakkor Angliában még csak 290 frt volt az átlag). A legvagyonosabb ország a német földön Szászország, hol a jövedelem átlaga fejenként 183 frt. Tízezer forintnál több jövedelemmel bíró van Poroszországban 8785, Szászországban 1422, s ezek közt 50 ezer forintnál több jövedelemmel bíró Poroszországban 543, Szászországban 67 egyén. Szászországra nézve tehát aránylag kedvezőbb a helyzet, de ez ország népének vagyona is jelentékenyen csekélyebb, mint az angol népé.

ÚJ KÖNYVEK.

Annuaire statistique de la France 1882.	1 frt 80 kr.
Despres A. , La prostitution en France. Etudes morales et démographi- ques avec une statistique générale de la prostitution en France. Avec 2 planches coloriées	3 frt 60 kr.
Fabre Jules , Der courtiers 2 vls	9 frt 60 kr.
Cossa L. , Grundriss der Finanzwissenschaft. Übersetzt von K. Th. Eheberg	1 frt 56 kr.
Ulbrich J. , Lehrbuch des oesterreichischen Staatsrechts	8 frt 40 kr.
A magyar korona országainak helységnévtára. Szerkesztették Kollerffy M. és Jekelfalussy J.	7 frt 50 kr.
Chauveau L. , Traité des impots et des reformes à introduire dans leur assiette et leur mode de perception	4 frt 80 kr.
Chevalet G. , la question sociale	2 frt.
Boinvilliers E. , À quoi servent les parlements	2 frt.
Földes B. , Papirvaluta és ágió. Nemzetgazdaság- statisztikai vizsgálódások azoknak hatásáról, különös tekintettel a kereskedelmi forgalomra. Koszoruzott pályamű.	2 frt.
Kohn J. , Eisenbahn Jahrbuch der oester. ungarischen Monarchie. Neue Folge, 4 Band.	4 frt 50 kr.
Gr. Zichy Jenő. Nemzetgazdasági és társadalmi eszmetöredékek	20 kr.
Albrecht főherczeg béllyei uradalmának leírása. 21 fametszettel, 1 színes helyrajzi térképpel és 2 fényképpel	4 frt.
Garnier J. , Traité de finances. L'impôt en general, les diverses espèces d'impots le credit publice, les emprunts et lamortissement etc. 4 édition	4 frt 80 kr.
László M. , Keleti testvéreink	80 kr.
Schwicker J. U. , Geschichte der oesterreichischen Militärgrenze	4 frt 50 kr.
Ihering R. , Das Trinkgeld	60 kr.

(Közli Kilián Frigyes, magy. kir. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

FEBRUÁR.

II. FÜZET.

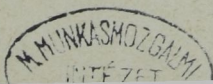
RODBERTUS-JAGETZOW ÉS A NÉMET AGRARIUS MOZGALMAK.

I.

Azon változás, mely Németország gazdasági, főleg pedig mezőgazdasági politikájában a legutóbbi években beállott, mely a nemzeti iparnak és földbirtoknak jólétét és fölvirágozását a védővámok fölállítása által kívánja elérni, — önmagában véve is érdekes, reánk nézve pedig éppen közvetlen és kiváló fontossággal bíró esemény. De még inkább nyer fontosságában az által, ha nem úgy tekintjük, mint egyetlen hatalmas államférfiú szeszélyének eredményét, hanem mint oly kormányrendszert, melyet a nép jókora része érdekében fekvőnek tart, s a melynek oka a tényleges állapotokban rejlik.

E tényleges állapotokat vizsgálva jutottak oda önmaguk a németek, hogy a mezőgazdaság, illetőleg a földbirtok (a gazdasági élet többi ágaira kiterjeszkedni itt nem kívánunk), súlyos terhek alatt nyög s éppen nem emelkedett a virágzásnak azon fokára, mint azt várták. Ezen kívántak segíteni az idegen versenynek a vámok általi megkötésével.

Volt egy másik, kezdetben számba sem vett, később azonban mindinkább hatalomra vergődő nézet, hogy bár a földbirtoknak főleg Amerika versenye folytán csökkent jövedelmezősége lényegesen befoly is a mezőgazdasággal foglalkozó osztály sanyaru helyzetére, mindamellett nem az egyedüli ok, mely a kórt táplálja s éppen ezért a bajt egyedül védővámokkal elhárítani nem lehet. E tan szerint, melynek követői máig már iskolává nőttek ki magukat, az érintett hanyatlásnak egyik főoka a földbirtoknak olynemű rendezése, helyesebben pedig rendezetlensége, melybe az az újabb kor egyik legnevezetesebb vívmánya a *földtehermentesítés* után jutott. Ennek róható föl, hogy az előbb souverain földbirtok hatalmát el-

veszítve, visz onylag gyöngébbé válik s a többi osztályok növekvő hatalma által tulszárnyaltatván, azoknak szolgájává leszen. Ennek köszönhető, hogy a földbirtok hatalmával fogynak azon erkölcsi és és politikai tényezők, — conservativismus és hazaszeretet — melyek első sorban az anyaföldhöz ragaszkodásnak eredményei; fogy azon elégtelenség, mely a jól rendezett birtokviszonyok ismérve. Mindezt első sorban a társadalom siuli meg, de megérzi az állam is.

És ha nem ragadná meg figyelmünket e küzdelem, melyet a sedani győzők a jövőért folytatnak, érdekelni fog talán, ha utalhatunk arra, hogy ez eszmék hatása koránt sincs korlátolva Németországra, hanem átterjedt a szomszéd Ausztriára is, sőt sok tekintetben közreműködött a magyar „agrárpárt“ létesítésénél.

Pedig ha nem csalódunk, e „párt“ jövője nagyobb azon hatalomnál, melylyel ma bir, lényeges szerepre van hivatva közállapotaink rendezésénél, a jövő politika irányának megállapításánál.

A német agrárius iskola első harcosa, sőt atyja Rodbertus János Károly volt. Sorsa annyiban eltér a német tudósokétól, hogy maga tanár nem volt soha, de atyja Greifswaldban a római jogot tanította s itt született 1805-ben fia is.*) Hivatalnoknak készült, de már 1830-ban elhagyta auscultatori állását, birtokára Jagetzowra vonul s a közgazdaság-, történelem- és nyelvészetnek szenteli napjait. Élete folytonos munka között, elég változatosan, de nagy külső rázkódtatások nélkül folyt le. Többször választották tartományi és országos képviselővé, 1848-ban tizennégy napig minis-ter is volt, később Bismarck politikáját támogatta, egy szóval elég jelentékeny politikai szerepet vitt. Működésének sulypontja azonban kétségkívül irodalmi munkássága volt, melyet a 40-es évek kezdetétől 1875-ben bekövetkezett haláláig, szakadatlanul folytatott.

Irataiban kiterjeszkedik a munkás viszonyokra, a socialis kérdésekre, de legnagyobb jelentőséget a földbirtok tekintetében tett vizsgálódásaival ért el.**)

*) Dr. Th. Kozak. Rodbertus-Jagetzow's socialökonomische Ansichten. Jena. Gustav Fischer, 1882.

**) Főleg : Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Kreditnoth des Grundbesitzes. 2. köt. 1868. Jena. Fr. Mauke.

Für den Credit der Grundbesitzer. Berlin 1847.

Handelskrisen und Hypothekennoth der Grundbesitzer. Berlin, 1858.

Rodbertus nem barátja az államfölforgató eszméknek, sőt munkássága épen oda irányul, hogy a socialis kérdések lehetőleg nagy rázkódások nélkül oldassanak meg, épen ezért kívánja a munkásosztály helyzetének javítására a bérrendszer reformját s ezért nem tud megegyezni Lassalle-lal, ki államilag segélyezett termelő társaságokat kíván. Conservativismusa kisugárzik a földbirtokos osztály érdekében írt művei minden sorából, hazaszeretete s az emberiség jövője iránti mély érdeklődése azon gondoskodásból, melylyel a szerinte pusztuló és pedig *a jelen rendszer mellett óvhatatlanul pusztuló* földbirtokos osztály bajai iránt viseltetik. És ha e mellett hozzáveszszük, mennyire elhagyatva állott a közvéleménnyel szemben : alig tagadhatjuk meg sympathiánkat azon férfitól, ki nek elveit, ha csak részben is, vázolni szándékozom a következőkben.

Német írók sajnálattal emelik ki, hogy rendszert nem alkotott s eszméit mintegy alkalmoszerűleg bocsátá világgá. Nem osztunk az ily fájdalomban, nekünk becsesebbnek látszik a közvetlenség, mely műveit jellemzi a rendszer kimértségénél, sőt műveinek laza összefüggését is megtudjuk bocsátani, azon élénk tapintatért, melylyel a való élet igényeit fölismeri s azon erkölcsi bátorságért, melylyel azokat tárgyalja.

Hogy föllépésének fontosságát kellőleg megérthessük, figyelembe kell vennünk azt, hogy Poroszországban a jobbágyság stb. eltörlése e század második tizedébe esik. Ezzel tehát megvalósulást nyert azon esemény, melyért más, elmaradottabb nemzetek még ezután oly kemény küzdelmeket voltak kénytelenek vívni. Daczára azonban annak, hogy e lépéssel a közvélemény osztatlan szava szerint a mezőgazdaság jóléte és emelkedése mintegy biztosítottnak látszott : már a 40-es években parasztavargások ütöttek ki, a mezőgazdaság bajait kezdték érezni, orvoslásuk módjáról gondolkozni, a nélkül, hogy véglegesen elfogadott eredményre jutottak volna.

A közvéleménnyel szemben, mely ép úgy mint nálunk, azon hitben volt, hogy a középkori bilincseiből felszabadított földbirtok jóléte biztosítva van, ha azt szabadságának s a rajta uralkodó közgazdasági törvényeknek engedjük át, Rodbertus vizsgálódásainak eredményeül azon nem kevésbé radicalis következtetésre jutott, hogy az ingatlan birtok napról-napra fokozódó bajai és sinlődésének valódi oka tulajdonképen épen a francia forradalom által ki-

mondott gazdasági szabadságban rejlik. E szabadság nem csupán a szabadkereskedést, a vámsorompók megszűnését jelenti, hanem azt is, hogy a gazdasági életben az individualismus elve jut érvényre, megszűnik az előbbi szervezet, meg a társulások, melyek előbb az egyént céljai elérésében egyéni erején túl is segítették. A társadalom elismeri ugyan a tulajdont, a munka jogát, de többet alig s azon a tág mezőn, mely ez elvek és a büntető törvény közt elterül: teljesen szabad kezet kíván az egyéniségnek.

Az egyéni érdek, mely a korlátok szükségét tagadja, érvényesülni kíván. Ezen kor, mely a francia forradalommal reánk fölviradt, tulajdonkép a *tiers état* a polgári osztály kora, mely megkísérti azon elveket, melyekkel nagyra nőtt, melyeket a jóléte alapját képező ipar- és kereskedelemben üdvöseknek tapasztalt átvenni a földszabadított földbirtokra is.

A nemzetek annyira megszokták a francia forradalom eszméit a haladás idealjának tekinteni, hogy egészen természetesnek találják, ha a földbirtok is ugyanazon elvek uralma alá kerül, mint a kereskedelmi árúk. Annyira elsülyedtünk R. hasonlata szerint a kalmár világ szellemébe, hogy természetesnek találjuk, ha a földbirtok árú gyanánt forog kézről-kézre. De sokkal fájóbb s bármily „szabadelvűek“ legyünk is, meggondolásra int azon körülmény, hogy így lassanként mozgóvá lesz a földbirtok s vele együtt megrendül a nemzeti lét legbiztosabb támasza és alapja*).

Pedig már az alapelv hibás, s a közgazdasági fogalmak összezavarása súlyos hátrányokat von maga után.

A munkának főjelleme vonása a teremtő erő, a tőkée a mozgékonyosság, a földbirtoké pedig ezzel ellentétben a szilárd mozdulatlanság. Ezt jóformán mindenki elismeri, de kevesebben vannak, a kik szembe mernének szállani azon szervezettel, mely ezen igazságok meghamisítására irányul. Ha a földbirtok egyéb tulajdonait figyelmen kívül hagyjuk, s azt az igazi tőzsérek példájára csakis

*) Indokoltnak találjuk itt idézni a „Nemz. Gazd. Szemle“ mult évi decz. számából a következőket: „Mihelyt a földbirtok a nemességtől a kereskedők birtokába jutott, speculatio tárgyává vált, mely azzal végződött, hogy a termő talajt kimerítették, az erdőket elpusztították, végül tulszigoru föltételek mellett bérbe adták azt“. Ez ugyan Oroszországról szól, de reá illik sok másra is.

jövedelmezősége szerint ítéljük meg, szemben az ingó tőkével, okvetlenül háttérbe szorul. Pedig ez irányzat jókora tért hódított magának a közvéleményben. Még elterjedtebb azon nézet, hogy a föld és az ingótőke örökösödésnél, adás- és vételnél, értékük megállapításánál, ugyanazon szempont alá esnek.

Pedig a kettő között a különbség igen lényeges és szembe is ötlő. A földbirtok járadékot, az ingó tőke kamatot hoz; emez magát folyton reprodukálja, amaz soha; míg a tőke folyton folyékony és használható, a földbirtok ingatlan s főjelleme a mozdulatlanság. Az, ki a különbségeket figyelmen kívül hagyva, ingatlanát ingóként köti le, „roszabbul járt el, mintha Shylockkal szerződött volna.“

A mai viszonyok között a földbirtok eladósodása ki nem kerülhető s azon veszedelmes szokás eredménye, hogy ingó tőkének nézzük, s járadékát pénzre átszámítva szabjuk meg értékét, mi aztán adás- és vevésnél, adósságok fölvetelénél föltötte viszás lehet. A kamatláb hullámzását jórészen más tényezők idézik elő, mint a melyek a földbirtok jövedelmére befolyanak. A kamatláb emelkedhetik, midőn a földjáradék leszáll és megfordítva. E két önálló gazdasági kör összeszövése veszélyes a földbirtokra nézve.

Hitelválságok előtt a forgalom rendesen igen élénk, a kamatláb aránylag alacsony, a kikölesönzés könnyű, az egész nemzet gazdasági élete az eleven életnek, fölvirágzásnak jeleit mutatja. Természetes ennél fogva, ha ilyenkor az ovatos gazdák is könnyen bocsátkoznak beruházásokba, kölcsönvételekbe: mit különben nem tettek volna. A katastropha után megszükül a pénz, „kevés van“, fölemelkedik a kamatláb s a gazda egészen más kötelezettségekkel áll szemben, mint a kölcsön felvételekor.

Ezen válságok s a kamatlábnak ebből eredő hullámzása okozák a gazdaosztály eladósodását, min segíteni csakis ezen két, helytelenül összefont körnek szétválasztása által lehet. A pénzgazdálkodásra való átmenet, a pénznek elvonása az államadósságok által a földbirtoktól, a nehézkes törvényszéki eljárás mind elősegítette ugyan-e válságot, de főoka:

- a) a földbirtok „szabadsága“, hogy t. i. az ingó tőkével azonos elvek szerint ítélik meg;
- b) az adósság formája és
- c) a kamatláb hullámzása.

E három ok együttes eredménye az, mit naponta tapasztalha-

hatunk : a földbirtok eladósodása. Az elméleti szabadság mellett a föld mindinkább fokozódó terhek alá kerül, a melyek kétségkívül súlyosabbak is a régieknél, mert ki ne ismerné el, hogy a fölmondható jelzálogos teher súlyosabb a jobbágyi szolgáltatásoknál?

E jelzálogi rendszer a római jog teremtménye, s Rómában ép úgy megteremtette a tőzsérek uralmát, a kicsi birtokosok deposzedatióját s végül a köztársaság megbukását, mint megfogja teremteni nálunk.

Ezen segítenünk kell. Mindezen bajok elhárítására, a tőke uralmának megszüntetésére Rodbertus a járadéki elvnek — Rentenprincip — keresztülvitelét ajánlja.

A földbirtok tulajdonkép örökös járadéki alap; ez adja meg értékét s e szerint ítélendő meg. Épen ezért Rodbertus, hogy egy részről a fölmondható adósságokat elkerülje, másrészről pedig a kamatláb hullámszásától megmentse a földbirtokot, azt a javaslatot tette, hogy örökösödési osztályoknál a ki nem fizetett örökrész; adásvevésnél a meg nem térített vételár fejében csakis a megállapított járadék, vagy egy része legyen lekötendő. A földbirtokra nézve a fizetési eszközt a kibocsátandó járadéki kötvények — Rentenbriefe — képeznék, melyek a mai záloglevelek mintájára az összes földbirtok kezessége mellett bocsáttatnának ki, s épen ezért valószínűleg igen keresett papír lennének a börzéken. A földbirtokos pedig bármikor összevásárolhatná, s veszteség nélkül őrizhetné a fizetés napjáig ezen kötvényeket. Ezek mindig a birtok járadékaira, nem pénzüsszegre lennének kiállítva, tehát nem esnének változások alá, legalább rövid időközökben nem.

Ily módon megmenekülnénk attól, mi oly károsan hat a földbirtokra, s folyton Damocles kardjaként függ fölötte, a kamatláb hullámszásától; meg a fölmondható adósságoktól s a tőke uralmától fölszabadított földbirtok maradna azon erők és törvények uralma alatt, melyek természetéből folynak, s a melyek mellett valószínűleg új virágzás felé emelkednék. A városi ingatlanokra nézve ezen reformoknak keresztülvitele kevésbé kívánatos, mivel azok részben tulajdonosaik személye, részben fekvésüknél fogva közelebb állanak az ingó tőkéhez, értékük, hozadékuk jó részben az ipar és kereskedelem virágzásától függ és épen ezért merev elválasztásuk, melyet a falusi ingatlanokra nézve kívánatosnak jelentett ki, itt nem volna

helyes. A záloglevélrendszer, helyes szervezés mellett, teljesen megfelelhet a célnek.

Ezek voltak fővonásaikban Rodbertus kutatásának eredményei.

Kora nem értette meg őt. Igaz, hogy a bajok akkor még nagyon is első fejlődésüket élték, s a mezőgazdasági termények ára s ebből folyólag a földjáradék folytonos emelkedése mellett, azok kevésbé is voltak észlelhetők, csapásos éveknél s az állandó veszély fenyegetésének, az amerikai versenynek kelle bekövetkezni, hogy megvalósuljon R. jóslata, „hogy a német nemzet élén modern Herkulesével még harcban fog állani a mezőgazdaság érdekeiért.“ Mielőtt egy évtized eltelt volna, magunk előtt látjuk folyni e nagy s reánk nézve kétszeresen érdekes küzdelmet.

A mezőgazdaság válsága kigunyolt „phrasisból“ elismert igazsággá vált, s ha az orvoslás módjai fölött megoszlanak is a vélemények, az a tény, hogy épen a nyugati államok szenvednek alatta, igazat látszik adni R.-nak, hogy a földbirtok és tőke közötti ellentét nem utolsó tényezője e folyamathoz.

Azon eszmék, melyek — a mint már lenni szokott — eleinte egyes „rajongók“ képzeletében éltek csak, lassankint a német gazdasztály jelszavaivá váltak, s némileg a Bismarck által inaugurált gazdasági politikában nyertek érvényt.

De csak részben, a mi t. i. a külső versenyt illeti, a belső bajoknak orvoslása most foly, s mint ily kérdésnél és a németeknél várni lehet, csaknem végtelen polemikákat idézett föl az irodalmi téren is.

E zür-zavarban Stein, a kipróbált nemzetgazdasági harcos, emelte fel ismét szavát, hogy az egész kérdést megvilágítva, a vitát magasabb színvonalra emelje; a létező statisztikai anyag fölhasználásával következtetéseihez a kellő szabatoságot megadja, mindazt, mi a múlt és jelenben e kérdéssel összefügg felölelve, határozottan kimondja, hogy e kérdéstől függ tulajdonképp az európai államok jövője, mert ez a lét és nem lét kérdése.

II.

Az mit Rodbertus részben csak sejtett, részben pedig épen mert a viszonyok a végtetekig nem fejlettek, szabatosan formulálni nem birt, rendszerré olvad a francia forradalmi eszmék éleselmű

elemzőjének Steinnak kezében. Műve *) nem csupán a források gazdagsága, s a széleskörű világnézet miatt fontos, de mert érezzük a szerző, mély erkölcsi erejét buzogni benne, mely kész az egyszer igaznak és helyesnek ismert eszmékért szembeállani a közvélemény elfogultságával, s a zsákmányukat féltő fractiók éhes táborával is.

Nem elégedve meg a közkézen forgó nézetekkel Stein „abovo“ veszi a dolgot, visszanyúl a multba föl a népvándorlásig, Róma és Aristoteles *Μέση πρήσις*-éig, hogy kifejthesse azon befolyást, melylyel a földbirtok helyes szervezése a politikára, s az államok fejlődésére mindenkor birt. Élénk érdeklődéssel rajzolja a régi germánok vonzalmát az anyaföld iránt, melytől vették isteneiket, a melyet munkálva belőle szívták erkölcsüket és jellemüket.

A közös birtokból csak lassan fejlődik ki az egyéni tulajdon s a souverain földbirtok, mely uralkodik az egész középkoron át, még lassabban jut érvényre az állam eszméje s juttatja uralomra a földtehermentesítést, megszüntetvén a földbirtokosok egyik részének uralmát a másik fölött.

Az egyéni szabadság megvalósítását a francia forradalom vitte keresztül s e szabadságnak nem utolsó, sőt elválhatlan kiegészítését képezte a földbirtok fölszabadítása, a mely nélkül az a nemzet legtekintélyesebb részére nézve tulajdonkép a szabadság elképzelhető sem volt.

Senki sem vonhatja kétségbe azok jóhiszeműségét, kik e reformokat megvalósították; nem veheti tőlük rossz néven, hogy nem számoltak oly tényezőkkel, melyek a lelkesedés és hazafiság e korszakában annyira kifejlődve nem voltak, hogy döntő befolyással birhattak volna. Oly fejlemények ezek, melyekkel számolni a mai nemzedéknek vált feladatává s örökre szégyenére válnék, ha a mult hagyományain élösködve, nem merne kritikát gyakorolni e fejleményekkel szemben csupán azért, mert egykor az alapot, a melyből származnak, hibátlan és kifogástalannak tartották. És az nagyon kevésbé válnék dicséretére a multnak, ha a mai nemzedék tüzné az állami és társadalmi rend megbontását, csak azért, mert egy letűnt kor alkotásainak consequentiája.

A gazdasági élet két főtenyezője a földbirtok és a pénz között

*) Die drei Fragen des Grundbesitzes und seiner Zukunft von dr. L. von Stein. Stuttgart. Cotta, 1881.

mély, alig kiegyenlíthető ellentét létezik. Természeténél fogva mindkettő uralomra s épen ezért a másik leigázására tör. A középkorban a földbirtok az uralkodó, a földtehermentesítéssel a harcz ujult erővel indul meg.

Egyelőre a fejlődésnek kétségbevonhatlan jeleivel találkozunk. A földbirtok felé tódul az ingó tőke s emeli annak árát; a szakértelem okszerű gazdálkodás által emeli értékét, úgy hogy az sok helyt 30—50%-kal emelkedik, sőt megkétszereződik. A nemzetek annyi fáradalmas küzdelem után elérték célukat, bizalommal tekintenek a jövő felé.

A földtehermentesítésnek ez az egyik kellemesebb eredménye, a másik nem kevésbé fontos, bár kellemesnek épen nem nevezhető.

A gyáripár kifejlése óta a tőkének elválasztását a munkától keresztülvitték. A termelésnek e két tényezője, a melynek tulajdonképen egymást kiegészítve kellene emelni a nemzet vagyonát, folytonosan harczban áll egymással, s a meg nem oldott kérdések miatt kitörő harczok képezik századunknak egyik jellemző vonását.

Azon időponttal, melyben a földbirtok csupán árúvá lett és semmi más többé, ez ellentétek kezdenek kifejlenni e téren is, hol azok addig ismeretlenek voltak.

A földtulajdona és az üzem — tőke és munka — a bérletnél ketté válik, ép úgy mint az eladósodásnál, hol a hitelező a valódi tulajdonos, a jogi tulajdonos pedig csak zsellér — tenant at will — ki a hitelező kényétől függ.

E kettős érdek közötti ellentét küzdelme alkotja tulajdonkép a földbirtok újabb történetét, melynek legkiválóbb fejleménye az „agrarsocialismus.”

Az ellentétek — ipar és földbirtok — érintkeznek s ugyanazon kórjelenségeket mutatja az egyik, mint a melyet a tőke korlátlan uralma a másikban előidézett.

A tőke korlátlan szabadsága mindenütt elválasztja a tőkét a munkától, szolgájává teszi, megfosztva azon erőtől, hogy új tőkét hozhasson létre, átviszi a socialis kérdést a mezőgazdaságba. A tőke nélküli munka felett urrá lesz a munka nélküli tőke s azt zsellérvé teszi, vagy pedig kiüzi birtokából az irott jog erejével.

Igy történik meg aztán az, hogy az, a mit a középkor viharai elpusztítani nem bírtak, azon középbirtok, mely Aristoteles ideálja, az állam erkölcsi és jogi rendének legerősebb támasza volt, fokról-

fokra elpusztul, inogni érezzük az államot, mely létalapjában támadtatott meg épen az által, mit okvetlenül fönn kell tartania : az irott jog által. Az alapelv, melyből ezen törvények származnak, az a hibás és helytelen : ez a *tőke korlátlan szabadsága*, a melyben változtatni kell, ha a socialis bajok kifejlését meggátolni kívánjuk.

És ha ezt akarjuk, pedig akarnunk kell, akkor nem lehet kétség az iránt, hogy szakítanunk kell a jog eddigi forrásaival ugy a római, mint az észjoggal. Amabban hiányzanak mindazon elemek, melyekből a földbirtok adóssági és bérvizonyainak szabályozásánál kiinduló pontnál lennének vehetők, ezek uj fejlemények, melyeknek követelményei teljes ellentétben állanak a római jognak az egyéni tulajdonról és a szerződési korlátlan szabadságról táplált alapelvével. Az észjogban teljesen hiányzik az érzék a gyakorlati és nemzeti élet követelményei iránt. Itt csak önmagunkra támaszkodhatunk. A bennünket környező tényleges viszonyok nem hagyhatnak bennünket kétségben az iránt, hogy az alapelv, melyet irányadóul kell elfogadnunk, nem lehet más, mint a szerződési szabadság korlátozása által a tőke uralmának megszorítása, miből aztán önként kell eredni a földbirtok megszilárdulásának.

Ez elv világánál sorra vehetjük a „három kérdést.”

Ezek elseje a bérleti, vagyis *irhoni kérdés*, reánk nézve az ott uralgó különleges viszonyoknál fogva legfőlebb közvetett érdekekkel birhat. Tulajdonképen a bérlők kizsákmányolása a föld tulajdonosai által, a kicsi és rövid bérletek segélyével, melyeknél a bevételt pontosan ki lehet számítani s ehhez képest a bérlő nyereségét lehető csekélyre lenyomni. A rövid bérletek a tulajdonosra nézve azért kényelmesek, mert ha a jövedelem emelkedik, könnyen emelhető a bér is. E rendszer végső elfajulása az, midőn a bérletfölmondáshoz sincs már kötve — *tenants at will* — a bérlő szolgál, jogok nélkül. Ha a fizetni nem tudó bérlő — a mi nagyon könnyen történhetik — terményekben fizeti a bért, vagy munkával rójja le, ez sok esetben mindkét félre nézve kényelmes, épen ezért nagyon könnyen emeltetik általuk szerződési viszonynyá. E csekély változás azonban nagyon nevezetes, mert az egyén abstract jogi szabadsága mellett az egyik fél tényleges szolgaságát s a megszüntnek hitt jobbágyi viszony helyreállítását jelenti. A bérlők eladósodva vagy elhagyják honukat, vagy a nagy városok proletárságát szaporítják, a föld fokozatosan rosszabb művelés alá kerül, szaporodnak a latifundiumok;

kifejlik az osztálygyűlölet, az elkeseredett harcz az állam s a magántulajdon ellen ugy, a mint azt Irhonban látjuk *).

Más menekvés nincsen, mint elvetve a laissez faire orthodox tanát, a bérletek tartamát és nagyságát, megfelelően törvény által kell szabályozni, mert különben az elvont szabadság a tényleges szolgaságot idézi elő óvhatatlanul.

A második kérdés, melyet continentalisnak is lehet nevezni, a *földbirtok eladósodásának kérdése*. A pénz és a földbirtok közötti küzdelem eredménye, a melyben a földbirtok bukik el. Egészen az új idők fejleménye, részben azért, mert az industrialis társadalomnak nagy mérvű kifejlése csak újabb keletű, részben pedig, mert a földbirtok fölszabeditásáig, a földtehermentesítésig, a pénz uralma a földbirtok fölött jogi korlátok által volt lehetlenné téve. Csakis ez epochalis változás folytán vált lehetővé az, mire már Rodbertus hivatkozott, hogy az ingó áruvá tett telkek elvesztve régi természetüket, kézzől-kézre forognak, s a pénz szolgájává lesznek. Mert a meglevő, bár hiányos statisztikai adatok szerint világos, hogy az eladósodás Európaszerte fokozatosan halad s a földbirtok teljes leigázása a pénz által — csak idő kérdése.

Az angol hivatalos statisztikai közlemények mellőzik e kérdést, de mily állapotok lehetnek ott a gazdák között, mutatja nem csupán az általános panasz és elégedetlenség, hanem azon egyetlen hivatalos adat, mely szerint 1877-ben több mint 470; 1878-ban több mint 800, egy évvel később pedig, 1879-ben több mint 1400 bérlő került csődbe **).

Franciaországban 1820-ban a földbirtokon nyugvó terheket, hivatalosan 8,863 millióra becsülték; 1832-ben már 11,233 millióra, 1840-ben pedig 12,544 millió frankra. Ebből azonban biztosítékok és többszörös betáblázások fejében $\frac{1}{3}$ -ot levonva, 8 milliard maradt átlag 7% kamattal.

1848-ig újra 5 milliard tábláztatott be, a törlések kiszámítva nem voltak. 1868-ban 16 milliard volt a betáblázott összeg.

*) Irhonban az egész földbirtok $\frac{1}{5}$ -e 110 egyéné; 300 birja a felét s 100 acrenél kevesebbje csakis 5919 birtokosnak van; az összes tulajdonosok száma 19,288.

**) Az angol mezőgazdaság hanyatlásáról érdekes adatokat találunk a „Nemz. Gazd. Szemle“ 1881. VIII. füzetében.

Az 1877-iki fölvétel szerint 1840 óta a terhek 6,778 millió frkkal szaporodtak s tisztán mintegy 15 milliárdra rugnak. Azóta öt év mult el

Németországban nincsen adóssági statisztika! Az osztrák statisztikai adatok szerint ott a földbirtok 1871-től 1879-ig a törléseket levonva 938 millió forint új teherrel rovatott meg *).

E tényekkel szemben alig lehet tagadni az eladósodást és nem nehéz levonni azon következtetéseket, melyek a társadalom és állam alapjainak megholygatását bizonyítják a pénz uralma által.

Kétségtelen, hogy e folyamatot tovább fejlődni engedni nem lehet, s nem nehéz megtalálni a sarkpontot, a melyből kiindulhatunk. A bajok forrása az, hogy a jogilag szabad földbirtok az ingó tőke tulhatalmát el nem bírva, tényleg annak szolgájává lesz, azaz a *római jognak a szerződési szabadságról szóló elve ellentétbe jut a modern gazdasági élet fejleményeivel*, melyek az adóssági és kamatvételi jognak legalább olymértü megszorítását követelik, hogy e mellett a minden állam alapját képező földbirtokos osztály fönnállhat.

Ez legyen az első irányelv a mezőgazdasági hitelügy szervezésénél; a második pedig az, hogy a földbirtokos tartozásának törlesztésére csakis birtoka hozadékát fordíthatja, tehát az adósság jogos alakja csak a járadék lehet.

Hogy az orvosszerekkel tisztába jöhessünk, szükséges mindenek előtt az eladósodás folyamatát figyelemre venni.

A hitelező, ha földbirtokosnak ad kölcsön, rendszerint siet azt betábláztatni, s részben a betáblázási sorrend, részben pedig a kamatláb tekintetében az adósságoknak három osztálya van. Az egyik az első helyen betáblázott, rendszerint beruházási és járadéki adósságok osztálya. Ezeknél teljes a biztosíték, aránylag alacsony a kamat, mert a birtok jövedelme minden körülmények közt fedezetet nyújt. Épen ezért a fölmondástól nem igen kell tartani s ha bekövetkeznék, sem veszélyes.

Az adósságok második osztálya rendszerint oly függő adósságokból jó létre, melyeket a birtokos a lejáratkor kifizetni nem bír s a hitelezőnek személyes biztosíték hiányában realisakat kelle nyújtani. Itt már nincs meg a biztonság érzete, tehát magasabb a kamatláb, könnyebb a fölmondás, főleg mivel az első osztályu adós-

*) Bővebben lásd Konek értekezését a N. G. Sz. mult évi VI. füzetében, hol a fenti állítások egészben véve szintén igazoltatnak.

ságok kamatai a hozadékot jó részben igénybe veszik, a második osztályéi csak normalis termések és árak mellett fizethetők. Azért baleset vagy rossz termés után a gazda kénytelen új kölcsönt kötni, — ez a harmadik osztály — uzsorás kamattal.

A gazda, ki ily kölcsönt kénytelen kötni, rendszerint elbukik. Nem is segítenek rajta az adósság meghosszabbításai, mert ezek rendszerint új betáblázásokra s a terhek növelésére vezetnek, a válságot elodázzák, de el nem háritják. Már a második osztályu adósságok, hol a visszatérítés ki van kötve, a minek lehetősége a piaci árak- és terméstől függ, nagy veszélyt rejtenek magukban, a mit csak növel, ha a váltóforma használtatik a kölcsön felvételénél.

Ha a birtok uzsoradósságokkal nincs terhelve, akkor rendszerint valamely rossz termés, vagy piaci viszonyok idézik elő a katastrophát, míg ha a fentiekhez uzsora-adósságok is járulnak, akkor bekövetkezik e nélkül is. Az uzsorás rendszerint nem érzi biztosnak magát, de e mellett már természeténél fogva kilesi adósa szorult pillanatait s akkor mond fel, mikor a szükség legnagyobb. A hitelezők közt mindig résen állva, ő a legélelmesebb s rendszerint ő huzza a legnagyobb hasznot.

Legelőbb a forgó tőkét, a fundus instructust ejti hatalmába, s az ekként kifosztott birtokos nem képes jól művelni birtokát, a jövedelem leszáll, a többi adósság fölmondása, azután az árverés ki nem kerülhető.

Az első osztálybeli hitelezők rendszerint nagy bankok, nem igen bocsátkoznak vásárlásba, legfőlebb követelésük erejéig, de a második osztálybeliek sem bírnak a vételre megfelelő tőkével s a térura az uzsorás marad, kinek már ugy is kezében van a fundus instructus, és ki már az adósságok kötésekor számított ez eshetőségre: azé lesz a birtok. A régi ur az ősi telken pedig rendszerint az uzsorás „törpe bérlője“ lesz, a lehetőségig lenyomott bér mellett.

Azon ellenvetés, hogy a birtokos ne csináljon adósságot, elcsúszik az adósodás tényével szemben, mert legtöbbször nincs választása, oly viszonyok közé jut, hogy adósságot csinálni kénytelen, a viszonyok kényszerítik reá. Így van ez például az u. n. *családi adósságoknál*.

A középkoron át az ősi telek rendszerint az első szülöttet illette, a kire a jogi kötelezettségek is átszállottak. Ma azonban, ha

az örökösöknek egyike marad csak a birtokban, a többiek örök-résztét rendesen betáblázzák. Mivel pedig a birtok jövedelméből a gazdának élni, s tartozása kamatait is fizetni kell, az adósságot egész életén át nem bírja megtéríteni; ez az új örökösre is átszáll és még szaporodik az új örökrészek betáblázása által. Ha ez több nemzedéken át így tart, eluszik az ősi telek kéréllhetetlenül *).

Az adósságok második nevezetes formáját a *vételári hátralékok* képezik. Tulajdonkép csak keletkezésük okára nézve különböznek az előbbiektől, még abban, hogy a kapitalista elv uralma alatt a föld gyorsan forogván kézről-kézre, ezen a czimen a hátralékok gyorsan szaporodnak, annyival inkább, mert itt rendszerint részlet-fizetés levén kikötve, ezt a birtok csak kevésbé kedvezőtlen körülmények közt sem bírja el, a ki nem fizetett részletek új terhekké consolidálódnak s a birtokos, ha más segédforrása nincsen, elbukik.

Ilyen, sokszor többszörös adóssággal forgalomba került birtoktestek rendszerint oly egyén által vásároltatnak meg, ki e terheket kifizetni nem bírja, hanem számít a jó szerencsére. Kevés tőkével rendelkezve, ennek egy részét kénytelen kamatok- és törlesztésekre fordítani, kevés marad investícióra, mi a jövedelmezőség elszállását idézi elő, s ez újra csak gyorsítja az elbukást. E nemű viszonyok idézik elő a földbirtoknak soha előbb nem tapasztalt ropant hitelszükségletét.

Az adósságok harmadik formáját a *beruházási adósságok* képezik.

A most uralkodó, bár nem régi felfogás szerint — és ép ez a dolog bibéje — a pénz megtermékenyíti a birtokot, s a mezőgazdaságban a haladás feltétele. Bizonyos fokig nem lehet tagadni e felfogás jogosultságát, de nem kellene feledni a veszélyeket, melyeket ily kölcsönök a földbirtokra nézve magukban rejtenek. Ügyelni kell arra, hogy a birtok ne csak a kamatot, hanem a törlesztési részleteket is képes legyen *minden* körülmények közt kiadni; továbbá a veszélyekre, melyeket azon tény rejt magában, hogy a fizetési határidők a gazda bevételeivel rendesea nem esnek össze. Figyelembe veendő az is, mit már Rodbertus érintett, hogy a földbirtok sorsa a pénzpiacz esélyeitől tétetik függővé. Épen azért rejlik az idegen tö-

*) Mieskovsky boroszlói tanárnak. dr. Lucius, porosz földművelési ministerhez benyújtott véleménye szerint, a betáblázások 25%-a Ausztriában ily adósságok alapján jön létre.

kében a veszély, s legjobb ha a gazda legfőlebb saját pénzével bo-
csátkozik beruházásokba, gazdasági iparvállalatokba. Különben
csekély szerencsétlenség oly bonyodalmakat vonhat maga után, me-
lyek a gazda jólétét megsemmisítik.

A földhitei mai szervezése kétségtelenül komoly, sőt elkerül-
hetlen veszélyt rejt magában a birtokosra nézve. Ha a dolgok to-
vábbra is így fejlődnek, kétségtelen, hogy a földbirtok egész össze-
ségében fizetéstelenné válik, s mivel azt, a mi Rómában történt,
hogy t. i. a volt birtokosokat zsellérek- és szolgákká tegyék, ma már
nem lehet kivinni, be kell következni Rodbertus terve megvaló-
sításának.

Mielőtt azonban az orvoslás módjaira áttérnénk, szükséges ki-
emelni azt, hogy a mezőgazdasági hitelügy tekintetében Ausztria- és
Németországban, hol az leginkább kifejlett, három stadiumot kü-
lönbözthetünk meg.

Az *elsőben* „olcsó pénz“ a jelszó, ha ezt elérték, elérték min-
dent, jellemző vonása az egyetemleges kötelezettségen alapuló
hitelintézetek.

Később kezdik csak fölismerni, mennyire nem minden az ol-
csó pénz, mily veszélyeket rejt magában az adósság fölmondhatósá-
ga. Ebből ered a törekvés a visszafizetést amortisatió útján teljesi-
teni, s az adósságot lehetőleg járadék formájában kötni meg. Ezen
viszonyok tulajdonképen a maiak.

A harmadik stadium még nem fejlett ki sehol, de a hiány ér-
zete már meg van, mert bármily előnyök is a földhitelintézetek
5%-os kölcsönei, tekintve azt, hogy a földbirtok a „continensen“
Settegast szerint $2\frac{1}{3}$ —3%-hoz, ezen terheket sem bírhatja el hu-
zamos időn át, az állandó terhek és a tulajdonképi hitel (Betriebs-
credit) külön szervezendők. Az eladósodást még inkább siettetni
fogja az, ha a termékek ára s vele a földjáradék, mi eddig folyton
emelkedett, az amerikai verseny következtében leszáll.

Épen ezért az *amerikai verseny kérdése a harmadik föladat.*

Mellözve Amerika gazdasági fejlődésének egyes apróbb, más
helyt bővebben leirt részleteit, csak annyit szükséges itt kiemelni,
hogy e világrész fölénye az extensiv, tehát olcsó gazdálkodáson, az
adók csekélységén alapul. Ehez járulnak még az alacsony „stan-
dard of life“, a föld szüziessége, valamint azon körülmény,
hogy a földbe jóformán mit sem kell fektetni, hogy a gazda-

sági gépek és gőzeke a sík, követlen talajon sikeresen alkalmazható.

Ezen előnyöket nem egyenliti ki, a mindinkább esökkenő szállítási költség és épen ezért más eszközökről kell gondoskodni. Ezek nem lehetnek mások, mint a vámok fölemelése és a földadók leszállítása. Mily arányban történjék egyik is, másik is, az attól függ, mily nagy az amerikai és európai termékek előállításának költségeinél az árkülönbözet, melyet az európai termelő leszállítani épen az európai viszonyok folytán nem képes. A fenti rendszabályoknak ezen külföldi különbséget kell csak paralyssálni, mert ha nagyobb mértékben emelik az árat, ez az iparnak fog kárt okozni.

Kétségtelen ugyan is, hogy az olcsó élelmiszerek nagyon kedvezőek az iparra nézve, mert leszállítják a munkabért és épen ezért emelik az árak keletét, a vámemelések tehát nem fognak rokonszenvre találni az iparosoknál, de más részről kétségtelen az is, hogyha a gazdasági czikkek ára a külföldi verseny folytán és állandóan csökken, ez azon osztálynak a földmivelőknek elszegényedését vonja maga után, mely az ipar termékeit fogyasztja, s az olcsó iparcikkeket nem lesz ki megvegye, az ipart korlátolt önzése buktatja el.

Az Amerika elleni nemzetközi védekezés annál kevésbé húzóthatik soká, mert a magas beviteli vámok mellett az a lehetőség, hogy Európa a behozott gazdasági termékeket ipari készítményekkel fizesse meg, ki van zárva. Az pedig sokáig nem tarthat, hogy a külföldi különbséget folyton nyers érczel fizettessék.

E tényekből egyébiránt azon adópolitikai elvet is kell vonnunk, hogy a földadót, mivel ez az előállításának költségeket növelné, mindaddig emelni nem szabad, míg az amerikai verseny létezik.

III.

A mezőgazdasági hitel szervezése, ennek kapcsán egy különálló, a földbirtok természetének megfelelő agrarjog alkotása, ez azon feladat, melyet a fölvetett kérdések másodika elénk szab.

Hogy ezen törekvések jogosultak, sőt határozott formulázásuk sürgősen szükséges is, abban többé kételkedni alig lehet.

Az irányelv, melyet követnünk kell, s mely törekvéseinknek egyrészt a határt, más részről pedig a jogosultságot megadja nem más, mint a minden államban nélkülözhetlenül szükséges földmi-

ves osztály biztos létének a pénzzel szemben való megszi-
lárditása *).

Mivel pedig ez leginkább pusztul, s az őt érő csapásokkal szemben a legtehetetlenebb, első sorban a parasztsztyára kell gondolnunk.

Kétségtelen, hogy lehetőleg conservative, a szerzett jogoknak tiszteletben tartásával kell eljárni, és épen ezért nem lehet pártolni a *homestead* törvénynek behozatalát, ugy a mint az Amerikában megalkotva van. Csupán mert bonyolult viszonyaink között alig volna lehetséges, hanem mert a földbirtokot teljesen elzárná a hiteltől, a melyre oly szüksége van. A földbirtoknak a lehetőleg nagyobb állandóságot, a lehetőleg nagyobb hitelképességgel kell egye-
síteni, a mit oly egyszerű, de radikális intézkedéssel mint az amerikai telektörvény, elérni nem fogunk.

Sokkal inkább megfelel a fenti követelményeknek, azon javaslat, mely szerint a parasztbirtok két kategóriába osztandók **)

Az egyik — *kötött birtok* — magában foglalja az összes paraszttelkeknek legalább felét és legfőlebb $\frac{2}{3}$ -át, a megfelelő belső-
ségekkel, s a fundus instructus egy részével. Ezen, a telekkönyvben — Hufenbuch — kijelölt birtok el nem osztható, legfőlebb adóhát-
ralékok és szövetkezeti adósságokkal terhelhető. Két ily telket, kivéve a nőülés és örökösödés esetét, senki sem szerezhet meg, s a tulajdonos azt mivelni maga tartozik. Nagysága változó a helyi viszonyok szerint, de legalább olyannak kell lenni, hogy productive mivelhető legyen.

A második osztályba tartozik a *szabad birtok*, mely ép ugy mint eddig, semminemű korlátozásoknak alávetve nincsen.

A mi az örökösödést illeti, erre nézve azon szabály áll, hogy a telek — Hufe — csakis oly egyén által örökölheto, ki azt miveli; ez lehet a törvényes örökös, ha pedig más, ez utóbbi azonban a kö-
teles részt kiadni tartozik. A többi testvérek örökrésze be nem táb-

*) A ki az összehasonlítást kedveli, azt utalhatjuk dr. Jekelfalussy értekezésére : Népünk hivatása és foglalkozása (1882), ebben ki van mutatva, hogy hazánkban a földmives osztály az utolsó decenniumban 23°/₁₀₀-kal 748,457 egyénnel apadt.

***) Dr. L. v. Stein. *Bauerngut und Hufenrecht*. Gutachten erstattet an die k. k. Ministerien des Ackerbaues und der Justiz. Stuttgart, Cotta, 1882.

lázható, joguk van azonban az összes szabad birtok- és ingóságokra, esetleg követelhetik, hogy az örökös őket tartsa míg keresetképekké válnak, esetleg férjhez mennek. Két telekben két egyén lesz örökös. •

A parasztok egyébiránt nincsenek kötelezve arra, hogy birtokukat kötöttnek nyilvánítsák s ez időpontig, midőn a megszorító intézkedések rájuk nézve hatályba lépnek, birtokuk a most érvényes szabályok szerint ítélendő meg. Hivatalosan a birtok kötöttnek csak akkor mondatik ki, ha a tulajdonos *csődbe* került.

A hitel szervezésénél két követelménynek kell eleget tenni. Az egyik az, hogy jövőre a földbirtok az eladósodástól meg legyen óva, a másik pedig az, hogy a szerzett jogok kiméltessenek. A kamatok reductiója vagy adósságok convertálása nem vezet célra. Mivel azonban a jelenlegi jogi rend okvetlenül az egyes birtokosok elpusztulását, illetőleg csődbe jutását idézi elő, legezélszerűbb, ha az új jogi szabványok csakis ez esetben lépnek kényszerítőleg hatályba.

Ekkor az illető kötött telek kijelöltetvén, mint ilyen bevezetendő a telekkönyvbe, s mivel az árverésnél a régi terhek töröltetnek, újakat pedig betáblázni nem szabad, a mint lassanként csődbe kerülnek a gazdák, ugy alakul meg a tehermentes parasztbirtok. A nem kötött vagyoni rész azonban a hitelezők javára eladható. Azon esetre, ha a hitelező az átvett telket maga nem miveli, azt bizonyos idő — egy év — idő alatt eladni tartozik.

Ezen javaslat keresztülvitele megteremtené a szabad parasztbirtokot.

A *hitel szervezésénél* is irányadó lenne a kötött és szabadbirtok közötti viszony. Ez utóbbi ugy mint eddig, a hitel alapjául szolgálna, de mivel a kötött birtokot sem lehet hitel nélkül hagyni, gondoskodni kell oly szervezésről, mely mellett a hitelből ki ne lennének zárva. Ez csakis szövetkezetek útján lehetséges.

Paraszttelkekre bankok és hitelintézetek nem könnyen nyitnak hitelt, sőt még solid tőzsérek sem, mert a paraszttelkek értéke, sokszor szolgalmakkal stb. levén terhelve, értéke telekkönyvből nem világlik ugy ki, mint a nagyobb birtoké. E mellett épen itt függ legtöbb a tulajdonos szorgalmától, a mit csak a falubeliek méltányolhatnak kellően. A végrehajtást megelőzőleg a beruházás rendszeren elharácsoltatik, a földet pedig kizsarolják, épen ezért megy

kisbirtokok árverezésével a legtöbb követelés veszendőbe, s ép ezért kap e birtok csakis kevés és drága hitelt, sőt annál kevesebbet, minél kisebb s minél nagyobb súlylyal bir a tulajdonos személye. A hitel szervezése az egyéni hitel alapján lehetetlen.

Épen ezért alakítandók szövetkezetek, melyek törvényszéki-
leg bejegyeztetvén, egyetemleges felelőség mellett, természetesen nagyobb hitelképességgel bírnak, mint a gazdák egyenként. Ezen szövetkezetekbe a kötött telkek birtokosai léphetnek be, kötelezve reá azonban csak annyiban vannak, amennyiben különben nem lesz hitelük. A kilépés, ha az illető kötelezettségeinek eleget tett, meg van engedve. A kölcsönt a többség szavazza meg, s nem lehet hinni, hogy ezen eljárás az indokolatlan adósságesinálást meg ne akadályozná. Igaz, hogy az illető a falubelieknek és szomszédjainak jó indulatára lesz utalva. De a parasztság erkölcsi érzületének, szorgalmának kifejtésére, tevékenységének fokozására alig lehet hathatóssabb indokot képzelni mint azt, hogy az egyes előhaladása az egész falu érdekévé válik, s hogy az egyes csaknem kénytelen becsületes és igyekvőnek lenni. Ha az adós fizetni nem bir, a szövetkezet zár alá veheti birtokát, — de ha az adósság fizetve van — a birtok föl szabadul. Ugyanezen eset forog fenn az adóhátralékoknál is.

Megjegyzendő végül, hogy a szövetkezeti adósságokért a birtok egy bizonyos határon túl eladható, de másnemű adósságokkal szemben nem csupán a kötött telek, hanem annak fundus instructusa, sőt függő termése is ki van véve a foglalás alól, s az ide irányuló egyezmények nem jogérvényesek. A szabadbirtokra pedig lehet ugyan vezetni foglalást úgy mint eddig, de a jóhiszemű hitelezőknek biztosítására kimondandó, hogy a lefoglalt vagyon értéke az összes hitelezők javára fordítandó.

Ismertetésünk végéhez közelg. Nem igen kívántunk mást, mint anyagot nyújtani a gondolkodásra, s azt hittük erre nézve, legcélszerűbb lesz, ha megismertetjük a forrást, kitől a német agrarismus ered, Rodbertust, kit nálunk sokan még nevéről is alig ismernek, és ha e mellett kiterjeszkedünk azon rendszerre alakult tanokra, melyeket Stein formulázott legszabatosabban.

A tanok, melyeket ez iskola hirdet, részben újak, részben pedig idegenszerűek közönségünk előtt, de merjük remélni, hogy nem

lesznek egyszersmind ellenszenvesek is. A magyar földbirtok nehéz válságát orvosolni alig lehet a nélkül, hogy figyelembe ne vegyük a külföld törekvéseit; egy porszem kívánt lenni a nagy műhöz ez ismertetés is.

Itt még csupán arra kívánunk kiterjeszkedni, hogy Poroszországban most igyekeznek megbízható adóssági statistikát teremteni; hogy az osztrák kormány ígérete szerint nem sokára konkrét javaslattal fog föllépni a parasztság érdekében, s hogy a Berlinben fölszínre került börzeadó is, részben az agrarius törekvések következményének tekinthető. Nekünk, ha e téren valami maradandó értéket kívánunk létrehozni, törekednünk kell nem csupán elfogulatlanoknak lennünk, mert ez az eredményes kutatáshoz okvetlenül szükséges, de el kell sajátítanunk a nem lankadó erélyt is, mely nélkül ily gyökeres reformokat keresztülvinni nem lehet.

DR. BERNÁT ISTVÁN.

AZ IPARTÖRVÉNY REVISIÓJA.

Irta : HELTAI FERENCZ.

Három közlemény.

II.

Az ipartörvény hatása.

A közgazdaság terén rendkívül nehéz bármely törvény hatását is pontosan kimutatni, különösen áll ez oly törvényről, mely mint az ipartörvény a foglalkozások egész sorozatát szabályozza rendszeresen. A gazdasági élet fejlődésére a törvényen kívül annyi más tényező folyik be oly különböző, sőt nem is észlelhető hatással, amelyek némelyike sokkal nagyobb jelentőségű, mint a törvény maga, hogy itt csakis hozzávetőleges ítéletet alkothatunk. Főntebb már említettük, hogy az ipartörvény általában jól hatott iparunk fejlődésére, itt megkisértjük ezen ítélet bővebb kifejtését és indokolását.

Iparunk az utolsó tíz év alatt jelentékenyen fejlődött, úgy az előállított értékek mennyisége, mint minősége tekintetében. Erre vonatkozólag nem hivatkozhatunk ugyan számokra, mert az iparstatisztika ezen ágában nem gyűjtetnek az adatok, csak azok után indulhatunk, a mit a figyelmes szemlélő mindennap észlelhet. Fel-emlithetnők az egymás után következő kiállításokat, amelyek mindegyikén haladást constatálhatott az előbbiekhöz képest úgy a kritika, mint a közönség. Nemcsak a termelés mennyisége, hanem a minőség is gyarapodott, talán még nagyobb arányokban, mint a mennyiség; ugyanazon iparágakban ma többet és jobbat állítunk elő, mint azelőtt. Terjedelemre nézve is növekedett iparunk; ma már számos olyan árút állítunk elő, amelyek termeléséről azelőtt szó sem lehetett. Sőt, ha az alábbi számok nem csalnak, azt is állit-

hatjuk, hogy iparunk fejlődése az utolsó tíz évben intensivebb volt, mint ugyanezen idő alatt a fogyasztás fejlődése, vagyis iparunk hódít azon a téren, a melyet eddig az idegen ipar tartott elfoglalva.

Ezen gyarapodást és térfoglalást nem kizárólag, sőt legkisebb részben idézte elő a gyáripar fejlődése, részes abban a műves iparnak is majdnem minden ága. Nem mondjuk, hogy minden ága, mert köztudomásu, hogy egyes iparágak egészen vagy legnagyobb-részt elpusztultak, de nem az ipartörvény következtében, hanem vagy azért, mert az illető iparágakban a nagyban való termelésnek abszolút fölénye van a kicsinyben való előállítás fölött, vagy más tényezők, nem ritka esetben a divat változása következtében. Ezek-től eltekintve, mert az ilyen hanyatlást semmiféle törvényhozási intézkedés nem akadályozhatja, sőt a közérdek kára nélkül nem is késeleltetheti, kézműiparunknak alig van olyan ága, melynek terményei az utolsó évtizedben nem tökéletesedtek volna igen jelentékeny mértékben. A kik kézműiparosaink közül fel tudták használni azon előnyöket, a melyeket a modern technika, a hitel és a javult közlekedési eszközök nyújtottak, azok a fokozódó versenyben is megállottak, jórészt gyarapodtak is, sőt közülök nem kevesen gyárosokká is váltak, daczára annak, hogy a vasuti hálózat kiépítésével tulajdonképen csak ekkor nyílt meg az egész ország a külföld fejlődöttebb ipara előtt. Ezen óriási versenyben kézműiparunk megállotta helyét s épen ez mutatja legjobban, hogy annak viszonyai sokkal egészségesebbek, mint azok rajzolják, a kiknek hol érdekükben áll, hol csak kedvük telik abban, hogy a kézműipar állapotát fekete színben tüntessék föl.

A kik a kézműipar minőségi és mennyiségi fejlődését nem tagadhatják, szeretik ezzel ellentétbe állítani a kézműiparos osztály helyzetét, azt vitatva, hogy a kézműiparosok értelmi színvonala hanyatlott, vagyoni jólétük csökkent az utolsó évtizedben, épen az ipartörvény következtében. Nem akarunk arra mutatni, hogy mily képtelenség ez az ellentét, hogy az ipar fejlődik és az iparos osztály hanyatlik. Az egyik kizárja a másikat föltétlenül, mert az ipar fejlődése nem a gyáripar fejlődésének tulajdonítható, az majdnem kizárólag a kézműipar javára irandó. Értelmileg és vagyonilag sülyedő osztály mint képes mennyiségileg többet és minőségileg jobbat termelni, ezt még nem magyarázta meg senki, s a meddig ez

meg nem történik, addig kénytelenek vagyunk azon természetes értelmezést elfogadni, hogy az ipari termelés gyarapodásával együtt jár az iparos osztály emelkedése is. Hogy az iparos osztály kebelén belől történik változás, hogy ott nagy a hullámozás, egyrészt a vagyoni jólét, másrészt az anyagi nyomor felé az bizonyos. Új elemek lépnek be az iparba, a melyeknek általános műveltsége s különleges szakképzettsége nagyobb, mint a régieké, s az itt kifejlődő harcban nem győzedelmeskedhetik az, a ki hozzá volt szokva azon védelemhez, a melyet a korábbi iparszervezet nyújtott az iparos osztálynak saját körében. Minden ilyen változás szomorú az illetőkre, a kik hanyatlanak, de fel nem tartóztatható, és nem is káros az egészre. Ez a harc létezik minden osztály kebelén belől, ez egyik fentartó eleme a fejlődésnek. A kik elbukuak benne, azok szeretik magokkal elhíttetni, mert az vizsgálás rájuk nézve, hogy a viszonyok rosszabbultak, holott csak változtak, a hiba, a baj kútforrása ott rejlik, hogy ők nem változtak, nem tudtak alkalmazkodni a változott viszonyokhoz. Az iparos osztály mint egész nem hanyatlott, hanem emelkedett, csak az egyéni viszonyok változtak.

Ezen emelkedés annál jelentősebb, mert az utolsó évtized, különösen az ipartörvény életbelépését követő évek, nem voltak kedvezők anyagi fejlődésünkre. Alig lépett életbe az ipartörvény, beállt az a nagy gazdasági válság, a melynek következményei elhatottak az ország legtávolabb zugaiba is, és a mely szokatlan mértékben megkötött minden gazdasági termelést. Ezt követték szakadatlan egymásutánban a rossz termékek, majd Amerika versenye mezőgazdasági terményeink értékesítésében, úgy hogy a fogyasztóképesség hosszú ideig nem emelkedőben, hanem süllyedőben volt. A javulás e tekintetben beállt ugyan már, de nagyon lassu. Ha mindezt megfontoljuk s ezzel szembe állítjuk iparunk fejlődését, akkor lehetetlen annak jelenét és jövőjét aggálylyal tekintenünk. Erre nincs okunk; megnyugvással nézhetünk a jövőbe, az nem fogja a kézműiparos osztály elpusztulását magával hozni.

A nemzetgazdaságtan és statisztika egyik legszebb eredménye volt az, midőn az adatok alapján kimutatta, hogy hosszabb időközökben az egyes foglalkozási ágak között jelentékeny hullámozás megy végbe. A mely foglalkozási ág jövedelmezősége csökken, abban hanyatlik az azt üzök száma is, a mely termelési tényező jól fizet, oda nagy az áramlás is. A jól fizető foglalkozások nemcsak

nagyobb részt kapnak az egész népesség növekvéséből, hanem gyarapodnak számban a kevésbé jól fizető foglalkozások rovására is. Ez a közgazdasági tudomány egyik legszebben kimutatott tétele és egyuttal a legbiztosabb ismérv annak megítélésére, vajjon gyarapszik-e vagy hanyatlik valamely foglalkozási ág. Az észleleteknek azonban tömegeseknek kell lenniök, mert csak akkor támaszkodhatni biztosan azokra; egyes jelenségek, bármily feltűnőek legyenek is, könnyen helytelen ítéletre nyújthatnak alkalmat. Ilyen tömeges észlelés volt a legutóbbi népszámlálás, a mely a foglalkozási statisztika fölvetelével is kapcsolatba hozatott. Az 1870-ki és 1880. népszámlálás közti időszak legelején lépett életbe az ipartörvény, hatásának tehát vissza kell tükröződnie a számokban, mert hogy a törvény hatott a viszonyokra, azt senki sem tagadhatja, a viszonyokat pedig legjobban a számok tüntetik föl; azokat elfogadhatja mindenki biztos alapul, még ha megczáfolnák is a priori készült okoskodását.

A népszámlálás eredményei legjobban mutatják, mily szomorú volt hazánkra nézve a lefolyt tíz esztendő, ezen számokban visszatükröződik mindazon csapás, a mely ez alatt hazánkat érte. Hazánk lakossága (Horvátország nélkül) ezen tíz évi időszakban 13.579,129 lélekről csak 13.749,603 lélekre szaporodott, a növekedés tehát csak 170,474 ember, a mi az egész időre nézve, 1.25% gyarapodásnak felel meg. Nem akarjuk ezen számot magyarázni, hiszen mindenki ismeri azon kedvezőtlen tényezőket, a melyek azt előidéztek. Valamivel kedvezőbbé válik az arány, ha Horvátországot is tekintetbe vesszük; a számok ekkor következőleg alakulnak: 1870-ben volt a népesség 15.417,327, 1880-ban viszont 15.642,102, a növekvés 224,775 lélek, a gyarapodás 1.44%, tehát 19 századrész százalékkal kedvezőbb, a mit megmagyaráz az, hogy Horvátországot kevésbé sújtották azon szerencsétlenségek, különösen a kolera, mint hazánkat.

Ha az iparosok viszonyát kutatjuk 1870 és 1880-ban, akkor a következő számokat találjuk: volt iparos

	1870-ben	1880-ban	növekvés	növekvés %-ban
Magyarországban . . .	601,497	726,973	124,779	20.7
Horvátországban . . .	45,467	62,694	17,227	37.8
Magyarországban összesen	646,964	788,970	142,006	21.9

Mig tehát hazánk összes lakossága csak 224,775 lélekkel, azaz 1.44%-kal szaporodott, addig az iparos elem 142,006 lélekkel, azaz 21.9%-kal gyarapodott. Horvátország viszonya, mint az általános népszám, ugy az iparos elem szaporodása tekintetében is kedvezőbb, mert mig Magyarországon az iparosok száma 20.7%-kal növekedett, addig Horvátországban 37.8%-kal. Ezen számok világosan mutatják, hogy az ipar nálunk minden foglalkozás között a legkedvezőbb módot nyújtja a megélésre, hiszen az egész népesség növekedésének több mint 60%-ka az iparosokra esik, holott az iparos osztály a lakosságnak csak 5%-nál valamivel nagyobb részét képezi.

A kik azt vitatják, hogy az ipartörvény nem volt viszonyainak megfelelő, azok ezen számokból is azt következtethetnék, hogy az iparosok száma azért növekedett ilyen jelentékeny módon, mert az ipartörvény következtében mindenki megválthatta az iparigazolványt. Ez igaz, de épen amellet bizonyít, hogy az ipar viszonylag a legjobban fizető foglalkozás, mert ha nem lenne az, nem tudnának ezen ág felé a többi foglalkozási ágakból. Azt is állítják, hogy a kezdő iparosok legnagyobb része kontár, a nélkül fog mesterségébe, hogy azt értené. Mennyire alapos ezen vád, ezt a statisztikai adatok hiányában nem dönthetni el. Az adatok azonban egy más, erre a vádra is némileg világot vető viszony vizsgálására nyujtanak alkalmat s ez az, mint szaporodtak a lefolyt tíz év alatt az önálló vállalkozók s a mindennemű segéd munkások, mint segédek, tanoncok, munkások stb., a kiket röviden alkalmazottaknak ohajtuunk nevezni. Ezen viszonyt a kívánatos pontossággal az eddig közzé tett népszámlálási anyag alapján nem mutathatni ki, mert mig az 1870-ben felvett ipar-statisztikában a férfiak és nők együvé vannak foglalva, s csak az egész összeg van elkülönítve önálló vállalkozókra és alkalmazottakra, addig 1880-ban a nők foglalkozása külön vétetett fel, azonban az iparral foglalkozó nők nincsenek elkülönítve önálló vállalkozókra és alkalmazottakra. Így a nőiparosokat csak egy rovat alá számíthatjuk, mert még azon országos arány sem ismeretes, a melyben azok önálló vállalkozókra és alkalmazottakra oszlanak el. Melyik legyen az a rovat, a fölött sokat lehetne vitatkozni, de azt hisszük, hogy a hiba — mert hiba van, akár melyik rovat alá sorozzuk is azokat — sokkal kisebb lesz, ha a nőiparosokat az alkalmazottak közé számítjuk, mintha ellenkezőleg járnánk el. A

hiba azonban nem lehet jelentékeny, mert köztudomás szerint igen kevés nő szerepel önálló vállalkozó gyanánt.

Ezen fentartás mellett a következő számokat találjuk : volt önálló vállalkozó :

	1870-ben	1880-ban	növekvés	növekvés o-ban
Magyarországban . . .	268,723	321,973	53,250	19·8
Horvátországban . . .	22,368	29,510	7,142	31·9
Magyarországban összesen	291,091	351,463	60,392	20·7

Tehát míg Magyarországon az összes iparosok száma 20·7 %-kal növekedett tíz év alatt, addig az önálló vállalkozóké csak 19·8%-kal ; Horvátországban az összes iparosok 37·8%-kal szaporodtak, az önálló vállalkozók csak 31·9%-kal. Ez a viszony igen kedvező ; azt mutatja, hogy az iparos osztály körén belől az önálló vállalkozók száma kisebb arányban szaporodik, mint az egész iparos osztály, a szaporodási többletből nagyobb rész jut az alkalmazottakra, mint az önálló vállalkozókra. Világosan feltűntetik ezen viszonyt az alábbi számok : Volt alkalmazott :

	1870-ben	1880-ban	növekvés	növekvés o-ban
Magyarországban . . .	332,774	404,303	71,529	21·4
Horvátországban . . .	23,099	33,184	10,085	43·5
Magyarországban összesen	355,873	437,487	81,614	22·9
Magyarországban összesen iparos	646,964	788,970	142,006	21·9

Az iparos elem szaporodásából nagyobb rész esik az alkalmazottakra, mint az önálló vállalkozókra, a mi igen egészséges állapotra mutat és megczáfolja azon fentebb említett vádat, hogy az ipartörvény életbe lépte óta sűrűn fordulnak elő a könnyelmű letelepedések. Horvátország aránya, mint a fenti táblazatból látható, e tekintetben is kedvezőbb, mint hazánké. Mi idézte ezt elő, mennyire befolyásolja ezen viszonyt a házközösségek fokenkénti feloszlata, azt a közelebbi adatok hiánya miatt nem dönthetni el.

Talán nem minden érdek nélküli, ha az 1870. és 1880. évben talált iparosokat néhány megyére nézve is kitüntetjük. Valamennyi megye ezen viszonyait összeállítani, különösen érdekes volna, de a megyék területi beosztása a hivatkozott időben nagy

változásokon ment keresztül, úgy hogy a régi és a mostani állapotokat helyesen csak külön e czélra szerkesztett adatokkal lehetne feltüntetni. Ilyenek pedig nem tétettek közé, azért lehetőleg csak azon megyékre szoritkozunk, a melyek területe nem változott, és a melyeket különösen sujtottak a különböző csapások és az újabb idő egyik jelentékeny baja, a kivándorlás. A két népszámlálási munkálat összevetése után a következő adatokat találjuk : Néhány felső-magyarországi északkeleti megyében volt az iparosok száma :

	1870	1880	a megye egész lakossága 1870-hez képest	
			+	+
Abauj megyében	11,667	11,353	— 314	— 2,880
Sáros „	5,862	6,878	+1,016	— 6,403
Zemplén „	9,620	10,898	+1,272	—19,669
Ung „	3,436	4,777	+1,341	— 3,332
Szepes „	10,829	13,691	+2,862	— 1,104
Mármaros „	4,054	5,990	+1,836	+ 6,930
Bereg „	3,755	5,028	+1,273	— 5,608

E hét megye közül a lakosság tiz év alatt csak egyben szaporodott, hat megyében fogyott, az iparosok száma ellenben hat megyében emelkedett és csak egyben fogyott; ezen megyéket pedig bátran azok közé sorozhatni, a melyeknek viszonyai a lefolyt tiz év alatt a legroszabb voltak. A többi megyékben, a melyeket a fent említett irány szerint minden válogatás nélkül állítottunk össze, a következő számokat találjuk : Volt az iparosok száma :

	1870	1880	a megye egész lakossága 1870-hez képest	
			+	+
Arad megyében	11,933	12,031	118	—18,142
Árva „	1,639	2,107	468	— 721
Bács-Bodr. „	30,757	39,217	8,460	+28,588
Baranya „	14,137	19,293	5,156	+ 7,908
Bars „	5,959	7,374	1,415	+ 4,948
Békés „	8,833	11,758	2,925	+16,784
Borsod „	7,684	9,361	1,677	+ 274
Csanád „	3,489	4,190	710	+14,353
Csongrád „	11,008	15,007	3,999	+13,195
Eszgergom „	3,545	4,919	1,374	+ 5,142

		a megye egész lakossága 1870-hez képest			
		1870	1880	+	+
					—
Fehér	„	10,480	12,818	2,338	+13,206
Győr	„	6,344	7,018	674	+ 5,856
Komárom	„	8,002	8,889	887	+10,327
Liptó	„	3,334	5,270	1,936	— 4,515
Nyitra	„	21,234	22,682	1,448	+ 9,646
Pozsony	„	21,103	23,308	2,205	+16,796
Somogy	„	12,871	14,675	1,804	+19,893
Sopron	„	14,525	16,639	2,114	+15,733
Tolna	„	11,805	14,532	2,627	+13,933
Trencsén	„	6,920	10,298	3,378	— 3,707
Vas	„	14,398	20,857	6,459	+28,884
Veszprém	„	12,429	12,769	340	+ 7,056
Zólyom	„	6,172	6,252	86	+ 4,577
Zala	„	12,169	14,574	2,405	+26,747

Ezen huszonnégy megye mindegyikében emelkedett az iparosok száma, néhányban igen jelentékenyen, a lakosság száma azonban csak husz megyében emelkedett, négyben pedig fogyott. Az iparos elem növekedése tehát tökéletesen kielégítőnek mondható.

Érdekes lenne azt is feltüntetni, hogy az önálló vállalkozók egyes csoportjai, mennyi alkalmazottal dolgoztak, erre azonban az eddig közzétett népszámlálási munkálat nem nyújt anyagot, így kénytelenek vagyunk e tekintetben az országos átlagos viszony ki-derítésére szoritkozni. 1870-ben hazánkban száz önálló vállalkozóra az országos átlag szerint 123 alkalmazott esett, Horvátországban 103 alkalmazott, egész Magyarországon 122. A legutóbbi népszámlálás, mint a fenti számokból is következtethetni, erre vonatkozólag is mutatja haladásunkat. Ugyanis, 1880-ban 100 önálló vállalkozóra hazánkban 125 alkalmazott esett, Horvátországban 112 alkalmazott, egész Magyarországon 124 alkalmazott.

Iparunkban az ország fővárosa, Budapest igen jelentékeny szerepet visz, úgy hogy a főváros ipari fejlődése különös figyelmet érdemel. Az ipari viszonyok vizsgálata annál indokoltabb, mert nem rég általános feltűnést keltett egy, a lapokban közölt hír, a melyből az derül ki, hogy a fővárosban az iparosok száma 1870-hez képest fogyott. Az országos statisztikai munkálatban az iparosok számbeli viszonyaira nézve a következőket találjuk. Volt Budapesten :

	1870-ben	1880-ban	növekvés	növekvés %-ban.
Önálló vállalkozó . .	7,096	7,981	885	12·4
Alkalmazott	42,343	50,678	8,335	19·6
Összesen . .	49,439	58,659	9,220	18·8

A szaporulat tehát igen jelentékeny, daczára annak, hogy az országos átlagnál kisebb. Azonban a főváros lakossága 1880-ig 1870-hez képest 32·11 % -kal szaporodott, úgy hogy míg 1870-ben az iparos osztály a főváros összes lakosságának 17·5 % -kát képezte, addig 1880-ban, mert a szaporodás nem volt oly gyors mint a többi kereseti ágakban, az iparos osztály az egész lakosságnak csak 15·8 % -át képezi. Ez a látszólagos csökkenés aggaszthatna, ha nem vennők figyelembe, hogy a foglalkozási statistika 1880-ban más alapon készült mint 1870-ben. Ezen évben ugyanis az iparosok közzé számították azon napszamosokat, a kik a fölvetel napján épen iparosoknál voltak alkalmazva, s ilyen volt körülbelül 8000, míg 1880-ban a napszamosok külön vannak kimutatva, úgy hogy az összehasonlítás alapja csak akkor volna egyenlő, ha az 1880-ban talált iparosokhoz hozzáadnánk annyi napszamosot, a mennyi az 1870-ki fölvetel arányában az 1880-ban talált napszamosok közül valószínűleg az iparra esik. Másrészt figyelembe veendő tényező az is, hogy Budapest rovására a közeli községek iparos lakossága jelentékenyen gyarapszik. Az élelmi czikkek, a lakás drágább volta, a nagyobb adó miatt nemcsak egyes jelentékeny ipartelepek vonultak a közeli községekbe, különösen mint mindenki tudja Uj-Pestre, hanem számos iparos és munkás, a ki Budapesten dolgozik nap-hosszat, nem lakik a fővárosban, hanem a szomszédos községekben. Ezek, miután a népszámlálás a tényleges lakosság alapján ment végbe, ott vétettek föl, a hol állandó lakásuk van, tehát daczára annak, hogy itt dolgoznak, a közeli községekben és így Budapest rovására azok számát gyarapítják. Ez igen jelentékeny tényező, s ha ezt meg a napszamosok fölvetele körüli eltérést tekintetbe vesszük, akkor valószínű, hogy Budapesten az iparos osztály is szaporodott oly mérvben, mint a főváros egész lakossága. A fővárosban száz önálló vállalkozóra 1870-ben, midőn az alkalmazottak közé számítottak a napszamosok is, 596 alkalmazott esett, 1880-ban, midőn a napszamosok nem számítottak az iparosokhoz, 609 alkalmazott; ezen számban azonban befoglalvák az összes nőiparosok.

Az ország iparos lakossága a népszámlálási munkálat szerint a következőleg oszlott meg önálló vállalkozókra, segédekre, munkásokra stb. Volt:

	önálló vállalkozó	tiszt és üzletvezető	segéd —	tanoncz —	munkás —	családi kisegítő	nő iparos
Magyarországban .	321,197	1,930	196,559	75,573	52,298	5,082	67,244
Fiumében	776	29	491	222	714	2	1,189
Horvátországban . .	29,510	110	13,893	5,939	7,139	2,513	6,760
<hr/>							
Magyarországban összesen . .	351,483	2,069	210,743	81,734	60,151	7,597	75,193

Az első a mi ezen kimutatásban szembeötlik az, hogy a segédek és tanonczok száma igen jelentékeny az önálló vállalkozók számához viszonyítva. Iparunk fejlődésének jövője pedig főleg ezektől függ, a törvényhozásnak tehát első sorban ezek viszonyait kell szabályozni, az ipar fejlesztésére irányult törekvés csak akkor lehet üdvös, ha a jövőben önálló vállalkozók, a segédek és tanonczok körében kísérti meg a javítást. Mennyi esik az itt kimutatott iparosok közül a kézművesekre és mennyi a gyárosokra, azt az erre vonatkozó adatok hiányában eldönteni nem lehet. Ezen fontos viszony ismeretére nézve mindössze egy adattal birunk, s az is az 1874. évből való. Az akkor készült összeállítás szerint kézműiparral foglalkozott 268,814 egyén, u. m. 157,621 mester, 62,471 legény, 48,722 inas. Ezen adatok azonban véleményünk szerint egészen megbízhatlanok és az összehasonlítás alapjául nem szolgálhatnak, mert az 1870. népszámlás Magyarországon 268,723 önálló vállalkozót tüntetett ki, a mit a fenti 1874-ki adattal semmikép nem egyeztetni össze.

Az iparosok műveltségét számokban kitüntetni ugyan lehetetlen, de mégis abból, mennyire birják azok a legegyszerűbb ismereteket, következtethetni az általános műveltségi fokra is. E tekintetben az 1880. népszámlálás nagyon szomorú adatokat tüntetett ki, ugyanis iparosainknak több mint egy ötödrésze nem tud sem írni, sem olvasni. Mit jelent-e szám, azt fölösleges bővebben magyarázni. Iparosaink egy igen jelentékeny része tehát nem bir azon legegyszerűbb eszközzel, a mely nélkül ma nem boldogulhatni, nem tökéletesítheti magát sem a különleges, sem az általános ismeretekben. Az erre vonatkozó adatok Jekelfalussy szerint a következők:

	az iparosok közül	az egész népesség %-ban
olvasni, irni tud	75·89	46·02
csak olvasni tud	2·42	8·24
sem olvasni, sem irni nem tud . . .	21·69	45·74

Az idézett szerző azon felvilágosítást nyújtja, „hogya az olvasni, irni nem tudók számában főleg a munkások szerepelnek, és ha egyebet nem is, de azt e számok mindenesetre kétségtelenné teszi, hogy népünk ez osztályában meg van a műveltség azon foka, melyet tovább fejlesztve, csakhamar egészen kielégítő eredményekre juthatunk e téren.“ Mennyiben alapos ezen ítélet különösen annak a munkásokra vonatkozó része, azt a közelebbi adatok hiányában nem ítélni meg. Egyet azonban óhajtunk, s ez az, hogy az országos statisztikai hivatal különös tekintettel legyen az iparstatistika elkészítésénél ezen viszony kitüntetésére. Ipari viszonyainkat mindaddig nem fogjuk helyesen ismerni, míg nem tudjuk, mennyiben tudnak az önálló vállalkozók, segédek, tanoncok, munkások irni-olvasni; fontos annak kiderítése is, hogy miként áll ezen viszony az önálló vállalkozók, segédek, tanoncok, munkások körén belül az egyes korévek szerint, mert ebből legalább némi képzetet alkothatunk arra nézve, hogy az iparosok fiatalabb nemzedéke mennyivel készletesebb mint az idősebb. Ha az iparstatistika fölvétele külön fog számlálólapok- vagy kérdő-ivekkel történni, akkor talán egyik kérdés gyanánt azt is lehetne intézni, hogy milyen iskolát és hány osztályt végzett az illető. Ha ennek megvalósítása a gyakorlatban nem lenne kivihetetlen, akkor abból rendkívül tanuságos adatokat merithetnénk.

Iparos osztályunk viszonyait, amennyiben az számokban feltüntetethető, a fentebbiekben megkísértettük nagy vonásokban vázolni, még csak azon viszonyt kell feltüntetnünk, a mely a városi és vidéki iparosság között létezik. Jekelfalussy már idézett értekezésében 143 helységet vesz fel város gyanánt s úgy találta, hogy az iparosok 35·62 %-ka ezen városokra esik, a többi 64·38% a vidékre, holott a tényleges népességnek csak 15·61%-ka esik ugyanazon városokra. Ennek megfelelőleg a városokban az ipar szakszerűbben üzetik, ugyanis a 143 városban található iparosoknak csak 26·35%-a önálló vállalkozó és így ezeknek mintegy három negyedrészre a vidékre esik. Viszont az alkalmazottak közül az összes tisztteknek és

munkavezetőknek 52·20°-a, a segédeknek 49°-a, a tanoncoknak 47·96°-a, a munkásoknak 31·63°-a és a családi kisegítőknek 24·56°-a, a városokban található önálló vállalkozóknál foglalatossodik. „A már némi szakismeretet is igénylő segédmunkások, u. m. tiszt, üzletvezető, segéd, de még tanonc is, tulnyomóan a városi iparos által vétetnek igénybe, a közönséges munkás már a vidéken is nyer alkalmazást, mert itt épen azon iparágak a tulnyomók, melyek vagy kevés vagy épen semmi szakismeretet nem igényelnek.“

Megkísértettük adatokkal kimutatni, hogy iparos osztályunk viszonyai egészben véve egészségesek; kitünt, hogy az ipartörvényt ezen szempontból nem támadhatni meg. A törvény megfelelt céljának, mert a fejlődés kielégítő alapját képezi. Midőn ezt vitatjuk, nem zárkózunk el azonban azon bajok elől, a melyek tényleg léteznek és a melyek orvoslása az ipar fejlődése érdekében feltétlenül szükséges. Ezen bajokat alább egyenként megfogjuk jelölni, itt csak arra utalunk, hogy legégetőbbnek a tanonczképzésben mutatkozó rendetlenség megszüntetését, az iparos szakoktatás emelését és az ipari rendészet szigorubb kezelését tartjuk. Ezen bajok és hiányok egyike sem új, egyiket sem az ipartörvény szülte, ellenkezőleg mindegyik meg volt azóta, mióta iparunk van. Az orvoslás első sorban nem kényszer útján kísértendő meg, csak ha kitünik, hogy ezen az uton kielégítő eredményeket nem érhetni el, akkor kell kényszerítő eszközöket alkalmazni, ezek kezelését azonban soha sem biznók az érdekelt iparosok bármilyen uton alakítandó önkormányzati közegeire; hatósági jogkörrel csak felelős hatósági személyek ruházhatók fel. Annál kevésbé bizhatók ezen állami intézkedések végrehajtása önkormányzati iparos-közegekre, mert ezen intézkedések iránya épen azon iparosok ellen fordul, a kik eddig nem teljesítették törvénszabta kötelességeiket.

Az ipartörvény megalkotói, az iparfejlesztése és az iparosok értelmiségének emelése körül jelentékeny szerepet szántak az ipartársulatoknak. Ennek a várákozásnak azonban az iparosok ép úgy nem feleltek meg, mint nem felelt meg egész a legujabb időig az állam azon várákozásoknak, a melyeket működéséhez az iparosok kötöttek. Az iparüzés jogi alapjának megváltoztatásával a czéhek életképtelenné váltak, s bár az osztrák iparrendtartás határozottan fentartotta az előbbi testületi szervezetet, az megfosztva az életadó feltételektől, csak névleg működött. A czéhek tényleg megszűntek

már 1860-ban, névleg az ipartörvény kihirdetése után. A czéhek által követett czélok egy része az iparjog ujjaalkotásával szintén megszűnt, de az általok jól-rosszul betöltött egyéb feladatok nem szűntek meg. E feladatok teljesítendőek, azt követeli iparunk és ipari fejlődésünk érdeke. A kérdés az, ki által teljesítendőek. A törvényhozás ezt 1872-ben az iparosokra bizta; számításában azonban csalatkozott. Az ipartársulatok nem töltik be azon szerepet, a melyet a törvényhozás nekik szánt, midőn megalkotta az ipartársulatokról szóló fejezeteket. Az alábbiakban megkísértjük felelni azon kérdésre, miért nem teljesítették az ipartársulatok a reájuk bizott feladatokat, e végből azonban előbb egy pillantást kell vetnünk az ipartársulatok statistikájára.

Az 1878. évre vonatkozó hivatalos adatok szerint — újabbak nem állnak rendelkezésünkre — Magyarországon (Horvátország és Fiume nélkül) 1275 ipartársulat és iparegylet létezett 68,951 taggal, 208,715 frt évi bevétellel, 182,136 frt kiadással és 1.100,706 frt vagyonnal. Az ipartörvény következtében feloszlott három és fél ezer czéh helyére 1275 ipartársulat lépett. Ezen számban képviselve vannak : a

	egylettel	taggal	bevétellel	kiadással	vagyonnal
külön iparágak szerinti társulatok	737	35,531	121,223	103,116	758,595
általános ipartársulatok	186	13,175	21,113	16,642	95,700
egyesült „ „	129	5,842	8,179	6,100	27,707
vegyes „ „	195	6,044	6,967	5,440	20,792
iparegyletek	21	6,366	31,280	31,606	186,293
háziipar egyletek	7	2,026	19,950	19,227	11,617
összesen . .	1,275	68,951	208,715	182,136	1.100,706

Legnagyobb számmal tehát a külön iparágak szerinti ipartársulatok vannak, a mennyiben az összes ipartársulatokra 58%-át képezik, tagjaik pedig az összes ipartársulati tagoknak 57%-át; egy társulatra átlag 47 tag esik, a véghatár 2 és 683 tag között ingadozik.

A 737 külön iparágak szerinti ipartársulat 57 külön iparágat képvisel; legszámosabb, 140 a csizmadia ipartársulat, ezután következnek a cipész, szabó, fazekas, szücs, molnár stb. ipartársulatok. Érdekes ezen ipartársulatok közül nehánynál a tagok számát az illető iparágban kimutatott önálló vállalkozók számával

összevetni. E szerint volt : (a vállalkozók száma az 1880. fölvétel szerint) .

	társulat	taggal	bevétellel	önálló vállalk.
csizmadia ipartársulat	140	13,491	39,396 frt	28,335
czipész " "	59	2,447	5,519 "	21,034
szabó " "	59	1,960	4,473 "	19,065
fazekas " "	48	1,489	1,614 "	6,538
molnár " "	39	1,210	2,614 "	21,330
szücs " "	45	1,675	5,698 "	7,861
takács " "	39	1,928	5,398 "	14,558
timár " "	38	1,923	13,604 "	3,729
asztalos " "	29	962	3,970 "	15,229
kalapos " "	23	369	446 "	2,506
kádár " "	19	414	828 "	6,847
kovács " "	15	654	998 "	28,604
kerékgyártó " "	12	262	217 "	11,563
szijgyártó " "	11	225	410 "	2,116

Az összehasonlítást tovább folytatni felesleges, ebből is látható, hogy a külön iparágak szerinti ipartársulatok legnagyobb része már a tagok kis számánál, a rendelkezésükre álló csekély összegnél fogva sem életképes. Kitűnik ezen összehasonlításból az is, hogy a legtöbb ipartársulat azon iparágakban alakult, a melyekben előbb kötelező volt a czéhbe való belépés, s számos esetben a társulatalakításnak éppen a létező czéhvagyron biztosítása volt az indító oka. Ezen társulatok közül sok nem is szed tagdíjat, a legtöbbnél igen mérsékelt az, 10 krtól 1 frt-ig, némelyeknél 1—2 frttól egész 10 frt-ig rúg, vannak olyanok is, melyeknél egyszer s mindenkorra fizetendő bizonyos összeg, mely 10—25, egész 80 frt-ig emelkedik. Majdnem azonosak a viszonyok az általános és vegyes, meg az egyesült ipartársulatoknál is. A tagok száma ezeknél is kicsiny, a rendelkezésre álló jövedelem csekély, ennél fogva az elért eredmény jelentéktelen. Az egyesült és vegyes ipartársulatokban a legkülönbélebb iparágak vannak képviselve, pl. kalapos, asztalos, szijgyártó, szappanos és borbély; asztalos és timár; szabó, takács, szücs, szürszabó és szitás; asztalos, kovács, kádár, szitás, lakatos, bádogos, esztergályos, kőmives és szijgyártó; czipész, szabó, szücs és fazekas; asztalos, lakatos, bádogos, nyerges, szij- és kötélgyártó; pintér, kerékgyártó, kalapos stb; kovács, bodnár, szücs, asztalos, lakatos, szürszabó, tálas, szabó, köteles, kalapos és csizmadia stb. Az ilyen ipartársulatok, melyeknél a tagok közötti „közös érdek” vajmi bajos megál-

lapítani, már alakulásukkor a sikertelenség csiráit hordják magukban, az eredmény a vegetálás. Mire fordítják az ipartársulatok együttvéve nem jelentéktelen bevételüket. arról hiányzanak az adatok, valószínű azonban, hogy annak legnagyobb része elvész az iparra nézve. Említhetnénk ugyan kivételként néhány életerős ipartársulatot, a melyek sokat tesznek az iparosok és az ipar érdekében, de ezek csak dicséretes kivételek, a melyek annál kirívóbb színben tüntetik föl a többiek eredménytelenségét.

Iparosaink nagy része nem érzi a társulatba lépés szükségét, mert nem fogja föl, melyek azon „közös érdekek“, a melyeknek előmozdítása érdekében indokolt lenne a társulatba lépéssel járó kiadás, anyagi és szellemi áldozat. Egyes helyeken, hol buzgó és közbizalomban részesülő férfiak vették kezökbe a kezdeményezést, a társulatok úgy a tagok száma mint a betöltött feladatok tekintetében, szép eredményeket értek el; iparosaink legnagyobb része azonban nem bír e feladatok tudatával. Talán nem csalódunk, ha azt hiszszük, hogy a közömbösséget más okok idézik elő, mint a kényszerestületek pártolói rendesen állítják. Szerintük az ipartörvény nem ad elég hatáskört az ipartársulatoknak. Ezen állítást az ipartörvény ide vonatkozó fejezeteivel szemben bajos igazolni, különösen a 76. §. első bekezdésével, a mely igaz, hogy csak általánosságban, de a lehető legtágabban körvonalozza az ipartársulatok hatáskörét: „ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok közös érdekeik előmozdítása végett ipartársulatokká egyesülhetnek“. A közös érdekek előmozdítása czimén az alapszabályokba czél gyanánt fölvehetők az összes ipari érdekek, és tényleg az ipartársulatok legnagyobb része igen tág feladatkört tűzött ki magának. Ezen feladatkör azonban nagyon csekély vonzó erővel bír az iparosok legnagyobb részére. Véleményünk szerint ennek alapoka abban rejlik, hogy iparosaink jelentékeny részének elfogása szerint, valóban közös érdekek, a melyek kedvéért az iparosok indokoltnak láthatnák az ipartársulatba való belépést, a jelenlegi iparjog és iparszervezet mellett tulajdonképen nincsenek. A törvényhozás, midőn megalkotta az ipartársulatokról szóló fejezeteiket, főleg az iparos tanoncok kiképzését, a szakképzettség terjesztését és emelését, az iparosok és alkalmazottak közötti jó viszony és rend meghonosítását, tervezte az ipartársulatok feladata gyanánt. Ezen feladatok azonban, talán az utolsó kivételével, nem olyanok,

a melyek érdekében az iparosok hajlandók áldozatokat hozni; ezek nem közös érdekek, legalább iparosaink jelentékeny részének felfogása szerint.

Ezen felfogás, az iparosok szempontjait tekintve, nem is annyira indokolatlan, mint első tekintetre látszik. Ha teljesítik is a tanoncoképzés és szakképzettség terjesztése körül kijelölt feladatokat, a várható haszon nem áll arányban a hozandó áldozatokkal és az esetleges kárral. Ez az iparosok okoskodása és ezen okoskodás az ő szempontjukból helyes. Az iparosok legtöbbször nem érzik a saját képzettségének emelésének szükségét, mert ha éreznék, addig nem telepednék le önálló vállalkozó gyanánt, a míg meg nem szerzi magának a szükséges képzettséget. A tanoncoképzést teljesíti úgy a hogy, inkább rosszul mint jól, mert nemcsak leendő segédeket, hanem esetleges versenytársakat is nevel magának. Így ezek, a melyek a törvényhozás contemplatiója szerint első sorban képeznék az ipartársulatok feladatait, valójában nem olyan érdekek, a melyek kedvéért az iparosok hajlandók lehetnének áldozatokat hozni. Ezért nem teljesíthették az ipartársulatok azon feladatot, a melyet tőlök a törvényhozás várt. A feladatokat azonban be kell tölteni, s miután az ipartársulatok nem töltik, s mint alább alkalmunk lesz kimutatni, a jelenlegi iparjog alapján semmiféle társulati szervezet mellett nem tölthetik be, nem marad más hátra, minthogy azokat, a közérdek képviselője, az állam vállalja magára.

V. Az ipari jogalkotás legújabb iránya.

A gazdasági szabadság érvényesülése és a gőzgép föltalálása, egészen fölbontotta az iparos osztály azon gazdasági és társadalmi szervezetét, melyet a középkor alkotott a czéhrendszerben. A kézműipar elveszti kizárólagos jelentőségét; helyébe a gyáripar lép és ezzel kapcsolatban önállóságra sohasem jutó nagy munkásosztály keletkezik, a mely – egyebeken kívül – folyton növekszik az önállóságuk feltételeit elvesztő kézművesekből. A nagyipar keletkezésével a kézműiparos osztály belszervezete is átalakuláson megy át. A segéd munkások, ugymint a legények és tanoncok, nem képezik többé a mester családjának kiegészítő részét; a mint nincs többé mester a régi értelemben, úgy nincs legény és inas sem; a kézműiparban is csak vállalkozók és munkások vannak, a kiket egyrészt a munkán, másrészt a béren kívül alig köt össze valami. A hol a kézműiparos osztály

még meg is tartotta előbbi jelentőségének kisebb vagy nagyobb részét, mint hazánkban, Ausztriában és Németországban, ott sincs meg a régi érdekkapcsolat a mester és a legény, és a mester és a tanuló között; a kézműipari segéd munkások érdekei azonosulnak a munkások érdekeivel általában, a mestereké a nagy vállalkozókéval. De a mint a kis kézműves mester érdeke a munkásokkal szemben azonos a nagy vállalkozókéval, úgy viszont kénytelen az ellen a legelkeseredettebb harczot folytatnia, mert a nagyobb tőkével és hitellel, magasabb képzettséggel, a piac helyesebb ismeretével bíró gyáros mindinkább szűkebb térre szorítja a kézműves mestert. Ez az átalakulás tökéletesen végbe ment már Angliában mindazon iparágakban, a melyekben a tömeges termelésnek gazdaságilag föltétlen előnye van a kicsinyben való termelés fölött, és szakadatlanul folyik egész Európában.

A socialis kérdés e kettős oldala az, melyet mindig szemünk előtt kell tartanunk, hogy helyesen értelmezhessek az ipari törvényhozás újabb irányát. E socialis harczban az államnak is állást kellett foglalnia és ezen állásfoglalás meg is történt a gyengébb fél javára; a gyengébb fél pedig a vállalkozóval szemben a munkás, a gyárossal szemben a kézműiparos. Ennek az állásfoglalásnak jelei a szigorubb gyári és munkatörvények, a munkások kötelező biztosítása balesetek és betegség ellen. A kisipar érdekében is keresi az állami hatalom azon intézményt, a mely annak a nagyiparral szemben az óhajtott védelmet nyujtaná. Ezt azonban a sokszori kísérlet daczára sem sikerült megtalálnia. Nem sikerült, mert nem is sikerülhet. Az állam összes erejével sem győzheti le a gazdasági tényezők erejét, a melyek a gazdaságilag legolesőbb termelési mód megteremtésére hatnak, s a mely iparágakban a kisipar hátrányban van e tekintetben a nagyipar fölött, azoknak megmentésére hiába valónak bizonyult minden kísérlet. Nem szolgált egyébre, mint hogy kielégithetlen vágyakat keltett, felébresztette a kisiparosokban azon hitet, hogy az állami hatalom segíthetne rajtuk, csak akarnia kellene. Az állam jóakarátán nem is mult; az eredmény azonban nem felelt meg sem az állam, sem a kisiparosok várakozásának. Ezekből a kísérletekből nem merithetni más tanuságot, mint hogy a kisiparos osztály azon bajain, melyek a gyáripar által támasztott versenyből származnak, nem segíthet semmiféle hatalom, ha csak a kisiparosok maguk nem ragadják meg azon eszközöket, a melyekkel a

szövetkezés útján megszerezhetik a tömeges termelés föltételeit. Az életképes kézműiparos osztály föntartása azonban oly kiváló érdeke az államnak, hogy ezen cél érdekében nem szabad mellőznie semmit, a mitől eleve némi eredmény is várható.

Ez az elv vezeti legujabban a törvényhozást Németországban és Ausztriában; kétségtelenül ezt kell ipartörvényünk revisiójánál is első sorban tekintetbe vennünk. Nagy reményekkel azonban hiába kecsegtetnők magunkat, mert az idézett államok kísérletei arról győznek meg, hogy a hatalom csak nagyon kevés olyan eszközzel rendelkezik, a melyektől üdvös eredmény várható és ezen eszközök is mind nagyon lassan hatók. A célt leginkább elérhetni az általános és a szakképzettség emelése által; ez a mód azonban a mellett, hogy nagyon lassu és rendkívül buzgó és lelkiismeretes államigazgatást igényel, olyan új elemeket fog a kézműiparba bevinni, a melyek a jelenlegi kézműiparos osztály helyzetét csak nehezíteni fogják. A szakképzettség fokozása következtében az új iparos nemzedék versenyképessége minden irányban, s így a kevésbé képzett jelenlegi kézműiparosokkal szemben is emelkedni fog.

A czéhrendszer megszűnése következtében a kézműiparos osztály kebelén belől általános rendezetlenség keletkezett. A mester és munkásai közötti fegyelem meglazult, a munka rögtöni abbahagyásának, a tanoncviszony rögtöni és indokolatlan megszüntetésének esetei rohamosan szaporodnak. Másrészt az iparos tanoncok kiképzése elégtelen és a legtöbb esetben egyoldalú. Az ipartörvények intézkedései ezen bajok elhárítására sok tekintetben ki nem elégitőknek, a törvény által alkotott hatósági közegek képteleneknek bizonyultak. Az iparosok kívánalmái ezen bajok elhárítása végett, hatósági jogkörrel felruházott önkormányzati közegek szervezésére irányulnak. Az állami hatalom ezen törekvést jóakarattal kíséri, és az egyesülési szabadság alapján álló ipartársulatoknak hajlandó saját tagjaira nézve, messze menő jogokat adni, a nélkül azonban, hogy eddig befolyást engedett volna ezen önkormányzati közegeknek a társulaton kívül álló egyének viszonyaira.

A jövődöbeli iparos nemzedék alaposabb kiképeztetése, a munkások sorsának biztosítása és a kézműipar terén mutatkozó rendezetlen viszonyok elhárítása az, a mi leginkább foglalkoztatja az állami hatalmat Németországban és Ausztriában. Ezen államoknak viszonyai legjobban hasonlítanak hazánk viszonyaihoz, különösen

a kézműiparos osztály helyzetét és a tanonczügyet tekintve, úgy hogy az ezen államok által alkotott intézményekből mi vonhatjuk le leginkább a tanuságot.

A socialis kérdést Németországban is csak 1872-iki nagy gazdasági válság után kezdték behatóbban tanulmányozni, és jelenleg az idevágó irodalom már oly nagy, hogy azt bajos áttekinteni; azért fejtegetéseinkben csak azon művekre leszünk tekintettel, a melyek gyakorlati czélt követnek, t. i. egyenesen a törvényalkotás előkészítésére czéloznak. Ezen művek között első sorban említendők a német socialpolitikai egylet kiadványai. Az 1873-ban alakult socialpolitikai egylet megalakulása után közvetlenül inkább a munkások érdekeivel foglalkozott, s csak 1875. óta vett oly tárgyakat is behatóbb vita alá, a melyek minket is közelebbről érdekelnek, nevezetesen a tanonczügyet, a munkaszerződések, gyári törvényhozás, egyeztető és békéltető bizottságok és az ipari bíróságok ügyét. Ez az egylet kezdeményezte az 1874-iki és 1875-ki nagy enquête-eket, melyek a segéddek, tanonczok és gyári munkások ügyében tartattak; ezen egylettanácskozásai adták meg Németország legújabb ipari törvényhozásának irányát. A socialpolitikai egylet az ipartörvény reformjának elvi kérdéseivel 1877-ben foglalkozott; az ezen évi közgyűlésen Schmolter Gusztáv gyönyörű beszédben fejtette ki álláspontját és pontozatokban foglalta azon követeléseit, a melyeket a reformmal szemben támasztania kell. Ezen tervezet főbb pontjai, melyek az egésze világot vetnek a következők:

1. Az ipartörvény szükséges reformja nem állhat sem a czéljog felélesztéséből, sem az ipar vagy az iparos szövetkezetek általános állami szervezéséből; hanem meg kell kíséرتenie az ipari élet azon pontjait, a melyek jelentékeny visszaéléseket és hézagokat mutatnak, és pusztán az erkölcsi és a magánegyleti élet által nem orvosolhatók vagy ki nem tölthetők, a modern technika és korunk politikai és erkölcsi eszméinek megfelelő, egységes ipari jogrenddel szabályozni. 2. E czélből szükséges: a) törvényt alkotni, mely az iparos szövetkezeteket és a társulási ügyet egységesen szabályozza; b) törvényt alkotni a helyi iparos választott bíróságokról, a melyek a községi hatóságokkal kapcsolatba hozandók és egyuttal helyi iparos közigazgatási hatóságul alkalmazandók. 3. A gyermekek és nők munkájára, valamint a tanonczügyre vonatkozó szabályokat részint specialisálni és szigorítani kell, részint pedig csak a végrehajtásról

kell gondoskodni állami gyárfelügyelők által és az önkormányzati közegeknek a felügyeletbe való bevonásával. 4. Szükséges egy tanoncztvörvényt alkotni, valamint a gyárakban és mőhelyekben dolgozó 18 éven alóli egyénekre nézve a munkakönyveket kötelezőleg behozni. 5. Az államnak és az önkormányzati testőleteknek sokkal többet kell tenniök az ipari tanőgy, különösen pedig a tanmőhelyek és a szakiskolák érdekében. 6. Felnőtt férfimunkásokra nézve sem a normalis munkanapot, sem pedig a munkakönyveket nem kell behozni; a munkaszerződés büntetőjogi üldözése is mellőzendő, e czélt elérhetni sommás per utján, a szerződésszegő bére lefoglalhatóságának és a csábitó szavatosságának kimondásával. 7. A gyári rendtartások a nagyobb telepekre nézve kötelezővé teendők, ezek tartalmát törvényesen kell szabályozni. 8. A vándorraktárakat a solid forgalom érdekében, az eddiginél szigorubban kell korlátolni.

Az iparos tanonczőgy rendezésére nézve a socialpolitikai egyet 1875-ki közgyőülése a következő elveket fogadta el: Az iparos tanonczok kiképeztetése érdekében szükséges: 1. külön hatósági közegeket alkotni a kormány, a munkaadók és munkások képviselőiből, a melyek szabályozzák a tanonczőgyet és felőgyelnek arra, döntenek a tanonczviszonyra vonatkozó peres kérdésekben. 2. A tanonczszerződések jogérvényre emelkedése előtt legalább egy hónapi próbaidőt kell behozni, a mely alatt mindkét fél visszaléphet a szerződéstől. 3. A tanszerződések irásba kell foglalni, és hatóságilag lajstromozni, továbbá kötelező szabályokat alkotni azon őgyekre nézve, a melyekről a szerződések nem intézkednek. 4. A tanonczviszony jogtalan megszegése büntetendő, büntetéssel sújtandók a tettes, a felbujtó, a részes és a pártoló, valamint az is, a ki megszökött tanonczot felfogad. 5. A tanonczokat alkalmas iskolákban rendesen kell oktatni. 6. Tizennyolcz éven alóli munkásokat a mőhelyi vagy gyári rendes munkára nem szabad felfogadni, ha azok nincsenek ellátva munkakönyvvel. 7. A tanonczbizonyítvány a tanviszony befejezése után, a mester által kiszolgáltatatandó; ebben azt kell igazolni, hogy a tanoncz képes mint legény dolgozni.

A német kormány ugyanezen őgyekre vonatkozólag legelőbb készítette el a törvény megváltoztására czélzó novellát, a mely, mint az 1878. év július 17-én kelt birodalmi törvény lépett életbe. Ezen törvény, mely az 1869. ipartörvény VII. czimének helyére lépett, főbb új intézkedései a következők:

106. §. (az előbbi 116. §. helyébe). A polgári jogaiktól birói ítélet által megfosztott iparosoknak ezen büntetés tartama alatt, nem szabad tizenhatsz éven alóli munkásokat foglalkoztatniok.

107—112. §. a munkakönyvekről intézkedik. Huszonegy éven alóli egyének csak akkor alkalmazhatók munkások gyanánt, ha munkakönyvvel vannak ellátva. A munkakönyvet a munkaadó őrizet alá veszi, hatósági kívánatra felmutatja és a munkaviszony jogszerű fölbontása után a munkásnak visszaszolgáltatja. A népiskola látogatására kötelezett gyermekekre ezen szabály nem vonatkozik. A munkakönyvet azon hely rendőri hatósága szolgáltatja ki a munkásnak díj- és bélyegmentesen, a hol az legutóbb állandóan tartózkodott. A munkakönyv kiszolgáltatásánál, mely az atya vagy gyám indítványára vagy beleegyezésére történik, igazolandó, hogy a munkás már nem iskolaköteles. A teljesen kitöltött vagy használhatlanná vált munkakönyv helyett új szolgáltatandó ki. A munkakönyvnek tartalmaznia kell a munkás nevét, születése helyét és napját, valamint sajátkezű aláírását. A munkakönyv a hatóság aláírásával és pecsétje alatt állittatik ki; a kiadott munkakönyvekről jegyzék vezetendő. A munkakönyvnek alakját és berendezését a birodalmi kancellár állapítja meg. A munkaviszony megkezdésekor a munkaadó bejegyzi a munkakönyv erre megállapított helyén a belépés idejét és a foglalkozás módját; a munkaviszony megszűnésekor a kilépés idejét és ha a foglalkozás időközben változott volna, a munkás legutóbbi foglalkozását. A bejegyzések nem tartalmazhatnak semmi olyat, a mi a munkás előnyére vagy hátrányára válhatik. A munkás viseletére vagy szolgáltatásaira vonatkozó, valamint a törvény által elő nem írt megjegyzések tilosak. Ha a munkakönyv a munkaadónál használhatlanná válik, elvesz vagy megsemmisül, vagy pedig tilos megjegyzéssel láttatik el, vagy a kiszolgáltatása jogszerű ok nélkül megtagadtatik, akkor a munkás a munkaadó költségére új munkakönyv kiszolgáltatását kérheti. Azon munkaadó, a ki a munkakönyvet kötelessége ellenére nem szolgáltatja ki idejében, vagy nem teszi meg az előirt bejegyzéseket, vagy tilos bejegyzéseket tesz, a munkás iránt kárpótlásra köteles. A kárpótlási igény elenyészik, ha keletkezésétől számítva négy hét alatt nem érvényesítettik.

A 115—119. §§. az eddig a 134—139. §§-ba foglalt, s a mun-

kabérnek készpénzben való kifizetésére vonatkozó szabályokat szigorítják.

A 120. §. (az eddigi 106—107. §§. helyett) elrendeli, hogy a 18 éven alóli munkásokat foglalkoztató iparos vállalkozók kötelesek kiválólág ügyelni munkásaik egészségére és erkölcsiségére, és mindazon intézkedéseket megtenni, a melyek az egészség és élet biztosítására szükségesek. Ezen intézkedéseket a birodalmi tanács által kibocsátott rendelet szabályozhatja, ha ilyen ki nem adatik, az illető országos hatóságok rendelkezhetnek el a szükséges intézkedéseket.

125. §. Azon munkaadó, a ki egy segédet vagy legényt arra bír, hogy munkaviszonya jogszerű megszűnése előtt hagyja abba a munkát, az előbbi munkaadónak az ebből keletkezett kárért mint adós, együttesen szavatol. Hasonló módon szavatol azon munkaadó, a ki oly legényt vagy segédet fogad fel, vagy tart meg, a kiről tudja, hogy még más munkaadónak köteles dolgozni.

128. §. A tanviszony, a megkezdése után következő négy hét alatt, ha hosszabb idő nem köttetett ki, egyoldalu visszalépés által felbontható. Azon megegyezés, mely szerint ezen próbaidő három hónapnál tovább tartana, semmis.

130. §. Ha a tanonc ezen törvény által meg nem állapított esetben a tanító beleegyezése nélkül hagyja abba a tanviszonyt, akkor az utóbbi csak úgy érvényesítheti a tanonc visszavezetésére irányuló igényét, ha a tanszerződés írásosan köttetett meg. A rendőri hatóság ezen esetben a tanító indítványára meghagyhatja a tanulóknak, hogy mindaddig maradjon a tanítónál, míg a tanviszony bíróságilag megszűntnek nem nyilvánítatik. Az indítvány csak akkor fogantatosítható, ha a tanonc kilépése után egy hét alatt tétetik. Vonakodás esetén a rendőri hatóság kényszer útján is visszavezetheti a tanoncot, vagy ötven márkáig terjedő pénzbírság és öt napig tartó fogságbüntetés terhe alatt meghagyhatja a visszatérést.

131. §. (az előbbi 122. §. helyére). Ha a tanonc atyja vagy gyámja, vagy nagykorúsága esetén a tanonc maga, oly írásbeli nyilatkozatot ad a tanítónak, hogy a tanonc más mesterségre vagy foglalkozásra megy át, akkor a tanviszony, ha a tanonc hamarább el nem bocsáttatik, négy hét múlva megszűntnek tekintetik. A felbontás okát a tanítónak a munkakönyvbe be kell jegyeznie. A felbontást követő kilenc hónap alatt a tanoncot ugyanazon szak-

beli munkaadó az előbbi tanító beleegyezése nélkül, nem foglalkoztathatja.

132. §. Ha a tanviszony a megállapított idő előtt szűnik meg, akkor a tanító vagy tanonc kárpótlásra irányuló igényét csak akkor érvényesítheti, ha a tanszerződés írásban kötött.

133. §. Ha a tanviszonyt a tanító bontja föl, mert a tanonc jogtalanul elhagyta a munkát, akkor a tanító által igényelt kárpótlás, ha a tanszerződésben más nem kötött ki, oly összegben állapítandó meg, a mely a tanviszonynak a szerződésszegést követő minden napjára, legfőlebb azonban hat hónapra, a tanító mesteriségében a segédeknek vagy legényeknek helyben szokásos bérének felére rughat. A kárpótlás fizetésére mint adósok együttesen kötelezvék a tanonc atyja és azon munkaadó, a ki a tanoncot a munka abbahagyására birta vagy pedig munkába fogadta, daczára annak hogy tudta, hogy a tanonc még tanviszonyra folytatására van kötelezve. Ha a kárpótlásra jogosított csak a tanviszony felbontása után nyer tudomást azon munkaadóról, a ki a tanoncot elcsábította vagy munkába fogadta, akkor ez ellen a kárpótlási igény csak akkor szűnik meg, ha a tudomásnyerés után négy hét alatt nem érvényesítetik.

135. §. (az előbbi 128. §. helyére). Tizenkét éven alóli gyermekek gyárakban nem foglalkoztathatók. Gyermekágyas nők a szülés után három hétig nem foglalkoztathatók.

A 136—139. §§. megszigorítják a tizenhat éven alóli gyermekeknek gyárakban való foglalkoztatására nézve fennálló szabályokat.

139. a) §. A szövetségi tanács határozata által gyermek munkásoknak vagy munkásnőknek bizonyos gyári üzemekben való foglalkoztatása, a melyek különös veszélylyel járnak az egészségre vagy az erkölcsiségre, egészen megtiltható, vagy külön föltételekhez köthető. Különösen megtiltható bizonyos gyáriüzemekben a munkásnőknek éjjeli munkája. A szövetségi tanács határozatai a birodalmi gyűlés legközelebbi ülészakán ez elé terjesztendőek s visszavonandók, ha a birodalmi gyűlés ezt követeli.

139. b) §. A 135—139. a) §§-ban foglalt határozatok kivételének ellenőrzése, kizárólag vagy a rendes rendőri hatóságok mellett működő, az országos kormányok által kinevezendő hivatalnokokra bizandó. Ezen hivatalnokok működésükben a helyi rendőri

hatóságok minden jogaival birnak, különösen joguk van, a gyárakat bármikor megvizsgálni. Ezen hivatalnokok az észlelt törvényellenességek följelentésére kötelezvék, de tartoznak a felügyeletükre bizott gyáraknak hivatalosan tudomásukra jutott üzleti viszonyait titokban tartani. Ezen hivatalnokok kötelesek hivatalos működésükről évi jelentést előterjeszteni. A jelentések vagy azok kivonatai, a szövetségi tanácsnak és a birodalmi gyűlésnek bemutatatandók.

Összehasonlítva ezen intézkedéseket törvényünk idevágó szakaszaival, mindenk előtt föltűnik, hogy az új német törvényben a tanpénzről szóló szabályok egészen kihagyattak. A kézműipar viszonyai úgy alakultak, az újabb időben Németországban, de nálunk is, hogy a tanításért tanpénzt általában nem fizetnek; a törvényhozás csak az élet követelményeihez alkalmazkodott, midőn ezen tényleg elavult szabályokat mellőzte. Részletesen és szigorúan szabályoztatnak a tanító-iparos érdekében a tanoncz részéről való szerződészegés esetei, a melyekben a kárpótlási igény érvényesítésére sokkal hatásosabb eszközök nyujtatnak, mint a törvényünk 53—55. §§-aiba foglaltak. A törvény nem rendeli ugyan el a tanonczszerződés irásbafoglalását, mint törvényünknek az életbe át nem ment 41. §-a, de az irásba nem foglalt szerződéseket oly kedvezményekkel ruházza föl, a melyek a szerződés ezen alakjának meghonosulását biztosítják. A törvény behozza a huszonegy éven alóli munkásokra és így a tanonczokra nézve is a munkakönyvet, illetőleg a fiatal gyári munkásokra a munkakártyát, a mely eredményes eszköznek bizonyult be a kívánatos rend és fegyelem helyreállítására. A törvény nem alkot az iparosok és munkásaik meg tanonczaik között, a munka vagy tanviszonyból keletkező jogos kérdések eldöntésére új szabályokat, megmaradtak a régiek, a melyek azonosak a törvényünk 98. §-ában előírottakkal, azonban az iparbizottságok szervezve vannak mindenütt, hol azokra szükség van, míg nálunk csak egy helyen, Miskolczon létezik ilyen. A kormány gondoskodott arról is, hogy a közigazgatási hatóságok végre is hajtsák az iparbizottságok ítéleteit, és a különböző községek egymásnak rendes jogsegélylyel tartoznak.

Az új német törvénynek a gyermekmunkásokra vonatkozó szabályok szigorúbbak, mint a mi törvényünké, mert a 12. éven alóli gyermekek foglalkoztatása föltétlenül meg van tiltva, a 12—14

évesek munkaideje 6 órára van szorítva, ezenkívül csak a rendőri hatóság által kiadott munkakártyával ellátott gyermekeket szabad alkalmazni és minden gyáros, ki gyermekeket akar foglalkoztatni, tartozik ezt, a foglalkoztatás módját, a munkaidő tartamát, a munkaszüneteket, előlegesen bejelenteni a községi rendőri hatóságnak. Az erre vonatkozó szabályok végrehajtása is kellőleg biztosítva van, holott törvényünk 70—71. §§-ának életbeléptetése egészen a gyárosra van bízva. A gyári telepek berendezésének ellenőrzésével és a gyári munkára vonatkozó szabályok végrehajtásának felügyeletével megbízott hivatalnokok, a gyárifelügyelők, Poroszországban ipartanácsosok, ki vannak nevezve és a legjobb sikerrel működnek. A kormány különös gondoskodásának tárgyát képezi ezen szabályok keresztülvitele és a szövetségi tanács is számos rendeletet bocsátott már ki a 139. a) §. értelmében.

Az 1869. német ipartörvény szerkesztésénél azon elv szolgált egyik kiinduló pontul, hogy az ipar ügyének társulás útján való előmozdítása, az érdekelteknek a dolga s az államnak ezen a téren nincs más tenni valója, mint hogy az iparos testületeket megfoszassa azon hatósági jogkörtől, a mely azokat az addigi iparszervezet alapján megillette. Az újabb időben, mint fentebb kifejtettük, változott e tekintetben a felfogás; ismét nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az iparosok társulatainak, a melyek saját tagjaikra nézve hatósági jogokat is nyernek, az ipar ügyének előmozdítása érdekében. A felfogás ezen változásának előidézésében nagy része volt az érdekelt kézműiparosok mozgalmának; 1872 óta majdnem évenként tartott gyűléseik folyton kérvényeztek a birodalmi gyűlésnél az ipartörvény idevágó szakaszainak megváltoztatásáért. A német kormány az újabb időben mindinkább hódolt ezen követelményeknek s Maybach porosz kereskedelmi minister 1879. január 4-én körrendeletben utasította a hatóságokat, hogy minden rendelkezésük alá eső módon mozdítsák elő az ipartársulatok keletkezését, mintául ajánlván az osnabrückeri czipész-ipartársulat alapszabályát, melyet Miquel főpolgármester szerkesztett, a kinek igen jelentékeny része volt az 1869-ki ipartörvény létrehozásában. A birodalmi gyűlés is elfogadta végre 1879. május 5-én Seydevitz és társainak többször betérjesztett indítványát, hogy: „A birodalmi kancellár felkérendő, hogy kezdeményezze az ipartörvény VI. czimének revízióját azon czélból, hogy az ipartársulatokat megillető jogositvá-

nyok tovább fejlesztessenek.“ Azon utasítás, a melyet ezen indítvány kapcsán adott a birodalmi gyűlés a kancellárnak, irányadó szempontokúl többek közt kijelölte, hogy a társulási kényszer ne hozassék be, a felsőbb közigazgatási hatóságnak joga legyen a községi hatóság meghallgatása után, az ipartársulatra bizni az illető iparág összes tanoncz és legény ügyét stb. A birodalmi kancellár ezen utasítás értelmében munkába vette a revisiót s a javaslat kidolgozásával Schulze Gyulát, előbb a hamburgi iparkamara titkárát, az ipartársulatok ügyének leglelkesebb előharczosát bizta meg. A beterjesztett törvényjavaslatot a birodalmi gyűlés elfogadta s az jelenleg, mint az 1881. július 18-ki birodalmi törvény az ipartörvény kiegészítő részét alkotja.

Az ipartörvény 97—104. §§-ainak helyébe lépő törvény nevezetesebb intézkedései a következők:

97. §. Az önálló iparosok a közös ipari érdekek előmozdítása céljából ipartársulatot (Innung) alkothatnak. Az új ipartársulatok feladata: 1. A közszellem ápolása és az osztálybecsület fentartása és erősítése a társulati tagok közt. 2. A mesterek és legények közötti jó viszony fentartása, a legények szállóinak gondozása és a munka-utmutatás a legényekre nézve. 3. A tanonczügy tüzetesebb szabályozása és a tanonczok műszaki-, ipari- és erkölcsi kiképzésről való gondoskodás. 4. Biráskodási jog a 120. a) §-ban (a munkaviszonyból folyó perekben) megjelölt módon a társulati tagok és tanonczaik között, a községi előjáróság helyett.

A 98. §. azon feladatokról szól, a melyeket az ipartársulatoknak teljesíteniök lehet, mert az előbbi §-ban jelzettek okvetlenül teljesítendőök.

98. a) §. Az ipartársulat feladatát, igazgatását és tagjainak jogviszonyát, a mennyiben e fölött a törvény nem intézkedik, az alapszabály határozza meg. Ennek tartalmaznia kell: 1. Az ipartársulat nevét, székhelyét és kerületét. 2. Az ipartársulat feladatait s az ezen feladatok teljesítésére szolgáló intézkedéseket; különösen szabályozandók a tanonczügy következő viszonyai: a) A társulati tagok által a tanonczfölvételnél megtartandó föltételek és formák, valamint a tanítási idő tartama. b) A 120., 126. és 127. §§-ban foglalt határozatoknak a társulat részéről való megtartásának ellenőrizése. c) A mesterek azon kötelezettsége, hogy tanonczaikat az ismétlőiskolába vagy a szakiskolába járattják. d) a tanviszony meg-

szüntetése és a tanbizonyítvány kiadása. e) A 97. §. 4. pontjában említett ügyek elintézésére szolgáló hatóság alakítása és az eljárás megállapítása. 3. A tagok fölvételére, kilépésére és kizárására vonatkozó határozatokat. 4. A tagok jogaira és kötelességeire vonatkozó határozatokat, különösen a tagdíj és annak kivetési módozatait. 5. Az alapszabályok megsértése esetén a tagokra róható fegyelmi büntetéseket. 6—12. Az előljáróság választására, annak hatáskörére, a közgyűlés összehívására, a határozatok hitelesítésére, az alapszabályok megváltoztatására, a társulat föloszlására, a társulati vagydon hovaforítására, az évi számadásokra vonatkozó határozatokat. Az alapszabály nem tartalmazhat olyat, a mi a társulatoknak ezen törvényben megállapított feladatával össze nem függ vagy a törvényes szabályokkal ellenkezik.

100. §. Társulati tagokúl csak oly személyek vehetők fel, a kik az illető ipartársulat kerületében azon iparágat, a melyre a társulat alakítva van, önállóan üzik vagy ugyanazon iparágbeli gyárban mint üzletvezetők vagy hasonló állásban vannak alkalmazva. Más személyek tiszteleti tagokúl vehetők fel. Vizsga letételéhez csak akkor köthető a fölvétel, ha annak módja és terjedelme az alapszabályban meg van határozva; a vizsgá czélja csak az illető iparág közönséges munkáinak kivételére szolgáló képesítés kimutatása lehet. Ha a fölvétel bizonyos tanonc vagy legényidő betöltéséhez van kötve, akkor ezen követelmények alóli kivételnek csak az alapszabályokban meghatározott esetekben van helye. Olyan jelentkezőt, a ki már letette az ezen törvény követelményeinek megfelelő ugyanazon iparágbeli társulat előtt a fölvételi vizsgát, nem szabad még egyszer megvizsgálni. Olyan iparosok fölvétele, a kik megfelelnek a törvényes és az alapszabályokba foglalt követelményeknek, nem tagadható meg. A törvényes és alapszabályi föltételek teljesítése senkinek sem engedhető el. Az ipartársulatokba nem léphetnek be azok, kik polgári jogaiktól meg vannak fosztva, sem pedig azok, a kiknek vagyoni rendelkezési szabadsága birói ítélet által korlátozva van. A társulathól bármikor kiléphetni, ha az alapszabály előleges bejelentést nem követel, ennek határideje nem terjedhet tovább hat hónapnál. A kilépő tagok elvesztik minden jogukat a társulat vagyonára, és ha az alapszabályok mást nem határoznak, a társulat által fölállított mellékpénztárakra; kötelezvék azon díjak fizetésére, a melyek kilépésükkor már ki vannak vetve.

A társulat irányában vállalt különös kötelezettségeket a kilépés nem érinti. A társulati tagok jogait, kivéve a szavazati s tiszteleti jogokat, azoknak az üzletet tovább folytató özvegyei is gyakorolhatják mindaddig, míg a megfelelő kötelezettségeket teljesítik.

100. a) §. Az ipartársulati tagok által foglalkoztatott legények a társulati gyűlésekben és a társulat igazgatásában csak annyiban vesznek részt, a mennyiben erről az alapszabályokban gondoskodva van. Részt kell azonban venniök a legényvizsgában, valamint mindazon intézmények szervezésében és kezelésében, a melyekért járulékokat fizetnek, vagy a melyek érdekében szolgálatokat teljesítenek, vagy a melyeknek czélja az ő segítése.

100. b) §. A társulati alapszabályok alapján kivetett járulékok a társulati előljáróság indítványára, a községi adók módjára kényszer útján hajtandók be. A fizetési kötelezettség kérdésében az előleges behajtás nem érinti az esetleges jogorvoslatot. A fegyelmi büntetések miatti panaszok fölött, a felügyelő hatóság végérvényesen határoz.

100. c) §. Az ipartársulatok által alakítandó választott bíróságokra a következő határozatok érvényesek: 1. A bíróságnak legalább egy elnökből és két ülnökből kell állnia. Az ülnökök felerészben a társulati tagok közül, felerészben azok legényei közül választandók. Az előbbieket a társulati gyűlés vagy a társulati tagok egy más képviselte, az utóbbiakat a társulat legényei vagy azoknak képviselte választja. Az elnököt a felügyelő hatóság nevezi ki, ennek nem kell a társulathoz tartoznia. 2. Az ülnökké való választást csak azon esetekben utasíthatni vissza, a melyekben a gyámság visszautasításának helye van. 3. A választott bíróság határozatai elleni jogorvoslatnak a 120. a) §. szerint van helye. Az ipartársulati tagok, valamint legényeik és tanonczaik között felmerülő peres kérdésekben hozott határozatok egyelőre végrehajthatók. A végrehajtást a rendőri hatóságok teljesítik a birói végrehajtásra fennálló szabályok szerint. A határozathozatalra jogosított ipartársulati hatóság indítványára a rendőri hatóságnak köteleznie kell a tanonczoikat, hogy személyesen jelenjenek meg az előbb említett hatóság előtt.

100. e) §. Azon ipartársulat kerületére nézve, a melyek működése a tanoncügy terén sikeres volt, a felsőbb közigazgatási hatóság a felügyelő hatóság meghallgatása után elrendelheti: 1) Hogy

a tanonczviszonyból eredő, a 120. a) §-ban megjelölt peres kérdések, az egyik fél kérelmére az illetékes ipartársulati hatóságok által döntendők el még akkor is, ha a munkaadó, daczára annak, hogy a társulatban képviselt iparágat folytat és a társulatba való fölvételre képesítve van, nem tartozik az ipartársulathoz; 2) hogy a társulat által a tanonczviszony rendezésére, valamint a tanonczok kiképzésére és megvizsgálására kibocsájtott szabályok akkor is kötelezők, ha az iparos-tanító az 1. pontban megjelölt munkaadók közé tartozik. Ha ezek szerint ipartársulathoz nem tartozó iparosok tanonczai megvizsgálandók, a vizsga oly bizottság előtt történik, a melynek tagjait fele részben az ipartársulat, fele részben a felügyelő hatóság nevezi ki.

104. a) §. Nem ugyanazon felügyelő hatóság alatt álló ipartársulatok, feladataik közös teljesítése, valamint a képviselt ipartársulatok közös ipari érdekeinek ápolása céljából, ipartársulati szövetkezetet alkothatnak. Az ipartársulat belépéséhez a társulati gyűlés beleegyezése szükséges.

104. b) 104. c) §§. Az ipartársulati szövetkezet alapszabályainak tartalmáról, az alapszabályok megerősítéséről, a szövetkezeti előjáróság kötelességeiről, az ipartársulati szövetkezet előjáróságának és képviselőténak gyűléseiről, jogairól, a szövetkezet feloszlásáról intézkedik.

Büntető határozatok : Százötven márkáig terjedő pénzbírsággal, nem fizetés esetén négy hétig terjedő fogsággal büntették az, ki a 131. §. harmadik pontjával ellentétben, tanonczot foglalkoztat, vagy a ki 100. e) §. 2. bekezdés alapján hozott határozat ellen vét. Harmincz márkáig terjedő pénzbírsággal, nem fizetés esetén nyolcz napig terjedő fogsággal büntették az, ki a nélkül, hogy valamely ipartársulat tagja lenne, magát ipartársulati-mesternek (Innungsmeister) jelöli meg.

Végrehajtási határozatok : Az ezen törvény életbeléptekor fennálló ipartársulatok, a melyek 1885 végeig nem alkalmazzák alapszabályaikat ezen törvény határozataihoz, a központi hatóság által felszólíthatók, hogy ezt bizonyos idő alatt teljesítsék. Ha a társulat nem félel meg ezen felszólításnak, a központi hatóságnak joga van azt fölösztatni.

E törvény, melylyel jelentőségénél fogva behatóbban kell foglalkoznunk, sajtóságos viszonyoknak köszöni lételetét. A kormány

magán ezen viszonyokat következőleg jellemzi : „Minél inkább behatolt a mozgalom a kisiparosok körébe, éle annál inkább az ipartörvény alapját képező elvek ellen fordult, és lassan-lassan oly követelményeket támasztott az ipartársulatoknak adandó jogok és előjogok tekintetében, a melyeket a mozgalom megindítója nem helyeselnek. Azon reményről, hogy az ipartársulatokat a törvény jelenlegi rendelkezései alapján fel lehessen éleszteni, már az érdeklettek körében uralkodó hangulat miatt is le kell mondanunk. Az erre vonatkozó tárgyalásoknál az ezzel foglalkozó hatóságoknak nagyobb része azon meggyőződést nyerte, hogy az elérni óhajtott cél érdekében az ipartörvény határozatait meg kell változtatni, mert azok egyrészt nagyon megfosztották az ipartársulatokat nyilvánjogi jellegűktől, és elvonták azoktól a feladataik teljesítéséhez szükséges eszközöket, másrészt nagyon korlátozták belviszonyaik rendezése tekintetében. Sikeres eredménye lesz-e a törvény megváltoztatásának, mely segít a jelzett hiányokon, az lényegileg attól fog függni, hogy fogadja a kézműiparos osztály a neki nyújtott eszközt, a melylyel erőteljes szervezethez juthat. Ha e tekintetben kételyek állanak is fenn, a törvényhozás ezen magában véve jogosult mozgalommal szemben nem habozhat a rendelkezésére álló eszközöket nyújtani és e végből a kézműiparosok követeléseit annyiban teljesíteni, a mennyiben az a fennálló ipartörvény alapelveivel és a közérdek oltalmával összeegyeztethető.“

A törvényhozás tehát kényszerhelyzet előtt állott : az iparosok követeléseit, a melyek között a legjelentékenyebb a kényszertársulat volt, nem akarta megadni, de mégis jóakaratot kívánt mutatni az iparosoknak alapjában véve jogosult, de céljaiban messze menő mozgalma iránt s így megalkotta a 100. e) §-ban foglalt közvetett kényszert. A törvény egyéb intézkedései ellen alig lehetne indokolt kifogást emelni, a 100. e) §. intézkedései azonban komoly aggodalmakra adhatnak okot — ha megvalósíttatnak. Ezen szakasz első pontja sérti azon mindenkit megillető jogot, hogy illetékes és pártatlan bíróság által ítéltessék meg, mert a szóban forgó esetben kijelölt választott bíróságot senki sem tekintheti pártatlannak. Hiszen éppen azért jelöltetik ki a bíróság hozzá nem tartozó felek ügyeiben illetékesnek, hogy az ez által keltett aggodalom, a társulat kötelékébe való belépésre indítsa azokat, a kik ezen belépést célszerűnek nem látják. A szakasz második pontja tág tért nyit az

ipartársulatok rosszakaratának a belépni nem akaró iparos irányában, a ki ennek kikerülése végett, föltéve, hogy ezen intézkedés megvalósíttatik, azon alternativa elé van állítva : vagy be kell lépnie az ipartársulaba, vagy le kell mondania a tanoneztartásról, mert önérzetes iparos nem tűrheti azon szüntelen bosszantást és rosszakaratot, a melyre ezen szakasz alkalmat ad. Ezen intézkedések némi correctivuma található a német közigazgatási hatóságok ismeretes lelkiismeretességében; az államnak azonban nem lehet feladata, oly helyzeteket teremteni az ipari életben, a melyek a közigazgatási hatóságok minduntalan beavatkozását igénylik.

A törvény vissza akarja adni a kézműiparnak állítólag elveszett erkölcsi alapjait, s e czélból tág hatósági jogkörrel ruházza föl az ipartársulatot tagjai irányában. Ez ellen elvi kifogás alig emelhető, mert mindenki tudja a belépéskor, minő jogokat nyer és minő kötelezettségeket kell vállalnia. Az ipartársulati tagok által foglalkoztatott legények jogai és terhei nincsenek ugyan egyenlően megosztva, de befolyásuk a társulat egyik legfőbb tevékenységi körére, a biráskodásra elegendően biztosítva van. Az élet fogja megmutatni, hogy szükséges és czélszerű volt-e, a hatósági és ipartársulati közegek között azon concurrentiát megteremteni, a melyhez e törvény végrehajtása vezetni fog. Mi nem reméljük, mert ezen intézkedések nem valósíthatják meg azon reményeket, a melyeket az iparosok a testületi szervezéshez kötnek. Mutatja ezt az eddigi eredmény is, mert noha a német kormányon nem mult a törvény életbeléptetése, tudomásunk szerint mindössze egy társulat alakult az új törvény alapján. E szerint nem állott be az az előföltétel, a melytől a törvényhozás a törvény sikerességét függővé tette; a kézműiparosok nem ragadták meg a nyújtott eszközöket, hanem folyton messzebb menő követeléseik : a kényszertársulás és a qualificatio megvalósítására törekednek. Ezen követelésekre nézve a kormány következőleg nyilatkozott : „A kézműiparosok részéről sokszor követeltetett, hogy a kézműiparos-osztálynak egyrészt a kényszeren alapuló testületek föllállításával, másrészt azoknak az önálló iparüzésből való kizárásával, vagy a legényekkel való dolgozási jogtól való megfosztásával, a kik nem tagjai valamely ipartársulatnak, vagy nincsenek megvizsgálva, vagy az árúraktárak és a nagyipar korlátozásával, privilegizált állás biztosíttassék; ezt azonban a birodalmi gyűlés tanácskozásában egy oldalról sem

ajánlották, és nem is vehetni tekintetbe, mivel a fennálló ipartörvényhozás alapelveivel és az összesség gazdasági érdekeivel ellentézik.“ Németország törvényhozása ezen törvény megalkotása óta — a házaló-iparról szóló törvény kivételével — nem tárgyalt jelentősebb ipari kérdést, minden felől az új törvény hatását figyelik meg s míg erre nézve gyűjtetnek kielégítő tapasztalatok, addig függőben marad minden nagyobb fontosságú intézkedés. Jelenleg a munkakönyvek általános behozatala és a kereskedelmi és iparkamarák reformja foglalkoztatja a közvéleményt.

Az osztrák iparrendtartás revisiójának története a törvény életbelépésével majdnem egyidőben kezdődik, annak egyes részleteire terünk szűk volta miatt nem terjeszkedhetünk ki. A jelenlegi törvényhozási tárgyalás alatt lévő javaslatot 1880. december 16-án terjesztette be a kormány a birodalmi tanács képviselőházához, mely azt két nappal később külön bizottsághoz utasította. A kormányjavaslat kiterjedt az egész iparrendtartás revisiójára, a bizottság azonban időnyerés céljából mellőzte annak több címét és fejezetét s csakis az általános határozatokra, az önálló ipar feltételeire, az engedélyezési eljárásra, az iparjogok terjedelmére és gyakorlására, meg az ipartestületekre vonatkozó szakaszokat tárgyalta. Az iparügyi bizottság a kormány hozzájárulásával egyenesen gyökereknek nevezhető változtatásokat tett az előterjesztett törvényjavaslaton, a mely valószínűleg a bizottság által megállapított alakban fog törvényt nyé válni. A javaslat fontosabb szakaszai a következők:

1. §. Az iparágak beosztása. Az iparágak: a) vagy szabadok, b) vagy engedélyezettek, c) vagy kézműszerűek. Azon iparágak, a melyeknek üzését köztekintetek miatt külön engedélyhez kell kötni, engedélyezetteknek tekintendők. Kézműszerű iparágaknak olyanok tekintetnek, a melyek olyan ügyességet követelnek, a melyet az iparágban való tanulás és hosszabb alkalmazás által szerezhetni meg és a melyekre nézve ezen kiképzés rendszerint elegendő. A kézműszerű iparágakba való sorolás alól kivételnek a szorosabb értelem¹ en vett kereskedelmi iparok és a gyárszerűleg folytatott vállalatok. Mindazon iparágak szabadok, a melyek nem nyilvánítatnak engedélyezetteknek vagy kézműszerűeknek. A kereskedelmi minister a belügyministerrel egyetértőleg felbatalmaztatik, hogy rendeletileg állapítsa meg a kézműszerűeknek tekintendő iparágakat.

24. §. Kézműszerű iparágak megkezdéséhez, a szabad ipar

megkezdésére megállapított föltételeken kívül, a képesítés bizonyítása is szükséges, a mely a tanonczbizonyítvánnyal és ugyanazon iparágban való több évi legénykedésről szóló munkabizonyítvánnyal bizonyítható. A tanoncz- és munkabizonyítvány a testület előjárója és azon község előjárója által hitelesítendő, a melyhez az a tanító-iparos, illetőleg a munkaadó tartozik, olyan községekben, a melyekben az illető iparágra nincsen testület, a hitelesítést a községi előjáró eszközli. A felvételhez szükséges legényévek számát rendeleti uton állapítja meg a kereskedelmi minister egyetértőleg a belügyministerrel, a kereskedelmi és iparkamara és az illető testület meghallgatása után. Ezen bizonyítványok helyét olyan ipari iskolák (szakiskola, tanműhely és művezető-iskola, magasabb ipariskola mellett) sikeres látogatásáról szóló bizonyítvány pótolja, a melyekben az illető iparág gyakorlatilag és szakszerűen taníttatik. Hogy egyes különös tekintetre méltó esetekben lehetővé tétessék az egyik iparágból egy másik rokon iparágba átmenni, vagy rokon iparágakat egyidejűleg űzni, a tartományi politikai hatóság felhatalmaztatik, az illető iparágbeli testület, esetleg a kereskedelmi és iparkamara meghallgatása után az ezen §. első pontjában meghatározott képesítés kimutatásának elengedésére. Hasonlóképen felhatalmaztatik a tartományi politikai hatóság, hogy kivételes esetekben elengedhesse a tanoncz bizonyítvány felmutatását. Rendszeren nők által űzött kézműszerű iparág megkezdésére jelentkező nők a szükséges képesítést más módon is igazolhatják. Ezenképesítés igazolása az iparhatóság szabad belátására bízatik.

49. §. Az élet legszorgosabb szükségleteinek kielégítésére szolgáló cikkek kicsinyben való eladásánál, valamint a kéménysöprők-, csatornatisztítókra, személyszállítókra, közszolgákra maximális tarifák állapíthatók meg. Ezen tarifák a tartományi politikai hatóság által állapíttatnak meg a községi képviselő indítványára, az illető testület és kereskedelmi és iparkamara meghallgatása után és a létező viszonyok tekintetbe vételével. Ezen tarifák csak az illető községre nézve érvényesek és visszavonhatók.

106. §. első bekezdésül marad jelentéktelen változtatással a jelenlegi törvény 106. §-nak első bekezdése. 2-ik bekezdés : Az önálló iparosok tagjai, a testületben egyesült önálló iparosok segédmunkásai, hozzátartozói a testületnek.

108. §. A gyárszerűen űzött iparvállalatok tulajdonosai nem kötelesek a testületbe belépni.

114. §. A testület célja a közszellem ápolása, tagjai és hozzátartozói között az osztálybecsület föntartása és emelése, valamint tagjai és hozzátartozói közös ipari érdekeinek ápolása, előlegpénztárak, nyersanyagraktárak, árúcsarnokok felállításával, a közös gépüzem és más gyártási módok stb. behozatalával. Különösen tartozik gondoskodni : a) az önálló iparosok és segédek közötti rendezett viszonyok fentartásáról, a testületi szállók felállításáról és munkautmutatás berendezéséről; b) a tanonczügy rendezéséről, a tanonczok szakszerű és erkölcsi kiképzésére vonatkozó s hatósági megerősítés alá terjesztendő szabályzatok kibocsátásával; a tanonczidőre, a tanonczvizsgára s ezen szabályzatok ellenőrzésére, valamint a tanonczbizonyítványok hitelesítésére vonatkozó szabályzatokról; általában a tanoncztartásra vonatkozó szabályzatokról, a tanonczok számának megállapításáról a legények számához képest.

120. §. A segédeknek (legényeknek) segédek (legények) gyűlésévé kell alakulniok s mint ilyenek elnököt és hat választmányi tagot kell választaniok kartársaik közül, a kiknek működése három évre terjed. A segédek gyűlésének működését, valamint jogait és kötelezségeit az alapszabály határozza meg, mely hatósági megerősítés alá szorul. A segédek gyűlése elnökének választása az iparhatóság megerősítésétől függ.

120. a) §. A segédek gyűlésének hatásköre alá tartozik : a) a testülethez tartozó segédek (legények) érdekeinek oltalmazása és tárgyalása, a mennyiben ennek ápolása nem ütközik a testület céljaiba; b) a választott bírósági választmány tagjainak választása; az előljáráóság, a felügyelőbizottság és esetleg a betegpénztári közgyűlésre a legények sorából küldendő képviselők választása; c) a segédek sorából a testületi gyűlésre küldendő képviselők (2—6-ig) választása, a kiket ott óhajtsaik és panaszaiak előadása céljából tanácskozási jog illet meg; ezen kívül a segédválasztmány elnökének és tagjainak választása.

121. §. A testületek kötelezvék a segédeknek betegség esetén való segélyezésére külön intézeteket (betegpénztárakat) alapítani és föntartani vagy valamely fennálló és ezen törvény szabályainak megfelelő betegpénztárhoz csatlakozni. A betegpénztárhoz az önálló iparosok és a testülethez tartozó iparosoknál alkalmazott összes segéd munkások tartoznak hozzájárulni. Azon összeg, melyet az önálló iparosnak minden egyes segéd után sajátjából kell

fizetnie, nem lehet az egyes segédek járuléka felénél nagyobb. A segédek járuléka nem lehet több három százaléknál minden bérforint után.

Ezek az osztrák ipartörvényjavaslat legfőbb intézkedései, a melyek közül nem egy egyszerűen az újabb német törvényekből van lemásolva. A nélkül, hogy ezen a helyen a törvény egyes intézkedéseinek méltatásába akarnánk bocsátkozni, a mire alantabb lesz alkalmunk, lehetetlen meg nem jegyezni, hogy az új törvény majdnem minden egyes intézkedése a rendőri iparszabályozás jellegét viseli magán, s e tekintetben nagyon emlékeztet az 1811., de még inkább az 1849. porosz ipartörvényekre. Az osztrák iparrendtartás eddig is rendkívül bureaukritikus jellegű volt, a jelenlegi még sokkal nagyobb mértékben az lesz — az ipari élet javára-e, azt bajos lenne állítani. Az iparágak hármas felosztása szerencsétlennek mondható, annál is inkább, mert a felosztásnak nincs semmi szilárd alapja; az, különösen a kézműszerű iparágakat illetőleg a, kormány tetszésére van bízva. A javaslat a testületek alakjában visszaállítja a céheket azok hármas társadalmi tagozatával, a nélkül, hogy megadná a testületeknek a jogok azon teljességét, a mely a céheket életképessé tette.

Az újabb német és osztrák törvények közös vonása az, mint fentebb is kiemeltük, hogy főleg a kézműipar sorsán akarnak segíteni; az út azonban, a melyet e célból választottak, eltérő és ez eltérés legjobban mutatja a felfogás különbözőségét. Németország megalkotta először az 1878. július 17-ki törvényt, mely egyetemes szabályokat hozott be azon a téren, a melyen a bajok legélénkebben voltak érezhetők; elegendő biztosítékokkal vette körül a tanoncz-és munkásügyet, a melynek rendezése kielégitheti a munkaadók érdekeit is, de megfelel a köztekinteteknek is. Ausztriában mellőzték az erre vonatkozó szakaszok tárgyalását, de megteremtették a kézműszerű iparág fogalmát, illetőleg annak kategóriáját, mert a fogalmat meghatározni nem tudták s tágkörű hatáskörrel ruházták fel az iparos testületeket, ezek elé utalván a tanonczügy rendezését is, holott Németország a megfordított s helyesebb sorrendben járt el. Az újabb törvények, a magyar sem, nem ismerik a „mester“ fogalmát, ennek helyébe „az önálló iparos“, a „vállalkozó“, a „munkaadó“ fogalma lépett s a jogalkotás irányára nézve jellemző az is, hogy míg az 1878. július 17-ki törvényben a mester szó elő

sem fordul, mert az jogilag meghatározhatlan, addig az 1881. július 18. törvény már mestereket említ.

Ismervén az újabb törvényhozás irányát, azon elveket, a melyek közép Európában foglalkoztatják az iparos közvéleményt, átérthetünk azon ügyek taglalatára, a melyek nálunk az ipartörvény revisiójának kérdését alkotják *).

VI. A revisionalis törekvések.

A magyar ipartörvény revisiójára czélzó mozgalom a törvénynyel egy időben keletkezett. A törvényhozás által letárgyalt javaslat szentesítése előtt két nappal, 1872. februárius 25. és 26-án a hazai iparosság egy része országos iparos gyűlésre gyűlt össze az ország fővárosában, hogy az utolsó órában felemeljék szavukat a törvény tulságos szabadsága ellen és a kötelező testületi szervezet föntartása érdekében. Kivánságaikat sem a kormány, sem az országgyűlés nem vette figyelembe. Ez volt az azóta folyton tartó mozgalom kiinduló pontja, a mely ma annyiban elérte czélját, hogy az ipartörvény revisiójának nagy kérdése napirendre tűzetett.

Ezen tizéves mozgalom történetének minden egyes részletére nem terjeszkedhetünk ki, czélunkhoz képest elég, ha annak főmozzanatait jellemezzük. Az I. országos iparos gyűlés után a kecskeméti ipartársulat köriratilag szólitotta föl az ország összes iparosait, hogy a kereskedelmi és iparkamarákba ne válaszsák meg képviselőiket. Ennek a kezdeményezésnek nagyobb eredménye nem

*) L. az egész fejezetre : Verhandlungen der dritten Generalversammlung des Vereins für Socialpolitik, am 10., 11. u. 12. oktober 1875. Herausgegeben von Ständigen Ausschuss. Leipzig, Duncker u. Humblot. 1875.; Verhandlungen etc. des Vereins für Socialpolitik am 8., 9. u. 10. oktober 1877. Leipzig, 1878. — L. Jakobi : Reichsgewerbeordnung, Berlin, Fr. Kortkampf. — L. Jacobi : Die Innungen nach dem Reichsgesetz vom 18. Juli 1881., Berlin, Fr. Kortkampf. -- Entwurf eines Gesetzes betreffend Abänderung der Gewerbeordnung, nebst Begründung; Berlin. Fr. Kortkampf. — Entwurf einer Gewerbeordnung sammt motive. Regierungsvorlage. Wien, 1880. k. k. Hof- u. Staatsdruckerei. — Bericht des Gewerbeausschusses. 580 der Beilagen zu den stenogr. Protokollen des Abgeordnetenhauses. IX. Session.

lett s a mozgalom szünetelt 1876-ig, midőn a szegei kiállítás alkalmából tartott iparos értekezlet az ipartörvény revisiójának szükségét nyomatékosabban hangoztatta. Ezen értekezlet a kötelező ipartársulatok behozatalát, az iparosokra nézve az elméleti és gyakorlati képzettség igazolásának kimondását, az ipartársulatok szövetségének szervezését, az iparbizottságok föllállítását, a segédekre nézve a munkakönyvek behozatalát stb. követelte. Majd nem ugyanezen időben az országos magyar iparegyesület is foglalkozni kezdett az ipartörvény revisiójával s beható tanácskozás után 1876. január 10-én törvényjavaslat alakjában memorandumot nyújtott be a képviselőházhoz, a melyben megjelölte az ipartörvény módosítandó szakaszait, u. m. a törvény III. fejezetének 39, 41, 42, 47. és 58. §§-ait, továbbá az egész IV. fejezetet és a VI. 98. §-át. Az ezen szakaszok helyébe lépő fontosabb határozatok főbb vonásokban a következők: 1. Tanoncot tartani minden önálló iparosnak szabad, ha csak be nem bizonyítottatik, hogy a tanonc iránti törvényes kötelességeinek teljesítésére képtelen. 2. A tanszerződés az ipartársulat közbenjárásával kötendő. A tanidő lefolyása után a tanítómester által tett nyilatkozat alapján az illető ipartársulat a tanonc részére oklevelet állit ki s a szülő vagy gyám kivánságára a tanonc szakbeli jártasságát is tanusítja. 3. A felszabadult munkás számára munkakönyv állittatik ki, a mely a munkába lépés, a munkából való kilépés, valamint a foglalkozás számára tartalmaz rovatokat. 4. Minden iparos társulatban állani, illetőleg mint tag valamely társulat költségeinek fedezéséhez járulni köteles. Az ipartársulatok feladata: a) Az iparos szaktanítást előmozdítani, a tanoncokat nyilvántartani, az iskoláztatás és szaktanítás fölött fölügyelni. b) Az iparosok és segédszemélyzetök közötti viszonyra vonatkozó törvényes határozatok érvényesítésében eljárni, az ezek közötti surlódásokat és peres kérdéseket békéltető bizottságok útján kiegyenlíteni. Több ipartársulat iparszövetséggé egyesülhet. 5. Az ország helyi központjaiban mint másodfoku ipari közegek, iparkamarák létesítendőek, mint központi közeg pedig az országos ipartanács állitandó fel, fele részben az iparügyi miniszter, fele részben pedig a kamarák által választott tagokból. 6. A segéd munkások részére külön segélypénztárak szervezendők minden iparhatóság területén.

A mozgalom ezután újra lecsöndesült, míg végre az 1879-ki

székesfehérvári kiállítás alkalmából Budapesten tartott II. országos iparos-gyűlésen tetőpontját érte el. Az 1879. május 31-én és június 1-én tartott iparos-gyűlésen 579 ipartestület volt képviselve 817 küldöttel, a kik két napi vita után a következő határozatokban állapodtak meg :

I. Az 1872-ki ipartörvénynek gyökeres átvizsgálása és módosítása szükséges :

1. Azon irányban, hogy az iparral foglalkozók közös szakérdekeiknek előmozdítására oly kötelező ipartársulatokban szerveztessenek, melyek az iparral foglalkozók összeségét felöleljék, és melyek keretéből magát egy iparüző se vonhassa ki ;

2. Azon irányban, hogy a szakmabeli kiképzést, valamint a készülő iparosok szellemi és erkölcsi nevelését a létesítendő ipartársulati szervezet útján hatályosan előmozdítani és ellenőrizni lehessen.

II. A létesítendő szervezet a gyakorlati élet kívánalmaihoz képest, három foku közegekből álljon.

1. Az érékazonosságban álló iparosok közvetlen közreműködésére támaszkodó helyi és illetőleg szakmai csoportokból (kötelező ipartársulatok).

2. Eme csoportok képviseltetése útján az ország nagyobb iparos központjain alakítandó másodfoku testületekből (iparkamarák).

3. Az egész iparszervezet működésének egyöntetű vezetését lehetségesítő központi közegeből (központi ipartanács).

III. A kötelező ipartársulatok oly testületi jogokkal és hatáskörrel látandók el, a minőt hatályos működhetésük megkiván. E hatáskörhöz tartozik különösen : a) tanonczok szegődtetésénél való közbejövétel, a tanonczok szakmabeli kiképzése és nevelése feletti felügyelet és a felszabadítandó tanonczok szakmai megvizsgálása ; b) a segéd munkások (iparos segédek) szakmabeli és szellemi továbbképzésének elősegítése, valamint a munkaadók és munkavevők közötti viszonyoknak rendszeres felügyelete (munkakönyveknek kötelező behozatala alapján) ; végül a munkaadók és segéd munkások közötti viszályoknak békés kiegyenlítése.

IV. Önálló kézműiparos csak az lehet, ki igazolni képes, hogy megkezdendő iparát tanulta.

Ezek a II. országos iparos-gyűlésnek az ipartörvény módosítására vonatkozó megállapodásai. Ezeken kívül foglalkozott még az iparos-gyűlés más ügyekkel is, a melyekre nézve a következő határozatokat hozta :

az iparos-oktatást továbbképző iskolák, ipari középtanodák, műipar-iskolák felállításával kell szervezni ;

a kézműipart a nagy iparral versenyre képesítő közkereseti szövetkezetek létesítendőik és terjesztendőik ;

az állami és hatósági szükségletek lehetőleg a hazai ipar által fedezendőik ;

a vásárügy törvény útján rendezendő ;

az önképző és önsegélyző iparos ifjúsági egyesületek terjesztendőik ;

a házalás és a fegyenczipar a kézműipar érdekeinek szem előtt tartásával szabályozandó és azok versenye a kézműiparral szemben korlátozandó.

A II. országos iparos-gyűlés központi bizottsága 1879. évi október 6-án tartott üléséből kérvényt nyújtott be az országgyűlés képviselőházához, melyben az iparos-gyűlés kívánalmainak és javaslatainak érvényesítését kérte. A képviselőház a kérvényt a közgazdasági bizottsághoz utasította, mely azt határozati javaslatában, felhasználás és szorgos figyelembe vétel végett a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszternek javasolta kiadatni. A képviselőház elfogadta ezen javaslatot s mellőzte Mocsáry Lajos és társai javaslatát, mely utasítottatni kívánta a minisztert, hogy „az 1872. évi ipartörvény módosítása iránt terjeszsen elő a következő ülészek alatt tárgyalható javaslatot, melyben alkalmazva legyen azon elv, hogy az iparosok társulati kötelekbe való lépésre köteleztesenek, valamint alkalmazva legyen azon elv is, hogy az önálló iparüzés szakképzettségtől föltételeztessek.“ A képviselőház ezen határozata nemesak az országos iparos-gyűlés központi bizottságának kérvényére vonatkozik; a ház előtt a hasonló tartalmu kérvények egész halmaza feküdt, többek közt az országos magyar ipar-egyesületé, mely lényegében megegyezett az iparos-gyűlés kérvényével, egyes kívánalmaiban azonban még ezen is túl ment, pl. az önálló kézműipar üzésének föltétlenül nemesak a tanulás igazolásának kimondását kívánta, hanem a 24 éves életkort és három évi

gyakorlati foglalkozást is. A képviselőház mindezen kérvényeket fenti határozatával intézte el.

Az országos iparos-gyűlés megállapodásai a sajtóban nem tárgyaltattak oly behatóan, mint a különböző ipartársulatokban és egyletekben. A napi sajtó csak épen a gyűlés alkalmából foglalkozott ezen ügyekkel, alaposabb megvitatásuk elmaradt; maradandóbb becű irodalmi mű mindössze kettő keletkezett ezek alapján. Az egyik *Hegedűs Sándor* értekezése a „Budapesti Szemle“ 1880. 44. számában, a másik *Gelléri Mór* könyve „Az iparügy napikérdései“. Hegedűs Sándor „Iparunk és az ipartörvény“ czimű értekezésében mindenekelőtt az ipartörvény hatásával foglalkozik és a külföldi tapasztalatok nyomán kimutatja, hogy az iparosok által panaszolt bajok mindenütt előfordulnak, azok egyetemesek s így okaik is mélyebben keresendők, mint rendesen szokták. Bebizonyítja, hogy az ipartörvény jól hatott iparunk fejlődésére. Az iparosoknak az ipartörvény módosítására vonatkozó kívánalmaihoz nem járul; nem ellenzi az ipartársulatok hatáskörének bővítését, de nem fogadja el a fönt ismertetett háromfoku iparszervezetet; rendkívüli tájékozottsággal ismerteti a külföldi törvényhozások és kormányok eljárását s az állam és társadalom feladatául első sorban a szakoktatás emelését jelöli ki. Az iparbiróságok behozatalát óhajtja, mert általa sokat lendíthetni a munkarenden. Hegedűs Sándor tudományos és behatóan szakszerű értekezésével szemben, Gelléri Mór könyve népszerűnek mondható. A mű egyszersmind beszámoló jelentés azon ipartársulatoknak, melyeket szerző képviselt az országos iparos-gyűlésen s ez megmagyarázza a tárgyalás modorát. Szerző elfogadja az iparos-gyűlés összes megállapodásait, kivéve a qualificatiót, a melyet azért nem helyesel, mert „nem vihető keresztül és nem lesz általa a bajon segítve“.

Báró Kemény Gábor földmivelés-, ipar- és kereskedelmi minister az iparos-gyűlés kérvényének képviselőházi tárgyalása alatt ígéretet tett arra nézve, hogy az ipartörvény revisiójának megbeszélése végett szaktanácskozmányt fog egybehívni, s ezen ígérethez képest 1880. évi augusztus 18-án kelt rendeletével a kereskedelmi és iparkamarákat ugyanazon év szeptember 10-re egyetemes gyűlésre hívta össze. A kamarai gyűlésen a tizenhárom kamarának negyven képviselője volt jelen s a tanácskozások b. Kemény Gábor minister és dr. Matlekovics Sándor államtitkár váltakozó elnök-

lete alatt. nyolcz ülésen át, szeptember 18-ig tartottak. A kamarai gyűlés elé terjesztett kérdőpontok között a legfontosabbak a következők :

1. Az 1872. évi VIII. törvényzikk 1. §. fentartandó-e vagy nem? Ha nem, mily feltételeket kellene követelni? még pedig valamenyny i iparágnál-e (odaértve a kereskedést és gyáripart is), avagy csak bizonyos iparágaknál? és ez utóbbi esetben mely iparágaknál?

2. Kielégítő-k-e az ipartörvény intézkedései az ipartársulatok tekintetében? Ha nem, minő intézkedések szükségesek?

3. Czélszerű-e az I-ső foku iparhatóságok eddigi szervezete? Ha nem, mily szervezet látszik czélszerűnek? Nem volna-e czélszerű, közvetlenül az iparral foglalkozókból a hatóság közbenjárása mellett bizonyos ügyekre nézve, valamely közeget létesíteni?

4. A II. foku iparhatóság jelen szervezete helyesnek bizonyult-e? Ha nem, mily szervezet látszik czélszerűnek? Nem volna-e czélszerű bizonyos ügyeket I. foku elintézés végett, az ipar- és kereskedelmi kamarákra bizni? Ha igen, szükséges-e és minő változtatás e végből a kamarák szervezetén?

5. Czélszerű volna-e a törvénybe oly intézkedést felvenni, mely több társulatnak szövetkezését, esetleg egy központi ipartanácsnak felállítását szabályozza?

6. Kielégítő-k-e az iparbizottságok tekintetében a törvény 98. §-ban foglalt törvényes intézkedések? Ha nem, mily törvényes intézkedések volnának ezen intézmény érdekében teendők?

7. Helyes-e az ipartörvény 39. §-ának az az intézkedése, mely szerint tanonczot tartani minden önálló iparosnak szabad? avagy szükséges e a tanoncztartási jognak megszorítása? Ha igen, minő feltételek állapittassanak meg erre nézve?

8. Elégséges-e a törvény 41. §-ának az az intézkedése, mely a tanonczok föl vételét szabályozza? Nem volna-e szükség, hogy a tanoncz föl vételénél valamely közeg közbenjárjon?

9. A tanszerződés felbontását tárgyazó törvényes intézkedések kielégítő-k-e; ha nem, mikép egészítendők ki?

10. A tanidő befejeztével az iparos részéről az ipartörvény 47. §-a értelmében kiszolgáltatandó bizonyítvány elégséges-e, avagy szükséges-e, hogy a tanidő befejezésével a tanoncz képessége más

közegek (és mely közegek) közbejöttével igazoltassék? — ha igen, mire terjedjen ki az igazolás? — a gyakorlati képességre, az elméleti tanulmányokra, — vagy mindkettőre?

11. Szükséges-e a törvényben a tanidő tartamára nézve intézkedni, avagy hagyassék-e az fönn jövőre is a munkaadó és a tanonc között létesítendő megállapodásnak?

12. Szükséges-e a segédek (és munkások) számára munkakönyveket meghonosítani? Ha igen, lehet-e azokat minden iparág-nál (ideértve a kereskedőket és a gyáripart is) követelni? Mily tartalmuak legyenek a munkakönyvek?

13. Szükséges-e a segédeket (kereskedelmi segédeket és gyári munkásokat is) arra kényszeríteni, hogy munkabérükből segélyző alapokhoz járuljanak? Ha igen, az illető munkaadók felelősséggel terhelhetők-e ezen járulékok pontos befizetésére nézve. Törvény- vagy hatósági szabályrendeletek által szabályoztassanak-e ezen segélyalapok, és mily elvek szerint?

14. Az ipartörvénynek a gyári munkásokra vonatkozó intézkedései kielégítők-e, ha nem, miként pótlandók?

15. Kielégítők-e a kamarák szervezetéről szóló törvényes intézkedések? Ha nem, minő változtatások volnának teendőek?

16. Kielégítő-e a kamarák jelenlegi száma? s ha nem, minő kamarai kerületekre volna az ország beosztandó?

17. Helyes volna-e az illetékeket nem egyes kamarai kerületek szerint, hanem az ország valamennyi ipárosai és kereskedőitől egységes kulcs alapján szedni.

A kérdések tehát világosak, egyenesek s az ügy minden részletére kiterjedők voltak, a mit a feleletekről épen nem mondhatni. Az enquête csak véleményadás végett lévén összehíva, a kérdések nem döntettek el szavazással s így nem állapíthatni meg, hogy miben egyezett meg az enquête az egyes kérdésekre nézve: ez különben nem is fontos, mert ilyen ügyekben nem a szavazatok száma, hanem az érvek erőssége dönt. Az értekezlet azon tagjai, a kik az országos iparos-gyűlésben vagy az országos magyar iparegyesület tanácskozásaiban tevékeny részt vettek, az 1., 2., 8., 9., 10., 12. kérdésre ennek szellemében válaszoltak; mások, mint a sopronyi és pozsonyi kamara küldöttei még ezen követelményeken is tulmentek; számosan a jelenlegi intézkedések fentartása mellett nyilatkoztak, hangsúlyozva azonban a törvény végrehajtásának szükségét. Az ügy

érdemére nézve felhozott érvekkel alább fogunk foglalkozni, midőn egyenként tárgyaljuk az ipartörvény revisiója körül fölmerülő kérdéseket.

Az egyetemes kamarai gyűlés tanácskozásait tartalmazó munkát elkészülte után b. Kemény Gábor miniszter második értekezletet hívott össze az ipartörvény revisiója ügyében, a melyben Ráth Károly, Kautz Gyula, Helfy Ignác, György Endre, gr. Apponyi Albert, Hegedüs Sándor, Falk Miksa, Baross Gábor, Láng Lajos, Zsigmondy Vilmos, Lukács Béla, Mudrony Soma országos képviselők, br. Kochmeister Frigyes és Finály Henrik kereskedelmi és iparkamarai elnökök, Streitmann József, Csepreghy János, gr. Zichy Jenő, Thék Endre, Neuschloss Marcell, Pauer Leo, Machlup Adolf, Mendl István, Röck Szilárd, Dapsy Victor, Krausz Lajos, az országos m. iparegylet részéről Havas Sándor, Steinacker Ödön, a magyar ált. iparegylet részéről gr. Károlyi István, Keleti Károly, az országos gazdasági egylet részéről Kerkapoly Károly, br. Liphay Béla, az orsz. erdészeti egylet részéről Bedő Albert, a kereskedelmi csarnok részéről Neuwelt Ármin, Dr. Földes Béla, a mérnökegylet részéről Langfelder Frigyes, Ney Béla vettek részt. A kormány által előterjesztett kérdőpontok a kötelező ipartársulatokra, a qualificatióra, a segéd munkások segédalapjaira, az iparhatóságok szervezetére vonatkoztak. Ezen értekezlet tanácskozása hatott leginkább a kérdések tisztázására, annak eredményeit alább minden egyes pontnál tekintetbe fogjuk venni.*)

*) L. az egész fejezetre nézve : Törvényjavaslat az 1872. VIII. czk. módosításáról. Beterjeszti az országos m. iparegyesület igazgatósága nevében Tisza László elnök, Mudrony Soma igazgató. — A második országos iparegyesület emlékkönyve. Budapest, 1880. Kiaaja a központi bizottság. — Golléri Mór : Az iparügy napi kérdései. Budapest, 1880. Aigner Lajos. — Hegedüs Sándor : Iparunk és az ipartörvény, a „Budapesti Szemle 1880. márczius—áprilisi füzetében. — Az ipartörvény revisiója ügyében egybehívott egyetemes kereskedelmi és iparkamarai gyűlés tárgyalásai. Budapest, 1880. — Az ipartörvény revisiója ügyében egybehívott második értekezlet tárgyalásai. Budapest, 1881.

PÉNZRENDSZERÜNK MEGVÁLTOZTATÁSA.

(PÁLYADIJT NYERT MUNKÁLAT.)

Két közlemény.

II.

Vizsgálatunk folyamán a *nemzetközi egységes pénznem* kérdéséhez jutunk. E világpénz eszméje, mely az 1867-iki „conférence monétaire internationale“ értekezéseinek tárgyát képezte, nem valósulhatott ugyan sem ez értekezleten, sem azóta, de az eszme megmaradt és olykor-olykor ismét feléled; és midőn pénzrendszerünk megváltoztatása forog szóban, mi sem fekszik közelebb, mint megvizsgálni e tárgyat valamely fennálló idegen vagy létesítendő nemzetközi rendszerhez való csatlakozás szempontjából.

Vajjon fog-e valaha ily világrendszer létesülni, — ki annak megmondhatója? De közel jövőben csak nehezen. És miért? Bamberger (Reichsgold) azt mondja, mert veszélyes és káros; Knies (Weltgeld und Weltmünze) mert lehetetlen. Talán még azért is, mert sürgősségetlen, vagy legalább nélkülözhető, amennyiben minden egyes állam törvényes pénznemei bizonyos feltételek mellett magukban rejlik a képességet a nemzetközi forgalom pénzévé válni és pedig *ugyanazon feltételek mellett*, melyek akármily világrendszer megalakulásához is okvetlenül megkivántatnak. Könnyebben véljük magunkat megértethetni, ha a bel- és külföldi forgalom egymás-közi viszonyát valamivel behatóbban megvilágítjuk.

Minden adás-vevés, ha a két fél nem egy állam alattvalója, csak akként képzelhető, hogy vagy az eladó keresi fel ellenfelét saját lakhelyén, vagy emez elébe jön amannak, és hogy a megközeletés lehetségessé váljék, első feltétel, hogy az idegen állambeli ugyanazon alapra helyezkedik, melyen eladó vagy vevő ellenfele áll.

Az angol kereskedő t. i., ha áruát Franciaországban elhelyezni kívánja, azt csak úgy fogja tehetni, hogy árszabásaiban a francia viszonyokat veszi alapul, nem sterling fontokban és shillingekben, hanem frankokban és centimekben fogja árait megállapítani, mert a francia vevő vásárlásait *pénzben* akarja megfizetni: *pénzt* pedig mást mint *frankot* nem ismer. Viszont ha a francia Angliában szándékozik vásárlásokat tenni, szükséges, hogy *pénzzel* lássa el magát és pedig olyannal, mely Angliában *pénznek* el is fogadtatik, tehát sterlingösszeggel. E szerint a belföldi és külföldi forgalom egy azonos alapja az, hogy vétel és eladás csak az állam által kibocsátott, biztosított *pénz* mellett történhetik, ebből kifolyólag pedig a külföldi forgalom jellemző vonása, hogy minden adás-vevés e forgalomban kétszeres műveletet tétel fel. *A* ugyanis ha *B* idegen állambeli gyárostól vett búrsonyát megfizetni kívánja, el kell hogy lássa magát *B* gyáros lakhelyén járatos pénznemmel vétel útján: a megvett búrsonyért szükséges összeget *vennie* kell. A megfordított esetben pedig ha *B* eladott árúért *A* állambeli pénzét kell hogy elfogadja, az árúkkal egyidejűleg az idegen pénzt is kénytelen *eladni*.

E kétszeres adás-vevést, mely a külföldi forgalom egy jellemző alapvonását képezi, azon körülmény teszi szükségessé, hogy az állam saját bélyegével ellátott pénznemei részére a területén létező egyéb pénznemekkel szemben kivételes helyzetet teremtsen, melynél fogva csak az előbbieket szerepelhetnek pénz gyanánt és bírnak adósság törlesztési képességgel, míg az utóbbiak — addig míg idegen területen vannak — csak tartalmuk valóságos tárgyi értékével bírnak. De ez állapottal semmi összefüggésben nincs a viszony, melyben a belföldi pénznem belső tartalmát illetőleg akármilyen külföldihez áll; szintartalomra, nagyságra, darabolásra *teljesen azonos* pénznemek közt ugyan-e viszony áll fenn mindaddig, míg azok különböző államok által egymástól önállóan bocsáttatnak ki azon engedmény nélkül, hogy azok kölcsönösen az idegen állam által ép-ugy mint a kibocsátó által teljes értékű, minden tartozás kiegyenlítésére törvény szerint képesített pénzként elfogadtatnak. Mindaddig, míg ily megállapodás nem létesül, a mienkkel teljesen azonos, de idegen állam bélyegével ellátott pénzdarab nálunk csak árúnak fog tekintethetni.

A külföldi forgalom ekként minden államra nézve megállá-

pitja az idegen állambeli pénznemek árfolyamát, mely a külföldi forgalom hullámzásaitól — kereslettől és kínálattól — függ, mint minden más jószág ára és mint minden más áruénál, itt is az árfolyam ingadozásainak határa felfelé és lefelé meg van szabva azon körülmény által, hogy mennyiben lehetséges a kereslet és kínálat önkényes szabályozása. Ez árfolyamingadozások jelentékenyebbek ott, hol a rendelkezésre álló mennyiség gyarapítása vagy kevesbítése nehézséggel jár, vagy időnként épen lehetetlen és másfelől csekélyebbek, hol ily szabályozás könnyű szerrel lehetséges. Az első az eset oly országok között, a melyeknek pénznemei különböző anyagból készítvék, s a szükségelt idegen pénzüsszeg csakis tényleges vásárlás útján szerezhető meg: itt tehát mint árúk közt egyáltalában, folyton ingadozó, meg nem határolt értékviszony létezik, melynek alakulása csakis a kereslet- és kínálatnak van alávetve. Ellenkezőleg oly országok vagy államok között, melyek ugyan külön önálló rendszeren alapuló, de ugyanazon anyagból készített pénznemekkel bírnak, az egyes pénznemek értékviszonya az illető szintartalom súlyszámai által van megállapítva, az árfolyamingadozások határa pedig azon nehézségek összege által, melylyel az anyagnak a szükséges alakba hozatala jár. Ez egyszerű tény, mely megmutatja azt, hogy az egyes államok gazdasági jóléte megkívánja, miszerint a pénzrendszerek alapját képező fémananyag helyes választása által az egymással való érintkezés, a nemzetközi forgalom fejlődése előmozdittassék, — (egyszersmind bebizonyítja azt is, hogy mindazon előnyöket, melyeket egy egységes világpénz bevezetésétől várhatunk, elérjük a különféle *fémrendszerek* egységesítése által; mert ez egységesítés folytán a külföldi pénznek (és velök a külföldi váltók) árfolyamainak hullámzása az anyag átalakításának nehézségei által lévén meghatározva, az egész kérdés azután csak arra szorítkozhatik, hogy e nehézségek a lehető legkisebb mérvre szállittassanak le és a külföldi váltóárfolyamnak állandósítása a lehető legnagyobb kiterjedésben eszközöltessék.

E cél kétségkívül legteljesebben az által volna elérhető, ha *egy* pénzrendszer fogadtatnék el — állami egyezségek alapján — törvényes fizetőeszköz gyanánt. Ily nemzetközi egyesség azonban, eltekintve azon nehézségektől, melyek csak annak létesülésének is útját állnák (a mint hogy ezt az ismételten egybegyűlt nemzetközi pénzkonferenciák eredménytelensége mutatja), a gyakorlati keresz-

túlvitelben majdnem megoldhatatlan zavarokra és nehézségekre akadna. Knies idézett munkájában e nehézségeket oly alapossággal tüntette fel, hogy e tekintetben leghelyesebben ez elismert tekintélyre hivatkozunk. A pénz egyik főkélléke, hogy benső értékére nézve állami tekintély által biztosítva legyünk, — melyik ama tekintély, mely világpénz tekintetében ily biztosítékot adjon? A gyakori használat folytán értékben csökkent pénzdarabokat az állam vonja vissza a forgalomból, — mikép állapíttassék meg ily kötelesség idegen pénzdarabokra nézve, melyek nálunk törvényes fizetőképességgel felruháztattak? Számtalan ily kérdés merül fel önkényt, mihelyt a „világegyezés” eszméjével foglalkozunk, és Knies szokott rendszeres alaposságával hozza meg a bizonyítékot arra nézve, hogy a kitűzött cél az eddig követett irányban el nem érhető.

De Knies egyszersmind javaslatot tesz egy más módozatra nézve, és mi czélszerűnek tartjuk e javaslattal itt röviden foglalkozni, mert a fennforgó kérdés bővebb megvilágítására alkalmat nyújt.

Knies ugyanis, miután kimutatta, hogy az 1867-iki párisi konferentia által javasolt rendszer t. i. a franknak általános elfogadása lehetetlen, azon nézetnek ad kifejezést, hogy ez általános egyesség nem olykép volna megkísérlendő, hogy egy egyes állam pénze tétessék nemzetközi pénzzé, hanem olykép, hogy megfordítva a nemzetközi forgalomnak szolgáló alapelvek alkalmaztassanak az egyes államok pénzrendszereire. A nemzetközi pénzforgalomnak alapja nem az értékegység, hanem a súlyegység lévén, az egyes államok pénzrendszerei is nem valamely fennálló értékegység, hanem a legegyszerűbb súlyegység alapján volnának alakítandók. És mint ily legegyszerűbb súlyegységet az egy gramm súlyú szinaranyat hozza javaslatba, melynek századrészei és tiz- és százszorosai adnák a szükséges darabolásokat.

Mondjuk ki mindjárt, hogy e javaslat nem érné el nézetünk szerint a czélt, melynek kedvéért tétetett. Mert azon első nehézségek, melyek ma minden nemzetközi egyességet e kérdésben lehetlenné tesznek, nem a pénzdarabok, hanem az államok alkotásában és viszonyaiban rejlenek, azon lehetlenségben, megállapítani egy módozatot, mely a független kormányok egymás mellett fönnállása daczára, egy legfőbb ellenőrző és biztosító helyet alkotna, mely a kormányok helyét foglalná el oly jogban és kötelezettségben, melyek az egyes állam és saját alattvalói közti viszonyban, és

ebben egyedül, találják magyarázatukat és alapjukat. Mert mit változtat az, hogy a törvényes fizetői képességgel felruházandó pénzdarab nem egy forint értékű, hanem n-decigramm súlyú szinarany, azon tényen, hogy e pénzdarab csakis akkor bír a neki tulajdonított értékkel, ha ez értékben *kibocsátja* vagy, ha idegen állam veretése, ugyanez értékben *elfogadja* az illető érdekelt fél *saját állama*: vagyis más szóval, hogy ezen egyszerű „rationalis“ országos és világpénz csakis azon nemzetközi egyesség alapján lesz forgalomképes, melyet Knies értekezletének előbbi részeiben maga lehetetlennek elismer.

De még ha ilyen egyezséget lehetségesnek el is képzelhetnénk, mi indokolja azt, hogy ez egyezés a fennálló rendszerek valamelyikének alapján nem, de igen is a „rationalis“ egygramm súlyú pénzegység alapján létesíthetnék? Knies a javasolt pénzegység mellett azt hozza fel, hogy ez „világpénz“-nek — Weltgeld — szolgálhatna, épugy mint „Landes- vagy Währungsgeld“-nek, mert míg a gramm képezhetné a „Landesgeld“ egységét, addig a nemzetközi forgalomra nézve a 10 vagy 20 gramm szintartalmú pénzdarabok volnának czélszerűen használhatók. Nézetünk szerint azonban arra, a mit Knies a nemzetközi forgalom pénzének nevez, semmi szükség nincs azért, mert nemzetközi piac, valamely állam belföldi kereskedelmi és pénzügyi viszonyaitól függetlenül nem létezik, mert bármily fizetések máskép mint két szerződő fél közt legalább is egy félre nézve törvényes állami pénzben nem történhetnek. A javasolt 10 vagy 20 grammos pénzdarab nemzetközi fizetéseknél, azaz oly fizetéseknél, a melyeknél az egyik állam alattvalója a másik államénak ennek törvényes pénzében tartozik fizetést teljesíteni, közvetlenül használható lenne nem mint „nemzetközi pénz“, hanem mint olyan pénzdarab, mely az adós államában úgy mint a hitelező lakhelyén, törvényes fizetőképességgel bír, vagyis oly képességnél fogva mely csakis a két állam közös megegyezésén *teljesen* függetlenül a pénzdarab belső tartalmától alapul; de ez egyesség folytán nemzetközi pénzzé ily értelemben válhatnék ama fennálló rendszerek akármilyen pénzneme és azon érvelés, hogy a javasolt egyességgel valamennyi állam egyaránt idegenként állana szemben, nézetünk szerint inkább a javaslat egy hátrányára utal és az irigy fiúra emlékeztet, ki — hogy egyedül künn ne maradjon a játékból, — pajtásainak is elrontja azt: mintsem hogy a francia vagy angol rendszer általános

elfogadása esetén Franciaország, illetőleg Anglia a megszokott réginek nyugalmas élvezetében maradjon, míg a többi államok kénytelenek az ujitás nehézségeivel küzdeni, — inkább idézzünk elő zavart valamennyinél egyaránt, nekünk nem előnyünkre, de azoknak igenis kárukra. A véletlen, igaz ugyan, úgy akarja, hogy a javasolt „rationalis“ egy gramm szinarany a javaslattétel idején a porosz tallér értékének felelt meg!

A belföld szükségleteire alkotott pénzdarabok, igaz, a határ szélén nem a pénz, hanem a nemes fém értékével fordulnak meg, nem az állam bélyege, hanem a szintartalom súlya az egyedüli mérték. De épen e körülmény teljesen feleslegessé teszi azt, hogy e súlyt „rationalis“ kerek számokban iparkodjunk előállítani; mert annak kiderítésére, hogy bizonyos összegű pénzdarabok mennyi szintartalommal birnak, teljesen közömbös, hogy az egyes darab kerek 10 grammot, vagy pedig 10 gramm és néhány század részt tartalmaz, feltéve, hogy e törtszám pontosan meghatározva van, a törvényileg megállapított törtszám pedig a tényleges állapotnak megfelel. A mi pedig az egy gramm szinaranynak alapul vételét illeti, a nemzetközi forgalom amúgyis ezen alapon ejti meg számításait önkényt, minden egyesség nélkül, midőn az egy gramm szinaranyt tartalmazó $3\frac{1}{9}$ frankot egyenlőnek veszi 2.79 márkával, vagyis egyszerűbb viszonyban 3100 frkot = 2511 márkával, — midőn az egészséges pénzrendszerrel bíró államok külföldi árfolyamait, kizárólag azok pénzeinek gramm súlya alapján állapítja meg.

Knies javaslata tehát nézetünk szerint mitsem segít a dolog nehézségein; ha a ma fennálló politikai és gazdasági viszonyok lehetlenné teszik azt, hogy Európa és Amerika államainak pénzforgalma egy egységes, közösen megállapított, de egyszersmind hathatós eszközökkel közösen biztosított rendszerre helyeztessék, úgy e ténnyel számolnunk kell és az óhajtott reformot ez uton keresnünk nem szabad. A nehézségek lényege nem abban rejlik, hogy milyen pénzegység képezze alapját ily egyességnek, a frank, a sterling, forint, tallér vagy a „rationalis“ rendszer, hanem kizárólag abban, hogy hol találtassék ama főbb illetékesség, mely biztosítékot képes nyújtani mindazon eshetőségek ellen, melyekből minden állam története össze áll és melyeknek legcsekélyebbike befolyással van annak gazdasági és így közvetve, — ha nem épen közvetlenül, — pénzügyi viszonyaira. Bamberger (Reichsgold) nem

tartózkodik még azon aggodalomnak is kifejezést adni, hogy ily egyesség alkalmat nyújthatna az egyik vagy másik szerződő államnak, a kölcsönösen biztosított forgalmi képességgel felruházott pénzek kiveretésénél saját pénzügyi helyzetére több tekintettel lenni, mint a kiveretést szabályzó közös megállapodásokra: minden esetre oly gyanú, mely — ha egyáltalában ma még lehetséges, — magában semmivé tehetne minden iparkodást a szóban levő cél elérésére.

A forgalom könnyítése nemzetközi egyesség alapján tehát *még* nem lehetséges. De hogy a gazdasági érdekeknek eleget tegyünk, nincs-e más mód, mely amaz egyesség előnyeit, ha teljesen nem, de a lehetőségig nagy mérvben elérse?

Láttuk előbb, hogy a nemzetközi forgalom egyik alapja az egy állambeli pénznemnek átváltoztatása a másik állam pénznemére, és hogy ez átváltoztatás legegyszerűbben és legkevesebb veszteséggel jár ott, a hol a két pénznem anyaga egy és ugyanaz és a hol az átváltoztatás vesztesége összeesik a technikai átváltoztatás költségeivel. Ez esetben azonban az eltérés, mely a két pénznem viszonyszáma (árfolyama) és annak benső tartalomszerinti értéke közt előáll, nem éri el mindig ama végső határt, melyet épen e költségek összege megszab, sőt ellenkezőleg az árfolyamingadozások nagyjából és annál inkább maradnak e határon belül, mennél bővebben elégíthető ki az illető pénznem utáni kereslet megfelelő kínálat által, azaz mennél kedvezőbb viszonyban állanak egymáshoz a kivitel- és bevitelből származó tartozások és követelések. Csak ha e viszony az egyik vagy másik irányban jelentékenyebben zavartatik, áll be azon eset, hogy az illető államok ércpénzének tényleges átváltoztatása válik szükségessé a zavart egyensúly helyreállítására. Már most bármikép ítéljük az úgynevezett „kedvező“ s „kedvezőtlen“ váltó árfolyamok előnyei és hátrányai felett (Göschén *théorie des changes étrangers* (Say fordítása), csak bizonyos tartózkodással adja a „kedvező“ árfolyamoknak az elsőbbséget) annyi bizonyosnak látszik előttünk, hogy azon költségek, melyek az ércpénznek tényleges átveretésével járnak, a nemzeti gazdaságra nézve valóságos veszteséget jelentenek, és hogy ha a cél, melynek elérése végett e költségek tétetnek, más uton is elérhető volna, a költségek megtakarítása mint minden improductiv kiadás megtakarítása, gazdasági nyereség lenne. Hogy mikép volna lehet-

séges e megtakaritást eszközölni, azt a következőkben iparkodunk kifejtteni.

A nemes fémekkel, jelesen azonban az ércpénz nemekkel való kereskedés a kémleti üzletek keretébe tartozik. A rendes áruforgalom felhajtja vagy leszállítja a külföldi árfolyamokat azon pontig, a melynél a belföldi ércpénznek külföldön értékesítése, illetőleg ércpénznek külföldön beszerzése némi haszonnal jár; e haszon azonban magában oly csekély, hogy az csak nagyszabású műveleteknél lehet némiképp jutalmazó, és ennek folytán a nemes fémek kémlete (arbitrage) csakis nagy tőkével rendelkező első rendű bankházak vagy intézetek által teljesíthető. Ha már most ily első rendű bankház 2—300,000 sterlingfont aranyat vitet Párisból Londonba, ez aranyösszeg kivált a londoni bankintézmények kitünő kifejlődése mellett, közvetlenül az angol bank pinczéibe jut, értékének megtérítése a bankház részére pedig a bank giro lapjai útján történik. A kereskedelmi vagy pénzvviszonyok változása már néhány hónap múlva lehetségessé teszi talán, hogy a váltóárfolyamok alapján nem arany bevitele Angliába, illetőleg az angolbank londoni pinczéibe, hanem igenis onnét kivitele válik jutalmazóvá és ugyan-e bankház, mely néhány hónap előtt frankot hozott be és változtatott át sterlingfontokra, csak a célból, hogy a sterlingfontokat a bank pinczéibe elhelyezze, most ugyane sterlingfontokat visszaszállítatja Párisba, a hol azok ismét frankokra fognak átváltoztatni. Ekként egy pénzdarab néhány hónap folyamában két- vagy többször meglehetősen költséges módon változtatja meg alakját, a nélkül, hogy maga e változtatás bárkire nézve is előnnyel járna. Ez állapoton könnyű szerrel segíthetni az által, hogy mellőzve a gyakori alakváltoztatást, melyet senkinek érdeke nem kíván, a külföldről hozott aranypénzek változatlanul helyeztetnek el az illető banknál mely azokat meghatározott áron átveszi, és az ellenértéket, ha tényleges kifizetésre kerül, vagy belföldi ércpénzdarabokban, a mennyire a bank ércpénzkészlete azt engedi, vagy pedig bankjegyekben téríti meg, a melyek teljesen ércpénz által fedezve úgyis egy eszményi pénzgazdaság forgalmi eszközét képezik; aranykivitel esetén pedig, a mennyire készlete engedi, a bank eladja meghatározott áron a különböző külföldi pénznemeket vagy belföldi arany vagy saját papírjegyei ellenében.

Ez eljárás részben tulajdonkép ma is létezik már a főbb ál-

lami bankintézeteknél. Az angolbank pl. megállapítja időnként az árfolyamokat, melyek mellett aranypénzemeteket vesz és elad, a Banque de France és a Deutsche Reichsbank szintén állandóan megveszik a náluk bemutatott aranyösszegeket stb. Ez intézkedések azonban hiányosak részint azért, mert nem vételre és eladásra egyaránt, hanem legtöbb esetben csak vételre szólnak, részint pedig azért, mert a veretési költségek czélba vett megtakarítását nem engedik. A Bank of England ugyanis jelenleg következőkép veszi és adja el a főbb pénznemeket:

	<i>vesz</i>	<i>elad</i>	szintartalomnak megfelel
20 frankos aranyakat imperial	76·2917	76·5833	76·4591
amer. eagle	77·625	77·9167	77·875
20 márka	76·2917	76·4583	76·4591
	76·2708	76·5833	76·4591

} sh egy brutt. obonért.

A francia nemzeti bank vesz:

szintartalomnak megfelel:

imperialokat	frk 3148·29	frk 3157·407
sovereign-t	„ 3148·29	„ 3157·407
eagle	„ 3093·30	„ 3100·—
márka	„ 3091·58	„ 3100·—

} brutt. klgr. monként

a Deutsche Reichsbank végül bruttó font szerint 20 frankos aranyakat és amerikai eagleket vesz

szintart. felel meg

M. 1252·104 ért.

M. 1255·50

sovereign és imperiálokát

M. 1275·768 ért.

M. 1278·75

E számok (*Haupt, arbitrages et parités, 1880.*) mind azon esetre birnak csak érvénynyel, ha a bankhoz beszállított pénzdarabok ujak és teljes súlyúak; oly eset azonban, mely a gyakorlatban csak igen ritkán fordul elő. A rendes eltérés a törvényes és tényleges súly és ekként szintartalom közt $1\frac{1}{2}$ —3‰ közt mozog, a mi az előbb említett számokat gyakorlatban jelentékenyen megváltoztatja. De még az esetben is, ha új darabok vételéről van szó, a bankok által megtérített árak és a benső pénztartalomnak megfelelő paritási értékek között 2—3‰-nyi különbözetek állnak fenn, mely különbözetek a váltó árfolyamok megdrágítását okozzák. Hogy tehát azon előnyök, melyek a világpénzrendszer létesítéséből eredhetnek, biztosíthatók legyenek a mai viszonyok közt is, szükséges, hogy a jegy-

kibocsátó bankok megszorítsák azon jutalékdijakat, melyek részükre a pénznemek vásárlásából és esetleg ismét eladásából erednek, olykép, hogy a különféle pénznemek részére megállapítsák a vétel és eladási árakat azok valóságos szintartalma alapján, csak az esetleg értük kibocsátandó papírpénz költségét hozva számításba a fél terhére, miáltal a pénzkivitel vagy behozatal csak a kamatok, szállítási költségek és azon veszteséggel fog megterhelhetni, mely a pénzdarabok kopásából a szintartalom megállapításánál háramlik. A különféle pénznemek árfolyamainak helyes megállapítása által el lehetne érni azt is, hogy a kivitelnél a bankárok saját érdekében nem a belföldi pénzdarabok, hanem az illető nemzeti bank készletében lévő külföldi pénzdarabok vitetnének ki első sorban, a mi a belföldi pénzforgalom épségben megtartása szempontjából nem csekély fontossággal bír. Ha pedig bizonyos körülmények folytán esetleg mégis oly jelentékenyebb áthelyezések fordulnának elő a különféle államok pénznemei között, hogy a bankok készletei az illető államok pénzforgalmának hátrányára idegen pénzdemekkel gyarapodnának, ily zavarok könnyű szerrel kiegyenlítettethetnének az illető bankok között kölcsönös csere által, ha a kémletti üzlet nem találna alkalmat e kiegyenlítést saját működése keretébe vonni.

Ilykép volnának biztosíthatók a világpénzrendszer előnyei, a nélkül, hogy ily rendszer létesítése végett az egyes államok népei pénzrendszereik változtatásával megterhelhetnének és az ily változtatással összekötött áldozatokra kényszerítették. Más szempontokból pedig, valljuk be! a világpénzrendszer valósulását szükségesnek nem mondhatjuk. Mill (Political Economy), midőn a váltóárfolyamokról szól, azt mondja: „tegyük föl, hogy valamennyi állam egy és ugyanazon pénzrendszerrel bírna, a minthogy a politikai intézmények javulása folytán egykoron ilyennel birni fognak is,“ és bizonyára csak nehezen akad valaki, a ki Mill e reményének mielőbbi teljesítését nem kívánná épugy, mint kívánja a politikai intézmények javulását egész azon fokig, mely a világbéke biztosítékait magában foglalja. De egyelőre világbéke, világnyelv és világpénz létesülése még nagyon nélkülözi a gyakorlati kivihetőség feltételeit, és így a gyakorlat ily eszményekkel még nem foglalkozhatik.

A világpénz eszméjét a politika is vonta egy időben körébe és eszközül használja, adandó alkalommal még ma is. El tekintet-

ben csak néhány látszólag jelentéktelen sorra kívánunk utalni, melyeket a Berliner Börzenzeitung 1881. deczember 1-i száma tartalmazott; e néhány sor következőkép hangzik: „Miként a mult században a Mária Terézia tallér Ázsia s Afrika mohamedán államait rohamban hódította meg és ott a legkiválóbb pénznemmé vált, úgy kezd most az osztrák ezüstforint is keleten meghonosodni és az ottani kereskedelmet befolyásolni. Egyelőre még a balkánállamok feletti uralkodással elégszik meg, a melyekben csodás gyorsasággal megkedvelték. Bosnia és Hercegovinán kívül e pénznem két év óta Montenegro, Albania és Macedonia, a két Rumelia s Bulgáriában kezd gyökeret verni, a belső tartományokban a török ezüstmedsidjét, a partvidékeken pedig a napoleon és sovereign aranyakat szorítva régi helyükből és örömet láthatjuk, ha ma nemcsak Serajevóban, de Skutari, Sofia és Salonikiban is az ezüstforint szerint kezdnek számítani.“

Nem akarunk nagy jelenlőséget tulajdonítani e ténynek; de szerintünk annak megfontolására ad alkalmat, hogy talán monarchiánkra nézve is czélszerű volna, hogy inkább gazdasági önállóságát kis szomszédaink hozzánk szitása által fejleszse, mintsem hogy azt saját magunknak hatalmas vetélytársainknak alávetése által veszélyeztessük.

Mindezek után, ha nem osztjuk is Bamberger meggyőződését: „Man müsste die Münzverschiedenheit unter den Ländern erfinden, wenn sie nicht existierte“, sőt ellenkezőleg, ha szívesen megtartjuk a pénzközösséget, a hol megvan, nem kívánjuk azt áldozatok árán megszerezni ott, a hol nincs.

A nemzetgazdasági egylet 1877. január havában egy felterjesztést határozott el a kormányhoz, melyben javaslat tétetik arra nézve, hogy monarchiánk a forintrendszerrel a márka vagy frankrendszerre térjen át. Az indítvány indokolása értelmében e változtatás üdvös összefüggésbe hozná *pénzrendszerünket a szomszéd államokéval*, másfelől pedig részünkre mindazon előnyöket biztosítaná, melyek a kisebb pénzegység használatából erednek, sőt ez utóbbiakra oly nagy súlyt fektet az indítvány, hogy a javasolt újítást még a papírpénzrendszer fennállása mellett kívánja létesíteni, olykép, hogy pénzegységünk a forint $\frac{5}{10}$, esetleg $\frac{4}{10}$ -ed részére

leszálltassék, miáltal a papirforint eddigi viszonya a külföldi pénzekhez ezután a papirmárkára, illetőleg a papirfrankra menne át.

Az előnyöket illetőleg, melyek e változtatásból az idézett indítvány értelmében várhatók, hivatkozás történik gr. Lónyay Menyhért „Közügyeinkről“ czimzett művének II. kötetében e tárgyra nézve foglaltakra és főkép a következők hozatnak fel indokokul: A pénzegység és annak alsóbb osztályainak nagysága fontossággal bír a takarékosági szellem előmozdítása és támogatására, mert egyfelől a kiskereskedésben — az árak kikerekítése folytán, — áremelkedések rendesen ott jelentékenyebbek, a hol nagyobb pénzegység van használatban, másfelől ugyanazon összeg kétféle pénzegységben kifejezve, azon pénzegységben fog nagyobbnak látszani, mely maga csekélyebb lévén, ugyanazon összeget csak nagyobb számban képviselheti. Gr. Lónyay idézett munkájában is azon nézetnek ad kifejezést, hogy a köznapi életben könnyebben költünk 40 frtot, mint 100 frankot, jöllehet az érték ugyanaz és a képviselőház is hamarabb szavaz meg 400,000 frtnyi tételt a költségvetésben, mint egy millió frankot, mert a nagyobb szám egyszersmind nagyobb összegnek is tetszik.

E kérdés a nemzetköziséggel semmi összefüggésben nincs, a pénzközösség létesülhet bármilyen nemzettel a nélkül, — hogy azért szükséges volna — a közös kereskedelmi pénznemeken kívül — a számítás alapját képező pénzegységeket is azonosítani, és másrésztől meghonosíthatjuk magunknál akár a frank, akár a márkarendszer beosztását, a nélkül, hogy azért magát az illető pénzrendszert is teljességében el kellene fogadnunk. Különösen az, a mit a javaslat a márka rendszerhez áttérésnek nevez, de a mi ma a valuta helyreállítása előtt semmi egyéb, mint a forintnak felére osztása, oly kevésbé okozna nehézséget, hogy, ha a felsorolt előnyökkel komoly ellenérvek nem állnak szemben, nem volna ok a javasolt ujtás ellenzésére.

És mondjuk ki mindjárt, hogy a magunk részéről komoly ellenérveket nem fogunk felhozhatni, hogy nem leszünk képesek kinutatni oly jelentékeny hátrányokat, melyek a márkarendszernek különös sajátosságai, és hogy alig fogunk egyebet tehetni, mint gyengíteni a forint ellen felhozott vádakát. De hozzá teszszük egyszersmind, miszerint meggyőződésünk, hogy ily kérdésben a tapasztalaté a fölény az elmélet felett, hogy a pénzforgalomban, ha a ter-

mészetes fejlődés alapjai különben meg vannak, a köznapi gyakorlat mutatja meg a hiányokat és önmaga segít azokon, hogy a gyakorlat, mely midőn a 60-as években a váltópénz ritkulni kezdett, a papír forint négyrészre szakítása által segített a zavaron, leghelelyesebb ítélőszéke a fennforgó kérdésnek is. A létező viszonyok alapján fogunk tehát egyet-mást közelebbről megtekinteni, a mi a szóban levő tárgy megvilágítására szolgálhat és tartózkodva minden elméleti állítástól, csak mult vagy meglevő tényekkel foglalkozni.

Ha mult tények között keresünk felvilágosítást, mi sem fekszik közelebb, mint a márka behozatala a német birodalomban. Észak-Németthonban az új pénzrendszer alkotásáig majdnem általánosan a 30 garasra és 360, illetőleg 300 fillérre osztott tallér volt használatban; Dél-Németországban az 52^{1/2} frtos pénzláb uralkodott. Mik voltak az indokok, melyek a két főrendszer helyébe a márka elfogadására vezettek, vajjon itt is a kisebb pénzegység előnyei döntöttek?

Sajnálattunkra nem ismerjük azon indokolást, melylyel a német birodalom kormánya a márka javaslatát kísérte. De azon számtalan emlékirat, értekezés, monografia stb., mely a 60-as évek második és a 70-es évek első felében a német pénzrendszer újítása tárgyában keletkezett, e tekintetben megbízható tájékozást nyújt. E tájékozás alapján pedig állithatni, hogy a „kisebb pénzegység“ — ha egyáltalán előnynek tekintve lett — csak igen mellékesen szerepelt az új rendszer vitatásában; sőt igen sok példa épen ellenkezőleg arra mutat, hogy a pénzegység leszállítása oly újításnak vétetett, mely egyéb fontos okoknál fogva elkerülhetetlen volt.

A két főszempont, melyet a német reform létesítésénél tekintetbe venni szükségesnek tartatott, az aranyvaluta behozatala és a tizedes beosztás teljes keresztülvitele volt; és az utóbbi, a tizedes beosztás döntötte el meggyőződésünk szerint a márka elfogadását. E szempontból indítványozta már 1838-ban a szász kormány (harmadtallér megnevezése alatt) a márka elfogadását 10 garasra à 10 fillér beosztással, egyuttal azonban a tallért jelölte meg mint továbbra is megtartandó főpénznemet; ugyanily értelemben határoztak az első és harmadik német kereskedelmi kongresszus (1861. és 1865.) mindkettő a száz fillérre osztott harmadtallért fogadván el a létesítendő új rendszer alapjául, mindkettő azonban a tallért hatá-

rozván el változatlanul megtartani főpénzegységnek. Az 1868. évi német kereskedelmi kongresszus ugyan elveti az előbbi határozatokban elfogadott márkát, de csak azon reményben, hogy az 1867-i párisi konferenzia határozatai gyakorlati eredményre vezetni fognak, miért is az arany ötfrankost hozta új pénzegységül javaslatba, vagyis az előbbi tallér $1\frac{1}{3}$ -át, az elvetett márka négyszeresét. És hogy mennyire nem lehetett döntő a „kisebb pénzegység“ a német kormány későbbi elhatározásában a márka elfogadására, mutatja a dr. Soetbeer Adolf által a német kereskedelmi gyűlés állandó bizottsága nevében 1869. májusban felterjesztett emlékirat (Denkschrift betreffend Deutsche Münzeinigung Mai 1869. Berlin) idevonatkozó több nyilatkozata. Ugyanis a német reform kivitelénél tekintetbe vehető különféle módozat tárgyalásánál (a Denkschrift V. 35. l.) a frank és márka mint pénzegységek egyenesen „felette kicsinyek“-nek mondatnak, és a márkarendszer mellett, midőn egyfelől azt mondja: „Gegen diesen Vorschlag (a márka ellen) wird aber eingewendet, dass, die Rechnungseinheit der Mark zu klein sei“ azt hozza fel ajánlásként, hogy e rendszer elfogadása esetén az eddigi ezüstgaras megmaradhatna a kis forgalomban ép úgy, mint a tallér és ötgarasos darabok. Az ötfrankos darab rendszere — az emlékirat szerint -- azon előnnyel jár, hogy a pénzegység helyes nagyságu és hogy a sout létesitené, mely a kis köznapi forgalomra nézve czélszerűbb a centime-nél. És végül a forintról azt mondja az emlékirat: „dass endlich der Goldgulden als Rechnungsmünze zu dem nach Lage der Sache vollkommensten Münzsystem führt, indem der Goldgulden gerade den zehnten Theil des als internationale Weltmünze destinirten 25 Frankenstücks bilde.“ Mindezek világosan mutatják, hogyha a helyes pénzegység választása lett volna a czél, melyet az új birodalmi pénznem alkotásánál szem előtt tartottak, a márka mint „felette kicsiny“ szóba sem jöhetett volna. De a pénznem, mely fontossággal bír az alsóbb rétegek gazdasági életére, a nemzet szélesebb köreire nézve, nem a pénzrendszer egysége, mely a nagy forgalom pénznemeinek alapját képezi, hanem azon alsóbb rendű pénznemek, melyek a leggyakoribb, mert legkisebb kiadások, vásárlások közvetítésére, a kiskereskedésben számtalan czikk árainak meghatározására szolgálnak: a francia sou, a német garas, az osztrák-magyar hatos, a penny, ezek vannak összeforrvá a nép életével és mindennapi szükségleteivel, és ezek hely-

telen megváltoztatása lehet veszélyes befolyással. Ezen igazság felismerésében a német kormány főfontosságúnak tartotta azt, hogy az új rendszer létesítése a mennyire lehet, a „nép pénzügyében“ ne változtasson; és innét kiindulva könnyen magyarázható, hogy miért választotta a harmadtallért új rendszere alapjául: mert a harmadtallér elfogadása tette lehetővé a kívánt tizedes beosztás létesítését a nélkül, hogy a legkisebb pénznemek — a garas és fillér — tekintetében változtatás lett volna szükséges; a fillér, mely eddig a pénzegység 300-ad része volt, most annak századrészévé lett.

A mi tehát a frankot és a márkát ajánlja, az a pénzegység és annak legkisebb alosztálya, a centime, illetőleg fillér közti rendszeres tizedes viszony. De e körülmény maga, ha eléggé fontos ott, a hol a centime és fillér léteznek és a forgalomban szükséges pénznemek mutatkoznak, nem dönthet nálunk, hol e pénznemek tapasztalatból kicsinyeknek bizonyultak; a félkrajczár, mely a centimet vagy fillért volt nálunk képviselendő, a forgalomban nem tartotta magát és ma már alig fordul elő. Különben a centime és fillér is csak nagyon szegény vidékeken vannak használatban, és a ki Olaszországban — tehát viszonylag szegény nép között — utat tett, tudja, hogy a soldonál kisebb pénzdarabbal — tehát még a mi krajczárunknak megfelelő pénznemmel is — csak nagyon ritkán találkozik. Mikép magyarázható ezen körülmény, ha nem úgy, hogy a gyakorlat, melynek a nagyon kis pénznemekre szüksége nincs, azokat kiszorítja a forgalomból és hogy téves azon nézet, miszerint a köznapi élet a nagyobb krajczárt csak a kisebb pénznem hiányában szokta meg. A takarékosági szellemet a félkrajczár ujonnan behozatala által tehát nem hiszszük segíthetni, sőt ellenkezőleg azon nézetben vagyunk, hogy a krajczár inkább képes ez irányban üdvös befolyást gyakorolni, mint a kisebb pénznemek. E tekintetben azon tényre hivatkozunk, hogy Párisban, Olaszországban, Berlinben nem centimek, centesimok vagy fillérekben fejezik ki a kisebb fizetések összegét, hanem majdnem kivétel nélkül sous, soldi és garasokban, hogy az 5 centime vagy filléرنél kisebb maradékok ily fizetéseknel rendszerint elhanyagoltatnak, illetőleg a vevő kárára felfelé kikerekítettnek, úgy, hogy ott tulajdonkép nem a centime (fillér), hanem a sous (fél garas) képviseli krajczárunkat.

Ez ellenvetések kifejezést nyertek a német újítási mozgalmak

idején megjelent különféle értekezésben, melyek közül kiváló érdekekkel bír H. Weibezahn két értekezése: „Der Goldgulden als die demnächstige Deutsche Rechnungsmünze“ és „Mark oder Goldgulden“ és különösen a fillér, centime és krajczár viszonyát illetőleg hivatkozunk a Bremer Handelsblatt 1867. évi 824. 834. 841. 845. számaiban megjelent néhány cikkre.

A különböző államok pénzürendszereit összehasonlítva, azt találjuk, hogy a frank és márka nagyságu pénzegységek korán sincsenek többségben. Nagy-Britannia és gyarmatai (India kivételével) Nagy-Britannia és gyar-

	46 millió lakos pénzegysége a sterlingfont
Keletindia	191 „ „ „ a rupee ($1\frac{3}{4}$ shill.)
Oroszország	75 „ „ „ a rubel ($1\frac{1}{2}$ forint)
Hollandia s gyarmatai	29 „ „ „ a forint
Osztr.-Magyarorsz.	36 „ „ „ a „
Portugalia és gyarmatai	8 „ „ „ a milreis ($5\frac{6}{10}$ frank)
Brasília	10 „ „ „ a „ ($2\frac{8}{10}$ „)
Egyes.-Államok Amerika	47 „ „ „ a dollár ($4\frac{2}{10}$ márk)
Japán	33 „ „ „ a yen ($4\frac{2}{10}$ márk)
Mexiko	9 „ „ „ a peso ($4\frac{4}{10}$ márk)
Középamerika	$2\frac{3}{4}$ „ „ „ a peso (5 frank)
Peru	3 „ „ „ a sol (5 frank)

(Noback, Münz-Mass- und Gewichtskunde)

és evvel szemben

a latin uniolakossága közel 95 millió pénzegysége a frank

A németbirodalom „ 43 „ „ a márka

Skandinavia „ 8 „ „ krona ($1\frac{1}{8}$ márk).

E körülmény maga a forint mellett szól inkább, mint a márka vagy frank mellett, s Weibezahn egyik kiváló előnynek jelezte azt, hogy a forint a legfontosabb pénznemnek, a sovereign, a 20 márkadarabnak és a tervezett nemzetközi 25 frankos darabnak éppen tizedrésze.

De mindezekről eltekintve, a forint mellett nem hozunk fel egyebet, minthogy az gazdasági viszonyainkkal sokkal szorosabban összefügg, mintsem hogy itt különös ok nélkül új rendszert létesíteni tanácsos volna; hogy mint a tapasztalat mutatja, a forint alsóbb beosztásával gazdasági viszonyainknak teljesen megfelel (miután szükséglet más rendszer után nem mutatkozott) és hogy végül nem tulajdoníthatjuk a pénzegységnek — ha különben annak *alsóbb beosztása* czélszerű, mert, nézetünk szerint ezen fekszik a főszűly — azon befolyást a takarékoság előmozdítására, melyet

az idézett indítvány s gr. Lónyay idézett munkájában neki tulajdonít. Szerintünk ugyanis a pénz értéke, illetőleg vételképessége tartósan nem függhet a pénznem nagyságától, és ha bizonyos fizetésekre mégis ily külső körülmény birhat befolyással, nem a pénzrendszer számításbeli egységében, hanem a rendelkezésre álló pénznemek helyes összeállításában keresnők a correctivumot. Ha gr. Lónyay azon nézetnek ad kifejezést, hogy a magyar képviselőház a költségvetés tárgyalásánál 400,000 frtos tételt nem tartana oly jelentékenynek, mint 1.000,000 franknyi összeget, jóllehet mindkettőnek értéke egyenlő nagy, és hogy a nagyobb szám mégis indítaná az egyiket vagy másikat komolyabb megfontolásra, ez minden esetre satirának igen sikerült és az előkelő szerző tollából kétszeres nyomatékkal bir: komoly érvnek a forint ellen azonban nem tekinthető és mint hiszszük, a gróf ur részéről sem volt ilyennek tervezve. — A köznapi élethől vett példára pedig, hogy Franciaországban egy frank borraivaló elegendő ott, hol nálunk egy forintot szoktak adni — (eltekintve attól, hogy a párisi szállodák stb. mint mindenki tapasztalhatja, igen jól ismerik a frank valódi értékét és annak viszonyát az angol és más pénznemekhez) Bamberggerrel figyelmeztetünk arra, miszerint egy nagy birodalom pénzrendszerének alkotását ne a borraivalók szempontjából intézzük!

Említettük, hogy a pénzegység helyes beosztását alsóbb pénznemekre igen fontosnak tartjuk a forgalom szükségleteinek teljes kielégítésére, és e szempontból talán czélszerű volna kísérletet tenni egy új váltópénz nemmel, mely részben meg is felelne azon várakozásoknak, melyeket a frank- vagy márkarendszerhez köthetünk. Ez új váltópénzzel ugyanis a jelen rendszer keretében előállítandó 50 krajczáros ezüstdarabra czélzunk, mely ezüstdarab értékben a márkának s shillingnek felelvén meg, mindazon kiadásoknál mutatkoznék czélszerű pénznemnek, melyekre eddig, hogy egy pénzdarabban teljesíthetessenek, esetleg a forint használtatott volna. Ez új pénznemnek nagyobb jelentőség akként volna biztosítható hogy a fél forint megnevezés helyett, részéra shilling, márka, vagy, esetleg a körmöczi „arany“ analogiájára „ezüst“ (Silberling) megnevezést választva, ez által a pénzrendszerünkben neki szánt önállóság és némi tekintetben *pénzegységgé* tétele kifejezést nyerhetne. E pénznem, tehát a német márka és az angol shilling, ha csakugyan alkalmasabb viszonyainkra nézve mint a forint, ezt álta-

lános megkedvelte téseáltal csakhamar bebizonyíthatná és a tapasztalás határozuá el azután, vajjon megtartsuk-e ez új tagot pénzrendszerünk láncolatában és esetleg végkép elfogadjuk-e azt kizárólagos pénzegységnek a forint mellözésével. Ha az átmenet ily módon gyakorlati észleletek alapján történik, nincs ellenvetésünk, de nem tanácsolhatjuk, hogy ma már a forintot félretegyük minden ok nélkül.

SCHWARZ BÓDOG.

VEGYESEK.

A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának 1883. évi január hó 25-én tartott üléséből.

Elnök akadályoztatása folytán az elnöki széket elfoglalja: *Kerpely* Antal l. t. — Jegyző: *Földes* Béla. — Jelen voltak: *Dobránszky* Péter, *Fenyvessy* Adolf, *Jekelfalussy* József, *Kőrösi* József, *Lukács* Béla.

Tárgy: „Az állami biztosítás rendszere“ *Kőváry* Lászlótól (olvassa *Dobránszky* Péter).

Előre bocsátja, hogy sem biztosító társasággal, sem valamely biztosítási projectummal összeköttetésben nem áll s így objectiv lehet. Felolvasását a „Nemzetgazdasági Szemle“ 1881-dik évfolyamában megjelent „Biztosításügyi politika“ folytatásaként kívánja tekinteni, s egyszersmind mutatóványnak egy biztosításügyi népszerű encyclopaediából, melyen több év óta dolgozik, s melyben először lesz a biztosítás leírása, mint rendszeres tudomány bemutatva. Felemlíti, hogy a biztosítás történetét, geographiáját és statisztikáját kívánta a magyar közönség részére megírni, de végre encyclopaediává nőtte ki magát, melynek első könyve adja, mit a nagy közönség és nemzetgazdák keresnek, az intézmény általános tételeit, a második az intézet jogi és technikai rendszerét, a harmadik az élet-, a negyedik az értékbiztosítás rendszerét; az ötödik a statisztikusok szempontjából a biztosítás geographiáját és statisztikáját, s reá mutat, hogy ha munkája sikerült, a magyar irodalomé az érdem, hogy ezen nemzetközi intézmény rendszerét megállapította.

A felolvasás az első kötet egyik fejezetének egyik része, a mennyiben az állami biztosítást, a kölcsönös részvényes, vegyes biztosítási rendszer mellett, negyediknek állítja be. Mindenekelőtt az állami biztosítás, és a biztosítás államosítása determinációját adja, perhorrescálja az államosítást, míg az állami biztosítást elméleti és gyakorlati, az állam és az állam polgárai szempontjából bizonyos határok közt lehetőknek tartja. S mint ilyennek ismerteti történetét, a fennálló állami biztosító intézetek fejlődését, a biztosítás technikai rendszerét.

Szerinte az állami biztosítás Portugáliában veszi kezdetét, a tengeri biztosítás mezején, a XIV. században. Az állami életbiztosítás e tontinákkal kezdődik a XVII. században Franciaországban; az állami tüzbiztosítást pedig Poroszország kezdi a XVIII. század elején, s mai tökéletesebb formáját e században kapva, mindinkább terjed.

Az értékbiztosítást véve fel először, bemutatja a tüzbiztosítás különböző rendszerét Németországon, Svájcban, Dániában, Oroszországban, Norvégiában, Ausztriában s felemlíti a magyarországi ebbeli mozgalmat. S azon következtetésre jut, hogy ha csakugyan szükségességét látjuk, hogy nekünk is állami tüzbiztosításunk legyen, országos alakban legtökéletesebb a bajor, de körülményeink között a francia departementi formához járul, melyek élén egy központi társaság áll Párisban. Az ugynevezett gazdasági biztosítás, a jég- és állatbiztosítás körében felemlíti a különböző országokban felmerült mozzanatokot. S a mennyiben állatbiztosításunk nincs, az állami biztosítás barátai figyelmét e térre utalja.

Az állami életbiztosításra nézve előadja, hogy nyugdíjintézeti formája Poroszországban 1776-ban indult be; s mai formája Angliában hozatott a parlament elé 1807-ben; de csakis a század közepén nyert megvalósulást, Franciaországban és Belgiumban 1850-ben, Angliában 1864-ben, Dániában 1871-ben. Azután előadja a belga Caisse générale d'épargne et de retraite, a francia Caisse de retraites pour la vieillesse, — a Caisse d'assurances en cas de décès, et en cas d'accidents néven ismeretes nyugdíj-díj, élet- és baleset biztosító állami intézet — az angol ugynevezett postabiztosítás — a dán állami élet- és járadékbiztosító országos intézet rendszerét. Az Ausztriában 1870-ben, nálunk 1881-ben felmerült

ebbeli projectumok alapján azon következtetésre jut, hogy ha nálunk szintén szükségesség merülne fel, az angol postabiztosítás lehet a legszerencsésebb minta, de azon módosításokkal, melyeket ép most hozott ajánlatba egy parlamenti bizottság, vagyis, mivel nálunk az ugynevezett munkás életbiztosítás hiányzik, az angol ilyenmü magánéletbiztosítások szervezete javát kellene körül alkalmazni.

A baleset, illetőleg a munka rokkantjai biztosítására tüzetesebben kitér. Jelzi, hogy e téren Franciaország egymagára áll. Előadja a mozgalmat, mely a német kormányt és birodalmi törvényhozást ép most foglalkoztatja. Ismerteti Bismarck herczeg első tervezetét, mely 1882. elején visszavonatot, s az új tervezetet, mely most szőnyegen áll, s a kettő közti különbséget, hogy az első egy birodalmi biztosító kívánt lenni, míg a mostani iparnemenkiut cooperativ szövetkezeteket kíván létrehozni, állami vezetés s állami hozzájárulás mellett, a munkásokra általános kötelezettséggel. Jelzi, hogy e tervezet minden eddigi állami biztosítási formán tulmegy, a mennyiben nemcsak az állam garantiáját, vezetését kívánja alkalmazni, de az elsőben a díj egy részét, az utolsóban a kár egy részét az állam által kívánja fizettetni. Nálunk felelősségi törvény csak a vasutakkal szemben lévén, a munka rokkantjaira nézve mozgalom nem indult. Balesetbiztosító társaságunk sem lévén, legfelebb a vasuti igazgatóságok által 1877-ben projectált ugynevezett 1—2 kros vasuti balesetbiztosításról lehet szó, mely eszme egyéb hiányában kár, hogy feledékenységbe ment.

Végül azon tanuságot vonja le, hogy az állami biztosítások behozatala megfontolást érdemel : az állam szempontjából, mert ha garanciát nyújt, előlegeznie kell, míg kijavítódván a díjtarifa, előáll a visszatéríthetés módja; az állam polgárai szempontjából, a mennyiben a kényszer túlhaladott álláspontnak tekinthető, mert korlátolja a vagyon feletti teljrendelkezhetést; s legfelebb a baleset-biztosításnál nyerhet alkalmazást, a mennyiben nem személy, hanem foglalkozásra nézve tétetik kötelezővé. Saját szempontunkból az állami biztosítással szemben tartózkodást ajánl. A magánbiztosító társaságok által elfoglalt téren aligha birnánk velök versenyezni. Ellenben állatbiztosításunk, balesetbiztosításunk, ugynevezett munkás-életbiztosításunk, általános nyugdíjintézetünk nem lévén, az állami biztosításnak, sajnos, de még elég tere van

De erre három nélkülözhetlen : a garancia tiszta felállítása, a kockázat és díj felismerése, a szakszerű és lekiismeretes vezetés. S mindezekhez a biztosítás elméletének és irodalmának bővebb méltatása.

Köváry értekezésének felolvasása után bemutatja a biztosítás terén megjelenő francia és angol folyóiratokat. Amerikában és Angliában körülbelül 47, Franciaországban 17 folyóirat szolgálja a biztosítás ügyét; Németországban pedig megszámlálhatatlan az ily lapok sokasága. Bemutatja továbbá kéziratban e tudomány szak bibliographiáját. Encyclopaediáját értekező oly formán számdékozik összeállítani, hogy annak első kötete adná a theoretikus részt, statist., jogtudományi stb. szempontból; a második kötet tartalmazná az élet-, a harmadik a tűz-, stb. biztosítást, végre egy kötet ez ágak literaturáját. Nálunk ez irodalom 1864-ben indult meg, a bizottság elnöke gróf Lónyay Menyhért : „Biztosítás Angliában“ czimű egyik cikkével, azonban az irodalom azóta sem mutatkozott e téren igen termékenynek.

Fenyvessy : Az értekezésnek becsét emeli az, hogy a historikumból nevezetes következtetéseket vonhatunk. Igaz, hogy a t. értekező egészben és in abstracto nem helyesli az állami biztosítás eszméjét; s tény is, hogy egyik országnak kivihetetlen, a másikban azonban kevesebb akadályokba ütközik; azonban ő a mai politika és társadalom szempontjából ezt az államnak mintegy kötelességül tartja. S ha az államban jó az administratio, sokkal olcsóbban is kezelheti a biztosítás ügyét, kivált pedig, ha minden alkalmas közeget felhasználja.

Weisz B. F. : Szóló nemcsak theoretice, hanem practice is tanulta az ügyet, s legfőképen a tűzkár-biztosítás terén mintegy 40 esztendeig volt ez ügynek kezelője. Hogy ez ügy nagy gyakorlati fontossággal bír, bizonyítja az, hogy Németországban már 180 év óta fennáll, s pedig oly virágzó állapotban, hogy a legutolsó kimutatás szerint 38 millió márka tőkével rendelkezik. Külföldön a díjak is sokkal olcsóbbak, mint nálunk, pl. Svájcban volt egy év, melyben 1000 franc után csak 2 centime volt a díj. Nem öndicsékvésből hozza fel, hogy az állami tűzkár-biztosítás ügyét hazánkban legelőször ő kísérlette meg szervezni. 1847-ben *Apponyi* György kancellár felszólította, hogy készítse ez ügyben törvényjavaslatot,

Ő kidolgozta azt s abba a szerencsés helyzetbe jutott, hogy az eszme *Kossuth* Lajos tetszését is megnyerte. De alapúl elfogadta azt a helytartótanács is s fölterjesztette az udvari kanczelláriához, mely szintén helyeselte. A közbejött márcziusi események okozták, hogy az országgyűlés elé nem kerülhetett. Nézete szerint az állam mai napság ez ügyet nem veheti már kezébe, mert az a magánérdekekkel nagyon össze van forrva. Németországban, hol a viszonyok sokkal kedvezőbbek, az állami adminisztráció a jövedelemnek csak 3-tól 6%-át veszi igénybe, míg ellenben a társaságok költsége 25-től 30%-ra rúg. Ezt a theoriát próbálta ő is fejtegetni 1873-ban megjelent „Az ingatlanok tűzbiztosítása“ című munkámban. Matlekovics e mű birálata alkalmával különösen a centralisatió eszméje ellen szólalt fel.

Kőrösi: Ha valahol, ugy mindenesetre itt az Akadémiában kell hozzászólánunk ily nagyfontosságú kérdéshez, mivel innét az eszmék az egész országba kiszivárognak. Reflectálni ez alkalommal csak azon megjegyzésekre óhajt, melyeket Fenyvessy az állami biztosítás mellett felhozott. Előre boesátja, hogy véleménye az, hogy az államnak sohasem kell oly dolgokkal foglalkoznia, melyeket magánosok végezhetnek. 1701-ben Poroszországban több kerület szövetkezett a gyakori tűzkárok biztosítása végett; ezt aztán több helyütt követték. Azonban nem tekintve Németországra és Svájcra, találunk-e oly akár európai, akár amerikai országot, hol a biztosítás ügyét az állam ragadta volna magához? Bizonyára nem; s nem is volna czélszerű, hogy az államgépezet a maga nehézkességével ezt tegye, mert ez roppant visszaéléseknek lenne kútforrása. De ha fölteszszük is, hogy a biztosítás az állam kezeiben nyugszik, s ez kényszeríti minden polgárát, mint ez Bajorországban történik, hogy épületeit egyedül nála biztosítsa: önkénytelenül következik, hogy így a magántársulatok évről-évre jobban háttérbe szoríttatnak. S mégis mit látunk? Németországban 1830-ban az állami biztosítás tőkéje 2500 millió márka volt, 1877-ben 12,000 millió márka; ellenben a részvényesek kezében 1830-ban 200 millió márka, 1877-ben már 21,000 millió márka összeg volt. Világos tehát, hogy a németek között is sokkal nagyobb a bizalom a részvényes társulatok iránt. Felhozatott, hogy az állami kezelés sokkal olcsóbb; ez határozottan tévedés. Nagyobb gépezetek mindig költségesebbek, mint a kisebbek, melyek kizárólag egy czélnek szentelik működé-

süket. Hiszen vegyük csak a magyar államvasutakat; nem sokkal alacsonyabb az üzleti koeffinens, akár csak a kassa-oderbergi vasutnál is, mint ezeknél? Eunnélfogva bátran hozzájárulhatunk a t. előadó ur véleményéhez, ki a biztosítási ügyet szintén nem óhajtja az állam monopoliúmává tenni.

Köváry : Ha csakugyan lehetne szó a biztosítás centralisatiójáról, azt hiszem, leginkább czélhoz vezetőnek látszik a franciaországi rendszer, hol egy központi részvénytársulat igazgatja a megyékben levő biztosító intézeteket.

Fenyvessy : Nem fogadhatja el azt az állítást, mely szerint az állam minden körülmények közt drágábban dolgozik, mint a privát intézetek. A porosz vasútak, mióta centralisáltak, üzem dolgában sokkal olcsóbbakká lettek, mint midőn a részvényesek kezében voltak. Ő is úgy van meggyőződve, hogy az állam és a társaságok közt a különbség, amannak javára szolgál.

Földes : A biztosítási ügy államosítására vonatkozólag megjegyzi, hogy az említett összehasonlítások az állami és társulati üzemek költsége között tévutra vezetnek, ha csak a részletes adatokra nem megyünk át. Annyi bizonyos, hogy a biztosítási ügyben sok oly elem van, mely indokolhatja az állam átvételét, különösen az, hogy ezen üzletág is inkább administratív, mint spekulatív jellegű. Különben e kérdéstről nem akar véglegesen nyilatkozni, különösen csak egy pontra akar reflektálni. Felhozta a t. előadó, hogy ha az állam átvénné ez ügyet, a díj az adónak jellegét venné fel. Azonban erre megnyugtatószól szolgálhat az, hogy az állam sok üzletet folytatott és folytat anélkül, hogy az bekövetkezett volna, különben hazánkra nézve az egész kérdésből lényegesnek csak a következőt tartja. Az utóbbi évtized alatt mintegy 100 millió frt értéket képvisel az a kár, melyet a tűz okozott, s mintegy 25 milliót tesz az ezért nyújtott kárpótlás. Bármiként legyen is, ez multhatatlanul intézkedést kíván. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a magántársulatok ellen igen súlyos panaszok hangoztatnak; először drágák, másodsor nem coulansok.

Kőrösi : Én, t. bizottság, csak azt hangsúlyoztam, hogy az állami kezelés mindenkor drágább a magántársulatokénál. Hogy Magyarországon drágább lenne, azt példákkal lehetne illusztrálnom, ha az idő rövidege ebben nem gátolna.

Elnök köszönetet mondva az előadónak tanulságos felolvasásáért, az ülést berekeszti.

Közli:

Dr. Földes Béla,
a bizottság jegyzője.

„A talajjavítási értéktöbbletről, mint külön hitel alapjáról“ czim alatt Dr. *Csillag* Gyulától külön füzetben is megjelent az az értekezés, melyet múlt év végén a gazdakörben tartott. Szerző mindenekelőtt kiemeli azt a jelentékeny haszont, melyet a talajjavítás a mezőgazdasági érték állandó emelése által hoz s kapcsolatban a füzetünkben „A talajjavítási és vizszabályozási hitelügyi jogi szervezetéről“ czim alatt közölt értekezésével nemcsak azt fejtegeti, hogy a talajjavításra külön hitel szükséges, de azt is, miként lehetne ezt a mi viszonyainknak megfelelően szervezni? A vízjogi törvény hiánya s telekkönyvi rendszerünk némi pontjai bizonyos előmunkálatokat tesznek szükségessé. Mindenekelőtt az ingatlanok leendő értékemelkedését kell biztosan megállapítani s eldönteni azt a viszonyt, a mely a talajjavítási évjáradékok s más jelzálogos hitelek közt lehetne Nem tartja multhatlanul szükségesnek, hogy a talajjavítási kölcsönök határozott elsőséggel birjanak, mert ezáltal a hitelügy ingattatnék meg, de mivel a javítási értéktöbblet más hitelezőnek is javára fog szolgálni, az előjegyzés nem tagadható meg a javítás által elért értéktöbbletre. A földbirtokos ezenkívül jogositva legyen a telekkönyvben a fölveendő javítási évjáradék rangsorozatát is feljegyezni, s ha a javítási munkálat maga is önálló értéktárgyat képez, minő pl. valamely kiterjedt öntözési berendezés, a talajjavítási hitelbank részére itt külön törvényes zálogjogot lehetne biztosítani. Sürgeti továbbá, hogy az ily célból fölveendő hitel lehetőleg szabad legyen s így a hitbizományi s holt kézhez tartozó ingatlanoknál is az eddiginél egyszerűbb eljárás állapítandó meg az ily hitelek felvételére. Az államkormányának továbbá anyagilag is szükséges előmozdítania a talajjavítási bank létesülését, mely banknak az első években sok nehézséggel kell megküzdenie. Legezészerűbb volna, ha a bank üzletkörével a szőlő-dézmaválság-ügy kezelése egyesítettetnék, mely által a bank ugyan sajátképi működésében kezdetben zsibasztva lenne, de másrészt meg is erősödnék s egy kis tartaléktőkét is szerezhethetne. A

tárgyát kiváló szeretettel kezelő röpiratot ajánljuk a szakférfiak figyelmébe.

„A társadalmi fejlődés kezdetei“ cím alatt az akadémia kiadásában két vaskos kötetre terjedő eredeti munka jelent meg *Beöthy* Leótól. A mű irodalmunkban egészen műveletlen s kétségkivül nagy fontosságú kérdést tárgyal s már ezért is figyelmet érdemel. De szerzőnk a kérdés megoldásában eredeti ösvényeken halad s ambíciója, hogy ne csak a kérdés jelen állását világítsa meg, hanem a vitát e téren tovább fejlesztve, új pozitív eredményekre jusson. Elméletének lényege körülbelül a következő: Az ő társadalomban a családi élet még nem fejlődött ki, mivel a legújabb ethnographiai s antropologiai kutatások azt látszanak bizonyítani, hogy a régi népeknél általában a nőközösség volt az uralkodó, s ennek megfelelőleg az örökösödési rend jelen alakjában nem is létezett. Ha e tétel áll s szerző azt nemcsak logice akarja megerősíteni, de a műveletlen népek társadalmi életéből vett tömérdek analogia s számos hagyomány által is, a divatos patriarchalis társadalmi elmélet egészen alaptalan. Szerinte az emberi nem még szükségkép nem is volt társas lény, csak a létért küzdelemben váltak ki s maradtak meg a társas együttlétben élők a remete életet folytatókkal szemben. Midőn azonban bizonyos együttlét már létezett, az egyéni variabilitás szabályánál fogva, ez együttlétök körében mindenkor támadtak egyesek, kik testi vagy szellemi tekintetben a többiek fölé emelkedve, vezető szerepet viseltek, hasonlóan a társas együttlétben élő majmokhoz, melyeknél ily vezető mindig létezett. A vezető a többiek utánzása alapján s főképp a beszéd tehetősége által, igen könnyen jutott el a főnöki hatalomra, melyet természetesen minél inkább megszilárdítani törekedett. Időközben ki-fejlődött a családi élet is s szerző szerint az exogemia, azaz idegen törzsekből vett vagy elrabolt nők birása aláásta a régi nőközösség tekintélyét s midőn a főnök már családi érzettel birt, arra is kellett törekednie, hogy hatalmas családjá körében megmaradjon. E megörökítési törekvés folytán jöttek létre a dynasztiák, azaz a kezdetben spontán emelkedés folytán létrejött főnöki hatalom örökössé lett s a főnök tekintélye családjára is kiterjedve, nemcsak maga a főnöki állás, de mellette egész testületek s kasztok alakultak, melyek

kiváló szerepet viseltek a társadalomban. Ha azonban a társadalom fejlődése már túlnőtt a politikai korláton, a társas együttlét ketté vált s mint az alsóbbrendű lényeknél, az egyes sejtekből megoszlás által új sejt keletkezik, új törzsek alakultak. A törzsek e különbsége a főnök hatalmának terjedésével politikai különbséggé lett, midőn már jóformán csak a terület s nem a közös származás alkotta a társadalmat, s az ily esetekben még nagyobb lett a válaszfal az egyes társadalmi osztályok és kasztok között. Az egyéni variabilitás elvénél fogva azonban ily társadalomban is támadtak mindig kiváló férfiak, kik tekintélyt szereztek s az uralkodó testülettel s hatalommal szemben, küzdelmet folytattak. E küzdelem állandó s ez alkotja a társadalom, de egyúttal a világtörténelem fejlődésének lényegét is. — Beöthy eszmemenetének e vázlatos rajzából láthatjuk, hogy ő egyenesen a darvinistikus iskolának híve s az emberi nem fejlődésének kezdetét ez iskola elvéből igyekszik megmagyarázni, mint azt Lubbock s más tekintélyes ángol írók is megkísérelték. Műve különben az ethnographiai viszonyok ismertetésén kívül, főleg csak jogbölcészeti kérdéssel foglalkozik s így e szakfolyóiratban részletesen ismertetni nem tartjuk szükségesnek, de felakartuk reá hívni olvasóink figyelmét, mivel iránya s alapelvei a nemzetgazdasági ősi viszonyok megítélésére nézve, sok termékenyítő eszmét nyújtanak.

—r.

A vasutak államosítása Poroszországban. Midőn a porosz kormány 1879. őszén benyújtotta az országgyűlésnek a magdeburg-halberstädti, hannover-altenbekeni, berlin-stettini s köln-müncheneri vasúttársaság megvételére vonatkozó javaslatokat s ez által az első lépést tette a porosz magánvasutak államosítására, magától érthető volt, hogy az államvasutak költségét a háztartásban oly módon kellett rendezni, hogy az országgyűlés költségjoga sértve ne legyen. Ezt pénzügyi garantiáknak nevezték el. A kormány emellett késznek nyilatkozott ugynevezett gazdasági garantiákat is nyújtani, azaz oly intézkedéseket tenni, melyek bizonyos kezeséget adtak volna arra nézve, hogy az államvasutakat nem fogják adóforrásnak használni, hanem kizárólag s szándékosság nélkül az ország productiv gazdasági erőinek gyarapítása érdekében kezelik. Mivel a kormány a képviselőházban a conservatívok s a national-

liberalok nagyrészének egyesülése által biztosan számíthatott arra, hogy a többség az államosítás elvét örömmel üdvözli, a tanácskozások főpontját a garantiák formulázása képezte. Az államosítási eszme hívei a képviselőházban kezdetben pénzügyileg akarták függetlenné tenni a vasuti kezelést más állami közigazgatástól oly módon, hogy az adóssági tőke kamatoztatása s az akkor még fennálló több mint két millió márkot tevő deficit fedezése után, először az adóssági tőke 1%-áig tartaléktőkét akartak csinálni a rossz üzletek kiegyenlítésére s azonkívül 1½% erejéig még egy rendkívüli amortizatiót. Az ezután még fennmaradó részletet kellene csak budgetszerűen tárgyalni vagy a képviselőház beleegyezésével mint bevételt, vagy pedig adósságtörlesztésre fordítani. A képviselőház ez elveket állapította meg a pénzügyi garantiákra nézve. A képviselőház attól tette függővé határozatát a törvényjavaslatról, ha a kormány még ugyanez ülészakban, legfeljebb a közelebbi elején törvényjavaslatokat fog benyújtani, melyek az érintett pénzügyi s gazdasági elveket megállapítják. S ime teljes két évbe került, míg a kezelési törvény s a kerületi vasuti tanács, s országos vasuti tanács felállításáról szóló törvény elkészült. A késedelmezés oka nem a kormány, mely pontosan igyekezett kötelezettségének megfelelni, hanem az országgyűlés nézeteinek változása. Ez utóbbi ugyanis fokozatosan elállott az elkülönített vasuti pénztár eszméjétől s úgy a tartalékalapot, mint a rendkívüli adóssági amortizatiót elejtette. A kezelési törvény 4. §-a is szól ugyan a vasuti adóssági tőke amortizációjáról, de ez csak számítási intézkedés, a vasuti adósságot tényleg nem választják el az államadósságtól s nem is törlesztik külön, mint azt az 1879-ki határozatban tervezték. A vasuti vállalatok amorzatiója különben a porosz kormánynak régi terve volt. Már az 1838. nov. 3-án a vasuti vállalatokról alkotott törvény 38. s 39. §§-ában szó volt egy „vasuti adó“-ról, melynek jövedelme — az állampénztár kárptólásán kívül, a vasutak által tőle elvont bevételekért (postaigazgatás) — lényegileg a vasutakba fektetett tőke amortizációjára szolgált volna. Az 1853. máj. 30-ki törvény ragaszkodott ehhez s a következő évben jelentékeny összegeket fordítottak magánvasutak részvényeinek megvásárlására. De már az 1859. máj. 31-én alkotott törvény megszüntette ez intézkedést.

Megemlítjük, hogy volt még oly párt is, mely a vasuti igazgatás pénzügyi önállóságát nagyobb fokunak ohajtotta, mint azt

az 1879-ki határozatok megállapították. A legutolsó német kereskedelmi kongressus alkalmával ugyanis a referens azt az indítványt tette: „nyilatkoztassa ki a kongressus, hogy az állami vasutakba fektetett tőkét mint önálló vagyont kell kezelni s ennél fogva a felesleget nem kell az általános államháztartási tőkéhez csatolni, hanem az a forgalmi eszközök javítására fordítandó.“

Még nagyobb változásokon mentek át az ugynevezett gazdasági garantiákra vonatkozó nézetek. A kormány az 1879-ki általános vita alkalmával kijelentette, hogy a királyi vasuti igazgatóságok s az igazgatósági kerületek képviselőinek saját kezdeményezése folytán életbeléptetett időszakos tanácskozásait, most már törvény által akarja rendezni s e végett országos vasuti tanácsot szándékozik létesíteni.

A kerületi vasuti tanácsokat illetőleg már régebben megállapodtak abban, hogy teendőik nem lesznek tágabb körűek, mint az ugyanazon szabad vasuti conferentiáké. A főbb pontok, melyekre nézve véleménykülönbségek léteztek s e vélemények ugy az országgyűlésen, mint a kormány kebelében az utóbbi két év alatt megváltoztak, a következők voltak: 1. Legyen-e választási joga a szabad gazdasági egyleteknek, melyeknek az állami közigazgatásban semmi functiójuk sincs? A kereskedelmi kongressus többsége helyeselte az államjogi anomaliát, mely csakugyan törvény lesz. Nemzetgazdasági szempontból nem is lehet ellene szólani. 2. Direct választassék-e a képviselő, mint a vasuti conferentiák küldöttei, vagy pedig a kerületi bizottságok válaszszanak? A kormány 1880-ban még erősen tiltakozott a direct választás ellen, de később megmástitotta szándékát. 3. Három évre választassanak-e a küldöttek, vagy mint az a vasuti conferentiáknál szokásban volt, az illető testületek minden egyes conferentiára külön megbizottat küldjenek? A vita e kérdés felett csak utóbb fejlődött ki. A kormány nem akarta a 3 évre szóló választást, de nem helyezte arra nagy súlyt. Valóban sok bajt is okozhat e dolog.

A leglényegesebb eltérések az országos vasuti tanács szervezete s illetékesége tárgyában merültek fel. A képviselőház vasuti bizottságának a garantiák fogalmazásával megbizott albizottsága előtt (1879. nov. közepén) feltűnt, hogy a konservatívek az országos vasuti tanácsnak ellenőrző bizottság jellegét akarták adni döntő szavazattal, míg a szabadelvű konservatívek csak tanácsko-

zási jelleget óhajtottak. Az első követelést nem lehetett teljesíteni, mivel a miniszteri felelősség s a parlamenti testületek ellenőrzése képezhetette csak az egész viszony alapját. 1880-ban a főkérdések közé tartozott az országgyűlési képviselők küldése az országos vasuti tanácsba. A házban még a többségben is nagy véleménykülönbség uralkodott erre vonatkozólag; a centrum makacsan ragaszkodott az országgyűlés direct részvétének eszméjéhez, másrészről azonban fölemlítették, hogy ily módon egy tisztán gazdasági tanácskozó gyűlésbe politikai elemet kevernek. Minél inkább belátták, hogy az országos vasuti tanácsnak csak gazdasági tanácskozó szavazata lehet, annál kevésbé tekintették e kérdést fontosnak. Hasonló eset volt azzal a kérdéssel, minő változtatásokat tegyenek a tariffában az új helyzet jellemzésére. Ugy leszállítást, mint emelést ajánlottak; az utóbbi maradt meg. Elvileg nincs lényeges különbség a két eljárásra nézve, a tariffa leszállítása is lehet nemzetgazdaságilag igazolatlan s csak más, gazdaságilag igen magas tariffák megtartása mellett történhetik, sőt a veszély, hogy az érdekeltek agitatioja oly leszállításokra vezet, melyek a parlamenti interpellatiókra adhatnak alkalmat, a vasut kezelésénél nagyobb lehet, ha a tariffát felemelik.

A gazdasági garantiákra nézve a tényállás nézetünk szerint a következő: Ha nincs az a meggyőződésünk, hogy az államkormányzatnak legalább őszinte akarata, hogy az államvasutakat az egész ország közérdekében s a közjólét gyarapítására kezelje s ez esetben az államosítás eszméjét általában nem kell pártolnunk. Törvényes garantiák nem védenek meg tévedések s visszaélések ellen. A vasutak államosításának előnyei azonban minden körülmények között oly jelentékenyek, hogy az előnyök kedvéért némely hibát s tévedést elfogadhatunk.

Olaszország népessége. Az Olaszországban 1881. decz. 31-én végbement népszámlálás eredménye a hivatalos adatok szerint következő: 8259 községben volt a népszámlálás napján 28.459,451 jelenlevő lélek (3 millió fölül Piemontban s Lombardiában, 2 millió fölül Velenczében, Emiliában, Toscanában, Campaniában s Sziciliában). Mivel a királyság területe 296,305 □ kilométer, egy négyszögkilométerre átlag 96 lakos esik, legtöbb (167) Liguriában,

legkevesebb (28) Sardiniában. Latium, habár a főváros is itt fekszik, csak a 11-ik helyen fordul elő a sorozatban s egy négyszög mértföldre csak 76 lakos esik. Az 1871. decz. 31-én tartott népszámlálás eredményével összehasonlítva, látjuk, hogy a lakosság átlag 6·2%-kal gyarapodott. Legnagyobb a gyarapodás (13·3) Sziciliában, legkisebb a Markokban s Velenczében. Sziciliában s Angliában különben a rendezetlen viszonyok miatt a múlt népszámlálás nem volt pontos s innen is magyarázható részben a nagy különbség.

Egy - egy községre átlag 3,445 lakos esik, 121 községben több mint 20,000 lakos van s 11-ben több százezernél. Ezek a következők : Nápoly 494,314, Milano 321,839, Róma 300,467, Turin 252,832, Palermo 244,991, Genua 179,515, Florencz 169,001, Velence 132,826, Messina 126,497, Bologna 123,274 s Catania 100,471 lakossal. A nagy városok népesedésének gyors emelkedésére nézve magyarázatul szolgál az a körülmény is, hogy több helyen külvárosokat csatoltak hozzájuk. Az utóbbi évtized alatt, főleg a községek egyesítése folytán, a községek száma 8382-ről 8259-re apadt.

Az orosz verseny a németországi piacon évről-évre jelentékenyen hátrább szorul az amerikaiakkal szemben. 1880-ban Németország összes buzabeviteléből az Egyesült-Államokra 39, Ausztria-Magyarországra 37 s Oroszországra csak 24% esett. Rozs és zab képezik még a legjelentékenyebb orosz kereskedelmi tárgyat a német piacon. Angliában az orosz gabnakereskedés még nagyobb vereséget szenvedett az Egyesült-Államok részéről. 1840-ben az Egyesült-Államok bevitele Angliába még csak 1·2%-ot tett, míg Oroszországé 19%-ot; a hatvanas években az arány majdnem egyenlő volt; Oroszországé 26·9%, az Egyesült-Államoké 27·1%. Jelenleg az arány Oroszországnál 18·1, míg az Egyesült-Államok részéről 58·2; úgy hogy csaknem biztosra vehető, hogy az orosz gabnatermelő közönség régi angol piacát csaknem egészen elfogja veszíteni.

Az orosz kormány közelebb a szárazföldi gabnakereskedést lehetőleg meggátolni igyekszik oly czélből, hogy a forgalom lehetőleg a tengeri kikötőkben központosuljon. E végett többek közt

elhatározta, hogy a zsákokat, melyekben az orosz gabonát szárazföldön át kiveszik, vámmentesen többé vissza nem bocsátja, miáltal egyúttal ez iparág emelését is terveli.

A répaczukor fogyasztása Európában folytonosan emelkedőben van a nádczukor rovására s Wolf Gyula már is azt hiszi, hogy a gyarmati czukor a legközelebbi évtizedek alatt egészen elveszti jelentőségét Európában s a gyarmati termelők más világrészekre lesznek utalva. Északamerika s Ausztrália mostis tömérdek nádczukrot fogyasztanak el, körülbelöl felét annak, a mi a földön terem s a fogyasztás folyvást emelkedőben van. A nádczukor termelésének nagy gátlója volt eddig az a körülmény is, hogy a tropikus éghajlat nedves s lapos partvidékei nagyrészt miveletlenek s közlekedési eszközeik hiányosak, a czukrot pedig nem lehet a parttól távol tenyészteni, mivel a szállítási költségek igen nagyok. Ott, hol kedvező természeti viszonyok léteznek, mint pl. Kubában, a drága munkaerő s nagy adózás sem gátolja meg a czukortenyésztés fölvirágzását.

A czukorral folytatott kereskedés az utóbbi 7 év alatt általában rendkívül nagy hullámszásnak volt alávetve. 1875 körül Franciaország volt az első czukor exportáló ország Európában. Nemcsak hogy ugyanannyi czukor kivitele volt, mint a mennyi behozatala a tropikus vidékekről, de még azonfelül több mint százezer tonnát küldött Angliába. Ma e Franciaország határozottan import országgá lesz, mert ötvenezer tonnával többet fogyaszt, mint a mennyit termeszt.

Angliába ma helyette Ausztria-Magyarország s Németország viszik be a megfelelő czukor mennyiségét. Hasonló eset állott be Belgiumban. Németországban 1875-ben a bevitel s kivitel csaknem egyenlő volt, jelenleg már 200,000 tonna kiviteli többletök van s a lakosság közül csak a vagyonosabb s finomabbat szerető rész nem használ rendesen répaczukrot. Ausztria-Magyarország kivitele is mintegy 150,000 tonnával gyarapodott az utóbbi 5 év alatt, a mely körülményt különben az exportpraemiák is nagyon előmozdították. A continentalis országok ily teljes emantipatioja következtében Anglia reexportja a czukorban hanyatlott ugyan, de azért a fogyasztás is mintegy százezer tonnával szaporodott, mely most

Európából jön. A répaczukor a nagy angol ezukorfogyasztásnak 1862-ben csak 8%-át képezte, ma már 32%. A répaczukor tehát jelentékenyen terjed mindenfelé s az exportpraemiák életbeléptetése azt nagyban előmozdítja.

Hogy ez intézkedés, a vele karöltve járó vámpolitikával, bizonyos tekintetben védvám jellegű, nem tagadható, másrészt azonban el kell ismernünk, hogy a répaczukor termelése s olcsó előállítására körül újabb olyan jelentékeny reformok létesültek, melyek ez európai árucikk fejlődését mesterséges eszközök nélkül is biztosítanák.

UJABB KÖNYVEK.

- Három beszéd a felsőházról** Thiers-, Royer-Collard- és Guizottól. *Keszler* József fordításában kiadta *Trefort* Ágoston. Budapest. 1883. Egyetemi nyomda. Ára 80 kr.
- Az otthont mentesítő törvények.** (Homestead-exemptions-law). Irta gróf *Andrássy* Géza. Budapest, 1883. Grill K. Ára 80 kr.
- Az osztrák-magyar monarchia statisztikája.** A legújabb adatok alapján a jogtanulók igényeihez alkalmazva, írta Dr. *Pisztóry* Mór. 2-ik kiadás. Pozsony, 1883. Stampfel Károly. Ára 4 frt.
- Természetjogtan.** Irta alsó-viszokai Dr. *Galgóczy* Gyula. Újabb olcsóbb kiadás. Budapest, 1883. Ifju Nágel Ottó. Ára 2 frt 50 kr.
-

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

MÁRCZIUS.

III. FÜZET.

A. NÉMET ADÓREFORM.

Eilers T. porosz képviselő „Beitrag zur Geschichte der Steuer-Reform im Reiche und in Preussen“ czimű művet adott ki, mely a Németország legújabb adóreformi mozgalmára vonatkozó javaslatok, előterjesztések és parlamenti nyilatkozatok gyűjteményét tartalmazza. Érdekes figyelemmel kísérni a gyűjtemény fonálán az utolsó néhány év törekvéseit az adóreform terén, melyek eddig gyakorlati eredményre csak kis mértékben vezettek ugyan, de annál inkább felzavarták a kedélyeket, és a központi birodalmi kormány, és az egyes államok közti ellentétet ismételten napfényre hozták.

Az első lépés az adóreform terén 1875-ben történt, a mikor a birodalmi gyűléshez a söradó fölemelése, a börzeüzletek és értékpapírok utáni bélyegadó behozatala iránt törvényjavaslatokat nyújtottak be. Ezen parlamenti előterjesztések szűk körét jóval meghaladólag Bismarck 1875. évi november 22-én nagy vonásokban nyilatkozott adóreform terveiről. Nyilatkozata kiváló figyelmet érdemel, mert előhírnöke volt később kifejtendett, habár nagyobb-részt meghiusult reformtörekvéseinek. Alapelvileg a közvetett adók mellett nyilatkozott, az egyenes adókat kemény és idétlen póteszköznek tartván a jövedelmek szaporítására, valamint a matricularis járulékokat is. Kivételül kiemelte az egyenes adóknak, általa illemi adónak (Anstandssteuer) nevezett fajtát, melyet fentartandónak vél, s ez a jövedelmi adó a gazdagok számára. De csak az igazán gazdagok számára kívánja a jövedelmi adót fentartani; mert a mai jövedelmi adó 1000 tallérnyi jövedelemig is terjedvén, nemcsak a gazdagokat érinti. Vannak ugyan helyzetek az életben, melyekben az ember 1000 tallérnyi jövedelemmel jómódúnak nevezhető, de mégis

mondhatni, hogy ekkora jövedelemmel szorult az anyagi helyzet, különösen ha megfontoljuk, hogy a jövedelemből rendszeren a gyermeknevelés, a külső képviselés, a fentartás, s a lakás kiadásait is fedezni kell. Bismarck eszményének vallja, a mely után törekszik: az állami szükségletet lehetőleg kizárólag közvetett adókból fedezni. Szeme előtt lebeg Franciaország, mely kétszer akkora adót fizet mint Németország, s mégis utóbbi folyton panaszkodik, előbbi nem. Ezen helyzet megítélésénél szem elől téveszti a Franciaország és Németország közt létező roppant különbséget a termelés és fogyasztás terén, de a felállította összehasonlító megjegyzésből kiindulva, az adóteher súlyossága fölötti ellenkező érzés okát abban látja, hogy Franciaország, valamint Anglia is, kiválóan közvetett adókból fedezik szükségletöket. Ezt az állapotot akarja Németországon is behozni, az egyenes adókat városi testületeknek engedvén át.

A kancellár reform törekvései megítéléséhez kiegészítő adattul szolgál azon nyilatkozat is, melyet 1877. évi márczius 10-én a birodalmi gyűlésen a birodalmi költségvetés első tárgyalásánál tett. Súlyos körülmények közt, ugy mondá, azt vizsgálja, mit parancsol a birodalmi alkotmány. Ennek 70. §-a ugy szól, hogy a birodalmi közös kiadások fedezésére a mult év esetleges többletei szolgálnak. továbbá a vámokból, a fogyasztási adókból, a posta- és táviradaügyből folyó közös bevételek. Ha e jövedelmi források a kiadásokat nem fedeznék, mig birodalmi adók behozva nincsenek, az egyes szövetséges államok járulékokkal adóznak a népesség aránya szerint, melyeket a költségvetésszerű összeg magasságáig a birodalmi kancellár vet ki. Ezen egyenes adó természetével bíró matricularis járulékokat is apasztani kívánja reform terveivel, és egyáltalán nem többlet szerzése képezi célját, hanem csupán a birodalmi szükséglet fedezése. Ily módon Bismarck 1875-ki nyilatkozata nagy vonásokban feltüntette reformja alapeszméjét; 1877-ki nyilatkozata azután megmagyarázta reformjának okait. Nem sajátos adóügyi természetű az, hanem kiválóan politikai; mert világos célja, hogy a birodalmat az egyes államoktól lehetőleg emancipálja.

Az 1875-ben benyújtott törvényjavaslatokat nem fogadták el, és így az adóreform első kísérlete hajótörést szenvedett. 1878. évi február 9-én előterjesztés történt a dohány megadóztatása tárgyában. A javaslat indokolása fölemlíti, hogy a német adórendszer ed-

digi fejlődése, mely a vagyoni és jövedelmi adók túlesigázott igénybevételében áll, súlyosítja a helyzetet. Ezzel szemben a birodalmi pénzügyi politika feladata, hogy a fogyasztási adók bevételeiből ne csak a mostani szükségleti többlet fedezhető, hanem olyatén fejlődésre is mód legyen nyitható, mely az egyes államok költségvetéseinek tartamos könnyítését teszi lehetővé, részben a nyomasztó adók megszüntetése, részben az alkalmas adóknak a tartományok, kerületek és községek részére egészben vagy részletben leendő átengedése által. Camphausen pénzügyminister február 22-én a javaslat védelmére felszólalván, ama nézetének adott kifejezést, hogy ha a birodalom az állandó kiadásokat állandó bevételekkel akarja rendszeren fedezni, nem marad egyéb hátra, mint vagy a matricularis járulékokat fölemelni, vagy saját bevételeit szaporítani. A pénzügyminister nem tartja kívánatosnak az előbbit, de azt kívánja, hogy a növekvő szükségletek fokozódó közvetett megadóztatás által nyerjenek fedezést, az egyenes adók terhei pedig könnyüljenek. A dohányadó javaslatának védelmére február 26-án felszólalt Bismarck is, a közvetett megadóztatás ösméretes előnyeit fejtegetvén az egyeneséi fölött. Különösen érdekes beszédének azon helye, melyben emelkedett büszkeséggel a birodalom leendő viszonyát hangsúlyozza az egyes államok irányában. „Eszményem — ugymond — nem oly birodalom, mely az egyes államok ajtajánál kénytelen matricularis járulékait összegyűjteni, hanem egy birodalom, mely, mivel hogy jó pénzügyek főforrását saját zára alatt tartja, az egyes államoknak adhasson pénzt, és megvagyok győződve, hogy a reform útján oda juthatunk.“ De a kanczellár ez alkalommal sem juthatott közelébb eszményi céljához, mert javaslatát a birodalmi gyűlés nem fogadta el. E helyett a birodalmi kormány egyetértésével, a gyűlés enquête létesítését határozta el a dohánygyártás és dohánykereskedés tárgyában.

Ez alatt, míg az adóreform megvalósítása egy részletes kérdésben meghiusult, a reform általános mivolta, a tervezgetés terén nem nyugodott, és határozottabb formát öltött. A porosz államministeriumban gazdasági reformprogramot dolgoztak ki, mely mélyen bevágott az adórendszerbe, és a pénzügyi eredményeket is szem előtt tartotta. A program lényeges pontjait képezte : 1) a föld- és házadó felének a községi kötelek részére való átengedése ; 2) mellőzése az osztályadó négy alsó fokának államadói mi-

nőségben, egyszersmind könnyítés a költségeken ezen négy alsó fok adóköteleseinek átengedése által, ezen felül az osztályadó magasabb fokainak egybeolvasztása a jövedelmi adóval; 3) az iparadói törvényhozás javítása, kiválón a kisebb iparüzlet érdekében. A program szerint ezen intézkedésekből az állami bevételekben következő hiány keletkeznék: 1) a föld- és házadó felének átengedéséből 35 millió márk; 2) az osztályadó négy alsó fokának megszüntetéséből és felső fokainak egybeolvasztásából 21 millió, és 3) az iparadó javításából $2\frac{1}{2}$ millió márk; összesen $58\frac{1}{2}$, vagy kerek számban 60 millió márknyi hiány mutatkoznék évenként. Ezen összesen kívül, még 60 millió márkra teendő azon összeg, melynek fedezésére a rendes bevételek nem elegendők, s melyre Poroszországnak a birodalom összes jövedelmeiből számítani kell. Ugy hogy Poroszország összes szükséglete évenként körülbelül 120 millió márkot tenne, melyet a reform szellemében a birodalomtól vár. Ezen számítás zsinórmértéke szerint számítva a birodalom többi államainak szükségleteit is, a birodalom összes bevételeit 120 millió márkkal kell szaporítani, hogy Poroszországnak 120 milliót adhasson. De a program számításba veszi azt is, hogy a birodalom a jövőben valószínűleg kénytelen lesz kiadásait fölemelni és ehhez képest jövedelmeit is szaporítani, úgy hogy körülbelül 245 millió márkra teszi azon összeget, mely a bevételek emelésénél célul kitűzendő. A bevételek előteremtésénél a vámokra és fogyasztási adókra veti tekintetét a program. 1878/79-re a vámok és fogyasztási adók birodalmi bevételei 250 millió márkra voltak előirányozva, a mi fejenként 6 márkot képviselt. A program a fejenkénti megadóztatás megkészszerzését ajánlja, mely által az osztrák megadóztatás magassága, vagyis fejenként $14\frac{1}{2}$ márk lenne megközelítve, de mely még mindig messzire elmaradna a francia és angol megadóztatás mögött, mely fejenként 25—27 márkot tesz. Ezen számítással egyidejűleg elősmeri azonban a program, hogy a vám- és adótörvényhozás e célt egyszerre el nem érheti, hanem a tevékenységet több évre kell elosztani. Alkalmos tárgyakul a bevételek szaporításánál ajánlatnak: dohány, sör, cukor, pálinka, kávé, petroleum, gáz, thea, bor, déli gyümölcs és egyéb cikkek.

A vázolt reformprogrammal együtt megjelent a porosz pénzügyminister emlékirata, mely a szándékolt reformot még részle-

tesebben fejti ki. Az emlékirat szerint az adóreform feladata összevág a községi kapcsolatok terheinek hatásos könnyítésével. A községek terhein az állam kétféleképen fogna segíteni; azzal, hogy a községeknek engedi át a föld- és házadó jelentékeny részét, és azzal, hogy az osztály- és a jövedelmi adó reformját hozza be, mely a községeknek lehetővé teszi a személyes adóképesség helyesebb és dúsbabb kihasználását. A házadó revíziója után 1880-ra körülbelül 25 millió márknyi hozadék volt várható, úgy hogy a házadó a földadóval együtt körülbelül 65 millió márkot volt jövedelmezendő. Az állam többet a felénél nem engedhetne át, és különben is a községek többségének óhaja ennél túl nem is terjeszkedik. A községeknek e szerint a nekik jutandó 32 $\frac{1}{2}$ millió márkból az iskolaügynek körülbelül $\frac{2}{3}$ -nyi személyes költségeit lehetne fedezni.

Az osztály- és jövedelmi adó reformjánál czélul kellene kitűzni a legalsó négy foknak — 420—1200 márknyi jövedelemig — felszabadítását az állami osztályadó alól, egyszersmind gondoskodván arról, hogy a községeknek megkönnyítve legyen az állam által felszabadított adókötelesek megadóztatása olyképen, hogy a községi adóra egyszerűbb fokozat hozatnék be, az állami adatok felhasználásával. Ezen rendszabály által, az osztályadó köteleseinek száma, mely 1877-ben 4.998,228-at tett, 688,482-re apadna, melyhez hozzászámítván a jövedelmi adó 157,096 köteleését: mind a két adónemben összesen 845,578 adóköteles mutatkozik. Ez uton lehetőségessé válik az osztályadó és a jövedelmi adó közti különbséget megszüntetni, és egy egységes jövedelmi adót észszerű módon alkotni. A reform mellett szól az, hogy az osztályadó kivetése és behajtása 420 márknyi jövedelemig nagy városokban sok nehézséggel kénytelen megküzdeni, és hogy az ugynevezett átutalási eljárás, a népesség hullámozása miatt nagyon terhes és csak hiányosan vihető keresztül. Az egységes jövedelmi adót oly contingensben kellene megállapítani, mely az osztályadó (t. i. 5-ik fokától kezdve fölfelé) és a jövedelmi adó összegeinek megfelel; e mellett azonban az egységes jövedelmi adót évenként fel is kellene emelni, oly mértékben, mely a mostani átlagos emelkedésnek megfelel. A mi a contingensen felüli kivetést illeti, az a községek megkönnyítésére lenne fordítható.

Továbbá kifejti az emlékirat, hogy leginkább szükséges a reform az iparadónál, mely 58 éven át ki nem elégítő módon fejlő-

dött. Mint hozadéki adó, a föld- és házadóval párhuzamban van gondolva. Az utóbbiak részben megszüntetésével a roham leginkább az iparadó ellen fog irányulni, mely a kis iparüzletet súlyosabban érinti, mint a nagy ipart. Indokolva lesz tehát a kisebb körű kereskedést (B. osztály), a kézművesi üzletet (Handwerksbetrieb), a folyóbeli hajósok és a fuvarosok üzletét könnyítésekben részesíteni. Ezen osztályok 1876-ban összesen 5.396,821 márknyit adóztak. A leszállítás $2\frac{1}{2}$ millió márknyi hozadékra elegendő lenne arra, hogy az iparadó a kivánatos kiigazításban részesüljön, a mi közvetve a községeknek válhatnék javára.

Egyebekben az emlékirat ismétli és bővebben kifejti a reform-programm számításait, és különösen hangsúlyozza, hogy a birodalom körülbelül 120 millió márkot kénytelen a porosz államnak adni, hogy ez a községeknek 60 millió márkot engedhessen át.

A kancellár a porosz államministerium kidolgozta programmot 1878. évi július 2-án a szövetséges kormányok elé terjesztette, felhíván őket, hogy a birodalmi gyűlés elé terjesztendő adójavaslatok iránt bizalmas értekezés útján egyetértésre jussanak. 1878. évi aug. 5—8-ig Heidelbergben ministeri értekezlet tanácskozott, melyen a következő pontokban állapodtak meg:

1. Egyhangulag elismerték a közvetett megadóztatás továbbfejlesztésének szükségességét Németországon, hogy egyrészt a birodalom a kiadásai fedezésére szükséges saját bevételeivel bírjon, és hogy másrészt az egyes államoknak lehető legyen az egyenes állami és községi megadóztatás terén a túlterhelhetést elkerülni, sőt alkalmilag kivánatos könnyítéseket létesíteni.

2. A reform lassanként viendő keresztül; de már most is célirányosnak látszik annak megállapítása, mily fogyasztási tárgyak tartozzanak körébe.

3. Czélszerű tárgyakul kínálkoznak a következők: A dohány iránt egyetértenek, hogy az kitünő adótárgy és hogy a szándékolt reform eszközei első sorban a dohány megadóztatásából fognak kikerülni. Az illető szakbizottság munkálatait még nem fejezte be, és így a megadóztatás módja iránt határozottan nyilatkozni még nem lehet; de az a mód látszik kedveltnek, mely 70—80 millió márknyi bevételt biztosít és akkora teszjeszkedő képességgel bír hogy a bevétel szükség esetén, a rendszer megváltoztatása nélkül,

lényegesen felemelhető legyen. Ajánlatos a) a söradót megkétszerezni, a miből a söradóközönség (Breusteuer-gemeinschaft) javára 15 millió márknyi bevételi többlet származik; b) a kávévámot 21 márkra fölemelni, a miből 7 millió márknyi többlet várható; c) a petroleumvám behozatala 3 márkkal mázsánként, a mi előreláthatólag 15 millió márkot jövedelmez, mellőzve azt a kérdést, nem lenne-e a fénygázra birodalmi adó vetendő; d) a thea vámjának 50 márkra emelése, a mi körülbelül $\frac{1}{2}$ millió márkot hozna; e) déli gyümölcs, fűszer és egyéb czikkek vámjának fölemelése, mely rendszabály 1—1 $\frac{1}{2}$ milliónyi bevételi többletet helyezne kilátásba, és f) ajánlatos a hordókban beérkező borra a vámot 12 márkra, a palackbor vámját 24 márkra fölemelni, a mi 6 millió márknyi bevételi többletet eredményezne. Az a kérdés, legyen-e birodalmi adó behozandó a belföldi pezsgőre, további megfontolásnak lön fentartva. A cukor erősebb igénybe vétele is szándékba véve, de a folyamatban levő vizsgálatok befejezéséig mellőzendő; ugyszintén a keményítő cukor megadóztatása is megfontolás tárgyává teendő. A szeszdó fölemelése csak az adórendszer megváltoztatásának föltételezése mellett veendő szemügyre; a mostani körülmények közt azonban nem ajánlatos. A pálinkamérési adó behozatalát az egyes államoknak kellene átengedni.

4. Egyetértésre jutottak az iránt is, hogy a birodalmi gyűlés elé utóbbi szaka alatt beterjesztett törvényjavaslatot, mely a német vámterület külföldi áruforgalmának statistikáját tartalmazza, revidiált formában újra elő kell terjeszteni. Az általa behozandó statisztikai illeték körülbelül egy millió márkot jövedelmezne.

1878. évi november 12-én Poroszország a szövetségi tanácsban azt az indítványt tette, hogy bizottság nevezendő, mely a heidelbergi értekezlet megállapodásai alapján, a vámtarifa revízióját készítse elő, s a szükséges javaslatokat terjeszsze a szövetség-tanács elé. Miután a szövetség-tanács az indítványt elfogadta, a kancellár a szövetség-tanács-hoz intézett, 1878. évi december 15-én kelt átiratában a vámrevízió főszempontjaira nézve nyilatkozott. Mindjárt átirata első soraiban kifejezi célját, mely abban áll, az egyenes adóterhet apasztani a birodalomnak közvetett adókon nyugvó bevételeinek szaporítása által. Németország vámügye pénzügyi fejlesztésével messzire elmaradt más államok mögött. Az arány még kedvezőtlenebb lenne, ha a dohánymonopol vámbevételeihez

hozzászámítanak azon összegeket, melyeket ezen államok vám helyett a külföldi dohányból monopolhozadék formájában nyernek, és melyek a községek javára octroi formájában folynak be. Hangsúlyozza továbbá az átirat, hogy Németország legtöbb részében, az egyenes adók a községi adókkal együtt oly magasságot értek el, melynek nyomasztó volta közgazdaságilag indokolva nincs. Legtöbbször szenvednek alatta azon osztályok, melyek jövedelme 6000 márkon alul marad. A könnyítést az átirat leginkább a vámtarifának, legszélesebb alapon való revíziójától reméli. A vámkötelezettség elvét ki kell mondani minden beérkező tárgyra; alóla csak azok, az iparra nélkülözhetlen tárgyak veendőek ki, melyeket Németországban épen nem, vagy elégtelen mennyiségben termelnek.

A kormány nem elégedett meg azzal, hogy az adóreformot csupán hivatalos közegei által készíttesse elő és a törvényhozás előtt egyes kísérleteket tegyen, hanem a sajtóban is megbeszélés tárgyává tette, a lakosságot a reform ellen szeltiben felmerülő kifogások ellenében felvilágosítani akarván. Így a „Provinzial-Korrespondenz“ 1878. évi július 3-iki száma egy cikket hozott, mely a szándékolt reformokat népszerű modorban adja elő. A lap leginkább a szabadelvű lapok ellenében megnyugtatólag akart hatni a közvéleményre, mivel ezek azt hirdették, a kormány a rendelkezésére álló többséget a nép nagyobb mérvű megterhelésére és a népképviselőnek a pénzügyi kérdésekben való jogai korlátozására akarja felhasználni.

A reform eleitől kezdve sok ellenzéssel találkozott, és az ellenérvek közül nem voltak legutólsók azok, melyek az alkotmányosság érzetétől voltak sugalva, s melyek a kancellárnak önkény uralomra törő lelkülete ellen vádakat kovácsoltak. Mielőtt a reformjavaslatok a birodalmi gyűlés elé kerülének, a porosz országgyűlés előtt tárgyalták. Leginkább azzal vádolták a reformtörekvést, hogy a központi hatalom nagyobbítását célozza, a népképviselői jogok korlátozásával.

A parlamenti bizalmatlanság kitörései ellen a porosz pénzügyi minister a képviselőház 1878. évi nov. 20-iki ülésén indítva érezte magát, a porosz költségvetés egyensúlya helyreállításának nehézségeire utalni, és a reformterveket pénzügyi szempontból indokolni. Előadta, hogy 1868/69 óta Poroszországban oly intézke-

dések történtek, melyek a bevételeket megapasztották; ilyenek a hus- és az örlési adó megszüntetése, az osztályadó contingentálása, a beszedési illeték (Hebegebühr) fölemelése az osztályadónál, az újságbélyeg megszüntetése, a chausseévámok megszüntetése, némely bélyegilleték leszállítása és megszüntetése, az iparadó leszállítása stb. Ezen intézkedések miatt az állam bevételeinek apadását évenként 75 millió márkra tehetni. Ezen apadással szemközt lényeges bevételi többletek nem mutatkoztak; míg viszont azon követelmények, melyek az állam irányában fölléptek, magasabb színvonalon állanak, mint tíz év előtt állottak volt. Azért az egyensúly helyreállításának nehézségei ismételten feltűnnek. Az egyenes adók Poroszországban, mint a föld-, ház-, ipar-, osztály- és jövedelmi adók nem aránytalanul magasak, de az adófizetőre nyomasztóvá válnak az által, hogy a községek, járások és tartományok, szükségleteiket az ezen adókra csapott pótlékokból kénytelenek fedezni. A községi szolgáltatványok, különösen a sík földön, nem adó természetűek s leginkább a földbirtokosokat terhelik: tehát a föld- és házáadó pótlékai kétszeresen nyomasztólag hatnak. E miatt sok község a pótléktól retteg és túlzott mértékben szereti a jövedelmi adót. Tény ugyan, hogy a helyesen kezelt jövedelmi adónak van leginkább igazságos általános adó jellege és az az előnye, hogy az egyes adózót leginkább ösztönzi a saját gazdasági körülményei megfontolására, de tény az is, hogy a jövedelmi adó előnyei csak addig maradnak meg, míg az adó kényelmetlen magasságot nem ér el, a mikor pedig ezen pontot eléri, mely egyébiránt föltétlen formulával meg nem határozható, előnyei a legnagyobb mértékben hátrányokká változnak át. Már pedig sok községbe elérték ezen határpontot. Kénytelen tehát az állam a községi terhek könnyítéséről gondoskodni, mely községek irányában, különösen a közoktatás terén, napról-napra több igényeket formálnak.

Kiegészítette a pénzügyminiszter a programm védelmét 1878. évi nov. 27-iki beszédjében, a melyben Richternek, a legékesszólóbb ellenzéki vezérszónoknak válaszolva, 60 millió márkra teszi azon összeget, melyet a porosz deficit elenyésztetésére, s a községek terheinek könnyítésére szükségesnek vél. Hangsúlyozta, hogy a porosz állam egy egyenes adóját sem szüntetheti meg, s nem apaszthatja annyira, hogy teljes uralmát elveszítse a legfontosabb bevételi források felett. Az adófizetők, különösen a föld- és a házádonál nem

számíthatnak leengedésre; ezen adóknál csak arról lehetvén szó, nagyobb vagy kisebb hányadot kell-e a községeknek átengedni. De a községek sem remélhetnek lényeges könnyítést az államtól és nem is várhatják a községi célok megvalósítását állami eszközök által; a községek az önkormányzat érdekében magok kénytelenek az eszközöket megszerezni. A községeket jelenleg az nyomja, hogy azon bevételi forrásokra vannak utalva, melyeket az állam közvetítése mellett, pótlékok formájában, az egyenes adókat emelőleg vesznek igénybe. Ez így tovább nem mehet; azért a közvetett adórendszer tovább fejlesztése a cél.

A kormánynak nem könnyen sikerült az alkotmányos aggodalmakat szétoszlatni. A költségvetési bizottság, 1879. évi február 3-iki ülésében, az alkotmányos garantiák iránt javaslatokat tett. Kimondta ugyanis, hogy a rendezett gazdaság érdekében ajánlatos az 1873. évi május 25-iki, az osztály- és jövedelmi adóról szóló törvényt oly értelemben módosítani, hogy lehetőségessé váljék, az államköltségvetésben évenként annyi osztály- és jövedelmi adót előírányozni, amennyi az időszerinti kiadási szükséglet fődözésére elegendő. Kimondta továbbá, hogy a birodalom saját bevételeinek szaporítása csak úgy áll a porosz állam érdekében, ha teljes biztosítékot nyújtanak aziránt, hogy az akár a matriculáris járulékok leszállítása által, akár birodalmi bevételeknek közvetlen átutalása által Poroszország részére jutandó összeg, évenként levonás nélkül az osztály- és osztályozott jövedelmi adó apasztására fordítandó, ha csak az országos képviselőlet hozzájárulásával a költségvetésben iránta más intézkedés nem történik.

A költségvetési bizottság határozataira a pénzügyminister az 1879. évi február 14-iki ülésen válaszolt, kiemelvén, hogy hátrányos lenne a község gazdasági feladataira nézve, különösen az egyenes személyes adók magassága iránti bizonytalanság. Beszéde folytatásában, hogy eloszlassa az aggodalmakat és közeledjék a költségvetési bizottság határozataihoz, kijelentette a pénzügyminister a király nevében s a kormány egyetértésével, hogy amennyiben a birodalom adóreformjai következtében Poroszország matr. járuléka az 1879/80-as előirányzat alá süllyedne, vagy amennyiben a birodalmi bevételekből a porosz államháztartás részére összegeket fognának átutalni, és ezen bevételi többletekről az állami kiadások fedezeténél nem az országos képviselőlet hozzájárulásával történnék az intézkedés, az

ennek megfelelő összeg erejéig az osztály- és az osztályozott jövedelmi adóból fog elengedés történni. A királyi biztosítás a császár részéről a birodalmi gyűlést megnyitó beszédben, 1879. évi február 12-én más formában nyert kifejezést. Ebben a reformintézkedés czéljául tüzetett, hogy azon adók behajtását mellőzik, melyeket az országos kormányok és képviselők a legnehezebben behajthatóknak tartanak.

A tervezés stádiumából kilépett a reformtörekvés, amikor egyes törvényjavaslatokat terjesztettek a birodalmi gyűlés elé. A szövetségtanács bizottsága kidolgozott egy törvényt a német vámterület vámtarifáját illetőleg, melyet a szövetségtanács is elfogadott, s 1879. évi ápril 4-én a birodalmi gyűlés elé terjesztett. Ápril 16-án törvényjavaslatot nyújtottak be a söradó (Brauststeuer) fölemelése, ápril 17-én törvényjavaslatot a dohány megadóztatása iránt. Ezen javaslatok közül csak a vámtarifa s a dohány megadóztatása iránti törvényt fogadták el s az utóbbi tételeit lényegesen leszállították. Az elfogadott törvények nem jelentettek még nagy lépést az általános reformirány lényegében, de tárgyalásuk alkalmával, a birodalmi gyűlésen a reform kérdése több felől részesült megvilágításban. A kormány álláspontja mellett lándzsát tört Miguel képviselő, a ki a matr. járulékokat egyjelentőségűeknek mondotta egész Németország anarchiájával. Önkényt érthető ugyanis, hogy a reformtörekvés szempontjából a matr. járulékok akadály, melyet eltörlések által kell elhárítani, mert a birodalom függőségét jelenti az egyes államoktól. Ugyanezt ismételve fejezte ki 1879. évi május 2-án a kancellár, mondván, hogy a birodalomra nézve nem kívánatos az egyes államoknál alkalmatlan kosztosnak vagy hitelezőnek lenni, a helyett hogy az egyes államok bőkezű gondoskodója lehetne. Az ellenzék hevesen támadta meg a kormány intézkedéseit. Vádolta a kancellárt, hogy izgató ígéretekkel adókönyvitési és elengedési biztatásokkal oly váltót állított ki, melyet senkisémm fogadhat el. Különösen Richter azon gyanút fejezte ki, hogy a kancellár az adóreformmal hatalmi állását akarja megerősíteni. Hobrecht pénzügyminister az 1879. évi május 3-ki ülésen a kancellár védelmében az ellenzéknek eszébe juttatta, hogy a kancellár határozottan kijelentette, hogy csak irányt akar megjelölni, csak a maga meggyőződését tolmácsolja, és hogy nem a porosz államministerium megállapodásait fejezi ki. De a csitító biztatások daczára

a kancellár törekvései iránti bizalmatlanságot eloszlatni nem sikerült és aligha fog valaha sikerülni. Jele, hogy nemcsak szakszerű egyéni nézeteltérésekről van szó, hanem az egyéni hatalmi kör megvonásáról is, mely végső elemzésében a birodalom és az egyes államok közti viszonyban nyer alakot.

1880-ban a birodalmi kormány újra előre nyomult a reform ösvényén, de ismét siker nélkül. Törvényjavaslatokat terjesztett a birodalmi gyűlés elé : még pedig a söradó (Brausteuer) föl-emeléséről, és a birodalmi bélyegadó beszédéről, azon indokolással, hogy a dohányadó és a vámok jövedelme nem volt elégséges a tervezett reformterv keresztülvitelére. A söradó föl-emeléséről szóló javaslat benyújtását, a birodalom kincstári hivatalának (Reichsschatzamt) alállamtitkára, Scholznek előadása szerint, az indokolja, hogy az ugyanezen tárgyban benyújtott előbbi törvényjavaslat csak a bizottsági tárgyaláson ment keresztül, a mostani pedig csupán az előbbinek megújítása, és csak a mellékes részletekben tartalmaz módosításokat. A birodalmi bélyegadóról szóló törvény is, az államtitkár kijelentése szerint, egy tagját képezi a reformterveknek, mely a birodalom saját bevételei emelésére irányul. A bélyegadóból a birodalom 20 millió marknyi jövedelmet vár, s ha ehhez hozzáveszi a söradó föl-emeléséről remélt szaporulatot : 37 millió márknyi jövedelem várható együttesen. Szembel helyezve ezzel a birodalomnak szükséges kiadási többletét, mely a legközelebb megszavazott katonai törvényből foly, 18—19 millió maradna a reformterv keresztülvitelére.

A két törvényjavaslatot nem fogadták el. Az ellenfelek azon indokban értettek egyet, hogy nem akarnak új adók engedélyezéséhez járulni, míg nem bizonyos, hogy azok jövedelmét az egyenes adók ígért reformjára fordítják. Az ellenzéki képviselők nyilatkozatai e tekintetben teljesen egyetértettek. Dr. Mendel arra hivatkozott, hogy a pénzügyi reform nem áll pusztán új adók elfogadásában, hanem más adókban való engedésekből is. Dr. Schröder a reformból eddig szintén nem látott egyebet, mint új adókat. Dr. Witte bevárandónak vélte, mily hozadékot adnak az eddigi, nézete szerint tulságos mérvben engedélyezett adók, és vajjon teljesül-e a remény, hogy az új adók hozadékai által a fölösleges és czélszerűtlen adók leszállíthatók. Sonnemannu úgy találta, hogy fölötte kevés felvilágosítást kaptak a felől, mi történjék általában az új adók hozadékai-

val. Mult évben körülbelöl 130 milliónyi új adót engedélyeztek, és az engedélyezésnél nemcsak az egyes adók, hanem alkalmazásuk és az egyes államok pénzügyi viszonyai is beszéd tárgyát képezték. Szónok szerint az új adókat megszavazott többség kénytelen elismerni, hogy várakozásai az új adókra nézve nem teljesültek. A hozadék nagyrészt katonai czélok új kiadásai emésztik fel. Arról pedig, mit nyernek az egyes államok az adókból, még az általános áttekintet is hiányzik. Wedel-Malchow, különben conservatív képviselő, sajnálkozását fejezte ki a fölött, hogy pontosabban nincs kimutatva, mire szándékolják az egyes államokban a nyerendő adóbevételi többleteket fordítani.

A törvényjavaslatok tehát megbuktak. Az ellenzéki támadások a kormány elevenére tapintottak, és habár reformtörekvéseitől el nem térítették is, helyesebb irányba terelték. A szövetséges kormányok pénzügyministerei 1880. évi július 28-án Kobergban értekezletté egyesültek azon czélból, hogy az adóköteles lakosságnak az ígért adókönyvités iránt biztosságot nyujtsanak, kifejtven a közvetlen összefüggést a birodalom közvetett bevételeinek szaporítása és az országos adóknak megfelelő leszállítása közt. Az értekezet abban állapodott meg, hogy a birodalmi adók rendszerének további képzésénél a várható bevételi többletek nem a birodalmi háztartásra fordítandók, hanem levonás nélkül az egyes szövetséges államoknak engedendők át, hogy továbbá a szövetséges államok kormányai feladatukul tekintik alkotmányos hatalmuknál fogva odahatni, hogy az átvett összegek erejéig az adókat leszállítsák, azon államokban pedig, a hol adóemelés van kilátásban, az emelés elhárítására fordítsák.

Világos, hogy a koburgi értekezet megállapodása csak úgy vihető át az életbe, ha nemcsak a közvetett adók mennek át módosításokou, hanem ha egyuttal az egyenes adók reformjai is czélba vétetnek. E téren, mint általában véve az egész reform mezején, szintén Poroszország járt elől. Az egyenes adók reformja szempontjából Poroszország részéről ezeket tartották szem előtt: 1. az osztályadó négy legalsó fokozatának megszüntetését; 2. az osztályadó többi részének mellőzését, állami adóforrási minőségben; 3. a jövedelmi adóöt legalsó fokozatának mérséklését, és 4. a föld- és házáadó egy hányadának átutalását a községi kötelekek részére. Ezen porosz tervek gyakorlati érvényesítéséhez az első lépés azzal tör-

tént, hogy az 1880. évi július 16-ki alkalmazási törvény (Verwendungsgesetz) alapján az országos képviselőlet helybenhagyásával, az osztályadó és az osztályozott jövedelmi adó öt legalsó fokozatának három havi részlete elengedtetett. A porosz állami kormány továbbá az egyenes adók reformját keresztül viendő, javaslatot terjesztett be, a birodalmi adóreform által Poroszország részére átutalandó pénzösszegek alkalmazása tárgyában. A javaslat a Poroszország rendelkezésére jutandó eszközöket két célra mondja alkalmazandónak: 1. egy harmad erejéig azon hiányok pótlására, melyeket az osztályadó négy legalsó fokozatának megszüntetése, és a maradványnak a kerületek részére leendő átengedése okoz, és 2. kétharmad erejéig pedig a föld- és házáadó felének, a kerületek részére történendő átutalása által okozott hiány pótlására.

A javaslatot terjedelmes indokolás kísérte, melyből csak azt a részt emeljük ki, mely a szükséges összegek kiszámításával foglalkozik. Az osztályadó négy legalsó fokozatának megszüntetése miatt szükségessé válik 20 millió mark; a kerületeknek átengedendő maradvány miatt 16 millió. A föld- és házáadóból a kerületeknek átengedendő felerész 34 millió markot tesz. Összes hiány tehát 65 millió mark, melyet birodalmi eszközökkel kell fedezni. Ez azt hozná magával, hogy a birodalmi adókat, betudva a beszédési költségeket is, 105—110 millió markban kellene beszédni. Ha ezen összeget új birodalmi adókkal elérni nem lehetne, a rendszer továbbfejlesztésének fentartása mellett egyelőre be kellene érni az osztályadó négy legalsó fokozatának megszüntetésével, s a föld- és házáadó felének átutalásával. E célra az első czimen szükséges lenne 15 millió, második czimen 33.800,000 márk, összesen 48 millió 800 ezer márk, a mi 80 milliónyi birodalmi adónak felelne meg.

A porosz képviselőház a javaslatot bizottsághoz küldte, mely azonban munkáját az ülészek végéig be nem fejezhette, és így a javaslat csak írott malaszt maradt. A javaslat védelmére Bismarck 1881. évi február 4-én szólalt fel. Beszéde érdekes mind az általános reformtörekvés-, mind a szónok hatalmas egyéniségének jellemzése szempontjából, de megérinti azon célokat is, melyek a községi kötelek részére átengedendő eszközök által elérendők. Beszédében leginkább Richter ellen fordul, polemizálva, a ki irányát leghevesebben támadta meg. Válaszolva a hatalma tulterjeszkedései és a hű ingerkedési vádakra, azt mondja, hogy nem ígért semmit,

csak kért a köz nevében, de kérését megtagadták, vagy halasztgatólag fogadták. A földadót a pótlékok igazságtalan alaplértékének tartja s azt véli, hogy a ki ugyanakkora jövedelmet huz fundált vagyonyból, mint a mekkorát más földbirtokból, sokkal kevésbbé lesz megadóztatva, mert kevésbbé érinthető. Eszménye, hogy az, a ki csak két kézzel, még pedig két iskolázatlan kézzel bír, a ki mesterséget nem tanult, nemcsak az állami adóktól, hanem a községi pótlékoktól is legyen szabad, és hogy általában a megterhelés csak akkor kezdődjék, mihelyt létesülő tőke van. mely létesülő tőke állhat testi vagy szellemi képességből s mely képességeknél fogva az illetőnek az egyszerü napi munkás felett kell állnia, a ki a körülményeknél fogva mitsem tanulhatott. A tandíjat nagy adónak tartja. Céljának tekinti, hogy az elemi tanítók az egyesektől és a községektől egészen szabadok legyenek. Ha a kerületeknek átengedendő összegek segélyével az iskolaügy önállósága lenne elérve, már magában is nagy haszon lenne. Visszanyulna tehát Falk kultuszminister tervéhez, a ki 30 milliót kért az államtól iskolák számára, de a pénzügyministerrel egyetértésre nem juthatott. A javaslat azon intézkedését, hogy a pénzösszegek a kerületeknek utalandók át, helyesli, mert a kerületeket tartja legalkalmasabb közvetítőkül a községek és a tartományok közt, mint a melyek a terheket felfelé és lefelé adandó járulékokkal megkönnyíteni leginkább hivatvák. — Egyébiránt épen ezen kérdés, a kerületek javadalmazásának kérdése lépett leginkább előtérbe a bizottságban és a teljes ülésben. A kerületek javadalmazásának eszméje azon ellenérvbe ütközött, hogy ezen kötelékek a monarchia nagy részében a pénzsegélyt kellően alkalmazni nem birhatnák, tehát a felosztás formasierüleg arányos ugyan, de lényegileg céljavesztett lenne.

Annyi eredménytelen törekvés, romba dőlt terv, nem vették el a vér és vas emberétől az újabb reformi rohamok iránt a kedvet. 1881. évi február 4-ki beszédében a vadsággal határos erélylyel kijelentette, hogy hosszu parlamenti küzdelmekre van elkészülve, de nem tágit, nem lép vissza, hanem utolsó lehelletéig megmarad állomásán és kész meghalni a résen. Parlamenti kitarását még ezen évben nyílt alkalma kipróbálnia. A birodalmi gyűlés elé 1881-ben három törvényjavaslatot terjesztett: a söradó fölemeléséről (mely újra, Isten tudja hányadszor föléledt, hogy ismét elszunnyadjon), a birodalmi bélyegadók fölemeléséről s a katonai szolgálat alá nem

eső védkötelezettek megadóztatásáról.*) A törvényjavaslatokat emlékirat kísérte, mely a reform jelentőségét és továbbfejlesztését tárgyalta. Az újonnan benyújtott javaslatok tárgyalásánál ismétlődtek a régi viták; ugyanaz maradt a tárgy, a hang, az irány. A kormány a közvetett adórendszert magasztalta az egyenes fölé. Az ellenzék részéről pedig nemzetgazdasági szakészrevételeket hoztak fel; de kivillogott a bizalmatlanság is, Bismarcknak a központi hatalmat az egyes államok rovására erősíteni törekvő irányzata iránt. Az ellenzék-részéről Lasker vitte a legfőbb támadó szerepét s a törvényjavaslatokat leginkább az iskolai tanok szempontjából elemezte. A kormány részéről szokása szerint a kancellár eresztette meg egyikét azon nagy nyilatkozatoknak, melyekhez a nemzetgazdaság szempontjából sok szó fér, de melyek az akaraterő netovábbjának tanuságai s a bennök rejlő történet-politikai irányzatnál fogva a német birodalom jövő fejlődésének irányt adandók. A kancellár rohamát ez alkalommal is visszaverték. A söradó felemeléséről s a védadóról szóló javaslatok egyszerűen elvetve, még bizottsághoz utasítva sem lőnek. A bélyegadó felemeléséről szóló javaslat pedig bizottsághoz lőn utasítva és az iránta uralgó hangulatból ítélve, csak megkuszált alakban számíthat elfogadásra, ugyanis a mennyiben valódi börzeadókat tartalmaz.

Ezen dugába dőlt kísérlet után az adótörvényhozás szakadozott történetében már is újabb fejlemények jelezhetők. A császár a porosz országgyűlést 1882-ik évi november 14-dikén megnyitó trónbeszédében törvényjavaslatokat jelentett be a községi és iskolai terhek könnyítéséről, a tisztviselői fizetések javításáról és a mi a legfontosabb, a szegényebb osztályok sorsán könnyítendő, az osztályadó négy alsó fokának megszüntetéséről. A gyűlés a trónbeszédnek ez utóbbi javaslatra vonatkozó pontját nagy helyesléssel fogadta ugyan, de sokan nélkülözték a többször kilátásba helyezett börzeadóról szóló javaslatot.

A kiegészítés, a párt tradícióihoz hiven, a conservatívek részéről történt meg, a mennyiben 1882. évi december elején a százalékos börzeadóról szóló javaslatot nyújtottak be. E javaslat szerint az adótétel $\frac{2}{10}\%$ lenne. Tárgyai váltók, külföldi bankje-

*) L. a bővebb ismertetést: „Nemzetgazdasági Szemle“ 1881. évfolyam. II. füzet. Bismarck adópolitikája czime alatt.

gyek és papírpénz, részvények, állami és más értékpapírok utáni időhöz kötött adásvevési, visszvásárlási, cserei és szállítási ügyletek, továbbá mindazon tárgyakra és árukra vonatkozó ügyletek, melyek a kereskedelemben súly-, mérték vagy szerint vannak forgalomban és végre valamennyi ügyletek prolongatiói A javaslat szerint nem időre szóló ügyletek köteleveleinél, és minden börzeüzlet után számláknál és nyugtáknál tovább is érvényben marad a 20 fillérnyi bélyegkötelezettség.

Mennyiben lesz a legújabb előterjesztésekkel megközelítve az adóreform nagyszabású célja, arra a közeli jövő fog megfelelni.

DR. JOÓB LAJOS.

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS ÉS A FÖLDHITEL.

Az életbiztosítás és a földhitel két különálló üzleti köre ma legfeljebb annyiban érintkezik egymással, hogy az életbiztosító bankokban felhalmozódó tőkék többek között a földhitel ügyének szolgáló záloglevelekben is keresnek kamatozást. Feladatomban lesz megmutatni, hogy az üzletnek e két különálló köre, *kivált a hazánkban létező viszonyok között*, a közgazdaság nem csekély javára, egymással közelebbi kapcsolatba is hozható.

I.

Az életbiztosítási üzlet mai alakjában lényegileg nem más, mint bizonyos valószínűségi számításokkal kombinált takarékpénztári üzletnek egy neme. És csakis a mióta az életbiztosító intézetek bizonyos értelemben betéteket kamatoztató bankok is lettek, nyerte az üzlet ezen ága mai nagy terjedelmét és jelentőségét.

Nem szükséges tulságosan elvont matematikai fejtegetésekbe bocsátkoznom, hogy az életbiztosító bankok operálásának általános módját a szakban járatlan előtt is megvilágítsam.

Ha a bank magát arra köteleznél, hogy a magát biztosító fél örökösének bizonyos összeg egyszeri befizetése fejében bizonyos tőkét fog kifizetni, ha a fél, vagy műnyelven a biztosított, egy év alatt esetleg meghal, ez nem volna más, mint közönséges fogadás a fél halálának egy év alatti bekövetkezése- vagy be nem következése. E fogadásnál a fél veszthet vagy nyerhet, míg a sok ilyen féllal szerződő bank mindaddig mentve lesz a veszteségtől, a míg a köz halandóság a tapasztalat szerinti számokat meg nem haladja, és a míg a fél befizetése és a biztosított összeg közti arány pontosan megfelel a bizonyos életkorban élők és a közülök egy év alatt elhalók száma között fennálló tapasztalat szerinti aránynak.

A biztosítás e primitív módja, mely a tűz- és jégkár-biztosításnál még ma is alkalmaztatik, semmikép sem felel meg az életbiztosítás iránti igényeknek. Nem felel meg pedig azon okból, mivel a fél a biztosításnál rend- és természet szerint, hosszabb vagy rövidebb ideig tartó *állandóságot* és *egyformaságot* törekszik elérni. A bizonyos fajta tüzkáresetek száma hasonlítva a biztosított, de be nem következett tüzkáresetek számával általában évről-évre ugyanaz marad, és így a biztosítás díja és a biztosított összeg is évről-évre ugyanaz maradhat. Nem így az életbiztosításnál. Az ember halandóságának aránya különböző korévekben különböző, még pedig az életkorral együtt emelkedő. Ennélfogva a bank által ugyanazon összegnek egy évi halálesetre való biztosításáért követelt befizetés is változó, még pedig a haladó korról évről-évre jelentékenyen emelkedő kell hogy legyen. Így például míg a 30 éves félnek oly czélból, hogy a legközelebbi évben esetleg bekövetkezhető halála esetére, örökösei számára 47 frtot biztosítson, csak 51 krt kellene befizetnie, ugyanazon félnek ugyanazon összeg biztosítása czéljából 31 éves korában 53 krt, 40 éves korában 76 krt, 50 éves korában 1 frt 25 krt, 60 éves korában 2 frt 41 krt, 70 éves korában 5 frt 32 krt, 90 éves korában meg épen 33 frt 96 krt kellene befizetnie, mivel a halál egy év alatti bekövetkezésének valószínűsége is megfelelő arányban emelkedik.

Tekintve, hogy az életbiztosítás ilyen feltételek mellett soha sem válhatott volna népszerűvé, minden esetre áldásos vívmánya volt a matematikai tudománynak, hogy módot nyújtott a biztosítás folytonosságának és a díjak egyenletességének elérhetésére.

Alapjában véve a dolog igen népszerű. A biztosító bank sokkal nagyobb díjat vesz a még fiatal féltől, mint a mekkorát annak a csak egy évre szóló biztosításnál fizetnie kellene, és a díjfölösleget a fél javára kamatos kamattal gyümölcsözteti. Ha a felvettem példában a 30 éves fél 51 kr helyett 1 frtot, 31 éves korában 53 kr helyett szintén 1 frtot fizetne és így tovább, az egy évi biztosítás díjának mindenkor levonása után évenként maradó fölösleg, a maga kamatos kamatjával az évek során át oly tekintélyes összegre nőne, hogy az egyenletesen 1 frtos befizetés még a fél 90 éves korában és azon túl is elegendő volna a biztosítás risicójának fedezésére.

Az életbiztosító bankok tényleg ekkép járnak el a biztosítás

minden ágában. A fél a biztosítás első éveiben mindig többet fizet, mint a mennyi a csak egy évre szóló biztosításnak megfelelne; a többlet a fél javára kamatos kamattal gyümölcsösztetik és a bank számláiban *díjtartalék* czimen van kimutatva.

Ily módon az életbiztosítási üzlet két elemből áll: a tűz- és jégkárbiztosításhoz hasonló — hogy úgy mondjam — fogadási üzletből és kamatoztató betéti üzletből. E két elem szerencsés és ügyes combinációja képezi alapját a bankok végtelen sokféleségű tabelláinak és egyszersmind azon valóban nagyszabású üzletnek, melyben ma olvasatlan számu milliók forognak.

Az életbiztosítási üzlet most fejtegetett rendszerének megteremtése óta semmi lényeges haladást, figyelemre méltó újabb elméleti vívmányt, mely a gyakorlatra is kihatott volna, nem lehet feljegyeznünk.

Vajjon a stabilitás a javítást és újítást kizáró tökéletességnek a következménye-e? — oly kérdés, melyre feleletet keresni érdemes, melyre — tisztán gyakorlati szempontból kiindulva — feleletet adni akarok.

Szó sem lehet arról, hogy a mai életbiztosítási üzlet matematikai helyességét megtámadjam. Hisz épen a matematikai szilárd és megbízható alap, melyen az életbiztosítási üzlet épül, helyezi a biztosítás ez ágát a kevésbé megbízható alapon nyugvó elemi kárbiztosítások fölibe. Az életbiztosító bank, ha csak rendkívül tulságos halandóság be nem áll, vagv vétkes tudatlanság és még vétkesebb csalárd izgatás tönkre nem teszi, meg nem inog soha és semmi körülmények között; a mellett pedig, ha erőszakos terjeszkedési vágyból, vagy a méltányos mértéken tulmenő nyerészkeledésből a biztosítás díját tulságosan meg nem drágítja, megbecsülhetetlen jó szolgálatokat tesz clientèle-jének és tehet valamely ország egész lakosságának.

Ha gyökeresebb kifogásnak helye van az életbiztosítási üzlettel szemben, az nem az üzlet matematikai alapja, hanem csakis az üzlet egész rendszerének sajátossága ellen irányulhat.

A jelzettem számítási mód ugyanis feltételezi, vagy legalább feltételezni látszik, hogy az életbiztosítási ügylet minden képzelhető eshetőségre külön-külön díjtáblák szerint külön-külön köttessek. Más formulák szerint más és más díjtáblákat kell kiszámítani

és alkalmazni, ha tőke biztosítatik bizonyos idő múlva vagy általában bármikor bekövetkező halálesetre, életesetre bizonyos számú évek elteltével, vegyesen élet- és halálesetre, bizonyos számú éven belül stb., a főbb biztosítási fajok megint számos alfajra oszlanak a szerint, a mint csak egy vagy két vagy több egyén élete vonatik be a kombinációba, itt megint alosztályokkal a szerint, a mint a biztosítás vagy absolute fentartatik, vagy a kombinációba vett egyik egyén halálával egy vagy más módon megszűnik. Ugyanazon egy formán belül ismét különbségek állnak be a szerint, a mint a díjfizetés évenként, félevenként, negyedévenként, havonként vagy hetenként történik.

Szóval, egész vaskos kötetté nőtt az életbiztosító bankok prospektusa, és e prospektus mindenik lapja, a lapnak mindenik rovata egy-egy egészen speciális esetre vonatkozik. A ki például leányának bizonyos kombinációban hozományt biztosított, még semmit sem tett fiáért, nem gondoskodott feleségéről, nem saját vén koráról és viszont, szám nélküli variációkban.

A takarékbetéti üzletet mondtam az életbiztosítási üzlet egyik oldalának; de mily lényeges a különbség a betéti bankok vagy takarékpénztárak és az életbiztosító bankok eljárása között! Amazok nem törődnek a takarítás céljával, hanem korlátlanul a fél szabad rendelkezésére adják a megtakarított tőkét és annak kamatait mindenkor és minden körülmények között. Emezek a mesterségesen kiszakított speciális célok egész hosszú, zavarba ejtő sorát állítják a fél elé és csakis a választott egy speciális célnak szolgáltatják a tőke felhalmozódását és kamatozását.

Az ember, az átlag-ember takarékosági ösztönének ilyen szétforgácsolása sok és fontos tekintetből nem helyeselhető. Nem helyeselhető először is, mert nem természetes, az ember hajlama és ösztöne természet szerint arra irányulván, hogy munkája fölösleg és megtakarított gyümölcsének korlátlan élvezetében maradjon. Nem helyeselhető, mert megköti az embert és olyan ügylet mellett kényszeríti megmaradni, mely a kötés pillanatában, tisztem 30 éves korban, talán megfelelt specialis szándékának és viszonyainak, de igen sok esetben nem felel meg többé sem szándékainak, terveinek, sem viszonyainak, helyzetének 40—50 éves korában. Nem helyeselhető, mert jó részben épen a természet szerint egységes biztosítási üzletnek a végtelenbe menő differentiálása teszi szükségessé ama

nagy és bonyolódott apparatust, melylyel a biztosító bankok működnek, és mely nemcsak fölötte megdrágítja a biztosítást, hanem nagy mértékben veszélyezteti a bankok prosperálását is. Nem helyeselhető, mert ha egyébbel nem, már pusztán bonyolódott voltával zavarba hozza a laikust és föltétlen bizodalmat követel pénz dolgában, tehát ott, hol az ember leginkább fukarkodik bizodalmaival és legkevésbé szereti az előtte érthetetlen talányokat. De nem helyeselhető különösen, mert az említett momentumoknál fogva vagy épen lehetetlenné teszi a nép igen széles rétegeire nézve, hogy a biztosítás javaiban részesüljenek, vagy legalább elidegeníti az emberek millióit a biztosítástól. A pénzügyi törekvések és igények finom árnyalatú speciálizálása csak a miveltség bizonyos magasabb fokán álló embernél tételezhető fel, valamint ismét csak bizonyos sajátos anyagi helyzetben levő embertől várható, hogy hosszú időre terjedő olyan ügyletet kössön, mely egy szorosán körülírt és mesterségesen, hogy ne mondjam mesterkéltén kiszakított szándéknak felel meg.

A biztosító bankok az általuk alkalmazott ügynökseregnek közvetítésével óriási erőlködést fejtenek ki a biztosításnak minél szélesebb körben való terjesztésére, népszerűsítésére. Törekvéseiket megkérdőjelezhető siker is koronázza a primitivebb elveken és átlátszóbb rendszeren alapuló kárbiztosítás terén, de nem az elvont és bonyolódott matematikai számításokon alapuló, az egyéni akaratot nyugtató és korlátozó, az egységes takarékosági ösztönt a végtelenig szétforgácsoló életbiztosítás terén. Ha van egy községben 100 ház tűz ellen biztosítva, abban van talán egy ember, ki életbiztosítási ügyletet kötött, az is igen kevés kivétellel hivatalnok vagy kiskereskedő, de igen-igen ritkán földműves.

Pedig valamint igen fontos gazdasági, sőt erkölcsi tekintetektől is fölötte kívánatos, hogy minden tárgy, mely elemi kárnak lehet kitéve, biztosítva legyen, ép úgy és talán még inkább óhajtott ugyanazon tekintetektől, hogy minden produktív élet, mely a halálnak okvetetlenül ki van téve, biztosítva legyen. A biztosítás nem pótolhatja ugyan a bekövetkezett kárt a nemzeti vagyonnak, de pótolhatja azt az egyénnek és a benne érdekelt szűkebb gazdasági körnek. És ha magasabb szempontból a közgazdálkodás végső céljait — a mint kell — az egyén, a szűkebb kör anyagi boldogulásában keressük, az egyén, a szűkebb kör java egyszersmind a

nemzet közgazdaságának is. Már pedig egy produktív élet elpusztulása halál által van a szűkebb gazdasági körre nézve legalább is akkora kár, mint egy ház leégése vagy egy buzatábla elpusztulása jégverés által.

Az életbiztosításnak ily módon fölötte kívánatos általános elterjedése a tényleges tapasztalat által támogatott nézetem szerint az életbiztosítási üzlet mai rendszere mellett, épen séggel nem várható. Nem várható nemcsak a rendszernek imént körvonalozott jelleménél fogva, hanem még egy körülménynél fogva sem, melyről bővebben kell szólnom.

Mondám, hogy az életbiztosítás mai rendszerében és a biztosítás valamennyi ágában, mely évi díjak fizetésével van összekötve, tehát a gyakorlatilag egyedül fontos kombinációkban, a fél a biztosítás első éveiben tulfizetést kénytelen teljesíteni, és hogy a fizetett többlet a banknál az ő javára kamatos kamattal gyümölcsözik. *Az ő javára*, így mondja az elmélet és az egyszerű igazság. Nem így a bank és a bankok által sikerrel terjesztett felfogás. Nem állítom, hogy kezdettől fogva csalárd szándékkal történt, de tényleg úgy áll a dolog, hogy a bankok a díjfölöslegeket, vagy technikai kifejezéssel a díjtartalékot mint a feleknek járó tartozást a passivum ba állítják ugyan, de megtagadják a felektől az őket jogosan megillető vagyon fölötti teljes és korlátlan rendelkezést. Támaszkodva arra, hogy a nagy közönség nem érti a biztosítási ügylet természetét, a bankok a kötött ügylet megszakítása esetében az első három évben semmit sem adnak vissza a félnek a javára megtakarított összegekből, de három év eltelte után is csak nehézséggel és nem teljesen fizetik ki a félnek a számítás szerinti egész díjtartalékot. Igaz, hogy az üzlet mai berendezése mellett a fél e nyilvánvaló megcsorbitásának van bizonyos határig e helyen bővebben nem fejtegethető némi jogosultsága. Az életbiztosításnak és az életbiztosítás helyesebb, behatóbb megértésének terjedésével, főképp pedig a verseny növekedtével a bankok engedtek is valaményire korábban sokkal merevebben megtartott jogosulatlan álláspontjukból. De hogy mennyire meggyökerezett a téves felfogás, eléggé bizonyítja azon körülmény, melyszerint maga kereskedelmi törvényünk még ma is csak arra kötelezi az életbiztosító bankokat nagyon hibás és általánosságban semmiképp sem alapos meghatározással, hogy a szerződés fenn nem tartása esetében, a szerződő félnek a befizetett díjak egy

harmadrésze adandó vissza, holott a díjtartalék nagyon sok esetben tetemesen több a befizetett díjak egyharmadánál. A bankok az egymás közti erős verseny súlyos nyomása alatt igazságosabbak a törvény rendeleténél. Mindazonáltal még ma is ragaszkodnak azon megszorításhoz, mely szerint a díjtartalékból visszatérítés csak három év letelte után történik és ekkor sem a számítás szerinti egyedül helyes teljes mértékben. Oly célból pedig, hogy ez álláspontjukat sikeresebben érvényesíthessék, igen-igen kevés kivétellel, homályban tartják a feleket a felől, hogy időnkint mekkora egészen pontosan az ő követelésök a díjtartalék iránt, vagy hogy üzleti körökben elterjedt kifejezéssel éljek, mekkora időnkint a police igazi értéke.

Már most kérdem, képzelhető-e, hogy az üzlet illetén való berendezése mellett az életbiztosítás oly általános, a nép minden rétegére és osztályára kiható elterjedést nyerjen, a minőt nagyon fontos közgazdasági és erkölcsi tekinteteből kívánnunk kell? Képzelhető-e, hogy a feleket homályban és zavarban hagyó, megszorító és megcsorbitó életbiztosítási bank sikeresen versenyezzen a közel rokon rendeltetésű takarékpénztárakkal, melyek a fél világosan ismert követelését minden pillanatban, minden célra és csorbitatlanul rendelkezésre tartják?

Ha valaki e kifogásokkal szemben arra utal, hogy az életbiztosító bankok a mai rendszer mellett is fényes és nagy szabásu üzletet csinálnak, erre csak egy feleletem van. Nem mást bizonyít e fényes és nagy szabásu üzlet mint azt, hogy a biztosítás szükségére nagy és égető lévén, arra kényszeríti a műveltség bizonyos magasab fokán álló embert, miszerint saját természetes törekvését *kénytelenségből* a rendszer szétforgácsoló és végtelenig specializáló feltételeihez idomítsa és azoknak alárendelje. Nem azt mutatja e fényes üzlet, hogy e téren már nincs tenni, javítani való, hanem inkább arra enged következtetni, hogy *milyen határtalan nagy szabásu lehetne a biztosítási üzlet, ha a nagy tömeg természetes törekvéseit venné kiindulási pontul és számolna a gyakorlati életnek ki nem játszható erigentiáival.*

II.

Az én felfogásom szerint a földhitel, és általában a záloghitel, a hiteladás és hitelvévés legridegebb alakja. Mig a hitel minden

más üzletszerű ága a hiteladó és hitelvevő között bizonyos erkölcsi vonatkozást teremt, a földhitel a hiteladót csak az élettelen zálogtárgygyal hozza vonatkozásba, a hitelvevő személye és egyénisége pedig alig vagy nem jön figyelembe.

Meglehet, hogy az effélékkel bibelődő felfogás nem vág össze a közgazdaságnak általánosa uralkodó, tisztán materialistikus felfogásával. De már én ilyen, még az anyagi dolgokban is erkölcsi momentumokat hajhászó embernek vallom magamat, sőt tovább menve, az anyagiakba visszatérő következtetéseket is vezetek le szellős álláspontomból.

Igy a földhitel említett ridegségében látom legalább részben annak okát, hogy a földhitel, a mennyiben valamely bank nagyobb szabásu szervezetébe nincs bevonva, mindenkor és mindenütt drágább, mint a hitel más neme, és különösen nagy hajlandóságot mutat arra, hogy az uzsoráskodásba csapjon át. Legalább részben, mondom; mert talán nem teszik fel rólam, hogy nem ismerem ama különleges feltételeket és körülményeket, melyeken a földhitel, eltérőleg a hitel más nemétől, alapszik, és melyekkel a földhitel engedélyezőjének számolnia kell.

E különleges és a földhitelt, főképp pedig a kisebb földhitelt megdrágító körülményeken változtatni rendkívül nehéz, és ép azért rendkívül nehéz módot találni arra, hogy a kisebb földhitel iránti igény a közgazdaság nagy javára való kielégítést nyerjen.

Nem hocsátkozom az e tekintetben hazánkban eddig tett kísérletek jellemzésébe, csak röviden constatálom azok eredménytelenségét. Mert ha a földhitel szolgálatára keletkezett egyes intézetek üdvös működése, párosulva a hosszabb időn át tartott pénzbőséggel tagadhatatlanul idézett is elő némi javulást a földhitel terén, másfelől ép ugy nem lehet tagadni, hogy a kisebb földhitel hazánkban még mindig tulságosan drága, és többnyire csak olyan módoszatok között nyerhető, melyek a birtok elidegenítését az eredeti tulajdonostól csaknem szükségkép vonják maguk után. Talán elég a hazánkban tényleg uralkodó viszonyokra egyszerűen csak rámutatnom és nem szükséges az újabb időben e téren ismét sokat hallható panaszokat ismételnem.

A földhitel ridegségében, a személyes erkölcsi momentum hiányában láttam a baj egyik okát. Vajjon ez ok elhárítása segíthetne-e valami tetemest a bajon?

Én e kérdésre határozottan igennel felelek. Már az olyan gazda is, ki jól mivelt földje mellett jó hirnevét, gazdai becsületét és soliditását képes latba vetni, kedvezőbb feltételek mellett és könnyebben jut földhittelhez, mint az a társa, ki pusztán reális birtokát adhatja zálogba. Ezt szem előtt tartva, nem várható-e biztosan, hogy a földhittel hozzáférhetősége könnyebb, feltételei kedvezőbbek lesznek ott, hol a jelzálog értéke mellett még a kölcsönvevő személyes gazdasági értéke is számba jön? Ily személyes gazdasági értéke, kisebb-nagyobb, minden produktív embernek van. A kereskedő könnyű és olcsó hitelének csakis ez képezi alapját; az iparosnál szerszáma mellett még mindig e személyes érték a döntő; csak a gazda az, ki — hogy köznapi kifejezéssel éljek — nem szakállára, hanem földjére kapja a hitelt.

A személyes gazdasági érték, mint minden ilyen érték, veszendőbe mehet, de, mint minden ilyen érték, kár esetére, itt a halál esetére, biztosítás útján pótolható. Legyen csak minden gazdának ilyen biztosított személyes gazdasági értéke, és lehetetlen, hogy a kisebb földhittel viszonyaiban mélyreható üdvös fordulat ne álljon be.

De nem beszélek tovább általánosságokban, hanem visszatérek a gyakorlati üzlet száraz nyelvéhez.

Már az életbiztosítás mai rendszerével együtt született meg az ötlet, hogy életbiztosítás útján adósságot is lehet fizetni. A dolog igen egyszerű. Az adós fél adóssága erejéig halálesetre szóló életbiztosítást köt, hűségesen fizeti az adósság kamatait és a biztosítás díjait, és mikor meghal, ime, tartozása minden további fizetés nélkül megszűnt, mivel a halála esetére biztosított és így most esedékessé vált összeg épen elegendő adóssága törlesztésére. Ez az ötlet eddigelé főképp csak oly alakban nyert gyakorlati alkalmazást, hogy a biztosítás, vagy annak okmánya, a kötvény, mintegy zálogba adott akár magának a biztosító és kölcsönt nyújtó banknak, akár egy harmadik személynek, ki csak a kölcsönt adja. A kölcsön vagy maga az élő adós által kifizettetik, mikor a kötvény egyszerűen felszabadul a letétből, vagy tényleg a halál bekövetkezésekor esedékessé váló biztosított tőkével, esetleg annak csak egy részével egyenlítettik ki.

Nagyobb üzleti jelentőséget vagy épen közgazdasági fontosságot at említettem szerencsés ötlet nem nyert, és nézetem szerint nem is nyerhetett, még pedig a következő oknál fogva.

Ott, a hol rövid tartamu adósságról van szó, az életbiztosítás kapcsolatba hozatalának a hitelügylettel nincs semmi különös jelentősége. Itt a police, mely valamely minimális értéket mindenesetre képvisel, egyszerűen kézi zálogtárgy, akár az elzálogosított aranyóra vagy értékpapíros. Ott pedig, a hol a hitelügylet több évre kötetik, hiányzik a kétféle ügylet combinatiójában egy igen fontos elem, t. i. *a rendszeres törlesztés eleme*, mely nélkül modern üzletszerű, hosszú járatu kölcsönügylet nem képzelhető.

Hiányzik pedig a rendszeres törlesztés e fontos eleme az életbiztosító bankoknak azon már elébb ismertetett eljárásánál fogva, mely szerint a díjtartalékot nem írják az egyes biztosított vagy kedvezményezett fél számlájára, vagy legalább nem boesátják egy könnyen, és semmi esetre sem teljesen rendelkezésére. Szüntessük meg e jogosulatlan megszorítást, és rögtön egészen más színben fog feltűnni előttünk a hitelügyletnek az életbiztosítási ügylettel való combinálása.

Szavaim megvilágítására egy példával élek, megjegyezve, hogy a felhozandó számtételek igen fontos és teljesen megbízható számitáson alapulnak.

Egy 30 éves erőteljes gazda átveszi örökségben atyjának meglehetősen elhanyagolt, de adósságmentes és kereken 1000 frtot érő birtokát. Jobb karba akarván helyezni gazdaságát, befektetésre, és ennek eszközölhetése végett 500 frtnyi kölcsönre van szüksége. E kölcsönt felveszi egy, az efféle ügyletekkel foglalkozó banknál oly módon, hogy a kölcsön a bank részéről az adós haláláig rendes körülmények között fel nem mondható, de viszont az adós 500 frt erejéig halálesetre szóló tőkebiztosítást is köt ugyanazon banknál. A kölcsön 6%-os kamatra adatik, és a kamatok fél évenként előre fizetendők. A fél évi kamatokkal együtt fizetendő a biztosítás díja is, mely a felvettem esetben és az általam alapul vett és teljesen megbízható számitási módozatok szerint fél évenként 5 frt 54 krt tesz. A fél tehát fizet fél évenként kamat fejében 15 frtot, biztosítási díj fejében 5 frt 54 krt, összesen 20 frt 54 krt, vagyis egy évben 41 frt 08 krt, a mi a kölcsön vett összeg nem egészen 8¹/₄%-ának felel meg. A biztosítás díjával az adós nemcsak azt eszközli, hogy bármikor bekövetkező halála esetében *teljesen adósságmentes*, de az 500 frt befektetéssel többet érő birtokot hagy örökösire, hanem addig, a mig fizet, tényleg törleszti is adósságát, és mindenkor tudhatja,

hogymennyit kellene még fizetni, ha esetleg jobb helyzetbe jutva, már életében szabadulni akar a tartozástól. A bank ugyanis nyilván tartja és ilyen esetben csorbitatlanul betudja neki mindenkori díjtartalékát, ez pedig tesz, hogy csak néhány számot említsek, az adós 40 éves korában 61 frt 45 krt, 50 éves korában 136 frt 80 krt, 60 éves korában 224 forint 85 krt, és így tovább felmenő irányban.

Egészen így alakul a dolog, ha az üzlet nem 30, hanem például 40 éves korban köttetik, csak hogy itt, mivel az elhalás valószínűsége nagyobb, az életbiztosítás díja is nagyobb. Teszen pedig a biztosítás díja egy félévre 7 frt 92 krt, egy egész évre 15 frt 84 krt, és így a 30 frt évi kamattal együtt 45 frt 84 krt, a mi a kölcsöntőke 9.16%-ának felel meg. A biztosítási díjjal eszközölt törlesztés értéke 50 éves korban 83 frt 64 kr, 60 éves korban 184 frt 67 kr, 70 éves korban 282 frt 63 kr, és így tovább felmenő irányban.

Minél előbbre haladott korban köttetik az ügylet, minél nagyobb tehát az elhalás valószínűsége és minél rövidebb a törlesztés valószínű tartama: annál nagyobb természetesen a biztosítás díja. Így a biztosítás évi díja volna 50 éves korban 23 frt 35 kr, tehát a 30 frt évi kamattal együtt 53 frt 35 kr, vagyis a kölcsöntőke 10.67%-a; 60 éves korban a biztosítás évi díja 36 frt 80 kr, az évi kamattal együtt 66 frt 85 kr, vagyis a kölcsöntőke 13.36%-a.

Csakis a legkiemelkedőbb pontokra szorítkozva jeleztem inkább, mint ismertettem az általam kombinált életbiztosítási üzletrendszer egyik ágát. Nem terjesztettem elő — mert nem itt van helye annak, — a teljesen kidolgozott tabellákat, nem szóltam az üzlet belső berendezéséről, a módoszatokról, melyek a biztosítási díjnak és evvel az egész kamatlábnak leszállítását lehetővé teszik, a mi mind nagyon messzire vezetne tárgyamtól.

De már a mondottakból is kitűnik, hogy elméletileg nem lehetetlen az életbiztosítás, kamatoztatás, földhiteladás és — a mi rendszeremben az új — a rendszeres törlesztés olyanformán kombinálása, hogy kölcsön után fizetett 8—13 százalékkal a kölcsöntőke kamatai fedezve legyenek, a mellett pedig maga a tőke bármikor bekövetkező halál esetén rögtön, különben az évek folyamában rendszeresen és fokozatosan törlesztessék. A számításom szerinti 8—13 százalék oly kamatláb, mely hazánkban, ha a kisebb földhitelről van szó, senkit sem fog megijeszteni. Tudjuk, hogy ha a kisebb gazdáink által ma fizetett kamat névleg és a kötelezvény sze-

rint talán nincs is ekkora, a közvetítési és más mellekdijak, valamint a titkos megegyezések figyelembevételével a hosszú járatu kisebb jelzálogos kölcsön, ha ilyen egyáltalában kapható, van legalább is ilyen drága.

Végső és legmerészebb consequentiáiban e rendszer nagy szabásu gyakorlati alkalmazása oda vezetne, hogy a magyarországi kisbirtok jelzálogos tartozása egy emberöltő alatt törlesztetnék, hogy a most élő generáció egészen adósságmentesen hagyhatná örökbe a kisebb földbirtokot a jövő nemzedéknek.

Nem teszem magamat nevetségessé avval, hogy e túlmerész consequentiát csakugyan megvonjam. Hiszen még annak megmutatásával is tartozom, hogy az, a mit elméletileg helyesnek találtam, akár csak sokkal szerényebb mértékben gyakorlatilag keresztül is vihető.

Azt, hogy komolyabb törekvésü gazdáink az ügylet természetének kellő megismertetése után és jól szervezett okos propaganda mellett kapnának az alkalmon, talán nem kell bizonyitanom. Az ellenvetés, azt hiszem, nem is erről az oldalról, hanem az üzlet keresztülvitelére hivatott életbiztosítási bankok részéről várható.

Tekintsük egyenkint a tehető fontosabb ellenvetéseket.

A bank minden ügyletből méltányos nyereséget akar huzni. Nem árulom el a bankok intern üzleti titkait; csak általánosságban jegyzem meg, hogy tabelláim, melyekből a példa gyanánt említett díjtételek vétettek, ugyanazon alapon és ugyanazon díjpótlékkal vannak számítva, melyen és melylyel legtekintélyesebb életbiztosító bankjaink számítanak. E díjpótlékban foglaltatnak a risicónak, valamint a szerzés és kezelés költségeinek fedezete és a bankok méltányos nyeresége, talán még helyesebb megoszlással, de ugyanazon mértékben, mint az életbiztosítási üzletmai gyakorlatában.

Hat százalékot mondtam a bank által az adott kölcsön után felszámítandónak. A bankok a police-ra adott kölcsönöknél többnyire ma is ezt a kamatlábat alkalmazzák; de a mennyiben ennél magasabb kamatlábat alkalmaznának, méltánytalan eljárást követnek, mivelhogy ők a feleknek betéteteik után csak 4%-ot számítanak fel, és az üzlet sajátos természeténél fogva ma többet nem is számíthatnak.

Ezek azonban talán inkább csak mellékes dolgok. A fő kérdés az, hogy az életbiztosító bankok foglalalkozhatnak-e a földhitel, és különösen a kisebb földhitel nagyobb mérvű cultiválásával.

Nézetem szerint épen az életbiztosító bankok inkább tehetik ezt, mint bármely más pénzintézet. Tehetik pedig három oknál fogva.

1. Az életbiztosító bankoknál felhalmozódó nagy tőkék nem oly fluktuálóak, mint például a takarékpénztári betétek. Ha én magam is kívánom, hogy a biztosított felek követelése könnyebben legyen felmondható, mint mai nap, sőt részben épen a felmondás könnyítésére alapítom új rendszeremet, a biztosítási üzlet természete mégis megkívánja, hogy a felmondás valamelyes feltételhez, legalább időhöz legyen kötve. E körülmény pedig oly helyzetbe hozza az életbiztosító bankokat, hogy veszély nélkül fektethetik a kezelések alatt levő tőkéket, vagy legalább azok egy tetemes részét hosszú járatu solid kölcsönökbe, annyival inkább, mivel az ilyen kölcsönök állandóbb, biztosabb és magasabb kamatozást nyújtanak, mint a befektetés más nemei.

2. Akármely intézet veszi kezébe a kisebb földhitel cultiválását szélesebb körben, kell hogy műveletei terén összeköttetéseket, bármilyen néven nevezendő ügynökségeket létesítsen. Ez ügynökségek felállítása és azok működése az üzletből eredő nyers haszon igen tetemes részét absorbeálja, vagy a kölcsönt drágítja meg tetemesen. Az életbiztosító bankoknak már van kész ügynöki hálózatuk, és minthogy az üzletszerzés díjai a provisiók stb. már a biztosítás díjában fedezve vannak, a kölcsönüzlet alig, vagy csak a lehető legkisebb mértékben járna újabb külön kiadásokkal. Pedig tudjuk, hogy a földhitelintézetek és takarékpénztárak által felszámított mellékdíjak mily jelentékenyen emelik az alku szerinti névleges kamatlábat, nem is szólva a magánosok által adott jelzálogos kölcsönökről, hol az uzsorába átmenő kamatláb az efféle mellékdíjak, provisiók stb. ezime alá szokott rejtőzni.

3. A harmadik és fő momentom, mely miatt a kisebb földhitelnek jelzettem módú cultiválása az életbiztosító bankokra nézve nemcsak lehető, hanem különösen ajánlatos, abban van, hogy a bankok ez üzletág felkarolásával hatalmas eszközt nyernének a biztosítás, még pedig nemcsak az életbiztosítás nagymérvű terjesztésére és népszerűsítésére oly eszközt, melylyel távolról sem mérkőzhetik a bőbeszédű acquireurök nem épen jó hírnevű működése. Ám adja kezébe valamely hatalmas bank az efféle üzlet organizatióját és vezetését egy oly embernek, ki tud kezdeményezni és teremteni, ki ért a nép nyelvén és ismeri annak eszejárását, ki lélek-

kel megy a dolognak és nemesak a provisiót latolgatja. hanem az óriási közgazdasági hasznot is, melyet teremt : és meg vagyok győződve, hogy az első időben a bank talán csak épen annyi milliót fog ugyan kötni a biztosítási üzletben, a hány milliót jelzálogos kölcsönökbe befektethet, de már néhány év múlva az élet-, tűz- és jégkárbiztosításban kötött milliók jóval meg fogják haladni a földhitelben kihelyezett milliókat. Az ilyen banké a jövő; mert nem a bármily népszerű nemzetgazdasági essay, nem az ügynöksereg heves fáradozása nyeri meg a nép legszélesebb rétegét, hanem a demonstratio ad hominem et ad oculos.

És így egy kis kerülővel ismét visszajutottam volna azon inkább ethikai mint gazdasági szempontokhoz, melyekből egész okoskodásom kiindult.

Nem képzelhető életerős kisbirtokos osztály ott, hol a földmives maga csak járuléka a földnek, akár mint az élettelen fundus instructus, akár mint az ököv, melyet maga előtt hajt. Alantabb járó felfogás azt mondja : a birtok teszi a gazdát, magasabb és helyesebb felfogás szerint a gazda teszi a birtokot. Az ő egyéni, nem is mondom erkölcsi, hanem gazdasági értéke az egész gazdaság értékének legjava, és kell, hogy az egyén, a személy értéke számot tegyen minden operációban, mely a gazdaság vezetésével, javításával jár. Meglehet, hogy egy kis socialistikus íze van annak, ha az egyéni gazdasági érték fentartásának, pusztulás esetén lehető pótlásának feladatát az egész társadalomra akarom róni. De úgy vagyunk a socialismussal, hogy félünk a nevéből, de sok tekintetben már rég megbarátkoztunk lényegével. Contributiót rovnak az egész társadalomra egy leégett házért, — mert alapjában ezt teszi a kárbiztosítás — és aggódnánk megadóztatni az osztályt azon kár pótlására, melyet valamely szűkebb kör az élén álló fiatal, törekvő és értelmes gszda korai halálával szenved? — Kétszeres nyereség, ha a kárpótlás nem oly alakban történik, hogy az örökösök kezéhez ennyi meg ennyi forint fizettetik le, melyet a talán könnyelműbb örökösök esetleg nem a meghalt örökhagyó üdvös intentióinak keresztülvitelére használnak, hanem oly alakban, *hogy vele a gazdaság értékét növelő és már történt befektetés felszabadul a lekötés alól* és visszaadja nemesak a szűkebb családi körnek, hanem magának az egyes gazdaságnak és így közvetve a nemzet közgazdaságának az egyén halálával elpusztult gazdasági értéket.

De mit használnak a szép phrazisok, a hangzatos szavakba bujtatott elmélkedések! *Önösség* a modern közgazdasági élet lelke, *nyereség* a vállalkozás rúgója. Ha sikerül bebizonyítanom, hogy a jelzett irányú vállalkozás nyereséggel kecsegtet, akkor biztos vagyok felőle, hogy most csak a főbb pontokban körvonalozott, de más alkalommal még részletesebben és nagyobb szakszerű apparátussal kifejtendő javaslataim elébb-utóbb gyakorlati érvényességet fognak nyerni. Ha nem, akkor egygyel szaporítottam a közjó előmozdítására irányuló halva született projektumokat. De mindenestre tettem és tenni fogom jó szándékkal.

JÓNÁS JÁNOS.

AZ IPARTÖRVÉNY REVISIÓJA.

Irta : HELTAI FERENCZ.

III.

VII. A tanoncügy.

A tanoncügyre vonatkozó elméleti fejtegetésekben szerfölött szegény az irodalom, ugyannyira, hogy még a tanonc fogalmának szabatos meghatározása is hiányzik. Ezen fogalom meghatározása rendkívül nehéz, mert egészen különböző viszonyokat kell tekintetbe vennünk, a melyekből bajos úgy elvonni a közös ismérveket, hogy a szerkesztett fogalom fődje valamennyit. Az elméleti fejtegetések hiányában kénytelenek vagyunk a törvényes meghatározások vizsgálatára szoritkozni. A magyar ipartörvény nem határozza meg a tanonc fogalmát. Az osztrák iparrendtartás 88. §-ban a következő meghatározást találjuk: Tanoncnak tekintetik, a ki valamely önálló iparosnál az ipar megtanulása végett alkalmazásba lép. Az 1869-ki német ipartörvény 115. §-nak első bekezdése szerint „Tanoncnak tekintetik mindenki, a ki valamely iparos-tanítónál (Lehrherr) egy iparág megtanulása végett munkába lép, arra való tekintet nélkül, hogy a tanítás tandijért vagy ingyenes munkaszolgáltatásért történik-e, vagy hogy a munkáért bér fizettetik-e.“ Az 1878. július 17-ki törvény mellőzte ezen szakaszt, a mit a kormány előterjesztése következőleg indokol: „Az ipartörvény fogalmi meghatározása semmiképen sem kielégítő, mert a jelenlegi viszonyok szerint nem meriti ki egészen a tárgyat. Minden ilyenmü meghatározás nehéz, de ez azonfelül megfontolandó is, mert könnyen eszközt nyujthat a törvény kijátszására azon esetekben, a melyekben az iparos vagy a tanonc vagy mindkettő önös érdeke a tanviszonyra vonatkozó törvényes szabályok mellőzését kívánatossá teszi. A meghatározás azonban nélkülözhető is, mert sem a közigaz-

gatási hatóságokra, sem a bíróságokra nézve nem lesz nehéz az egyes vitás kérdéseknél megállapítani, hogy bizonyos munkaviszony tanviszony-e vagy nem.“ A törvényhozás a tanonc fogalma meghatározásának a törvényből való kihagyásával kétségtelenül helyesen járt el; a törvényekben rendszerint nincs helye a fogalmi meghatározásnak.

Elméleti szempontból azonban szükségünk van e fogalomra, mert csak így jelölhetni ki a tanoncügy körül az állami tevékenység mértékét és határait. A tanonc munkás, kinek célja valamely ipart megtanulni. Ez a meghatározás illeni fog az esetek túlnyomó többségére. A tanoncnál tehát két szempont jő figyelembe: a tanulás és a munka szempontja. A viszony természetéhez képest a tanulás szempontja a döntő, mert az egész viszony ezen cél érdekében jő létre, de tekintetbe veendő a munka szempontja is, mert a munka nyújtja rendszerint az eszközt a tanuláshoz. A munka tekintetéből a tanviszony kereseti viszony, a melynek sajátos jellegét a viszony célja adja meg; ennyiben különbözik minden más kereseti viszonytól, úgy a felnőtt munkásokétól, mint az u. n. fiatal munkásokétól. De különbözik minden más tanviszonytól is, mert egyuttal — az esetek túlnyomó nagy többségében — kereseti mód. A tanonc közvetlen igénye az ipar elsajátítására irányul; mint második tényező azonban az jő figyelembe, hogy ezt munkával akarja elérni. A tanviszony tehát akkor alakul leghelyesebben, ha e két tényező harmonikusan egyesül.

A tanviszony keletkezéséhez a tanoncon kívül szükséges a tanító, az iparos, ki a munkást az ipar megtanítása végett — szerződés útján — felfogadja. A tanszerződés állapítja meg a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket. A tanoncnak a tanviszony létrejöttével az ipar megtanulására van joga, az iparosnak kötelezettsége; ez oly jog, illetőleg kötelezettség, mely a viszony természetéből folyik; ezek nélkül a tanviszony egyáltalában nem létesülhet. Ezeket tehát a szerződés nem másíthatja meg, mert ezek nélkül nem tanviszony, hanem munkaviszony jő létre, ezek tehát a tanszerződés szükség-szerű tartalmát képezik. A tanviszony módjának megállapítása a szabad egyezkedés tárgya. Mit ad a tanonc az iparosnak a tanításért, munkáját-e pusztán, vagy ezenkívül mást is; viszont mivel kárpótolja ez a tanoncot munkájáért a tanításon felül, ezt a köztük létrejövő szerződés szabadon állapítja meg.

A tanszerződés czéljához és jellegéhez képest magánjogi szerződés s mint ilyent mindenki köthet, ki szerződésre általában képes. A hasonló jellegű szerződéseknél, a munkaszerződéseknél a tanszerződés azonban sokkal fontosabb, mert rendszerint az egyik fél egész jövőndő sorsa fölött határoz. Az egyik félre nézve életczélt állapít meg s ezzel tagadhatatlanul mélyen belevág az állam érdekeibe is. Ehhez képest az államnak nagyobb figyelemben kell részesítenie, mint a többi hasonló szerződéseket; nemcsak jogsegélyét, hanem gondoskodását, oltalmát is igényli. Ezen oltalom mértéke — igaz, határozatlan mértéke — a közérdek. Az állam nem avatkozhatik dispositív uton abba, hogy minő életezült választanak polgárai és minő uton akarják azt elérni, föltéve, hogy ez az életczél nem közfunctió; ez minden egyén szabad elhatározásától függ. A tanviszony egyuttal kereseti viszony is lévén, az állam beavatkozása csak annyira terjedhet, a mennyire azt a közérdek igényli. A közérdek mértéke e viszonyban a tanoncz szellemi és testi fejlődésének biztosítása; az államnak tehát e kettőre nézve kell biztosítékot szereznie. Ezen érdekből megállapíthatja, hogy mik tartandók szem előtt ezen közérdek megóvása végett a tanviszony létesítését czélzó szerződés megkötésénél és e viszony tartama alatt. Ezen elv alapján állapíthatja meg az állam azon személyes föltételeket, a melyekkel a szerződő feleknek birniok kell, hogy a tanviszony létrejölessen, ezzel indokolhatni a tanonczok munkaidejének korlátozását stb. Az államnak védenie kell a tanonczot azon tulkapások ellen, a melyek akár a tanító-iparos, akár pedig szülői haszonleléséből eredhetnek; sőt az államnak kell kipótolnia az ő, már rendszerint koránál fogva korlátolt belátását is. A tanoncz minél tökéletesebb kiképeztetésére irányuló közérdek indokolja jogilag a tanonczok kötelező iskolába járatására vonatkozó kényszert; ez a tanoncz jövőndő életczélja tekintetéből föltétlenül szükséges s mint ilyen nem bizható az egyéni tetszésre.

A tanviszony kereseti jellegénél fogva az államnak, a mely keresetet nem ad, rendkívül óvatosan kell eljárnia a tanonczügyre vonatkozó azon szabályok megállapításánál, a melyek a keresetképeséggel függenek össze. Így valamennyi ipartörvényben azt találjuk, hogy e tekintetben az állam csak a legelengedhetlenebb föltételek követelésére szoritkozik. A tanonczra nézve sehol sem jelöl ki más föltételt, minthogy betöltsön bizonyos kort, a melyben már

nem válhatik ártalmára az a folytonos munka, a melylyel ez a foglalkozás jár. Még elővigyázatosabb az állami hatalom azon föltételek megállapításában, a melyekhez a tanoneztartási jogot köti. Így azt látjuk, hogy ipartörvényünk szerint mindenki bir tanoneztartási joggal, a ki általában terhes szerződést kötni képes. Ezzel eljutottunk azon kérdésekhez, a melyek mindenütt fölmerültek, hol a tanonezügyre vonatkozó szabályok ujabban törvény útján megállapítottak. Ezen kérdések a következők: 1. Szükséges-e a tanoneztartási jogot más föltételektől is függővé tenni, mint a melyekhez az önálló iparüzés joga kötve van? 2. Elvonható-e a tanoneztartási jog bizonyos büntények esetén az iparostól?

Mindkét kérdés mélyen belevág az ipari életbe, azért tüzetes bírálat alá kell azokat vennünk. A tanonez érdeke az, hogy csak olyan iparos köthessen vele tanszerződést, a ki ebben vállalt kötelezettségének meg is tud felelni, az iparosé az, hogy tanonezot tartasson, mert ez munkaerő, még pedig a legolcsóbb munkaerő. Az érdekek összeegyeztetésére legjobb módnak bizonyult, ha mindkét fél szabadon követelheti érdekét úgy, a mint azt belátása előírja. A tanonez, illetőleg annak szülői csak azzal fognak tanszerződést kötni, a ki véleményük szerint meg is tud annak felelni. Elő lehet-e az államnak állani azzal, hogy kijelöli azt, a kit képesnek tart erre? Nem, mert ezt sem tenni nem tudja, sem nem teheti; mert nem vállalhat kezességet azon következményekért, a melyek abból erednek, ha a kijelölt a kijelölés daczára képtelennek bizonyul.

A czéhrendszer idején minden önálló iparos-mester birt a tanoneztartási joggal, csak az u. n. kontárok nem, jelenleg Ausztria kivételével, szintén minden iparos bir. Minden önálló iparosról vélelmezhető, hogy bir azzal a képességgel, a melylyel másokat is azzá képezhet ki, a mi ő maga. Ez a vélelem csak akkor dől meg, ha nyilvánvalóvá lesz az iparos viselkedése és cselekedetei által, hogy nem bir ezen képességgel. Ezen cselekedetek abban nyilvánulhatnak, hogy az iparos vagy visszaél azon jogokkal, a melyeket a tanoneztartás nyújt, vagy nem teljesíti azon kötelességeket, a melyek azzal föltétlenül járnak. Elő fognak-e ezen esetek fordulni, az előzetesen sohasem állapitható meg s így ezek nem szolgálhatnak előfeltételekül, a melyekhez a tanoneztartási jogot kötni lehetne. Ha előfordulnak, akkor jogosult a büntetés s mint végső eszköz, a tanoneztartási jog megvonása. Erre a végső esetre kielégítő intéz-

kedés foglaltatik ipartörvényünk 90. §-ában, a melynek hatályát azonban az 1879. XL. t. cz. megszüntette, s így megvonta az államtól a tanonezügyre vonatkozó szabályok legfőbb sanctióját. A törvény ezen hiánya mindenestre pótlendő.

Az ipartörvény revisiója ügyében egybehívott egyetemes kamarai gyűlésen Strasser Albert indítványozta s Ráth Károly hozzájárult ahhoz, hogy tanonez tartási joggal csak azon önálló iparos bírjon, a ki 24. életévét betöltötte. Hivatkozták erre vonatkozólag az osztrák iparrendtartás 89. §-nak első bekezdésére, mely következőleg hangzik: „Hogy kiskorú tanonezokat tarthasson, az önálló iparosnak a huszonegyedik életévét be kell töltenie.“ Ezen intézkedés sem nem czélszerű, sem nem indokolható. A munkajogba való ily mérvű beavatkozás nem áll az állam érdekében; ez a tilalom a legtöbb esetben azt eredményezné, hogy a huszonnégy éven alóli iparos nem önállósulhatna, mert nem rendelkeznék azzal a munkaerővel, a mely a legolcsóbb, daczára annak, hogy sem az elmélet, sem a tapasztalás nem zárja ki azon föltevést, hogy ép úgy meg tud felelni tanítási kötelezettségének, mint a huszonnégy évet betöltött iparos. Az állam más, legalább is ily nagyfontosságú tanítási szakokban, ilyen akár a néptanítás, akár a tanárság, nem követel hasonló föltételt; ha egyébként meg van az illetőnek a képessége, akkor az az egy-két év hiánya nem fog kárára válni a gondjaira bizottaknak; ha pedig nincs meg, akkor a huszonnégy év sem fogja azt magával hozni.

Az osztrák törvény szerint tanonez tartási joggal csak önálló iparosok bírnak; ipartörvényünk szerint nemesak önálló iparosok, hanem mindenki, a ki terhes szerződést köthet, mert a 39. §. csak annyit mond, hogy „tanonezot tartani minden önálló iparosnak szabad.“ Ez az intézkedés nem zárja ki azt, hogy tanonezot nem önálló iparos ne tarthasson s ezzel nem vágja utját azon fejlődésnek, a mely Angliában igen gyakori, különösen a gyárakban, hogy tanszerződésre nem az önálló iparossal — a vállalkozóval — hanem a segédmunkásokkal lépnek. A viszonyok ilynemű alakulását nem szükséges elömozditani, de megakadályozni sem kell. Ha a tanonez gondviselői indokoltuak látják egy nem önálló iparossal tanszerződést kötni, ám legyen; az államnak nincs jogzime ebbe a viszonyba beleavatkozni. Az államnak gondja csak az lehet, hogy az ilyen iparos is épúgy megtartsa a törvényes szabályokat, mint az önálló

iparos. Ennél a kérdésnél talán nem fölösleges rámutatnunk arra a különbségre, mely a jogi és gazdasági önállóság között létezik. Az állam általános formulában meghatározhatja a jogi önállóságot, de ez a fogalom — az élet mutatja — nagyon gyakran nem fedi a gazdasági önállóság fogalmát. Az iparos jogi önállóságának törvényünk szerint csak egy mértéke van, s ez az iparigazolvány. Az ipariparigazolvánnyal bíró iparos jogilag önálló még akkor is, ha egy nagyobb gyáros számára dolgozik, akár egészben állít elő bizonyos iparcikket, akár csak egy iparcikknek meghatározott részét készíti — és ez az eset igen gyakran fordul elő — holott gazdaságilag önállónak nem mondhatni. Viszont az az egyén, a ki iparigazolvány nélkül, családjá tagjaival megrendelésre dolgozik, gazdaságilag önálló lehet, holott jogilag nem az. Ezen az uton folytatva okoskodásunkat, még fontasabb és feltünőbb ellentéteket találhatnánk az iparjog és az ipari élet között, ennek azonban itt helye nincs, a kitérést csak azért tettük, hogy megmutassuk, hogy a 39. §-nak jelenlegi alakja fentartandó.

A kamarai gyűlésen Strasser Albert és Ráth Károly indítványozták, hogy azon iparos, a ki erkölestelenségéből vagy haszonvágyból eredő büntett vagy vétség miatt bíróilag elítéltetett, foztassék meg a tanoncztartási jogtól, ha nem is örökre, de legalább bizonyos időre. Erre vonatkozólag az osztrák iparrendtartás 89. §-ának második bekezdése a következő határozatot tartalmazza : „Azok, a kik büntett miatt általában vagy haszonlesésből eredő vagy a közerkölcsiség ellen irányuló vétség, vagy hasonló kihágás miatt elítéltettek, nem fogadhatnak fel kiskorú tanonczokat és nem is tarthatják meg a már felfogadottakat.“ Az 1869. német törvény 116. §. szerint : „A tanoncztartási jogositványból kizárják azok, a kiktől a polgári jogok élvezete más, mint politikai természetű büntettek és vétségek miatt elvonatott, az elvonás tartamára, vagy a kik lopás vagy csalás miatt jogerejüleg elítéltettek. Az 1878. július 17-ki törvény ezt a szakaszt a következővel helyettesítette : 106. §. Azon iparosoknak, a kiktől a polgári tiszteletjogok el vannak vonva, az elvonás tartama alatt nem szabad tizenhét éven alóli munkások vezetésével foglalkozniok. Az ezen intézkedés ellenére alkalmazott munkások elbocsátása rendőrileg kikényszeríthető.“

Ezen intézkedés indokolására súlyos erkölesi érvek hozhatók föl. Az intézkedés célja az lenne, hogy az ilyen megbélyegzett

egyének káros befolyása alól elvonassanak, a kik koruknál fogva rendszerint nem bírnak azon jellemerővel, a mely szükséges lenne, hogy ezen befolyásnak ellenállhassanak. A czél kétségtelenül nemes; olyan, a melyre törekednünk kell, de e miatt nincs szükség új intézkedésre. A 90. §. mely a tanoncztartási jogot elvonni rendeli azoktól, a kik a tanonczokkal való bánásmódot szabályzó rendeleteket ismételten vagy súlyosan megsértették, ha hatálya visszaállittatik, helyes alkalmazás mellett megfelel ezen érdeknek is. A javasolt intézkedés alig igazolható gazdaságilag, és nem igazolható büntetőjogilag. Büntető jogunk két büntetést ismer, a mely a tulajdonképeni büntetés után is sújtja a bűnöst, u. m. : a polgári jogok gyakorlásának felfüggesztését és a hivatalvesztést; ezen utóbbi következményeiben körülbelől megegyez a német büntető törvénykönyv azon intézkedésével, mely a polgári tiszteletjogok elvonásában nyilvánul. Ezen büntetés jogi alapját azon igazság képezi, hogy az állam elvonhatja polgáraitól azon állampolgári jogositványokat, a melyek kiváló bizalmat tételeznek fel, ha arra büntetendő cselekmények által érdemteleneknek mutatkoztak. Ilyen bizalmat tételeznek fel a közhivatalnoki, ügyvédi, közjegyzői, nyilvános tanítói állás, a gyámság és gondnokság stb. Ezek tehát mind nyilvános jelleggel felruházott functiók. Ilyen-e az a jog, mely a tanoncztartásban nyilvánul? Véleményünk szerint nem. A társadalom és a bűnös a büntetésben leszámoltak egymással, az államnak nem lehet czélja, hogy olyan büntetendő cselekményekért, a melyek a tanoncztartásra vonatkozó kötelelességeket nem érintik, keresetképeségében a büntetés kiállása után is sújtja az iparost. Ha a büntetett olyan, hogy a tanoncztartási kötelezettségek megsértését is magában foglalja, akkor a visszaállítandó 90. §. alapján ugyis elvonható a tanoncztartási jog; ha nem olyan, akkor az elvonás nem indokolt. E helyen utalnunk kell az ipartörvény 50. §-ának c) pontjára, a mely szerint a tanviszony megszűnik „ha az egyik fél négy hétnél tovább tartó fogságra ítéltetik.“ Ez a szabály helyes, mert a tanviszony természetéből folyik, és azért továbbra is fentartandó. Jelenlegi alakjában azonban nem felel meg büntető törvényünknek, mely nem ismer fogságbüntetést, az ipartörvény ezen pontját összhangzásba kell hozni a büntető törvényben elfogadott szabadságvesztés büntetéssel.

Az ipartörvény revisiója fölötti tanácskozásokban nem említ-

tetett s így talán nem is volna okunk kiterjeszkedni azon kérdésre, hogy meghatározható-e azon szám, a melynél több tanonczt egy iparos sem tarthat. Ez a fontos socialis kérdés a Nyugaton fölmerült mindenütt, mert ott az önálló iparosokon kívül, a nem önállók is hangoztatták véleményüket. Ezen szám meghatározása ellenkezik az önálló iparosok érdekével — ellenkezik a közérdekkel is — de a segéd munkások nyomós érveket hoznak föl mellette. A tanoncok száma oly tényező, mely nagy befolyást gyakorol a segéd munkások munkabérére s ez volt egyik oka, hogy az angol munkások oly elkeseredett küzdelmet folytattak az Erzsébet-féle tanoncztvény eltörlése ellen. A gyakorlatban az angol munkás-egyletek a Trades Union-ok a törvény ellenére számos iparágban ki is vitték, hogy a vállalkozók kényszerítvék alkalmazkodni a munkás-egyletek szabályaihoz, a melyek részletesen megállapítják, hány segéd munkásra hány tanonczt tarthat az iparos, — kényszerítő eszközük az, hogy különben nem állanak munkába. Sőt Németországban is találunk erre példát. Az észak-németországi hajóépítők (munkások) szövetkezetének szabályai szigorúan megállapítják a segéd munkások arányában a felfogadható tanoncok számát s alig találkozik mester, a ki ennek ellene merne szegülni. A czéhrendszer idején a czéh szabályok is részletes intézkedéseket tartalmaztak erre nézve, a törvények azonban ilyenmü rendelkezéseket nem vettek fel, mert ezen számnak egyedüli helyes mértéke az lehet, mennyi tanonczt képes az iparos jól kiképezni vagy kiképeztetni, ez pedig törvényben meg nem állapítható. A törvény azonban nem zárja ki, hogy akár a mesterek, akár a segéd munkások egyezsége lépjenek erre vonatkozólag egymás között. Az iparnak tanonczokkal való elárasztása sem az ipar, sem az iparosok érdekében nem kívánatos, de az állam azt törvényileg nem akadályozhatja meg; a munkás-egyletek jellemzett eljárása ezen ok miatt helyeselhető, bár az sok esetben vizsás helyzethez vezethet.

Ipartörvényünk 40. §-a szerint gyermekek, kik életük tizenkettedik évét még be nem töltötték, tanonczokul fel nem vehetők. Ez az intézkedés nem lenne kifogásolandó, ha egyáltalában megtartanák, és ha a népoktatási törvény végre lenne hajtva. Az iparos-tanonczok egy jelentékeny része nem tud sem írni, sem olvasni s így ez a rész nélkülözni kénytelen azon eszközt, mely az alapja minden haladásnak. Nincs kizárva ugyan, hogy jó segéd munkás nem lehet

az, a ki írni-olvasni nem tud, de jó önálló iparos — és ez az élet-célja minden tanoncznak — nem lehet. Ez az oka annak, hogy az enquete-ken majdnem egyvértelműleg indítványozták, hogy tanonc csak az lehessen, ki írni-olvasni tud. Ha a népoktatási törvény végre volna hajtva, akkor ezen intézkedésre nem lenne szükség, így azonban kívánatos. Az életre való tekintettel azonban nem állithatni föl ezt szigorú szabály gyanánt; a mint az iparhatóság a tanonc részére korengedélyt adhat, úgy meg kell adni az iparhatóságnak azt a jogot is, hogy ezen kelléktől is eltekinthessen egyes méltányolandó esetekben. Annál szigorubbán követelhetni azonban, hogy az iparos köteles legyen tanonczát írni-olvasni megtaníttatni. Ipartörvényünk 42. §-ának c) pontjában ugyan foglaltatik erre nézve is intézkedés, de ez épúgy nem valósult meg, mint az, hogy az iparosnak kötelessége tanonczát az ismétlési-, esti-, vasárnapi, illetőleg ipariskolába járásra szorítani.

Nem lehet szándékunk e helyen egy iparoktatási tervezetet kifejteni, az nem tartozik az ipartörvény keretébe, az ipartörvényben csak az oktatási kényszer kifejezésének van helye. A gyakorlatban azonban, ha a kényszerrel eredményeket akarunk elérni, nagyon szerény mértékre kell szorítanunk követeléseinket. Minél többfelé osztjuk el az erőket, annál kisebb lesz az eredmény, míg ha azokat egy pontra koncentráljuk, legalább reményünk lehet, hogy ezt a célt megközelíthetjük. A követelések minimuma az, hogy minden iparos-tanonc tudjon írni-olvasni. Ennek, az említett fentartással a törvényben is kifejezés adandó; az eddigi tapasztalat mutatja azonban, hogy ez nem elég. Közigazgatási uton kell megakadályozni, hogy — a legritkább esetek kivételével — ne is lehessen tanonc, a ki írni-olvasni nem tud. Az 1878. július 17-ki német törvényben nem találjuk azon intézkedést, hogy tanonc csak az lehet, ki írni-olvasni tud. Nem mintha ott szintén nem volna szükség hasonló intézkedésre, de ezt kifejezetten kimondani fölöslegesnek találták, mivel a munkakönyvek behozatala után úgy sem lehet senki tanonczczá, a ki nem teljesítette az iskolalátogatásra vonatkozó kötelezettséget. Huszonegy éven alóli munkást — s ebben a kifejezésben bennfoglaltatnak a tanonczok is, csak munkakönyvvel szabad felfogadni, a munkakönyv pedig, mint fentebb a törvény ismertetésénél láttuk, csak annak szolgáltat ki, a ki bebizonyítja, hogy már nincs kötelezve a népiskola látogatására. Ezen célból a

tanonczkönyvek behozatalát viszonyaink között is indokoltnak látjuk, annál inkább, mivel véleményünk szerint ezzel összeköttetésbe hozhatni a tanszerződés írásba foglalását és a tanonczok hivatalos lajstromozását.

Ipartörvényünk 41. §-a a tanszerződés írásbafoglalását rendeli: e szabály azonban, mint az egyetemes kamarai gyűlésen tett nyilatkozatokból kitűnik, a legritkább esetekben tartatik meg. Az osztrák iparrendtartás 90. §-a a tanszerződés írásbafoglalását és a testület, illetőleg a községi előljáróságnál való letételét rendeli el; az 1878. július 17-ki német törvény nem kíván föltétlenül írásos tanszerződést, de a közvetett kényszerrel ezt czélozza, a mennyiben a kárpótlási keresetek csak írásos szerződés alapján emelhetők. Erre vonatkozólag a kormány a törvényjavaslat indokolásában a következőleg nyilatkozik: „A tanviszony törvényes elismerése nincs az írásbeli tanszerződéstől függővé téve. Az enquête-ken ugyan sokan kívánták a tanszerződés írásos alakját, de ezen kívánságokban inkább a tanviszony előbbi szilárdságát visszaállító rendszabályok iránti szükséglet nyilvánul, mint ezen szerződési forma tényleges és jogi jelentőségének világos felismerése. Mondhatni, hogy ezen forma befolyását túlbecsülik. Az enquête eredményei mutatják, hogy a tanszerződés írásos alakja még nagyon szokásos, de nincs constatálva, hogy ezen szokás különösen kedvező befolyást gyakorolt volna a tanonczügyre. Másrészt a tanszerződés írásbafoglalásának kimondása jelentékeny aggályokkal jár. Legelőször is nem lenne elegendő kimondani, hogy a nemírásban kötött tanszerződés érvénytelen, az egységes jogállapot fentartásának tekintete ezen pontnál a nemírásos tanszerződés magánjogi következményeinek megállapítását is követelné, a minek az ipartörvényben nem lehet helye. A további következmény az lenne, hogy az érdekeltek, a mennyiben megállapodásaikat nem foglalják írásba, a legegyszerűbb úton kivonhatják magukat azon kötelezettségek alól, a melyeket a tanviszony megállapít az iparosra és a tanonczra nézve. Meg volna adva tehát a lehetőség, hogy a közérdekből kibocsátott rendszabályokat épen azon körök önkénye tegye illusoriussá, a melyekre nézve ezen rendszabályok a legszükségesebbek. Végül nem lenne elég a szerződés írásos alakját követelni, a tanszerződés szükséges tartalmát is meg kellene törvényesen határozni. Ezen esetben a törvény vagy csak egyes, alapjában véve maguktól érthető pon-

tozatok felsorolására szorítkozhatnék — a miből bajos nagy eredményt várni — vagy pedig részletekbe kellene bocsátkoznia, a melyek az ipari viszonyok különbözősége mellett túlnyomólag hátrányos korlátozásokat képeznének. A kézműiparban, a háziiparban, a gyáriparban nem egyenlők a tanviszonyok. És ezen ágak mindegyikében olyan kérdések gyakorolnak befolyást a tanszerződés tartalmára, a melyek, mint, hogy fizettetik-e a tandíj vagy bér vagy legalább zsebpénz, vagy hogy kap-e a tanonc és mily föltételek mellett ruházatot, lakást, élelmezést stb., csak az ügy hátrányára állapíthatók meg törvény útján. Mind e mellett abból indul ki a törvényjavaslat, hogy a tanszerződés irásbafoglalása különösen kívánatos. E czélból oly határozatokat tartalmaz, a melyek arra indíthatják az érdekelteket, hogy megállapodásaikat írásba foglalják.

Az 1869. német ipartörvénynek a kormány által benyújtott tervezetében a 121. és 122. §§-okban fel volt tartva a tanszerződésnek irásbafoglalása és a hatóság által való láttamozása, a mi csak akkor történhetett volna meg, ha a tanonc bizonyította, hogy írni-olvasni tud. Nyomós esetekben jogosítva volt a hatóság engedélyt adni. Ezen rendelkezést azonban törülte a birodalmi gyűlés, főleg dr. Braun (Wiesbaden) Károly felszólalására. Talán nem minden érdeknélküli, ha megismertetjük itt kivonatban az írásos tanszerződés ellen felhozott érveit. A törvényhozás tevékenysége oda irányúl, hogy a szerződési formalitások ne kiterjesztessenek, ellenkezőleg korlátoztassanak. A modern törvényhozás több oly téren nem követeli a szerződés érvényességéhez az írásos formát, a melyen a régi követelte; csak kivételesen követeltetik az írásbeli nyilatkozat, t. i. oly szerződéseknél, a melyek szigoruan alaki természetűek, a melyeknél az ügylet lényege a formában, nem pedig a tartalmában nyilvánul, végül ingatlanokra vonatkozó szerződéseknél, a melyeknél a legfontosabb a tárgy azonosságát constatálni. Ezen két tekintet, a jogügylet formalis alakja és a tárgy azonosságának constatálása, a tanszerződésnél nem forog fenn. Veszélyesnek látszik azonban az a szabály, hogy egy fiatal ember ne lehessen tanonc, ha olvasni, írni, számolni nem tud. Ez a nélkül is nagy szerencsétlenség az illetőre, a ki bizonyára nem is oka annak, hanem azok, a kikre gondviselése bizva volt. Ezen szerencsétlent azzal akarják büntetni nem saját vétke által okozott hibájáért, hogy megtiltják neki kézművet tanulni; azt akarják előidézni, hogy mivel tanulatlan, csak olyan idős korában

foghasson az iparhoz, a midőn már nem tud tanulni. Ilyenek azon rendszabályok következményei, a melyeket jóakarattal terveznek, de a melyek gyakorlatilag nem érvényesíthetők, mert vagy elavultak, vagy az ellenkező eredményt szülik, mint a mit velők elérni akartak. Ha ugy akarunk okoskodni, hogy mivel iskolalátogatási kényszerünk van, még annyi és annyféle más kényszer kell behoznunk, akkor a kényszer oly embarras de richesse-chez jutunk, hogy végül a polgári szabadságból semmi sem marad. Mivel iskolalátogatási kényszerünk van, a kényszernek itt tervezet^t nemét nélkülözhetjük; azért akarjuk ezt nélkülözni, mivel épen ezen kényszer által megakadályozzuk, hogy az illető fiatal ember tanuljon valamit, midőn megtiltatik, hogy kézműves lehessen, mert előbb nem tanult írni, olvasni és számolni. És ezen vizsgát a községi hatóságra akarják bízni? Községi ügyek talán ezek? a község dolga szerződéseket ellenőrizni? megvizsgálhatja-e a községi hatóság, hogy mit tud valamely fiatal ember? Valóban visszaélés az, ha a községeket akarják ezzel is terhelni, ha azt akarják, hogy a községi hatóság egyszerre értsen és végezzen egészen különböző ügyeket. A községi hatóság ez által elvonatik valódi feladataitól, akkor az szinteg mindent végez, tényleg azonban semmit.

A javaslat védelmére a szövetségi tanács képviselője dr. Michaelis Otto (egyike a legszabadelvűbb közigazdákknak), a következő érveket hozta föl: Ezen rendszabályok tervezésénél két főtekinetet volt irányadó: az egyik az, hogy a tanszerződések helyes alakban és kimerítő tartalommal köttessenek, hogy ez által a gyakori perlekedések megelőztessenek. Ugyanezen tekintetből kisebb fontosságú ügyeknél is elő van írva a közjegyző előtti szerződés. A másik vezéreszme az volt, hogy ellenőriztessek, vajjon az illető megfelelt-e iskolalátogatási kötelezettségének, illetőleg bizonyos elemi ismeretekre nézve sikerrel felelt-e meg. Ha nem felelt meg sikerrel, akkor gondoskodni kell, hogy a hiány pótoltsék. Azt hiszem, hogy ezen szabály nemcsak a tanonc vagy az iparos érdekében áll, hanem a közérdek is követeli azt. Ezen érdek biztosításával szemben nem jöhet számba a községi hatóság állítólagos megterheltetése. A községi hatóságoknak feladata a közérdekről gondoskodni s ez igen fontos érdek, a mely reájuk bízatik. Leírták azon nagy szerencsétlenséget, a mely azon fiatal embert érné, a ki ezen szakaszok alapján nem tanulhatna mindaddig mesterséget, míg meg nem szerezné a

követelt elemi ismereteket. Azt hiszem, az országra nézve sokkal nagyobb volna az a szerencsétlenség, ha a sikeres ellenőrzés hiányában a szülők és gyámok mindkevésbé törődnének azzal, hogy a gyermekek rendes és sikeres tanításban részesüljenek. Iskola-ügyünk jelenlegi állása mellett az érintett eset csak nagyon ritkán fog előfordulni, de ha a közélet többi ágai nem ellenőrzik némileg az iskola eredményeit, akkor terjedni fog az a gondatlanság, a mely az összeségre nézve valóban káros eredményeket idézhet elő.

Kimerítően ismertettük ezen vitát, mert szorosán összefügg javaslatunkkal. Javaslatunk a következő: Hozassék be a tanonczkönyv, úgy hogy tanonczul csak olyan egyént legyen szabad föl-fogadni, a ki tanonczkönyvvel el van látva. A tanonczkönyvet az érdekeltek szóbeli kivánságára az első foku iparhatóság szolgáltatja ki. A tanszerződés a tanonczkönyvbe foglalandó s az iparhatóság által hitelesítendő. A tanonczkönyv kiadásánál igazolandó a tanoncz által, hogy betöltötte az előirt kort és megfelelt iskolalátogatási kötelezettségének, vagy hogy írni s olvasni tud. Kivételes és méltánylást érdemlő esetekben az iparhatóság felmentheti ezek alól, de akkor az iparos azon kötelezettsége, hogy tanonczát írni-olvasni megtanítja, a szerződésbe foglalandó.

A tanonczok számára nem ajánlhatunk olyan munkakönyvet, mint a milyent a német törvény életbeléptetett a huszonegy éven alóli munkásokra. A tanonczok nem önálló munkások s így nem is eshetnek ugyanazon bánásmód alá, mint az önállóak; a tanonczok részéről mutatkozik ugyan hajlam az önállóság igényei felé, de ez a törvényhozás által nem ápolandó, hanem korlátozandó. Ezért indítványozunk a tanoncz részére tanoncz- és nem munkakönyvet. A tanonczkönyvet az első foku iparhatóság állítaná ki, mely a kiadott könyvekről jegyzéket vezetne s ezen jegyzék kivonatát közölné a községi előljáróságokkal, hogy ellenőrizhessék, mennyiben felelnek meg a tanonczok az iskolalátogatási kötelezettségnek. A kiállítás megelőzőleg igazolandó, hogy a tanoncz megfelel a törvényes követelményeknek, ezek alól azonban méltánylást érdemlő esetekben fölmentvénynek van helye. A tanonczkönyv szükségszerű tartalmát képezné a tanszerződés. A német kormány azon aggodalmát, a mi nálunk is fölmerülhet, hogy az érdekeltek kijátszhatják a törvényt az által, hogy egyszerűen nem kötnek tanonczszerződést, a jelen javaslat jelentékenyen csökkenti. Ha van közigazgatási

ellenőrzés, akkor azon szabály, hogy tanonczot csak tanonczkönyv alapján szabad felfogadni, a mint Németországban huszenegy éven alóli munkást csak munkakönyvvel, ép úgy érvényesíthető mint a munkakönyvek ellenőrzése; ha nincs, akkor előre is le kell mondanunk arról, hogy az ipartörvény rendelkezései megvalósuljanak. Mi bizunk abban, hogy közigazgatási hatóságaink, ha figyelmük ezen ügyre kellő erélylyel felhivatik, megfogják tenni kötelességüket. Az ipartörvény büntető határozatai kiterjesztendők azon esetre is, ha az iparos tanonczkönyv nélkül fogad föl tanonczot. A német kormány azon érve, hogy meg kellene állapítani azon magánjogi következményeket is, a melyekkel a nemirásos tanszerződés jár, igen nyomós és ezzel még a tanonczkönyv behozatala esetén is számolnunk kell. Bármily szigorúan fogják is végrehajtani a tanonczkönyvre vonatkozó szabályokat, mindig lesznek iparosok, a kik tanonczkönyv nélkül fogják föl fogadni tanonczait. Ezek azonban a törvény minden rendelkezése alól kivonhatják magukat s a törvény nem készülhet azok számára, a kik minden törvényt képesek kijátszani. Az állami hatalom kénytelen lesz az ilyen viszonyokat is, ha azok tudomására jutnak, tanonczviszonyokul tekinteni s követelni a tanonczviszonyból folyó kötelezettségek teljesítését. A végrehajtás ellenőrzésén kívül csak egy eszköz áll az állam rendelkezésére, a melylyel a rendszabály keresztülvitelére hathat, t. i. az, hogy a nem tanonczkönyv alapján keletkezett tanonczviszonytól megvonja a jogsegélyt.

A jogsegély megvonása szükségszerű következménye a tanonczkönyvek behozatalának s a legtöbb esetben hathatós kényszer lesz a cél elérésére. Németországban az írásos tanszerződések nincsenek kötelezőleg behozva, mégis kereseti igények csak írásos szerződés alapján emelhetők. Az általunk tett javaslat következetesebb s inkább megegyezik a jogrenddel. A jogsegély megvonásának egy rendes iparos sem fogja magát kitenni, de a tanoncz, illetőleg annak szülői sem; ez a kényszer azt fogja eredményezni, hogy a felek saját érdekükben nem mulasztják el a tanonczkönyv kivételét.

A tanonczkönyv, illetőleg az írásos tanszerződés ellen felhozható érvek szerintünk nem oly nyomósak, hogy el kellene ejtelnünk ezt a rendszabályt, mely nagy gyakorlati szükségnek felel meg. A tanonczügy ki nem elégítő állapotát egyrésztben az idézte elő, hogy a tanonczviszony nagyon könnyen felbontható, és ezen ese-

tekben az iparos, jelenlegi körülményeink között alig tarthat igényt kárpótlásra, a miről alább. Egy másik ok az volt, hogy tanonc nélkül minden válogatás nélkül fölvettek olyan egyéneket, a kik sem az előirt kort nem töltötték be, sem a népiskolát nem látogatták; egy harmadik, hogy az iparosok nem szoritották tanonczaikat még ott sem az iskolalátogatásra, a hol iskolák vannak. Mindezen okok miatt szükséges a tanonczkönyv s azzal az írásos tanszerződés, mert ezzel a jelzett visszaélések nagy részének elejét vehetni. Azon érv, hogy más szerződéseknél nem követeli az állam az írásos formát, nem elég nyomós, ha meggondoljuk, hogy a tanszerződés a tanonczra nézve életezéli állapot meg; szükséges tehát, hogy minél kimerítőbben följegyeztessenek azon föltételek, a melyektől ezen életezél jó előkészítése függ. A tanszerződés által szabályozott viszony gazdasági és társadalmi jelentőségét senki sem vonhatja kétségbe; így el kell ismerni azt is, hogy e viszonyt oly módon kell szabályoznunk, mely leginkább elejét veszi úgy a rosszakarathoz mint a haszonlesésnek, a melyek a viszony indokolatlan fölbontásában és a kölcsönös kötelezettségek nem teljesítésében nyilvánulnak. Ez a mód, az írásos szerződés. Be van bizonyítva, hogy kényszer nélkül a legtöbb esetben nem kötnek írásos szerződést s így ez a kényszer, a melynek célja üdvös, nem kárhóztatható. Az állam nem tagadhatja meg a munkához való jogot olyan egyénektől sem, a kik nem tudnak írni-olvasni, vagy nem tettek eleget a tankötelezettségnek, éppen ezért módot kívánunk nyújtani a fölmentvény által ezeknek is; de az a közvetett kényszer, hogy tanonczkönyvet rendszerint csak írni-olvasni tudó egyének kapnak, hatni fog arra is, hogy a szülők iskolába járatják gyermekeiket. Egyébként utalunk a fentebb ismertetett vitára; mindenki megítélheti, melyik részen van az igazság. Fölemlítjük még azt is, hogy a tanszerződés Franciaországban és Svájcban is írásba foglalandó.

Az általunk ajánlott tanonczkönyvvel kettős célzt érhetni el: az írásos tanszerződést és a tanonczok lajstromozását, a mi eszközt ad a hatóság kezébe a tanonczügy ellenőrzésére. A tanonczkönyv tartalmát képezné a tanszerződés, a tanoncz személyleírása, rovat a tanviszony kezdetének és megszűnésének följegyzésére, a tanító-iparos bizonyítványa a tanviszony befejezésekor, a mely a hatóság által láttamazandó s egyuttal az iskolatanító-bizonyítványa alapján följegyzendő, vajjon látogatta-e a tanoncz az iskolát. A ta-

nonczkönyv alakja, beosztása- és kiállításának módozatai különben nem a törvényben, hanem rendeleti úton állapítandók meg, egységesen az egész országra nézve. Kívánatos volna, ha a tanonczkönyvet díj nélkül szolgáltatná ki a hatóság, de ha ez pénzügyi okok miatt nem látszik elfogadhatónak, akkor a mindenesetre mérsékeltén megszabandó díj bélyeggel vonandó be. Még azon esetleges ellenvetésre kell válaszolnunk, vajjon megbírnák-e a hatóságok a reájuk háramló munkateheret. Véleményünk szerint ez a munkateher nem oly nagy, mint azt képzelni lehetne. Hazánkban van körülbelül 76,000 tanoncz, a tanidő átlagos tartamát négy évben véve föl, a míg megfelel a tényleges viszonyoknak, évenként beáll tanoncznak 19,000 egyén, a kik számára ugyanannyi tanonczkönyv lenne kiállítandó. Ez a szám azonban az összes első fokú iparhatóságokra, körülbelől 600, oszlik el, egyre-egyre tehát nem jut annyi, hogy a munkateher megnagyobbodása miatt komolyan aggódni lehetne.

Említettük föntebb, hogy a tanszerződés megszégése igen gyakori dolog. Ez a tényező is számot tesz, még pedig nagyon jelentékeny számot, a tanonczügy kedvezőtlen állásának előidézésében. A tanoncz viszonylag kétségkívül a legolcsóbb munkás, s épen ezért vállalhatja el az iparos a tanoncz kiképzésének kötelezettségét, a mi sem nem kellemes foglalkozás, sem ellenérték nélkül nem adható; az ellenértéket a tanoncz munkájának olcsósága képezi. A tanviszony rendszerint úgy alakúl, hogy a tanoncz kap az iparostól lakást és élelmezést, de nem kap legalább a tanviszony első éveiben munkabért. Az iparosnak a tanoncztartásból a tanviszony első felében kára van, mert a tanoncz munkája nem éri meg az ellátást és a képzésére fordított munkát; ez a kár megtérül a tanviszony második felében, midőn a tanoncz munkájának értéke mindinkább megközelíti egy képzett segédmunkás munkabérét, úgy hogy végül az iparosnak egy kis haszna is marad, mely méltó jutalma a tanonczképzés fáradalmas és kellemetlen munkájának. Hogy ez így van, bizonyítja a tanszerződés megtörésének statistikája. A tanszerződést a tanidő első felében igen ritkán törik meg, mert a tanoncz tudja, hogy munkája nem éri meg azt, a mit érte kap; annál gyakoribb azonban a szerződésszegés a tanidő második felében, különösen annak vége felé, mert a tanoncz azt számítja, hogy mint segéd többet kereshetne és nem veszi tekintetbe, hogy a tanidő első felében többet kapott mint a mennyit nyújtott. A második felében

a tanoncban mindig meg van a hajlam a tanviszony megtörésére s ha alkalom nyílik, meg is töri minden lelkiismeretfurdalás nélkül, hiszen a legtöbb esetben még szerződése sincs, úgy hogy ez még visszaélésnek sem tűnhetik föl előtte. Így a legtöbb esetben elvész az a jutalom, a melyre az iparos a tanonc kiképzéséért méltán számot tarthat, igen gyakran azonban még kára is van a tanoncztartásból. Ez idézte elő azt, hogy a legjobb iparosok nem lelik kedvüket a tanoncztartásban, és ha tartanak is, igyekeznek a tanviszonyt úgy berendezni, hogy abból kár semmi esetre sem érje őket. Ezért nem képezik ki a tanoncokat rendszeresen, hanem megismertetnek velök mindjárt eleinte néhány elemi fogást, hogy a tanonc munkája már kezdetben is érjen valamit; ha ott hagyja őket, legalább ne károsodjanak.

A tanviszony ilyen alakulásából kára van nemcsak a tanoncznak, a kiből a hiányos kiképzés miatt sohasem lesz jó munkás, de kára van az államnak is, mert veszendőbe megy azon gazdasági erő egy része, a melyet a tanoncokban, s így közvetve az iparos osztályban bir. Általánosan constatált tény, hogy még az iparban fizetett munkabérek az utolsó évtizedben jelentékenyen emelkedtek, addig az ipari segéd munkások munkájának valódi értéke, a szolgáltatások nagysága, csökkent. Ezen kedvezőtlen jelenséget a többek közt az is föltünteti, hogy az ipari segéd munkások körében általánossá lesz az a követelés: hogy egyenlő bért mindenkinek; ezt a követelést pedig leginkább a fiatal, kevésbé képzett munkások támasztják. A tanonczügy jelen viszonyai egészségeseknek nem mondhatók; iparunk jövője sürgősen követeli az orvoslást. Az államnak segítenie kell, a hol segíthet; szigorubb törvényes biztosítékokkal kell felruházni a tanszerződést. Nem áztatjuk ugyan magunkat azzal, hogy ez el fog háritani minden bajt, de legalább módot nyújt a viszonyok javulására.

A tanszerződésnek ipartörvényünk szerint három biztositéka van: kárpótlási igény félévi tandijra; a szökevény-tanonczot tudva felfogadó iparos egyetemleges felelőssége a tanonc megszökése által az előbbi iparosnak okozott kárért; a tanonc visszavezettetéseinek joga. Ez a három biztositék a gyakorlatban együttvéve sem ér semmit; a hármassal daczára sem nyerhet az iparos kárpótlást azon kárért, melyet a szökevény-tanoncz neki okoz. A félévi tandijra vonatkozó kárpótlási igény nem érvényesíthető, mert tan-

díjat rendszerint nem fizetnek, s így kárpótlásul nem követelhetni még félévi tandíjat, mikor tandíj egyáltalában nincs megállapítva. Ipartörvényünk ezen intézkedést szószerint az 1869. német törvényből vette át, az 1878. július 17-ki törvény azonban, mint már fentebb ismertettük, egészen új alapon rendezte a kárpótlási igényeket. A kárpótlási igény e szerint első sorban a tanszerződés alapján állapítandó meg; ha ez nem tartalmaz erre vonatkozó megállapodásokat, akkor kárpótlásul megítélendő a szerződésszegést követő minden napra, legfőlebb azonban félévig, az illető iparágban a segédmunkásoknak rendszerint fizetett munkabér feléig terjedhető összeg. A kárpótlás fizetéséért mint adósok szavatolnak a tanonc, annak atyja, a tanonczot a szerződés megtörésére csábító iparos, azon iparos, ki a szökevény-tanonczot felfogadja. A német kormány ezt a következőleg okadatolja a javaslat indokolásában: „Az 1869. évi törvényben a kárpótlásra nézve elfogadott elvek gyakorlati értéke igen kétséssé vált. Mert azon, már most nem helyes föltevésből indulnak ki, hogy a tanoncz rendszerint nem jelentéktelen tandíjat fizet az iparosnak és hogy a fizetési módok a különböző iparágokban, valamint helyileg és lényegileg egyenlők. A törvényben megállapított kárpótlási módok némelyike ellen méltányossági okokból is alapos ellenvetések hozhatók fel. Általában véve nem helyes az itt tekintetbe jövő, igen különböző viszonyokat néhány általános tétellel kimeríteni. A javaslat ezért más utat választott. A kárpótlási kérdés szabályozását általában a felek megállapodásának tartja fön, s csak azon esetekre állapítja meg törvényesen a kárpótlás magasságát, a melyekhez különös közérdek fűződik. Aból indul ki továbbá, hogy a kárpótlás fölötti vitás kérdések az iparos és a tanoncz között lehetőleg korlátolandók, és e célból lehetőleg egyszerűsítendők. Ezért mindennemű kárpótlási igény elenyészik, ha a meghatározott rövid idő alatt nem érvényesítették. A kárpótlási igény általában csak akkor legyen érvényesíthető, ha a tanoncz irásos szerződésen alapul, a mi valószínűleg alapot fog nyújtani a kárpótlási kérdés megítélésére is. Végül még irásos szerződés mellett is csak azon esetekre adatik meg a kárpótlási igény, ha a tanszerződés felbontásának nem a tanoncz vagy tanító vétkes magatartása az oka (a próbaidő alatti felbontás, halál általi megszűnés, más foglalkozásra való áttérés). Ezen esetekre a javaslat a kárpótlási igény alapjául azt követeli, hogy a tanszerződésben nem-

csak általában a kárpótlás, hanem annak módja és nagysága is megállapíttassék.

A német törvény tehát a kárpótlásra nézve három főesetet különböztet meg: 1) Ha a tanviszony törvényes módon ér véget, de a felbontásnak sem a tanító, sem a tanonc vétkes magatartása nem szolgál okául; 2) Ha a tanviszony törvényes módon (felmondás mellett) szakad ugyan meg, de vagy a tanonc vagy az iparos vétkes magatartása miatt; 3) Ha a tanviszony a törvény ellenére bomlik föl, a tanonc megszökése által. Az első esetben kárpótlás bármelyik félnek is a másik fél részéről csak akkor jár, ha annak módozatait és nagyságát a szerződés megállapította; a második esetben a kárpótlás a szerződés szerint ítéltetik meg; a harmadik esetben a kárpótlás nagysága egy segéd legfőlebb félévi munkabérének felében állapítható meg.

Törvényünk szerint az iparos felbonthatja két heti fölmondás mellett a tanviszonyt és kárpótlást igényelhet: a) ha kétségtelenné vált, hogy a tanonc az illető iparág megtanulására képtelen; b) ha két hónapnál tovább tartó betegségben szenved, (kétségtelenül a tanonc betegsége értendő, a mi azonban a törvényben nincs megmondva). Ezekhez számítandó még az az eset, ha a tanonc más életpályára áttérve, két héttel előbb fölmond. Végül kárpótlást igényelhet az iparos, ha a tanonc fölmondás nélkül megszökött. Felmondás nélkül megszüntetheti az iparos a tanviszonyt az 51. §-ban megszabott esetekben, a melyekben kárpótlást is igényelhet, u. m. a) ha a tanonc lopást vagy sikkasztást követ el; b) ha a tanonc kötelességeinek teljesítését makacsul megtagadja vagy ellenük súlyosan és ismételve vét; c) ha a tanonc tetteges bántalmazást vagy súlyos becsületsértést követ el az iparos vagy családtagjai valamilyike ellen; d) ha a tanonc undorító vagy ragályos betegségben szenved. Törvényünk szerint a tanviszonyt szükségszerűleg megszüntető esetekben (50. §.) egyik félnek sem jár kárpótlás. Ipartörvényünk jelenlegi rendszere mellett az esetek, a melyekben az iparos kárpótlást igényelhet, háromfélék: 1. Midőn az iparos a tanviszonyt törvényes ok miatt a) fölmondás nélkül; b) fölmondás mellett megszünteti. 2. Midőn a tanviszony felmondás nélkül a tanonc megszökése következtében szűnik meg. 3. Midőn a tanviszony fölmondás mellett a tanonc más életpályára való áttérése következtében szűnik meg. Ezen esetek mindegyikével kü-

lön kell foglalkoznunk, mert csak akkor ítélhetünk helyesen, ha a kérdések kellőleg tisztázva vannak.

A törvény által megállapított fölmondási idő véleményünk szerint nagyon rövid. A tanviszony sem nem cselédviszony — a gyakorlatban sajnos nagyon gyakran az — sem nem egyszerű munkaviszony; ellenkezőleg lényege szerint hosszú időre megállapított állandó természetű viszony. Nincs tehát indokolva, hogy ugyanazon elbánás alá essék, mint akár a cseléd-, akár a munkaviszony. Nem kívánatos, hogy a törvény rövid fölmondási határidő megállapítása által előmozdítsa a könnyelmű fölmondásokat, a melyek egy része hosszabb határidő mellett, midőn mindkét fél tetemesebb ideig van még a fölmondás mellett is egymáshoz kötve és meggondolhatja lépésének következményeit, bizonyára elmaradva. A tanviszony állandóságának érdeke azt követeli, hogy a fölmondási határidő ne legyen nagyon rövid, s ezért óhajtjuk, hogy az legalább négy hétben állapíttassék meg.

Két heti fölmondás mellett megszüntethető a tanviszony és kárpótlást követelhet az iparos, ha a tanonc az iparág megtanulására képtelen és ha két hónál tovább tartó betegségben szenved. Ezen okok véleményünk szerint nem oly természetűek, a melyek a kárpótlási igény megadását indokolhatják, sőt az első még nem is olyan, a mely miatt a tanviszony fölbontható lenne. Ipartörvényünk helyesen állapít meg két hónapig terjedhető próbaidőt (48. §.); ez alatt meggyőződhetik az iparos, hogy alkalmas-e a tanonc az iparra, és a tanonc, hogy van-e neki valóban hajlama azon iparágra mint életcélra. Ha az iparos nem találta alkalmasnak a tanoncot, s a két hónap elég idő erre, akkor a próbaidő alatt ugyanis megszüntetheti a tanviszonyt, nincs tehát indokolva, hogy ugyanezen cím alatt akkor is megtehesse azt, miután már alkalma volt a tanoncot megismerni. Ha már a tanviszonynak ily okból való megszüntetése sem indokolt, annál kevésbé jogos az, hogy ezen esetben az iparos még kárpótlást is követelhessen. A két hónapnál tovább tartó betegség oly nagy szerencsétlenség már magában véve is, ugy a tanonczra mint hozzátartozóra, hogy nem lenne méltányos, még kárpótlás fizetésére is kötelezni a rendszerint igen szegény sorsu egyéneket. A jóra való iparos ugy sem fogja ezt a kárpótlás követelni, a legtöbb esetben még fölmondani sem fog. Elismerjük, hogy indit-

ványunk a szigoru joggal ellenkezik, de azt hisszük, hogy tekintetbe vehető méltányossági ok harczol mellette.

Ha a tanviszony fölmondás nélkül a törvényes okok miatt (51. §.) szünik meg, az iparost méltán illeti meg a kárpótlás. A kárpótlás nem állhat, mint föntebb kifejtettük, a félévi tandijból, ezért más módot kell arra nézve keresnünk. Ha a tanszerződés tartalmaz erre vonatkozólag intézkedést, akkor a kárpótlás e szerint lesz megállapítandó. A törvénynek azonban subsidiarius intézkedést kell azon esetekre alkotnia, a melyekben a szerződések nem rendelkeznek e felől. A törvényben megállapítandó azon maximalis összeg, a német törvény mintájára bizonyos idejü munkabérhez viszonyítva, a melyen belül az illetékes bíróság vagy hatóság belátása szerint állapíthatja meg a kárpótlás magasságát. Ugyanezen, csakhogy enyhébb elbánás alá esik az az eset, midőn a tanonc más pályára áttérve, fölmondott. Szigoru eljárást követel azonban a megszökött tanonc, a kiben a bünös rosszakaratot kell sujtanunk. Az utolsó esetben a kárpótlásra nézve felelőssé teendő nemcsak a tanonc és annak atyja, hanem a tanviszony megtörésére csábító iparos is, és a szökevény-tanonczot tudva felfogadó iparos is; az előbbi esetekben csak a tanonc, illetőleg annak atyja.

A tanviszonynak kívánatos állandóságát és az abból eredő kárpótlási igényeket csak a tanonczkönyv behozatala által biztosíthatjuk. A tanonczkönyvbe följegyzendő az iparos által a tanviszony megszünésének oka, akár fölmondás mellett, akár a nélkül következett az be, s ez már maga elejét veszi annak, hogy a tanonc is könnyen alkalmat nyujtson a fölmondásra. De a szökevény-tanonczot tudva felfogadó iparos ellen is csak a tanonczkönyv behozatala mellett érvényesíthető a kárpótlási igény. Jelenleg kivétel nélkül azt terheli a rosszakarát bizonyítása, a kitől a tanonc megszökött, s ezt a bizonyítékot alig lehet nyujtani. Ha a tanonczkönyv behozatik, akkor tanonczot csak azzal szabad fölfogadni, a szökevény-tanoncznak pedig rendszerint nem lesz tanonczkönyve, s így annak az iparosnak rosszakarata, a ki a szökevény-tanonczot tanonczkönyv nélkül is fölfogadja, evidenssé válik.

Az ipartörvény 55. §-ban megállapított visszavezettetési kényszer fentartandó, ámbár annak nem tulajdoníthatunk nagy gyakorlati jelentőséget. Az iparosnak a kényszer útján visszavezetett tanonc munkája alig ér valamit, mert a tanonc csekély rosszakarát

mellett is több kárt okozhat mint hasznot. Ezt az eszközt is csak olyanak tekintjük, mely megelőzőleg hat; ha a tanoncz megszökött, az iparos kétszer is megfogja gondolni, míg ezen végső, kétélű eszközhöz nyul. A jó eredmény azonban nincs kizárva és így nincs ok a szabály eltörlésére. Ha fentartatik a visszavezetési kényszer, akkor az iparhatóságnak módot is kell nyújtani a végrehajtásra, s ezért a 89. §. büntető határozata ezen esetre is kiterjesztendő, mert jelenleg az iparhatóság nem rendelkezik más kényszereszközzel mint a nyers erővel; szükséges tehát, hogy a visszatérést elrendelő határozatát pénzbírság kirovásával, illetőleg elzárással szigorithassa.

Az egyetemes kamarai gyűlésen többen hangsúlyozták, hogy szükséges a tanonczot az iparos rosszakarata ellen védeni, mert ha az iparosnak a kárpótlásra kilátása van, akkor fognak találkozni olyan iparosok is, a kik kényszerítik a tanonczot a megszökésre. Ha ilyen eset áll be, akkor az iparhatóságnak, illetőleg az eljáró iparbiróságnak joga lesz a kárpótlást meg nem állapítani, mert a bíróság minden egyes esetnél szabadon mérlegelheti a fennforgó körülményeket s a szerint hozza ítéletét. Ipartörvényünk szerint a tanonczot kárpótlás illeti meg mindazon esetekben, a melyekben a tanviszony megszűnését az iparos okozta (az 51. §. második részének a) b) és c) pontja és az 52. §. első részének c) és második részének a) b) és d) pontja). A kárpótlás mérve első sorban a szerződés szerint ítélendő meg, subsidiaris intézkedésül az foglaltatik a törvényben (53. §.), hogy az iparos legalább azon költségek megtérítésére köteles, melyek a tanoncznak más iparoshoz való beszegődtetése által okoztattak. Ezt a szabályt kielégítőnek tartjuk, mert a tanonczot tényleg nem érheti más kár, mint a beszegődtetési költségek. Az eljáró bíróság ezen esetekben is szabadon állapithatja meg a kárpótlás nagyságát.

Végül még egy vitás kérdést kell érintenünk, mely az egyetemes kamarai gyűlésen beható tanácskozással szolgáltatott alkalmat, s ez a tanbizonyítvány kérdése. A kérdés rendkívül fontos és különös élt nyert az által, hogy a kamarai gyűlésen Strasser Albert és Ráth Károly úgy állították föl, hogy az a munkaszabadságot alapjában támadja meg. Javaslatunk értelmében minden tanonczkönyvvel ellátott tanoncz, hatóságilag láttamozott bizonyítványt nyer az iparostól a tanviszony megszűnéséről. Ez a bizonyítvány nem bizonyít mást, de nem is szükséges, hogy mást igazoljon, mint

hogy a tanviszony a törvényes módon megszűnt és a tanonc eleget tett iskolalátogatási kötelezettségének. Ráth Károly a tanviszony megszűnésekor kötelező gyakorlati vizsga alá akarja vetni a tanonczot, hogy kitűnjék „nem annyira, hogy tanult-e a tanoncz, mint inkább, hogy a tanítómester eleget tett-e kötelességének.“ Szerintünk ezen vizsga nem hozható be kötelezőleg, mert az állam nem kötheti semmiféle képzettség bizonyításának előfeltételéhez azt a jogot, hogy bárki is mint önálló segédmunkás dolgozzék. Segédmunkás lehet bárki is, a nélkül, hogy tanoncz lett volna, ez a munkaszabadság egyik legelső követelménye; a ki a mult azon felmenő társadalmi rendjét, a mely a tanoncznál kezdődve a segéden át a mesterben végződött, vissza akarja állítani, az követelheti a kötelező tanonczvizsgát, melytől „a felszabadulást“ függővé teszi. A munkaszabadság rendszerében nincs a „felszabadításnak“ helye, mert az meg sem köti a tanonczot, a ki csak egy fontos magánjogi viszonyból lép ki. A kérdés ezen oldala azonban szorosan összefügg a qualificatióval általában s azért ott fogjuk azt tárgyalni.

Lássuk a kötelező tanonczvizsga gyakorlati következményeit, mert még ha elvi szempontból megengedhetnők is azt, a gyakorlati élet kimutatná annak képtelenségét. Ha a vizsgálóbizottság, a mely kétségtelenül önálló iparosokból és segédekből állana, a tanoncz gyakorlati képzettségét megfelelőnek találná, akkor a tanonczkönyvbe az iparos bizonyítványa mellé jönne egy záradék, a mely kitüntetné, hogy a tanoncz kiállotta a gyakorlati vizsgát. Milyen értéke lenne egy ilyen bizonyítványnak az életben, azt most nem vizsgáljuk. De beállhat az ellenkező eset is, a tanoncz nem felelt meg a gyakorlati vizsgának; mert azt, hogy minden tanoncz megfeleljen, valószínűleg még a vizsga indítványozói sem tételezik föl, hiszen akkor az ő álláspontjuk mellett sem volna vizsgára szükség. Mi történik akkor, ha a tanoncz nem felelt meg a vizsga követelményeinek. Csak két eset képzelhető: vagy „fölszabadítják“ a tanonczot, daczára annak, hogy nem felelt meg a vizsgának, vagy nem szabadítják föl. Ha fölszabadítják, akkor fölösleges a vizsga; ha nem szabadítják föl, akkor ez a lépés jogtalan és káros lesz. Jogtalan kettős okból. Kényszerítik a tanonczot, hogy hosszabb ideig maradjon a tanviszonyban, mint azt a szabadon kötött szerződés megállapította. Nincs jogczim, a melylyel ezt igazolni lehetne. Ennyire nem ment még a czéhrendszer sem; a fentebb közölt czéhszabályok szerint a

czélnék a tanonczt föl kellett szabaditania, mihelyst kitelt a megállapított tanidő. Jogtalan ez a lépés azért is, mert az iparos hibáját a tanonczon akarja büntetni. Ráth Károly fentebb idézett indokolása ezt nem is titkolja el. Ha a tanonc nem felel meg a vizsgának, akkor ez az esetek tulnyomó többségében, talán mindig, az iparos hibája; mert az nem képzelhető, hogy a tanonc ne akarjon tanulni, sőt még ha nem akar is, a jóra való iparos mindig rendelkezik eszközökkel, a melyekkel a tanonczt a tanulásra kényszerítheti. A tanonczvizsga gyakorlati következménye tehát az, hogy mert az iparos nem tanított, bűnhődjék a tanonc. De káros is a tanonczvizsga, mert számtalan visszaélésre nyújt könnyű alkalmat. Az önálló iparosokból és segédekből alakítandó vizsgáló bizottság minden tagjának az az érdeke, hogy a tanonc fel ne szabaduljon. Az önálló iparosok érdeke követeli ezt azért, mert a tanonc, különösen a tanidő végén, a legolcsóbb munkaerő, s így minél tovább marad a tanviszonyban, annál nagyobb haszna van attól az iparosnak, épen az ellenkezője áll annak, a mit Ráth Károly állított, hogy „nem lehet föltételezni a társulatról, hogy megakarja akadályozni a felszabadítást.” De a segédek érdeke is azt követeli, hogy a tanonc minél később lehesen önálló segéddé, mert minden fölszabadult tanoncczal növekszik a munkakinálat, a mi előbb-utóbb visszahat a munkabérre. E tekintetben elég hivatkoznunk az angol és német munkás egyletek föntebb ismertetett eljárására.

A tanonczügyre vonatkozólag általunk javasolt intézkedések megvalósítása, véleményünk szerint jelentékeny javulást idézhet elő, megszűnik az a rendezetlenség, a melyre az ipartörvény részben alkalmat nyújtott; visszaállíttatik a tanviszony állandósága s így elenyészik az az ok, a melyet iparosaink számtalanszor hoztak föl tanoncztartási kötelezettség nem teljesítésének védelmére. Ezek az intézkedések megteremthetik a rendet s megadják azt az alapot, a melyen az iparfejlesztés nagy művét a siker biztató jelével megkezdhetni. Az ipar fejlődését decretálni nem lehet, az állam, a községek és az iparosok fokozottabb tevékenysége és áldozatkészsége ezen az alapon, meg vagyunk róla győződve, szép eredményeket érhet el *).

*) L. az egész fejezetre nézve: Az ipartörvény revisiója ügyében egybehívott egyetemes kereskedelmi és iparkamarai gyűlés tárgyalásai. —

KÉT RÉGI EMLÉK.

Szilágyi István akadémiai tag s a mármaros-szigeti főiskola hirneves igazgatója két, eddig ismeretlen, régi okiratot küldött be folyóiratunk számára eredeti példányban. Mindkettő kiváló érdekel bir hazánk nemzetgazdasági multjának ismeretére vonatkozólag s köszönetünk kifejezése mellett sietünk azokat közleni. Az egyik az eddig ismert *első magyar nyelven irt postai utasítás*. Rákóczy Ferencz fő postaigazgatója Szepesi Jánostól, sajátkezü aláírásával s pecsétjével ellátva. Eredetije egy nyomtatott ivre terjed, s az aláírás on kívül csak a czimnek ama része van írva, mely jelöli, hogy Szatmármegye postaigazgatójához intéztetett, világos bizonyítékául, hogy ez utasítás más megyék postahivatala számára is megküldetett. A másik szintén *magyar nyelven irt stóla-szabályzat* a görög nem egyesült lelkészek számára. A szabályzatot Kazinczy Dénes, a híres író testvéröcsese adta ki s írta alá, ki egyidőben Biharmegye főjegyzője volt.

Az 1872. VIII. czk. — Entwurf eines Gesetzes betreffend die Abänderung der Gewerbeordnung nebst Motiven. Berlin. Carl Heymann. 1878. — L. Jacobi : Reichs-Gewerbeordnung. Berlin. Fr. Kortkampf. — Die Reform des Lehrlingswesens. Sechzehn Gutachten u. Berichte veröffentlicht vom Verein für Socialpolitik. Leipzig, Duncker et Humblot. 1875. — Über Bestrafung des Arbeitsvertragsbuches. Gutachten auf Veranlassung des Vereins für Socialpolitik, abgegeben von F. Knauer, F. W. Brandes, Dr. C. Roscher, Dr. L. Brentano, Dr. G. Schmoller, Dr. Max Hirsch. Leipzig, Duncker et Humblot, 1874. — Verhandlungen des Vereins für Socialpolitik. 1875. Leipzig, Duncker et Humblot, 1875. — J. F. H. Dannenberg : Das deutsche Handwerk und die sociale Frage. Leipzig, Duncker et Humblot, 1872. — Die Verhandlungen des Reichstags über den Gesetzentwurf betreffend die Gewerbeordnung für den norddeutschen Bund. Aus dem antl. stenogr. Berichten. Berlin, 1869. Fr. Kortkampf.

Az érdekes szövegek az eredeti helyesírás szerint következők :

I.

I N S T R U C T I O.

Pro

Egregio et Nobili Dno Postarum Magistro Szatmariensis.

Minthogy az Isteni félelem, minden dolgoknak jó rendel való folyásának *fundamentoma*, szükség azért, a' végre hogy magát Isteni félelemben foglallya, és hogy az által, hivatallyát, Tisztit, mellyben állittatott, hűségeseen folytathassa, ezekre vigyázzon :

Primò.

Hogy valakik, a' Nemes Ország szorgos szolgálattában, Kegyelmes Urunk ö Nagysága kegyelmes *Passusa* mellett, avagy Czimerrel *expediáltatnak*, avagy Méltóságos *Generalis*, Gróff BER-CSENYI MIKLOS Uramtól ö Nagyságától, avagy más Méltóságos *Commendérozó Generálisoktól* ö Nagyságoktól ö Kegyelmeiktől, Kegyelmes Urunkhoz ö Nagyságához küldetnek, azokat Kegyelmes Urunk ö Nagysága Kegyelmes *Determinációja* szerint, az alább *limitált*, és *Angáriánként* ki-adandó Bérért *expediállya*, és azoknak neveket, hól, mikor, mitsoda Póstaikon és kitül *expediáltattanak* feljegyezzen, és az *Angária* el-telvéen, adgya-bé az *Officiumra*, hogy a' szerint légyen *recompensája* azéránt való szolgálattjának. Mindazonáltal : a' kik Kegyelmes Urunk ö Nagysága kegyelmes *Passusa* mellett, vagy Czimerrel a' Nemes Ország szorgos szolgálattában járnak, a' *Postilóktól* fizetések nem lészen, hanem tsak az egy lóra, mellyen *Curér* Czimeres Posta hordoztatik, egy szóval, fél Bér *exólváltatik*, a' mint rend szerint *obveniálna*. A' kik pedig magános dolgokban járnak, vagy oly *Expressusok expediáltatnak*, Méltóságos *Commendérozó Generális* Uraimék ö Nagyságok 's ö Kegyelmek vagy Várbéli Tiszt Uraimék *Passusa* mellett, mellyeknek Postaságok, nem Országos dolgokban forognak, *producálván Passusokat*, vagy az én *Palétamat* rendes Postai fizetésért a' fellyebb *Declárált* mód szerint, Posta szekereken 's Lovakon hordozni tartozik, valakik pedig a' nélkül Póstaon járnak, Posta Szekereket, Lovakat, (haszintén a' szokott *Taxát* le-tennék-is) kérni merészelnének, azokat Postán *promóveálui* 's vitetni ne merészellye ; Sőt ha valamelly Pos -

tán járó, Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Determinációja* ellen, Posta Lovakat, avagy Kotsikat *extorqueálni* akarna, vagy annak alkalmatosságával a' Postákon (ha szintén Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Passusa* volna is nálla) *excedálna* 's kárt tenni merészelve, betségese és élete el veszése alatt, az arról immár kiadatott, Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Determinatiojához* alkalmaztassa magát, és *imbereállyon* Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Protectiójának*.

Secundò.

*Observálly*a szorgalmatossan, hogy valamikor *Staphaeta*, Czi-meres *Curér*: avagy *Ordináriát* vivő *Postilio* mégyen, a' *Staphaetalis* Levélre, úgy az *Ordináriával* lévő *Currensre*, hűségessen *consignálly*a, melly nap, melly órában érkezett a *Staphaeta*, *Curér*, Czi-meres Pósta, *Ordinária* és *Prótócolumában* is fel-tegye, ha pedig a *Staphaetával* avagy *Ordináriával* levő *Currensnek* folyása, avagy *terminussa* nála végződik, azon *Postális Currenst* kemény büntetés alatt, tartozik kezemhez *ad Officium* vissza küldeni, hogy a' kinél *renora* esik, és mint folytatta a' Leveleket, abból ki-tessék, és a' Levelek késedelmeztetéséért, nem csak Tisztit *amittálly*a; hanem *exemplariter* büntettetik-meg, *observálván* szorossan, hogy minden két Posta mélyföldre két óra alatt, az *Ordinária* vitelében el-mennyen; *Staphaeta* hordozásában pedig másfél óra alatt, *Curér* vitelében-is minden mélyföldre egy óra *determináltatik*

Tertió.

Senkinek Posta-Mester és *Veredarius* Uraimék közzül meg-nem engedtetik, hogy maga szabad akarattya szerint, egy, két Postán által mennyen; hanem kiki, a' rendes Postás helyekig tartozik maga uttyát folytatni, külömben, valamely Posta-Mester, avagy *Veredarius* a' rendes Postán által mégyen, két vagy három Postára, kivált ha Pénzért viszen Póstát avagy *Staphaetát*, azon két *Taxa* duplán *exigáltatik* rajta, és az olyan Posta-Mestereknek s' *Veredariusoknak*, a' kik *injuriáltattanak*, azoknak *refundáltatik*, tartozván minden a rendes Postát meg-tartani, és a' szerint a' Posta lovat változtatni, melly szerint is, senkinek Posta-Mester és *Veredariusok* közzül meg nem engedtetik, hogy a' Posta Táblát, avagy kürtöt,

valamely *privatus* emberre avagy szolgára bizza, hanem az arra rendelt *Postiliók* által hordoztassa.

Quartò.

Observállya szorgalmatosan, hogy a' melly magános *Passusok* mellett járók a' Postákra fel-ülnek, a' szokott fizetést annak előtte : (ha szintén az *Ordinaria* Postán jövő, menő, Pakéta levéllel mennének-is, és azokat elől találná) le-tegyék a' *Determinatió* szerint vévén minden Lótól, Személytül, a' rendelt fizetést (Deur 90.) és korbáts pénzt. Sőt az hól postára ül, azon postán menni akaró személy tartozik *Discretiót* 60. pénzt letenni ; menésit pedig ki-ki a' Postákon, Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Determinatiója* szerint úgy *moderalni*, hogy nem a' lónak veszedelmével nyargalózva ; hanem rendes ügetéssel mennyen, és erejek felett a' lovakat ne üzze, 's annyira el-ne rontsa, hogy egyéb következendő Nemes Ország szolgálattýára, azon Lovak alkalmatlanokká tétessenek ; hólott pedig valamelly Postán járónak rendeletlen járása miat a' Potsa-ló el romlanek, az olly *Curér* nevét ki ki tartozik előttem *specificálni*, hogy a' dolog *comperiáltatván*, *satis factiot impendialtathassak* a' meg-károsított félnek.

Quintò.

Senki-is pedig a' Posta-Mester, avagy *Veredariusok* közül nagyobb málhát vagy tsumót, ötven fontosnál vinni nem tartozik ; sőt a' kik a Postán menők közzül ezt nem *observálnák*, és a' Posta lovakat terhelnék, és annak alkalmatosságával a Posta lovakban kár esnék, nem tsak azon tehernek árra fizetődik-meg, hanem a' lónak árra-is.

Sextò.

Minthogy pedig Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Determinatiója* szerint minden héten kétszer, bizonyos *déterminált* napokon szoktanak az *Ordinaria* Levelek *Expeditioi* folyni ; minek-okáért a szokás szerint, a' Pakéta öszve köttetik és petsételtetik, azt senkinek *violálni*, fel-bontani, és *distrábálni* semmiképen meg-nem engedtetik ; de hogy a' szokot és rendes napokon és órákon *expediáltassanak* és el-botsáttassanak, és senki kérésére, vagy tilalmára

el-ne halasztassanak, avagy meg ne tartóztassanak, hogy az igaz és szükséges időn, a' szükséges helyre idején és megbántódás nélkül érkezessen. A' mint hogy nem-is léssen szabad a' petsétes Pakétán felyül a' mint *expediáltatik* petsét alatt, akár melly levelet-is hozzá tenni a' Pakétához, a' *Confusióknak* és tsalárdságoknak el távoztatására, kemény büntetés alatt *observállyá*.

Septimo.

Hogy annál-is inkább nagyobb késséggel és sietséggel folyhasson Kegyelmes Urunk és a' Nemes Ország szolgálatya, szorgalmatossan tartozik, Tiszti 's kötelessége szerint reá vigyázni, hogy ha valaholott a' Posta utak vizek áradása vagy egyéb szélvész miatt ugy el-bontatnának, hogy azon a' Posták éjjel és nappal szabadon nem járhatnának, Kegyelmes Urunk ő Nagysága Kegyelmes *determinatiója* szerint, a' közelebb való helységek Biráit, vagy ha a szükség úgy kívánnya, a' Nemes Vármegyék Tiszteit az holott az ilyen fogvatkozás *comperiáltatik* tartozik *tempestivè requirálni*, és ha maga *requisitiója* nem használna, hozzám *recurrálni*, és tudtomra adni, hogy az utak *reparatiója* iránt sőt Kegyelmes *Determinatiója* szerint, orvoslását munkálodhassam; sőt ha a' vizek áradási miatt, a' rendes Postás úton, nem lehetne szabadossan jöni 's menni, mind két felől való szélín az útaknak által menni, és a' töltéseket el-ron-tani szabad léssen.

Octavo.

Mint hogy minden héten kétszer elő kerülő *Ordinária* napokon, *expediáltatnak* a' Levelek Kegyelmes Urunk ő Nagysága kegyelmes *Determinatiója* szerint; Senkinek-is azért levelét *extra ordinarie promoteálni* nem tartozik; hanem minden alá 's fel-járó leveleket minden héten kétszer öszve szedvén, a' szokott *ordinária* napokon *promoveállyá*, a' szokott és *determinált Taxát* pedig a' levelektül minden *Arcustúl* a' négy *pólturát* meg-vévén. Ha holott pedig maga *privatumában* valaki *Staphaetát* akar *expediálni*, minden Postán a' rendes *Taxát den. 90. exigállyá*. Ha melly *Staphaeták* pedig Kegyelmes Urunktúl ő Nagyságátúl, vagy Méltóságos *Com-mendérozó* Tisztektül ő Nagyságoktül 's ő Kegyelmeiktül *expediáltatnak*, tartsa ez iránt ezen *Instructiúnak* első *Punctumához* magát, és azt *observállyá* szorgalmatossan.

Nono.

Hogy pedig a' levelek folytatásában az eddig történt *abususok tolláltassanak*, és a' következhető tsalárdtságok el-távoztassanak; szorgalmatossan reá vigyázzon, hogy vagy az *Ordinaria* vagy *Staphaetalis* levelek el-ne veszsenek, vagy ne késedelmezzenek, vagy fel ne bontassanak. Külömben, mint hogy kinek kinek nevét, levelek érkezésének napját s' oráját *Currérok*nak meneteleket 's érkezéseket fel-keel jegyezni, 's maga *Diáriumában* bé-tenni, ha ki ez ellen *impingálni comperiáltatik*, nem tsak Tisztit *amitállya*; hanem élete vész-el érette. Mellyre nézve, hogy minden *occurrentis* szükséges, és jó haza szolgálattára, éjjel nappal készen^{en} legyen ki-ki, és annak hüségessen való folytatásában lehessen *occupatus*, Kegyelmes Urunk ő Nagysága Posta Mester és *Veredárius* Uraimékat mindennémü terhektül, *Personális Insurrectiótúl*, Söldos szállás adástúl, és gazdalkodástúl kegyelmesen *immunitálta*. Az *Officium*-hoz kívántató több dolgok iránt pedig valamit ezen Tisztinek elkövetésében, jobb *módúlitásokkal* a' Nemes Ország szolgálattában végben vihet mind azokat Kegyelmes Urunk, és a' Nemes Ország-hoz tartozó kötelessége szerint szorgalmatossan tartozik véghez vinni. *Datum in Civitate Agriensi. Die 4. Mensis Martii. Anno 1705.*

*Suae Serenitatis Principalis
per Inclytum Regnum Hungariae
et Transylvaniae Supremus
Postarum Magister
Johannes Szepesi.*

II.

A' Görög-nem-egyesült Hiten lévő Papoknak az Ekklesiastica szolgálatjaikért fizetni szokott Stóláknak meg-határozása.

Ki-irva a' Dicsősséges emlékezetü Római Császárné, és Magyar Országi Királyné MARIA THERÉZIA által 1777 dik Esztendőben Januarius 2 dik Napján a' Görög-nem-egyesült Hitet tartók számára ki adott R e g u l m e n t u m b ó l.

	Rfl.	xr.
A' Házassági Esketésért, minden az első, második, vagy harmadik házasságra, vagy arra az esetre való tekintet nélkül, midőn egy Nőtelen Ifjú, Özvegy-Aszszonyt veszen-el, vagy egy hajadon Leány Özvegy Emberhez megyen férjhez	1	8
A' Temetési szolgálatért, ha hét esztendőnél kisebb idejü gyermek temettetik, a' meg-szenteltt vizzel együtt	1	12
A' hét esztendőn fejül lévő akar Férjfi, akar Aszszony személynek temetéséért, ha a' meg-hólt jó tehetségü	5	8
ha középszerű gazda	3	30
ha csekély jószága van		48
ha pedig nagyon szegény, semmit fizetni nem tartozik, hanem a' Pap ingyen temeti-el, azért is erre a Tiszt viselők különösen vigyázzanak.		
A' Papi Birnek neveztetni szokott fizetésbe, minden háztól ha jó gazdáé, fizettetik	1	8
ha középszerű gazdáé		34
ha nagyon szegényé		18
A' következő Papi szolgálatokéért senki fizetni nem tartozik. ha csak azokat maga jó szántából nem kívánja tétetni, — akkor pedig tartozik fizetni:		
Minden Papnak vagy Ekklesiastikus személynek, a' kit halott kísérni hiv, minden külömbség nélkül		7
A' ki a' Familiája Patronusának innepét meg akarja ülni, a' fött búzának, (vagy Tengerinek, Tritici) és Preszkurának meg szentelésért		10

	Rfl.	xr.
A' Gyermekek-ágyas Aszszony házába mondani szokott imádságért, ha nagyon jó gazda		17
ha szegény		7
Egy miséért		17
A' ki azt kívánja, hogy az Isteni tisztelet el-végzése után, egymás után 40 nap Imádság, vagy <i>Paras-tasis</i> tartasson	1	8
Az esztendőnként el-mondatni szokott Halottak Lai-stromáért, vagy <i>Requiemért</i> , vagy <i>Pománáért</i> (<i>annais exequiis</i>)	1	12
A' meg-hóltakért való Evangéliom olvasásáért, minden Evangelistának el-olvasásáért külön, külön	1	
Az egész 'Soltárnak el-mondásáért	1	45
A' Bóldogságos Szüzhöz, akar a' betegért, akar az egész-égesért mondatni szokott Imádságért		7
Azért a' Szenteltt Vizért, a' mellyet a' 3 Királyok napján a' Házakhoz szoktak hordani		7
A' ki a' maga Házánál minden Vasárnap egész Esztendön által kíván vizet szenteltetni, az egész Esztendőbeli 52 Vasárnapi szentelésért	4	15
A' ki nem akar minden Vasárnap vizet szenteltetni, egy egy Szentelésért		7
A' Protopopának a' háromszori ki hirdetésről adni szokott Bizonyosság-Levélért kell adni csak		7
A' ki egy egész (42 Misékből álló) <i>Sarandárt</i> akar tartatni	10	
Húsz Miséből álló <i>Sarandárért</i>	5	
A' Klastromokba, Parochiákba, vagy a' Püspököknél tenni szokott <i>Parussiáért</i> , azok, a' kik nem-adó-fizetők, fizetnek	75	
Az Adó-fizetők pedig, és a' határ-széleket őrző Kantonák a' Parussiáért nem fizetnek többet	30	

J e g y z é s e k.

A' Gazdaságra való nézve, az *Első Classisba* azok vétetnek, a' kiknek egy egész Sessiójok van, vagy ha Városon laknak, 20. Rfnál esztendőnként több Portiót fizetnek.

A' *Második Classisba* azok, a' kiknek fél Sessiójok van, vagy ha Városon laknak, 10. Rfnál több Portiót fizetnek.

A' kinek fél Sessiójok nints, vagy 10. Rfnál kevesebbet fizetnek, azok a' Szegény Sorsú Gazdák közzé tartoznak.

A' hol pedig Sessiok nintsenek, ott az adónak, vagy Portiónak fellyebb ki tett mennyisége szerént kell az embereket, *Jó*, — *középszerű*, — vagy *Csekély* Gazdáknak tartani.

A' Pátronusok Innepein, Név-napokon, Keresztelőkbe, Lakodalomkor, Temetéskor, nagy, és költséges Vendégségeket tenni nem szabad.

Az Esketések alkalmatosságával a' Papoknak adni szokott pénz, vagy Ruhabéli ajándékot exigálni nem szabad.

Ezekenfejül, a' Kéz-fogáskor Jegy-pénzt, vagy *Jabukát*, a' Gazdagabbak 1. *ft*nál, a' Szegényebbek 17. *xn*ál, vagy ennyit érő Jószágnál adni ne merészeljenek.

1754. .

Ezen Kegyelmes Királyi Rendelés olly véggel tétetik közönséggé, hogy a' Görög-nem-egyesültt Hiten lévő Lakosok tudhasák, mivel tartoznak a' magok Papjaiknak a' Temetési, 's más Papi szolgálatjaikért; — a' Helységbeli Notáriusoknak pedig kötelességekbe tevődik, hogy mihelyest valamelyik Pap az ezen Rendelésben meghatározott Summánál többet exigálna a' maga Papi szolgálatjáért : azt azonnal a' Járásbeli Tisztségnek adják-be. Az 1779 dik Esztendőben, Decembernek 16 dik Napján Várad-Olasziba tartatott Közönséges Gyűlésből.

Ki adatott Kazinczy Dienes,
T. N. Bihar Vármegye Tábla-Birája,
és Fő Notáriussa által. m. k.

Közli : *Szilágyi István*.

VEGYESEK.

Horvátország népességéről a legutóbbi népszámlálásról az orsz. statisztikai hivatal által kiadott terjedelmes jelentés is közölte a főbb adatokat. Most a zágrábi statisztikai hivatal főnöke Zoričič Milovan a begyült adatok alapján horvát-német nyelven részletes kimutatást ad, melyből egy pár pontot a magyar hivatalos jelentés kiegészítéseül szükségesnek látunk mi is közölni.

Horvát-Szlavonország összes jelenlevő népessége az 1880-ik év utolsó napján volt a népszámlálás szerint 1.892,499 lélek, melyből 1.194,415 lakos a nyolcz megyére, az idetartozó városokra, 698,084 lakos pedig a hat volt határőrvidéki kerületre esik. Az ország területét (42,516 □ kilométer) tekintetbe véve, egy négyszög kilométerre 44 lakos esik (51 a megyékre s 36 a volt határőrvidékre). Legsűrűbb a népség (95 lélek) Varasdmegyében, utánna következnek Kőrös s Zágráb megyék, legkevesebb (26) lélek esik egy négyszögkilométerre a lika-otocsáni kerületben, melynek területe különben a legnagyobb. A kerületek gyér népességének egyik oka a terméketlen föld s tömérdek mocsár. Kelet s délfelé a lakosság általában mindenütt apad.

A jelenlevő lakosság között a megyékben a nők, a kerületekben a férfiak vannak túlnyomó számmal, de az aránytalanság sehol sem nagy. Zágrábot kivéve (28,588) csak Eszékben (18,261), Zimonyban (11,836) s Varasdon (10,371) van tizezernél több lakos. A lakásviszonyokra nézve felemlíthetjük, hogy átlag 5—6 lakos él egy házban s a háztartások száma csak 12%-kal nagyobb, mint a házaké. Feltűnő ez eléggé jellemző adat mellett, mely a lakosság

terjeszkedési hajlamát mutatja, hogy az országban mégis 129 pin-cze s 1:256 mansard lakás (padlásszoba stb) volt.

A lakosság száma az utolsó 10 év alatt igen kevésbé szaporodott, mivel akkor már 1.838,198 volt s e csekély szaporodás is jóformán az északi megyékre esik. Verőcze s Szerém megyékben tapasztaltak egy kis kivándorlást is, de ez nem jelentékeny s az általános népesedésre nagy hatással nincs, legfeljebb azt idézi elő, hogy a nevezett megyékben a nők száma nagyobb. Legjelentékenyebb gyarapodás van a főváros lakosságának számában, mely 19,857-ről 28,388-ra emelkedett (43⁰/₁₀). Husz százaléknál nagyobb gyarapodás volt Belovár, Brod, Kostajnica, Sziszek s Pétervárad városokban, ellenben Varasd városban, továbbá Buccari, Carlopago s Zeng kikötő városokban a lakosság száma apadt.

A parasztbirtokokban való örökösödést szabályozó német törvények a nemzetgazdák, nemkülönben a jogászok és államférfiak kiváló figyelmét veszik igénybe. A német országok és tartományok egy része a törzsvagyonszert (Stammgütersystem), a másik része az állagörökösödési rendszert (Anerbensystem) honosította meg, vagy legalább kívánja meghonosítani.

Az első rendszer a parasztbirtokot hitbizományi minőségüvé megkötötté teszi. E rendszer példányául szolgálhat: a bajor 1855. február 22-ki törvény, melyet követnek a hessendarmstadti és a braunschweigi törvények. A rendszer alapelve az, hogy minden önrendelkezésü tulajdonos gazdaságát mezőgazdasági örökbirtokká (landwirtschaftliche Erbgut) teheti végrendelet- vagy közokirat által; a tulajdonos ezt ismét megszüntetheti; de ha az egyszer átszállt egy örökre, hitbizományi természetű, egyes határozottan körülírt esetektől eltekintve, többé meg nem változtatható. — Ezen rendszer a parasztság közt pártolásra nem talált. Bajorországban 1868-ig csak három ily örökbirtok létezett; és ehhez 1872-ben járult még egy. — Hessen-Darmstadtban csak egyetlen egy ily birtok van.

A második rendszer a tulajdonosnak megóvjja a teljes rendelkezési szabadságot úgy élők közt, mint halálesetre. A lényeg tulaj-

donkép ebben áll : A tulajdonosnak jogában áll birtokát és annak felszerelvényeit egy gyermeknek, illetve unokának, dédunokának stb. hagyni és így azt eszközölni, hogy a birtok és annak felszerelvényei egy örököse jussanak, és az elosztandó örökség tárgyát tulajdonkép csak a birtok értéke tegye.

A czél tulajdonkép az, hogy a gazdaság együtt megtartassék; az az örökség folytán se szét ne daraboltassék, se árverésnek ki ne tétessék.

A birtok értékén osztozkodnak az összes örökösök; de hogy megint a birtok tul ne terheltessék, a birtokot átvevő örökös (Anerbe) részint abban nyer előnyt a többi örökösök felett, hogy az értéknek bizonyos százaléka mint praecipium (Voraus) részére levonatik; részint abban, hogy a becsmegállapítás alacsonyabbra esik a forgalmi értéknél. — A westfáliai törvény az állagörököszt csakis annyiban részesíti előnyben, a mennyiben a becsár nem felel meg a birtok valódi értékének.

Az örökös e rendszer mellett a birtok teljes tulajdonosává lesz, azt akár egészben, akár részben elidegenítheti, záloggal megterhelheti, az örökösödési rendet megváltoztathatja akár végrendelet által, akár az által, hogy azt az udvartelekkönyvben (Höferolle) kitörülteti.

E rendszernek sajátos intézménye a most nevezett Höferolle; melybe a birtoknak, ha a jelzett kiváltságos örökösödésbe részesülni akar, a tulajdonos által be kell jegyeztetnie. — Ezen bejegyzés tulajdonkép a végrendeletet pótolja.

Az örökösödésnek most jelzett módja Németországban már több pártolásra talál; mert ez tulajdonkép az eredeti német örökösödési jogban gyökeredzik és tulajdonkép az örökösödésre fennálló népszokást szentesíti.

Lesz talán alkalmunk ezen igen fontos örökösödési intézményeket e folyóirat t. olvasóinak részletesebben bemutatni; ma némi adatokat kívánunk szolgáltatni arra nézve, hogy minő eredményeket ért el ezen állagörökösödési jog (Grunderberecht vagy Anerberecht) Oldenburg herczegségben. Az állagörökösödési jog itt az 1873. ápril 24-ik törvénnyel lett szabályozva. E törvényben meglettek szüntetve a birtokfeldarabolást korlátozó összes addigi törvények; — csak a műveletlen államjavarokon felállított paraszt-

birtokra (Anbauerstellen) nézve a feldarabolást 30 éven belől hatósági engedélytől függővé tették. Az örökösödésre nézve első sorban az általános polgári törvény kötelező; de minden tulajdonosnak jogában áll lakházzal ellátott telkét örökbirtokká (Grunderb-stelle) tenni. Ez esetben következik be az, hogy a birtok tulajdonát egy állagörökös (Grunderbe) szerzi meg azon kötelezettséggel, hogy annak teljes értékét az elosztandó hagyatékba beszolgáltatassa. Az állagörökös osztályrész elsőbbsége (Voraus) a tiszta érték 15 vagy 40%-ában áll az egyes vidékek szerint.

Oldenburgban három vidéket kell megkülönböztetni. Az egyik vidék az, melyben az állagörökösödési jog az említett törvény előtt általában nem létezett; a második vidék az, melyben az állagörökösödés létezett ugyan, de a melyben az állagörökösnek biztosított előny kisebb volt; a harmadik vidék pedig épen az, melyben az állagörökös nagyobb előnyökben részesült. — A 15%-ban biztosított előny az első két vidékre, a 40%-os elsőbbség a harmadikra vonatkozik.

A törvény eredményei felől 1874. márczius 1-sejével, — és 1880. január 1-sejével adatokat gyűjtöttek. Az utóbbi időre vonatkozó adatok összehasonlítva az 1874-ki adatokkal, 1883-ban lettek az oldenburgi stasisztikai hivatal által közzétéve. Ezekből kívánunk néhány adatot közölni.

Az első tény, a melyet constatálni kívánunk az, hogy az örökbirtokok száma 1874-ről—1880-ra 100-al fogyott (1874 : 8781 1880 : 8681); ellenben azok területe 2341 hectárral szaporodott (1874 : 156,844; — 1880 : 159,185). Szaporodást mutatnak az első és második vidéken; de apadást a harmadikon, vagyis azou vidéken, melyben az állagörökös a legtöbb előnyben részesül. — Így szaporodott (+) vagy apadott (—) a terület :

	szám	%	terület	%
I. vidék	+ 49	8.42	+ 409	3.59
II. „	+ 25	1.95	+2727	7.83
III. „	—174	2.51	— 795	0.72

Fentebb láttuk, hogy bár az örökbirtokok száma apadt, az általuk elfoglalt terület növekedett; ennek magyarázatát adja a következő kimutatás.

Térfogat hektár	Birtokok száma		Terület hektár	
	1874	1880	1874	1880
kisebb 1-nél	564	570	217	186
1—2	340	325	573	487
2—5	1405	1356	5125	4825
5—10	2802	2658	20,287	18,924
10—20	1468	1508	20,670	20,830
20—50	1437	1478	46,730	48,315
50—100	614	634	41,908	43,430
felül 100-on	151	152	21,334	22,188

A számapadással szemben a terület növekedés már ebben a kimutatásban magyarázatát találja. Szám- és terület apadást mutatnak az 1—10 hektárt elfoglaló birtokok vagyis a kisbirtokok; növekedést ellenben mutatnak a közép és nagy birtokok. A parasz-
tok élheteretlenségének következménye- ez, vagy más okoknak tulajdonítható ez, azt nem kereshetjük. Annyit e két adathól látunk, hogy a mely vidéken az állagörökösnek tulzott előny van biztosítva, inkább vétetik igénybe a rendes örökösödés és továbbá, hogy ezen törvény azon intentióját, hogy a birtokok egy kézben maradjanak inkább a közép és nagy birtokosok foganasítják. Ezt erősíti meg, ha a következő táblázat is, mely kimutatja, hogy a magánbirtokokból hány százalék lett örökbirtokká átalakítva.

Birtoktérfogat hektár	Magánbirtokok száma		Örökbirtokok magán birtokokkal szemben	%o-a
	absolute	%		
			1874	1880
kisebb 1-nél	12,339	31·26	4·57	4·62
1—2	4007	10·15	8·49	8·11
2—5	7319	18·54	19·20	18·53
5—10	6237	15·80	44·93	42·62
10—20	4003	10·15	36·67	37·67
20—50	4156	10·53	34·58	35·56
50—100	1190	3·01	51·60	53·28
több 100-nál	224	0·56	67·41	67·86

Érdekes ezen kimutatás még más szempontból is. Az 1 hektár alatti birtokok tulajdonkép inkább házhelyek, és ezek hogy örökbirtokká nem alakíttatnak, azon nem lehet csodálkozni. De az 1—5 hektáros birtokok csak csekély részben törekednek állandóságra. Az állandóság utáni törekvés nagyobb mértékben mutatkozik az 5—10 hektáros birtoknál; de fogyóban van. A középirtokoknak egyharmadánál többje veszi igénybe a törvény szabadalmait; a nagybir-

tokoknak már felénél többje igyekszik a törvény rendelkezése alatt a birtokot egybetartani, a szétmálástól megóvni.

Az adatok 5 éves szakokban gyűjtetnek és fognak közzétetni; ha a későbbi adatok hason viszonyokat fognak mutatni, akkor kétségtelenné fog lenni, hogy a törvény Oldenburgban a kívánt eredményt: a parcellirozás akadályozást el nem érte; sőt ha a közép- és nagybirtokok megtartják az állandóságot, a kisbirtokok még jobban el fognak apróztatni. Egy országban szerzett tapasztalat egyébként mit sem bizonyíthat sem a mellett, hogy ezek az „Anerbe“ törvények csakis dicséretreméltó kísérletek-e, sem a mellett, hogy azok csakugyan a kívánt eredményt létesítik. *P. J.*

A magángazdálkodás elvei. A nemzetgazdaság s magángazdálkodás különbségét már régen kiemelték s különösen a gyakorlati angolok szükségesnek tartották, hogy oly műveket is készítsenek a tényleg működő iparosok s kereskedők számára, melyekben az elméleti fejtegetések lehető mellőzésével a nemzetgazdaság tényeiből mindaz előadassék s oly modorban, mint azt az üzletember megkívánhatja. A legjelesebb ily irányu mű Freedley amerikai író „Practical treatise on businees“ czimű munkája. A nagy német irodalomban ilyenemű gyakorlati munkák eddig teljesen hiányoztak, most jelent meg az első kísérlet Lipszében Winter kiadásában, dr. *Schaefer*, hannoveri polytechnikumi tanártól e czim alatt: „*Der gewerbliche Credit, vom privatoekonomischen Standpunkte für Techniker und angehende Industrielle dargestellt.*“ A 8 ivnyi terjedelmű füzet egy pár rész kivételével, hol szerző a német elméleti irányt nem tagadhatta meg, valóban egészen gyakorlati irányu s e mellett igen tartalmas, mert nemcsak a hitel s pénzforgalom különböző nemeit ismerteti, de egyuttal utmutatásokat nyújt azok felhasználására nézve. Külön fejezetben szól a zálogintézetekről, a személyi hitelről, a pénzintézetekről, a váltókról s különböző társulatokról. Egy szóval, e mű a nemzetgazdaságtan egyesek gazdálkodási eljárására vonatkozó gyakorlati alkalmazása akar lenni s szerző ennek nemcsak a közéletben tulajdonit az ily eljárásnak jelentőséget, de egyuttal reményét fejezi ki, hogy a müegyetemen e tudományt ily szellemben fogják jövőben előadni, ellentét-

ben az elméleti irányu egyetemi képzéssel. Nagyon kívánatos lenne, hogy hasonló irányu gyakorlati művet a mi közönségünk számára is készítsenek.

Törökország nemzetgazdasági viszonyairól a bécsi keleti muzeum nagyérdekű művet adott ki, mintegy második kiadásul Schwegel 10 évvel ezelőtt megjelent művéből. A dolgozathoz, mely „Neue volkswirtschaftliche Studien über Constantinopel und das anliegende Gebiet“ czim alatt jelent meg, a konstantinápolyi osztrák-magyar követség s kereskedelmi kamara kiválóbb tagjai szolgáltatottak adatokat. Az ily módon létrejött mű nemcsak a legújabb, de egyuttal a legmegbízhatóbb adatokat is tartalmazza ez eddig alaposan kevésbé ismert országról. Leginkább közérdekűek Kucsera követségi tanácsos földrajzi-ethnographiai tanulmánya s Call báró követségi titkár értekezései a török kereskedelmi szerződésekről s közlekedési szabályzatokról.

Mily kevésbé ismertük eddig Törökországot, tanúsítja az a körülmény, hogy még eddig Konstantinápoly lakosságának számát sem ismerjük. Kucsera kritikailag 620—630,000-re teszi ezt, de csak úgy, hogy a házak s átlagos lakosaik számát összehasonlítja a vámokból, halálozásból, viz- s kenyérfogyasztásból nyert adatokkal. Az európai tartományok lakosságát a fővároséval együtt 5.250,000-re, Kelet ruméliáét 815,951-re, Kréta szigetét pedig 297,192-re becsüli. Az összes Ázsiában s Afrikában levő török tartományok lakosságát Kucsera mintegy 20 millióra teszi, s ezért szerinte a török birodalom összes népessége 25—26 millió lenne. E szám nagyobb, mint a hogy Behm és Wagner legújabb számították, de Kucsera elég jól tudja azt igazolni.

A török birodalom nemzetközi gazdasági viszonyairól csak megközelítő adatokat szerezhethünk. Az indirect adók kezelésével megbízott hatóság ugyan 1880-ban közzétette a vámhivatali manipulatio eredményeit s ez első ilyenmü publicatio volt Törökországban: mivel azonban maga a vám is igen rendetlenül kezeletik, a kimutatás igen hiányosnak mondható s az adatok mindenesetre kisebbek, mint a valóságban előfordulók. Jobbnak hiányában azonban kénytelen Call báró ezeket közleni a hivatalos állami kézikönyv (Salname) adataival összehasonlítva. Szerző az összeállítás-

nál az 1818-ki osztrák-magyar vámtarifa osztályozását követi s 18 lapon át igen részletes kimutatást közöl. Az eredmény Call összeállítása szerint az árforgalomra vonatkozólag a következő.

	Bevitel		Kivitel	
	mil. piaszter	millió frt	mil. piaszter	millió frt
1294-ben (1878—1879)	2000·92	= 212·1	839·65	= 89·0
1295-ben (1879—1880)	1941·76	= 205·8	876·07	= 92·9

A bevitelnek legnagyobb része, csaknem 46% Nagybritaniára jut, azután jó Franciaország mintegy 16 százalékkal s Ausztria-Magyarország mintegy 14 százalékkal. Orosz s Oláhország behozatala is eléggé jelentékeny, a többiekre vonatkozó számadatok már csekélyek.

Jelentékeny becsü még e könyvben a török államadóságra vonatkozó rész, melynek névtelen szerzője valószínűleg maga is résztvesz ez államadóság kezelésében s továbbá Call báró követési titkár értekezése a török kereskedelmi politikáról. A mű általában nemcsak a statisztikusoknak, de a gyakorlati embereknek is nagy hasznára szolgálhat.

Ausztria Magyarország kivitele Oláhországba. Oláhország jelentősége, mint a hazai ipar egyik kiváló piacza, az egyszerű áruforgalmi adatokból is kitünik. 1881-ben az összes kivitelből Oláhországra a gyapotárúkból 40·60%, vegyi szerekből 13·56, vasárúkból 34·77%, zsirárúkból (gyertya és szappan) 39·85%, kávépótlékokból 33·85%, ruhaiparból 46·10%, bőrárúkból 38·89%, papírárúkból 20·71%, teherkocsikból 57·61%, személyszállító kocsikból 78·65% esik, hogy más árukat ne is említsük. Természetes ugyan, hogy az itt kivitt áruk egy része nem Oláhországban fogyasztatik el, de kétségtelen, hogy a nagyobb rész ide jut. A gyári készítményekből 1881-ben 2·529,000 métermázsa ment ide 59.257,000 frt értékben s így 100 kilogrammra 23 frt 43 kr esik, míg az összes árukból, melyeknek tömege 121.955,000 métermázsa s kereskedelmi értéke 717.391,000 frt, az átlag csak 5 frt 88 kr. Az Oláhországba kivitt áruk értéke tehát 100 kilogrammnál csaknem négyszer oly nagy, mint az összes kiviteli áruk középértéke.

Ausztria-Magyarország tudvalevőleg 1875. jun. 25-én kötött hosszas alkudozások után egy kereskedelmi szerződést, mely 1876.

július 1-én lépett életbe. A keleti zavarok s a csakhamar bekövetkezett háboru azonban az első években oly rendkívüli kereskedelmi viszonyokat alkottak, hogy e kereskedelmi szerződés eredményét nem lehetett megítélni. 1876-ban s 77-ben a kivitel nagyon hanyatlott s 1878-ban már rendkívüli emelkedést lehetett észlelni, mely körülményt a békekötésnek s a hosszas zavartatás után ismét új életre kelt vállalkozási kedvnek lehet tulajdonítani. Hogy tehát az említett kereskedelmi szerződés hatását helyesen ítéljük meg, legezészerűbb az 1875-ki éveket egészen tekintet nélkül hagyni, s 1874-et, azután 1879-et, 1880-at s 1881-et hasonlítani össze, mely esetben is a kivitel rendkívüli emelkedése mutatkozik; mivel az Ausztria-Magyarországból ez időben Oláhország felé kivitt áruk értéke millió forintokban így áll :

	Keresk. érték	Hivatalos érték		Keresk. érték	Hivatalos érték
1866	—	28·4	1874	41·8	39·6
1867	—	33·6	1875	36·7	36·4
1868	—	38·2	1876	29·4	32·0
1869	—	55·1	1877	32·8	35·3
1870	—	41·7	1878	61·7	65·8
1871	—	44·4	1879	51·7	—
1872	—	42·6	1880	52·1	—
1873	—	35·0	1881	59·3	—

Az 1866—1869 közt levő négy évi időszakra a hivatalos kiviteli érték 38.825,000 frt s 1870—1873-ra 40.925,000 frt, ellenben az 1879—1881-ig terjedő három évi cycusra a kereskedelmi érték évenként 54.367,000 frt. 1874-től 1881-ig a kivitel 17·5 millió forinttal azaz 41·86%-al emelkedett, mely emelkedés tulajdonképpen a gyári kivitelre esik. Ez ugyanis tett millió forintokban :

1874	37·0	1878	54·0
1875	32·4	1879	39·4
1876	25·2	1880	45·0
1877	29·2	1881	50·0

s így 1874 óta 13 millió forinttal, vagy 35·13%-al emelkedett s 1881-ben a monarchia összes gyári kivitelének tizenhárom százalékát tette.

A fontosabb kiviteli áruk tömege 1874 óta 935,000 métermázsával, azaz 58·66%-al emelkedett, tehát még nagyobb mértékben, mint az ár, a mi onnan ered, hogy épületfa, kőszén, ásványviz cse-

rép, liszt s más kisebb értékű tömeges árukat sokkal nagyobb mennyiségben vittek ki, mint előbb.

Ez árukban Oláhország határán túl a kivitel így fejlődött :

	Kivitel méterm.		Gyarapodás 1881-ben 1874-el szemben		
	1874	1880	1881	absolute	százalékokban
Épületfa	1.121,400	1.483,563	1.293,819	172,419	15·37
Kőszén	86,730	33,112	406,510	319,780	368·71
Ásványvizek	9,309	8,188	13,215	3,906	41·96
Tégla	4.240	62,348	37,090	32,850	774·76
Lisztnevelők	2,600	27,757	61,267	61,667	2371·80

E pár tömeges kiviteli cikkre az összes 935,000 métermázsa tömeges kivitelből 591,000 métermázsa esik, úgy hogy a többi rendszeren magas értékű árura csak 344,000 métermázsa marad. De ezek közt is több cikk van, melyek feltűnő nagy gyarapodást mutatnak, mint azt már fentebb jelöltük.

E teljesen meglepő számokkal szemben el kell némulniok azoknak a támadásoknak, melyek az 1875. június 24-ki kereskedelmi szerződés ellen felhozattak, mert e számok eléggé mutatják, hogy a legfontosabb iparcikkek jobban kelnek most Oláhországban, mint a szerződés megkötése előtt. Természetes, hogy ezt nem lehet minden árurol elmondani, mert némelyiknél, pl. a kötélárak, gyapjuárak, zsirárak (gyertyák s szappanok) az emelkedés igen szerény, sőt egyeseknél hanyatlás is mutatkozik. E hanyatlás különben csak a gyujtóeszközöknél jelentékeny, melyekből 1874-ben még 12,351 métermázsa, 1881-ben azonban csak 6338 métermázsa vitetett ki Oláhországba, továbbá a gépeknél, hol a kivitel 17,304 métermázsaról 12,533-ra süllyedt. Az előbbit a rendkívül magas beviteli árúknak, az utóbbit az angol versenynek kell felróvnunk. De az ily elszigetelt adatok legkevésbé sem változtatják meg a tényt, hogy Magyarország-Ausztria kivitele Oláhországba az említett kereskedelmi szerződés létrejötté óta, hatalmasan emelkedett.

Mexikó emelkedéséről nagyérdekű adatokat közöl Sargent a newyorki „Harper's Magazin“ czimű folyóiratban. Az eddig elhanyagoltnak tartott ország a vasutak megnyitása óta rendkívül gyorsan emelkedik, gazdasági s bányászati csei megnyitak s még az indián törzsek is komoly részt vesznek a munkában. „A vasutak keletke-

zése" — mondja Sargent — az egész lakosságot új életre keltette. Négy-öt évvel ezelőtt a népesség a maihoz viszonyítva, egészen könnyös volt. Most élénk üzletvilág található mindenütt. Minden gőzös az Egyesült-Államokból mezőgazdasági s más gépeket szállít; a vetőgépeket mindenfelé használják s a lóvonatu vasut a főváros főbb utcaiban feltalálható s a külvárosokban is vannak vonalai s a kocsi mindig telvék, úgyhogy a részvények után 20—30%-ot fizethet. A föld értéke emelkedett. Új gőzmalmokat s bankokat állítottak fel. A posták szervezete megváltozott s a kamatokat leszállították. Több városban villamos világítást hoztak be. A hadsereg létszámát leszállították s a katonaság jelenleg rendőri szolgálatokat tesz a városban. Az iskolák s hírlapok száma igen gyorsan emelkedik. Mindez igen eltérő attól a fogalomról, mely Mexikóról létezik; bár nem kell felednünk, hogy már jó régi ideje nem volt itt forradalom s a gyors emelkedést főképp az Egyesült-Államokból ide telepedett vállalkozók idézik elő.

A cikkben érdekes statisztikai adatok is vannak, melyek többek közt minden egyes kerület földbirtokának jelen értékét mutatják. Főbb adatai a következők:

	Lakosság száma	A földbirtok értéke dollárokban	Arany és ezüst dollár	kivitele cent
Egész Mexikó	9.701,238	333.901,888	21.903,429	—
Coahuila	121,825	2.950,693	—	—
Guanajuato	729,988	30.002,994	4.118,632	27
Hidalgo	427,350	13.077,139	3.734,986	90
Jalisco	984,213	24.793,322	1.600.917	12
Mexikó	710,579	22.598,918	348,446	11
Michoacan	661,534	20.849.385	237,626	1
S. Luis Potosi	516,486	13.553,656	3.053,109	62
Zacatecas	422,502	15.615,652	4.592,097	90
Alsó California	28,746	7.598.682	—	—

Ez adatok szerint egész Mexikó földbirtoka mintegy 700 millió forint. Kétséggel kívül kis összeg ez az Egyesült-Államokéval összehasonlítva, de elég nagy arra, hogy láthassuk, mily sok pénz van az országban. Az arany- s ezüstkivitel, Mexikó gazdag bányáihoz képest, igen csekély. A gyors emelkedés folytán biztosra lehet venni, hogy ez ország közelebb jelentékeny szerepet fog játszani a művelt világ közgazdasági életében.

Az amerikai munkások anyagi helyzetére nézve Carey tudvalevőleg azt a tételt állította fel, hogy az Egyesült-Államok legsűrűbb népességű vidékein volna a munkások helyzete legjobb, míg a nyugati gyér népességű államokban nyomoruságban kellene élniök. A tapasztalat s tények az ellenkezőt bizonyítják, bár még a sűrű népességű államokban sem lehet a tőke elnyomásáról beszélni, mint Európában.

Az amerikai munkás viszonyokról Yuong Ede újabb kutatásai szerint a munkahiány s a munkások szövetkezetei birnak döntő hatással. A munkás szövetkezetek különösen az utóbbi 20 év alatt igen sokat változtattak a helyzeten. 1874-ben a mezei napszámosok bére nyáron élelmezés s lakás nélkül volt : Ujángliában 1'93 dollár, a Középpállamokban 1'66 dollár, a nyugoti államokban 1'58 dollár, a déli államokban 1'09 dollár, a csendestengeri államokban 2'53 dollár ; ugyane sorrendben a csizmadiák 2'44, 2'20, 2'11, 2'27 és 3'75 dollár bért nyertek. Massachusetts-ben 1860—1878-ig a munkások bére 100%-ról 124'4%-ra emelkedett általában s csak egy pár iparágban pl. a hajóácsoknál apadt némileg. E számok megbízhatók, mert 64,000 munkás bérére vonatkoznak. Igaz, hogy az élelmi szerek ára is jelentékenyen emelkedett, 400 dollárról 452'5 dollárra átlag, de nem kell feledni, hogy a munkaidő is jelentékenyen apadt.

A munkások e kedvező helyzete folytán socialismus Amerikában alig létezik, csak a bevándorlottak tüntetnek ily irányban, míg a benszülött munkás sorsával megelégedett s nemritkán mint farmer végzi pályáját. A munkások szövetkezeteinek főczélja, a munkaidő leszállítása s egyes helyi érdekek. Vannak nagy szövetkezetek is az előbb említett célra s ezek közt legjelentékenyebb a „Knights of Labor“ társulat, melynek jelenleg 160,000 tagja van s mely a munkaidő megszabásánál az egyes államok s a központi kormány teendőire mindig képes hatást gyakorolni. A munkaidő megrövidítése tárgyában az első munkás mozgalmat 1825-ben jegyezték fel, de 1840-ig e mozgalmak igen jelentéktelenek voltak s az itt-ott kitört strike is eredménytelen maradt. Igen érdekes, hogy a gyárosok közül egy éjszakkeleti államban arra a kérdésre, minő hasznát venné a munkás a munkaidő megrövidítése által nyert pihenésnek, a következő feleletek jöttek: 139 gyáros közül 15 azt hitte, hogy a munkások jól felhasználják ez időt, 70 azt, hogy a

többség jól használja fel, 21 szerint kevesebb mint fele s 23 szerint igen kevesen.

A nőkről általában jobban gondolkoznak, mint a férfi munkásokról. 412 egyidejűleg megkérdezett különböző munkás közül 401 ugy nyilatkozott, hogy ez időt felhasználhatják s csak 11 vélte, hogy a tervezett változtatásnak káros következményei lesznek. A munkaidőt tudvalevőleg azóta jelentékenyen leszállították, legtöbb helyen 12 óráról 10-re. Nyugaton a munkaidő kisebb, mint keleten, átlag 9 óra, sőt most már általában sürgetik a 8 órai munkaidő behozatalát.

A galicziai parasztok anyagi helyzetének romlását élénken illusztrálják az e tartományban a legutóbbi évben elrendelt árverésekről szóló kimutatások. Csak néhány évet szemelve ki, az arány következőleg emelkedik :

1867-ben	130 községben volt	164	árverés
1873-ban	409 „ „	614	„
1875-ben	740 „ „	1326	„
1877-ben	1209 „ „	2139	„
1879-ben	1493 „ „	3164	„

Összehasonlítva e számokat Szászország hasonló kimutatásaival, láthatjuk, hogy a galicziai parasztság már valódi proletár állapotra jutott. Szászországban ugyanis 1853-ban 337, 1860-ban 290, 1877-ben 790 s 1879-ben 1069 parasztbirtok került árverés alá s így az árverések számának emelkedése dacára, nincs oly egészségtelen társadalmi s nemzetgazdasági állapot náluk, mint Galicziában, melynek helyzete ma már valóban aggasztó.

A belga afrikai kereskedelmi társaság (Compagnie belge de commerce Africain), mely 250,000 frank tőkével 1882. márczius 9-én alakult, rövid fennállása óta is jelentékeny üzleteket csinál s virágzó állapotra jutott. 45,000 frank költséggel egy „Akassa” nevű hajót vásárolva, azt különböző, mintegy másfélszázezer frank értékű európai árukkal megrakva Ambrizettebe, a Kongó torkolatához közel küldték, hova a hajó múlt év október 11-én érkezett s már novemberben visszatért egy csomó palmaolajjal. Az első szül-

litmány tiszta nyeresége mintegy 20,000 frank, úgy hogy egy másik menettel a hajó árát megváltják s azon új kis folyami gőzösöket vesznek, melyek által az nyugati partokról a szárazföld belsejébe hatolnak. A vállalat különösen az angolok részéről nagy pártfogásnak örvend s tervben van, hogy részvénytársulattá alakítják 2.5 millió frank alaptőkével, melynek segítségével azután az afrikai partokon telkeket vesznek s üzleti telepeket létesítenek. Az afrikai termények eladására s a cserekereskedéshez szükséges iparcikkek beszerzésére Manchesterben, Hamburgban, Lissabonban s Amsterdamban külön ügynökségeket alapítottak.

Az Eufrát völgyi vasut. Cazelet alkudozásai a portával a tervezett Eufrát völgyi vasutra vonatkozólag kedvező stadiumba jutottak. E terv szerint a Földközi tenger keleti partjait a perzsa öböllel oly vonal által kötnék össze, mely Tripolitól indulna ki s Aleppon keresztül menne az Eufrát jobb partján Het városig, hol két ágra oszlana; az egyik a folyón átmenve Bagdadig terjedne, míg a másik a granei kikötőig jutna a perzsa öböl partján. Hogy a terv létesítéséhez szükséges tőkét könnyebben eszközölhesse, Cazelet a vonal mellett levő igen termékeny területen Oroszországból kivándorolt zsidókat akar letelepíteni. E célból a portától a vonal mindkét oldalán két mértföld széles terület átengedését kérte. A török közmunkák ministerével már megkötötte a szerződést a vasut első részére s az illető terület átengedésére, sőt január 17-én a minisztertanács is helybenhagyta a szerződést, úgy hogy a munkálat már közelebb megkezdődhetik.

UJ KÖNYVEK.

Érkövy A. , A telepítési kérdésvöl, tekintettel a kivándorlásra	2 frt.
Gelléri Mór : Oroszország ipara, Dobrowsky és Franke	1 frt.
Bernard P. , Droit international 2 vls	10 frt 80 kr.
Bouneville de Marsangy , h. Jurisprudence générale des assurances terrestres	27 frt.
Lavollée R. , Les classes ouvrières en Europe. Études sur leurs situations matérielle et morale 2 vls	9 frt 60 kr.
Reer A. , Die orientalische Politik Oesterreichs seit 1774.	12 frt.
Kleinwächter F. , Die Nationalökonomie als Wissenschaft	48 kr.
Hanausek G. , Die Haftung des Verkäufers für die Beschaffenheit der Waare I.	3 frt 60 kr.
Robert F. , Die Triester Ausstellung. Studie	60 kr.
Gelcich E. , Studien über die Entwicklungs-Geschichte der Schifffaahrt	2 frt 75 kr.
Steffen M. , Die Landwirtschaft bei den altamerikanischen Kulturvölkern	1 frt 92 kr.
Platter. Die Pflichten des Besitzes	48 kr.

(Közli Kilián Frigyes, magy. kir. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

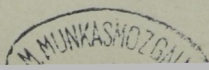
ÁPRILIS.

IV. FÜZET.

MAGYAR BENYOMÁSOK AMERIKÁRÓL *).

Az amerikai mezőgazdasági termények versenye európaszerte egész litteraturát teremtett; de ebben a litteraturában vajmi kevés füzet az, a mely közvetlen a hely színén szerzett tapasztalatoknak köszöni eredetét. Többnyire csak a kivitel mennyiségét, a forgalmi vonalak fejlődését, a szállítási díjtételek alacsonyosságát feltűnő számadatokkal találkozzunk, a hivatalos statisztikai közlemények csoportosításával. Ezen összeállítások kétségtelenül birnak egy bizonyos érdemmel. Mérlegelni tanuljuk azokból a versenytárs hatalmát, és megfogamzik bennünk az a gondolat, hogy a veszélylyel szemben részünkről is nagyobb erőfeszítésre van szükség. Ámde itt többnyire megáll a tanulság, tehát ép ott, a hol annak gyakorlati haszna kezdődne. Az Amerikával foglalkozó íróknak csak igen kis része kísérti meg ama hasznosabb, de nehezebb feladatnak megoldását, hogy olvasóit azon gazdasági szokások, társadalmi és állami intézmények ismeretébe vezesse be, melyekben az új világ-részek gyakorlati bölcseséggel párosult pezsgő életerejé nyilvánul. A kik pedig ezt teszik, többnyire egyik vagy másik theoretikus irányban elfogultak, és valamely tendentia hatása alatt állanak. Így p. o. Semler könyve, mely különben sok, fölötte érdekes adatot tartalmaz, azon optimisticus felfogásból indul ki, hogy az amerikai verseny veszélyei részint csekélyebbek, részint könnyebben leküzdhetők, mintsem általánosan hiszik; s ezen tétel bizonyítására szerző oly észleléseket hoz fel, melyeknek egyoldalúságára újabb tapasztalatok nyomán, jelen dolgozat keretében is lesz alkalmunk figyel-

*) Amerikai levelek egy hosszabb zárszóval, ifj. Széchenyi Imre gróftól, Budapest, Wilckens és Waidl kiadása, 1883. Az otthontmentesítő törvények, írta gróf Andrássy Géza, Budapest, Grill Károlynál 1883.

meztetni; de épen az említett tendentia folytán Semler mindazok profétája, kik a mezőgazdaság megvédésére teendő csekélyebb rendszabályokat ellenzik, és azért annak helyzetét rózsásabb színben óhajtják feltüntetni. Viszont Peez az amerikai verseny veszélyének legélénkebb ecsetelése által iparkodik a földbirtokosok szövetségét megnyerni a védvamos törekvések számára. Hogy a közgazdasági folyóiratoknak Amerikára vonatkozó czikkeiben rendszerint a tendentia, az előre megállapított thesis követelménye uralkodik, az a dolog természetében fekszik.

Az európai közönség, és jelesen a gazdaközönség, e szerint az Amerikával foglalkozó szakirodalom által inkább *figyelmeztetést* nyert az új világrész óriási gazdasági fejlődésére, mint kielégítő *felvilágosítást* ezen fejlődés okairól; a vágy, hogy ezt a nagy horderejű tüneményt tökéletesen megértsük, ébresztetik, de ki nem elégittetik. A gyakorlati gazda és a nemzetgazdászati elmélet embere tehát még elég fölfedezni valót talál Amerikában, és az, a kinek a sors kedvezménye erre időt és módot nyújt, hatalmasan ösztönözve érezheti magát, hogy az elénkbe tárt óriási számcsoportok hazájáról, a tengerentuli versenytárs állapotáról magának a helyszinén személyes meggyőződést szerezzen.

Ily czállal utazott 1881. évben Amerikába három hazánkfia, ifj. gróf Széchenyi Imre és Géza és gróf Andrássy Géza, több lajthántuli barátaik, és egy hirneves német nemzetgazdasági író, dr. Meyer Rudolf társaságában. Háromnegyed éven át komoly tanulmányok közt beutazták az Unio számos államát, valamint Manitoba és Canada egy részét. Az általuk bőven szerzett tapasztalások eredménye nem fekszik ugyan rendszeres irodalmi feldolgozásban előtünk, de legélénkebb benyomásaikat visszatükrözi azon két füzet, melynek ismertetésével itt foglalkozunk, és mely minden igénytelensége mellett teljesen méltó a hazai közönség figyelmére. A szerzők, az ugyis eléggé ismert statisztikai anyag mellőzésével, egyenesen a kérdés velejére mennek, és az amerikai mezőgazdasági termelés fölényének okait kutatják. Előadásukban kizárólag az általuk látott és a helyszinén tapasztalt dolgokra hivatkoznak, és teljesen mentek minden előzetesen megállapított theoretikus állásponttól. Az észlelések ezen közvetlensége és tökéletes elfogulatlansága ad a fiatal szerzők fejtegetéseinek különös értéket.

Gróf Andrássy Géza füzetének rendszeres ismertetését egy

későbbi cikkekre kell halasztanunk. Szerző ugyanis főleg az ugynevezett homestead-exemption törvényekkel foglalkozik, melyek közül hármát (Vermont, Jowa és Texás államok törvényeit) teljes szövegében közöl. A fiatal utazóra valamennyi tapasztalása közt ezen törvények, és a földbirtoknak általuk megállapított biztonsága tette a legmélyebb benyomást; és ebben találkozik Semler-rel, a ki erről a tárgyról a dithyrambus hangján többek közt a következőket írja: „A legkülönbözőbb országok nagyjelentőségű törvényeivel ismerkedtem meg, de azok egyikeért sem érezhettem oly teljes és osztatlan lelkesedést, mint ezekért az otthont-mentesítő törvényekért.“ Mi is — a kik gróf Andrássy Géza felfogásával rokonszenvezünk — oly nagy fontosságot tulajdonítunk ennek a tárgynak, hogy azt külön óhajtjuk megbeszélni, és pedig akkor, ha teljes anyag áll rendelkezésünkre. E tekintetben bevárandónak véljük Amerikában utazott hazánkiai tudós utitársának, dr. Meyer Rudolf urnak most sajtó alá bocsátott könyvét, több állam socialpolitikai törvényeiről, mely — mint értesülünk — erre a tárgyra is bővebben fog kiterjeszkedni. Egyelőre üdvözöljük gróf Andrássy Gézát azért, hogy az agrár-reformok e fontos kérdését napirendre tette, és evvel kijelölte saját helyét az ifju nemzedékre váró nagy feladatok munkakörében. Könyvének rövid bevezető cikkeiből, melyek különböző utazási benyomásokat tartalmaznak, lesz alkalmunk már most is, Széchényi Imre gróf munkájának ismertetése közben, némely érdekes részletet idézni.

Ifju Széchényi Imre füzetének első részét az utazása alatt irt, és annak idején a „Magyar Föld“-ben megjelent amerikai levelek képezik, melyek a közvetlenség friss hangján előadott uti hagyományok mellett, érdekes adatokat tartalmaznak a különböző amerikai államban divatozó gazdálkodási rendszerről, a gazdasági költségekről és eredményekről stb. A leveleket követi több Amerikában használt és nálunk még ismeretlen mezőgazdasági gépnek ábrákkal ellátott leírása. Végül a zárszóban szerző összegezi a levelekben elszórva található gazdasági észleleteket és levonja azokból következtetéseit.

Széchényinek alaptétele az amerikai verseny kérdésénél, Semler felfogásával ellentétben az, hogy ez a verseny hosszú időn át nemcsak hogy esökkenni nem, de inkább növekedni fog. Indokolja ezen nézetét 1-ör avval, hogy a sokat emlegetett amerikai rabló-

gazdaságnak helyébe mindinkább észszerű művelés lép, 2-or pedig avval, hogy az Unió területén még ingyen rendelkezésre álló 25 millió acre jó földön kívül, ott vannak Manitoba és Canada óriási kiaknázatlan területei, melyeket az optimistius írók rendszerint számításaikból kifelejtnek.

Ugyanezen themáról gróf Andrássy Géza hasonló értelemben következőleg szól :

„Az általunk beutazott földrész mintegy 2184 millió aceret képvisel, melyből ez idő szerint hozzávetőleg mintegy 200 millió acre van összesen művelés alatt; annyi, mint Európa Oroszország nélkül. S ezen területen összesen ötven millió ember él csak ez idő szerint, tehát körülbelül ötödrésze azon népességnek, melyet a népesedési viszonyokhoz képest Európa ilyen területen táplálna. Ebből önkényt következik, hogy mindaddig, míg ez a népesedési aránytalanság tart, Európa mindig el lesz árasztva az amerikai tultermelés által, a mi bizony eltart még néhány emberöltőn át, daczára a mind nagyobb mérveket öltő bevándorlásoknak, melyekkel, hozzáadva az időközi születési szaporulatot is. Amerika lakossága tíz év alatt legfőlebb 60—65 millióra emelkedhetik, mely ép oly kevéssé fog arányban állani a termelés mennyiségével, mint nem áll a mai szám.

Sőt a legképtelenebb bevándorlási invázió, vagy a születés általi szaporulat sem oszlathatja el egyelőre Európa aggályait. Mert minél több lesz a munkás kéz, annál nagyobb szűz területek fognak általa művelés alá vétetni. A bevándorló angol, francia és német földműves bizonyára el nem mulasztja gyakorlati érzékét, szorgalmát e hálás földön is érvényre juttatni, míg a benszülött farmer sem lesz elég vak arra, hogy a mi jót bevándorolt szomszédjától tanulhat, azt hasznára ne fordítsa, főleg ha látja, a mint hogy eddig sem kerülte ki figyelmét, az övéhez képest mennyivel jobb eredményt mutatnak fel azon idegenek, kik nagy területeket összevásárolván, azokon okszerűen gazdálkodnak.“

Lehet-e ily óriási területek termelési fölöslegével a versenyt kiállani? Széchenyi Imre gróf füzetének zárszava ezt a kérdést kívánja megvilágítani, és ebből a célból következőleg állítja egymás mellé az ó- és az új világ termelési tényezőit :

„Világosabb áttekintés okából — így szól a szerző — egy bilanceot állítok fel, melynek egyik oldalát azon pontok képezik,

melyekkel Európa van előnyben Amerikával szemben; a másik oldalon pedig azok állanak, melyek viszont Amerika előnyeit jelentik az öreg Európa felett.

Megjegyzem, hogy ez alkalommal eltekintek Amerika mindazon előnyeitől, melyek alkotmányában, földrajzi fekvésében stb. találják okukat és csakis olyanokat említek, melyeknek alapfeltételéi részben nálunk is meg vannak, és ennél fogva nincs kizárva, hogy azokat ne utánozhatnók.

Európa javára :

- I. Olcsó kamatláb.
- II. Olcsó munkaerő.
- III. Közelebb fekvésű piac, tehát rövidebb szállítási vonalak.
- IV. Szabályozottabb társadalmi viszonyok. (?)
- V. Nagyobb tudományosság a föld kihasználásban.

Amerika javára :

- I. A földbirtok nagyobbbrészt a birtokos saját kezelése alatt műveltetik. (Saját regie.)
- II. Olcsó és termékeny talaj.
- III. Olcsó épületek.
- IV. A közvetítők és magtárak a gabna elevator intézménye által feleslegessé válnak.
- V. Olcsóbb szállítás.
- VI. Könnyebb adók.
- VII. A birtokoknak aránylag nagy kiterjedése.
- VIII. Gépek használata.
- IX. A földművelő osztálynak jobb nevelése és magasabb intelligenciája
- X. A földbirtok biztonsága.

Európa előnyeit csak összehasonlításképen jegyeztem itt fel, azonban az Amerikáról szóló pontokat egyenként taglalni szándékozom.“

A bilance mint látjuk, nem épen nagyon vigasztaló; mert az Európa javára szóló tételek közül nem csupán a IV. az, melyhez szerző méltán kérdőjelt tehetett. Hazánkra való tekintettel talán hasonló jel odaférne az I. és több vidéken az V. ponthoz is.

Nem követhetjük szerzőt a felsorolt 10 pont mindegyikének részleteibe, csak azok némelyikénél akarunk időzni, melyet hazai viszonyaink szempontjából különösen tanulságosnak tartunk.

A IV. pont, az elevatorok közgazdasági funkciója, Miklós Ödön értekezései által az érdeklődő közönség előtt már ismeretessé

vált. Érdekesnek tartjuk azonban ideiktatni Széchenyi megjegyzéseit a budapesti közraktárak szerkezetéről.

„A mi a Budapesten épülő gabnaelevátort illeti, sajnálattal kell azon meggyőződést kimondanom, hogy eltekintve a monumentalis és luxuriosus építéstől, mely szükségtelenül növeli a költségeket, maga a dolog technikuma félrendszabálynak tűnik fel előttem.

Ugyanazt a benyomást teszi rám, mint hogy ha valaki egy gazdag vidéken keresztül egy nagyon költséges vasutat épít, de azt csupán személyszállításra rendezi be, mert ha terhet is szállítana rajta, a fuvarosok rossz néven vehetnék; — ép így felépítik a drága elevátort, de azon két intézmény behozatalára, mely főleg szükséges arra, hogy teljesen megfeleljen a célnak, — a terv készítésénél nem reflectálnak.

Ezen két intézmény; először a „rinfusa“ szállítás, vagyis a zsákok feleslegessé tétele; másodsor pedig a buza osztályozása „the grading“, vagyis törvényes buza minőségek megállapítása. (Örömmel értesültem, hogy a jelenlegi elevátor-birtokosoknál erre nézve élénk mozgalom indult meg).

Az elsőnek, az amerikai mód szerint teljesen keresztülvitt rinfusa szállításnak fő előnye a szállítás és átrakás olcsóbbodása. A zsák mellőzése egyszersmind biztosítás a kereskedésben néha előforduló csalások ellen. Mert zsákba macskát is lehet árulni, buza helyett!

A zsák mellőzésének előnyeit egyébiránt szükségtelen magyarázni, mert hisz a kereskedő világ legnagyobb része is belátja már azokat, a mi legjobban kitűnik a triesti kereskedelmi kamara, a leobeni keresk. és iparkamara, valamint a cs. k. csernovitz-leobergi vasutnak ez ügyben tett nyilatkozataiból. Mindannyian a zsák nélküli rendszer systemáját sürgetik, csak a kivitel nehézségeitől ijednek vissza.

A Budapesten épülő elevátor építési, valamint leendő kezelési költsége is tetemesen kisebb volna, ha a belső szerkezet az amerikai elevátorok példájára, a zsák használatra való tekintet nélkül lehetett volna berendezni.

A mi a második fentemlített intézményt illeti, annak hiányát egy elevátornál még sokkal nagyobb kárnak tartom.

A törvényes buza-osztályok megállapítása által minden tekintetben megkönnyítették a kereskedés. Mert akkor csak az áru minősége, nem pedig a beraktározó személy különfélesége vétetvén tekintetbe, ép oly fungibilissá válik a buza, mint akármely ércpénz. Így A és B buzája egyenlő minőségű lévén, összeönthetők, együtt raktározhatók, kezelhetők stb. tekintet nélkül, hogy melyik buza melyiké.

A budapesti gabona-elevátor ebben ismét az amerikai systemától eltérőleg módosított. A helyett t. i., hogy mint Amerikában, annyi hombárt „bins“-t készítettek volna csak, a hány buzaosztályt különböztetnek meg, minden külön raktározó birtokos számára külön-külön hombárral szolgálnak. Ennek következménye aztán a nehézkes kezelés, és a fölötte nagy tévesztés. Mihelyt tehát egy raktározónak például egy ezer métermázsát magába foglaló hombár jut, de ő csak 700-at bír raktározni, — az elevátor-birtokos már azon egy hombár által 30% veszteséget szenved. És ilyenformán lesz ez az eset a legtöbb hombárnál. Pedig a budapesti elevátornak hombárjai nagyság szerint a következők :

1. 120 db egyenként à c/a. 470 m. m.	= 56,400 m.-máza.
2. 20 „ „ „ 690 „	= 13,800 „
3. 60 „ „ „ 895 „	= 53,700 „
4. 20 „ „ „ 1305 „	= 26,100 „
5. 10 „ „ „ 1380 „	= 13,800 „
6. 20 „ „ „ 1750 „	= 34,800 „
7. 30 „ „ „ 1790 „	= 53,700 „
8. 10 „ „ „ 1835 „	= 18,350 „

Tehát 290 „bins“ összbefoglalása 75 kgros buzára = 270.650 m.-mázsa, vagyis 541,300 vámmázsa.

Világos tehát, hogy mennyivel olcsóbb volna a kezelés és építés, ha 290 hombár helyett csak annyi volna, a hány buza szokvány „standard“-ot lehet megkülönböztetni.

Sok tanulságot mond ezen tárgyról Szávoszt Alphonsnak, báró Pereisa után átdolgozott „Terménybankok“ czimű füzeté.

Látjuk, hogy a buzaosztályozás mily nagy technikai és pénzügyi előnyökkel jár. — De látok én abban még egy sokkal nagyobb közgazdasági előnyt, melyet, daczára annak, hogy említeni nem szoktak, kicsinyelnünk korántsem szabad. Csakis az olyan közraktárak segíthetnek a kistermelőn (azokat is ideértve, a kik 100 méter-

mázsán alul természetnek), melyeknél törvényesen megállapított osztályonként raktározható a gabona.

A nálunk újabbán létesített közraktároknak üdvös intézménye, ha mindkét részről helyes felfogásban részesül, okvetlen nagyon előnyösnek és hasznosnak fog bizonyulni! De kinek? A nagybirtokosnak és a kereskedőnek. — A kisbirtokosra, a kinek legjobban kellene a segítség, arra nem terjedhet ki — és miért? Mert nincs behozva a gabonaosztályozás!

A házi alkusz, a felesleges közvetítő privát nyereségét a nagybirtokos alig érzi meg, annak azért marad még elég. De bizony megérzi azt a kisbirtokos, mert a kevésen jobban meglátszik a hiány, megérzi annál is inkább, mert többnyire hiszékeny természetű és nagyon egyszerű gondolkozású ember lévén, könnyen reábirható, hogy a piaczi áron tetemesen alul adja oda buzáját.

Ha majd egyszer a közraktári intézmény magáévá téve a buzaosztályozás systemáját, annyira kiterjeszkedik, hogy a vidéken amerikai módra, kis elevátorok emelkednek, melyekbe aztán a parasztbirtokos maga beszállítja gabonáját, és ott piaczi árt kapván érte, fáradságának megérdemlett gyümölcsét egyszer valahára, minden levonás nélkül élvezheti; és ezalatt az elevátor a sok kis buza részleteket államilag megállapított minőségekbe összeöntvén, azokat így „en gros“ olcsó uton egyenest a fogyasztóhoz kiküldi; akkor majd lesz kilátás, hogy a jövőben is megküzdünk a növekedő verseny nehézségeivel.“

A VI. pontban Széchényi Semlernek azon tételét czáfoja, hogy az amerikai farmer az európai birtokosnál súlyosabban van adóval terhelve.

„Semler tévedése két ponton alapszik :

1. Számítása alapjául egy californiai farmernek példáját hozza fel, és ebből következtet általában amerikai farmerekre, holott az Unio összes államai közt a két pacificparti állam, California és Oregon az, mely leginkább tul van terhelve adóval.

2. Nem veszi tekintetbe, hogy Amerikában általában az adóbecslési érték közönségesen csak 50%-át teszi ki a föld valódi értékének. Pedig ezt maga a farmer, valamint az adóbecslő is beismeri.

Tudva van, miszerint az Egyesült-Államok mindegyike kétféle állami adót fizet : a) az Unio-adót, mely az Egyesült-Államok-

nak közös kiadását fedezi, és b) a külön állami adót, melyet minden állam saját belszükségleteinek fedezésére fordít. Fentebbi első állításom bebizonyítására, az egyes, velünk concurráló államoknak Unio-adóként kiszabott hányadosát fogom felsorolni.

Extensiv földmivelő államok :

Minnesota	100	dollár	ra	becsült	vagyonérték	után	fizet	18	cent-et
Illinois	"	"	"	"	"	"	"	36	"
Indiana	"	"	"	"	"	"	"	30	"
Jowa	"	"	"	"	"	"	"	20	"
Kansas	"	"	"	"	"	"	"	55	"
Kentucky	"	"	"	"	"	"	"	40	"
Michigan	"	"	"	"	"	"	"	13 ¹ / ₂	"
Nebraska	"	"	"	L	"	"	"	40	"
Ohio	"	"	"	"	"	"	"	29	"
Tennessee	"	"	"	"	"	"	"	21	"
Texas	"	"	"	"	"	"	"	50	"
Wisconsin	"	"	"	"	"	"	"	10 ³ / ₁₀	"
									341·8 cent-et.

Ezek átlagban fizetnek tehát 29·3 centet. Most a két pacific-parti államnak, (melyek szintén extensiv mivélésűek) ugyanezen Unio-adó hányadosát véve :

California per 100 dol. érték fizet 62·5 centet

Oregon " " " " " 60·0 "

az átlag tehát 61·2 cent. Miután ezen utóbbiak több mint kétszeresét fizetik az előbbieknél, nem lehet tehát ezeknek egyikéből a többire helyes következtetést vonni."

De még a régiebb és iparos államoknál is Széchenyi adatai szerint átlagban csak 44·5 c. az Unio-adó 100 dollár becsérték után. Semler tehát egy egészen kivételes helyzet alapján, és így hibás bázison okoskodott, midőn a californiai adótételből indult ki az európai gazda és az amerikai farmer viszonylagos terheltségének megállapítására.

Az összehasonlítás teljessége egyébiránt a fentebbi idézet b) pontjának, t. i. az egyes államok adójának ismertetését is kíváná, és ezt Széchenyi könyvében nem találjuk. Némi támpontot az amerikai farmer összes adóterhének mérlegelésére szerző azonban mégis nyújt a következő érdekes példákban :

„A mi a többi adókat illeti, mindenekelőtt megjegyzendő,

hogy azok az összes iskolapénzt, — még a közép- sőt felső iskolák is díjmentesek — a „szegények pénzét“ stb. is tartalmazzák. Végül, hogy egy képet adjak az összes adókról, még két külön állambeli gazdának példáját akarom felemlíteni. Dakota tartományban egy Mennonit paraszt ember, 385 acre birtokán, melyért épen akkor 14,400 d.-t ígértek, minden adót összevőve, csak 69 dollárt fizetett, tehát acrejára esett mintegy 18 ct.

Továbbá egy michigani farmer birtoka 410 acre; eddig évenkénti tiszta jövedelme volt 1200 d., összes adója 133 d. Ez a jövedelem 11·5%-a.

Van-e nálunk sok olyan szerencsés, a ki jövedelmének 25%-jén alul fizet?^a

Ugyanezen pontra vonatkozólag gróf Andrassy Géza is egy érdekes adatot közöl, melyet a tárgyi összeköttetés miatt ide iktatunk, daczára annak, hogy Andrassy füzetét külön ismertetni kívánjuk. Ez az adat Michigan állam adózási viszonyaiból van merítve.

„Michigan állam — így szól szerző — mint már fönnebb említettem, ma 1.600,000 lakost számlál. A Kalamajoo county 34,000, Climax township 1500 lélekkel bir. Az adminisztráció mindenekelőtt olesó s így kevés adót kíván, az Unió kormánya részére pedig csak bankokra, szeszgyárakra s néhány ipartársulatra vettetik ki adó. Ellenben az állam, county és township adójához, mely a megbecsült földbirtok s más eladható tárgyak után vettetik ki, minden ember köteles hozzájárulni. Községi pótagó, jövedelmi adó s ehez hasonló czimü adók Michiganban nem léteznek. Az adóalap-becslés itt azonban oly magas, mint Amerika közép- és nyugati államainak tán egyikében sem, ugyannyira, hogy legtöbbsnyire egyenlő a felbecsült adóalap tényleges értékének felével, sőt néha kétharmadával.

Én alkalmat vettem magamuak betekinteni a Climax township adókönyvébe s láttam, hogy egy acre föld évenként 8—20 centnyi adót fizet, a mi egy holdra 13¹/₃—33²/₃ krt tenne, egy acre földnek 15—75 dollárig, vagy holdra átszámítottan, egy holdnak 25—120 frtig fokozódó értéke után.

Ez tehát aránylag igen magas adó, mert már Visconsin államban a kirovás oly csekély, hogy pl. egy orvos ismerősöm, a ki nek most egy 10,000 dollár értékü farmja 1000—1200 dollárt jövedelmez, csak 34 dollár adót fizet. Magán birtokáért, ingóságaiért, há-

rom kocsija és két lováért s Maddison városban három lakóházáért fizetett összesen 40 dollár adót. Orvosi praxisa behoz neki évenként 7—8000 dollárt és ezért nem fizet egy centnyi adót sem.

Michiganban öt-féle adónem áll fenn: 1. michigani állami adó; 2. county-adó; 3. township-adó; 4. utikör-adó és 5. iskolakör-adó. Climax township többnyire földbirtokos farmerei birtokának adóalap-becsértéke 909,000 dollár, 1,500,000 dollár tényleges érték ellenében. Ezen ekkép felbecsült birtokoknak [mult évi összes adója 5200 dollárt tett, vagyis az adóalapérték 0.6%-át s a tényleges értéknek 0.3%-át. Ebből 1425 dollár államadó, 1782 dollár county-adó, 250 dollár townshipadó, a mibe már a szegényadó is bele van értve; 1800 dollár iskolaadó, a többi fennmaradt csekélység utiadó.

Egy nagyon gazdag farmer Climaxban, a kinek 590 acre, azaz 413 hold földje van, a melyből 100 acre jó tölgyerdő, 90 acre legelő, 300 acre szántó s ebből 108 acre buza alatt, a ki 23 bushel buzát aratott, azaz holdankint 9 métermázsát (egy bushel = 27 kiló), oly minőségűt, hogy bushelenként helyben egy dollárnál többet megért, a ki birtokán 22 db szarvasmarhát, 200 juhot, 20 sertést, 5 lovat és 2 öszvért tart tulajdonul, kitűnő farmjáért összesen 140 dollárt, azaz 364 forintot fizet adóban. Mit fizetne ez az ember minálunk?“

De térjünk egyelőre vissza Széchényi könyvéhez.

A IX. pont alatt szerző érdekesen fejtegeti az amerikai földmivelők kiváló személyes tulajdonságait, és azokat a következő 4 főmomentumból származtatja le: 1. az iskolák, 2. állami intézmények, 3. a sajtó, 4. a közigazgatásban való részvétel. Különösen figyelemreméltó e fejezetben a földmivelés előmozdítására szolgáló állami intézkedések ismertetése. Mi európaiak hajlandók vagyunk Amerikát azon világrésznek tekinteni, melyben legteljesebben érvényesül az állam be-nem-avatkozás elve, és melyben ennek folytán leginkább bizatik kinek-kinek boldogulhatása kizárólag saját erejének érvényesítésére. Pedig ép ennek ellenkezője áll; Amerika magas védvámokkal védi meg iparát, szigoru törvényekkel fékezi az uzsorát, a homestead-exemption törvények által korlátozza az eladó-sodást: szóval a világ legszabadabb népének gazdasági törvényhozása sok oly vonást mutat fel, mely az európai Zopf-liberalismus felfogása szerint iszonyuan reactionarius jellegű. De ezenfelül Ame-

rika a mezőgazdaság administratív támogatásában is tultesz a legtöbb európai államon. Ugy az Unio, mint a legtöbb állam, külön földmivelési ministeriummal bir. Széchényi néhány élénk vonással ecseteli ezeknek tevékenységét. Mi ezen kép legérdekesebb vonásának a statisztika óriási fejlesztését és prakticus felhasználását tartjuk.

„Az egyes államok földmivelési ministeriumai különösen statisztikával foglalkoznak, és ők is évenként, valamint havonként jelentéseket osztanak ki. De ezt érdemes is tenniök, mert ott igazán van fáradságuknak látszatja.

Magam kérdeztem egykor egy farmert, vajjon tenyésztenek-e disznót az ő county-jában (megyéjében)? „Oh felelé ő, az egészen a statisztikai jelentésektől függ. Néhány hónapja még alig volt egy pár gazda, a ki foglalkozott volna sertéstenyésztéssel; most, hogy az utolsó havi jelentésből kiviláglott, hogy a közeljövöben kifogja magát fizetni, most nyakra-főre mindenki szerez be tenyész-anyagot.“ Ebből meglátszik, hogy ott minden kis farmer egyszersmind egy kis nemzetgazda is. Számit a conjuncturákkal, érdekekkel nézi, kutatja a statisztikát, gondolkozik felöle és következtet.“

Széchényi munkájának legérdekesebb része azonban a zárszó VII. éz X. pontja, mely az amerikai földbirtok kedvező megoszlási viszonyait és a homestead-exemption törvényeken alapuló biztonságát ecseteli.

A mit szerző ezen tárgyak elsejéről mond, az annyira méltó törvényhozóink figyelmére, hogy szóról-szóra átveszszük fejtegetéseit.

„1880-ban 1000 aceren (1 acre = 0.6 kat. hold) felüli birtok az Unioban csak 28,578 volt. Földmivelő államok- és tartományokban a nagybirtok tulnyomólag csak California- és Oregonban és helyenként Dakotában található. Az Unioban 1870-ben már 2.659,985 farm volt, 1880-ban 4.008,907 farm és most bizonyára már $4\frac{1}{3}$ millióra nőtt e szám. 1880-ban ezen 4 millió farm között :

10	acre	nagyságuig	volt	139,241	farm.
10—20	„	„	„	254,749	„
20--50	„	„	„	781,747	„

Itt kezdődik aztán a gépmiveletü kiterjedés, azaz egy oly nagysága a birtoknak, a melynél gözeke kivételével, minden más

gép kifizeti magát, (a gözcséplő és ilyféle nagyszerűbbek, persze csak szövetkezeti uton); 50 acretől 500-ig (20—200 hectár), ez az a veszedelmes kiterjedés, mely kivitelre természet. Evvel kell concurrálnunk! — Elég nagy, hogy a géphasználat kifizesse magát; és elég kicsiny arra, hogy épen ezen gépek használata által, az összes munkát többnyire a birtokos maga végezhesse családjával. *És ilyen volt már 1880-ban 2.728,993!* Ehhez jönnek még a középbirtokok 500—1000 acreig, melyeknek száma ugyanekkor 75,972 volt. Tehát gépmiveletű és középbirtok 1880-ban 2.804,915. Ma valószínűleg van ilyen 3 millió! Ebbe a nagyságba esik bele a homesteadek kiterjedése (160 acre), azon farmoké, melyeket az állam ingyen oszt a települőknek. Ez aztán a birtok kiterjedésének oly átlaga, a melyen a gazda olcsón természet, jól trágyázhat és mindenekelőtt családjával együtt tisztességesen megélhet.

* * *

Lássuk, hogy állunk mi e tekintetben.

Keleti kimutatása szerint van földbirtok :

	Magyarországban	Erdélyben	Összesen
5 holdon és ezen alul	1.108,993	335,407	1.444,400
5— 15 holdig	508,903	136,098	643,091
15— 30 „	199,248	61,371	260,619
30— 50 „	58,001	19,279	77,280
50— 100 „	23,764	6572	30,336
100— 200 „	9302	2063	11,365
200— 500 „	7746	1500	9246
500— 1000 „	3779	723	4502
1000— 3000 „	3258	642	3882
3000— 5000 „	673	144	818
5000—10,000 „	401	94	495
10,000 felül	166	65	231

Látjuk tehát, hogy míg nálunk az 5 holdtól 25 holdig levő kategoriák képezik az összes birtokoknak tulsúlyát, t. i. az összes magyarországi földbirtokoknak 81·2%-ját; eddig Amerikában az 500-tól 1000 acreig vagyis 300-tól 600 holdig menő birtok-kiterjedés tulnyomó

Ez mindenesetre nagyon megdöbbenő! De még inkább akkor, ha Földes Bélának kimutatását olvasván, azon hihetetlen tényre jutunk, hogy Magyarország még a kisbirtokairól ismeretes Fran-

Franciaországot is felülmulja a föld eldarabolásban, miután a 20 hektáron aluli birtokok Franciaországban az összes földbirtokoknak csak 88—90%-át, míg nálunk ugyanannak 96%-át teszik. Csak-hogy ezen hasonlat még korántsem tünteti fel teljes mértékben a baj nagyságát, mert a 90% és a 96% közti különbség tulajdonképpen sokkal több 6%-nál. Sőt számokban ki sem fejezhető! — Mennyivel gazdagabb ember az, kinek Franciaországban 15 holdja van, mint az, a kinek nálunk van ugyanannyija. Ott megélhet belőle, de hát itt?”

Széchenyi nagyon helyes közgazdasági tapintatot árul el, midőn Amerika idealis birtok-felosztási viszonyait a mezőgazdasági verseny terén mutatkozó fölényének egyik főtenyezője gyanánt mutatja be caeteris paribus, lehetetlen, hogy ne győzzön az a versenyző ország, melyben a 20—200 hektárnyi nagy parasztbirtok teszi a birtoktestek legnagyobb részét azokkal az országokkal szemben, melyeknek mezőgazdasági fő-jellemvonását a latifund törpe birtok képezi. Igaza van szerzőnek abban is, hogy a birtoktestek átlagos kiterjedésének összehasonlítása különösen hazánkra nézve megdöbbentő: mert fejlett iparos viszonyok mellett, nagyszámu népes, iparüző városokkal biró országban, hol a kerti gazdaságnak tág tér nyílik és mellékfoglalkozások könnyen találhatók, a törpe birtok türhető állapotot képezhet, de agriculturalis jellegű, gyér városi népességű, mezőgazdasági kivitelre utalt országban, minő a mienk, a földnek ekkora felaprózása a versenyképesség csökkenését, és a kisbirtokos osztály terhesedését — sőt folytonos hanyatlását jelenti.

És evvel ifj. gróf Széchenyi Imrétől elbucsuzunk; mert munkájának előbb említett X. pontját, az amerikai földbirtoknak az ott-hont mentesítő törvények által elért biztonságát, tüzetesebben kifejtve találjuk gróf Andrássy Gézanái, kinek füzetével — mint bevezetőleg mondtuk — később kívánunk bővebben foglalkozni. Nem bírálatot, csak ismertetést kívántunk írni; annyit azonban bátran kimondhatunk, hogy Széchenyi „Amerikai levelei“-nek minden olvasója avval a kívánsággal fogja letenni e könyvet, hogy a fiatal szerzővel, kiben ritka szemléleti képesség éles és egészséges ítéllettel párosul, ezentul is gyakrabban találkozzunk a közgazdasági irodalom terén.

GR. APPONYI ALBERT.

A DUNAGÓZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG ÉS A MAGYAR ÉRDEKEK.

I.

Büszkén tekinthet és tekint is vissza a dunagózhajózási társaság több, mint félszázados működésére. 1830-ban 100,000 forint tőkével alakult, hogy a Dunán egy 60 lóerejű gőzöst járasson, s ma tényleg a leghatalmasabb folyam-hajózási vállalat, melynek az 1881ki mérleg szerint 18 millió forintja van vashajókban elhelyezve, hajózási bevételei 12.6 millió forintra rugnak, s üzleti feleslege 1.286,000 frtot tett ki. Teljesen elérte a vállalat virágzása mindazon remények beteljesültét, melyeket távolról sem mert volna megalkultakor a legvérmesebb számítás is hozzá esatolni; és azon nagy ember, a ki éles szemekkel kijelölte az irányt, melyben mozogni kell, az eszközöket, miket a cél elérésére felhasználni kell: gróf Széchenyi István egész programja megvan a Dunán valósítva ma. Egy nagy, hatalmas vállalat gőzösei rajzanak rajta — a galaczodessai járásokat nem is említve — a Szulinától egész Regensburgig, magán a középdunán apróbb vállalatok egész raja; s a folyami hajózási üzlet e nagyszerű folyón oly fokra fejlődve, a mely — bármely távol áll is még mindig azon lehetőségtől, melyre partjainak termékenysége és egymásra utaltsága biztos kilátást nyújt, — az európai szárazföld belhajózási forgalmában egyáltalán nem utolsó helyet foglal el.

Büszkén tekintünk mi is e vállalatra, a mint megszoktuk, hogy büszkén tekintsük, s fájdalom, majdnem egyedüli büszkeséggel azokra, a kik Széchenyi teremtő szellemének hagyatékai. Az ő lelke szól hozzánk mindenünnen, s a jelen kor, mely már is élvezzi áldásait, ép oly tisztelettel kell, hogy viseltessék gyakorlati szelleme iránt, mint viseltetett a mult nemzedék conceptióinak merész-

sége, és mint fog viseltetni a jövő nemzedék működésének messze-
ható, nem fajerősítő, de fajmegalapító ereje felett.

A viszontagságok hosszú sora nem rongálta meg, mindig erősíté a dunagőzhajózási társaságot is. Életrevaló voltának bizonyítéka ez. A nehézségek hosszú sora, a melyeknek folyton ki volt téve, az 1830. szeptember 1-én kelt osztrák, és az 1831. ápril 22-én kiadott magyar engedélytől kezdve le az 1846. augusztus 16-án kelt szabadalomig, csak emelte a társaság tettejét, különösen fényes világot vetve az azt vezető férfiak öntudatos, erélyes voltára. Gróf Széchenyi saszeme kivezette a társaságot a szűkkörű, lokális forgalom békójából; alakított a zsenge vállalatból egy nagy nemzetközi vonalat, sőt az Aldunán keresztül a Fekete tengerre is kivitte azt, mindjárt az első pillanatokban helyes tekintettel belátva, hogy mind politikai, mind közgazdasági érdekeink állás, és pedig tekintélyes állás elfoglalására kényszeritene az Aldunán, s midőn később is a Lloyd társaság megalakult, a tengeri járatok szüksége elesett, s a társaság szűkebb körre szorult: ismét ő volt, a ki az Alduna fontosságát feladni nem akarta. Az ő neve nemcsak a Vaskapura van oda vésve, mint egy második Trajáné, sziklautjával; de oda van vésve az Alduna egész mentére. és nem is moshatja le onnan más, mintha hajóink és lobogóink egyszer kimaradnának onnan. Ez is Széchenyi hagyaték nekünk. A társaság által kiadott „Denkschrift“ érdekesen illusztrálja e küzdelemeket, és Széchenyi részét azokban.

1845-ben az idegen verseny ellen kérvén oltalmat a társaság, az neki 1880-ig meg is adatott. Az udvari kamara és a m. királyi udvari kanczellária 1846. aug. 25-én kiadott határozata biztosítja a monopolumot a társaságnak a következő feltételek mellett:

a) a vállalat vitelárait a kormány beleegyezése nélkül ne változtathassa;

b) a társulat az általa eddig hajózott vidéken való közlekedést a megkívántató élénkséggel folytassa, és ha a kereskedelmi érdekek kívánják, új vonalakat is nyisson, s a Tiszán 1846. augusztus 5-én ép a kereskedelmi érdekek szempontjából megnyitott gőzhajózási szolgálatot tovább fentartsa;

c) hogy ott, hol hajói járnak, a postát ingyen szállítsa.

Ezen feltételek kinyerésével együtt a társaság egy másik nagy technikai előnyt is nyert. 1846. ápril 2-án „Erős“ nevű von-

tató hajóját Lazarich kapitány keresztülvitte a Vaskapun s ezáltal nemcsak az összes hajózási vonalakat egyesíté, hanem — már ugyanazon évben a galacz-odessai járatok is életbeléptetvén : — az egész összeköttetést megteremtette.

Az 1856. márcz. 30-án kötött párisi béke szabaddá tévén a Dunát, a társaság monopoliuma megszűnt. A párisi béke 15 szakasza ugyanis határozottan kijelentette, hogy a bécsi kongressus határozatai a folyók szabadságát illetőleg, jövőre alkalmazandók a Dunán is, és e rendelkezés az európai közjognak ezentul egy részét képezendi.

A dunagőzhajózási társaság e rendelkezéssel szemben kezdetben nem foglalt el határozott álláspontot. A társulat vezető köreinek egyik része óhajtotta a teljes szabadságot már akkor; a többség azonban félt a szabad verseny hatályától, s így jött létre az ugynevezett biztosítéki szerződés 1857. május 23-án, mely a monopolium lejártáig, 1880-ig évi 1.920,000 frtot biztosított a társaság tiszta jövedelme gyanánt, a mi a 24.000,000 frt tőkének felelt meg. A társaságra nézve kötelezőleg fentartatott a régi helyzet a tarifák tekintetében, sőt kötelezve lett a társaság a kormány tetszése szerint új járatokat nyitni meg.

Mellőzve itt a pótszerződésben foglalt intézkedéseket, a melyek főleg csupán a pénzügyi helyzet tisztázására irányultak, az eredmény az lett, hogy egy részről a társaság folyvást érezvén a kormányi beavatkozás terhét, más oldalról pedig a kormány az új életre ébredt szabad mozgás és a Dunán is keletkező verseny által bátorítatva, megegyezés jött létre, s ezikkelyezettett be az 1873. XIV. törvényczikkben, mely a biztosítéki szerződést s az ezzel kapcsolatban álló minden jogot és kötelezettséget teljesen megszüntetvén, visszahelyezi a társaságot teljes tulajdonjogába s igazgatási szabadságába. Ezek szerint csupán a társasági alapszabályok alapján van ma a kormánynak beszólási joga. Ezen, 1852. okt. 16-ról kelt s ma is érvényben levő alapszabályok 9. §-a kimondja, hogy a társulat a kereskedelmi ministerium oltalma és főfelügyelete alatt áll; a főfelügyelettel felruházott ministeri biztos feladata a közérdekek megóvása feletti örökös; jogában van az üzlet kezelése iránt magának felvilágosításokat kívánni, a társulati tanácskozásokban részt venni, s az oly végzéseket s intézkedéseket, melyek az alapszabályokkal, az állami tekintetekkel és a társulati érdekekkel

összeegyeztethetők nem volnának, egyszerűen figyelmeztetéssel függeszteni.

Ez a dunagőzhajózás s különösen a dunagőzhajózási társaság jogi helyzete ma Magyarországon. Hozzá kell ezen határozatokhoz adnunk egy oldalról azon tényt, hogy a magyar kormány alakulásakor a közös vasutak tárgyában létrejött egyesség a dunagőzhajózási társaságra nem terjed ki, legálább betűszerinti értelemben; de más oldalról meg kell jegyezni azt is, hogy a hajózási rendszabályok szerint a tarifák bemutatására kötelezve van ezen társaság is, és ezen kötelezettségének eleget is tesz.

Hogy ezen rendszabályokból mennyire folyik analog joga a kormánynak itt azzal, a melyet a vasutakkal szemben vindikál magának az üzletrend alapján: az megoldatlan nyílt kérdés.

II.

A jelen helyzet megítélésénél teljes elfogulatlansággal kell procedálnunk.

Igaz, hogy a dunagőzhajózási társaság teremtő lelke Széchenyi volt, s így hatalmas fejlődését a legnagyobb magyar lángelmének köszönheti. De igaz az is, hogy ma részvényei idegen kezekben vannak majdnem kizárólag; így tehát ma nem lehet jogosan követelni tőle, mint nyereszkesedésre alakult részvénytársaságtól, hogy esetleges kárával is azon nagy eszmék megvalósítására törekedjék, a melyeket nagy alkotója hirdetett és igyekezett megvalósítani. A mit jogosan megkívánhatunk tőle, az az, hogy saját érdekeit törekedjék összhangba hozni az ország érdekeivel; és ott, a hol az ország érdekei úgy kívánják, pillanatnyi nyereségének a hazai közgazdasági érdekek szempontjából való korlátozásába nyugodjék bele.

Ha van oka ma is, — és bizonyára van, — panaszkodni a magyar érdekeknek a Dunagőzhajózás ellen: nem lehet tagadni, hogy a társaságnak is van elégedetlenségre oka. Eltekintve attól, — mire lesz még alkalman visszatérni, — hogy az alsó Dunán nélkülözi s érzékenyen nélkülözi azon jogvédelmet, a melyet minden alattvalónk igényelhet s lobogónk megkövetel, — benn az országban különböző díjakkal zaklattatik a kikötő helyeken sokszor egészen alaptalan, zaklató és vexatorius módon. Tudnék említeni

községet, a hol a községtől bérelt kikötő bérösszegén felül tetemes összeget kénytelen fizetni a társaság karópénz czimén, oly czim alatt, a melynek jogosultsága, mint törvényekbe ütköző s mint a párisi szerződés alapelveivel homlokegyenest ellentétben álló, kétségkívül semmi sincs, mert hiszen a törvényekkel ellenkező statutumok semmisek, s a melynek megszüntetését, valóban eljött az ideje, hogy erélyesen keresztülvigye a kormány, ha kell, törvényhozási uton is. A szabad forgalom érdekei feltétlenül megkövetelik azt.

Azon teljes szabadságot azonban, melybe az 1873. XIV. t. cz. helyezte, meg kell vallanunk azt is, hogy nem nagy megnyugvásunkra használta fel a dunagőzhajótársaság. 1874-ben megbukott a magyar gőzhajótársaság. 45 gőzöse és 125 vontató hajója a nagy társaság kezeibe ment át, mely ezáltal ismét nem jogilag, de tényleg monopoliumot bíró társasággá vált a Dunán azon korlátozások nélkül, a melyet az 1846-ki, vagy az 1857-ki szerződésekben magára vállalt volt. Ki versenyezhetne ugyanis egy vállalattal, melybe 1880. végén $42\frac{1}{2}$ millió volt tőke gyanánt befektetve, melynek 192 gőzöse, 860 uszálya, 9·2 milliót érő kőszéntelege, $8\frac{1}{2}$ milliót érő vasutja volt, s a mely épen e tőke nagyságánál, üzletének internationalis jellegénél fogva, a Duna folyó egész hosszán uralva a helyzetet, a lokális versenynyel szemben, mindig győztes maradhatott.

A társaság tehát tényleg monopoliummal bíró internationalis üzletében. E monopolit a gönyői folyamrész szabályozatlan volta és a Vaskapu teszük reá nézve teljessé. Bent ugyanis e két pont között van, és pedig nem is jelentéktelen verseny. A Gönyő és a Vaskapu közt közlekedő többi 27 gőzhajózási vállalatoknak van 40 kerék-, 22 csavargőzösök, 4 kötélvontatójok, 68 vas-, és 91 fauszályok, 430,000 métermázsa horderővel; ezen itt elősorolt gőzhajózási vállalatokon kívül vannak még a Duna és mellékvizein gabonaszállításra alkalmas hajók. Ezeknek száma Luczenbacher P. ur szives közlése szerint a következő: a biztosítási társulatoknál előjegyezve volt 1882-ben 316 hajó 854,000 métermázsa birképességgel s ezekhez jött 26 Béga esatornai buresella 28,904 mm. birképességgel; végül mintegy 150 darab nyitott, fa- és kőszállításoknál használat alatt álló hajó mintegy 400,000 mm. kordképességgel.

Magok a gabonaszállításra alkalmas uszályok ennél fogva 1.703,000 mm. hordképességgel bírnak, míg a dunagőzhajózási tár-

saságé csupán 1.132,000 mmra rug. Hozzá kell adnunk, hogy a dunagőzhajózási társaság, — bármennyire elismeri is, hogy üzletének főrésze és főereje Magyarországon van, — a viszonyok nyomása alatt kénytelen csupán egy részét alkalmazni itt uszályainak, míg a többi hajó a Vaskapunál feljebb és Gönyőnél lejjebb nem megy.

Ezt igazolja maga az eredmény is. A múlt 1882. évben Budapestre összesen 7·3 millió mm. gabona hozatott be. Ezen összegből a dunagőzhajótársaság behozatala tett 1.013,605, — a magánhajóké 2.308,912 mmázsát. Még szembeszökőbb, hogy míg a dunagőzhajótársaság alig $\frac{1}{2}$ millió mmázsa búzát hozott ide, magánhajókon 1.736,163 mm. jött be. Ez arány nem kivételes, majdnem ugyanaz volt az évek óta, csak hogy a privát hajók versenye évről-évre erősödik, a mi kétségkívül örvendetes jelenség. Azon körülmény, hogy épen a búzánál oly nagy a privát hajók versenye, azt látszik igazolni, hogy épen e legfontosabb export-időszakot jobban képesek a kisebb vállalkozók jól kihasználni, mint a nagy vállalat, melynek uszályainak egy tekintélyes részét a homogén termelési viszonyokkal bíró Alduna köti le épen ilyenkor. Ez ellen természetesen sok a panasz itt is, ott is a társaság ellen. Egészen megfordítva áll a helyzet az elszállítás tekintetében. Miután az elszállításnak aránylag csekély része csak az, a mely Gönyő vagy Győr rendeltetéssel adatik fel, a dunagőzhajózási vállalatnak itt már nagy előnye van. Neumann Frigyes ur volt szives velem közölni egy kimutatást, a mely szerint 1881. év folyamán összesen 211 hajó összesen 561,594 mm. különböző árut szállított el összesen Budapestről, míg ugyanazon évben a dunagőzhajózási társaság csupán lisztet 544,164 mm. szállított innen el, sőt 1882-ben gabona elszállítása is majdnem annyira rugott. Már most figyelembe kell vennünk, hogy a magánhajók a dolog természete szerint alig szállíthatnak el Budapestről gabonát, mert hisz a főgabonapiac itt van a malmok nagy fogyasztása miatt, a mely a 4 millió métermázát rendszeren túlhaladja.

Azt hiszem, eléggé beigazoltam ezen összeállítással azt, hogy a belforgalomban megvan ez idő szerint is az élénk verseny, s hogy e verseny fokozatosan lejjebb és lejjebb szorítja az árszabásokat azon relatiókban, a melyekre kiterjed, az természetes. Példa gyanánt azt hiszem, elég lesz a szegedi díjtételeket hoznom fel. Szegeden a

vasut versenyez a Ferencz-csatorna vállalatával és a gőzhajótársasággal; ezen versenyek eredménye azon 42, illetőleg 54·9 krnyi netto díjtétel, a mely a dunagőzhajózási társaság által ismételve felemlítették, és a mely díjtétel kétségkívül a legolcsóbb, — métermázsa és mértföldenkint 0·60, illetőleg 0·45 kr, — a társaság összes egységtételei között! A verseny ezen hatása kétségbevonhatlan jótétemény az illető érdekelték szempontjából s nagy nyereség az általános közgazdasági érdekekre nézve is.

Kétségkívül csak meglepéssel kell üdvözölnünk ezen örvendetes eredményt, mint a fejlődés első, és egészséges csiráját. Erősen megvagyok róla győződve, hogy a lokális hajóüzlet annál egészségesebb, mennél demokratább; ha nem nagy társaságok, hanem apró vállalatok által gyakoroltatik. Rendes forgalomnak kétségkívül jobban megfelel amaz; de a mi vízi utaink forgalma esetről-esetre változik a conjuncturák, különösen a termés minősége szerint. Valóságos áldás e szabad verseny, ha oly ügyes üzletemberek kezei vezetik, mint a győri, pancsovai társaságét, a Luczenbacher cégét, Ferencz csatornáét stb., és kétszeresen becses a mi viszonyaink között, a mikor nyers terményeink gyors exportja égető szükséggé vált. Azt hiszem, hogy a mi ez irányban még hátra van, azt meghozza az idő. Lassanként fog fejlődni nálunk is az az osztály, a mely Chinában és Amerikában hajóján lakik családjával, a mely szállítást keres, s ép ezért olcsón szállít, a melynek igazgatási költsége, munkadíja és vállalkozói nyeresége egybeolvad, s mely a magyar Dunának és a magyar Tiszának leginkább képes lesz kifejteni forgalmi képességét, áldására a termelőnek, áldására hazai közgazdasági érdekeinknek.

III.

Fentebb érintettük már, hogy a belforgalom versenye némileg már is kielégítő s örvendetes módon emelkedvén, biztos kilátást nyújt arra, hogy a még fennforgó egyes visszasságok aránylag rövid idő alatt ki fognak egyenlítettetni.

Azt vélem, e tekintetben már most sem lehet éles váddal illetni a dunagőzhajótársaságot. Az 1881. áprilisi tarifák jelentékenyen leszállították a díjtételeket az 1876-k-i tételekkel szemben. Öszintén megvallva, e leszállítás 1881-ben tulnyomó részben csak

névleges volt, a mennyiben a verseny nyomása alatt visszatérítések alakjában már korábban megadatott az engedés legnagyobb része, de részben ugyanazon okok nyomása alatt tényleges, sőt jelentékeny is.

Igy volt Budapestre a tarifa métermázsánként :

	1876-ban	rabatt levonással	most 3 ^o o adóval
		2 ^o o adóval	
Bajáról	41 kr.	35 kr.	34 kr.
Ujvidékről	66 kr.	56 kr.	51 kr.
Szendrőről	86 kr.	73 kr.	66 kr.
Szegedről	86 kr.	73 kr.	61 kr.
Becséről	78 kr.	67 kr.	56 kr.

Ezen tételek igazolják állításunkat. Az egységtétel jóval kevesebb, mint 2 centimes tonna és kilométerenként, a melyet a dunagőzhajótársaság egyes relációkban ma szed, — valóban eléggé alacsony, s jótékony biztató jel nemcsak a Tiszavölgyre, de a Dunára is. Vivat sequens! A baj csak abban van, hogy a hol verseny nincs, ott még mindig magasak, majdnem vasuti tételekhez hasonlóak; mint látni fogjuk.

A nagyobb baj és nehezebb kérdés azonban kétségkívül az átvitel és a kivitel kérdése. Itt már nem a belföldi, — folyton éber hajózás a versenyző fél, mert hiszen az hajóival sem a Vaskapun le, sem a gönyői vizsekélyen fel nem haladhat egy kissé nehéz víz-állás mellett is, hanem főleg a vasut, a hol pedig az nincs, ott semmi az eladhatási képesség határain belül. Itt fekszik — nagy töke erején kívül — mert hiszen az még itt is paralyzáható volna — a dunagőzhajó társaság monopoliuma.

Szerencsétlenségre e szempont különös figyelmet érdemel nálunk. Rég elfogadott tétel lévén, hogy nyerstermelő ország lévén, kétségen kívül áll, hogy nyugotra lehetőleg olcsón, és az amerikai verseny nyomása alatt lehetőleg jókor megjelenni legfontosabb érdekünk: az országos gazdasági egyesület csupán a közérzületet tolmácsolta közlekedésügyi ismeretes emlékiratában, a mikor ki-mondotta, hogy nyugoti kivitelünk emelése, s a rajtunk át versenyző keleti termények kedvezményezésének megszüntetése az, a mire törekednünk kell. Az országos közérdek föltétlenül megköveteli a kivitel olcsó voltát, és az átvitel tulságos olcsó voltának lehető megakadályozását.

Ez a két szempont az, a miből kiindulva, folytonos volt a panasz a dunagőzhajótársaság ellen. Az 1876-ki tarifában egészen a végletekig volt ez vive. A Kilenyi Hugo ismeres munkájában az eljárás így illusztráltatik: „A dubrovicza-müncheni és semendria-frankfurti díjtételben e társulatnak díjrészlete Ebersdorfig 82 márk fillér 826 kilométer távolságra, vagyis kilométerenkint 0·21 márk fillér; míg a budapest-müncheni és budapest-frankfurti díjtételben annak díjrészlete Ebersdorfig 115 mf. 283 kilométer távolságra, vagyis kilom.-ként 0·40 mf. Más szóval a dunagőzhajózási társaság a délnémet forgalomban Budapestről körülbelől kétszer oly nagy díjegységet számít, mint az Aldunáról. Ugyanez áll a svájci forgalomban. A semendria-romanshorni díjtételben a dunagőzhajótársaság díjrészlete 228 centimes 836 kilométer távolságra; vagyis kilométeregység 0·27 cent., míg a budapest-romanshorni díjtételben a díjrészlet Ebersdorfig 130 cent., kilométeregység: 0·46 centime. Ezek oly különbségek, melyeket a hosszabb szállítás előnyeivel okszerűen menteni nem lehet, és melyek gabonakivitelünket a legérzékenyebben károsítják. Jogosan állíthatjuk tehát, hogy ilynemű mesterséges tarifaképzés, bármennyire tekintetbe vesszük is a versenyt, s a hosszabb vonalon való szállítás előnyét, lényegében az egészséges és méltányos tarifapolitika elveivel ellenkezik, a távolsági viszonyokat önkénye szerint felforgatva és a magyar természetötől s a közelebb fekvő piactól mesterséges eszközökkel elkobozza azon előnyt, mely azt a viszonyok természeténél fogva, jogosan megilleti.“

Az 1881. évi tarifa s különösen az azóta létrejött combinált tarifák jelentékenyen megváltoztatták a helyzetet. Igaztalanok volnánk, ha tagadnók, hogy a jelen tarifatételek rationalisabb és igazságosabb alapokon vannak képezve, mint a korábbiak voltak, s ennélfogva a panaszoknak egy nagy része, a mely legnagyobb joggal és egyértelműséggel hangzott fel az ellen, ma már alaptalan.

Az aldunai állomások és a felsődunaiak közti tarifák a különleges árszabásokban vannak felsorolva. Ezek közül :

A X. különleges tarifa szól az aldunai (Orsova alatti) állomásokról Ausztria-Magyarországba, valamint Belgrádba irányuló gabona-, hüvelyes- és olajos vetemények részére. Ennek kiegészítője a XI. A, XI. B, XI. C, tarifák, a melyek vasutakkal combinált tarifákat tartalmaznak Ebersdorfon és Passaun át az aldunai

állomásokról, ép úgy, mint az I—IV. különleges tarifák a magyar állomásokról.

Nem ákarok a tarifák egész tömkelegébe belemenni ez alkalommal. Azonban tekintettel azokra, a mik elmondattak már több alkalommal, mégis van szerencsém egy táblázatot mutatni be, mely egymásután mutatja be a jelenleg érvényes hajózási, a jelenleg érvényes vasuti díjtételeket, mint szintén az 1876. évi hajózási tételeket négy fontos állomásáról az Aldunának, tudniillik Giurgevo, Turn-Severin, Turn-Mogurello és Rahováról, Budapest, Bécs és Passauba.

1882. Hajózási tételek.

a) B u d a p e s t.									
Kilométer	Viszonylat	Bruttótétel krajczár		Ebből aranyban		Összdíjtétel krajczárban	Megfelel tonna és kilométerenkénti egységértelnek	Az össztételből le- vonva 25 ^o refak- tiát, marad	Megfelel tonna és kilométerenkénti egységértelnek
		100 kilogrammként		pótlék 18 ^o					
1174	Giurgewo	189	62	11·2	200·2	426	3·64	319	2·72
738	Turn-Severin . . .	137	10	1·8	133·8	295	4·00	222	3·00
1073	Turn-Mogurello . .	179	52	9·4	188·4	401	3·75	300	2·8
986	Rahova	173	46	8·3	181·3	386	3·91	289	2·93
b) B é c s.									
1466	Giurgewo	244	62	11·2	255·2	543	3·7	407	2·8
1030	Turn-Severin . . .	192	10	1·8	193·8	412	4·0	309	3·0
1365	Turn-Mogurello . .	234	52	9·4	243·4	518	3·81	388	2·85
1278	Rahova	228	46	8·3	236·3	503	3·94	377	2·95
c) Lindau trans. (Passauig).									
Kilométer	Viszonylat	Bruttótétel centimes		Átszámít- va (1 frank = 47 kr.) össztétel krajczárban.		Megfelel tonna és kilométerenkénti egységértelnek kraj- czárban	Az össztételből le- vonva a 20 filler 11·4 krajczárnyi refektiát, marad	Netto-egységértel tonna-kilométeren- ként krajczárban	
		100 kilogrként							
1767	Giurgewo	397		186·6		2·25	373	2·11	
						1·06	175·2	0·991	
1331	Turn-Severin . . .	319		150·0		2·4	295	2·21	
						1·13	138·6	1·04	
1666	Turn-Mogurello . .	383		180·0		2·29	359	2·15	
						1·08	168·6	1·01	
1579	Rahova	374		175·8		2·35	350	2·21	
						1·11	164·4	1·04	

Jegyzet. A vastagabban nyomott számok az illető tételeket frank-értékben mutatják. Átszámítási árfolyam: 1 frank = 47 kr.

1882. Vasúti tételek.

a) Budapest.						
Kilometer	Viszonylat	Bruttótétel centi- mesben	(Átszá- mitva 1 frank = 47 kr.) brutto- tétel kraj- czárban	Megfelel tonna és ki- lométerenkénti egy- ségtételnek krajczárban	Az osztrák állam- vasut	Az Erzsébet vasut
		100 kilogrként			részlete megfelelt tonna- és kilomé- terenkénti egy- ségtételnek kraj- czárban	
515	Turn-Severin . . .	277	130·2	5·38 2·53	5·29 2·49	— —
878	Bukarest	431	202·6	4·91 2·31	5·11 2·40	— —
b) Bécs.						
792	Turn-Severin . . .	421	197·9	5·31 2·50	5·14 2·47	— —
1155	Bukarest	584	274·5	5·06 2·38	5·14 2·47	— —
c) Lindau transit (Simbachig).						
1096	Turn-Severin . . .	574	269·8	3·98 1·87	3·85 1·81	3·49 1·64
1459	Bukarest	746	350·6	4·13 1·94	3·85 1·81	3·49 1·64

1876. Hajózási tételek.

a) B u d a p e s t.

Kilométer	Viszonylat	Bruttótétel krajczár	Ebből ezüstben		Össztétel kraj- czárban	Megfelel toma- és kilométerenként egy ségtételnek
				pótlék átlag 5 ^o 0		
100 kilogrammként						
1174	Giurgewo	187	62	3.1	404 190.1	3.44 1.62
738	Turn-Severin	135	10	0.5	288 135.5	3.89 1.83
1073	Turn-Mogurello	177	52	2.6	382 179.6	3.55 1.67
986	Rahova	171	46	2.3	370 173.3	3.75 1.76

b) B é c s.

1466	Giurgewo	242	62	3.1	521 245.1	3.55 1.67
1030	Turn-Severin	190	10	0.5	405 190.5	3.94 1.85
1365	Turn-Mogurello	232	52	2.6	499 234.6	3.66 1.72
1278	Rahova	226	46	2.3	486 228.3	3.81 1.79

E számok beszélnek magoktól. A kiszámításhoz, melyet Felner S. főfelügyelő ur készített, tájékozásul kell még egy pár megjegyzést csatolnom :

Az első az, hogy az aldunai állomásokról a „Vasuti és közlekedési közlöny“ 1882. évi 22. számában közzétett refakczia adatik meg a Turn-Szeverinen alól fekvő összes állomásokról 2500 métermázsánál nem kisebb rakományoknál a X. sz. különleges árszabás díjtételeiből 25% rabatt képében, kisebb küldeményeknél pedig 20%. Ezen refakczia az idei hajózásra is megadatott.

A második az, hogy a X. számú különleges árszabály 2 pontja világosan kimondja, mikép Giurgevón alól nincs tarifa a gabonára. „Für Getreidesendungen von Stationen unterhalb Giurgevo nach Österreich-Ungarn behält sich die Gesellschaft die Fracht Bestimmung von Fall zu Fall vor.“ A mennyire én értesülve vagyok, e díjtétel a versenyviszonyokhoz képest, leggyakrabban egészen elengedtetik, de nagyobb 10 kr-nál soha sem volt, holott, pl. Karlovicz és Budapest közt — közel hasonló távolságok — 46 kr. ma is.

A harmadik végül az, hogy a kiviteli egységtételek igen gyakran távol állanak ettől. Budapest—Bécs 292 kilométer utja 56 kr-ra, 124 centime-ra van számítva, melyből 10% refakcziát levonva, 112 centime netto tétel marad, vagyis kilométerenként 4·3 centime, a refakczia levonása után is 3·8 centime valóban tulmagas tétel. Elismerem, hogy épen e tarifánál különös okok működhetnek közre, hanem akkor is bizonyíték annak az egységtételektől független szeszélyes megállapítására épügy, mint azon átviteli tarifák, a melyek szerint péld. egy Galaczból Passauba feladott gabonaküldemény Giurgevoig esetleg ingyen jő, onnan 25% rabattal, vagyis az ut negyedrészt, a magyar határig ingyen teszi, míg e másik szerint a magyar buza Budapestről Bécsbe annyit fizet, mint a vasutak tonnakilométer egységtétele.

Még egy megjegyzést kell hozzácsatolnom e kérdéshez. Felette bajos az összehasonlítás az egységtételek alapján, nemesak azért, mert a kilométer szám más, hanem azért is, mert az egyes tarifák egyes részletei aranyban számítvák, a rakodási illetékek, biztosítási díjak és szállítási adó hozzáadandó, különösen az első tétel pedig ezek között köztudomás szerint felette ruganyos tétel lévén, mely néha számittatik, gyakran egészen elengedtetik : továbbá a rabattok, refakcziák alkalmazásánál, eltekintve az egyes levelekben

adott kölcsönös kedvezményektől, felette nehezzé teszi a pontos kiszámítást és szembeszökőleg nehezzé az egységtételek keresését.

Maga a társaság azonban nem fektet nagy súlyt az egységtételekre, s fentebbi összeállításunk érdeke csak abban van, hogy mind a panaszok, mind a dicséretetek egyformán túlozva vannak, s a társaság újabb tarifapolitikája kétségkívül a helyes uton halad ugyan, de még mindig nagy út áll előtte; és pedig annál inkább, mert az átvitelben benne van mind a két hajózási nehézség: a Vaskapu és a gönyői folyamrész egyaránt, míg a kivitelben csak egyik. Ha tehát áll, — mint a hogy áll kétségkívül, — az az állítás, hogy a két nehézség, s különösen a Vaskapu teszi drágává a szállítást, akkor e drágaságnak épen a román gabona átviteli tarifáiban kellene nyilvánulni, — a hol pedig messze menő kedvezmények adatnak az alacsony egységtételek mellett, — s nem a magyar kivitelnél, mely a Vaskaput nem passirozza, s mely mégis drága!

IV.

Ezen helyzettel szemben alig lehet tagadni, miszerint a dunagőzhajózási társaság tarifapolitikája — bármennyire módosult is az javunkra, — még mindig nem felel meg azon igényeknek, a melyeket a hazai közérdekek szempontjából támasztanunk kell, s a melyek körülbelől azon kivánalomba foglalhatók össze, a melyek az osztrák-magyar államvasuttársasággal kötött szerződésbe felvételtek. Ezen, a szerződés 8 cikkének b), c) és d) pontjai alatt levő határozatok így szólnak az osztrák-magyar államvasuttársaságnál.

„b) Ha a társulat a magyar bevétel javára kedvezményes díjtételeket engedélyez, ugyanezeket a magyar kivitelnek is engedélyezni köteles olykép, hogy ugyanazon árucikk kivitelénél, ha az a társulat magyar vonalain ugyanoly távolságot fut be, a magyar vonal díjrészlete, illetőleg nagyobb távolságoknál az egységi díjtétel ne lehessen magasabb, mint a bevételnél.

c) A temesvár-orsovai vonalra nézve kibocsátott engedélyokmány 24. §-ának a magyar és román forgalom közti tarifa-képzési viszonyra vonatkozó elvi határozata olykép fog alkalmaztatni, hogy a román gabona és örlemények bevitele oly összdíjtételek szerint eszközöltessék, melyek a gabona és örleményekállításánál Magyarországon alkalmazásban levő helyi díjszabás elve és rendszere

alapján eredményeztetnek; azon megszorítással azonban, hogy a román gabona és őrlemények szállításánál ne alkalmaztassék alacsonyabb egység-díjtétel a Budapest és Orsova közötti állomásokra. Marcheggtől a helyi díjszabás rendszere szerint felállítandó díjtételekből eredményezett egységtételek átlagánál; ugyszintén *a román termények átvitelénél ugyanazon díjképzési rendszer fog alkalmaztatni, és az átviteli díjak egységtétele nem lesz alacsonyabb, mint a Budapesten alóli állomásokról ugyanazon kiviteli viszonylatban fennálló díjtételek egységátlagá.*

A mennyiben a magyarországi termés és szállítási viszonyok a megelőző b) és a jelen c) pont alatti határozmánytól eltéréseket indokolnának, ilyenek a m. kir. kormánytól esetről-esetre kikérendő engedély alapján érvényesíthetők lesznek.

d) Az egyrészt Budapesten át, másrészt Budapestre és Budapestről képzett tarifák közt netán fennálló különbözetek kiegyelítése végett, a társulat a megtörött forgalmat visszatérítés útján a direct kiviteli tarifák tételeiben köteles részesíteni, ha az illető küldemények saját tárházából vagy valamely nyilvános tárházból továbbíttatnak. A magyar ipar támogatására továbbá ezen visszatérítések nyers termény és feldolgozott készítmény, például gabona és liszt, gabona és szesz között is érvényesítendők, a mennyiben a visszatérítés ezen módját az illető czikkekre nézve saját vonalaikon a m. kir. államvasutak is alkalmazzák.

A kormány és társulat közt e részben esetről-esetre létrehozandó megállapodásokhoz képest, hasonló kedvezmények lesznek nyújtandók a vidéken felállítandó nyilvános tárházaknak is.

Ezen határozatokban világosan biztosítva van a román provenientiájú árakra nézve a behozatalnak nem olcsóbb volta a magyar kivitelnél, biztosítva van az átviteli egységtételek alkalmazása a magyar kivitelre, s biztosítva van a megtörött forgalom kedvezményezése: tehát azon három főérdek, a mely az országos gazdasági egyesület emlékiratában hangsúlyozva volt, s így körülbelől mindaz, a mit tarifalis tekintetben bármely közlekedési vállalatnál követelni érdekünkben áll. Igaz, hogy a határozatok által nem állítatik fel egy fix tétel; de e fix tétel felállítása a folyton változó conjuncturák között alig kívánatos és lehetséges; a vasutaknál a maximális tételek tekintetében szerzett tapasztalatok után bátran mondható, hogy ezélra sem vezető; — míg más oldalról így az

arány meglévén oldva, jogosan lehet feltenni, hogy rajtunk át benünket ruináló verseny nem fog vezetetni, mert hisz ugyanazon egységtételek mellett a geographiai közelség teljes előnye meg fog lenni részünkre, mely már 1000 kilométer mellett és tonnakilométerenként 2 ct. egységtétel mellett tonnánként 20 frank, métermázsánként 2 frank = 94 krajczár különbséget eredményez. Ennél fogva erősen megvagyok győződve, hogy ily határozatok elfogadása a dunagőzhajózási társaság részéről a nehézségeket teljesen megszüntetné s érdekeinket teljesen biztosítaná.

Mert meg kell közbevetőleg jegyezni azt is, hogy a társaságnak fentebb részletezett mai jogviszonyai közt még a jelenlegi — aránylag kétségkívül kedvező — helyzet sem biztos. Egyáltalán nincs biztosítva a hazai termelő közönség arról, ha vajjon új conjuncturák esetén nem fog-e ismét a régi tarifaalap felélesztetni s a verseny, vagy más nyomás nem fogja-e a régi mederbe terelni az áramlatot? Bármennyire elismerjük is az igazgatóság jóakarátát ma, s bármennyire bizunk is a vállalat élén álló jeles egyének belátásába, melyszerint Magyarország minden megkárosítása előbbutóbb, de közvetlenül megboszulja magát a főleg magyar üzletéből élő vállalaton is : egyáltalában nem vagyunk biztosak abban, vajjon nem fog-e ezen felfogás más iránynak adni helyet? Ezen tekintetben biztos, positiv megnyugtató biztosításra van szükségünk és e megnyugtató csakis ilyenemű határozatoknak kötelezettségszerű kimondásában volna elérve a társaság részéről.

Már most azonban halljuk meg az ellenvetéseket is, melyek nem kevés súlylyal bírnak.

A hajózási üzlet kétségkívül más természetű a vasuti üzletnél. A vasuti üzlet versenyvállalatai vasutak, a melyek hasonlóan nyilvános eljárás alá vannak vetve. A hajó versenye a vízi út, mely szabad. Itt a fix tarifáknak nincs jogosultsága, majdnem nincs értelme sem. Egy magán hajó az üzlet viszonyai szerint szállít, így a középduván átlag elfogadott tétel vontatásért 0·64, az uszályért 0·36, összesen 1 kr tonnakilométerenként; de ez távoiról sem valami fix tétel, a viszonyok szerint lemegy 0·70, s felmegy 1·20 krra is. Egyes alku, nyílt üzlet annak természete, melyet ellenőrizni egyáltalán lehetetlen. A hol a versenyfelek üzletét nem lehet szabályozni : ott fix, megmásíthatlan tételekhez kötni az egyik — leg-

nagyobb vállalatot, — valósággal igaztalan, nehézkes és czélhoz nem vezető eljárás.

Ha még ezen ellenvetésre lehetne is jogosan válaszolni azt, hogy a lokális verseny igenis áll a folyó mindhárom szakaszán, t. i. a Gönyő feletti, a Gönyő és a Vaskapu közti, s a Vaskapu alatti vonalrészen egyenként; de nem áll az egészen, s így nem áll a román gabona exportjára nézve: de nem lehet szemet hunynunk a tengeri versenyre, mely a Szulina megnyitása óta folytonosan előbbre nyomul, s a mely szintén szabályozatlan, — tisztán a conjuncturák szerint esetről-esetre megállapított — viteldijaival a legnagyobb versenyt fejtí ki az Aldunán, tehát épen azon a helyen, a hová irányozvák szemeink.

Nem akarok ez alkalommal a tengeri verseny erejéről szólni. Ismételve foglalkoztam azzal más alkalmakkal. Csak azon tényt hozom fel, hogy a román gabona kivitele ma is főleg a tengeri utat keresi fel; hogy a buza 81 millió frank értékéből 17 millió, s a tengeri 67 milliójából 15; az árpa 15 milliója értékéből 1.800,000 frank érték veszi a hivatalos statisztika szerint felénk útját, a többi a tengeri utat keresi fel. Csak azt említem fel, hogy az angol vas, — visszzállítmányképen küldetve Angliából — Giurgevóban versenyez. Csak azt említem fel, hogy maga a cardiffi köszénbányatársulat 15 hajót foglalkoztat, melyek Romániába köszénet szállítanak, még pedig métermázsáját 2 frankért, nagy raktárokat állítva ott; úgy hogy az angol köszén a steierdorfi köszénnel, mely utóbbinak jósága pedig 28%-kal nagyobb, mint a newcastleié, ma már Giurgevón versenyez. Csak azt említem fel, hogy a gabona kivitel visszzállítmányakép az angol ipar már előzőnlte Romániát, s hogy a szulinai forgalomnak csak 9% része esik lobogónkra, daczára a dunagőzhajózási társaság rendes galacz-odessai járatainak.

E verseny nagy hordereje megítélésénél nem szabad elfogultaknak lennünk. A dunagőzhajózási társaság maga nyíltan bevallja, hogy 1864-ben az év első hónapjaiban — a magyar rosz termés folytán — nem kevesebb, mint 1.189,095 mázsa gabonát hozott fel Romániából. A társaság hivatalos nyilatkozata szerint 1879-ben 870,817 métermázsát hozott be és át rajtunk körülbelől egyenlő megosztással, felét hozzánk, felét nyugotra Romániából és Bolgárországból.

A kérdés, mely önkényt felmerül e hatalmas versenynyel szemben, az : vajjon lehet-e ezt szabályozni egyoldalulag? Kétségkívül : nem. A tengeri verseny áraival kell neki versenyeznie, mert az eladó egyáltalában nem törődik azzal, hová megy áruja, hanem tisztán csak azt nézi : mennyiért adja el helyben? Miután pedig a fogyasztóig való szállítás költsége kell, hogy a fogyasztó piacz árába betudassék, s az eladási ár az eladó piaczon, a vevő piaczok és a szállítási árak versenyéből alakul : az aldunai gabonára nézve a dunagőzhajózási társaság bizonytalan tételű versenyektől függően : reá nézve fix, mozdíthatlan árszabálylyal jelenni meg, teljesen egyértelmű volna azzal, mint e versenyben megjelenésről lemondani némely esetekben, s miután e szállítás teszi jövedelmezőségének főtenyezőjét, nem volna ily körülmények közt indokolva rendes járatainak fentartása sem.

Vegyünk egy gyakorlati példát. Ha a buza ára pl. 20 frank Galaczon, ez a 20 frank ár képződik egyrészt a Galaczon megjelenő eladók, főleg azonban — mivel Románia kivivő állam, — a vevők versenye által. E versenyben tehát szerepelnek — figyelmen kívül hagyván az eladókat — a fogyasztó piaczok áruja és a Galacztól odáig szállítás költségei. Ha Liverpoolban péld. 22 frank a buza ára, akkor a szállítási ár legfeljebb 2 frank lehet; és megfordítva, ha a liverpooli buza ára 20 frank és a szállítási ár 2 frank, Galaczon 18 franknál többet érte nem fog adni senki.

Ily körülmények közt jelenik meg egy másik piacz : pl. Passau. (Gyakorlatilag másként áll a dolog, mert előbb jelent meg Passau, s csak később, a Szulina megnyitása után Liverpool : de a következtetés egy és ugyanaz). Ez esetben — ismét nem véve tekintetbe a kínálat versenyét : két eladási ár + két szállítási ár fog egymás közt versenyezni. Ha pl. a passauai vételár 16 frank, és a szállítási ár 3 frank, úgy Passau lesz nyertes; megfordítva Liverpool. Az összvételár — beleértve a szállítási költséget is — versenyez az eladási piaczon; és ily viszonyok között szembeszökő, hogy a szállítási árak leszállítására javára válik a fogyasztónak, kárára a versenyző vevőnek, melynek vagy vételárát kell felemelnie, -- a mi a minden oldalu verseny miatt nem lehet, -- vagy kivonulni a piaczról, a mely esetben természetesen elveszti az összes szállítást, vagy versenyezni kell a szállítási ár leszállításában.

Ez az oka annak, hogy a galaczi ár és a galacz - passau

vitelbér szükségképen megéri a tengeri út versenytől függő olcsóbb viteldijakat. Mennél olcsóbb a tengeri szállítás Liverpoolba, annál magasabb a galaczi ár és annál alacsonyabb a tengeri uttal versenyző díjtétel. És bármennyire igaz is az ár nivellirozásokról szóló theoria, az mégis a természetes vagy mesterséges (az előbbi péld. a geographiai távolság, az utóbbi péld. vám), akadályok nyomása alatt áll; mennél jobban tűnnek el ezek, annál szabadabb a természetes processus. Kétségtelen, hogy a közelebbi termelők — ez esetben Magyarország — hasznára jelentékenyen magasabbak volnának a passauai árak a román verseny nélkül: de az is igaz, hogy a román verseny főleg a tengeri szállítás által istápoltatik még azon latitude-on belől is, melyet az árak nivellirozás tendenciája megenged. Mivel pedig ezen versenyt szabályok közé szorítani egy teljesen szabad versenyző féllal szemben annyit jelentene, mint a versenyt csak esetlegesen — ha t. i. az eladási és vételi piaczarak egymáshoz megfelelően viszonylanak — tenni lehetővé; ellenkező esetben pedig az összes szállítás a tengeri utra megy; hozzáadva a megszokás előnyeit, s egy csak kivételesen lehetséges üzlet nehézségeit, egyértelmű volna ez üzlet problematikus voltával, a melylyel szemben aztán a rendes járatok fentartásának rentabilitása méltán kétségbe vonható volna.

V.

Mielőtt azon kérdésre igyekezném feleletet adni: vajjon megengedhető-e érdekünkben az, hogy az Aldunáról visszavonuljon a dunagőzhajózási társaság, egy pár felvilágosító megjegyzést kell tennem.

Az első az, hogy azon esetre, ha az átvitel egységárai alkalmaztatnának a magyar kivitelre is, az egységtétel megállapítása a legnehezebb feladatok egyike volna. Ugyanis vagy oly magasra volna felveendő, hogy a magyar forgalom jelen rentabilitása fennmaradjon s ez esetben esetleg az aldunai forgalom veszne el a verseny nyomása alatt, vagy oly alacsonyra, mint ez utóbbi, s az esetben esetleg a magyar vonalok többlete volna veszélyeztetve. Minden esetben tehát az egységtétel megállapítása oly tojástáncz volna, a mely azon felül, hogy a szabad, tengeri verseny hatásának kitett

üzlet természetének, mint fentebb részleteztük, meg nem felelné; — a legérzékenyebb veszteségekre adna igen könnyen okot.

A másik az, hogy az Aldunán ugy is nagy verseny készül a dunagőzhajósi társaság ellen. A bolgár-orosz gőzhajózási vállalat komoly aggodalmakra ad okot nemcsak közgazdasági, hanem egyúttal politikai okok miatt is, különösen összefüggésben a Kilia-ág hajózhatóvá tételével, a mely — mint tudjuk, — Londonban végleg elfogadtatott. A bukaresti parlament elébe most, a legutolsó napokban terjesztetett egy törvényjavaslat egy hajózási vállalat iránt a kormány részéről. E törvényjavaslat kötelezné a kormányt, egy egyelőre 16 millió frank tőkével (a kötelezvények a szükség mérve szerint bocsáttatnának ki) alakuló gőzhajózási vállalatnak adómentességen kívül 40 éven át évi egy millió frank subventiót adni. Hogy ezen javaslat éle is a dunagőzhajózási társaság ellen van irányozva, az szembeszökő; s hogy a Dunakérdésben elfoglalt politikai álláspont nyomása alatt Bukarestben elfogja azt fogadni a törvényhozás, az is világos. Mindkét vállalat közgazdasági hordereje a tenger felé gravitál; tehát tisztában kell lenni az iránt, hogy mindkét vállalat ellenünk emeli a versenyt, s hogy mindkét vállalat épen a fentebbiek szerint, még súlyosbitani fogja a román gabona versenyével szemben is a helyzetet.

Valóban a Dunagőzhajótársaság az Aldunán felette súlyos napoknak néz eléje. Rózsás eddig sem volt helyzete. Ha volt oka és joga alaposan panaszkodni azon vexatorius eljárás felett, a melylyel karópénzek s más ilyen czimek alatt üldöztetik itt bent, százszor több oka volt és van panaszkodni Románia eljárása felett, mely az 1875-ki vám- és kereskedelmi szerződésben kikötött feltételeket hol csak kijátsza, s mindenféle ürügyek alatt megnyirbálja, hol pedig minden ürügy keresése nélkül egyenesen nem respektálja; és még inkább Bulgáriáé felett, a mely nemzeti öntudatát az idegen társulat felett a legérzékenyebb módon gyakorolja; és talán mindenek közt nem a legszelidebben a közös külügyi kormány ellen, a mely minden — ugyis jelentéktelen — politikai tényező hatását talbecsülvén, a közgazdasági érdekek megvédésére, s ezzel együtt a közgazdasági sérelmek orvoslására, elég figyelmet nem szentel; s e fontos érdekeket igen gyakran politikai — még így sem valószínűsíthető — célzatoknak áldozza fel.

Igy a kiszorítás igyekezete az Aldunán megvan, s ez igyeke-

zethez jelentékeny mértékben hozzájárulna oly kötelezettség, a mely fix tételekhez kötné a tengeri szabad versenynyel szemben a dunagőzhajózási társaság szabad mozgását.

Azt gondolom, nem kell sokáig illusztrálnom a tételt, hogy az Aldunán fentartani lobogónkat s ezzel együtt a rendes járatokat, szembeszökő, komoly érdekeink vannak.

Abban a pillanatban, a melyben elejtenők ezen részét hazai közgazdaságunk programjának, megtagadnók Széchenyi politikáját; melytől, valahányszor eltértünk, — fájdalom, nem ritkán állott be ez eset, — mindannyiszor nagy mértékben megbántuk. Ha van jövőnk valahol; az csak kelet felé lehet. Ez oly axioma ma már, melyet elég kimondani, és felesleges bizonyítani.

Ettől eltekintve is azonban, felette fontosak a tényleges közgazdasági érdekek már ma is, — a politikaiakra nem akarok reflektálni, — a melyek a keleti összeköttetés ápolására utalnak bennünket. Maga az, a mitől annyira félünk, a román gabona behozatala, igen gyakran felette áldásos reánk nézve. Nem akarom nézeteimet indokolni bővebben e tekintetben, sem a szabad gabona-behozatal tárgyában fennálló meggyőződésemet ujjalag kifejteni: csupán a budapesti gőzmalmok román gabona szükségletére utalok, a mely rossz termés idején egyedüli menedéke malom iparunknak. De más oldalról exportunk is felette élénk ma is az Aldunára. Az 1881. évi juliustól 1882. évi júniusig letelt egy év alatt a magyar kivitel az országos statisztikai hivatal feljegyzései szerint 7.006,496 frt volt Románia s 3.461,227 frt a Balkánfélsziget felé; főleg kerti termények, italok és eledelek, szőtt és kötött áruk, fa-, üveg-, csont-, agyag-, fémárúk stb.-ben. (Természetesen, még sokkal jelentékenyebb ennél a monarchia kivitele, mely 51 millióra is felmegy). Ily forgalmat magára hagyni nem lehet; és pedig nem lehet annál inkább, mert igen súlyos megpróbáltatásoknak néz így is eléje. Lépten-nyomon veri kifelé a tengeren érkező angol áru, mely már legközvetlenebb közelünkbe is felhozza versenyét; és nem lehet semmi kétség benne, hogy olcsó export tarifák nélkül, — a melyek viszont a vissz szállitmány megnyerését lehetővé tevő szabadabb mozgás nélkül lehetetlenek, — teljesen kiveretünk onnan.

Az okoskodás láncolata tehát a következő:

Az Aldunán felette fontos közgazdasági és politikai okok nemcsak a monarchia érdekei, de specifikus magyar érdekek is követelik

ottmaradásunkat. Ez ottmaradás feltétele erélyes támogatás és a tengeri versenynyel szemben megfelelő szabad mozgás engedélyezése e versenyző vállalat részére a behozatalban, s így lehetségesítése olcsó export tarifáknak a kivitelre nézve az Aldunára.

Ezzel szemben áll a termelő közönség érdeke, a mely a következő :

Az olcsó szállítás belföldön fejlesztethető lévén a Vaskapu és Gönyő közt levő verseny által, sőt részben el lévén érve már most is, kívánjuk az olcsó export tarifákat nyugot felé s mindenekfelett azt, hogy az eddig általunk elfoglalt piacokra tehát sem hozzánk, sem rajtunk át ne hozassanak tulságos olcsó áron versenyfeleink, hanem a geographiai távolság-különbözet teljes előnyét élvezhessük mi.

E két felfogás tagadhatlanul ellentétben áll egymással. Teljesen elismerem az olcsó kiviteli tarifák szükségét kelet és nyugot felé egyaránt. A vállalat szempontjából talán igazolva lehet, de a dolog természetéből egyáltalán nem folyik, sőt azzal éles ellentétben van az a körülmény, miként ugy kelet, mint különösen nyugot felé a hajózási tarifák majdnem ugyanazon magasságuak, a hol vízi verseny nincs, mint a vasutaké; s a dunagőzhajózás rendszeren csak követni szokta a vasutak tarifáit lefelé, a helyett, hogy azokat kényszeritené a versenyre. Nem látom természetesnek pl. Turn-Szeverin és Budapest közt tonnakilométerenként régebben a 3·89, ujabban a refaktia leszállítása mellett is 3 centimeos egységtételt tonnakilométerenként, a mikor ugyanezen relációban pl. az osztrák államvasut-társaság a turn-szeverini, passau relációkban csak 3·85, az Erzsébet vasut csak 3·79 centimeot számít; sem a budapest-bécsi tonnakilométerenként (a refaktia levonásával) 3·8 ct. díjtételt, midőn a vasuton ennél olcsóbb tétel éretik el a fentebbi esetben. Egyáltalában tény az, hogy normalis körülmények közt a vízi ut, mint legolcsóbb kell, hogy regulatora legyen a forgalomnak, és semmi esetre sem csak a vasuti tarifákat kövesse lassan, mint a hogy azt teszi kétségkívül mind lokális, mind magyar-nyugoti tarifáiban a dunagőzhajózási társaság.

Más oldalról azonban a román árukra nézve — tekintettel a fentebb elmondottakra — aligha lesz a társaság hasonló helyzetben az osztrák-magyar államvasuttársaságéval, s ép ezért a vasutaknak folytonos ingert ad hasonló eljárásra; bátorítja, sőt kényszeríti a vasutakat arra, hogy hasonló eljárást kövessenek, mert hiszen

különben elvesztik egész üzletöket, őket kötvén a kormány, míg ellenfeleik szabadon rendelkezhetnek. Ily módon tehát vagy a vasutak károsodása, vagy a verseny-korlátozási cél veszélyeztetése bizonyos. Míg, ha a dunagőzhajózási társaság hasonló helyzetet foglalna el, a nehézség maga-magától szünnék meg.

Ép itt van azonban a kérdés magva.

VI.

A megoldási módok közt az első egy versenyvállalat teremtése.

Kétségkívül kissé merésznek látszik ez eszmét előtérbe tolni ma, midőn a versenyvállalatok szomorú sorsa a Dunán köztudomású. Mily okok buktatták meg a három kisebb társaságból egyesült első magyar gőzhajózási társaságot: messze vinne annak fejtegetése. A történet kétségkívül tanuságos mindenkire nézve; de tanuságos volna különösen az újonnan alakulandó versenyvállalatra. Azt kétségkívül meg lehet tanulni belőle, *hogy nem kell adminisztrálni*; hogy a személyforgalom nagyon drága fényűzés kisebb társaságra nézve; s hogy végül függő adósságot csinálni könnyű, de a megfizetés végzetes lehet.

Hanem abban téved akárki, ha azt hiszi, hogy versenyvállalatot alapítani teljes képtelenség. Sokkal kevesebb áldozattal az állam részéről, mint a mennyibe a dunagőzhajótársaság került az államnak, lehet oly virágzó vállalatot előállítani ma. A mi eddig kísérlet történt, az igaz, hogy nem sikerült; hanem ezen kísérleteket nem is támogatta az állam: sőt köztudomású dolog, hogy a magyar társaság bukásának legalább közvetlen oka a magyar államkincstár volt. Már pedig kétségtelen dolog az, hogy a dunagőzhajótársaság is a monopolium, s később a garancia, tehát az állam támogatása által lett azzá, a mi. Ezen erősödött meg; ily módon kezdhette meg és folytathatta azon leirási rendszerét, a mely mai hatalmának főforrása.

De vegyük fel az esetet, hogy az állam versenyt akar a dunagőzhajótársasággal. Első sorban ott vannak vasutai, a melyeket, mint egységes hálózatot használhat fel. Ezen hálózat nagy versenyerő, s a dunagőzhajótársaság nagyon hamar megérezné a verseny nyomását. Nem valami sok ugyan, a mit eddig tett; de hiszen nem is tehetett. A fő versenyvállalat, az osztrák-magyar államvasuttársas-

ság sokkal szorosabb viszonyban állott hozzá, semmint — akár létezett, akár nem az a mythikus kartell, — komoly versenyt támasztott volna. Így lehetett nekik uralkodni. De ma más a helyzet. Egy kartellt kénytelen volt a magyar államvasuttal kötni, s az osztrák-magyar államvasuttársaság tarifapolitikája is lényeges változáson ment át. Végül a berlini tarifa-egyezség határozottan kimondotta, hogy a combinált tarifákban a vízi ut jövőre ne favorisáltassék a vasutakkal szemben.

Mindezeknek nagy horderejök van a dunagőzhajótársaság helyzetére nézve. Hiszen azon tonnakilométerenként 4 ct.-os díjtételnél, a mely ma a kiviteli relációkban el van fogadva a vasutak részéről, nem sokkal alacsonyabb az ő tényleges díjtételek. Semmi kétség ugyan, hogy ők e tételeken jelentékenyen szállíthatnak még lefelé; s a felett nincs kétség, hogy az ő tételeik csak azért ily magasak ma, mert a vasuti verseny tovább nem kényszeríti; de ha a kiviteli relációkban a vasutak részéről elfogadtatnék pl. az Erzsébet-vasut 3·4 ctos tétele, akkor a dunagőzhajótársaság is kénytelen volna lejobb szállítani, míg a mostani viszony helyreállana, s lehet, hogy e leszállításban odaveszne a részvények jövedelmének egy, vagy másfél százaléka. E nagy veszteség pedig könnyen bekövetkezhetik; és mindenesetre óhajtjuk a termelő közönség s a hazai közgazdaság nevében, hogy mihamarabb bekövetkezzék.

Az sincs kizárva, hogy az állam szárnyai alatt egy versenyvállalat keletkezzék a Dunán. Azon tárgyalások során, a melyek a képviselőház közlekedési bizottságában a láncz engedélyezése tárgyában folytak, nyilvánvalóvá lett az, hogy a mai dunagőzhajózási társaságnak a láncz nem fog odaadatni. Szakértők különféleképen evaluálják a láncz forgalmi értékét, felviszik a szállítási önköltség 30%-ára is a Duna folyása mellett. A magam részéről sohasem hallottam 5%-nál kevesebbre becsülni. Ha már most a láncz-le rakáson felül a hajók modern szerkezete által teendő megtakarítást is evaluáljuk, melyet rendszeren szintén 25—30%-ra tesznek, de a melyet csak 10%-kal akarok felvenni a számításba, s végül még 5%-ot hozzáadok a kisebb igazgatási költség kifejezéseül, — mert tudvalevőleg a dunagőzhajótársaság adminisztrációja felette drága és luxuriosus, — az új vállalat az önköltségnek 20%-nyi, tehát egy ötöd-résznyi megtakarításával lépne életbe, versenyezni a régivel. Ez elég praecipuum a másik vállalat felett, az állam segélye nélkül is,

Hanem az állam különös segélye is igénybevehető. Látjuk, mit tesz Románia. Gabnakiviteli érdekeink felette fontosak arra, hogy áldozatot hozhassunk esetleg érte. Ha 30 milliót tudott Magyarország áldozni a budapest-zimonyi vasutra, mért ne áldozhatna egy versenyvállalatra a Dunán? Ily áldozat által kétségkívül urai lennénk a Dunának, s a dunagőzhajózási társaság még sokkal erősebb napoknak volna kitéve nálunk, mint az Aldunán lesz. Az állammal még nem próbált versenyezni a társaság, s matematikai bizonyossággal lehet állítani, hogy e versenyben a győztes az állam lesz; mint a hogy sokkal nehezebb viszonyok közt, sokkal nagyobb erők ellen, és sokkal nagyobb áldozatok után végre győztes lett a vasuti küzdelemben is.

Ez annyira természetes, hogy állításomat bővebben igazolni nincs semmi szükség.

(Gr. Károlyi Sándor „Terménykivitelünk és a vízi utak“ című művében *) azt az ajánlatot teszi, hogy rakassék le a sodronykötél Bezdántól Dévényig, szereztessék be 20 láncgőzös egyenként 150 lóerővel, 100 vas- és 50 uszályhajó, és abban az esetben, ha az osztrákokkal az osztrák lánc használatára nézve megegyezni nem lehetne, 20 darab 300 lóerejű gőzös a Dévény és Passau közt netalán szükségesnek mutatkozó hajózási szolgálatra. Ezeknek összes befektetési költségét ő 9.400,000 forintra teszi, a mely összegnek kamatozására 7°/_o-kal 656,000 forint kellene; úgy hogy a vízi adó 4°/_o-ra felemelése (akkor csak 2°/_o volt) s a magánosok hajóira is kiterjesztése fedezné a kamatot, (mely ma az olcsóbb pénz miatt ugy is kevesebb volna) sőt a törlesztést és leírásokat is.

Nem lehet szándékomban e számítást bővebben illusztrálni: csak annak bebizonyítására hozom fel, miszerint a dunagőzhajózási társaság egyáltalában nem oly biztos minden verseny ellen, mint talán itt-ott képzelik, hogy ellenkezőleg aránylag nagy áldozatok nélkül igen nehéz napokat lehet reá hozni; a mely esetben biztosítjuk magunknak a lehető legolcsóbb viteldijak elérését eladási piacraikra, emancipáljuk magunkat egész odáig, a meddig a keres gőzösökkel el lehet jutni, minden befolyás alól, sőt a paralell vasutak ellenében a legüdvösebb és a legjótékonyabb versenyt fogjuk életre hívni.

*) Lásd : Nemzetgazd. Szemle 1880.

Nem akarok egy oldalú lenni, és nem akarok szemet hunyni a nehézségek előtt, a melyek ezen módozat ellen is önkénytelen felmerülnek előttem.

Az egyik az, hogy az állam nehezen gyakorolhatja a hajózási üzletet s a társaságokkal szemben bajos a helyzet; az ellenőrzési apparatus nehézkes, nem felel meg a vízi verseny gyors természetének stb. A másik az, hogy az állam pénzügyi helyzete egyáltalán nem bátorító ily ajánlatok tételére; magán vállalkozók pedig megfelelő biztosítások, bármi czimen adandó drága boni nélkül nem mennek be ily lépésbe. A harmadik az, hogy ily nyomás által a dunagőzhajózási társaságot, egy fényes és virágzó vállalatot tenénk tönkre, vagy legalább ingatnánk meg alapjaiban, a mi semmi esetre sem lehet kívánatos állami érdekekből. A negyedik végül az, hogy az ily módozat által megnyernők a kivített ügy, a hogy nyugotra, de keletre nem; sőt a dunagőzhajótársaság is igen könnyen alkalmazhatná innen kiszorult uszályait nem a Tiszán, de az Aldunán csinálni üzletet, és ez esetben a román gabonának olcsó behozatala és még olcsóbb átvitele, sokkal nagyobb mértékben folyna, mint ma. Ennek megakadályozására pedig nincs módunk, mert verseny által lehet olcsóbbá, de nem lehet drágábbá, vagy egyenletesebbé tenni a tarifa-rendszert.

Elismerve tehát azon igazságot, hogy erős és hatalmas verseny képzelhető — és pedig a célhoz képest nem is valami tulságos áldozatok mellett — a dunagőzhajótársasággal: véleményem az, miszerint e verseny csakis utolsó eszköz gyanánt alkalmaztassék; csak akkor, ha az őszinte, tartaléktalan együttműködés lehetőségének minden reménye elveszett.

De akkor aztán nagyon természetes, a nemzeti méltóságnak s a tárgy fontosságának teljesen megfelelő egész erővel.

VII.

A mostani feszült helyzet mindkét oldalon elfogulatlan vizsgálatot igényel.

A termelő közönség érdekében, — mint fentebb érintettem — az igazgatásnak más módja, de különösen a kiviteli tarifák biztos és olcsó volta fekszik az átviteli egységárak alapján.

A mi az igazgatás kérdését illeti: az szembeszökő, hogy az igazgatóság természetes helye Budapesten van. Széchenyi egész

működéséből lehet következtetni, hogy ő azt mindig úgy kontemplálta.

Elég legyen egy bizonyítékot hozni fel. Egy a „Hazai s külföldi Tudósításokhoz“ 1836. jun. 25-ről épen a dunai hajózás tárgyában a Zrinyi hajón tett aldunai utazása alkalmából Orsováról intézett levelében panaszkodva néhány rendetlenség felett, így szól:

„Ily zavarok felette búsitók s azokon másképp gyökeresen nem segíthetni, mint az egész ügynek rendszeres elintézése által, mihez kiképzett *egyesítő központ* legelső feltétel. Se hajóskapitányaink, se erőművészeink, se derekas és elég számú hajóseembereink nincsenek a honban; s ebben is, mint sok másban, a külföldnek adózói vagyunk; a téli fagy viszont 2—3 hónapig rabhá tesz, mi ránk nézve ha nem is nagy szerencse, leghasznosabbra fordítható, ha tudniillik medveként a havakat mély lelkesedéssel el nem aluszsuk, hanem hajósnépünket azok alatt organisáljuk s hazánkfiait a szorgalom és becsületes kerestetnek ezen új ágára nevelgetjük, kimiveljük. De ehhez megint s mindenekelőtt *központ kell, melyet, remélem.* — minthogy én annak felállítására csak úgy kívánok vállalkozó lenni, ha senki más nem akar — *Pest városa kezeiből soha sem fog kibocsátani többé.*“

Világos e sorokból Széchenyi tendenciája, mely annyi más egyéb közt, a hajózás tekintetében is központtá óhajtotta tenni a még akkor igazán gyermekkorát élő fővárost.

De a dolog természete is így mutatja. A társaság maga határozottan kimondja, — hogy mást ne emlitsünk, magában az ötven éves jubileum alkalmával kiadott „Denkschrift“-ben — ismételve, hogy üzletének, prosperálásának sulypontja Magyarország. Érdekei tehát Budapestet, mint fő üzleti emporiumát jelzik természetes székhelyének. De üzlettechnikai szempontból is itt van sulypontja. Itt van óbudai hajógyára, itt vannak kőszénbányái, itt van az általa üzletben tartott vasut. Hasonlíthatlanul több teendője van a magyar, semmint az osztrák kormányynyal. Sőt műszaki tekintetben és geographiailag is ez a középpont. A Középduna közepe, a Vaskapu és a gönyői folyamrész közt oly természetes központ, a melyet választana hasonló viszonyok közt, minden habozás nélkül bármely vállalat. Csakis az, hogy a társaság kezdetekor az Aldunára nem gondoltak, s hogy később Magyarország önálló léte szünetelt, fejtí meg a bécsi központot, de annak 1867-ben meg kellett volna változnia.

Semmi kétségem sincs felette, hogy ez volna a leghelyesebb s az összes igényeket legjobban kielégítő megoldás, mely semmi új terhet nem háritana a társaságra, megfelelné teljesen a magyar igényeknek s a mellett a természetes központ félreismerhetetlen előnyei folytán jelentékenyen javítaná és olcsóbbá is tenné az adminisztrációt. Semmi kétségem sincs továbbá a felett sem, hogy ezen átköltözés utoljára is meg fog történni. Meg fog történni egyszerűen azért, mert természetes, s a fejlődés — bármennyire nehezítik is azt mesterséges viszonyok — végre is mindig a természetes mederbe tér vissza. Egy vállalat igazgatósága pedig mindig csak ott van természetes helyén, a hol érdeke legtöbb, s hol üzlete leginkább szemei előtt van, s a hol keresi prosperálásánál jövőjét. A dunagőzhajózási társaságra nézve e hely kétségkívül Budapest, s így nem lehet kétség benne, hogy külsőleg is Budapest lesz idővel a vállalat fősúlypontja, s a természetes nehézkedéssel szemben nem lesz örökké fenttartható a csupán kicsinyes és mellékes kifogások, politikai hátsó gondolatoktól, és a szenvedély elvakultsága által indokolható jelen helyzet.

Félek azonban tőle, hogy a társaság societarius viszonyai szerint ma Bécsben székelő társaság lévén s így osztrák illetőségű, az osztrák kormány ismét politikai okokból megtagadná ezen átváltoztatástól engedélyét, a vállalat pedig az ez esetben egyedül nyitva álló liquidálás és újra alakulás útját kényelmetlennek és költségesnek találná.

Ily helyzettel szemben nincs más út, mint azon dualistikus szervezet, a mely az osztrák-magyar államvasuttársaságnál lépett a régi helyére, s a mely kétségkívül minimuma annak, a mit az 1867 óta megváltozott közjogi helyzet természetes folyományaul alku útján kívánhatunk, miután külön üzletigazgatósághoz minden alku nélkül is jogunk van. E dualistikus szervezet jogilag egyáltalában nem ütköznék és tényleg is nehezen ütköznék komoly nehézségekbe Bécsben; és más tekintetben is megnyugtató volna.

Azt az ellenvetést szokták bizonyos oldalról ezen szervezés ellen felhozni, hogy ha a dunagőzhajózási társaság külön igazgatóságot állítana fel Budapesten, akkor a dolog természetes következménye szerint hasonló külön igazgatóságot követelne Belgrád, Bukarest és Ruscsuk, miután ezen államok nem lehetnek még annyira sem kielégítve a bécsi igazgatóság által, mint a magyar érdekek.

Ezen felfogás azonban nézetem szerint teljesen téves. A dunagőzhajózási társaság részvénytársaság, s mint ilyennek nemzetisége az 1857. évi dunahajózási okmány 11. §-a értelmében a székhely szerint határoztatik meg. E székhely a monarchia határain belül esnék mindkét esetben, s így a vállalat helyzete egyáltalán nem esnék semmi változás alá sem kifelé, ha idebent két igazgatósága volna is; annyival inkább, mert a megújított vám- és kereskedelmi szövetség 7. §-a értelmében a monarchia határain tul az osztrák-magyar tengeri lobogó huzatik fel, s így a dualismus láthatólag is kifejezésre jut. Az által tehát, ha egy *belkörü* intézkedéssel a társaság szükségesnek találná a bécsi mellett egy budapesti igazgatóságot létesíteni: ez *kifelé* bizonyosan nem alterálná a társaság helyzetét. E belkörü intézkedéshez a dunahajózási okmány értelmében nincs másnak hozzászólása. Hiszen, ha a parti államok mindegyikének joga volna ily külön igazgatósághoz: ép oly jogosan követelhetné azt most is; és ha a társaság megtagadja — a mint hogy meg is tagadhatja — most, ép ugy megtagadhatja jövőben is; mert hiszen azon tény, hogy esetleg Budapesten is állittatik fel egy igazgatóság, egyáltalában nem változtatja a jogi helyzetet s nem teremt új jogokat az aldunai államokra nézve.

Különben is ismételve meg kell jegyeznünk, hogy a megújított vám- és kereskedelmi szövetség 7. §-a e tekintetben az utolsó scrupulust is teljesen megsemmisíti. Addig a monarchia határain tul az osztrák lobogót használta, s így a budapesti igazgatóság létesítése természetesen lobogócserét idézett volna elő, pedig a lobogó jelzi a nemzetiséget; míg ma az osztrák-magyar tengeri lobogó lévén használatban, a nemzetiség kifele jelezve van, s a belkörü intézkedések egyáltalán nem találkozhatnak nehézségekkel a monarchia határain tul. A dualistikus szervezkedés tehát semmi tekintetben nem alterálhatná a jelen helyzetet, s semminemü képzelhető jogot nem adna külön igazgatóságokra a többi parti államoknak.

A minimum tehát, a mihez az igazgatóság kérdésében ragaszkodnunk kell, a külön igazgatóság kérdése Budapesten teljesen elkülönzött hatáskörrel, azon forma szerint, a mely az osztrák-magyar államvasuttársasággal szemben, a szerződés alkalmával contemplálva volt. Egy külön üzlet igazgatóságot ma is követelhet a kormány, és követel is; de a kérdés végleges rendezése alkalmával elementáris súlylyal kell, hogy nehezedjék a döntő körökre az

alternativa: vagy pusztán osztrák társaságnak, vagy osztrák és magyar társaságnak, vagy — s ez volna a leghelyesebb s a fentebbiek szerint legindokoltabb is — pusztán magyar társaságnak tekinteni a vállalatot? Az első alig volna a vállalat érdekében, s így, ha a harmadikat nem meri, a középsőt: a külön igazgatóságot kell választania.

E külön igazgatóság kívánata kétségkívül nem pusztán formalismus. A hogy ma állanak a dolgok: az emberi természet szerint a közel fekvő impressiók erősebbek lévén. Bécs érdekei dominálnak. Külön igazgatóság esetén igen valószínű, hogy a jogos keretben Budapest érdekei fognak dominálni. A közvetlen személyes érintkezés sok keserűség forrását betömi. Részben kielégítést nyer, részben felvilágosítást kap minden nehézség, minden panasz, és ez maga megbecsülhetetlen nyereség az üzleti érintkezéseknél.

A főszűly azonban a tarifakérdésre fektetendő. Fentebb részletesen elmondtam az indokokat, melyek azt követelik és a módokat, a melyek közt az keresztülvihető volna. Kétség kívül áll, hogy akkor, a mikor az amerikai verseny gyűrűje mind szűkebb és szűkebb körre szorul körülünk, minden piacunk elvesztése felette fájdalmas csapás. Nem lehet tagadni, hogy ha a román gabona tengeren érne is Liverpoolba vagy Mannheimba, az árak nivellirozása érezhetővé tenné az oscillatiót Passauban, vagy Románshornban is. De így sokkal érzékenyebb az, mert egész erejének ki vagyunk téve, s nemcsak a szélső gyűrűzetének. A vevők versenye ugyanis, mely Galaczon, s háta megett Liverpoolban van, meghatározza az árakat, s majdnem ugyanazon áron érvén az, más oldalról meglehetősen elzárt piacainkra a dunagőzhajótársaság által: az eladók versenye ott elveszi geografiai helyzetünk előnyeit, s kiszolgáltat teljesen a nagy versenynek.

Fentebb részletesen kimutattuk, hogy e tekintetben a hazai termelés érdekei éles ellentétben állanak a vállalat érdekeivel. A mily esetekben kívánatos, az az, hogy a kisebb érdek hajoljon meg a nagyobb érdek előtt; mivel pedig az érdekek közt határozottan a társaság érdeke az, a mely kisebb; kell, hogy a társaság egyezzen bele oly megszorításba, a melyeket a termelő közönség érdeke megkövetel. A helyzet, elfogulatlanul vizsgálva, — azonban az, hogy e megszorítások igen sok esetben egyértelműek volnának a fennforgó versenyviszonyok közt az egész üzlet megszüntével, a mely-

ből a vállalatnak súlyos terhe következnek; maga a díjtételek szabályozása eredményezné a magyar kivitel olcsóbb voltát, tehát esélyesebb bevételt; más oldalról a román exportnak esetleg teljes megszűnését, tehát egy jelentékeny jövedelmi forrás teljes kiapadását; mindkét esetben a társaság jelentékeny kárát: ezen szabályozás elfogadása egyoldalulag, megfelelő compensatiók nélkül a vállaltól nem követelhető. Az egészséges szerződés alapfeltétele pedig az lévén, hogy szolgálat megfelelő szolgálatért, érték megfelelő értékért adatik, azt kell vizsgálnunk: mit adhat a magyar állam és mit adhat a társaság?

A társaság adhat és a fentebbiek szerint a kiegyezés esetén kell is hogy adjon:

a) magyar székhelyében, vagy ha ez lehetetlen, legalább dualistikus szervezetében biztosítékot arra nézve, hogy legalább magyar vonalainak igazgatása közvetlen érintkezésben leend a magyar hivatalos, mint szintén a termelő, és kereskedő közönséggel; ügyvétele, szervezete nem lesz idegen sem nyelvben, sem érdekekben;

b) Budapestre nézve a megtörött szállítás kedvezményeit, a melyeket már részben megkezdett;

c) belföldön ott is, a hol vízi verseny nincs, olesó tarifák adását a termelő közönség érdekében, s megszüntetését azon vizsás helyzetnek, hogy ily vízi verseny nélkül csakis a vasuti tarifákat követi a leszállításban;

d) a mellékfolyók jobb cultiválását, a mint az már 1846-ban provideáltatott;

e) különösen biztosítékot az iránt, hogy olesó kiviteli tarifákat ad mind keletre, mind különösen nyugotra: hogy a román gabona behozatali és rajtuk át átviteli egységtételeinél magasabb egységtételeket nem szed a magyar gabona kiviteli viszonyaiban sem, s így ezeket megfelelően leszállítja, azokat esetleg felemeli:

f) minden kötelezettségek teljesítésénél — tekintettel arra, hogy a hajózási verseny természete más, s ott perczről perczre változnak a viszonyok, melyek a tarifák gyors alkalmazkodási képességének meggátlását majdnem lehetlenné teszik, s az nem is volna érzékeny károk nélkül keresztülvihető, — a megfelelő intézkedések és komoly ellenőrzés biztosítását.

Ezek lévén óhajaink a társasággal szemben, lássuk, mik azon előnyök, a melyeket ezen újonnan felvállalendő terhekért képes volna a magyar állam cserében adni?

Az első azon veszélyek megszüntetése, a melyek ma kétségkívül feje felett lebegnek a társaságnak.

A második az erélyes támogatás az Aldunán. hol arra bizony reászorult.

A harmadik a belföldi secaturáktól, karópénzekről stb. felmentés.

A negyedik a láncz engedélyezése.

Az ötödik végül az Aldunán szenvedett veszteségeikért való bizonyos mérvű kárpótlás, már akár bizonyos praecipium, akár bizonyos átalány czimén.

Lássuk ezen nyujtandó előnyöknek — hogy szabatosan fejezzük ki magunkat — csereértékét.

VIII.

Egy versenyző nagy vállalatnak alapítása kétségkívül felette nagy csapás volna a dunagőzhajózási társulatra. A dolog természete szerint megtámadná alapjaiban az a vállalat életgyökereit, a mely támadás még szembeszökőbb módon érvényesítené magát, s még erősebb csapás volna a vállalatra, ha az állam segélye mellett történnék. Nagyon nehéz volna egy ily vállalatnak költségeit összehámitani és még nehezebb az általa elérendő versenyeredményeket számszerűleg meghatározni. Az osztrák államvasuttársaság példája azonban e tekintetben felette tanuságos. Majdnem hasonló helyzetnek csupán a verseny veszélyeinek kikerülése miatt minő következménye lett. A verseny még meg sem kezdődött tényleg. Csak a tiszavidéki vasut megváltása, hozzá az ujszász-rákosi vonal kiépítése volt a tényleges helyzet; a melynek már megvolt elegendő hatása a tárgyalások megkezdésére. Igaz, e tárgyalások nem vezettek sikerre, s a törvényhozás egy szerencsétlen pillanatban megszavazta a budapest-zimonyi vasutat már akkor, mikor a kiegyezés — ugy szólván, — a levegőben függött; és ekkor — egyrészt a tényleges verseny meggátlása, más oldalról a buda-bécsi új összeköttetés megakadályozása céljából a hatalmas vállalattal oly egyesség jött létre,

mely, a hogy contemplálva volt, kétségkívül kielégített minden jogos érdeket.

A verseny félelmétől való megszabadulás tehát nem utolsó momentum azon indokok közt, a melyek a dunagőzhajózási társaságra nézve a fentebb részletezett ellenszolgálmányok megalakulását indokolni fogják. E verseny hatását, — igaz, — érzi már a vállalat belföldi forgalmában, s ép ezen az alapon számszerűleg is evaluálhatja annak csereértékét; azonban nem érzi még a kiviteli forgalomban; s itt nem is érezheti magánvállalat részéről. Valóban a társaság mai tőkeereje, üzleti helyzete sokkal erősebb, semmint állami erélyes támogatás nélkül a nemzetközi forgalomban vele versenyre gondolni lehessen. Minden verseny csak így lehet contemplálva. Már pedig ha a dunagőzhajózási társaság eleget tesz a nemzeti igényeknek, s azoknak alapján megfelelő egyességre lép a kormány útján a törvényhozással, akkor szerződésileg is kikötheti magának, de a dolog természetéből is folyik, hogy ellene az állam segélyezni más vállalatot nem fog; s miután ily segély nélkül más vállalat létre alig jöhet: a nemzetközi forgalomban jelen monopolistikus helyzete biztosittatik részére.

Ez oly nagy előny, a mely bizonyára megérdemel némi ellenszolgálatot részéről is.

Az aldunai viszonyok szomorú helyzete köztudomásu. Valóban sötét lapja az napjaink történetének. Bámulatatos közönynyel néztük, mint veszítjük el napról-napra poziczióinkat az egész keleten, a nélkül, hogy valami történnék megmentésükre. Utalok a keleti postaviszonyokra, a hol saját Lloyd-hajóinkon ingyen szállítjuk a velünk versenyző német, angol, internacionál stb. postát; utalok kereskedelmi érdekeinkre, a melyek matematikus bizonyossággal szoríttatnak kifelé, mert versenytársaink erélyesen megtámadják azt minden ponton; utalok a vasuti kapcsolatok kérdésére, a melyek a természetes fejlődés fejtetőre állításával mind a tengertől indulnak befelé, és nem a vasuti kapcsolatoktól kifelé: a hol már minden képzelhető angol- és orosz érdek teljes kielégítésre talált, csak a mienké, a szomszédoké, egy cseppet sem; hol nemzetközi ünnepélyes szerződéseket nemcsak, hogy kiengedünk játszani, de passive, néha aktive is részt veszünk ez érdekeink ellen folytatott háboruban (péld. Hirsch-affaire) saját magunk is; és az egész vonalon

alig van pont, a hova megnyugvással tekinthetnénk saját magunk bámulatos közönye miatt.

Nem lehet tagadni, hogy másként volt ez Széchenyi idejében, s hogy a hangulat így megváltozott: abban bizonyára van része épen a dunagőzhajózási társaságnak is, mely rajtunk keresztül hozta a nyugoti ipart az aldunai piacokra, s a melylyel szemben folytonosan panaszaik voltak a magyar közönségnek. Felette kényes volna e kérdés részletezésébe bemenni; annyival inkább, mert elfogulatlanul ítélve kénytelen volnék a magam részéről is teljes igazat adni a dunagőzhajózási társaságnál urlakodó azon felfogásnak, hogy hogy ezen eljárása a kormánynak egy politikai hiba, a melyet sürgősen javítani kell. És semmi sem bizonyosabb annál, mint az, hogy ha egy, a közvéleménnyel nem szemben álló, de azzal érdekeit teljesen azonosított vállalat fogja kérni, helyesebben: követelni a vele egyirányban működő kormánytól lobogóuk erélyes megvédését, jogaink erélyes megtartását: annak hatása kimaradhatatlan lesz.

E kényes kérdésekben — melyeket részletezni lehetetlen — lesz a vállalatnak nagy előnye, a melyek bizony nagy csereértéket képviselnek különösen oly időben, midőn az iránta mutatott ellen-szenv az Aldunán kormányi segítségekkel tettleges alakokat kezd magára venni.

A belföldi nehézségektől való megmenekedés természetes következménye volna a megváltozott helyzetnek. Kétség kívül jelentékeny haszna volna a vállalatnak abból, hogy ha a kikötőket karópénzekkel, szerencsétlen helyi szabályzatokkal nem zaklatnák, az azokhoz vivő utakat jó karban tartanák a helyhatóságok, s e tekintetben szorosán köteleznék őket a kormány saját érdekekben is; mint szintén azon régen elismert szükségén való segítségen is, mely kivált a személyforgalomnál szembeszökő, hogy a hajók állomásról-állomásra nem jeleztetnek távirda hiányában, csakis mind a két fél egyetértése mellett lehetne segíteni. Mind ezeknek előnyét felesleges volna a vállalat szempontjából tovább részleteznem.

A lánczhajózás engedélyezése tárgyában tudvalevőleg 1879-ben egy törvényjavaslat készült azon feltevéssel, hogy az a dunagőzhajózási társaságnak fog átadatni. Hogy ezen törvényjavaslat miért nem lett törvénynyé: arra megfelel a képviselőház állandó

közlekedésügyi bizottságának 1880. május hó 31-kén kelt jelentésének következő passusa:

„Növeli a kételyeket (a láncz engedélyezésére nézve) még annak meggondolása is, hogy a Duna hazánkon átfutó folyó lévén, a láncz engedélye esetleg oly vállalatnak juthatna, mely a hazán keresztül az ország délkeleti szomszédaitól az észak-nyugoti piacokra ép úgy favorizálná — s a lánczczal ezt mindenesetre még nagyobb mértékben tehetné — a román nyersterményeket a magyar nyerstermények rovására, s a nyugoti ipart a keleti piacokra a magyar ipar rovására, mint a hogy élénken emlékeztünkben van az eljárás a XI. számú speciál-tarifa esetében, a magyar gabona (Budapestről Würzburgba, vagy Aschaffenburgba jelentékenyen drágább volt a gabonaszállítás, mint Semendriából) vagy a Bécs-giurgevoi forgalom pl. a kocsik esetében (Bécsből olcsóbban vitetnek a kocsik Bukarestbe, mint Pestről). Ily eshetőségek nemesak kizárva nincsenek, de bekövetkezésük teljesen valószínű, miután a forgalom természetesen mindig a végpontokra irányul a közbenesők rovására, s a közbeneső piacokról az egyedüli szabályozó: az egészséges verseny lehetősége, épen a fentebb mondott oknál fogva, teljesen ki volna zárva.“

A bizottság jelentése kiemeli még azt, hogy a társaságnak — minden fényes multja és fényes szolgálatai mellett is — a láncz, nehezen adható, mert ez esetben „az üzleti tőke természetes tulsúlya mellé még a technikai tulsúlynak minden versenyt elnyomható lehetősége is részére biztosíthatnák“ s mivel a Dunát, kiviteli forgalmunk ezen szabályozóját, az állam hatalmi köréből kisiklani nem óhajtja, a láncznak állami letételét és üzletét kívánja.

Ezen okok voltak irányadók a képviselőház szakbizottsága szempontjából — s mivel a képviselőház maga is elfogadta a proponált határozati javaslatot — a képviselőház szempontjából is a kérdés megítélésénél, s ezen alapon döntetett az el. Nincs semmi kétség, hogy ma is úgy döntetnék az el. Ugyanazon viszonyok közt, ugyanazonos az eredmény is.

Jól tudom, hogy a dunagőzhajózási társaságra nézve mai viszonyok közt nincs nagy bece a láncznak. De a láncz — bármily csekély beceset tulajdonit annak ő — hatalmas eszköz lehet ellene. Nagy versenyt, új élénkséget fog az teremteni a Dunán, s a kis hajósokat is igazi versenyző felekké fogja emelni, kiszabadítván

öket a vontató gőzösök járma alól. Ily körülmények közt nagy fontossága van nemcsak annak, hogy a láncz más által ne rakassék le, hanem annak is, hogy az egészen objektív alapokon kezeltessek. S ha egyszer a dunagőzhajózási társaságra nézve nem fog nemcsak állani, mert hiszen oly mérvben ma sem áll már, hanem veszélye sem fog fenforogni annak, hogy a nemzeti érdekekkel ellenkező politikát folytathasson; sőt inkább kötelezettségszerűleg teljesen azonosítja magát a nemzeti érdekekkel: akkor, azt vélem, a Duna meg fog szünni oly gát lenni, a hol védelemről gondoskodunk érdekeink számára, lesz oly út, melyen támadunk versenytársaink ellen, akkor legjobban az lesz jogositva a lánczhoz, a kinek karja legmezebb ér; akkor, azt vélem, semmi nehézség nem lesz a lánczot a dunagőzhajózási társaságnak adni oda.

És ez kétségkívül oly ellenszolgálat volna az állam részéről, a melylyel szemben a fent érintett engedményekre jogosan lehetne számítani.

Ha sem a versenyvállalatoktól való megmentés, sem az aldunai támogatás, sem a belföldi kedvezmények, sem a lánczengedély nem elegendő, vagy ezek közül egyik vagy másik meg nem adható volna: akkor még mindig hátra van egy nagyfontosságú fegyver, a melyre reá kell gondolnunk, s a melylyel nézetem szerint meg kell barátkoznunk.

Nem egyszer voltam abban a helyzetben, népszerűtlen tételket állítani fel. Az osztrák-magyar államvasuttársasággal való kiegyezés eszméje sem tetszett sehogysen kezdetben. De tanultam elfogulatlanul mérlegelni az álláspontokat, s a lehuzott következtetéseket bátran felállítani a higgadt ítéletek bírósága elé.

Azt vélem, alaposan gondolhatunk arra is, hogy a dunagőzhajótársaság azon kárainak megtérítése fejében, a melyet az egységtételek elfogadása okozna neki, mint szintén az igazgatósági és szorosabb felügyeleti boni fejében, ha a fentebb elősoroltak valamelyike nem adható meg részére, jogosan kérhet regnivalens kárpótlást. Ha és a mennyiben ő elfogadja az egységtételek alapját: kétségkívül leszállítja magyar kivitelének jövedelmezőségét, sőt azonfelül esetleg koczkáztatja aldunai egész üzletét is. Ő lesz a mostani teljes szabad társaság helyett egy, a magyar kormányval szövetszett vállalat.

Hogy adassék meg ezen további kárpótlás részére : bizonyos tarifáki praecipuumban-e, a mely az aldunai termények átvitelére engedtetnék, s a mely a jelen helyzettel szemben statusque amelioré lenne, bizonynyal szűkebb korlátok és fix határok közt, de minden-estre még mindig a termelő közönség rovására ; vagy pedig bizonyos állami subventióban, a mely a társaságnak, mint ez esetben főleg kiviteli társaságnak a pénzügy, tehát az adósok rovására adatnék a Dévényen felül és a Vaskapun alól folytatott — visszteherrel csak esetleg bonifikált — üzletéért más államok, és nálunk is a Lloyd, Adria stb. példájára ; mint szintén mily határok között mozoghatott e praecipuum vagy subvencio : mindezek oly kérdések, melyek csak konkrét alakban tárgyalhatók, s a melyekre itt csupán rámutatni óhajtottam, mint egy önkénytelenül felvetődő eszmére.

Végéhez értem soraimnak.

Ily modalitások közt óhajtom én, és tartom lehetségesnek is az érdekek kölcsönös méltánylása mellett egy komoly, mindkét félre hasznos egyesség kötését. És ha ily feltételek mellett létesülhet az, sokszoros előnyt adok annak a verseny vállalat felett, a melyhez azonban, — ha a méltányosság végső határaitól is visszautasítottánk, a mit azonban a dunagőzhajózási társaság élén álló férfiak bölcs tapintatától alig lehet várunk — mereven kellene ragaszkodnunk.

S hadd végezzem gr. Széchenyi István szavaival, ki fentebb érintett levelében az aldunai hajózásról szólva, így ír 1836-ban :

„Szép előmenetel! Ellenség sem tagadhatja, kevesebb mint 6 év forgása alatt. S szép előmenetel azért, kevesebb, mint 6 évnek leforgása alatt, mert kezdet vala, s minden kezdet nehéz ; mert 6 év is felette sok, a férfiúi közhasznót hajtható életnek tán negyedrésze s' annyi, melyben óriási munkákat, s' nem két gőzhajóakát kellene és lehetne kiállítani! — Mit meleg kebellem érzek, valamint azt is, hogy a jövő hét évben hét annyi történhetik hazánk javára, a mint a mennyi történt a multban, ha kiki maga körében mást vezetni vagy másra támaszkodni nem akarván, hazánk előmenetelére annyit tesz, mennyit erős akarat, férfiúi álhatatosság, lelkes elszánás s' mindenekelőtt nemes önmegtagadás — melynek fájdalom mondani, sok nyoma honunkban nincs — minden körül-

mény s' helyzet közt tehet. — Öntudattal mondom, saját személyem elmaradni nem fog, s' valóban egy kissé többecske volna végezni képes, ha gyakran, sok alkalommal, midőn segédkez oly kívánatos, oly szükséges lenne, nem találna ilyes helyett visszataszítót, erővel visszatartót, hozni tág kebel helyett, mostoha, szük mellet, józan belátás és praktikai felfogás helyett ábrándozást, theoriai légnyargalásokat és ezekbül eredő bizalmatlanságot mind az iránt, mit dobszó nem nyilvánosít, a hir mindenüvé el nem visz, mi tulvilágosságtul nem kápráztatja mindenek szemeit.“

Igen. Szép a haladás, melyet — többek közt — vizi utaink felhasználásában is tettünk. Kell, hogy még szebb legyen a jövőben. És az biztosítva is lesz, ha nemzeti érdekeinknek megnyerjük az ő lángesze által megteremtett e nagy társaságot; vagy ha ez nem lehet : teremtünk olyat.

De tennünk kell. És pedig kell minden elfogultság nélkül, meleg szívvvel és hideg fővel.

E czélhoz akar e felszólásom hozzájárulni; ha itt-ott elért egyes vérmes felfogást : vigasztal követnem a mestert, nem keresni „józan belátás és praktikai felfogás helyett ábrándozást, theoriai légnyargalásokat,“ vigasztal, hogy az igazság elfogulatlanul keresete csak javára lehet a megoldásnak és a hazának.

GYÖRGY ENDRE.

AZ IPARTÖRVÉNY REVISIÓJA.

Írta : HELTAI FERENCZ.

IV.

VIII. A segéd- és gyári munkások.

Az előbbi fejezet kezdetén méltán említettük föl, hogy a tanonczügyre vonatkozó elméleti fejtegetésekben az irodalom szerfölött szegény; a segéd és gyári munkásokra vonatkozólag ellenben oly bő, hogy azt alig lehet áttekinteni. Az anyag, a mely e tekintetben rendelkezésünkre áll oly gazdag, hogy az egésze terünk szűk volta miatt nem is terjeszkelhetünk ki; czélunkhoz képest — mint azt föntebb is kijelentettük, csak a törvényhozási és a törvényalkotást előkészítő munkálatokat vehetjük behatóbb vizsgálat alá. Ezen anyag egy nagy fogyatkozásban szenved, t. i. főleg a munkaadók az elméleti és kormány férfiak felfogását tükrözi vissza. Különösen érzékenyen észlelhető a hazai irodalom ezen hiánya; előttünk nem ismeretes a munkásosztálynak, a melynek viszonyairól szó van egyetlen egy idevágó nyilatkozata sem; az sem az országos iparos-gyűlésen, sem az enquete-eken nem adhatott kifejezést kívánalmainak. Így a törvényhozás s mindazok, a kik ezen ügyekkel foglalkoznak, csak egyoldalú felfogás alapján ítélhetnek; pedig méltányos és szükséges is volna azokat is meghallgatni, a kiknek viszonyait és helyzetét a törvényhozás szabályozni kívánja; és ha az ipartörvény többi részeire nem is, de erre bizonyosan alkalmazható Kerkapoly Károly azon nyilatkozata, hogy nem tartja az ipartörvényt tökéletes műnek még elméletileg sem, mert a törvényhozásban azok, a kik az iparos életet közelebbről ismerik, minél kevesebb számban voltak és vannak még ma is.

Az újabb kor egy társadalmi osztály helyzetében sem idézett elő gyökeresebb változást, mint a segéd-munkások körében. Az ipari segéd-munkások csak a czéhrendszer megszűntével váltak önállókká; addig nemcsak munkaviszonyban állottak a vállalkozókkal, hanem alárendeltek is voltak, a kik még a fölött sem rendelkezettek szabadon, hogy kinél kívánnak munkába állani. Az újkor teremtette meg a gyári munkások nagy osztályát, a mely az előképzettség és a foglalkozás tekintetében részben különbözik ugyan a kézműipari segédmunkások osztályától, de jogilag jelenleg ugyanazon elbánás alá esik. A czéhrendszer megdőltével lehullottak az erőszakolt választékok, melyek e két osztályt elkülönítették, megszűnt először a gazdasági, azután és ennek következtében a jogi különbség a műves ipari és a gyáripari segéd-munkás között. Az ipartörvénynek a segédekről szóló összes szakaszai — az 56. §. kivételével — mind vonatkoznak a gyári munkásokra is, és az 56. §-nak azon rendelkezése, a mely miatt az nem volt kiterjeszthető a gyári munkásokra, t. i. hogy az iparos és a segéd munkaszerződése, ha a felek másképp nem egyezkedtek, csak egy heti próbaidő eltelte után válik kötelező erejűvé, ma már tényleg elavultnak mondható. A gyári munkásokra vonatkozólag csak oly különleges intézkedések állanak fenn, a melyek a gyári üzem természetéből folyólag szükségesek a munkások érdekeinek megóvására. Együttesen tárgyalhatjuk tehát a törvénynek e két társadalmi osztályra vonatkozó szabályzatait.

Az ipartörvénynek a segéd- és gyári munkásokról szóló közös szakaszai munkarendet képeznek, a mely jellegénél és természeténél fogva, csak mint subsidiárius szabályzat jó alkalmazásba. A törvény azon elvből indul ki, hogy a segédnek és gyári munkásnak az iparozhoz való viszonya tisztán munkaviszony, a melyet mint magánviszonyt első sorban a két fél szerződésének kell rendeznie. Ez az elv másutt is, nálunk is helyesnek bizonyult. Ha a felek nem szabályozzák szerződésileg ezen viszonyt, akkor érvényesülnek az ipartörvény szakaszai kötelezőleg. Az ipartörvény ezen szakaszai a tíz évi tapasztalat szerint kielégítőknek és helyeseknek bizonyultak, úgy hogy ezekre vonatkozólag a revisio szüksége nem is forog fönn. Ezen szakaszok módosítását vagy javítását nem követelte senki; alaposabb és sürgősebb panaszok arra nézve sem merültek föl, mintha azon szabályok nem tartatnának meg. Ezért

sajátságosnak kell tartanunk az országos iparos gyűlés és az egyetemes kamarai gyűlés azon egyhangu követelését, hogy a munkakönyvek hozassanak be kötelezőleg. Németországban, hol rendkívül heves ezek miatt az izgatás, a bajok egész sorára mutathatnak, a melyek miatt némi óvszer gyanánt követelik a munkakönyveket; nálunk csak a követeléssel állunk szemközt, a nélkül, hogy azon szükség mérvéről, a mely ezt igényli, felvilágosítottunk volna akár az országos iparos-gyűlés, akár a kamarai gyűlés tanácskozásai által. Iparosaink nem panaszkodtak a miatt, hogy a segédek körében nagyon gyakori lenne a szerződésszegés, a fegyelmetlenség stb. Ezért megfoghatlannak tünik föl ez a követelés; iparosaink vagy nincsenek tisztában a munkakönyvekkel, vagy pedig titkolt célokat akarnak azzal elérni.

A munkakönyv a munkások előtt nem kedvelt intézmény: a multból, midőn a munkakönyv a vándorkönyv alakjában kényszerutlevél is volt, gyűlöletes emlékek fűződnek hozzá; egyike volt azon eszközöknek a melyekkel a mester uralkodott a segédmunkás fölött. Olyan rendeltetéssel és berendezéssel, a minővel az a multban birt, többé föl nem éleszthető, ezzel tisztában lehetnek azok is, a kik a régi emlékek hatása alatt, a munkakönyvek újból való behozatala mellett buzognak. Jelenleg a munkakönyv nem lehet más, mint munkabizonyítvány, illetőleg a munkabizonyítványok befogadására szánt könyvecske, a melylyel a segéd azt igazolja, hogy munkaszerződése törvényes módon megszűntek. Erre szolgálna a munkakönyv, a melybe bejegyeztetnék a munkába lépés, a munkából való kilépés ideje és a munka neme minden más megjegyzés nélkül. Jelenleg minden iparos köteles segédjének a munkaviszony megszűntéről bizonyítványt adni, de a segéd nem köteles ilyet kérni; a munkakönyvek behozatalával változatlan maradna az iparos kötelezettsége, de ahhoz járulna a segédé is, mert teljesen rendben levő munkakönyv nélkül senkinek sem szabadna segédet felfogadni. A munkakönyvek behozatalával, a szökevény segédet tudva felfogadó iparos ellen érvényesíthető volna a kártérítési igény, a mit jelenleg bajos kivívni; könnyebben volna perelhető maga a segéd is, a kin jelenleg alig lehet bármiféle jogos követelést megvenni. A munkakönyvnek lehetne hatása a segédek magatartására is; a jóra való segédmunkásnak minden utánjárás nélkül módjában lenne kimutatnia, hogy folyton dolgozott, s ez ösztönözné a kevésbé tisztessé-

ges segédmunkást is. Ezen czélok indokolhatnák a munkakönyvek behozatalát, a mit nem ellenzünk elvileg, de nem ismerjük azt a szükségét, a mely azok behozatalát követelné. Ha pedig a gyakorlati szükség nem igényli, akkor nem lehet eléggé óvakodnunk egy oly intézmény meghonosításától, a mely számtalan visszaélésre nyújt alkalmat s e mellett nagy munkaterhet ró a hatóságokra.

Ezen álláspontunk nem áll ellentétben azzal, hogy a kötelező tanoncokönyvek behozatalát kivántuk. A tanonc és segéd között nagy különbség van; az előbbi majdnem kivétel nélkül atyai hatalom alatt álló egyén, a kinél első sorban a tanítási és nevelési szempontok az irányadók, a segéd az önálló muukás, a ki bir annyi belátással, hogy ügyeinek vitelét el ne vegyük tőle és ne kényszerítsük fontos ok nélkül arra, hogy olyat tegyen, a mi a saját ítélete szerint, sem nem szükséges, sem nem czélszerű. Ha szükségesnek és czélszerűnek tartja, akkor kér az iparostól munkabizonyítványt, ha nem tartja szükségesnek, akkor minek kelljen kérnie? Csak azért, hogy igazolhassa a munkaviszony megszűnését? Ezt azonban megteheti a munkakönyv kötelező behozatala nélkül is. A munkakönyvek kötelező behozatala maga után vonná azt, hogy büntetést kellene szabni azon iparosra, a ki munkakönyv nélkül fogad föl segédet, és azon segédre, a ki munkakönyv nélkül munkába áll. a büntetést pedig, ha keresztül akarnók vinni a munkakönyveket, igen gyakran kellene alkalmazunk; mert az iparos sürgős munka esetén nem tekintene arra, hogy van-e annak, a ki a munkát el képes végezni, munkakönyve vagy nincs. Továbbá meg kellene fosztania az államnak a munkakönyv nélküli munkaviszonyt minden jogsegélytől, a mi igazságtalanul sujtaná ugy az iparost, mint a segédmunkást. A munkakönyvbe bevezetendő bejegyzések is számtalan panaszra adnának okot, mert ha jelenleg számos a panasz a cselédkönyvekbe bevezetett tilos megjegyzések miatt, mennyi lenne a munkakönyvek kötelező behozatala esetén.

Ezen okok miatt csak nagy gyakorlati szükség esetében helyeselhetnők a munkakönyvek kötelező behozatalát. Ilyen szükség nem derült ki sem az országos iparosgyűlésen, sem az enquête-eken, a hol iparosainknak alkalmuk volt nyilatkozniok; egyedül Csepreghy János hozott föl a kamarai gyűlésen egy indokot, mert a vezér-szónok Strasser Albert a munkakönyvnek behozatalát csak azzal indo-

kolta: „hogy e tekintetben nem forog fönn a gyűlés tagjai között nézetkülönbség, mivel mindnyájan megegyeztek ezen rendszabályban.“ Csepreghy János érvelése az volt, hogy a munkakönyv helyreállítja a segéd és az iparos közötti egyenlőséget, a munkás ugyanis könnyen perelheti az iparost, de az iparos nem a munkást, mivel az egyszerűen megszökik. Ennek az indoknak helyességét nem tagadhatni; csak az a kérdés, hogy oly gyakori-e a megszökés, a szerződészegés, hogy e miatt szükséges volna a munkakönyveket behozni, a melyek ellen a fenti nyomós érvek szólnak. Véleményünk szerint ez a szükség nem forog fönn, mert akkor iparosaink kifejezést is adtak volna annak. Ha azonban az ezt igénylő szükség léteznék, akkor a munkakönyveket kiterjesztenők a segédmunkások minden nemére, a kézműipari segédmunkásokra ugy, mint a gyári munkásokra, mert ezeket ma már nem lehet elkülöníteni. A munkakönyvek oly módon való behozatala, mint azt Németország tette az 1878. július 17-ki törvényben, a mely szerint a huszonegy éven alóli munkásokra nézve kötelező a munkakönyv, az idősebbekre nem, nem okolható meg kellőleg; az ipari segédmunkás, ha a törvény szerint nem is, de tényleg — egyes esetek kivételével — majdnem mindig nagykoru, mert maga gondoskodik magáról és csak ő maga egyedül lehet vagyoniilag felelős cselekedeteiért.

A segélyalapok kérdése egyaránt érdekli ugy a kézműipari, mint a gyáripari segédmunkásokat. A kérdés rendkívül fontos és nagy horderejű, határozottan azonban nem nyilatkozhatni felőle, mert e tárgyban hazánkban még a legszükségesebb előtanulmányok is hiányoznak. A magán segélypénztárakról nincs semmi tudomásunk, az egyleti uton fentartott különböző nemű segélypénztárakról is csak annyit tudunk, a mennyi az 1878-ki egyleti statisztikában foglaltatik. Az egyleti statisztikából sem tűnik ki világosan, mennyi iparos (vállalkozó és mindenféle segédmunkás) tagja van az önsegélyező egyleteknek, ezért csak azon önsegélyező egyleteket vehetjük tekintetbe, a melyek kifejezetten csupán az iparosokra terjednek ki. Ilyen egylet volt 1878-ban.

az egylet neve	száma	a tagok száma	évi bevétel	évi kiadás	az egyleti vagyon osztrák értékű forintban
bányamunkás	7	2245	19,252	14,625	95,682
iparos betegsegélyező	49	8549	61,055	48,956	153,710
munkás betegsegélyező	38	18,413	147,508	144,888	78,073
iparos temetkezési	18	6602	9064	8596	27,429
összesen	112	35,809	236,879	217,065	354,894

Ezekhez járul még 10 kereskedelmi betegsegélyző egyesület 3293 taggal, 28,802 forint évi bevétellel, 24,320 forint kiadással és 146,405 frt vagyonnal. A segélypénztárakhoz sorolandók még a a bánya- és kohóipari társaságok, a melyeknek vagyona az 1881. év végén (a sóbányáknál fennálló takarékpénztárakkal együtt) 7.850,948 frt volt; az évi jövedelem (a sóbányáknál fennálló társaságok nélkül) 1.503,707 frt, az évi kiadás 1.333,836 frt.

Ez az egész, a mit a segélypénztárakról tudunk; mennyi segélypénztár létezik az egyes gyáraknál, milyen módozatok mellett tartatnak azok fenn, mennyi segélypénztár létezik összekötve a különböző ipartársulatokkal, minderről nem tudunk semmit. Másrészt nincs eléggé megvilágítva azon szükség mérve sem, mely a segélypénztárak fölállítását követeli; ezen téren tűnik ki leginkább azon hiány, hogy a segéd munkások nem hallgattak meg. Hiányzik minden támpont, a melyből kiindulva ezen kérdést, a mely a legfontosabb socialis kérdések egyike magában véve is és számos, nálunk még alig rendezett ügygyel, mint a szegényügy stb. áll legszorosabb összefüggésben, el lehetne dönteni. A határozott kiindulási pont hiányában minden ily fejtegetésnek csak akadémikus értéke van, ezek számát szaporítani pedig jelenleg nem lehet célunk.

A segélypénztárak ügyében az enquête-eken a kormány a következő kérdőpontokat állította föl: Szükséges-e a segédek (kereskedelmi segédek és gyári munkásokat is) arra kényszeríteni, hogy munkabérükből segélyző alapokhoz járuljanak? Ha igen, 1. az illető munkaadók felelősséggel terhelhetők-e ezen járulékok pontos befizetésére nézve? 2. ha az illető segédek más városba mennek, mily módon tartassék fenn igényük a segélyző alapra? 3. mire terjedjen e segélyzés — csak betegség és halálozás esetére — vagy más és milyen esetekre is? 4. törvény- vagy hatósági szabályrendeletek által szabályoztassanak-e ezen segélyalapok, és milyen elvek szerint?

A mint a kérdőpont első része föl van állítva, arra nem felelhetni határozottan, mert nincsenek adataink, a melyekből kiviláglanék, hogy létezik-e ezen szükség vagy nem. Ha létezik a szükség, akkor kimondható a hozzájárulási kényszer, ha nincs meg a gyakorlati szükség, akkor ezen ügy rendezése az érdekeltekre bi-

zandó. A törvényben ezért csak az volna kifejezendő, hogy a segéd munkások a hatósági segélypénztárakhoz való hozzájárulásra kényszeríthetők. A kérdés az, mire bizható ezen szükség létezésének megítélése? Véleményünk szerint csak arra, a kinek feladata a szegényügyet rendezni s ez a közigazgatási hatóság. A német törvényben hasonló rendelkezést találunk. Az ipartörvény VIII. czimének 141. §-a, a mint azt az 1876. április 8-ki törvény megállapította, a következőleg szól: "Helyhatósági szabályrendelet által segédek, legények és gyári munkások segélyezésére szolgáló segélypénztárak fölállítása, a bejegyzett segélypénztárakról szóló 1876. április 7-ki törvény szabályai szerint elrendelhető." A községi hatóságnak kötelessége a szegényekről gondoskodni, a betegeket ápolgatni és a vagyontalanokat eltemettetni, ezért csakis a községi hatóságra bizható annak megítélése, vajjon szükséges-e ilyen segélypénztárakat felállítani; ha a községi, illetőleg közigazgatási hatóság ezt szükségesnek találja, akkor módot kell neki nyujtanunk arra, hogy azt föl is állíthassa, ki kell tekát mondani, hogy a segédek, legények és gyári munkások helyhatósági szabályrendelet által kötelezhetők a hatósági segélypénztárakhoz való hozzájárulásra.

Ha a segélypénztárakra szükség van, és azok fölállítása kívánatos, akkor a munkaadók felelősségének kimondása mellözhetlen. A kötelezettek legnagyobbbrészt minden vagyon nélkül szükölködő egyének, a kiktől a járulékokat csak ugy lehet megvenni, ha azok munkabérükből levonatnak, különben nem fizetnek. A segélypénztárak a munkaadók felelőssége nélkül nem állhatnak fenn, mert nem folynak be a járulékok, ezért a munkaadókat kell felelőssé tenni a járulékok pontos befizetése tekintetében. Ennek következtében a munkaadóknak kell bejelenteniök a községi hatóságnál azon alkalmazottaikat is, a kik járulékok fizetésére kötelezvék, a bejelentés elmulasztása esetén öket ugyanazon fizetési kötelezettség terheli, mintha a bejelentés a rendes időben megtörtént volna. Az ily módon alapított pénztárak községi, illetőleg járási segélypénztárak természetével birnak s ezért csak a kerületbeli lakosok terhelhetők a befizetéssel, de jogokat is csak azok nyerhetnek, a kik mint kerületbeli lakosok befizetéseket teljesítenek, elköltözésök esetén a pénztárakhoz való igényük megszünik. Az igények fentartása a hatósági segélypénztárnál nem képzelhető, mert a segélypénztár nem azok tulajdonát képezi, a kik a befizetéseket teljesítik, az a községi va-

gyon, határozott rendeltetésű kiegészítő része, a melyből mint a szegényalap egy részéből a felmerülő e nemű kiadások fedeztetnek.

Egészen más szempontból ítélendők meg az önsegély elvén alapuló segélypénztárak; ezeket céljaik elérésében előmozdithatja az állam, de sem a hozzájárulási kényszert nem állapíthatja meg, sem nem tűzheti ki azon célokat, a melyeket követniök kell. Az állam teendője nem lehet más, mint hogy egységes jogszabályokat alkot, a melynek alapján az ily segélypénztárak fejlődhetnek és kielégítő sikerrel működhetnek. Törvényben állapítandók meg azon feltételek, a melyek mellett önsegély elvén alapuló segélypénztárak alakulhatnak, fentartatván az állam felügyeleti joga. E felügyeleti jogot nem elméleti szükségből hangsúlyozzuk, nem is más államok példájának utánzása indít erre; a felügyeletre véleményünk szerint szükség van, hogy a beszédett járulékok csakugyan eredeti céljaikra fordíttassanak, hogy azok nagy része ne menjen veszendőbe sem kezelési, sem más költség czimén. Hogy ezen szükség nálunk is létezik, annak indoklásául csak a bányászati és kohászati társ-pénztárakra óhajtunk hivatkozni. A társ-pénztárakról szóló 1881. évi kimutatás szerint ezen pénztárak (a sóbányáknál létező pénztárak nélkül) összes jövedelme volt 1.513,312 frt, ebből a munkások nyugbérére és segélyezésére fordított 163,761 frt, az özvegyek nyugbérére és segélyezésére 374,402 frt, árvák nyugbérére és segélyezésére 19,125 frt, összesen nyugbérekre és segélyezésekre 557,338 frt, tehát az összes jövedelemnek valamivel több mint egy harmada. Kezelési és egyéb költségekre fordított ezen társ-pénztáraknál 783,090 frt, azaz az egész jövedelemnek majdnem két harmada, tehát a segélyezésre nézve ugyanennyi veszendőbe ment. Hogy mire költötték, azt jelenleg nem lehet célunk kutatnunk, de az a tény maga eléggé ékesszólóan beszél, hogy a társ-pénztáraknál segélyekre és nyugbérekre meg az alaptőke nagyobbítására sokkal kevesebb fordított, mint pusztán a munkások befizetéseiből lehetett volna.

Ilyenek az állapotok azon segélypénztáraknál, a melyeknek jelentékeny része kincstári, tehát állami tisztviselők kezelése alatt áll. E szomorú tényből nem akarunk következtetést vonni a többi segélypénztárakra, ámbár meg vagyunk győződve, hogy azoknál is nagy összeg harácsolatik el nem alapszabályszerű célokra. A segélypénztárak viszonyait szabályozó törvény és állami felügyelet

az, a mit e téren első sorban kell sürgetnünk. Ezen kérdés nem oldható meg az ipartörvény keretében, mert a szabályozandó viszonyok nem ipari jogviszonyok; az ipar munkásainak sorsával azonban szoros összefüggésben állanak, azért ki kellett azokra térnünk. Az önsegély elvén alapuló segélypénztáraknál sem a hozzájárulási kényszer, sem a munkaadók felelősségét nem kell kimondani, a tagok igényeinek miként való fentartásáról sem kell a törvénynek gondoskodnia, minderről kielégítőleg intézhetnek az alapszabályok, a melyek mindig jobban alkalmazkodhatnak a gyakorlati szükséghez, mint az egyetemes törvény.

A községi, illetőleg hatósági segélypénztárakhoz való hozzájárulásra csak akkor kényszeríthető bárki is, ha nem tagja valamely önsegély elvén alapuló pénztárnak, mert a hatósági pénztárak csak az önsegély elvén alapuló pénztárakat helyettesíteni vannak hivatva. A kényszer csak akkor alkalmazható, ha az illetők nem gondoskodnak magukról, a mi által a saját maguk jövőjéről való gondoskodás oly csekély mérvűről adnak tanúságot, hogy érdekükben szükséges ugy a hozzájárulási kényszer, mint a munkaadók felelősségét kimondani. A gyakorlatban ez a kényszer oda hatna, hogy mindenki igyekeznék belépni egyleti segélypénztárba, a hol önmaga határozhat a felől, miként használtatnak fel befizetései, mert ha ezt nem teszi, kénytelen a hatósági segélypénztárhoz hozzájárulni. A hatósági segélypénztár tehát az önsegély elvén alapuló pénztár mellett is működhetnék, azokra terjedvén ki, a kik nem tagjai valamely egyleti pénztárnak.

Fontos kérdés az, hogy mire terjedjen ki a segélyezés? betegség esetére csupán vagy temetkezésre is, vagy pedig más esetekre is. Véleményünk szerint a kényszer elvén alapuló pénztárak minél kevesebb célú tűzhetnek maguk elé, a betegsegélyezésen kívül más feladatokat jelenlegi viszonyaink között nem indokolt tevékenységi körükbe vonni. Az önsegély elvén alapuló pénztárak tevékenységi körét azonban nem állapíthatja meg az állam, azok tagjaik belátása és fizetési készsége szerint szabhatják meg feladataikat. Az enquête-eken felmerült azon kérdés is, hogy megállapítható-e a betegség esetére való segély maximuma és a hozzájárulás maximuma. A kényszer elvén alapuló hatósági segélypénztáraknál szükséges megállapítani a segély minimumát és a befizetés maximumát, az önsegély elvén alapuló pénztáraknál mindkettő mellőzhető; sem

a segély, sem a befizetés nem fejezhető ki azonban határozott számokban, mindkettőt a pénztár területén fizetett munkabérhez kell viszonyítani. A német törvény a bejegyzett segélypénztáraknál a segély minimális idejét 13 hétben, minimalis összegét férfiak számára, az alapszabályok megállapításakor fizetett munkabér felében állapítja meg minden napra, a nők számára a napi munkabér egy harmadában, a segély legnagyobb összege a legkisebb segély ötszöröse. Az önszegély elvén alapuló pénztárak szövetségbe léphetésének joga a törvényben kifejezetten fentartandó, ez egyik leghatékonyabb módja lesz a pénztárhoz való jogigények fentartásának, a hatósági segélypénztáraknál azonban mellőzendő, mert a hatósági segélypénztár csak a szegényalap egy határozott rendeltetésű kiegészítő része.

Az ipartörvény revisiója ügyében összehívott második értekezleten Helfy Ignác indítványozta, hogy mindenki, ki iparüzletet nyit, tartozzék az iparhatóság kezébe egyszersmindenkorra bizonyos összeget letenni; az így befolyó összegek a segélypénztár javára szolgálnának. Ezen indítványhoz föltételesen hozzájárult Mudrony Soma is. Ezen indítvány megegyez azon indítvánnyal, a melyet az 1872. ipartörvény tárgyalásánál Pest város kérvénye alapján tett Királyi Pál, a melyet azonban a képviselőház Horn Ede, Tisza Kálmán, br. Simonyi Lajos és Szlávay József miniszter felszólalására mellőzött. A segélypénztárak jövedelmeinek ily módon való növelése nem egyeztethető össze a méltányosság elvével, hogy azok fizessenek valamit, a kiknek az iparüzés megkezdésekor rendszerint kevesük van, és a kik arra a kevésre épen az ipar megkezdésekor sokkal inkább rá vannak utalva, mint máskor bármikor. Ezenkívül helyes Csepreghy János azon észrevétele is, hogy nálunk terhesek is volnának ezen taksák, „mert hazánkban, a hol leginkább szegény emberek adják magukat az ipar üzésére, vannak esetek, hogy 30—40 frt tőkével kezdi meg valaki az ipart és így e taksák által oly akadályok gördítettnek az illető elé, a melyek az iparüzés megnyitását megakadályozhatnák.“ Ha úgy hangzanék a kérdés, hogy kötelesek legyenek-e az önálló iparosok hozzájárulni a kényszer elvén alapuló hatósági segélypénztárakhoz, akkor, ha a szükség kívánja, a hozzájárulási kényszer mellett nyilatkozhatnánk.

Gyári törvényhozásunkról lehetetlen a legnagyobb keservvel nem nyilatkoznunk. Ha látjuk, hogy a törvényhozás a legüdvösebb szabályokat alkotja; ha a törvények mutatják, hogy a törvényhozás

legélénkebb gondot tanusította a munkások sorsa iránt; és azt vagyunk kénytelenek tapasztalni, hogy ezen szabályok közül egy sem ment át az életbe, mert hiányzott a végrehajtás, akkor megmagyarázhatónak kell tartanunk minden bármilyen szenvedélyes kifakadást is, a melynek éle nemcsak az ipartörvény, hanem a társadalmi rend ellen irányul. Nálunk nincs munkáskérdés, hiányzik ahhoz a talaj, de minden lépéssel, a melyet a nagy ipar megteremtése terén teszünk, közelebb jutunk ahhoz. Nincs munkáskérdés és így hiányzik mindenféle a fogékonyság a munkások érdekei iránt; a kamarai enquête-en magasztos volt látni azt az egyhangúságot, a melylyel gyári törvényhozásunk és közigazgatásunk hiányai felől hallgattak a kamarák képviselői. A kamarák küldöttei a gyermekmunkásokra vonatkozó szabályokon kívül nem láttak semmi hiányt, nem észleltek visszaélést; ha csak ezen nyilatkozatok után indulna az ember, akkor azt kellene hinnie, hogy Magyarország e tekintetben mint állam s itt az ideje, hogy a külföld helyrehozza mulasztását, a melyet azzal követett el, hogy Anglia és nem hazánk e nemü intézményeit igyekezett utánozni. A mit eddig mindenütt tapasztalhattunk, annak a tapasztalatnak az igazságát a kamarai enquête is megerősítette: a magasabb iparos-osztályok mindaddig nem törődnek a munkások érdekeivel, míg a fenyegető szükség nem kényszeríti őket arra.

A kamarai enquête-re nézve nem létezett a külföld tapasztalata, nem ismerte azt az igazságot, hogy nem szabad a társadalmi sebeket elleneséden hagyni. Mi nem mehetünk végig azon a hosszú úton, a melyen Anglia mai munkatörvényeihez jutott, hacsak nem akarjuk a társadalmat kitenni azon bajoknak, a melyek Németországot Anglia példájának követésére birták. Nem igaz, hogy nincsenek már is ilyen társadalmi bajaink; vannak, csak hogy azok még nem látják, a kiknek látniok kellene; és ezek a bajok mindig annál jobban növekedni fognak, mentől jobban elérjük azt a célt, a melyre törekednünk kell: a nagy-ipar meghonosítását. Ha a nagy-ipart meg akarjuk honosítani, akkor azt azon intézmények kíséretében kell átvennünk, a melyek között az jelenleg a külföldön virágzik. A gyermek-munkások fejlődése, a munkások munkaereje, egészsége, sőt élete is ma bitang jószág, a melyet nem oltalmaz senki. Az állam csak hosszú idő után jutott el azon tudathoz, hogy neki ezen a téren vitalis érdekei vannak; hosszú volt az idő, de ma már min-

den cultur-államban él ezen tudat. Mi is addig várjunk, a meddig a kényszer hajt ezen szükségnek felismerésére? Ha ez igaz lenne, akkor egyszerűen töröljük ki törvényünkben a gyári munkásokra vonatkozó szabályokat: a világ nem vész el azok nélkül sem. Munkás-osztályunk sorsa sem lesz rosszabb, mert olybá vehetni, mintha azon szabályok nem is léteznének.

Gyári törvényhozásunkat három irányban szükséges tovább fejleszteni: a gyermek- és női munkások foglalkoztatására vonatkozó szabályokat szigorítani kell, a munkások egészségének és életének biztosítására szolgáló 69. §-t specialisálni kell s végül, a mi nélkül mindez nem használ semmit, külön végrehajtó és felügyelő közeget kell alkotnunk.

A gyermek-munkások foglalkoztatásánál három érdek küzd egymással. A szülők érdeke, a mely oda irányul, hogy gyermekeik minél hamarább hozzájáruljanak a háztartás költségeihez; a vállalkozó érdeke, a kire nézve a gyermek-munka bizonyos munkanemekben a legolcsóbb és a társadalom érdeke, a mely azt követeli, hogy a jövő munkásnemzedék testi és szellemi fejlődése biztosítottassék. Az első két érdek jogosultságát nem tagadhatni, és kivitelük elé fölösleges mindaddig akadályokat gördíteni, a meddig nem sértik a társadalmi érdeket, a melynek föltétlenül alárendelendők. A társadalmi érdek megóvásának szüksége kényszerítőleg beszél, mihelyest akár a foglalkozás módja, akár a munka tartama, akár a munkahelyiség által a gyermekek egészsége és fejlődése veszélyeztetik, ezen esetekben a szülők és vállalkozók érdekeinek háttérbe kell szorulniok. Ez a társadalmi érdek létezik, akár csak néhány, akár pedig ezer és ezer gyermek fejlődését kell oltalmaznunk. Megjegyezzük különben, hogy nálunk sem csak néhányra megy azon gyermekek száma, a kiket védenünk kell, a különböző iparágakban sok ezer gyermek talál alkalmazást, habár azok számát pontosan meg nem állapíthatni is.

A gyermek-munkások alkalmaztatásáról ipartörvényünk 70. §-a intézkedik. E szerint 10 éven alóli gyermekeket épen nem, 10—12 éves gyermekeket csak az iparhatóság engedélye mellett, 12—14 éves gyermekeket csak 8 óra hosszatt, 14—16 éves gyermekeket csak 10 óra hosszatt szabad foglalkoztatni; a 16 éven alóli munkások éjjeli munkája a 45. §. értelmében tilos. „A 16 évet még

be nem töltött munkások általában csak oly munkára alkalmazhatók, mely egészségüknek nem árt és testi fejlődésüket nem gátolja.“ Ezen intézkedések kielégítőeknek nem mondhatók, mert ha a szabály magában véve megfelelő volna is, hiányzik minden sanctio. A törvény azon alapon áll, hogy tizenkét éven alóli munkások csak iparhatósági engedély mellett foglalkoztathatók, véleményünk szerint ezen alapra kell helyezni a fiatal munkások — egész a betöltött tizenhatodik évig — foglalkozását általában. Ha a közérdek megkívánja, hogy bizonyos ipartelepeket felállítani és be rendezni csak az engedélyezési eljárás alapján legyen szabad, akkor az egyéni és kereseti szabadság minden nagyobb sérelme nélkül elfogadható az engedélyezés elve a fiatal munkások foglalkoztatásánál is, mert sehol ennél inkább nem szükséges a közérdeket oltalmazni. Elvi nehézségek nem gátolják ezen intézkedés keresztülvitelét, de gyakorlatiak sem, mert az a végrehajtásban szerfölött egyszerű.

A fiatal munkások foglalkoztatását iparhatósági engedélyhez kell kötni. Az engedély megszerzése céljából köteles a munkaadó bejelenteni a telepet, a munka nemét, a munka tartamát. Az iparhatóság megvizsgálja, vajjon összhangzásban van-e a bejelentést a fiatal munkások foglalkoztatására nézve fennálló szabályokkal; ha igen, akkor az engedélyt haladéktalanul megadja, ellenkező esetben az elutasító végzésben, a melyet a vállalkozó föllebezhet, az elutasítást indokolja. Majdnem hasonló intézkedést tartalmaz a német törvény 138. §-a s a német kormány oly magától érthetőnek és semmi bővebb magyarázatra nem szorulónak tartotta ezen szabályt, hogy javaslatának indokolásában alig érintette pár szóval. Mi is azt hisszük, hogy ezen intézkedésben senki sem láthatja az ipar gyakorlásának megszorítását, ez nem ró sem az iparosra nagy munkaterhet, sem az iparhatóságra olyan feladatot, a melynek nem tudna megfelelni. Iparhatóságaink jellegénél fogva attól sem kell tartanunk, hogy nagyon sok elutasító végzést találnak hozni, a mi esetleg károsan hathatna az iparüzésre; ha aggodalomra van okunk, akkor csak azon irányban lehet, hogy nagyon enyhén alkalmazzák a szabályokat.

A bejelentési eljárással kapcsolatosan életbe kell léptetni a fiatal munkásokra nézve a munkakönyv vagy munkajegy intézményét. A munkakönyv behozatalának célja a gyermek-munkások

oltalmazása, védelem úgy szülők kapzsisága, mint a gyárosok haszonlesése ellen. Senkinek sem szabad fiatal munkást munkakönyv nélkül felfogadnia, ennek keresztül vitele érdekében a büntető határozatok közé megfelelő intézkedést kell beiktatni. A munkakönyvet az iparhatóság állítja ki a szülő vagy gyám szóbeli kérelmére, a kiállításnál igazolandó a gyermek kora és az, hogy iskolalátogatási kötelezettségének eleget tett. Tíz éven alóli gyermekek számára munkakönyv nem állittatik ki, idősebbek számára csak a 70. §. 3. pontjában foglalt korlátozás figyelembe vételével. E két intézkedés keresztül vitele véleményünk szerint elegendő biztosítékot nyújt a fiatal munkások kizsákmányolása ellen; nem is tér el lényegileg jelenlegi törvényünk alapelvétől, csak annak következetes és a gyakorlati viszonyoknak megfelelő tovább fejlesztése. Jelenleg nincs a törvény idevonatkozó szabályainak végrehajtására nézve semmi biztosítékunk, a javasolt intézkedés megalkotja a nélkülözhetlen biztosítékot, a melynek megvalósítása nehézségekbe nem ütközik.

A fiatal munkások foglalkoztatásáról szóló 70. §. több tekintetben bővítésre szorul, a mennyiben a szakasz szövegéből nem derül ki kétségtelenül, hogy az mindkét nemű gyermekekre vonatkozik, már pedig a fiatal női munkásokat ép oly mértékben kell oltalmaznunk, mint a fiú gyermekeket. Ezenkívül nincs megállapítva a 10—12 éves gyermekek leghosszabb napi munkája, a mely intézkedés bizonyára csak a nem szabatos fogalmazás miatt maradt ki a törvényből, miután az idősebb gyermekek munkájáról kielégítőleg intézkedik. Véleményünk szerint ezen gyermekek napi munkája, ha a munka egyáltalán megengedett, hat óránál hosszabb nem lehet, az iskolában töltött időt nem értve a munkaidőbe. Ez a legszélső határ, a meddig e tekintetben elmehetni, a különböző európai államok törvényeinek legnagyobb része sokkal szigorubb ennél. Az osztrák kormányjavaslat szerint 12 éven alóli gyermekek rendes ipari munkára nem alkalmazhatók, a német törvény föltétlenül tiltja ezeknek gyárakban való foglalkoztatását, Franciaországban csak bizonyos, hatóságilag megjelölt iparágakban foglalkoztathatók, de naponkint legfőlebb hat óra hosszat, Svájcban, Hollandiában tilos az alkalmaztatásuk. A nemzetközi versenyviszonyokra való tekintet, a mit a munka szabályozásánál soha sem szabad szem elől téveszteniünk, nem tiltja ezek szerint a gyermekek mun-

kájának általunk javasolt korlátozásait s így nincs számba vehető ok, a mi azok keresztül vitelének útjában állana.

Főntebb szó szerint idéztük a 70. §. utolsó előtti bekezdését, a melynek értelmében a 16 évet még be nem töltött munkások csak oly munkára alkalmazhatók, mely egészségüknek nem árt és testi fejlődésüket nem gátolja. Ezen határozat is egyike azoknak, a melyeknek semmi gyakorlati fogantjuk nincs. Ki annak bírása jelenleg, hogy mely munka nem árt a fiatal munkásoknak? Senki; de nem, van mégis egy, s ez a munkaadó, tehát tényleg az határozza meg, hogy árt-e bizonyos munka a gyermek-munkások egészségének, a ki ellen a törvény védeni akarja azokat. A törvényhozást bizonyára alapos okok kényszerítették e szabályzatnak törvénybe iktatására, a melynek hasonmását megtaláljuk majdnem minden ipartörvényben. A törvény magában azonban nem elegendő, mert a munkaadók annak daczára, hogy a törvény általánosságban tiltja azt, alkalmazni fognak fiatal munkásokat minden egyes esetben, ha érdekük azt követeli. A szülők belátására sem lehet ennek ellenőrzését bizni, mert azok a legtöbbször nem tudják megítélni, hogy milyen munka árt gyermekeiknek, és ha megtudják is ítélni, még akkor is nagyon gyakran igen laza elveket követnek. Hatóságilag kell tehát kijelölni azon foglalkozásokat, illetőleg ipari munkanemeket, a melyekben tilos fiatal munkások alkalmaztatása. Erre két ut kínálkozik: vagy a törvénybe kell fölvenni azon foglalkozások jegyzékét, vagy pedig egy minden mellékes tekinteten felül álló hatóságot kell megbizni az ide vonatkozó rendeletek kiadásával. Az első ut nem czélszerű, mert az a jegyzék soha sem lehet állandó; a különböző iparágak terjedésével új és új munkanemeket kell abba fölvenni, másrészt pedig a találmányoknak és a munkaeljárás tökéletesítésének az lehet a következménye, hogy bizonyos munkanemeket törölni kell a veszedelmes foglalkozások jegyzékéből. Ezt az utat nem követi egyetlen egy continentalis törvényhozás sem, ellenkezőleg mindenütt a kormány van fölhatalmazva ezen foglalkozások megjelölésére.

Az 1874. június 2. kelt francia törvény felhatalmazza a kormányt, hogy közigazgatási uton állapítsa meg azon foglalkozásokat, a melyekre gyermekeket alkalmazni vagy tilos, vagy csak bizonyos feltételek mellett szabad; ezen fölhatalmazás alapján a kormány számos ide vonatkozó rendeletet adott ki. A német törvény

139. §-a hasonló fölhatalmazást ad a szövetségi tanácsnak, azon korlátozással, hogy a rendeletek bemutatandók a birodalmi gyűlés legközelebbi ülészakájában; a szövetségi tanács már többször élt ezen jogával. Ugyanezen irányban van specialis törvényekkel rendezve Angliában a fiatal munkások munkája. Az osztrák kormányjavaslat 130. §-ának utolsó bekezdése szintén jogot ad a kereskedelmi miniszternek, hogy a többi érdekelt ministeriumokkal egyetértve, rendeletileg állapítsa meg azon veszélyes vagy ártalmas ipari foglalkozásokat, a melyekre vagy tilos, vagy pedig csak bizonyos feltételek mellett szabad fiatal munkásokat vagy nőket alkalmazni. Mind ezen országokban rendkívül óvatosan járnak el az ipari munka szabályozásánál, hogy valahogy meg ne bémítsák az ipart, de ennek daczára mindenütt szükségesnek találták a kormányt felhatalmazni, hogy rendeleti uton állapítsa meg a veszélyes és ártalmas foglalkozásokat. Ez a szükség fennforog nálunk is, mert ha átuézzük akár a francia, akár a német kormány rendeleteit, számos foglalkozást találunk a veszélyes és ártalmas foglalkozások jegyzékében, a melyek nálunk is képviselve vannak. A hasonló szükség hasonló intézkedést igényel, mert a gyárosok nálunk sem humanusabbak, a szülők sem lelkiismeretesebbek, mint Francia- vagy Németországban. Nálunk is meg kell adni ezen felhatalmazást a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek, a ki talán a kereskedelmi és iparkamarák meghallgatása után állapíthatná meg időről-időre a veszélyes és ártalmas foglalkozások jegyzékét. Ha e tekintetben alkotmányi biztosítékra lenne szükség, akkor ezen felhatalmazás megszorítható volna az ipartörvény 8. §-ának utolsó bekezdésében foglalt korlátozással, t. i. hogy ezen rendeletek a legközelebbi országgyűlésnek jóváhagyás végett bemutatandók.

Ipartörvényünk egyik legkülönösebb szakasza a 69. §., mely következőleg hangzik: „minden gyáros köteles saját költségén mindazt létesíteni és fentartani, a mi tekintettel az iparüzlet és telep minőségére, a munkások életének és egészségének lehető biztosítására szolgál.“ Ezen szakasz szerint a gyárosok itélik meg azt, mi szükséges a munkások életének és egészségének lehető biztosítására, a miben azokat rendszerint az a szempont vezeti, hogy „saját költségükön“ kötelesek az ezen célra szolgáló intézkedéseket létesíteni. Ezen határozat némi correctivuma található a 13. §. második bekezdésében, a mely szerint a csak engedélyezés alapján felállítható

üzlettelepekre vonatkozó eljárásnál „hivatalból“ kiterjesztendő a vizsgálat azon intézkedésre is, melyek a munkások életének és egészségének megóvására szükségesek.“ A tény az, hogy ezen körülményre rendszerint nem terjesztik ki a vizsgálatot s e tekintetben nem állapítanak meg olyan feltételeket, a melyektől a telep felállítása vagy üzemben tartása függővé tétetik. Tény másrészt az is, hogy a munkaadók lehetőleg semmit sem tesznek munkásaik életének és egészségének oltalmazására. A viszonyok e tekintetben nagyon szomorúak, a legtöbb helyen semmi sem történik ezen irányban, úgy hogy a veszélyes és ártalmas foglalkozásokban munkásaink egészsége és élete minden oltalom nélkül dobotik oda a vállalkozók haszonlesésének, a kiket az anyagi áldozat visszatart az e célra szolgáló intézkedések megtételétől. A viszonyok javulására a törvény jelenlegi intézkedései mellett nincs semmi kilátás. Jogot kell adni a kormánynak, hogy rendeleti úton állapítsa meg azon intézkedéseket, a melyeket a veszélyes és ártalmas ipari foglalkozásoknál a munkaadóknak tenniök kell munkásaik életének és egészségének oltalmazására. Ezenkívül szigorúan kell ügyelni a 13. §. második bekezdésének megtartására, a mi célból az engedélyezésnél mindig meghallgatandó a tisztí orvos véleménye s végül meg kell honosítanunk az iparfelügyeleti intézményt.

Ipartörvényünk 75. §-a szerint az iparhatóság köteles a gyárakat kiküldöttje által időnként meg szemléltetni s a törvény rendeleteinek megtartásáról meggyőződést szerezni. A törvény ezen rendelkezésének iparhatóságaink valószínűleg még egyetlen egyszer sem tettek eleget a törvény életbeléptetése óta. Positiv adataink ugyan nincsenek erre vonatkozólag, de a hasonló vádat még sohasem czáfolták meg, a miből azt kell következtetnünk, hogy az iparhatóságok tényleg sohasem feleltek meg törvényszabta kötelességüknek. A törvény maga is egészen általánosságban van tartva, s a hatósági kiküldötteknek semmi jogkört nem ad. Az iparhatósági felügyeletet nem ejtenők el ezután sem, mert ez az iparfelügyelői intézmény meghonosítása mellett is jó szolgálatot tehetne az ügynek, ha az iparhatóságok ezen kötelezettsége szigorubban körvonalaztatnék. Az iparhatóság — értve alatta a törvény által meg nem nevezett elsőfoku iparhatóságot, — területe rendszerint kicsiny, alig van néhány olyan iparhatóságunk, a melynek területén egy párnál több gyári telep léteznék, úgy hogy az iparhatóságok

minden munkateher nélkül meglátogathatnák évenként néhányszor, legalább négyszer a területökön létező gyárakat. Ezen alkalmakkor kötelességük lenne ügyelni arra, vajjon megtartatnak-e különösen a fiatal munkások foglalkoztatására nézve fennálló szabályok, megtétnék-e a munkások életének és egészségének oltalmára szolgáló intézkedések, vezeti-e a gyáros az előirt lajstromot stb. Szabálytalanságok vagy visszaélések észlelése esetén az iparhatóság él az ipartörvény megfelelően kiegészítendő büntető határozataiban foglalt jogaival.

A rendes iparhatóságok működését a gyári felügyelet terén a civilisált országokban sehol sem találták kielégítőnek, részint azért, mert nem szakértők, részint mert rendszerint nem üdvös helyi befolyásoknak vannak alávetve, főleg pedig azért, mert az államnak oly nagy érdekei óvandók meg ezen a téren, a melyek külön élethivatásu állami közegeket igényelnek. Ezen okok vezették Angliát, Franciaországot, Németországot és Svájcot a gyárfelügyelői intézmény megteremtésére, ezen okok miatt készül Ausztria is meghonosítani az iparfelügyelői intézményt. A fölött nálunk sem lehet kétség, hogy ezen intézmény szükséges, az is bizonyos, hogy az iparhatóságok nem pótolhatják az iparfelügyelői intézményt, a mely ellen csak egy okot hozhatni föl s ez a pénzügyi.

Mi nem az angol, nem a francia, és nem is a német gyárfelügyelői intézményt tartjuk szemünk előtt, midőn az iparfelügyelői intézmény behozatalát javasoljuk, véleményünk szerint a célnak legjobban megfelel az osztrák kormányjavaslatban tervezett iparfelügyelői intézmény, bár ezen javaslatok is sok tekintetben kiegészítésre szorulnak. Nem óhajtunk gyárfelügyelőket, mert nem határozható meg helyesen mi a gyár, és ha meghatározható volna is, a felügyelet alól nem szabad elvonni azon ipartelepeket, a melyek nem gyárak ugyan, de a melyekben mégis szükség van a felügyeletre. A felügyelők hatásköréről, miután tanulmányunk már ugy is hosszúra nyult, csak általánosságban nyilatkozhatunk, a részletek megállapítása a különböző idevonatkozó európai törvények összevetése után nem lesz nehéz. Az iparfelügyelők hatásköre kiterjesztendő a gyári munkásokról szóló összes szakaszokban foglalt határozatok végrehajtásának ellenőrzésére, kivétnék azonban az oly természetű határozatok, a melyeknek jelenleg a 72—74. §§-okban foglaltatnak. Ezenkívül az iparfelügyelők hatáskörébe bevonandó még a

tanonczokról szóló 44. és 45. §§-ban foglalt szabályzatok végrehajtásának ellenőrzése. Az osztrák kormányjavaslat szerint az iparfelügyelők hatásköre kiterjedne annak ellenőrzésére is, hogy megadják-e a munkaadók 18 évet még be nem töltött segéd munkásaiknak az ipari-, esti- és vasárnapi iskolák látogatására szükséges időt. A hatáskör ezen kiegészítése igen czélszerűnek bizonyulhat, ha kellő számban alkalmaztatnak iparfelügyelők; ha ez nem történik, akkor jobb, ha az idevonatkozó határozatok végrehajtása a rendes iparhatóságok tiszte marad, a végrehajtás ellenőrzését azonban bátran lehetne a tanfelügyelők mellett, az iparfelügyelőkre is bízni.

A rendes iparhatóságok felügyelete kapcsolatban és összhangzásban az iparfelügyelők működésével, szép eredményeket érhet el ezen a téren, a melyen az államnak annyi a tenni valója. A pénzügyi szempont ezen intézmény meghonosításánál alig jöhet figyelembe, mert a legkedvezőtlenebb — t. i. a kincstárra nézve legkedvezőtlenebb esetben is — legfőlebb husz-harmincz ezer forint áldozatról lehet szó. Ez a maximum, a melynél az első években jóval kevesebb igényeltetnék. Franciaországban tizenöt kerületi állami gyárfelügyelő van, Poroszországban 13, nálunk kielégítő sikerrel működhetnék 7—8. A csekély áldozat sokszorosán visszatérülne az elért eredményekben.

A munkarendről szóló 68. §. is kiegészítést igényel több tekintetben. A munkarend a munkaszerződést képviseli a munkaadó és a munkás között, de olyan szerződést, a melynek megállapításába a munkásnak rendszerint nincs beleszólása. Midőn nagy a munkakereslet, akkor a munkás könnyen választhat azon ipartelepek között, a hol munkába akar állani; az ellenkező, gyakoribb esetben azonban kénytelen elfogadni minden föltételt, a melyet a munkaadó a munkarendben elébe tűz. A munkarendekről pedig dr. Hirsch, Miksa a német munkásegyletek ügyvivője és Schmoller Gusztáv egyenesen rémitő dolgokat derítettek ki, még olyan mühlhauseni gyárakról is, a melyeknek tulajdonosai humanus eljárásukról általában ismeretesek. A munkarend másodlata törvényünk szerint benyújtandó az iparhatóságnak, ez az intézkedés azonban, miután a törvény kötelezőleg írja elő a munkarendet, nem kielégítő. Az iparhatóságnak, ezen esetben az iparfelügyelőnek meg kell adni azon jogot, hogy megvizsgálja, vajjon a munkarend összhangzásban van-e

a törvény határozataival, ha nincs, az ellenkező határozatok a munkarendből törleendőek. A törvény tág jogkört ad a munkaadónak a munkarend áthágóira szabott bírságok tekintetében; a mi igen sok visszaélésre nyújt alkalmat. Célszerű, sőt szükséges volna megállapítani, hogy azon bírságok, a melyeknek nincs egyuttal kárpótlási jellegük, a munkások segélyezésére stb. szolgáló alapok javára fordíttassanak.

A javasolt intézkedések nem gyökeresek, csak ipartörvényünk jelenlegi alapelveinek célszerű továbbfejlesztését képezik, a melyek megalkothatják, a mire oly nagy szükség van, a szilárd ipari jogrendet. Ha a községek, az állam és az iparosok megteszik azon intézkedéseket, a melyeket az iskoláztatás terén tenniök kell, t. i. alkalmat nyújtanak a tanulásra, mert az önálló segédek- és munkásoknak másra nincs szükségök, ezekre nézve a kényszer föltétlenül mellőzendő, akkor egy oly munkásnemzedék fog fel növekedni, a mely úgy műveltsége, mint szakképzettsége tekintetében megfelelhet minden jogos követelménynek. A segédek és munkások anyagi és szellemi viszonyai a multban sokkal rosszabbak voltak mint jelenleg, következőleg ez a társadalmi osztály sem lehetett semmi tekintetben sem jobb mint jelenleg; ha az érdekelt tényezők anyagi áldozatokat hajlandók a fejlődés érdekében hozni, akkor várakozásaikban nem csalódhatnak*).

*) L. az egész fejezetre nézve : Az ipartörvény ügyében összehívott két értekezlet tárgyalásait és az idézett törvény-gyűjteményeket.

AZ UZSORA-TÖRVÉNY TÁRGYALÁSA A KÉPVISELŐ- HÁZBAN.

Midőn törvényhozásunk az uzsora kérdését tárgyalta az „uzsoráról és a káros hitelügyletekről“ szóló törvényjavaslat előterjesztése alkalmából: oly kérdéssel állott szemközt, melynek tiszta és definit megoldása, a tanácskozások eredményeként, még csak kilátásba se volt helyezhető. Az uzsora fogalma egyike a társadalmi tudomány legviszonylagosabb fogalmainak; hasonlítható némely betegségekhez a pathológiában, melyekről az orvosi tudomány azt tanítja, hogy lényegileg nem ártalmasok: bizonyos egyének szervezetében veszélyesebb formát nem öltenek, de melyekről mégis tudva van, hogy némely szervezetre végzetes hatásuk lehetnek. A symptomák befolyása tehát absolute meg nem állapítható; a diagnosist az illető szervezet specialis viszonyaihoz képest lehet csak megállapítani. — A mindennapi élet meg-megújuló tapasztalatai azt a meggyőződést keltették, hogy az uzsora, társadalmunkat tekintve, oly szervezetbe fészkelte be magát, a melyben veszélyes symptomái nem egyes esetekben, de tömegesen jelentkeztek. A baj felkeltette a kormány figyelmét, s ez jónak látta orvoslásért a törvényhozás bölcsességéhez folyamodni. A törvényhozás napokig tartó tanácskozásban konsultált a betegség eredete, természete s a gyógyszerek megválasztása felett. Lényegileg azonban körülbelül egyre ment volna, ha a kérdés brevi manu szavazásra bocsátatik, mert ismételjük: itt oly tárgyról volt szó, melyben a tárgyalások positiv eredményre eo ipso nem vezethettek, s a menyiben tárgyalásra szükség volt, annak a törvény részleteire kellett volna irányulnia. Átolvasva a képviselőháznak e tekintetben folytatott tanácskozásait magában foglaló naplót, azt kell mondanunk,

hogy érdemileg a dolog — jövőre is nyílt kérdés maradt. S épen azért, mert nyílt kérdés maradt; mert a törvény maga úgy van megalkotva, hogy hatása akkor lesz egyáltalában, vagy hatása akkor lesz helyes, ha alkalmazása helyes és megfelelő lesz: talán nincs egyetlen törvényünk se, mely inkább igényelné, hogy a benne foglalt elvek újra meg újra megbeszéltesse, az intézkedések hordereje mérlegeltessék.

Különösen a kérdés közgazdasági oldala az, mely a tanulmányoztatást nagyon megkívánja. Ez az oldal nyert legkevesebb világosságot a képviselőházi tárgyalások folyama alatt. S ez szembezőkő. Konstatálható, hogy a legis ratio e törvéynél közgazdasági, s mégis épen a közgazdasági szempontokat hagyta figyelmen kívül a tanácskozás és a kormány indokolása. Ez oldalra kell tehát irányulnia a közfigyelemnek. S nagyon csalódnék, a ki azt hinné, hogy e tekintetben a kérdést megoldani, a tagadhatatlanul létező bajokat orvosolni képes egy genialis javaslattal. A törvényhozási tárgyalások megmutatták ennek lehetetlenségét nálunk, de megmutatták másutt is. Arra van szükség, hogy a bajt magát — és ez nem egyéb, mint népünk nagyon gyors, és fájdalom, nagyon is általános *eladósodása* — mily okok hozták létre, mily okok tartják fenn, s ha felismertettek, mily eszközökkel lehet ezen kártékony befolyásokat paralyzálni. Látjuk tehát, hogy az uzsorakérdésnek tágabb háttere van; az uzsoratörvény tehát nem egytetemes panacea, hanem egy eszköz, melylyel a kártékony uzsora bajait paralyzálni vélik. Van azonban a dolognak egy momentuma, melynél fogva e rendszabály nagyon sok sikerrel nem kecsegtet. A ki ugyanis az uzsora természetét vizsgálta, lehetetlen, hogy észre nem vette volna, hogy az uzsora nem önálló baj, hanem — hogy fennebb használt hasonlatunkkal éljünk — valami kapcsolatos, valami utóbaj. A hol az uzsora nagyban burjánzik, ott el lehet mondani a dán királyfival: „rosz szagot érzek Dániában.“ Minél betegesebbek valamely társadalom közgazdasági állapotai; annál számosabb esetben — s hozzá tehetjük — annál súlyosabb formában mutatkoznak az uzsora nyilvánulásai. Tapasztalták, hogy egy alacsonyabb kulturájú, fejletlenebb gazdasági complexus, ha szomszédságában fejlettebb, műveltebb társadalmi organismus fejlődik ki, csakhamar adósodni kezd, az uzsora benne lábra kap. Ugy látszik talán, mintha ez a tétel paradoxon lenne, s épen azért ki kell fejtenünk, kissé de

ki kell fejtnünk annál fogva is, mert alkalmat fog adni azon célunk elérésére, hogy nem az uzsorának első sorban — mert ismételjük, ennek alárendelt szerepet tulajdonítunk — hanem az eladósodásnak végokaira rámutassunk.

Magyarország a közel mult évtizedek folyama alatt, abba a helyzetbe jutott, hogy szorosabb érintkezési viszonyba lépett a külfölddel. Erre meg volt a szükség és ezt — úgy tudjuk — soha senki se akarta kétségbe vonni. Meg volt és meg van az a baj, hogy e szorosabb összeköttetés konzekvenciáit nem fogták fel öntudatosan; elköverték azt a hibát, hogy az összeköttetés folytán beállott gazdasági átalakulást nem szabályozták kellően, sem az állam, sem az egyén önmagára nézve. Mert senki sem látta az ellentétet, mely társadalmunk fejlődési állapotába meg volt; senki se látta be a hatás intensitását és következményeit, melyeket az új forgalmi áramlat a meglevő ellentétek egyikére vagy másikára gyakorolni fog. Társadalmunk ugyanis fejlettebb volt a kulturában és civilizációban — szóval mind abban, a mit ezen nevek alatt összefoglalnak — mint közgazdaságában. S ez természetes, és mindenütt körülbelől úgy van; a szellemi világ fogékonyabb, hamarább áthatsonul, hamarabb tud alkalmazkodni, mint az objectiv, az anyagi, a gazdasági világ. A szellemi fejlődés megelőzi a gazdaságit — de csak ha rendesek, ha progressívek a viszonyok — és nyomban követi amazt, úgy hogy karöltve jární látszanak; majdnem azt lehet mondani, hogy egyik feltétele a másiknak; a mi egyébiránt csak annyit jelent, hogy egyik *szükségkép* előmozdítja a másikat; de a szellemi haladás, mindig elől jár, a gazdasági követi, mintegy tolja, mintegy táplálja. Ilyen az önálló, független — vagy szabatosabban beszélve, legalább a társadalom fundamentumát tekintve önálló — társadalmak fejlődése.

Ilyen-e a mienk? Nem. Mi — még a szellemi kulturában is, (bár e téren közelebb állunk a nyugathoz) — fejletlenebb társadalom vagyunk, mint szomszédaink. Nem közvetlen szomszédainkat értem; hacsak ezekkel állnánk szemközt, kevesebb bajunk volna — miut volt századokon keresztül, midőn majdnem kizárólag csak velök érintkeztünk — de újabb időben — s ez az oka, a miért bajaink épen az utóbbi évtizedek alatt váltak annyira érezhetőkké — a mindennemű forgalmi eszközök fejlődése, ugyszólván szomszédaiivá tett bennünket a nagy világforgalomnak, mely fejlődött,

izmosodott a maga útján századokon keresztül a nélkül, hogy reánk tartósabb hatást gyakorolt volna.

S mi lett e helyzet következménye? Társadalmunk hirtelen fejlett szellemi élete rohamosan és mohó vágynak sajátította el a modern kultúra igényeit, s a dolog természete szerint éppen azokat, melyek legkényelmesebbek, legtetszetősebbek voltak. A helyzet ma- val hozta az egyesek gazdasági erejének kizsákmányolását; az ingó vagyont, mely egyébiránt nálunk sohasem volt valami nagyon tekintélyes; hamar felszívta a fokozottabb igények; a gazdasági termelés hirtelenében nem volt perenczirozható — sőt hogy egyáltalában fokoztathassék, beruházásokra volt szükség — szóval megkezdődött az a procedura, mely még tartana ma is, ha a beállott bajok nem gátolnák, hogy igénybe vettük a hitelt, s a jelenségek után alig lehet kétségben lenni arra nézve, hogy a nyert hitelt, sokszor nem productiv czélokra, vagy ez utóbbi esetben is nem mindig szerencsésen használják fel. Nem akarjuk védelmezni a társadalmat, de figyelmeztetnünk kell arra, hogy az utolsó évtizedek — mint termelési statisztikánk mutatja, — nem voltak a gyümölcsözés évei.

A nemzetnek, melyet az 1868. bőség, ha nem is mondjuk, hogy elszédített, de mindenesetre buzdított egy helytelen irány elkövetésére, — alig néhány év multán keservesen kellett kiábrándulnia. S azóta küzdelemteljes évek folynak. Földjeinket adósságok terhelik; a rossz hitelviszonyok nem tették lehetővé a hosszú lejáratu kölcsönöket; az árverési statisztika mutatja a hitelezők idegességét; az eladósodott gazda, hogy a végrehajtást kikerülje, kezdetben, míg hitele van, konserválja adósságait; az új kölcsön rendesen még terhesebb mint a régi — s így jutunk el fokozatosan, a tények kérelhetlen logikájával — az uzsoráig; mely kedvező talajra akadt minálunk. Importálódott is, de meg volt a magva itt azelőtt is. A törvény nem védelmezte az egyént: s az az egyén válságos helyzetben volt.

Igen sokáig időztünk a kérdés genézisénel, mellőzve a részleteket, az általános irányt jelölve meg. De maga ez a tárgy még nincs kellőleg megvizsgálva, s fentebb jeleztük, hogy az orvoslás sikere attól függ, mennyiben fogják felismerni azon tényezőket egyenként és összhatásukban, melyek gazdasági bajainkat előidéztek.

A közvélemény azt mondja — s mint tudjuk, a közvéleménynek jó érzéke van — hogy azon tényezők egyike az *uzsora*.

Mi az *uzsora*? A meghatározás nagyon viszonylagos. Minthogy az *uzsora* egyáltalában nem *elméleti*, hanem pusztán *gyakorlati* fogalom, az életnek meg kell elégedni mindenha egy verbális definícióval, s egy ilyen kielégítő definíció vétetett fel a német, illetőleg az osztrák hasonló törvény nyomán, a mi törvényjavaslatunkba. A nemzetgazdaság tudománya csupán azt mondhatja meg: miből áll a kamat, de a kamat magasságának megállapításáról eleve le kell mondania. Mihelyt elfogadta a kamat egyik *coëfficiense*ül a *revisiót*, s mihelyt bevonta a kereslet és kínálat törvénye keretébe a tőkét, illetőleg a kamatot is. A kereslet és kínálat: maga a gyakorlati élet. Most már az a kérdés: igaz-e, hogy a kamatláb csakugyan mindenütt direkte a kereslet és kínálat törvénye szerint alakul? Kétségbe kell vonnunk; és a kamatláb szokásos elemzésében egy ellenmondásra kell reámutatnunk. Ha a kamatláb a kereslet kiegyenlítődése alapján képződne, akkor a kamatláb a szerint volna alacsonyabb vagy magasabb, a mint az elhelyezkedő tőkék mennyisége nagyobb vagy kisebb volna a kereseti hitel mennyiségénél. Ámde a viszonyt két körülmény komplikálja: egyfelől nem minden elhelyezkedő tőke *előállítási költsége egyforma* (és ezt soha se vették tekintetbe), tehát nem minden tőke egyforma haszonra vágyik; másfelől nem minden hitelt kereső nyújt elegendő *biztosítékot*. A kereslet és kínálat mellett a kikölcsönzéssel járó kockázat felvétele tehát a kamatláb elméletébe ellenmondást involvál.

Végre nem tévesztendő szem elől, hogy a rendelkezésre álló tőkék a mindennapi életben nem lépnek a piacra; a tőkék az egyének nagy számánál lévén szétoszolva, nem létezik oly organismus, mely a kínálat és kereslet alakulásait a társadalom minden rétegében érezhetővé tegye. Tényleg a pénztőkének nincsen annyi és oly jól szervezett piacza, mint egyéb áruknak; a pénzkölcsönzés a magán szerződés formájában lép fel, többnyire egy elszigetelt ügyletet képez, mely többé-kevésbé ki van véve a kínálat és kereslet befolyása alól. A kínálat és kereslet a maga hatását e szerint csak a nagyobb pénzpiaczokon gyakorolhatja és ott gyakorolja is, és pedig legtisztábban a nemzetközi hitelforgalomban. Ezek pontosan szervezkedett, érzékeny organismusok, melyekben a kereslet és kínálat törvénye elég gyorsan és elég hathatósan működhetik. Ezért van,

hogy a kamatláb a pénzpiaczokon olcsóbb, és legolcsóbb a nemzetközi forgalomban.

Mindez nem úgy van a belföldi forgalomban, nem úgy van különösen a magánosok közötti kölcsön ügyleteknél. Itt a kamat magasságára a döntő befolyást a kikölcsönzéssel járó *risikó* gyakorolja. Az a kérdés most már, hogy meddig engedhető meg, hogy befolyást gyakoroljon a kamatláb magasságára? Elméletileg a rizikó befolyását egyáltalában nem lehet megengedni. A kamat elméletileg az önmegettartóztatás és a tőkehasználat átengedésének díja. Midőn tehát a hitelező a rizikó czimén magának igen magas kamatot köt ki, tudva megy bele egy kétséges ügyletbe. Személyi hitelnél ez neki megengedhető. Ha pénzét és a magas kamatot megkapja, kockázatának veszi jutalmát; de a realis hitelnél, a hol például a kölcsön jelzálogilag biztosítva van, — s rendesen ilyenkor az eredeti kölcsöntőke teljesen fedezetet nyer, — nincs helye a kockázatnak, s ennél fogva semmi indoka a magas kamatnak. S itt elérkeztünk azon ponthoz, melyen oly törvényhozási intézkedés, mely egy bizonyos maximalis kamat betáblázását és birói érvényesítését tilalmazza, helyesnek és közgazdasági elvekkel megegyezőnek bizonyul be.

Azonban a kérdést nem ily formában szokták felvetni. A vita rendesen körül forog, hogy egy bizonyos kamat maximum megengedhető-e vagy nem? Azok, a kik az uzsoravétség kritériumját egyszerűsíteni kívánják, az uzsora-törvényt egy fix kamatláb decretálása alapján akarják megalkotni, a mely általános elvnek a korokáriumuma volna, hogy minden a maximalis tételt túllépő kamatszedés eo ipso uzsorának minősítettik. Ez a kardinalis pont az, melyre legtöbb fáradságot szoktak pazarolni, midőn az uzsora-kérdés szóba kerül; s törvényhozásunk egyes tagjai is fényes szónoklatokat mondtak el a kamat maximum védelmére. És ők teheték ezt lelkiismeretesen, minthogy abból az alaptételből indultak ki, hogy minden, mit e részben (ugy hiszszük, ők sem akarnak talán tovább menni) a tudományos elmélet megállapított, már ennél fogva hamis, czélszerűtlen és kárhozatos, melyet egy bölcs törvényhozónak annyira le kell nézni, hogy czáfolatába bocsátkoznia felesleges. — Mi ennek daczára azt hiszszük, hogy a kamatláb theóriája, a mint azt a közgazdaság tudománya fejtegeti egészen véve — ha nem is teljesen befejezett, — de helyes és eléggé alkalmas arra, hogy gya-

korlati intézkedéseknél zsinórmértékül vétessék. Az elmélet tudott is már magának annyi tekintélyt szerezni, hogy a kamatmaximum nem mint a forgalom szabályozója állittatik oda, hanem mint egy állítólag szükséges bázis az uzsora vétségének megállapítására. A tudomány azonban — mely a kamatvétel jogtalansága, és a kamat hatósági szabályozásának elméleteit megdöntötte — kimutatta a kamat maximum elméletének helytelenségét és czélszerűtlenségét. Felesleges volna az idevágó elveket újra ismételnünk. Elég annyit mondanunk, hogy a kamatmaximum törvénye a kamatlábnak emelésére vezet a maximum magasságáig. De a legfőbb érv ellene az, hogy nem hajtható végre; a maximalisnál magasabb kamat mindenféle formák mögé elbuvik, és ha a törvény a maximum kimondásánál megállapodott, akkor kevés ügyetlen (s talán azt mondhatjuk becsületes) kivételével, nem bírja üldözni az uzsorát, mely ugyan továbbra is pusztithat, de a formák tánczai közé fészkel be magát. Épen azért rájöttek, hogy fel kell keresni az uzsorát rejtekében. Ez az uzsora-törvény büntetőjogi értelemben. Ha tehát a kamatmaximum törvénye a gyakorlatban büntetőjogi üldözés nélkül semmit sem ér; ha tehát a kamatmaximum törvénye nem képes megkülönböztetni az uzsorás kamatot, a magas ugyan, de viszonylag igazságos kamattól: akkor méltán kérdehetjük a kamatmaximumnak a gyakorlati észre hivatkozó védelmezőitől: mi értelme van egy maximalis kamatláb megállapításának az uzsora büntetőjogi üldözése elvének kimondása mellett. A maximum felállításától semmi jót, ellenben sok roszt várhatni, jót ellenben csak a büntetőjogi principiumtól: mi szükség tehát a kettőt konsulálni, ha csak nem azért, hogy ártson, ha már nem használhat?

Épen azért igen helyesen járt el a törvényhozás, midőn a kormány és a bizottság javaslata mellé állva, kitette magát a theoretismus vádjának és nem ült fel egy magát gyakorlatinak mondó, rövidlátó elmélet félszégének.

A törvényjavaslatot, úgy a mint a képviselőház elfogadta, csak egy tekintetben érheti kifogás, hogy a hivatalból eszközlendő üldözés elvét elejtette. Nem kell visszariadni a következményektől. Jobb őszintén felvenni a hivatalból eszközlendő üldözés lehetőségét a törvénybe, minthogy a törvény alkalmazása úgy is odavezetett volna. Lehetetlen ugyanis el nem képzelni, hogy egy szövevényesebb uzsorás perben, a nyomozás csak addig menjen, s azon sze-

mély ellen irányuljon, ki ellen épen feljelentés történt. Minél jobban üldözik az uzorát, annál inkább kényszerülve van ez, hogy többek egyetértésével, szövetségben történjék. S így utoljára is ott vagyunk a hivatalból történő üldözésnél.

És ezzel — beállítva az uzsora vétségét a büntető jogszolgáltatás keretébe — el van találva a lehető helyes út. A közgazdaságtannak ehhez semmi köze. A közgazdaságtan megállapítja a kamatvétel gazdasági indokait, meghatározza a kamatlábra befolyó gazdasági tényezőket: s ezzel befejezte feladatát, a többi nem az ő dolga; s midőn az uzoratorvényhozást vádolják, egészen jogtalanul emelnek vádat a közgazdasági elmélet ellen. A mit a közgazdasági elmélet megállapított a kamatra nézve, az érvényesül a nemzetközi forgalomban, a kereskedelmi és nyílt hitel-üzletekben; érvényesül az uzsora törvények nélkül és azok ellenében is, és ez az elmélet sohase avatkozott be az egyéni, elzárt élet szövényes viszonyaiba.

Azon írók, kiknek tekintélye árnyékában nőtt fel a kamatszabadság theoriája, Locke és Bentham nem voltak közgazdasági írók. Nagyon természetes, hogy a nemzetgazdák, kik a gazdasági élet terén annyi áldását látták a szabad versenynek, kiknek gyámkodó kormányok bilincseit kellett széttörni, csatlakoztak az elméletekhez, habár Adam Smith, a nemzetgazdaságtan eme nagy regeneratora, példájával nem biztosította is őket, a mennyiben ő bizonyos mérvig jogosultnak tartotta a kamatmaximum törvényeket, jogosultnak tartotta elméleti alapon, a tékozlás és jóhiszemű szédelgés eseteit vévén fel okoskodása alapjául.

Daczára annak tehát, hogy a nemzetgazdaság szükségkép kell, hogy ignorálja az uzorát, mint a mely elveivel szemközt, egy magában álló kivételt képez, mely önmagától megszűnik, ha a kamatláb törvényei akadálytalanul érvényesülhetnek, a törvényhozás egy-két tagja mégis megkísérte a kamatmaximum megállapításának közgazdasági indokolását. Felállították azt a plauzibilis tételt, hogy az uzsora a hiteleszközök monopoliumának a következménye. Monopoliumról itt szó se lehet, ha csak a hitelkereső szorultságát és rossz hitelképességét nem nevezzük a szükség monopoliumának. Az uzsora alapja mindig hitelt kereső vagyoni viszonyaiban van meg, melyet az uzorás spekulációra használ fel, és nem az elhelyezést

kereső tőkék ritkaságában. Bármilyen jól szervezett hitelviszonyok mellett is megtalálható az uzsora, — csak hogy ritkább esetekben, mert a jó, a gazdag hitelviszonyok egyszersmind a szolid hitelképességgel kapcsolatban vannak. S ha igaz volna is, hogy az uzsora a hitel monopólium következménye, mit nyerne vele ez az elmélet, mely egyttal az uzsora büntethetőségét és pedig súlyos büntethetőségét támogatja? Szabad-e akkor az uzsorást megbüntetni, ha szennyos keresete egy általa élvezett monopólium eredménye; ha megvonja egy tőle nem függő szerencsés helyzetnek a következményét?

Végre is a törvényhozás szerencsésen kigázolt a különböző ellenvetések és javaslatok tömegéből. Hosszu tárgyalás után elfogadta a törvényjavaslatot. De ezzel a kérdés nem marad el a napi-rendről. Az uzsora terjedése közgazdasági bajaink csak egyik kirívó jelensége. A főbaj a hitelképesség hanyatlásában van; s ez sok okra vezethető vissza. Kétségtelen, hogy a magyar társadalom hitelképességét az adó magassága és az adóhátralékok súlypontja igen jelentékenyen rontja meg. A hitelező abban a helyzetben van, hogy betáblázott kölcsön realizálhatóságát a kincstári tartozások, ezen előjogozati adóssági terhek lehetlenné teszik. Tudjuk, hogy viszonyaink közt e bajon az adók leszállításával segíteni nem lehet; de talán nem tévedünk, ha azt véljük, hogy az adóhátralékok után szedett kamatláb leszállításával enyhíteni lehetne a bajon. A kincstár, midőn e kényszerítő eszközt gyakorolja az adózóval szemben, többet veszít, mint a mit elér, mert megrontja az adóképeséget, rontja a hitelképességet. Az adóhátralékok és kincstári követelések magas kamatlába — mely magasabb az állami adósságok kamatlábánál is — közvetve és közvetlenül közrehat a hitelképesség esőkenésére s ezzel az uzsora terjedésére.

Az uzsora nagymérvű terjedése tehát általánosabb okokra vezethető vissza. Innen az a nagy érdeklődés, mely irányában a közvéleményben mutatkozik. S legfényesebb tanúságai ennek magok a képviselőházi tárgyalások. Az uzsora-törvénnyel kapcsolatban majd mindenik szónok egy ily fontosabb szükségre, hiányra mutatott rá.

Beszéltek a hitelügy rendezéséről, a váltóképeség megszoritásáról, a postatakarékpénztárakról, a zálogintézetek ellenőrzéséről, az ércpénzrendszer behozataláról, az állami pénzügyek ren-

dezéséről s még a börzianerekről is : megannyi jele annak, hogy a baj mélyebben gyökerezik.

És mert mélyebben gyökerezik, az uzsora-törvénytől nem várhatunk többet, mint a mit tehet : megbüntetni az uzsorást, menyiben arra indiciumok vannak. S ebben a jelentőségében az uzsora-törvény egy maradandó lapja lesz törvénykönyvünknek, mert alkalmazására szükség legyen, ha állapotaink a legnagyobb virágzást érendik is el.

MÁNDY LAJOS.

VEGYESEK.

Birtokviszonyok hazánkban. Az orsz. statisztikai hivatal igazgatója Keleti Károly egy újabb emlékiratában, mely a magyarországi földbirtokok megterhelhetésének statisztikai felvételére vonatkozik, igen érdekes adatokat közöl a birtokviszonyokról általában. Ez adatokat a pénzügyi igazgatóságok adták be a magyar kir. pénzügyi miniszterium felhívása folytán. A főbb számok következők:

A birtokok összes száma:

Magyarországban	1.922,327
Erdélyben	563,938
összesen	2.486,265

Térfogatuk holdakban:

	termő	terméketlen	összesen
Magyarországban	34.027,531	2.780,429	36.807,960
Erdélyben	9.449,944	339,985	9.789,929
összesen	43.477,475	3.120,414	46.597,989

E birtokok között van nagyságuk szerint:

	Magyarországban	Erdélyben	összesen
5 holdig és ezen alól	1.108,993	335,407	1.444,400
5-től 15 holdig	506,993	136,098	643,091
15 „ 30 „	199,248	61,371	260,619
30 „ 50 „	58,004	19,276	77,280
50 „ 100 „	23,764	6,572	30,336
100 „ 200 „	9,302	2,063	11,365
200 „ 500 „	7,746	1,500	9,246
500 „ 1,000 „	3,779	723	4,502

	Magyarországban	Erdélyben	összesen
1,000-től 3,000 holdig	3,258	624	3,882
3,000 „ 5,000 „	673	145	818
5,000 „ 10,000 „	401	94	495
10,000 holdon felül	166	65	231

A birtokosok száma a népszámlálás adatai szerint ennek ellenében Magyarországon 660,000-re s Erdélyben 190,000-re megy. A birtokok osztályozásánál nagyságuk szerint meg kell jegyezni, hogy az öt holdon alul levő birtokok nagy számát részben az okozza, hogy a nagyobb városok közelében levő sok kert is ide számított. Így például Budapesten 32,540 hold terület 14,609 birtokra osztatik s így egy birtokra átlag csak 2·2 hold esik.

A birtokok nagysága szerint csoportosítva a fentebbi adatokra a következő eredményt találjuk:

	Magyarországban	Erdélyben
a kis (paraszt) birtok (5—30 hold)	1.815,234	532,876
a kis közép birtok (30—200 hold)	91,070	27,911
a valódi közép birtok (200—1,000 hold)	11,525	2,223
az uradalmi birtok (1,000—10,000 hold)	4,332	863
az uradalmi latifundium (10,000 holdon felül)	166	65

E számok természetesen csak a birtokokra, de nem a birtokosokra vonatkoznak. Ez utóbbi tekintetben némi tájékoztatást nyerhetünk, ha az illető birtokok számát a terjedelmük közép száma által nyert holdszámmal szorozzuk s így legalább azt látjuk, hogy a terület mely része van az illető osztályok kezén. Keleti ilyenmü számítása szerint az összes földbirtokból

	Magyarországban	Erdélyben
a kis (paraszt) birtok kezén van	31·6%	34·9%
a kis közép „ „ „	14·1 „	15·7 „
a valódi közép „ „ „	14·9 „	11·9 „
az uradalmi „ „ „	32·0 „	24·9 „
a lati fundiumok „ „	7·4 „	12·6 „

A birtokviszonyok érdekes illusztrációjául szolgál továbbá a birtoknak természetük szerinti felosztása. Van e szerint 1,600 □ öles holdakban:

	Magyarországban	%	Erdélyben	%	összesen
korona és kincstári birtok	2.269,245	6·1	453,767	4·7	2.723,012
közalapítványi birtok	369,076	1·0	16,861	0·1	385,937
városi és községi birtok	3.692,547	10·3	2.633,135	26·9	6.325,682

	Magyarországban	%	Erdélyben	%	összesen
egyházi birtok	1.090,995	2·9	197,617	2·0	1.288,612
hitbizományi birtok	445,711	1·2	17,641	0·2	463,352
magánbirtok	28.940,386	78·5	6.470,908	66·1	35.411,294
összesen	36.807,960	100	9.789,929	100	46.597,889.

A holt kézen levő birtok tehát Magyarországon közel 8 millió, Erdélyben több mint 3 millió hold, vagyis az összes földbirtoknak Magyarországon 21·5, Erdélyben épen 33·9 százalékát, átlag, mondhatni, egy negyedrészt képezi, közte az egyházi, vagyis papi kézen levő birtok amott majd 2·9, itt 2%, összesen pedig 1.288,612 hold!

† **Marx Károly**, a modern szocializmus egyik alapítója, folyó év márczius hó 15-én halt meg életének 65-ik évében Londonban. A hirneves férfi Kölnben született s már a 40-es évek elején oly nagy feltűnést keltett radikális irányu hírlapírói működésével, hogy a porosz kormány nemcsak Németországból, de a diplomacia segítségével Franciaországból s Belgiumból is kiutasította. Az 1848-ki forradalom alkalmával visszatért ugyan Németországba, azonban a forradalom után ismét bujdosó lett, míg végre az 50-es évek elején állandóan Londonba költözött. Fiatalkori politikai működését később egészen a nemzetgazdasággal cserélte fel s e tanulmányaiban már a 40-es évek folyama alatt többször érintkezett a socialistikus áramlatokkal. Brüsseltől kiutasításának főoka épen a kommunistá pártprogram szerkesztése volt. Már ekkor nyílt ellentétbe jött Proudhon tanítványaival, mivel mesterök nézeteit kispolgáriasaknak vallotta. Legjelentékenyebb nemzetgazdasági műve „Das Kapital“, melyben éles elmével s bölcsészi fejtegetésekkel a tőke uralmát proclamálja a munka felett s e visszás állapot megszüntetéséül az állami s politikai beavatkozást elkerülhetlennek tekinti. Elméleti működésével kapcsolatban 1864-ben megalkotta a munkások nemzetközi szövetségét, a később oly híressé lett Internationalet, mely különösen 1870. körül virágzott s mintegy 7 millió tagot számlált a művelt világ minden részében, főképp pedig Németországon s az Egyesült-Államokban. E szövetség Londonban székelő tanácsának ő volt tényleges vezetője s különösen a socialista párt szereplését a képviselőválasztások alkalmával ő intézte. 1872-ben a

hági kongressus alkalmával a szövetség tagjai meghonosodván, Marx lassanként visszavonult s alkotása ma már jóformán megszűnt. Marx egyéni jelleme igen tiszteletreméltó; komoly, tudós és önzetlen férfiú volt.

A készpénz fizetés az Egyesült-Államokban már csaknem a minimumra reducáltatott. Ez érdekes tény, melynek Angliában jelentkezésére legelőször Lubbock figyelmeztette a nemzetgazdákat, az Egyesült államokban kezdetben a volt elnök Garfield konstataulta. 1871-ben ugyanis, mint a bankügyi bizottág elnöke, elrendelte, hogy a főbb bankok hat napi bevételüket részletesen tüntessék ki. 52 bank kimutatása szerint e hat nap alatt 157 millió dollárt fizettek be s ez összegből $19\frac{1}{2}$ milliót, tehát 12%-ot készpénzben, míg a többi 88%-ot chekekben, trattokban s kereskedelmi váltókban. E kísérletet újabbán nagyobb mértékben ismételték. 1881-ben ugyanis az összes nemzeti bankokat felhívták, hogy két nap, tudniillik június 30-án, a budget év utolsó napján s szeptember 17-én részletezve küldjék be összes bevételeiket. 2106 bank közül az első terminusra 1966 küldött be jelentést. E napon bejött náluk összesen 284.714,017 dollár. Ebből befizettetett:

1.864,105	dollár	vagyis	0·65%	aranyban
440,997	"	"	0·16%	ezüstben
11.454,747	"	"	4·06%	papírpénzben
270.854,165	"	"	95·13%	chekekben, váltókban stb.
<hr/>				
284.714,014	dollár	vagyis	100·00%	

Tisztán a clearinghouseok utalványai 9 852,000 dollárt, vagyis 3·36%-ot tettek.

A szept. 17-ki befizetések kimutatását mind a 2132 bank beküldötte, bár 50-en a 18-kira vonatkozó adatokat.

E nap bevettek 295.233,779 dt. A megoszlás következő volt:

4.078,044	dollár	vagy	1·38%	aranyban
500,301	"	"	0·17%	ezüstben
13.026,570	"	"	4·36%	papírpénzben
277.628,862	"	"	94·08%	} checkben, bankártrattokban s 6.591,337 dollár clearinghouse- honseni utalványokban
<hr/>				
295.233,777	dollár	vagy	106,00%	

E számok rendkívül meglepők, ha tekintetbe vesszük, hogy itt a világ egyik legnagyobb nemzetének fizetési módjáról van szó; s mindamelllett a készpénzfizetés aránya alig nagyobb, mint a fizetési intézetek miatt oly méltán csodált kereskedelmi központban, Londonban, hol még most is Pownal számítása szerint a fizetések 97·23%-a nem készpénzben történnek. Az amerikai intézmények tehát csaknem elérték a lehetőség határát.

Tudvalevő azonban, hogy mint más államokban is, a fizetések a nevezetesebb kereskedelmi városokban s különösen a kereskedelem középpontján New-Yorkban legnagyobb részben történnek, már csak azért is, mert az Egyesült-Államok törvényei szerint minden bank kénytelen New-Yorkon kívül 15 nagy város közül egyiken vagy másikon letétet szervezni. A következő táblázat mutatja, hogy a befizetések összege hogyan oszlik meg a négy legnagyobb kereskedelmi város, a többi 12 ugynevezett reserve város s a többi területek között :

Városok	1881. június 30.			1881. szeptember 17.		
	A bankok száma	Bevételek dollárookban	Százalékokban	A bankok száma	Bevételek dollárookban	Százalékokban
New-York . . .	48	167.437,759	58·81	48	165.193,347	55·95
Boston	54	33.088,080	11·62	54	24.094,061	8·16
Philadelphia . .	32	18.061,565	6·34	32	17.830,648	6·04
Chicago	9	8.141,189	2·86	9	13.026.835	4·41
A többi 12 reserve város	92	17.809,881	6·26	94	22.970,703	7·78
Az ország többi része	1731	40.175,542	14·11	1895	52.118,185	17·66
összesen .	1966	284.714,017	100·00	2132	295.233,779	100·00

Látható ebből, hogy a csekély számú newyorki bankok az összes nemzeti bankok bevételeinek felénél többet vesznek be s hogy a reserve városokba az összes bevételnek $\frac{5}{6}$ -oda foly be, még ha a szeptember 17-ki kimutatást vesszük is, mely a kisebb helyek bankjaira nézve kedvezőbb, mivel itt több kis bank kimuta-

tása történt. Ha már most e rovatok szerint különítve nézzük azt, minő arányt foglal el a készpénzfizetés a fizetési módok között, a szept. 17-ki kimutatásban a következő főösszegeket találjuk :

Nemz. bankok	Arany		Ezüst		Papírpénz		Checkek	
	összes be- vétel	%	összes bevé- tel	%	összes bevétel	%	összes be- vétel	%
New-York . .	805,588	0.54	7,857	0.01	1,071,315	0.65	163,203,586	98.80
A többi 15 re- serve város .	1,448,415	1.86	138,248	0.18	4,486,045	5.61	71,819,538	92.35
Más helyeken	1,724,040	3.31	354,197	0.08	7,469,210	14.27	42,570,738	81.74
Az Egyes-Államok- ban összesen .	3,978,043	1.38	500,292	0.17	13,026,570	4.36	277,628,862	94.09

E kimutatásból láthatjuk, hogy a kisebb városokban nincs meg ugyan a chek fizetések átlaga, a 94%, de mégis 82%. Másrészt azonban New-Yorkban a készpénzfizetés valóban csodálatos minimumra olvad, mivel alig tesz ki egy százaléknál többet. New-York tehát jelentékenyen túlhaladja e tekintetben az ó-világ legnagyobb kereskedő városát Londont, hol a fentebbi közlemény szerint a chek által eszközölt fizetések száma 97.23%. Ha már most hozzáveszszük, hogy ugyancsak Pownal kimutatása szerint a chek fizetések átlaga a bankoknál Edinburghban 86.78%, Dublinban 89.90% s a 261 vidéki városban 72.86%, láthatjuk, hogy nemcsak New-York haladja felül Londont, de az amerikai reserve városok a skót és ír fővárost s a kis amerikai városok az angol vidéki városokat. Ennélfogva bátran elmondhatjuk, hogy az északamerikai Egyesült-Államokat kell ugy egészben, mint részeiben tekintve a fizetési módokra vonatkozólag jelenleg a világ legfejlettebb államának tartanunk.

A táviró huzalok állapotáról a Bernben székelő nemzetközi bizottság évenként általános statisztikai kimutatást közöl. A legutolsó 1881-re vonatkozó kimutatás már Orosz- s Törökország kivételével egész Európára kiterjed s ezért eléggé világos képet nyújt az állapotokról. A főbb adatok a következők:

Ország	Terület □ kmkben	Huzal hos. kilométer	Táviratok száma	Arány számok	
				A huzal hossza □ km-hez mér- ve méterben	A táviratok száma a hu- zal hosszá- hoz mérve
1. Anglia	314,968	42,961	32.085,537	136	747
2. Franciaország	528,572	70,277	23.575,358	133	335
2. Belgium	62,021	2,408	3.791,402	202	638
4. Hollandia	32,996	3,943	3.251,653	119	824
5. Luxemburg	2,587	310	80,560	120	259
6. Svédország	441,620	11,877	1.272,701	27	107
7. Norvégia	318,195	8,694	882,855	27	101
8. Dánia	39,375	3,530	1.185,158	91	336
9. Németország	538,425	72,577	16.906,059	135	233
10. Ausztria	299,984	35,545	5.797,080	118	163
11. Magyarország	322,350	15,290	3.016,546	47	197
12. Svájc	41,418	6,626	3.046,910	160	460
13. Olaszország	296,306	27,055	6.648,523	91	246
14. Spanyolország	507,236	16,667	2.383,243	33	113
15. Oláhország	160,150	5,310	1.140,956	33	215
16. Szerbia	48,680	2,190	245,335	44	112
17. Bolgárország	62,021	2,408	239,899	39	100
18. Görögország	60,307	4,417	517,088	74	117
összesen	4.077,211	332,085	106.066,863	81	319

E szám adatok szerint a huzalok hosszát tekintve első helyen áll a különben is legnépesebb Belgium; Angliát még Svájc is megelőzi, míg Magyarország csak a 12-ik helyet foglalja s leghátul van Svéd- s Norvégország. Az elküldött táviratok számát tekintve Belgium már a harmadik helyen van, az elsőt Hollandia, a másodikat Anglia foglalja el s Magyarország (Ausztriát megelőzve) a 11-ik helyen áll, leghátul Bolgárország. Nagyban s egészben, mint természetes is, az egyes országok népességének sűrűsége s a kereskedelem fejlettsége az irányadó. A népesség sűrűségére nézve a következő táblázat ad felvilágosítást:

Ország	Népesség ezer lakos	Elküldött táviratok			Ezer lakos ra jutott sűrűsény	Ezer lakosra	
		belföldre	külföldre	összes		belföldi	külföldi
Anglia	35,246	27.679,472	2.193,836	29.873,308	847	926	74
Franciaország	37,405	19.198,632	1.952,017	21.150,649	565	910	90
Belgium	5,537	2.097,456	574,012	2.671,468	482	787	213
Hollandia	4,114	1.972,158	486,727	2.458,885	598	801	199
Luxemburg	209	28,756	26,816	55,572	266	518	482
Svédország	4,572	730,089	197,127	927,216	203	788	212
Norvégia	1,900	533,667	160,433	694,100	365	770	230
Dánia	1,981	537,632	181,479	719,111	363	748	252
Németország	45,234	11.830,945	2.103,120	13.934,065	308	849	151
Ausztria	22,144	3.502,083	888,658	4.390,741	198	797	203
Magyarország	15,442	1.657,411	582,157	2.239,568	145	741	259
Svájc	2,832	1.837,385	443,910	2.281,295	805	807	193
Olaszország	28,210	5.325,334	517,599	5.842,933	207	911	89
Spanyolország	16,860	1.787,994	253,231	2.041,225	121	878	122
Oláhország	5,040	828,237	144,581	972,818	193	851	149
Szerbia	1,750	171,418	35,930	207,348	118	827	173
Bolgárország	1,998	162,547	35,732	198,279	99	818	182
Görögország	2,067	385,668	37,979	423,647	205	910	90
összes	232,941	80.266,884	10.815,344	91.082,228	391	882	118

A külföldről érkezett táviratokról, melyek összes száma 10 829,786 s az átmenő táviratokról, melyek 4.154,849-et tesznek, ily részletes kimutatást feleslegesnek tartunk közölni, mivel az előbbi adatok is alig tájékoztatók a külföldi forgalomra nézve. S itt azt az érdekes adatot találjuk, hogy Luxemburgot kivéve, melynek kis területénél, továbbá földrajzi s politikai fekvésénél fogva rendkívüli helyzete van, *a külföldi távirati forgalom legnagyobb hazánkban*, mely körülményt főképp kereskedelmünk Béctől, Páristól s Lipsétől függése magyaráz meg. Hogy e forgalom egyáltalán nem kedvező jelenség, tanúsítja az a körülmény, hogy Magyarország után közvetlenül Dánia s Norvégia jö s a legutolsó helyet (74 arányszámmal) Nagybritania foglalja el. Megemlítjük egyuttal, a külföldről érkező táviratok számát tekintve Hollandia, Luxemburg s Belgium állanak elől, Magyarország (42 arányszámmal) már a 11-ik helyet foglalja el, míg Anglia a 6-ikat. A táviró forgalmának növekedésére nézve álljon itt a következő táblázat :

Ország	Táviratok száma		Növekedés	
	1879	1881	absolute	%-ban
Anglia	26.526,595	31.793,921	5.267,326	19·9
Franciaország . .	16.383,992	22.805,893	6.421,901	33·3
Belgium	2.960,358	3.296,611	336,253	11·4
Hollandia	2.581,825	3.026,855	448,030	17·3
Svédország	925,001	1.140,626	215,625	23·3
Norvégia	701,276	882,831	181,555	25·9
Dánia	729,842	917,476	187,634	25·7
Németország . . .	13.903,766	16.249,869	2.346,103	16·9
Ausztria	4.650,049	5.352,936	702,887	15·1
Magyarország . . .	2.798,774	2.890,778	92,004	3·3
Svájc	2.325,015	2.717,112	392,097	12·5
Olaszország	5.601,614	6.398,443	796,829	14·2
Spanyolország . .	1.899,301	2.300,330	401,029	21·1
Görögország . . .	359,874	461,076	101,202	28·1

E táblázatból, melynek adatai az összes bel- és külföldi forgalomra vonatkoznak, láthatjuk, hogy a gyarapodás legnagyobb ($\frac{1}{3}$ -ad) Franciaországban s *legkisebb hazánkban*, mely a francia távirati forgalom gyarapodásának csak egy tizedrészét képezi.

Az irek kivándorlása hazájukból az utóbbi években ismét szerfelett nagy volt. A legnagyobb rész most már határozottan az Egyesült-Államokban keres új otthont. A kivándorlás mérvéről s irányáról a következő táblázat ad felvilágosítást :

	1878	1879	1880	1881	1882
A kivándorlók összesen	41,124	47,065	95,517	78,417	89,136
A kivándorlók százaléka az összes lakossághoz mérten	7·6	8·7	17·6	15·2	17·2
Százalékok szerint kivándoroltak :					
Az Egyesült-Államokba	35·8	49·6	78·1	78·4	74·0
Angliába s Skóthorba	45·3	32·9	14·2	13·5	12·0
Ausztráliába s Kanadába	18·1	16·7	7·5	7·9	13·7
Más országokba	0·8	0·8	0·2	0·2	0·3

A közép-ázsiai vasuthálózatot Oroszország újabb időben nagy gondnal és költséggel egészíti ki politikai tervének megfelelőleg részben Perzsia, részben India felé. A Fekete s Kaspi tengerek közt már teljes az összeköttetés. Újabban több terv merült fel, hogy a kaukázusi vonalat Karssal vagy más határszéli helylyel összekössék, s különösen kiváló gondban részesül egy vonal, mely Vladikavkasztól a Kaspi tengerig s innen a part mentén Bakuig terjedne. E tervezetek nagy része bizonyosan megvalósul már a legközelebbi időben, mivel azt katonai körök is nagyon sürgetik oly czélból, hogy a Kaukázus vidékén Perzsiával szemben a birodalom erős állást foglalhasson el. A Kaspi tengertől keletre a vasut már Kizil-Arvatig terjed, mely távolság körülbelől egyötöd része

volna egy Heratig terjedő vonalnak. Az eddigi költségeket véve tekintetbe, a vasutat Heratig körülbelől 20 millió forint költséggel lehetne kiépíteni, s mivel 5—10 év alatt a folyvást tartó munkálatok következtében ez befejezve lehet, ez idő után Oroszország már egész közel juthatna Angliának ázsiai birtokaihoz. Anglia ennek ellenében tudvalevőleg az Eufrát völgyön siettetni a vasut építését, hogy szükség esetén haderejét Indiában könnyebben koncentrálhassa. Minden valószínűség szerint tehát közelebb, legkésőbb egy évtized alatt, Európából (a Kaspi tengert vagy Márvány tengert leszámítva) egész szárazon vasuttal lehet majd közlekedni Kelet-Ázsiával.

A Duna-oderai csatorna kiépítése már 14 év óta foglalkoztatja az érdeklődő köröket, most azonban már élénkebb részt vesznek megvalósításában. Különösen három tényező hatott a terv előmozdítására : egyik az arlbergi vasut kiépítése, másik a vágvölgyi vasut kiegészítése, mely által a kelet-német forgalom Oderbergen s Sopronon át Fiume felé irányoztatik s végül a Marchfeldnek, Ausztria egykori gabonakamrájának, fokozatos elhomokosodása. Az Elbán évről-évre nagyobb mértékben mutatkozó forgalom az Odera mellett fekvő városok s különösen Boroszló s Stettin gabonaüzletének jelentékenyen ártott s ezek most kényszerítve vannak a csatorna létesítése mellett agitálni. Az Odera alsó részének az árvizek által szükségessé lett szabályozása s összekötése a Spreevel e csatorna kereskedelmi előnyeit különben is biztosabbá teszi. Az egész csatorna építési költsége 26.248,000 forintra ; a fentartási s kezelési költségek továbbá évenként 17,000 forintra becsültek. Azon esetben, ha a csatornával kapcsolatban a Marchfeld csatornahálózattal vonatnék be, ez mintegy 10 millió újabb költséget igényelhet. A csatorna technikai előállítása nagy nehézségekkel nem jár, mivel mintegy 35 százalékkal alacsonyabb vízváltatója van, mint a francia csatornáknál általában. Az angol-osztrák bank már jelentékenyen előmunkálatokat is készített a csatornákra vonatkozólag, azonban Bontoux bukása egyelőre meggátolta azok további fejlesztését.

Az olasz kereskedelem a múlt 1882-ik évben aránylag sokkal kedvezőtlenebb volt, mint a megelőző évben. A kivitel értéke ugyanis épen 15 millió forinttal, azaz az egésznek három százalékával volt kevesebb. Különösen hanyatlott a selyem kivitele, nem annyira a mennyiséget, mint inkább az árakat tekintve. A bor s olaj kivitelében is mintegy hatodfél millió forint hanyatlás mutatkozik. Az állatok s állati árúk kivitele ellenben jelentékenyen gyarapodott, értékben közel két millió, azaz 30 százaléknál több. A kivitt korállók értéke is közel 7 millióval emelkedett. A behozatalnál a bor s selyem tekintetében találunk jelentékeny hanyatlást, az arany s ezüst tárgyaknál már kevésbé. A vámbevételek mindamellett 8 millió forinttal többet tettek, mint a megelőző évben.

Az osztrák népszámlálás eredményét a bécsi statisztikai hivatal most bocsátotta közre. Egyelőre 3 vaskos quart füzet jelent meg: az elsőben a népesség tartózkodás s illetőség, a másodikban vallás, műveltség, társalgási nyelv s testi fogyatkozás, a harmadikban hivatás s foglalkozás szerint csoportosított. Mint minket kiválóan érdeklő adatot emeljük ki, hogy a 21.794,231 főre menő lakosság között magyar társalgási nyelvű csak 9887 mutattatik ki, s az is mind Bukovinában. Bécsben, Gráciban s más városokban, hol magyarok tömegesen vannak, ez adatok szerint egyetlen egyén s gyermek sincs, kinek társalgási nyelve magyar volna, habár horvát, olasz s oláh igen sok van. Lehetetlen nem látnunk, hogy itt elfogultság dolgozott. A füzetek megjelenésénél figyelemreméltó körülmény, hogy a statisztikai hivatal főnöke Inama-Sternegg e füzeteket „*Oesterreichische Statistik*“ czim alatt folytatni akarja s ebben minden az évkönyvekben közölt statisztikai felvételt analytikus módon feldolgozva, közölni szándékozik. A „*Statistische Monatschrift*“ czimű folyóirat s az évenként mintegy 15 iven megjelenő „*Kurzgefasstes statistisches Handbuch*“ mellett tehát az osztrák statisztikusoknak még egy harmadik nagy hivatalos organumok lesz, melyben az évkönyvek adatai feldolgoztatnak úgy, hogy az így jövőben valódi forrás-munkává lesz.

UJ KÖNYVEK.

Schmidt J. , Jóságaink rendezésének fontosabb kérdéseiről	1 frt 30 kr.
Nagy S. , A Székelyföldön és az Aldunán	1 frt 50 kr.
Say L. , Les finances de la France	3 frt.
Kaufmann , Reform der Handels und Gewerbekammern	84 kr.
Wendt O. , Das Faustrecht oder Besitzvertheidigung und Besitzverfolgung	3 frt 60 kr.
King , the irish question	
Lorimer J. , the institutes of the law of nations. Vol. I.	11 frt 50 kr.
Canutters , communal and commercial economy	
Gamp , der landwirthschaftliche Credit und seine Befriedigung	2 frt 40 kr.
Kupka P. F. , Die Verkehrsmittel in den Vereinigten-Staaten von Nord-	
Amerika	5 frt 20 kr.
Politisch-statistische Tafel der oesterreich.-ungarischen Monarchie. 6-ter	
Jahrgang	50 kr.
Stein L. , Die Landwirthschaft in der Verwaltung und das Princip der	
Rechtsbildung des Grundbesitzes	1 frt 20 kr.
Jónás , Zur Reform des Hypotheken Kreditwesens in Ungarn	40 kr.

(Közli Kilián Frigyes, magy. kir. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

MÁJUS.

V. FÜZET.

A TANYABÉRRENDSZER.

Ha mezőgazdasági viszonyaink bajainak teljes diagnózisát kellene adnom, ugy egy egész könyvet kellene írnom és oly dolgokat is felsorolnom, melyeket nem én említek fel először — s melyeket már régen tárgyal a napi sajtó és az enyémmél avatottabb tollu szakirodalom.

Mint hogy azonban oly universalis szer nem létezik, melylyel az összes bajokon egyszerre segíteni lehetne, — a diagnózisnak pedig mégis csak az szokott czélja lenni, hogy a constatált bajnak gyógyszerét és gyógymódját eltaláljuk, sőt gyógyítását tényleg foganatosítjuk : én megfordítom eljárásomat és csak azon bajoknak diagnózisát adom, a melyeknek gyógyítására biztos szert is vélek ajánlhatni, s melyeknek elhárításával *gyökerében* hiszem megtámadhatni a betegséget. Mert azt tartom, nincs keserversébb, mint oly orvosszerekről szóló gyógyszer-tári számlát fizetni, melyektől a *patients* meghalt, vagy csak rosszabbul is lett.

Minden szellemi és anyagi fáradozásunk, költekezésünk, köz- és magánintézkedésünk hiábavaló erőködés, ha gazdasági viszonyaink betegségi fájának csak egyes ágait birjuk lemetszegetni, de a törzs megifjítva más újabb ágakat hajt — s csak alakjában változik, de ki nem vész!

A szakképzettség hiánya mezőgazdaságunkban kétségen kívül egyike a legkiválóbb bajoknak.

Ennek gyógyítására teszünk is erőmegfeszítéseket, hozunk tetemes áldozatokat.

Alapítunk gazdasági felsőbb és alsóbb tanintézeteket, földmives iskolákat stb. Jól felszereljük ezeket szellemi erővel s czélszerű anyagi eszközökkel. És — mégis, mi az eredmény . . ? Kodolányi

Antal tanár ur nem régiben alaposan fejtegette s statisztikai adatokkal bebizonyította . . .

Az eredmény ugyszólván *semmi!*

Egy pár fiatal gazdatiszt-jelölt, a ki nem talál helyet és alkalmazást. Mert ez a magyar földesur nem szereti a „könyvből tanult czifra gazdálkodást“, legtöbbre tartván a „parasztgazdát“, és a „régí praxist“ (értsd rablógazdaságot). A másik meg, ha szeretne is talán okszerűbben gazdálkodni — úgy a mint azt valamely gazdasági intézetben maga is tanulta — *nincs pénze* ily kvalifikált gazdatisztnek tartására és az elkerülhetetlenül szükséges investíciókra.

A szegény fiatal magyar gazdatiszt-jelölt tehát vagy elmegy Ausztriába helyet keresni, vagy beáll itthon vasuti hivatalba, vagy — nem tudom miféle más, de mindenesetre oly állomásba, mely szakképzettségével semmiféle összefüggésben nincs.

Természetes, hogy ily körülmények nem hogy szaporítanak a gazdasági pályára vállalkozni bátorulókat, de évről-évre inkább üresen hagyják a jó és drága gazdasági tanintézeteket.

De vegyük fel, hogy megtelnének is azok, és mind nagy-, mind kisbirtokosaink absorbeálnák az onnét kikerülő szakképzett erőket. Mi lenne ennek a következménye? Képes lenne-e e körülmény *gyorsan és gyökeresen* megváltoztatni Magyarországon ama általánosan elterjedt és megrögzött felfogást, miszerint *nálunk csak extensiv gazdálkodástól lehet praktikus eredményeket várni?! Megfordítaná-e* ez a nálunk divó gazdálkodási praxist?! — De, tegyük fel, hogy e szakképzett gazdák felszaporodása az egész nemzet apraja, nagya közt egyszerre életre ébresztené is azt a meggyőződést, mikép csak az észszerű belterjes gazdálkodásban rejlik az üdv: *együtt szülemnék-e meg e meggyőződéssel egyszersmind a képesség is?* Lehetne-e rögtön az 1000-nyi holdakra menő nagy gazdaságokat, de sőt csak a legkisebb parasztbirtokokat is felszerelni, az intensív mivélés igényei szerint, midőn nincs pénzünk, és midőn a legkomolyabb és legjobb szándékkal, s legészszerűbb szakismerettel életbeléptetett mezőgazdasági foglalkozás sem nyújt nekünk hitelképességet, — a legterjedtebb bérleti jog, a legszebb függő termés, a legértékesebb gazdasági felszerelvénny sem fogadtatik el hitelalapként?!

Hiába törekszünk terjeszteni még oly helyes elméleti ismereteket is, ha azoknak a gyakorlati életbe való átültetésére nincs erőnk!

Levágjuk a mezőgazdasági tudatlanság ágát, de a mezőgazdasági tehetetlenség ága annál szembeötlőbb galyakat hajt a mezőgazdasági elmaradottság évszázados törzsén!

De próbáljuk meg — vágjuk le azt a másik ágat is. Rendezzük a hitel ügyét. Tegyük lehetővé, hogy minden jóra való és észszerű mívelésre törekvő mezei gazda könnyű szerével jusson olcsó kölcsönpénzhez: fog-e ezzel nyerni ma Magyarország mezőgazdasága? Megjön-e a pénzzel azonnal minden magyar gazdának a belátása is? Fog-e a parasztgazda azonnal észszerűbben gazdálkodni, mint eddig? Fog-e az 1000 holdakban extensive turkáló nagybirtokosság azonnal százezerekre menő adósságokat csinálni investitciókra? Fog-e minden földbirtokos azonnal gazdasági intézetbe járni, hogy tanuljon? Vagy fog-e azonnal mindenik jól kiképzett gazdatisztet és jól kiképzett értelmes munkásokat találni? — Szóval: *fog-e gyorsapodni a mezőgazdasági jólét azonnal, mielőtt meg lesz hozzá a szükséges pénz, azon alacsonyfokú képzettség, azon megrögzött felfogás és kultúra iránti közömbösség — hogy ne mondjam ellenszenv mellett, melyben ma a magyar nép mezőgazdasága szenved?*

Ne csináljunk magunknak illúziókat. A kevés dicsérendő kivételekről nem szólok. Egy egész ország mezőgazdaságát nem lehet a kivételek szerint megítélni. De tessék elmenni a magyar alföldre, és ott ma, akár kis parasztgazdának, akár közép-, de akár nagybirtokosoknak is beszélni arról, hogy miképp gazdálkodnak Angliában, Franciaországban, Belgiumban vagy bármely más civilizált országban, és hogy — ha ott az ő kötött agyagos talajukban 26 és 29 hektoliter búza terem átlag hektáronként: akkor a mi jó magyar alföldi búzatalajunkban is kellene legalább ennyinek, ha nem többnek teremni, — hogy az sajnos és szégyenletes, hogy nálunk a hektáronkénti átlag csak 9.46 hektoliter. Tessék biztatni és kapacitálni, hogy próbálják meg a nyugat-európai intenzív földmívelési modort, hogy kifizeti magát a fáradság, mert megháromszorozódhatik, megnégyszereződhetik a jövedelem: akár mint szak-képzett gazdatiszt, akár mint gazdasági vándor tanár, akár mint jó barát biztassuk és kapacitáljuk őket, — vajjon kapunk-e más választ, mint azt: hogy szép biz az mind, — de az ilyen cifra gazdasághoz sok pénz kell; és ha volna is, inkább még vennék rajta egy

pár száz holdat, — mert csak jó időjárás legyen, megterem itt a buza, uram, akárhogy mivelje is az ember a földet. Aztán meg ki is győzne itt annyi földet úgy megmunkálni, tisztogatni, czifrázgatni, mint a francziák vagy németek szokták? Hol vennők mi a sok trágyát? És ha volna is, hogyan győzzük mi azt kihordani, mikor néha másfél órányira is kell vinni, és még az udvarból is alig ment ki az ökör, már is megfeneklik a trágyás szekér. Nem lehet itt uram, másképp gazdálkodni, mint a hogy mink szoktunk, és azért nem is kell. Látnnk már mi itt francziákat is gazdálkodni és anglusokat is; „bele is buktak“. Akár merre menjünk az alföldön, mindenütt ezt fogjuk válaszul kapni.

És nem is csoda! A ki valaha maga gazdálkodott az alföldön, az tapasztalásból fogja tudni, micsoda titáni munkába fog az, a ki ilyen „barátságos“ talaju nagy gazdaságot okszerübben akar kezelni!

Minthogy pedig a magyar ember rendesen nagyon fél az afféle nagy munkától, a melynél a gondolkozásnak, számításnak, szakismeretnek, önmegettagadásnak, rendszerességnek és bátor kitarításnak jut az első szerep: bizony alapos okom van hinni, hogy *sem fokozottabb mezőgazdasági szakoktatás, sem olcsó m. g. hitel nem eredményezné ma nálunk együttvéve sem azt, hogy Magyarország mezőgazdaságot üző nagy közönségében megváltozzék az évszázadokon át megrögzött extensív gazdálkodási hajlam, és a vállalkozási vagy kísérleti kezdeményezésnél észlelhető általános bátortalanság, egyszerre átváltozzék a kulturszerű gazdaszat természetes iparszellemévé.*

Méltóztassék ezt szives figyelembe venni. Nagy sulyt fektetek reá.

A magyar faj nem indul abstrakciók után. Szóra csak szóval viszonzoz. Felesel s több időt és erőt elfogyaszt dialektikai védekezésére, mint a mennyi szükséges lett volna az eldisputált dolog megkísérlésére. A magyar csak tények előtt hajlik meg, teoriákra nem. És még a tények is, ha mint példát akarjuk, hogy kövesse azokat — izlése és természete szerint valók legyenek ám, különben oly souverain lenézéssel tér napirendre felettük, mintha nem is léteznének. A külföldi gazdálkodás eredményének nem csak hirből ismert, de saját tapasztalással is szemlélhető példája, mint *tény* is, vajmi kevés befolyással lesz arra a magyar emberre, a ki képes egész életén át a legslendriánabb modorban nyúzni gazdaságát oly uradalmi gazdaság barázdás szomszédságában, a melyen évek óta

folytattatik a legindustriosusabb földművelés, és háromszor-négy-szer akkora termések arattatnak, mint nála. Számos gazdát tudnék megnevezni ez állításom bebizonyítására. Kigunyolják a czifra gazdaságot, ráfogják, hogy semmi hasznot sem hoz, vagy bámulják, mint valami látványos vásári mutatványt — panorámát, — de nem utánozzák. Ha beutazzuk az egész országot, azt fogjuk tapasztalni, hogy az ellenkező eset, szintén csak a dicséretes *ritka kivételek* közé tartozik.

Azt fogják talán némelyek tőlem kérdezni, hogy miként hiszek én hát mezőgazdasági viszonyaink bajain segíthetni, ha a két leghathatósabb szerrel — m. gazdasági szakoktatással és olcsó m. g. hitellel, a leglényegesebb kórjeleken — t. i. a m. g. tudatlanságon és a befektetési tőkevagyon-hiányon segíthetni nem hiszek?

Meg fogok reá felelni. De legyen szabad először viszont nekem is azt a kérdést intéznem: *hogyan legyen a legjobb szernek is jó hatása, ha azzal a beteg élni nem akar, nem mer, vagy nem tud?! Orvosi recipétől nem gyógyul meg a beteg, de még a legjobban elkészült patikaszerrel sem, ha azt be nem veszi. És úgy a legjobb akarattól vezérelt kartársaim is kénytelenek lesznek velem együtt elismerni, hogy kár lenne a költséges gyógyszereket megcsináltatni, ha nem biztosítjuk magunkat arról, hogy „betegünk“ azokat be is vegye, mert bizony tudjuk, hogy ama mindenféle „apróbb házi szerek“-től, melyeket némileg ma talán mégis szivesebben bevesz, meggyógyulni nem fog, annál kevésbé annyira növekedni, gyarapodni és erősödni, mint a hogy mindnyájan óhajtjuk vagy reméljük.*

De azért mindezekből még sem az a logikai következtetés, hogy feladjuk a beteget, hogy az időre, a „jó isten kegyelmére“ vagy a természet szabad folyására bizzuk. A halál is természetes csakugy, mint az élet — főleg a betegnél.

Nem! uraim, én még nem birtam cosmopolitikus életnézetű azon honfitársaim darwinistikus maximájának színvonalára emelkedni, a kik a magyar fajnak a magyar földről való elpusztulását, s más erősebb vagy nemesebb faj által való kiszorítását filosofikus egykedvsüéggel birják szemlélni. Fizikai törvények nem szorulnak államférfiak segítségére, — de egy nemzetnek állami élete, igenis, rászorul őszinte hazafias érzelmekre. És így én azt hiszem, hogy *Magyarországra nézve nincs életbevágóbb kérdés ma,*

*mint: a mezőgazdasági viszonyok minél gyorsabb és minél gyökere-
sebb javulásának, mint nemzetgazdasági gyarapodásunk, ugyyszólván,
egyedüli concret alapjának kérdése, és hogy magyar ember fontosabb
hazafiúi kötelességet nem teljesíthet ma, mint: ha azon töri az
eszét, hogyan és minő eszközökkel tudna a mezőgazdaságat emelése
ügyének tényleg szolgálni, gunyolják ezt bár némelyek agraris-
musnak, aristokratiko-socialismusnak, clericalismusnak, antisemi-
tismusnak, vagy a „Lupus et Agnus“-féle filozofia szótárából
kikerülő bármely „ismus“-nak.*

Nem keresek én arkánumokat, universalis gyógyhatású csoda-
füveket, mint talán némelyek eddigi fejtegetéseim doktoros hang-
zású képletei után következtethetni hinnék, — de nem is hiszem
nevetségessé tenni magamat, ha a lelki erőmegfeszítés egész komoly-
ságával indulok felkeresni azon pontot, a melyen a betegséget *főtör-
zésben, ősforrásában* vélem megtámadhatónak.

E pontra czéloztam már előadásom bevezetésében és ennek
megjelölése azon válasz, melylyel a kritikám folytán felém fordul
kérdésekre tartozom.

Egy alkalommal egy biharmegyei kis faluban gazdálkodásról
és a belterjesebb földmivelés előnyeiről beszélgetve az ottani parasz-
tokkal, egyik közülök azzal erősítette társai előtt az én állításai-
mat, hogy elsorolta azon csodás jólétet, melyet katona korában
külföldön az ottani parasztnál tapasztalt, előadván, hogy
mennyi készpénzük, milyen termésük van, — hogy egy kéve árpán
volt annyi emelni valója, mintha egy véka lett volna stb. — „de
nem is csoda,“ ugymond, „mert ugyan meg is munkálják ám a
földet. Persze, hogy nem is sok a földjük. Jobban ráfanyarodnak.“
S így folytatva okoskodásait, azzal a nyomatékos sententiával
fejezte be conclusióit, hogy: „Bizony itt nálunk Magyarországon
csak az a hiba, hogy *sok a földünk!*“ . . .

Meglepett engem ez a nyilatkozat; nem mintha új igazságot
fedeztem volna fel benne, de hogy paraszt ember szájából hallom
azt, ily naiv, öntudatlan praecisítással formuláztatni, nota bene
olyan paraszt emberéből, a kivel és összes községbelieivel most épen
azért voltam érintkezésben, mert bérletet kerestek nálam, saját
maguknak — a mint mondák — „nem lévén elegendő földjük a
megélhetésre.“

„Kinder und Narren sagen die Wahrheit.“ — Vadontermett virága az igazságnak!

Igenis — „*sok a földünk!*“ Ez aranymondás! Ez matematikai formulája annak az igazságnak, melynek kiderítésére czéloztam, midőn mezőgazdasági bajaink ősforrásának felkutatására kiindultam. Ez a terminus technikusza azon baj diagnosisának, melyben valamennyi kórtünetek forrását — a „fának törzsökét“ keresem.

Igenis, „*sok a földünk!*“ Gyéren — egyenetlenül elosztva lakunk rajta. Ez az oka annak, hogy extensiv, felületes, tehát rosz, igen — rabló gazdálkodást folytatunk. Ez az oka annak, hogy földünk termőképességének 60 százalékát kihasználás nélkül kárba veszni engedjük; hogy nálunk csak 9'46 hektoliter buza terem hektáronként átlag, holott 29 is teremhetne, mint Württembergben. Ez az oka annak, hogy a magyar földön a kultura tért nem fog; hogy sem a gazdászati szakképzettség, sem a befektetési tőke azon eredményeket meghonosítani ma nem képes itt, melyeket a többi Európa népes országaiban (de sőt hazánk népesebb vidékein is) mindenütt és mindenkor természetes következményként felmutat. Ez az oka annak, hogy nálunk a „jó mag“ — a *kultura magja* — „szántatlan kemény talajra esik.“ s hogyha imitt-amott belőle egykét szem ki is kél, nyomorog és elvész, mint fűszál a sivatagban, — a többit pedig „felszedik az ég madarai,“ a kik nevetik a mások baját, a melyből élnek. Ez az oka annak, hogy a magyar ember mindinkább a „mezőgazdaszat beduinjá“-vá válik, — élethalálra védekezik az európai „civilisatio“ ellen, és inkább négyszegmért-földeket mond a maga dominiumának, ha csupa homokból áll is, semhogy leszállva büszke phantasiájának nemes lováról, kis darab földben turkáljon „európai észszerű módon“ és „arczának véres verejtékével,“ azaz értelmiségének kimivelésével és teljes felhasználásával, varázsolja vissza a pusztába azt a paradicsomkertet, melyből mind messzebb-messzebb kiszorul.

A természetet nem lehet lényegéből kiforgatni. A sastól nem követelhetjük, hogy úgy énekeljen, mint a pacsirta; és nem követelhetjük, hogy buzát arassunk arról a földről, melyet bogánicsmaggal vetett be a szélvész.

A kulturának feladata ugyan a természeti állapotoknak megváltoztatása, javítása; de erre nem ezeknek lényegükből való kifor-

gatása, hanem sajátosságainak észszerű felhasználása és törvényeinek követése által van csak hatalma.

A mi mezőgazdaszatunk kulturhiányának sokkal *természetesebbek okai*, semhogy azokat szellemi eszközökkel, tudományos elméletek betanítgatásával, de még a leghathatósabb anyagi eszközzel — a pénzsegítségével is — egyszerre át bírónk varázsolni vagy eltüntetni.

De hát — kérdezhetné tőlem valaki — *bizzuk a természetre a javulást, míg az talán lassan majd egyszer magától is beáll?*

Nem! — a hol nem vetünk, ott nem is fogunk aratni soha!

Vagy hogy talán azt tartom, hogy kár mezőgazdasági intézeteinkre annyi gondot és költséget fordítanunk?

Nem! — Sőt inkább, a mezőgazdasági kultúra ismeretét, fogásait a legutolsó parasztgazda fiának is hozzáférhetővé téve szeretném látni.

Vagy hogy tán azt hiszem, miként beruházásokhoz nélkülözhetlen olcsó tőkére Magyarország mezőgazdaságának majd csak akkor lesz szüksége, ha azt maga is képes lesz megteremteni?!

Nem! — Nem tartom szükségesnek, hogy magunk találjuk fel a puskaport ma, midőn azt már régen kapni készen minden boltban. Pénz nélkül okszerűen gazdálkodni ép oly kevésbé lehet, mint puskapor nélkül löni.

Nem! — nem a tespedésnek, nem az elposványodásnak akarok én lenni szószólója, hanem az életnek, oly élet ébresztésének, melyben erősebben lüktet a vér, melyben friss és reproduktív az egészség ereje.

Az én meggyőződéseim szerint erre csak egy mód volna :

a tanyabérleti rendszer.

Nagy gazdaságokat 40—50 holdas kis paraszt gazdaságokra kell felaprózni; azokat parcellánként egyes kis földmivelőknek hosszú időre bérbeadni és általuk azokon tanyákat építeni s azonnal észszerű belterjes gazdálkodást életbeléptetniük.

Mindjárt nem lesz „sok a földünk“ ott, a hol 2000 holdas pusztákon, 1 gazda helyett 40—50 gazda fog gazdálkodni; és azonnal meg lesz adva a belterjes gazdálkodás módjának lehetősége ott, hol egy major helyett negyven-ötven tanya lesz és az igavonó-,

valamint a haszonmarha-állomány megkétszereződik, de sőt olykor talán meg is négyszereződik.

Nem igen hiszem, hogy szükséges lenne itt még bővebben fejtegetnem annak agrikulturai előnyeit, ha pusztáinkat ily gazdasági centrumokkal, ily fundus instruktussal látnók el.

De azért az előnyök lényegét még sem abban keresem itt, hogy nagy latifundiumok felapróztatnának, központi gazdaságaik decentralizáltatnának; mert ez csak előfeltételét biztosítaná annak, hogy ezeken immár az extensiv gazdálkodás szüksége megszűntnek, a belterjes észszerű gazdálkodás lehetősége pedig megkezdődöttnek tekintethessék, — s mert azzal még korántsem tekinthetném elértnék a czélt, ha most *egy nagy parasztgazdaság* helyett, ugyanazon a pusztán, *ötven kis parasztgazdaság* léteznék. — Az előnyök lényegét én itt abban keresem, hogy jogunk, okunk, módunk *arra hatni*, hogy most az *észszerű belterjes gazdálkodás tényleg csakugyan azonnal életbeléptetessék*, csak az ilyen tanyás 'kisgazdákkal szemben van, a kikkel mint bérbeadók bérletkeresőkkel szemben, irott szerződésbeli biztonságunk mellett tehetjük *kötelezővé* e követelésünket. Más magánbirtokos irányában ily követeléssel nem léphetünk fel, sem a magyar mezőgazdaság, sem a közérdek, sem az államhatalom nevében — vagy legalább siker reményével nem. Sikerre csak ott van kilátásunk, hol kezénél fogva, nyomról-nyomra vezethetjük a gazdát az észszerű földmivelés utjaira és mint kiskorut, mint gyermeket gyámoljuk és neveljük őt praktice és empyrice kulturgazdává.

Nagyon helyesen jegyezte meg Kodolányi Antal tanár ur, hogy a parasztgazdának *előbb* van szüksége a praxis fogására, semmint az elmélet ismerésére.

Ez idén csak csinálja meg azt, a mit tőle kívánunk, úgy a hogy kell; akár tudja elméleti okát és czélját, akár nem. Ha jól megcsinálta, úgy hogy sikerült, jövő esztendőre már önmagától is meg fogja csinálni, s idővel majd maga fogja levonni belőle a theoriát.

Ide, e pusztai tanyák közé kell tehát kivinnünk földmivelési elméleti szakismereteinket, és cseppenként beadogatva megizlettetnünk a kulturgazdaszat üdvös hatásu életitalát azokkal, a kik különben legtávolabb vannak attól, hogy azt beveggyék és épen ez okból leginkább hivatottak arra, hogy a magyar mezőgazdaszat gyö-

keres megváltoztatásának műtétét rajtuk kezdjük fogantatni; mert csak ők a sajátképeni *földmivelők* s csak az ő gazdálkodásuk — a parasztok gazdálkodása képezi, valamint minden más országban, úgy különösen nálunk — a földmivelés gyakorlati bázisát, azt a tétet, a melyen az elmélet operál, s melyet elfoglalnunk okvetlenül kell, ha a reformtörekvések konkrét eredményeül életerős — azaz : *a magyar faj mezőgazdaságának egész lényegébe beható kulturát akarunk.*

Ide tehát, e tanyák közé küldjük gazdasági tanítóinkat és vándortanárainkat. Ott legyen állandó helyük és hivataluk. Kötelességük olyforma legyen, mint a gazdasági, azzal a különbséggel, hogy nem szolgálhatnak fog parancsolni, de saját rizikójukra dolgozó gazdáknak fog tanácsot, praktikus oktatást, felvilágosítást és utmutatást adni.

Itt van sajátképeni helye a gazdasági tanintézetekből kikerülő szakképzettség értékesítésének. Itt fogja egyszersmind megtalálni a mezőgazdasági tanintézeteket végzett egyén leghelyesebb alkalmazását, hivatásának cselekvési terét és kenyerét. És pedig nem sanyarú kenyerét; mert egyik részről állandó készpénzbeli díjazásban, más részről termésbeli százalékban részesíthetnék.

És csak az ezen tanyákon tényleg bebizonyult és felvirágozó kulturgazdaság birna oly példaadás hatásával, melyről jogosan reménylhetjük, hogy az egész országban követtetni fog; mert *paraszt praxissá* válnék, oly természetesen uton elsajátítható szokássá, melyhez már nem kellene se commentár, sem biztatás, sem theoretizálás. Innét már vajmi gyorsan átmenne az a nép vérébe.

Ha arra a kérdésre kellene felelnem, hogy miért akarok én ezen 50 holdas tanyagazdaságokból mintagazdaságokat és miveltség tekintetében legelmaradottabb szegény paraszt emberekből mintagazdákat nevelni? Erre csak azt válaszolhatom, hogy : ha azt akarjuk, hogy ne legyen „sok a földünk“, *be kell azt népesítenünk.* Benépesíteni pedig csak oly néppel lehet, mely hajlandó lesz ilyen 10—50 holdas gazdaságot kibérelni. Ez pedig csak a paraszt ember. Legalább *ma* kizárólag csak ő. *Neki* 50 hold *elég*; *másnak kevés.* De ezenkívül még egy más, nem kevésbé fontos ok is van. A paraszt ember, a ki sajátkezüleg miveli a földet, legolesóbban kezeli azt, és így a föld jövedelmező képességének jobb kiaknázója, mint bármely

más; a magyar föld jövedelmének tehát legjobb fokozója, a földtulajdonosnak legjobb bérlője lesz.

Az alföldi kietlen rónaságokat egész az angol zöld tájékokra emlékeztető vig képpé lehetne átvarázsolnunk az ilyen tanyabérrendszer életbeléptetése által.

De fájdalom még messze vagyunk e czéltől, — s én bocsánatot kérek, ha meg nem állva e ködképnél, tovább megyek.

Nem szónokolni akarok én itt; mert tudom, hogy ha csak szavaim kapacitáló erejétől kellene várnom a sikert, az nem fogná megérni a most itt elfogyasztott papir árát s még kevésbé szeretetreméltó olvasóim idejének és türelmének, melylyel talán már is visszaéltem.

Nem! Ne álljunk meg tevékenységünk terén soha pusztán a „*mag elvetésé*“-nél. Az, a mit mi e helyről terjeszteni akarunk, oly *kulturtörvény*, melyet jó és biztos földbe tennünk és még azután is folyton *gondoznunk és ápolnunk kell mindaddig, míg meg nem hozta gyümölcsét*, különben bizton tönkre megy és minden fáradságunk kárba vész.

Ha a czél az, hogy a tanyabérrendszert életbeléptessük, forduljunk rögtön ahoz a nagybirtokoshoz, a ki, ha elhatározta magát annak alkalmazására, azt oly mérvben léptetheti egyszerre életbe, hogy az egész ország mezőgazdászata megérezhesse annak hatását, és a kinek érdeke a közérdek igényeivel könnyebben illeszthető össze, semmint egyes magánbirtokosoké.

Forduljunk a kincstári és közalapítványi birtokokat kezelő minister urakhoz. Forduljunk hozzájuk Magyarország mezőgazdászati érdekeinek nevében, forduljunk hozzájuk oly hangon, mely figyelmet érdemel.

Ha a tanya-bérrendszert a *kincstári és közalapítványi* javak kezelői akarnák életbeléptetni, ugy közel 900,000 holdon lenne biztosítva a mezőgazdászati kultúra tenyészeté egy gyakorlati képzettségű, életerős *bérlői osztály* pépiniéjének nevelése, mert itt már 18,000 család részesíttetnék a gazdászati tudomány legpraktikusabb oktatásában, tizennyolczezer család ivadékai gazdagíttatnának a a legtermészetesebb módon nemcsak a legértékesebb kulturgazdászati tapasztalatokban, de kétségkívül azon *anyagi javakban* is, melyek őket képesekké teendik apáik mesterségét idővel az egész országban elterjeszteni és meghonosítani.

De még más okok is vannak, a melyek minket arra utalnak, hogy a kincstári és közalapítványi javakra irányozzuk figyelmünket.

Arról nem is beszélek, hogy e nagy birtokoknak jövedelmezősége államgazdászati szempontból már amugy is eleget szenved az által, hogy azok a magánkezeléstől elvonatnak, de azt nem hagyhatom figyelmen kívül, hogy ha már a *mai* kezelés mellett is szenved, mennyivel inkább szenvedne, ha követeléseit egy bérlő helyett, 100 bérlőtől kellene összeszedgetni — a mint hogy ez a calamitás még magánbirtokosoknál is nagy nehézségét képezné a bérletek efféle felapzróásának. A miből az a következtetés, hogy az ily minimális mérvekre decentralizált *tanyabérrendszer, a bérbeadó biztonságának zavarása nélkül csakis mint albérlő fejlődhetik egészségesen.*

Az a bérösszeg-többlet, a melyet a mai haszonbéren felül, az ilyen kis tanyabérlő fizetni mindenestre képes és hajlandó lenne, kétségkívül oly nagy hasznot hajtana a főbérlőnek (Generalpächter), hogy ez megtalálná ebben a reáhárított risiko ódiumának kárpótlását, vállalatának lukrativitását.

A kérdés csak az, hogy *ki legyen ez a főbérlő?* — Ki fog birni vállalkozni 900,000 — de csak 600,000 hold haszonbérletének is átvételére? Ki legyen az, a kire a kincstár és közalapítvány rábizhatja összes birtokai haszonbérletének jogait és kötelmeit? Ki legyen az, a kitől megvárhatjuk, hogy meg fog felelni gazdasági feladatának, ugy a mint azt mi értelmezzük és mezőgazdasági reformunk igényei követelik?

Ez nem lehet más, mint egy országos mezőgazdasági pénzintézet.

A földmivelési hitelbank.

Nem én vagyok az első, a ki egy országos „Földmivelési hitelbank“-nak szükséges voltát hangoztatja. De első szeretnék lenni annak bizonyításában, hogy ugy alapítása, mint egészséges fennállása, csak ugy lehetséges, működésének üdvös hatása csak ugy remélhető, ha a tanyabérrendszer alapján jön létre.

Mert az mindenki előtt világos, miként semmiféle tőkepénztől sem lehet követelni, hogy az más érdekeket tartson szeme előtt,

mint a financialis hasznot, bármire vállalkozzék is. Oly bank tehát, melytől olcsó kölcsönöket kívánunk a mezőgazdaság részére, megalkalni csak úgy fog, *ha az alacsony kamatjövedelmen felül, még más jövedelemre is van kilátása.* És fennállani sem fog, mint mezőgazdasági hitelintézet sokáig, ha egyéb összefüggésben nem lesz a mezőgazdasággal, mint : hogy épen mezei gazdák lesznek azok, a kiknek hitelt nyit; mert ha ezek nem fognak nála ennek igénybevétele iránt azonnal kellő számban jelentkezni, ő maga nem fogja nagy tőkekészleteit utánuk hordhatni; és semmint azokat heverni hagyná, bizonyára inkább fogna börzespekulációkba, vagy bármi más olyan mellékvállalkozásokba bocsátkozni, melyek midőn a mezőgazdaságra nézve nemesak közömbösek, de olykor talán károsak is lesznek, a mezőgazdasági bank fennállására nézve határozottan vészthozókká válhatnak. Mert minden pénzügyintézet csak úgy bírja egészséges és tartós fennállását biztosítani, ha abból él, a mire vállalkozott s a mire szerveztetett.

Üdvös hatása is tehát csak úgy lehet e pénzügyintézetnek a mezőgazdaságra nézve, ha érdekei azonosak a mezőgazdaság érdekeivel. Azonosak pedig csak akkor lehetnek, ha a bank maga is mezei gazda, földhaszonbérelő, vagy földbirtokos, a ki a földművelés emeléséből várja üzleti hasznát, a ki tehát, ha értelmes és vagyonos bérelő osztályt nevel, intensiv magtermelést és észszerű marhaternyésztést, mezőgazdasági industriát, mezőgazdasági közlekedési eszközöket, vízi utakat, öntöző csatornákat stb. létesít : ezt mind egyszerűs mind a saját maga üzleti érdekében is teszi.

Mi nem kívánhatunk mást, mint azt, hogy *megtegye.* Egyikünk sem fogja irigyelni tőle e hasznát. Csak arról kell még gondoskodnunk, hogy megtehesse. Szervezetéről kell tehát csak még röviden egyet-mást megemlítenem, úgy a mint azt gondolom. Mert pénzügyintézet, mint olyan egész más természetű szervezet, semhogy azon teendőket, melyeket a mezőgazdasági érdekek helyes felismerésének és czélszerű kielégítésének technikuma igényel, a központban csoportosított közegei által sikeresen intéztetné; külön e célra vidékenként felállítandó ügynökségek pedig, míg egyrészt a kezelési költségeket tetemesen megszorítanák, másrészt mégsem felelnének meg azon feladatnak, hogy minden vidék mezőgazdaságának helyi viszonyok szerinti különleges érdekeit tárgyilagosan megítélhetnék.

Erre csak a gazdasági egyletek képesek.

Ezeket látnám tehát legszívesebben az érdekközösségbe bevonva; és pedig nem annyira a pénzügyet érdekében, mint inkább azért, hogy a pénz a mezőgazdaság igazi érdekeinek szolgáljon, nem pedig megfordítva; nehogy a mezőgazdasági cél csak cím, csak ürügy legyen olyféle spekulációkra, melyek a pénzügyetnek hasznot hajtának ugyan, de a mezőgazdaság igazi érdekeitől megelvonják a pénzt.

A gazdasági egyletek működése is azonnal élénkebbé és eredményteljesebbé válnék; mert oly tere nyílnék, a melyen a vidéken lakó összes gazdaközönség mezőgazdasági ténykedése felől nemcsak akademikus értékű, de hitelmérőül szolgáló konkrét tudomást szerezni lenne alkalma, sőt kötelessége és ez által a gazdasági viszonyokra való befolyása kiterjedne még oda is, a hol különben mai hatásköre már megszűntnek lenne tekintendő.

A mezőgazdasági hitel.

Ha már most egy országos „Földművelési hitelbank“-ról gondolkozunk, lehetetlen elhallgatnom a *mezőgazdasági hitel* kérdését, mely sajátkép a dolgok logikai sorrendje szerint előbbre való.

Ha mezőgazdaságunkat már ősi kezdetleges állapotából kiemelni, a kulturgazdaság színvonalára felemelni akarjuk: ezzel már az iparszerű kezelés terére léptünk. Iparszerű mezői gazdálkodás époly kevéssé nélkülözheti a hitelt, mint bármely más, kereskedelmi-, kézmű- vagy gyáripar. Sőt a mezőgazdaság még annyi- val inkább szorul hitelügyének rendezésére, mert ma minden kereset közt (melyek közt pedig egyike a legfontosabbaknak és minden esetre a legelterjedtebbeknek Magyarországon) az egyedüli, a mely hitellel nem bír.

A földhitel nem mezőgazdasági hitel!

A föld, bármiként kezeltessék is, mindig ingatlan érték, hypothéka. A mezőgazdasági *foglalkozás és felszerelés* ellenben ma semmi.

A gyárosnak, kézművesnek és kereskedőnek ingó vagyonába, cégbejegyzettségében *dologi hitele* van, mely nemcsak kész gyárt-

mányának, áruczikkének tényleges értéke szerint, de még azon körülmény szerint is becsültetik meg, hogy minő piacza van s minő értékforgalmat mutat fel évenként üzlete. A mezei gazdának sem értéktermelési foglalkozása, sem felszerelése, sem üzeme nem nyújt ma dologi hitelt, bármi jól legyen is az berendezve és kezelve, s bármi nagy eredményeket legyen is az képes felmutatni.

Pedig, ha mezőgazdasággal való foglalkozás nem nyújt hitelt, úgy ki fog birni és merni ma belefogni abba, hogy azt javítsa?!

Hogyan merjen valaki értékes felszerelést beszerezni, ha tudja, hogy a pénzvilágban az nem becsültetik többre valami árvevőre elkótyavetyélt zsidóknál?!

Hogyan merjen valaki pl. értékes marhát nevelni, ha tudja, hogy hitelfedezés esetében nemes Shorthorn bikája csak annyiba számíttatik, mint valami csopák ökör?!

Rendeznünk kell a m. g. hitel ügyét, mint a hogy azt más nemzetek is, legujabban különösen a francziák teszik.

Ha az a hiba, hogy a gazdasági üzem, a felszerelés és függő termés *ingó* értékek : meg kell azokat kötnünk — hogy úgy mondjam — *ingatlanokká* tennünk, zálogjogi megkötés és ennek telekkönyvszerű nyilvántartása által. Meg kell határoznunk azoknak értékét mezőgazdaságilag illetékes szakképzettek becslése nyomán, és megóvnunk a kényszerhelyzet védtelenségére támaszkodó önkényes becslés igazságtalanságaitól. És ha az a hiba, hogy a gazdának pl. mint bérlőnek, haszonbérleti joga, gazdasági felszerelése, magtári készlete vagy függő termése, mint hitelfedezés, a törvény értelmében, a bérbeadó és hitelező között úgy inog, hogy az sajátkép sem egyiknek, sem másiknak nem szolgálhat : meg kell szabadítanunk törvényhozásilag e kétes helyzetből, a hitelező javára.

Nem tér-e már is hosszúra terjedt értekezésem keretébe a hitelügy rendezése mikéntjének fejtegetése ; ha mégis megemlítettem, ez leginkább azért történt, mert azt eszközölhetőnek nem tartom másképp, mint oly előjogok törvényre emelésével, melyek csak jóhiszemű hitelezőnek adhatók, ha azt akarjuk, hogy abból a mezőgazdának haszna, ne pedig ujjabbnemű bajainak kutforrása legyen ; e jóhiszemű hitelezőt pedig törvénnyel megjelölni nem lehet másképp, mintha egy oly pénzintézetet nevezünk, mely hogy csakugyan a mezőgazdák és a földmivelés igazi érdekeit szolgálja — nem lehet más, mint : egy országos „Földmivelési hitelbank“.

És így ezzel azt hiszem bebizonyíthatónak, hogy a mezőgazdasági hitel ügyét nem is lehet rendezni egy külön e célra szolgáló mezőgazdasági hitelintézet felállítása nélkül.

S ezzel elértem volna előadásom végére, kifejtvén, hogy gazdasági bajainkon gyökeresen segíteni csak *intenzív földművelésnek tanyabérrendszerben való azonnali alkalmazása s a mezőgazdasági hitel ügyének törvényhozás útján rendezése által lehet, hogy e két tényező egymástól különválasztva, a mezőgazdasátnak használni nálunk nem fog*; hogy mind a *tanyabérrendszer életbeléptetése*, mind a *hitelügy rendezése* conditio sine qua non gyanánt követeli *egy földművelési hitelbank felállítását* s hogy megfordítva is *földművelési pénzügyintézet nem létesülhet a nélkül*, hogy a mezőgazdaság *hitelügye ne rendeztessék* és a pénzügyintézetnek a tanyabérrendszer életbeléptetése céljából a *kincstári és közalapítványi javak egyetemes használatába ki ne adassanak*.

Nagyon jól tudom, miként minden tervezetnek életképessége, mindenekfelett annak gyakorlati *kivihetőségétől* függ.

Hogy valamely tervezet a maga elméleti fogalmazásában életképes-e vagy nem — e felett a nézetek lehetnek egymástól nagyon eltérők. De ha oly sokáig és oly hévvel vitatkozunk is felette, mint egykor, pl. az összes mechanikusok tudósvilága Claude Jeaffroy-val a felett, vajjon a gőz felhasználható-e hajózási célokra : *biztosan tudni*, hogy hol van az igazság — mégis csak akkor fogjuk, ha az eszméből tettet, az *elméleti tervből gyakorlati valóságot* teremtünk — ha az első gőzcsajka elindul a kikötőből, — a mely nélkül in absztrakto talán még mai napig is vitatkozhatnánk a gőzhajózás lehetőségére vagy lehetetlenségére felett.

Óhajtanám mindenekelőtt, hogy *gyakorlati* — mintegy *statistikai* — *értékű adatok alapján igyekezzünk meggyőződést szerezni a felől, mennyire életképes a dolog, mennyire nem*.

A mi iránt tervezetemre nézve érdemleges kételyek merülhetnek fel, az mindenestre két *lényeges pont*. — Az egyik az : vajjon vannak-e elegendő embereink az országban, a kik a kiszemelt egész nagy területen ilyen ötven holdas kis albérletekre tényleg vállalkozni hajlandók lennének ?

A másik meg az, vajjon akadna-e pénzügyintézet, a mely ily üzletre, mint az általam tervezett főbérlet — esetleg nagybani birtok-

vásárlás, — és oly feladatra, mint kizárólag a földmivelési hitelnek bankszerű kielégítése, vállalkozni hajlandó lenne?

A jóakarát meg volt bennem, hogy e két kérdésre nézve is konkrét bizonyítékot hozzak fel; de kénytelen voltam belátni, hogy ezeknek beszerzése túlhaladja erőmet.

Mert az első kérdésre nézve a tényleges viszonyokat, vidékenként, a helyszínén kellene tanulmányozni szerteszét az egész országban, a hol kincstári vagy közalapítványi birtokok vannak. Magánlevelezés útján ez vajmi tökéletlenül történhetik csak. Birok ugyan egy csomó levelet, — mint oly feleleteket, melyeket a községi lelkészekről és jegyzőkről nyertem a bérleti viszonyok iránt tett kérdéseimre, — de minthogy nem kaptam valamennyitől választ, és a kapottak közt is több olyan van, melyen meglátszik, hogy kérdéseim tévesen értelmeztettek — úgy ez nem bizonyíték, csak egy kis mutatvány.

A második kérdésre nézve, ámbár szintén megbízható forrásból lettem biztosítva az iránt, hogy a tervezet a külföldi pénzvilágban, elvileg igen nagyon kedvező hangulattal fogadtatott, határozott ajánlatot kapni mégis csak akkor lehet kilátásunk, ha az illető tőkepénzesek a vállalatnak üzleti beltartalmát, ha csak körvonalokban is, de numerice kitüntetett mérlegben fogják megítélhetni. Igen természetes, hogy ennek megbízhatónak kell lennie s így összeállításához nélkülözhetlenül szükséges az összes kincstári és közalapítványi birtokoknak mind *térfogatóját*, mind jelenlegi *bérleti időtartamát*, mind végre *mai hozadékát* praecise és részletesen ismerni; mert csak ezeknek és a részletes kis tanyás albérleteknél remélhető többlethozadéknak összevetéséből fog kitünni azon haszon, a mely eldöntendi azt a kérdést, hogy vajjon vállalkozik-e rá a tőke vagy nem?

Én a lépéseket ez adatok megszerzésére nézve is megtettem, de itt is kénytelen voltam érezni azt, hogy erre egyes magánember fölégtelen; mert az illető ministeriumokban nyert adatok csak olyanok, mint a minöket ott épen magánembereknek adni jónak látnak. Egymagam, mint magánfél, ha az összes mezőgazdaságat érdekében cselekszem is, — annak *nevében* nem léphetek fel.

Mind e körülményeknek praktikai tanulmányozása nélkül pedig konkrét alapot nem fogunk birni arra, hogy akár a tenyabérleti

rendszert, akár a földmivelési hitel kielégítésére szolgáló bankot és mindazt, a mi ezekkel összefügg, életbe léptethessük.

E tanulmányozás megtételére külön megbizott vagy bizottság lenne kiküldendő és mezőgazdasági közérdekeink nevében felhatalmazandó arra, hogy minden kincstári és közalapítványi birtok igazgatóságánál a kellő adatokat megszerezhesse, s egyszersmind utasítandó arra, hogy ezeket a helyi bérleti és népességi viszonyokról szóló kimerítő jelentésével együtt, folyó év végeig nyilvánosságra hozza.

GRÓF CSÁKY GYULA.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN MINIMUM-JAVASLATA ÉS ANNAK IRODALMA.

A társadalmi vagy ha úgy tetszik az ágrár politikának kétségtelenül egyik legfontosabb kérdése: a földbirtoknak miként való eloszlása a nemzet tagjai közt. Veszélyes azon állapot, midőn a földbirtok számos apró kis darabokra van szétforgácsolva. Az ily kis részletek tulajdonosai különösen egymást követő hosszabb mezőgazdasági csapásoknak nem bírnak ellentállni, elsatnyulnak, elsenyvednek. Áldozataivá lesznek a nyomornak, az inségnek és bőven arat bennök a halál. — Ezen állapotnál azonban még sokszorta veszélyesebb az, midőn a földbirtok néhány, vagy kis számú család birtokába jut. — Spárta akkor vesztette el önállását és függetlenségét, midőn egész földbirtoka mintegy száz tulajdonos kezébe került. — Athén akkor töröltetett ki az államok sorából, midőn földbirtoka kevés számú család kezébe jutott és a polgárság legnagyobb része nagy szegénységbe esett. — A birtokösszehalmozással hanyatlott Róma hatalma is. Csak akkor vagyunk képesek fel fogni, hogy miként történhetett az, hogy a köztársasági Róma császári és absolut uralom alá került, ha e városnak, vagy jobban mondva nagy államnak ágrár viszonyait ismerjük. A rejtély meg lesz oldva, ha vesszük, hogy míg Augustus alatt tartott első népszámlálás alkalmával Claudius Isidorus polgár vagyonában találtatott 4116 rabszolga, 60 millió sestertia vagy $6\frac{3}{4}$ millió forint készpénz, 360,000 római hold vagy $16\frac{1}{2}$ földrajzi négyszeg mértföldnyi földbirtok és 257,000 darab juh, — addig 320,000 polgár vagyis az összes polgárságnak mintegy 92%-a kenyérét gabona- és kenyéradományokban az államtól kapta*).

*) Hildebrandt B. Die sociale Frage der Vertheilung des Grundbesitzes im klassischen Alterthume. Jahrbuch für Nationalökonomie et statistik. XII. köt.

Igenis feladata az államnak, a társadalomnak az iránt gondoskodni, hogy a két szélsőség : a tulzott birtokfeldarabolás egyrészt és a földbirtok összehalmozás másrészt elkerültessek. Ezen kérdés hazánkban, más országokban is élénken foglalkoztatja most az államférfiakat, a nemzetgazdákat. De ezen nagyhorderejű tárgy a múltban sem került el az államférfiak figyelmét, és az hazánkban is többször adott alkalmat irodalmi vitára. Egy ily irodalmi harcznak kívánjuk ezuttal képét adni. Tájékoztás és adat akar lenni a hazánkban mind élénkebbé váló birtokszerzési kérdésekhez.

I.

Hazánk regeneratora gróf Széchenyi István vetette fel a minimum kérdését a nemesi javakra nézve Pestmegyének az 1839/40-ki országgyűlésre a követi utasításokat előkészítő választmányában.

A jobbágyi birtokokra nézve a minimum és ezzel kapcsolatban álló maximum kérdése az 1836-ki urbéri törvényekben szabályozva lett; de a nemesi javakra divott a korlátlan osztás és szerzés.

A követi utasítást előkészítő választmányban Széchenyi indítványa el lett fogadva azon módosítással, hogy az általa javasolt 30 holdnyi minimum helyett 50 hold tétetett; de a megyei közgyűlés a választmány által elfogadott indítványt elvetette.

A gróf a minimum kérdést az irodalmi térre vitte által és közzétette a pestmegyei választmány által elfogadott indítványt, mely is így hangzik :

„Alkotmányos országban egyenesen a törvényhozás feladata lévén oly módokról gondoskodni, melyek által az ország lakosainak jobbléte célirányosan eszközölthetik, a küldöttség aggodalmát nem kerülheté el a szegényebb sorsu nemességnek jelen állapotja. Ugyanis nem tagadhatni, hogy honfitársaink ezen oly nagy figyelemreméltó része, ingatlan birtokának mindinkább s régnélküli elszabdalása által már-már a városi polgárság, sőt pórság sorsánál mélyebbre sülyedez, s teljesen elszegényülvén s elaljasulván, végpusztulásához közelit. Mihez képest a küldöttség ezen naponként tovább terjeszkedő rosznak elhárítása tekintetéből oly törvényt javasolna a közelebbi országgyűlésen hozatni, mely által meg lenne határozva, hogy a törvény kihirdetése után kötendő házasságokból születendő nemes gyermekek közt semmi oly ingatlan örökség

többé osztály alá ne eshessék, mely ötven holdnál csekélyebb; hanem azon esetben, ha az egész felosztandó birtok csupán ötven vagy kevesebb holdból áll, a többi testvéreknek *becsár* szerinti kielégítése mellett a legöregebb, vagy ha ez a többi kielégítésére elégtelen (képtelen) lenne, vagy erre hajlandó nem volna, a testvérek közül annak kezén hagyassék, ki a *becsár* kifizetésére kész, és arra elegendő tehetséggel bír.“

Az indítvány a szerzett jogokat, mint látjuk igen nagy, lehetne mondani tulzott mérvben kiméli; az osztály korlátozása és ezzel kapcsolatos tulzott földfeldarabolás meggátlása csak a jövőben kötött házasságokból származott gyermekekre fogott volna érvényes lenni. Ezen oldalról, vagyis már szerzett magánjog sérelme alapján tehát a javaslatot megtámadni nem is lehetett; meg sem támadtatott. Sőt egy részről a szerzett jog ezen tulzott kimélése anynyiban talált módosításra, mennyiben az kéretett kimondatni, hogy a törvényben állapittassék meg azon elv, hogy az annak kihirdetésekor 12—16 évet meghaladt gyermekek, kik valamely mesterség vagy tudomány elsajátítása czéljából tanulásra némileg korosak, a régi szokás szerint osztozkodhassanak*).

Gróf Széchenyit indítványa tételében nem vezérelte a birtok megkötöttségnek kivánalma, sem a földtulajdonnak a nemességnek vagy a mi ezzel egyenlő, a magyar nemzetiségnek ily uton való biztosítása. Arról, ki azt hirdette: „Tágas világnak akármely részében született fia Hunniában ingatlan tulajdont mint sajátot birhat,“ (Stadium) arról fel sem tételezhetjük azt, hogy az indítványtételben a felhozott okok vezérelték volna.

A minimum szükségét abban találta, mert a tökéletesen elszegényült nemes ember, ha az csak egy talpalatnyi földet birt is, azon mondása alapján „ha az nem is oly nagy, mint Eszterházy herceg birodalma, azért mégis épen oly mély“ magát földbirtokosnak képzelte és ennek folytán semmi mesterséghez nem fogott, hanem resten és tunyán töltötte el életét; kitéve nyomornak és inségnek és az ezzel egybekapcsolt erkölcsi veszélyeknek. A minimum által a nemességet munkára kívánta szorítani és így tanulásra, magasabb műveltségre emelni és ez által meg kiirtani a nemssségben levő

*) Fogarassy János : Adatok az életből stb. Társalkodó 1833. 9. sz.

azon tulajdonságokat, hogy „egyesíti a maga drága személyében a spanyol grandot, a francia gascont, a rest hottentotot, s egy szinte semmi által is megbántható és szinte mindenért neheztelő nagy-
uri dámát.“

Széchenyi szeme előtt lebegett mindig a nemzetiség, hisz ez a talpkő, melyre a haza felemelését alapította. Az ő ideája azonban nem pusztán a magyar szóban nyilatkozó nemzetiségben állott, hanem ő egy munkás, észben, erőben és vagyonban hatalmas, kicsonosodott magyar nemzetet akart. A minimum által kényszerítve az apák ifjabb fiaikat mesterségre, kereskedelemre adták volna, — és ezek foglalták volna el azon foglalkozási ágakat, melyek a művelődés haladtával az államban a domináló szerepet játszik. Ha ezen szilvafás vagy bocskoros vagy pipás nemesek elszánják magukat a hecsületes munkára, a nép is utánuk indul, és ez is szorgalmassá és munkássá lesz. A nemzet átalakul a munka megkedveltetése által; de terjed a nemzetiség is, mert a magyar nyelvet az akkoron még egészen német iparba és kereskedésbe beviszik a nemes urak*).

Ezekben központosulnak azon indokok, melyek miatt hazánk e legnagyobb fia a minimumot kívánta. Erkölesei kényszer akart az lenni a restség, a tunyaság ellenében és azon munkássági terek elfoglalására, melyek gazdagságot és hatalmat adnak.

A minimum pártolók többnyire ezen oldalról is fogták fel az ügyet, pótolva egyet és mást, a mit a nemes gróf cikkében ki nem fejtett vagy világosan ki nem mondott. A minimum mellett az érveket, az elméleti okoskodásokat a legrészletesebben kifejtette híres statisztikusunk *Fényes Elek*. De ennek fejtegetéseire akkor fogunk visszatérni, ha előbb hallottuk azon érveket, melyek a minimum ellen felhozattak.

A 8 százados alkotmány megy veszendőbe, ha a haza nagyobb számát tevő kis nemesség földörökétől megválni kényszerítettik. „Föld köti a polgárt honához, nem a kereset egyéb számtalan neme; míg amaz örök és állandó, ezek üzői, mint hiu csábítások rabjai vakon követik a világ bármely részében azon szerint, mely nekik nyereséget ígér**).

*) Gr. Széchenyi István. A minimum kérdése. Társalkodó 1839. 45. sz.

***) Frater József. Még több szó a minimum ellen. Századok 1839 : 74 szám.

Nem a kis nemesség elvetemült, elaljasodott, és ha igen a példát erre a nagyobb birtoku nemességtől veszi, — mond Édes Albert tiszakeszi ref. pap s tekintetes nemes Borsodmegye táblabirája. „Azt is tapasztalám mindenfelé“ hozza fel egyebek közt, „hogy egy 100 holdnyi tér föld birtokosa rossz példájával a dologtalan kevélység, dölyf és pöf, közjó iránti fásult fukarság, vagy pazérlás, undok bujaság és vallástalanság, telhetetlen kapzsiság, s gyermekeinek urfi betyáros nevelése, s több efféle miatt több gonosz konkolyát hinti el, mint száz oly nemes, kik $\frac{1}{4}$ holdon épült viskójuktól, ama paizsos férfit t. i. a szükséget, kaszával, kapával, cséphadarával hajhásszák el. — Hát még hol vannak nagyobb lopásbeli aljasodások mint ott, hol 100 s több holdnyi biztosítékra soha meg nem adom fejében ezerek fölkéretnek, s utóbb vagy per alatt elkallanak, vagy veszett fejszenyelekké, régen megelőzött intábulaták miatt, új közül mutatott aszufügékké alakulnak, sok szegény árvának s ipartól görbeedt mesterembereknek, jegyzőkönyveik mellett öszült kereskedőknek keserű fájdalmára stb. stb.“ Miert fosztatnék meg osztályától? nem adhat-e az neki utolsó menedéket, ha mint pap — a mi könnyü — elüzetik? Az ő osztályrésze csak $\frac{1}{4}$ holdnyi telek, melyen egy kis viskó áll, de van azon 60 gyümölcsfa, és egy kis konyhakert. Ezt dolgozva és munkálva, megkeresi kenyerét. — De például szolgálhat Tisza-Keszi, mely épen az osztály által emelkedett. „E községnek volt ezelőtt 20 évvel mintegy 250, s több hold homoktere, széljátéka, itt-ott szállingós gabonából egy magért másfeletadó. De az osztály gyümölcsös kertté, szőlős kertté varázsolá azt.“ „Még szinte ez előtt 20 évvel belső telke egynek oly nagy volt, hogy a családátya az azon termő burgonya, bürök és laboda közt egy ott turkáló állat kergetésiben vállaira melegült bundáját elhajítván, minden keresés után is csak késő ősszel találhatta meg rothadtan. Most a megosztott számos maradék az elfiókosodott kertekben hasznos veteményt s nemes fákat nevel.“ „Tegyük fel már, hogy az osztály csak 50 holdig menne, s ott makacsul megállíttatnék, volna-e annyi jó következése, mint kára, mind a személyi, mind a nemzeti iparra nézve? Nem tenne-e 50 hold birtok egyet a testvérek közül lajhárrá (a gróf elve szerint) akkor, midőn ötöt földönfutóvá? Egy ily családátya birtoki félszeg uraságában nem korcsosítaná el egy egész tőle származandó ivadékot? Nem állna-e elő az arra per fas et nefas törekedés, minek már most is találkozik példája, hogy

a házasságnak, melyet az emberi nemzet alkotója a föld betöltésére szerzett, egyetlen egy irmagnál több gyümölcse ne legyen? Mikor fogná egy az öt testvért kifizetni, vagy erre egy örökös kötelezvény is elég lenne? vagy ha mikor fizetni kell, eleget tenni erőködnék; nem bonyolítaná-e magát adósságokba, s nem járna-e úgy, mint valaki vidékünkön, ki, mivel sokat szerzett, épen azért semmije sincs? Ha pedig kifizetné is házasság, lotteria s kereskedés általi nyereségből — nem állna-e elő a pénzhez jutott testvéreknél a magyar nemesnek s fájdalom sok urainknak kísértő órája, miszerint egyszer hopp másszor kopp? nem szaporodnék-e meg így még inkább, mint valaha a léhűtőknek, parazitáknak, naplesi (nápolyi) embereknek, kártyásoknak, szerencse vadászoknak, kétségbe esetteknek száma? s mig tiz kényelegetve mondaná: Deus nobis haec otia fecit nem átkozná-e száz a kizáró törvényt? Ha papi, orvosi, mérnöki vagy jogtudományra készültem, s az iskolában könyvre, ruhára, élelemre örökségem ára elkelt, most, mig szerencséhez jutnék, hova legyek? Káplán van elég; orvos majd minden kilincsen, hol beteg fekszik; a perlőfelek közt is mindenütt ott sűrög-forog egy jogász fej két füllel s két zsebbel.“

Legyen jó nevelési rendszer a falusi iskolákban. A kertészséget és gazdálkodást kell tanítani és már a kiskorut kell eszméltetésre felhívni*).

„Tekintsünk magunkra csak néhány évtizeddel vissza“ mond Mátyás Péter „s ennek azon eredménye mutatkozik, hogy bárha apáink korában a nemesi jószág még épebb, tömegesebb s nem ennyire elszabdalt állapotu vala, sokkal nagyobb szegénység uralkodott élelemben, ruházatban, nevelésben és háztartásban. — Mely apánál alig lehetett csak egy izletes étket kapni, most ott a fiu kényelemteljes jó ebéddel fogadand. A mely kis nemes akkor pörén járt, most fiai posztóruhások; fakó szekereket vasasok, nyomorult viskókat ma csinos lakházak váltanak fel.“ Ha hazánkban satnyulás mutatkozik, ennek oka nem a birtokszétdarabolásban van, hanem abban, hogy „nálunk mindenki pap-, orvos-, ügyvéd-, bíró-, mérnök- és tisztviselőnek neveltetik, mely csak kevésnek szolgáltatván pulya nevelésével egyenvonalt tartó kényelmes életmódot —

*) Édes Albert. Némely észrevételek gróf Széchenyi István indítványára. Társalkodó 1839. 53. és 54. Századok 1839. 53.

elégületlenséget áraszt el; — továbbá a nagy, nagyobb s legnagyobb nemességnek hasonló puhultsága, rossz példaadása.“ — A századokon által uralkodott birtokfelosztást nem kell akadályozni; a lelki erő, az okos szorgalom által az elaljasodásból ki lehet vergődni. A minimum nem lesz azon kényszer, mely a kis nemeseket felemeli, „hanem a jobb nevelés, még kis korában rendre s dologra szoktatás, és müegyetemi tanulmányok becsepegtetése s vallásos erkölcsiség beszívása.“ — Rendszeres nevelést kell behozni, addig is müegyetem volna felállítandó, melyben a tehetetlen osztály ingyen oktatásban részesülne*).

A minimumjavaslat azért czélszerűtlen, mert ha például 50 holdnál kevesebben, esetleg például egy holdban állapíttatnék meg, ez az elaljasodást nem képes megakadályozni, mert az ily csekély birtokon, ha azt ipar nem támogatja, megélni lehetetlen. Különben ha 50 holdra tétetik is a minimum, és ha most feltéve 5 örökös van, akkor azon eset áll be, hogy az egyik testvér átveszi ugyan a birtokot, mely például 5000 frtot ér, de azért tetteleg mégis csak 1000 frttal bir, mert a többi négy testvérnek 4000 frtot tartozik kifizetni. Már most kérdés, hogy akkor áll-e be az elaljasodás, ha a testvérek mindegyike 10 holdat kapott volna. — vagy akkor, a midőn csak az érték képezte az osztály tárgyát. És vajjon mi alapon kell a testvéreket földönfutókká tenni**).

A minimum-törvény által a hitel akadályoztatik, mert senki sem fogna oly birtokra kölcsön adni, melyet részletben eladni nem lehet. E kölcsön nem kaphatása hozná magával azt, hogy a testvérek egyike sem vehetné át a birtokot és így az idegen kezébe kerülne***).

Még ha kiemeljük azt, hogy a minimum ellenében érvül még felhozott a testvérek közti gyűlölködés, továbbá az is, hogy a nemzetiség a birtokkal kapcsolatos és a nemzetiséget ha terjeszteni akarjuk, minél nagyobb számú birtokost kell óhajtánunk; akkor körülbelől kimerítettük az ellenvetéseket. És így áttérhetünk azokon okokra és érvekre, melyeket Fényes Elek a minimum mellett felhozott.

*) Mándy Péter. „Felelet stb.“ Társalkodó 1839. 56.

***) Csabay. Észrevételek stb. Társalkodó 1839. 56.

****) Sasku Károly. A földbirtok mennyiségéről. Társalkodó 1840. 9 sz.

Szerzőnk szerint öt kérdés döntendő el :

1. a birtok határtalan feldarabolása szegénységet eredményez-e ; 2. a szegénységből folyik-e elaljasodás ; 3. ha az előzmények igazak, akkor kell-e ezen az államnak segíteni és 4. ha igen, alkalmas-e erre a minimum, és 5. ellentétben van-e az állam jólétével vagy inkább annak előmozdítója-e ? — Az elsöre az érvelés abban központosul, hogy egyenlő körülmények közt az 50 holdas mindig vagyonosabb lesz a 10 holdasnál. Azon ellenvetés, hogy a kisebb birtok jobban műveltetik a nagyobbbnál, tehát a 10 hold jobban az 50 holdnál azért nem foghat helyt, mert ha az 50 holdra aránylag ugyanannyi munka fordítatik, mint a 10 holdra, akkor mégis az 50 holdas birtokos 5-szerte vagyonosabb lesz. És ez áll azért is, mert a nagyobb birtokos több pénzzel és észbeli tehetséggel rendelkezik, és ezek termékenyítik meg a munkát. Feltehető továbbá, hogy nagyobb takarékosági ösztön lesz abban, kinek feleslege marad, mint abban, ki csak éppen a legszükségesebbel rendelkezik. — Bizonyításra nem szorul, hogy a szegénység elaljasodást szül, mert az erkölcstelenség kuffejei : a szükség, a korhelység, a rossz vagy semmi nevelés. — Kétséget sem szenved, hogy a bajokat orvosolni kell, mert a szegénytől nem tételezhető fel az önállás, mely a nemességben megkívántatik az okból, mert ő hivatva van a törvényhozásban és kormányzásban részt venni. Hozzájárul az is, hogy a szegény ember nem nevelheti úgy gyermekeit, mint a vagyonosabb, és végre a szegény nemes a saját költségén való honvédelmi kötelezettségnek meg nem felelhet. — Szükséges és hasznos a minimum, mert egy minden kötelességének megfelelő vagyonos középbirtokos osztályt teremt. És ez hasznossá válna az ipar és kereskedelem kifejtésére is. A jobb és magasabb nevelési hiánynak tulajdonítandó az, hogy a gazdasági termelés egész helytelen irányokat vesz. „Látjuk, hogy a gyapju mindenütt keresett portéka ; a posztó, kalap, selyem még itthon is nagy nyereséggel elkel ; mi még is ezekkel mit sem gondolunk, hanem folyvást búzát, bort termesztünk.“

„A mi legszorosabb értelemben vett földhöz ragaszkodásunkat, glebae adstrictusságunkat tartottam és tartom mindig nemzetünk elszegényülése s elaljasodása leggyökeresebb s legfőbb okának, melyen ha hamar nem segítünk, bennünket a mai civilizált világban, mely a műveltség és haladásban senkire sem várakozik,

végpusztulás vagy örök elmaradás fenyeget.“ — Elmult már azon kor, midőn a földmivelés magasztaltatott, a mesterségek és a kereskedés megvetettek. Az ezt hirdető cicerói eszmék nem e korba valók. A minimum kényszeríti a birtokosokat, hogy gyermekeiket mesterségekre tanítsák, és ez által megszűnik majd azon panasz is, hogy hazánkban a polgárok idegenek.

Az iparosokat, kereskedőket földönfutóknak veszik. Nem inkább földönfutó-e azon földesuracska, kinek csekély földbirtokán kívül semmije sincs, ki azon töri fejét, „hogyan hol és mint kapjon új buzáig kenyérre valót kölcsön, vagy mint szerezzen a magyar pantalonra, vulgo gatyára egy kis nadrágoeskát.“ A hazai mesteremberek és kereskedők tömege általában jobb sorsban van az eldarabolt birtokú nemességnél, „mert amazok mindenütt tisztos posztóruhában járhatnak, mindennap meleget s nagyobb részint húst esznek, holott én ezer lélekből álló több nemes községet ismerek, hol 6—8 háznépnél több húst rendszeren nem hozat, a posztóruha, köpönyeg valódi luxus, s a nagy szegénységet szívfájdalom nélkül nézni lehetetlen.“

A birtok tulságos feldarabolása gazdaságilag is igen káros; szaporítja a költségeket az idő- és erőpazarlás által; a kis birtokra aránylag sokkal több munkaerő fordítatván, mint a nagyobbakra. — Különb is a feldarabolás megakadályozására Európában mindenütt, Franciaországot, Svájcot és a Rajna melletti országokat kivéve, practicus intézkedések vannak. Az értekezés különben idézi Schmíthet, Youngóit, Sayt, Schwerzet, az akkor leginkább tanulmányozott nemzetgazdákat*).

A minimum mellett tört lándzsát Szegedy is. Felemlit ily feldarabolt nemesi birtokot, melyen minden 5—6 lépésre egy barázda jelölő az újabb birtok következtét, és a barázdák nagy részét tették magának a birtoknak. Sajnos, hogy Szegedy uram nem irta meg az illető birtok hollétét. A javaslatban azt ellenzi, hogy a birtokot becsü szerint egy testvér vegye által. A becsü nem felel meg a valóságos értéknek; a pénzben kielégített osztályos atyafiak így megkárosíthatnának. A minimalis birtok tehát árverésre bocsáttassék*).

*) Még egy szó a minimumról. Társalkodó 1839. 67. 68. További fölvilágosítás Társalkodó 1839. 83.

**) Szegedy. További észrevételek a minimum és maximum tárgyában.

Felesleges volna még további nyilatkozatokat is idézni. Hogy az irodalomnak mintegy teljes képét adjuk, csak azt akarjuk még kiemelni, hogy Fényesnek általunk ismertetett értekezése ellenében pontról-pontra felszólalt Borsos Márton az általa szerkesztett Ismertetőben (1839 : II : 20. 21. és 34. sz.) Ez értekezésből a minimum elleni érveinek részletes rajzát felesleges adnunk, mert azok csak a már előadottakat vareálják. A feldarabolással kapcsolatos bajok nem újak. És a mint egyes nyilatkozatokból látjuk, azok néhol jó eredményekre vezettek; néhol a nyomornak és inségnek és ezzel kapcsolatos erkölcsi satnyulásnak váltak fészkeivé. A minimum által nem a birtokmegkötöttség kívántatott eléretni, hanem annak arra kellett volna szolgálnia, hogy a nemesi karok és rendekben létező elfogultságot az ipari és kereskedési foglalkozás iránt megszüntesse. A minimum ellen a legerősebb fegyver és érv az osztályos atyafiságban volt. Az örökösödési rendszerben találta alapját a birtokdarabolás és ezen örökösödési rendről a nemesi osztály lemondani nem volt hajlandó, mert szemében a föld minden, ebben rejlik a becsület és a tisztesség — az iparos, a kereskedő csak földönfutó.

És bármint gondolkozunk a minimumról ma, annyi tény, hogy ha a minimum segítségével sikerült volna a nemesek jó részét az iparosság, a kereskedelem terére szorítani, kétséget sem szenved az, hogy az iparos és kereskedői körökben nagyobb mérvben és már régebben elterjedt volna a magyarosodás. Tény továbbá az is, hogy a különböző foglalkozási ágak közt gazdaságunk roppant hátrányára, sok tekintetben mutatkozó ellenszenv, soha fejét fel sem ütötte volna, vagy legalább az ellenszenv nem vált volna élessé. És tény az is, hogy társadalmunkat sok tekintetben demokratábbá, gondolkozóbbá, tevékenyebbé, összetartóbbá tette volna, ha a nemesség jó része fennállását és boldogulását ipari és kereskedelmi téren kereste volna. Ezen szempontból kell, nézetünk szerint, Széchenyinek oly roppant ellenszenvet keltett tervét megítéluünk. Nem szabad ezt felfognunk, mint a birtokszabadság elvén ejtett sérelmet; hanem vennünk kell azt mint eszközt azon cél elérésére, hogy a nemzet munkás, takarékos, iparkodó, testileg, szellemileg kicsonosodott néppé alakuljon át; felfognunk kell azt mint eszközt arra, hogy ez országban a földmivelés, az ipar, a kereskedelem terén a magyar elem legyen az uralkodó. E merész és nagy gondolatot

kortársainak csak igen kevés része fogta fel és innen vannak azon kifakadások, gáncsoskodások, melyekkel e terv miatt hazánk nagy fia találkozott. És ha Széchenyi terve felett ítéletet mondunk, azt sem szabad elfelednünk, hogy az indítvány még oly korban eredt, midőn a földbirtok még számos korlátnak volt kitéve. — És a gondolat át nem értésének tulajdoníthatjuk azon éles megtámadásokat is, melyeknek Fényes volt kitéve, ki jóformán egyedül értette és érzette át Széchenyi gondolatát és ki tulajdonképen volt az, ki ennek világos és határozott szavakat is adott. Egy oldalról Fényes még fenyegetve is lett, ha ezen ügyben ismét felszólalni mer.

II.

A minimummal kapcsolatban — lehetne mondani visszatorlásul ez ellenében lett kijátszva a maximum. A minimumot különben pártoló Balla Károly volt első, ki a maximumtörvényt indítványozta. „A mily ártalmas kivált erkölcsileg a minimum tulsága, szintoly veszedelmes minden országban a maximumé is, kivált anyagilag.“ — Nevetséges azt állítani, hogy a legnagyobb gazdaságok a legjövedelmezőbbek. Hazánknak gazdatisztek által kormányzott uradalmi igazolják, hogy minden nagyság önterhére van. A gazdatisztek által kezelt uradalmak keveset jövedelmeznek. Ezt a tiszteknek önmaguknak is be kell vallaniok és maguk is elismerendik hogy mégegyszer annyi jövedelmet tudnának a birtokból huzni, ha az saját tulajdonuk volna, „s nem kellene itt uraik szeszélyével és tudatlanságával, amott az előre felszedett pénzek fizetésével törniök a jövedelmet, s több ezer effélével bajlódni.“ Károsak a nagy uradalmak azért is, mert gazdáik a pénzt külföldön költik el. Ha ily 100 faluból és 50 pusztából álló uradalom 150 birtokost bírna, az ország jövedelme nagyobb volna. És ritkaság, hogy ily birtokos „Párisban palais royalozza vagy kártyázza el jövedelmét, vagy Londonban, Nápolyban s egyébütt vegetáljon.“ — A kisebb birtokon jobb a gazdaságvitel, mint a nagy uradalmakon, az előbbieken maga a tulajdonos gazdálkodik, és a hosszabb bérbirtokok is előnyösebbek az uradalmaknál.“ Connecticutban a telekbirtok maximuma 200—300 holdra van szabva s általánosan azt hiszik, hogy az északamerikai státusoknak ez a legboldogabbika.“ Az országnak iparra van szüksége. Hogy ezt létesítsük, pénzre és hitelre van szük-

ségünk. A hitelen, ha bajjal is, egy pár törvénycikkkel lehetne segíteni, pénzért se kellene külföldre szorulnunk, ha a nagy uradalmak helyett kisbirtokok léteznének.

A nagy uradalmak csak ki, a kisebbek befelé jövedelmeznek. Továbbá, ha bizonyos mértéken p. o. 5000 holdon tul ingatlant venni tiltva volna, a pénz gyár alapítására, vasutakra, tűz- és jégkármentesítésekre és kereskedésre fordíthatnák és nem birtokvételekre, mely rendkívüli jövedelmet ad és a pénz elhelyezésére a legjobb eszköz*).

A maximum mellett nyilatkozik már említettünk Szegedy is. A maximum az ezután szerzendő birtokokra volna megállapítandó és ezzel kapcsolatban eltörölendő a hitbizomány. A nemzetiségre való tekintetből csak oly idegen vásárolhatna az országban birtokot, ki nevét megmagyarosítja és az országban letelepedik.

A maximumtörvénynek előzményére találhatunk az amortiszió törvényben, mely ha meg nem hozatott volna, ma kétszerannyi birtok volna az egyházak és városok kezén. Különösen szükséges az efféle törvény, ha az ősiség eltöröltetik, holott már most tapasztalhatni, hogy egyes emberek és családok egész uradalmakat összegyűjtenek. Gazdasági tekintetben is hátrányos az uradalmak léte, mert azok felszerelése és üzembe tartása tetemes összegeket igényel. Különben a kisebb birtokok nagyobb jövedelmeket adnak. Tapasztalhatni ezt, ha nagyobb uradalmak széttagolva bérbe vannak adva, mely esetben ugy a földesur, valamint a bérlő is nagyobb jövedelemre tesz szert**).

A maximum mellett nyilatkozik a már általunk idézett Saska Károly is. A nagy birtokok a társaság tagjainak elnyomására, kényuraságra és zsarnokságra visznek. — De szükséges a maximum a behozandó váltótörvényre való tekintettel is. A váltótörvény folytán a hitel nagy mértékben emelkedni fog. A birtokosok a hitel igénybevételére mesterséges uton is reá fognak vétetni; beruházás lesz azon csillám, mely ezt eszközli. És birtokosaink a helyett, hogy a föld egy részét eladnák és abból eszközölnék a beruházást, a hitelhez fognak fordulni. A tulzott hitelezés fogja azután azt okozni, hogy a

*) Balla Károly. A minimum és maximum tulságai. Társ. 1839. 49 sz.

***) Sándor K. Még valami a minimum és maximumról. Társalkodó 1839. 73. sz.

földbirtokot a külföldi hitelezők ragadják magukhoz és ez a nemzetiség hátrányára volna. — Mellékesen legyen megemlítve, hogy szerzőnk a puszták benépesítését kisebb falvakkal ajánlja. A szükséges területet a megyék vegyék meg.

A maximumtörvény mint felesleges és czéltalan ellen Fényes szólalt fel. A birtokösszehalmozást megakadályozza az adósságtétel és osztály; a hitbizományok és a sequestrumok szabályozandók. Akadályozzák a nagyobb szorgalmat és kijátszásra adnak alkalmat. — Különben ilyen törvény sehol sincs a külföldön. A nálunk a jobbágytelkekre, a Kunságban és a végvidéken létező maximumtörvény folytonosan kijátszatik az előljáróság tudtával. Hozzátehettem volna azt is, hogy Rómában hozott hason maximális törvényeknek se engedelmeskedett senki. Tudva van, hogy Licinius Stolo, ki a római törvények közzé iktatá ama rendeletet, hogy 500 jugerumnál többet senki sem birhat, maga is kijátszotta a törvényt, a mennyiben 500 jugerumot szinleg emancipált fia neve alatt szerzett meg.

Kétséget se szenved, hogy a maximális törvény által a birtokösszehalmozást megakadályozni nem lehet. Ennek megakadályozására más módokhoz és eszközökhöz kell folyamodnunk. Érdekes lesz felemlíteni, hogy Fényes érvei folytán a maximumot hévvel védő Borsos Márton magát megadta, és kijelentette, hogy a maximumtörvényhez nem ragaszkodik, de a minimumtörvényt sem pártolja*).

PÓLYA JAKAB.

*) Ismertető 1839 : II. 34. sz.

A HELYI (községi) KORMÁNYZAT AMERIKÁBAN.*)

Az Egyesült-Államok éjszaki részében jelenleg alkalmazott politikai rendszereket nagyon nehéz megértenünk, ha nem tudjuk, hogy azok inkább mesterséges találmányok, mint helyben kifejlődött intézmények. Annyit legalább meg kell engedni, hogy az egyes részek nem újak és nem is egyszerű kísérletek; nagyobbára az ó angol-skót községi életből vették át és már is erős gyökeret vertek a prairie talajában, alkalmasok lévén arra, hogy új környezetükhöz képest módosuljanak.

Nem szabad ugyanis feledni, hogy a prairie farmer oly népből származik, mely századok óta megszokta már azt, hogy saját helyi ügyei és igazgatása iránt érdeklődjék és hogy azok a papiros alkotmányok és a gondosan megírott törvények iránti teljes tisztelettel és ragaszkodással átülteti, ha mindjárt kisebb-nagyobb mértékben módosított alakban is, azt a socialis berendezést, melyben az angol-skót szokás szerint él, vesse bárhová a sors kereke. A közjognak biztosítékait és alapelveit ép úgy örökölte a Missisippi partjain élő ifju angol után, mint az ó-világban lakó rokona.

Azon módozatokra, melyek szerint pl. Illinois állam népe önmagát kormányozza, lényeges befolyást gyakorol ezen állam történetének egy-két ténye és azért ez előzetes történeti megjegyzés után könnyebben érthetjük meg azokat. A bevándorlás az atlanti államokból az éjszaki államokba mindig a szükség vonalait követte. Ezen irányzatnak Illinois figyelemreméltó példáját nyújtja. Egy pillantás a térképre, mutatja, hogy az államnak legnagyobb hosszúsága (közel 400 mértföld) nyugattól délig terjed és hogy a vonalak, melyek megjelölik nyugati és déli határait, befoglalják a tengerparti államokat New-Hampshiretől North-Carolináig. Természetes tehát, hogy déli Illinois lakossága Virginiából és más

*) Local government in America by Albert Shaw.

déli államokból, nyugoti Illinois lakossága pedig főleg Massochu-sets és más New-England államokból ered.

Ha az ezen népek által új hazájukba átvitt kormányzat irányát vizsgáljuk, egy lépésre vissza kell mennünk a multra.

Tocqueville, ki azon időben tette meg észleleteit az amerikai intézmények felett, midőn a vándorlási mozgalom éppen Illinois felé volt irányozva, és a midőn ezen állam intézményei még csak az alakulás stádiumában voltak, azt mondja, hogy az angol amerikai család két osztályból áll, melyek belső összelegyedés nélkül fejlődtek: az egyik a nyugati, a másik a déli.

Új-Angolhon telepesei oly férfiak voltak, kik ugyanazon író szavai szerint nem voltak sem lordok, sem a közönséges népből való, sem szegények, sem gazdagok. Ilyen nevelésében, vallási meggyőződésében, vagyonban és társadalmi állásban annyira megegyező és egyenlő nép a képzelhető legalkalmasabb elemet képezte a tiszta demokrátiára. Ezek azután új Angolhon történetén apró önmagukat kormányzó agriculturalis községeket alkottak, melyeknek mindegyike szigorú egyéni jelleggel bírt, és hasonló volt nagy mértékben a régi teuton „Mark“-hoz.

A politikai kiváltságok és jogok gyakorlásának előfeltételei nem voltak terhelők és a minősített polgároknak egész tömege a városi gyülekezetekben jött össze, melyben megválasztották a tisztviselőket, megbeszélték a községi viszonyokat, megalkották a törvényeket, és megszavazták az adókat. — Még akkor is, midőn az Angolországtól elszakadás bevégezett ténynyé vált, s az állam kormánya határozott alakban megalakult, ezen községeknek engedték, hogy megalkossák és végrehajtsák azon törvényeket, melyek az előbbi viszonyokra közvetlenül vonatkoztak; az államnak törvényhozása a községeknek küldötteiből állott és ez hozott oly törvényeket, melyek a községeket csakis kölcsönös viszonyukban érdekelték és közérdekűek voltak. Az ily törvényeket a községi tisztviselők saját hatóságuk területén hajtották végre. Az új angolhoni megye (county) területén a községek egy olyan bírói szervezet fentartására szövetkeztek, mely a községek törvényszékei és az állami fő-törvényszék között foglalt helyet. A „County“-nak nem volt tulajdonképen politikai jellege. Egészen véve az új angolhoni rendszer tisztán helyi jellegű volt, úgy az igazgatás, mint a közhatóságok tekintetében.

Virginiában ellenben a társadalom más volt. Az új Angliában uralkodó apró birtokos rendszerrel ellentétben, már elejétől fogva az volt a törekvés, hogy nagy földbirtokok hasítottassanak ki. A rabszolgaság intézménye, mely mindenkor megbecsteleníté és lealacsonyítá a szabad munkát, meggátolta az erős középosztály létesülését. A módos ültetvényesnek semmiféle körü érdeke sem volt a bérlőkkel és a szolgálakkal. Ily verseny alatt nem fejlődhetett sem a községi élet, sem a szabad verseny. Az ültetvényes hasonló volt a hűbéri urhoz a saját birtokán és így a többség uralma alatt álló helyi kormányzatnak nem volt helye. Találunk ugyan területi beosztást, azonban ez főleg csak az igazságszolgáltatás, állami adó, felosztás és választások megtartása szempontjából volt mérvadó. Az államkormány kezében tartotta a közigazgatást és a hatóságot. A kormányzó nevezte ki az összes békebírákat; az egy megyében székelő bírák testülete megyei bíróságot képeznek, mely bírói hatáskörén felül a megyei ügyeket is intézte; ezen bíróság a kormányzóval egyetértőleg alkalmazta a sheriffeket és a coronereket. Ugyanaz alkalmazta a constablereket és az uti biztosokat; kivetette az adókat; és bár az állam gondoskodott bizonyos mértékig az iskolákról, a megyei törvényszék alkalmazta az iskolai felügyelők hatóságát. Eszerint bizonyos birtokos aristokratia intézte az ügyeket; a megye beosztása ellenben választások, iskolák és a szegénygondozás tekintében, minden politikai jelentőség nélküli volt.

Uj-Angolhonnak és Virginiának említett különböző rendszerei találkoztak és mintegy versenyre léptek Illinoisban.

Illinois azon nagy területhez tartozik, melyet a britt korona Cabot-nak 1498-ki utazása alatt szerzett meg és így eredetileg, legalább részben a régi Virginia államba lett kebelezve, mindamellett tényleg francia birtokot képezett 1763-ig, a midőn a francia-ind háborúnak befejeztével végleg Angolországának engedtetett át. Francia földmivesek, számra nézve 3000-en, községeket alkottak az állam déli részein az Illinois és Mississippi folyók mentében. — 50 éven át katonai kormányzatot tartottak fenn, főhadiszállással a francia városban: Kaskosiában; 1778-ban, a forradalom alatt, Virginia kiküldött egy kis fegyveres csapatot, mely áthatolván a vadon erdőin, elfoglalta Kaskosiát és rábirta a francia lakosokat, hogy Virginiának hűséget esküdjenek. Ezután lassanként rendezni kezdték Illinoisist, mint Virginia megyéjét, ezen előbbi név alá fog-

lálván az egész területet, mely Ohiótól nyugatra és Missisippitől keletre fekszik. És így mielőtt még Virginia és a többi független államok átengedték volna éjszaki részeiket az Egyesült-Államoknak, Illinois kormányzatának alakításában már Virginia volt hatással. Az 1787-ki „Ordinance“ szerint a Congressus ideiglenes kormányt adott azon területnek, mely Ohiótól nyugatra fekszik és „nyugat-éjszaki terület“ nevet adtak neki.

Ezen okmány nem gondoskodott municipális testületekről. Adott a népnek képviselőket és igen kismérvű tulajdonhoz kötötte a választói jogot.

Mialatt a törvényhozás meghozhatta a szükséges törvényeket, a kormányzó, kinevezve a congressus által, felhatalmaztatott, hogy az összes alsóbb hivatalnokokat alkalmazhassa. E vonás már emlékeztet a virginiai rendszerre, a mint hogy egy kitűnő virginiai államférfiúnak, Jefferson-nak műve volt.

Azonban bár az ordinance közvetlenül nem intézkedett a helyi kormányzat gyakorlásának mikéntje felől, mégis oly alapelvet tartalmazott, melyek a későbbi időben egészséges municipális élet fejlődésének szolgáltak alapul.

Behozta a szabad kereskedelmi forgalmat és az osztályos örökösödési rendet, melynek értelmében a végrendelet nélkül elhaltak gyermekei egyenlően örököltek. Hozzáadván ezekhez azt az intézkedést, melylyel a rabszolgaság mindenkorra lehetetlenné lett téve, megakadályozta a földbirtokos aristokráciának keletkezését, biztosítván a kisebb birtokosok szabad polgári osztályának megerősödése és fejlődése.

Azon jogok között, melyekkel az említett kitűnő államokmány a népet megajándékozta, ott találjuk a vélemény és a munka szabadságát és békéjét, a yuryt, a habeas corpus jótéteményeit, a közjog bírósági módozatait és az aránylagos képviselőket.

Végre 1809-ben megalakult és különvált az állam, mely ma Illinois név alatt ismeretes.

1818-ban megengedtetett, hogy állami alkotmányt készítsen, s hogy ügyeinek intézését az önellenőrzés és kormányzat alapjaira fektette.

Időközben a bevándorlás kivált az államnak déli részei felé irányult. Az előbbi francia települések és Virginiának ideiglenes viszonya azokhoz, határozott befolyást gyakoroltak a körülmények-

nek és oly tényeknek fejlődésére, melyek azután a többi állami intézmény létrejöttét megmagyarázták; jelesen, hogy az állam déli fele sokkal előbb települt be, és hogy ezen településnek előharczosai Virginiából, Kentuckiból és a Carolinákból származtak. Ezek hozták létre az 1818-ki alkotmányt, mely a szerzők eredetének világos tanúsága. Igaz, hogy ezek a marczona honalapítók nem tartoztak a dél aristokratikus rétegeihez. Ők képviselői lettek a demokratikus újjáéledésnek és ama ős angol-szász szellemnek, melyet az Angolországban folytatott második háboru a dél alsóbb néprétegeiben felköltött; és a mód, melylyel a vadon földjét mivelés alá vették, akként jellemezhető, hogy az tiltakozás a Virginiában dívó félféudalismus ellen. Mindazonáltal ők mégis a dél gyermekei valának, hozzászokva a dél kormányzati formáihoz és mély előítélettel mérve mindent, mi Uj-Angolhonra emlékeztetett.

Azon időben, midőn az Unióhoz csatlakoztak: Illinoisban 15 nagy megye volt. Az 1818-ki alkotmány és az annak alapján készült törvények szerint minden egyes megyének kormányzata 3 megyei biztosra bízott. Ebben felismerjük a Virginia kormányzati formát, azonban két nevezetes eltéréssel: először, hogy e biztosok a megye lakói által választottak és másodsor, hogy csak a biztosok nem gyakoroltak bírói jogokat, a bírói teendők külön törvényeszekre bízottak.

E szerint a nép minden megyében választott egy sheriffet, coronert, clerket, pénztárnokot, felügyelőt és ügyvivőt. A biztosok alkalmazták a választási bírakat, útfelügyelőket, és a szegények felügyelőit és e célból a megyét kerületekre osztották. Mindegyik választókerületbe két békebíró neveztetett ki az állam kormányzója által. 1826 óta azonban megengedtetett, hogy mindegyik kerület maga válassza bíráit is. A biztosok nem bírtak különös discretionarius hatalommal, mindazonáltal nem is alkalmaztattak községi testületek az ellenőrzés gyakorlására, vagy törvényeknek alkotására.

És mégis épen ezen időben ugy Illinoisban, mint az egész éjszakon elvettett a mag, melyből a helyes előfeltételek hatása alatt egy kitünő szervezeti községi rendszer keletkezhetett.

A köztulajdonnak elválasztása és kijelölése után az Egyesült-Államok congressussa már jókor elfogalta a helyi körnek 6 négy-szög mértföldben való megállapításának rendszerét és ezen elosz-

tást elnevezte „township”-nak (új angol név, jelent : városi község, városi terület). Az ügyvitel és eladás céljából a township elosztott 20 sectionra és a sectionok ismét alosztályokra. Mindenki egy oly okmányt kapott tulajdonának igazolására, mely szerint földje egy városi területnek a része ; és kétségtelen, hogy a névnek is sok jelentősége volt. Továbbá az Egyesült-Államok minden township lakosságának egy mértföldnyi területet adományoztak, melynek állandó iskola alapot kelle képeznie.

Hogy pedig annak a ténynek sikere is legyen, az állam meghozta a törvényt, melynek alapján a township testületi felügyeletet gyakorló iskolai hatóság lett és felhatalmazást nyert a lakosság, hogy iskolai felügyelőket tartsanak és szabad iskolákat nyithasson. És ebben volt a helyi kormányzatnak alapja letéve. Eszerint, a mint Uj-Anglia területén a township a templom körül fejlődött, éjszakon a helyi fejlődés magvát az iskolai rendszer képezte. Természetes, hogy a megyei választó kerület csakhamar összevegyült az iskolai körökkel és az iskola épülete a szavazás helyévé vált, és hogy a felügyelők, békebírák s szegények felügyelőinek stb. hatásköre ugyanezen township területek szerint határozottatott.

Missurinak az Unióba való felvételével és pedig mint egy rabszolga államnak 1820-ki Compromiss Bill hatása alatt, a déli kivándorlás irányát ezen rész felé terelte ; ezalatt Illinois szabad állama állandó és erős növekedését Uj-Angliából és New-Yorkból nyerte.

Jelesen az éjszaki megyéket a keletiek egész rajai lepték el. Ebből azután a törvényhozási gyűlésekben heves és keserű ellentétek támadtak, a nyugati eszmék lassan uralkodókká válván.

A küzdelem tetőpontját érte el az 1847-ben az alkotmány revisiója végett egybegyűlt gyülekezetben és jórészt meggyöngült a következő évben, midőn a revisionalis munkálat véget ért és elfogadtatott. Ez az új alkotmány megadja compromissum alapján a helyi kormányzatot.

Intézkedett arról, hogy a törvényhozás megalkosson egy oly általános törvényt, melyszerint a községi (városi) kerületek politikailag szervezendők lesznek, s ezen törvény keretében minden egyes megye többsége szabadon intézkedhetik. Ezen törvénynek hatása alatt valamennyi éjszaki megye elfogadta a township rendszert, míg a déli megyék megtartották fennebb leirt régi szervezetüket.

Ez egyike volt azon szerencsés — bár hasztalan — compromissumoknak, melynél fogva mindkét fél fentartotta saját elveit.

Ohióban és Indianában a népnek ugyanilyen elemei inkább összevegyültek és ezeknek kölcsönös egyezése kölcsönös engedékenységben állott : félszeg eljárás, minek következtében a township szervezet igen korlátolt és tökéletlen lett.

Az illinoisi törvényhozás által elfogadott township rendszer egyszerű módosítása az új angol rendszernek ; a módosítások a keleti igények kielégítése czéljából eszközöltettek. Ugy kell azt tekinteni, mint az Unio minta-rendszerét. Lassan-lassan a déli részek is elfogadták azt ; jelenleg Illinois 102 megyéjének már csak $\frac{1}{5}$ -de ragaszkodik a régi rendszerhez.

Anélkül, hogy azon változtatásokat ismertetnők, melyek 30 év alatt az elfogadott rendszeren végrehajtottak, rátérhetünk annak mai helyzetében való leírására.

Midőn valamely county megszavazta a township rendszer behozatalát, a biztosok hozzáfognak a megyének városokra való felosztásához ; ezen városi kerületeket részint a congress-féle , részint az iskolai township kerületekkel egyeztetvén össze, kivéve bizonyos kivételes eseteket.

Mindegyik város fel van ruházva testületi jogokkal, hogy törvényes teendőit teljesíthesse, tulajdonát kereshesse és szerződéseket köthessen.

Az összes szavazó lakosságnak évenkénti összejövedele — minden év ápril havának első péntekén — teljesíti a városi tisztviselőknek választását, elintézi a különböző ügyeket ; ez a központi kormányzat ténye.

Ezen városi összejövedelekből a teendők a következők : rendeztetnek a városi vagyon megszerzésének, élvezésének vagy eladásának ügyletei ; utasítatnak a tisztviselők teendőiknek teljesítése körül ; megtartatnak az adók, utak és hidak építésére, valamint más törvényes czélokra, ugyszintén a perbeli támadás vagy védelem szabályoztatik, ugymint az ártalmas növények kiirtásának módja és az ez irányban teljesített munka kárpótlása stb.

A városi tisztviselők : egy főfelügyelő, ki ex officio a szegényeknek felügyelője, egy jegyző (clerk), egy segéd (assessor) és egy gyűjtő, kik mindannyian évenként választatnak ; három biztos az országutakra. A tisztviselők három évre választatnak, egyik min-

den évben kilépvén, és van még két békebíró és két konstábler, kik hivatalukat 4 évig tartják meg.

A városi gyűlés megtartására megjelölt napnak reggelén a szavazók összejönnek és megválasztják a „moderator“, ki az nap elnökölni fog.

A városi tisztviselők választása alkalmával a főfelügyelő, a collector és a segéd mint választási bírák működnek. Az Egyesült-Államok minden férfi polgára, ki 21 éves, és az államban egy éven át, a county-ban 90 napon és a városi kerületben 30 napon át lakik, joggal bír a szavazásra ezen városi összejöveteleknél; azonban egy évi tartózkodás a városi kerületben szükséges ahhoz, hogy valamely tisztségre megválasztassék. Két órakor a moderator felhívja a gyűlést, hogy tanácskozás tárgyává tegye a kitűzött tárgyakat. Ez alkalommal minden a parlamenti szokott eljárás szerint intéztetik. A town clerkje jegyzője a gyűlésnek és jegyzőkönyvet készít az egész eljárásról.

Rendkívüli gyűlések is tarthatók, ha a főfelügyelő, jegyző és békebíró, vagy kettő közülök egyesülve 15 szavazóval a jegyző által kiállíttatnak egy okmányt, melyben a rendk. gyűlés megtartása szükségesnek mondatik azon tárgyakra nézve, melyeket azon iratban felsorolnak. A jegyző ezt az iratot szokott módon köztudomásra hozza. Ilyen rendkívüli gyűlések csak a nevezett iratban megjelölt tárgy vagy tárgyak felett tanácskozhatnak.

A főfelügyelő (super revisor) ép ugy városi, mint county tisztviselő. Ő a városi teendők fő intézője és mint ilyen tagja a County Boardnak, mely áll a különböző városok főfelügyelőiből és a mely intézi a county ügyek fő ellenőrzését. Mint városi tisztviselő átveszi és kifizeti a közjövdelmeket, kivéve, melyek az utakra és az iskolákra vonatkozóknak.

Számadásait a clerk bemutatja a városi gyűlésnek. Ez utóbbi tisztviselő a városi jegyzőkönyveknek, könyveknek és irományoknak gondozója és őrzője.

Az uti biztosok teendői az utakra és hidakra vonatkoznak s számos testület, szabályrendelet és a meetingek utasításai által ellenőriztetnek. Az utakat a földtulajdon és személyi vagyonból szedett adókból és 2 dollárnyi poll-tax-ból (fejadó) tartják fel, mely utóbbi minden egyes éptagu polgártól (21 évtől — 50 évi korban) szedetik.

Ezen közmunka-adó fizethető pénzben vagy természetben munka által leróható. A biztosok egyike pénztárnok, ki beszedi és kifizeti az uti pénzeket.

A főfelügyelő működik mint a szegények tisztje. A törvény szerint a nép maga határozza meg, ha vajjon a városok egyenkint, vagy azok összesége a county maga gondoskodjék-e a szegényekről. Ha a városé a kötelezettség, akkor az említett tisztviselő a szegényekről egy külön beszédett illeték útján és az ugynevezett outdoor rendszer szerint gondoskodik.

Ha azonban a county tartja fenn a szegényeket, a County-Board felhatalmaztatik egy szegényházat alapítani s hogy a szegényekről — egyes városokra kivetett tax jövedelmeiből gondoskodjék.

A városi auditorok testülete, mely a főfelügyelőből, a clerkből és a b. birákból áll, megvizsgálja a superrevisor, a szegények felügyelői és az uti biztosok összes számadásait; megvizsgálja továbbá a vám ellen emelt követeléseket és panaszokat és átnézi mindazon okmányokat, melyek kiegyenlítés végett a városi tisztviselők által bemutattnak.

Az átvizsgált számadások a jegyző által nyilvános megtekintésre kitétetnek és azután a legközelebbi gyűlésnek bemutattnak.

A főfelügyelő, assessor és a jegyző egészségügyi tanácsot is képeznek. A clerk írásba veszi a teendőket és jelentést tesz a town meetingnek.

A town tisztviselők nem kapnak állandó fizetést. E helyett azonban egy megállapított fokozatos szabályzat szerint kárpótlást kapnak különös teendőikért, vagy napidíjat kapnak azon időre, melyben tényleg közszolgálatot végeztek. Az adószedő százalékos jutalmat kap.

A békebirák eljárnak kisebb büntető ügyekben, polgári keresetekben, ha azoknak tárgya 200 dollárnál nem nagyobb és mindazon panaszokban, melyeknek tárgya a városi vagy town szabályrendeleteknek áthágása.

Iskolai célokból külön testület van összeállítva, ezen törvényes czinnel: „Trustees of Schools of Township Rouge“. Az iskolai esküdtek hárman vannak, szokásszerint 3 évre és a többi városi tisztviselőket választó town meetingen választatnak meg.

Alakulásuk úgy történik, hogy elnököt, titkárt és több pénztárnokot választanak. Joguk van a townt iskolai kerületekre osztani fel (megjegyzendő, hogy a town pontosan 6 négyszög mértföld). Szokásban van 9 kerületet alakítani és ezek mindegyikének központján egy iskolát állítani. És miután az utak is a felosztáshoz alkalmazkodnak és keresztelik egymást : az utazó lépten-nyomon talál egy iskolát. A nép, mely a kerületekben lakik, választ három iskolai igazgatót, kik felügyelnek az iskolára. Ezek kötelezve vannak szabad iskolát tartani fenn, legkevesebb 5, legtöbb 9 hónapig át egy évben, jogositva vannak iskolát építeni, azt kibővíteni, tanítókat felfogadni, azoknak fizetését megállapítani és meghatározni, hogy mely tantárgyak taníttassanak. Jogositva vannak továbbá adót kivetni minden fekvő tulajdonra (az ő kerületükben fekvőkre), azonban tiltva van nagyobb adót szedni, mint 26%-ot tanításra és 36%-ot építésre, Ők igazolják a pénztárnoknál a szükséges kiadásokat. A township pénztárnok kezeli az összes iskolai alapokat és teljesíti a fizetéseket a kerületi igazgatóknak.

A township iskola alap háromféle forrásból ered. 1. Az iskolára az Egyesült-Államok által adott és kizárólag e célra fordítandó földek jövedelmei. 2. Az állam iskolai adót szed minden ingatlan után $\frac{1}{3}$ -öd százalékban; az ekként egybegyűlt állami adó, felosztatik a countyk között az iskolakötelezettek arányában és a countyk által ugyanily arányban az egyes township-ok között. 3. Az összeg, mely az egyes kerületekben az igazgatók által a fent-érintett %-ban beszedetnek.

Minden 6—21 év kora személy joggal bír a szabad iskola használatára. Nők minden iskolai tisztségre választhatók és tényleg közülök választatik igen sok director.

Illinois állam 16 townshippal bír. A county kormányának székhelye a lakosság által határoztatik meg és „County seal“-nak neveztetik.

A county joghatóság a County Board által gyakoroltatik; mely a township rendszerrel bíró countykban áll több town superrevisorából, míg más countykban az összes county lakosság által választott 3 comissionerből. Ezen testület kezeli az összes county alapokat, tulajdont és intézi a county ügyeket; szed county taxákat és megvizsgál minden county ügyben adott panaszokat és a nem township rendszerű countykban gyakorolja az utak és szegények

feletti általános felügyeletet. Még azon countykban is, a hol az utaknak kezelése átadatott a townoknak, a County Board jogában áll adókat szedni fontos utakra és nagy költséggel járó hidépítésekre. A board teendőit különben a county clerk foglalja írásba és kiállítja a rendeleteket.

A treasurer, sheriff, coroner és surveyor a county tisztviselői, kik szokásszerint végzik teendőiket.

A county Superintendent of Schools az egész county tanügye felett felügyel, betanítja a megbizottakat és a directorokat, és gyűjti a teljes statisztikai adatokat, melyeket a county boardnak előad, ez pedig a State superintendent of Public Instruction-nak felterjeszt.

Mindegyik county választ egy bírót. kinek teljes jurisdicciója van, alkalmazza a kezelőket, végrehajtókat és öröket. Van polgári ügyekben 1000 tallérig bíraskodása és ugy kisebb bűnügyekben, melyekről a békebirónál van szó, ezenkívül felebbezés van hozzá, birói vagy rendőri bíraskodásban. Az állam 13 birói kerületre van felosztva, mindegyik kerület polgárai 3 bírót választanak, és ezek képezik a Circuit Court-t (a kerületi törvényszéket). A törvényszék évenként két vagy több ülést tart minden egyes countyban és támogatására minden ügyben nagy és kis esküdtszék van.

Ez a törvényszék általános birói hatáskörrel bír.

Kiegészítéseül a teljes birói szervezetnek van 4 felebbviteli bíróság és egy végfelebbezésü legfőbb törvényszék.

Az adók a town assessor által készített kimutatás szerint a town collector által szedetnek be.

Az assessor megállapítja a valóságos birtokot és minden polgártól beszerzi a személyi vagyon hiteles kimutatását. Az assessor, a clerk és a superrevisor képezik a Town Equalising Boardot, mely kiigazítja és kiegészíti a kimutatásokat stb.

Minden választásnál, vonatkozzék az az Egyesült-Államok elnökére, a congressi képviselőkre, állami tisztviselőkre, vagy községi alkalmazottakra, a township egy választói kerületet képez, és a superrevisor, az assessor és a collector a választási bírák.

Ezen szavak „town“ és „township“ miként azok a jelen értekezésben használtatnak, a county területi felosztását jelentik, ugy a mint azok a helyi kormányzat céljaira alakítvák.

Hátra marad megemlítése azon nagyszámu municipalis testületeknek, melyek Illinois területén mint „Villages és Cities“ ismeretesek.

A lakosság 300 lélek minimuma, mely elfoglalva tart 2 □ mértföldnyi területet, mint „village“ az általános törvény hatálya alatt áll.

6 village esküdt választatik; ezek maguk közül egyet elnökké tesznek meg és ráruházzák a mayort megillető teendőket.

Ezen testület belátása szerint alkalmazza a clerket, a treasurer-t, az utibiztost; a village constáblert és a többi tisztviselőket a szerint, a mint azokat szükségeseknek tartja.

A nép választ rendőrbirót, kinek hatásköre egyenlő a békebiróéval.

Ha valamely 4 □ mértföldnél nem nagyobb területen legalább ezer lakos van, az általános törvény a „City“ alakíthatásáról intézkedik. Ennek kormányzatát viszi a mayor és aldormen, kik a városi tanácsot képezik.

Városok, melyeknek lakossága a 3000-et meg nem haladja, három részre osztatnak és mindegyik rész választ két alderment. A kerületek és aldermenek száma a népességgel arányban működik. A mayor és aldermen két évre választatnak. A mayor veto-val élhet a tanács határozatai ellen, ha azok nem $\frac{2}{3}$ -ad szavazatokkal alkottattak. A tanács nagyszámu ügyeket intéz, melyek a szabályzatban felsorolják. A város adóssága a tulajdon értékének 5%-át meg nem haladhatja.

Joguk van a többi között szabályrendeleteket büntető hatállyal kiadni, azonban a büntetés 6 hónapnál hosszabb fogházat vagy 200 dollárnál nagyobb birságot meg nem állapíthat.

A többi tisztviselők a népesség szerint változnak, felsorolásuk felesleges.

Ezen villages és cities a polgári township részei maradnak és részesülnek a town kormányzat terhei és kiváltságaiban.

Ehez képest tagjai maradnak az iskola townshipnak.

Ezen külön iskolai kerületek is kötelesek évenként 10 hónapig nyitva tartani az iskolát és alkalmazni iskolai felügyelőket.

Ilyen rövid vázlatban az Illinoisban fennálló helyi önkormányzat és ilyen kisebb vagy nagyobb változtatásokkal valamennyi ál-

lamban az alsóbb közigazg. rendszer és beosztás. Annélkül, hogy ezen rendszernek magasabb befolyása megbiráltatnék, lehetetlen lenne az amerikai jellem megítélése.

Ezen rendszer az, mely a népies kormányzásnak és képviselői intézményeknek gyakorlati iskoláját képezi.

Ezen rendszer az, mely megismerteté a néppel a gyakorlati politika elemeit és elveit és megadta neki az önkormányzati megvitatás és cselekvés azon fokát, mely egyedül üdvös az okos és hasznos polgárra nézve.

A township rendszer Uj-Angolhonnak legjobb ajándeka, melyet a nemzetnek adott, mindenkor szilárd alapja az amerikai demokraciának.

BAROSS GÁBOR.

AZ IPARTÖRVÉNY REVISIÓJA.

Irta : HELTAI FERENCZ.

V.

IX. A qualificatio s az ipartársulatok.

Az ipartörvény revisiójának egyik sarkalatos kérdése a qualificatio. Az iparos-congressuson résztvett iparosok a legnagyobb súlyt erre fektették; feltételül állították föl, a mely nélkül nézetük szerint a törvényt jól megalkotni nem is lehet, a mely nélkül az ipar és az iparos osztály helyzete nem javítható.

A qualificatiót régente remeklésnek nevezték; hogy ez miből állott és milyen visszaélésekre vezetett, azt az előbbieik után szükségtelen fejtegetnünk. Az újabb időben e gyűlöletes szót nem szeretik használni, a helyette alkalmazott qualificatio sokkal homályosabb, könnyebben tévútra vezeti azt, a ki ezen szónak valódi jelentősége után indul. A qualificatio követelményét az ipartörvény megalkotása után iparosaink legelőször a szegedi tanácskozásokon hangoztatták. Az országos m. iparegyesület a képviselőházhoz 1876-ban beterjesztett törvényjavaslat indokolásában kijelenti, hogy az iparüzés szabadságát nem kívánja korlátozni, az változatlanul fentartandó. Hasonló nézetnek adott kifejezést az országos iparegyesület megbízásából szerkesztett „Iparpolitikai tanulmányok“-ban Mudrony Soma: „A vállalkozás a vele járó felelősségnél fogva szabad mozoghatást feltételez, ennél fogva a vállalkozási szabadság, vagy mint nevezni szokták az iparszabadság elve, semmi szín alatt meg nem támadható és ok nélkül nem korlátozható. Az iparosok egy részének abbéli kívánalma, hogy az önálló ipar üzelve az illető iparág megtanulásától tétessék függővé, határozottan elvetendő.“

Ezen munka az országos iparosgyűlés előkészítésére volt szánva, az abban kifejezett kívánalmakat kellett volna elfogadniok az ország minden részéből összesereglett iparosoknak. El is fogadták ezen egy pont kivételével, a melynek helyére a következő határozatot iktatták: „Önálló kézműiparos csak az lehet, ki igazolni képes, hogy megkezdendő iparát tanulta.“

Nem ráfogás, ha állítjuk, hogy ezzel a czéhbeli qualificatiot kívánják vissza, habár módosított alakban; pszichologiai, megczáfolhatlan okokból nem is óhajthatnak mást.

Az iparosok előtt azon állapot lebeg, a midőn az élet legsürgősebb kézműipari szükségleteinek termelését a czéh szabályozta; a midőn egyfelől a czéh megállapította a mesterek számát, és szabályozta az ipari termelés határát, biztosítva minden iparost a felől, hogy úgy a hogy megélhet. Nem igaz ugyan, hogy akkor nem volt ügyesebb és gyengébb, jobb módu és szegény iparos, de erről hajlandók megfelelkezni. Nem volt azonban vasuti és hajóközlekedés, postaszállítás jelenlegi terjedelmében, táviró, hírlapi és ügynöki reclamok stb. Ha a qualificatio behozatalával mindezeket is el lehetne törölni, akkor talán visszaállitható volna az az állapot, a mely után iparosaink egy része sovárog. Az után sovárognak, mert mást, mint a jelenlegi rendszert és a czéhrendszert nem ismernek; ez rossz sokakra nézve, azt jónak gondolják; azt hiszik, hogy az osztrák javaslat és Ráth Károly qualificatiojával a czéhrendszer idején létező állapotokat érhetik el; a mód, az eszközök újak, ismeretlenek ugyan előttük, de a czél, a melyre törekedni akarnak, a régi, a vonzó, az állítólag idylli; a midőn nem volt verseny, nem voltak kész cipő-, ruha-, butor-raktárak; a vasut nem vitte el az utolsó faluba is az olcsóbban termelő idegen helységbeli — nem is mindig idegen és nem is mindig gyárosok, mint állítani szeretik — iparosok czikkeit, a melyek megrendelésére elég egy öt krajczárba kerülő levél; a midőn az ember a fejére szabatta még a kalapot is, és nem dolgozott gáz- és petroleum-lámpa világánál, hanem olajméc és faggyúgyertya mellett; a midőn nem voltak varró- és más kézműipari gépek, a melyekkel ma egy ember tizszer annyit végez, mint az előtt; nem voltak takarékpénztárak és hitelintézetek, mert nem voltak megtakarítható és hitelezhető tőkék; nem voltak nagyobb ipartelepek, mert nem volt sem tőke, sem értelmiség, sem vevők stb.

Ezek idézik elő a kézműiparosok egy részének rossz helyzetét s nem a qualificatio hiánya; a qualificatio behozatala ezek megszüntetése nélkül nem javítaná, hanem súlyosbitaná a jelenlegi kézműiparosok helyzetét. Arról, hogy a jelenlegi iparosoktól qualificatio követeltessék, szó sem lehet, azoknak viszonyait nem lehetne bolygatni, mivel a szerzett jogokat tiszteletben kell tartanunk. A qualificatiót csak azokra lehetne alkalmazni, a kik ezentúl lesznek iparosokká. Ha a qualificatio-követelés alapjára helyezkedünk, akkor föl kell tételeznünk — a mi ugyan nem áll — hogy a qualificatio következtében képzetebbek, ügyesebbek lesznek a jövőbeli iparosok. Képzetebbek lesznek nemcsak saját szakmájuk technikai oldalát illetőleg, de talán — a mi hiú remény ugyan — annak üzleti részében is. A képzetebb technikájú és ügyesebb üzleti szellemű iparos azonban jobban és olcsóbban is termel, mint a ki nem bír ezen kellékekkel, következésképen olcsóbban is adhat el; a verseny tehát nem gyengülni, hanem fokozódni fog, nem a qualificált jövőbeli iparosok, hanem a jelenlegiek hátrányára. A qualificált iparosok — a mi ugyan nézetünk szerint nem áll, de a qualificatio követeléséből szükségszerűleg folyik — jobban fogják oktatni tanonczaikat, több oldalú kiképzést adnak azoknak, így a tanoncok inkább őket fogják fölkeresni; hasonló előnnyel biztatják a segéd munkásokat is, a kiknek e mellett még több bért is fizethetnek, mind olyan előny, a mi a jelenlegi iparosoknak, a kiknél a qualificatio föltevése szerint a jövőbeliek jobbak lesznek, jelentékeny hátrányára szolgálna.

Ha a qualificatio az itt kifejtett következményeket vonhatná maga után, akkor mi követelnők annak behozatalát, daczára annak, hogy ez esetben ellenkeznék az iparosok érdekeivel, mert ha ezek leletnének az eredményei, akkor a közönség és az állam érdekéből szükséges volna annak megvalósítása. De ezek nem lehetnek a qualificatio eredményei, az mást fog maga után vonni. A qualificatio következményei beláthatlanok, ezek ki fognak hatni az egész iparra; itt közelebbről csak két valószínű következményét kívánjuk elemezni.

A qualificatio megnehezíti az önálló kézműiparosok letelepedését, a mennyiben fölszabadulástól és bizonyos munkaévektől teszi függővé az önálló iparüzés jogát. A kézműiparosok száma csökkeni fog, mert azok, a kik ezen kellékekkel nem rendelkeznek, nem

önállósulhatnak, kevesebben lehetnek tehát iparosokká, mint jelenleg, midőn az iparüzésre minden nagykoru vagy nagykorúsított egyén jogosítva van. Az iparosok számának csökkenése maga után vonja az iparczikkék termelésének csökkenését, következésképp azok árának megdrágulását s így a fogyasztók megkárosítását. Ha a fogyasztók csak kézműiparosok lennének, akkor ez a hátrány egészben véve kölesönösen kiegyenlítődne, de a kézműiparosokkal szemben áll a nem kézműiparos fogyasztók óriás tömege. Ezeket, a mennyiben szintén termelők pl. mezőgazdák, kettős hátrány sújtaná, u. m. a kézműipari, tehát nélkülözhetlen czikkék árának megdrágulása és a saját terményeik után való kereslet csökkenése, a mi egyidejűleg állana be a nem ugyanazon szakbeli termelők — az egész iparososztály — számának hanyatlásával. Ez az eredmény kétségtelenül bekövetkezne, ha a qualificatio hatályosan vitelnék keresztül s intézményeket más célból, mint hogy azokat megvalósítsuk, nem is alkothatunk. A fogyasztók azon részét, a mely nem egyetemleges fogyasztási cikket képező terményeket állít elő, hanem szolgáltatásaival használ a közönségnek, mint a hivatalnokok, és az állandó vagy változó díjazásban részesülő egyének, ezen hátrányok közül csak egy sújtaná, t. i. a mindennapi élet szükségleteinek kielégítésére szolgáló czikkék ára emelkedne, jövedelmük pedig változatlan maradna. A qualificatio ezen következménye tehát sérti a fogyasztók, a közönség érdekét.

A qualificatio megnehezíti a tőke befektetését a kézműiparba. Az iparosgyűlésen ugyan kívánatosnak mondták, hogy a tőke ne játszó szerepet a kézműiparban, ez a kívánság azonban nem akadályozhatja meg, hogy ezen következménnyel ne foglalkozzunk, annál kevésbé, mert ezzel a kis kézműiparosok egy jelentékeny baját kell érintenünk. A mai iparjog mellett bármely üzletember nyithat kézműipari üzletet, foglalkoztathat munkásokat, szóval iparos lehet a nélkül, hogy azt tanulta volna. Ez a kézműiparosok fősérelme, különösen a legtágabb értelemben vett ruházati iparban. A confectionariusok, mint az ilyen iparosokat nevezik, maguk semmit sem értenek az iparhoz, de tartanak üzletvezetőt, mert tartaniok kell, különben nem boldogulhatnak és elvonják a vevőket a kis kézműiparosoktól, a kiknek érdekeit ez által sértik. A qualificatio követelménye első sorban ezeket akarja kizárni az iparüzésből.

A qualificatio kimondása azonban nem szüntetné meg az ilyen

iparüzleteket, csak arra késztené azokat, hogy kijátszák a törvényt, a mi igen egyszerű és könnyű dolog, és nem is üldözhető. A kézműiparosoknak különben nem az a bajuk, hogy az ilyen iparosok nem qualificáltak, az nem bántaná őket, reájuk nézve a baj az, hogy ezek léteznek. A súlyt ők nem a qualificatio-ra, hanem a versenyre fektetik és azt hiszik, hogy a qualificatioval ezt megszüntethetik, a mi vagy tévedés, vagy önámítás.

Az utóbbi években gyakran kellett azon századok óta ismeretes vádat hallanunk, hogy a kontáriparosok megrontják a szolid, jó czikkeket készítő iparosokat. E vádat soha sem emelte még ugyan valóban képzett, jóra való és boldoguló iparos, azoktól halljuk minduntalan, a kik elmaradnak a verscnyben és a kik ügyesebb, és ne rettegjünk a szótól, hanem mondjuk ki nyíltan, élelmesebb versenytársaikban kontárokat látnak. Nem tagadjuk, hogy a mint mindig voltak, ugy most is vannak iparosok, a kik nem értenek mesterségükhöz, a kik sem nem tudnak, sem nem akarnak jól dolgozni; az is bizonyos, hogy ha valóban vannak kontárok, azok rosszabb iparczikkeket készítenek, mint a képzettebb, ügyesebb iparosok. Ezek a kontárok azonban csak akkor boldogulhatnak, ha a fogyasztók azon elvet vallják, hogy lehet az iparczikk rossz is, csak olcsó legyen. Ha az iparczikk rosszasága és ára megfelelő helyes arányban állanak egymással, akkor a fogyasztó nem vesz az által semmit, ez azonban rendszerint nincs így, a rossz iparczikk majdnem mindig drágább aránylag, mint a jó iparczikk. S a fogyasztó nem tudná ezt megítélni? Hiszen az iparczikk nem oly sublimis tárgyak, hogy azokat érzékeinkkel ne lehessen észlelni és azután összehasonlítani és megbírálni. A kik azt vallják, hogy a közönség erre az egyszerű functiora képtelen, azok elhíhetik ezt a vádat, mi az ellenkezőről győződünk meg és azt tapasztaltuk, hogy a jól képzett, és tisztességes iparos majdnem kivétel nélkül boldogul, s viszont a nem képzett, nem ügyes és nem tisztességes iparos szintén majdnem kivétel nélkül tönkre megy. S segíthetne ezen a qualificatio? Nem, mert midőn a czéhrendszer a legridegebb alakban állott fönn, akkor sem volt a czéhek élete más, mint folytonos és eredménytelen küzdelem a kontárok ellen. A czéhrendszer idején pedig a kontár fogalma egészen határozott volt, a ki a czéhen kívül állott, mint nem vizsgázott mester, az kontár volt, míg a tervezett qualificatio behozatala mellett talán alig fog akadni iparos, a kire a változott kontár jelző alkalmazható

volna, a mint hogy a qualificatio legmelegebb védője sem találhat a jelenlegi iparosok között sem többet öt-tíz százaléknál, a kik nem bírnak a tervezett qualificatioval. S alig ha ezek azok, a kiket kon-tároknak nevezhetni.

Megkísértettük kimutatni, hogy a qualificatio kimondása egyrésztől célját el nem érő, s mint ilyen fölösleges, másrésztől káros rendszabály volna; most még azt kell bebizonyítanunk, hogy a qualificatio keresztülvihetetlen.

Az iparüzés óriási technikai haladása a tökéletesebb munka-szereken kívül főleg két nagy elv minél következetesebb és kiterjedtebb keresztülvitelének tulajdonítható. E két elv a munkamegosztás és a munkaegyesítés; állítsunk akadályokat e két elv megvalósítása elé, és megszüntettük nemcsak a nagyipart, hanem a kisipart is. A munkamegosztás elve az iparban már is a lehetőségig meg van valósítva és minden technikai tökéletesítés ezen elv következetesebb alkalmazásán alapszik. Sochor lovag kimutatta, hogy Bécsben a lakatosságnak körülbelül ötven külön ága van, úgy hogy azon iparos, a ki egyik nembeli czikkeket készít, az nem állítja elő a többi negyvenkilencz ágbelit; ez talán kisebb mértékben kimutatható volna hazánkra is és nemcsak egy iparágra nézve, hanem sokra. Vannak iparoslegényeink, hogy itt is a ruházati szakból vegyük a példát, a kik egész legényidejük alatt nem készítenek mást, mint vagy kabátot, vagy mellényt és ismét mások, a kik csak a szabással foglalkoznak, a nélkül, hogy a mit kiszabnak, azt meg is varrnák. Most behozzák a qualificatiót, a melynek célja az iparos technikai képzettségét biztosítani. Mi történik azzal a lakatossal, a ki egész ideje alatt csak lakatokat készített és nem egyuttal sarokvasakat és pántokat is, és azzal a szabóval, a ki csak kabátokat? Nem lesz szabad neki, mint mesternek sarokvasakat és pántokat, illetőleg mellényeket is készíteni? Kétségtelenül szabad lesz, ezt még a qualificatio mellett sem lehetne megtagadni. De ha szabad lesz, hol marad a qualificatio? mert az ilyen iparos tényleg készíthet olyan iparcikkeket, a melyek készítését soha sem tanulta. Ha pedig nem lesz szabad, akkor tönkre tettük az ipart és végzetes módon megbénítottuk az iparosok mozgását.

Vannak idők, különösen ilyen korunk, midőn a technika haladása oly gyors, hogy egyes mesterségek vagy egészen megszűnnek, vagy lényegesen vesztenek jövedelmezőségükből, ellenben újak

keletkeznek, újak ugy a czikkekre magukra nézve, mint a készitési módra nézve. Egyes iparágak megszünése vagy a jövedelmezőség csökkenősége esetén, midőn azon ipar nem adhat foglalkozást annyi embernek, mint előbb, vagy azon esetekben, a midőn egyes iparczikkek után a kereslet különösen emelkedik s így a munkaerőre nagy szükség van, az egyik iparágból a másikba való átvonulás lehetősége nemcsak közgazdasági szempontból szükséges, de az egyéni existentiára nézve is elengedhetlen. A qualificatio mellett a műves iparokban ez a lehetőség megszünik. A gombkötés hazánkban ez előtt igen elterjedt iparág volt, a divat változása következtében azonban egy ideig egészen megszűnt a gombkötői czikkekek után a kereslet. Ha a qualificatio már előbb is érvényes lett volna, akkor a gombkötők, a kik kétségtelenül műves iparosok, és így a qualificatio alá esnek, vagy kénytelenek lettek volna mesterségük mellett megmaradva, éhen veszni, vagy pedig napszámosokká válni, mert a qualificatio elzárt volna előttük minden más mesterséget. A qualificatio lehetetlenné teszi az átvonulást egyik iparágból a másikba s így nemcsak az iparnak, a mindenkori szükség szerint való fejlődését korlátozná, hanem egyenesen utját állaná azon iparosok boldogulásának, a kik elvesztették tanult vagy kezdettől fogva gyakorlott iparágukban megélhetésük föltételeit. A qualificatio ez által egy, még a jelenleginél is igazságtalanabb társadalmi és jogrend keletkezésére hatna.

A munkamegosztás elve mellett az iparüzés egyik főelve a munkaegyesítés; minden ipartelep arra törekszik, hogy valamely iparczikk előállításához szükséges rokon szakbeli ipari munkákat, a mennyiben ez gazdaságilag előnyösebb, saját telepén belől állítsa elő, a mint a kamarai értekezleten Csepreghy János mondta, a férfiszabó szücsöt, az asztalos képfaragót, kárpitost foglalkoztat. Ha ez szükségét képez a nagyobb ipartelepeknél, a melyek a tökéletesebb termelés szempontjából vannak erre utalva, még nagyobb ez a szükség azon iparüzletekben, a melyek kevésbé fejlődött vidékeken elégítik ki a közönség igényeit. A kisebb városokban, a melyekben nincs még minden primitiv iparág sem képviselve, vagy legalább nem kellő számmal, a kovácsnak lakatosmunkákat s megfordítva kell végeznie, az asztalosnak bodnärmunkákat, stb. végtelen sorban. Ezekről nem is szólva alföldünkön a nagyobb birtokosok kénytelenek saját szükségletükre dolgozó iparosokat tartani, mert a legközelebbi

helység nagyon messze van; például kovácsokat, a kik végeznek majdnem minden előforduló munkát. A qualificatio behozatala mindezt lehetetlenné tenné, kényszeritené a közönséget, hogy azon szükségletei kielégítése végett, a mely iparágaknak helyben nincsenek szakbeli képviselői, messze utakat tegyen, vagy pedig a kielégítésökről lemondjon, másrészt pedig az iparosoknak nem szabadna oly munkákat végezniök, a melyekkel tökéletesen megfelelnek a közönség igényeinek.

A qualificatio ezek szerint fölösleges, mert célját el nem érő, káros és kivihetetlen rendszabály volna, de ezen felül alapjában támadja meg azon jogi rendet, a melyen a mai állam és társadalom nyugszik. Az egyéni felelőség elvén alapuló társadalmi rend szükségyszerű föltétele az egyéni cselekvési szabadság, a melynek megszorítása csak akkor lehet jogszerű, ha az állam helyt áll annak következményeieért is. Az iparüzés tisztán kereset, a melyet nem szabályozhatni más, mint az általános jogi és erkölcsi törvények alapján. Ezzel szemben áll az a felfogás, a mely szerint az iparüzés társadalmi functio, közhivatal, képviselve és nyíltan hirdetve a kisiparosok egy része, és a feudal-clericalis gondolkozású írók és politikusok által, a kik közül csak herczeg Liechtenstein Alajost akarjuk kiemelni, mint a ki ezen felfogásnak az osztrák képviselőházban leghatározottabb kifejezést adott. E felfogáshoz, talán öntudatlanul igen közel áll „Iparpolitikai tanulmányaiban“ Mudrony Soma is, midőn azt követeli, hogy a tudományos pályákra elfogadott közoktatási politikai elveket alkalmazzák az iparra is.

Ha az állam cselekvőleg belenyul a polgárok foglalkozásába, és elrendeli, hogy ki dolgozhat és minő ipari munkákat, a ki pedig nem felel meg a fölállított föltételeknek, attól megvonja a munka jogát, akkor az állam maga rombolja le azon jogi és erkölcsi alapokat, a melyeken a társadalmi és vagyoni rend nyugszik. A qualificatio megvonja bizonyos munkákra nézve a munkához való általános emberi jogot az egyének meghatározott körétől, tehát megfosztja azt a kereset, életföntartásának lehetőségétől; az állam elveszi a keresetet a nélkül, hogy az így keresetképtelenné váltak föntartásáról gondoskodnék. Ha ezt jogosnak ismernők el, akkor le kell vonnunk az alapjául szolgáló elv végső következményeit is; ezen következmények pedig nem is a socialistikus, hanem a communisticus társadalmi és vagyoni rendhez vezetnek. Ha az állam megta-

gadja a munka szabadságát, akkor megszűnt jogállam lenni, mert egyedül a munka szabadsága mellett tartható fenn az a rendszer, a melyre törekednünk kell és a mely az anyagi javakból mindenkinek szolgáltatása arányában juttat; ennek az ellentéte mindenkinek egyenlő részt követel az anyagi javakból. A munka szabadságát csak egy tekintet korlátozhatja, hogy az ne váljék a társadalomra semmiképen se veszélyessé; minden más korlát igazságtalan. Igazságtalan a vizsga, igazságtalan a tanoncz- és a legényidő betöltésének követelése; igazságtalan minden követelmény, a mely egy embert is megfoszt azon jogtól, hogy saját keze és esze tisztességes munkája után megélhessen.

Hasonló ítéletet kell mondanunk az ipartársulatokról is, a mennyiben azokat kötelezőknek akarják kimondani, a mint ezt jelenleg iparosaink az ipartörvény revisiója alkalmából gyakran hangsúlyozzák.

Az ipartársulatok szerepe az ipar fejlesztése körül nagyon alárendelt; nemcsak tényleg, hanem szükségszerűleg. Annál nagyobb tevékenységi kör nyílik azonban az ipartársulatok előtt azon feladatok tekintetében, a melyek az iparosok közös érdekeit képezik; a mely társulat e téren sem tesz semmit s ilyen azok legnagyobb része, az fölösleges, sőt káros, mert minden intézmény, a mely nem hasznos, káros. Az az önkormányzat, a mely miatt sokan annyira rajongnak a kényszer-társulatokért, itt megvalósítható egy igen fontos érdek, t. i. az iparosok és a segédszemélyzet közötti jó viszony fentartása czéljából. Végzetesen csalódnak azonban az iparosok, ha azt hiszik, hogy e tekintetben is visszaállíthatók a régi jó idők, midőn a mester uralkodott segédszemélyzete fölött, nem a tekintély és meggyőzés, hanem a durva és igazságtalan kényszer erejével. Semmiféle társulat, még a kényszerszertársulat sem valósítaná meg azon vágyakat, melyeket a régi emlékek hatása alatt táplálnak. A céhek működésének jó eredményét ezen a téren nem tagadhatni, de nem helyeselhetők és így nem is alkalmazhatók azon eszközök, a melyekkel ezen eredményeket elérték. Ma csak a szellemi, erkölcsi tulnyomósággal érhetnek el az ipartársulatokban egyesült iparosok e tekintetben eredményeket, s a mely társulatok megfelelnek a változott viszonyok mellett ezen feladatnak, azok betöltik az egyetlen hivatást, mely a multból reájuk maradt. Az ipartársulatok állása azonban

igen nehéz ezen feladattal szemben, mert a közhatósággal kell concurrálniok, és ezen versenyben előbb meg kell szerezniök azon föltételeket, a pártatlanság s alaposság hírét, a melylyel a hatóság alakításánál és rendeltetésénél fogva bir. Lesznek kétségtelenül olyan ipartársulatok, a melyek megfogják ezeket szerezni s így eredményesen is fognak működni, de ezek száma, ne ringassuk magunkat illusiókban, mindig csekély lesz.

A cézhek feladatai közül ez az egy hivatás maradt az ipartársulatokra, mert a főntebb érintett érdekek legnagyobb részét jelenlegi alakjukban az új kor szülte. A szövetkezésben rejlő erőt nem az ujkor találta föl, de az adott annak változott irányt és határozottabb rendeltetést. Ez a rendeltetés megszerezni a nagy iparral szemben a kisiparnak az olcsóbb iparüzés föltételeit; megszerezni a hitelt; nálunk sajnos, még csak a hitel és nem az olcsó hitel megszerzéséről szólhatunk, mert a kisiparosnak egyáltalában nincs hitele; közös nyersanyag bevásárlás által az olcsóbb anyagot, közös elárusítás által az eladási költségek csökkentését; a mely iparágakban az egyes által elő nem állitható, közösen szükségelt munkaszerek nélkülözhetlenek, mint a cserzőknél a csermalom, a takácsoknál a közös fehéritő, ezek közös előállítására stb. A szövetkezésben rejlő erő felhasználására azonban csak akkor számíthatni, ha az érdekeltek elérték a műveltség bizonyos fokát, a mely szükséges ahhoz, hogy az ilyen eszmék, az ilyen érdekek iránt fogékonyak lehessenek. Idéztük főntebb Schmoller azon tapasztalatát, hogy a szövetkezetek felé a fiatalabb, képzetlenebb iparosok tudultak. Ez a tapasztalat egyetemes érvényű; azon iparosok, a kiknek tekintete a régi állapotokon nyugszik, s a kiknek lelkét ezen állapotok visszasovargása tölti be, azok képtelenek ezen célok fölfogására és ezen feladatok betöltésére, a melyektől pedig sokkal inkább várhatják viszonyaik javulását, mint azon visszaidézhetlen állapotok utáni tétlen epekedéstől. Ha a kényszertársulás és a qualificatiora törő agitatoria elfecsérelt szellemi és anyagi erő egy kis része is e célra fordított volna, ma számos ilyen szövetkezet működne a kisiparosok üdvére, míg így az az erő, enyhén szólva, egészen elveszett. A ki a kisiparosoknak valóban barátja s nemesak fölhasználni akarja azokat, annak ezen a téren kell tennie. Mintául és előképül szolgálhat Schulze-Delitzsch, a kivel összehasonlítva az iparos mozgalom élén szerepelt vezérférfiakat, nem nehéz levonni az ítéletet.

Az ipartársulatok jelentősége ezen feladatok tekintetében igen nagy, ezért indokolt azokra nézve külön jogszabályokat alkotni, nem pedig az egyetemes egyleti jog alá helyezni. Nem teljesítenek ugyan közvetlen állami érdekű feladatokat, és így nem is nyerhetnek kiváltságokat, de az a magánérdek, a melynek megfelelhetnek, igen jelentékeny az állam szempontjából is, azért az államnak elő kell mozdítania alakulásukat oly módon, a mely mellett sikeres működést fejthetnek ki, a nélkül azonban, hogy bárkinek jogait is sérthetnék. A kérdés az, milyenek legyenek ezen szabályok? Erre nézve meg kell vizsgálnunk ipartörvényünk idevágó szabályait s a fölmerült javaslatokat.

Ipartörvényünk az ipartársulatokról nagyon röviden szól; az ezekre vonatkozó szabályokat mindössze nyolcz szakaszba foglalja össze, ellenben azon törvények, a melyek után a miénk készült, kimerítőleg intézkednek ezen ügyekre is; az osztrák iparrendtartás huszonöt, az észak-német szövetségi törvény eredeti alakjában huszonnégy szakaszban. Törvényünk a teljesség rovására rövid; sok szabály, a melynek részletes kifejtése szükséges lett volna, csak általánosságban van tartva, igen fontos intézkedések végrehajthatóságáról nincs gondoskodva, a szövegezés is általában hiányos, úgy hogy ipartörvényünknek minden tekintetben ez a leggyöngébb része. Ugy látszik, hogy a törvényhozás annak idején nem volt egészen tisztában ezen ügygyel, mert a feltűnő hézagok szinte érthetetlenek.

Törvényünk azon elvből indul ki, hogy a társulatalakítás teljesen az iparosok akaratára bízandó. Az ipartársulatba való belépésre senki sem kényszeríthető, de a felvétel nem tagadható meg azoktól, a kik eleget tesznek az alapszabályok követelményeinek, a melyek közt azonban az iparbeli vizsgának letétele helyt nem foglalhat. Az ipartársulatok feladata gyanánt egész általánosságban közös érdekeik előmozdítását jelöli meg, minden közelebbi meghatározást az alapszabályokra bízván. Jogokat az ipartársulatoknak kifejezetten csak arra nézve ad, hogy az iparosok és segédszemélyzetük közt keletkező surlódásokat békéltető bizottságok útján kiegyenlíthessék és tilt minden határozatot, mely a társulati tagokat a törvény szerint megillető jogok gyakorlatában korlátozná. Ezen szabályokkal szemben a II. országos iparosgyűlés kívánta, hogy a társulati szervezetbe való belépésre minden iparos

köteleztessék; a társulati szervezet pedig álljon: az érdekezonságban álló iparosok közvetlen közreműködésére támaszkodó helyi és illetőleg szakmai csoportokból, a kötelező ipartársulatokból, ezek fölött, képviseltetésük útján iparkamarákból és a központi ipartanácsból. A kötelező ipartársulatok hatályos működhetésük céljából testületi jogokat nyerjenek. E hatáskörhöz tartozik: a) tanoncok szegődtetésénél való közbejövétel, a tanoncok szakmabeli kiképzése és nevelése fölötti felügyelet és a felszabadítandó tanoncok szakmai megvizsgálása; b) a segéd munkások szakmabeli és szellemi továbbképzésének elősegítése, valamint a munkaadók és munkavevők közötti viszonyoknak rendszeres felügyelete a munkakönyveknek kötelező behozatala alapján; c) a munkaadók és segéd munkások közötti viszályoknak békés kiegyenlítése. Ezen határozatoknak így látszólag nincs összefüggésük a qualificatióval, de az iparosgyűlésnek az volt a célja, hogy e kettő válhatlan kapcsolatba hozassék, úgy hogy röviden összefoglalva az iparosgyűlés a qualificatió alapján alakuló kötelező ipartársulatot ohajtotta. A qualificatió, a mint kifejtettük, elfogadhatlan, lássuk most már a kötelező ipartársulatot magában véve, úgy a mint azt az iparosgyűlés azon vezetői felfogták, a kik a qualificatió behozatalát nem helyeselték.

Az iparosok által a kötelező társulatra vonatkozó megállapodások főbb pontjai a következők: 1. Bevonandók az iparszervezetbe az összes műves iparosok, kézművesek és gyárosok. 2. A segédek és gyármunkások az illetékes társulattal bizonyos kapcsolatba hozandók annyiban, hogy az ellenőrzés eszközölhetése végett be kell iktatva lenniök a társulatnál és hogy kebelökből az önnálló iparosokkal egyenlő számú tagot válasszanak a békéltető bizottságba, mely bizottságok a munkaviszonyok egyetértő rendezése tekintetében is eljárhatnak. 3. Miután a társulatoknak főfeladata abban áll, hogy a szakbéli kiképzést erélyesen kezükbe vegyék, a tanulókat a társulatok hatásköre alá kell helyezettetni oly módon, hogy mind a szegődtetés, mind a felszabadulás, mind az egész tanidő alatti ellenőrködés, a társulatnak feladatához tartozzék. 4. A társulatoknak jogában álljon a viszonyoknak megfelelő közvetítési illetékeket szedni, először is a tanoncok szegődtetésénél és felszabadításánál. Az oly társulatoknál, melyeknél a munkaközvetítés egyöntetű vitele szükségesnek látszik, a társulatok joga legyen azt saját tagjaira nézve esetleg kizárólagos módon is gyakorolni, és erre nézve szin-

tén bizonyos megállapítandó közvetítési díjat szedni. 5. A társulatok egyes határozottan kiszabandó esetekre nézve birságolási joggal bírjanak, a mesterekre nézve legfeljebb 6 frt, a segédekre nézve legfeljebb 3 frt erejéig. 6. A békéltetési jogkör kibővitendő két irányban: a) a társulati tagok közt felmerülő iparügyi peres kérdések eldöntésére és b) oly esetekben való békéltető bírászkodásra, midőn a vevő közönség részéről egyes tagok ellen az iparüzlethől eredő panaszok merülnek föl.

Az ipartársulatok e tervzet szerint hatósági és humanistikus feladatokat teljesítenének; hatósági jogkört és ezzel összeköttetésben az összes iparosokra kiterjedő hatáskört azért kellene nekik adnunk, mert az állam közegei a legtöbb esetben nincsenek képesítve a tanonczügy fölötti felügyeletre és mert okvetlenül szükséges, hogy a kikre ezen humanistikus és önsegélyes intézményeket ki akarjuk terjeszteni, azok egy csoportban együtt legyenek. A mi az állam közegeinek a tanonczügy fölötti felügyeletre való képzettségét illeti, senki sem fogja tagadni, hogy az általános népnevelés legalább is oly fontos, mint az iparos szakoktatás; azt sem vonhatni kétségbe, hogy a népnevelés fölötti felügyelet igényel legalább is olyan, bár más irányu képzettséget, mint az iparos szakoktatásra való felügyelet. A népnevelésre való felügyeletet az állam közegei, a tanfelügyelők a legjobb sikerrel végzik, és így nincs kizárva az a lehetőség, hogy az állam, ha szüksége van rá, ne képeztethessen magának oly közegeket, a melyeknek kezébe az iparos szakoktatás ellenőrzését a legnagyobb megnyugvással teheti. Hogy ez nem lehetetlen, bizonyítja Ausztria példája, mely ezen fontos kérdést a legsikerültebb módon oldotta meg. Említettük föntebb, hogy Ausztriában 108 ipari szakiskola és tanműhely működik, a melyekben tehát nem csak a tudományoknak vagy művészeteknek az ipar szükségleteihez alkalmazott elemei adatnak elő, hanem beható és minden irányu elméleti és technikai szakképzés nyújtatik. Ezen iskolák felügyelete külön szabályrendelet által van rendezve, e szerint az összes ipari szakiskolák főfelügyelete kilencz felügyelőre bízott, ezek közül egy, az iskolákra didaktikai-paedagogiai szempontból ügyel föl, öt a műszaki szempontból és három a művészeti szempontból. A paedagogiai felügyelő Schramm Henrik tartományi tanfelügyelő, a technikai felügyelők Beyer Sándor, Doderer Vilmos, Hauffe Lipót, a bécsi müegyetem tanárai, Bauer

Oszkár, az osztr. mű- és iparmuzeum műipariskolájának tanára és Exner Ferencz, a bécsi mezőgazdasági főiskola tanára; művészeti felügyelők Herdtle Ármin az osztrák mű- és iparmuzeum műipariskolájának tanára és Schmoranz Ferencz építész. Senki sem tagadhatja, hogy ezen elsőrangú szakférfiak talán betöltik úgy tisztüket, mint az ipartársulatok, bármily nagy tisztelettel viseltessünk is az azok köré csoportosulni szokott szakerők iránt.

Ilyen szakközvegekre azonban jelenleg, midőn az iparoktatás kezdetleges állapotban sínylődik, nálunk még nincs szükség; különben is a vallás- és közoktatásügyi ministerium köztudomás szerint megtalálta azt az utat, a mely a viszonyainknak leginkább megfelelő módon biztosítja az iparosok közreműködését az iparosoktatás ellenőrzésére. A közoktatási ministerium az iparoktatás fölötti közvetlen és állandó felügyeletet a kereskedelmi és iparkamarák által ajánlott kiválóbb iparosokra bizza, a kiknek szakértelme legalább is áll olyan magas fokon, mint azon iparosoké, a kik az ipartársulatokat vezetnék. De miből is állna a mi ipariskoláink iparoktatás fölötti felügyelet és miből állna a kötelező ipartársulat által a tanonczképzésre és szakoktatásra gyakorolt befolyás? Ha az iparüzés jogát vizsgától nem akarjuk függővé tenni, a mint nem akarhatjuk, akkor nem köthetjük azon jogot sem a képzettség kimutatásához, hogy bárki is mint segéd munkás belátása szerinti módon keresse kenyerét. Ép ezért nem hozható be a kötelező tanonczvizsga, de ha behozatnék is, még akkor sem lehetne annak olyan hatálya, hogy a ki azt ki nem állotta, nem lehet segéd munkás. Ezen az életpályán nem lehet ismétlésre vagy új vizsgára utasítani a jelöltet. Ezen szempontból azon ipariskolának, a melyet tanonczok látogatnak, nem lehet az a kényszerítő jellege, hogy a ki az egyik osztályban vagy a tanfolyam végén, megbukik, ne lehessen segéddé; akár tud valamit, akár nem, segéddé lehet. Az iparoktatás fölötti felügyelet is csak arra szoritkozhatik, vajjon jól megfelelnek-e a tanítók kötelességüknek, s ezt a fölügyeletet teljesíthetik az állami közegek is, a tanfelügyelők, különösen ha támogattnak a felügyeletre fölkerült iparosok által. Sőt jobban teljesíthetik mint az ipartársulatok vezetői, mert a mi ipariskoláinkban nem az iparüzés technikai oldalát tanítják, hanem a tudományt vagy művészetet képező tanszakoknak, bizonyos az iparosok szükségletéhez alkalmazott részét, a melyhez az iparosok legnagyobb

része keveset ért, a legtöbb esetben nem többet, mint az iskolát jól elvégzett tanonc. Ez a felügyelet egyik része, a másik az iskolalátogatásra való felügyelet. Ez a tanító vagy az iskolavezető és felettes hatóságainak dolga, a kiket azon közigazgatási hatóságoknak kell támogatniok, a melyeknek tiszte a népoktatásról szóló törvény végrehajtásában közreműködni. E tekintetben tehát a kötelező ipartársulatok közreműködésére nincs szükség.

A kötelező ipartársulatok azonban a tanonczképzésnek a műhelyben folyó részére sem gyakorolhatnának üdvös befolyást. Eltekintenünk attól, hogy az ipartársulatnak előbb meg kellene tagadnia azt a természetét és jellegét, a melylyel összealkotásánál fogva bír, hogy e nemű követeléseit valami magasra szabja, nem vesszük figyelembe egyelőre azt sem, hogy a kötelező általános ipartársulat a legtöbb esetben alakításánál fogva képtelen lesz bizonyos iparágban a tanonczképzésre egyáltalában befolyjni: csak azt akarjuk kutatni, hogy mily módon gyakorolhat az ipartársulat befolyást a műhelyi tanonczképzésre. Más módot nem képzelhetünk, minthogy az ipartársulat szabályrendeletében megállapítja a társulatban képviselt minden iparágra nézve azt a mértéket, a melyet a tanonczképzésnek el kell érnie, meghatározza azt a methodikai egymásutánt is, melyben a tanonczképzésnek történnie kell, és végül kiküldötteivel időközönként meggyőződik arról, hogy megtartatik-e a szabályrendelet. Mi a műhelyben folyó tanonczképzés fölötti felügyeletnek csak ezt a módját képzelhetjük el, ez pedig képtelenség. A tanoncz munkaközben tanul, a munka szükségleteihez szabja minden iparos gyakorlati tanítását; nincs tehát társulat vagy kormány, a mely megállapithassa, mit és hogyan tanítson az iparos, mert vagy megegyezik az a szabályrendelet a műhelyben végzendő munkák természetével, a midőn az iparos kénytelen nem a rendeletnél, hanem a munkák természeténél fogva megtartani bizonyos sorrendet, a melyben a dolgozásra megtanítja a tanonczot, vagy nem egyezik meg s akkor nincs hatalom, a mely annak végrehajtására kényszeritheti. A műhelyi munka nem is egyenlő minden, még ugyanazon szakbeli műhelyben sem, ezért nem is lehet szabályokat felállítani arra, miként történjék általában a kiképzés. Minden iparos annyira képi ki tanonczát, a mennyire szüksége van s föltéve, hogy biztosittatik a tanviszony állandósága, a midőn a nagyobbfoku kiképzésből első sorban neki

van haszna, annyira, a mennyire tudja. A tanonczképzés ellenőrzését kiküldöttek által, senki sem veheti komolyan, erre kár lenne a szót vesztegetni. Maradna ellenőrzési eszközül a kötelező tanonczvizsga, ezt azonban nem hozhatjuk be, az okokat már részletesen kifejtettük. Ezért mondtuk föntebb, hogy a műhelybe sem az ipartársulat, sem az állami közegek ellenőrző szeme nem ér el. A szakoktatás és a műhelyi képzés ellenőrzése tekintetből tehát nem tulajdoníthatunk az ipartársulatoknak olyan jelentőséget, hogy azokat kötelezővé kellene tennünk, még ha ezt elvi okok nem is gátolnák.

A kötelező társulati szervezet tervezői kényszerrel akarnak alkalmazni a legtágabb értelemben vett önsegélyes intézmények alkotására. Ez a kényszer-önsegélyezés meg van minden socialistikus állami és társadalmi rendszerben, még inkább meg van azon rendszerekben, a melyeknek a vagyonközösség, illetőleg a kereset közössége az alapja, mert ez az önsegélyezésnek látszólag legegyszerűbb megoldása, a mi azonban a valóságban a köznyomorhoz vezetne. Arra, hogy önsegélyes intézmények létesítéséhez hozzájáruljon, nem kényszeríthetni senkit, az ilyen intézményeknek csak a szabad akarati elhatározás lehet az alapja. Nem valószínű az sem, hogy ha az iparosok „egy csoportban együtt lesznek,“ jobban tudjanak számolni kölcsönösségi érdekeikkel, mint a nélkül. S itt bátran hivatkozhatunk Ausztria kényszerszövetársulataira, a melyek az önsegélyes intézmények megalkotásában, több mint husz évi fönnálás után, alig mutathatnak föl eredményeket, nem pedig azért, mert a legtöbb esetben, gyűlöletes volt már a kényszerszövetársulat maga is és a legkevesebben voltak hajlandók az ezen gyűlöletes társulatok által létesített olyan intézményekhez hozzájárulni, a melyekre nem volt kötelező a törvény.

Az ipartársulatok egy másik föladata a munkaviszonyok rendezése, a mely azért bizatnék „az illetékes testületre, hogy a munkarend helyreálljon, hogy a munkások és munkaadók közti viszony szabályozva legyen.“ E miatt szükséges a kötelező társulat, a melynek hatásköre kiterjesztetné az összes segédmunkásokra, a kiknek be kell iktatva lenniök a társulatnál. Mint tudjuk, ezen viszony tekintetében az értekezleteken nem constatálhattak jelentékenyebb bajokat s így nem láthatjuk be, hogy miért kellene ezen viszonyokra nézve új jogszabályokat alkotnunk; miért kellene a segédmunkások nagy osztályát újra alárendelnünk az iparosoknak,

a kik társulataik számára még a kizárólagos munkaközvetítés jogát is igénylik. A kik ezen alárendeltség visszaállítását követelik, azok megfelelnek arról, hogy a segédek osztálya a czéhrendszer eltörlése óta önállósult. Ha tehát ezen viszonyok rendezése céljából okvetlenül a társulási formára van szükség, a mit mi tagadunk, akkor miért nem indítványozzák azt, hogy a segédek is köteleztesenek külön önálló társulatokat alkotni; hiszen a segédek tényleg és jogilag egészen önálló osztályt képeznek? Ha indokolhatni az iparosok számára a kötelező társulatokat, akkor ugyanazon okok szólnak a segéd munkások külön, önálló társulatai mellett. Ha csakugyan az ide vágó viszonyok helyes rendezése a cél, akkor ezt jobban meg lehetne közelíteni az által, ha két egymás mellé rendelt tényező, az önálló iparosok társulata és a segédek társulata intézi az ügyeket, mintha a segédek alárendeltetnek a társulatnak, a mely róluk-nélkülök határoz, s így minden okuk van e határozatokat nem követni. Ez az eszme nem képtelenség; Angliában a segédek társulatai virágoznak és hatalmasak, igaz, hogy ott az iparosoknak nincsenek olyanféle társulatai, a melyeneket nálunk terveznek. De nem az a cél, a mit bevallanak és a hogyan bevallják, hanem egyszerűen a régi, czéhrendszeri uralom visszaállítása.

Ez a valódi ok, a miért a kötelező ipartársulatok hatáskörének a segédekre való kiterjesztését követelik, de ez épen a hatáskör kiterjesztése ellen szól. A kizárólagos munkaközvetítés joga lenne, a mint a multban volt, az uralom legjobban érvényesíthető eszköze. Az ipartársulatoknak eddig is módjukban volt munkaközvetítő irodákat felállítaniok, egyesek jó sikerrel meg is tették; a segédek igénybe vették mindenkor, a midőn előnyösnek látszott reájuk nézve, bizonyára nem utasítottak és nem is fognak visszautasítani egy helyet sem, a mely megfelelőnek látszik előttük. Az atyamester azonban nem oszthatja ki többé az egyes iparosok között belátása szerint a segédek, az az idő elmúlt, visszajöhetlenül. Az iparosok és segéd munkásaik közötti surlódásoknak békés uton való kiegyenlítése eddig sem volt megtiltva az ipartársulatoknak; jelentékenyebb eredményt azonban aligha értek el, legalább nem jutott köztudomásra annak a hire. De ez nem is valószínű azon okoknál fogva, a melyeket fentebb érintettünk; ezekhez járul még az is, hogy épen kevésbé művelt emberek hajlandók legkevésbé megnyugodni kartársaik ítéletében, illetőleg ügyeiket szaktársaik eldöntése elé vinni.

A szórványosan előfordult munkabeszüntetések alkalmával sem játszottak az ipartársulatok valami elismerésre méltó szerepet. A békéltetési jogkörnek tervezett kettős irányu kibővítése határozottan elvetendő, mert így minden ipartársulat egy, a tőzsdebiróság-hoz hasonló kivételes bíróságot alkotna, a mi egyenesen megsemmisítené a jogszolgáltatás egységét és biztosságát. Ha a tőzsdebiróság elintézése alá kerülő ügyek sürgős természete igazolhatja és legalább némileg a tőzsdebiróság föntartását, a megszüntetése különben szintén csak az idő kérdése, nincs semmi ok arra, hogy a jogszolgáltatás más terén is alkossunk hasonló természetű kivételes bíróságokat, a melyekre nézve még gyakorlati szükség sem forog fenn. A közönség és az iparosok között felmerülő és az iparüzletből eredő peres kérdésekre meg egyenes céltalan lenne ezen ipartársulati békéltető bizottságok hatáskörét kiterjeszteni, mert a közönség köréből nem találkozónék senki, a ki igénybe venné ezen bíróságot, a mely nem bírna sem a pártatlanság, sem a szakértelem jellegével. Különben is a hatáskör ily irányu kiterjesztését az indítványozók maguk sem veszik komolyan, azt csak azért javasolják, hogy a társulati tagok szokásos nagy fizetési készsége és buzgósága mellett tengődő ipartársulatoknak új bevételi forrásokat jelöljenek meg.

Az ipartársulatok eddig legnagyobb tevékenységet fejtettek ki a tanonczok szegődtetése és fölszabadítása körül, igyekeztek azt minél ünnepiesebbé tenni, a mi nem ártott ugyan, de nem is használt; nem növelte a tanonczügy terén mutatkozó visszaéléseket, de nem is csökkentette. Nem az ipartársulatoknak ezen alkalmak-kor való kötelező közbejövetelére van a tanonczügy rendezése érdekében szükség, hanem a tanviszony állandóságának tanonczkönyv, írásos szerződés és hatósági ellenőrzés által való biztosítására. Ez megtörténhetik, mint a tanonczügyről szóló fejezetben részletesen kifejtettük, minden ipartársulati közbejövetel nélkül; nincs ok, miért adnánk fölösleges módon beavatkozási jogot az ipartársulatoknak, midőn a hatóság kielégítő módon elvégezheti tisztét.

Egyenként kimutattuk, hogy azon érvek, a melyekre a társulati kényszert fektetik, hamisak; a társulatok nem fejthetnek ki az iparfejlesztése körül üdvös működést; a társulási kényszer nem mozdíthatná elő a szövetkezésben rejlő erő fokozottabb mérvű felhasználását; a társulatok befolyása az iparosok és alkalmazottaik

közötti viszonyra egyrészt fölösleges, másrészt a legnagyobb valószínűség szerint káros lenne; a társulatok közbejövete a tanoncok fölvételénél és elbocsátásánál szükségtelen és nélkülözhető; nincs tehát ok arra, hogy ezen ügyek intézése miatt, a melyekre a társulatok befolyása részint kedvezőtlen, részint hatástalan, részint fölösleges, sőt káros volna, egy minden iparosra kiterjedő szervezet alkottassék. Azon nehézségekről és visszásságokról, a melyekkel a tényleg különböző érdekű iparosokra — kézműiparosok és gyárosok — kiterjedő ipartársulatok megalkotása és vezetése járna, bővebben nem szólunk, a kötelező ipartársulatoknak ezen okok miatt való lehetetlenségét a két iparügyi értekezleten fényesen kimutatták úgy maguk az iparosok, mint a többi szakférfiak. Csak egy, tudomásunk szerint eddig tekintetbe nem vett körülményre kívánjuk föl hívni a figyelmet. Ha a társulatok hatósági jellegűek és kötelezők lesznek, akkor azok nem egyenlő szolgálatot fognak teljesíteni az iparosoknak; a kisebb iparosnak, a ki üzlete terjedelménél fogva kevesebb tanonczot és segéd munkást foglalkoztat s így ritkábban kell a társulathoz fordulnia, a társulat nem oly mérvben fog szolgálni, mint a nagyobbak, a kinek okvetlen többször kell igénybe vennie a társulatot. Ez azt hozza magával a mindenütt érvényesítendő méltányosságnál fogva, hogy az ipartársulati tagok az általuk élvezett előnyök mértéke szerint járuljanak a társulatok fönntartásának bizonyára nem jelentéktelen költségeihez. Ezzel azonban megdől az egyenlő tagsági díj rendszere, a társulatnak szükségszerűleg iparadójuk arányában kellene megadóztatnia minden egyes iparost; akkor nem lehetne tíz és husz krajczár évi tagsági díjat fizetni, hanem annyit kellene, a mennyi a társulat kiadásából az egyes tagokra adójuk arányában jut. Nem tudjuk bizonyosan, hogy kívánják-e iparosaink az adófizetés ezen új alkalmát, de nem hiszszük.

A társulatok hatósági jellege és azzal a társulási kényszer, tehát nem fogadhatók el olyan alapul, a melyen az ipartársulatok ügyét rendezni lehetne; nem helyeselhetők az arra alapított intézmények sem. Ezen ügy rendezésére a társulási kényszer mellett, mely egyedül Ausztriában van megvalósítva, még két kiindulási pont kínálkozik, az egyik a közvetett kényszer, a másik a társulási szabadság. A közvetett kényszer, másnak alig nevezhetni, az 1881. július 18-án kelt német birodalmi törvényben s különösen annak 100. e) §-ában jut kifejezésre. Az iparosok bár az új törvény

sokkal tágasabb hatáskört biztosít az ipartársulatoknak, mint az előbbi német törvény, nem éltek a nyújtott eszközökkel; az ipartársulatokban való részvétel nem lett nagyobb, az ipartársulatok működése sikeresebb. A közvetett kényszer kudarcot vallott, eredménytelennek bizonyult. A törvényhozás a törvény megalkotásakor sejtette ezt, az újabb tapasztalat igazolta a kételyeket. Igazolta, hogy a törvényhozás hiában ad az iparosok társulatainak bármilyen messze menő hatáskört, nem ezen fordul meg a dolog, hanem a nagy ipar elleni védelmen; míg ezt nem nyújthatja a törvényhozás, addig az ipartársulati intézmény a legtöbb iparos szemében lényegtelen forma marad, a mely semmiféle alakjában nem felelhet meg várakozásuknak. Ezt a védelmet nem nyújtja sem a kényszertársulat, ezért tengődnek Ausztria kényszertársulatai, nem nyújthatja a közvetett kényszeren alapuló társulat sem, ezért nem keletkeztek ilyen társulatok Németországban, nem nyújthatja magában véve semmiféle társulási forma. A lényeg itt az érdekeltek szelleme, akarata és belátása, ha ez meg van, akkor az érvényesülhet egyenes és közvetett kényszer nélkül is, ha nincs meg, akkor hasztalan minden kényszer, mert a törvényhozás a szellem és belátás hiányát nem pótolhatja. Németországban a szövetkezetek, első sorban a Schulze-Delitzsch-féle szövetkezetek, a melyeknek száma jóval több három ezernél, körülbelül négyszer annyi és legnagyobb részét iparos taggal, mint a mennyi tagja az összes német ipartársulatoknak van, a törvényhozás támogatása nélkül, az iparosegyletek (Gewerkvereine, Hirsch vezetése alatt) a kormány ellenére és elismerése nélkül törtek maguknak utat. Ezek a törvényhozás támogatása nélkül fejtenek ki sikeres működést, míg az ipartársulatok a kényszer és támogatás mellett is csak tengéletet élnek.

Az ipartársulati ügy szabályozásának jelenlegi ipartörvényünkben keresztülvitt alapelve, a társulási szabadság tehát változatlanul föntartandó; a reform nem állhat másból, mint ezen elv következetesebb alkalmazásából. Szükségesnek mutatkozik azonban a társulatok hatáskörét kifejezetten kiterjeszteni, a mennyiben ez a kiterjesztés összefér a társulási szabadsággal és nem sérti sem a társulatban nem álló iparosok, sem az állam érdekét. Nincs ok, a mely gátolná azt, hogy az ipartársulatban egyesült iparosoknak ne adjunk olyan jogokat, a melyek a társulatnak s így az iparosoknak előnyére válhatnának, a nélkül, hogy sérthetnék bárkinek is a polgári szabadságból és az állampolgári kapcsolatból eredő jogait.

Nincs helye sem egyenes, sem közvetett kényszernek, mert mind a kettő káros és célra nem vezető; az állam eleget tesz minden jogos igénynek, ha kijelöli azon kereteket, a melyen belől az iparosok szabadon mozoghatnak és megadja azon jogokat, a melyek az ipartársulatok sikeres működését lehetővé teszik. A reformok, a melyeket alább indítványozunk, törvényünk alapelvének körén belől maradnak, reméljük azonban, hogy ennek daczára lendületet adhatnak az ipartársulatoknak, a melyeknek virágzását óhajtania kell mindenkinek, ki az iparososztály és az ipar ügyét szíven viseli.

Ipartörvényünk 76. §-a szerint „ugyanazon vagy különböző ipart egy vagy több községben önállóan gyakorló iparosok“ egyesülhetnek ipartársulatban. Az osztrák törvény és a régi német törvény az ipartársulatalakítást csak ugyanazon vagy rokon szakbeli iparágat üző iparosoknak engedi meg. Ezen korlátozás nem tartható fenn, mert egyrészt nem határozhatók meg, melyek a rokon iparágak, másrészt pedig ezen nehézség igen sok esetben megakadályozza az ipartársulatok alakítását. Ezért ejtette el az 1881. július 18-ki német törvény ezen korlátozást, az osztrák képviselőház azonban mellőzte az erre vonatkozó indítványt. Törvényünk kiindulási pontja tehát helyes; gyakorlati okokból nem támadható meg azon intézkedés sem, hogy ipartársulatot egy vagy több községben lakó iparosok alakíthassanak, de ezt véleményünk szerint korlátoznunk kellene azzal, hogy csak ugyanazon közigazgatási kerületben fekvő községek iparosai alakíthassanak ipartársulatokat. Ha az ipartársulatokat kapcsolatba óhajtjuk hozni a közigazgatási hatóságokkal, és ha saját tagjaikra nézve közjogias természetű hatáskört is kívánunk az ipartársulatoknak adni: akkor szükséges, hogy az ipartársulatok hatásköre csak ugyanazon közigazgatási hatóság, illetőleg bíróság alá tartozó egyénekre terjedjen ki, különben egyenesen utat nyitunk az illetékességi összeütközéseknek. Ez kívánatos azonban az ipartársulatok közigazgatási ellenőrzése szempontjából is. Törvényünk 81. §-a szerint az ipartársulatok az illetékes közigazgatási hatóság felügyelete alatt állanak; az illetékességet ezen esetben kétségtelenül a társulat székhelye dönti el. Miben áll ezen felügyelet és hogyan gyakorlandó, az egy szóval sincs megmondva, pedig ennek szabatos körülírása szükséges, mert az a felügyelet, a mely alatt ipartársulataink jelenleg állanak, felügyeletnek nem is nevezhető.

Ipartörvényünk szerint ipartársulatban csak önálló iparosok egyesülhetnek. Milyen viszonyban állhatnak a nem önálló iparosok, a segéd munkások az ipartársulatokkal, arról a törvény nem szól s ez véleményünk szerint egyik lényegesebb hibája. Ha az iparososztálynak ugynevezett szervezése kívánatos; ha szükségesnek találjuk az ipartársulatok alakulását és működését előmozdítani: akkor mellőzhetlen követelmény, hogy ezen szervezet az egész iparososztályra kiterjedjen, hogy annak jótéteményeiben részesülhessen minden iparos, akár önálló vállalkozó, akár segéd munkás. A czéhnek meg volt az az előnye, hogy magában foglalta az önálló iparost és a segédet is, igaz, hogy ezen előnnyel szemben állott a segédek elnyomatása; erről az előnyről, mely a czéh életképességének egyik fentartó eleme volt a czéhek virágzása idején, nem szabad lemondanunk, ha valóban üdvös működésű ipartársulatokat óhajtunk alkotni. Ha van az ipartársulatok működésében áldás, akkor ez alól nem szabad elvonni a segédeket sem, s ezen elvonás volt az egyik oka az ipartársulatok sikertelenségének. Az ipartársulatokba be kell vinnünk a segéd munkásokat is, mert csak így teremthetünk azokból olyan közegeket, a melyek betölthetnek bizonyos hivatást a közgazdasági életben. A német törvényben a miénkhez hasonlólag nem találunk erre vonatkozólag semmi intézkedést; az új osztrák törvény szerint a segéd munkások az ipartársulatok hozzátartozói, a kik külön választmányt alkotnak maguknak a társulat keretén belül a legények gyűlésében. A kérdés ilyen megoldását nem helyeselhetjük, mert e szerint a segédek tulajdonképen kívül állanak a társulaton és csak azért vonatnak abba bele, hogy a társulatok hatásköre reájuk is kiterjesztessék. A segéd munkásoknak az ipartársulatokba való bevonása csak akkor sikerülhet, ha azok, mint teljes jogu tagok léphetnek be, ha az őket megillető jog szerint gyakorolhatják befolyásukat, nem pedig az önálló iparosok kegyelméből.

Az ipartársulatok feladatának legnagyobb része egyenlő mérvben érdekli az önálló iparosokat, meg a segéd munkásokat. A tanonc képzés, a segéd munkások és iparosok közötti jó viszony fenntartása, a surlódásoknak békés uton való kiegyenlítése, a munkaközvetítés, mind oly ügyek, a melyek körül az önálló iparosok és a segédek érdekei találkoznak, a melyek csak közös akarat és egyetértés mellett intézhetők. A kényszeren alapuló társulati intézmény életbeléptetésével gondoskodni kellett a segédek szervezéséről is, s

ez az osztrák törvényben meg is történt, csak hogy nem kielégítő módon. A midőn a mi törvényünk is jogot ad az ipartársulatoknak, hogy „az iparosok és segédszemélyzetük között keletkező surlódásokat és peres kérdéseket külön e célból felállítandó békéltető bizottság útján, melybe egyenlő számmal segédek is felveendők“ egyenlíthessék ki, nálunk is felmerül az a szükség, hogy a segéd-munkások bevonassanak az ipartársulat kötelékébe. Ez a bevonás jelenlegi viszonyaink között már nem képzelhető úgy, hogy a segédek az ipartársulatban alárendelt szerepet játszanak. A mi közös érdekű feladataik vannak az iparosoknak és a segédeknek, azokat közakarattal s egyenlő részvételi jog alapján kell intézniök. Ennek a szervezetnek csak az önálló iparosok büszkesége állhatja útját, a kiknek hamis önérzete tiltja, hogy társadalmilag alsóbbrendű osztályok képviselőivel együtt tanácskozzanak. Ez a büszkeség volt mindig a socialis béke megbontásának egyik oka, s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy valahányszor megbontatott ez a béke, pl. munkabeszüntetések által, mindig legkönnyebben úgy lehetett azt helyreállítani, hogy az önálló iparosok és segédek közösen tanácskoztak. A mire ilyenkor ráviszi az iparosokat a szükség, azt megtehetik jóakarattól és belátásból, mert az által használnak legtöbbet önmaguknak, ha a társadalmilag alsóbb osztályokat felemelik magukhoz. Az alsóbb osztályok nevelésének nagy munkája, a mi a felsőbbek elutasíthatlan társadalmi kötelessége, ezen az uton legkönnyebben hajtható végre. Az ellentétes érdekek is így egyenlíthetők ki legjobban, mert minden közeledés kiegyenlítés. A közös tanácskozás, közös intézmények alkotása és vezetése a legszorosabb összekötő kapcsolatot képezheti e két társadalmi osztály között, a melyeket most áthidalhatlan mélység választ el; távol állanak egymástól, nem ismerik és így gyűlölik egymást.

Ha a segédek nem állanak az ipartársulatokkal összeköttetésben, akkor a békéltető bizottságok nem alakíthatók meg, mert abba kétségtelenül választani kell a segédeket, azokat nem nevezheti ki sem az ipartársulat, sem a hatóság, mert a kinevezés megfosztaná a bizottságot eredeti jellegétől. A segédeket nem lehet külön gyűlésben és választmányban egyesíteni, mert ez egyenesen az érdekkellentétek ápolására vezetne, állandósulna és szervezetet nyerne a segédek küzdelme az iparosok ellen, folytonossá tétetnének a munkabeszüntetések. Mi ezt ki akarjuk kerülni s azért óhajt-

jük, hogy a segédek, mint társulati tagok bevonassanak az ipartársulatokba.

Ha a javasolt alapeszme elfogadtatik, akkor a részletek megállapítása nem ütközhetik nehézségekbe. A közös érdekű ügyekre nézve egyenlő jogokkal kívánjuk felruházni a segédmunkásokat az önálló iparosokkal, saját ügyeiket az önálló iparosok a társulatok keretén belől is külön intézhetik.

Elismerjük, hogy javaslatunk keresztülvitelét nagy gyakorlati akadályok nehezé teszik, de ezen akadályok nem nagyobbak azoknál, a melyek miatt egyáltalában nehéz sikeresen működő ipartársulatokat alakítani. Az anyagi áldozat, a melyet a segédeknek az ipartársulati tagsági díj fejében hozniok kell, nem nagy, azt minden segéd könnyen viselheti és szívesen is fogja viselni, ha azért megfelelő ellenszolgáltatásban részesül. A nehézséget a segédeknek az ipartársulatokba való bevonása képezi. Ez a nehézség azonban ugyanazon mértékben fenforog az önálló iparosoknál is, és ha ezeket sikerül a társulati működés üdvös voltáról meggyőzni, a segédek meggyőzésére sem szükséges nagyobb rábeszélési képesség és fáradozás, mint az önálló iparosokéra. Arról is megvagyunk győződve, hogy a társulathoz tartozó iparosok különös nehézség nélkül belépésre bírhatják segédeiket is, a nélkül, hogy erre kényszert vagy fenyegetést használnának. A másik, jelentékenyebb nehézség a segédmunkások hullámozása egyik helyről a másikra, ez a tulajdonképeni akadály. Ez a vándorlás azonban nem oly gyors, mint sokan hiszik, a segédmunkások egy nagy törzse csak hosszú időközökben megy át egyik városból a másikba, úgy hogy a segédeknel is lehet bizonyos állandó tartózkodásra számítani. Ha pedig van a segédmunkásoknak huzamosabb ideig egy helyen tartózkodó törzse, a mint van, akkor a segédek sorából sem nehéz megalakítani a választmányt, és tulajdonképen ezen fordul meg a segédeknek a társulatokban való részvétele.

Ha a segédek bevonatnak a társulatok kötelékébe, akkor határozottabban körülírhatni a békéltető bizottságok hatáskörét, mivel ezen bevonás módot nyujt arra, hogy a békéltető bizottságba a segédek is választhassák képviselőiket. Ezen esetben föl lehet ruházni a békéltető bizottságot a társulati tagok tekintetében azon hatáskörrel, a melylyel az iparbizottság bír az iparhatóság helyett,

t. i. az ipartörvény 98. §-ának első bekezdésében felsorolt összes viszonyokból eredő pereskedések eldöntésével. Ha azonban a békéltető bizottságok jogot nyernek az ilyen pereskedések eldöntésére, akkor gondoskodnunk kell arról is, hogy határozataik és ítéleteik végrehajthatók is legyenek. Hasonló joggal birnak az ausztriai társulatok és az 1881. július 18-ki törvény 100. d. §. szakasza értelmében a német ipartársulatok. Mennyi értéke lesz ezen jognak a gyakorlatban, midőn a bagatell-eljárás szerint ezen ügyek legnagyobb része gyorsan és olcsón dönthető el, azt nem vitatjuk; a jog mindenestre olyan, mely megadható a társulatoknak.

Törvényünk szerint az ipartársulatokba való fölvétel, s nem a törvény helytelen kifejezése szerint belépés, nem tagadható meg oly iparostól, ki az alapszabályok feltételeinek eleget tenni akar és képes, viszont azonban a fölvétel föltételei között iparbeli vizsgának letétele helyt nem foglalhat. Mindkét intézkedés ellenkezik az ipartársulatoknak alapjául szolgáló elvvel, a társulási szabadsággal, és nincs tekintetbe vehető ok, a mely ezek fentartása mellett harcolna. Ha a társulatok alakítása az egyesek belátására bízatik, akkor azoknak meg kell adnunk azon jogot, hogy maguk állapíthassák meg szabadon azon föltételeket, a melyeket társaiktól, a fölvétel céljából követelnek. Ezen föltételek egy része be foglalható az alapszabályokba, egy főfeltételnek azonban az alapszabályokban nem adhatni kifejezést, pedig nagyon kívánatos, hogy a társulatok erre is súlyt fektessenek s ez a fölveendők egyéni jellege, morális becsé. Ennek mérlegelésére nézve nem állithatni föl szabályokat, ezt a társulati tagok szabadon döntenek el minden egyes esetben; szabadon és indokolás nélkül bírálják meg, vajjon a fölvételre jelentkező egyéni jelleménél fogva méltó-e arra, hogy köztük helyt foglalhasson. Ha az iparosok mindenütt kivétel nélkül azzal indokolják a kötelező társulatok behozatalát, hogy a társulatnak ápolnia kell az osztály becsületét stb., akkor ezen indokolással is csak a szabad társulatok mellett érvelnek, mert az olyan társulat, a mely kénytelen befogadni minden iparost, legyen az jellemére nézve tisztességtelen, semmit sem tehet az osztálybecsület föntartására. Épen mivel ez egyik célja az ipartársulatoknak, úgy kell azokat szervezni, hogy azok az iparososztály legtisztességesebb elemeinek gyűlőhelyévé váljanak, ezt pedig csak úgy érhetni el, ha az ipartársulatok visszautasíthatják a fölvételre érdemetleneket. Ezen

ok is a szabad társulat mellett szól, de a szabad társulatok legyenek valóban szabadok a fölvétel tekintetében is.

A fölvétel föltételei között jelenleg nem foglalhat helyet az iparbeli vizsga. Ezen tilalommal a törvényhozásnak kétségtelenül az volt a célja, hogy az ipartársulati működés jótékony hatása kiterjeszhető legyen minden iparosra kivétel nélkül; a tilalom fentartása azonban fölösleges. Az ipartársulatok nem bírnak oly jogokkal, a melyek megvonása hátrányára válna az ipartársulatban nem álló iparosoknak, s így nincs indokolva, miért ne köthetnék az ipartársulatok a társulatba való fölvételt vizsga letételéhez. Ha iparososztályunk egy része úgy rajong a vizsgákért és azoktól várja boldogulását, akkor meg kell adnunk neki a módot és alkalmat a vizsgákra, a melyek úgy sem befolyásolják a legkisebb mértékben sem az iparüzésre való mindenkit megillető jogot. A törvénynek csak annyiban kell erre nézve gondoskodnia, hogy a fölvételi föltételek mindenkire nézve egyenlők legyenek, hogy a társulat ne részesíthessen senkit sem előnyben. A társulatoknak tehát minden aggály nélkül mondható azon jog, hogy a tag fölvételt vizsga letételéhez kössék, s e tekintetben még azon fentartást sem tartjuk szükségesnek, a melyet az 1881. július 18-ki törvény 100. §. megállapít, hogy a „vizsga célja csak az ipar közönséges munkáinak önálló kivételére szükséges képesítés kimutatása lehet.“ Ha az alapszabályokban részletesen meghatároztatik a vizsga módja, melynek egyenlőnek kell lennie mindenkire nézve, akkor az állam minden igénye meg van e tekintetben óva.

Az ipartársulatok hatáskörét és feladatait véleményünk szerint eltérőleg az 1881. jul. 18. német törvénytől, nem szükséges a törvényhozásnak körülírnia; ezen feladatok megállapítása az ipartársulatokra bizható. Ha a törvény meg is állapítja, hogy mily feladatokat kell a társulatoknak körükbe vonniok, az ipartársulatok mégis csak azt fogják tenni, a mi belátásuk szerint szükséges; hogy a törvény kívánalmainak megfeleljenek, az alapszabályokba fel fogják ugyan venni a törvény által kitüzött célokat, de ennek daczára csak azok után fognak törekedni, a miket maguk is szükségeseknek tartanak. Az idézett német törvény 98. a. §. szerint a mint azt a 76. lapon ismertettük, a társulati alapszabályoknak, eltekintve azon határozatoktól, a melyeknek minden, bármiféle társulati alapszabályban is meg kell lenniök, intézkedniök kell a

tanoncok fölvetelénél megtartandó föltételekről és formákról, a tanidő tartamáról, a mesterek azon kötelezettségéről, hogy tanonczaikat az ismétlő- vagy szakiskolába járattják, a tanviszony megszűnéséről és a tanbizonyítvány kiadásáról s így tovább a törvény 12 pontban részletesen megállapítja, miket kell a társulati alapszabályoknak tartalmazniok. Ha az alapszabályok ezen ügyekről nem szólnak, akkor nem erősítheti meg azokat a felettes hatóság. A német törvény ezen eljárása indokolható azzal, hogy a törvény kelteinek megfelelő és sikeresen működő társulatok bizonyos körülmények között nem tagjaikra is kiterjedő hatáskört nyerhetnek; mi ezt nem helyeselhetjük, véleményünk szerint ilyen jog nem adható a társulatoknak, a törvénynek tehát nem kell gondoskodnia a társulatok feladatköréről. A kormány azonban segélyére lehet az ipartársulatoknak az által, ha egy minden ügyet felölelő mintaalapszabályzatot dolgoztat ki, a melynek tekintetbe vételével az egyes társulatok megállapíthatják saját alapszabályaikat. Ezt megtette 1872-ben is a kormány, de az országos iparegyesület közreműködésével kidolgozott mintaalapszabály semmi tekintetben sem üti meg a mértéket. Egy megfelelő szakértelemmel s körültekintéssel kidolgozott mintaalapszabály hasznos szolgálatot tehet a társulatoknak, a melyek igen sok esetben a magasabb értelmiségű körök támogatását igénylik.

Az 1881. július 18-ki német törvény alapján alakuló ipartársulatoknak a törvény 100 b. §-a azon kiváltságot nyújtja, hogy a társulati alapszabályok szerint kivetett díjak és fegyelmi bírságok a társulati előljáróság indítványára a községi adók módjára közigazgatási úton hajtathatnak be. Ezen kiváltság a gyakorlati életet tekintve, nem jelentéktelen fontosságú, mivel köztudomás szerint a társulatoknak egyik lényegesebb baja az, hogy a társulati tagok a tagsági díjakat nem igen fizetik. Hazánkban tudomásunk szerint tisztán magánjogi testületek és társulatok nem bírnak ily joggal, és így mindenesetre megfontolandó, vajjon megadható-e ezen jog az ipartársulatoknak. Ha elvi szempontok és a közigazgatási hatóságok túlterhelése nem tiltják ezen jog megadását, a mi fölött mi nem alkothatunk ítéletet, akkor czélszerűnek mutatkoznék az ipartársulatokat nálunk is fölruházni ezen jogositvánnyal, mert az ipartársulatok közgazdaságilag fontos szerepet tölthetnek be és így indokolva van, hogy az állam előmozdítsa azok működését oly módokon,

a melyek nem sértik mások érdekeit. Ez a mód pedig ilyen és viszonyaink között a társulatok értékes jogává válhat.

Az ipartörvény keretében maradó más jogositványokat véleményünk szerint nem adhatni az ipartársulatoknak. Van azonban egy jogositvány, a melylyel a kellő cautelák mellett, felruházhatók az ipartársulatok. Ez a jog nem tartozik az ipartörvénybe, és így ott nem is adható annak kifejezés, mégis helyeseljük, hogy azzal az ipartársulatok felruháztassanak. Ez a jog az adókimvetésre vonatkozik, tehát az iparosoknak leglényegesebb érdekét érinti. Az ipartársulati tagok ipar és kereseti adójának megállapításánál meghallgatható lenne az ipartársulat véleménye, azaz az adókimvetési bizottságba bevonható lenne az ipartársulatok egy bizalmi férfia, a ki a társulati tagok adóösszegére nézve nyilatkoznék. Ezen nyilatkozat nem lenne természetesen kötelező az adókimvető hatóságra nézve, mindazáltal azt hisszük, hogy az ipartársulati bizalmi férfit az adókimvető bizottságban, amellet, hogy nem sérthetné az államkincstár érdekeit, sok esetben fontos szolgálatot tehetne tagtársainak, a kik benne viszonyaikat alaposan ismerő szószólót nyernének. A viszonyok alapos föltárását követeli az államkincstár érdeke is, s ezt az ipartársulati tagokra nézve leginkább az ipartársulatok bizalmi férfia tehetné meg. Ismerjük azon aggályokat, a melyek ezen jog megadása ellen szólhatnak, de ezek nem oly jelentékenyek, hogy a jogositvány megadható ne legyen. Erről azonban az ipartörvényben nem intézkedhetni, de azt hisszük, hogy javaslatunk megérdemli az alaposabb megvitatást.

Az ipartársulati ügy szabályozására nézve fölmerült összes javaslatok elfogulatlan vizsgálatának eredménye az, hogy a társulási szabadság elve helyes, és a reform e tekintetben nem állhat másból, mint a társulási szabadság teljes kifejlését gátló akadályok elhárításából.

Megjelöltük azokat, a mik nem illenek be a társulási szabadságon alapuló törvénybe, javaslatokat is tettünk, a melyek a jelenlegi törvény hiányainak pótlását czélozzák. Mert mi is óhajtjuk, hogy iparosaink vállvetve és tömörülve igyekezzenek megóvni érdekeiket; meleg rokonszenvvel kísérünk minden mozgalmat, melynek a helyes társulási forma megtalálása a czélja, de ennek daczára sem sikerült önmagunkat meggyőzni arról, hogy ez a czél a

kényszer útján érhető el. A társulási szabadság bizonyult csak olyan-
nak, mely eredményre vezethet *).

Eddigi fejtegetéseinkben felöleltünk minden jelentősebb kér-
dést, mely az ipartörvény revisiójával közvetlen összefüggésben
áll, csak az iparhatóságok reformjáról nem szóltunk. Nem
azért, mintha nem méltányolnánk kellőleg az iparhatóságok fon-
tos szerepét, nemis mintha megvolnánk elégedve jelenlegi ipar-
hatóságainkkal, hanem mert az iparhatóságok szervezésének kér-
dése, egy munkánk keretét túlhaladó nagyfontosságú ügygyel van
kapcsolatban, t. i. a közigazgatás reformjával. Az iparhatóságok
jellege csak közhatósági lehet s miután az ipari közigazgatás inté-
zésére nem állíthatni föl külön hatóságokat, iparhatóságul is csak
a rendes hatóságok szerepelhetnek. A közigazgatási hatóságok
reformjával pedig az ipartörvényt tárgyaló munkában nem fog-
lalkozhatni.

A gazdasági érdekek mindig hatalmasabban nyilvánúlnak,
fontosságuk mindinkább felismertetik és méltányoltatik; ennek
maga után kell vonnia azt is, hogy a közigazgatásnak alkalmazkod-
nia kell a gazdasági élet szükségleteihez. Hazánk közgazdaságában
a mezőgazdaság érdekei eddig háttérbe szorítottak minden más ér-
deket, a mi viszonyaink természetéből szükségszerűleg folyt. Míg a
mezőgazdaság érdekei felől közigazgatási hatóságaink, különösen az
alsó és közép fokon, összealkotásuknál fogva úgy a hogy tájékozva
voltak, addig a közgazdaság többi ágai s így az ipar érdekei tekin-
tetében is, hiányzott minden fogékonyság. Az elsőfokú iparhatósá-
got a megyékben a szolgabírák, a városokban a kapitányok, kerü-
leti előljáróságok, illetőleg a városi tanácsok, a másodfokút az alis-
pánok, illetőleg a városi tanács képezik. Ezen tisztviselők eddig

*) L. az egész fejezetre: Az ipartörvény revisioja ügyében összehi-
vott értekezletek tárgyalásait és az idézett törvénygyűjteményeket, tör-
vényhozási munkálatokat és műveket. — Az 1881. jul. 18-ki német tör-
vényre vonatkozó törvényhozási nyomtatványok, u. m.: Entwurf eines
Gesetzes betr. Abänderung der Gewerbeordnung nebst Begründung, Nr. 40.
der Drucksachen, Bericht der XI. Kommission, Nr. 128. der Drucksachen.
Verhandlungen des Reichstages 4. Legislatur-Periode. IV. Session 1881.
22., 44—46., 56. Sitzung — Friedrick Rücklin: Das neuzeitliche Hand-
werk. Heilbronn, 1880. — Dr. F. C. Huber: Der Reichsgesetzentwurf betref-
fend die Neuregelung des Innung-Wesens Stuttgart 1881. — A. Lohren:
Die Wiederbelebung der Innungen. Potsdam, 1880.

miuden qualificatio igénye nélkül, a törvényhatósági és városi közgyűlések választása útján jutottak hivatalukba, a melyből a legközelebbi választás alkalmával épúgy kimaradhatnak, mint a hogy bejutottak. A közigazgatás alsó és közép fokain nincs tehát tisztviselői karunk, mely a tisztviselőséget életezélnek tekintve, igyekeznék az ehhez szükséges minden irányu képzettséget megszerezni. E mellett a megyei törvényhatósági közgyűlésekben, a törvényhatóságok szervezésénél fogva a mezőgazdasági érdekek vannak túlsúlyban, s így a választás útján csak olyan egyének juthatnak a hatóságok elére, a kik a választók érdekének leginkább képesek megfelelni. Ugyanez áll az alföldi rendezett tanácsu városokra, a melyeknek közgyűlései szintén túlnyomólag a mezőgazdasági érdekek képviselőit tekintendők. Egyedüli kivételt a városi törvényhatóságok képeznek, a melyekben az iparos osztály érdekei nagyobb számmal találhatnak képviselőkre.

A választás útján így minden qualificatio nélkül hivatalba jutott tisztviselők nem felelhettek meg azon igényeknek, a melyeket a jó közigazgatás szempontjából követelni lehetett. Kétségtelenül javulás fog e tekintetben beállani, ha a qualificalis törvény átment az életbe. A berendezendő közigazgatási tanfolyam, ha abban kellő figyelem lesz fordítva a gazdasági közigazgatás szükségleteire is, oly elemeket fog a tisztviselői pályára juttatni, a melyek tájékozva lesznek az ipari közigazgatás érdekei felől is.

Minden reformnak, mely nem akar egyelőre sem lemondani a kivihetőségről, jelenlegi közigazgatási hatóságaink keretében kell maradnia. Ezen némileg tulmenve, legujabban szinte észrevétlenül illesztetett be közigazgatásunkba egy új ág, melyből kellő gondozás mellett a legszebb hajtások fakadhatnak. Ez a közgazdasági előadói intézmény. A közgazdasági előadó jelenleg nem tisztviselő, csak a közigazgatási bizottság tagja, a hol befolyását érvényesítheti ugyan a közigazgatás egész menetére nézve, közvetlen hatást azonban csak a közigazgatási bizottság elintézése alá kerülő ügyekre gyakorolhat. A közgazdasági előadó határozatlan természetű hatáskörével a közgazdasági érdekeket képviseli a közigazgatási bizottságban és az egész törvényhatóságokban; tiszte a mezőgazdaság minden ágának, az iparnak, a kereskedelemnek fejlesztésére hatni s ezen érdekeket oltalmazni. A kísérlet, melyet a kormány a közgazdasági előadói intézmény behozatalával tett, még az első

stádiumban van s épen azért nem mondhatni ítéletet a felől, vajjon ezen szerencsés gondolat kivitele megfelel-e azon várakozásoknak, a melyeket ahhoz joggal fűzhetünk. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a közigazgatás végleges reformjával a közgazdasági előadói intézménynek is változáson kell átmennie. Nem válhatik-e a közgazdasági előadóból tisztviselő, tisztviselő a törvényhatóság központján, a ki a maga kezébe egyesíti az összes gazdasági jellegű közigazgatási ügyeket? Előttünk ez az átalakulás nem látszik valószínűtlennek, sőt szükségesnek is kell azt tartanunk. Az ipari életben mutatkozó visszasságok egyik főoka az, hogy az ipartörvény nincs végrehajtva; így vagyunk azonban több más gazdasági jellegű törvényt is. Ez pedig nem a véletlen szüleménye, ezen tartathatlan helyzetet az idézi elő, hogy nincs a törvényhatóság központján tisztviselő, a kinek egyedüli feladata volna azon gazdasági jellegű törvények végrehajtásában közreműködni, a melyek iránt a jelenlegi törvényhatósági főtisztviselőknek nincs semmi érzékük, de a melyeknek foganatosítására ügyelni, más ügyekkel való túlterheltségük miatt nincs is idejük. A közigazgatás vezetői a megyékben jelenleg az alispánok, a kiknek tiszte az egész közigazgatást ellenőrizni. S ugyan láttuk-e a lefolyt tíz év alatt annak legkisebb jelét is, hogy ezen törvényhatósági főtisztviselők érdeklődtek volna például az ipartörvény végrehajtása iránt? Szomoruan kell megvallanunk, hogy nem. S a helyzet addig nem is fog javulni, míg a törvényhatóságok központján nem lesz tisztviselő, a kinek kizárólagos tiszte a gazdasági jellegű törvényeket végrehajtani s a gazdasági jellegű közigazgatási ügyeket másodfokulag elintézni. Mikor fog ez bekövetkezni, erre a kérdésre nem adhatunk feleletet, de azt hisszük, hogy a közigazgatás végleges reformja, a mi ugy sem késhetik soká, ezt a reformot is magával fogja hozni.

A VIZJOGI TÖRVÉNY MEGALKOTÁSÁHOZ.

A közvéleményünkben beállott legutóbbi fordulatnak, mely azt mindinkább a közgazdasági és ezzel összefüggő kérdések felé tereli, nem legérdektelenebb jelenségét képezik a rendszeres vízi codex megalkotására irányuló törekvések.

Az, mi eddigelé e téren történt, nem elégithette ki a hivatott körök óhajtásait. Sem az 1843 évi, az orsz. gazd. egyesület által készített javaslat, sem pedig Herich 1870. évi laboratumája, nem került alkotmányos tárgyalás alá.

Az ezen törvény keretébe eső kérdések változatossága, az általa érintett ezernyi érdek, a meglehetősen tisztázatlan előzmények s végül a gazdasági élet egyes ágaiban — főleg a vízhasználati kérdéseknél mutatkozó fejletlenség — mind közreműködött arra, hogy e téren legfőlebb partialis érdekű törvényeket regisztrálhatunk.

Azonban azon érdekek, a melyek e törvény megalkotását sürgették, fontosságukban nyertek, hogy úgy mondjuk napról-napra. A földmívelési ministerium kulturmérnökségének a talajjavításokra irányuló tevékenysége, a fejlődő ipar s a hajózás szabadsága, e mellett a VIII. magyar jogászgyűlés jogi szempontból szintén kívánatosnak mondotta ki egy vízi codex alkotását s kijelölte egyszersmind az irányelveket, melyeken az új törvénynek nyugodni kellene.

Actualis jelentőséget azonban a kérdés csakis legutóbb nyert, midőn a földmívelési ministerium kezébe véve az ügyet, egy a földmívelés, ipar és kereskedés képviselőiből összeállított értekezletet hívott össze a Kvassay Jenő által készített törvényjavaslat tárgya-

lására. Fölhivott ezenkívül több szaktestületet, mint az ipar és erdészeti egyesületet, a tiszavölgyi társulatot, mérnökegyületet, a budapesti iparkamarát, hogy véleményüket a javaslatra nézve adják elő. Ez intézkedésnél a bevallott cél az volt, hogy a különböző érdekeket képviselő egyesületeknek megadassék az alkalom saját álláspontjukból eredő nézeteiknek nyilvánítására, hogy ekként a közvéleményt eléggé előkészítsék s a homályos óhajok nyílt formulázást nyerjenek.

A mi legalább részben meg is történt.

A budapesti kereskedelmi és iparkamara hosszabb fölterjesztésben adott kifejezést a törvényjavaslat ellen fölmerült aggályainak; a mérnök és építész, az erdészeti és iparegyesület az idő rövidsége miatt későbbre helyezte kilátásba véleményes jelentését. Legkomolyabban fogtak munkához „agrariusaink“.

Az orsz. gazd. egyesület, a tiszavölgyi társulat központi bizottsága s a gazdakör, mely oly kiváló fontosságra birt emelkedni rövid időn, egy közös bizottsággá alakulva vették tárgyalás alá a törvény alapelveit.

Ezen beható tárgyalások eredményei fölterjesztettek a földmivelési ministeriumhoz.

Ily előzmények után tartatott meg az összehívott értekezlet első ülése.

Nem hiányoztak azon vélemények, melyek szerint a tárgyalást az egyes sürgősebb természetű kérdésekre kívánták szorítani, a többség azonban a szóban levő javaslatot kiinduló pontul elfogadta s beleegyezett abba, hogy annak egyes részei előadókra bizzassanak, kik a nélkül, hogy e tekintetben kötve lennének, előadhatják nézeteiket az illető kérdésekről.

Ezáltal tág tér nyílt az academiái discussióknak kétségkívül, de ennek mellőzése talán nem is lett volna tanácsos.

Mutatkozott ez mindjárt a víz jogi természetéről szóló első czim tárgyalásánál. Annak eldöntése, vajjon a magán- vagy közvizek rendszere fogadtassék-e el és ha ez vagy amaz, mely határig, a legfontosabb kérdésnek látszott természetesen az egész javaslatban és épen ezért nem lehet csodálni, ha ennek megfelelően hosszas és élénk vitatkozás tárgyává vált. Viszonyaink fejletlenségének, a

szakirodalom csaknem teljes hiányának róható föl csupán, ha oly kérdések is hosszas vitát vontak maguk után, a melyeket — tisztán elméleti természetüknél fogva — a szakirodalomnak kellett volna régen tisztázni.

Ilyen kérdés az, mily elveket ismert el a viz tekintetében régi jogunk, elismerte-e a magán tulajdont vagy sem? A vélemények teljesen megoszoltak. Az egyik rész nézete szerint sem a *corpus iuris*, sem a *donationalis* levelek nem adtak magán tulajdont.

A másik rész erősen vitatta az ellenkezőt s e tekintetben felhozott érvek közül talán legerősebb volt az, hogy a tiszai átmetszéseknel sok birtokos képes volt igazolni a *donation* alapuló tulajdoni jogát. A kérdést természetesen nem döntötték el, de a jövő törvényhozó a részletes és szakszerű vita eredményeiből irányt nyerhet a *codificatio* nehéz munkájában.

A fentebbi egyébiránt csak megelőzője volt annak a kérdésnek, vajjon a jövőbeli rendezésnél a magán- vagy közvizek rendszere vétessék-e alapúl. A közvizek rendszerének pártolói hivatkozva az újabb jogfejlődés irányára, a nemzet gazdasági érdekeire kívánták e rendszer elfogadását; az ellentábor a létező jogok *respectálás*át helyezte előtérbe s azt, hogy közigazgatásunk mai szervezete mellett a közérdek elve ugyis papiroon fog maradni sokáig.

A többség az erős ellenzék daczára elfogadta a közvizek elvét, a mely szerint magán tulajdont csakis a magán birtokon fakadó források s a többi képeznek addig, míg annak területét el nem hagyják. A többi közviz, melynek használatáról az állam rendelkezik.

E határozat megfelelt azon iránynak, melyet jogfejlődésünk 1867 óta vett, a mely mindenütt és mindenben elfogadta a nyugat haladottabb kulturája által axiomákká emelt érveket.

Méltatlanság volna azonban azt állítani, hogy e mellett a mult fejleményeit ne tartotta volna tiszteletben. A kapesot, mely mult és jövő közt létezik, nem tépte szét, a létező jogokat épségben tartá s nemcsak a létező vízhasználatokat biztosította, hanem kimondotta, hogy a part és meder mindenütt, hol az illető nevén áll, a partbirtokos tulajdona.

Ez talán szükkeblűség szemben a nyugot uralkodó eszméivel, de nagy érv a mellett, hogy azon alapon kívánja fölépíteni a jövő haladást, mely egyedül biztos és ez a multból maradt fejlemények összege.

A második nagy kérdés volt az, kinek biztosittassék elsőbbség a vízhasználatoknál.

És itt újra két főérdek és párt állott szemben. A javaslat a mezőgazdasági kihasználásnak, az öntözésnek, az ipar képviselői az iparműveknek kívánták ez elsőbbséget. Mivel nincs könnyebb, mint ily általános kérdésekről sokat fölhozni pro et contra: elég hevesen, nem él és nem szellem nélkül folyt a vita e nagy kérdés felől. A többség végül is azon térre, az aranyközéputra lépett, mely egyedül volt jogosult, s a particularis érdekek mellőzésével a nagyobb közgazdasági érdeket mondta ki irányadónak.

Nincs itt helye s nem is lehet célunk, hogy e helyen apróra részletezzük az értekezlet megállapodásait. Csak constatalni akarunk a tárgyalások menetének irányát kiemelni, hogy a Scylla és Charibdis, a haladásnak, a műveltebb külföldtől kölcsönzött idealjai s a nemzeti fejlődés, vagy ha tetszik fejletlenség követelményei közt miként hozta létre az egyetértést.

Hiszszük, hogy ez ut helyes. Hogy ily módon megalkotva, a törvény nem csupán a haladás vágyának, hanem a törvényhozói tapintatnak is kifejezést fog adni és elő fogja készíteni a talajt, melyből a nemzet egy új gazdasági ágának kell virágzásra fejlődni.

Az anyag, mely fölött rendelkezik, elég bő. Az annyiszor idézett 1879. évi spanyol s olasz törvényen kívül kellő méltánylásban részesült a code rivale, a szomszéd Ausztria vízi törvényei s a német törvényhozói bölcsességnek csaknem összes termékei, sőt még China, Manu és Zoroaster törvényei is s az idegen haladás zászlóvivői mellett nem kevésbé élénk azok szava, kik a nemzeti érdekeket állítják szemben ez idegen idealokkal.

Kétségtelen azonban, hogy e törvény sikeréhez annak belső értékén kívül még más tényezők is szükségesek, a melyekkel fájdalom, alig rendelkezünk: a megfelelő executiva, szakértő és lelkiismeretes végrehajtó közegek.

A keserü humor egy neménél alig nevezhetjük másnak, mi-

dőn azt proponálták, hogy a fölmerülő vitás kérdések a jövő közigazgatási bíróságaira bizassanak, s ha egy egész csomó helyesnek elismert reformeszmét épen közigazgatásunk állapota miatt kellett mellőzni. Hiába, a nemzeti élet nagy organismusának egyes részét sem módosíthatjuk a nélkül, hogy a többi ne befolyásolná e reformot s viszonyaink közt ne tenné kéteessé a legjobb törvények sikerét is. Kivánjuk, hogy a megalkotandó vízi törvény sikerrel kerülje ki e szirteket.

DR. BERNÁT ISTVÁN.

VEGYESEK.

„Az ipartörvény revisiója“ czim alatt *Heltai* Ferencz jelentékeny bővítéssel külön is kiadta füzeteinkben megjelent terjedelmes tanulmányát, melynek egyes részei már előbb is figyelmet keltettek. Az önálló mű, melyet mint hézagpótlót olvasóinknak különös figyelmükbe ajánlunk, 13 ivre terjed s Kilián Frigyesnél 1 forint 50 krajczárért megszerezhető..

A postatakarékpénztárak intéménye üdvös versenyt kelt a többi takarékpénztárakkal, melyek különösen a kellő ellenőrzés hiányában ma már nagyrészt megszüntek jótékony nemzetgazdasági, gyakorlati nevelő intézetek lenni s többé-kevésbé egyszerű üzleti intézetekké lettek.

E hanyatlás Európa legelőrehaladottabb államaiban már e század közepe táján megkezdődött főkép az által, hogy a nemzetgazdasági élet minden téren emelkedett. A középosztály, melynek javára létesültek a takarékpénztárak, most már nem szorul rá, mivel a legkülönbözőbb bankok létesültek. A középosztály mellett azonban alantabb álló s igen nagyszámu társadalmi kaszt képződött, melynek szükségleteit a takarékpénztárak szervezetük átalakításánál nem veszik tekintetbe. Ezért üzleteik aránylag kevésbé fejlődtek s így nem is felelhettek meg eredeti feladatuknak, a mely célból alakultak, hogy t. i. a szegényebb sorsuakat gyakorlat által tevékenységre szoktassák. Hozzájárult még az a körülmény, hogy a takarékpénztárakat vagy hatóságilag, vagy díj nélkül, önkényt

szolgáló polgárok kezelték s így a kezelésben nem látszott meg az önérdék buzdító hatása. Németországban már a 30-as években előnybe jutottak az ipartársulatok a régi módon s a kor igényeihez nem alakuló takarékpénztárakkal szemben.

Ma már a verseny folytán a takarékpénztárak is üdvös átalakuláson mentek át. A postatakarékpénztárak intézményének gyakorlatilag első fontos eredménye, hogy a betétek elfogadására hatlétszer annyi hely van, mint eddig, a nap több órájában vannak üzleti órák s hogy a betétek kiváltása az ország minden részében eszközölhető. Angliában, hol ez intézmény legjobban kifejlődött, több száz millió forint s néhány százezer új megtakarító számlálható. Nem is annyira a munkás osztály köréből folyt az összeg, mint inkább a kiskorúak, nők s cselédek vették azt igénybe. A férfi munkások, kiknek nagyrésze a gyárakban, bányákban s nagyobb építkezéseknél csoportosan van, külön ipartársulatokban vagy segélyző egyesületekben gyűjtik össze filléreiket. A postatakarékpénztár intézménye tehát még nemzetgazdaságilag a munkás osztálynál is fejletlenebb osztályok számára lett hatásos. Előbb is megkísérelték ezt már egyes humanisztikus egyének az ugynevezett penny-takarékpénztárak felállítása által, de e takarékpénztárak részben nem fejlődtek, részben pedig a nagy takarékpénztárakhoz hasonló üzleti intézetek lettek. 1857-ben a dublini takarékpénztár oly körülmények között bukott meg, hogy a parlament szükségesnek látta a szegény betevőkön külön hitel által segíteni; a birminghami pennybank hat év alatt félmillióval többet gyűjtött össze s azután megbukott s Londonban székelő, de főképp a vidékre tekintő „National Penny Savings Bank Associatio“ 1866-ban úgy mondott csődöt, hogy adósságának egy tizedével sem rendelkezett. A penny-takarékpénztárak bukása ez idő óta Angliában egészen közönséges lett.

A postatakarékpénztárak 1861-ben hozattak be; 1863-ban szerveztettek. Az ekkor hozott új törvény meghagyja a takarékpénztáraknak, hogy hetenkint rövid, évenként pedig terjedelmes jelentést nyújtsanak be a kormánynak, hogy a kezelést évenként legalább kétszer elismert, jeles szakférfiak eszközöljék, a felügyelő tanács rendszeren tartsa üléseit, minden üzletnél egy hivatalnok s egy felügyelő bizottsági tag legyen jelen, minden betevő számára kivonatokat készítsenek, a takarékpénztári könyvecskét a főkönyvvel

minden kifizetéskor összehasonlítsák, valamint az év első betéte alkalmával; megtiltja továbbá a törvény, hogy a hivatalos órán s helyiségen kívül üzletet lehessen kötni s megállapítja a legnagyobb elfogadható betétet (magánosok által kezeltéknél évenként egy embernek 30 font sterling, összesen 150 font, a pennytakarékpénztáraknál vagy jótékonyági egyleteknél 100 és 300 font, munkások segítő pénztáránál korlátlanul), valamint a kamatlábat is (jelenleg $2\frac{3}{4}$ százalék).

Ezen ellenőrző szabályok meggátolják azt, hogy oly visszaélések ezentul is előforduljanak, mint 15—20 évvel ezelőtt s ezek által a takarékpénztárak felügyelőinek hibáiért tényleg az adófizető polgárok vállaltak kezességet. De másrésről e szabályok a takarékpénztárak fejlődésére inkább gátlólag, mint buzdítólag hatottak.

A buzdító hatást tulajdonképp, mint említettük, a postatakarékpénztárak intézményének behozatala gyakorolta és pedig oly mértékben, hogy most már Angliában a rendes takarékpénztárak ismét tulsúlyban vannak a postatakarékpénztárakkal szemben s azokkal a nép javára igen üdvösen versenyeznek. A posta Angliában kerekszámban 400 millió frtot kamatoztat, a „Trustee Savings Bank“-ok pedig mintegy 500 milliót. Skótországbán, hol a bankügy leginkább elhatolt a nép alsóbb rétegéig, 559 erre felhalmozott postánál 1861—1876 közt alig félmillió font sterling gyűlt be; az 52 régi takarékpénztárnál ellenben több mint 3 millió. E takarékpénztárak között legtekintélyesebb a glasgowi, mely a más hasonlítottal s 210 pennybankkal több mint százezer betétet mutat fel évenként; e pénztár naponként 10—3-ig s háromszor hetenként 5—8-ig is nyitva van. De más angol nagy városokban is találunk hasonló körülményeket. Manchesterben a takarékpénztárak 3, Liverpoolban s Edinburgban 2—2 fiók üzlete van; mindegyik nyitva van naponként 10—3-ig s Manchesterben ezenkívül hetenként egyszer s a másik két városban hetenként kétszer, este 6—8 óra közt. 1877-ben Liverpoolban 60,072 betevő 1.782,150 font sterlinget, Manchesterben 51,757 betevő 1.464,900 fontot, Edinburgban 52,755 betevő 1.134,128 font sterlinget tett be. A nagyobb városokban tehát a postatakarékpénztárak intézménye nem versenyezhetik kellőképp a rendes takarékpénztárakkal, mivel ezek szerkezete is javult s ezenkívül hirlapi cikkek, röpivek, falragaszok, előadások, vitatkozások stb. segítségével az intézetek népszerűkké lettek. A kisebb

városokban, falukon s tanyákon azonban, hol külön takarékpénztárakat felállítani nem lehet, ez új intézmény rendkívül hasznos.

A régi szabad takarékpénztárakra nézve mintaképpül szolgálhat jelenleg Glasgow, hol a lakosságból minden ötödik ember eljő betétet tenni, habár a posták e célra egész napon át nyitva állanak. Ez intézetnek nemcsak négy fiókintézete van, melyek hetenként háromszor este is nyitva vannak, de több mint 200 penny bankja, melyek a garasokat gyűjtik össze nagyobb összegekké. Nagy előnye ez intézetnek a postatakarékpénztárak mellett az a körülmény, hogy irodalmi agitatiokra is rendkívül nagy gondot fordít. Gyárakban, műhelyekben s minden más alkalmas helyen vannak falragaszai, melyekben röviden, de megkapó példákban utal a takarékoság s saját intézete előnyére; a helyi lapokban apróbb ezikkek folytonosan figyelmeztetik a közönséget reá s időről-időre röpvikeket osztanak szét, melyekben a takarékpénztár rendkívüli haladása s jótékonyosságai elősoroltatnak. Ehez járulnak még az alkalmi nyilvános előadások s hogy a hivatásszerű szónokok, papok s tanítók a pennybankok kezelése által önérdékből is szolgálatokba jutnak s így soha sem mulasztják el a kellő alkalmat, hogy közönségüknek a takarékoságot ajánlják. Megtörténik ugyan, hogy e figyelmeztetések hasznát részben a postatakarékpénztárak veszik, de maga a nagy takarékpénztár még sem huzza a rövidebbet. A nagy propaganda tehát mindig jövedelmez, bár nem csinál monopoliumot. Nem egyedül az üzleti cél, de egyuttal a humanismus is pártolja a propagandát. E különben egyáltalán nem magában álló intézményből s eljárásból láthatjuk, hogy a jótékonyosság még azt a versenyt is felülmulja, mely a magánérdekekből ered. Hogy a posta különböző irányu elágazásaival egyszerre a nép takarékosági hajlamának szolgálatába lépett, s ezen állítólag már előbb teljesen vagy legalább kellőképp kimerített talajból még óriási tőkét szerzett s egyuttal több százezer ember gazdálkodási s mértékletességi hajlamának a legáldásosabb ösztönt nyújtotta: e tény az angol nagy városok értelmes polgárságában a lefolyt két évtized alatt hasonnemű mozgalmat keltett fel, melynek áldásos hatása még nagyobb szerű. Vajha a szép példából mi is tanulnánk s különösen a kezdeményezésre első sorban hivatott első pesti hazai takarékpénztár már most a postatakarékpénztárak életbeléptetése előtt megkezdéné agitatioját.

Franciaország némely vidékein a népesség többé-kevésbé gyorsan apad, a mint azt az egyes departementok népszámlási adatai tanúsítják. 1841-ben 13, 1846-ban 5, 1856-ban 54, 1872-ben 72, 1876-ban 20, s 1881-ben 34 departementben mutatkozott hanyatlás e tekintetben. Huszonhatnál csaknem folytonos e hanyatlás. E huszonhatnak összes lakossága 1836-ban 9.187,636 lélek volt s 1881-ben már csak 8.539,384, tehát az apadás jóval több, mint félmillió. A huszonhat közül hétben (Eure, Lot et Garonne, Calvados, Gers, Orne, Tarn et Garonne, Basses Alpes) a halottak száma állandóan felülmulja a születtekét, és pedig sorrendben Eure-ban százezernél 313, Basses Alpes-ben 18 halott van több, mint a születtek. A többi departementokban a népesedés apadásának okát a kivándorlás okozza. Így Haute-Saône, l'Ariège s Cantal departementokban az utóbbi 43 év alatt a lakosság egy negyedrésze vándorolt ki, azaz évenként százezer lakos közül 545—599, s csak a jelentékeny születési aránynak tulajdonítható, hogy a népesség tényleges apadása százezer főnél évenként 170—306 lélekre esik. Eure s Calvados dep.-ban szintén van kivándorlás, de csekélyebb mértékben. A kivándorlások a nagyobb városokba történtek s így Franciaország népességét kevésbé apasztják, mint a nagy halálozási arányok. Normandiában s a Garonne völgyén szintén nagyobb a halálozási, mint a születési arány, bár nem feltűnően. E kedvezőtlen viszonyoknak lehet tulajdonítani, a mult évtizedekben dúlt nagy háborúkon kívül, hogy Franciaország népessége oly lassan gyarapodik.

A papírpénz Oroszországban legelőször 1759-ben adatott ki s már ekkor csekélyebb becsű volt névleges értékénél. 1786-ban újabban 46 millió rubel értékűt adtak ki, mely csakhamar száz millióra emelkedett s az értéket 3%-al súlyosztette II. Katalin császnő halálakor 157 millió papírpénz volt forgalomban, később egész 579-ig emelkedett, úgy hogy a forgalomban már 75 százalék veszteség volt vele, s az államnak csak némely jelentékeny jószágok eladása által lehetett a bajon segíteni. 1810-ben egy czári ukáz az ezüst rubelt állította fel pénzegységnek s két évvel később a papír rubelt rendeleti uton egyenlővé akarták vele tenni. 1818-ban a béke helyreállása után a kormány a papírpénz egy részét bevonta forgalomból, de még hét év mulva is 596 millió maradt meg, s a

papirpénz árkelete $23\frac{3}{7}$ kopek lett az előbbi 26·8 helyett. 1827-ben az ezüst rubel értékét az államnak teljesítendő fizetéseknél 3·70-ben s 1881-ben 3·60-ban állapították meg. Az arany- s ezüstrubel az adófizetésnél 1836-tól fogva kötelezőnek mondatván, az ércpénzalap a bankokban lassanként meggyült. 1840-ben 24 millió, s 1842-ben 43 millió volt. Az 1843-ki czári ukáz a bank régi jegyeit a ma is használatban levő újakkal helyettesítette.

A személyforgalom Szerbiában. A személyforgalomról egyes országok határain jelenleg igen nehéz helyes fogalmat szereznünk a kellő adatok hiányában, bár e forgalom ismerete nemcsak népese-
dési, de kulturalis szempontból is igen érdekes volna. Európában az oroszok s egyes kis államok vezetnek ilyenemű statisztikát. Szerbiában, hol a lakosság csak 1·7 millió, az erre vonatkozó adatok különösen érdekesek a népesség gyarapodására nézve. Sajnos, hogy a török háboru ez adatok összegyűjtését meggátolta, addig azonban 1863-tól fogva a következő megbízható számok állanak rendelkezésünkre :

Évben	Utaztak		Maradt
	Szerbiába	Szerbiából	több (+) v. kevesebb (—)
1863	80,109	73,031	+ 7,098
1864	79,687	68,103	+11,584
1865	84,385	80,281	+ 4,104
1866	99,816	100,483	— 667
1867	95,035	99,264	— 4,229
1868	104,922	95,362	+ 9,560
1869	97,638	89,114	+ 8,524
1870	98,121	95,369	+ 2,752
1871	100,521	101,805	— 1,284
1872	104,594	107,369	— 2,775
1873	120,362	120,000	+ 362
1874	111,847	106,087	— 5,760
1875	83,255	78,672	+ 4,583
1863-tól 1876-ig	1.260,292	1.215,020	+45,272

A határországok szerint elkülönítve az egyes országokba a fentebbi korszakban átlag évenként a forgalom következő volt :

	Szerbiába	Szerbiából	Szerbia népessége
A magyar határon át	51,265	50,132	+1,133
A török határon át	38,476	33,123	+2,353
A román határon át	7,205	7,208	— 3

Ez adatok szerint Szerbiának meglehetősen vonzó ereje van, mivel évenként több mint 3000 idegent képes arra bírni, hogy határain belül letelepedjék. Törökországból sokan jöttek, de hazánkból is feltűnően nagy e szám. Régebben a betelepedők még nagyobb számmal voltak, mert 1834-től 1859-ig a szomszéd államokból több mint 150,000 ember (évenként 6000) telepedett le. Az újonnan szerzett országrészekben a legutóbbi 4 év alatt mintegy 20,000-en (évenként 5000) vándoroltak be, nagyrészt természetesen Törökországból, de Montenegróból s hazánkból is. Ugy látszik, hogy a fiatal országban a megélhetés eszközei még aránylag könnyen szerezhetők meg s ez a körülmény hazánk lakóira is nagy vonzó erőt gyakorolt. Oly kis országban a bevándorlók száma mindenesetre rendkívül nagy.

A földbirtokok árveréséről a bajor statisztikai hivatal pár év óta rendszeres kimutatásokat közöl. 1880-ban ez adatok szerint a királyságban 3739 birtok árvereztetett el összesen 30,059 becsár nagyságban s ez alkalommal kitűnt, hogy e birtokok közül 953 összesen 5,394·5 becsár nagyságban a kényszerárverés folytán rövidebb vagy hosszabb ideig munkálatlanul hevert; 1881-ben a viszonyok már kedvezőbbek voltak. Az elárverezett birtokok száma 2739 volt 21,252 hektár nagyságban s e birtokok közül 399 összesen 2260·9 hektár nagyságban volt mivelés nélkül, melyből 88 birtok 945·7 hektár nagyságban a múlt évről jött át. Az árverés okaira nézve e statisztikai adatok alig nyújtanak némileg megbízható támpontot is. Érdekes azonban, hogy 1301 birtok körül, melynek tulajdonosai egyuttal iparüzéssel s kereskedelemmel is foglalkoztak, 277, tehát aránylag legnagyobb rész volt a korcsmárosoké.

UJ KÖNYVEK.

Brüll M. A munkás osztály sorsának javítása	60 kr.
Fogovitz J. Moderne Eisenbahn-politik	1 frt.
György E. A dunagőzhajózási társaság és a magyar érdekek	30 kr.
Bäuerliche Zustände in Deutschland II.	4 frt 20 kr.
Clement F. Zur Reform des landwirtschaftlichen Credits und seiner Institute	45 kr.
Laveleye E. Das Wesen des Geldes	60 kr.
Wirth M. Bismarck, Wagner, Rodbertus. Drei deutsche Meister	4 frt 80 kr.
Sidgwick H. The principles of political economy	11 frt 50 kr.
Brüggen E. Die agraren Verhältnisse in den russischen Ostseeprovinzen	60 kr.
Siemens G. Die Lage des Chequewesens in Deutschland	36 kr.
Ratzinger G. Die Erhaltung des Bauernstandes. Ein Reformprogramm	90 kr.
Jarjavay E. Des droits et des obligations des actionnaires	2 frt 40 kr.
Menger C. Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der politischen Oekonomie	4 frt 20 kr.
Martello T. La moneta e gli errori che corrono intorno ad essa	2 frt 80 kr.
Marque A. Études économiques et financières sur la rente française hypothécaire et son rôle dans la question agricole 2 ^e edit	2 frt 10 kr.
Jónás J. Tanulmányok és javaslatok az életbiztosítási üzlet köréből	80 kr.
Maze H. La lutte contre la misère	1 frt 20 kr.
Le Suffrage universel. — Études comparées des diverses législations électorales	2 frt 40 kr.
Pütsch A. Die Sicherung der Arbeiter gegen die Gefahren für Leben und Gesundheit im Fabrik Betriebe I.	3 frt.
Heltai F. Az ipartörvény reviziója. Közgazd. tanulmány	1 frt 50 kr.

(Közli Kilián Frigyes, magy. kir. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

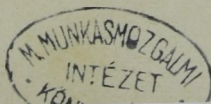
JUNIUS.

VI. FÜZET.

A BÉLLYEI URADALOM.

(Első közlemény).

Az országos gazdasági egyesület „Jószágismertetésének“ legutóbbi, immár ötödik kötete Albrecht főheczeg béllyei uradalmának leírását tartalmazza. E mű keletkezésének története ugyanaz, mint ama jószágismertetéseké, melyeket országos egyesületünk évek során át nyújtott a gazdaközönségnek, t. i. az egyesület jószágrendezési szakosztályának egy küldöttsége a birtokot megszemlélte, a küldöttség tagjai a bemutatott anyagot — annyira, a mennyire ezt rövidebb tartamú kirándulásuk engedé — tanulmányozták és a szerzett tapasztalásokat, valamint a gyűjtött adatokat bizonyos, eleve megállapított sablon keretében az érdeklődők számára alkalmas alakban közölték. A különbség az eddig közzétett jószágismertetések és a szóban forgó között azonban igen nagy — az utóbbinak előnyére, már maga a leírás tárgyát képező uradalom, sajátos viszonyainál s az ott meghonosodott gazdálkodási iránynál fogva új és szokatlan, főleg méreteiben ismeretlen dolgokat tárt a közönség elébe, de másrészt a leírás irodalmi tekintetben is új és szokatlan mű, descriptiv része az instructiv iránynyal oly ritka összhangban áll, tartalma oly gazdag, beosztása, szerkesztése oly rendkívüli gondra vallanak, hogy minden tekintetben megérdemli a gazdaközönség osztatlan figyelmét s a benne felhalmozott gyakorlatilag tanulmányos adatok minél szélesebb mérvben való megismertetését. Ha az így röviden jellemzett mű minden egyéb kiváló tulajdonságait nem is vennők figyelembe, tartalmának utóbb említett része : *a modern mezőgazdasági iránynak hazai viszonyaink közt elért eredményei* bőven igazolják, hogy e „Szemle“ is, mely közigazdaságunk minden jelenségével oly alaposan foglalkozik, rövid tanulmányban

összefoglalva méltányolja ama törekvéseket, melyek a béllyei uradalomban s annak gazdasági üzemében mutatkoznak.

Nem követve a munkának igen alaposan átgondolt beosztását, részünkről a gyakorlati szempontból legérdekesebb kérdést helyezük előtérbe, keresve a mezőgazdasági munka főeredményét, t. i. az uradalomban elért *tiszta hasznot*. Az uradalom, mely alig számbavehető csekély területen kívül, házi kezelés alatt áll, oly rendkívül eltérő gazdasági viszonyokat tüntet fel, hogy már ezért sem lehetne a tiszta hasznot az egész uradalom területére számított átlagban kifejezni s ez az oka valószínűleg, hogy ezt az érdekes adatot *ily alakjában* nem találjuk meg a munkában s így kombinálnunk kell azt ama számokból, melyek a tiszta hasznot illetőleg elszórtan közölvék. — Az uradalom területének majdnem fele ugyanis árterület s a terület másik felének is csak egy része bir magasabb, ármentes területtel, a mélyebb fekvésű rész — bár a közvetlen elárasztás veszélyétől védgátak ótalmazzák — többé-kevésbé talaj-és belvizektől szenved. A gazdasági üzemterv rendszerének megállapításánál tehát első sorban ezen viszonyokra voltak tekintettel s jelesül tekintve a kihasználásnak a föntebb vázolt fekvés által előidézett bizonytalanságát, az uradalomnak védgátakkal körülvett nedves fekvésű kerületeiben (jelentékeny területeket tartva fönn természetes rétnek és legelőnek) a kiadások lehető korlátozása mellett, *külterjes* (extensiv) gazdálkodási rendszer állapított meg, míg ellenben a magasabb, ármentes fekvésű birtokrészeken — tekintve a gazdasági kihasználásnak ezen területek állandó biztonságát, valamint az általában kedvező gazdasági helyi viszonyokat — a lehető nagy és állandó termések elérése czéljából, megfelelő mérvben költsékezve tőke, munka, felszerelés (fundus instructus), trágya stb. tekintetében a *belterjes* gazdálkodási rendszer fogadtatott el. Mielőtt bebizonyítanánk, hogy az uradalomnak ilyenén különböző gazdálkodási rendszereihez képest a *jövedelem* is mennyire különböző, ki kell emelnünk, hogy az uradalom, mely a belterjesség okszerű határait ily öntudatosan állapítja meg, épen ezáltal czáfolja legsikeresebben azokat, kik csupa modernizmusból Magyarország földmívelésének egyedüli mentőeszközéül az intenziv gazdálkodást állítják oda. Az uradalom gazdálkodási rendszereinek különböző megállapítása által a helyes középutra tért, mert ép ugy a mint az egyik szélsőség — az extensiv gazdálkodás — hiveinek nincs iga-

zuk, ha a belterjesség meghonosításáról hallani nem akarnak, ép úgy hiba volna mindenütt intensive gazdálkodni, a béklyei uradalom példája mutatja, hogy a gazdálkodás irányát mindenkor az illető birtok viszonyai adják meg, jelesen : a fekvés, éghajlat, gazdasági és közlekedési viszonyok stb.

Ezen kitérés után lássuk érdeklődésünk legfőbb tárgyát, a tiszta hasznót. Ez a két szélsőségre nézve van kimutatva, a mennyiben a *laki* gazdasági kerület (mellesleg mondva, az intensiv gazdálkodási mód igazi otthona) tiszta jövedelmi számadataiban a miveltetés alatt álló terület katasztrális holdjára átlag haszonul 21 frt 95 kr van föltüntetve, viszont a gátakkal körülvett, az árvizeknek kitett birtokterületek egyikén — hol mint említők, külterjes gazdálkodás folyik — átlagjövedelemül 3 frt 85 kr szerepel. Ez a két tétel tehát a jövedelem maximumát és minimumát teszi a különböző gazdálkodás eredményeképpen, s ha ez alapon az egész uradalom tiszta hasznáról megközelítőleg fogalmat szerezni kívánunk, kombinálnunk kell e két számot a különböző gazdálkodási rendszer szerint mivelt területek kiterjedésével. Az uradalom 109,062 katasztrális holdnyi területének fele, tehát 54,531 hold a leírásban árterületnek mondatik, tehát ha egészen jövedelmezőtlen nem is, de rendszeres gazdasági kihasználásra nem alkalmas; a terület másik felének egy része — 28% — azaz 30,537 hold gátakkal körülvéve, extensiv gazdálkodás alatt van, erre nézve tehát a holdankénti 3·85 frt átlag vehető irányadóul, míg a belterjesen mivelt magasabb fekvésű terület (22%) azaz 23,993 hold ármentes birtokra a belterjes gazdálkodás eredményeképp kitüntetett 21·95 frt átlag hasznót tekinthetjük mérvadónak, a mely alapon *hosszvetőleg* az egész uradalom — minden mellékhaszonvételektől eltekintve — *mintegy 650,000 frt tiszta hasznót hajt**). Ha ezt az összeget kerek számnak véve, viszo-

*) Az uradalom területi viszonyainak jobb megértése céljából közöljük itt a miveltési ágak szerinti beosztást is. Van az uradalomban :

szántóföld	21463 hold
rét	8824 „
legelő	13272 „
kertek	75 „
komlóültetvény	79 „
szőlő	63 „
erdő	33204 „

nyitjuk az uradalom területének mivelhető részével, azaz az összte-
 rület felével, akkor — nem tekintve a belterjes és külterjes gazdál-
 kodás különböző eredményeit — az átlagjövedelem egy katasztrá-
 lis holdra 11 frt 81 krban szerepel előttünk. Ez pedig — ha első
 látszatra nem is óriási eredmény, de azokra nézve, kik hazánk me-
 zőgazdasági és birtokrendezési viszonyaival ismerősök, s tudják,
 hogy micsoda tiszta haszonnal dolgoznak a nagyobb uradalmak,
 igen szép és kielégítő eredmény lesz. De sőt bátran állithatjuk,
 hogy nemcsak a nagy uradalmak birtokosai, de középbirtokosaink
 túlnyomó része is nagyon meg volna elégedve, ha gazdasági mun-
 káját hasonló átlaghaszon jutalmazná, daczára annak, hogy sokkal
 inkább igazolt s természetszerűbb lenne, ha középbirtokosaink üz-
 leti eredménye volna nagyobb, mint a több ezer holdakra kiterjedő
 nagy uradalmaké. De más szempontból is figyelmet érdemel a
 béllyei uradalom gazdálkodásának s a birtokok túlnyomó részében
 életbeléptetett nagyszerű reformoknak eredménye, mely azt mu-
 tatja, hogy házi, illetőleg gazdatiszti kezeléssel is lehet nagyszerű
 sikert elérni. Az uradalom egész területének egy igen csekély töre-
 déke van csak bérbeadva, a házi kezelés alatt álló gazdaságok pedig
 virulók és mindig emelkednek, ellentétben, fényes ellentétben állva
 ama szomorú példákkal, melyeket a rablógazdálkodás következté-
 ben tönkrejuttatott bérletek az országban szerte nyujtottak s nyuj-
 tanak helyenként még ma is.

A fent kimutatott tiszta haszonnal szemben — okozati sor-
 rendet követve — azt kérjük legelőbb, melyek azon módok és esz-
 közök, melyek azon eljárások, a melyek segítségével az említett
 tiszta haszon elérhető volt? E kérdésre a válasz a dolog természete
 szerint ismét kétfelé oszlik, mert maga a tiszta haszon is az urada-
 lom fekvési és gazdasági viszonyainak különbözősége szerint s

nádas	10381 hold
tavak és folyók	9500 „
terméketlen terület	12201 „
	<hr/>
Összesen	109062 hold

A mivélesi ágak szerinti beosztás is körülbelől megfelel tehát an-
 nak, a mi a jövedelem kiszámításánál szem előtt tartatott, hogy t. i. az
 uradalom területének mintegy fele gazdasági kihasználásra nem al-
 kalmas.

annak megfelelőleg különböző volt, tehát mondhatjuk, hogy az illető birtokrészek viszonyai által indokolt gazdálkodási rendszer ebből folyólag a megfelelő felszerelés és az üzentervek észszerű megállapítása, ép úgy a talaj tökéletes megmivelése, a gazdasági ipar, az állattartás stb. — melyekről részletesen alább fogunk, megemlékezni — azok a tényezők, melyek összhatása a fentemlitett eredményt szülte.

Tájékozottassuk magunkat tehát a kérdésre adott válasz legérdekesebb része tekintetében, hogy t. i. az egyes birtoktestek felszerelése, a beljük fektetett tőke stb. mily összegekre rúg, s számítsuk ki ismét az előbbi adatok alapján, hogy a belterjes és külterjes gazdálkodás alatt álló területek holdjára *mily felszerelési érték* esik? Az ármentes gazdaságok felszerelési értéke a leírás szerint illetőleg az abban lelhető adatok alapján átlag kat. holdankint 84 frttól 227 frtig terjed, (beleértve a felszerelési értékbe az épületek, üzleti segédberendezések, továbbá az ingatlan, ingó (holt) és élő leltár czimén kimutatott összegeket); míg ezzel szemben a berki területen levő gazdaságok felszerelése átlag kat. holdankint — szintén az előbbi tételek összegeiből folyólag — 13 frttól 83 frtig (maximum) terjedő értéket tesz. Még részletesebb felvilágosításul kiszámítottuk azt is, hogy az élő leltár (haszon- és igásmunka) és az *ingó vagy holt* leltár (gépek és eszközök) az intensív gazdálkodás alatt álló birtokokon átlag holdankint 26 frttól 35 frtig terjedő értéknek felel meg, míg a külterjes rendszer szerint kezelt birtokokon a gazdasági felszerelés ezen két leglényegesebb tényezője 18 frttól maximumként 21 frtig terjedő értéket tesz, mi mellett figyelembe veendő, hogy az extensív kezelés alatt álló terület jó részén se állatok, se gépek mint felszerelési értékek nincsenek.

A válasz az előbb tett kérdésre tehát félre nem érthető s tökéletesen igazolja a különböző gazdálkodási rendszer eredményeitül kimutatott tiszta hasznot. Kiszámíthatjuk azt is, hogy a gazdaságok felszerelésében fekvő tőkéből mennyi esik az uradalom területének átlagban 1 kat. holdjára. Az erdőket és hasznavehetetlen területeket ép úgy, mint a tiszta haszon kiszámításánál tettük, kihagyva, tehát csak 54351 holdat véve fel mivelhető területnek, az egész uradalomra nézve kitüntetett 2.687,841 frt felszerelési értékből esik átlag egy holdra 49.4 frt. Az álló tőke, azaz a fölszerelés értéke a jól rendezett gazdaságban a leglényegesebb tényező, s minél helyesh

arányban áll a birtok kiterjedésével és a forgó tőkével, annál jobb eredményt fog feltüntetni. Messzire vezetne s ezen ismertetés keretében keresztül sem vihetnők annak bebizonyítását, hogy a béllyei uradalom kellően felszerelt gazdaságaiban mily arányban állnak az említett értékek vagy tőkék egymáshoz, de célunk sem az, hogy a jószágrendezés ezen részleteibe mélyedjünk, azt akartuk csak bebizonyítani, hogy a kellő felszerelés a lehető legnagyobb jövedelmeléssel együtt jár, s ott, hol a felszerelés értéke a legnagyobb (természetesen az engedhető korlátok közt), a jövedelem maximuma is bizvást bekövetkezik.

Kár, hogy forgó tőkét mint ilyent, az uradalom gazdaságainak egyike sem mutat ki. Az uradalom tőkeértéke összesen 8.353,785 frttal szerepel, és érdekes itt is, hogy az álló tőke, azaz a felszerelés (üzem-segédberendezések — melyek alatt a gazdálkodás biztosítására szolgáló nagyobb szabású eszközlések értetnek — továbbá az ingatlan és ingó leltár, valamint az élő leltár értéke) összesen 1.137,194 frtot tesz ki, míg ezzel szemben az épületek értéke 1.550,647 frttal, a föld értéke pedig 4.451,731 frttal szerepel, a tőkeértéknek ezen összegeken kívül fennmaradó része terménykészletek, pénztári készlet s kintlevő tartozásokban (összesen 1.214,160 frt) lévén kimutatva. Tehát százalékarányban kifejezve, a felszerelési érték az uradalom tőkeértékének 13·6%-át, az épületek és a földérték 71·8%-át, végül az uradalomban szereplő készletek értéke a tőkeérték 14·5%-át teszik. — Ha már most az épületek értékét is a felszerelésbe számítjuk, s ezt helyes jószágrendezési szabályok szerint tehetjük is, a felszerelés, azaz az álló tőkében fekvő érték tulajdonkép a tőkeérték 32·1%-át teszi, a föld értéke 53·3%-it, a forgó tőke — ha ugyan a készletek (termény- és anyagkészletek, pénztári készlet) ennek megfelelnek, 14·5%-it tenne, a mi a legszigorúbb feltételeknek, melyek a kellő felszerelés dolgában egyáltalán felállithatók, mértéken túl is tőkéletesen megfelel.

Forduljunk már most az uradalom gazdasági üzemtervének rendszeréhez, kipuhatólandó azokat a helyes gazdálkodási arányokat itt is, melyeket eddig oly szerencsés kifejezésben találtunk fel. Jelesül keressük azt, mily arány létezik a piaczi vetemények és a takarmánytermelés és ennek kapcsán a növénytermelés és állattenyésztés közt. Az uradalom a piaczi vetemények és takarmánynövények termelésére szánt területek egymásközti arányának meghatá-

rozásánál, arra is figyelmet fordítva, hogy a talaj ereje ne csak fön-tartassék, de lassankint és fokozatosan gazdagittassék is, elvül tüzte ki az állattenyésztés és növénytermelés közötti teljes és tökéletes egyensulyt és ezt következetesen keresztül is vitte, a mennyiben a mivelhető terület 47%-át takarmánytermelésre, 53%-át pedig piaczi termények (tengeri, buza, zab, rozs, árpa, kender és komló) mivelésére fordítja. Az állattenyésztés és növénytermelés közötti egyensuly még az által is előmozdittatik, hogy mintegy 1300 kat. hold szántóföld termésének megfelelő takarmánykészletek vétel útján szereztetnek be, úgy hogy tehát ezen takarmányvásárlással a piaczi termények és takarmány mivelésére fordított területek teljesen egyenlők s pontosan 50—50%-át teszik a házilag kezelt birtoktesteknek. Ezen kedvező arány hazánk vajmi kevés gazdaságában létezik, mi kétségkívül a legtöbb esetben oka a talaj kimerülésének, a legbecsesebb birtok feltünő értékcsökkenésének. Az angol gazda még ezen arányon is tetemesen túltesz, a mennyiben összes mezőgazdaságilag használt területének 60%-át fordítja takarmánytermelési célokra, ily módon talaját tökéletesen konserválván, sőt többnyire tetemesen gazdagítván is.

A takarmánytermeléssel összeköttetésben áll természetesen az állatlétszám és a trágyatermelés. Az állatlétszámában szerepelnek igás állatok és haszonmarha. Az igás állatok számáról elég annyit tudnunk, hogy a külterjes gazd. rendszer szerint kezelt birtoktestben 35 holdra egy kettős fogat, az ármentes területeken pedig, hol belterjes gazdálkodással kiterjedt kapásnövénytermelés foly, minden 30 holdra egy kettős fogat állittatott be. Ez alapon van az uradalomban 359 db igás ló és 682 db igás ökör, azaz körülbelöl $\frac{2}{5}$ részben lófogatok, $\frac{3}{5}$ részben pedig ökörfogatok szerepelnek. Ráfogunk térni természetesen arra is, hogy az uradalom nagyszabásu gözekemivelése tette lehetővé az igásérő rendes létszámának a területhez mérten ily tetemes leszállítását.

Fontosabb érdekü az uradalom haszonmarhatartása, mely — a mint mi említettük — az állattenyésztés és növénytermelés közötti egyensulyra van alapitva, célja lévén átalában, hogy a gazdaságban termelt takarmány lehetőleg jól értékesittessék és a mellett a szükséges trágyaanyag olcsón nyerettessék. Az uradalom természetes helyrajzi fekvése, mély és televénydús talajával, gazdag füvelőivel és nagy takarmánytermő képességével egyenesen utalt

a szarvasmarhatartásra s így az árterületben fekvő birtokokon magyar fajta szarvasmarhát állítottak be tenyésztésre, saját használatra való tinóneveléssel, tehenészet nélkül; az ármentes fekvésű gazdaságokban pedig angol-hollandi szarvasmarha tenyésztetik, egybekapcsolva növendékmarhaneveléssel és tehenészettel. A tenyészirány tej- és hustermelés, minek megfelelőleg a gazdagon tejelő hollandi fajtának a legnagyobb hizóképességű shorthorn fajtával való keresztezése határozottatott el.

A szarvasmarha létszáma igen érdekes következtetésekre nyújt alkalmat. Az uradalom haszonmarha állományában van ugyanis (mindig a küldöttségi szemle idejét, az 1881. évet értve) 2676 db szarvasmarha, jelesül 904 db fejőstehén, 24 db bika, 1482 db növendékmarha és 266 db hizó ökör és tehén. A helyes gazdálkodási arányok értelmében a talaj javítása, tehát trágyázása megfelelő arányban kell hogy álljon a földeknek piaczi termények által való kihasználásával, oly arányban, hogy az eke alatt tartott területek nagy termésekkel jutalmazhassák a szorgalmas és czélszerű művelést. E végből szerepel tehát az igás állatokon kívül a haszonmarha, s ha az uradalom majorsági területét (szántóföld és rét) vesszük alapul, levonva a bérbeadott kirtoktesteket, úgy 23,744 hold szántóföld és rétterület alapul vételével esik $12\frac{1}{3}$ kat. holdra 1 db ugynevezett nagy-haszonmarha*). Nem lehet azonban e helyen felednünk, hogy a trágyatermelésben szerepe van az igás állat létszámának is, van pedig 1041 db igásállat, azonkívül figyelembe kell venni az uradalom sertésenyésztését is, mely igen jelentékeny, a mennyiben a tenyészállatok száma 547-re megy, ha tehát ezen állatokat is hozzávesszük a számítás alapjául, úgy már 7·8 holdra esik egy darab nagy állat**), a minek megfelelő trágyatermelésről alább leszen szó.

Az uradalom sertésenyésztéséről e helyen csak annyit jegyünk meg, hogy a tenyésztés eladási czéllal történik, és pedig telivér *yorhshirei* és részben *berkshirei* kanokkal, tisztavérű magyar tenyészkozcákat kereszteznék, a malaczkok 1—8 hónapos korukban adatván el.

*) 2 db növendékmarha trágyatermelés tekintetében u. i. egyenértékű 1 db felnőtt szarvasmarhával.

**) 10 db sertés egyenértékű lévén trágyatermelés tekintetében 1 db felnőtt nagy állattal (szarvasmarhával avagy lóval).

Lótenyésztés az uradalomban csekély mérvben üzetik, s egy 42 dbból álló ménesből 20—24 db csikót nevelnek fel.

Azt, hogy az állattartásnak megfelelő takarmány termeltetik, már említettük — a takarmánytermelésre fordított terület (legelő, rét és szántó föld) összesen 11,128 hold — tudnunk kell tehát csak azt, hogy a haszonmarhatartás jövedelmezősége milyen. A haszonmarha takarmányszükségletének előállítására 7925 kat. hold szántó földterület fordítottatik, az ezen területről termelt takarmányanyagoknak a haszonmarha által való értékesítése pedig 234,217 frt készpénzjövedelmet adott (eladott haszonmarháért és állattermékekért), amiből egy kat. holdra jut 29 frt 55 kr, de ha hozzávételük az 1 hold szántó földön termelt takarmányból eredő trágyaérték is 9 frt 36 krral kimutatva, akkor a haszonmarhatartásból elért nyers bevétel holdankint összesen 38 frt 91 krt tesz ki. Ebből a *tiszta* jövedelem, az üzemköltségek és a marhatartás s kezelés költségeinek levonása után 18 frt 09 krt tesz egy kat. hold szántó földre, mely eredmény, ha nem tekinthető is a haszonmarhatartás különösen fényes sikerének, mindazáltal bizonyítékául szolgálhat annak, hogy a haszonmarhatartás a gazdasági üzemben a tartós és egyenletes tiszta jövedelem elérésére lényeges befolyással van és minden gazdasági üzemtervben nagyfontosságú hely elfoglalására és kitöltésére van hivatva.

A haszonmarhatartásnak, jobban mondva a kiterjedt takarmány- és a vele együttjáró trágya-termelésnek más irányban is figyelemreméltó eredményei vannak, értve ezalatt a gabonatermésnél, illetőleg a piaci növények termelésénél elért és p. a *laki* (legbelterjesebben kezelt) gazdaságra vonatkozólag részletesen kimutatott eredményeket. A leírásban ugyanis ki vannak tüntetve az 1878., 1879. és 1880-ik években elért *terméseredmények*, melyek közül kiemeljük a következőket. Termelt az említett 3 évben *átlag* egy kat. holdon: csöves tengeriből 46 hectoliter, az őszi búzával bevetett terület holdján átlag (szemtermés) 14 hl. *). rozs 14 hl., árpa 18 hl., zab 19 hl., lóbabóból 13 hl., kölesből 11 hl., moharból 8 hl., baltaczimból 9 hl., a burgonyával bevetett területen szintén 3 évi átlagot véve, termelt 59 hl., komlóból 2·98 métermázsa, takar-

*) Franciaország átlag búzatermése hektáronként 12 hl., Angliáé pedig 26 hectoliter.

mányrépából 2'60 mm., mesterséges széna és zöldtakarmányból (légszárazon) 20^{1/2} mm., természetes széna és fű (szárazon) 19 mm., szalma és polyva 20 mm., tavaszi búzából 4 hl., sójababból 4 hl. Valamennyi termény tehát több mint kielégítő termést adott, mert őszi búzából 3 év alatt *átlag* 24 mérő (14 hl.), rozsból 22 mérő (14 hl.), árpából 29 mérő (18 hl.) és zabból 32 mérő (19 hl.) mindenkint kielégitene s nem nagyon hiszszük, hogy az országban sok gazdaság volna, mely hasonló átlagtermésekkel dicsekedhetne. Igaz, hogy ezek a termések a *laki* gazdaságra, hol az intensív irány egészen otthonos, vonatkoznak, de bár a többi gazdaságra nézve hasonló adatok a leírásban nincsenek is, mégis következtetve a felszerelés értékében mutatkozó nem nagy különbségből (t. i. az intensív kezelés alatt álló gazdaságokban) az említett átlagtermések megközelítőleg az illető vidékre nézve átalánosoknak lesznek mondhatók.

Főbb vonásokban láttuk ezekből a *béllyei* uradalom gazdálkodásának *eredményeit*, lássuk most a gazdálkodás *módjait* is. Ezeket vizsgálva, legelőbb a *földművelésről* szóló fejezettel foglalkozunk s itt találkozunk a modern gazdálkodás legérdekesebb eszközeivel: a *gőzekékkel* s rendszeres *gőzekemiveléssel*. Az uradalom leírásában a gőzekemivelés kiváló gonddal s alaposan van tárgyalva, de részünkről a terjedelmes fejezetből egy dolgot tartunk szükségesnek legjobban kifejtendőnek, t. i. a *költség* kérdését, mellőzve azokat a különben igen érdekes részleteket, melyek a gőzszántás műveleteit, eredményeit stb. világítják meg.

Igen természetes, hogy mint minden nagyobb szerű befektetésnél, itt is első sorban az a kérdés áll előttünk, ha *vajjon kifizeti-e magát a gőzekemivelés?* A gőzekék, jobban mondva a gőzekemivelés nagyszerű előnyeiről utóbbi időben igen sokat lehet olvasni, de a sokszor nem egészen megbízható forrásból eredő „tájékoztató-sok“-nál többre kell hogy becsüljük a tapasztalásszerű eredményeket, főleg azokat a józan számokat, melyekkel a *béllyei* uradalom — egyszerűen a mezőgazdaságban legjobban indokolt üzletiszempontból — bizonyítja a gőzekemivelés előnyeit.

A béllyei uradalomban az első, 2 mozdonyu gőzekekészlet 1870-ben szereztetett be a *leedsi* John Fowler ezégtől mintegy 40,000 frtéért. Az uradalom égalji és talajviszonyai nem a legkedvezőbbek s a mély műveléstől ott meglehetősen nagy eredményeket vártak, s így annál figyelemreméltóbb, hogy már 1872-ben a

második nagy gőzekekészletet szerezték be ugyanazon gyárostól, amire természetesen csakis az első gőzekével szerzett s szigoruan megfigyelt tapasztalások ösztönözhatték az uradalom igazgatóságát.

A tett tapasztalások ez időből azt mutatták, hogy az 1870. évben az első gőzekével mélyen felszántott s 1871-ben kapásnövényekkel (tengeri és répa) bevetett földeken a növények fejlődése az egész tenyészeti idő alatt folyvást szembeszökőleg bujább és egyenletesebb volt, mint ama földeken, melyek ugyanazon 1870. őszén, bár szintén mélyen, de csak ígás erővel szántattak fel. Az uradalom azonban tovább ment és az 1872., 1873. és 1874. években egyenlő alkotásu és egyenlően trágyázott földeken összehasonlító termelési kísérleteket eszközöltetett, s az így elért termés-eredményeket pontos összeállításba foglaltan be is mutatja, e számokkal legjobban igazolván a fogatos erő és a gőzerővel végzett munka eredménye közötti különbséget. Ez okból ezen összeállításból közöljük is a főbb érdekű számokat. A kísérletek 4 éven át tengerivel és 2 évig répával eszközöltettek, és pedig volt a teugeri-termés (csöves állapotban) mérőkben kifejezve :

Év	az ígáserővel a gőzekével		A gőzekemivelés előnyére eső átlagos nagyobb termés kat. holdankint
	mivelt földeken átlag kat. holdankint		
1872	65	81.1	16.1
1873	54	62.7	8.7
1874. ,	51.8	54.7	2.9
1875	57	67	13
Átlagos <i>terméstöbblet</i> kat. holdankint $\frac{40.7}{4} = 10.17$			

Még nagyobb a különbség a *répatermelésnél*, a hol termett (bécsi mázsákban kifejezve) :

1872-ben	520	610	90
1873-ban	270	355	85
Átlagos <i>terméstöbblet</i> kat. holdankint $\frac{175}{2} = 87$			
bécsi mázsa.			

Nem csoda, ha az ezen összehasonlító kísérletekből vont következtetés és a gőzekemiveléssel elért terméstartételek arra birták az uradalmat, hogy rövid egymásutánban még négy teljes gőzekészletet vásároljon, úgy hogy az uradalom az 1881. évig hat gőzekészlettel rendelkezett, mindannyi a kétmozdonyu rendszer szerint szerkesztett s közülök öt külön-külön 20—20 lóerejű, egy pedig kisebb és 14—14 lóerejű mozdonyokkal van ellátva.

Az uradalomban az 1872. évtől bezárólag 1880-ig terjedő idő alatt szerzett tapasztalások után már bizvást ítéletet formálhatunk magunknak a gőzekemivelés pénzügyi oldaláról, jelesen a *költségekről*.

Meg is kísértjük könnyebb tájékoztatás kedvéért az ez időről kimutatott s úgy a gőzekék munkaképességére, valamint az összes költségre vonatkozó adatokból az átlagos naponként végzett munkát, azaz a naponként felszántott holdak átlagszámát, továbbá a szántás átlagos holdankinti költségét kiszámítani, kiterjesztvén figyelmünket nemcsak a mély szántásra, hanem a sekély szántásra is, valamint a gőzekészletekkel kitünően teljesíthető túrásra (grubberezésre) és boronálásra is. Volt ugyanis

	a mély szántásnál	a sekély	a túrásnál	a boroná- lásnál
az átlagos napi munka . . .	9.95 hold	11.03 hold	19.75 hold	26 hold*)
az átlagos holdankinti költség	7.54 frt	6.34 frt	3.61 frt	2.38 frt

Az igazságot szem előtt tartva, meg kell mondanunk azt is, hogy ezek az átlageredmények az 1880-ik évre vonatkoznak, a mit azért kell hangsúlyoznunk, mivel a gőzekemivelés behozatalának első éveiben az uradalomnak is előre nem látott nehézségekkel és akadályokkal kellett küzdenie, s mindjárt az első években nem értek el oly kedvező eredmények, minőkről a fenti átlagszámok beszélnek. A kezdet nehézségei természetesen főleg a gépkezelő személyzet csekély gyakorlottságából eredtek s csak elvétve vezethetők vissza kedvezőtlen — mocsáros — talajviszonyokra. De úgy

*) Mindenütt katasztrális hold értendő.

a munkások hiányos gyakorlottságából mint egyéb okokból származó ezen nehézségek csakhamar elenyésznek, a mint ezt fényesen bizonyítja az alábbi példa, melynél a gőzekemivelésnek az uradalom egyik extensiv kezelésü gazdasági kerületében (Jesseföldön) tapasztalt első évi munkáját és költségeit összehasonlítjuk az ugyanott már a rákövetkező második évben elért eredményekkel, mely összehasonlítás a haladást tisztán és világosan tünteti fel.

A naponkinti munka ugyanis volt:

	mély szántásnál	sekély szántásnál	túrásnál
	kat. holdakban kifejezve		
az első évben (1877)	6·94	11·10	11·36
a második évben (1878) . .	7·07	11·98	22·15
<i>Munkatöbblet</i> 1878-ban . . .	0·13	0·88	10·79

Még észrevehetőbb a különbség a költségnél, ez ugyanis volt kat. holdankint átlag :

	a mély	a sekély	a túrásnál
	szántásnál		
az első évben (1877)	18·44 frt	11·52 frt	11·26 frt
a második évben (1878) . . .	14·01 frt	8·27 frt	4·47 frt
tehát <i>olesőbb</i> 1878-ban	4·43 frttal	3·25 frttal	6·79 frttal

A költségcsökkenés a naponkint felszántott terület után eső összes költségnél is kivihető, a mely volt

az első (1877.) évben 127^{·96} frt,

a második (1878.) évben . . . 99^{·02} frt,

a naponkinti *kevesebbet* tehát 28^{·94} frt volt.

Hogy a kezdet nehézségei — a melyek a felszántott kisebb területben és a nagyobb költségzsükségletben nyilvánultak — tény-

leg mindinkább elenyésznek, azt legjobban az említett gazd. kerületben az 1877. évtől, a gőzszántás behozatalának első évétől 1880-ig elért eredmények mutatják, tehát négy év tapasztalatai, melyek által a haladás a nagyobb munka és a költség tekintetében fokozatosan észleltetett. Egyszerűség kedvéért itt csak a mély szántás adatait vesszük ki; volt ezek szerint:

	a napi munkaképesség (felszántott terület)	Költségek átlag kat. holdankint
az 1877 évben	6·94 hold	18·44 frt
az 1878 évben	7·07 „	14·01 „
az 1879 évben	8·50 „	10·12 „
az 1880 évben	9·44 „	9·62 „

Ezen számok csak *például* szolgálnak, s csak egy az illető gazdasági kerületben elért eredményekre vonatkoznak. *Általában*, t. i. az összes gőzekkészletekkel tett tapasztalások szerint az *első években* az átlagos munkaképesség (a naponként felszántott terület) volt mély mivelésnél *nyolcz* hold, a mély szántás átlagos költsége holdankint *tizenkét* forint, ellenben ez utolsó évben, melyről a leírás adatokat tartalmaz, tehát 8 évi tapasztalás és gyakorlottság után a napi munka már majdnem *tíz* hold (9·95 hold) és a kat. holdankinti költség már csak 7½ forint. Elhamarkodott ítélet lett volna ezek szerint a gőzekemivelés költségeire már az első év eredménye után következtetni, mert mint az im felhozottak tanúsítják, a költségek rövid 8 év alatt átlag majdnem felényire csökkentek, tehát oly összegre, melyért a talajnak egyenletes, átlag 12 hüvelyk (31 centimeter) mély lazítása ígás állatok alkalmazásával nem volna eszközölhető.

A hol tehát az adott talajviszonyok és a pénzügyi helyzet megengedik, a gőzekemivelés határozott előtérbe lép, mert a termés-eredmény tartós fokozására és a tiszta jövedelem állandó emelésére feltétlenül nagy befolyást gyakorol és mert — a mint ezt a *béllyei* uradalom tapasztalása mutatja — a *mély szántás* után igen kielégítő és tartósan nagyobb terméseredmények értek el.

A bélyei uradalomban a szántóföldeket rendszeresen — négy évi huzamokban — trágyázzák. A gőzekével eszközölt mély szántás után következő második, sőt még a negyedik évben vetett szemtermények még mindig magasabb átlagterméseket adtak, mint a minők a gőzekemivelés behozatala előtt hasonló földeken átlag elértettek voltak.

Ennek igazolására közöljük itt a gőzekemivelés behozatala *előtt* és *után* elért kat. holdankinti átlagterméseket az uradalom kimutatásai alapján a *laki* gazdasági kerületből, mely összeállításokból kiderül, hogy ugyanaz a talaj, ugyanabban a vetésforgóban, a gőzekemivelés mellett — viszonyítva az igáserővel véghezvitt műveléshez — az egész területről, tekintélyes időn át állandóan nagyobb átlagterméseket adott.

I. A gőzekemivelés behozatala előtt 1862-től 1870-ig.

II. „ „ „ „ után 1872-től 1880-ig.

I.

É v	Buza	Árpa	Zab	Tengeri (csóves)	Répa	J e g y z e t
					bécsi mázsa	
m é r ő k b e n						
1862	.	23	30·1	70	324	közép termésű év
1863	.	9·1	25·9	52·3	76	árpa és répa szárazságtól szenvedett, különben közép termés
1864	20·2	24·1	50	74·8	378	jó termésű év
1865	.	16·4	29·8	46·4	305	közép „ „
1866	14·9	23·5	30·3	57·5	400	„ „ „
1867	18·6	23·2	39	56	260	„ „ „
1868	24·2	25·9	33·4	79·9	551·6	igen jó „ „
1869	14·3	23·3	25·6	60·4	353·3	közép „ „
1870	19	22·2	40	66	450	jó közép termésű év
Összesen .	111·2	190·7	304·1	563·3	3097·9	
6 évi átlag	18·5	
9 „ „	.	21·1	33·7	62·5	344·2	

II.

É v	Buza	Árpa	Zab	Tengeri (csöves)	Répa	Jegyzet
	m é r ő k b e n				bécsi mázsa	
1872	.	29·3	41·3	68	500	buza rozsdától erősen szenvedett, különben közép termés
1873	.	18·8	31·6	57·9	348·9	mint előző évben
1874	22·6	39·6	44	60·5	415	közép jó termés
1875	.	21·7	22·3	84·2	282	buza rozsdától erősen szenvedett, különben közép jó termés
1876	21·1	29·2	40·6	68·3	435	közép termés
1877	19·5	24·3	34·1	71·9	539	" "
1878	30·9	32·5	49	82	710	igen jó "
1879	16·5	29·0	23	66	373	közép "
1880	22·7	28·0	21·5	74·8	324	közép jó termés, kivéve a zab aratását
Összesen .	133·3	252·4	307·4	633·6	3926·9	
6 évi átlag	22·2	
9 " "	.	28	34·1	70·4	436·3	
<i>A gőzekemivelés előnyére marad tehát többlet</i>						
átlagban .	3·7	6·9	0·4	7·9	92·1	

Ezen élénken tanuskodó számokhoz kommentárt fűzni valóban felesleges. Azt kell még megemlíteni, hogy a *béllyei* uradalom ama gazdaságaiban, a hol gőzekéssel dolgoznak, az igásfogatok megfelelő csökkentése is keresztülvitetett és pedig a létszám 12—15 pár igás állattal szállított le. Érdekes e mellett, hogy — a mint ezt az uradalom eddigi tapasztalatai bizonyítják — a gőzekéssel felszerelt gazdaságok, daczára az igáslétszám ezen csökkentésének, sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, és hogy könnyen lehetne a többi gazdasági teendők hátráltatása nélkül még további 3 fogattal való redukeziót keresztülvinni.

Ezek előrebocsátása után a gőzekemivelés előnyeiről még a következőket foglalhatjuk össze :

1. Elemi károk, jégverés és fagy, rozstda, mezei egerek stb. ellen a gőzekemivelés ép oly kevésbé védheti meg a miveleti növényeket, mint az igás állatokkal való legjobb mivélés. Ellenben a mélyen fellazított termőhely s a kiválóan jól előkészített magágy által a gőzekemivelés rendkívüli előnyöket nyújt az uradalom éghajlati viszonyaiban rejllő, kiszámíthatatlan, gyakran hónapokig tartó szárazság és nedvesség káros befolyásai ellen.

Tartósan száraz időjárás mellett ugyanis a mélyen lazított talaj természetes nedvtartó közeget képez és a növények gyökereikkel mind mélyebben hatolhatván le, természetszerű egyenletes fejlődésnek indulhatnak, míg a kevésbé mélyen megmivelt talajon a tenyészlet csakhamar megakad s ennek folytán azután a termés rosszul üt ki. Nagyon nedves évjáratok alkalmával viszont az ellenkező tapasztalható. A tulságos és a miveleti növényekre nézve káros viz a mélyen lazított talajon át gyorsan az altalajba szivárog a nélkül, hogy a növények fejlődésére káros hatással volna, míg a kevésbé mélyen mivelt talajon a tulságos nedvesség a felszántott sekély rétegben lassan-lassan meggyülemlik s ezáltal a csak mérsékelt nedvességet elbiró növényeket ugyszólván megfulasztja, a minek következtése ismét csak a hiányos termés lesz.

A gőzeke által teljesített mély mivélésnek első és főelőnye tehát az, hogy növénytermelésünket az égalji viszonyok káros behatása ellen megvédhetjük s ezáltal az állandóan nagyobb termés-eredményeket biztosíthatjuk.

Egy másik lényeges előnye a gőzekemivelésnek :

2. a gyomok szembeszökő kiveszése. Ez az előny ugyan számokban és pénzértékben hold szerint ki sem fejezhető, de a gyakorlati gazda érti és felfogja, hogy a gyomok kipusztulása által a miveleti növények nemcsak a fejlődésükre szükséges tért, de még azon növényi tápanyagokat is megnyerik, melyeket különben a gyomnövények tőlük elvontak volna.

Nevezetes előnye a gőzekemivelésnek továbbá :

3. hogy a később véghezviendő földmivélési munkálatokat lényegesen megkönnyíti s így olcsóbban eszközölhetővé teszi. Így például a gőzerővel teljesített mély szántás után a tengeri feltöltése egyfogatú igászerővel is végezhető, a mihez máskülönbén rendszeren kettős fogatra volt szükség. Ép így a répáknak kézzel eszközözendő mély kapálása a gőzekével végzett mély szántás után sok-

kal könnyebben és jobban vihető véghez, mint az igáserővel eszközölt szántás után.

Ez a főbb vonásaiban tömörített tájékozás vonható le a gőzekemivelésről szóló terjedelmes fejezetből. Mint az országban legkevésbé ösmert s legkevésbé elterjedt vívmánya a mezőgazdasági technikának, bőven megérdemlette, hogy e rövid ismertetés keretében is tüzetesen foglalkozzunk vele. Méltán sorakozik ehhez az uradalomnak többi nagyszabású vállalkozása, jelesen a gazdasági industrialis telepek, a kereskedelmi növények termelése és feldolgozása s a méreteiben impozáns állattenyésztés.

Mindezekről, mint szintén tüzetesb méltatást igénylő eszközlésekről — külön óhajtunk megemlékezni.

(Befejező közlemény következik).

WÁGNER LÁSZLÓ.

A MEZŐGAZDASÁGI HITELSZÖVETKEZETEKRŐL.

Mezőgazdaságunk érdekében ujabban mohón terjesztik az eszméket, melyek kivitelétől majd a korszerű rendszerváltoztatást, majd a birtokviszonyok egyéb javulását remélik.

Azonban, bármily gyors ma ugy minden, mint a mezőgazdaság javítását célzó eszme terjedése, be kell vallanunk, hogy nálunk, soká, nagyon soká válik az ige testté.

E lassu terjedést több okból magyarázzák. Csengery s vele együtt több jeles gondolkozónk azt állítá, hogy nálunk minden haladás utja visszás irányban halad. Máshol pl. a forgalom élénkülése teremté meg a vasutakat, nálunk az államnak sok vasutat kellett előbb kiépítenie, mint mielőtt a természetes szükség azok létét indokolta volna. Mások az eszmék kiinduló pontját hibáztatják sokszor a lassu terjedés okai között, mondván: Németországban vagy máshol a nyugaton, a hol a gondolat támadt, a kivitel üdvös eredményt okozott; de nálunk a viszonyok mások, s ezért ilyen meg amolyan kezdeményezések, a rájuk fordított munkát sem érdemlik . . . , Ilyenformán volt az a mezőgazdasági *hitelszövetkezetek* eszméjével is; hangoztatták régen, s hogy azok a valóságban még sem terjednek, akadályaik okát — sajnós! — a fönnebbi mindkét irányban kell keresnünk.

Két évvel ezelőtt a magyar gazdák országos szövetkezetének nagygyűlése felszínre hozta hitelviszonyaink javításának szükségét, s elhatározta, hogy a kormányhoz fel kell irni, mert a kivitelben állami támogatásra is lesz szükség. A határozat meg volt, a felirat megtörtént, de a kivitel ugy látszik, ad acta tétetett.

Legujabban azonban az eszme meglepetésünkre újra fel-támadt.

Mezőgazdasági hitelszövetkezetek állami szervezetét, talaj-

javitás czimén hangoztatta ugyanis dr. Csillag ur a mult év végén, a gazdakörben tartott egyik felolvasó ülésén. És a helyeslő fogadtatás, melyben a *talajjavításra* szükséges hitelnyújtás *állami* szervezete részesült, különösen gazdáink részéről, a kik eddig éppen a talajjavítás miatt, nem mondhatni, hogy valami nagyon az eladósodás veszélyébe jutottak volna, remélhetővé tenné, hogy ha a kormány a kivitelre vállalkozik, éppen úgy fogja majd gazdáink figyelmét a *talajjavítás terére* irányozni, mint a hogy sok esetben sikerült *vasutakkal* eddig nem ismert *forgalmi élénkséget* támasztani.

A harmadik forma, melyben a gazdák hitelügyét, földmivelésünk viszonyait ujabban javítani, vagy más szóval: átalakítani tervezik, az tisztán társulási szellem kifolyása lenne, és képeztetnék a tulajdonképeni mezőgazdasági *hitelszövetkezetek szervezése* által.

A forma, mely ez utóbbi esettel az egyesülésből indulna ki, bár részben már gyakorlati példára tud hivatkozni, nem mondható egészen magyar találmánynak, valamint nem az, a földjavítás fent érintett állami szervezetének mintája sem, hanem talán részben a német agrárius írók még az életbe kevésbé is átment eszméjén, *Rodbertus, Miaskovszki* tervezetén, részben azonban a *francia* földjavító hitelnyújtás kedvező tapasztalatain alapul; — s azért is, de kivált azért, mert már a legnagyobb magyar, gróf Széchenyi István is „Hitelében“ melegen irt gazdálkodási viszonyainknak a földjavításra fordított tőkék hasznos befektetéséről, nem lehetne okunk a gyakorlatra nem hivatkoznunk, vagy éppen, ha nyomósabb tényező az, a nemzeti genius fel nem fedeztéről panaszkodnunk; hanem ellenkezőleg: teljes erőnkkel a kivitel módozatait kellene kutatnunk, hogy valami módon minél előbb segítenénk földmivelésünkön. Mert különben be kell látnunk, hogy államiságunk egész létalapja szintén hangosan követeli, hogy a föld, a melyre nálunk minden ránehezül, javítást, újraalakítást és immár jobb rendszert kíván.

De ne keressük a mezőgazdasági hitelszövetkezetek eredetét, hisz' volna az bár legnemzetibb, ha a hitelszükségletek fedezésére a tőkéket előteremteni nem tudnók, hasztalan minden jó akarat azok megteremtésére, mert anyagi erő nélkül, semmiből ember teremteni mit sem tud. Ennélfogva tehát a mezőgazdasági hitelszövetkezetek csak úgy fognak sikeresen megalakulni, ha meg lesz nemzetünkben az elhatározó szándék mellett, kivált a reális alap.

Az erkölcsi erő, az elhatározó szándék azonban, ha fönnebbieket tekintetbe vesszük, lehetetlen, hogy a cél érdekében fel ne buzduljon; lehetetlen, hogy annyi buzgóság, a mennyivel ujabban hirdetjük, hogy a *magyar földet a magyarságnak kell megtartani*, a kínálkozó alkalmakat megragadni és a tettek mezejére lépni ne akarna! Nincs tehát egyéb, mi az eszme kivitelének útjában állhat, mint az anyagi képesség feltétele, mely azonban, ha meglesz, úgy hisszük, a mezőgazdasági szövetkezetek tervezete is könnyen fog alakot önteni.

A pénzerőt azonban, mint láttuk, vannak, kik az *államtól* várják, mert általa hiszik megállapíthatónak pl. a földjavításra hitelező bankok tőkét is. Ez azonban figyelemre méltó tényezőt, az állami szocialismus kerülése végett, máshol sem igen képez; de sajnos, nálunk meg éppen nem valósítható az ilyen eszme. Állami belszükségleteink ugyanis a költségvetés alig 20%-át nyerhetik, állami pénztárunk évenként deficitekkel küzd: honnan remélhetnők tehát mi, hogy a milliókat igényelhető magán hitelszükségletekre is előteremtheti az állam a kellő pénzerőt? Ezt mi kivihetetlennek tartjuk. — *Azért azt hisszük inkább, hogy az egyesületi szellem által sürgetett mezőgazdasági hitelszövetkezetek formája, mert nem kívánja az állam anyagi erejét igénybe venni, a szükséges pénzt is könnyebben fogja megszerezhetni.*

Van ugyanis a nemzeti munka és takarékoság lényeges fokmérője gyanánt feltűnő intézményünk a takaré- és hitelintézetekben, melyek félszázad óta gyűjtött anyagi ereje, ma, azt hisszük helyes szervezettel, a mezőgazdasági hitelszükséglet igényeit is kielégíthetné. Az a 430 pénzintézet, mely 1881-ki statisztikánkban kimutatva van, 60.562,892 frt részvénytőkével bír; csak a tartaléktőke 23.109,693 frt lehetett, annál fogva a takarékpénztárak 1881-ki összes üzemre fordítható alaptőkéje 83.636,585 frt volt. Ha már most felveszszük, hogy ebből a főváros többnyire kereskedelmi és ipari hitelszükséglete 34.986,400 frtot igényelt, úgy könnyű belátni, hogy a *vidéki*, tehát többnyire *mezőgazdasági hitelszükségletre fordítható tőke, igen szép összegekben maradhatott fenn.* És részben e tőke az, a melyet, hogy ne mondjuk, hazafiasan felhasználva, a mezőgazdasági hitelszövetkezetek formájára alakítani lehetne; másrészt azonban, a mennyiben a vidéki pénzintézetek némelyike mégis a kereskedelem és ipar céljaira kénytelenek szintén forgal-

mukat fentartani, annyiban a *fővárosi hitelintézetek* a vidéken mezőgazdasági hitelszövetkezeteket is létesíthetnének.

De, hogy mezőgazdasági hitelügyünk javításának tervezgetésében se essünk túlzásokba, tekintsük a számadatokat. Ezek szerint takarékpénztáraink 1881-ben 217.467,339 frt betétet nyertek, a mely óriási tőkét tehát szintén a hitelszükséglet fedezésére fordíthatták. Csakhogy — fájdalom! — pénzügyintézeteink eddig a hitelforgalom dotálására fordítható tőkéiket, *nem épen a mezőgazdaság igényei szerint* használhatták fel, mert különben egy oly annyira agriculturalis állam, a minő Magyarország, a pénzügyintézetek részvényeseinek $24\frac{1}{8}\%$ -ot nem jövedelmezhetett volna! *Nálunk ugyanis a kevésbbé forgatható jelzáloghitel* volna inkább megfelelő; de takarékpénztáraink mégis inkább a nagyobb osztalékot biztosító váltó-kölcsönöket szerették nyújtani, elannyira, hogy 1881-ben a *váltó-tárca* egymaga 131,539,547 frtot tett ki, vagyis az aktívák túlnyomó része, tehát az összes vidéki pénzügyintézet 49% -ka. Ellenben *jelzálogos hosszabb lejáratu hitel* csak 86.910,676 frt, vagyis az aktívák csupán $32\frac{2}{3}\%$ -ka volt. Értékpapirokban 27.125,560 frt, vagyis az összes rendelkezésre levő alap $10\frac{1}{3}\%$ -ka feküdt.

Hogy pedig mennyire káros lehetett földmivelésünkre az ily hitelügylet, hogy az mezőgazdasági hitelszükségletnek mennyire meg nem felelő beosztás volt, arra nézve a következő pontok szolgáljanak felvilágosításul; a hol ugyanis bár sorra előszámáljuk a gazda hitelszükségletét, de rövid lejáratu hiteligényeket alig fedezhetünk fel; pedig a mi hitelintézeteink a földmivelésünket, mint láttuk, ilyennel traktálták! Ellenben a *jelzálogos és más földjavításra szolgálható hosszú lejáratu hitel*, bár minden lépten-nyomon valóságos haladási haladás feltételeként jelentkeznék, a legkevesebb nyújtatott.

E pontozatok szerint a gazda hitelszükséglete a következő:

I. A gazdának a földbirtok üzletvételével járó bizonyos *tárgyi-lagos befektetésekre* kell kölcsön, ha: a mezőgazdasági üzlet kezelésében, folyó szükségleteket rossz termés miatt fedezni nem tud; ha földjavításra nagyobb befektetés látszik indokoltnak; ha újítások, rendszerváltoztatások lesznek a kor haladtával szükségesek. Mindezekre a következőket tartasuk szem előtt, hogy ha t. i. egyáltalában a jövőre nézve bajunkon segíteni kívánunk:

a) Ha a rossz termést tartjuk az eladósodás okául, úgy e tekintetben nálunk könnyen tájékozva lehetünk, hogy gazdáink mily óriási eshetőségeknek vannak alávetve. Nálunk, hol t. i. a gabonatermelés egyoldalú rendszere, tehát az a rendszer divik, hol a jövedelem leginkább a szeszélyes időtől függ, hol az egyirányú zsarolás a miveltől, hol az egyenetlenül igényelt munkás kéz ingadozó bérétől, hol végre a jó vagy rossz termés az adóztatás nagyságától annyira függ, ott gyakran is szorulhat a gazda folyó szükségleteinek fedezése végett kölcsönre. De éppen e rendszer az, hol, ha beüt a jó termés, maradhat fölösleg, hitelszövetkezetek betéteinek gyarapítására szolgálhat, hogy azután a szűk esztendőkre a takarékoság kiérdemelt gyümölcseként, tőkénket felvegyük, vagy ha ez elég nem volna, kellő okkal-móddal, adósságot is csinálhassunk. Ha tehát a kedvezőtlen évek hitelszükségleteinket növelhetik, úgy vigyáznunk kell, hogy mint gazdák csak oly tőkét kölcsönözzünk ki, a melyek új vetés idejétől egész a következő év aratásáig, vagy ha ez sem sikerül, tehát még egy újabb termésig nyuló *határidőre* megnyerhetőek legyenek; vagyis az első esetben 4—6, a másodikban 16—18 hónapra terjedő hitelt kellene az általunk tervezett mezőgazdasági hitelszövetkezeteknek gazdáink számára ily esetben rezerválni. Ennélfogva *hosszabb lejáratu jelzálogos hitelt* vegyen ez alkalommal a gazda igénybe.

b) Azon eset, melynél továbbá a földbirtokos hitelre szorulhat, a földjavításra történő befektetések által lehet indokolt. E földjavítások, miután a földdel közvetlenül összeköttenek, mint öntözés, szállítás, alagsövezés stb. eszközlések által, a föld értékét állandóan növelni lesznek hivatva: jelzálogos járadéktörlesztésre is alkalmazhatóak.

Hogy pedig gazdasági viszonyaink között mennyire fontosak a földjavítások, hogy tehát e célra hitelszükséglet fedezése, mennyire életkérdése a magyar földmivelésnek: azt az alábbi termésösszehasonlitások igazolhatják legjobban. Ugyanis

Angliában	a hektáronként eső termés	32·6 hl.,
Belgiumban	" " " "	29·8 "
Ausztriában	" " " "	14·7 "
Magyarországban	a hektáronként eső termés	13·3 hl.

Tehát nálunk a legkisebb átlagos termés van, daczára annak,

hogy éghajlatunk kedvezőbb a legtöbb elősorolt országénál, s hogy kivált a gabonatermés — a miről a számok vétettek — valóságos honát képezzük. Ennélfogva könnyen belátható, hogy földünk bizonyára még nagyon is meghálálná a javítására fordított tőkét!

Azonban, ha ily javításokra a gazda a hitelhez kénytelen fordulni, ne feledje soha, hogy a meliorációk a föld termőképességét és jövedelmezőségét csak évek hosszú során át képesek lassu gyarapodásban növelni, nem pedig máról-holnapra feltüntethető nagy százalékok arányában; hogy e szerint a hitelnek egyetlen formája, mit veszély nélkül igénybe lehet venni: csakis a fel nem mondható jelzálogos földhitel, vagy azon hitelforma lehet, mit kivált a francziák a *földmívelési hitel* czim alatt ismernek, vagy mire a német Rodbertus*) rendszerét alapítani kívánja, hogy t. i. a jelzálogos tartozás itt ne a tőke szerint térítették meg a hitelezőnek, hanem a befektetés által növelt jövedelem évi járadékai után fiztessék a jelzálogos felmondható földhitel.

c) Végre az *ujítások, rendszerváltoztatások* a kor haladtával szükségessé válván, a gazda a hitelhez kénytelen fordulni. Így, ha a mostani ugyszólván tarthatatlan egyoldalú gabonarendszerünket, állattenyésztéssel akarjuk felcserélni, erre nézve nagyobb építkezések, tatarozások lesznek szükségesek; továbbá az állattenyésztési rendszernél is a haszonállatok beszerzésére szintén pénz kell; végre, ha igaz, Lavergne a híres franczia nemzetgazda felállított elve, hogy „a földbirtok legjobb rendszere az, a mely legtöbb tőkét von a földbe“: ugy e rendszerben a mezőgazdasági ipar, a sör-, szesz-, olaj- és czukorgyártás stb. összeköttetése a földmíveléssel látszik legcélszerűbbnek, melyhez azonban a legtöbb pénzt kell szerezni. Azonban, ha a mezőgazdasági hitelszövetkezetek a gazdát üdvösebb rendszerre kölcsönnyújtással segíteni kívánják, ugy a hitelformára nézve, az építkezéseknél, állatbeszerzésnél, valamint az ipari vállalatok nyers anyagainak bővebb termelése szempontjából, a szükséges földjavításoknál, a lehető hosszú lejáratu jelzálogos hitelt nyujtsák, mert ha valamilyen, ugy legjobban csak az ilyen hitelalak fog itt megfelelni.

Mindazonáltal, ha az eddig tárgyalt hitelszükségleteknél, csak

*) Rodbertus. Zur Erklärung und Abhülfe der heutigen Creditnoth des Grundbesitzes. 2. rész. Jena. Kiadta: Mauke. 1876.

a hosszú lejáratu jelzálogos hitel felelt meg, van a gazdaságban is körülmény, a melynél a *rövid lejáratu hitel* fog bevállni. Így pl. ha a gazdálkodás a szeszgyártás, sörkészítés, cukortermelés stb. iparral vitetik karöltve, úgy a *személyes bankhitel* is megfelelhet ily esetekben a folyó ügyek lebonyolításának. Ha végre állattenyésztés üzése mellett, pl. édes tejet, szóval gyorsan értékesíthető termékeket szoktunk piacra vinni, e kölcsönnél a *rövid lejáratu hitel*hez folyamodni, szintén nem mondható veszélyesnek.

II. Az eddig elősorolt tárgyilagos okok mellett, melyek a gazdát a földmívelési üzletének folytatására képesíthettek, vannak másodsor bizonyos *személyi esetek* is, melyek a földbirtokost adóságcsinálásra kényszeríthetik. Így bizonyos, hogy gazdáink nagy része, a helytelen rendszer üzése miatt szokott eladósodni, de bizonyos az is, hogy a földbirtokos személyes életmódjából eredhető pénzhiányt is nem egyszer hitelének kimerítésével sem ijed fedezni. Az ily életmód azonban, ha szülő oka az eladósodásnak, a mezőgazdasági hitelszövetkezetek támogatására kevésbé érdemes; itt a sülyedés lejtőjén, a pazarlás, könnyelműség, passiók fedezése, nem is keres jelzálogos hitelt, mert az bármely hitelformát jónak lát, bár csak rövid időre, a szükséges pénzt előteremteni képes. Ha tehát ily körülmények között a püsztlás symptomái kikerülhetetlen catastrophát idézhetnek elő, úgy jobb, ha az olyan földbirtokos, a ki a gazdaság conservatív természeté szerint költekezését beosztani nem tudja, hogy siet eladott birtoka megmaradt többletét, tisztai vagy hivatalnoki carriere elérésére fordítani; míg a gazdaság átmeny tőkepénzesebb birtokos kezére, a ki nemzetgazdaságilag célszerűbb rendszert üzve, a földjövödelmét fokozni tudja. Ellenben, ha országunk azon nagy évi birtok cseréit tekintetbe vesszük, melyek évenként új gazdát szoktak kapni, lehetetlen, hogy e birtokforgalmat csakis a magyar gazdák személyes könnyelműségének rójuk fel; kell tehát az említett *tárgyilagos okokat* keresnünk, s azok szerint az *ajánlott hitelformák* valamelyikét birtokosaink állandósítására újból sürgetnünk. Életkérdés, hogy mezőgazdasági hitelszövetkezetek alapításával is siessünk tehát a magyar birtokosok megmentésére.

III. Az eladósodás oka lehet továbbá valamely földbirtokos családi körülményeiből is eredhető, s így, ha pl. lányokat kiházásítani kell, fiuk taníttatását a birtok jövödelme fedezni nem tudja.

az adósságcsinálás is kikerülhetetlennek látszik. De ez esetek olyanok, a melyek a mezőgazdasági hitelszövetkezetek keretébe ritkán vágnak, a melyek kielégítésére biztosítási intézetek, előre irányzott takarékosági egyletek, örökség vagy éppen valamely állami támogatással létesített pénzüintézetek nyújthatnának egyedül kellő támogatást. Átalában sokkal tágabb régióba eső az ily hitelszükséglet semhogy kiválólag csak gazdasági bajt képezhetne.

Ime, ennyi esetben venné a gazda *a mezőgazdasági hitelszövetkezeteket* igénybe, ha azok életbeléptetése még mindig a kezdetek kezdetét nem élné. Ezek formái azonban a hitelt, Miaskovszki szerint a következő kategóriákban beosztva nyújthatnák, ha velök sietni volna szándékunk:

1. *Személyes bankhitel.* E czim alatt, szabály szerint, rövid lejáratu, többnyire három hónapos időközre terjedő kölcsönöket nyújthatnának a hitelszövetkezetek; ámbár az eredeti rövid határidő 6, illetőleg 9 hónapra prolongálható volna.

2. *Jelzálogos földhitel.* Ez vagy felmondható kölcsönt, vagy évek hosszabb sorára terjedő hitelt nyújtana; az utóbbi esetben, ha a kamatok szabályszerűen fizettetnek, a felmondásnak hely nem adatnék. De a felmondható hitel lejáratának idejét is úgy kell rendezni, hogy az csak mentől *hosszabb határidőn* túl váljék kötelezővé; hogy továbbá a fizetés terminusa, aratás vagy más a gazda könnyebb pénzszerzési körülményeit tartsa szem előtt. A járadék-kölcsönök itt szintén nagy előnnyel volnának alkalmazhatók.

3. A *francia Credit agricole formáját* a mezőgazdasági hitelszövetkezeteink szintén elfogadhatnák, mely osztályukban azonban csupán a földjavítás czimén nyerne a gazda kölcsönt. Természetére nézve a személyes bankhitel és a jelzálogos földhitel között állván, nem nyújtatnék itt a hitel oly hosszú időre, mint a jelzálogos, de oly rövidre sem, mint a személyes bankhitel.

A mezőgazdasági hitelszövetkezetek tehát e három forma valamelyike szerint képesek is volnának a hitelszükségletet fedezni, ha azok megalkotására a kellő erély nem hiányoznék. Így, ha ugyanis az akarat meg volna, a pénzerő a következő két mód szerint czélszerűen használtathatnék fel:

Az első mód, melyet *gróf Keglevich István* a barsmegyei gazdasági egyesület élén már meg is honosított, olyan irányban mű-

ködnék, hogy a vidéki gazdasági egyesületek a fővárosi pénzügyintézetekkel szövetkezve, a mezőgazdaság céljaira a központból pénzt vonnának el. Így pl. a bars megyei gazdasági egyesület is a kisbirtokosok országos földhitelintézetével kötött szövetség folytán, kiegészítve van működése területén *jelzálogkölcsonöket közvetíteni*, ugy annyira, hogy az területén minden hitelre szorult kisbirtokosa számára, 300 frttól 10,000 frtig, 33 $\frac{1}{2}$ évi törlesztés mellett járadékkölcsonöt uyujthat. — Amennyiben azonban a kisbirtokosok orsz. földhitelintézete a kölcsonöt záloglevelekben engedélyezi, a gazdasági egyesület azokat az értékpapirokat maga értékesíti, s a hitelszükségleteket ekkép készpénzben képes kielégíteni; az árfolyam jelenleg 94%. A kölcsonöt névleges összege után évenként 5 $\frac{1}{2}$ %-ot fizetnek kamatot, melyhez 1% kezelési kölcstég, 1% törlesztési részlet esik: ugy hogy a hitelre szorult gazda ma a bars megyei egyesület révén, 7 $\frac{1}{2}$ %-os járadékkölcsonöt nyerhet. S ez bizonyára sokkal kedvezőbb viszony, mint a minöt hitelügyünk átalában felmutatni képes.

A mezőgazdasági hitelszövetkezet e bars megyei formájánál, igen helyesen, a magasabb kölcsonösszegek hováfördítésát is a következő feltételekhez köti: 1) hogy személyesen ismert, megbizható fél legyen a birtokos; 2) hogy a hitelre szorult tényleg maga legyen a birtokos; 3) hogy földjét jól mivelje; 4) hogy szorgalmas gazda legyen; 5) hogy a hitelösszegnek megfelelő reális biztosítékkal birjon; 6) hogy tájékoztatoul a legrosszabb esetben az első osztályu föld, az illető helyen kellő értékü legyen. Ha e pontozatok a kölcsonre elég biztosítékat látszanak nyujtani, ugy a hitelösszeg a kataszteri iv becsértékéig vagy megfelelő indokolással, ezen túl is terjedhet.

A személyes hitel fedezéséröl, valamint folyó szükségletek nyujtásáról is gondoskodott a bars megyei gazdasági egyesület, a mennyiben egy *előleg-egyletet* alkotott, hol 50 frtos részvény mellett a tagok a részvényük 5-szörösét is nyerhetik hitelszükségleteik fedezésére kölcsonül.

A második mód, mely cikkünk elején a vidéki bank- és takarékpénztárak átalakítása által életrevalónak emlittetett, valóban ez képezhetné a mezőgazdasági *hitelszövetkezteink törzsét*. Hazafisággal a részvényesek és vezetők részéröl, mezőgazdaságunk szorongatott helyzetén ez az egyedüli mód, melylyel segiteni legbizto-

sabban lehetne. Ez az út, mint gr. Keglevich István helyesen említi, melyen az uzorakérdés, a kivándorlásnak kérdései és több más örökösödési, sőt hitbizományra vetemedett mozgalom a democratiát többé nem veszélyeztetné; nem pedig uzora-, homestead- és minimum-törvény, valamint a váltóképesség megszorítása, takarékpénztárak betételeinek megadóztatása és más coercitiv és prohibitiv rendszabály. Megérdemlik tehát a hitelszövetkezetek kérdései, hogy megoldásukat a gazdák minden erejükből, fönt és lent a szokottnál is jobban sürgessék!

SARLAY KÁROLY.

RÉGI EMLÉKEK.

I.

**A m. királyi Helytartó-tanács létszáma és fizetése a miképen
1783/4-ben megállapított.**

A Magyar Királyi Helytartó-tanács 1723-ban állítottott fel szervezetét az azon évi 97., 101., 102. törvényzettek állapították meg.

Állott pedig a személyzet az elnök Nádorispánon kívül 22 tanácsosból a kiket a főpapok, főnemesek és nemesek sorából a király nevezett ki; az alsóbb hivatalnokok ide nem számítottván. — A székhely egyelőre Pozsony.

Mi volt a személyzetnek fizetési illetménye : arról nincs adatom.

Második *József* 1783-ban a kormánytestületet Pozsonyból Budára tette át főkép abból az okból, mert mind a lakosok kényelme, mind a kincstár érdeke, mind a törvények végrehajtására ügyelet könnyebbsége azt kívánta, hogy ily kormányzati hatóság az ország központján legyen (nov. 23).

A személyzet ekkép állapítottott meg :

a) Egy *elnök*, két *alelnök*, 18 *tanácsos*, 18 *titkár*, 18 *fogalmazó*.

b) Az *elnök* mellett, saját elnöki irodája szükségére egy *titkár*, egy *fogalmazó*; az *alelnökök* mellett egy-egy *fogalmazó*.

Az *alsóbb hivatalok* ezek : tanács-jegyzőség, beadványi jegyzőség, sorjegyzőség, kiadó-hivatal, levéltár, közpénztár, taxa-hivatal, számvevőség, melyek mindenikének élén egy vagy két hivatalfőnök áll a hivatalos teendők és személyek számához képest.

Ez 1783-ki szervezéskor megállapított *személyzettről**) s annak *fizetési illetményéről* van gyűjteményemben egy azonkori kimutatás, mely így következik :

A)

Elnökség, tanácsosok és a hozzájuk tartozók.

<i>Elnök :</i>	Gr. Viczky Kristóf	8000	frt
	Az ország primása	2000	„
	} Gróf Balassa Ferencz	8000	„
	} Győry Ferencz adpers.	6000	„
<i>Tanácsosok :</i>	Gróf Csáky József	2000	„
	Báró Splényi József	2000	„
	Báró Mednyánszky János	2000	„
	Gróf Battyány Antal	2000	„
	Gróf Erdődy József	2000	„
	Gróf Apponyi Antal	2000	„
	Gróf Eszterházy Ferencz	2000	„
	Báró Prónay László	2000	„
	Zábráczy József püspök	2000	„
	Mandics Antal püspök	2000	„
	Skerlecz Miklós	2000	„
	Skerlecz Ferencz	2000	„
	Ratkovics Ferencz	2000	„
	Klobusiczki József	2000	„
	Bacsák János	2000	„
	Szécsén Sándor	2000	„
	Boros Lajos	2000	„
	Darvas Ferencz	2000	„
<i>Titkárok :</i>	Prezecker	1200	„
	Mihálkovics János	1200	„
	Somsich	1200	„
	Németh	1200	„
	Potturnyai Péter	1000	„
	Végh István	1000	„
	Klobusiczki József	1000	„
	Fodor József	1000	„

*) Több név csonkán van hagyva. Sz.

<i>Fogalmazók :</i>	Petróczy Zsigmond	800 frt
	Adamovics Kornél	800 „
	Metzner Károly	800 „
	Diószeghi N.	800 „
	Holtzman Antal	800 „
	Kunics N.	600 „
	Máthé Kristóf	600 „
	Szilágyi Péter	600 „
	Kubinszki Sámuel	600 „

B)

Iráttári. — Registraturai személyzet.

<i>Registrator :</i>	Osvald N.	1200 frt
<i>(Iráttárnok).</i>		
<i>Vice registrator :</i>	Pötthe István	800 „
<i>(Aliráttárnok).</i>		
<i>Adiunctusok :</i>	Pribék István	700 „
<i>(Segédek).</i>	Vagner János	600 „
<i>Sorjegyzők :</i>	Nyitrai Mátyás	550 „
<i>(Registránsok).</i>	Klobusiczki János	550 „
<i>Irnokok :</i>	Balogh Ignác	300 „
<i>(Cancellisták).</i>	Sörös László	300 „
	Vörös N.	300 „
	Ujvári János	300 „
<i>Accessisták :</i>	Czehe N.	200 „
<i>(Járulnokok).</i>	Virágh József	200 „

C)

Iktatói. — Protocollaris személyzet.

<i>Protokollista :</i>	Holtzman N.	800 frt
<i>(Iktató).</i>		
<i>Segéde :</i>	Bittó N.	600 „
<i>(Adiunctus).</i>		
<i>Irnokok :</i>	Bán Szopek	550 „
<i>(Cancellista).</i>	Iván (John?) N.	500 „
	Bodó József	400 „
	Gaszner Ignác	400 „

D)

Expeditorai. — Kiadó hivatali személyzet.

<i>Kiadó :</i> (<i>Expeditor</i>).	Kristóffi László	900	frt
<i>Segéde :</i> (<i>Adiunbtus</i>).	Storteczki N.	600	"
<i>Irnokok :</i> (<i>Cancellista</i>).	Máthé Antal	500	"
	Virágh Ignác	500	"
	Kruten Mátyás	500	"
	Buzinkai N.	500	"
	Navertek Ferencz	500	"
	Zgurich N.	400	"
	Kuzmich N.	400	"
	Karlek N.	400	"
	Gazsó N.	350	"
	Virágh János	350	"
	Lakics Mihály	300	"
	Borsiczky László	300	"
	Nováki Ferencz	300	"
	Paulovics Ferencz	300	"
	<i>Accessisták :</i> (<i>Járulnokok</i>).	Hencz N.	250
Zsiska József		250	"
Farkas János		250	"
Imre Ferencz		250	"
Skrovánek Imre		250	"
Czibulka N.		250	"
Fekete János		250	"
Ristó Emmanuel		200	"
Tóth Pál	200	"	
Szepesy Pál	200	"	

E)

Számvevőségi személyzet.

<i>Számvevők :</i> (<i>Rectionum exac</i>).	Király Mihály	1000	"
	Zsidó Károly	1000	"
	Limp József	1000	"
	Róth Károly	1000	"

<i>Expeditura :</i>	Lavata N.	700	frt
<i>(Kiadó hiv).</i>	Nagy Elek	700	"
	Hagymásy N.	600	"
	Szabó István	500	"
	Nagy János	500	"
	Berghoffer Ferencz	500	"
	Klobusiczky Sámuel	500	"
<i>Irnokok :</i>	Krokovics N.	500	"
<i>(Cancellisták).</i>	Gosztonyi József	500	"
	Angyal N.	400	"
	Lechner József	400	"
	Zollner János	400	"
	Csernyánszky József	350	"
	Sumerányi N.	350	"
	Lelovics László	300	"
	Stettner József	300	"
<i>Accessisták :</i>	Petrák József	250	"
<i>(Inprossista).</i>	Csermák József	200	"
	Turay István	200	"
	Beniczky N.	200	"
	Máthé Gergely	200	"
	Székely Antal	200	"

F)

Pénztári személyzet.

<i>Pénztárnok :</i>	Bodó János	800	"
<i>(Cassirius).</i>			
<i>Ellenőr :</i>	N. N.	600	"
<i>(Contraagens).</i>			
<i>Számfejtő :</i>	Klausz József	500	"
<i>(Liquidator).</i>			
<i>Irnok :</i>	Valovics Antal	300	"
<i>(Cancellista).</i>			
<i>Accessor :</i>	Lelovics László	200	"
<i>(Járolnok).</i>			
<i>Szolga.</i>	N. N.	144	"

(G)

Szolgaszemélyzet.

<i>Ajtónálló :</i>	Karvadh N.	300	frt		
<i>Fűtő :</i>	Paulovics N.	250	„		
<i>Első</i>	}	Cursor	225		
<i>Második</i>				}	(Futár)
<i>Harmadik</i>					
<i>Negyedik</i>	}	Szolga	144		
<i>Második</i>				}	(Mediastinus).
<i>Első</i>					
		Végső összeg	110,982		
		Személyzeti összes szám	123.		

II.

Magyarország bevételei és kiadásai 1811-ben.

A budget - ügyet Ausztria mindig status-titoknak tartotta, melynek szövédékeibe az állam polgárainak betekinteni nemcsak nem szabad, de sőt az állam jóléte szempontjából nem is tanácsos.

Nagy megszorulásra mutat azért az a lépés az 1811-ki kormányférfiak részéről, mikor a fejedelemnek azt a tanácsot adták, hogy ez, midőn a királyi propositiókban a magyar országgyűlésen az *adó fölemelését* halaszthatatlan szükségesnek fogja kijelenteni s a mikor egyszermind a devalvatio miatt megrendült pénzügyi állapotok javítására hívja fel a rendeket, előlegesen, *önként* tegye azt az ajánlatot, hogy *ő kész a szükséglet igazolása végett a budgetet előterjeszteni.*

Igaz, hogy a kir. propositio e lépést a fejedelmi bizodalom bizonyítékának mondja (ad contestandum benignum in DD. Status et Ordines locatae fiducia affectum) : de bizony az égető szükség volt az igazi ok (ut necessitati status publici sufficienti nervo succurratur), a teljesen ruinált pénzügy, mely a tönk szélére juttatta az államot, s az attól való félelem, hogy az országgyűlés különben nem fog hajlani a kir. propositiók elfogadására s annyival inkább nem, mert az a meggyőződés élt az országban, hogy Magyarországnak van annyi, sőt van több jövedelme, a mennyi ennek szükségleteit bőven fedezheti s fedezi is.

Mennyire félt azonban a kormány az őszinte bevallástól s főleg annak köztudomásra jutásától : eléggé igazolja

a) az, hogy a királyi propositio e fölfedezést csak egy *bizottság* előtt hajlandó megtenni ;

b) hogy kiköti, miszerint e bizottság tagjai *esküvel* kötelezessenek az „*arcanum*“-szerü adatok ki nem mondására (non omnia data esse eius naturae, ut absque summo reipublicae detrimento palam tractari et publici iuris fieri queant; individua *iuramento* adstringenda esse).

Az országgyűlés ebbe belenyugodott: megválasztotta a commissio 26 tagját s megállapította az *eskümintát* következő formában : „Ego N. N. iuro per Deum vivum etc, quod arcana, quae revelabuntur, et quorum pro palatio Regiae Maiestati, Regno huic et Statui publico notia esse possent, nemini pandam“ ; melyhez a kir. leirat még ezeket adta hozzá : „quaere mihi *altissimo nomine*, qua arcana declarabuntur“ és „*nullo modo* t. i. pandam“.

A commissio az 1811. október 14-én tartott 16-ik ülésben referált a maga működéséről az országgyűlésnek. E szerint gróf Vallis pénzügyminiszter előterjesztette az 1812. évi költségvetést, a melyet a kamaraelnökkel egyetértve dolgozott ki. A tagok nem egészen voltak az előterjesztett adatokkal megelégedve, részletes kimutatást kívantak : de mint kifejezik, mivel *data postulata Strictissimum Status arcanum constituent, desiderio deputationis regnicolaris deferri non posse declarabatur*. Ezenfelül, hogy a titok megtartásék, a *csatlékok* az ország levéltárában leendő elhelyezés végett *pecsét alatt* adattak által.

Ezek eddig az országgyűlési iratok nyomán, a melyekből a dolog *realis* oldalát tekintve sem az akkori országgyűlés *mint olyan*, sem a történetíró semmi okulást nem vehetett s nem vehet.

A commissio jelentését olvasván, láthatni, hogy az semmi *részletes* kimutatást nem tartalmaz, s így megtartatott az eskü, hogy „*ne quae arcana declarabuntur, publici iuris fiant*“ : de már a *modus-on* bizony tultettek. Kiszivárgott az állapot képe s beszélgetés tárgya lett az egymás között. Ennek eredménye, hogy bár az „*arcanum pecsét alá* jutott : de azért a gondosabbak tudtak magoknak hiteles jegyzeteket szerezni a budgetről, s nem tar-

tózkodtak a tárgyalásokról egynémieket a nem commissiói tagoknak elmondani.

Ily előadás alapján írta bizonyosan báró Wesselényi Miklós hires, de csak kéziratban czirkuláló röpiratában: *A magyar nemzet sérelmei. Egy alkotmányos szózat a magyarokhoz. 1832.* a következőket:

„A biztosság eleibe adódott egy budget, mely valósággal deficitet bizonyított: azonban a biztosság vizsga tagjai csakhamar fölfedezték, hogy a magyarországi budget közé az ausztriai császárság minden status-kiadásai oda kevertettek, a melyekre mondatott a magyar status jövedelme elégtelennek. A biztosság ennél fogva azt kívánta, hogy *azok a kiadások, melyek Magyarországot illetik, szakasztassanak külön.* De a kormány erre ráállani nem akart, (bizonyosan) azon egyszerű oknál fogva, mivel látta, hogy a magyar status jövedelmei annak kiadásait sokkal felülhaladják stb.“

Ily figyelmes gondosság szerezte meg bizonyynyal azt a táblás kimutatást is az 1811. évi magyar budgetről, mely alább következik, a melynek egybeállítását, vagyis inkább *külön válogatását* alkalmasint a bizottsági tagok valamelyike cselekedte meg, s ekképen jutottak annak a követek birtokába. Máramarosba is az akkori követek útján jutott s ezek közlése után iktatta azt gyűjteményébe Szaplonezay Imre (később törvényszéki ülnök), a kinek kéziratában jött e kimutatás, a Wesselényi említett röpiratával együtt, pár évvel ezelőtt a szigeti hh. lyceum könyvtárába.

Az irat *latin* nyelven van; én *magyarul* közlöm.

A Felsőség jövedelme és erogatiója azon tabella szerént, melyet 1811-ben kért elő az ország.

Ex Tabella combinatoria anni 1811.

I.

Magyarországot illető bevétel.

1. Rendes adóból	4.850,120 frt
2. Katonai határőrvidékből	649,330 „
3. Türelmi adóból	120,000 „

4. Egyházi subsidiumból	108,000	frt
5. Só-jövedelemből	4.000,000	"
6. Vámból, harminczadból	950,000	"
7. Lotteriából	304,802	"
8. Aerarialis subsidiumból	31,210	"
9. Postából	457,203	"
10. Gyorskocsi után	76,200	"
11. Kamarai jövedelemből	1.800,000	"
12. Bányákból	800,000	"
13. Bünt. pénzek fiscalitásokból	275,000	"
14. Termés só-bevétel	200,000	"
15. Nyeremény a rézpénzve- résből	12.000,000	"
Bevételi összeg	26.621,865	frt

II.

Magyarországot illető kiadások.

1. A királyi udvartartásra	1.113,009	frt
2. Királyi testőrségre	110,000	"
3. Követségekre	438,153	"
4. Fizetésekre (Salaria)	251,424	"
5. Nyugdíjakra	200,000	"
6. Alapítványokra	48,490	"
7. Kormányi administratióra	10,000	"
8. Irodai szerekre	60,000	"
9. Jutalmazásokra	100,000	"
10. Katonaságra	11.130,090	"
11. Egészségügyi kiadásokra	20,000	"
12. Aequivalent	533,403	"
13. Országgyűlési rendes kiadás	50,000	"
14. Impopulatio	25,000	"
15. Hamis bankjegyek bonifi- catiójára	38,100	"
16. Papir (pénz ?) gyár	152,400	"
Kiadási összeg	14.280,069	frt

E kimutatáshoz még a következő *jegyzet* van csatolva :

Ezen procentusokhoz lehet még számlálni azon 8 mázsa aranyat és 700 mázsa ezüstöt, melyet évenként az *erdélyi* és magyarországi bányák adnak. Ezek forintra kidolgozva többet adnak ki 3 *millió* forintnál, mely summának egy részét szintén hozzá lehet Magyarország bevételeihez számítani.

Magyarországnak az 1848. előtti időkből csak *ennyire hiteles* budgete sem lévén köztudomásra jutva : érdemesnek tartottam közrebocsátani.

Közli : *Szilágyi István.*

AZ ÚJ IR FÖLDBIRTOK-TÖRVÉNY.

A földbirtok vagy más szóval az agrár politikai kérdésekben kiváló figyelmet érdemelnek és vesznek igénybe az ir birtokviszonyok. Különösen azért oly nagy érdekűek, mert oly állapotok min-tájául szolgálnak, melyek nem kívánatosak, a melyeket minden józan gondolkozású ember perhorrescal.

Az ir földbirtok állapotokat röviden ekként jellemezhetnők. Gazdag, vagy legalább roppant uradalmak birtokosaival szemben állnak apró, kis, nyomorult, életüket mától holnapra egy kis burgonyával vagy egy kis kukoricza (tengeri) liszttel tengető bérlők. Földbirtokosok, kik birtokaiktól távol elköltik vagy eldözsölik valódi vagy képzelt jövedelmüket — az egyik oldalon, bérlők, kik a földet nyomorogva, rongyosan és éhezve művelik, és ha a kis bérlet-től elesnek, meg éhen halnak a másik oldalon. Ezek jellemzik nagyban és egészen a társadalmi viszonyokat.

A termékeny földeken, a hol a fű könnyen nő, tehát Irland közepén fekvő grófságokban a legelő gazdaság az uralkodó, az ember magát valami amerikai pusztán (prairie) képzelni; az oly vidékeken, vagyis az ország nyugati részein, melyeken szántás nélkül csak káka és rosz fű teremne, a kis bérletek, vagyis a burgonyaföldek honosak. A jó földek az állatoknak vannak átengedve legelőül; a mely földeken az állatok már nem tenyészhetnek, a melyek szántás nélkül mit sem hoznak, azokat az embereknek adták, hogy ott összeszorítva, öntermesztett burgonyán tengődjenek. A jó földek a harmoké, a rosz földek az embereké.

A földbirtok szabadsága, az ingó tőke uralma, jobban mondva a birtokos adósságszínálatási joga és ebből bekövetkező eladósodása, midőn a német agrár párt részéről ostromoltatik, és a midőn ezen párt — melyből azonban a feudális urakat kivenni kíván-

jük — a birtokszabadság és ezzel kapcsolatban az adósságtétei körül való jogot megszorítani kívánja : azon aggodalom hatása alatt áll, hogy Németországban is az ir viszonyok fognak lábra kapni : a latifundiumok és ezek mellett vagy ezeken az apró bérletek. „Ha e folyamat (a birtokeladósodás, parcellirozás) ezen módon tovább halad“ mond Schmoller, „akkor valószínűleg 20–30, de 50—100 év múlva mindenesetre parasztjaink és egyéb földbirtokosaink kisajátítása következik be“. „A föld tulajdonosai“ így folytatja egy további helyen „akkoron a városi tőkések és jelzálogbankok lesznek. Egészséges állapot ez? Nem szükségképen az ir és olaszországi viszonyokra fog ez vezetni? stb*).

Azon aggodalom, hogy Németországban az ir viszonyok fognak létesülni Stein Lőrincz híres munkájában : „Die drei Fragen des Grundbesitzes und seiner Zukunft“ is kifejezést nyert. A birtokkérdések egyikét szerinte az ir kérdés vagyis jobban mondva a bérleti jog szabályozása képezi akkép, hogy a földtulajdonos a bérlet egyszerű munkássá ne degradálja,

Még számos, az agrár kérdéssel foglalkozó német munkát idézhetnénk, a melyek mindnyájában az ir és olasz, vagy a kis bérleti viszonyok és ezzel kapcsolatos nyomor és inség elterjedése, a középosztály tökéletes eltűnése helyeztetik kilátásba, ha a mostani szabad földbirtokviszonyok uralkodók maradnak.

Alaposak vagy alaptalanok-e ez aggodalmak, melyeknek a német agrár irodalom kifejezést ad, az e helyen nem képezheti kutatásunk tárgyát. De mindenesetre már ez aggodalom maga felébrésztheti bennünk a vágyat, hogy megismerjük azon viszonyokat, melyektől oly sok gondolkozó fő fél és megismerjük azon módokat és eszközöket, a melyeket az angol törvényhozás alkalmaz, hogy ezen államiságára szégyenletes, de egyuttal veszélyes állapotoknak véget vessen. A német irodalomnak és közvetve nekünk is, kiknek a német irodalom és nyelv mégis hozzáférhetőbb, semmint az angol

*) Schmoller legújabb, az általa kiadott értekezésében sokkal nyugodtabban fogja fel a német földbirtok viszonyokat. A latifundium és törpe birtokalakulás még nem haladt oly messzire, mint ezt mindent sötéten látó agráriusok cselekszik. A beállott változások gyakran nem is vagy legalább nem mindenütt adnak okot panaszra. Különösen a hó! az értelmesség növekedett, ott egészen egészséges viszonyok vannak stb. Ilyeneket és efféleket lehet ez újabb értekezésben bőven olvasni.

hasznos szolgálatot tett dr. Wiss Eduard, midőn az 1881. 44. és 45. angol törvényt az ír földbirtokról (Landlaw, Ireland) német nyelvre lefordította.

Wiss a törvényt nagyobb terjedelmű bevezetéssel látta el, melyekben ecseteli az ír földbirtoki viszonyokat, a törvény előzményeit, magának a törvénynek lényegesebb intézkedéseit, és összehasonlítást tesz ezen angol törvényhozási reform és a porosz a földbirtoki viszonyokat e század elején szabályozó törvényhozás közt.

Ezuttal az ismert törvényt mellőzve, inkább csak az érdekes bevezetéssel kívánunk foglalkozni.

Szerző az angol és ír socialis bajokat, a lafundomokban keresi. Angliában az összes földbirtoknak felét 4500, Skótiában 70 és Irlandban 744 egyén bírja. A földbirtoknak egy kézben való összehalmozását elősegítették az örökösödési törvények. A földbirtokra a törvényes örökösödési jogot az elsőszülöttségi rendszer és a férfiág elsőbbsége állapítja meg. A legtöbb korlátot a birtokosoknak azonban a szabad, köteles rész által nem korlátolt végrendelkezési jog szabja. Ennek értelmében az angol jogositva van hitbizományi helyettesítés által birtokát bizonyos időszakra kötötté tenni, úgy hogy azt sem egészben, sem egyes részekben sem elidegeníteni, sem szerződéssel, bérlettel, adóssággal stb. megterhelni nem szabad. A korszak, melyre e kötöttség rendelhető, nem haladhatja meg az életben levő személyek életkorát, és ezek egy még életben nem levő gyermekének 21 éves korát. Ezen utolsó hitbizományi helyettes az elért 21 éves kor után a birtokkal szabadon rendelkezhetik, természetesen feltéve, hogy a megelőző helyettes már nincs életben, mert míg birtokelődje bírja a birtokot, addig őt semmiféle rendelkezési jog, avagy jövedelmi rész nem illeti.

Az angol törvény ellenzi azon hitbizományt, a mely nálunk létezik és a mely addig tart, míg a család, a melynek javára az rendeltetett, létezik; de gyakorlatilag ezt mégis létesíti. Az utolsó hitbizományi helyettes, vagyis az, ki a birtokkal szabadon rendelkezhetnék, jogelődje által a 21 éves korának elérésekor, különösen házassági szerződés kötése alkalmával rendesen kényszerítettik arra, hogy a hitbizományt továbbra is fenntartsa. A kényszer következőben rejlik. A tetteges birtokos nincs kötelezve arra, hogy a várományosnak jövedelmének valamely részét átengedje. A várományosnak tehát nincs semmi jövedelme, és hogy ilyenre szert tegyen,

természetesen aláír mindent, a mit tőle csak követelnek, és így elfogadja a birtoknak továbbra is hitbizományban maradását; másrészt rendesen beleegyeznek abba is, hogy a birtokosnak adósságai a földbirtokra bekebeleztesse és a többi örökösök némi kielégítéseket és évjáradékokat kapjanak. A végrendeletekben is a vagyontra nézve, bár erre nézve korlát avagy kényszer nincs, az első szülöttség és a férfiág rendszere emeltetik érvényre ¹⁾).

Az első szülöttség a feudalizmus szüleményének állittatik. Ezt tévedésnek mondja szerző. A régi angol jog legjobb ismerői, Blackstone, Maine, ez általános véleménynek ellentmondanak. Ezek azt állítják, hogy az elsőszülöttségi rendszer nem a feudalizmus *virágzó*, hanem ellenkezőleg *hanyatlási* korszakában fejlődött ki.

Wiss kemény ítéletet mond a katolikus irek felett, és abbéli nézetének ad kifejezést, hogy nyomoruságuknak sokban önmaguk okai. Ezt megengedjük; de hogy bennök mindazon rossz tulajdonságok kifejlődtek, melyeket most szemökre lobbantanak: az összeférhetlenség, a veszekedő természet, az erőszakoskodásokra való hajlam, a hazugság, álczáskodás, tettetés, a lustaság, a rondaság és piszkosság, nincs-e abban része az ő uraiknak, az angoloknak? Századokon keresztül elnyomott, üldözött nép nem emelkedhet rögtön fel azon magas fokra, a melyet látunk és látni szeretünk a szabad és művelt nemzeteknél. Ha Amerika szabad ege alatt nem fejlődnek ki náluk ama nemes tulajdonságok, a melyeket tőle reményleni és várni szeretnénk; ne feledjük azt sem, hogy az ir forrón ragaszkodik hazájához és a kivándorlásra csak akkor tudja magát elhatározni, mikor már egy kis burgonyaföld kibérlésére sem tehet szert, ha ezzel ráadásul valamely özvegyet gyermekestől is kellene elfogadnia. Régi megrögzött szokásokról az ember nem egy könnyen mondhat le; bizonyos magasabb erkölcsi tudat és érzet kívánatik ahhoz. A rossz gazdálkodás, a hazudozás, a szenny és piszok, melyet otthon megtanult és megszokott azon kényszerűségből, mert ha vagyonosságot mutat, ura és gazdája még jobban kizsarolja, ha mondjuk mindezen rossz tulajdonságok a szerencsétlent, ki keserü

¹⁾ Fenti előadásunk az ismertetett művel szemben némi részletezést tartalmaz. Erre nézve, valamint a többi e czikk keretén belől előadott tények igazolására főként utalunk báró Omptie da Lajos értekezéseire „Landgesetze u. Landwirthschaft in England“ és „Die irische Landfrage.“ Treitschke. Preussische Jahrbücher 46. és 47. köt.

szívvel hagyta oda forrón szeretett hazáját, a távol Amerikába is elkísérték és ott még most is fogva tartják — azon nincs mit csudálkoznunk. Ha a protestáns ir felette áll a katolikus irnek, ennek is természetes oka van ; őt dédelgette, őt emelte a társadalom.

Az ir nemcsak vallásában és vallásos érzelmeiben lett mélyen sértve, hanem rendszeresen elvonatott tőle a kereset lehetősége is. Nemcsak a birtokfosztogatásokat, confiscatiókat értjük ezalatt; hanem azon tilalmi törvényeket, melyek tőle a keresetforrásokat elvették. 1680-ban a törvény megtiltotta az ireknek a szarvasmarha, a vaj és sajt bevitelét Angliába, 1699-ben törvény hozatott, mely a gyapjuárúknak Irországból való kivitelét betiltotta. Egy 1705-ben hozott törvény megengedte ugyan nekik, hogy lenáruikat a gyarmatokba elszállíthatják, de megtiltotta azt, hogy hajóik európai visszárukat hozhassanak. Egy későbbi törvény korlátolta halászati jogaikat. — Ha az újabb törvényhozás enyhített is az irek baján, nem szabad azt sem elfelednünk, hogy éppen az újabb angol földbirtok-viszonyok vezettek a nagybirtokok alakulására; hogy újabb időben történt az, hogy az irek az ország keleti részére, a burgonyaföldekre lettek szoritva. És miért természetnek az irek leginkább burgonyát, annak okául az hozatik fel, hogy saját országukban mellékkeresetre, az ipar hiánya, a legelő s gazdaság miatt, mely csak kevés embert foglalkoztat, szert nem tehetnek, és azért Angliába vándorolnak napszámra.

És az alakulási folyamat a nagybérleti rendszerre és ezzel kapcsolatos legelőgazdaságra vagy apró-cseprő albérletre még mindig tart; elősegítette ezt az 1870-ik földbirtok-törvény kártérítési rendszere. Minél nagyobb a bérlet, aránylag annál kevesebb azon kártérítési összeg, melyet a földbirtokos a bérlőnek, ha azt kidobja, fizetni tartozik. Ott az eladósodási rendszer, melyet a földbirtokosok némely önző czélok elérése miatt : politikai előnyök vagy a kis bérlő nagyobb kizsarolhatása miatt gyakoroltak. Mindezek nem szükségkép mételyezik-e meg az erkölcsöket? — Várhatni-e attól rendet, takarékoságot, tisztaságot, magasabb emberi élvezetek iránt vágyat és hajlamot, ki tudja s érzi, hogy adósságaitól soha sem szabadul meg és sorsa az, hogy örökkön örökké rabszolga maradjon?

Az irek a bérlett földeket tulajdonul akarnák megkapni ; olyféle birtokváltságot akarnának, a milyent az európai szárazföldi államok

keresztül vittek. Az angol törvényhozás ezt nem foganatosította. Szerző az okokat hosszan fejtegeti. A fejtegetést nyomról-nyomra nem követhetjük. Csak kiemelni akarjuk szerző azon érvelését, melylyel egyáltalán egyet nem érthetünk és ez az, midőn azt hozza fel, hogy a porosz földbirtok szabályozás — bár történetileg és erkölcsileg indokolt — jogilag oly erőszak volt a földbirtokosok tulajdona ellen, a milyent absolut uralkodó keresztül vihet, de nem parlamentararis kormány.

Midőn a földbirtokos vesztett jogaiért teljes kárpótlást kap, — létezhetik-e akkor erőszakoskodás? De nem erre fektetjük a súlyt, hanem szerző amaz állítására, hogy parlamentararis kormány ily nagy reformot keresztül nem vihet. Megengedjük, hogy egy tökéletesen aristokratikus parlamentben oly nagy horderejű rendszabályt, milyen a földbirtok váltság, keresztül vinni nem lehet; de hogy demokratikus parlamentben az ily reformokban elérni lehet, arra például szolgálhat a magyar törvényhozás, mely a legnagyobb készséggel mondott le a jobbágyok felett gyakorolt hatalmáról. A parlament és parlamenti kormány magában véve csak forma, külső máz; a lényeg: az a szellem, mely abban uralkodik. Formailag a legszabadelvűbb alkotmány mellett is uralkodhatik az önkény; mig megfordítva: a formailag a szabadelvű fogalmaknak teljesen meg nem felelő alkotmány mellett is foganatosíthatók a legszabadelvűbb, a jólétet előmozdító intézmények. Ha nem is írjuk alá szerző minden szavát, minden következtetését; ha a munkában az ir viszonyoknak sok tekintetben nem is találjuk meg teljes képét; meg kell vallanunk, hogy a bevezetésben számos igen érdekes felvilágosításra táltunk az ir kérdés megítélésére.

P. J.

VEGYESEK.

Az első statisztikai évkönyv. A magyar tudományos akadémia nemzetgazdasági és statisztikai állandó bizottságának megbízásából a bizottság jegyzője összeállított egy statisztikai évkönyvet, mely ugyancsak az akadémia kiadásában „*Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. Első évfolyam 1883*“ szim alatt jelent meg. A vállalat magában véve a legörvendetesebb irodalmi események közé tartozik. Block Maurice hirneves „*Annuaire de l'économie politique et de la statistique*“ czimü vállalata óta, melyből már a 40-ik évfolyam jelenik meg, csaknem mindenki elismeri az ily évkönyvek nagy horderejét nemcsak a tudományos ismeretek terjesztésére s a gyakorlati élet szükségleteire vonatkozólag, hanem tisztán tudományos szempontból is. A nemzetgazdasági irodalom sokoldalúságát főképp ez évi szemlék eredményezték. A legjelentékenyebb haszna az ily műveknek a nagy közönség érdeklődésének felkeltésében áll. De nem is szükség e fontosságot részletesen magyaráznunk, nem szükség különösen nálunk, hol ily külföldről behozott évkönyvek annyira elvannak terjedve s hol még gyakorlati politikusaink s nemzetgazdáink is részben e külföldi évkönyvek felületes közlései után szólnak Magyarország nemzetgazdasági viszonyairól. 1878-ban Légrády testvérek „*Politikai évkönyv*“ czim alatt főképp a kitünő angol „*Statesmens Yearbook*“ nyomán adtak ki egy ily művet, de az részben gyenge összeállítása miatt pártfogásban nem is részesült. A jelenlegi évkönyv különben egészen más természetü s a politikai részt csaknem egészen mellőzve leginkább Block mintájához közeledik. Hogy az akadémia adta ki s könnyen kezelhető, kis oktáv alakja mellett elég olcsó is (15 sűrűn nyomtatott iv ára 1 frt 60 kr) mindenesetre örvendetes dolog s biztosítékot nyújt, hogy folytatása

is fog következni. Ohajtjuk azonban, hogy a folytatás nagyobb gonddal s több izléssel történjék, mert az első évfolyammal, bármennyire becses is önmagában, lehetetlen teljesen s feltétlenül megelégednünk.

A leglényegesebb baj az anyag rendszertelen elősorolása. A szerkesztő 69 fejezetben közli mindazokat az adatokat, melyeket főkép Magyarországra nézve (a külföldre összesen egy iv sem jut) összeszedhetett az orsz. s fővárosi statisztikai hivatal kiadványaiból, a „Közgazdasági értesítő“-ből, más miniszteri füzetekből, országgyűlési nyomtatványokból, a „Nemzetgazd. Szemle“ füzeteiből s Mandello évi visszatekintéséből. Forrást — a hirlapstatisztikát kivéve — nem idéz sehol s így az olvasó nem tudja a hivatalos s magánjellegetű adatokat megkülönböztetni. De ez még nem nagy baj. Nagyobb, hogy a fejezetekben nincs szigorú rend s egyes csoportok nincsenek elkülönítve. Van ugyan némi logikai rend a fejezetekben. A népesedés után jő a mezőgazdaság különféle rokon dolgokkal, majd az ipar, kereskedelem s forgalom ezután meg a biztosítási rovatok is vannak s csak úgy jő az államháztartás s a közigazgatás különböző nemei. Ha már Block rendszerét nem akarta megtartani (s bizony ez sem jó), leghelyesebb lett volna azt a könnyen áttekinthető, világos s legalább nagyjában logikai rendszert követni, melyet a berlini statisztikai hivatal főnöke Böckh Rikhard állított fel kitűnő évkönyveiben s mindenesetre szükséges lett volna a sok fejezetet csoportokba osztani. Már maga az a tény, hogy p. a mezőgazdaságra vonatkozó összes tárgyak 19 fejezetben soroltatnak fel s főcímök nincsenek, eléggé zavarja az áttekintést s még inkább zavarja, midőn e sorrendbe vannak véve az elemi csapások, gazdasági iskolák, a marhavásár stb., melyeket más helyen kellene keresnünk. A csoportosítás általában oly hiányos, hogy sok ideig kell foglalkoznunk a könyvvel, míg képesek leszünk tájékozni magunkat benne s a gyakorlati ember, kinek e műre szüksége van, a tartalomjegyzékben nem megnézni, hanem keresgetni kénytelen a tárgyat, melynek utánnézni akar.

Második lényeges baj az anyag kellő meg nem válogatása. A 15 ivnyi füzetből csaknem teljes három ivet, tehát az egésznek egy ötödét foglalja el két nagy közlemény, mely egyáltalán nem idevaló. Egyik az akadémia nemzetgazd. és statisztikai bizottságának ülései, szórul-szóra lenyomatva a „Nemzetgazd. Szemlé“-ből, hol azokat

mindenki megtalálhatja. A másik Fáy András felhívása az első magyar takarékpénztár tárgyában. Nem mondjuk, hogy e közlemények érdektelenek, de kétségkívül nem ily szükre mért zsebkönyvbe való, nem különösen akkor, midőn a többi közlemények egytől egyig csak számadatok feldolgozatlanul. Helytelen továbbá, hogy míg a mezőgazdasággal oly részletesen foglalkozik s sok szorosán véve idekevésé tartozó dolgot felvesz csak azért, mert a „Közgazd. értesítő”-ben készen találta, egyes nagyfontosságú ágak (egészségügy, szegényügy s jótékonyosság, lakásviszonyok, egyházi statisztika) jóformán egyetlen szóval sincsenek benne említve. Némely fejezetek pl. a hol az uzsoráról, baromfikereskedésről vagy egyes pénzintézetekről szól, egészen önkényesek s véletlenek, mintegy szemmel láthatólag tanusítva a mű tervszerűtlenségét; még a „nemzetközi statisztikai összehasonlítások” rovata is úgy van készítve, a mint azt nem ily tudományos s maradandó becsű zsebkönyvben, hanem legfelebb napilap közgazdasági rovatában várhatjuk. E rovatra pedig különös gondot kellett volna fordítani, ha azt akarjuk, hogy a zsebkönyv minél jobban elterjedjen. Európa államainak s nagyobb városainak főbb statisztikai adatai különben is annyira közkézen forognak, hogy azok összegyűjtése nehézségekbe nem ütközött volna. Szerző azonban általában lehetőleg minden kész adatot bevett, (ezt sem mind, pl. Jekelfalusy összeállítását a különböző iparágakról nem kellett volna mellőzni), de nem rostálta meg azokat, hogy a fontosabbak vagy a gyakorlati életben jobban használhatók, nagyobb figyelemben részesültek volna.

Igen természetes, s a szakértő nem is ütődik meg rajta, hogy az évkönyv tartalma csak a közkézen forgó statisztikai művekből vett compilatio. Földes művében azonban feltűnő, hogy az, ki a kútforrásokat ismeri, mindenütt csak egyszerű kiollózást talál. Sehol sincsenek a közölt adatok más sorrendben, sehol magyarázó szöveggel ellátva. Sőt a kiollózás annyira megy, hogy egyik-másik helyen még az illető kútforrásban található egyéni reflexiók is megmaradtak. Feltűnő a valódi szerkesztő kéz hiánya különösen abban, hogy az összehasonlító adatok a megelőző évről csak ott vannak meg, hol az illető kútforrás is közli, más helyen azonban nem tolladtak be. Az „első” évkönyvben pedig a dolog természete szerint ily összehasonlító adatokra mindenütt szükséges lett volna, sőt mivel az első évkönyvnek bizonyos tekintetben honismertető jelle-

günek kellene lennie, az egyes megyék népességét s területét, valamint a nagyobb városok lakosságának számát is közölni kellett volna, s azt szerző annyival inkább megtehetette volna, mivel a népszámlálás adatai még könyve keretébe tartoznak s egyáltalán nem avultak el.

De nem akarjuk az észrevételeink sorát a végtelenig nyújtani. Csak még egyet említünk fel, a sajtóhibákat. Ily műben sajtóhibának lenni nem szabad, s ha maradnak is benne, a mint az a mi nyomdaviszonyaink között másként alig lehetséges, az utolsó lapon jelezni kellene azokat. A szerkesztő ily sajtóhibákat nem sorol fel, pedig tényleg vannak s pedig nem csekély számmal. A postáról szóló részben például az 1880-ki kimutatások több ízben 1882-kinnek vannak elkeresztelve (világos jeleül, hogy az nem is a nyomda hibája), s mivel az 1881-iki kimutatás is ott van, így az az absurdum tűnik ki belőlök, hogy a mi postakezelésünk s forgalmunk rohamosan hanyatlik. A vasutaknál az 1882-ik vonalgyarapodásnál több százezer kilométer új vasutat mutat ki a könyv, tisztán azért, hogy a pontok helyett vonásokat tett. Természetes, hogy gondolkodás után reájő a szakértő a hibákra, de ne feledjük, hogy az évkönyv jó részben nem szakértők használatára készül.

Ne mondja senki, hogy az első kezdet mindenkor nehéz. Statisztikai s nemzetgazdasági évkönyvek külföldön nagy számmal vannak s még inkább más évkönyvek (melyek közt Mayer német évkönyvét különös figyelmébe ajánljuk Földesnek), úgy hogy a magyar évkönyv jelen első füzeténél jobbat igen könnyen lehetett volna előállítani. Megvagyunk győződve, hogy Földes képes is erre. Sőt többet mondunk. Sokoldalú ismeretköre s gyakorlati jártassága a nemzetgazdaság s statisztika különböző ágaiban, hosszas működése a fővárosi statisztikai hivatalban s az akademiánál, végre munkaszeretete oly előnyök, hogy valóban keresni kellene egyes embert, ki ily munkára nála alkalmasabb lenne. Hogy az első füzet ily módon készült el, mely (jóakaratu megjegyzéseink figyelembe vétele után) valószínűleg magát Földest sem elégíti ki, annak okát nem annyira ő benne, mint inkább a körülményekben találjuk. Tudvalevő dolog ugyanis, hogy az akadémia nemzetgazdasági s statisztikai bizottsága sok ideig habozott, sőt egymással ellentétben álló határozatokat is hozott az évkönyv megindítására s terjedelmére nézve, s ismeretes, hogy épen az évkönyv szerkesztésekor

történt Földes új egyetemi állásba jutása, mely őt nagyon igénybe vette.

De ne fejtegensük már most az okokat, miért s mennyiben nem sikerült ez évkönyv első füzeté. Örülünk rajta, hogy legalább meg van. Még ily alakjában is kimondhatatlan nagy gyakorlati hasznát vehetik annak a hirlapírók, törvényhozók s más a gyakorlati életpályán működő egyének. Reménylhető, hogy a következő évfolyamok már a tudományos férfiak szolgálatára is alkalmasak lesznek. Mert azt nem tételezzük fel, hogy az akadémia az ily könyvek kiadásától jövőre visszalépjen. Nagyobb szolgálatot a nemzetgazdasági s statisztikai bizottság alig tehetett volna saját tudományága elterjesztése érdekében, mint e vállalat megindításával s ha e bizottság (mit nem hiszünk) nem folytatná azt, egy észszerű dolog hosszú időn át lehetetlenné lesz téve, hiszen kiadóink viszonyai olyanok, hogy ily művek megjelenését a magán vállalkozásra bízni ez idő szerint lehetetlen.

—r.

†**Schulze-Delitzsch Armin**, a német munkáspárt egyik nagyszerű vezére, kinek neve különösen a 60-as években egész Európában nagyon népszerű volt, f. év ápril 29-én halt meg Potsdamban 75 éves korában. Nem volt tulajdonképi nemzetgazda s irodalmi működése is főkép gyakorlati irányú, de nevének s működésének nagyhatásu s több tekintetben jótékony agitatója folytán, mely a munkásokat önszegélyező egyesületek alakítására buzdítá, marandó emléket biztosított a nemzetgazdaság történetében. Mint politikus, a német liberalis párt táborában szintén jelentékeny helyet foglalt el. Schulze Armin Delitschben született (innen vette fel melléknevét is) 1808. augusztus 29-én. A jogi tanulmányok befejezése után bíró lett szülővárosában s 1848-tól fogva porosz majd német képviselő. Nemzetgazdasági működése már 1850-ben kezdődik, midőn szülővárosában az első előlegező egyesületet megalapította. Ez intézet s más rokon népbankok tetszésben részesülvén évről-évre nagyobb mértékben foglalkozott azok terjesztésével 1859-ben a német előlegezők központi irodájának vezetője lett, 1864-ben pedig bírói állásáról lemondva, az általa létesített általános szövetkezetek ügyésze s a szakközlönynek szerkesztője lett. Tényleg folyvást ő vezette e mozgalmat, bár az általános gyűlése-

ken csak mint egyik előadó szerepelt. Mint ügyésznek (Anwalt) rendszer 2400 tallérra menő fizetése volt, iroda felett rendelkezett s utiköltségekre s más kiadásokra jelentékeny összegek állanak rendelkezésére. E segédeszközökkel s több lelkes ügybarát közreműködésével a csaknem apostoli buzgóságú férfiú igen fényes eredményeket hozott létre. 1859-ben a szövetséghez 29 egyesület tartozott s a tényleg fennálló egyesületek száma is csak 114 volt. 1860-ban a csatlakozó egyesületek száma már 68, 1861-ben 109, 1863-ban 291, 1865-ben 515, 1867-ben 666, 1869-ben 794, 1871-ben 871, 1873-ban 1071, 1874-ben 1112 volt. Ez utóbbi évben a hasonirányú egyesületek száma már 3936 volt, és pedig 2409 előleg s 973 fogyasztási egyesület, 505 ipartársulat s 49 építőtársulat. Ez egyesületekben mintegy 13,000 tag létezett, kik mintegy 40 millió tallér tőke felett rendelkeztek. Lassalle Ferdinand fellépése 1863-ban az önsegély elvének hirdetése ellen sok keserőséget okozott Schultze s híveinek, de a harczt a híres agitator kora halála után ismét sikerrel folytatták, bár később maga Schultze-Delitzsch is közeledett ellenfelének álláspontjához, a productiv associatiók ajánlása által. E fordulata az irányadó körökben kissé rossz vért szült s azután nem támogatták kellőleg, úgy hogy 1875 óta, midőn Schultze ez irányú működésének Münchenben fényes jubileumát ülte, lassanként lezorult a térről s a megkezdett munkában mások váltották fel. A német munkások s Schultze tisztelői nagy nemzeti jutalmat is gyűjtöttek össze számára, hogy anyagi gondoktól menten élhessen, de ő a jutalmat nem fogadta el.

A suezi csatorna. Ismeretes, hogy Lesseps a suezi csatorna részvényeseinek közgyűlésén annak a nézetnek adott kifejezést, hogy a csatorna rendkívüli forgalma miatt újabb csatornát szükséges létesíteni s hogy az angolok között mozgalom indult meg egy harmadik csatorna felállítására. E lázasan látszó érdeklődést a suezi csatornával szemben nem lehet szédelgésnek tartanunk, a forgalomra s évi jövedelemre vonatkozó számok egyaránt tanúsítják, hogy a legutóbbi pár év alatt — az egyiptomi háboru daczára — a suezi csatorna, mint forgalom közvetítő, csaknem páratlan gyorsasággal emelkedett. 1870-ben 486 hajó ment itt keresztül 654,915 tonna tartalommal, 1875-ben 1,494 hajó 2.940,709 tonna súlylyal, 1880-ban 2,026 hajó 4.344,519 tonna súlylyal s 1882-ben már 3,198

hajó 7.122,125 tonna súlylyal. 1881-ben 2,727 hajó ment át 5.794,401 tonna súlylyal s így egy év alatt is igen nagy az eredmény. A gyors emelkedésnek megfelelt a részvények börzei ára. Az 500 frank névértékkel bíró börze 1864-től a megnyitás(1869 nov.) idejeig 3—400 körül ingadozott, ekkor 632-re emelkedett, de gyorsan le is sülyedt egész 165 frankig s csak, midőn az angol kormány a részvények nagy részét megváltotta, emelkedett fel lassankint, de még 1880 végén is csak 1,210 frankon állott, míg 1881-ben rohamosan egész 3,500 frankra, tehát a névleges érték hétszeresére szökkent. Azóta ugyan kissé alábbszállott e részvények értéke, de a párisi börzén állandóan 2,400 frank körül jegyzik. 1882-ben a csatorna bevétele mintegy 18 százalékkal több volt, mint a megelőző évben s a „Statist“ számítása szerint 62.500,000 frankot tett, míg 1881-ben 51.676,189, 1880-ban csak 41.820,899 frank volt. Ez összegből a szabályzatok szerint le kell vonni a direct kiadásokon kívül a kamatokat s törlesztést, a tőke esetleges apadását s a megmaradt összegből 15% jut az egyiptomi kormány, 10% az alapítók, 2% az igazgatók, 2% a társulat szolgálatában alkalmazottak s a megmaradó 71% a 400,000 részvényes közt osztatik szét. 1880-ban a szétosztott többlet 12.979,096, 1881-ben 25.976,891, 1882-ben mintegy 30.875,000 frankot tesz. A részvényesek e szerint 1880-ban 21·89, 1881-ben 43·80, 1882-ben 54·80 frankot kaptak. Mindenesetre jelentékeny emelkedés, mely ugy a részvények börzei árfolyamának rohamos gyarapodását, mint az új tervezeteket teljesen igazolja. Ha a haladás állandó lesz, a mire nagy kilátás van, mert hiszen a háborus évben is ily nagy emelkedést látunk, a suezi csatorna már a közeljövőben eléri valódi világforgalmi jelentőségét s ezzel együtt sok földközi tengeri kikötő, köztök talán a mi Fiuménk is, hatalmas lendületnek fog indulni.

A fejadó eltörlése Oroszországban. A jelen év első napján lépett életbe Oroszországban az a törvény, mely a fejadót eltörli. E fejadót eddig a parasztok s kis polgárok (mestésén) fizették, összesen mintegy 25 millió családfő. Az adó nagysága a csoportok szerint igen változott. Nyolcz főcsoport volt: 1. Az ugynevezett állami parasztok (Gossudarst wenije krestjane), kik az államjóságokra telepedtek le. E 9.985,770 főyi „lélek“ fejenként 19 kopektól egész

3 rubel 32 kopekig fizetett, 1882-ben 25.556,825 rubel volt kivette reájok. 2. Azok a parasztok, kik előbb a nagybirtokosok tulajdonán voltak; ezek fejenkint 56 kopektól 2 rubel 96 kopekig fizettek s a mult évben ez adó 10.390,667 lélek után 23.617,977 rubelt tett. 3. Az apanage parasztok (udelnije krestjüne), kik előbb a czár s czári család jobbágysai voltak; számuk 1.125,541, évenként 1 r, 50 k.-tól 2 r. 96 k.-ig fizettek, mely a mult évben 2.500,443 rubelt tett. 4. A keleti tenger mellett lévő tartományok parasztjai; számuk 545,360 lélek, kik fejenként 1'87—2'62 rubelt, összesen 1.157,504 rubelt fizettek. 5. A régibb gyarmatosok, kik földjük felett szabadon rendelkeztek (posseläne-sobstweniki) egészen 148,463 lélek, kik 1'54—3'23, összesen 396,954 rubelt fizettek. 6. Itélet folytán bizonyos vidékekre letelepítettek; számuk 43,614, fizettek 0'45—1'62, összesen 33,367 rubelt. 7. Zsidó parasztok; számuk 28,958 lélek, kik fejenként 1'52—3 rubelt, összesen mult évben 67,332 rubelt. fizettek. 8. Letelepített idegen nemzetiségek 33,514 lélek, fizettek fejenként 0'39—1'62, összesen mult évben 47,423 rubelt. Ide tartoznak továbbá még a kozákok, baskirok, ugorok, Bessarabia parasztjai, a nomad népek s Kuban hegyi lakói, kiknek adója füst szerint van kivette. A kispolgári lakosság száma 2.628,246 lélek, kik fejenként 8—91 kopeket fizettek. A fejadó összege ezekkel együtt 58.784,303 rubel volt a mult évben.

E jelentékeny jövedelmet képező direct adó eltörlése csak fokozatosan eszközölhető, mivel különben a jelenlegi direct adók 42⁰/₀-át vagy az összes állami bevételek 8⁰/₀-át rögtön más uton kellene fedeztetni. A fokozatos eltörlés szükséges volt az adó complicált jellege miatt is. Ez az adó, a régi jobbágyság maradványa, az orosz népet még mindig adózó s nem adózókra osztotta, s így a korszellemmel ellentétben állott, de magában véve is a roppant költséggel s idővesztéssel constatált ugynevezett revisóilélekszám alapján igazságtalanul vettetett ki, úgy hogy pl. a volt államjóságokon élt parasztoakat sokkal jobban sújtotta, mint a többieket.

Terv szerint az adót teljesen 8 esztendő alatt szüntetik meg, minden évben mintegy 6 milliónyt más adók által helyettesítve s a még maradó körülbelül 11 milliónyi rubelt állami földadóvá akarják változtatni mindaddig, mig alkalmas idő jö elő, midőn ezt is a lakosság minden osztályát érintő földadóvá alakíthatják. Az első évben a fejadó alól kivétettek a városi kispolgárok, a volt udvari

cselédség, tehát oly parasztok, kik tudvalevőleg földtulajdonnal nem rendelkeznek, s végül azok a parasztok, melyeknek a földbirtokosok a törvény által megállapított földnek legfelebb egy negyedrészt adták. Ezeknek fejadója különben sem folyt be rendesen. A városi kispolgárok, mióta a közös földek megszűntek, házalással vagy személyes szolgálattétellel keresik kenyerüket s 1880-ban, bár előbbi hátralékaik elengedtettek, a kivetett adóból csak 64% folyt be. A volt uradalmi szolgák nagyrésznél a behajtás még nagyobb nehézségekbe ütközik, mert nagy részöket a jobbágyság felszabadtása után előbbi uraik tényleg szélnek eresztették s azok is, kiknek lakóhelye ismeretes, részben nyomoruságban élnek. Az első évben tehát a névleg elengedett 6 millió helyett tényleg alig négy milliót engedtek el. Ennek helyében azonban teljes 6 millió új adót szedtek be, 2 milliót azoknak az adóknak felemeléséből, melyet a városi ingatlanokra vetettek s 4 milliót a vám, dohány, bélyeg, örökösödési s más adóalapokból hefolyó indirect adókból. Az örökösödés s ajándékozás alapján tényleg csak a múlt évben kezdenek adót szedni.

A 8 év mulva fenmaradó 11 millió rubel pótlása is bizonyos tekintetben illusion alapul. Jelenleg, mint azt más helyen kimutattuk, a földbirtok nagyobb része a parasztközségek tulajdona, legalább a magántulajdonosokkal szemben s így az összeg nagyobb része a parasztok birtokára esnek. Ez eljárás ellentétben állana a fejadó eltörlése által létesített elvvel, mely az eddig aránytalanul terhelt osztályok terheinek könnyítését célozta, sőt ellentétben áll az összes jövedelmek egyenlő megadózásának elvével is. Más részt csaknem lehetetlen feltenni, hogy a czári ukázban hirdetett feltétel, hogy a jelenlegi adónemek oly magas fokra emelkednek, hogy a fejadó eltörlését pótolhatnák, valaha beteljesednék, mivel a dolog természete szerint az állam kiadásai is folytonosan gyarapodtak. Világos tehát, hogy a fejadó eltörlése által Oroszországban is be kell hozni a jövedelmi adót, melyet a közvélemény erősen sürget, érezvén, hogy ez az önkormányzat fejlesztését s a társadalomnak az álla mügyeiben az eddiginél nagyobb részvétét vonja maga után. A fejadó eltörlése tehát nemcsak a régi középkori viszonyoknak még a jobbágyság felszabadtása után is megmaradt részét szünteti meg, de hivatva van arra, hogy új viszonyokat alkosson s ez okból ez intézkedés az egész orosz birodalomra nézve nemcsak nemzetgazdaságilag, de politikailag is rendkívül fontos.

Clearinghouse Berlinben. A német berlini bank kezdeményezésére Berlin legtekintélyesebb pénzintézetei elhatározták, hogy Németországban is létesítenek Clearinghouset, első sorban a birodalmi bank berlini leszámítoló intézete gyanánt s ez intézettel összeköttetésben. Az új intézet kétségkívül csakhamar átalakítja a német pénzpiacz jelenlegi helyzetét s különösen meggyökeresíti ez országban is a checkforgalmat, mely Angliában s az Egyesült-Államokban oly nagyszerű eredményeket hozott létre különösen a kis heverő tőkék értékesítése által. A német birodalmi bank oly viszonyban lesz a leszámítológ helyhez, mint a londoni angolbank az ottani Clearinghousehoz. A leszámítolás mindennemű czégbélyeggel ellátott utalványra, checkekre, acceptekre s domizilekre vonatkozik s naponkint történik. E jelentékeny intézet megnyitása minket is közelebbről érdekel annyiban, mivel a tapasztalat szerint csaknem minden nemzetgazdasági reform nálunk csak a német viszonyok utánzása alapján jött létre.

Franciaország pénzügyi helyzetéhez. Franciaország pénzügyi történetének jelen korszaka 1871-ben kezdődik, midőn az ország kénytelen volt rendkívül nagy adósságokat venni fel. Mint gyakran történik, az első zavarban oly sok új adót vetettek ki, hogy a csendesebb időkben már tuljövedelem is mutatkozott. E többletek csakhamar kisértékesekké lettek s részint jelentékeny adókat töröltek, részint a kiadásokat szaporították. Say Léon „Les Finances de la France“ czimű új művében, mely azonban tényleg 1882-ben tartott parlamenti beszédének s más dolgozatának gyűjteménye, kimutatja, hogy 1879—1881 alatt az adóleszállítás 222 milliót, az új kiadások 154 milliót tettek, tehát az évi budgetben 376 millió különbség mutatkozik. A furcsa gazdálkodás a képviselők egyéni érdeke miatt sokszor volt helyi jelentőségű, sokszor plane olyan, mely a közönségnek hasznára sem vált. Így nemrég a boradót literenként 3 centimmal lejjebb szállították, ez az államnak 71 millió frank jövedelemcsökkenést okozott, mivel azonban 3 centime tényleg forgalomban nincs, a koresmárosok az előbbi árt fizették meg a közönséggel, s a haszon csak az övék. E mellett Freycinet kormánya nagyszabású terveket készített, melyek folytán 4—4¹/₂ milliárdot vasutakra s egy milliárdot kikötőkre s csatornákra akartak fordítani, s midőn

ezt megszavazták s minden képviselő még kerületének akart belőle valami kis részt juttatni, a költség csakhamar 8 milliárdnál is nagyobb lett, pedig már az előirányzatban. Hozzájárult végre a vasutak államosításának mindinkább előtérbe nyomuló kérdése. E nagyszabású reformok által okozott pénzügyi zavarokkal szemben meg kell említenünk még, hogy a francia állam az adósságok törlesztésére, sőt conversiójára is igen kevés gondot fordított. Ötszázalékos rentéit a kamatláb alacsonyása mellett gyakrabban lehetett volna 4%-á változtatni át, miáltal az állam évenként 70 millió frankot takarított volna meg, azonban részint a m. évi krach állott ennek utjába, részint az a körülmény, hogy a conversio rendesen csak a választások előtt történhetett volna, midőn a kormány az 5% rente felett rendelkező polgároknál nem akart rossz vért csinálni. Freycinet nagy vasuti tervei tehát igen rossz időben jöttek annál inkább, mert, miként Say kiszámította, a terv előtt elkészült 36,000 kilométernyi út mintegy 27 millió lakost hozott a vasut közelébe, míg az ujonnan tervelt 8800 kilométernél hosszabb vasutvonalak csak 2 millió embernek használnak közvetlen, s így természetesen kevesebb jövedelmük is lesz s e mellett Franciaország lakosai közt még 6 – 7 millió mindig kívül marad a vasutak közvetlen hatáskörén. A tervet a francia büszkeség elejtetni nem hagyja s ebből Franciaországra komoly pénzügyi zavarok származhatnak, melynek előjelei már jelenleg is mutatkoznak legalább annyiban, hogy a rendkívüli kiadások s függő adósságok fedezésére, melynek összege 1882. elején már 1187 millió frank volt, évről-évre új kölcsönöket kell felvenni.

Mult évi termésünk értéke. Neumann-Spallart érdekes tanulmányt közöl a „Statistische Monatschrift“-ben Ausztria-Magyarország termésének értékéről. Ausztria - Magyarországon 1882-ben 1435 millió forint értékű gabonát arattak. Az eddigi összeállítások szerint a gabonakivitel már is 102 millió forinttal mulja felül a behozatalt s a gazdasági nyereség összehasonlítva az előző évek eredményével, 200 millió forintra tehető. Hogy e számok valódi jelentőségét felfoghassuk, szükséges, hogy az előző évek eredményével hasonlitsuk össze. Ausztria-Magyarország (az olasz provinciák kivételével) gabonatermését 1850-ben 591 millió frtra becsülték. Néhány évvel később Czoernig báró 642 millió forintra

becsülte a termést. Ez az összeg még felét sem képezi az 1882-ik évi termés értékének. A termés megbecslését illetőleg csak 1868 óta állunk biztos alapon. Akkor a gabonatermést 970 millió forintra becsülték, 1869-ben 827 millió forintra s érdekes, hogy az 1882-ik évi aratás eredménye ama híres aratási eredményeket, melyek Magyarországnak először nyitottak utat a nemzetközi gabonapiacra, jelentékenyen felülmulja.

Ha táblázatba foglaljuk a talált számok eredményét, akkor az utolsó hat év aratásainak értéke gyanánt a következő számok mutatkoznak.

	1877	1878	1879	1880	1881	1882
	osztr. ért. milliókban					
Ausztria . . .	500	496	383	505	527	518
Magyarország .	593	698	410	705	699	909
Összeg	1093	1195	794	1210	1227	1428

Neumann-Spallart kimutatása szerint Ausztriának rosszabb termése volt 1882-ben, mint az előtte való évben, de Magyarország, a mióta a gabonamennyiséget értékéhez képest ki lehet mutatni számokban, sohasem ért el olyforma eredményt. Ez az eredmény 300 millió frittal nagyobb, mint volt 1877-ben s közel 500 millióval nagyobb, mint 1879-ben. Ez az év mutatja különben is a legkisebb eredményt s nagyon késleltette az ország megszabadulását a krízis hatásától. Ha mostanában oly sokat beszélnek Magyarország pénzügyi szivósságáról s arra utalnak, hogy mily nagy haladást tett ez ország az utolsó időben, az 1882. év 909 milliót érő termése legjobb magyarázatát adja e jelenségnek. Egyetlen egy esztendőben sem volt oly nagy a különbség Ausztria és Magyarország termései között, mint 1882-ben s ez körülbelül 400 millió forintot képvisel. Magyarországnak különösen jó termése volt, s ennek eredménye nem szorítkozik majd az 1882. esztendőre, hanem később is érezhető lesz, még akkor is, ha 1883-ban középszerű mennyiség terem.

Az egyes gabonanemek szerint az 1882-iki buzatermés értéke 129.6 millió forintot képvisel Ausztriában, 417.7 milliót Magyarországon, összesen 547.4 millió forintot. A rozs-termés értéke Ausztriában 171.6 millió, Magyarországon 99.5 millió, összesen 271.1 millió. Az árpatermés értéke Ausztriában 81.4 millió, Magyarországon 93.3 millió, tehát összesen 174.7 millió. A zab-termés Ausztriában 103.7 millió, Magyarországon 65.4 millió, összesen: 169.1

millió. Tengeri az egész monarchiában 240.1 millió értékben termert. Ha tehát az 1879-iki évet veszszük mérték gyanánt, az 1882. évvel szemben, nem kevesebb mint 634 millió forint különbözetet nyerünk. De még az 1877-iki év ellenében is 335 millió forintra rugó különbözet mutatkozik. Örvendetes, hogy ezek az adatok nagyobb részét Magyarország előnyére szólnak.

Az életbiztosító-társaságok Angliában. Az életbiztosító társaságok ma már igen jelentékeny szerepet játszanak, mint pénztézetek is. A későbbi kiadások fedezése végett náluk összegyűlt s általuk kezelt összegek a nemzeti vagyonnak jelentékeny részét képezik, s mivel így milliók felett rendelkeznek, melyeket könnyen forgathatnak, a bankokon kívül egyetlen üzletág sem képes a pénzpiacra ily nyomást gyakorolni. Az évről-évre növekvő vagyon azonban még nagy bajt okozhat nekik; az egyes társulatok versenye, mely pár év óta nálunk is észlelhető, továbbá a pénzkölcsönzés nehézségei napról-napra súlyosbitják helyzetüket annál inkább, mert bizonyos minimalis százaléknál lejjebb nem mehetnek. Angliában, az életbiztosítás eredeti hazájában, hol még most is négy társulat működik, mely a mult században alapított, e nehézségeket már régen érzik s így 1849-től 60-ig 37, az utána következő évtizedben 1861—70 alatt már 59 biztosító-társaság bukott meg, melyek közt az „International“, „Albert“, „European“ nagy rázkódást idéztek elő egyes körökben. Újabban már kevesebb társulat bukik meg, melynek oka részben az alapítási kedv hanyatlása, részint a bukások következtében létesült új társulati törvények, melyek nemcsak rendszeres statisztikai kimutatásokat követelnek, de azt is, hogy minden társulat alakulásakor 20,000 font sterlinget tartozik letenni. A legutóbbi kimutatások szerint Angliában 142 társulat foglalkozik részben vagy kizárólag életbiztosítással s ezek közül szabályszerű kimutatás 1880-ból 109-től jött be. Ezek évi bevétele volt 1880-ban 19.354,054 font sterling, kiadása 16.064,460 ft. A kiadásokban igen jelentékeny szerepet játszanak az ügynökök díjai. 1872—77-ben átlag véve az összes kezelési költségből (1.130,665 f. st.) az ügynökökre 578,117 font jutott, 1878—80-ban az átlagos kezelési költség 1.373,006 f. st., s az ügynökök díja 906,254 f. st.

Japán kereskedelméről s általános nemzetgazdasági viszonyairól az utóbbi időkben sokkal kedvezőbb képeket rajzoltak, mint a minő az valóságban. A rendkívüli mozgalom a belreformok terén rokonszenvet s érdeklődést keltett a derék nép iránt s ez érdeklődés lehetett az oka, hogy a népnek a nemzetközi viszonyokban nagyobb szerepet tulajdonítsunk, mint megilleti. Tényleg, mint később számokkal is kimutatjuk, a forgalom aránylag csekély s már 1880 óta stagnálást, sőt a mult 1882 óta rendes hanyatlást tapasztalhatunk a japáni kereskedelmi forgalomban, míg Keletindia s Khina forgalma rohamosan emelkedik. Az összes forgalom 1868—71 közt évenként 74 millió forintot, 1872—75 közt 88 milliót, s 1876—80 közt évenként 115 millió forintot tesz. Azóta mint említettük is, stagnálás, majd hanyatlás állott be. A japániak a szomorú állapot okát a papírpénz értéktelenedésében s a váltó árfolyamok változásában találják, melyek miatt a külfölddel szilárd összeköttetés csaknem lehetetlen. A japáni kereskedelem továbbá Európára nézve nem is oly fontos, mint az említett más kelet-ázsiai tartományoké, mivel a kivitt árúk kétharmada Éjszakamerikába s Khinába jut. Azt sem kell felednünk, hogy a sok új reform intézkedés, a katonaság s kikötők új felszerelése az országot jelentékeny adósságba verté, melynek egyik jele, hogy Japán 1872 óta körülbelül 120 millió forint értékkel több nemes fémet vitt ki, mint a mennyit bevitt, s különösen 1880-ban s 1881-ben a pénzkivitel 16·2 millió yennel, azaz közel 32 millió forinttal volt nagyobb, mint a behozatal.

A tuniszi gabonaverseny csakhamar bekövetkező veszélyéről szól az „Oesterr. Monatschrift für den Orient“ legutóbbi számában Stubenrauch egy figyelemreméltó fejtegetésben. Tunisz, mely most francia hatóság alá jutott, aránylag csekély tőkebefektetéssel s tömeges telepítés által Európa valódi gabnatárház lehet s valószínűleg lesz is oly mértékben, mely még a híres amerikai versenyt is lenyügi. Talaj és éghajlat tekintetében minden előfeltétel meg van erre nézve. Ha a gazdag erekben meglevő talajvizet öntözésre felhasználják, a földműves és kertész szakadatlanul dolgozik s a baromtenyésztőnek sem kell téli takarmányról gondoskodni, a mi nálunk oly nagy költséget s gondot okoz. Midőn nálunk hó fedi a talajt s az egész természet meg van dermedve, Tuniszban minden

szépen virágzik s a kertekben a legkellemesebb illat van. A leghidegebb idő is olyan, hogy fagytól lehetetlen tartani s a tartós esőzés idején is alig van 2—3 nap, midőn a nap az égen ne sütne. Talajkimerülés még absolute ismeretlen fogalom, mivel a beduin valóban primitív s a kőkorszakra emlékeztető ekéje is elegendő, hogy az elvetett gabona oly dús aratást hozzon, minő Bánátban a legnagyobb fáradság mellett is a ritkaságok közé tartozik. A tuniszi buza már jelenleg is, midőn a földmivelés ily primitív helyzetben van s öntözésről szó sincs, vetekedik a magyar buzával. Árpájuk talán a legjobb a földön. A gyümölcsök között itt mindenfélét lehet találni igen kellemetes minőségben, nemcsak datolyát s bahánt, de cseresnyét, barackot, szilvát, körtét s almát is. Zöldség egész éven át mindig van friss minőségben. A szőlő kitünően tenyészik s nagyságra s ízre nézve páratlan, úgy hogy jelenleg is, midőn alig egy pár százezer tőke van az országban, már meglehetősen keresleti tárgyat képeznek, mint csemegék. Dohány, diszvirág, olajfa nagyban tenyészhető s a selyemtenyésztésre kitünő talaj van. Az öntözésre nézve nagy előnye az országnak, hogy csaknem folytonosan fú a szél s így a víz kiemelésre, mint Hollandiában, az olcsó szélmalomokat lehet felhasználni. A tartomány földrajzi fekvése is igen kedvező. La Goulette kikötőből 42 óra alatt el lehet érni Marseilleba vagy Genuába s így a szállítási költség igen kevésbe kerül. Az Egyesült-Államokban az olcsó földet már csak messze nyugoton lehet találni, Tuniszban ellenben csaknem a tengerparton 50—90 frank egy kitünő minőségű hektar ára. A legnagyobb előnye azonban az országnak abban áll, hogy évenként kétszer lehet benne aratni s így az olcsón termelt s olcsón szállított gabonát legkorábban vihetik az európai piacra. Jelenleg az amerikai versenyyel szemben még az az egy nagy előnyünk van, hogy a gabonát, ha a kicsépeléssel s elküldéssel sietünk, az amerikai előtt vihetjük a piacra; a tuniszi gabonával szemben az előny is megszűnik. Tuniszban ugyanis már ápril végén kezdenek aratni s így legkésőbb május végén piacra vihetik az új gabonát, míg nálunk júniusban is lábán áll még a buza. S hogy e verseny nem jelentéktelen, mutatja, hogy Tuniszban végtelen gabonatermelésre alkalmas terület van még miveletlenül, a mivelt helyeken is primitív eszközökkel dolgoznak s mindamelllett a lakosság táplálására szükséges gabonán kívül már is több százezer hectolitert visznek ki évenként

külföldre. Minő lesz még az az arány, ha egész Tunisz 20 millió hold területén intensiv, évenként két aratást létesítő földmivelést fognak üzni, oly földmivelést, melynél a talaj s éghajlat kedvező volta következtében rossz termésre gondolni is alig lehet. S nem kell azt hinnünk, hogy e verseny nagyon későn, talán csak nemzedékek leteltével fog beállani. Ha a francia kormány a telepítést komolyan akarja, az igen tevékeny s értelmes kínai munkásokból igen csekély költséggel annyit hozathat be, a mennyit akar. Egy kínai betelepítése az eddigi tapasztalatok szerint számítva alig kerülne többbe, mint 250 frank s ez csekélység, ha meggondoljuk, hogy most Tuniszban rossz napszamosoknak is $2\frac{1}{2}$ frank napibért fizetnek. Egy pár százezer munkás betelepítése s néhány vasuti vonal kiépítése pedig teljesen elegendő arra, hogy Tunisz a világkereskedelemben is helyet foglaljon el, s ha ez megtörtént, pár év múlva nagyon veszedelmes versenytársa lesz az Egyesült-Államoknak, de egyuttal a mi földmiveléssel foglalkozó népünknek is.

A bortermelés hanyatlása Franciaországban. Bateman angol nemzetgazda a legújabb statisztikai adatok felhasználásával igen szomorú képet nyújt a francia egykor oly virágzó bortermelésről. 1881-ben 2.100,000 hektar terület, azaz közel $5\frac{1}{4}$ millió hold szőlőtermő hely volt Franciaországban, melyen összesen 34 millió hectoliter = 750 millió gallon bor termett, melynek 30 frankkal számítva egy hectolitert, 1,020 millió frank bevételnek felelne meg. Mindenesetre igen jelentékeny számok, Franciaország évi gabonatermése értékének mintegy fele s több, mint bármely más földmivelési ág eredménye. Ha azonban a 10 évvel ezelőtt létezett viszonyokkal hasonlítjuk össze a jelenlegieket, a hanyatlás igen nagy lesz. A phylloxera több mint fél millió hektar (1.400,000 hold) szőlő termőföldet pusztított el s a bortermelés még nagyobb mértékben hanyatlott, mert 1871-ben még 57 millió hectoliter termett, míg 1881-ben csak 34 millió, különösen a délnyugoti departementokban sok helyen megszűnt a bortermelés. A kevesebb borra azonban mindig nagyobb adót vetettek ki. 1872-ben a boradóból befolyt 139 millió frank, a vámból 1.342,000 frank: 1880-ban ellenben adóból 177.629,000 frank s vámból 25.257,000. Ennek egyik következménye, hogy magában Franciaországban a bor már fényűzési

ezikk lett, melyet esetleg más szeszes italokkal pótolnak vagy a jobb fajta francia bort más idegennel, különösen olcsó spanyol s olasz borokkal keverik avagy igen mesterséges bort készítenek. A külföldi bor behozatala óriási mértékben emelkedett. 1875-ben még csak 291,830 hectolitert hoztak be külföldről, 1881-ben már 7.840,000 hectolitert, míg ennek ellenében a kivitel ugyanazon időben 3.730,000 hectoliterről 2.590,000-re süllyedt. Magából Spanyolországból 1875-ben még csak 149,300 hectolitert hoztak be s hat évvel később már 5.722,296 hectolitert, tehát közel 40-szer annyit. Hazánkból is napról-napra több bort visznek Franciaországba. A műborok mennyiségét a legutóbbi statisztikai jelentés már 2.320,000 hectoliterre becsüli s ezeket tudvalevőleg egész nyíltan gyárilag készítik, nem rég Prévot Jeune Bordeauxban külön művet is adott ki az ugynevezett czukros borok készítéséről. Az Egyesült-Államok kormánya hivatalosan is figyelmeztette a népet, hogy francia borokat ne igyanak. A francia bortermelés ily nagy hanyatlása természetesen nagy hatással lesz a hazai bortermelésünk felvirágzására is, ha ugyan az illető vezetők képesek s hajlandók lesznek ez irányban oly mérvű lépéseket tenni, mint az Egyesült-Államok, mely a borpiacon eddig uralkodó szerepet vitt Franciaország hanyatlását rögtön felhasználta, különösen olcsó borok készítésére. 1880-ban az Egyesült-Államokban már 23 millió gallon bort termeltek, melynek két harmada Kaliforniára esett.

A dohánymonopoliumot Törökországban is behozzák. A kezelést egy több millió font sterlinggel rendelkező részvénytársulat vette át, mely közelebb raktárakat állít fel a birodalom különböző részeiben a termelt dohánybeszedésére s feldolgozására. A monopolium behozatala előtt tett számítások szerint 1880-ban 246,961 termelő 18.009,646 oka dohányt termesztett, 1881-ben ellenben 226,700 termelő 17.436,369 okát (471,253 mázsa). Ez utóbbi szám csekélyisége részben onnan is magyarázható, hogy a termelők a monopoliumtól félve, keveset vallottak be. A dohányt ezentúl csak a kezelő társaságnak lehet eladni, mely a nyereségen is osztozik a kormánnyal.

Philippopol városa az utóbbi időkben gyorsan alakult át európai jellegűvé, úgy hogy a régi török városra már alig emlékeztet valami. Igen sok új ház, egy pár egészen új utcza is épült, sok gyár már működik, egynehány épülőfélben van. A kormányzás ugyan még meglehetősen primitív, de a közbiztonsági állapotok jók. Egy angol társaság vízvezetékét készít, francziák szeszgyárt s gőzmalmot állítottak s németek a kőszén- s ólombányászat megteremtésére társulatot alakítanak. Az ország jóléte is jelentékenyen emelkedik s különösen a bortermelés ígér jövőre igen fontos eredményeket. A Balkán félsziget ujjaszületésének jelei talán sehol sem mutatkoznak oly mértékben, mint itt, s kár, hogy mi magyarok, kiket a szomszéd-államok nemzetgazdasági fejlődése legközelebről érdekel, a nagy átalakulást nemcsak nem használjuk fel kereskedelmünk megszilárdítására, de egészen figyelmen kívül hagyjuk.

A földbirtok megoszlása Oroszországban. Az orosz statisztikai bizottság már két kötet munkát adott ki az orosz földbirtok megoszlásáról, egyik a központi földművelési vidékekre, másik az ugyanazon moszkvai iparvidékre vonatkozik. A viszonyok mindkét óriási területen lényegileg megegyeznek. Közel két harmada az összes területeknek paraszt közösirtok, a magánbirtokosok osztaléka alig több egy harmadnál, a területeké s egyházi hatóságoké az iparos vidéken 17, a földművelő vidéken 7 százalék. A magánbirtoknál jelentékeny a kisbirtok, tudniillik 100 dessätin alatt, csaknem fele az összes magánbirtokoknak az ő kezökben van, de birtokuk igen megoszlik, úgy hogy a birtokosok közt a földművelő vidéken 27, az iparvidéken 18 százaléknak csak egy dessätinje van. Még a közös községi birtoknál is igen kismennyiségű föld jut egy paraszt kezelése alá. Az emancipatio óta azonban a parasztnak helyzete jelentékenyen javult. A földművelő vidéken 58,6, az iparvidéken 88 százalék van a parasztnak használatában s az ő kezökben levő földből sokkal nagyobb mennyiség van mivelhető állapotban, mint a nemesség kezében levő földnél. Ugyanez a statisztikai kimutatás érdekes felvilágosításokat ad az orosz parasztnak lakásviszonyairól. A földművelő vidéken a lakosság rendesen nagyobb községekben van együtt, az átlag 447 lélek, míg az iparos vidéken csak 144: míg az előbbi helyen 12 millió földműves 26,500 helyen tartózkodik, az

utóbbin levő 8 millió lakosság 44,600 helyen van elszórva. A földmivelő vidéken átlag 72, az iparos vidéken már 30 ház képez egy falut. A földmivelés tehát koncentráló erővel bír, míg az iparüzés a lakosságot szétszórja, a mi igen jellemző körülmény, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy mindkét helyen nagyoroszok laknak.

Az Egyesült-Államok pénzügyministerének jelentése az 188^{1/2}-ik pénzügyi évről 273·827, 124 dollár bevételt s 266,942, 883 dollár kiadást mutat fel, s így a növekedés a mult évekhez képest most is oly rohamos, hogy az államadósságok közül, melyek utolsója 1907-ben váltandó be, már jelenleg is csak annyi maradt hátra (740 millió dollár), hogy azt az 1894. jan. 30-án lejáró pénzügyi év végén az előirányzott összegekből teljesen törleszteni lehet. A bevételi többlet tehát, mint azt már ismertettük e füzetekben, oly nagy, hogy a pénzbőség zavart okoz nemcsak az állampénztár kezelésénél, de a lakosság üzleti életében is, mivel a pénzforgalom az állam által beszédett s ismét kiadott összegek által természetellenes módon alteráltatik s tömérdek alkalom nyilván arra, hogy egyesek kezében rendkívüli összegek cumuláltassanak, az állam maga indirect oka lesz a pénzválságoknak. E bajok orvosszerűl csak az adók reductióját ajánlja a pénzügyminiszter. A szeszes italokra s dohányra vetett adó, melyből a mult pénzügyi évben 123 millió dollár folyt be, megmaradna továbbra is, de eltörlenék a bélyeget, a bankoktól szedett adót. Ez összeg azonban csak 13 millió dollárt tesz s ezért szükséges még a behozatali vámok reductiója is. A pénzügyi közvélemény Amerikában már hajlandó e lépésre s a kongressus külön bizottságot küldött ki az ügy tanulmányozására. Maga a pénzügyminiszter a czukornál s iparos anyagoknál ajánlja a reductiót, melyekre a 220 millió dollárt tevő bevételi vámból jelenleg 137 millió dollár jut. A czukor behozatala a belföldi ipar veszélyeztetése nélkül könnyithető, a gyapotnál, vasnál s más tárgyaknál ellenben már eddig is elég könnyítés történt, a bort s szeszes italokat, mint luxus-tárgyakat s a selymet a honi ipar érdekében nem tartaná helyesnek kevesebb vámmal megróvni.

A hypotheka teher Olaszországban. 1880. végén Olaszországban a hypotheka adósság összege 13,429.455,255 lira volt, melyből a jövedelmet hozó rész (debito fruttifero) 6,917.052,997 lirát, azaz felénél valamivel többet tesz ki. 1879 végén a productiv adósság volt 6,856.819,567 lira s az inproductiv 6,449.032,482 lira. Mindkét nemű adósság (lirákban) 1880 végén az egyes tartományokban így oszlott meg :

	productiv	inproductiv	összesen
Piemont s Liguria	1.008.897,579	916.049,020	1,924.946,600
Lombardia	770.089,939	198.038,330	1,068.128,269
Velence	294.442,713	136.514,839	430.957,552
Emilia	600.865,129	600.719,132	1,201.584,261
Toscana	933.611,870	1,017.490,299	1,950.102,169
Markok s Umbria	378.675,857	1,121.023,897	1,499.699,754
Latium	265.456,322	315.672,001	581.128,323
Nápoly	1,961.297,509	1,390.185,057	3,351.482,766
Szicília	632.102,747	673.650,840	1,305.753,587
Szardínia	71.713,333	44.058,642	115.671,975

Absolute véve tehát Nápoly van legjobban s Szardínia legkevésbé megterhelve, azonban természetes, hogy e számok csak más nemzetgazdasági viszonyokkal összehasonlítva, mutathatnak biztos tájékoztatást.

Az Egyesült-Államok külkereskedelme. Az európai bevétel hatalmas gyarapodása az 1881/2-ik pénzügyi év alatt az Egyesült-Államok forgalmában némi hanyatlást ígért, azonban a kivitel későbbi nagyobbodása azt annyira ellensúlyozta, hogy a kivitel több lett 25.902,683 dollár lett. A múlt évvel szemben azonban ez összeg igen jelentéktelen s magyarázata részben abban áll, hogy az amerikai nyers anyag s élelmi cikkek, melyek a kivitel főtárgyait képezik, Európában már rosabb piacot találtak, míg másrészt az európai ipartárgyak is mindinkább jobban kerestetnek. 1882-ben a bevétel 44 millió dollár volt már, 8 millióval több, mint a megelőző évben.

Az áruforgalomról ezer aranydollárban számítva, a következő kimutatást közölhetjük :

Pénzügyi év	Áru s ipartermékek		Összes áruforgalom	Nemes érczek forgalma		
	Kivitel	Bevitel		Kivitel	Bevitel	A kivitel többlete
1860	333,576	353,616	687,192	66,546	8,550	57,996
1861	219,554	289,311	508,664	29,791	46,340	-16,549
1862	190,671	189,357	380,027	36,888	16,415	20,473
1863	203,964	243,336	447,300	64,157	9,584	54,573
1864	158,838	316,447	475,285	105,397	13,116	92,281
1865	166,029	238,746	404,775	67,643	9,810	57,833
1866	348,860	434,812	783,672	86,044	10,700	75,344
1867	294,506	395,761	690,267	60,868	22,070	38,798
1868	281,953	357,436	639,389	93,784	14,188	79,596
1869	286,118	417,506	703,624	57,138	19,808	37,331
1870	392,772	435,958	828,730	58,156	26,419	31,736
1871	442,820	520,224	963,044	98,442	21,270	77,172
1872	444,173	626,595	1.070,773	79,878	13,744	66,134
1873	522,480	642,136	1.164,616	84,609	21,481	63,128
1874	586,283	567,406	1.153,689	66,630	28,455	38,175
1875	513,443	533,005	1.046,448	92,132	20,901	71,231
1876	540,385	460,741	1.001,126	56,506	15,937	40,570
1877	602,475	451,323	1.053,798	56,162	40,774	15,388
1878	694,866	437,052	1.131,917	33,740	29,821	3,919
1879	710,439	445,778	1.156,217	24,997	20,296	4,701
1880	835,639	667,955	1.503,593	17,143	93,034	-75,891
1881	902,377	642,665	1.545,042	19,407	110,575	-91,169
1882	750,351	724,623	1.474,974	49,413	42,473	6,940

E szerint ezer dollárookban számítva, a többlet volt :

1860-ban a bevitelnél	20,040
1861-ben „ „	69,757
1862-ben a kivitelnél	1,314
1863-ban a bevitelnél	39,371
1864-ben „ „	157,609
1865-ben „ „	72,716
1866-ban „ „	85,952
1867-ben „ „	101,255
1868-ban „ „	75,484
1869-ben „ „	131,389
1872-ben „ „	43,187
1871-ben „ „	77,404
1872-ben „ „	182,417
1873-ban „ „	119,656
1874-ben a kivitelnél	18,877
1875-ben a bevitelnél	19,563
1876-ban a kivitelnél	79,643
1877-ben „ „	151,152
1878-ban „ „	257,814
1879-ben „ „	264,662
1880-ban „ „	167,684
1881-ben „ „	259,713
1882-ben „ „	25,728

Bár nem lehet még csak valószínűség szerint sem megállapítani, hogy az Egyesült-Államok kiviteli többleteért minő rimessákat nyert, kétségtelen, hogy a különböző pénzügyi s kereskedelmi operációk után is annak nagy részét nemes ércz képezze. Ez utóbbinak nagyobb mértékben behozatalára vagy kivitelére a kereskedelmi mérlegnek kétségkívül hatása van, az arányt nem is vagyunk képesek megtalálni. A kedvező külkereskedelem folytán tehát a nemes ércz is nagyobb mennyiségben folyt be az utóbbi években az Egyesült-Államokba. 1881-ben 91.168,650 dollárt, 1880-ban 75.891,395 dollárt tett ki. A mult 1881/2-ik pénzügyi évben azonban, mint fentebbi táblázatunk mutatja, a kiviteli többlet már 6.940,186 dollár volt. Így tehát nemcsak az áruforgalomban, de a nemes érczek behozatalára nézve is jelentékeny változás történt. Annyit mindenesetre nagy valószínűséggel következtethetünk a fentebbi, különben még sok magyarázatot igénylő számokból, hogy a rendkívül kedvező kereskedelmi mérleg, mely az amerikai termények Európában fogyasztásának rendkívül gyors emelkedése által idéztetett elő, veszélyes jellegéből már sokat veszített. Mennyiben

folytak be erre némely európai államok törvényhozás útján s mennyiben az európai technika haladása, azt csak külön kutatások s az egyes árútermékek forgalmának tanulmányozásai magyarázhatnák meg.

Angolország államadóssága az utolsó negyedszázadban körülbelül 760 forintra lett kevesebb, s ha a táviróvonalok államosítására fordított 110 milliót s a suez csatornai részvények megvételére kiadott vagy a helyi hatóságoknak kölcsönzött 300 milliót reáfordították volna, ez apadás nagyobb leendett. Az évenkénti amortisationalis hányad tehát mintegy 30 millió forintot tett. Az államadósságokra nézve a következő táblázat ad felvilágosítást a pénzügyi évet (április elejétől március végeig) véve tekintetbe.

Pénzügyi év	Az adóssági tőke font sterling	Új kölcsönök font sterling	Visszafizetések font sterling
1857/8	838.918,443	—	5.786,704
1867/8	803.752,500	520,000	1.257,546
1877/8	773.114,974	7.840,557	5.865,467
1881/2	768.703,692	210,588	5.868,340

Az említett 25 év alatt csak négy évben gyarapodott az államadósság és pedig 1863/4-ben 389,315, 1876/7-ben 1.789,607, 1878/9-ben 1.975,090 s 1879/80-ban 556,083 font sterlinggel. Legnagyobb törlesztés történt 1869/70-ben, azaz 12.195,368 font sterling. Egészben véve az utóbbi 25 év alatt 50.582,340 font sterlinget convertáltak s 126.454,844 font sterlinget fizettek ki, miáltal az államadósság 75.872,504 font sterlinggel apadt.

Tengerészeti forgalom Kínában. A külföldieknek megnyitott tizenkilencz kínai kikötő hajóforgalmáról 1881-ről a brit fővámgazgatóság részletes kimutatást közöl. Ez adatok szerint a legutóbbi évben a kérdéses kikötőkben 23,187 hajót jegyeztek fel 16.640,278 tonna súlylyal, míg 1880-ban 22,970 hajó 15.874,352 tonnával volt. A forgalmat nagyjából brit hajók közvetítették, utánna a kínaiak következtek, míg a többi nemzetek között jófor-

mán csak a német hajók mutatnak nagyobb forgalmat. E három forgalma az utolsó két év alatt következő volt :

	1880		1881	
	hajók	tonna	hajók	tonna
britt lobogó alatt	12,397	9.906,156	13,416	10.332,248
kkina i „ „	7,132	4.832,947	6,297	4.767,183
német „ „	1,501	632,044	1,632	728,027

Látható e táblázatból, hogy a khinai hajók száma egy év alatt is jelentékenyen apadt. Az egyes kikötők közt a legjelentékenyebb forgalma volt Shanghainak. Ennek s a többi nevezetesebb kikötőknek forgalmát 1881-ben a következő táblázat mutatja :

	Hajó	Tonna tartalom	Ezek közt gőzhajó	Tonna tartalom
Shanghai	4,844	3.690,241	3,809	3.371,424
Siankiang	2,764	1.937,216	1,898	1.815,308
Kanton	2,196	1.841,629	2,066	1.805,605
Wuhu	1,669	1.524,351	1,597	1.514,636
Kiukiang	1,645	1.450,955	1,588	1.442,316
Amoy	1,640	1.047,747	1,212	908,595
Hankow	1,295	917,235	918	864,059
Sefu	1,215	783,743	843	646,658
Svatov	1,170	880,235	1,056	831,718
Ningpo	1,048	656,376	708	619,006

Mint más országokban, úgy a khinai kikötőkben is a tengeri forgalom nagyobb része a gőzhajókra esik, melyek közül 1880-ban 17,300 összesen 14.572,718 tonna súlylyal, 1881-ben pedig 18,170, összesen 15.350,954 tonna súlylyal fordult meg az említett kikötőkben. Az utóbbiak közt több mint a fele, azaz 11,864 gőzös

9.815,118 tonna teherrel britt lobogó alatt volt, khinai lobogó alatt 5,160 gőzös 4.667,338 tonna teherrel; német lobogó alatt 465 gőzös 333,156 tonna súlylyal. A vitorlás hajók közt volt angol 1552 összesen 517,130 tonna teherrel; továbbá 1167 német 394,817 tonna teherrel s 1137 khinai 99,845 tonna teherrel.

A német előleg- s hitelszövetkezetek. Az önsegély alapján alakult németországi előleg- s hitelszövetkezetek 1881-ik évre vonatkozó kimutatásából a porosz államra nézve a következő főösszegeket vehetjük ki. Volt összevéve 496 ily egylet 251,708 taggal. A megszavazott előlegek s prolongatiók összege tett 824.985,014 márkát. A tagok üzleti része volt 51.077,564 márka, a tartalékösszeg 8.716,065 m., a hitelre kölcsönzött összeg 201.451,343 márka. E jelentékeny eredmény főképp annak tulajdonítható, hogy a szövetkezet az egyes egyletek között igen értékes s hasznos kapcsolatot hozott létre. Ha az összes németországi egyleteket vesszük szemügyre, szintén jelentékeny haladás látszik, melyet a következő táblázat elég világosan tüntethet ki :

É v	Egyesü- letek száma	Tagok száma	A kiadott előleg vagy prolongatio	Saját alap	Hitel
1860	133	31,603	25.435,467	1.586,571	7.176,981
1865	498	169,595	203.709,709	14.557,674	52.970,328
1870	740	314,656	622.854,861	43.989,981	137.997,486
1875	815	418,251	1,495.648,437	91.969,989	330.164,901
1880	906	460,656	1,447.526,317	118.427,428	364.449,945
1881	902	462,212	1,472.004,974	119.770,167	374.298,414

Az 1868. július 4-ki törvény óta az egyesületek száma folytonosan szaporodott 1880-ig, mivel már létező egyesületek is csatlakoztak a szövetkezetekhez. A feltétlen solidaris kötelezettség elve azonban újabban többet visszariasztott s a hitelegyleteket itt-ott részvénytársaságokká alakították. Rajna mentén s Poroszország Sachsen tartományában mutatkoznak ily esetek leggyakrabban.

Az Egyesült-Allamok legnagyobb ipariüző városai közül huszról, a kormány igen érdekes kimutatást közölt. A főbb adatok következők:

Városok neve.	Iparvál- latatok száma.	Állandóan alkalmazott munkások száma.	A befektetett tőke dollárok- ban.	Az évi terme- lés értéke dol- lárókban.
Baltimore	3,596	55,201	35.760,108	75.621,388
Boston	3,521	56,813	42.750,134	123.366,137
Brooklyn	5,089	45,220	56.621,399	167.757,590
Buffalo	1,137	16,836	24.188,562	40.003,205
Chicago	3,479	77,601	64.177,335	241.045,607
Cincinnati	3,231	52,184	43.278,732	94.860,105
Cleveland	1,033	21,499	18.134,789	47.352,208
Detroit	875	15,062	14.202,159	28.308,580
Jersey City	555	10,688	11.329,915	59.581,141
Louisville	1,066	16,569	19.583,013	32.381,733
Milwaukee	821	19,620	13.811,405	39.955,138
Newark	1,299	29,232	23.919,115	66.234,525
New-Orleans	906	9,439	8.401,390	18.341,000
New-York	11,162	217,977	164.917,856	448.209,248
Philadelphia	8,377	173,862	170.495,191	304.591,725
Pittsburg	1,071	36,465	50.976,902	74.241,889
Providence	1,186	21,336	23.573,932	39.596,653
San-Francisco	2,860	26,062	29.417,248	71.013,385
St.-Louis	2,886	39,724	45.385,785	104.383,587
Washington	961	7,116	5.381,220	11.641.185

Mint látható, New-York s Philadelphia messze túlszárnyalják a többi városokat ipari tevékenység tekintetében. Különösen New-Yorkban a gyárak s az itt alkalmazott munkások száma,

valamint az évi productio összege határozottan legelől áll, míg Philadelphiában az iparvállalatokba fektetett tőke nagyobb valamivel.

Ha hozzá számítjuk New-Yorkhoz a szomszéd Brooklyn és Jersey városokat, az így alakult nagyszerű iparkerületben lesz 16,806 iparvállalat 232,869,170 dolláralappal s e vállalatoknál 273,885 munkás foglalkozik, kik évenként 675.547,979 dollárra becsült ipartárgyat termelnek. Ez eredmény különben legkevésbé sem meglepő, mert New-York tudvalevőleg népesség tekintetében messze túlhaladja a többi amerikai városokat s kikötője is a legfontosabb s igen természetes, hogy a kereskedelemmel az ipar folyvást szoros összeköttetésben akar maradni. Ehez járul még, hogy New-Yorkban óriási mennyiségű tőke van összehalmozva, a nyers anyagokat olcsó áron lehet vizen s szárazon összehozni s az Európából tömegesen bevándorló ügyes s tapasztalt munkások rendszeren itt kötnek ki.

Ez ipartelepek után legjelentékenyebb Chicago, hol 3,479 iparvállalatban, melyken alaptőkéje 64.177,335 dollár, 77,601 munkás évenként 241.045,607 dollár értéket hoz létre. Az utóbbi tételt véve tekintetbe, ezután Boston, St. Louis, Cincinnati, Baltimore, Pittsburg s St. Francisco következnek egymás után.

Arany- és ezüsttermelés az Egyesült-Államokban 1881-ben. A valutakérdés újabb bonyolulataival szemben nem érdektelen az Egyesült-Államok nemes fémtermelését figyelemmel kísérni, mint oly országét, hol a nemes fémek termelése a pénzpiacra kiváló hatással bír. Míg azonban a mult évtized elején jóformán csak Kaliforniát lehetett e tekintetben említeni, ma az új vasutak egészen új területekre is hoztak élénkséget. Colorado, Nevada s más államokban az aranykeresők, kalandorok s speculansok ma már tömegesen találhatók, sőt Alaszkaiban is mutatkoznak nyomok, melyek az aranytermelés növekvését ígérk.

Burchard Horác, az Egyesült-Államok pénzverdénének igazgatója, az 1881-ik évről igen részletes jelentést terjesztett be a képviselőháznak a termelésről. A főbb adatok a következők:

Államok s territoriumok.	E z e r d o l l á r		
	arany	ezüst	összesen.
<i>a) Keletre a Mississippitől:</i>			
Maine	—	5	5
Virginia	10	—	10
North-Carolina	115	—	115
South-Carolina	35	—	35
Georgia	125	—	125
Tennessee	5	—	5
<i>b) Nyugatra a Mississippitől:</i>			
Dacota	4,000	70	4,070
Montana	2,330	2,630	4,960
Wyoming	5	—	5
Colorado	3,300	17,160	20,460
New-Mexico	185	275	460
Arizona	1,060	7,300	8,360
Utah	145	6,400	6,545
Idaho	1,700	1,300	3,000
Nevada	2,250	7,060	9,310
California	18,200	750	18,950
Oregon	1,100	50	1,150
Washington	120	—	120
Alaska	15	—	15
Összesen	34,700	43,000	77,700

Kalifornia tehát a kimutatás szerint is még annyira első helyet foglal az aranytermelésben, hogy a termelt arany összegének több mint fele innen kerül ki, utánna következnek Dacotah, Colorado, Montana, Nevada, Idaho s Oregon, melyeknek aranytermelése az egy millió forint értéket meghaladja. Az ezüsttermelésre nézve a főhely Colorado, azután Arizona, Nevada s Utah következnek szintén igen jelentékeny összegekkel. Az összes nemes fémek közül az ezüst 55%-nál többet tesz ki. Az aranyból $\frac{4}{5}$ -rész a csendes Óceán partvidékéről kerül ki. Az ezüsttermelés a mormonok vidékén s Nevadában évről-évre jelentékenyen szaporodik.

A posta az Egyesült-Államokban. Az 1882. június 30-án befejeztetett pénzügyi év végén az Egyesült-Államok postáinak bevétele 41.265,317 dollár volt, míg az előző évben 36.217,512 dollár s így a gyarapodás 5.047,805 dollár. Ez utóbbi évben a postahivatalok száma 46,231 volt, 1,719-czel több, mint a megelőző évben. Felállítottak 3,166 új postahivatalt, de 1,447-et megszüntettek. A postakézbesítést 112 nagyobb városban hozták be s e célból 3,115 levélhordót alkalmaztak. Befolyt összesen 298.266,739 levél, 71.481,742 levelezőlap, 90.002,317 helyi levél, 50.923,724 helyi levelezőlap, 2.552,894 ajánlott levél, 160.794,706 hirlap stb. Egészben véve a levélhordók 1,143.518,887 postadarabot kézbesítettek s így egy levélhordóra 367,455 darab esik. New-Yorkban a postahivatalok kezén át ment 238 $\frac{1}{2}$, Philadelphiában 145, Chicagóban 115, Bostonban 82 millió postadarab. A kézbesíthetetlen levelek száma meghaladta a négy milliót s ezek közül 19,989-ben készpénzt, 69,306-ban értékpapirokat, 39,242-ben fényképeket s 52,463-ban postabélyegeket találtak. A posta által közvetített pénzértékek száma postautalványokon 119.936,633 dollárt tett. Európából jött 1.645,969 dollár érték (két harmada Németországból) s oda küldetett 5.511,847 dollár érték, tehát 3 $\frac{1}{3}$ -szor annyi, mint a mennyi Európából jött. A postautalványokból az Egyesült-Államok kormánya 1.199,355 dollárt vett be s minden költség levonása után is még közel kétszázezer dollár tiszta nyereség van belőle.

Khina theakereskedése, mely eddig ez országnak csaknem kizárólagos monopoliuma volt, az utóbbi években nemcsak az angol, hanem némely kontinentális piacon is veszélyes vetélytársat nyert Keletindiában. E mellett a khinai kivitel az utóbbi években csaknem állandó mennyiségű maradt. Tengeren kivittek:

	1879-ben		1880-ban		1881-ben	
	picul	milió tael érték	picul	millió tael érték	picul	millió tael érték
Fekete theát	1.523,419	27·52	1.661,325	29·30	1.636,724	26·20
Zöld theát	183,234	4·31	188,623	4·20	238,064	5·11
Tégla theát	275,540	1·39	232,969	2·13	247,498	1·47
Portheát	5,270	0·05	14,201	0·10	15,186	0·11
Összesen	1.987,463	33·27	2.097,118	35·73	2.137,472	32·89

számítsuk még ehez azt a theakivitelt, mely Tiencsinen s Kiachtán át Sziberiába, továbbá Hankaun s környékén át a Han- és Fan-cheng folyókon s tovább száraz földön Mongolországba jut. Ez tett:

1879-ben	92,246 pic.	570,907 tael értékben.
1880-ban	107,636 „	1.612,675 „ „
1881-ben	127,295 „	1.759,377 „ „

A kettő együtt tesz:

1879-ben	2.079,704 pic.	33·84 millió tael	=	97 millió aranyforint.
1880-ban	2.204,754 „	37·31 „	=	107 „ „
1881-ben	2.254,767 „	34·65 „	=	99 „ „

Megegyeznek e számmal a „China Overland Trade Report“ adatai is, melyek szerint 188⁰/₁-ben (junius elsejétől május végeig) még 251·69 millió font, 188¹/₂-ben azonban már csak 242·89 millió font s 1882. végeig csak 136 millió font ment Nagy-Britanniába, holott 1880-ban 163, 1881-ben 144 millió.

A chinai theakereskedés stagnatioját azonban nem annyira e relativ még jelentékeny mennyiségekben vehetjük észre, mint inkább az árak változásában. 1871-ben 1.881,224 picul theáért 126 millió aranyforintot vettek be, 1881-ben, midőn a kivitel 383,000 picullal nagyobb volt, csak 99 milliót. Mint a legutóbbi kereskedelmi jelentések mondják, már az 1881-ik év igen kedvezőtlen volt a theatermelőknek, s kereskedőknek, mivel az aratás a rossz idő miatt rossz minőséget szolgáltatott s a chinaiak a szárításban s sortirozásban oly esz-

telen eljárást követnek, hogy a legközönségesebb fajokat már nem is lehet megvenni s a jobb fajtákat is csak olcsó áron. 1882-ben szintén megmaradtak e kedvezőtlen viszonyok s Londonban a chinai theát egész rossz hirbe keverték. A közönséges Shantamkongu theát mult év május havában a londoni dockokban vámolatlanul fontját à 4 $\frac{1}{2}$ d. számították, júliusban a közép s jó thea fajták árai is 4 pennyre estek s később igen lassan emelkedtek. E viszonyok természetesen a chinai nemzetgazdasági életre is kártékonyan hatottak.

Ezzel szemben, mint említettük, Keletindiában ugy a thea-productio, mint az azok értékesítésére szolgáló piacok száma gyorsan emelkedett. Az összes kivitel volt Britt-Indiából.

Év	lbs.	érték millió rup.
187 $\frac{9}{80}$	38.173,521	30·5
188 $\frac{0}{1}$	46.413,510	30·5
188 $\frac{1}{2}$	48.691,725	36·1

Természetesen legnagyobb volt a gyarapodás Angliában, hol az utolsó év alatt is a tömeg 5, az érték pedig 18 százalékkal emelkedett. De hódításokat tett az indiai thea Ausztráliában s Éjszakamerikában s másutt is, a mint azt a következő táblázat mutatja:

Nagybrittania	37.932,094	45.416,582	47.413,576
Egyesült-Államok	65,944	68,597	197,302
Perzsia	6,565	10,828	54,712
Ausztrália	85,994	807,608	906,762
Más helyek	54,689	69,262	41,557

Tehát nemcsak a koloniákkal szoros összeköttetésben álló Anglia, de a világ más részei is felkarolták az eddig kevésre becsült indiai theát, mivel a chinai theatermelés romlott, míg az indiai technikailag javult. Ez a néhány évvel ezelőtt még valószínűleg hihetetlennek látszott nézet ma már teljesen bizonyítékot nyer az árakban. A londoni dockokban 1882-ben az indiai theát 11—14 $\frac{1}{4}$ pennyvel fizették, tehát csaknem háromszor oly magas áron, mint a khinait s míg az 1883 év kezdetén is 9 $\frac{1}{2}$ penny volt az ára. Az angol piacon, hogy még szembeszökőbb bizonyítékot hozunk fel, az utolsó négy év alatt a bevétel így állott:

	Khina és Japán	Keletindia	az indiai export
	mill. lbs.	mill. lbs.	százalékban
1878/9	164·5	33	20·0
1879/80	160·7	37	23·0
1880/1	176·0	45	25·6
1881/2	164·0	50	30·5

Különösen a százalékokból láthatjuk a behozott indiai thea gyors szaporodást.

Más vidékeket véve tekintetbe, első sorban Japánt kell említenünk. Itt a kivitel 1874/5-ben érte el tetőpontját 29·3 millió fontban, ezentul a minőség megromlása következtében leszallott az, úgy hogy 1877/8-ban már csak 14·6 millió font volt. A legutóbbi években ugyan ismét mutatkozik némi emelkedés, de az 1881/2-ik év kedvezőtlen volt. A kivitel angol fontokban ez volt :

	1879/80	1880/1	1881/2
New-Yorkba	13.409,864	14.402,100	12.065,830
San-Francziskóba	3.605.222	3.812.424	3.723,930
Bostonba, Ghicagóba	4.032,647	6.004,486	5.713,634
Angliába	553,205	191,108	603,148
Összesen	21.600,938	24.410,118	22.106,542

A japáni thea kivitelének hanyatlását a minőség romlásán kívül, melyet különösen a naponszáritás divatjának elterjedése okoz, a keletindiai verseny idézte elő. Európában különben a japáni thea kevésbé van elterjedve s csak újabban kezdték meg ott a fekete theát az európai izléshez képest állítani elő s Hamburgon keresztül a kontinensre hozni.

A többi keletázsiai tartományoknak a theakereskedésre nézve csekély jelentőségök van, mert Hollandia itteni gyarmatainak kivitele csaknem állandó (2·5 millió kilogramm 1·8 millió holland forint értékében) s Ceylon, bármily erőfeszítéseket is tesz a theatermelés előmozdítása érdekében, eddig még igen kevésbé szerepel a kivitelben.

Az előbbeni adatok tehát meggyőzhetnek mindenkit arról, hogy az utolsó években nagyban és egészben Khinában s Japánban rosszabb minőségű theát állítanak elő, míg Keletindiában a theatermelés emelkedik. E körülmények a thea árát annyira leszallították, minőre a kereskedelem történetében előbb nem volt példa s így úgy a khinai termelők s kereskedők, mint az angol speculánsok nagy veszteségeket szenvedtek s maga a khinai külkereske-

delem is észrevehetőleg hangyatlott. A mennyiséget és értéket együttvéve, a kereskedelmi mérlegben már jelentékeny változás történik. A keletázsiai területek összes theakészlete volt ezek szerint millió kilogrammokban számítva :

	1879/80	1880/1	1881 2
Khina	125·8	133·3	136·9
Keletindia	17·2	20·9	21·9
Japán	9·7	11·0	9·9
Hollandi gyarmatok	2·6	2·5	2·5 (?)
Ceylon	0·1	0·1	0·1
Összesen	155·4	167·8	171·3

Mivel 1872-ben mintegy 120 millió kilogramm thea hozatott be Keletindiából, tiz év alatt a gyarapodás 51 millió, azaz 42%, mely összeg nagyobb arányban növekedett, mint Európa s az Egyesült-Államok népessége, hol a gyarapodás 11% = 38 millió ember. 1872-ben Európában s az Egyesült-Államokban a theafogyasztás fejenkint 0·34 kilogrammot tett, de arány nem egyenlő, Nagybritaniában s Ausztráliában egy fejre 2 kilogramm esik, Olaszországban csak 1 gramm. Ez arány szerint e népeknek elegendő volna 135 millió kilogramm thea s így jelenleg a theakereskedésben egy kis túltengés van. Ezt bizonyítja, hogy az angol dockokban régebben szokásos mintegy 102 millió angol font (46 millió kilogramm) theakészlet 1882. végén 118 millió fontra (53 mill. kilogrammra) emelkedett s ezért a thea átlagos ára meglehetősen süllyedt.

A török vámpolitikát a kormány több tekintetben akarná megváltoztatni, s bár a legtöbb állammal kötött kereskedelmi szerződése csak 1889-ben jár le, már jelenleg kidolgozta s nyilvánosságra hozta azokat a reformpontokat, melyeket az ily szerződések megújítása esetében érvényesíteni akar. A reánk nézve igen lényeges pontozatok következők :

1. Az eddigi értékvámok helyett kivétel nélkül súly-, illetőleg darab szám szerint kivetendő vámok tétettek, a mint ez néhány árura nézve némely új conventionalis tarifában már ugyis életbe léptetett.

2. Az eddigi 11 különböző tarifa conventió helyett egységes

árutarifá hozandó be, mely minden árura a származási helynek különbsége nélkül érvényes legyen. Ez új tarifában az eddig általánosan 8% behozatali vámtét helyére a következő fokozatok lépnek : a) Az aranyárak, ékszerek értékének 3%-áig a vámtétel magasságának fordított viszonyban kell állania ezen cikkek értékéhez. b) Minden más áru két kategóriába osztva legfeljebb 20%-ra vetendő ki.

3. A bor s szeszes ital megvámolása alkalmával ugyanez ita-
lokra kivetett accise illetéket is be kell szedni.

4. Játék-kártyák s gyufa-monopolium tárgyává teendő.

6. Az eddigi egyszázalékos transitó vám megszüntetetik. Az állam entrepot-kat állít fel, s hol ilyenek nincsenek, az entrepot kedvezményeket egyeseknek megadja.

6. A jelenleg érvényben álló világító torony-, kikötő- s quarantaine adók megmaradnak; ezenkívül fentartja a kormány azt a jogat is, hogy az egyes kikötőkben eszközrendő építésekre az azokba behozott vagy kivitt árúkat külön illetékkel terhelje meg.

7. Minden fizetést arany értékben követelnek.

E pontok az eddigi helyzetet, mint látszik, nagyon lényegesen megváltoztatják. Már magában a gyufa s só monopoliumná tétele (eddig csak a lőpor volt monopolium tárgya) nagyon érzékenyen fogja érinteni a mi kivitelünket, különösen, ha azokat új szerződések kötése által a porta már most akarná életbeléptetni. Az az intézkedés, hogy a vámok ezentúl a szokásos ezüstérték helyett aranyban fizetendők, az ottani árfolyam szerint mintegy 8 százalékkal emelné az összes vámadókat. A török birodalom még fel nem használt kincseinek értékesítésére s némely iparág fejlesztésére azonban kétségkívül jó hatása lesz a reformok nagy részének.

A kivitelre nézve a következő intézkedéseket léptetik életbe :

1. A három százalékos súly vagy darab szám szerint megvámolás kategóriájába esnek mindazok a tárgyak, melyek egészben vagy részben nemes ércből állanak, igaz gyöngyök, korallok és drágakövek, zsebórák, nyers arany s ezüst.

2. A jelenlegi nyolcz százalékos vámtétel maradna meg a következőknél : Agyag, ásványok, selyembogár tojások, fa, növények, gyapot, len, szőr, festőanyagok, nyers bőrök, kaucsuk, gabonane-műek, kőszén, élő állatok, papir, nyomtatványok, gazdasági gépek, gyógyszerek s általában félgyárárúk.

3. A 12—20 százalékos vámemelés alá jutnak : gyarmati árúk, bor, szesz, szárított gyümölcsök, ételneműek, gyertya, petroleum, szövet, ércneműek, fegyver, gyufa, üveg- s porcellánárúk, kész ruhák, butorzatok, általában a teljes gyáriárúk, a mennyiben az előző pontokban fel nem soroltattak.

A reformokkal kapcsolatban van a benső vámok megszüntetése, a mely intézmény mindenesetre hasznos volna, a mint mutatja az a példa is, hogy Odessából jelenleg olcsóbb áron szállíthatják be a gabonát, mint Macedóniából s a brussai szövetek a közbeeső vámok miatt drágábbak lesznek, mint az angol készítmények.

UJ KÖNYVEK.

- Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv, szerkeszti dr. Földes Béla. I. évfolyam. 1883. 1 frt 60 kr.
- Láng L.** Minimum és Homestead 30 kr.
- Ecséri L.** A munkásbiztosítás kérdése 30 kr.
- Tomissoux.** Question sociale et Bourgeoisie 1 frt 20 kr.
- Brelay E.** Les associations populaires de consommation et de crédit mutuel 1 frt 80 kr.
- Dictionnaire des Finances, publié sous la direction de M. Léon Say, par M. M. L. Foyot et A. Lanjalley. 1-er fasc. 2 frt 10 kr.
- Georges J. M. et V. A. Bérard,** Manuel des transferts et mutations de rentes sur l'État 6 frt.
- Mirabeau,** (marquis de). L'ami des hommes ou traité de la population 6 frt.
- Pigeonneau H.** Les grandes époques du commerce de la France 60 kr.
- Vuitry A.** Études sur le régime financier de la France avant la révolution. de 1789. Nouvelle série : Philippe le Bel et ses trois fils. 1285—1328. Les Trois premiers Valois 1328—1380. 2 vol. 12 frt.
- Harrasowsky Ph.** Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen. I. Bd. 3 frt 80 kr.
- Meyer R.** Heimstätten- und andere Wirtschaftsgesetze der Vereinigten Staaten v. Amerika, von Canada, Russland, China, Indien, Rumänien, Serbien und England. 9 frt 60 kr.
- Esser R.** Die Gewerkschaft und ihre Entwicklung unter dem allg. Berggesetz f. die preuss. Staaten 1 frt 20 kr.
- Hinrichs F.** Studien aus dem Gebiete d. preussischen Hypothekenrechts I. Heft. 1 frt 44 kr.

(Közli Kilián Frigyes, magy. kir. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

SZEPTEMBER.

VII. FÜZET.

A BÉLLYEI URADALOM.

(Befejező közlemény).

A földmiveléssel foglalkozva, fejtegetéseink keretében a gőz-ekének tüzetes méltatást szenteltünk s ez mintegy fölment attól, hogy a béllyei uradalom gazdaságai felszerelésében felismerhetlen logicára rámutassunk, mert a hol a gőzeke alkalmazása oly nagy tért nyert, ott természetes, hogy találkozni fogunk a gazdasági gépek és eszközök kiterjedt használatával, a gazdaságvitelben nyilatkozó értelmi fensőbbiségnek ezen kétségtelen tanujelével. Hazánkban, hol a gépek és eszközök alkalmazása csak a legutóbbi időben indult nagyobb lendületnek s a hol még messze vagyunk attól, hogy a gépekkel való teljes felszerelésről szólhatnánk, nem lesz érdektelen, kapcsolatban a cikkünk elején megbeszélt egész eredményekkel, illetőleg utalva ezekre, kimutatni, hogy mily szerepe van a mezőgazdasági gépek és eszközöknek ott, a hol a felszerelés észszerű alapokra van helyezve.

A béllyei uradalom gazdaságaiban összesen volt 1881. végével 6 gőzeke (mozdonyaik összesen 74 lóerőt képviselnek), 13 cséplőgép 1120 lóerővel, 31 vetőgép (Garrettfélék), 41 kaszálógép (Wood-féle, Johnston-féle és Samuelson-féle), 6 szecs-kázógép, 4 tengeri morzsoló és 6 körfűrész — mind gőzerőre berendezve, 10 elevátor, 4 olajpogácsatoró, 3 répavágó, 4 malomjárat stb. Az uradalom gőzgépei mindösszesen 610 lóerőt képviselnek, s ez erő a felsorolt gépek közt oszlik meg, azonkívül nagyszámu eke, borona, henger, cultivator és porhanyító eke, szénagyűjtő, sorozóeke, lókapa stb. áll a gazdaságok gépleltárában s csak például említve a laki gazdaságot, az utóbb felsorolt gépek száma itt 217 darabot tesz, a mi ugyancsak csinos kis „fegyvertárnak“ mondható. Az uradalom-

nak illetően gazdag felszerelésével természetesen csakhamar érezhetővé vált egy nagyobb gépműhely szüksége is, mely ezen nagyszámu gépek körül elkerülhetlen javításokat végezze s itt is a conceptió nagyszabásu voltára vall, hogy e műhelytelepet mindjárt ugy létesítették, hogy az a közönségesebb eszközöket (kocsikat, szekereket, ekéket, boronákat, hengereket stb.) maga állithassa elő s az uradalom gazdaságai felszerelésének reformja alkalmával szükségesnek mutatkozott épületekhez igényelt asztalos, lakatos, mázoló, üveges stb. munkákat is létesíthesse. Ezt a nagy műhelytelepet Lakon állították fel s az épület egész industriális telepet fogal magában, van gépészeti műhely olyan csarnokkal, melybe a nagy gőzeke mozdonyokkal is kényelmesen be lehet járni, van továbbá kovácsműhely, bognár, esztergályos, kádár, nyerges és mázolóműhely. A telep fel van szerelve egy 30 lóerejű gőzgéppel, van vas-esztergapad, vas-gyaluszék, furógép stb., szóval mindennemű géprész elkészítésére kellően be van rendezve, a miről legjobb fogalmat nyújthat a műhelytelepben fekvő, 167,219 frtra rugó tőkeérték. Nem követhetjük a leírás részletes adatait s sajnálattal bár, de át kell térnünk e rövidke összefoglalás után a figyelmünkre váró többi momentumra is.

Az intensív gazdasági rendszer meghonosításával az uradalom *növénytermelésében* is kiváló figyelmet érdemlő eszközlésekkel találkozunk s nem tekintve a dimenziókat (3500—4000 hold buza és rozs, 2500 hold zab, 4—5000 hold tengeri, 400 hold kender, 80 hold komló, 12000 hold takarmány stb.) a piaczi növények termelésének *mikéntjében* és főleg az industrialis növények uttörő meghonosítása tekintetében oly becses, gondolkozásra készítő anyagot nyújt az uradalom leírása, hogy olvasóink szívesen fognak velünk elmélyedni az adathalmazba s talán megjutalmazva érzendik magukat ama tanulság által is, melyet mintegy izlelőül e szűk ismertetés keretében nyerhetnek. Hangsúlyoznunk kell itt különösen, hogy egyhamar üdvösebb irodalmi hatást s komoly tevékenységre való ösztönzést nem érhetett volna el az orsz. gazdasági egyesület, mint midőn ez uradalom leírását a magyar gazdaközönség kezébe adta s bár minél többen olvasnák el azt, hogy egész bizonyosságát lássák maguk előtt annak, a miről itt csak hézagosan, pusztán a lényegre kiterjedőleg lehet szó.

Mi csak azt bizonyíthatjuk, hogy a béllyei uradalom a növény-

termelés terén oly érdemes dolgokat hozott létre, melyek áldást hoznak az egész vidék mezőgazdaságára, mert csak például említve, ez uradalom mutatta meg, hogy Magyarország sikása is kiváló mérvben alkalmas a *komló* mivélésére s pedig nem pusztá kísérlettel, hanem 18 évre kiterjedő rendszeres adatokkal, melyek a komló-ültetvényeknek hazánkban való jövedelmezéseire nézve kétségtelen adatokat szolgáltatnak.

De nehogy az ujdomság miatt szemünk elől téveszszük a megszokottabb téren is elért szép eredményeket, kövessük a mű rendszerét s lássuk előbb az egészében már előbb vázolt növénytermelésnek részleteit. Azt már mondtuk, hogy az uradalomban a kalászos növények között az őszi buza, őszi rozs, árpa és zab termeltek, s talán csak a termelés módjának fontosabbjaira szoritkozhatunk, elmondván, hogy a két első növényt — őszi buzát s rozsot — többnyire zöld vagy tiszta ugarba termelik, a föld legtökéletesebb megmunkálása után a trienzön tisztított és kékgáliczezal csávozott*) vetőmagot sorvetőgépekkel juttatják a talajba, a vetőgép után nyomban boronával bejárva a vetéseket. Tavasszal ismét boronálnak s hengereznek, s midőn a buzaszem tejét veszti, kezdődik az aratás. Valamennyi gabonafaj cséplése gözcséplőkkel történik. A zab és árpa már nem ugarba termeltetnek, ezeknek előveteménye mindig valamely kapásnövény (tengeri vagy répa). A földeket késő ősszel készítik elő kellő szántás utján s a vetés tavasszal ugymint az ősziéknél leiratott, ama műveletek rendében történik.

A gabonánál nagyobb tér jutott az uradalomban a *tengerinek*, mely szemtermelésre alapítva, az uradalom helyi gazdasági viszonyai között a legbiztosabbnak s legjövedelmezőbbnek bizonyult. Előveteménye rendszeren őszi gabona, de új irtásu erdőterületeken is mivelik szabad gazdálkodás módjára. A földek a tengeri alá mind trágyáztatnak, mélyen szántatnak nyárutóján (július, augusztus s szeptemberben) s tavasszal megy végbe a vetés alá való előkészítés: porhanyítás, boronálás, hengerezés, — az ültetés pedig sorozókkal

*) A bélyei uradalomnak mintegy 15000 hold kalászos vetéséhez az összes magmennyiség csáváztatik. Itt is látható tehát, hogy gondosan kerül az elvet, melyről sok „jó gazda“ eldicsekszik, azt híven, hogy a takarékoság mindenben helyes, pedig a fukarság sokszor nem más, mint pazarlás!

jelzett fészkekbe történik. A vetés kikelése előtt 1—2-szer boronálnak — a gyomok kiirtása céljából, ezután 8—10 nappal fogatos eszközzel, az u. n. lókapával előbb csekélyen, majd később ismét 8—10 nappal mélyebben megkapálják, ezután következik az elkülönzés, a mit gyermekek végeznek úgy, hogy minden fészekben csak a legerőteljesebb két növény hagyatik meg. A fogatos eszközzel való tengerikapálásnak van egy elháríthatlan hátránya — persze szemben sok jelentékeny előnnyel — s ez az, hogy a tövek közvetlen közelében a gyom nem irtható ki, a min kézzel való kapálással segítenek, — ha kell, mert nem mindenkor szükséges. Milyhelyt a tengeri 10—12 hüvelyk magasra nőtt, töltögető ekével a töveket feltöltögetik sekélyen, s 15—20 hüvelyk magasságában már a második, mély töltögetést eszközlik, ezt követi aztán az aratás előtti utolsó munka: a fattyuzás (fattyuhajtások kézzel letörése). *Ennek a gondos mivélésnek, melyet imént csak vázoltunk, s melyre a figyelmet ismételten felhívjuk, valamint a termés gondos osztályozásának köszöni az uradalom azt, hogy tengerije ismert és keresett kereskedelmi cikk, melyet külföldről vesznek meg és pedig helyben az uradalom raktáraiban állandóan jóval magasabb áron, mint mennyivel a tengerit ugyanabban az időben Budapesten a tőzsdén jegyzik. Ez oly eredmény, mely mellett minden érvelés csak pusztá sallang maradna!*

De a piaczi termények ily tökéletes előállításával az uradalom nem elégedett meg s látva azt, hogy a Bánság némely vidéke mily dús jövedelmet bir a *kenderben*, utánozta ez áldott vidék termelését, úgy azonban, hogy a terményt feldolgozó iparnak is alapját veti meg szépen berendezett kendergyárában. Brevetnek 400 holdat ezen fontos kereskedelmi növénynyel, melynek mivélése hasonló gonddal történik, mint minden más az uradalomban s habár sajátlag a *növénytermelésről* kellene szólnunk, az érdek túlsúlya e termény *ipara* felé vonz, mely hazánkban mint gazdasági mellék-iparág ily nagyszerű apparatussal, úgy hiszszük, egyedül álló példa. Az ipari feldolgozás szakértelmes voltára mutat az értékesítés kielégítő mérve, a termék vámmázsája — minőség szerint — egészen 13 frtig kél el, de ha nem is volna ez ipar nyereséges, már az egymagában, hogy a vidék lakosságának általa ipari foglalkozása van, a figyelmet a legnagyobb mértékben megérdemli s nem zárhatjuk el azt a nézetünket, hogy népünk boldogulása, józan munkaszeretete más

világításban állna előttünk, ha a latifundiumok birtokosai másutt is hasznos ipari foglalkozást nyujtanának vidéküknek.

Előbb említettük, hogy a billyei uradalom egyik legszebb eszközése a *kömlótermelés*, mely az uradalom által felhozott kereskedelmi növények közt fontosságra nézve tulajdonkép első helyen lett volna méltatandó. A kömlómivelés az uradalomban 1865-ben hozatott be, s jelenleg — értve az uradalom leírásának keltét, t. i. az 1881-ik évet — 79 kataszt. holdat foglal el, de csakis azért nem többet, mert a kömlómivelésnél szükséges és semmiféle gép és eszköz által nem pótolható nagy kézimunka-szükséglet a helyi munkáviszonyok miatt a termelés kiterjesztését lehetetlenné teszi. Részünkről, tekintve, hogy a kömlótermelés hazánkban még nem érte el az ezen kereskedelmi növényre nézve kívánatos kiterjedést, indokoltnak tartjuk nemcsak alább a termelés eredményeit is tüzetesen feltárni, de röviden a mivelés módját, mely jóval tanulságosb, mint a mit a kömlómivelésről irt szakmunkákból merithetünk, is ismertetni.

A kömlómivelésre használt föld televénygazdag, homokos, mély agyagtalaj, mely az uralkodó szélirány ellen lehetőleg védett helyen választandó. A föld a talaj erőállapotához képest 2—300 mm. jól elkorhadt szarvasmarha-trágyával trágyáztatik s az ültetési év előtti ősszel 18"-ra rajolekével mélyítendő. Tavasszal a föld 2-szer megboronáltatik s aztán lehengereztetik, mire aztán az ültetés helyei szőlőkaróhoz hasonló vastagságu 18" hosszú karóval kijelöltetnek. Az ültetvények négyszögekben rendezvék, a mi jobbnak bizonyult a váltakozó (Katzensprung) ültetvényeknél, mert ez utóbbiakon a fogatos eszközökkel való mivelés nem oly tökéletesen eszközölhető. A karóktól 2" távolságra ásatnak a gödrök, igen elmés módon úgy, hogy az egyik gödörből kiásott föld mindig a mellette kiásott üres gödörbe hanyatik, azaz valamennyi gödör frisen kiásott földdel lesz megtöltve, melynek kiszáradása ez eljárás által megakadályoztatván, a dugványok jó laza és nedves földbe ültetethők. A dugványok a karó mellett 3" mélyen a föld szine alatt ültetnek és pedig minden fészekbe 2 dugvány, azért kettő, mert nem mindegyik dugvány szokott kihajtani. — Az első évben a mivelési munkák ismételt kapálás általi gondos tisztántartásra, s a hajtásoknak a karókhöz kötözgetésére szoritkoznak, ősszel a sorközökben 7—8 hüvelyk mélyen a földet rászántják a tökékre. Az uradalom -

ban az alkalmas karók drágasága miatt az ültetvényeken akácsozlopokra erősített távirda-sodronyokat használnak, melyre a komló indáit felfogó kenderspárga huzatik, amiben az az érdekes, hogy először kevesebbe kerül, és azután kevesebb kézi munkát is igényel, mint a kizárólag karókhoz erősített komló mivélése, de még azonkívül előnyösebb is, mert ezeken az ültetvényeken a levegő s a nap a komló sorokba könnyebben hatolhatnak be, a miáltal a tenyészet általában, de az egyenletes érés leginkább lényegesen előmozdittatik. A komló a második évben már termést szolgáltat, s ekkor kezdődnek a mivélés fontosabb munkái, ugyanis a tavasszal eszközöndő nyitás és metszés; ez utóbbi a mivélés legfontosabb munkálata, mely különösen kiváló figyelmet és gondosságot igényel.

A metszés mindig a komló koronája és az első csomó közt ülő szemek helyén kezdetik, a metszés után pedig a komló 3" magasan finom földdel befödendő. Részletekbe menő dolgok s ezért itt tovább nem fűzzük azokat, melyek az indóknak a zsinetekre vezetására, az ezen munka után a komló sorokban eszközöndő szántásra, boronálásra, feltöltögetésre, a gyomok irtása végett teljesítendő kapálásra (fogatos eszközzel) stb. vonatkoznak, épúgy az aratás és szedésnek sok időt és kézimunkát igénylő műveleteiről sem említünk fel többet, mint azt, hogy ezekkel még nincs vége a munkának, ezt követi az osztályozás és a szárító pajtákban való csaknem iparszerű kezelés, lapátolgatás, zsákokba taposás stb. Annyit mondhatunk, hogy a komlómivélés nagy intelligenciát, szívós erélyt igényel a termelő gazda részéről, kinek azonkívül jól számot kell vetni úgy a saját erejével, mint gazdaságának viszonyaival, nehogy nagy fába ütötte legyen fejszéjét, midőn ezen mivélés nagy munkájába alapos körütekintés nélkül belekapott, csak azért, hogy a komlómivélés hatalmas előnyeit hasznára fordítsa. Az igaz, hogy ezen industriális növény dúsan megfizet a vele járó munkáért, a mit bizonyítani akarunk azzal, hogy itt a komlóültetvények berendezési költségeiről, az évenként előforduló mivélési és végül az aratási költségekről, szembeállítva ezekkel az értékesítést az uradalomban elért eredmények alapján — röviden megemlékezünk. — Az új komlóültetvény berendezése kerül holdankint 455 frt 64 krba, a mivélési és aratási költség szintén holdjára érve, tesz 140 frt 69 krt, ebbe bele van érve a kezelés, az eszközök amortisatiója stb., úgy hogy a termelési költség kezdettől végeig holdan-

kint 596 frt 33 krba jön. Már most a termés átlag holdankint 10 évi átlagtermés alapján 217 kilogrammra tehető (értve a piacra elkészített, bezsákolts terményt), melynek eladási ára ugyancsak 10 évi átlagárt véve alapul, kilogrammonként 2 frt 16 krral vehető fel, úgy hogy a holdankinti termés értéke 468 frt 72 krral áll előttünk. Természetes, hogy ezt az összeget nem szabad a berendezés egyszer mindenkorra szóló költségeivel egyesített termelési költségekkel szembeállítani, hanem az átlagértékesítéssel csak a mivélésnek, aratásnak és kezelésnek *évenkénti* költségeit lehet szembesítenünk, azaz az átlagos brutto jövedelemül kimutatott 468 frt 72 krral szemben áll 140 frt 69 kr. és a berendezési költség 10 évre eső hányada, azaz 45 frt 56 kr. kikerekítve e két összeget talán 200 frtra, az átlagos évi netto jövedelem 268 frttal szerepel, ami érthetővé teszi azután azt is, hogy a komló mivélés tiszta haszna többszörösen kifizeti nemcsak a költséget, de magát a földet is. Viszont nem szabad ezt az évi tiszta jövedelmet szabályul tekintenünk, mert a komló számos esélynek van kitéve és konjunkturától függő kereskedelmi cikk, tehát értékesítése nem generalizálható, azonban a föntebbi számvetés csak fogalmat kíván nyújtani a jövedelemről, és e fogalom mindenestre alapos fogalom, mert tényekre, a béliyi uradalom adataira van basírozva.

Ugyancsak az okból, mely a komló mivélés némileg részlete-sebb ismertetésére készíttetett, a dolog iránt érdeklődők kedveért közlöm itt az uradalom adatai közül a komlóültetvények berendezési és művelési költségeire vonatkozó kimutatásokat.

Uj komlóültetvények költségei holdankint.

	frt	kr.
Az ültetés évét megelőző őszzsel foganatosítandó munkák és azok költségei.		
A trágya-lerakodóhelyek megjelölése	—	50
Trágyaérték 250 métermázsa után 26 krjával	65	—
Trágyakihozás költségei	10	40
„ szétteregetés 100 rakás után 1 krjával	1	—
Mélyítés (rajzolás) 18 hüv. mélyre a gözkekével	14	—
(A 18 hüv. mély rajzolás a korábbi ültetvényeknél igazs- erővel történt s két egymás mögött szántó ekével 14 frt 40 krba került.)		
A trágyának a barázdákba bekaparása	—	50
Az ültetvény első évében foganatosítandó munkák s azok költségei.		
Kétszeri boronálás és egyszeri hengerezés	1	30
2304 fészkek kijelölése, 3 nap 40 krjával	1	20
2304 darab komlókaró előállítása, darabja 1 krjával	23	04
2304 komlógödör ásása, 18 hüv. mélyen, félkrjával	11	52
4608 komlódugvány előállítási ára, félkrjával	23	04
„ „ elültetése, 10 nap 35 krjával	3	50
„ „ elültetése, 10 nap 35 krjával	2	60
Kapálás a komlótövek körül, 2 nap 40 krjával	—	80
Komlóhajtások kötözése a karókhöz, 2 nap 40 krjával	—	80
Szántás a komlósorok közt a takarókével (a kézzel való mély kapálás helyett)	2	60
Kézzel való kapálás a komlótövek körül	—	80
Ö s z s z e l.		
Karók kihuzása s az ültetvény szélére való hordása	—	40
Födés vagy beszántás a takarókével	2	60
A főkarók helyeinek kijelölése	—	40
230 gödör ásása a karókhöz, 3' mélyre 5 krjával	11	50
230 komlókaró behordása felállítása és beerősítése 8 krjával	18	40
230 darab ákáczkaró ára (előállítási árban) 50 krjával	115	—
„ „ vasszög (karóhorog) készítése és beerősítése a karók felső végébe, 5 krjával	11	50
118 kilogr. zsinég (előállítási ár) 60 krjával	70	80
260 „ drót (beszerzési ár) 22 krjával	57	20
A drót összekötözése lánczokba	1	84
68 darab feszítő karó, 5 krjával	3	40
Összes berendezési költség, holdankint	455	64

Évenként előforduló komlómivelési költség

1600 négyszögöles holdankint.

	Napszám- szükséglet holdankint	Pénzösszeg	
		frt	kr.
A komló nyitása ekével és 1 lóerővel	1	2	60
A komlótövek nyitása kézzel, szakmányban	19	9	50
A komló metszése, tövenként egy heted krajczár	6	3	29
Karók előhordása és beverése, szakmány	1	—	86
A metszett komlótövek betakarása, szakmány	1	—	40
Zsineg felhuzása, igazítása és kötözése, szakmány	8	4	62
A termőindák kiválasztása és a zsinigre rávezetése, a többi inda kiszakítása és a rávezetés utániga- zítása, napszám	12	4	80
Mély kapálás (szántás a sorok közt) egy lóvezetővel	1	2	60
Tövek körül mély kapálás és töltögetés kézzel	4	2	—
Komlófürtök lelevelezése és ismételt kacsozás, nap- számban	6	2	40
A termőindák összefüggesztése, szakmányban	1	—	50
Utólagos rávezetés (javítás), gyakran létrák segé- lyével, napszámban	2	1	20
Közvetlen az aratás előtt : zsinég lekötése a ka- rókról, szakmányban	2	—	80
Az aratásközben : fürtök levágása és a felső zsi- negvégeké, szakmányban	6	2	80
Aratás, átlag holdankint 160 kosár, 22 krjával, szakmányban	65	35	20
Komló kezelése a szárító pajtában, napszám	4	2	—
„ sajtolása, napszám	1	—	50
Komlósajtoló kamatozása és töketörlesztése	—	—	20
Aratás után :			
Karók kihuzása és kihordása szakmányban	1	—	50
Az aratásnál mintegy két lábnyira a föld fölött levágott termőindák csomókba kötése, szak- mányban	2	—	80
Zsinegcsomók összetolása a dróteken	1	—	46
„ levágása	2	1	15
A komlótövek beszántása az ekével, 1 lóvezetővel	1	2	60
Továbbá az évi kiadáshoz tartoznak :			
A berendezési tőke kamatai, 455 frt 64 kr. után 4 ^o / _o	—	18	22
Komlókarók 23 frt 04 krnyi árának törlesztése, 20 ^o / _o -al	—	4	60
Feszítőkarók 3 „ 40 „ „ „ 10 ^o / _o -al	—	—	34
Zsinegek 70 „ 80 „ „ „ 25 ^o / _o -al	—	17	70
Drót 57 „ 20 „ „ „ 6 ¹ / ₃ ^o / _o -al	—	3	80
Komlókarók törlesztése, és pedig 115 frtból a megma- radó faérték fejében 90 ftot levonva, 25 frt után 5 ^o / _o	—	1	25
Évenként trágyázási hányad 50 mm. 26 krjával	—	13	—
Az évenkénti mívelési költség összege holdankint	—	140	69
és a napszám-szükségleté	148	—	—

Látjuk tehát eddig, hogy a bélyei uradalomban sok oly eszközés történt, melyekről kívánatos, hogy bárha mihamarább másutt is, ama nagy uradalmakban, melyek tehetőség dolgában nem állnak nagyon távol a bélyeitől, figyelemre méltattatnának.

A bélyei uradalom takarmánytermeléséről már tudunk annyit, hogy az uradalom házilag kezelt művelhető területének 47%-át foglalja el, tudjuk továbbá ezen nagy kiterjedésű takarmánytermelés célját és rendeltetését, hogy t. i. csaknem 7000 dbra menő állatállomány táplálkozási szükségletének fedezéséhez kell hozzájárulnia. Ezeken kívül annyit érdekes még tudnunk, hogy a termelt takarmánynövények között első helyen áll a herefükeverék, oly takarmány, melynek vetőmagja holdankint majdnem 24 frtba kerül, de mely holdankint átlag 60 mm. szénát ad.

Kizárólag takarmányozási célokra (télen) még 530 holdon répa is termeltetik, melyet az uradalom nagy tehenészetei fogyasztanak, végül még őszi bükköny és tavaszi bükkönynek is helyet engedtek s nem hiába, mert terméseivel igen megvaannak elégedve. Részint nyári, részint téli takarmánynak termelnek még 830 holdon tengerit, mohart és kölest.

Ezen kiterjedt takarmánytermelés célja a méreteiben impozáns állattenyésztés, melynek okszerűsége s sokoldalúsága valóban páratlannak mondható. A szarvasmarhának jutott természetesen az első hely, s az uradalom állományát eredeti shorthorn bikákkal keresztezett éjszak-német lapály-fajtából alapította, de a keletfrieslandi fajtából, ugyszintén a shorthornból telivér pepinièret tart fenn, arra törekedvén, hogy jó hizó és mégis legalább középszerűen tejelő állatokat állithasson el. A tenyészcél tehát a szarvasmarhánál hustermelés és tejtermelés s mindkét irányban gyönyörű a siker, mert a bélyei hizott marha azelőtt — mig a németországi határ a kivitel számára nyitva volt — angol piacon értékesítettett, most pedig nem megvetendő mértékben participál állandóan a bécsi huspiacz szükségletének fedezésében, a hizó félvér shorthorn 33—36 frttal kél el helyben a hizóból szállítva, leginkább bécsi nagy hôteliereknek, kik a kiválóan izletes shorthorn hust külön hirdetik vendégeiknek. A tejtermelés méltán foglalja el fontos helyét, az 1880. évben az összes tejhozam 1,583.456 liter volt, ami részben a nagy tehén-állomány, de az igen kielégítő átlagfejések (naponkint 10 liter) mellett könnyen érthető. A tejet részint köz-

vetlen eladás után (jéggel lehűtetvén, a tej Pécssett, Eszéken és Mohácson adatik el, részint sajtkészítés után értékesítik. Készül pedig groyi és limburgi sajt, s ez uton a tej $4\frac{1}{2}$ —5 krral értékesítetik, míg közvetlen eladásnál nyáron 6, télen 8 krral adhatják el a tejet, persze korlátolt mennyiségben, de ez irányban nincs aggodalomra ok, mert majd módját ejthetik annak is, hogy a tejet a fővárosban értékesíthessék.

Magyar fajta szarvasmarhát az uradalomban 1845 óta tenyésztene — az *extensiv* gazdálkodás alatt levő birtoktesteken, és itt a tenyészcél már elsőbb rangot foglal el, mert czélul csak az van kitűzve, hogy egyrészt a mivélés más ágaira nem alkalmas területek lehetőleg jól kihasználtságának, másrészt hogy az uradalomnak igásökrökben való szükséglete fedeztessék. A magyar fajta azzal az érveléssel választatott, hogy külterjes gazdaságok viszonyai természettől edzett fajtára utaltak, mely minimális ápolás és csekélyebb minőségű tápláltatás mellett is kielégítő eredményt biztosíthat. A magyar fajta törzsnnyáj 410 darabból áll, tettek azonban kísérletet magyar fajta tehéneknek *mürzthali* bikákkal való keresztezésével is, s az ivadékok a várakozásnak — erőteljes testformák és gyorsabb fejlődés — meg is látszanak felelni. A teheneket nem fejkik, igába az állatok 4 éves korukban bocsáttatnak, a kimustrált állatok pedig a legelőről egyenest a vágóhidra adatnak el.

Az uradalom lótényesztését, mely csak igás czélokra szorítkozik, ugyszintén sertéstényesztését, mely bár nagy kiterjedésű és melynek tenyésztésében szintén uttörő iránynyal — hustermelés a zsirra törekvés abbahagyásával — találkozunk, röviden érintve, áttérünk az uradalom állattenyésztésének, illetőleg a haszonmarháknak otthonára, a nálunk ismeretlen rendszerben épített s mintaszerű felszereléssel ellátott istállótelepekre. Azért mondtuk, hogy ismeretlen rendszer, mert külön istállót a növendékmarhának, ökröknek, tejelőmarháknak stb. ugy mint a bélyei uradalomban, másutt aligha építettek, nem értve ez alatt fényüzést, hanem czélszerű berendezést s a mi fő, modern felszerelést. Ez istállóknban csi-szolt jászlak, vízvezeték, takarmányszállító vasut van, melynek kocsijaiból a takarmány oldalt alkalmazott bádogszereken tolatik a jászlakba, a hova az itatáshoz szükséges viz vascsöveken vezetetik, ez istállók mind betonnal burkolvák, az abrakjászlak esedékesen vezetvék ugy, hogy azokat kiöblíteni lehet, s a felesleges viz az

istálló legmélyebb pontjára eső lyukon át egy, az istállón kívül levő gödörbe foly, másrészt maga az istálló földje — a betonburkolat — is némi esést mutat, azonkívül az állások háta mögött vezető folyóka vagy csatorna — mely a ganéjlét befogadja, szintén lefelé fut az istálló legmélyebb pontjáig, melyen keresztül a ganéjlé egy alatta levő csatornán át a trágyagödör mellett elrendezett, falazott és hidraulikus mézszel vakolt trágyalógödörbe foly. — Ezen istállók ismertetése tekintetében a leírás valóban a tökéletesség színvonalán áll, mert nem csak az egész építkezés történetét adja, de a különböző istállók szépen kidolgozott tervei és részletes költségvetései is segítik a tájékozást, úgy hogy bátran elmondhatjuk, mikép e részben a munka egy jó gazdasági építkezési munkával felér, sőt annál többet ér, mert nem theoretikus, hanem tisztán a gyakorlat tényein alapszik.

A gazdasági épületek között figyelmünket még az istállókkal összeköttetésben levő takarmánycsűrők ragadják meg, de legfőképp a 10,690 frt költséggel Sátoristyén felépített központi takarmánycsűrő, mely három nagy tehénistálló ellátására szolgál, s melyben a takarmány keverésére, a répa raktározására külön nagy helyiségek vannak, s a melyben egyuttal a takarmány felaprózására külön malom, gőzmozdony, szécskázógép stb. vannak elrendezve, s melyből a takarmány — mint már említettük — külön vasuton hordatik az istállókba. Egy szóval, annyi okulást nyerhet itt a gyakorlati gazda, hogy ez alapon hasonló eszközlésekre, mindenre kiterjedő utmutatása van.

A gazdasági viszonyokra s az uradalom által elért szép eredményekre kiható tényezők közül ezen rövid ismertetésünkben a lényegeseket tisztán iparkodtunk szem elé állítani s most már csak az általunk vázolt kép némi befejező vonásai gyanánt azt kell megemlítenünk, hogy az uradalom 43 egyént tevő tisztai létszáma és 763 egyént számláló szolgálati személyzete azzal a hatalmas munkával szemben, melyet állandóan teljesíteniök kell, épen nem mondható nagynak, különösen akkor, ha fontolóra vesszük, hogy a nagyobb mintegy 4000 holdas gazdaságok egy intéző alatt legalább 2 gazd. segéd munkakörét képezik, hogy a legkisebb gazdaságban is mindenütt legalább 1 tiszt és 1 segéd vagy gyakornok van alkalmazva, tehát a munkafelosztás elve is kétségtelenül keresztül van vive, a mi hazai viszonyaink közt szintén teljes méltánylást érdemel, mert

hisz nálunk még mindig sokkal nagyobbra szabotnak az egyes gazdaságok a kellőnél, s nagyobbra jelesül, semminthogy a legbuzgóbb tiszt is iparkodásával az ily nagy testeknek megfelelhessen, hogy pedig a vezetést eszközlő tiszteknek segítség nyujtatnék — nem is említve azt, hogy az ispánok is túlterhelvék — arra nem sok példát tudunk.

Nem tehetjük le a tollat, semhogy legalább rövideden ne tegyünk említést az uradalom 33,000 holdra kiterjedő erdőségeiről s azok kezeléséről. Igaz ugyan, hogy szorosán véve ez egy külön ágat képvisel, de a leírásban helyesen vették fel, mert annak érdekességét nagyban emelik ama nagyszabásu alkotások, melyek e téren is véghezvitettek, és azok a tüzetes leírások, melyek ezen érdekes erdőségek, a vadászat és halászat ismertetésének szentelvék.

Albrecht főherczeg ő fenségének a gazdasági termelés iránt érzett nemes szenvedélye a bélyei uradalomban fenséges alkotásra vezetett, s mi hiszszük, hogy ama nagy vidék, melynek mezőgazdaságára egyhangu ítélet szerint az uradalom a legnagyobb és legüdvösebb befolyással van, mert példaadással jár elül, a munkára buzdit és ösztönöz, mondjuk, ezen vidék a késő utókorig áldani fogja ez alkotás fenséges megteremtőjét.

WÁGNER LÁSZLÓ.

A CZUKORADÓ TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

Jutalmazott pályamunka.

Irta: **Bihari Mór.**

Első közlemény.

I.

Az adórendszernek egyetlen ága sem foglalkoztatta annyira a század elején a szakembereket s a kormányokat, mint a czukoradó. Maga a fogyasztó közönség is mindig kiváló figyelme tárgyává tette a czukor megadóztatásának módját. S mind a kísérletek — melyek e téren e század elején történtek — sehol sem elégitették ki az igényeket. A szakemberek elítélték a kormányok adóztatási politikáját; a kormányok nem voltak megelégedve az adóeredményenyl; a fogyasztók panaszkodtak, hogy e fontos élelmi cikk élvezése megnehezítettik a helytelen czukoradó-politika által, s végre a termelők a czukoradó minden újabb módosításával elégületlenek voltak s panaszkodtak, hogy a hazai czukor-ipar tönkre megy. Találón — mondja Leroy Beaulieu — hogy „a czukorkérdés arra van hivatva, hogy soha sem lépjen ki a provisoriumok s bizonytalanságok stádiumából.“ Ily értelemben nyilatkozik Stein is a czukoradó felől: „Gegen die Höhe der Besteuerung der Rübenzuckerindustrie ist beständig gestritten worden und *wird* wol gestritten werden.“

S e sok zavarnak s bizonytalanságnak megvoltak okai. Ilyen ok mindenek előtt a czukortermelés különbsége, a czukor őshazája s Európa közt. Amott a czukordús nádból, emitt a kevesebb czukortartalmu répából állítják elő a czukrot. S mindjárt e téren megvolt az összeütközés a termelők s fogyasztók érdekei közt. Ezek — hogy olcsón fogyaszthassák a czukrot — a gyarmateczukor vámmentességét követelték; a termelők ellenben nem voltak képesek a vámmen-

tes gyarmatezükör concurrentiáját kiállani. Ez ellentétes törekvésekkel szemben az európai kormányok politikája a termelők érdekeivel találkozott; mert az államok törekvése abban nyilvánult e téren, hogy a cukortermelés terén is lehetőleg függetlenné tegye magát. Innen magyarázhatjuk meg, hogy e század elején miért részesültek a cukorexporteurök oly nagy praemiákban, s miért emelték az államok néhány évtizeden át — a fogyasztók rovására — a gyarmatezükör beviteli vámját. A versenyben a répaczükör győzött a nádczükör felett, s e győzelem egyszersmind a védvám győzelme volt a szabadkereskedés felett. A mely állam elmulasztotta önálló cukoripar teremtéséről gondoskodni, az ma is nagy mértékben van más államokra utalva; így Olaszország ma sem képes szükségleteit saját termeléseivel fedezni s jelentékeny cukrot szállít Franciaországból s Ausztriából.

De az államok e törekvésével szemben — hogy a hazai cukoripart emeljék — nemcsak a fogyasztók egyoldalulag felfogott érdekei állottak, hanem a szakirodalom terén is sok hang emelkedett. A hazai cukortermelésnek voltak s ma is vannak ellenségei, kik a cukorgyártást valóságos tökepazarlásnak tekintik, mert szerintök a nemzeti tőke oly termék drága előállítására fordítatik, melyet a tropicus éghajlatok sokkal olcsóbban nyújtanak. Hivatkoznak Cubára, mely a használt nádczükör $\frac{1}{3}$ részét szolgáltatja s mely egyedül képes lenne az emberiség szükségletét fedezni. Azt mondják, hogy a nemzeti tőke elvonatik más, nemzeti jellegű iparágtól s hogy ez által egyáltalában megnehezítettetik a fogyasztás. Pedig ez nem áll, mert ha összehasonlítjuk a cukor árát oly országokban, a melyek tisztán répaczükrot fogyasztanak, s a melyekben répa- és nád- vagy csakis nádczükör képezi a fogyasztás tárgyát, azt találjuk, hogy az előbbi országokban a közönség olcsóbban fogyasztja a cukrot. Így Dehne számítása szerint Németországban egy font cukor ára 0·23, Angliában 0·29, New-Yorkban 0·37, Chicagóban 0·35 márka volt 1878-ban. S hogy e században oly nagy mérvben emelkedett a cukorfogyasztás Európaszerte: azt is a répaczükör fokozatos termelésének tulajdoníthatjuk. Springer számítása szerint 1838-ban Európa körülbelől 1 millió métermázsá cukrot fogyasztott, úgy hogy egy lakosra 0·6 kgr. esett; már 1878-ban a fogyasztás 26 millió mmázsá; s egy főre — a lakosoknak e 40 év alatti szaporodását tekintetbe véve — 8·6 kgr. esett. — 1880-

ban Európában körülbelül 14 millió mm. répaczukor gyártatott 848.400,000 márka értékben. Ez a pénz — ha a répaczukorgyártás Európában nem honosított volna meg, s a fogyasztás oly mérvű lenne mint ma — mind a gyarmatokra esett volna. Ausztria-Magyarország czukoriparával — melynek évi értéke 150.000,000 forint — nemcsak fedezi szükségleteit, hanem még jelentékeny bevételi forrást is teremtett magának. Ez adatok legvilágosabban szólnak a répaczukorgyártás nagy fontossága mellett.

A czukoradó bizonytalanságának másik oka, egy igen sokat vitatott kérdés, hogy vajjon egyáltalában jogosult-e a cukrot adóval terhelni? vajjon nem képez-e a cukor oly élelmi czikkeket, mely az emberi élet fentartásához feltétlenül szükséges, s melynek fogyasztását tehát adóval terhelni nem szabad? vagy pedig amaz állítás igaz, hogy a cukor fogyasztása csak luxus, s így megadóztatása az adózási politika elveivel megegyezik.

Virchow a cukrot a feltétlen életszükségletek közé sorozza. „Kenyér és hús, cukor és só, sör és bor, dohány és kávé azon hatalmas eszközök, melyeken a legnagyobb államok jóléte s virágzása nyugszik.“ Jevons, Pynode, Dubrunfaut, Koppy is feltétlen életszükségletnek tartják a cukrot. A physiologusok összehasonlították a cukor táperejét a kenyérével, s a czukornak fokozottabb táperőt tulajdonítottak.

A czukoradó jogosultságának határát az egyes országok természeti, éghajlati s más viszonyai határozzák meg. Olyan országban, melyben ez éghajlat folytán a nép sok szeszes italt fogyaszt, bizonyára jogosult a cukor megadóztatását a minimumra alászállítani, vagy egészen eltörölni. Így Anglia a czukoradót egészen eltörölte, pedig a czukoradó a britt szigeten mindig nevezetes bevételi forrást képezett; így például 1863-ban 160 millió frankot tett a czukoradó jövedelme. Ellenben a déli országokban — melyekben a természet oly pazarul nyújtja a czukordus gyümölcsök számos nemét, s melyekben a szeszes italok fogyasztásának szükségét s lehetőségét maga az éghajlat csökkenti — a czukorfogyasztás inkább mondható luxuscikknek, mint életszükségletnek. A statisztikailag kimutatott fejenkinti fogyasztás az európai államokban mutatja leghivebben, hogy az egyes országokban a czukorfogyasztás milyen életszükséglet, s hogy megadóztatása mely határig jogosult. A fejenkinti fogyasztás 1878-ban volt :

Brittaniában	30·5 kgr.
Dániában	11·1 „
Hollandiában	10·5 „
Franciaországban	9·5 „
Belgiumban	9·3 „
Svédországban	7·75 „
Németországban	6·8 „
Ausztria-Magyarországban	5·5 „
Norvégiában	4·33 „
Oroszországban	4·25 „
Portugáliában	3·8 „
Spanyolországban	3·29 „
Olaszországban	3·4 „
Görögországban	3·0 „
Törökországban	1·57 „
Romániában	1·57 „

E számokból látjuk, hogy a cukorfogyasztás éjszokról délre mindinkább fogy. Igaz, hogy Oroszország feltűnő cukorfogyasztást mutat, de ennek — az éghajlat igényeivel szemben — más, kulturális s gazdasági okai vannak.

A cukoradó jogosult, mert a cukor fogyasztása arányban áll az adózó vagyonával s mert a cukrot — egy bizonyos, országok szerint váltakozó minimumon felül — főleg a gazdagabbak fogyasztják. A cukorfogyasztás — mint fentebb láttuk — idővel gyorsan növekszik s így az államnak fokozatosan emelkedő jövedelmet biztosít. Ehhez járult, hogy a legujabb időkig — míg a cukor nem volt hazai termék, míg tengeren tuli vidékekről került hozzánk — kezelése nem járt nehézséggel, mert a cukoradót a vámon lehetett könnyen beszedni. Meg is adóztatták a cukrot, mihelyest a hazai cukoripar biztosítva volt. Ausztriában — hol I. Ferenc alatt és után a kormányok a cukoripar emelésére oly nagy gondot fordítottak — midőn a hazai cukoripar képes volt a külföldivel a versenyt kiállani — e század közepén hozták be a cukoradót. Az 1849. nov. 12. osztrák rendelet — mely Magyarországra is behozta a cukoradót — úgy tartja, hogy „Zucker gehört vorzugsweise unter diejenigen Genussmittel, welche ohne Nachtheil für die Production und den Wohlstand der Verbraucher im Wege der indirecten Besteuerung einen namhaften Ertrag abwerfen können.“

A cukoradó megállapításánál az is nehézséget okoz, hogy a

mellett számos, más mellékkörülményre is tekintettel kell lenni, mert a cukorgyártás összefügg az ipar számos más nemeivel, a kereskedelemmel s az egész nemzetgazdaságra élénk befolyást gyakorol. Bocie a cukoradónak oly nagy fontosságot tulajdonít, hogy — szerinte — a francia gazdaság sorsa attól függ, hogy vajjon jó-e vagy rossz a cukortörvény. Befolyást gyakorol a mezei gazdaságra, a cukor megadóztatásának módjától függvén mindenek előtt a hazai répatermelés. Már pedig a répatermelés az okszerű mezőgazdaságban fontos szerepet játszik, az állattenyésztésre mint takarmány kiválólag fontos, a földet porhanyítja, a föld sótartalmát egyenletessé teszi, s utána a gabona nehezebb s jobb minőségű. A cukoradó élénken hat magára a cukoriparra. S e hatást nem könnyű megállapítani. Az idő haladtával ugyanis az ipartermékek előállítási költsége mindinkább kisebbedik, s azért az állam az eladási árból többet követel magának. 1817-ben egy métermázsas nyers cukor finomítása átlag 170 frankba került; ma az előállítási költség csak 30 frank. Hogy tehát az állam fokozott mértékben akar a nyereségben részesülni, az természetes. De éppen e téren mehet túl az állam számításaiban s fogja igényeivel a gyárost sújtani, mi nek eredménye, hogy a cukorgyárak száma csökken. De viszont nem szabad tisztán a cukorgyárak számából a cukoripar állapotára következtetni. Igy pl. Franciaországban 1838-ban 555 cukorgyár volt s ezek átlag 706 métermázsas cukrot dolgoztak fel; néhány évtizeddel később a gyárak száma 288-ra csökkent, de ezek átlag már 2159 métermázsát dolgoztak fel. Ép így csökkent a cukorfinomítók száma. 1828-ban egyedül Orleansban 167 finomító gyár volt, míg ma egész Franciaországban csak 32 cukorfinomító gyár van. Ausztria-Magyarországban is úgy találjuk, hogy az utolsó 6 év alatt — bár a cukorgyárak száma csökkent — a megadóztatott répa emelkedett, ugyszintén a kivitel. Volt ugyanis:

évben	gyárak száma	megadóztatott répa	kivitel	
			raffin. cukor	nyers cukor
1875/76	231	14.895,690 mm.	398,775 mm.	609,334 mm.
1876/77	228	17.105,561 „	385,633 „	688,371 „
1877/78	229	26.286,074 „	567,300 „	988,440 „
1878/79	230	30.926,289 „	809,915 „	1.088,559 „
1879/80	227	28.975,077 „	605,835 „	1.546,142 „
1880/81	228	47.303,624 „	880,059 „	2.113,493 „

Magyarországban ellenben azt találjuk, hogy a cukorterme-
lés a gyárak számával arányos. Azon években, a melyekben a leg-
több cukorgyár működött, termeltetett a legtöbb cukor. Magában
Magyarországban volt :

év	gyárak száma	termeltetett	
		nyers cukor	cukorüledék
1867	18	97,855 mm.	25,806 mm.
1868	21	119,033 "	41,169 "
1869	22	122,733 "	77,836 "
1870	26	142,689 "	40,754 "
1871	25	142,919 "	63,487 "
1872	26	126,533 "	52,740 "
1873	23	102,836 "	44,553 "
1874	20	78,827 "	33,393 "
1875	17	75,199 "	37,816 "
1876	18	15,731 "	6,859 "
1877	17	90,397 "	36,119 "

Csakis az 1876. év mutat feltűnő eltérést, de ennek — mint
látni fogjuk — különös okai voltak.

A cukorgyártás megadóztatása élenken befoly továbbá a
munkások jólétére, s e befolyás nagyobb, mint az ipar más neménél,
pl. a szeszgyártásnál. A cukorgyártást ugyanis jellemzi, hogy az
mindig nagy tőkével dolgozik, s sem a kis-, sem a házi-ipar jelle-
gét nem ölti magára. S a nagy töke természetete, hogy a hol nagy
teher nehezül reá, onnan ingó természeténél fogva könnyen elvonul
s ez által számos munkás existenciáját veszélyezteti. Pedig a gyári
munkások sorsát ugyis nehezíti a gyárak mindinkább tökéletesbülő
technikája. Így találjuk, hogy pl. Ausztria-Magyarországban — hol
a cukorgyártás 1875—79-ig 32%-kal növekedett, a munkások
száma csak 5%-kal szaporodott. A birodalom cukorgyáraiban
volt ugyanis alkalmazva :

	1875-ben	1879-ben
férfi	38,116	42,033
nő	21,001	19,987
	<hr/> 59,117	<hr/> 62,020

mely számok egyáltalában nincsenek összhangzásban a cukor-
gyártás amaz öt év alatt tapasztalt növekedésével. S ennek egyedüli
oka, hogy a munkás-kezet kiszorítja a gyártási technikának ép a
cukorgyártás terén rohamos fejlődése. A cukorgyártás fejlődésé-

nek tulajdonítható, hogy ma egy mázsa nyers cukor előállítására hazánkban egy mázsa répa elég, holott még az 1849. nov. 12. osztrák cukortörvény ugyanoly mennyiségű cukor előállítására 28 mázsa répát vesz fel. S itt élénken mutatkozik a nehézség, melylyel a cukoradó jogi s a cukorgyártás technikai szempontjait összehangzásba lehet hozni. E körülményre a legújabb magyar cukortörvény teljes figyelmet fordított, midőn felhatalmazta a pénzügyminisztert, hogy tekintettel a fejlődő technikai vívmányokra — évről-évre rendeleti uton határozhassa meg a módot, mely szerint a gyáraknak, a megadóztatás alapját képező termelőképességét meg lehet határozni.

A cukor előállítása két műveletből áll; az első a cukoranyag kivonása s átalakítása sárga cukorporrá, vagyis daraczkorrá; a második e porok átalakítása egy szilárd jegeczes testté, melynek a süvegalakot adják. Az első a nyerscukor, a második a finomított, raffinózott cukor. Az észszerűség azt kíváná, hogy a két műveletet ugyanegy helyen, egy ipartelepen hajtsák végre. Ezt kívánja a gazdasági szempont, mert ha a nyerscukor előállítása s a cukorfinomítás egy helyen történnék, kevesebb lenne a gyártmány előállítási költsége, megkíméltetnék ama költség, melyen a nyerscukrot a finomító telep helyére szállítják, s mely hazánkban a szállítási adó behozatalával csak nagyobbodott; megkíméltetnék annyi a szállításra fordított emberi-, állati-, gőz- s viz-munkaerő s a gyártás is kevesebb időt venne igénybe. De a gazdasági törvényhozás nem így okoskodott, midőn a cukoripar két osztályát állította fel, u. m. a cukorgyárakat s a cukorfinomítókat s e megosztásnak megfelelőleg a cukoradót vagy a termelőnél, vagy a finomítónál szedte be. Hazánkban a cukortermelő fizeti a cukoradót, pedig ez gyakran a cukorgyártás megnehezítését okozza.

Ugyanis a cukortermelőtől az állam a megfizetendő adóban — ha csak kellő hitelt nem nyújt neki — súlyos előleget kíván. Főleg ez okozza, hogy a cukorgyártás nagy tőke befektetését igényli. Igaz, hogy normalis viszonyok közt a termelő a cukoradót áthárítja a fogyasztókra, midőn a kifizetett adót beszámítja a termék előállítási költségeibe. Igen, de ha az előállítási költségek különben is nagyok, úgy az áthárítás nem fog neki sikerülni, pedig a cukortörvénynek magának is az az inteniója, hogy az adót in ultima analyti, a fogyasztó közönség fizesse. Gondoskodnia kell te-

hát a törvénynek, hogy a termelő — ki különben is nagy tőkét fektet be a gyártásba — rövidséget ne szenvedjen. „Az adóviselők különben is oly önzők — mondja Schäffer — hogy még ama adónyomása ellen is panaszkodnak, melynek áthárítását maga a törvény is előmozdítja.“ Pedig a cukortermelők — midőn az adóemelése terhe miatt panaszkodnak, nem is annyira az adótól félnek, mert hisz ezt ugyanis beszámítják az előállítási költségekbe — mint inkább, hogy az adó-emeléssel karöltve járó tőkeemelésnél sok pénzt kell előlegezniök, mielőtt ezt akár a kereskedőtől, akár a fogyasztótól megkaphatnák.

Hogy az adó áthárított-e a fogyasztóra, azt az adóemelésnél vagy adóleengedésnél lehet legjobban észlelni. Ha az adótétel emeltetett s az adóeredmény annak megfelelőleg nőtt, úgy a termelő bizonyára áthárította az adót. Ha az adó leszállítatik, úgy a gyártmány előállítási költsége kisebbedik. Itt azt fogjuk észlelni, hogy a gyárosok concurrentiája a cukor árát a cukoradó leszállításának s így az előállítási költség csökkenésének megfelelőleg lejjebb fogja szállítani, vagyis az adóleengedés előnyeit ismét ama fogyasztó közönség fogja élvezni, mely az adóemelés terheit viseli. A cukorgyáros itt a közvetítő szerepét játszsza az állam igényei s a közönség kötelességei közt.

De ha a cukoradó leengedéséből a cukor árának csökkenésére következtetünk is, nem szabad megfordítva a cukor árát a cukoradó ismervéül venni. Mert a cukorár nemcsak az adó nagyságától, de számos más tényezőtől, a helyi viszonyoktól s főleg az előállítási költség nagyságától is függ. Már pedig a cukor előállítási költsége — mint már fentebb jeleztük — folyton csökken, s a cukor ára is kisebbedik, holott lehet, hogy ugyanakkor a cukoradó tétele emelkedett. A cukorra nem áll Laspeyre állítása, hogy minél inkább természeti valamely jószág, annál nagyobb árának hajlama az emelkedésre. Az osztrák-magyar birodalomban a cukor ára volt :

				Differentia
	1867—71	1872—76	1877—79	1867—79
finom raff. cukor	60·50 frt	50·74 frt	49·82 frt	10·68 frt
mellissa	54·97 frt	46·07 frt	46·38 frt	8·59 frt
nyers cukor	37·51 frt	32·60 frt	33·02 frt	4·49 frt

Látjuk, hogy e 12 év alatt a cukor ára — főleg a finomítotté — folyton csökken, holott az adótétel ez idő alatt fokozatosan emelkedett.

A cukoradótétel emelkedése s a tényleges adóeredmény növekedése nem mindig jár együtt. Tekintve a hatást, melyet az adótétel változása a fogyasztásra s a tényleges adóeredményre okoz: azt találjuk, hogy az adótétel emelkedésével a fogyasztás csökken, s így az adóeredmény is; csak hogy idővel a fogyasztás — bár lassan — de fokozatosan emelkedik, s az adótétel arányában meghozza a kincstárnak a kilátásba helyezett jövedelmet. Az adótétel leengedésének — ha a gyárosok versenye az által a cukor árát leszorítja, s ez a természetes állapot — következménye a nagyobb mérvű fogyasztás lesz; mi által az adótétel leszállítása daczára az állam bevételei igen megszorodhatnak.

Azon összegből, melyet az állam mint tényleges adóeredményt kap a cukoradó folytán, következtethetünk a cukorgyártás fejlődésére, valamint a fogyasztási adók tényleges eredményeiből lehet a fogyasztás mérvére következtetni. De hogy ez állítás nem abszolút érvényű, ennek bizonyítására épen az osztrák-magyar monarchiában találunk feltűnő esetet. Az 1875/6-ik évben ugyanis cukoradó után nincs semmi nyereség kimutatva; sőt a kiviteli praemiák inkább veszteséget okoztak a monarchiának. Pedig 1876-ban — bár ez évben Magyarországon csekély volt a termelés — a monarchiában a cukortermelés emelkedett. 1876-ban magában Magyarországon 794,866 frt folyt be cukoradókép, szemben az 1875. évi 759,241 frttal. A monarchiában pedig éppen $2\frac{1}{2}$ millió frttal emelkedett az 1876. adóeredmény, szemben az 1875-dikivel. S mégis azt találjuk, hogy míg 1875-ben a monarchia netto jövedelme 1.742,324 frt volt, addig 1876-ban — a fokozott termelés s fokozott bruttó-bevétel daczára — a kincstár veszteséget mutat fel. E sajátos jelenség okát nem kell messze keresnünk, megtaláljuk azt az 1876-ik évben fokozott cukorkivitelben s adórestitutióban; ez évben ugyanis a monarchia majdnem kétszer oly nagy összeget, — 9.961,551 forintot — fizetett adó és vámvisszatérítés gyanánt, mint 1875-ben. Így történt, hogy a monarchia netto jövedelme hanyatlott, sőt passiv volt, holott a termelés s az ez után fizetett adóösszeg nőtt. Fejezetünknek — mely különben is a cukoradó általános, főbb kérdéseivel foglalkozik — ezen helyen nem lesz felesleges a

czukoradórendszerünkben oly kiváló szerepet játszott — néhány főbb elvet előrebecsátani.

A czukoradórestitutio amaz összeg, melyet az állam fizet a gyárosnak, midőn ez a czukrot a vámhatáron exportálja — mint visszatérítését azon összegnek, melyet a gyáros termelési iparadóképen az államnak a gyártmány előállításánál fizetett. Az állam a termelési adót azon intentióval veti ki a gyárosra, hogy ez azt majd mint az előállítási költség egy részét hajtsa be a fogyasztó közönségtől. De ha a gyáros kivitelre szánta gyártmányait, úgy a hazai fogyasztó közönségtől nem szerezheti meg a kifizetett adót. Azon állam lakói s fogyasztói, a hova exportál, szintén nem fogják akarni, hogy idegen államnak fizessenek fogyasztási adót. Ez csakis akkor történnék meg, ha ez az állam a világpiacztól oly távol s izoláltan feküdnék, hogy a verseny teljes hiánya mellett kényszerítve lenne megfizetni — fogyasztásához mérten — a mennyit az exportáló cikkeiért kér. Ez utóbbi esetben az exportáló a netalán fizetett s vissza nem térített termelési adót is meg tudná az idegen fogyasztókon venni. Minthogy azonban ez eset legfelebb csak kivételkép fordulhat elő, az állam nem kívánhatja, hogy a gyáros lefizesse a termelési adót, s a drága előállítási költség miatt ne versenyezessen. Ezt az állam iparpolitikai tekintetből sem teheti, mert neki érdekében áll, hogy a hazai gyártmányok világforgalmi cikkeké emeltessenek. Ez okokból az állam, hogy egyrészt a gyárost indokolatlan adóval ne terhelje, másrészt, hogy kereskedelmi forgalmát emelje, visszatéríti a határnál adó- vagy vámrestitutióképen azon összeget, melyet az exportáló termelési adó vagy beviteli vám gyanánt az államnak fizetett. Az adórestitutio tehát nemzetgazdasági szempontból jogosult, mert czukorkivitel által külföldi adósságunkat könnyen fizethetjük czukorral, s jogosult sociálpolitikai tekintetből is, a mennyiben a hazai gyártásnak lendülést adván, számos munkásnak ad kenyeret. A fogyasztó közönség szempontjából is megnyugtató a czukoradórestitutio, mert olcsóbb árak jele; ugyanis az exportálás akkor ölt nagyobb mérvet, midőn az államban az ár csökkent s így a fogyasztó közönség olcsóbban fogyaszt. Mihelyest a czukor ára az államban emelkedik, az export kisebb mérvet ölt, mert a czukor jó piacra talál otthon, s az export csökkenéséből foly, hogy a termelők versenye a hazai piacon nagyobb lesz, s a czukor ára újra lejjebb száll.

De az adórestitúciónak csakis bizonyos határok közt van meg a vázoltuk eredménye, hatása s jogosultsága. Csakis addig lesz igazolható, míg csakugyan megfelel a fizetett adó összegének. Mihe-lyest azonban ezen túlmegy, egész más eredményeket szül, s megszűnik adórestitúció lenni, s exportpraemiává lesz. A cukorpraemia legelőször Franciaországban jött létre; a Drawkack, a cukor-export-törvény, Colbert idején keletkezett. Az export-praemia abban áll, hogy az állam többé nemcsak a termelési adót fizeti vissza, de valóságos kiviteli jutalmat is ad az exportálónak; hatása ugyanaz, a mi a védvámé, s abban culminál, hogy az állam természetellenes segélyét élvezik a fogyasztó közönség rovására. Különben az export-praemia kérdése szorosán összefügg a védvám kérdésével. Ott és akkor, a hol és mikor az állam valamely fejledezni kezdő iparágat akar támogatni, igazolható. Így e század elején az európai kormányok nemcsak védvámval nehezíték a nádcukor concurrentiáját, hanem, hogy a hazai cukoripar a külföldi, continensi cukoriparral is kiállja a versenyt, exportpraemiákban részesítették a cukrot. A praemia s nem az adórestitúció a jutalom, a melyet az állam az exportálónak fizet, hogy versenyképességét növelje, s a hazai ipart emelje. S ennyiben, s csakis ennyiben jogosult az exportpraemia.

De ha egy nemzetgazdasági elv szól is a mellett, hogy az állam a cukorkivitel, közvetlenül támogassa a cukoripar fejlődő életében, ugyancsak egy másik nemzetgazdasági elv szab annak határt. Ugyanis a túlságos cukorexportpraemia az ipar más ágaitól elvonja a tőkét; túltermelés keletkezik a cukorgyártásban s a verseny oly nagyra nő, hogy számos gyár csak az előállítási költségen adja el külföldön a cukrot, s nyereségét csak a praemia képezi. S ez már visszás állapotot jelez nemcsak azért, mert a társadalom egy osztálya sincs arra jogosítva, hogy az államtól különös bonificatióban részesüljön a többiek terhére, hanem azért is, mert a túltermelés előbb-utóbb túltermelést s crisist idéz elő. Lehet, hogy az állam megvonja a nagymérvű cukorgyártás mellett többé nem igazolható praemiát, s ekkor azon gyárak, melyek nyereségét csak a praemia képezte, elbuknak, s igen sok nemzeti tőke, — mely az ipar más terén hasznos tért talált volna — kárba vész, s számos munkás elveszti existenciáját. S e mellett az állam finanziaális érdekei is szenvednek; sociálpolitikai szempontból pedig épen nem igazolható, hogy a hazai fogyasztók fizessenek az exportálónak, hogy ez majd a külföldi fogyasztóknak olcsón adhasson cukrot.

Az illető törvényhozás feladata lesz megítélni, hogy meddig adható meg a fejlődő iparág számára ama kedvezmény. Egyszerre megszüntetni a praemiát nem tanácsos, hanem lassankint, úgy hogy a termelők s fogyasztók érdekei fokozatosan kiegyenlítődjenek. Kelleténél tovább fentartani a praemiát, az említett okok miatt nem szabad, de ha már az állam nem tudja megállapítani pontos statisztikai adatok hiányában, hogy az adórestitutió mennyi praemiát foglal magában, legjobb lesz, ha az állam az adó contingentirozása által korlátozza a praemiákat s biztosítja magának a czukoradót. Így tett monarchiánk is 1878-ban.

A mi magának, a czukor megadóztatásának rendszerét illeti, a megadóztatásnak négy nemét ismerjük; ezek:

1. a nyers répa megadóztatásának módja. Hibája, hogy a répa minőségét, czukortartalmát nem veszi figyelembe s így azon gyárakat, a melyek jobb minőségű s olcsóbb répát termesztenek, a versenyben ama gyárak felé emeli, melyek különben is gyengébbek. Ezen rendszer szerint történik az adóztatás Németországban.

2. Az átalányozási mód, — mely az osztrák-magyar monarchiában használtatik — a czukorfogyasztásnál alkalmazott készülékek termelőképesége szerint veti ki a czukoradót.

3. A czukorlé megadóztatása, mely főleg Belgiumban s Hollandiában található.

4. A kész gyártmány megadóztatása, amint ez Olasz-, Orosz-, Franciaországban s Hollandiában található.

De lehet, hogy e rendszerek vegyítve is fordulnak elő, így hazánkban is. Mindegyik rendszer célja, hogy az előállított czukrot megadóztassa. Hogy e rendszerek között melyik a legjobb, ennek eldöntését e helyen mellőzzük; ugyis foglalkozunk még e rendszerekkel, midőn a czukornak hazai törvényeink szerinti megadóztatási módjait fogjuk tárgyalni.

Befejezésül álljon még itt néhány főbb elv, a melyek szerint minden adóztatási módnak történnie kell, s ezek: hogy a megadóztatás az összes hazai termést egyenletesen érje, hogy a gyártás processusa s a czukorkereskedés lehetőleg ne háboríttassék; hogy az adó egyenlő legyen, s ne nyujtson egyes gyáraknak kedvezményt. s végül, hogy az állam finanziaális érdekei kielégíttessenek.

II.

A fogyasztási adókat, — melyek jelenleg Magyarországon fennállanak — két osztályba sorozhatjuk. Az első osztályba tartoznak azon fogyasztási adók, melyek az Ausztria és Magyarország között kötött vám- és kereskedelmi szerződés értelmében. (1867: XVI. és 1878. XX. t. cz.) ezen szerződés tartama alatt mindkét állam területén egyenlő törvények és szabályok szerint kezeltek. Ide tartoznak a szesz-, sör- és cukoradó, vagyis ama termények megadóztatása, melyek a hazai ipartermeléssel szorosan összefüggnek s melyeknek a két országban egyenlő törvények és szabályok szerinti megadóztatása az ipar szempontjából kívánatosnak látszott. A második osztályba tartoznak azon adók, melyek iránt Magyarország önállóan intézkedhetik. Ezek a bor- és husadó, továbbá az 1881. évi 4. törv. által behozott s az 1883. 5. tv. által módosított cukor-, kávé- és sörfogyasztási adó. A két osztályba tartozó adók közt még más különbség is forog fenn, t. i., hogy az első osztályba tartozó adók a termelésnél, a többiek a forgalom s illetőleg a fogyasztás stádiumában adóztatnak meg.

Ezekből láthatjuk, hogy hazánkban a cukor kétnemű megadóztatásnak van alávetve. Feladatunkat fogja képezni a két adónem megismertetése. Mielőtt azonban annak tárgyalásába bocsátkozunk, nem lesz fölösleges a ténylegesen fennálló cukoradó-szabályokat megelőző szabályzatokat, ezek történeti kifejlődését megismertetni, mert csakis ezen az alapon fogjuk kellőleg méltathatni fennálló cukorszabályzatunkat. Áll főképen ezen állítás a cukoradóra — mely eredetiben nem hazai intézményü, míg a cukorfogyasztási adó alig hogy 1—2 éve fennáll s hatását, főleg az 1883. 5. tv. módosítása után még kellőleg nem is ismerjük. Magyarországon a belföldi cukorgyártás 1850-ig csekély volt: szükségletünket a külföld s főleg Ausztria fedezte. Cukorgyáraink nagyobb része a külföldi nyers cukor finomításával foglalkozott; s voltak olyan gyáraink is, melyek csak szörpöt termeltek. A cukorgyártás e nemeinek megadóztatása a kész termelvény után történt. Mérvadó pedig a megadóztatásra az 1878. évi harminczad hivatali utasítások voltak. Belföldi anyagból termelt cukor azonban egyáltalán nem esett megadóztatás alá.

Ausztriában a cukortermelés megadóztatása az 1835. május 27. szabályok szerint történt.

A belföldi anyagokból való cukorgyártás csak az 50-es években nyert nagyobb lendületet. De már előzőleg az 1849. nov. 12-én nyílt parancs hozta be a belföldi anyagból készült cukor megadóztatását. E nyílt parancs adótétel gyanánt a felgyártott s hivatalosan mérlegelt minden mázsa nyers répától 5 pengő krt, szárított répától 27 $\frac{1}{2}$ p. krt állapított meg. Azonban már 1881-ben 8 krra emeltetett a nyers répa adója.

Az 1854. aug. 3. bécsi pénzügyministeri rendelet megengedte azon gyáraknak, -- a melyek a sajtórendszer útján friss répat dolgoznak fel — hogy az adót a sajtók termelő képessége szerint fizethessék, ha ez iránt folyamodnak. A sajtó raktérmértékének 55 köbhüvelykére 1 font répapép és minden sajtóra naponként termelőképességül 36 sajtónyomás volt megállapítva.

1855. ápr. 20. legf. elhatározással a cukoradó 1 mázsa nyers répánál 12 krra, szárított répánál 106 forintra emeltetett. Ugyan-
 csak ez évben, a bécsi cs. k. pénzügyminister szept. 24-én kelt rendeletével a sajtók termelőképességét naponkénti 50 sajtónyomásra emelte. Sőt az 1857. aug. 6-án kelt rendelet az 50 sajtónyomást a termelőképesség minimumának nyilvánítá ki s tervszerű sajtófokozatot adott ki. De ezen sajtófokozat útján való adómegváltás csak úgy volt megengedhető, ha a legközelebbi idő alatt a hivatalos répafelmérés nagyobb mennyiségű répagyártást nem mutatott.

1857. szept. 13-án a cukoradó tétele ismét emeltetett s pedig minden mázsa nyers répa után 18 krajczárra, szárított répa után 1.39 forintra. Az 1858. jun. 24. p. min. rendelet viznyomatu sajtó naponkénti termelőképességét legkevesebb 60 sajtónyomásra emelte, ezen mérvben nagyobbbitván a sajtófokozatot is.

A sajtófokozat csak felváltva működő s közös szivatyttyúval bíró sajtóra volt alkalmazandó. Megváltás csak akkor engedtetett meg, ha a tapasztalatok a gyár nagyobb termelőképességére nem mutattak, vagy ha az a gyár többi műkészeiteinek berendezéséből nem volt következtethető.

Az új pénzláb behozatalával a cukoradó még 1858-ban 1 mázsa friss répa után 31 $\frac{1}{2}$ krra, szárított után 1.73 $\frac{1}{2}$ frtban állapított meg.

Az 1859. május 17. csász. rendeletnél fogva a czukoradó a 20%-os hadipótlékkal s e pótlék az 1862. okt. 24. rendelet folytán 30%-ra emeltetett. Ez adótétel szerint minden mázsa nyers répa után 40·98 krajczár, minden mázsa szárított répa után 2·25¹/₂ frt fizettetett.

A vámvisszatérítés 1860-ban nyers czukor után 4·20, finomított után 5·16 forintban állapított meg. Ez összegek 1864-ben 5·30, illetőleg 6·55 frtra emeltettek.

Az 1861. szept. 29-én kelt pénzügyi rendeletben oly sajtók, melyeknél a raktértöltés és kiürítés pogácsarakásonkint történt, gyors sajtóknak nyilvánítottak, még ha e sajtókhoz külön szivattyuk nem is szolgáltak, de ezeknek oly berendezésével birtak, hogy egy szivattyu két sajtót hozhatott mozgásba.

1862. jul. 24. p. min. rendelet megengedte, hogy az adógyorssajtóknál megváltás utján fizetessék, de csak úgy, ha a sajtófokozat szerinti nyomások száma 50% pótlékkal emeltetik. Tény, hogy a megváltott czukorgyárok még egyszer annyi nyers répát dolgoztak fel, mint a mennyi után adót fizettek.

1865. okt. 18-án a Reichsrath új czukoradó-szabályzatot hozott be. Ezen törvény, valamint a czukoradóra vonatkozó gyakorlati szabályok az 1868. 20. s a későbbi törvények által a magy felelős kormány alatt is fentartattak, úgy hogy az 1865. okt. 18-án hozott czukoradó-rendszer hazánkban 1865. decz. 1-től fogva, 1878. julius végeig volt érvényben. Mielőtt azonban czukoradó-szabályzatunk további fejlődését tárgyalnók s mielőtt elősorolnók azon okokat, melyek a magy. felelős pénzügyministeriumot arra birták, hogy az absolut időből származó czukoriparunkra káros szabályzatot alkotmányos aera alatt is tiz évig fentartsa, helyénvalónak találjuk ama, az 1868 : 20. törvény által „ideiglenesen“ fentartandónak nyilvánított adószabályzatot megismertetni. Fontos e szabályzatnak ismerése nemcsak azon okból, mert csakis így kísérhetjük kellő figyelemmel czukoriparunknak fejlődését ama 12 év alatt, hanem azért is, mert ama törvénynek határozatai ma is érvényesek, a mennyiben azokat új adótörvényünk az 1878 : 23 tv. és az ezt ismét módosító 1880 : 47. novella nem változtatták meg.

III.

Az absolut kormány idejéből származó s az 1868 : XX. t. cz. által törvényesített czukoradó-szabályzat szerint a czukorgyártás megadóztatása a következő alapokon történt.

1. A műeszközök *termelőképessége* s bizonyos időtartam alatt használata alapján adó megváltással. Ezen mód szerint azon gyárak fizették adójukat, a melyek már több év óta fennállottak s gyártásra nyers vagy szárított répát használtak.

2. A gyártásra fordítandó nyers vagy szárított répa mérleg utján *kiderítendő, súly*a alapján adójukat az ujonnan megindított czukorgyárak fizették, melyek vagy szárított répát dolgoztak fel, vagy pedig a répalevet nyers répából lugzás utján állították elő, de csak addig, míg adójuk alapjából a gyár termőképességét nem lehetett fölvenni.

3. Az előállított kész gyártmány neme és mennyisége alapján adójukat azon czukorgyárak fizették, melyek a czukrot nem répából, hanem más belföldi anyagból állították elő.

Ezen különböző adóztatási módok szerint az adótétel is különböző volt.

És pedig :

1. az adómegváltás s a létermelő készülékek szerint fizető gyárakban :

a) nyers répa után	0·41 fit
b) szárított répa után	2·15 „

2. A kész gyártmány után fizetendő gyárakban :

nyers czukor után	2·27
finomított „ „	2·73
kristály „ „	3·00
szin „ „	3·00
szörp „ „	0·18
czukorüledék „	0·45
ikrás czukor „	0·00
α) ha hig	0·23
β) ha tömör ,	2·27

Az 1868 : XX. tv. által törvényesített czukoradó-szabályzat mellett czukoriparunk nem fejlődhetett. Ugyanis a mai szabályzat szerint főleg a nyers anyag, a répa adóztatott meg, s így azon gyár-

rosok, kik czukordusabb répát dolgoztak fel, kedvezményben részesültek, ugyszintén azok, a kik a tényleges czukortartalom nagyobb százalékát értékesítették, míg ha ez talán a gépek és eszközök több ideig tartó igénybevételével — s így csekély czukortartalom miatt időpazarlással is járt. S az eredmény az lett, hogy ama gyáraink, melyek kevésbé czukordús répát termő vidéken termeltek, nem voltak képesek a versenyt kiállani, mert nem egyenlő termelési eredmény mellett egyenlően kellett adózniok azon gyárakkal, melyek különben is természeti előnyben részesültek. Oly adóztatási rendszer pedig, mely a hasonnemű iparost nem tőle, hanem talaji és ég-alji viszonyoktól s esetlegességektől függő differentiáknak teszi ki — hibás. Minthogy egy és ugyanazon gyártmány igen különböző összegekkel terheltetik az árak bizonytalansága, a vállalozási szellem hiánya keletkezik.

Minden gyárnak az volt a törekvése, hogy lehetőleg czukordús répát termelhessen, s hozhasson az adómérlegre. De e rendszer mellett vidékek, — melyek dús, de kevesebb czukortartalmu répát termeltek — vagy ki voltak teljesen zárva a gyártás versenyéből, vagy pedig nagyon meg volt e verseny nehezítve. Ha mégis állítottak fel ily vidékeken ily gyárakat, az állam megrövidítésével pótolták, a mit a talaj s ég-alj a nyers anyagtól, a répától megtagadott. Az iparosok e depravatiót „a lelketlen kormány elleni önvédelemnek“ nevezték.

S minthogy a gyárosnak arra kellett törekednie, hogy az anyag minél több levét adjon, a takarmány a minimumra szállt, pedig a czúkgorgyártás fontossága abban is rejlik, hogy a czukorrépa hulladéka a marhának egészséges eledelt nyújt; a répa termesztése által a föld tisztáztatik, porhanyittatik s javul, úgy hogy az utána vetett buza súlyosabb.

Az ismertetett adórendszer nemcsak a hazai czukortermelésre volt káros, de a mezőgazdaságra is. Itt is érvényesül azon gazdasági elv, hogy a mezei gazdaság csak ott érheti el a kifejelettség magas fokát, hol a gazdaság valamely iparág üzésével hozatik kapcsolatba. Iparkodni kell oly industrialis változatot kapcsolni a gazdasághoz, mely a legnagyobb tiszta jövedelem mellett földünk legdúsabb trágyázását teszi lehetővé, s mely a növénynek ásványos részeit hon tartja, s csakis légalkatrészeit viszi kiviteltre. Ilyen pe-

dig csakis a répa-czukorgyártás és a szeszégetés, a melyeknek fejlesztéséhez annyi fontos gazdasági érdek kapcsolódik.

De ha az 1868. 20. tv. által törvényesített adószabályzat cukoriparunkat az országban is veszélyeztette, mennyivel inkább fenyegette létezését azon kedvezmények által, a miket Ausztriának nyújtott. Ausztriában ugyanis ugyanezen adószabályzat állott fenn. Itt is a nyers anyag után fizette a gyáros az adót. Pedig a cukorgyártás föltételeit képező viszonyok egészen mások voltak — s ma is azok — Ausztriában mint nálunk.

A föltételek magok is — melyek a cukorgyártásra befolyanak — rosszabbak Magyarországon. Földmivelésünk fejletlen, rendetlen esőzések, gyakori tartós apály, a televényes talaj tulságos sótartalma : azon természeti hátrányok, — melyek cukoriparunk fejlődését Ausztriával szemben — késleltetik. Ezekhez járul a munkáskéz hiánya, s hogy értelmes munkásokat éppen külföldről kellett szállítani. De a gyárak építése is drágább Magyarországon mint Ausztriában, mert az épületanyag nem olcsó, s a gépeket és műeszközöket külföldről kellett szerezni. Közlekedési utaink hiányosak voltak, s csak emelték — főkép a szállítási adó behozatalával — a cukor előállítás költségeit. Ha ezekhez még hozzáveszünk, hogy hazánk magánvállalkozói, s részvénytársulatai ezelőtt sem bővöltek oly nagy tőkékben, a milyent a cukoripar igényel, s hogy a vállalkozási szellem is alacsony niveaun állt Ausztriával és a külfölddel szemben, megérhetjük, hogy mik voltak azon természeti-, hitel-, forgalmi- s más viszonyok, melyek cukoriparunkra késleltető befolyást gyakoroltak.

S ezekhez járult a fennállott adózási rendszer. Maga Lónyai — midőn a cukoradó tárgyában összehívott szakbizottmányt 1869. ápr. 15-én megnyitotta, — így nyilatkozott a törvényesített cukoradó-rendszer felől : „Hogy a cukorgyártás Magyarországon oly mérvben el nem terjedt, mint azt a földmivelés s a kincstár érdekei kívánák, az egyéb, éghajlati s földmivelési okokon kívül a tökehiánynak, a vállalkozási szellem hanyatlásának, de bizonyára a jelenben fennálló adózási rendszernek is tulajdonítható, miután hazánk dúsabb talaju földjei sok helyeken, oly anyagot tartalmazván, melyeknél fogva a cukordús répának előállítása kevésbé alkalmas, mint az örökös tartományok répatermő földjei, s miután az adó a nyers répára s nem a cukorra, ugy a répacukor

tartalmára van vetve : hazai gyáraink nem képesek versenyezni Ausztria gyáraival.“ S ez enguête is hasonvéleményben van, midôn jelentésében mondja, hogy a magyar czukoripar helyzete az örökös tartományok czukor-iparához képest kedvezôtlenebb.

Ily hátrányok mellett az egyenlő megadóztatás folytán, párosulva a fogyasztási terület s a vámterület közösségével, s a restitútióban adott praemiummal, a magyar czukorgyártás süllyedt.

Tekintsük csak a czukoradó-szabályzatnak a restitútióra vonatkozó határozatát s lássuk milyen volt a hatása Lajthán innen és túl. Ama szabályzat szerint az állam pénztára a birodalom határain túl szállított nyers czukor netto vámmázsája után 4·55 frtot téritett meg az illető exporteurnek. Ámde Cseh- és Morvaországban a répa gazdagabb czukortartalma, mint nálunk. Mig nálunk Cseh- és Morvaországokban 1 bécsi mázsa nyers czukor előállítására 11 mázsa répa kellett, addig hazánkban 15 mázsa. S minthogy az adótételek hazánkban s Ausztriában egyenlők voltak, egy bécsi mázsa répa után mindkét országban 41 kr. adó fizettetett. S így mig a cseh gyáros egy mázsa nyers czukorért $41 \times 11 = 4\cdot51$ frtot, addig a magyar gyáros $41 \times 15 = 6\cdot15$ frtot fizetett. Vagyis már a gyártásnál is előnyben részesült a cseh gyáros.

S most lássuk, hogy milyen volt a viszony, ha a cseh és magyar gyáros exportált. Az exportnál az állam a nyers czukor netto vámmázsájától 4·55 — vagyis egy bécsi mázsától 5·08 forintot — téritett meg az exporteurnek. Mig tehát a cseh gyáros, minden általa exportált bécsi mázsa nyers czukor után 5·08 forintot kapott vissza, — pedig a gyártásnál azért csak 4·55 forintot fizetett — s így az exportnál praemia gyanánt 57 krajczárt nyer : addig a magyar gyáros, ki a gyártásnál 6·15 forintot fizetett — s most az exportnál csak 5·08 forintot kapott vissza, minden bécsi mázsa után 1·06 forintot veszített. S így a differentia, mely Ausztria és Magyarország czukor kivitele közt volt, minden bécsi nyers mázsa czukornál 1·63 forint volt. A czukoradó azon határozata tehát, mely szerint az adó a nyers anyag a répa után fizettetett, mig az adórestitútió a kész gyártmány után történt : czukoriparunkat terhelte.

Az adó hitelezése is — a mi pedig a gyárosok vállalkozási szellemét ép a czukoriparnál szokta különösen emelni — kedvezőbb feltételekhez volt Ausztriában kötve, mint nálunk. Hazánkban adó-

hitelben részesültek, kik annak biztosítására elegendő fedezeti alapot voltak képesek nyújtani. Biztosítási alapot nyújtottak pedig:

1) a tőzsdén jegyzett állampapírok napi árfolyamuk erejéig, a magyar földhitelintézet záloglevelei s magyar vasuti elsőbbségi kötvények, értékök a napi árfolyam $\frac{2}{3}$ -ával számíttatván.

2) Biztosítéki záradékkal ellátott jelzálogi nyilatkozatok.

3) Személyes kezesség, azaz három gyáros vagy kereskedő egyetemleges kötelezettsége.

Ausztriában ezekhez járult még a váltónyilatkozat (1868. jun. 26. törv.) a lekötelezés legtökéletesebb, legfüggetlenebb s legegyszerűbb módja. E kedvezményt nálunk nem merték megadni a cukorgyárosoknak, pedig a tapasztalatok Ausztriában megmutatták, hogy az állam érdekei ama kedvezmény által nem csorbultak.

De a fennállott cukoradószabályzat nemcsak a cukoriparra s mezőgazdaságunkra gyakorolt káros befolyást, hanem a kincstár érdekeit sem elégitette ki. Sőt talán mondhatjuk; hogy soha sem eredményezett adórendszer oly sikertelen eredményt, mint nálunk, hol az államot némely évben valóságos deficit érte. Ennek oka egyrészt a helytelen adóztatási alap, másrészt a hibás restitutió. Az adóztatás alapja, mint láttuk 3-féle, t. i. átalányozás, a nyers répa hivatalos felmérése, s a kész gyártmány után történt adófizetés. Ezen adóztatási alapok közül a legutolsó, vagyis a kész gyártmány után történő megadóztatás a legtermészetesebb s a leghelyesebb; s mégis cukoradórendszerünkben csak kiegészítő, pótló s jelentéktelen hivatása volt, t. i. csakis oly gyáraknál alkalmaztatott, melyek cukrot nem répából, hanem más hazai termékből állították elő. Ilyen gyár pedig hazánkban nagyon kevés lehetett.

Franciaországban, Hollandiában, Olaszországban bizonyítja a tapasztalat, hogy a gyártmány megadóztatása mennyivel jobb a többi adóztatási módnál. Igaz ugyan, hogy a gyár folytonos financialis felügyelet alatt áll, hogy ki ne vigyenek, vagy be ne hozzanak cukortartalmu anyagot a hatóság ellenőrzése nélkül, de viszont mennyire széles a gyáros szabadsága a gyártásnál! Szabadon választhatja s bármikor előleges jelentés nélkül megváltoztathatja a gyártási módot. Nem kénytelen a répából a legutolsó cukorrészt is kisajtolni, még ha ez sok időtöltéssel és így az előállítási költség növelésével is jár. Ha a gyáros jobb répát dolgoz fel, több, ha rosszabbat, kevesebb adót fizet.

A hivatalosan felmért répa súlya után történő megadóztatás hibáit a hazai gyárosra való tekintetből fentebb mutattuk ki. Legfőbb hibája a megadóztatási módnak, hogy az adó alapjául tisztán a répa súlyát veszi, tekintet nélkül annak árára és cukortartalmára; pedig a répának ismeretes 40 neme között bizonyosan nagy a cukortartalomban az eltérés.

Itt az adóztatási módnak a kincstárra mutakozó hatását vizsgáljuk. Az adórestitutiónál a visszatérítés a kézgyártmány után történvén, oly gyárosok, kik cukordús répát dolgoztak fel, a kivitelnél többet kaptak az államtól, mint a mennyit fizettek, s így az állam éveken keresztül — saját kárára s mondhatjuk a fogyasztó közönség rovására is — öntudatlanul oly kiviteli praemiákat nyújtott, a milyeneket más államokban hiában kerestünk. E bonificatiók a szomszéd államok cukoriparára s kincstáraik bevételeire is befolyással voltak, úgy hogy egynémely államok — így Franciaország is — komolyan gondolkoztak, hogy monarchiánk iránt repressiv intézkedéseket tegyenek. Igaz ugyan, hogy — ama bonificatiókkal szemben — voltak ismét gyáraink, melyek a rosszabb répa után sok adót fizettek s a kivitelnél magok károsodtak. De vajjon érdekében fekszik-e az államnak abnormalis módokon tenni szert jövedelmi többletre? Bizonyynal nem; mert a jövedelemszerzés biztos bazison nem nyugodván, csakis rövid ideig tarthat. Az államnak — ha eszélyes adóztatási politikát akar követni — soha sem lehet érdekében, hogy polgárainak adófizetési képességét rontsa, már pedig ama gyárak, melyek az exportálás útján — s exportálni kellett, mert közönségünk nem fogyasztotta el a gyártmányokat — károsodtak, adófizetési képességökben lettek megtámadva. Sőt az ily gyárak közzül több beszüntette működését, mi által nemcsak anyyi tőke vált holt tőkévé, nemcsak anyyi munkás existentiája lett koczkáztatva, nemcsak a közönség károsodott, hanem az állam is jelentékeny, biztos s állandó jövedelmi forrást veszített.

De ha már a répa mennyisége után fizetendő adózási mód is ellentétben állt a kincstár érdekeivel, még inkább károsította ezt az átalánozási rendszer. E rendszer abban áll, hogy a cukorgyáraknál alkalmazott készülékek s főleg a lékészkülékek termőképessége szerint történik az adózás.

Ezen rendszer hibás alkalmazása mellett első sorban a kincstár károsodott. Ugyanis a gyárosok mindig többet termeltek, mint

a mennyi az átalányozás alkalmával felvétellett. Az edények létermelőképesége s a felvett termelőképesége közt mindig nagy volt a különbség. Voltak gyáarak, melyek kétszer annyi ezukrot dolgoztak fel, mint a mennyi az adóátalányozásánál fölvétellett. S hogy az átalányozási rendszer — kapcsolatban adórestitutióknk rendszerével — a gyárosoknak a kincstár s a fogyasztó közönség érdekeinek sértésével évenként nagy bonificatiót nyujtott, s hogy a gyárosok ezt jól tudták, legjobban bizonyítja, hogy 1877-ben, midőn mindkét államban a gyártmányadót akarta a két kormány behozni, a gyárosok magok ajánlották a czukoradó contingentirozását 6 millió forintig, csak az átalányozási adóztatási módot meg ne szüntessék.

A gyártás technikai fejlődésével nem tartott lépést az adózási politika. Pedig attól az időtől kezdve — hogy Achard Ferencz Boroszlóban 1801-ben a legelső czukorgyárat felállította — egész maig a czukorgyártás technikája bámulatos haladást tanusított.

S ha valamely téren, tesz egy-egy újabb találmány, felfedezés hódítást, ugy bizonyára a czukorgyártás terén tett és tesz. Bizonyítják ezt a következő adatok is. Ausztria Magyarországon a gyáarak száma, a melyek dolgoztak :

	sajtóval	röperőművekkel	lugzással	diffusióval
1860	116	5	3	—
1861	117	5	3	—
1862	123	4	3	—
1863	132	4	3	—
1864	129	4	3	—
1865	139	3	2	—
1866	135	3	2	—
1867	132	3	2	2
1868	135	3	1	12
1869	133	3	1	25
1870	137	3	1	40
1871	145	3	1	66
1872	144	3	1	103
1873	129	3	1	123
1874	108	3	—	133
1875	86	2	—	138
1876	54	1	—	176

E számokból láthatjuk, hogy a diffusio alkalmazása mily rohamosan nyert a gyáarakban tért. 15 éve, hogy gyáraink egy része diffusio útján állítja elő a répából a levet, de a diffusiogyáarak külön

megadóztatási módja nem oly régi. Az átalányozásnál a diffusio-gyárakban legelőször 180 bécsi font friss répát vettek fel egy napra, a gyárak termelőképességének mértékeül. De nem sokára belátták, hogy a gyárak többet dolgoznak fel, s így 1875. júl. 13. rendelettel a diffusio-gyárak termelőképessége 222 kgr-ra, majd 1876-ban 370 kgr. friss répára emeltetett. Sőt egy 1877. júl. rend. a diffusio-sajtókra a termelőképességet úgy határozta meg, hogy oly diffusio-baktériákra, melyek 9 vagy több edényből állanak, legalább 25 hectoliter ürtartalmuak, minden hectoliter után 650 kgr-ot állapít meg.

Íme egy példát hoztunk fel a diffusio-gyárakban annak illusztrálására, hogy az átalányozási rendszerben mennyire nem sikerült a gyártás technikai s a megadóztatás jogi momentumait helyes kapcsolatban hozni. S ennek kárát csak az állam vallotta. S ha ehhez, valamint a fentebb — a répa hivatalos felmérése után fizető gyárosainkról — elmondottakhoz hozzáteszszük, hogy gyárosaink a birodalomban $33\frac{1}{3}\%$ exportpraemiát élveztek, tudjuk csak megérteni, hogy a répagyártás emelkedése mellett mért csökkentek az állam bevételei.

A vám- és a kereskedelmi fogyasztáson alapuló közössége a vám- és fogyasztási területnek, cukoriparunkra károsan hatott. A fogyasztási adó azon országban fizettetett, a hol ezek gyártattak s azon állam kincstárába is folytak. Ha azonban a gyártmány valamely államból külföldre vitetett, a fogyasztási adó visszatérített ugyan, de nem azon állam kincstárából, a melybe befolyt, hanem a közös jövedelmet képező vámbevételekből. Az osztrák gyárosok az adót az osztrák kincstárba fizették s a kivitelnél az adórestitutiót a közös vámjövedelemből nyerték vissza. S minthogy Magyarország itt $31\cdot4\%$ quotával szerepelt, s minthogy gyárosaink a monarchia cukortermelésének *csak* 6% -kát képezték, mi természetesebb, mint hogy Magyarország téren — Ausztria javára — károsult. Ha Magyarország a közös költségekhez $31\cdot4\%$ -kal járult, úgy csakis az esetben nem károsodott volna, ha cukorkivitelünk a monarchia cukorkivitelének $31\cdot4\%$ -át tette volna. Gyárosaink felismerték, hogy e téren mint szenvednek érdekeink s azért a külön fogyasztási terület felállítását — mi nem ellenkezett volna a vám- és kereskedelmi szerződéssel — hangoztatták. E kérésöket azzal is indokolták, hogy csak a külön fogyasztási terület felállításával lehetséges, hogy a 2 állam mindegyikében az elfogyasztott cikk után az illető állam

kincstárába folyjon a jövedelem. Ellenben egységes fogyasztási terület mellett a magyar kincstár érdekei szenvednek, mert a kedvezőbb helyzetben lévő gyáros a többit elnyomja, tért foglal a másik állam területén is s ezzel ezen állam fogyasztási adóbevételeit csökkenti. A magyar kincstár 1868—75-ig czukoradóban összesen $8\frac{1}{2}$ millió forintot vett be, míg adórestitutiókép 12·8 millió forintot fizetett (a közös vámterület által fizetett 41 millió forintnyi adórestitutio 31·4%-kát); vagyis a magyar kincstár e nyolcz év alatt 4.300,000 forinttal többet fizetett adórestitutióképen, mint a mennyire összes czukoradó-bevétele felrugott. S még feltünőbb érdekeink sérülése, ha látjuk, hogy ama 41 millió forintból a magyar czukorgyárosoknak 1.837,872 frt, az osztrák gyárosoknak 39.078,592 frt, vagyis az összes restitutióból Magyarországnak csak $4\frac{1}{2}\%$, Ausztriának ellenben $95\frac{1}{2}\%$ térítettett vissza. Szóval Magyarországot érzékeny veszteség érte a quóta-százalék folytán. S minthogy a quotát megállapító vám- és kereskedelmi szerződés 10 évre kötött, 1878-ig, ezen állapoton változtatni kísérlet sem tétetett. A vám- és kereskedelmi szerződés újabb megkötésénél vivatott ki, hogy Magyarország a restitutió terhében oly arányban vegyen részt, minő arányban áll a kincstárnak az illető adónemnél elért nyers bevétele a mindkét államban ugyanazon adónemnél elért nyers bevételhez (1878 : 19 tv.) De azért még ma is fizet a magyar fogyasztó közönség az osztrák kincstárnak; a mennyiben a magyar gyárak nem fedezik a szükségletet s így Ausztriából kell czukrot behozni. De a vámterület közönsége folytán ily gyáros, ki Magyarországra exportál, a határnál nem részesül restitutióban, miért is a kifizetett adót — mit az előállítási költség egy részét — a magyar fogyasztó közönség fizeti.

S mind ez elmondottak után befejezésül érdekes volna a 12 éven át tapasztalt fogyasztás mérvét, tényleges adóeredményt statisztikailag feltüntetni s ezekből a következtetést levonni. Csakhogy elannyira elütők az adatok, a melyeket a termelésre, fogyasztásra s adóeredményre nézve találunk, hogy nehéz megállapodni bármelyikben. A pénzügyministerium jelentése szerint — melyet évenként közzétesz a „fogyasztási adóeredmények“-ben, s melynek adatait leghitelesebbnek kell elfogadnunk; a tényleges adófizetés és adórestitutio volt:

	Magyarországon		Ausztriában	
	adóízetés	restitutio	adóízetés	restitutio
1868	1.071,030 f.			
1869	824,619		4.970,377 f.	
1870	863,732		8.124,134	
1871	1.481,078		10.196,788	
1872	1.166,272		8.196,458	
1873	1.025,397	237.670 f.	11.644,497	6.314,076
1874	719,552	267,140	9.352,597	7.328,103
1875	759,341	274,584	6.431,020	5.457,273
1876	794,866	191,887	8.844,524	9.769,664
1877	800,694	339,467	10.070,129	11.345,770

E számok legvilágosabban szólnak a mellett, hogy mennyire hátramaradt czukoriparunk. Ugyancsak ezt tapasztaljuk, ha megnézzük, hogy az egyes gyárak mily termelőerővel jelennek meg a versenytéren. 1879-ben Magyarországon összesen csak 10 gyár volt (Nagy-Surány, Diószeg, Nagy-Czenk, Felső-Bük, Nagy-Szombat, Csepreg, Félszerfalva, Magyarfalva, Köhid, Nagy-Tapolcsán), melyek egyenkint 100,000 métermázsa répánál több fris répát dolgoztak fel; Morvában ugyancsak ez évben 30, Csehországban 65 ily gyár volt.

A KERESZTYÉN-SOCZIALISZTIKUS MOZGALOM ANGLIÁBAN.

A Schmoller-féle vállalat legújabb füzetében Brentano Lujo, ismert nemzetgazdasági író, eddig nagyrészt teljesen ismeretlen adatok alapján érdekes közleményt ad az angol keresztyén-soczialisztikus mozgalomról, mely — ellentétben a Ketteler-féle német mozgalommal — feltűnően az uralkodó angol egyház kebelében keletkezett s fejlődött, mely egyház multja s fejlődése által különben az angol arisztokrácia uszályhordozója volt.

A mozgalom tulajdonképi megalapítója s vezére *Maurice* Fridrik Denison kiváló egyéni sajtósággal bíró s e mellett csaknem a rajongásig menő hithű lelkész. Gondolatmenete is kiválóan egyházi. Alapeszméje, hogy a világren d s a keresztyén világnézet között ellentétnek lennie nem szabad. A keresztyén dogmának meg kell egyeznie a tudományos kutatás végeredményével nemcsak a világ eredete s fejlődésére, de az emberek jellemére, ösztöneire nézve is. Az Angliában, az ő idejében oly nagy hatalomra vergődött katholizáló puseyismust, mely az asketismust hirdette, ez okból erősen megtámadta s helyesli az emberek törekvését, hogy az istentől adott testi s szellemi tehetségeket lehetőleg kifejtteni törekeshenek. De ép e szempontból kárhoztatja a kalvinisták tanát a praedestinációról, mely csak egyesek számára biztosítja a boldogságot. A felmerült munkás-kérdésre alkalmazva nézeteit, azt hiszi, hogy az a keresztyén világnézetből s a felebaráti szeretet által legjobban megoldható. A munka-kérdés egyik főoka a jelenleg előtérbe lépett önzés, s az abból kifolyó korlátlan verseny. Ez önzést kell legyőzni. S mivel az önzés uralmának oka a valódi keresztyénségtől eltérés, legyőzése is csak az által lehetséges, ha a valódi keresztyénséghez visszatérünk. A társadalmi reform csak úgy lehetséges, ha min-

denki igyekszik maga-magát reformálni, mindenki törekszik mások jogait is tekintetbe venni. Ily reformra szükség van magában az egyházban is. Lépjen ki az a templomok falai közül, s igyekezzék a társadalmi rendet átalakítani, különösen az által, hogy a szegényekkel ne bánjon tovább is úgy, mint szegényekkel, hanem igyekezzék őket emberekké tenni, s hogy az alapjában keresztyén érzelmet jelző szocializmust valóban keresztyénné tenni igyekezzék. Az osztályharcz így megszelidül s a szabadság, egyenlőség s testvériség nemes eszméi ideális valóságokká lesznek, különösen, ha a társadalom felsőbb osztályai is igyekeznek, hogy a munkásokat lehetőleg magukhoz hasonló emberekké neveljék, de nem kegyelmi tények, hanem öntudatos vezérszerep által.

Maurice-on kívül, ki 1872-ben halt meg, mint az erkölcsbölcshészet tanára Cambridgeben, a keresztyén szocializmusnak még két kiváló vezére volt. Egyik *Ludlow* János Malcolm ügyvéd, jelenleg a *Friendly Societies* főügyésze, az a férfi, ki a párt nemzetgazdászati eszméit legtisztábban fejtegette, s a mellett gyakorlati szervező is volt. *Cromwell* családjából származott s Franciaországban növekedett, hol különösen *Fourier* műveinek olvasása folytán már korán meghasonlott a szabad verseny elméletével. 1843-ban, midőn a *Lincoln's Inn*-ben ügyvéd volt, az itteni ügyvédség káplánja gyanánt szereplő *Maurice*-al megismerkedve, szocialisztikus világnézete még jobban megerősödött. A harmadik vezér *Kingsley* Károly, a híres költő s regényíró, ki mint *eversleyi* lelkész ismerkedett meg 1844-ben a két előbb említett férfival. 1848 táján a magyar eredetű *Erzsébet türingiai ör-grófné* életéből meritett „*The Saint's Tragedy*“ czimű nagy hatást csinált drámájában már egészen a keresztyén-szocializmus álláspontján állott. *Maurice* a párt vallásos nézeteit, *Ludlow* nemzetgazdászati eszméit képviselte, *Kingsley* pedig a főküzdő-hatalom volt, ki szellemes irataival s különösen regényeivel úgy a műveltek közt, mint a műveletlenebb osztályokban sok proselytát szerzett ügyüknek.

A három vezér mellé különösen fiatal emberekből igen tekintélyes gárda csatlakozott. Legelőször *Manfield* Károly, egy korán elhunyt vegyész, kinek fényes tehetségeitől a szakfértiak sokat vártak. Vele jött két *Campbell* nevű unokatestvére s *Penrose*, a *Szt-Pál* templom jelenlegi építésze. Majd idecsatlakozott *Furniwall*, a régi angol írók fáradhatlan kiadója, s több irodalmi társaság léte-

sitője, Hughes Tanás, Arnold tanítványa, később kiváló ügyvéd, parlamenti tag s három igen elterjedt regény írója, továbbá Vansittart Neale, egy előkelő tory-család tagja, mely családból több miniszter volt s ki maga is rendkívül nagy érdemeket szerzett az angol szövetkezetek elterjesztésében, s még Lord Goderich, a hasonnevű miniszter-elnök fia, s jelenleg India al-királya.

Működésök kezdetére az 1848-ki chartista forrongások adtak alkalmat. Ludlow, ki ekkor családi ügyben Párizsban járt s az ottani forrongásoknak figyelmes szemlélője volt, már Párizsban akart egy keresztyén-soczialisztikus lapot megindítani, Maurice tanácsára azonban Londonban indították azt meg. 1848. május 6-án jelent meg „Politika a népnek“ czimű heti lapjuk első száma. Szerkesztőkül Maurice s Ludlow voltak megnevezve. A munkatársak sorában a fentebb említetteken kívül voltak még Connington, a későbbi tanár, Dr. Guy tekintélyes orvos, Sir Helps Arthur, Osborne, a Times levelezője s később Lord Osborn, Stanley Arthur, a későbbi westminsteri dékán, French, ma dublini érsek, Whately érsek — egyszóval számos, ugy szellemi képesség, mint hivatalos állás folytán kitűnő egyéniség. A lap is kitűnő volt, gyönyörű stylban s a legnemesebb érzelemben irt népies cikkek voltak benne.

Tartalma mindenre kiterjedt, mert „annak a politikának, mely nem egy pártté, hanem a népé, semmi emberi sem idegen“, de különösen kiterjedt a chartisták s soczialisták által felvetett kérdésekre, s mindezt keresztyén szempontból tárgyalta, a nélkül, hogy egyes felekezetek hiveit, vagy épen az atheistákat ostromolta volna, mindenben mérséklet s keresztyén szeretet vezérelveit tartotta maga előtt. Legnagyobb bajuk volt, hogy a nép közé nem tudtak elhatolni. Ők, kik az osztálykülönbségeket lehetőleg megszüntetni igyekeztek, maguk sem ismerték a népet. Nagy nehezen fogtak egy pár vezér-chartistát, kik által lapjukat terjesztették. Sokkal többet tettek erre nézve a minden oldalról jövő támadások. A különböző pártok egymással homlokegyenest ellenkező vádakot emeltek ellenök, mint : ultra-chartismus, ultra-torythum, ultra-mérséklet, rabszolgaság a püspökökkel szemben, lázongás az egyházi hatalom ellen, a szenvedélyek fellovalása stb. Három havi fenállás után végre megszűnt a lap. Csak 2000 előfizetője volt, s bár a szerkesztők s munkatársak ingyen dolgoztak, a kiállítást ebből nem voltak képesek fedezni.

A lap megszűnése azonban nem bontotta fel a pártot. Ellenkezőleg megerősítette. A munkások közül, kik a lap irányát gyanus szemmel kísérték, igen sokan csatlakoztak hozzájuk, miután látták, hogy a lap megett nem áll hatalom s vagyon, az ő elleneik, hanem hogy az őszinte jóakaró emberek törekvése. A munkatársak más lapokban igyekeztek eszméiket terjeszteni. Így Kingsley a Fraser's Magazinban közölt egy „Yeast“ czimű regényt, hogy a főrangukat s lelkészeket megnyerje az új eszméknek.

A további működésnek egyik talaja volt London egyik negyedében, a szegényügynek átvétele. A Little Ormond Yardban, hova az előtt naplemenet után a rendőrök sem mertek bemenni, kezdtek meg Maurice fiatal barátai a gyámolítást. Ezentul házról-házra jártak s egy külön e célra bérelt helyiségben nappal gyermekeket, este felnőtteket oktattak. A vállalkozó fiatalok ezenkívül hetenként összegyűlve Maurice házában, jelentést tettek működésükről, tanácskoztak s bibliát olvastak. 1849-ben már felkeresték a munkásokat mulatóhelyeiken s összejöveteleiknél. Egyes kellemetlenségektől sem riadtak vissza. Midőn 1849 őszén a kholera Londonban nagy pusztításokat vitt végbe, egyik tagtársuk, Walsh sebész valódi hadjáratot indított meg a szegények által lakott vidékeken létesítendő egészségügyi intézkedések végett. Nyilvános kutak állítottak fel s többek közt ők vívták ki, hogy a Dickens Twist Oliverjéből hirdető lett „Folly Ditch“ befedtetett.

Minél jobban megismerkedtek azonban a fiatalok a munkásokkal, annál inkább belátták, hogy London munkásain tisztán szavakkal nem lehet segíteni. Ezért megragadták a munkás-szövetkezetek eszméjét, melyek Franciaország példája után nagy népszerűségnek örvendettek, s a keresztyén eszmékkal egészen összhangban állottak. A „Morning Chronicle“ 1849. decz. 14. és 18-ki számaiban Mayhew Henrik, az egyes londoni iparosok szomoru sorsát élénk színekkel rajzolva, ez után különösen a szabók több meetinget tartottak. Constatálták itt, hogy az ő iparágukban a város nyugoti részén 60 tisztességes üzlet van alig 150 munkással, míg a nem-tisztességesek száma a 400-at felülhaladó. Ez utóbbiak közé számították a vállalkozók által fentartott üzleteket is, hol a tökepezésesek a munkásokat kirabolják. Különösen az albérlők által foglalkoztatott munkások sorsa igen szomoru, valódi rabszolgaság. Mióta az állam a hivatalnokok s katonák számára szükséges öltö-

zetek készítését árverés útján vállalkozókra bizta, e vizsás helyzet folyvást erősbödött. Az albérlők szegénysége s a darabszámra kiadott munka széthurczolása okozta, hogy a megrendelt ruhák által az előkelő körökbe is sok ragályos betegség terjedt el. A Mayhew által felderített nyomort pénzadakozásokkal igyekezett a közönség enyhíteni. Herbert Sidney a munkások kivándorlását sürgette, a keresztyén szocialisták ellenben Ludlow vezetése alatt megkísérelték a productiv associatio létesítését.

1849 utolsó hetében kezdődtek meg az első lépések e célra, különösen a szabók közt, kiknek számára külön házat béreltek, szereltek fel, s a szükséges üzlettökét is kölcsönözték négy százalékra. Vansittart adta a legnagyobb összeget s az üzlet Castle-street 38. szám alatt nyílt meg Cooper Walter, volt chartista, vezetése alatt. A megnyitás előtt a szabókat meetingre hívták össze s itt a következő, a párt nemzetgazdasági eszméit jellemző határozatokat hozták :

1. Az egyesek önzése, a mint az a versenyen nyugvó nemzetgazdasági rendszerben testesül meg, gyökere annak a bajnak, melyben a mai angol ipar szenved. A szabó-iparban különösen a vállalkozók versenye az oka annak a gyakorlatnak, hogy a munkát darabszámra eszközölt bérfizetés mellett a munkásoknak lakásokra adják. Ebből fejlődtek ki a kész árúkat eladó raktárak borzasztó következményeikkel; a szabó-legények versenye az eladók nyomását is előmozdította, a mennyiben a kiszivattyuzók vagy albérlők — a munka e halálhozó parasitáinak — osztályát létesítette.

2. A versenyből származó bajok ellen az orvosszer a szövetkezetek testvéri és keresztyéni elvében áll, azaz egyesült munkában a közös nyereség elosztásával. Ez elvet szabó-associációk életbeléptetése által könnyen lehetne nagyobb mértékben alkalmazni.

3. Ha más iparágakban is létesülnének hasonló szerkezetű szövetkezetek, az árúk kicserélését is meglehetne kísérteni, s mivel ily módon a munkás-osztály helyzete javulna s tehát nagyobb fogyasztási képessége lenne, az angol ipar tárgyainak a belföldön nagyobb s csaknem egészen új piacza létesülne. A jelen gyülekezet tagjai kötelezik magukat, hogy minden oly nemű törekvést, mely a népet egyesek versenyének bajai ellenében megszabadítani akarja, gyámolítani fognak.

A gyűlés után nemsokára 12 szabó-legény késznek nyilatko-

zott, hogy a keresztyén socialisták műhelyében dolgozik, melyet 1850. febr. 11-én nyitottak meg. Kezdetben maguk a párt tagjai adtak nekik munkát, de később az aristokratia s papság részéről is sok megrendelés jött, melyre legnagyobb hatása volt Kingsley „Lot pag“ álnév alatt irt röpirata „Ólcsó s undorító ruhák“, melyben igen drastikus módon festi az albérlők által készített ruhákat. A röpirat kemény támadásokat idézett elő, de nagy feltűnést keltett s igen sok munkát szerzett a műhelynek.

Ez időtől fogva a párt tagjai nyilvánosan „Keresztyén socialisták“-nak nevezték magukat s úgy ebben, mint a következő évben számos apró röpiratot adtak ki, részint az általuk alapított szövetkezetről, részint hogy megmutassák, hogy az ő működésük a keresztyénség szempontjából nagyon üdvös s szükséges. E nagyobbára elkallódott röpiratoknál nagyobb hatása volt Kingsley „Locke Abton, a szabó és költő“ című szocialisztikus regényének, melyben a munkás-ügyet pártjuk szempontjából rajzolja. A regény igen szépen van írva, bár, mint minden irány-regény, sok oktató része van. A fiatalságra igen jó hatásu volt.

A szabó-szövetkezet gyors felvirágzása után a keresztyén socialisták a varrónők s cipészek számára alakítottak még szövetkezeteket s egyuttal megkezdték működésüket a vidéken is. Különösen Owen követői Lancaster és York megyékben, kik már részben szövetkezeteket tartottak fenn, igyekeztek velök összeköttetésbe lépni. 1850. őszén Cooper Walser, a szabó-szövetkezet vezetője s két más ügybarát éjszakra utaztak s az év végén maga Maurice is, úgy hogy lassanként a különböző szövetkezetek között szilárd összeköttetés jött létre.

Most már szükségesnek látták, hogy ismét kísérletet tegyenek lap alapításával. 1850. nov. 2-án jelent meg a „Keresztyén Soczialista“ első száma, előbb Ludlow, később Hughes szerkesztésében, melyet később „A szövetkezett ügy lapja“ cím alatt Ludlow egész 1852. júliusig szerkesztett. E laphoz hasonló kitünő munkás lap soha sem volt. Első rangu írók dolgoztak bele, de mindig úgy írva, hogy a nép is megérthesse. Ez irodalmi működésen kívül a párt hivei a szabó-szövetkezet helyiségében hetenkint nyilvános előadásokat tartottak a keresztyén szocialismusról s rokon tárgyakról. Rendeztek továbbá theaestéket s kirándulásokat, melyeken a munkások és családtagjaik is részt vettek. Huber igen szépen ír le

egy ily cricket-játékot, melyen az urak s munkások közt valóságos testvéries viszony fejlődött ki.

Minél virágzóbb lett működésök, annál inkább érezték szükségét annak, hogy a szövetkezetet gátló törvényes akadályok, különösen a társulati törvények némely pontjai, megváltoztassanak. Szerencsére megnyertek ügyöknek egy Slaney nevű tekintélyes parlamenti tagot, ki unalomból folyvást külön parlamenti bizottságokat alkotott. Ez ember kivívta azt, hogy 1850. július 5-én már az alsóház is foglalkozott a szövetkezetek ügyével. 1850. őszén Ludlow törvényjavaslatot készített, melyet Slaney az akkori liberalis kormánynak benyújtott. A kormány megígérte pártfogását, de nem tartotta meg szavát, valószínűleg azért, mert a keresztyén socialisták ellen csakhamar nagy agitatio fejtett ki.

Az agitatio főoka a francia szocialisták forradalmi irányzatának ellenhatása volt. A vagyonos osztály félni kezdett a chartistáktól s a munkások pártolóit ezekkel tévesztette össze. A „Times,” az uralkodó nemzetgazdasági tan legfontosabb közlönye, megtagadott mindennemű tudósítást, sőt még hirdetést is, mely a keresztyén szocialismusra vonatkozott, a szabadgondolkodók lapja „Reasoner” a törekvés theologiai, az egyházi lapok pedig annak socialistikus jellegét támadták meg, végre a chartisták az associatiókat a felsőbb osztályok alkotásának hirdették, melynek célja szerintök csak abban állott volna, hogy a munkásokat valódi szocialdemokrata irányzattól eltérítsék. Legfontosabb támadást intézett ellenök a szabadelvűek régi közlönye „The Edinburgh Review,” mely támadásnak nemcsak e közlöny nagy tekintélye, de az is súlyt kölcsönzött, hogy akkor épen a whig párt volt a kormánynon. E közlöny a merev manchesteri tanok szempontjából teljesen elítélte a keresztyén szocialistákat, mint gondolkozásra képtelen érzelő embereket s a Laissez-faire tudománya s azáltal létesített philanthropikus törekvések tudatlan megvetőit, működésök eredményeül a communismust hirdette. E nézetek átmentek a politikai napi lapokba is s itt még hevesebb támadást idéztek elő.

A keresztyén szocialisták erélyesen védekeztek a támadások ellen. Különösen az „Edinburgh Review”-nek első Greg által írt cikke, mely az említett törvényjavaslat miatt nagy súlylyal birt, arra buzdította Ludlow-ot, hogy „A keresztyén szocialismus és ellenfelei” czim alatt röpiratot adjon ki, mely röpirat azért is érdemes

a felemlítésre, mivel e párt szövetségi törekvéseinek célját legvilágosabban adja elő.

A röpirat kitűnő szakismerettel s ügyesen van írva, bár igen természetesen nem képes a szövetségi rendszer vele született hiányait kellőképp mentegezni s így e rendszerhez kapcsolt eszmék is ma már utopiáknak tűnnek fel. A röpirat fő célja volt kimutatni, hogy az uralkodó nemzetgazdasági viszonyok között szükséges az ethikai és politikai szempontokat előtérbe helyezni. A keresztyén szocializmusnak fő jelentősége épen abban állott, hogy a nemzetgazdaság kérdéseinél az anyagi érdekeket mindenkor igyekezett az emberi fejlődés főbb céljai alá helyezni. Az állam beavatkozását, mint valódi ángolok, ők is perhorrescálták s ennek helyébe a nemzetgazdasági reformot alapelvül tüzték ki, hogy előbb minden egyes embernek erkölcsileg kell magát reformálni.

De az üldözés nemcsak a sajtó részéről történt. 1851. június 22-én Kingsley a világkiállításra jövő munkásoknak predicatiót tartva, az egyenlőség s testvériség eszméit a keresztyén szocializmus értelmében fejtegette s Drew nevű pap rögtön a predicatio után kijelentette, hogy a fejtegetett nézetek nagy része hibás. Nagy zaj keletkezett erre s következménye az lett, hogy a londoni püspök Kingsleynek a további predikálást betiltotta. Midőn azonban Kingsley beszédét kinyomatta, a tilalmat visszavonták.

Ez eset a keresztyén socialistáknak a munkások között nagy népszerűséget szerzett s ők felhasználták ezt, hogy lapokban, röpiratok s meetingek által terjeszszék eszméiket. Különösen a szabók több petitiot nyújtottak be érdekökben a parlamenthez. Életbeléptették a „Central Co-operative Agency“ nevű szövetségi bankot, mely a fogyasztási egyletek számára nagyban szerezte be az árúkat. Londonban, mint vidéken új productiv associatiokat létesítettek, különösen Neale hozott e tekintetben jelentékenyen áldozatokat. Az angol gép-iparosok nagy strikejét, mely 1851. végétől 1852. aprilisig tartott, szintén felhasználták céljaikra, kimutatván, hogy productiv szervezetek mellett az lehetetlen lett volna s így az osztályérdekek harcára fordított pénzt hasznosan lehetett volna gyűmölcsöztetni. E mellett megragadták az alkalmat, hogy az elnyomó gyárosok ellen a munkások érdekében felszólaljanak s a strikeolo munkások egyrészével új szervezeteket hoztak létre.

Végre elérkezett az idő, hogy a keresztyén socialisták a par-

lamentben is diadalt nyerjenek. Slaney minden ülészakban előhozta ugyan az említett törvényjavaslatot, de a liberalis párt alatt nem tudott semmire vergődni. 1852. február havában Lord Derby jutván kormányra, minden megváltozott s a törvényjavaslat „The Industrial and Provident Societies Act 1852“ czim alatt június 30-án törvény lett. Sajnos, hogy a parlament Ludlow javaslatán némi változtatásokat tett, melyeket későbbi törvénnyel kellett helyre-
 űíteni. De mégis ez volt az első törvény, mely a munkás-szövetkezeteknek jogi alapot adott. A törvény értelmében a munkás-szövetkezetek a szövetkezeti jegyzékbe beíratás által törvényes alapot nyertek s joguk van pereket folytatni s tagjaikat alapszabályok által egyetmásra kötelezni. Így tehát az, mit pár hóval előbb általában „forradalmi ostobaság“-nak neveztek, most törvény lett. A „munkás-szövetek előmozdítására alakult társulat“ felhasználta ez előnyt s már július 26-ára conferentiát hívott egybe, melyen a munkás-szövetkezetek küldöttei a törvény által nyújtott előnyök felhasználásáról tanácskoztak. 28 szövetkezet küldött megbizottakat s sok más jelentette be csatlakozását. Új mozgalom keletkezett, különösen az éjszaki megyékben számos fogyasztási szövetkezet létesült.

1853. elején a munkás-szövetkezetek előmozdítására alakult társulatot újjá szervezték s új neve lett a törvény értelmében „Association for promoting industrial and provident societies.“ A következő üléseken (Manchesterben s Leedben) új változtatások történtek. A keresztyén socialisták nagy buzgalommal alakítottak mindenütt új szövetkezeteket. A régi ellenfelek is elhallgattak, sőt sokan egyenesen hozzájuk csalakoztak s még az „Edinburgh Review“ is hozott 1852. aprilisi számában egy, a szövetkezetekre nézve kedvező cikket. A magas angol egyházban azonban Marriott nevü lelkész vezetése alatt új párt keletkezett, mely a franczia fourierista Lechevalier Gyula segítségével versenymozgalmat akart létrehozni. Általában tehát a keresztyén socialisták eddigi működésökkel megelégedtek elégedve.

De nem voltak. Az ő komoly törekvésöket a külső siker nem elégítette ki, ők mindig az erkölcsi újjászületésről gondolkoztak, s működésükben sokszor kellett csalakozniok. Így például a gyorsan szaporodó fogyasztási szövetkezeteknél látták, hogy az önzést nem írthatták ki, ellenkezöleg ez által új tápot nyert. Tapasztalták to-

vábbá, hogy a munkások még nem érettek a productiv associációkra, mint ők gondolták, s igen sok esetben megtörtént, hogy ez intézmény egyenesen viszálykodást szült a munkások és üzletvezetők, valamint egymás közt; más alkalommal pedig a vezetők egészen zsarnokok lettek, avagy a társulat oly kizárólagos jellegűvé változott, hogy új tagokat nem is akartak felvenni. Az idealista vezetőket e bajok nagyon aggasztották, a szövetségi szervezet hiányait nem látták, mindent csak a munkások hiányos értelmi s erkölcsi műveltségének tulajdonítottak. Ez okból 1854. jan. 11-én elhatározták, hogy egy „Working Men's College“ czimű intézetet alapítanak, mely testületi jelleggel (mint a Londonban levő King's College s ezzel összeköttetésben) a felnőtteknek népszerű egyetemül szolgáljon. Az előadásokat a beiratkozók maguk választják, 2—3 óra terjedne a tanfolyam s az előadásokat este tartanák. Az intézetet 1854. őszén nyitották meg s egész a mai napig fennáll, sőt más városokban is utánozzák. Az intézetből kikerültek közt sok kitűnőség volt, többek között Serley tanár, a híres palaeontolog. Elvükhöz hiven ez intézetet sem tették felekezetivé, sőt igyekeztek a legjobb tanerőket a különböző intézetekből megnyerni előadások tartására. Így Tyndall, Huxley, Spottiswoode s mások voltak tanárok, sok kitűnő művész is. Az intézet vezetője Maurice s az ő halála után Hughes Tamás volt. Külön folyóiratot is adtak ki s igyekeztek a munkásokat a tudós világgal minél nagyobb összeköttetésbe hozni. A test fejlesztésére is sokat tettek, cricket-játékokat hoztak be s egy egész önkénytes csapat van ez intézet tanítványai közül az angol hadseregben.

Csakhamar ez intézet lett a keresztyén szocialisták működésének központja s a munkás-szövetségek terjesztésére alakult társulat megszűnt. E mellett azonban gondolkodtak tovább is a szövetségekről, felkarolták az ipartársulatok ügyét, melynek Hughes Tamás Angliában egyik nagyérdemű harczoza, s Ludlow már 1854. óta buzgolkodott az iparkamarák létesítése mellett. Résztvettek a gyártörvények különböző alakulásaiban. Midőn a gyártörvényeket 1863-ban az összes iparágakra kiterjeszteni akarták, Kingsley, mint udvari káplán, a királynő jelenlétében megható szónoklatot tartott a fényüzésről s az ennek előállításával foglalkozó munkások nyomoráról. Az 1867-ki választási reform alkalmával Maurice, Ludlow, Kingsley s Hughes a munkás osztály érdekében nagy tevékenységet

fejtettek ki. Különféle munkás segélyző-egyleteket létesítettek. Neale, ki valódi apostoli buzgalommal s rendkívüli anyagi áldozatokkal segítette a munkás-szövetkezeteket, még ma is, hetven éves korában, életének legnagyobb részét valóban rendkívüli fáradsággal ez eszmének áldozza. Gazdag ember, de nyugalmat nem keres. Ő készítette a gloucesteri szövetkezeti congressus megbízásából a „Manuel for Cooperators“ című művet, egészen keresztyén szocialistikus szellemben. Neale valódi eszményképe ez iránynak s halála nagy veszteség lesz az angol szövetkezeti ügyre nézve.

A keresztyén szocialistikus mozgalom eredményét áttekintve, láthatjuk, hogy programjuknak két igen lényeges pontját nem valósították meg. Az életbelépett productiv associatiók nagy része tönkre ment s az ujonnan alakultak alig tengődnek; a világ legkevésbé sem közeledik ahoz, hogy a földmivelés, ipar s kereskedelem keresztyén szellemben vezettessék s a szövetkezet elve szerint legyen rendezve. A munkások sem lettek hívőbbeké. Mig Cooper Tamás, a chartista költő is, kit Kingsley a keresztyénség számára megnyert, nem lett az állam egyház hive, hanem jelenleg is, mint egy dissidens község papja működik s az értelmesebb, komolyabb munkások nagy része valósággal hitetlen, Comte vagy más szabad gondolkozó nézeteit vallja.

A keresztyén szocialismus mindamellott jelentékeny eredményeket mutat fel s a leglényegesebb az, hogy a felsőbb osztályok magatartását a munkások irányában egészen megváltoztatta. Az angol nagy ur már ma nem nézi le a munkást. Csak hasonlitsuk össze a Kingsley Locke Altonjában leirt dolgokat azzal, hogy 1882-ben az oxfordi szövetkezeti kongressuson az egyetemi tanulók s munkások között minő érintkezés vala. A különbség óriási s ezt nagyrészt annak is lehet köszönhetni, hogy az agitatót nem önző emberek vagy félrevezetett munkások, hanem valódi idealisták vették kezökbe. Midőn a munkások iparkamarákat s szavazati joguk kiterjesztését követelték, az előkelő körökből igaz barátok keltek védelmükre. Hasonlókép megváltozott az egyháziak hangulata is. Előbb, különösen 1851-ben Mauricet erősen üldözték, sőt egyházi törvényszék elé is állították, de 1860-ban, midőn londoni Sz. Péter templom papjává (apát-féle) nevezték ki, már három püspök s több mint 300 előkelő lelkész üdvözölte őt.

Angliában, hol az előkelő osztályok magatartásának a társa-

dalomra oly nagy hatása van, ez a változás a munkásokra is kihatott. Valódi felforgató socialdemokrata párt többé Angliában nincs; a munkások mind az új szabadelvű párt hívei, melynek vezetői a legműveltebb emberek s míg a század elején az önkénytesektől méltán aggodott a kormány, ma az önkénytesek egészen loyálisok. A válaszfal, mely Angliában a felsőbb s alsóbb osztályok között egykor oly éles volt, ma meg van szüntetve. A társadalmi ellentétek többé nem élesek s minden ponton van közeledés. De igaz, hogy a munkásosztály javára rendkívül sok történt. S csaknem mindenütt a keresztyén szocialisták mentek előre tannal s példával. Bárminő ítéletet is mondjunk e férfiak nézeteiről, egyben minden párt embere egyetért működésük eredményére nézve: Pertransivit benefaciendo.

Brentano Lujo után.

I R O D A L O M.

A magyar vasutak tarifái, tekintettel az osztrák vasuti tarifa enquete IX. csoportjának tárgyalásaira és javaslataira. Irta. *Fellner Simon*, felügyelő a m. kir. állam-vasutaknál. Budapest, 1883.

Az osztrák kereskedelmi minister, — hihetőleg Németország példáján indulva — tanulmányoztatni kívánta azon módozatokat, miként lehetne a vasuti tarifákat megfelelő módosítás útján az ország közgazdasági érdekében minél inkább felhasználni. E végből meglehetősen számos tagból s elég sikeresen választott elemekből álló enquete-et hívott össze, feladatául tűzvén ki, hogy az összes osztrák vasutak dijszabásait, — belföldi, ki- és beviteli, végre az átmeneti dijszabásokat tanácskozmányai keretébe vonván, — a közvetlen teendők iránt tegyen javaslatot a kormánynak. Az enquete több, mint egy egész éven át folytatta tanácskozmányait; s ezek eredménye (habár bizonyos körökben nem nagy várakozással néztek ez eredmények elé) nem csupán egy halmaz érdekes adat lett, hanem többé-kevésbé értékes javsalatok is, melyek alapján a vasuti dijszabásokat illetőleg, az osztrák kormány tényleg bocsátott is ki — habár nem épen organizatorius jellegű — rendelkezéseket.

Gyakorlati szempontból kétség kívül érdekes, s bennünket is közelebbről érdekel az osztrák tarifa-enquete IX. csoportja előadásának a véleménye, melyet a kereskedelmi minister „az osztrák vasutaknak tüzetes tanulmányozás és az abban kifejtett kívánalmak lehető figyelembe vételével, a szükséges tarifális intézkedések iránt teendő jelentés, illetőleg javaslat végett“ kiadott.

Eddigelé tehát alig ismeretes az az álláspont is, melyet Ausztriában az enquete tárgyalások alkalmával felmerült kívánalmakkal

szemben elfoglalnak; s bár kétségtelen, hogy az enquête által közgazdasági szempontból tett javaslatok közül néhány — hihetőleg azok, melyek legkevesebb nehézségbe ütköznek — gyakorlatilag is érvényesíttetni fog, mindazonáltal ma alig lehet még véleményt kockáztatni arra nézve, mi marad az enquête javaslatai közül pusztán *pium desiderium*, s mi fog átmenni a gyakorlatba, vagy más szóval mennyiben lesz kihatása a tarifa-enquête-nek a vasutak díj-szabásaira.

A dolog azon fordul meg, hogy hajlandó és képes lesz-e az osztrák kormány az enquête eredményeit a vasutaknál érvényesíteni. Az enquête gyakorlati eredménye tehát majd akkor tűnik ki, ha a kormány a vasutakról az enquête munkálatokra — illetőleg a IX. csoport előadójának fenti véleményére vonatkozólag jelentésöket megteendik, s ezek alapján a kormány magát egyik vagy másik irányban cselekvésre határozza.

Habár ezek szerint az enquête munkálatai ma még nem is bírnak gyakorlati törvény, rendelet vagy díj-szabás jellegével, mégis nem érdektelenek e munkálatok reánk nézve sem; azokban elég praegnáns kifejezésre jutottak az osztrák érdekek, melyeket vagy jobban mondva az ezen érdekek elérésére irányzott törekvéseket nekünk, helyzetünknel fogva, nem hogy ignorálnunk nem szabad, de sőt komolyan számba kell vennünk.

Épen azért szerfölött becses, és különösen elismerésre méltó azon aránylag rövid, de fáradságos munka, melyben a közmunka és közlekedési ministerium tarifa-osztályába berendelt *Fellner* felügyelő vizsgálat alá vette azon hatásokat, melyekkel az osztrák tarifa-enquête IX. csoportja előadója által szerkesztett véleményben foglalt javaslatok hazai viszonyainkra bírnának.

Az említett előadói vélemény két csoportra, nevezetesen: 1. a beviteli tarifáknak a belföldi díj-szabásokkal, és 2. a kiviteli tarifáknak az átviteli díj-szabásokkal való összehasonlítására terjed ki.

Ezen összehasonlításokba számos viszonylatot belevonván, a beviteli és a belföldi díj-szabásokat illetőleg az előadói vélemény azon végső következtetésre jut: hogy „az osztrák vasutak a belföldi ipar és termelés hátrányára a belforgalomban sokkal magasabb egységteleket szednek, mint a beviteli forgalomban; sőt mi több, a belföld fontosabb viszonylataiban absolute magasabb össz-

díjtételek szedetnek, mint a minők valamely külföldi állomásról ugyanazon belföldi rendeltetési állomásra a hasonló távolság után a beviteli forgalomban érvényben vannak.“

Ez az összehasonlítások egyik eredménye. Az összehasonlítás kiterjesztetett másodsorban az átviteli és a kiviteli tarifák egymás-közi viszonyára s az eredmény itt is az, hogy az idegen származású árucikkek az átviteli díjtételekben nagyobb kedvezményben részesülnek, mint a minők a saját termelésnek a kivitelre dijszabási uton nyujtatnak.

Fontos vádak ezek az osztrák vasutak tarifa rendszere ellen. Fellner ur azonban — kitüzött céljához képest — ezen vádak jogosultságát nem vizsgálja (bár az osztrák vasutak tarifa képzése a transitóban reánk nézve is érdekel bir), hanem egyenesen fölveti a kérdést, vajjon hazai vasutaink ellen van-e oly panasznak jogosultság, mint a minők az osztrák vasutak ellen oly tekintélyes helyről emeltettek? — Értekezése ennél fogva a feltett kérdés természetéhez képest két részre oszlik.

Az első kérdésre nézve t. i., hogy hazai vasutainkon a belföldi forgalomban magasabbak-e a díjtételek, mint — hasonló távolságokat véve fel — a beviteli forgalomban? A felelet vasutainkra nézve kedvező. A köszénre, nyers vasra, vas és aczélra, vas és aczél árúkra, gazdasági gépek, vas- és aczél-gépalkatrészekre, kőolajra, homoru üvegárúkra, gabonára nézve nálunk érvényben álló dijszabások tüzetes és számos érdekes példával felvilágosított fejtegetése után, minden ponton azon megnyugtató eredményre jutunk, hogy hazai vasutainkon a belföldi forgalom igényei teljes mértékben figyelembe vétetnek a beviteli forgalommal szemben az előbbinek előnyére. Nem volna helyén az értekezés ezen kiváló gonddal és nagy szakértelemmel írott részleteibe bővebben bele mennünk; megnyugtató elegendőnek tartjuk idézni az értekezőnek — ki elfoglalt hivatalos állásában a honi közgazdaság érdekei iránt, finom érzékének napról-napra épen annyira sikeres, mint üdvös tanujeleit adja — saját szavait, melyekkel a beviteli forgalomban előforduló fent említett két *árucsoport* után szedett szállítási díjak vizsgálatát bezárja; — e szerint „az osztrák vasuti tarifa-enquête előadója által említett és számos példával illusztrált azon visszásság, hogy a legfontosabb árucikkek a behozatali forgalomban fennálló díjérdek sokkal olcsóbbak, mint a belföldi forgalomban a ha-

sonló távolságra szedett vételdíjak, a magyar *behozatali*, illetőleg a belföldi forgalomban, — *a mennyiben a magyar vasutak a díjképzésnél egyáltalában befolyást gyakorolnak*, — nem fordul elő.

E tekintetben tehát meg lehet elégednünk vasutaink tarifapolitikájával. Tudjuk méltányolni a belföldi termelő igényeit ott, a hol külföldi versenyről van szó. — Azonban az osztrák tarifanquête előadója azon további körülménnyel lép fel a vasutakkal szemben, hogy „*a behozatali forgalomban szedett egységtételek (értve azon árúczikkeket, melyek mint pl. a kávé, déli gyümölcs, rizs, festékfák, nád, gyapot, gyanta stb. belföldön nem termeltetnek) a belföldi helyi és kötetléki forgalmakban is alkalmaztassanak olyképen, hogy valamely rövidebb vonalon magasabb illetékek ne szedessenek, mint a hosszabb vonalon*“. — E körülmény ellenében Fellner úr méltányolva és érvényre juttatva a vasutak álláspontját, rendkívül szakszerű fejtegetésében kimutatja, a behozatali és a belföldi tarifák egyenlősítésének kivihetetlenségét, állítván, hogy „*a belföldi forgalom tarifáinak a beviteli forgalomban érvényes tarifák alapján leendő szabályozása oly általánosságban, mint azt az osztrák vasuti tarifa-enquête kívánja, — egyáltalában keresztül nem vihető*“. — Hozzátehetjük, hogy nemcsak keresztül nem vihető, de jogosulatlan is e követelés. Akkor, midőn az import által a hazai termelés érdekei nem érintetnek hátrányosan, elvenni a vasutaktól a lehetőséget, hogy oly tarifa-engedmények útján, melyek egy vagy más okból a belforgalomban egész általánosságban nem érvényesíthetők, a beviteli forgalmat magukhoz vonják: jogosultnak semmi esetre se tekinthető. Sokkal egyenesebb az e helyett nyíltan a belföldi díjszabások leszállítását követelni; a miről alább mi is szólni fogunk. De a tarifa-enquête által ajánlott módozat mellett — ha az kötelezővé tétetnék — esetleg kényszerülnének a vasutak (a javaslat megfordításával) beviteli díjtételeiket a belföldi magasabb díjszabások alapjára fektetni. Mi lenne ennek az eredménye? Hogy a vasutak elvesztenék a forgalomképzés egyik hatalmas eszközét; igen sok fontos verseny-irány képtelenné válnék; s végeredményben a belföldi fogyasztó, ki az érintett behozatali czikkeket használja s a belföldi ipar, melynek azon czikkekre már csak azért is szüksége van, mert itthon nem haphatja: ezek adnák meg az árát ennek a javaslatnak, mely látszólag érdekekben tétetik.

Áttérve a Fellner ur által fejtegetett utolsó kérdésre, a kivi-

teli tarifáknak az átvételi díjszabásokkal való összehasonlítására, e részben is teljes elismeréssel kell adóznunk tájékozottságának. Ez összehasonlításoknál — a mennyiben hazai vasutainkra vonatkoznak — egyedül a román-német, (osztrák-magyar átmeneti), és az osztrák-magyar-román forgalmakban fennálló kötelék díjszabások jöhetnek tekintetbe. E viszonylatokban tényleg nehezebb vasutaink helyzete. Fellner ur érdekesen fejtegeti, miként kell a vasutaknak az érintett irányokban a (hamburg-galacz-bukaresti, berlin-hamburg-galacz-bukaresti és a bochum-antwerpen-galacz-bukaresti irányban operáló) tengeri versenynyel küzdeni. Természetes és indokolt, hogy ezen verseny nyomása alatt az érdekelt vasutak a kormány jóváhagyásával, (s ezt alig lehetne közgazdasági érdekeink iránti roszakarattal vádolni) kivételes díjszabásokhoz nyulnak. De vajjon hasznosabb volna-e merev magatartás mellett a forgalmat, — melynek természetes iránya rajtunk keresztül vezet elterelni? Az osztrák kormány e tekintetben könnyen elhatározta magát. Nem volt skrupulózus és a krakkó-csernoviczi iránynak a német vasutak által javasolt kedvezményes transitó-díjszabás érvényesítését annak idején minden fentartás nélkül engedélyezni, mi által a helyzet akként lett rosszabb reánk nézve, hogy most már nemcsak a tengeri versenynyel, de ezen krakkó-csernovicz-román route versenyével kell küzdenünk. Bármily sajnálatos is e körülmény, ily viszonyok közt nem lévén lehetséges a kiviteli és átviteli díjszabásokat teljesen egységes alapon rendezni, még ily viszonyok között is meglettek óva legsarkalatosabb érdekeink. Az átviteli díjszabás jóváhagyását ugyanis annak idején azon feltételhez kötötte a magyar kormány, hogy „a beszámított mérsékelt díjrészletek alapján az összes magyar-német gabona-díjszabások is olyképen szabályoztassanak, hogy a román gabna a magyar átviteli forgalomban absolute olcsóbb viteldijak mellett nem szállittatik, mint a közelebb fekvő magyar állomásokon feladott gabona.“ S ezen minimumalis rendszabálynak is az lett az eredménye, hogy az átdolgozott magyar-német díjszabások szerint a temesvár-báziási és a temesvár-vercsirovai vonal állomásainak tételei kocsinként 1—88 márkával mérsékeltettek.

Azonban más nehézségek is merültek fel. Németország prohibív tarifái elzárták előttünk az északi piacokat. Ujabb, hathatósabb eszközökről kelle gondoskodni. A m. kir. államvasutak nagy erőfe-

szítéssel hozzá fogtak a fiumei kikötő és a fiumei irány érvényesítéséhez. A kísérlet nem ütött ki rosszul, s még többet ígér. Látjuk tehát, hogy vasutaink a távolabbi, nemzetközi forgalomban is fel tudják használni a rendelkezésre álló eszközöket.

Végére értünk egy rövid értékezés hosszú ismertetésének. De a tárgy érdekessége és a szerző alapos tanulmánya rábirtak bennünket, hogy ne érjük be az érdem rövid elismerésével. Szerző egyébiránt a jövőben, teendők iránt ezuttal tüzetes javaslatokat nem tesz, bár a tarifa-enquête tárgyalásaiban erre elegendő alap kínálkozik. A mennyiben azonban fejtegetéseinek az az eredménye, hogy a IX. csoport előadójának fentebb ismertetett javaslatait nálunk nem tartja elfogadandóknak, implicite azt lehet következtetni értékezéséből, hogy az eddigi elvek és irányok gyökeres megváltoztatását szükségesnek nem tartja, de igenis csak azok következetes keresztülvitelét és az erők czélszerű felhasználását. Lényegileg magunk is így gondolkozunk; nem mulaszthatjuk el azonban megjegyezni, hogy ha méltán megilleti is azon kedvező ítélet, melyet szerző annyira meggyőzően indokolt, a m. kir. államvasutakat, az osztrák-magyar államvasut-társaságot stb., szóval azon vasutainkat, melyekre helyzetöknél fogva a külföldi versenynek s lehet mondani az ott felmerülő újabb irányoknak befolyása van: ez nem terjeszthető ki többi vasutainkra, melyek díjszabásaikban a közgazdaság elvei által nem mindig vezéreltetik magokat. Nem kerüli ez ki szerző figyelmét sem: s orvoslásul reá mutat a vasutak sequestrációjáról szóló 1883. XXIV. t. cikkre. Kétségkívül meg fog indulni az actio e törvény alapján. S ezzel minden rendén volna? Kétkelkedünk. Szerző igen sokszor hozna fel argumentumul, hogy újabb helyi díjszabásunkkal a kereskedelmi körök meg vannak elégedve. Tagadhatlan, hogy nem hangzik annyi panasz, mint előbb, de ebből nem szabad sokat következtetni. S csakugyan — a mi Ausztriát illeti — a tarifa-enquête tárgyalásai alatt sokszor mutattak rá a vasuti díjtételek magasságára. Hogy mennyiben jogosult nálunk az ily állítás, s hogy mik volnának a teendők díjszabásügyünk reformálása körül, mindezekre nagyon kívánatos volna véleményt oly lelkiismeretes és oly szakavatott férfitől hallani, mint Fellner felügyelő. Reméljük, hogy jelen, becses értekezése csak előhírnöke későbbi tágasabb keretű dolgozatoknak, melyekben bő tapasztalatai nyilvánítására nagyobb tér lesz. Az előttünk fekvő értekezés feljogosít

azon reményünk kifejezésére, hogy szerzőjében a magyar díjszabásügyi irodalom, melyet György Endrén és Kilényi Hugón kívül eddigelé mások alig műveltek, buzgó és tehetséges munkást nyert.

MÁNDY L.

A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban. Irta Dr. *Jekelfalussy* József, miniszteri titkár. Budapest, 1883. Kiadja az akad. nemzetg. és statisztika bizottsága, 29 l.

Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal közleményeiben legújabbán a nálunk eddig egészen mellőzött községi háztartásra vonatkozó főbb adatokat tette közzé. A terjedelmes munkálat, mely a községek 1881-iki költségvetése alapján az egyes községek cselekvő és szenvedő vagyonát, előirányzatát, állami s községi pótdóját s ezek viszonyát egymáshoz mutatja ki, főbb eredményeit tárja elénk kritikai megjegyzésekkel *Jekelfalussy* fenczimzett munkája s egyuttal igyekszik a nyert eredményeket a külföldi állapotokkal összehasonlítani s a községi háztartásra vonatkozólag némely reformokat elmondani. Tulajdonkép községi háztartásról a munkálat alapján alig lehet szó, mivel a községek kiadásáról általános tájékoztatást sem nyújt, s így sem az eredeti mű, sem *J.* feldolgozása nem lehet oly tanuságos, mint pl. *Herrfurth* dolgozatai a porosz községek háztartásáról, de azért, mint uttörő s hazánkban először hiteles adatokon nyugvó kísérletek a nagyfontosságú kérdésben, méltán különös figyelmet érdemelnek.

A kimutatás szerint a községek cselekvő vagyona 299.882,694 frt 32 kr. volt, mely összegből 62.781,779 frt, tehát egy ötödénél jóval több a fővárosra esik. E háromszáz millió azonban csak a törzsvagyon, egyéb jövedelmek, minő a vadászati és halászati haszonbér, erdei büntetéspénzek, községi bizonyítványok dija stb., nem számíttatnak be. Az összes bevétel volt 27.804,774 frt 65 kr., mely összegbe ismét a mult évi pénzmaradványok is beszámíttatnak. A kiadási előirányzat tesz 37.540,302 frt 31 krt tehát az összes állami kiadásoknak csak 11.78 %-át, míg Nagybrittániában 54, Belgiumban 51, Dániában 46, Olaszországban 31, Hollandiában 29, Franciaországban 21% volt a községek kiadása. Az egyes községeknél előforduló bevételi többlet (összesen közel egy millió forint) levonásával a fedezetlen kiadási többlet, melynek fedezése

végezt pótadót kell kivetni, 10.715,052 frt 23 krt tesz. Figyelemre méltó továbbá, hogy kis és nagy községekben a törzsvagyon jövedelméből s egyéb helyi bevételekből az összes kiadásoknak 60.49, a törvényhatósági joggal bíró városokban 78.42, a rendezett tanácsu városokban pedig 85.09 %-a fedeztetik. Egy-egy lélekre kiszámítva a kis és nagy községekben 6.41, a rendezett tanácsu városokban pedig 6.76, a törvényhatósági joggal bíró városokban 12.76 forint esik egy lélekre az összes községi közigazgatási költségekből.

Jekelfalussy összehasonlítja most a törzsvagyon jövedelmét a pótadók után beszédett százalékokkal s arra az eredményre jut, hogy sok oly megyei törvényhatóság területén, hol a községi közigazgatás költségei nagyobbára a törzsvagyon jövedelmeiből, vagy egyéb helyi bevételekből nyerik fedezetüket, a közigazgatás költségei is aránytalanul magasabbak, mint az oly törvényhatóságok területén, hol e kiadások főleg pótadó által fedeztetnek. Így például Szebenmegyében, hol a kiadásoknak csak 0.85 %-a fedeztetik pótadó útján, községi közigazgatási költség czimén egy-egy lélekre 4 frt 24 kr. jut, Brassómegyében 8.92 %-nyi pótadó mellett 7 frt 53 kr., Mosonmegyében 5.99 %-nyi pótadó mellett 4 frt 13 kr., Zólyommegyében 10.53 %-nyi pótadó mellett 3 frt 70 kr. stb. Ellenben Ugocsamegyében 81.90 %-nyi pótadó mellett csak 54 kr., Somogy megyében 67.76 %-nyi pótadó mellett 94 kr. Habár az adatok nem olyanok, hogy apodictikus bizonyosságu következtetéseket lehetne levonni belőlük, annyival kevésbbé, mert csak egy évről szólnak s a kiadásokban még csak a befizetések sincsenek elkülönítve, nagyon valószínű, hogy a vagyonosabb községek egy része nem a legjobban gazdálkodik. J. nézete szerint az ily községekkel szemben szükséges volna a törvényhatóságok jogkörét, főleg pedig ellenőrzési jogát tágítani, annyival inkább, mert sok község képviselőtestületében hiányzik az értelmiség a jegyzők munkálatának ellenőrzésére.

A mi magát a pótadó mennyiségét illeti, megemlítjük mindezekelőtt, hogy a törvényhatósági joggal bíró városok közül Debreczenben s Marosvásárhelyt nem vetettek ki pótadót. Az összes pótadó mennyisége 10.571,914 frt 57 kr., azaz egy lélekre 77 kr., míg Bajorországban 1 frt 61 kr., Olaszországban 1 frt 43 kr., Poroszországban 3 frt 16 kr. Törvényhatósági joggal bíró városokban a pótadó átlaga már 2 frt 75 kr., de az összeg is az állami adónak

csak 27·09 %-át képezi, míg Olaszországban 53·56, Bajorországban 73·00 s Poroszországban éppen 108·00 a százalék. Természetes, hogy egyes községek szerint az arány igen különböző s erre nézve a következő érdekes táblázat szolgál tájékozással :

	Kis és nagy közs.	r. tan. városok.
semmiféle pótdót nem szedtek . . .	1,649	59
0·01— 5 %-nyi pótdót „ . . .	433	5
6—10 „ „ „ . . .	1,448	9
11—20 „ „ „ . . .	4,652	16
21—30 „ „ „ . . .	2,482	19
31—40 „ „ „ . . .	1,062	5
41—50 „ „ „ . . .	458	2
51—60 „ „ „ . . .	208	2
61—70 „ „ „ . . .	64	1
71—80 „ „ „ . . .	40	—
81—100 „ „ „ . . .	21	—
101 és azonfelül „ „ . . .	16	—
	Összesen 12,533	118

A törvényhatósági joggal bíró 25 város közt legnagyobb volt (65·00) a pótdó százaléká Verseczen s ezenkívül még Szeged, Komárom, Győr, Hódmezővásárhely s Szatmárnémeti városokban volt 50% vagy azon felül. Összehasonlítva ezzel Bajorországot, felemlítjük, hogy itt 7,994 község közül semmiféle pótdót nem szedtek 742 községben, 1,947-ben 1—40%-ot, továbbá 40—100%-nyit 3,434 községben, 101—150%-nyit, 1,043-ban s a többiben még többet, 10-ben plane 500%-on felül.

A pótdó nagysága a községek művelődési hajlamát s befektetését tekintve, nem mindenkor baj s ezért nem oszthatjuk J. nézetét, hogy a kivetendő pótdó maximumát törvény által kellene megállapítani, annyival kevésbé, mert a mi községeink adóssága 47.967,095 frt 44 kr. (még a törvényhatósági joggal bíró városokban is csak a törzsvagyon 24%-a) s ez kedvezőtlen dolognak nem mondható. Ellenkezőleg, községi életünk fejletlensége, a közrendőrség, világitás, szegényügy, közoktatás hiányai tekintetbe vételével nagyobb pótdók kivetésétől s kölcsönök felvételétől, feltéve, hogy azok hasznos célokra s észszerűen fordíthatnak, nem csak nem kell visszariadnunk, de ellenkezőleg okunk volna azt, mint társadalmi s nemzetgazdasági viszonyainkban mutatkozó haladást s a fejlődött szükségérzetnek egyik fontos jelét üdvözölni. De hogy ez

nem könnyelmű adósságcsinálás vagy a polgárok haszontalan s rendkívül veszélyes megterheltetése legyen, szükséges ismernünk az állami háztartás másik, s nézetünk szerint még fontosabb részét, a kiadások megoszlását, s a befektetések minőségét. Az orsz. statisztikai hivatal jelen kétségkívül nagyérdekű dolgozata mindaddig, míg ilyenemű újabb felvétel által kiegészítve nem lesz, nagyon kevés biztos tájékoztatást nyújt a közigazgatással foglalkozó gyakorlati politikusoknak s nemzetgazdáknak, míg egy ily módon kiegészített új felvétel a jelenleg szerzett adatokkal összehasonlítva, oly képet nyújthatna hazánk nemzetgazdasági s közigazgatási viszonyairól, melykép számos, elvégre is főképp egyéni nézetek hatása alatt álló monographiánál becsesebb volna. Reményljük, hogy a statisztikai hivatal a megkezdett uton tovább halad, s a jelen felvétel második, a jelzett irányban bővített ismétlésére nem lesz szükség sokáig várunk.

A munkásosztály sorsának javítása. Irta *Brüll* Lipót, a magyar általános hitelbank gőzmalmainak igazgatója. Budapest, Kilián Frigyes. 1883. 57 l.

Nem tudományos jellegű, de emherbaráti szeretettel s gyakorlati érzéssel írott kis röpirat. Szerző részletesen tárgyalja a munkáslakások, balesetbiztosítás, egyetemes munkás pénztárak, gyári takarékpénztárak, munkásfogyasztási egyletek s gyári felügyelők kérdését, e mellett azonban sok más reformeszmét is megpendit s röviden vázol, mindenkor tekintettel hazai viszonyainkra, melyeket azonban részletesen nem ismertet, sőt még azon szűk körét sem, melyről, mint munkaadónak, kiváló alkalma volt ismeretet szerezni. Gyakorlati tervei között, melyek különben még a kathedér-sociálisták által felállított követelményeket sem meritik ki s a munkásosztály javára létesített humanistikus intézetek nagyrészéről nem szólnak, kiemeljük a következőket: A munkáslakok itt a magyar fővárosban vegyesen építendőek, benn kaszárnyarendszer, a városon kívül cottage-rendszer szerint, mindkét esetben az állam közreműködésével ugyan, de tisztán társadalmi uton oly egyesület létesítése által, mely a szokásos tőkekamatot meghaladó nyereségről előre lemondana; a hely megszerzésére a fővárosi hatóság beavatkozása mulhatatlanul szükséges. A gyári szerencsétlenségekre nézve a mi ipartörvényünket nagyon hiányosnak tartja,

mivel a gyárosok felelősségét nem köti ki; e felelősséget azonban nem tartja elegendőnek, szükséges szerinte a munkás biztosítási rendszernek általános meghonosítása. E biztosítás kizárólag a munkaadók terhére essék, s a mint kiveszszük művéből, már létező biztosító-társaságok közvetítésével. A munkások másnemű segélye s nyugdíja ügyében benn a gyárakban s más munkatelepeken akar külön pénztárakat létesíteni, az állam által eszközrendő ellátást kivihetetlennek, az általános munkás- s segítőalap létesítését korainak s ellenőrzés tekintetében célszerűtlennek tartja. Leglényegesebb segítségnek tekinti azonban a takarékoság ösztönének felkeltését a munkások körében s ennek eszközlésére a gyári takarékpénztárakat, takarékjutalomdíjakat s a munkafogyasztási egyleteket tartja. A szocialisták által sokszor vitatott kérdés elméleti részét egyszerűen rövid állítással üti el, hogy a szeszes italok élvezete s drágán szerzett élelmi cikkek mellett, a munkásnak megtakarítani lehet s a fogyasztási egyletektől, különösen, ha azok kezelése olcsó, a rochdalei s mülhauseni példákra utalva nagyszerű eredményeket vár. Hasonló vérmes reményekkel van a gyári felügyelők intézményének létesítése iránt, kikről azt látszik feltenni, hogy mindannyian nem hivatalnokok, hanem ügybuzgó emberbarátok lesznek, kik irodalmi uton s személyes érintkezés által is igyekezni fognak a munkásosztály javát előmozdítani. A társadalom érdeklődését továbbá oly módon is akarja felkelteni, hogy egy külön a munkásosztály javának előmozdítását célzó fővárosi egylet létesüljön, mely a munkásházak építésének tervén kívül a gyárakkal is érintkezésbe lépjen „oly célból — a mint azt kissé naivan mondja — hogy egyrészt tanácsot s utmutatást adjon, másrészt pedig megbízható információt szerezzen a létező munkásviszonyokról, hogy annak alapján a bajok orvoslását az állam és hatóság részéről eszközöltesse.“ Miként olvasóink a vázlatból is láthatják, Brüll egyáltalában, meleg érdeklődéssel viseltetik a kérdés iránt s oly részletesen öleli fel azt, mint nálunk senki. Ohajtjuk, hogy ez érdeklődésnek gyakorlati eredménye is legyen. Schultze-Delitsch babérjai nálunk még úgy sem igen lelkesítettek senkit s e tisztán humanisztikus szempontból is hálás mező parlagon hevert. Most Neményi a fővárosban buzgóan sürgetett reformjavaslataival együttesen Brüll nemes gondolkozásmódról tanuskodó röpirata megjelenése után méltán várhatjuk, hogy a közeljövőben nálunk is fog történni valami.

A soproni kereskedelmi és iparkamara főjelentése a kamarai kerület kereskedelmi, ipari s forgalmi viszonyairól az 1881-ik évben. Sopron, Litfass Károly 1883. 155 l. quart.

Kissé elkésve adatott ki e jelentés, de úgy a benne közlött adatok, mint azok szakszerű feldolgozása, teljesen kibékít az elkéséssel, mivel úgy általában, mint részleteiben egészen tájékoztató s mint látszik, hű képét nyújtja hazánk e nemzetgazdaságilag oly fontos vidéke a kamara hatáskörébe eső viszonyainak állapotáról. A jelentés e mellett meglehetősen objectív s a hiányok őszinte feltárása nem gátolja meg, hogy a haladást a különböző teréken melegen ne üdvözölje. A képből, melyet nyújt, csak egy pár inkább általános érdekű vonást akarunk kiemelni.

A *kereskedésről* szólva mindenekelőtt kiemeli azt a nagy hátrányt, melyet a mizerabilis közlekedési viszonyok okoznak. Nemcsak a kőutak ellen van panasza, de a vasutak ellen is. Elmondja, hogy buzakivitelünk eddigi főpiacjai: Németország s Svájc ma már nagy részt elidegenedtek tőlünk s ennek oka egyes üzérkedők munkáján kívül, a vasuti tariffa. „Mesének tűnik fel, jegyzi meg egy helyen (14 l.), ha nem volna tagadhatlan keserű valóság, hogy Newyorkból a gabna olcsóbb áron szállítható déli Németország piacaira, mint bármelyik magyarhoni állomásról.“ Győr város egykor virágzó kereskedelme különösen szenved e miatt s évről-évre hanyatlik. A borkereskedésnél e bajhoz járul még az, hogy a gazdák legnagyobb része nagymennyiségű, teljesen értéktelen csigert természetű s hogy mindenütt lelketlen borügynökök rövidítik meg a termelőket, s végül, hogy a külföldi vevőket a hordó hitelítési kényszer sokszor visszariasztja. A baromkereskedés, kivéven a lovakat s sertéseket, leginkább abból az okból sülyed rohamosan, mert a tagosítás folytán a legelők felosztattak s a magtermeléshez szokott magyar parasztnál a rendes istállóban eszközölt baromtenyésztésnek még legkezdetlegesebb nyomait sem lehet feltalálni (32 l.); örvendetes haladást mutat azonban a méhészet- s selyemtenyésztés. A disznózsír- s szalonnaüzlet az amerikai verseny miatt nem bír emelkedni. Egyes bajok daczára igen szépen emelkedik a fakereskedés, melyet az osztrák vasutak építésénél nagy mennyiségben vesznek igénybe. Nagy bajt képez azonban itt is, hogy a vasutak szállítása igen drága s a fának mérlegelésére az egyes vasutak különböző elveket alkalmaznak. Különösen káros a

karinthiai fa versenye, melyet a Dráván tutajon Kottoroig hoznak. A Sopron-Kottori közt lévő 24.5 mértföldért egy kocsirakomány fa a déli vasuton 36.75 forintot fizet, de a 8.75 mértfölddel rövidebb szt. Gotthard-Szombathely-Sopron vonalon 51.90 frtot, s így a hazai faterméktől aránylag 28.38 forinttal több vitelbér szedetik, mint az idegen országból származó versenyárutól. (48 l.) A gyarmatáru kereskedés rendkívül hanyatlik.

Az *iparral* foglalkozók nagyobb részét a kisiparosok képezvén, a hanyatlás igen rohamos, de a gyáripár sem képes emelkedni. A bányaipár felvirágzását egy pár vicinalis vasut, különösen a Taucha-völgyben, nagy lendületet adhatna. Jelentékenyen emelkedik a mezőgazdasági gépgyártás, az agyag-, malom- és bőripar, ellenben az üveggyártás, építő-asztalosság s az e kerületben hajdan hires posztós ipár, hogy másokat ne is emlitsünk, észrevehetőleg hanyatlik.

A *bank és hitelügy* az osztrák-magyar bank három a kamara területén létező fiókintézete (Nagy-Kanizsa Pécsesl, Sopron s Győr), jótékony hatása által rohamosan emelkedett. 1880-hoz képest a forgalom 7½ millió többletet mutat, ma már mintegy 20 milliót. Nagy befolyással volt erre különben a tőketorlódás is, mely a kamara területén levő 7 bank, 48 takarékpénztár s 27 hitelszövetkezet forgalmában is uralkodott. Másnemű forgalomemelkedés a postánál észlelhető különösen, a vasutnál, távirónál s hajózásnál kevésbé. Új vasutak nem épültek, de több van tervben.

A magyar házi ipár jövő iránya. Az országos iparegyesület házi ipari szakosztálya által díjazott pályamű. Irta: *Gelléri Mór*. Budapest, 1883.

A házi ipár tárgyában magyar nyelven megjelent tömérdek értekezés s röpirat között, bár egyes dolgozatok, mint Kozma székelvöldjének idevonatkozó részei, Dvihalv munkái, a földmivelés-, ipar- s kereskedelemügyi miniszter jelentése, Balogh Vilmos értekezése stb., állandóbb becsűek is, nincs egyetlen mű sem, mely oly áttekintő s áapos képet nyujtana, mint Gellérinek e pályaműve, mely kis terjedelme daczára, nemcsak új eszméket tartalmaz, adatokban is oly gazdag, hogy hosszabb időn át egyik forrásmunka lesz.

Az adatoktól eltekintve, folyóiratunk hivatásához képest főszulyt

fektetünk szerző álláspontjára a kérdésben. S ez az álláspont szerintünk egészen helyes. Ő ugyan is élesen megkülönbözteti a népies házi ipart a művestől, azaz attól, melyet rendszeresen kell tanítani s igen helyesen utal ama nemzetgazdasági elvekből is igazolható tapasztalatra, hogy a népies házi ipar nemei lassanként s főként a jobb közlekedési eszközök létesülése folytán elpusztulnak s ezért arra kell törekedni, hogy a népies háziipar lassankint valóságos háziiparrá alakuljon át. A mi eddig e tekintetben történt, igen kevés. A közel 20 ezerre menő nyilvános iskolák közül a miniszteri adatok szerint csak 87 népiskolában s a tanítóképzőintézetekben van meghonosítva a házi ipar, de ezekben is rendszeresen csak kezdetleges iparágak taníttatnak s oly módon, hogy az illetők hasznát alig veszik. Van továbbá 15 tanműhely, s 24 nőipariskola. Az utóbbiakban azonban még most is tulnyomóan elméleti tanítás divatos s az előbbieken a növendékek száma igen csekély oly annyira, hogy számítása szerint egy ifju kiképeztetése az államnak és társadalomnak mintegy 600 forintjába kerül; e mellett, továbbá egyes kiváló tanműhelyek mellett, minő pl. a zay-ugrócezi műfaragó tanműhely, a nagyobb rész vezetése oly annyira gyakorlatlan kezekben van, hogy hatása jóformán semmi. Legfejlettebb még a szövőipar tanítása, de az sincs kellően vezetve.

A házi ipar tanításával kapcsolatban elmondja szerző nézetét azok értékesítésére nézve, bár a nézeteket nem fejt ki eléggé. Három pont érdemes különös figyelemre: 1. Szakértő felügyelők s központi közegek alkalmazása. 2. Közvetítők létesítése. 3. Vándorkiállítások. A szakértő közegek természetesen főképp a tanműhelyekkel foglalkoznának, azok létesítését, a helyi viszonyokhoz képest különböző gyakorlati irányokba terelését terveznék s a mennyiben a tanműhelyen kívül álló termelőkre is tekintettel lennének, az önsegélyes szövetkezeteket; házi ipari árucarnokok- s vándorkiállításokat segitenék elő. Ily vándorkiállítások rendezésénél a kaszinók, nőegyletek s más jótékony testületek közreműködését vélné czélszerűnek s ajánlja a karácsonyi vásárlás tekintetbevételét. Legfontosabb azonban a „Comissioner“-ek intézményének meghonosítása, kik a hazai házi ipart, a hazai s külföldi kereskedőkkel közvetítenék s minduntalan új piacokat szereznének. Fördökön, nagyobb hazai s külföldi városokban rendezett kiállításokon sokat tehetnének a hazai ipar terjesztése érdekében, s mivel népünk s

kereskedőink még nem eléggé fejlődöttek az ily irányu működésre, abban az esetben, ha magánvállalkozó nem igen akadna, egyelőre még azt is ajánlja, hogy a kormány őket anyagilag gyámolítsa.

Sok hiányzik e füzetből, minek tárgyánál fogva benne kellene lenni. A házalás, vásárjog, rabmunka, rajzoktatás, mintalapok terjesztése, vidéki muzeumok, népbankok, hitelszövetkezetek s annyi más kérdés többé-kevésbé összeköttetésben áll a házi iparüggyel s e mellett a jelenleg már nagyrészt ismert adatok alapján lehetséges lett volna a házi ipar jelen állapotát hazánkban legalább nagyjában vázolni, s így biztosabban lehetett volna annak jövő irányáról szólni. Reményljük, hogy szerző, ki hivatással s kedvvel is bir e kérdés tovább fejtésére, a jelen kis művet csak kiindulási pontul fogja tekinteni egy nagyobb s teljesen tájékoztató mű irására.

Protection to young industries as applied in the United States by J. W. Taussig. Cambridge, Massachusetts 1883.

A fenczimzett értekezésben, melyet a Harvard College díjával tüntetett ki, szerző a védvámok hatását az Egyesült államokban igyekszik részletezni s műve elméleti jelentőséggel is bir.

Bevezetésében kifejtve, hogy az Egyesült Államok régi nemzetgazdasági viszonyaiban minden feltétel meg volt a védvám-politika igazolására, ha ugyan ily politikát általában védelmezni lehet, kiemeli a három legnagyobb iparágat, melyek különös védelemnek örvendettek a vámpolitikában, u. m. a gyapot, gyapju- és vasipart s a következő eredményekre jut :

1. A gyapot-ipar már a védvámpolitika ideje előtt létezett s ha nem vesszük tekintetbe az 1807—1815-ki rendkívüli állapotokat, kifejlődésöket az 1816-ki minimal-vám előmozdította ugyan némileg, de a vámok teljes mellőzése sem tartóztathatta volna fel.

2. A gyapjuipar kevés segítséget nyert, mig arra a fokra jutott, hol vám nélkül is felállhatott volna, ha fentartása az ország hasznára lett volna.

3. A vasiparnál a legtulzóbb vámok alkalmazása husz éven át sem volt képes az elfogyasztott belföldi s külföldi áruk arányát megváltoztatni s a termelési eljárást sem változtathatta meg.

Az egész védvámos politika ezek szerint szükségtelen volt,

ha nem ártalmas. Az Egyesült-Államok ipara, legalább a melyekben nagy irányadó haladás tapasztalható, nagyrészt független volt a védvámtarifától, sőt a haladás gyakran annak ellenére történt. Mindamellett hozzátehetjük, írja James a Hildebrand-féle füzetekben e mű ismertetése alkalmából, hogy Taussig könyvéből is látszik, miszerint a mesterséges szabályok a tiszta mezőgazdaságtól az átmenetet ipargazdaságra évtizedekkel meggyorsíthatják. E pontra vonatkozólag nem tesz különbséget, valljon a segítség államsegély, vagy védvám, avagy végre mesterségesen előidézett kereskedelmi- vagy közlekedési conjunkturák alakjában történik. Tényleg mindhárom momentum egyesült az amerikai ipar keletkezésének s fejlődésének előmozdítására. A különböző gyarmatok kormányai különböző iparágakat fejlesztenek ki részint államsegély, részint védvám által. Anglia már a függetlenségi háború előtt intézkedéseket tesz a nyersvas termelése érdekében.

Az első kísérletet, hogy a gyapotot az Arkwrigth által javított gépekkel gyártsa, egy angol tette, ki a philadelphiai gyáriparterjesztésére alakult egyesület által vonzatva jött Amerikába. 1807—1815 közt továbbá, midőn a tengeren uralkodó bizonytalanság folytán a külföldi verseny csaknem egészen kizárattott, az amerikai ipar rendkívül kedvező módon gyarapodott. Végre a mindinkább emelkedő vámok 1816—1828 közt képezték a harmadik fejlesztő eszközt, bár Taussignak igaza van, hogy különösen az 1824-ki vámok az ipart inkább hátráltatták, mint fejlesztették.

Taussig munkája általában őszintén s részrehajlás nélkül van írva s bár a régi statisztikai adatok általa is kiemelt megbízhatatlansága miatt egészen biztos ítéletet alkotni nem lehet, kétségtelen, hogy műve a védvámpolitika fontos kérdéséhez becses adalékul szolgálhat.

Die Verkehrsmittel in den Vereinigten Staaten von Nord-Amerika. Mit einer Eisenbahn-Karte dieses Landes. Von P. F. Kupka, Ingenieur. Leipzig, Duncker u. Humblot 1883 8° 419 l.

Az Egyesült-Államok közlekedési eszközei, melyek az európaiaktól oly lényegesen különböznek, már félszázaddal ezelőtt felköltötték a szakférfiak s művelt közönség figyelmét, s mindamellett valódi alapos ismertetés e közlekedési eszközökről hiányzik. A jelen mű sem pótolja e hiányt. Elég nagy számmal sorolja fel ugyan az

adatokat, de jóformán csak a 40-es évek végeig teljesen, s különben sem nemzetgazdasági, sem technikai szempontból nem kielégítőleg. Egyes részei azonban, hol szerző közvetlen forrásokat használ fel, igen érdekesek s tanuságosak, s ezért a mű méltó a figyelemre.

Kiemelhető mindjárt, a mit az Erie-csatornáról ír. E csatorna a nagy tavakkal s Szent-Lőrincz folyóval kapcsolatban rendkívüli nagy hatással van a gabnaárakra Európában; nem túlzunk, ha azt állítjuk, hogy e vízi közlekedés nélkül a gabona Európában 5—10 százalékkal drágább volna, mint jelenleg. E vízi uton a gabonára nézve ép oly nagy szállítási művelet eszközöltetik, mint a nyugot-európai vasutvonalakon összesen, bár a versenyző vasutak művelete kétszer oly nagy. (1879-ben 106 millió bushel 57-el szemben.) A csatorna New-York állam tulajdona, s a nagy verseny folytán jelenleg már alig jövedelmez valamit, de nemcsak Európa fogyasztói, hanem New-York város kereskedelme is rendkívül sokat nyer általa. Most kimélyítését és kiszélesítését tervelik.

Igen érdekesek a történeti adatok az első vasutakról. Sem vasutakat, sem gőzmozdonyokat nem használtak kezdetben az Egyesült-Államokban, hanem faszineken menő lóvonatu utakat s csak 1850-ben kezdték meg a vassinek alkalmazását. Stephenson gőzmozdonyait, melyek az angol szilárd sinekre voltak alkalmazva, Amerikában nem találták alkalmasoknak s itt 1832 óta az ugynevezett Baldwin-mozdony jött alkalmazásba, mely a sok kanyargónál s nagy emelkedéseknél czélszerűbbnek mutatkozott. Még a 40-es évek elején is az Alleghany hegység emelkedő részeinél e mozdonyt alul hagyták, s a vonatot sodronygéppel huzták fel a tetőre, hol új mozdonyt kapcsoltak elé a legközelebbi emelkedésig. Az Egyesült-Államokban építették az első államvasutat is, 1834-ben, a mai hatalmas pennsylvaniai vasut egy részét az ugyanakkor készült Susquehanna csatornáig. Már ekkor felmerült az államvasut-rendszer eszméje, a bizottság e mellett nyilatkozott, de a törvényhozó testület többsége a szabad versenyt léptette életbe. Öt év mulva azonban a forgalom nagysága, s a versenyző társulatok nagy tarifái azt tartathatatlanná tették. Pennsylvania állam ez ügy megvizsgálására kiküldött bizottsága 1839-ben már azt találta, hogy a magántársulatok nyeresége igen nagy, s ezért üdvös dolog volna ezt az államnak venni át. Így is történt. Rövid idő mulva azonban Pennsylvania állam ismét lemondott vasutairól s csatornáiról.

VEGYESEK.

A gazdasági egyesületek hazánkban. A földmivelés-, ipar- s kereskedelmi miniszterium legújabbán részletes kimutatást közölt a gazdasági egyesületekről. E szerint van két országos egyesület: az országos magyar gazdasági egyesület s a magyar gazdák társas köre, továbbá egész országrészre terjed az erdélyi gazdasági egyesület. Van továbbá 42 megyében az egész megyére kiterjedő gazdasági egyesület, 19 egyes részekre kiterjedő egyesület, s végül 25 egyesület, melyek a gazdaság különböző ágaival foglalkoznak, ezek közt országos jellegű az erdészeti s méhészeti egyesület, továbbá részlegesen a felső-magyarországi halászegyesület. E 89 egyesület tagjainak száma volt 1881-ben 19,692, 1882-ben 25,318. A vagyon volt 1.214,334, (1881-ben 1.047,442), 1882-ben volt bevételek 406,137 frt, kiadásuk 373,522, ebből államsegély volt 1881-ben 32,968, 1882-ben 65,083 frt, a termékekben nyújtott adományokon kívül, melyek könyvekben, gépekben, bikákban, méhkaptárokban, s magokban állottak. Több egyesület vándortanítót foglalkoztatott, s szakközlönyt tartott fenn; a kiállításokat a miniszterium csaknem mindenütt segítette.

Az új nagy keleti vasúthálózat. A keleti vasútvonalra vonatkozólag a Conférence à quatre által megállapított s ez idő szerint a részes államok jóváhagyása alá terjesztett nagyfontosságú szerződés szövege a következő:

1. cikk. A berlini szerződés 10., 21. és 38. cikkeiben foglalt határozmányok végrehajtásában a szerződő felek az alább következő 2., 3., 4. és 5. cikkeiben megjelölt vasútvonalaknak a jelen szerződés határozmányainak értelmében leendő kiépítésére, csatla-

koztatására és 1886. október 15-én egyidejűleg lendő üzletbe helyezésére kötelezik magukat.

2. cikk. Ausztria-Magyarország császári és magyar királyi kormánya egy vasutnak Budapeستől Zimonyon át a Belgrád melletti magyar-szerb határig való kiépítésére, csatlakoztatására és a fentemlített 1886 évi október 15-én leendő üzletbe helyezésére kötelezi magát.

3. cikk. A császári ottoman kormány kötelezi magát kiépíteni, csatlakoztatni s a fennebb jelzett 1886 évi október 15-én a forgalom számára átadni: 1. a konstantinápoly-bellovai már fennálló vonalnak csatlakozását a Nistől Sophián át az ottoman-bolgár határig építendő vonalhoz; 2. egy szárnyvonalat, mely Pristina környékéről, vagy a már fennálló salonichi-mitroviczai vasutnak a császári ottoman hatóságok által alkalmasnak talált valamely más pontjáról kiindulva, a közös egyetértéssel legalkalmasabbként megállapított nyomon a következő 4-ik cikkben megjelölt szerb vonalhoz leendő csatlakozás végett az ottoman-szerb határig lesz vezetendő.

4. cikk. A kir. szerb kormány kötelezi magát építtetni, csatlakoztatni s 1886 fentjelzett október 15-én üzletbe helyeztetni: 1. A Belgrádtól Nisig vezető vonalat, mely Belgrádnál a magyar csatlakozó vonallal egyesül; 2. egy csatlakozó vonalat Nistől a szerb-bolgár határhoz Pirot-on át Bellova felé a konstantinápolyi irányban; 3. egy csatlakozó vonalat Nistől Vránján át egy közös egyetértéssel megállapítandó pontig a szerb-ottoman határon, hol az a 3. cikkben 2. alatt említett ottoman vonalhoz csatlakozik.

5. cikk. Bulgária fejedelmi kormánya kötelezi magát építtetni, csatlakoztatni és szintén 1886. október 15-én üzletbe helyeztetni: egy vasutat, csatlakozással a Szerbia részéről Nistől via Pirot a bolgár-szerb határig építendő vonalhoz, mely e határtól Caribrod és Sophián át a bolgár-ottomán határig fog menni, hogy ott az e pontig vezetendő konstantinápoly-bellovai vasúthoz csatlakozzék.

6. cikk. A szomszédos kormányok kötelezik magukat egy általuk kinevezett s a helyszínére küldendő külön bizottság által a szükséges műszaki nyomozásokat és tanulmányokat azon pontnak megállapítása céljából a határon megtétetni, hol illető vonalaik egyesülése történend. Ez előkészítő munkálatok legkésőbb a jelen

conventió ratificatóinak kicserélése napjától számított egy év lefolyása előtt befejezendők, s a csatlakozási pontok az illető kormányok által kijelölendők lesznek. Hasonlókép kötelezettséget vállalnak a szerződő felek arra nézve is, miszerint a fentemlitett határidőn belül kimutatják, hogy az illető területeiken helyreállítandó vonalaknak 1886. október 15-ére leendő kiépítését saját tetszésük szerint akár végleges engedély útján, akár a munkálatok kiadása által biztosították.

7. cikk. A személy- és áruforgalomra vonatkozó vámügy is egyéb ellenőrzés gyakorlásának lehető könnyítése végett a szomszédos államok kormányai fentartják maguknak közös egyetértés útján közös határállomások és megálló helyek olykénti felállítására a jogot, hogy a részes szomszédállamok határhivatalai ott egyesítve legyenek, s e hivatalok közegei közvetlenül egymás után működhessenek. Közös határállomások és megállóhelyek felállításának esetére megállapodás történt arra nézve, hogy az ezen közös állomásokból kiinduló csatlakozási vonalak üzemével az országhatárig azon igazgatóság lesz megbizandó, mely a szomszéd területen fekvő vonal üzletét kezeli. Az ez igazgatóság által fizetendő kárpótlás különös egyetértéssel állapittatik meg, nem szabad azonban annak az építésre fordított részvénytőke 5%-át meghaladnia.

8. cikk. Az ezen szerződés értelmében helyreállítandó vonalaknak, a mennyiben azt a kölcsönös forgalom érdekei megkívánják, egyenlő szabályok szerint kell építtetni, nevezetesen: 1. E vasutvonalak, a szomszédos vonalakkal összhangzóan, a közönséges nyomtávval, vagyis a sinek belső részei közt 1'436 méter távolsággal fognak birni. 2. A göranyagnak egyforma szabályok szerint és olykép kell építve lenni, hogy a járművek ne csak a saját terület vonalairól a szomszéd állam vonalaira átmehesseenek, hanem a többi szerződő felek csatlakozó vonalain is szabadon közlekedhessenek. 3. A szóban levő vonalakon életbeléptetendő jelzési szolgálat az osztrák-magyar csatlakozási vonalakon szokásos rendszerrel meg fog egyezni.

9. cikk. Az e jelen szerződés értelmében építendő vonalakon egy és ugyanazon országban nem fog a szállítási árak, valamint a közadók és illetékek tekintetében, sem pedig az elszállítás ideje és módjára nézve a szerződő felek alattvalói közt különbség tétetni. Hasonlókép azon árúk sem fognak a fennebb említett tekintetekben

a belföldi árúknál kedvezőtlenebb elbánásban részesíttetni, melyek az egyik országból a másikba átmennek, akár ott maradásra, akár pedig átmenetre vannak rendelve.

10. cikk. A jelen szerződés értelmében építendő vonalakon az áruforgalomban s a szállítás minden egyéb tárgyaira alkalmazandó tarifákra nézve a következő határozmányok lettek megállapítva : I. A szerződő felek mindegyikének jogában áll a helyi forgalom díj-szabásait saját területén tetszése szerint megállapítani. Önként érthetőleg helyi forgalomnak a jelen határozmányok értelmében oly árúk s mindennemű más tárgyak szállítása nem tekinthető, melyek a határt tört forgalomban átlépik. II. A nemzetközi forgalom számára szolgáló tarifák a legjobban kedvezményezett nemzet elvének alapján a következőkép állapítatnak meg : 1. A magas porta kötelezi magát, hogy más országokkal való forgalomban sem közvetve, sem közvetlenül nem fog csekélyebb kilométer-egységtételeket használtatni, sem más könnyítéseket és kedvezményeket engedélyezni azoknál, mint melyek ugyanazon czikkekre az Ausztria-Magyarországgal folyó forgalomban alkalmaztatnak. A magas porta ugyanezen kötelezettséget vállalja Szerbia és Bulgáriával szemben is. Önként érthető azonban, hogy a fentebbi határozmányok a már fennálló ottoman csatlakozási vonalakra csakis annyiban alkalmazhatók, a mennyiben azt korábbi engedélylyel szerzett jogok nem ellenzik. 2 Bulgária kötelezi magát, hogy más országokkal forgalomban sem közvetve, sem közvetlenül nem fog csekélyebb kilométer-egységtételeket használtatni, sem más könnyítéseket és kedvezményeket engedélyezni azoknál, mint a melyek ugyanazon czikkekre az Ausztria-Magyarországgal folyó forgalomban alkalmaztatnak. Bulgária ugyanezen kötelezettséget vállalja Törökország és Szerbiával szemben is. 3. A kölcsönösség elvének megfelelően Törökország és Bulgária a szerb vonalakon ugyanazon előnyöket élvezendik. Ezen előnyök részükre a Budapestről kiinduló magyar csatlakozási vonalon, valamint az ez idő szerint Budapestet Béccsel összekötő vonalakon is biztosítatnak; az utóbbiakra nézve azonban csak annyiban, ha annak előbbi engedmények által szerzett jogok utját nem állják.

11. cikk. A jelen szerződés erejénél fogva építendő vasutak igazgatóságai személyek és árúk szállítására saját főállomásaik között, Konstantinápolyt és Salonichit is beleértve, továbbá az

említett főállomások, Konstantinápoly és Salonichi egyrészt, s Bécs és Budapest közt másrészt direct forgalmat fognak életbeléptetni. A részes vasutak igazgatóságai kötelezve lesznek a nemzetközi forgalomban alkalmazandó szabályzatok és direct tarifák tekintetében szükséges intézkedésekre nézve egymással megállapodásra jutni. Ezen direct tarifák egyforma kilométerei egységtételek alapján fognak megállapíttatni. 10—100, vagy még ezen felüli emelkedésekre azonban, valamint 600 méteres, vagy ennél csekélyebb görbékre tekintet fog fordíttatni, a mennyiben már most megállapíttatik, hogy a kilométerek tényleges száma bizonyos fokozat szerint szaporítható, mely a részes vasutak igazgatóságai által egy, maximumban 100%-ot meg nem haladható hányadrészre nézve közösen lesz megállapítandó. E direct tarifák, valamint az igazgatóságok közt létrejött egyéb megállapodások, általuk az illető kormányok jóváhagyása alá lesznek terjesztendőek.

12. cikk. Mivel a jelen szerződés következtében építendő vasutak célját nemcsak direct összeköttetés létesítése Ausztria-Magyarország és Szerbia egyrészt s az európai Törökország és Bulgária közt másrészt, hanem az utóbb nevezett országok s a többi európai államok közt indirect összeköttetés helyreállítása is képezi, e vasutak igazgatóságainak közösen megállapítandó menetrend által kellend gondoskodniok arról, hogy az utasokat és árúkat szállító vonatok, melyek e vonalakon az átmeneti szolgálatot végzik, úgy egymással, mint a csatlakozó vonalakkal is direct és kényelmes összeköttetést nyerjenek. A magas porta a maga részéről e vonatoknak a Konstantinápoly és Salonichiig már fennálló vonalain is lehetőleg hasonló összeköttetést fog biztosítani. A Bécsből és Budapestről átmeneti forgalomban Konstantinápoly és Salonichiig közlekedő személyvonatok számát illetőleg határozottan kiköztetik, hogy a posta és utasok szállítására naponta minden irányban legalább is egy vonat lesz a megállási idők beszámításával óránkénti 35 klm. legkisebb menetsebességgel indítandó. A menetsebesség e minimuma az üzlet megnyitásától számított első évben a tartózkodási idők beszámításával óránkénti 30 klm.-re leszállítható lesz.

13. cikk. A szerződő felek a vasuti forgalomnak saját területeiken előfordulható minden zavarok és fennakadások elleni biztosítására kötelezik magukat. Ennek folytán a szerződő felek egyikének területén nem lesz az e területén levő s egy másik szerződő

fél valamely vasutjának tulajdonát képező üzletanyag, pénztár készletek vagy a kölcsönös forgalomból támadó pénzbeli követelések ellen semminemű végrehajtás vezethető.

14. cikk. A jelen szerződés értelmében építendő vasutak kölcsönös forgalmában a szállitmányok és szállító eszközök fertőtlenítésére nézve lehetőleg egyöntetű szabályzatok fognak alkalmaztatni. Ugyanez fog az emberek és állatok ragadó betegségei elterjedésének meggátlására szükséges óvintézkedések tekintetében is történni.

15. cikk. A vasutak felügyelő hatóságai, valamint az összes csatlakozó vonalak igazgatóságai az üzletre és forgalomra vonatkozó minden ügyekben egymással közvetlen levelezhetnek.

16. cikk. Az utipodgyász és az árúk vámkezelésének részleteire nézve megállapítandó formalitásokat illetőleg a szerződő hatalmak egymásnak kölcsönösen megígérik, hogy a jelen szerződés kifolyásaképp építendő vasutakon s az azokhoz csatlakozó vonalakon a kereskedelem érdekében minden lehető, s az illető országokban érvényben levő törvényekkel nem ellenkező könnyítést és egyszerűsítést meg fognak engedni. A szerződő felek saját területeiken a kölcsönös vasuti forgalmat, a vonalak és egyesülési pontjuk közt direct csatlakozások helyreállítását a göranyag szállítása által egyik vonalról a másikra előmozdítani fogják. Szerződő felek a határon, hol a direct egyesülési pontok vannak, s a göranyag átmegy, az árúkat a bevallás, kirakodás és határszemle, valamint a csomagok lezárása alól is felmentendik, feltéve, hogy azok szabályszerűleg rakatnak zárt kocsikba, s ekként ugyanazou kocsikban szállittatnak az ország belsejében levő oly helyre, hol a továbbításra felhatalmazott vám- és pénzügyi hivatal létezik, s feltéve továbbá, hogy az árúk a waggonokba történő elhelyezésük alkalmával a szállítólevelek és kíséző-okmányok átadása által bevallatnak. Az árúk, melyek az üzletszabályzat szerint elzárt kocsikba s átrakodás nélkül, a szerződő felek egyikének területi határán transito árú gyanánt átmennek, ha a másik fél területéről jönnek, vagy oda rendelvek, a bevallás, kirakodás, revisió és a collik lezárása alól fel fognak mentetni ugy az ország belsejében, mint a határon, feltéve, hogy az átmenetnél a szállítólevelek és kíséző okmányok átadása által bevallattak. E határozmányok alkalmazása azonban azon feltételtől tétetik függővé, hogy az érdekelt vasutigazgató-

ságok szavatolást vállaljanak arra nézve, hogy a kocsik kellő időben s a zár megsértése nélkül érkeznek az ország belsejében vagy annak határán levő kiadó hivatalokba. Bár általában véve a fenti határozmányok nem alkalmaztatnak az árúk kirakodására, mégis önként érthető, hogy azon esetekben, ha ily átrakodás szükségessé válik, a fel- és lerakó állomások közti nagy távolság miatt, e könnyítések a szóban levő kirakodásokra is kiterjeszthetők azon feltétel alatt, hogy az előirt ellenőrzés mellett történnek.

17. czikk. A szerződő felek posta- és távirdaigazgatóságai a szóban levő vasutvonalakon berendezendő szolgálatra nézve később fognak egyezkedni. Mindenesetre azonban már most megállapítottik, hogy a posta és távirdai berendezések, melyek a már fennálló vonalakon érvényben vannak s az azokra vonatkozó intézkedések a rendszeres vasuti összeköttetés igényeivel összhangzásba lesznek, hozandók.

18. czikk. A szerződő kormányok közös forgalmi érdekekből a biztonsági rendészet kezelésének lehető könnyítésére kötelezik magukat.

19. czikk. A szerződő felek mindegyike fentartja magának a jogot, miszerint saját területén a jelen szerződés tárgyát képező vasutvonalak üzletét oly szempontból ellenőriztethesse, hogy az a nemzetközi forgalom igényeinek s az illető kormányok közt létrejött megállapodásoknak mindenkor megfeleljen.

20. czikk. Azon esetben, ha a szerződő felek egyike a ratificatiók kicserélésének napjától számított 10 év lefolyása után a jelen szerződés felülvizsgálatát követelné, a szerződő felek képviselői a cs. és kir. kormány meghívására e célra Bécsben összejövendnek. Önként értetik, hogy a szerződő felek fentartják annak lehetőségét, miszerint a jelen szerződést bármikor és közös egyetértéssel megváltoztathatják, ha azt a szerzett tapasztalatok megkivánnák.

21. czikk. A jelen szerződés, ha szükséges, az illető törvényhozó testületek elé fog terjesztetni, s a ratificatióknak legkésőbb 1883. október 1-én megtörtént kicserélése után azonnal hatályba lép.

A foglalkozási ágak megoszlása Németországban. 1882.
 jun. 5-én Németországban általános számlálás volt a népesség foglalkozására vonatkozólag. E számlálás végleges eredménye talán csak a jövő év elején fog közzététetni, de a császári statisztikai hivatal füzetében már három előleges jelentés jött ki különböző táblázatokkal, melyekből eléggé biztos tájékoztatást nyerhetünk. A főbb adatokat a következőkben összegezzük.

	foglalkozók száma	családtagok s háziszoigák száma	Ezer lakosra esik összesen
1. Földmivelés, erdészet, vadászat s halászat	8.235,592	10.987,654	425.1
2. Ipar	6.396,586	9.657,705	355.1
3. Kereskedelem s közlekedés	1.570,129	2.959,651	100.2
4. Bér munkás s napszámos	397,481	540,662	20.7
5. Közszolgálatban állók s szabad ipart üzök.	1.031,125	1.192,059	49.7
6. Foglalkozás nélküliek	1.353,106	892,151	49.7
Összesen :	18.984.019	26.229,882	1000
	45.213,902		

A foglalkozók számában természetesen csak azok említettnek, kik az egyes ágakban hivatásszerűleg működnek, s ha tehát a családtagokból ide nem veszünk is semmit, a tulajdonkép producer elem 39°/o-ot meghaladja. A 17.6 millió foglalkozó közt, mint egy más táblázatban kimutattatik, a nők száma majdnem egy negyedrészt képez. De az arány a különböző foglalkozás nemeknél igen eltérő. A földmivelésnél az önálló foglalkozók közt majdnem egy harmad nő, a bér munkásoknál, mivel a nem házban lakó nős családok is ide tartoznak, 46°/o-ot, a ruházati iparnál 43°/o-ot, a korcsmaüzletnél 39°/o-ot (143,373 önálló foglalkozást üzö közt csak 29,900 a nő, de a 134,250 szolgaszemélyzet közt már 77,820), a szövöiparnál 38°/o-ot tesznek a nők. Kisebb számmal vannak képviselve az építésnél, kereskedelemnél s forgalomnál, de még a bányászatnál is 3°/o számuk s a kohászatnál, a mi csakugyan feltűnő, csaknem 14°/o, mely számítás részben onnan ered, hogy a nemes érczek feldolgozását, tehát a bijouterie-árak gyártását is ide számították.

Igen természetes, hogy a foglalkozási nemek szerint a legtöbb

esik a földmivészekre, s hogy a három nagy foglalkozási nemben (őstermelés, ipar, kereskedelem s közlekedés) foglalkozók száma 92% s a többi városok igen csekély számmal képviselvek. E többi rovatokban feltűnő a közszolgálatban állók nagy száma. De meg kell jegyeznünk, hogy e számban van 451,826 katona s matróz, s így az iskolai, egyházi, közigazgatási szolgálatra s az ugynevezett szabad iparra (ideértve a zenét is) 579,299 ember esik. Az iparüzők csoportjában van 118,191 önálló molnár, 183,321 pék, 130,631 hentes s mészáros, 64,995 sörfőző, 96,756 dohánygyártó stb. A családtagok s állandó háziszolgák száma 1·05—2·47 közt ingadozik. Egészen véve 17·6 millió önálló foglalkozóra 25·3 millió családtag s állandó házi szolgál, tehát az elsőből egyre, a másik csoportból 1·44 esik. Ide kell számítani továbbá a 1·353,106 hivatás nélkül előtt 892,151 hozzátartozóval, összesen 2·245,257 egyént. E számban vannak ugyan rentierk s nyugdíjasok, de a nagyobb rész gyámolításból s koldulásból él s tényleg productiv munkásságot nem fejt ki. A foglalkozók száma tehát a többiekhez úgy aránylik, mint $17.630,913 : 27.582,988 = 100 : 156$, azaz egy foglalkozóra valamivel több, mint $1\frac{1}{2}$ nem foglalkozó esik, nem említve, hogy a családtagok egy részét szintén foglalkozóknak kell tekintenünk. Az építési- s ruházkodási iparnál legnagyobb, mintegy 6% a bér munkások száma, a kereskedelemnél már kevesebb.

Oroszország hitele. Az orosz czár koronázási proclamatióját kedvezőtlenül fogadta a pénzügyi világ is oly annyira, hogy az orosz papirok értéke nemcsak nem emelkedett, mint reménylették, de sőt jelentékenyen süllyedt. Az alkotmányos intézmények meghonosítását várták, mint a mely a társadalmi s pénzügyi helyzetet jelentékenyen megjavította volna. Oroszország a mult ősszel mintegy 90 millió forintra menő kölcsönt kötött állítólag a transkaukazusi vasut érdekében, s midőn a budget január havában megjelent s az némi többletet mutatott, az államférfiak annak a reménynek adtak kifejezést, hogy ez évben újabb kölcsönre nem lesz szükség.

Azonban a pénzügyminiszter már májusban kijelentette, hogy 20 millió rubel czári kincstári jegyet bocsát ki, mely lépés bizonyosan csak azután történt, midőn a német bankároknál mind hiában kopogtattak kölcsönért. Az orosz bank papírjegyeket általában

rendkívül nagymennyiségben bocsát ki. Névleg ugyan körülbelül ugyanaz most a papírbjegyek száma, mint a török háború idején volt, de tényleg 417 millió rubelértékű jegyet bocsátott ki még most is a kormány rendeletére „ideiglenesen“, hogy a forgalmat előmozdítsa. A forgalom millió rubelekben így aránylik.:

	1876	1877 aug.	1883 máj. 1.
Bankjegy	724	734	716
Pénztári tartalék	159	147	171
Fedezetlen bankjegy	565	587	545
„Ideiglenesen“ forgalomba hozott jegyek	—	160	417

A kincstárnak tehát 1876-ban még nem volt folyó adóssága, 1877-ben már 109, jelenleg pedig 300 millió rubel lett. 1876 100 papír rubel értéke aranyban $75\frac{3}{8}$, 1877-ben $61\frac{1}{2}$, 1883 $60\frac{5}{8}$ volt s 100 arany rubel értéke papírban 1876-ban $132\frac{1}{2}$, 1877-ben $162\frac{1}{2}$ s 1883-ban 165 rubel volt.

Az orosz kikötők forgalma. A legutóbbi tíz év alatt 1872—1881. az európai Oroszország kikötőibe érkezett hajók száma 118,717 volt, köztük 32,638 gőzös, míg a kiment hajók száma 118,642, átlaglag 32,501 gőzös volt. Az érkezett hajók terhe 22,884 tonnára, s a távozóké 22,818 tonnára rugott. Az ázsiai kikötőkbe 22,036 hajó, köztük 3,653 gőzös jött 1,370 tonna súlylyal s 20,428 hajó, köztük 3,320 gőzös ment ki 1,281 tonna súlylyal. E szerint az érkezett hajók száma 140,753, köztük 36,301 gőzös, összesen 24,254 tonna súlylyal, s az eltávozó hajók száma 139,000, köztük 35,821 gőzös, összesen 24,099 tonna súlylyal. A fentebb említett hajók közül 62,726 jött sülyesztőkkel Oroszországba, s 17,765 ment el így külön teher nélkül.

Keletindia külkereskedelme a legutóbbi időkben oly nagy fokra emelkedett, minő soha az előtt nem volt, még akkor sem, midőn az amerikai gyapotkereskedés pangása hirtelen felvirágoztatta. A legújabb kimutatások szerint volt millió rupiekben számítva (1 rupie = 1 s. 9 d.) :

B e v i t e l.

	áru	nemes ércz	összesen
1882—83	520,987	134,534	655,521
1881—82	491,134	113,228	604,362
1880—81	531,168	89,882	621,050
1879—80	411,660	116,554	528,214
1878—79	378,006	70,567	448,573

K i v i t e l

1882—83	834,849	10,418	845,267
1881—82	819,684	10,997	830,681
1880—81	745,806	14,404	760,210
1879—80	672,124	20,351	692,475
1878—79	609,375	39,822	649,179

Az összes forgalom tehát a múlt évben 1500,788 millió rupiát tett s így nagyobb, mint Ausztria-Magyarországé. Nevezetes e mellett, hogy a brit gyarmat tulajdonkép döntő activ saldoja, azaz árukereskedésének többlete évről évre nagyobb lesz, sőt az utóbbi két év alatt az érczbevétel mennyisége is jelentékenyen emelkedett.

Az argentin köztársaság Roca elnöknek a kongressus elé terjesztett jelentése szerint anyagi tekintetben soha sem volt oly virágzó állapotban, mint jelenleg. A behozatal 1882-ben 61.246,163 dollárra ment s ebből 4.665,134 vasuti anyagokra, továbbá gazdasági s ipari gépekre esett, melyekről az elnök helyesen jegyzi meg, hogy azok befektetéseknek tekinthetők. A kivétel 60.389,052 dollárt tett, mely 1881-hez képest 2.450,865-el s 1880-hoz képest 3.892,000-el nagyobb. Ha a gépekért kiadott összeget is beszámítjuk, a különbség a kivétel s bevétel közt csak 857,111 dollár. Az átviteli kereskedés 17.626,548 dollárt tett. 1881-ben 32,817 bevándorló érkezett s 1882-ben 51,503, úgy hogy a gyarapodás már 18,686. A beszédett államjövödelem 26.763,985 dollárt tesz, 7¹/₂ százalékkal többet, mint 1881-ben. A jelen 1883-ik év első negyedében az emelkedés aránylagos s ennek következtében reményleni lehet, hogy az államjövödelem két év alatt megkétszereződik. E kedvező helyzet következtében 8.687,509 dollár régi adósságot lehetett egy év alatt törleszteni, részben conversio által.

Nagyszerű halászati telep fejlődött ki az utóbbi években Éjszakamerika éjszaknyugoti partjain, hol az Oregon és Washington területekből a csendes tengerbe ömlő folyókban óriási mennyiségű hal található, különösen a Salmonidák családjából. Kolumbia, sőt Alaszka partjain is nagyszámu halászattal foglalkozó telepek s iparvállalatok keletkeztek, melyek az összefogott halakat dobozokba rakva, nemcsak az Egyesült-Államok különböző részeibe, de Ausztráliába s Amerikába is nagy mennyiségben szállítják. 1866-ban alakultak az első ilyenmü telepek, s már ez évben 4000 dobozt küldtek el, melynek értéke 64,000 dollár volt. Később a hal ára jóformán egy harmadára szállott, de azért 1881-ben 530,000 dobozért 2.650,000 dollárt vettek be. Ez utóbbi évben tíz gőzösön kívül már 1650 halászbárka volt kizárólag lazacfogásra szánva, s rajta mintegy 7500 ember. Egy ily bárka kiállítása s teljes felszerelése mintegy 600 dollárba kerül. Nagyobbrészt a halszáritó vállalatok tulajdonai, melyek azokat rendesen a fogás egy harmadáért adják bérbe. Minden bárka a halászati évad alatt átlag mintegy kétezer lazacot fog. A halászattal, egy pár indián kivételével, kizárólag fehér emberek, főkép olaszok s amerikaiak foglalkoznak, ellenben a halak elkészítése, elrakása, továbbá a dobozok bezárása s megfőzése, különösen khinaiak dolga. Az összes partvonalon jelenleg állítólag már tizenkét millió lazacot halásznak évenként.

U J K Ö N Y V E K .

Linder Gy. Öszinte szó az agrár kérdéshez, illetőleg a kisbirtok hitelügyének rendezéséhez	80 kr.
Schäffle, Die Inkorporation des Hypothekarkredits	1 frt 80 kr.
Magyar Compass, pénzügyi évkönyv. 1883. XI. évfolyam, szerk. Mihók S. kötve	3 frt 60 kr.
Brüggen E. Die agraren Verhältnisse in den russischen Ostseeprovinzen	60 kr.
Mayer S. Die Aufhebung der Gewerbefreiheit. Streit- und Fehde-Schrift gegen die Wiederherstellung der Zunft in Oesterreich	40 kr.
Schneider A. et Fick H. Das schweizerische Obligationenrecht mit allgemeinfasslichen Erläuterungen I. Bdchen	1 frt 20 kr.
Linder M. Die Asche der Millionen	1 frt 50.
Borchardt O. Die geltenden Handelsgesetze des Erdballs I. Abth. Bd. I. Handelsgesetzbücher von Aegypten, Argentinien, Belgien, Bolivia, Brasilien und Chile.	12 frt.
Walras L. Theorie mathématique de la richesse sociale	4 frt 50.
Ehrenberg R. Die Fondsspekulation und die Gesetzgebung.	2 frt 40 kr.
Schippel M. Das moderne Elend und die moderne Übervölkerung	72 kr.
Dehn P. Deutschland und die Orientbahnen	1 frt 20 kr.
Brachelli H. F. Die Staaten Europa's. Vergleichende Statistik. Lfg. 1.	1 frt.
Umpfenbach, Die Altersversorgung und der Staatssocialismus	60 kr.
Kaufmann R. Die Reform der Handels-Gewerbekammern	84 kr.
Paris, Die Lehre von der Prioritätsabretung nach deutschem Hypothekenrecht	1 frt 44 kr.
Boldt O. Die agrarischen Fragen der Gegenwart. nebst Vorschlägen für die preuss. Agrarpolitik	1 frt 80 kr.
Raudissin W. Sociale Fragen der Gegenwart	72 kr.
Knies K. Die polititische Oekonomie von geschichtlichen Standpunkte	6 frt 60 kr.
Statistische Nachrichten über die Eisenbahnen der Oesterr.-ung. Monarchie für d. Betriebsjahr 1880	6 frt.

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

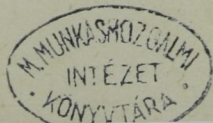
OKTOBER.

VIII. FÜZET.

A KERESKEDELMI ÉS IPARKAMARÁK REFORMJA.

Az újabb időben Németországból kiindulva, egész közép Európában élénk mozgalom észlelhető a gazdasági érdekképviselő szervezetek körül. Ezen mozgalom alapokaiban összefügg azon fordulattal, a mely a gazdasági politika terén ugyancsak Németországban állott be legelőbb, de nagyobb és kisebb mérvben rövid időn követésre talált ugy Ausztria-Magyarországban mint Franciaországban. Az állami hatalmat a közgazdaság mezején kifejtett nagyobb tevékenységében a nemzeti munka védelmének megújított irányeszméje vezette. Ezen irányeszmé elfogadása szükségszerűleg maga után vonta a nemzeti munka egyes tényezőinek érdekeik szerint való szervezkedését, mert a nemzeti munka védelmének jelszavát zászlajára tűző állami hatalom részéről csak azon tényezők részesülhettek tetteles védelemben, a melyek kívánságaikat egyöntetűen juttathatták kifejezésre. A német vámtörvényhozás revisiójának, az autonom vámtarifa megalkotásának története kézzelfogható bizonyítékul szolgál erre nézve.

A munka védelmében való részesülés óhaja volt a rugója azon mozgalomnak, mely egyidejűleg a német vámtörvényhozás revisiójának előkészítésével, számtalan képviselői intézmény keletkezésére vezetett. Alig van termelési ág, a melynek érdekeltjei nem egyesültek volna szövetkezetté — Verband —, akár csak alkalomszerűen, akár pedig állandóan, mert az egyesek hangját nem hallotta meg az állami hatalom, míg az együttes fellépés annál készségesebb meghallgatásra számíthatott, minél tömegesebben és erőteljesebben támogatott a követelés. Az állami védelemért, azaz tulajdonképen az állami kedvezményekért folyó harcban legkedvezőbb állásuk volt a mezőgazdáknak, a kik Poroszországban régtől fogva megállapodott érdekképviselői szervezettel bírnak és már ezen oknál

fogva is legnagyobb részét biztosíthatták maguknak azon előnyökből, a melyeket az állam új gazdasági politikája nyújtott. Az iparos elem nagyrészt új szövetkezeti alakulatok útján kereste és találta meg érdekeinek kielégítését, mert a részben csak kereskedelmi, részben azonban kereskedelmi és iparkamarák túlnyomó többsége ellentétes állást foglalt el az új közgazdasági politikával.

Ezen ellentét, a melybe magukat a kereskedelmi és ipari érdekek törvényes képviselői az új közgazdasági politikával helyezték, volt legközelebbi oka annak, hogy átalakításukra ugy fölülről mint alólól kezdemenyezés történt. A porosz kereskedelmi kamarák és kereskedelmi testületek szövetkezetének, a német kereskedelmi gyűlésnek — Deutscher Handelstag — ellensúlyozására alkotta meg a porosz kormány a rövid életű porosz közgazdasági tanácsot, a mely azonban csak annyiban volt a képviseleti eszmére alapítva, hogy tagjainak egy részét a különböző gazdasági testületek kijelölése alapján nevezte ki a kormány. Német birodalmi közgazdasági tanács alkotása azonban nem sikerült a kormánynak, mert a jogkörét nem alaptalanul féltő birodalmi gyűlés következetesen megtagadta a szükséges költségek megszavazását. Az iparos elem, mely a németországi kamarákban vagy nincs képviselve vagy háttérbe van szorítva, érdekeit kielégítő törvényes képviseleti intézmények megalkotására törekszik. E mozgalom kettős irányú; az érdekelték egy része a kereskedelmi kamarák újjászervezését kívánja, másik része pedig önálló iparkamarák létesítését sürgeti. Ezen mozgalommal kapcsolatban jár, de jóval előbb indult meg a munkások körében azon agitatio, a melynek czélja a munkásokat is bevinni a kereskedelmi- és iparkamarákba, vagy pedig külön munkás-kamarákat alkotni. Az érdekképviseleti intézmények legkiválóbb ismertetője Kaufmann Richárd tanár pedig u. n. közgazdasági kamarák életbeléptetésére tett indítványt. E kamarákban az iparon és kereskedelmen kívül képviselve lenne a mezőgazdaság is, de az indítvány eddig nem talált gyakorlati foganatra főleg azért, mert a mezőgazdák nem hajlandók lemondani azon előnyökről, a melyeket jelenlegi, megszilárdult szervezetük nyújt. Nem is valószínű, hogy azon indítvány, mely a különböző érdekeknek már a képviseleti szervezet útján való kiegyenlítésére czéloz, elfogadtassék, midőn az egész mozgalom rugója az ellentétes érdekek érvényesítésére való törekvés.

Németországban az érdekképviselet megalkotására czélzó moz-

galom e keretben mozog, a nélkül, hogy eddig jelentékenyebb positiv eredményt ért volna el. Ausztriában ezen mozgalom nem oly sokoldalú, mint Németországban, ott csak a kézműiparosok tettek lépéseket önálló iparkamarák létesítésére. Az osztrák kereskedelmi és iparkamarák, melyek a birodalmi tanácsba is küldenek képviselőket, állítólag nem képviselik a kézműiparosok érdekeit, ezért szükséges azok különválasztása, erre czélt Löblich képviselőnek a birodalmi tanácsban tett indítványa. Mennyiben felel meg ezen indokolás a tényleges viszonyoknak és mennyi része van abban a politikai tekinteteknek, azt itt nem vizsgálhatjuk.

Hazánkban tizenöt év előtt rendezte a törvényhozás az absolutismus által 1850-ben meghonosított kereskedelmi és iparkamarák ügyét, az 1868. évi VI. törvényezikkel. A kamarai intézmény új formájában is elég régi keletű arra nézve, hogy gyökeret verhetett volna, és a feladat, melyet be kell töltenie, fontosságánál fogva fölkelthette volna a kereskedői és iparos elem érdeklődését. A kereskedelmi és iparkamarai intézmény meghonosodott annyiban, a mennyiben a kamarák száma, az eredetileg megállapított számhoz képest növekedett. Közérdeklődést azonban nem képesek a kamarák kelteni; élnek, mert a törvény kizárólagosan rájuk ruházott bizonyos teendőket; föntartatnak, mert a megadóztatás biztosítja azon jövedelmeket, melyek föntartásukra szükségesek. Nem pezség azonban bennök az az élénk élet, melyre a törvényhozás számított, midőn az intézmény föntartásával a kereskedőknek és iparosoknak módot nyújtott, hogy bizonyos, közös érdekű ügyeiket saját választottaikkal intézhessék. Ez a tapasztalat egyidejű a kereskedelmi és iparkamarák újjászervezésével, úgy hogy a reformjukra való kísérletek újjászervezésük óta tulajdonképen meg sem szüntek. Az újjászervezés kérdése azonban ma is csak azon stádiumban van, mint 1871-ben, a midőn a kamarák először tanácskoztak ezen ügy fölött. Azóta tartatott ugyan még egy értekezlet, de ez lényegileg csak ismételte az 1871. évi első kamarai gyűlés megállapításait. A második országos iparosgyűlés szintén foglalkozott e kérdéssel s a kamarák újalakítására nézve positiv, bár csak nagyjában körülvonalozott ajánlatot tett. Az irodalomban nem vitattott meg e kérdés behatóbban, mindössze egy mű foglalkozik vele, Ullmann Sándor pályanyertes dolgozata, a melyet e folyóirat múlt évi május havi füzetében ismertettünk.

A kamarák reformjának kérdése most áll a törvényhozási előkészítés stádiumában, a mennyiben az ipartörvény revisióját szükségszerűleg követnie kell a kamarai törvény megfelelő módosításának. A két törvény között jelenleg nincs ugyan sem külső, sem belső összeköttetés, de az iparosok azon része, mely az ipartörvényt a kényszertársulás elvére kívánja fektetni, a kamarákat is kapcsolatba óhajtja hozni a kényszertársulatokkal, úgy hogy a törvényhozás egyszerre fog dönteni a két törvény alapeszméje fölött. Az ipartörvény revisiójáról közölt tanulmányunkkal kapcsolatban jelenleg azt kívánjuk vizsgálni, vajjon helyes-e a kamarai törvény eszméje, azaz a kamarai intézmény, és ha igen, a tapasztalt hiányok a kamarai intézmény jelenlegi szervezetének tulajdoníthatók-e.

A kereskedelmi és iparkamarák jelenlegi törvényünk szerint nem önkormányzati érdekképviselői közegek azon értelemben, a mint az iparosok egy része a kényszertársulatokat, ezek fölött az iparkamarákat és az ipartanácsot óhajtja megteremteni. A kamarák csak külsőleg bírnak az önkormányzati és érdekképviselői közegek jellegével, a mennyiben választás útján alakíttatnak meg, megalakításuk módozata azonban nem ruházhatja fel azokat oly jelleggel, mely a jelenlegi kamarai intézmény lényegével ellentétben áll. Kamarai törvényünkben nincs egy szó sem, a melyből azt lehetne következtetni, hogy a törvényhozás a kamarai intézmény megalkotásával önkormányzati és érdekképviselői közegeket akart volna létesíteni. A legnagyobb tévedés tehát, ha a kamarákat önkormányzati és érdekképviselői közegeknek tekintik; ez a nézet általános ugyan, de az mit sem változtat alaptalanságán.

Az 1868. VI. törvenyzikk 1. §-a szerint „a kereskedelmi és iparkamarák a kereskedelem és ipar érdekeinek együttes előmozdítására hivatott közegek.“ Az 1871. évi egyetemes kamarai gyűlés által a kamarákról szóló törvényjavaslat szerkesztésére kiküldött bizottság jelentése ezen szakasz helyére a következő rendelkezés beiktatását indítványozta: „a kereskedelmi és iparkamarák a kereskedelem és ipar érdekeinek képviselésére hivatott közegek.“ A bizottságnak a javaslathoz mellékelt indokolása ezen változtatásról egy szóval sem emlékszik meg, mintha az lényegtelen és magától érthető volna, holott ezen intézkedésnek a törvénybe való fölvétele egészen megváltoztatná és átalakítaná a mai kamarákat. A mai kamarák törvényünk szerint főleg tanácsadó közegek, a melyek

ezen tisztük mellett bizonyos ipari administratív ügyek elintézésével is föl vannak ruházva, a nélkül, hogy ezen ügyek intézése eredeti rendeltetésükhöz képest is hivatásukhoz tartoznék. Ilyen ügyek az árúvédjegyek lajstromozása, a vállalkozók megbízhatóságáról szóló bizonyítványok kiadása, a kereskedelmi ülnökök megválasztása stb. Ezen teendőket a kamarák jobb, használhatóbb közegek hiányában végzik; e teendők megvonását a kamarák nem éreznék meg, ellenkezőleg rendeltetésükkel összefüggésben nem álló munkatehertől szabadúlnának meg.

A kamarai intézmény lényege felől a törvényben kell fölvilágosítást keresnünk. E törvény szerint a kamarák hivatása és kötelessége „a kereskedés és ipar, valamint az e téren működő osztályok szükségéit folytonos figyelemmel kísérve, czélszerű javaslatokat készíteni, ezeket a minister elé terjeszteni s úgy annak s az ország törvényhatóságainak kereskedelmi- és iparügyekben a kívánt fölvilágosítást vagy véleményt kiszolgáltatni, a szakképzést s egyáltalában a kereskedelem és ipar fejlődését közvetlenül előmozdítani.” Ezen rendelkezésből egész világosan kitűnik a kamarák hivatása: az állam közegeinek, első sorban a ministeriumnak tanácscsal, szakvéleménnyel való támogatása, és a mi kevésbé világos, a kereskedelem és ipar fejlődésének előmozdítása. Ezen kettős irányú teendőknek megfelel a kamara, ha jól van összeállítva és kellő anyagi erővel rendelkezik, különben nem, mert a kereskedelem és ipar fejlődésének előmozdítása csak úgy képzelhető, ha a kamara ezen célra szolgáló intézményeket is létesíthet. A kereskedelem és ipar fejlődésének előmozdítása, e rendelkezés oly általánosságban tartott, hogy alatta mindent és semmit sem érthetni; elmaradhatott volna a törvényből, a nélkül, hogy az a kamarák hatáskörének megszorítását vonta volna maga után, mert ez a feladat önkényt folyik a kamarák azon kötelezettségéből, hogy tartoznak a kereskedelem és ipar szükségéit folyton figyelemmel kísérni és czélszerű javaslatokat a minister elé terjeszteni.

A kamarák hivatása tehát a tanács- és véleményadásban összpontosul. S itt önkényt előtérbe todul azon kérdés, hogy mai nap-ság van-e még szükség ilyen közegekre? Viszonyaink között, a midőn a szakértelem még kereskedelmi és ipari kérdésekben sincs a foglalkozáshoz kötve, a jelentékeny, közérdekű ügyekben, más uton, akár a sajtóban, akár ad hoc gyűlésekben, sokkal könnyebben nyilatkoznak a megfontolásra érdemes, sőt arra igényt tartó

vélemények, mint a nehézkes szervezetű kamarákban, a melyek nem nyújthatnak semmi biztosítékot arra nézve, hogy véleményeiket azok készítik, a kik a szóbanforgó ügyeket legjobban értik. Ezen szempontból tehát külön tanácsadó közegekre nincs szükség, és nem is helyeselhetnők a kamarák hatáskörének oly módon való kibővítését, a mint azt az említett bizottság indítványozta, t. i., hogy a kereskedelmi és ipari törvényjavaslatok a törvényhozáshoz való beterjesztésök előtt véleményadás végett a kamarák elé terjesztendők. Az osztrák kamarai törvény tartalmaz ugyan ilyen intézkedést, de az nem czélszerű és nem is egyezik meg a ministeri felelőség elvével. Ilyen rendelkezést imperative lehetetlen fölvenni a kamarai törvénybe, mert a felelős miniszternek nem irhatni elő, hogy kinek tanácsával éljen, mivel az általa javasolt intézkedésekért egyedül csak ő felelős. A gyakorlatban ez az intézkedés oda vezetne, hogy a kormány csak akkor kérne véleményt a kamaráktól, a mikor azt szükségesnek látja, a mit most is megtesz a kormány a nélkül, hogy a törvény erre utasítaná s a mit minden kormány meg fog tenni, ha azt javaslatai és intézkedései alaposágának érdeke kívánja. Tényleg tehát nem változtatna a jelenlegi helyzeten az említett bizottság által indítványozott rendelkezés, mert az csak akkor valósulna meg, ha a miniszter szükségesnek tartja. Ezzel azonban nem kívánjuk megvonni a kamaráktól azon jogot, hogy ilyen kérdések fölött nyilatkozhassanak, akár az országgyűléshez intézett fölriratok, akár a kormányhoz nyújtandó előterjesztések alakjában. Alkotmányos államban minden polgár szabadon nyilatkozhat minden kérdés fölött, annál inkább az oly kiváló jogokkal bíró kamarák, mint szakértő testületek, a melyeknek véleményét bizonyára mindannyiszor tekintetbe fogják venni, valahányszor alapos okokkal támogatják óhajaikat.

A kamarák, mint szakértő tanácsadó közegek, föntartása szükséges az ipari és kereskedelmi közigazgatás érdekében. Hazánk még most is kiválólag mezőgazdasági állam; hatósági közegei már alakításuknál fogva is főleg csak a mezőgazdaság érdekei iránt bírnak fogékonysággal. E mellett a hivatalnokok kiképezése tisztán elvont jogi irányu, úgy hogy azok nem ismerkedhetnek meg a sajátos kereskedelmi és ipari élettel, a melynek meg vannak a maga szükségei, a miket csak szakértők elégíthetnek ki. Illusio azt hinnünk, hogy ez a viszony rövid időn megváltozhat, hogy oly hatósági közegekre

tehetünk szert, a melyek felfogják a kereskedelem és ipar szükségseit; egyes kivételek mindig voltak és lesznek, de tény az, hogy hatósági közegeink általában nem bírnak azon szakértelemmel, mely a kereskedelmi és ipari administratio jó viteléhez okvetlenül szükséges. E tény hallgatólagos elismeréseül tekinthetjük a közgazdasági előadói intézmény megalkotását is. Ezen intézmény sokkal rövidebb életű, mintsem felöle nyilatkozni lehetne, annyi azonban bizonyos, hogy a közgazdasági előadók legnagyobb része kereskedelmi és ipari ügyekben nem szakértő, s hogy általuk a közigazgatási bizottságok nem nyertek olyan elemeket, a melyeknek véleménye kereskedelmi és ipari ügyek eldöntésénél irányadó lehetne. Véleményünk szerint ilyen közegül csakis a kamarák szerepelhetnek, a melyek tanácsukkal támogatják a közigazgatást minden fokon, a legalsóbbtól a legfelsőig. Ez a hivatásuk s ha ennek megfelelnek, akkor sokkal hasznosabb szerepet töltenek be közgazdaságunk szempontjából, mintha országos ügyekre akarnak maguknak befolyást biztosítani. A kamarák hivatásának ezen meghatározásából folyik, hogy azoknak kerülete a jelenlegihez képest csak kicsi lehet. Legkívánatosabb volna, ha minden megyében lehetne kamarát szervezni, mert a megye a közigazgatásilag önálló kerület, és a megyei központi hatóságoknál összefutnak a kerület összes közigazgatási ügyei s így a kereskedelmi és ipari közigazgatási ügyek is. A megye nálunk az a közigazgatási hatóság, a mely mint egész szemben áll a központi kormánnyal, és több-kisebb közigazgatási kerület ügyeit intézi el felsőbbfokúlag, részben végérvényesen, részben azonban csak másodfokúlag, ép úgy mint Németország egyes államaiban a különbözőleg szervezett kormánykerületek (Regierungsbezirk). Hogy a kereskedelmi és iparkamarákat, mint tanácsadó közegeket a közigazgatás ezen fokán szükséges kapcsolatba hozni a hatóságokkal, azt mutatja többek között Bajorország példája, melynek kamarai regulatívája szerint minden kormánykerületben alakítandó kereskedelmi és iparkamara.

A bajorországi példa utánzására viszonyaink között azonban gondolnunk sem lehet. A megyék területe kicsiny, azok sem anyagilag, sem szellemileg nem bírnak el önálló kereskedelmi és iparkamarákat, nálunk megyénként legfőlebb a kamarák egy oly bizottságát lehetne megalakítani, mint Bajorországban a kerületi gremiumok, a melyek mind azon helyen felállithatók a kormány

engedélyével, a mely helyeken az ipar vagy kereskedelem jelentősége miatt fölállításuk kívánatos. A kerületi gremiumok elnökei, tagjai a kereskedelmi és iparkamaráknak, s a gremium maga közege a kamarának, a melynek az évi jelentésekhez az anyagot szolgáltatja; ezen kívül a gremium a kamara vagy a kerületi közigazgatási hatóság által hozzáutalt ügyek elintézésével foglalkozik. Kamarai törvényünk szerint a vidék a kamarákban kültagok által vannak képviselve, a kik azonban semmi érintkezésben nem állanak a vidéki érdekeltekkel. Ha kamarákat csak nagy területre kiterjedő hatáskörrel alkothatni, akkor a vidéknek a jelenlegi módon való képviseltetése helyesnek nem mondható és a bajor rendszer mindenestire czélszerűbb mint a mienk, a midőn nagy megyékre alig jut egy-két kültag.

A kamarai intézmény egyik főbaja az volt, hogy a vidék érdeklődését nem tudták fölkelteni, a kamarák működésében résztvevő tagok túlnyomó nagy többsége a kamarák székhelyéről került ki, a kik alig ismerik a kamarák óriási kerületének viszonyait. A soproni kamara kerülete, a pécsi kamara megalakítása előtt, majdnem az egész Dunántúlra, kilencz nagy megyére terjedt ki, úgy hogy egy megyére nem jutott két tag a kamara minden osztályából. Ilyen körülmények között a kamarák nem felelhetek meg hivatásuknak. Ezért föltétlenül szükséges a kamarák számát szaporítani, mert a jelenlegi óriási kamarai kerületek mellett a kamarák székhelyén lakó kamarai tagok és tisztviselők igen sok esetben egészen tájékozatlanok a vidéki viszonyok felől. A kamarák szaporításának szüksége oly parancsoló, hogy ez elől nem térhetett ki a kormány, daczára annak, hogy a budapesti kivételével, az összes kamarák féltékenyen őrzik területüket, a mire alapos okuk is van. Ez az ok a kamarai illeték. A kamarák a saját kerületbeli iparosok és kereskedők megadóztatása alapján tartatnak föl, természetes tehát, hogy ezen szempontból minden kamarának, sőt minden kamarai adózónak is az az érdeke, hogy a kamara területe minél nagyobb legyen, minél többen fizessék a kamarai illetéket, hogy minél kevesebb jusson mindenkire.

Ha úgy fogjuk fel a kamarai intézményt, a mint azt törvényünk szerint is föl kell fognunk és nem tekintjük azt önkormányzati érdekképviseleti közegnek, akkor egészen jogosulatlan az, hogy kereskedelmi és iparkamarák a kereskedők és iparosok megadóztat-

tása alapján tartatnak fõnn. A kamarákra nem a kereskedõknek és iparosoknak van szükségük, hanem az államnak, hogy jól intézhesse a kereskedelmi és ipari ügyeket. A méltányosság azt követeli, hogy az állam egy polgárának se legyen hátrányosabb állása, mint a többinek; a kereskedõ és iparos pedig tényleg hátrányosabb helyzetben van mint a más foglalkozású polgár, mert azoknak a kamarai illetékekkel több adót kell fizetniök, hogy az állami hatóságok jól intézzék ügyeiket. Ha szüksége van az államnak olyan szakértõ közegekre mint a kamarák, akkor fõdözze azok fõntartásának költségeit ép úgy, mint fõdözi a többi hatóságok fõntartásának költségeit, az összes adózó polgárok hozzájárulásából. Ezen nézetünk helyességét véleményünk szerint nem dönti meg az, hogy a kereskedelmi és iparkamarákat másutt is a kereskedõk és iparosok hozzájárulásából tartják fõnn. Ezt megmagyarázza a kamarai intézmény multja; mert a kamarák eredetileg önkormányzati közegek voltak s mint ilyeneket természetesen az érdekeltek tartották fõnn. Ma azonban a kamarák már semmi tekintetben sem önkormányzati közegek, azok sajátosságosan alakított állami közegek, a kamarai illeték szedése tehát igazságtalan. A hol a kamaráknak ezen jellege nyíltan kifejezésre jutott, mint Franciaországban, ott nem is a kereskedõk és iparosok megadóztatása utján tartatnak fenn azok. Sõt a hasonló célú, bár más szervezetû újabb intézmények létesítésekor még ott is mellõzték az érdekeltek külön megadóztatását, a hol a kamarák ilyen módon tartatnak fõnn. Így Poroszországban a Landes-Oeconomie-Collegium s a közgazdasági tanács költségeit az állam fõdözte, daczára annak, hogy a kamarákét az érdekelteknek kell fõdözniök, holott a kamarák és az említett testületek rendeltetése lényegileg ugyanaz. A multban tehát indokolt volt az érdekeltek megadóztatása a kamarák fõntartása czeljából, jelenleg azonban nem az.

A kamarai illeték nálunk is sok panaszra adott okot, úgy a kamarák, mint a fizetésre kötelezettek részérõl. S ha a kamarai illeték körül tapasztalható sok visszásság daczára egyik részrõl sem sürgették komolyan a kamarai illeték mint egészen igazságtalan adó megszüntetését, ezt egyrészt azon tájékozatlanságnak kell tulajdonítanunk, mely a kamarai intézmény lényege felõl általában uralkodik, másrészt pedig azon s talán nem alaptalan aggodalomnak, hogy a kamarai illeték eltörlésével egyidejüleg megszüntetnék a kamarákat is. Azon körülménybõl, hogy a kamarák fõntartásá-

hoz akarva nem akarva minden kereskedő és iparos tartozik hozzájárulni, nálunk csak a kényszertársulatok mellett kovácsoltak érvet, a helyett, hogy a kamarai kényszer jogi alapját kutatták volna, a midőn kitűnt volna, hogy kamarai illeték semmiképen nem egyezhető össze a kamarák rendeltetésével. A míg a kamarák tanácsadó közegek, addig föntartásukról is az tartozik gondoskodni, a kinek érdekét szolgálják és ez az állam; és ha az állam nem ad a kamarának önkormányzati jogokat, mert a modern állam nem is adhat, akkor nem terhelheti a kamarák föntartásával az iparosokat és kereskedőket, mert a kamarák nem ipari és kereskedelmi, hanem általános állami érdeket szolgálnak.

A kamarák föntartásának költségei, illetőleg kiadásai között két nagy tételt kell megkülönböztetnünk. Az egyik azon összeg, mely a kamarák lételének föntartásához szükséges, t. i. a hivatalnokok fizetése és a kezelési költség, a másik azon összeg, a melyet a kamara különböző kereskedelmi és ipari célokra áldoz. Jelenleg az összes kiadások, a mennyiben azokra nem telik a kamarának saját bevételeiből, a kamarai illeték útján fődöztetnek. Míg azt, hogy ipari és kereskedelmi célokra a kamarák, az iparosok és kereskedők megadóztatása útján hozzájárulnak, igazságosnak tartjuk, bár ennek formája sem szerencsés, addig a kamarák hivatalnokainak fizetését és a kezelési költséget a föntebbieknek megfelelőleg az államnak kellene fizetnie. A kamarák kiadásainak e két tétele már más szempont alá esik; a kamarák föntartása csak az államot terhelheti, a különböző ipari és kereskedelmi célokra szükséges összeg pedig csak az iparosokat és kereskedőket.

Mi a kamarai illetéknek, mely jelenleg anomalia, csak ilyenemű átalakítását képzelhetjük; ez az egyedüli jogos és méltányos megoldás. Az 1871-ki egyetemes kamarai gyűlés által kiküldött bizottság jelentése nem különbözteti meg a kamarák szükségletének e két tételét, a melyek pedig különböző természetűek és azt indítványozza, hogy a kamarák összes költségei az állampénztárból fődöztessenek. A bizottság azonban maga is tartott attól, hogy ezt a törvényhozás nem fogja elfogadni s azért alternatív módozatként azt javasolja, hogy az összes kamarák költségvetésének szükségleti tételei a lassa-nak össze a ministeriumban és a főösszeg mint pótlek, ipar és kereskedelmi célokra az iparos, kereskedelmi és szállítási üzletektől fizetendő egyenes jövedelmi és személyes kereseti adó útján az ille-

tékes adóbehajtási közegek által, a magyar kormányhoz tartozó országok összes kamarai választóképes egyéneire a következő kulcs alapján vettessék ki: 10 frtnyi adó után 25 kr., 10—25 frtnyi adó után 50 kr., 25—50 frt után 1 frt, 50—100 frt után 2 frt, 100—500 frt után 4 frt, 500—1000 frt után 10 frt, 1000—5000 frt után 30 frt, 5000—10,000 frt után 50 frt, 10,000 frtnál nagyobb adó után 100 frt. A beszedett pótlékok a kamarai kerületben levő egyes adóhivatalok által a kamarák székhelyén létező adóhivatalhoz beszállítandók, a mely a jóváhagyott költségirányzat határain belől a kamarák utalványait kifizeti, tekintet nélkül arra, hogy a kivetett pótlékokból folyt-e be valami. Ezzel szemben az 1880. egyetemes kamarai gyűlésen dr. Gaál Jenő a gyűlésen képviselt kamarák nevében azt indítványozta, hogy az illeték ügye hagyassék meg úgy, a mint van, csakis az illeték kivetésének terhétől mentse föl az állam a kamarákat, hogy azok egész munkaerejüket rendeltetésüknek jobban megfelelő célokra fordíthassák. A kamarák többsége ezuttal határozottan ellenezte azt, hogy a kamarai illeték egységesen vettessék ki az összes magyar kamarai választóképes egyénekre, mert ezen mód mellett megtörténhetik, hogy „mindenféle befolyások következtében egyes oly vidékeken is állíthatnak fel kamarákat, a mely vidékek az föntartani nem képesek.“

Ha a kamarai illeték egységesítése ellen csak ezt lehet érvül fölhozni, akkor ezen aggodalom eloszlatható az által, hogy a törvényben állapíttatik meg a kamarák száma és székhelye. Főntebb az iparosoknak és kereskedőknek a kamarai illeték utján való megadóztatását szerencsétlen módozatnak neveztük, mert ellentétben áll a kamarai intézmény alapjával. Ha a kamarák nem önkormányzati érdekképviselői testületek, a mint nem azok, akkor nem birhatnak az önmegadóztatás jogával sem, a kamarai illeték kivetésének joga pedig önmegadóztatás. Ez az ellentét csakis a kamarai illeték egységesítése által enyészteszhető el, még pedig úgy, hogy a kamarának ipari és kereskedelmi célokra való szükséglete mint egy tétel beállíttatik az állami költségvetés szükségleti rovatába, míg földözet gyanánt a többször említett bizottság jelentésében kijelölt és főntebb ismertetett adópótlék szerepelnek. A pótlék kivetésére azonban semmiképen sem lehetne elfogadni a nevezett bizottság által kidolgozott kulcsot, mert az igazságtalan. Mig ugyanis a tervezet szerint a pótlék 10 forint adó utáni 25 krajczár, azaz 2·5 százalék, 10

és 25 frt adó után 50 kr., azaz két százalék lenne, addig a nagyobb adótétel után csak 1 százalék irányoztatik elő pótlék gyanánt, a kisebb jövedelmű kereskedők és iparosok tehát súlyosabban rovatnak meg, mint a nagyobbak. A pótlék kulcsának egyenlőnek kell lennie minden fokon, ez egyszerűen az igazság közvéleménye és nem igényel más indokolást. A részvénytársulati és szövetségi alapon szervezett kereskedelmi és ipari vállalatok a rendes tétel kétszeresét fizethetnék azért, mert azon célok előmozdításához, a melyekre e pótlék legnagyobbbrészt szolgálna, t. i. a kereskedelem és ipar fejlődését előmozdító intézetek alapítására és föntartására, a részvénytársulati és szövetségi alapon szervezett vállalatok nem járulhatnak személyesen, azok érdekében nem fejthetnek ki személyes tevékenységet, mint a többi iparosok és kereskedők. A kamarai illeték egységesítése által megszűnnék annak azon jellege, a mivel az jelenleg bir, az egyszerűen a kereskedelmi és ipari célokra szolgáló adó gyanánt jelentkeznek, a melynek hováfordításánál az állam a kamarák közvetítését veszi igénybe. Ha pedig a kamarai illetékből egyszerűen egy sajátságos természetű adó lesz, akkor elesik az az egyetlen, látszólagos érv, a mit a kamarai illeték egységesítése ellen felhozhatni, t. i. hogy egyik kamarának a másik rovására biztosít jövedelmet. A kamaráknak javaslatunk szerint nem lesz többé a kamarai illetékből jövedelmük, hanem rendelkezésükre áll egy bizonyos összeg a törvényhozás által kereskedelmi és ipari célokra megszavazott pótlékból. Ezen javaslat által a kamarák elveszitenék az egyetlen jogot, mely a multból, midőn önkormányzati közegek voltak, reájuk maradt, de az csak előnyére szolgálna a kamarai intézménynek, mert megszüntetné azt az odiomot, a melylyel a fizetésre kötelezettek legnagyobb része viseltetik a kamarák iránt. Csak azt tudják, hogy a kamarákat nekik kell föntartaniok, de azon előnyöket, a melyeket azok nyujtanak, nem látják s ezért, ha nem közönyösek a kamarák iránt, akkor gyűlölik mint pénzükbe kerülő, s véleményük szerint mégis haszontalan intézményt.

A kamara, a melynek kezelési költségeit az állam fődözi és a mely a kereskedelmi és ipari célokra szükséges összegeket az állami költségvetés alapján nyeri, nem fog birni az önkormányzati érdekképviseleti intézmény semmi jellegével, a mint a mai sem bir, hanem pusztán tanácsadó közeg lesz; nem lesznek olyan jogai, a melyek

nem illetik meg, de bir mindazokkal, a melyek czélirányos működéséhez szükségesek. Ha a kamara létezésének alapja ily változáson megy át, akkor természetesen meg kell változnia a kamarai intézmény szervezetének is.

A kamarák lelke mindenütt a kamarai titkár, ennek az egyéniségen fordul meg legnagyobb részben a kamarák működése. A kamarai titkár, valamint a kamara többi hivatalnokai választásának jogát fön kell tartanunk a kamarának. Okvetlenül szükséges, hogy a kamarai titkár független legyen úgy a kormánylyal, mint a kamarai tagokkal szemben, ezért a kamarai titkár megfelelő qualificatio követelménye mellett a kamara által választandó élethossziglan és a kormány által csak megerősítendő. A kamarai titkár kinevezését nem lehet a kormányra bizni, mert akkor a kamarák rövid időn a kamarai titkár tanácsává alakulnának át; a kamarai titkár ugyanis a kormány által való kineveztetése következtében a kamarai tagokkal szemben magasabb positiót foglalna el, megszűnnék a kamarának közege lenni, fejevé akarna lenni, a mi a kamarai intézmény érdekében nem kívánatos. A kamarai titkárok qualificatiója azon tekintélyes álláshoz képest, a melyet elfoglalnak, csakis a jogvégzettség lehet, főszuly helyezendő azonban a közgazdasági képzettségre. A kormány megerősítése a választással szemben azért szükséges, mert ez garancia arra nézve, hogy valóban méltó egyénekre esik a választás, a kiknek kezébe bizalommal tehetni le ezen fontos érdekek ápolását.

A kamarai intézménynek hasznossága, mert ez az első czél, a mely után a szervezésnél törekednünk kell, csak akkor lesz elérhető, ka a kamarákban alaposan és minden irányban, nem pedig csak technikailag képzett, nagy látkörű férfiak ülnek. A kamarák hivatottságát a szakvéleményezésre és tanácskozássra nem az adja meg, hogy a kamarai tagok az érdekeltek választásában nyilvánuló bizalom következtében jutnak tisztségükhöz, ez a törvény szerint megállapithatja illetékességüket, a kamara tekintélye mindig az általa képviselt szellemi erővel lesz egyenlő. Ha a kamara nem a szakképzettséget képviseli, hanem csak az iparosokat vagy kereskedőket, akkor elvesztette lételemének alapját. Ezt tapasztalhattuk hazánkban is, hogy egy közel eső példára hivatkozunk, a budapesti utolsó kamarai választásoknál, midőn részben a kifejtett izgatás, részben pedig a választásnál kitüzött jelszavak következtében, oly elemek jutottak a kamarába, hogy annak tekintélye egészen lesülyedt. A kamarák reformjánál

fölmerülhető legfontosabb kérdés az, hogy miként szerveztessenek a kamarák, mert ezen kérdés helyes megoldásától függ az egész kamarai intézmény jövője.

A kamara, mint föntebb kifejtettük, az államtól nyeri működéséhez a fölhatalmazást, állami érdeken eljáró közeg, melynek összealkotása a sajátos ipari és kereskedelmi viszonyok következtében különbözik a többi állami közegek alakításától. Az államra nézve a kamarák csak akkor működhetnek hasznosan, ha annak tagjai képzett iparosok és kereskedők. A kamarák összealkotására nézve két út kínálkozik: a választás és a kinevezés. A vélelem a választás mellett harczol. Valószínű, hogy az iparosok és kereskedők bizalmukkal azon kartársaikat tisztelik meg, a kiket e fontos tisztség betöltésére legméltóbbnak tartanak, s így a választás útján azok kerülnek a kamarákba, a kik arra leghivatottabbak. E vélelmet azonban megdöntötte a mult tapasztalata; a kamarákba, tisztelet a kivételeknek — nem azok kerültek, a kik a legképzettebbek, hanem a kik legjobban tudtak korteskedni, vagy a kik a legnépszerűbbek; a népszerűség pedig köztudomás szerint nem pusztán a képzettségen és hivatottságon alapszik. E tapasztalattal párosult egy másik, t. i. az, hogy újabb időben éppen a legképzettebbek és leghivatottabbak visszavonulnak ezen működési tértől, elkedvetlenítette őket azon elemek előtérbe jutása. A kamaráknál is tapasztalható, bár kisebb mérvben és csak az újabb időben az, a mit az ipartársulatoknál észleltünk, hogy éppen azon iparosok és kereskedők, a kiknek működése ezen intézmények érdekében a legkívánatosabb volna, legkevésbé hajlandók idejüket és szellemi erejüket föláldozni. Ezen az állapoton segítenünk kell, mert különben a kamarák egészen elvesztik jelentőségüket.

Erre véleményünk szerint megfelelő módzat volna a választásnak a kinevezéssel való kapcsolatba hozatala. A kamarai tagoknak felét válaszsák ezentúl is osztályok szerint az iparosok és kereskedők közül. A kamarai beltagok száma jelenleg Budapesten 48, a vidéken 32, ugyanannyi a kültagok száma, a kiknek jogai azonban egyenlők a beltagokéval. A kamarai beltagok száma maradhatna ezentúl is az eddigi, a kültagok számát azonban, föltéve, hogy nem szaporittatik a kamarák száma, emelni kell, mivel a jelenlegi szám mellett egész nagy vidékek maradnak képviselő nélkül. A kamarák nem egyes városok, hanem az egész kerület számára vannak al-

kovta, szükséges tehát a vidék megfelelő képviselétéről gondoskodni, mert itt nem lehet azon aggodalomnak helye, hogy a kültagok lesza vazzák a beltagokat. A kamarai tagok felét mind a két osztályban a kormány nevezné ki, oly módozat, mely hasonló rendeltetésű testületek összealkotásánál másutt is, hazánkban is kedvező sikerrel alkalmaztatik. Fölösleges azt fölemlitenünk, hogy az iparosok és kereskedők által választatott és a kormány által kinevezett kamarai tagok jogai egyenlők lennének. A választásnak a kinevezéssel való kapcsolatba hozatala által üdvös verseny keletkeznék a kamarai tagok között. A kormány, mely a tagokat a választás megejtése után nevezi ki, gondoskodhatnék arról, hogy képviselét nélkül maradt iparágak, képviselétet nyerjenek; hogy azon férfiak, kiknek működése a kamarák érdekében kívánatos, meghivassanak. A kamarai tagok kétféle elemből, a választottakból és kinevezettekéből állván, mindegyik elem igyekeznék tevékenysége és szakértelme által a másikat felülmulni, már csak annak kitüntetése kedvéért is, hogy megérdemlik helyeiket. A kamarai tagság elnyerésének e kétféle módozata a két különböző elem között torzsalkodásra is vezethetne, különösen kezdetben, de a tapintatos vezetés, a tagok közti ezen ellentétet a kamarai intézményre nézve gyümölcsözővé teheti. Hogy az általunk javasolt módozatot sikerrel követik épen gazdasági tanácsok alakításánál, arra nézve hivatkozhatunk az ausztriai államvasutak mellett működő vasuti tanács, a porosz közgazdasági tanács szervezetére. Ezeknél ugyan az összes tagokat a kormány nevezi ki, de egy részüket gazdasági testületek kijelölése alapján, épen úgy, mint a magyar államvasutak igazgató tanácsát.

A kamarák alakításainak általunk ajánlott reformja, meggyőződésünk szerint, üdvös hatást gyakorolna a kamarák működésére, mert tette serkentő, erjesztő elemül behozná a kamarákba a tagoknak egymásközötti versenyét. Ez által elérhető volna az, hogy a kamarai tagságot nem tekintenek pusztán méltóságnak vagy kitüntetésnek, hanem oly tisztségnek, mely megfelelő, olykor súlyos kötelességgel jár. Attól nem tartunk, hogy az általunk ajánlott módozat veszélyeztetné a kamarák függetlenségét, szokimondó bátorságát, a mire mi is a legnagyobb súlyt fektetjük, mert a mely kamara nem bir azon erkölcsi bátorsággal, hogy véleményét szabadon kimondja, akár tetszik az, akár nem, annak a kamarának nincs létjogosultsága. Nem tartunk pedig azért, mert a kamarák ezen erkölcsi

bátorságának ugy a kormányval szemben fölfelé, mint az érdekeltekkel szemben lefelé kell nyilvánulnia, s ha a kormány által kinevezett tagok a kormányval szemben nem mernék, a mi miatt különben nem aggódunk, véleményüket szabadon nyilvánítani, ott lesznek a választott tagok, a kiket nem kötnek ugyanazon tekintetek, az ellenkező esetben pedig, a midőn az érdekeltek irányában kell szabad véleményt mondani, a mire ugyanannyiszor van szükség, a kormány által kinevezett tagok érvényesíthetik a választás tekintete által nem befolyásolt véleményüket. Nem hiszszük ugyan, hogy erre egyáltalában szükség lesz, de azon fölmerülhető aggodalommal szemben, hogy a kamarák a kinevezés következtében elveszthetik függetlenségüket, kötelességünk volt ezt fölhozni, a mi elenyészeti nézetünk szerint ezen aggodalmat.

Főntebb a kamarai tagoknak osztályok szerinti választásáról szólottunk, a mi alatt azt értettük, hogy jelenlegi törvényünk szerint az iparosok és kereskedők külön választják a kamarai tagokat, mindegyik osztály Budapesten 24, a vidéken 16 tagot választ. A választás ezen módozata főntartandó továbbra is, ámbár jogilag lehetetlen megkülönböztetni, hogy ki az iparos és ki a kereskedő. A kamarának osztályokra, u. m. kereskedelmi és iparosztályra való elkülönítését azonban nem helyeseljük, mert szerintünk a kamara elé kerülő összes ügyek sem nem pusztán ipari, sem nem csupán kereskedelmi, hanem közgazdasági érdekűek. S ezzel eljutottunk azon kérdéshez, mely a kamarák reformja alkalmából a legbővebben tárgyalatott, értjük egyrészt a kamarai osztályok elkülönítését, külön ipari és külön kereskedelmi kamarák felállítását, másrészt pedig a közgazdasági kamarák fölállítására czélzó javaslatot.

Elméleti szempontból csak a külön, egy termelési ágra szorító kamarákat és az összes termelési ágakat felölelő kamarákat igazolhatni. Mind a kettő mellett hozhatók föl érvek, de ezek nagyobb súlylyal szólnak a közgazdasági mint a külön mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi kamarák mellett. Nem vonhatni kétségbe, hogy elméletileg csak a közgazdasági kamarákban nyilvánulhat a kamarai intézmény tökéletesen. Ennek daczára nem ajánljuk azok meghonosítását, mert viszonyaink mellett nem várunk azoktól üdvös eredményt. Törvényhozásunk és közigazgatásunk, már alakításánál fogva is, főleg a mezőgazdasági érdekek iránt bir érzékkel és fogékonysággal, úgy hogy szükség van oly közegekre, a melyek kife-

jezésre juttatják a kereskedelem és ipar szükségleteit is. E közegekre nem azért van szükség, mintha a kereskedelem és ipar érdekei ellentétesek lennének a mezőgazdaság érdekeivel, hanem azért, hogy ezek egyáltalában oly módon jussanak kifejezésre, mely úgy a törvényhozás, mint a közigazgatás által meghallgattatik. A közgazdasági kamarában a mezőgazdasági érdekek túlnyomósága mellett főleg ezek jutnának kifejezésre, a kereskedelem és ipar háttérbe szoríttatnék. A közgazdasági kamara azért nem pótolhatná nálunk a kereskedelmi és iparkamarát, holott az más országban, hol az ipar és kereskedelem a mezőgazdaság mellett nagyobb jelentőségű, megfelelő módozat lehet az összes gazdasági érdekek kifejezésre juttatására.

A II. országos iparos gyűlés a kereskedelmi és iparkamarák elkülönítése mellett foglalt állást, a mennyiben kimondotta, hogy az ipartársulatok fölé és az ipartársulatok választásából kifolyólag, a nagyobb ipari központokon iparkamarák alakítandók. A mint a jelenlegitől lényegesen eltérő jelleget öltene föl az ipartársulat, ha az a kényszer elvére fektettetnék, úgy az iparos gyűlés által indítványozott iparkamara is egészen más lenne mint a mai, csak a nevük lenne azonos; a mai kamara tanácsadó közeg, az iparos gyűlés által kívánt kamara pedig másodfokú önkormányzati hatóság. Az iparos gyűlésnek a kamarákra vonatkozó javaslata mellett nem emelkedett sem az értekezleteken, sem az irodalomban egyetlen egy hang sem, annak tárgyalását már csak ezért is mellőzhetjük. Az egyetemes kamarai gyűlésen nem merült fel indítvány, mely a kereskedelmi és iparkamaráknak kereskedelmi meg iparkamarákra való szétválasztását célozta volna, egyedül Ráth Károly akart az egyes osztályoknak nagyobb hatáskört biztosítani. Jelenleg ugyanis a kamarák csak közös ülésen határozhatnak, az egyes osztályok határozathozatali joggal nem bírnak, a mi oda vezethet, hogy az egyik osztály esetleg leszavazhatja a másikat. Ez az állapot nem tartható, mert a legfontosabb ügyeknél is tapasztalható az osztályok között mutatkozó ellentétnek sokszor nem üdvös befolyása. Ezért mi föltétlenül helyeselnők Ráth Károly javaslatát, ha a kamarának kereskedelmi és iparosztályra való oszlását helyeselnők, de már ez maga indokolatlan, surlódásokra vezet és meggátolja az ügyek helyes elintézését.

A kamara válaszszon az ügyek bizonyos csoportjaira nézve

állandó bizottságokat, a melyek alakításánál ne a tagok kereskedői vagy ipari foglalkozása, hanem képzettsége és hajlama legyen irányadó. A határozathozatal legyen ezentúl is az összes tagok gyűlésének (a közös ülésnek, de nem ennek jelenlegi értelmében, hogy mindkét osztály részt vesz benne) föntartva, de az ügyeket a határozathozatalra ne az osztályok, hanem az állandó bizottságok készítsek elő. Ez által a kamarák ügykezelése gyorsabb és alaposabb lesz. Ha minden tag azon bizottságba választatik be, a melynek ügyeit előszeretettel tanulmányozza, és ha minden kamarai tag választ magának tanulmányozásul egy ügycsoportot, akkor a kamara csak nyerhet alaposság és szakértelem tekintetében. A kamarák ügyköre oly nagy, oly sokféle tárgy fölül kell azoknak véleményt mondaniok, hogy minden tag nem érthet minden tárgyhöz. A kereskedelmi és vámszerződések fölötti véleményadás például egészen más előképzettséget igényel, mint akár a vásárügy, akár a kereskedelmi és ipari szakoktatás; a ki nem szenteli magát ezek tanulmányozására, az nem is szólhat azokhoz, akár kereskedő, akár iparos legyen is. Részletesebben ezen javaslatot nem fejtegetjük, mert akkor egész ügyrendi tervezetet kellene kidolgoznunk; azt hisszük, hogy javaslatunk elfogadása nem ütközhetik nehézségekbe, mert véleményünk szerint az csak javára válnék a kamaráknak, a melyeknek ügykezelése jelenleg oly nehézkes, hogy akarattal sem lehetett volna nehézkesebbé tenni.

A kamarák működése a nagy közönség előtt főleg a kamarák évi jelentései által jut kifejezésre. Törvényünk szerint a kamarák köteleztetnek a kamarai kerület ipari, kereskedelmi és közlekedési viszonyairól, és az e részbeli panaszok, tapasztalások- és kivánalmakról a miniszter elé minden év végével részletes jelentést terjeszteni. A kamarák egy része meg is felel ezen kötelezettségnek, egy másik része azonban a miniszteri utasítás daczára csak két-három évenként terjeszt elő jelentést. Ugy a két egyetemes kamarai gyűlésen, mint a kamarák jelentéseiben egyértelműleg hangsúlyoztatik, hogy mily rendkívüli nehézségekkel jár a kamarai jelentések szerkesztéséhez szükséges anyag összegyűjtése, azért indítványozták is, hogy a kamarák csak hosszabb időről, öt évről legyenek kötelesek részletes jelentést kiadni, míg évenként csak sommásan terjesztenék elő jelentéseiket. A kamarai jelentések értéke, ha azok hosszabb időközben terjesztetnek elő, egészen elvész még a kormányra nézve

is, a melynek gyorsan kell értesülnie az orvoslást igénylő viszonyokról. Igaz, hogy ezeken segíthetni az ad hoc jelentések által, de ha a jelentéseknek ez a módja honosittatik meg, akkor meg az öt éves jelentések válnának értéktelenekké. A kamaráknak meg kell adni a lehetőséget, hogy szükséges adataikat beszerezhessék; ezért szükséges, hogy a kamarai kerület összes iparosai, kereskedői és hasonló vállalatai helyes adatok bevallására köteleztessenek pénzbírság terhe mellett. A kamara visszaélni bizonyára nem fog e jogával, a mely, tekintve a kamarák hatósági jellegét, aggodalom nélkül megadható annak.

A kamarai jelentések kibocsájtásának csak akkor van értelme, ha azok közgazdaságunk érdekében hasznosíthatnak. Az újabb időben a kormány ugyan nagyobb figyelemmel kíséri a kamarák jelentéseit, de azok mégis elvesznek a közönségre nézve. Nem várható még a szakemberektől sem, hogy azok áttanulmányozzák a jelentések terjedelmes köteteit, a melyekben pedig igen sok értékes és érdekes anyag foglaltatik. A törvényhozásnak hány tagja mondhatja el magáról, hogy figyelemmel kíséri e jelentéseket, melyeknek egyik czélzata a törvényhozásra hatni? Ezért kívánatos volna, ha a jelentések összesítenének, a mi által helyes képet lehetne nyerni az egész ország kereskedelmi és ipari viszonyairól és bajairól. Németországban a kereskedelmi kamarák szövetségének, a Deutscher Handelstag-nak titkára dolgozza föl évenként a kamarai jelentéseket igen instructiv alakban. Hazánkban is szükséges volna ez, de a kamarák jelenlegi szervezete mellett nincsen oly közeg, a melyre ezt bízni lehetne. Ha az egyetemes kamarai gyűlés minden évben összehivatnék, a mi szükséges volna és állandó irodát nyerne, akkor ezen összesített kamarai jelentés szerkesztése az egyetemes kamarai gyűlés titkárára lenne bizható.

Az általunk ajánlott javaslatok keresztül vitele számos, jelenleg sulyosan érzett visszásságon segítene, előidézhetné talán azt is, hogy a kamarák közgazdaságunk életképes tényezőivé váljanak, mert ma nem azok.

HELTAI FERENCZ.

A CZUKORADÓ TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

Irta: Bihari Mór.

Jutalmazott pályamunka.

(Második befejező közlemény.)

IV.

Az 1868: tvcz. által törvényesítettnek nyilvánított czukoradószabályzat ismertetése s méltatása után lássuk, mint módosult s fejlődött eme törvény az új czukortörvény (1878: XXIII.) meghozataláig.

A m. kir. felelős miniszterium 1867. febr. 20-án neveztetett ki s átvette az ország politikai kormányzását 1867. márcz. 10-én. Ez által az osztrák tartományokkal való közös pénzügyi kezelésnek meg kellett szünnie, s az 1867. XII. tv. 16. és 17. §§. értelmében a pénzügy csakis annyiban ismertetett el a magyar országgyűlés által közösnek, a mennyiben a közös had- és külügyre vonatkozó költségek közösöknek ismertettek el.

1867-re a magyar kormány, teljes érvényében fentartotta az absolut kormánytól átvett adórendszert. S bár a pénzügyminiszter élénken is érezte, hogy az akkori adórendszer a megváltozott politikai viszonyok közt többé fenn nem tartható, de hamarjában nem segíthetett, mert tudta, hogy az adórendszer megváltoztatása szükségessé teszi számos — előbb tanulmányozandó — különféle érdekek s közgazdasági viszonyok figyelembe vételét, s tudta, hogy tekintetbe kell venni még azt a befolyást is, melyet az új adórendszer nemcsak pénzügyeinkre, de összes állami s magángazdaságunkra is gyakorolni fog.

Az első önálló költségvetést államunk 1868-ban készítette. Ekkor meg kellett állapítani az adórendszert, s meg kellett alapját

vetni önálló háztartásunknak is. Az 1868. évi budgetről szóló 1868 : 28. törvény, ugy szintén az 1869-ki budgetet tárgyaló 1868 : 50. tv. fentartotta az előbbi évi adórendszert. Az 1868. év különben is átmeneti intézkedésekkel telt el s nem lehetett mást tenni, mint a fennálló adórendszert revidiálni s kötelező erőre emelni. Így emelte törvényerőre az 1868. okt. 18-án kelt osztrák cukoradószabályzatot az 1868. XX. törvény, kimondván, hogy „a pénzügyminiszter felhatalmaztatik, hogy a cukorgyártás megadóztatása iránt fennálló szabályokat és adótételeket 1869. decz. 31-ig érvényben tarthassa“.

A pénzügyi bizottság 1868. jun. 4-én kelt jelentésében, melyben a később 1868. XX. törvénynyé emelt miniszteri javaslatról jelentést tesz, a cukoradóról így nyilatkozik :

„A cukornál, melynek adója példátlan gyorsasággal emeltett s mely fejlődésében ennek daczára is, meg nem akasztatott, már az is némi előny, ha az eddigi állapot fentartatik. A közelebbi jövő feladata lesz e téren is a gyökeres reformokat s esetleg a kész terméket véve alapul, biztosítani ezen, visszahatásában rendkívül fontos iparág minél nagyobb felvirágozását“.

Ugyanezen javaslat felett tett jelentésében a központi bizottság 1868. jun. 13-án kelt jelentésében azt mondja :

„A szesz- és cukoripart tartván a bizottság a földművelési ipar két legfontosabb ágának s országunk anyagi jóléte egyik főbb tényezőjének, azon óhaját fejezi ki, hogy mondja ki a ház, hogy e két iparág iránt időről-időre enquêtek tartassanak. Az 1868. évi törvényhozás nemcsak azért nem foghatott az adórendszer gyökeres átalakításához — mert — mint említettük — ez átalakítás számos más érdekekkel szorosan összefügg, hanem azért sem, mert sem a határvám, sem a fogyasztási adók s monopoliumok tekintetében önállóan nem intézkedhettünk. Ausztria kormányának keze szintugy meg volt kötve — s minthogy Ausztria jövedelmei Magyarország financialis külön válása folytán — tetemesen csökkentek, s minthogy a fogyasztási adók tekintetében Ausztria sem határozhatott egyoldalulag, jövedelmeit akként fokozta, hogy a földadót a rendes százalék $\frac{1}{12}$ -ed, a házosztályadót $\frac{1}{4}$, a kereseti s jövedelmi adót $\frac{3}{5}$ -öd részével emelte, Magyarországon is fokozni kellett az állambevételeket, mert az új felelős miniszterium felállításával az állami életnek számos új igényeit kellett kielégíteni. A ma-

gyar kormány jövedelmeinek szaporítása végett egyrészt a direct adókat, bélyegeket s illetékeket emelte, másrésztől azonban gondoskodott maga a törvényhozás, hogy tulkiadások által ne károsíttassék. Így jött létre az 1868. II. tv., mely a cukor és égetett szesz italok kivitelénél visszatérítendő fogyasztási adókról olyképen intézkedik, hogy a vámvonalon kivitt cukorért vám- és fogyasztási adó fejében 1868. ápr. 15-től fogva a nyers cukornak minden netto vámmázsája után 4.55 frt, a finomított cukor minden netto vámmázsája után 5.59 frt téríttessék vissza. (Ausztriában 1868. márcz. 28. tv.) E törvényhozatalának oka, hogy a legutolsó cukortörvény óta a gyártási tudomány annyira előrehaladt, hogy több cukor termeltetett, mint a mennyi után adó fizettetett s a kivitel jutalomdíjban részesült.

Ugyancsak az állam jövedelmének emelése céljából fel-emelte a pénzügyminiszter az 1868. decz. 24-én kelt 68.859. sz. rendeletében a cukoradótételeket. Az adótétel emelése csekély s következő :

1) Nyers répa után	0.40 ⁹⁵ / ₁₀₀ frt
Száritott répa „	2.55 ⁵⁵ / ₁₀₀ „
2) Nyers cukor „	2.27 ⁵⁰ / ₁₀₀ „
Finomított cz. után	2.73 „
Kristály cz. „	3.00 ³⁰ / ₁₀₀ „
Szőrp „	0.18 ²⁰ / ₁₀₀ „
Cukorüledék „	0.45 ⁵⁰ / ₁₀₀ „
Ikrás cukor „	— — —
α) ha hig	0.22 ⁷⁵ / ₁₀₀ „
β) ha tömör	2.27 ⁸⁰ / ₁₀₀ „

A vám- és kereskedelmi szerződés 11. cikke, mely a fogyasztási adókat Ausztria és Magyarország között egyenlő módon szabályozandónak mondja, így szól :

„A só- és dohányjüvedék és azon közvetett adók, melyek az ipartermelésre közvetlen befolyással vannak névszerint, a pálinka-, sör- és cukoradó, mindkét állam területén a szerződés ideje alatt egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint fognak kezelteni. (Ezt fentartotta 1878. 20. tv. 11. §. is) Egyuttal utasítja a törvény a magy. pénzügyminisztert, az hogy osztrák pénzügyminiszterrel történt közös megállapodás útján létesített törvényjavaslatokat még ugyanazon ülészak alatt terjeszse a törvényhozás elé, alkotmányos tárgyalás végett. Az 1868 : XXX. tv. 1. §-a szintén utasítja

a miniszteriumot, hogy az adórendszernek törvényhozás útján leendő állandó megállapítása iránt kimerítő törvényjavaslatot terjeszsen elő. Irányi Dánielnek egy 1869. évben benyújtott határozati javaslata ugyancsak egy, az új adórendszer kidolgozása végett kiküldendő bizottságra vonatkozik.

Az akkori pénzügyminiszter Lónyai tehát 1869. ápr. 15-re adóenquêtet hívott össze, mely az egyes adónemeket tárgyalás alá vegye. Az enquête 4 szakbizottságban tárgyalta a kérdéseket.

Az 1-ső osztály tárgyalta az egyenes adókat,		
a 2-ik	”	a szesz- és cukoradót,
a 3-ik	”	a sójövédéket,
a 4-ik	”	a dohányjövédéket,

Az egyes szakbizottságok, — hogy az egyes kérdéseket lehetőleg minden oldalról tanulmányozzák, felszólítottak több kereskedelmi-, ipar- s gazdasági egyesületet, hogy az egyes adók felől nyilatkozzanak. A 2. osztály — melynek elnöke Justh József volt — felszólította többek közt az orsz. magy. gazd. együletet is, hogy nyilatkozzék a cukor és szesz megadóztatása kérdésében. Talán nem lesz érdeknélküli, ha az orsz. gazd. egyület választ — melyből a cukorkérdés körüli hangulatot is megismerhetjük — idézzük.

„Az orsz. magy. gazd. egyesület kebeléből kiküldött bizottság — így szól az egyesület jelentése — a földadó-reformra vonatkozó kérdőpontok kapcsolatában a cukor- és szeszadó tárgyában az egyesülethez intézett kérdéseket tárgyalás alá vette s az egyesületnek ez irányban már az 1868-ban tartott orsz. gazdasági értekezletén kifejtett nézeteit szem előtt tartva arról győződött meg, hogy miután magát az alapot, a melyen e kérdéssel állanak, nem helyeselhető, az egyesület a kitűzött egyes kérdésekre sem adhat választ; azon szoros összefüggésnél fogva azonban, mely a cukor- és szeszadó célszerű meghatározása s gazdasági termelésünk minél jutalmazóbb végeredménye közt van, hivatásszerű kötelessége az egyesületnek magára a cukor- és szeszadó alapjára felszólalni.

„E közvetett adók ugyanis földünk oly terményeinek értékesítésével kapcsolatosak, melyeket eredeti alakjukban szabály szerint kivétel tárgyává nem tehetünk, de melyek az értékesítő ipar közvetítése által világkereskedelmi cikkeké tehetők, ilyenek pl. a rozs, kukoricza, burgonya-szeszkészítés, a cukorrépa, különösen cukorkészítés szempontjából.

„Minél inkább teheti e czikkeket értékesítő iparunk feldolgozás tárgyává, annál lendületesebb lesz az összes gazdasági termelés. E felfogással szemben nem helyeselhetjük azon adóztatási módozatot, mely eddig hazánkban a szesz- és cukortermelés irányában fennáll, mert az nemcsak hogy ösztönszerűleg nem hat, de egyenesen csökkenti a különben elérhető hasznot, s nagy mértékben megfosztja a gazdasági termelést tömérdek trágyaanyagtól.

„Ezen nem kívánatos hatást okozza 1) mert a szesz- és cukorkészítés igen nagy adóval van terhelve, 2) mert a kivetési mód — elvénél fogva — helyes közgazdasági alapokat nem nyújthat.

„A szesz- és cukortermelésnél ugyanis jelenleg nem a haszonbeli végeredmény adóztatik meg, hanem ennél a répa, az anyag, a termelési költségek egyike, a szesznél pedig a felhasznált erjedési irtartalma.

„Mi ezeknél, habár eddig másutt is szokatlan, sokkal célszerűbb, sőt egyedüli helyes adóztatási alapnak az ezen üzletek után előálló tiszta hasznot tartanók, melyet nem volna nehéz évről-évre a fenforgó árak felvétele mellett kideríteni s megadóztatni. S a mennyiben a szesz- és cukortermelés fogyasztási adókat is fizet, ezek kiszabását s megállapítását pótdadó formájában a tiszta haszon megadóztatása mellett szintén nehézség nélkül látnók kivihetőnek. Így a gőzmalmaknál is nem a búzát, hanem a lisztet adóztatják meg.“

Az orsz. magy. gazd. egyesület tehát a cukor megadóztatásának alapjául a kész gyártmányt kívánta. S ily értelemben nyilatkoztak a többi egyletek is, melyeket az enquête véleményadásra felhivott. Sőt a 2 pénzügyi miniszter is — midőn egyezményileg megállapították 1867-ben a cukoradóra vonatkozó törvényhozási teendőket — a termelvény megadóztatása mellett nyilatkozott. De a két miniszter ez irányban nem terjesztett törvényjavaslatot a két parlament elé, Lónyai az adóenquêttől várta, hogy ez majd oly javaslatokat készítsen, „melyek a vám- és kereskedelmi szerződés szem előtt tartása mellett Magyarországon a cukorgyártást lehetővé tegyék s Ausztria miniszteriuma s törvényhozása által is elfogadhatók legyenek.“

Az adóenquête pedig minden gondot elhárított magától s mindent a minisztertől várt. Miként a pénzügyminiszterhez intézett s az 1869. decz. 28-án kelt jelentésében mondja: „a legjobb remé-

nyeket ápolja a jövő iránt, mert a magyar kormány kezébe van le-téve az, hogy bölcse a magyar cukoripar különös viszonyaihoz alkalmazott adórendszer teremtesék.* Különben az enquête 1870. marc. 1-én tett főjelentésében kijelölte az irányokat, melyeket a törvényhozásnak a cukoradó reformálása körül, követnie kell. Így pl. a sajtókkal dolgozó cukorgyárak törvényszerűleg megállapított termelőképességét 10%-kal vélte emelendőnek, mert a tényleges termelés többé nem felelt meg a hivatalosan megállapítottnak. Az áztatási gyárak napi termelőképességét 150 bécsi frtban tartotta megállapíthatónak.

Az adóenquête munkálatai sikerre nem vezettek. Az akkori politikai viszonyok elterelték a közfigyelmet az adóreformokról. Nem maradt más hátra, minthogy a fennálló cukoradótörvény továbbra is fentartassék. Az 1869 : 20 tv. ki is terjeszti az 1868 : 20 tv. hatályát 1870. decz. 31-ig.

Évről-évre hasszabbított meg az 1868 : XX. tv. hatálya, úgy hogy éveken keresztül a cukoradótörvény csak ideiglenesség színével birt. Az új cukortörvény meghozataláig részint egyikét törvény, de főleg miniszterrendelet szabályozta s módosítá az újabb viszonyoknak megfelelőleg a cukortörvény egyik vagy másik szakaszát. Hogy ezen ideiglenesség kellemetlen volt mind a kormányra, mind a gyárosokra, az természetes. A nehézséget, mely a törvény megváltoztatását gátolta, az okozta, hogy az 1867. 16. törvénynél fogva a cukoradót Ausztriában s Magyarországon egyenlő elvek szerint kellett szabályozni. S folytak bár a tárgyalások a két miniszter között, de azok eredményre — az érdekek különbözősége miatt — csak későn vezettek. Az érdekek összeütközése mindjárt az alkotmányos élet kezdetén felmerült. A magyar pénzügyminiszter — hogy a gyárosok ismételt panaszának eleget tegyen, elhatározta, hogy a cukoradót leszállítja. Most akarta a pénzügyminiszter a magyar cukoripar emelésére az adót leszállítani, a mint azt Ausztria a harminczas években tette. De az osztrák pénzügyminiszter ép ellenkezőleg fokozni akarta jövedelmeit a cukorfogyasztási adóból s emelni akarta az adótételt. Ausztria kifejlődött cukoripara meg is bírta volna a fokozott adótételt.

S minthogy a tárgyalások nem vezettek egyességhez, évről-évre kellett fenntartani a régi törvényt. Így az 1870 : 57. tv. fenntartotta az 1868 : 20. tv. hatályát az 1871. év végéig. 1871 : 62. tv.

meghosszabbította azt 1872. év végéig. 1872 : 31. tv. fentartotta a fennállott adókra s államjövédékekre vonatkozó szabályokat 1873. márcz. 31-ig. 1873 : 5. tv. az előbbi törvény hatályát kiterjeszti 1873. ápr. 30-ig. Ugyancsak ez évben kelt 1873 : 16. tv. a földadóról, czukoradóról, bor- és husfogyasztási adóról s a dohányjövédékekről szóló törvényezikkek hatályát meghosszabbította 1874. decz. 31-ig. Ez évben ismét megkezdé a magy. pénzügyminiszter a tárgyalásokat az osztrák miniszterrel, de azok eredményre most sem vezettek. Különben is ez évben vették munkába az egyenes adók reformálását. Fenn kellett tehát tartani továbbra is az évről-évre ideiglenesnek nyilvánított czukortörvényt az ez évi 1874 : 36. tv. fentartván a czukoradóról szóló törvényezikkek hatályát 1875. végéig. Az 1875 : 48. tv. szintén fentartja a föld-czukoradóról szóló törvényeket a nélkül, hogy ama törvény hatályának határidőt szabna, fentartja „a törvényhozás további intézkedéséig“. Ugy látzik, hogy a miniszter meguntta már, hogy évről-évre állandósítson egy törvényt, melyet már két év előtt ideiglenesnek nyilvánítottak. Az által, hogy az 1875 : 48. tv. nem szabott a czukortörvény hatályának határidőt, szükségtelenné vált külön törvénnyel meghosszabbítani az 1868 : XX. tv. hatályát. S valóban 1876-ban nem is találunk a czukoradóról újabb törvényt, s mégis épen ez volt az év, melyben a két kormány elvégre hozzáfogott a czukortörvény revisiójához.

Az osztrák pénzügyminiszter a magyar miniszterrel tárgyalásokba bocsátkozván, oly czukortörvényjavaslatot kívánt a két ház elé terjeszteni, mely a czukrot a kész gyártmány után adóztatja meg. Az osztrák miniszter felszólította az osztrák czukorgyárosokat, hogy tegyék meg észrevételeiket a törvényjavaslatra, s azok egyhangulag a javaslat ellen nyilatkoztak s az általános rendszert fentartását sürgették. De minthogy nem lehetett figyelmen kívül hagyniok, hogy ép 1876-ban valóságos deficitje volt a közös vámterületnek, a mennyiben ez évben adórestitutiókép a monarchia többet fizetett, mint a mennyi adókép befolyt, hajlandóknak nyilatkoztak a contingentirozást 6 millió forintig elvállalni, úgy hogy ez összeg — a czukorfogyasztás várható emelkedésének megfelelőleg 1883. jan. 1-én egy millió forinttal emeltessék.

A két kormány — részint, hogy a czukorgyárosok nézeteit figyelembe vegye, részint, hogy pontosabb statisztikai adatokkal a

czukortermelésről határozottabb tudomást szerezhessen magának, s az új hozandó czukortörvényt ez alapra helyezze — nem terjesztette elő a tárgyalt s már-már megállapított törvényjavaslatot. Hanem e helyett mindkét miniszter terjesztett a két parlament elé törvényjavaslatot, mely az 1877—78. évi idényre átmenetileg az új czukortörvény behozataláig, szabályozza a nyers répát sajtók használatával dolgozó czukorgyárak fogyasztási adóját. A magyar pénzügyminiszter törvényjavaslatát — melyet Széll Kálmán 1877. jun. 13-án terjesztett elő, a pénzügyi bizottság is magáévá tette, s 1877. jun. 26-án kelt jelentésében szükségesnek nyilvánította, hogy addig is, míg a cukoradóreform iránt a ház határozna, a sajtolási czukorgyárak átalányozási kulcsa 1877-re ugy állapittassék meg, a mint az az áztatási gyárakban eddig fennállott. Így jött létre az 1877 : 19. törvény (Ausztriában 1877. jul. 6. tv.). Ez a cukoradó iránti törvények és szabályok hivatalos összeállításának 15. §-ában foglalt s legutóbb az 1875 : 48. tv. által a törvényhozás további intézkedéséig fentartott fokozatot, — mely a répalevet nyers répából viszonylatu sajtók segedelmével előállított gyárak napi termelőképességének megállapításánál alapul szolgál — hatályon kívül helyezte. Maga a törvény nem állapított meg új fokozatot, hanem utasította a pénzügyminisztert, hogy az az osztrák cs. kir. pénzügyminiszterrel egyetértőleg, még az évi július végéig rendelet útján állapítsa meg az 1877—78. termelési idényre a lésajtók termelőképességének alapul szolgáló fokozatot. Az adó átalányozásra nevezett törvény 3. §-a azon határozatot tartalmazza, hogy annak a nyers répát sajtók segedelmével feldolgozott gyáraknál akkor van helye, ha az iránt a vállalkozó a termelési idény megnyitása előtt legfeljebb 14 nappal folyamodik az első folyamodásu pénzügyi hatóságnál. Ezen eseten kívül a répaczukorgyárban a megadóztatandó répamennyiség hivatalos felmérése az eddig fennállott szabályok szerint történik.

Az 1877 : 19. tv. utasítása folytán a m. kir. pénzügyi miniszter még azon évi jun. 19-én kelt rendeletében megállapította az 1877—78. évi idényre a lésajtók termelőképességének alapul szolgáló fokozatot. E rendelet értelmében minden egyes sajtókormányban található répapép mennyiségének kiszámításánál a sajtólemezek szélessége s hosszúsága szolgál alapul, s 1790 köbméternyi raktér ürfogatra 1 kgr. répapép számítottatik.

A naponkinti nyomások számát következőleg állapítja meg a rendelet:

1. Gőz- vagy vizerő által hajtott víznyomású répasajtóknál:

α) ha két felváltva működő közös szivattyú szolgál a meghatározott fokozat szerint.

β) De ha két, közös szivattyúval ellátott sajtó felváltva működik, úgy 15% pótlék adandó a fenti összeghez.

γ) Ha pedig minden egyes sajtó külön szivattyúval van ellátva, úgy 25% adandó hozzá.

2. Ha a víznyomású sajtót emberi vagy állati erő hozza működésbe, akkor a naponkénti sajtónyomások számát a fenti értelemben kimondott eredmény 90%-ka fejezi ki.

Ezen rendelet értelmében lett a cukoradó az 1877-diki termelési idényre kivetve. Már a következő évben az új cukortörvény (1878. XXIII.) szerint határozatott meg a cukoradó. Ez az első törvény, mely a felelős kormány alatt a cukoradó szabályozására hozatott, s mely — hazai viszonyainkhoz kellően alkalmazkodik. Egy évtizednek kellett lefolyoia, míg a magyar kormány az adórendszer ezen fontos ágát, a cukoradót szabályozás alá vehette. Addig az ismertetett 1877. XIX. tven kívül rendeletekkel, s egy törvénnyel alkalmazta a kormány és törvényhozás a fennállott cukoradó szabályzatot az újabb viszonyokhoz.

Az 1874. 18. tv. az új métermértéket léptetvén életbe, szükségessé vált a sör-, szesz- és cukoradóról szóló törvényes határozatokban az adóegységet s adótételt megváltoztatni. Az 1875. 19. tv., — mely a répát feldolgozó cukorgyárakban 1875. aug. 1-én, a nem répát feldolgozó gyárakban 1876. jan. 1-én lépett életbe — állapította meg a cukoradóra az új egységet — és pedig 100 kgrban. Az adótételt pedig így módosította:

1. Ha a cukorrépából állittatik elő, úgy

α) minden 100 klgr. frís répa után 73 kr.

β) „ „ „ száritott répa után 3.65 frt.

2. Ha a cukor más, belföldi anyagból állittatik elő, úgy minden 100 klgr. ikrás cukorért

α) ha hig (Glucose) 41 kr.

β) ha tömör 4.00 frt.

A vámvisszatérítést pedig a vámvonalon kivitt cukor után így szabályozta ama törvény:

α) minden 100 klgr. nyers cukor után . . . 9·10 frt

β) " " " finomított cukor után 11·18 "

Azon gyárakra nézve, melyek adójukat a hivatalosan felmért répa súlyának alapján fizetik, az 1875. 19. tv. határozata, hogy a mérlegre 300 klgrnál kevesebb répát egyszerre rakni nem lehet.

Azon pénzügyi rendeleteket, — melyek 1868. óta 1878-ig törvényes intézkedések hiányában, vagy a hozott törvények végrehajtásának módozatára nézve hozattak — mellőzzük, mert azok részint csak administratív jellegűek, részint újabb intézkedések és rendeletek által ma már hatálytalanokká váltak. Azok közül mégis kiválóbb intézkedéseket foglalnak magokban: a pénzügyminiszter 1871. máj. 29-én kelt rendelete, melylyel a cukornak az adóvisszatérítés fentartása mellett külföldre való kivitele körüli eljárás könnyítettik, az 1872. aug. 21. rendelet, mely a vámvonalon kivitt cukor után járó adórestitutió esedvékességének idejét állapítja meg.

Az 1878. XXIII. tv. keletkezéséről meg kell jegyeznünk, hogy az eredetileg benyújtott miniszteri javaslatnak nem volt célja, hogy egy állandó, új adóreformot létesítsen. Azon javaslat szerint, — melyet Széll Kálmán 1877. ápr. 22-én tett a képviselőház elé — a cukoradó csak ideiglenesen módosított volna az 1877/78-ik és 1878/79-ik évekre. A miniszter indokai, melyek folytán ő csak e két évre kívánta egyelőre a reformokat létesíteni, a következők voltak:

1. Hogy az akkori európai cukorvásár viszonyai határozatlanok voltak.

2. Mert Franciaország, Belgium, Hollandia és Anglia az 1877. márcz. hóban felhívták a monarchiát, hogy egy nemzetközi cukoregyezményt, — melyet ama államok még 1864. nov. 8-án kötöttek — írjon alá. A tárgyalások ez irányban ép a törvényjavaslat benyújtásakor folytak, s a miniszter azok eredményétől akarta függővé tenni, hogy mily állást foglaljon el véglegesen a cukoradóreform kérdésében. De addig is, míg a tárgyalások eredményhez vezettek volna, halaszthatatlannak, s égetőnek látszott a cukoradó reformálásának szüksége.

De már ama — 1877. ápr. 22-én benyújtott javaslatban igéri a pénzügyminiszter, hogy 1878-ban új törvényjavaslatot fog előterjeszteni, mely hivatva lesz az Ausztria és Magyarország cukoripara közti differentiák következményeit eloszlatni. Kilátásba helyezte,

hogy az adó alapjául az új, benyújtandó javaslat vagy a kész gyártmányt, vagy a répalé mennyiségének s sűrűségének megállapítását fogja venni.

De a képviselőház hangulata nem nyilatkozott az ideiglenes jellegű javaslat mellett. Ellenkezőleg, a képviselőház — tekintettel az orsz. magy. iparegylet, s az orsz. magy. gazdasági egylet kérvényeire is — élénken óhajtotta, hogy a cukoradó biztos állandó, s helyes szabályozása ténynyé váljék. Ez okból fogadta el okt. 20-án a pénzügyi bizottság következő javaslatát:

„Hívja fel a ház a miniszteriumot, hogy tegye meg a szükséges tanulmányokat, s azok alapján a túlfél kormányával egyetértőleg esetleg azon intézkedéseket is, melyek lehetővé tegyék, hogy annak idején a cukorfogyasztási adó ne csak a gyárak letermelő készülékei termelő képességeinek s azok használati idejének, de sőt azok iparvállalati s mezőgazdasági jellemének, s mindazon tényezőknek is alapul vételével szabathassék ki, melyek, mint pl. a répa minősége s ára, a tüzelőanyag, a fuvarnak s gyártási munkának többé-kevésbé költséges volta, a gyártásnál elérhető haszon mérvére lényeges befolyással vannak.“

A pénzügyminiszter a ház ezen utasítása folytán az imént előterjesztett javaslat alapján új javaslatot készített s terjesztett a ház elé. E javaslat, — mely az előbbtől főleg az 1—4. §§-ban tér el — a cukor megadóztatását többé nem két évre terjedő hatálylally állapítja meg, hanem újabb cukoradóztatási reformjainknak ma is alapját képezi.

A képviselőház e javaslatot magáévá tette; a főrendi ház némi módosítások mellett elfogadta 1878. márcz. 30-án szintén azt. Ama módosításokat a pénzügyi bizottság 1878. május 29-én kelt jelentésében a képviselőház elé terjeszté elfogadás végett, mi megtörténvén, a javaslat szentesítést nyert 1878. jun. 27-én, s az évi jun. 28-án mindkét házban kihirdettvén, mint 1878. 23. tv. törvényerőre emelkedett.

V.

A magyar kormány idejében Ausztriában hozott új cukoradótörvény — 1878. jun. 27. tv. — mely a mi cukoradó-szabályzatunknak alapját képezi, s a mennyiben az 1880. 47. tv. nem módosítja, ma is egészben érvényes, nevezetes újításokat foglal magában.

Az idézett törvény magát az adótételt nem változtatta meg, hanem fentartotta a fennállott adótételt. De nevezetes újítást foglal magában az adó megszabásának módjára. Ezen törvény életbelépésének idejéig — mint fentebb láttuk — a czukorgyárak megadóztatása 3-féle módon történhetett; az új törvény — a régivel szemben — az adóztatás alapjául a kényszerű átalányozást rendeli s pedig nemcsak azon gyárakban, a melyek lécsajtó utján termelik a ré-palevet, hanem azokban is, a melyek telepekbe (batteriákba) egyesített áztató edények segédelmével állítják azt elő.

Az átalányozás alapjául többé nem a sajtónyomások naponkinti száma vétetik fel, hanem a létermelő készülékek s ezek használatának ideje.

A törvény ugyan a répa közvetlen felmérését is elfogadja adóalapul, de csakis azon új gyárakban, a melyek a levét sem sajtók, sem áztató edények segélyével sem nyerik.

Ilyenek gyanánt sorozza fel a pénzügyi min. 1880. 38009. sz. rendelete azon gyárakat, a melyek rostával, keverőkészülékkel s vízbeáramlási csővel ellátott lécsatornát használnak. De ezeknél is csak addig gyakorolható ez az adózási mód, a míg a gyár termelőképességének mérveit, a nyert tapasztalatok alapján, biztos módon meg lehet állapítani.

A törvénynek annyiban mindenesetre meg volt az előnye, hogy a hazai czukorgyárakra egységes adóztatási módot hozott be, mi által meg volt a priori a kilátás, hogy a gyárak lehetőleg egyenletesen fognak megadóztatni. Azonban a tapasztalatok megmutatták, hogy a törvény intentiói gyakorlatilag nem érvényesültek. A törvény azon intézkedése folytán, hogy a kényszerű átalányozást, behozta az áztatási eljárást követő gyárakra is, ezen gyárakban, hogy a fogyasztási adó lehetőleg megszorítottassék, oly rohamos irányt vett a répalé előállítására, hogy ez által adóztatási tekintetben a legnagyobb aránytalanság állott be a gyárak közt, különösen pedig a lécsajtóra berendezett gyáraknál. Túltermelés állott elő, mely nemcsak a gyengébb helyzetben lévő gyárak versenyképességét támadta meg, hanem — miután a termelés messze túlhaladta a fogyasztást és kivitelét — az egész czukoripart veszélyeztette.

Felismerték e veszélyt mind a magyar, mind az osztrák pénzügyminiszter, s már 1880-ban mindketten új czukor-törvényjavaslatot terjesztettek a két parlament elé. Az osztrák miniszter a törvény-

javaslat indokolásában az 1878. törvényről így nyilatkozott : „Es zeigte sich nicht nur je nach der grösseren oder geringeren Beschleunigung des Diffusionsverfahrens eine weitgehende Ungleichmässigkeit in der Steuerbelastung, sondern es war auch wegen der forcirten Ausnützung der Diffusionsgefässe eine ungenügende Ausbeutung des Zuckergehaltes der Rüben, und in folge der von Betriebsperiode eintretenden Anschaffung neuer Diffusionsbatterien, welche der steigenden Anforderung in Absicht auf quantitative Leistung entsprechender volkwirthschaftlich unfruchtbare Aufwand an Capital zu beklagen.“

A két kormány által benyújtott törvényjavaslat mindkét általamba törvényerőre emelkedvén, (nálunk 1880. 47. tv., Ausztriában 1880. jun. 18. tv.) az általányozás alapja olykép javított, hogy a novella értelmében a naponkinti termelőképeség mérvéül szolgálnak : 1. azon répamennyiség, mely az áztatóedények egy-egy, hektoliternyi ürtartalmának megtöltésére fordittatik ; 2. ezen edények naponkinti töltéseinek száma.

A novella értelmében tehát ma már nem a diffusio-edények használatának ideje, hanem azok naponkinti töltéseinek száma szolgál a termelőképeség megmérésének alapjául. Hogy mennyiben javult a novella ez intézkedése által az adóztatási alap : azt majd az 1880. 47. tv. ismertetésénél fogjuk látni.

Az 1878. tv. azon intézkedéséhez, mely szerint az általányozás kényszerüségét elvként kimondotta, járult egy másik, fontos, adórendszerünkben eddig ismeretlen határozata is, t. i. a contingentirozás.

Az általányozási rendszernek ugyanis árnyoldala, hogy a készülékek valódi létermő képességét meghatározni nem lehet ; a valódi termelőképeségnél magasabbat az állam fel nem vehet, mert akkor a gyárost a törvény intentiója ellenére bár — terhesen sújtja. Nem is igen fordult elő nálunk, hogy a gyárosok általányozás által magasabb adót fizettek volna. Ellenkezőleg, a gyárosok magok kérték a kormányt, hogy tartsa fenn az általányozási rendszert, — melynek előnyét az is képezi, hogy a gyártási műfolyamot nem zavarja ugy, mint a répamennyiség, vagy a léhsűrűség hivatalos s időközben ismételt folyama ; továbbá, hogy szabad tért enged a gyártási leleményességnek s az üzlet beosztásának. S valóban, az általányozási mód mellett, inkább az állam károsodott mindig. Egyrészt nem

tudták az állam hivatalos közegei pontosan meghatározni a folyton változó létermőképességet, másrészt a folyton fejlődő technikai javítással nem tartott lépést a megadóztatási s átalányozási mód; így történt, hogy az állam többet fizetett egy métermázsa cukorért a kivitelnél, mint a mennyit maga kapott az átalányozás alapján fizető gyártótól. Ez e szerint exportpraemiumot nyert, melyet részben a répa hivatalos felmérése után fizető gyárak, részint a fogyasztó közönség fizettek. A birodalom lakossága körülbelül 40 millió lévén — minthogy nálunk a fejenkénti cukorfogyasztás 5·5—6 kgr., fogyasztáskép több mint 2·150,000 métermázsa cukor vehető fel; mely összeg után 20 millió frtnál több adót kellene fizetni. Pedig tudjuk, hogy alig folyt be az utolsó években az összegnek fele a közös kincstárba, míg a másik fele a gyárosoknak exportpraemium gyanánt jutott.

Ez állapoton főképen most, hogy az 1878. 23. tv. az átalányozás kényszerűségét behozta, változtatni kellett, ha csak az állam érdekeiben sértve nem akarta magát látni. Ez állapoton pedig úgy segített a törvényhozás, hogy az 1878. XXIII. (Ausztriában 1878. jun. 28. tv.) behozta a contingentirozást, mely szerint megállapított egy összeg, 6 millió frt, melynek az 1878/79. évi campagneban cukoradó s beviteli vám gyanánt okvetlenül be kelle folytania a kincstárba. S minthogy a fogyasztás a monarchiánkban évenként fokozódik, amaz összeg nem marad állandó, hanem évenként nő 50,000 frttal mindaddig, míg ez összeg 10.500,000 frtot el nem ér, mikor is a törvényhozás újabb intézkedést fog tenni.

A tiszta jövedelem pedig akként állapittatik meg, hogy a cukoradó gyanánt befolyt összegből előbb levonatik amaz összeg, melyet az állam részint adórestitutióképp, részint adóleírások gyanánt fizet; ellenben hozzáadatik amaz összeg, melyet az állam azon évben mint beviteli vámot nyer. Ama levonás s eme hozzáadás után marad a tiszta jövedelem, melynek a fenti összeg nagyságát kell elérni.

De hogyha az adórestitutió levonása, s a vámjövedék hozzáadása után nem éretik el a tiszta jövedelem, mely azon termelési évben kilátásba helyeztetett, úgy az átalányozott répa-cukorgyárak vállalkozói a hiányt úgy fedezik, hogy a reájuk eső — s a törvény 2. §-a által meghatározott módon kiszabandó — százalékot tartoznak pótolni. Így vétetett tényleg előírásba 1879/80. évre a magyar-

országi répaczukorgyárak vállalkozói terhére, pótfizetés fejében 333,370¹/₄ frt; 1880/81-re pedig 34,000 frt. (1880. 21. tv.)

Ezen intézkedések által az állam biztosítja magának a kilátásba vett s meghatározott jövedelmet, s az exportpraemiát is kibővíti. Ez az előnye tagadhatlanul meg van a contingentirozásnak, s e miatt hozták be monarchiánkban.

De a contingentirozásnak vannak hátrányai is, a melyeket figyelmen kívül hagyni nem szabad. Ily hátrány, hogy a fogyasztási adó természetével merőben ellenkezik, hogy azután évenként meghatározott, sőt éppen emelkedő jövedelem éressék el, holott előre nem lehet látni, hogy milyen lesz a fogyasztás, nagy-e, vagy kicsiny? Lehet, hogy az üzleti conjuncturák kedvezőtlenek egy vagy más, vagy talán több évben s a gyárosnak mégis meg kell fizetnie az adót, mely pedig kedvező fogyasztást föltételezett. Ez minden esetre oly hátránya a contingentirozásnak, mely előbb-utóbb a gyárak bukását idézheti elő. Igaz ugyan, hogy e hátrányt ellensúlyozza a contingentirozás ama szokásos s törvényünk által is kimondott elve, t. i. hogy az esetben, ha valamely évben a kilátásba vett tiszta jövedelemnél több folynék az államkincstárba, e többlet a következő idényre átszámittatik a gyárosok előnyére. De ennek a határozatnak csak úgy lehet üdvös, kiegyenlítő hatása, ha a rossz fogyasztási évet jobb váltja fel, de semmi esetre sem segít az állapoton, ha egymásután több éven át kedvezőtlen üzleti conjuncturák közt dolgozik a gyár. Ilyen esetben az állam kényszerítve lesz, ha csak nem akarja, hogy czukoripara a végveszélynek tétessék ki — kivételes intézkedéseket tenni.

A contingentirozás hátránya továbbá, hogy a gyárosi viszonyok bizonytalanságát szüli, a gyáros nem tudja még, hogy mennyi adót fog fizetni, hogy vajjon mennyibe fog neki a czukor kerülni, hogy milyen praemiát számíthat a kivitelnél. Hogy pedig a gyári viszonyok nem ismerése vagy félreismerése, kellemetlen következményeket vonhat maga után még a legszolidabb gyárban is, az az üzletviszonyok természetéből foly.

Eddig ugyan a contingentirozás ama fentjelzett hátránya nálunk nem mutatkozott; a mennyiben a contingentirozás eddigelé csakis a kincstár remélt jövedelmeinek behajtását s az exportpraemia csökkenését eredményezte. Az egyedüli hátránya, mely eddig jelentkezett, az, hogy túltermelést idézett elő.

A contingentirozás monarchiánkban úgy történik, hogy a gyáros kifizeti a termelési adót, kivitelnél a resitutiót visszakapja, csakis a campagne végén készítik el a mérleget, s osztják fel az adót az egyes gyárokra termelésök aránya szerint. Belgiumban a contingentirozás más módon történik, s pedig úgy, hogy minden gyáros kap egy bárczát, a melyre az egyes adómanipulációk (termelési adó, exportjuttalom stb.) fel vannak jegyezve, s ezek tekintetbevételével állapítják meg időnkint az esedékes adóösszeget.

A contingentirozásból folyó egyik határozata az új czukortörvénynek, hogy a répaczukorgyárak vállalkozói elégséges biztosítékot tartoznak nyújtani a netalán teljesítendő pótfizetések fejében.

E határozat a gyárost — ki különben is nagy tőkét fektet a czukorgyártásba, s kinek hitelképességét még különösen igénybe veszi az adóhitelezés végett nyújtandó biztosíték, — főkép szabad használatában akasztja.

Az adóhitelezésre vonatkozó biztosítékokat az új törvény megtartotta a régiből; de némi módosítások mellett. A régibb törvény értelmében az értékpapírok közül csakis az állampapírok, továbbá a m. földhitelintézet záloglevelei, s a magyar vasuti elsőbbségi kötvények nyújtottak biztosítékot. Az 1878. 23. tv. ellenben biztosíték nyújtásra alkalmasaknak nyilvánítja az állampapírokon kívül mindazon értékpapírokat is, melyeket a pénzügyi kormány e célra alkalmasaknak nyilvánít. Továbbá a régi törvény szerint három gyár vagy kereskedő egyetemleges kezessége is képezhetette az adóhitelezés alapját. Az új törvény ezekhez még hozzáteszi, hogy valamely nyilvános pénzintézet kezessége is nyújt hitelezési alapot. Felvette továbbá az új törvény a régiből hitelezési alapnak az ingatlan birtokra vezetett jelzálogi nyilatkozatot is. Hallgatag fentartattak még a régibb törvénynek a hitelezésre vonatkozó, az adóhitelezés iránti jogosultság bírálatára, az adóhitelezésből való kirekesztésre, a kezesek kellekeire, az adóhitelezés megszüntetésére, adóhitelezés iránti nyilatkozatokra stb. vonatkozó határozatai.

Az 1878. 23. törvény ezek szerint kibővíti a lehetőség eseteit, hogy a gyáros adóhitelezésben részesüljön, de hogy azok mégsem nyújtanak kellő feltételeket, hogy a gyáros tőkéjével szabadon disponálhasson, azt legjobban tanúsítják a tényleges adóhitelezésről történt kimutatások. A gyáros vagy kénytelen forgó tőkéjét papi-

rokba fektetni, vagy valamely pénzintézet, vagy még más 2 gyáros, kereskedő kezességét kieszközölni, mi a legsolidabb gyárosnak sem szokott mindig sikerülni, ha nincsenek széles üzleti összeköttetései.

Mindezek nehéz feltételek. S ha még hozzá adjuk a fentebbiekhez, hogy az adóhitelt csakis azon gyárak élvezhetik, a melyek legalább 1000 frt évi adót fizetnek, s hogy az egyes esetekben a biztosítéki ajánlatok felett a pénzügyi hatóság ítél : megérthetjük, hogy mennyivel kedvezőtlenebb helyzetben van a magyar, mint az osztrák gyáros, a ki tisztán egy 6 óra terjedő váltónyilatkozat által megszerzi az adóhitelt.

Az új törvény 3. §-a utasítja a kormányt, hogy az általánosítás alá eső létermelő készülékek naponkinti létermőképességének megállapítását évenként, legfeljebb június 1-ig közzéteendő rendeletben eszközölje. A törvény e határozata fontosabb, mintsem első tekintetre látszanék. Fontossága pedig abban áll, hogy csakis így lehet biztosítékot nyerni, hogy a czukorgyártás technikai fejlődésével az adóztatás módja folyton lépést fog tartani. A törvényhozás nehéz gépezete nem alkalmas arra, hogy mindannyiszor mozgásba hozassék, valahányszor a czukorgyártás terén valami újítás foglal tért. Azért bizta a törvény a kormányra, hogy ez állapítsa meg évről-évre a lékészülékek termelőképességét. Így keletkezett például a p. min. 1880. 42,388. sz. rendelete, mely az áztató telepeknél, melyek legalább 9 és legfeljebb 11 áztató edényből állanak, 40 kgr. nyers répát vesz fel alapul minden hektoliter ürtartalom e minden töltése után ; 1882. 29,894. sz. rendelete, mely már 46 kgr. nyers répát vesz fel alapul. A törvény ez intézkedés által lehetőleg biztosítani kívánta, hogy a diffúziók használásának tökéletesbülésével a megadóztatás arányos legyen.

Az adórestitúció egységét az 1878 : 23. törvény változatlanul hagyta ; mert magát az adóegységet is — a mint az legutóbb az 1875 : 19. törvény szabályozta — megtartotta. Módosítást az új törvény csak annyiban foglal magában, a mennyiben az adóvisszatérítés gyanánt fizetendő összeget a czukor polarisationalis százaléka szerint állapítja meg. Mig az 1875 : 19. törvény szerint 100 kgr. nyers czukor után 9·10, finomított után 11·18 forintot térített vissza az állam, addig az 1878 : 23. törv. ugyan szintén a fenti összegek erejéig nyújt adórestitútiót, csakhogy 9·10 frtot oly czukor után, melynek polarisationalis százaléka 99·5%-on alul, s 92%-kon

felül van; azon cukorért pedig, melynek polarisationalis százaléka 99·5%, restitutiókép 11·18 forintot állapít meg. Változtatást foglal magában az új törvény továbbá a kiviendő — s adóvisszatérítésre igényt tartó — czukormennyiségre is, t. i. ezt az eddigi 2 vámmázsa helyett 500 kgrra emeli: Az új törvény az 1868 : 20. törv. által törvényes erőre emelkedett cukoradó-szabályzatnak a kihágásokról s ezek büntetéséről szóló intézkedéseit évényben hagyta; de ezek mellett új kihágásokat is kvalifikált. Ilyenek az esetek, midőn a kivitelnél a cukortartalom 92%-n, illetőleg 99·5%-on alúl talál-tatik s a különbség 1/2%-t meghaladt; midőn a cukor mennyisége 5%-kal nagyobb, mint az a hivatalos leletben foglaltatik; ha az adórestitúció magasabb osztályért vétetik igénybe: és végre, ha a cukor egyáltalán nem bír azon kvalitással, melyért restitúciónak helye van. A büntetésnek az új törvény által behozott új neme a cukor elkobozása, ha a cukor a kincstár megrövidítésére irányzott szándékból jobb minőségű cukor közé csomagoltatik.

A mint láttuk, az 1878 : 23. törvénynek kétség kívül voltak s vannak intézkedései, melyek cukoriparunk fejlődésére s a hazai cukorfogyasztásra, de magára a kincstárra is jótékony befolyást gyakoroltak. Jellege pedig, hogy hazai viszonyainkhoz inkább alkalmazkodik, mint a régi törvény s ha talán nem is mondhatjuk, hogy hazai viszonyainknak tökéletesen megfelel, — de ily törvényt kormányunk nem is vihetett volna keresztül az osztrák kormánynál — kétségtelen, hogy a cukoradó reformjának helyes alapját képezi.

De a törvénynek vannak hibái is, melyeket a törvény egyes, új intézkedéseinél kimutattunk. S a két kormány — ha már egyszer a reformok útjára tért — nem is késett a további intézkedések megtételeivel. Mindkét kormány felszólította a hazai gyárosokat, hogy tartsanak szaktanácskozmányokat s nyilatkozzanak a benyújtandó új törvényjavaslat felől. A szaktanácskozmányok javaslatát a két kormány magáévá tette, úgy, hogy még ez évben a két parlament elé került az 1878 : 23. törvény módosításáról szóló közös törvényjavaslat.

A törvényjavaslat tárgyalása előtt a képviselőház pénzügyi bizottsága 1880. jun. 3-ára az ország nevezetesebb (soproni, edelényi, szebeni, debreczeni, tapolcsányi stb.) gyárainak vállalkozóit

enquêtere hívta egybe. Ezen enquête következő 13 kérdést intézte mindegyik vállalkozóhoz külön-külön :

1. Mily bajokat tapasztalt gyártásában az 1878 : 23. törvény óta ?

2. E bajok a nagyobb vagy kisebb gyárakat, a lécsajtó vagy diffusionális gyárakat sújtották-e inkább ?

3. Az új javaslat segíthet-e a bajokon ?

4. és 5. Mi előnyösebb a gyakori feltöltés vagy a tökéletes kihasználás, a gyakori feltöltéssel a répában mily veszteség van ?

6. A répa tökéletesebb kihasználása arányban áll-e az azzal járó költséggel ?

7. Az erősebb kihasználás akkor is előnyösebb volna, ha a répacukor tartalma kisebb s a köszén ára nagyobb volna ?

8. Lehet-e egy hectoliter ürbe rossz répából ugyanannyit tenni, mint a jóból ?

9. A számláló készülékek, s a technikai közegek megesketezése elég biztosíték-e arra, hogy a feltöltések pontosan számítva s feljegyezve legyenek ?

10. A répaminőségben s czukortartalmában való különbséget a törvényjavaslat kiegyenlíti-e vagy csökkenti ?

11. Nem fog-e a javaslat túlproductiót teremteni ?

12. Mily hatással van az átalányozás a czukoriparra ?

13. Az új javaslat szerint meunyiben változik a magyar gyáros helyzete az osztrákéval szemben ?

Nem terjeszkedhetünk ki a fentebbi kérdésekre adott feleleteknek részletes elősorolására. Azokat röviden összefoglalhatjuk annyiban, hogy a gyárosok a tervezett javítást elfogadták. Az új javaslat értelmében ugyanis első sorban a sajtógyárak helyzete javul az arányosabb adó folytán. De az áztatógyárak vállalkozói is elfogadták, mert ürméretök nagysága s töltéseik csekély száma miatt hátrányban voltak némely osztrák gyárosokkal szemben, mert míg nálunk 28—68 töltés fordult elő, Morvában, Sziléziában 187¹/₂ töltés esett átlag egy hectoliterre.

Az enquête munkálatai alapján terjesztette elő 1880 : jun. 6-án a pénzügyi bizottság a törvényjavaslat felett jelentését, melynek főbb vonásokban tartalma :

Az 1878 : 23. tv. értelmében megállapított átalányozási rendszer szerint a gyárosok közt féktelen verseny lehetősége forog fel; másfelől a restitutionális tételeknek a technika fejlődésével lépést nem haladása a kivitelre dolgozó termelést mozdította elő. Hiába emelték az adó alapjául szolgáló hectoliter ürben feldolgozott napi répamennyiség számát 1874-ben 178, 1875-ben 220, 1876-ban 370, 1878-ban 1100, 1879/80-ban 1800 kgrra, az eredmény mégis az, hogy míg 1863/64-ben a monarchia kincstárába 6 millió frt adó folyt be, 1876-ban már deficit volt.

Ennek oka, hogy az áztatási gyárak legnagyobb része az ür-mérték csökkentése s a gyakori fejlődések által oly nagy mértékben haladta meg a tényleges termelésben ez adóalapot is, tehát oly nagy mértékben tették szükségessé a contingentirozás óta a pótfizetést, hogy 1878/79-ben csak 1.696,131 frt folyt be direct adóban, a többi a contingentirozott 6 millió forintig pótfizetéssel kellett pótolni, sőt 1879/80-ban a monarchiának deficitje volt a cukoradóban, s azt szintén utánfizetéssel kellett pótolni.

E körülmény pénzügyi szempontból nem okoz ugyan — a contingentirozás mellett — az államnak kárt, de az adózásban nagy s folyton növvő aránytalanságot okoz egyfelől az áztatási- és sajtógyárak közt az utóbbiak terhére, másfelől az áztatási gyárak közt technikai tökélyük, munka- és kőszánárok s feltöltésre használt répa minőségénél fogva; tehát a természetes aránytalanságot még mesterségesen is fokozza, a pótfizetéseket rendszeresíti, mi minden üzleti számítást halomra dönt.

E bajok orvoslására a pénzügyi bizottság jelentése a helyes adóalap megállapítására háromféle correctivumot tartalmaz :

1. Az 50-t meghaladó feltöltések külön megadóztatását.
2. Az adótétel s restitutionális tétel nem teljesen azonos fokozását.
3. A számláló készülékek alkalmazását.

A képviselőház e jelentés alapján tárgyalta s fogadta el a min. javaslatot.

A Reichsrath a törvényjavaslat tárgyalásakor kimondotta : 1) hogy a kormány internationalis uton érintkezzék a többi államokkal az exportprámiák megszüntetése felől ; 2) hogy a kormány lehetőleg még 1881-ben terjeszzen a ház elé javaslatot, mely a répa-

czukor megadóztatását a monarchiában 1886 87-től kezdve, kész gyártmány mennyisége szerint szabályozza.

A Reichsrath első határozatára alkalmat adott az osztrák czukorgyárosok panasza, hogy a contingentirozás mellett a külföldi exportprémiaikat élvező gyárasokkal nem versenyezhetnek. Hogy az osztrák kormány tett-e diplomatiái lépéseket ez irányban, azt nem tudjuk, de hogy ha tesz is, alig fog sikert elérni. Hisz alig 1—2 évvel azelőtt — 1877-ben — ugyanezen ügyben küldtek az európai államok Ausztria-Magyarországhoz jegyzéket, de eredmény nélkül. Európa egyik legnagyobb czukorgyárának, a bristolinak 1876-ban történt bukása után az angol gyárosok ugyanoly kéréssel ostromolták az akkori gyarmat-minisztert, Hicks Beachot, sőt a francia miniszternél Say Leonnál is kérelmeztek, de a felelet Franciaország részéről az volt, hogy Ausztria-Magyarország czukoradó politikája miatt nem szüntetheti meg az exportprémiaát. S most az osztrák kormány sem fogna több sikert elérni, mint a mennyit Gladstone miniszteriuma ez ügyben elért.

A czukoradónak a kész gyártmány után történendő kiszabása iránt sem terjesztett eddig elő javaslat.

De az említettük törvényjavaslat törvénynyé lett mind Ausztriában, mind Magyarországon, amott 1880 : 47. novellakép.

VI.

Az 1880 : 47. törvény, fontos módosításokat tett az 1878 : 23. törvényen.

Igy mindenek előtt az adótételt emelte és pedig nyersrépáét 73 krajczárról 80-ra, a szárított répáét 3'65 forintról 4 forintra. Az adótétel emelése megfelelt egyrészt a fogvasztásnak néhány év óta tapasztalt emelkedésének, másrészt a contingentirozott összeg emelésének.

De az adótétel emelésével az adórestitúció tételét is emelni kellett. Ez meg is történt. Az 1880 : 47. törvény 2. §-a meghatározza, hogy 1880. október 1-től kezdve minden métermázsa kivitt czukor után vám- és fogvasztási adó fejében visszatérítetik :

a) oly czukorért, melynek polarisationalis százaléka 92° 0'-kon alul van és legalább 88° 0'-kot tesz . . . 8'40 frt;

b) oly czukorért, melynek polarisationális százaléka 92%—99 5% 9·40 frt;

c) oly czukorért, melynek polarisationális százaléka legalább 99·5% 11·55 frt.

Csakhogy míg az adótétel 9·58%-kal emeltetett, addig az adórestitutió tételének emelkedése csak 3·29—3·31%, mi által a kivitel némileg nehezítették s az exportprémia reducáltatik. De e helyett a novella amaz új határozata által, mely szerint ma megengedettetik, hogy a rosszabb minőségű czukor után is, melynek polarisationális százaléka 92%-on alul van, de legalább 88% fizettesék adórestitutió, főleg a hazai czukorgyárak nyertek, a mennyiben gyáraink átlag selejtesebb árúkat szállítanak ki, mint az osztrák gyárak.

1878 óta a közös vám- és fogyasztási terület nagyobbodott, részint Bosznia occupatioja által, részint az 1879 : 56. törvény által, melynek értelmében Martinschizza, Buccari, Porto-Rè, Zengg és Carlopago eddigi vámkülzetekbe is behozatott a szesz-, sör- és czukor után fizetendő fogyasztási adó. De a czukorfogyasztás is nagyobb arányt öltött 1878 óta, a czukor előállítás költségeit, s a czukor árának csökkenésével. Ezek folytán az 1878 : 23. törvény által meghatározott contingentirozási összeg nem látszott többé elégségesnek. Eufélegva a törvényhozás a contingentirozást úgy állapította meg, hogy az 1880/81. évi termelési idényre elérendő tiszta jövedelem gyanánt 10.000,000 forintot határozott meg, mely összeg minden évben 400,000 forinttal növekedő, mindaddig, míg a tiszta adójövedelem 12.800,000 forintot el nem ér, mikor is a törvényhozás újabb intézkedéseket fog tenni. A novella ezen határozata által a magyar állam bevétele évi 201,000 forintot meghaladó összeggel nőtt.

A novellának további két fontos határozata közül az egyik az áztató-edények naponkinti termelőképességének újabb megállapításának módjára, a másik a számláló készülékek behozatalára vonatkozik.

Az áztató-edények naponkinti termelőképességének mérvételül szolgálnak :

1) azon répamennyiség, mely ezen edények 1—1 hectoliternyi űrtartalmának megtöltésére átlag fordítatik ;

2) ezen edények naponkinti töltéseinek száma. Itt tehát a no-

vella eltér az 1878 : 23. törvénytől, mely az edények használati idejét tekinti a termelő képesség megállapításának mérvéül. A novella ezen határozata czukorgyártásunkra kedvező; mert a gyáros jobban dolgozik, jobban lúgoz s jobbat termel, nem lévén kényszerítve rohamosan, pihenés nélkül dolgozni. Ha a gyár pihenés alatt szünetel, ez által a gyáros nem károsodik. S legfontosabb eredménye e határozatnak abban áll, hogy az adó arányosabb, mert mindegyik gyár a diffusiók költségeinek száma szerint fizet adót. A mely gyár több töltést alkalmaz egy nap, az több adót is fizet.

A répamennyiség megállapítását a törvény a pénzügyminiszterre bizta, azon hozzáadással, hogy a miniszter ama mennyiséget mindig a czukorgyárosok köréből választandó szakértők meghallgatása után s az osztrák cs. k. pénzügyminiszterrel egyetértőleg szabályozza rendelési uton. A miniszter szabályozta is eddig évenkénti rendeletei által a répamennyiséget, így 1880/81-ben 40 kgrban, 1881/82-ben és 1882/83-ban 46 kgrban, pedig a közönséges töltés több szokott lenni.

Főleg a kupalaku, u. n. Tischnovitzai diffusiók alkalmazása által károsodott a kincstár, miért a pénzügyminiszter 1882. máj. 27. rendelete (Ausztriában a cs. k. p. m. máj. 25. rend.) az ily diffusiók adótételét 9%-kal emelte.

A töltések számának minimumát a törvény 50-ben állapítja meg; de ha a gyáros 50 töltésnél többet szándékozik eszközölni, a célba vett töltések számát a havonkénti adóbejelentésben tartozik bemondani. A töltések száma a bejelentettnél 5%-kal több — 100 — 1000 forintig terjedő büntetés terhe alatt — nem lehet.

Az által, hogy a novella az edények használati ideje helyett a töltések számát veszi az adózás alapjául, a gyárosok törekvése most, hogy a diffusiókat *erősen* töltsék meg; míg a novella előtt a gyárosok törekvését a diffusiók *gyakori* megtöltése képezte.

Hogy a diffusiók tényleg foganatosított töltéseinek száma kellőleg ellenőriztessék, az 1880 : 47. tv. felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy kellőleg berendezett s megvizsgált számláló készülékeket vétessen alkalmazásba. Sőt a törvény arra is felhatalmazza a pénzügyminisztert, hogy ha szükségesnek tartja, hogy az általánosan répaczukorgyárak a diffusiók töltései tekintetében akár állandó, akár más módon ellenőrzés alá vonassanak, ez iránt — a gyár költségére — intézkedhessék.

A számláló készülékekkel történő visszaélések tekintetében a novella szigorú büntetést állapít meg. Ugyanis 500—10,000 forintig terjedhető birsággal illethető a gyár:

1) ha a számláló készülékek helyes jelzése szándékosan akadályoztatik, vagy

2) ha a számláló-készülék rendes működésében bármi okból bekövetkezett valamely akadályról haladéktalanul jelentés nem tétetik; vagy

3) ha a létermelési eljárás a számlálókészülék működésének akadályoztatása ideje alatt, tilalom ellenére folytattatik.

A számláló-készülék jelzéseinek a cukorgyár lajstromába kellő időben be nem iktatása, valamint ezen lajstromban talált minden valótlán bevezetés, mint hamis könyvvezetés, 5—200 forintig terjedő birsággal büntetetik.

A pénzügyminiszter 1880. 49,994 sz. rendeletével hozta be legelőször a számláló-készülék és pedig a Divis-Gross-féle készülék alkalmazását. A következő 1881. évben 454. sz. rendeletével megengedi, hogy a gyárak a Hodek-féle számláló-készüléket is alkalmazhassák, úgy azonban, hogy ugyanegy gyárban részben Divis-Gross — részben Hodek-készülék nem használható.

Ugyanazt határozza az 1882/83. évi idényre a pénzügyminiszter 1882. 36,784. sz. rendelete.

A számláló készülékek alkalmazása kezdetben sok nehézséggel járt, de miután a gyárak termelő képessége a szigorú felügyelet által a legpontosabban ellenőriztetik, ez által meg van akadályozva egy részt az adójövedék megcsönkítése, másrészt az adózásban az aránytalanság nagyobb kifejlődése. A legnagyobb biztosítékot ez irányban nyújtja, hogy az áztatásra berendezett gyárak termelőképességének megállapítására a feltételek a gyárosok meghallgatása mellett évről-évre szabhatnak meg, úgy hogy a kényszerű átalányozás módja folyton lépést tart a fejlődő technikával.

A mennyiben az 1880 : 47. tv. az 1878 : 23. és 1868 : 20. törvényeket hatályukból ki nem emelte, annyiban ezek határozatai most is érvényesek.

A mi végre a vámtarifát illeti, a cukor kiviteli vámot nem fizet. A beviteli vámot az 1878 : 21. tv. az osztrák-magyar vámterület általános vámtarifájáról szóló törvény szabályozza. Ennek értelmében a cukor tarifája métermázsánként:

- a) finomított czukor és kandisért 26 ft
 b) nyers czukorért a hollandi standard 19. számán alul;
 czukoroldatokért, keményítő czukorért, szőlőczukorért szilárd
 állapotban 15 ft.
 c) nyers czukorért a hollandi standart 19. száma s azon
 felül 20 ft.
 d) szörp, keményítő czukorért hig állapotban, mellase-ért 6 ft.
 Megjegyzendő, hogy a fogyasztási adók a vámtételekben már
 benfoglaltatnak.

A mint látjuk, a beviteli vám jóval magasabb, mint a hazai
 czukorra kivetett termelési, illetőleg fogyasztási adó, s így a külföldi
 czukor versenye hazai piaczaikon meg van nehezítve.

A következő statisztikai adatok végül a monarchia 1876—81.
 terjedő czukortermelését, forgalmát, az adózás eredményeit — tekin-
 tet nélkül a contingentirozásra — tüntetik fel:

K i v i t e l.

Campagne	Gyárak sz.	Megadóztatásra bejelentett répa, mm.	Raff. czukor	Nyers czukor	Adó-	Beviteli vám	Adórestit.	Eredmény
					hozadék			
					frt	frt	frt	frt
1876.	231	14.895,690	398,775	609,334	9.439,390	7354	9.472,991	26.247
1877.	228	17.105,561	385,633	688,371	10.870,823	5364	10.479,937	396,214
1878.	229	26.286,074	567,300	938,440	16.677,581	8477	15.335,217	1.350,841
1879.	230	30.926,289	809,915	1.088,559	20,650,094	6761	18.960,724	1.696,131
1880.	227	28.975,077	605,835	1,546,142	19.164,634	11150	20.843,110	1.667,826
1881.	228	47.302,624	880,059	2.113,493	35.277,783	8462	29.994,247	5.291,998

VII.

A czukor-, kávé- és sörfogyasztásnak megadóztatása egybe-
 függ az államháztartás folyton növekedő szükségletével, mely új
 jövedelmi forrásokról való gondoskodást igényelt. A kormány nem
 gondolhatott az egyenes adók emelésére, mert azok már is terhesen
 nehezültek a földbirtokosokra s háztulajdonosokra. De a közvetett

adók új tárgyait az 1878 : törv. 11. cikke igen szűk körre szorítá, midőn meghatározta, hogy az ipartermelésre közvetlen befolyást gyakorló közvetett adók Ausztriával egyenlő törvények és szabályok szerint kezelendők. Csakis e szűk körön belül lehetett gondoskodni újabb adótárgyak megadóztatásáról, a mennyiben ugyan a kormány új fogyasztási adót akart behozni. S hogy a kormány főleg csak ugyan újabb fogyasztási adó behozatalára gondolt, erre alapot nyújtott a képviselőháznak 1880. márcz. 8-án hozott ama határozata, hogy az állam háztartási hiány apasztása céljából a fogyasztási adók használtassanak ki teljesen. A pénzügyminiszter tehát oly fogyasztási tárgyakra irányította figyelmét, melyek inkább élvezeti, az adót könnyebben elviselő tömeges fogyasztási tárgyát képezik. Így terjesztette elő a pénzügyminiszter 1880. nov. 3-án a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról szóló törvényjavaslatot. Az ehhez csatolt indokolásban hivatkozik a miniszter arra, hogy e tárgyak annyival könnyebben viselhetik az új adót, mert azoknak ára folyton csökken. Az államháztartás például a cukornál oly nagy volt 1860—1880-ig, hogy a cukor ára ez idő alatt felére szállt, daczára, hogy a cukortermelési adó 1877-ben; 1878-ban emeltetett. Ugyanis míg 1860-ban egy métermázsa finomított cukor ára 82·10 forint volt, már 1870-ben 54·18, sőt 1880-ban 43 forintra szállt a cukor ára.

A miniszteri javaslat különböző adótételeket állapított meg, és pedig következő módon : a fővárosra a cukorfogyasztási adó 5 frtra, a 20,000 lakost meghaladó városokra 4, a 10,000 lakost meghaladó városokra 3, az ezeknél kisebb városokra s községekre 2 forintra vétetett föl. Az adótételek e különbözőségét a miniszter avval indokolta, hogy a nagyobb községekben jobb cukrot fogyasztanak, s hogy azokban különben is nagyobb a kereslet s adóképesség. A változó adótételt — mely a bor- és húsfogyasztási adónál is jelentkezik — a min. javaslat a cukorra, kávéra és sörre is alkalmazta, pedig helytelenül, mert e cikkek inkább kereskedelmi cikkek, mint a bor és hús, s csempészkedésre is inkább adnak alkalmat.

Tekintve a pénzügyi eredményt, melyet az adótételek mellett a kormány elérhetni vélt, a várható s kilátásba helyezett jövedelem a fölvett fogyasztási adatok szerint következő :

<i>α) czukornál</i>			
	fogyasztás	adótétel	eredmény
Budapesten	80,000 mm.	5 f.	400,000
vidéken	390,000 mm.	3 f.	<u>1.170,000</u>
		összesen	1.570,000
<i>β) kávénál</i>			
Budapesten	10,000 mm.	10 f.	100,000
vidéken	100,000 mm.	6 f.	<u>600,000</u>
		összesen	700,000
<i>γ) sörnél</i>			
Budapesten	90,000 hl.	1·60 f.	144,000
vidéken	510,000 hl.	1·25 f.	<u>637,500</u>
		összesen	781,500.

Az összes várható pénzügyi eredmény tehát 3.051,500 forintban állapítottatott meg. De a javaslat nemcsak a tiszta akár nyers akár raffinírozott cukrot adóztatta meg, hanem a cukortartalmu anyagokat is, melyek tartalma legalább $\frac{3}{4}$ részben cukor. Ezeket azért tartotta a javaslat megadóztatandóknak, mert a kereskedők, hogy az adó alól kibuvhassanak, csekély részben más anyagot tartalmazó cukrot hoztak forgalomba.

A javaslat a községenkinti biztosításra s beszédésre a bor- és húsadóról szóló 1868 : 35. és 1875 : 28. törvények rendelkezéseit állapítja meg az új fogyasztási tárgyakra is; de némi módosítás mellett. S ez abban áll, hogy megengedi, hogy a községenkinti adó megváltása iránt nemcsak az illető község, hanem magok az adóköteles felek is — még pedig a bérbeadás megkísértése előtt — léphessenek egyezsége.

Az állandó pénzügyi bizottságban a min. javaslat ellen többrendű aggályok merültek fel, úgy hogy a bizottság hosszas tárgyalás után más javaslatot — mely a miniszteritől sok tekintetben eltér — terjesztetett a képviselőház elé. A bizottsági javaslat — indokolva az 1880. decz. 8-án előterjesztett jelentés által — lényegesen eltér a miniszteri javaslattól az adótételben is, a mennyiben ezt az egész országra egyenlően állapítja meg, nehogy a különböző adótételek főleg a főváros forgalmát veszélyeztessék. Azáltal a pénzügyi eredmény is módosult E szerint:

470,000 mm. cukor és 10,000 mm. cukorka s candirozott gyümölcs 3 forintjával	1.440,000
--	-----------

10,000 mm. kávé 8 f. adótétellel	800,000
10,000 mm. pótkávé 4 f. „	40,000
600,000 hl. sör 1 f. „	600,000
	összesen 2.880,000 f.

adóeredményt tett a javaslat kilátásba.

Míg a min. javaslat a megadóztatandó cukrot a vegyartalomra való tekintetből határozza meg, a bizotts. javaslat elősorolja névszerint a megadóztatandó tárgyakat, u. m. a cukrot, cukorkát, csokoladé-gyártmányokat és candirozott gyümölcsöt.

A miniszteri javaslat csakis a vízsteher melletti magánforgalmat vette be az adóalapba, míg a bizottság a *bárhonnan* vásárolt czikkeket adó alá vonta.

A mi az adózás módját illeti, mire nézve a kormány a bor- és húsfogyasztási adónál alkalmazásban levő zárt és nyílt városok szerinti adózás vegyes, rendszerét javasolta, erre nézve a bizottság kebelében hosszas és kimerítő vita keletkezett, mert ama körülmény mellett, hogy a cukor és kávé a nemzetközi kereskedelem tárgyai, s hogy a cukor, sör és pótkávé megadóztatása gyártási viszonyainkra is hat, veszélyesnek látszott, hogy e czikkek ugyanazon fogyasztási területen különböző vagy éppen kettős adózás alatt legyenek. Felmerült a bizottságban a fogyasztási zárvonat eszméje, de a kezelési költség miatt elejtetett. A miniszteri javaslat kizárta a cukorka-gyártmányokat az adóvisszatérítés kedvezményéből; ez által s a csak egyes kereskedőknek engedélyezett restitúciónak nagy mennyiségre való szorításával, a zárt és nyílt községek közt a forgalom fenyegetve lett, s ezt különösen Ausztria adómentes góczpontjai felé terelte volna. A pénzügyi bizottság tehát a zárt és nyílt városok közti, az adó különböző módon való kivetéséből származó egyenlőtleniséget elenyésztetni iparkodott azáltal, hogy a restitúciót mindenféle kivételre alkalmazta. Az adórestitúció az adótétellel egyenlően állapított meg, kivéve a cukorka-gyártmányokat, mert ezek készítésénél a cukor sok idegen elemmel szokott kevertetni.

Azon kérvények között, melyek a min. javaslat ellen a különböző, fővárosi s vidéki kereskedelmi s ipartársulatok részéről szokatlan s feltűnő számban tétettek a képviselőház asztalára, több kérvény emelt szót a javaslat azon része ellen, mely a liqueurgyártásra szükséges cukrot is adó alá vonta. A pénzügyi bizottság

figyelembe vette e kérelmeket, s javaslatában a pezsgő- s liqueur-gyártásra szükséges czukoradómentességét is felvette. Különben maga a kormány is megtette e változtatást javaslatán még a tárgyalás kezdetén, a budapesti kereskedelmi- s iparkamara küldötteivel folytatott tárgyalások alapján. Azon adó megállapítására a bizottsági javaslat külön adókivetési bizottságot hozott javaslatba; az egyenes adónál alkalmazott kivető bizottságok nagy kerületük s ideiglenes működésük már nem látszottak alkalmasaknak e feladatokra.

A min. javaslat szerint nincs kizárva a lehetőség, hogy a nyílt községben átalányosított kereskedőtől vagy iparostól ismétli eladásra beszerzett adóköteles czikkek ujabban átalány alá vonassanak; míg a czikkeknek közvetlenül a termelőktől vagy zárt városokból való beszerzése által azon eshetőség kikerülhető. E kettős megadóztatás veszélye pedig abban mutatkozott volna, hogy ama javaslat életbeléptetése által a kereskedelem s ipar más irányba tereltetett volna, oda, a hol ily kétszeres megadóztatás nincs. A pénzügyi bizottság ezért szükségesnek látta, javaslatában elejét venni e bajnak, mit a forgalom könnyítésével, a restitutio, és transitó-raktárak általánosításával, a forgalom adómentessége által vélt elérhetni. A kettős adóztatás veszélyének kikerülése miatt indítványozta a pénzügyi bizottság, hogy az adóátalány megállapításánál vétessék figyelembe s számitassanak be azon czikkek, a melyeket az adókötelesek oly helyekről szereznek, a hol azok már megadóztatás tárgyát képezték. A bizottság javaslatának eme módosítása fontos; s még e mellett is kétségesnek látszott, hogy vajjon ki lehet-e csakugyan kerülni a kettős megadóztatás veszélyét. Ugyanis primitív kereskedelmünk mellett kevesen keresik föl a nagy piacokat vagy gyárakat, hanem igen sok kézen megy keresztül a cikk, míg a fogyasztókhöz jut. Ahhoz pedig, hogy a fogyasztási czikkeket ott ériék utól, a hol valóban a fogyasztók kezébe mennek át, rendkívüli ellenőrzés válnék szükségessé.

A mint láthatjuk, a pénzügyi bizottság jelentékeny s több módosítást tett a miniszteri javaslaton. A bizottság jelentése s javaslata 1881. jan. 21-én tétetett a képviselőházban napirend tárgyává s egyheti hosszas vita után -- a min. javaslat, s Lukács Béla által benyújtott külön vélemény mellőzésével -- jan. 29-én el is fogadtatott. A javaslat királyi szentesítést 1881. február 14-én nyert, s mint 1881 : 4. törvény életbe lépett ez évi ápril 1-én.

VIII.

Az 1881 : 4. törvény hatását minden irányban ma még nem ismerjük. Az 1881. év csonka év volt — mert a törvény csak ápril 1-én lépett életbe — 1882-re pedig még hiányzanak teljesen az adatok, melyekből a törvény tényleges hatása kitűnnék. Annyi tény, hogy a kincstárnak — bár új jövedelmi forrást nyitott — nem hozta meg a kilátásba vett jövedelmet. 1881-re, mert ez évből csak $\frac{3}{4}$ év volt hátra, 2 millió forint vétetett kilátásba, de a jövedelem jóval alatta maradt azon összegnek. 1882-re 3 millió forintot várt a kormány, s a tényleges eredmény csak 1.964,914 forint volt. Igaz ugyan, hogy ez adó behajtása s kezelése nem jár sok költséggel — a mennyiben annak beszédését nagyobbbrészt a fennálló pénzügyi közegekre lehetett bizni, de azért több kiadással járt a törvény végrehajtása, mint a kormány hitte; úgy hogy a költségekre való tekintetből is gyakorta hangoztatott az óhaj, hogy e törvény eltörlésével inkább a cukortermelés megadóztatása fokoztassék, úgy a mint a kávé s petroleum beviteli vámja fokoztatott.

Hogy a jövedelem nem felelt meg a várt összegnek, ennek oka ez adókivetésére s beszédésére megállapított szabályok számos hiánya. A törvény által kiszabott egész összegben az adó csakis a zárt városokban szedetik be, bár tagadhatatlan, hogy a forgalom ép a zárt városokban nehezített meg. Ellenben nyílt városokban az adó átalányítás, bérlés útján szedetik be, mikor is a tényleges adóeredmény a fogyasztás mérve mögött fog maradni, mert hisz csak kedvező feltételek mellett vállalkoznak a felek átalányozásra vagy kibérlésre. Ha pedig a pénzügyigazgatóság a kincstári kezelés módját alkalmazza, úgy kiadásai nőnek. Igaz ugyan, hogy a zárt városban az adó legjobban biztosítható s a törvény értelmében a kormány 36 várost vehetne körül zárvonallal, de épen a kezelési költségre való tekintetből nem gyakorolja a kormány ama felhatalmazás jogát. A törvény a cukor-, kávé- és sörfogyasztási adó községenkinti biztosítására s beszédésére 4-féle módot ismer.

1. Megváltást, midőn a kincstár magával a községgel, vagy az adóköteles feleknek legalább feléből alakult társulatával ki-egyezik.

2. Bérbeadás, midőn t. i. az állam a községgel vagy társulat-

tal, vagy egyes vállalkozókkal az adóra nézve haszonbéri szerződést köt.

3. Ráutalás, midőn sem a megváltás, sem a bérbeadás nem sikerül, s az államhivatalból a községre ruházza az adószedés jogát.

4. Kincstári kezelés, midőn a kincstár maga szedeti be községei által az adót.

Nyílt községekben a község részéről fizetendő fogyasztási adó átalányozás útján a kereskedők s iparosok évenkénti bejelentéseinek tekintetbe vételével állapittatik meg, miután ezen bejelentések az adóköteles által az általa jövőben fizetendő adóösszeg megállapításának céljából tétetnek, ezen körülmény arra ösztönzi a kereskedőt s iparost, hogy üzleti forgalmát a valóban létezetnél csekélyebbnek tüntesse fel. Az ily bejelentés ellenőrzése pedig ugy egyezkedés, mint a törvényben kijelölt bizottsági eljárás útján, az utóbbinak apparatusa mellett is, csak kisebb-nagyobb arbitriummal történhetik meg, melynél fogva az átalányozás sok panaszra adhat okot, ha kötelességszerűleg foganatosittatik; ha pedig engedékeny lesz az adóköteles iránt, ez csak a kincstár tetemes kárával történhetik meg.

Az egyezés útján elvállalt vagy átutalt adóösszegnek az illető kereskedők, és iparosok közt, vagy saját maguk, vagy a község, vagy a bérlők által eszközendő felosztása sok nehézséggel jár; a megállapított fogyasztási adó terhe az illető kereskedőkre s iparosokra s általuk a fogyasztókra is nem egyenlően nehezedik, zárt városban az adó súlyosabb s még nyílt községekben sem mindenütt egyenlő a megadóztatás. Ehhez járul, hogy a zárt városba szállító kereskedők, folytonos ellenőrködésnek, zaklatásnak vannak kitéve, ellenben a nyílt községben az adóztatás a mozgást szabadabbá teszi az adóját megváltott adókötelezettnek, s felmenti az alól, hogy minden egyes áruszállitmányt külön megadóztatás végett bejelentsen. A törvény egy új intézményt mutathat fel, ugyanis az adó megállapítása vitás esetekben az érdekelt körök képviselőiből s a pénzügyigazgatóság megbizottjaiból alakított vegyes, adókövető s felszólamlási bizottságokra ruháztatott. Ez által nyert nálunk először tért az önadóztatás elve a közvetett adók megállapítása körében. Részint a panaszok, melyek mind sűrűbben emelkedtek — nem a fogyasztási adó ellen, hanem ennek helytelen s terhes beszedési módja ellen

részint az adójövedelemnek a tényleges fogyasztás mögött maradása, arra birták a kormányt, hogy alig 2 évi fennállás az 1881. 4. törvény módosításáról javaslatot terjeszsen elő az 1882. év végén.

A miniszteri javaslat a kávéfogyasztási adó megszüntetését javasolja, mert a kávé vámtétele 8 forintról, 16 aranyforintra emeltetett a vámtarifa revisiója alkalmával. Különben is a kávéfogyasztási adó ellen nagy volt a kereskedők kifogása, hogy az könnyen kijátszható, mert postai megrendelés, ügynök stb. által a kávé adó nélkül is be lehet hozni.

Ellenben a javaslat a cukorfogyasztási adót 3 forintról 4 forintra, a sörfogyasztási adót 1 forintról 1.50 forintra emeli. Az adótétel emelkedését a miniszter a cukorár folyton tapasztalt csökkenésével s a répaczukorgyártás fokozatos emelkedésével indokolta. S valóban tény, hogy az 1882. campagnében 2.750,000 métermázsával több cukor termeltetett, mint 1877-ben. De a mi a cukorár csökkenését illeti, ez csak akkor képezhetné az adóemelés alapját, ha a törvény garantiát nyújtana az iránt, hogy az ár emelkedésével az adótétel csökkenése lépést tartand. Az iránt pedig a pénzügyörököt utasítani, hogy a tőzsdei kimutatások alapján vessék ki időről-időre az adótételt, nem lehet. A törvényjavaslat a pénzügyi bizottságban 1882. decz. 21-én tárgyalatott, s a bizottság némi módosítása után a képviselőházban 1883. jan. 15-én tétetett napirend tárgyává; s mint 1883. 5. törv. életbe lépett ez évi márcz. 1-én.

A cukor-, kávé- és sörfogyasztási adó módosításáról szóló 1883. 5. törv. két legfontosabb intézkedése: a kávéfogyasztási adó megszüntetése s a cukoradó tételnek 1 forintra, a sörének 50 krajczárral való emelése.

Az 1881. 4. tv. mint láttuk, zárt városokban a cukorka- és csokoladégyárosoknak, kik a gyártmányaik előállítására szükséges cukrot feltételes adómentesség, vagy az adó befizetése mellett hozták be, megengedte, hogy azok gyártmányaikat a meghatározott mennyiségben 2.50 forint adóleírás, illetőleg visszatérítés mellett exportálhassák.

Az 1883. 5. törv. e határozatot módosítja, a mennyiben az adórestitutiót minden cukorgyártmányra állapítja meg; csakhogy azon gyártmányokat, — melyek súlypátot vagy földlent tartalmaznak — kizárja a kedvezményből.

Az 1881. 4. törv. 6. §. szerint, ha a nyílt városokban adóköteles fél, s az adószedésre jogosított között a szabad egyezkedés nem jön létre, az általányösszeg megállapítására adókiivető bizottság alakittatik. De a novella felhatalmazza mindkét félt, hogy az esetben, ha az adókiivető bizottság által megszabott adóátalányt elfogadhatónak nem tartja, az erről nyert értesítéstől számítandó 8 nap alatt a tételenkinti adóztatást igénybe vehesse.

A novella ezen intézkedésével az adófizető körök ismételt kéréseinek tett eleget. Ugyanis az általány és ráutalás rendszerével összefüggésben állt egy anomalia, t. i. hogy a ráutalt vagy az általánykép kiszabott összeg nem mindig alakult át valóságos fogyasztási adóvá, a mennyiben nem mindig volt áthárítható. Sőt az eljárás különfélesége miatt aránytalanságok is keletkeztek. De a novella azon határozata által, hogy megadja minden egyes adózónak a jogot, hogy ha nincs megelégedve az általányozott összeggel, kérhesse a tételes rendszert, — ezáltal minden egyes adózó kezében eszköz van arra, hogy ha nincs megelégedve az általányösszeggel, ne engedje magát túlterhelhetni. S e kedvezményt az adóköteles fél annál jobban használhatja föl, mert a törvény még a kivetés után is enged 8 napot, hogy az illető — a mennyiben előnyösnek tartja, — a tételes adót vegye igénybe.

De még feltünőbb a rendelkezés előnye a ráutalással szemben. A ráutalás ideiglenesen alkalmazott pressionalis eszköz a kincstár kezében, hogy egyfelől megóvja a saját érdekeit, másrészt rábirja a községeket, vagy az érdekelt felek társulatait a bérletre. Az államtól a jogot, hogy az adót mindenütt kivethesse, a hol bérlő nem akad, megtagadni nem lehet, még ha az állam a nem éppen kedvelt ráutalási rendszert alkalmazza is; de viszont az adózó felektől sem lehet megtagadni, hogy ama jogukat, — melyet a községgel s a bérlővel szemben élvezhetnek; t. i. a tételes adó követelhetésének jogát — a reáutalási rendszerrel szemben is érvényesíthessék.

Az 1883: 5. tv. 7. §. az adóztatás alól kiveszi 1) azon czikkeket, melyeket az adóköteles fél más hasonadóköteles félnek elárusított, 2) azon czikkeket, melyeket a félzárt városba vagy oly területre szállított, melyre a törvény hatálya ki nem terjed; mindkét esetben, a mennyiben a czukor, czukorka, kandirozott gyümölcs, csokoládé az 5 kgrammot, a sör pedig az 50 litert meghaladja. A ki az adó alóli kivételt igénybe akarja venni, az tartozik kiviteli

árújegyzékeket vezetni, s ebbe az adó alól kiveendő czikkeket esetenként bejegyezni. Hogy az ellenőrzés kellő legyen, tartozik az ily adóköteles fél, ha az árúczikkeket más adóköteles félnek árusította el, vagy zárt városba szállította, ezen czikkek az illető városban vagy községben adó alá történt bejelentését 60 nap alatt kimutatni; s a meghatározott mennyiségű czikkek elszállítását a kiszállítás előtt 2 órával az adószedésre jogosítottnak bejelenteni. Ha a czikkeket a törvény hatálya alá nem eső területre szállítja ki — a mennyiben a gyártmány a cukorneműeknél 10 kgrmmot meghalad — szintén 2, különben 1 órával előbb tartozik bejelenteni.

A novella ezen intézkedései által egyrészt a nyílt városok forgalmát könnyíti, másrészt a kettős megadóztatás lehetőségét reducálja.

Az új törvény még egy lényeges módosítása abban áll, hogy fentartva. az 1881: 4. tvnek 11. §-ában foglalt az évi átalányösszeg fizetési határidejének megszabását, az adótételek után fizetendő összeg fizetési határidejét, az adóköteles felek előnyére módosítja.

Hogy milyen hatása lesz e törvénynek finanzia liter a cukor-gyártásra s kereskedelmre, azt ma még nem tudhatjuk, a mint ma még nem íté lhetjük meg azt sem, hogy vajjon jogosult volt-e a kereskedők-, gyárosok-, testületeknek a cukor-, kávé- és sörfogyasztási adó ellen szokatlan nagy mértékben emelt tiltakozása? E kérdésekre majd a jövő adhat feleletet.

KÖZLEKEDÉSI ÁLLAPOTOK BOSZNIÁBAN.

Boszniában az utakat 4 különböző osztályba kell sorolni, u. m.: gyalogösvény, mezei utak, kövezett, vagy ugynevezett kaldermasutak és épített utakra. A legutóbbi időig Bosznia közlekedése nagyrészt gyalog ösvényeken eszközöltetett, mely az egyedüli összeköttetést képezte városok és falvak között. Nyáron meglehetősen járható állapotban voltak, télen azonban nehéz akadályokkal kellett megküzdeni. Egyes vidékeken ilyenkor a közlekedés meg is szűnt. Idegen ember gyalog ösvényeken nagyobb utat nem képes vezető nélkül megtenni a nélkül, hogy el ne tévedjen. Gyalog ösvény számtalan van s gyakran keresztezik egymást, mi az idegent azonnal zavarba hozza. A gyalog ösvényeknek az a tulajdonsága van, hogy nem alkalmazkodnak a terep viszonyaihoz, kikerülvén a nehezebben járható részt, hanem tekintet nélkül a közbeneső nehézségekre, mindenkor a lehető legegyszerűsebb s rövidebb vonalat képezi a cél felé. Az erdőkön keresztül vezető gyalog ösvények még azzal a nehézséggel is járnak, hogy az örökös árnyék következtében az ott keletkezett mocsárok és iszapok soha ki nem száradnak. Hegyek megmászására vagy a leereszkedésre szintén nehéz és meredek részeken vezet a gyalog ösvény keresztül, úgy hogy fel- vagy lemenet a lóról vagy öszvérről le kell szállani. Igen érdekes egy gyalog ösvényt figyelemmel kíséreni, mely Karsthegységen vezet keresztül. Az idegen néhány hüvelyk mélységű üregeket vesz észre a sziklatalajban, melyek egyenlő távolban vannak egymástól. Csakhamar rájöhetheti ezen lyukak keletkezési okára, mert észreveszi az idegen, hogy az okos és ovatos bosnyák öszvérek mind ugyanazon pontra lépnek, ugyanazon mélyedésbe helyezik lábukat s úgy haladnak tova. Így keletkeztek ezen sziklába vájt mélyedések.

A természetes mezei utak leginkább Bosznia északi részén ta-

lálhatók, különösen a termékeny Posavinában. Posavina tulajdonképen az egyedüli vidék volt, a hol szekerek közlekedtek, mert Boszniában ezelőtt vajmi kevés szekér vala található, az ország belsejében pedig egyáltalán nem volt alkalmazva.

A kaldermas-féle utak azon sajátságos rendszeren alapulnak, hogy egyesek, valamint községek kisebb-nagyobb távolságra összekötő vonalakat építettek. Faragatlan nyers kövekből állott a lerakott kövezet, mely azonban bizonyos idő múltán inkább mesterséges akadályul, mint közlekedési eszközül szolgált. A kaldermas-utak jellemzésére elég felhozni, hogy a szekerek nem haladnak soha az uton, hanem gondosan az ut mellett.

Épített országutak csak a hatvanas évek elejétől fogva léteznek Boszniában. Rendesen az ut 3 ölnyi szélességben épült. Azonban a szükséges kavicsolásról és gondozásról szó sem volt, vagy ha e tekintetben valamit tettek, az csak hosszú időközökben történt. Mi sem természetesebb, minthogy még az épített műutak is csak bizonyos évszakokban voltak járhatók.

Utóbbi időben semmiben sem történt oly nagymérvű haladás Boszniában, mint az utak építésében. Katonai és kereskedelmi okok indították mindig a tartomány polgári és katonai hatóságait kezdetől fogva, hogy a forgalom igényeinek teljesen megfelelő közlekedési utak megteremtésére törekedjenek. Miután a tartomány csupán saját eszközei fölött rendelkezhetik, a kereskedelem által megkívánt nagy kiterjedésű uthálózat csak fokozatosan épülhet ki. A hadsereg műszaki csapatai maradandó érdemet szereztek az általuk épített szekérutak létesítésénél. Az országos kormány rendkívül nagy gondot fordított másrészt arra, hogy a már megépített utak felügyelete, javítása s jó karban tartása biztosittassék.

Boszniában lévő országutak összeállítása osztályok szerint:

I. osztályu országut:	Zavalje-Bihač-Petrovač, Ključ-Han-
Brood-Sarajewo.	Čadajavica.
Blažuj-Metkovič.	Bihač-Kupa-Noví.
Sarajewo-Visegrád-Unachid.	Brěka-Šibošica-Tuzla.
Berbir-Banja Luka-Travnik-Han-Com-	Han-Zabrdje-Vlasenica-Podromanjom
pagnie.	II. osztályu országut:
Travnik-Livno-Prolog (Sign.).	Rača-Bjelina-Zvornik-Srebrince-Vis-
Doboj-Gračanica-Tuzla-Zvornik.	grád.

Gračanica-Maglaj.	D.-Tuzla-Kladanj-Sarajewo.
Banjaluka-Prnjavor-Dervent.	Brčka-Gračanica.
Banjaluka-Prjedor-Novi.	Bos. Kostajnica-Berbir-Kobas.
Jaice-D. Vakuf-Prozor-Narentahid.	Prnjavor-Doboj.
Bos.-Kostajnica - Dubica-Prjedor-Sanskimos-Ključ.	Bihač-Čarim-Vrnograc.
Zenica-Visoka-Sarajewo.	Bihač-Kulen-Vakuf-Grab.
Sujka-Županjac-Širokibreg.	Samač-Gradačbe a Brčka-Gračanica utig.
Livno-Glamoč-Petrovác.	Samač-Dervent.
Imoski-Mostár.	Doboj-Tesanj.
Mostar-Ljubuski-Vrgorac.	Krupa-Stari Majdan-Sanskimost.
Mostar-Blagaj-Nevesinje-Gačko.	Krupa-Čazim-Prosiečeni Kamen.
Domanovič-Stolač-Bilek.	Čazin-Peći.
Trebinje-Bilek-Gačko-Foča-Visegrad.	Bihač-Izačić-Trzaé-Peći-Vrnograc.
Sarajewo-Gorazda-Čajnica (egy része gyalog ösvény).	Visoka-Vares-Olovo.
Novi-Kostajnica (Dobrlin felett).	Kobila-Glava-Krešove-Kiseljak.
Samac-Orašje-Brčka-Brzovopolje-Bjelina.	Fojnika-Fojnička-Čupria.
	Stolač-Ljubinj-Trebinje.
	Knin-Drvar.

Boszniának két vasuti vonala van, az egyik már az okkupáció előtt a török kormány alatt épült Novitól Banjalukáig, a másik Bródtól Sarajewóig vezet együttesen 291 klm. hosszúságban. Hét hajózható folyója van, melyeken 73 hid vezet keresztül és 38 komp van alkalmazásban.

Az elfoglalt területen 1880. év végével a járható utak, melyek nemcsak jókarban vannak, de technikailag is az igényeket kielégítik, a következők:

1. A Brood-Sarajewo közti utvonal (241.75 klm.). A Zenica-Sarajewo közötti darab a leghasználtabb, miután a Boszna vasut csak Zenicáig terjedt eleintén.

2. A Sarajewo-Mostar-Metkovič (175.60 klm.) vonal. Mint már említve volt, a főközlekedési vonal, mely Bosznia belsejét az adriai tengerrel köti össze.

Igen nagy fontosságú Mostar és Sarajewo kereskedelmére s helyenkint különös szilárdsággal, sőt technikailag is ügyesen építve.

3. Sarajewo-Gorazda-Čajnica közti utvonal (97.00).

4. Sarajewo-Visegrad-Uvac közti utvonal (148.30).

5. Berbir-Banjaluka-Travnik-Han-Compagnie utvonal (195.40 kilométer).

6. Travnik-Livno-Sinj utvonal (139.50), a második forgalmi

vonat, mely Boszniát az adriai tengerrel összeköti és pedig közvetlenül Spalatoval, Dalmácia legfontosabb kikötőjével s kereskedelmi piaczával.

7. Doboj-Gračanica-D.-Tuzla-Zvorniki utvonat (111.62).
8. Bihač-Krupa-Novi ut (62.90).
9. Gorazda-Rogatica ut (38.50).
10. Stolac-Ljubinje ut (19.16).
11. Brčka-D.-Tuzla ut (58.22).
- Bugojno-Gornji-Vakuf ut (21.50).

A „csak szükség esetében használható utak“ osztályába következők tartoznak:

13. Hračinica-Maglaj (36.90).
14. Stolac-Doboj-Hartelji (24.00).
15. Bihač-Petravac-Ključ-H.-Čadjavica (142.40).
16. Sarajewo-Visoka (30.00).

Összesen tehát 1542.81 klm. szekérrel is járható ut.

Egész Bosznia-Hercegovinában a katonai parancsnokság által 16 nagyobb ut tartatik fenn 1375 klm. nagyságban, a polgári hatóság felügyelete alatt pedig 51 különböző minőségű ut van 1083 klm. hosszúságban. Az első helyen említett utak kiváltképen katonai tekintetben birnak fontossággal, míg a polgári hatóság alatt levők inkább csak kereskedelmi és közigazgatási tekintetben.

Szükséges itt említést tennünk a bosnyák postaviszonyokról, a mennyiben a boszniai kereskedelem, ipar s egyáltalán a kulturélet fejletlenségének egyik főoka a rendezetlen postaviszonyokban keresendő. Az európai török birodalom országainak postai berendezése különben sem felelt meg a kor igényeinek, de egyik része sem volt elhanyagolt postai viszonyok között, mint Bosznia. Nem frázis és nem nagyítás az az állítás, hogy Ázsiában, vagy bármely más világrészszel a közlekedés sokkal könnyebb és megbízhatóbb volt, mint a levelezés akár csak Szlavonia és Bosznia között.

Nemzetközi postahivatalokat Boszniában nem állítottak fel még a szomszédos Ausztria részéről sem. Az ott levő posta pedig kizárólag belföldi közlekedésre szorítkozott s ha valaki kívülről befelé vagy belülről kifelé kívánt levelezni, ugy Bosznia határán kénytelen volt ügynököket megbízni, kik a határon levő postahivatalok között a közvetítést elvállalták. Maguk a posták soha sem közveti-

tettek és továbbítottak leveleket, melyek külföldre szólottak. Gyakran megtörtént, hogy hónapokig, sőt évekig elhevert egy levél, a nélkül, hogy a határposta azzal törődött volna. Felelősségre vonni nem lehetett azért senkit. Az ügynökök működése Bosznia északi részén, kiváltképen Bródon, délen Metkovič és Gabella között, nyugaton Livno és Sinj között volt leginkább igénybe véve, mert e pontokon megszűnt minden hivatalos postai kötelezettség.

Nagyon természetes, hogy ilyen körülmények között kívülről még az ország fővárosa, Sarajewóba sem lehetett direkte czimezni levelet vagy egyéb postai szállitmányt, a mi a kereskedelemre nézve nagy hátrányokat és károkat okozott. Ha tekintetbe vesszük, hogy a transzakció az ügynökkel nagy időveszteség és költséggel járt: úgy nem lehet csodálkozni azon, hogy a mennyiben csak lehetséges volt, a felek a közlekedéstől tartózkodtak. De ha a levélszállításnál is már ilyen akadályokkal kellett megküzdeni, a csomag- és személyszállítás még ennél is rosszabb állapotban volt, mert ezelőtt 6—10 évvel még erről Boszniában mit sem tudtak és olyan egyáltalán nem is létezett. Kísérletképen legelőször 1866-ban rendszeresítették ilyenemü intézkedést, de a rossz kezelés következtében csakhamar be- szüntették.

Ha még hozzávesszük azt, hogy magában az országban a postaközlekedés aránytalanul drága volt, pl. Bródtól Sarajewóig egy levélért rendes körülmények között 40 krajczárt fizettek, de ez az árszabály is a legalárendeltebb postahivatalnok részéről nem épen a közönség előnyére önként megváltoztatható volt, úgy elképzelhetjük, minő csekélységre redukálható a bosnyákok levelezése. Azonban a boszniai kereskedő cseppet se vette rosz néven a postai viszonyok e hiányos állapotát, sokkal igénytelenebb és csendesebb természetű, mintsem ennek javításával valamit törődött volna.

A Boszniában lévő konsulok leginkább megéreztek e kétségbe- ejtő állapotokat, a mit még fokozott az a körülmény, hogy leveleiket és ujságaikat a rendőri közegek tulságos ellenőrzés alá vetették, és tetszésük szerint koboztak el belőlük annyit, a mennyit épen akartak. Hiába emeltek panaszt a portánál, sérelmeiket ha néha figyelembe is vették, gyökeresen orvosolva nem lehettek, mert a porta Boszniában uralkodó folytonos zavarokkal szemben tehetetlennek bizonyult.

A postahivatalok részéről a kézbesítést nem eszközölték, s így a levelek, ha maguk a felek el nem mentek érte, hetekig, hónapokig

elheverhettek kézbesítetlen. Még 1867-ben is csak tulajdonképeni postahivatal három volt Sarajewo-, Travnik- és Mostárban. Itt voltak postatisztek és berendezett hivatalos helyiségek, a többi posta-állomások csupán egyszerű lófelváltási tanyák voltak.

A hetvenes évek elején csupán a következő postavonalak léteztek Boszniában:

1. Sarajewótól, Visegrád és Novi-Bazáron át, Konstantinápolyba. Ezt az utat 10—12 nap alatt tették meg.

2. Sarajewóból Bródba.

3. Sarajewóból Travnikon át, Livnóba.

4. Sarajewóból Mostárba.

5. Sarajewóból, Kladányon át, Tuzlába.

A számos panasz következtében, melyet belföldiek és külföldiek emeltek, több rendbeli reformot hoztak be. Ezen reformok legfelebb arra voltak alkalmasok, hogy a kaotikus állapotból legalább a postaközlekedés csecsemő korát idézték elő. Az általános közlekedés mállahordó állatokkal eszközöltetett, melyek a fennevezett utakon hetenkint egyszer fordultak meg. Magánosok leveleiket, később már csomagokat is csupán Sarajewo-, Travnik- és Mostárban adhattak fel, és akkor is a postahivatalok részéről a pontos szállításért szavatosságot sem vállaltak, daczára annak, hogy oly óriási postadíjakat voltak kénytelenek fizetni.

Leginkább a kormány céljaira s annak eszközéül szolgált a posta, a magánosok érdekei tekintetbe soha sem jöttek, azok leveleivel ugyyszólván semmit sem törődtek. Egy zsákba lettek tömve a magánlevelek s ha a végállomásra megérkeztek, akkor a postahivatal egyik zugában teljes összevisszaságban halmozták fel ezeket, míg el nem érkezett az illető fél, kinek sejtelve sugta, hogy levele van. Később megengedték azt is, hogy személyek utazhatnak a postával. E célra a hivatalok részéről lovat kapott, nyerget, szerszámot azonban magának kellett hozni, és minden órai utért egy huszast tartozott fizetni. Ez időtájt az osztrák-magyar konszultat a belfölddel saját költségén tartotta fenn a maga külön postáját, melylyel hivatalos ügyeit közvetítette. Szekérpostáról annál kevésbé lehetett szó, mert a hozzá szükséges utak teljesen hiányoztak.

Az okkupáció után a postaszolgálat teljesen katonai rendszabályok szerint szerveztetett. A díjakat tetemesen leszállították s a közlekedés biztonsága annál is inkább volt előállítható, mert min-

den postaszállítmányt katonai fedezet mellett indítottak utnak. Az a körülmény, hogy az okkupáció óta rohamos gyorsasággal az ottani kormány oda törekedett, hogy mindenek előtt jó közlekedési utakat teremtsen, a postát abba a kellemes helyzetbe juttatta, hogy legtöbb vonalain a leveleket, értéktárgyakat, csomagokat és utasokat megfelelő szerkezetű postakocsikon eszközölhette. Csupán oly vidéken, a hol az egyes helységekhez nehezen járulható hegyi utak és gyalog ösvények vezetnek, viszik a leveleket lóháton.

Szabályszerűen működő postahivatal 1881-ben már 51 létezett Boszniában. E postahivatalokhoz 36 tiszt volt beosztva, a szolgálatot pedig 395 igás ló, 76 teherhordó állat és 173 jármű teljesítette, mely járművek között megjegyzendő 53 oly személykocsi is volt, mely a fokozott modern igényeknek is megfelelt.

Feladatott 1880-ban 638,382 ajánlott levél és 133,442 szekérpostai küldemény, — leadatott 178,904 ajánlott levél és 197,424 szekérpostai küldemény. Postautalványok ezen évben csupán az osztrák-magyar birodalom felé adattak fel s ezek összértéke: 3.617,225 forintot tett ki. Ezen szám mindenesetre jelentékeny forgalomról tesz tanubizonyosságot és örvendetes haladásra mutat arra nézve, hogy a boszniai kereskedelem hova tovább élénkebben szövődik együvé az osztrák-magyar birodalom piaczával.

Levél és kocsipostai szállítás naponkint történik Sarajewo-Rogatica, Visegrád-Rogatica, Brčka-Száva part, Bjelina-Brčka, D.-Tuzla-Doboj, Biač-Zavalje között, míg háromszor hetenkint Travnik-Livno, Banjaluka-Travnik, Sitnica-Ključ, D.-Tuzla-Zvornik (Zapardiig tengelyen, onnan pedig Zvornikig teherhordó állatokon) továbbá N. Krussa-Biač, Biač-Petrovac, Gradačac-Samac, Damanovič-Stolac Tešanj-Doboj között.

Teherhordó állatokon naponkint Gorazda-Rogatica, Čajnica-Gorazda között. Háromszor hetenkint Plevje-Čajnica, Plevje-Priepolje, Pribolj-Visegrád, Vlasenica-Zapárdi, Lubuski-Vogosca, Mostar-Nevesinje-Gačko, Trebinje-Bilek-Gačko, Foča-Gorazda között; végre gyalogpostán naponkint Novi és Padove között.

Személyszállító postajárat naponkint indult 1880-ban Sarajewo és Zenica között, ez annál is inkább birt rendkívül fontossággal, mert csatlakozást idézett elő a Zenika-Bródi-i vasuti vonalhoz. Most természetesen ezen személyszállító postajárat beszüntettetett, feleslegessé válván a Sarajewóig kiépített Boszna vasut által. Na-

ponkint indul személyszállító postajárat, továbbá Travnik és Hánvitéz, Banjaluka-Ó-Gradiska, Sarajewo-Mostar és Metkovič, valamint Trebinje és Raguza között, míg Livno és Lim között levélposta hetenkint háromszor közlekedik.

Bár a postai intézkedések, tekintve az ország terjedelmét, még sok kívánni valót hagynak hátra, azonban a bosnyák viszonyokat tartva szem előtt, az egyelőre teljesen kielégítőnek mondható. Meg kell jegyezni, hogy bár a fent kimutatott levélszám nagyrésze, az itteni hivatalnokok és idegenek részéről ered, mindazáltal kétséget nem szenved, hogy a benszülöttek aránytalanul nagyobb számu levelet adtak fel, mint azt máskor az ökkupáczió előtt tenni szokták vala, a mit egyrészt a levélszállítás gyorsasága, másrészt pontossága és végül olcsósága idéz elő.

Kezdetben a posta nemcsak azon akadályokkal küzdött meg, a melyeket a rossz közlekedési utak idéztek elő, hanem azonfelül nem egyszer támadásoknak volt kitéve, különösen erdők vagy hegyi kanyarulatok közelében. Ezen támadások már több postakocsis életébe kerültek. De minthogy támadások után a kormány azonnal erősebb fedezetet bocsátott a posta rendelkezésére, főkép pedig szigoru rendszabályokat hozott be a postaközlekedés körül: mindinkább kevesbednek a panaszok s ma ugyszólván szabadon és bátran közlekedhetni Bosznia legtöbb vidékén.

A *távirdát* illetőleg a bosnyák kormány már a hatvanas években kénytelen volt intézkedni, hogy a fővárost, már csak politikai indokból is Konstantinápolylyal összekösse. A hatvanas évek vége felé Sarajewo nemcsak Konstantinápolylyal volt N.-Bazáron át összekötve, hanem a tartomány egyéb városaival, Mostár-, Travnik-, Banjaluka- és Tuzlával is. A külföldi távirdahálózattal Metkovič és Gradiskánál volt összekötve. E szempontból tehát a távirda előrehaladottabb stádiumban állott, mint a posta, mely a török uralom alatt külföldi városokkal közvetlen összeköttetésben nem állott.

Csupán Sarajewo és Mostár birt oly távirdahivatalokkal, hol franczia és német nyelven adathattak fel a sürgönyök, a többi hivatalok csupán török nyelven fogalmazott táviratokat továbbítottak. Ügykezelésük és erre vonatkozó szabályzataik teljesen megfelelt egyéb európai mintáknak; a hivatalnokok is majdnem kivétel nélkül európaiak voltak. Olyan hivatalos helyiségekkel, a melyek egyuttal a

magános felek rendelkezésére és használatára állottak volna, csupán Sarajewo és Mostár birtak.

Ha tekintetbe vesszük a bosnyák kereskedelmi életet, a mint néhány évvel ezelőtt representáltatott, ugy elképzelhetjük, minő édes kevés dolgot adtak a távirdász uraknak. A bosnyák előtt az ő bámulatos, páratlan nyugalomával semmisse sietős. Levél is megteszi idején a szolgálatot, olyan ügylet pedig, a mely bizonyos tőzsdei árfolyam vagy váltakozó piaczi forgalomnak volt alávetve, vajmi kevés köttetett.

Az okkupáczió után épen ugy, mint a postát, a távirdát is teljesen katonai rendszabályok szerint vezetik. Többnyire póstahivattallal van összekötve a távirda is, azonban 15 önálló távirdahivatal és 33 egyesített posta- és távirdahivatal van rendszeresítve. Az okkupáczió alkalmával mintegy 1000 klm. hosszal birt a távirdahálózat, mig 1880. végén már 2000 klmnyi hosszúságban volt kiterjedve. A távirdahivatalokhoz (beleértve az egyesített posta- és távirdahivatalokat is) 1880-ban 56 hivatalnok, 52 altiszt, 54 ügyelő és 37 katona, mint irodaszolga és küldőnez volt beosztva. A banjalukai, mostári, sarajewói, tuzlai, travniki távirdahivatalnokok éjjel-nappali szolgálatot visznek, mig Brčka-, Dobojs-, Gračanica-, Livnó-, Nevesinje-, Rogatica- és Zenicában csak nappali szolgálatot teljesítenek. A távirdahálózatnak monarchiánkkal való kellő összeköttetéséről is gondoskodva van.

Az 1880-ik évben feladott magán sürgönyök száma 178,684 drb, melyből az osztrák-magyar monarchiára 40,164, a külföldre 2387 esik, a többi mind a belföldi forgalomra szolgált. Ha tekintetbe vesszük, hogy néhány évvel ezelőtt mindössze alig adatott fel belföldi czimek alatt magánosok reszéről néhány száz, ugy e számki-mutatás a jelenlegi forgalomról valóban bámulatos fordulatot jelez. — Igaz, hogy nagy része van ebben az idevándorolt külföldieknek, de tagadhatatlan, hogy a bosnyákok is élénk részt vettek e forgalomban. Ma már 1883. Bosznia-Herczegovinának nem kevesebb mint 69 távirdai hivatala van, mely 3180 klm. hosszú vonalat foglal magában. Ha tekintetbe vesszük, hogy a törekvő Szerbiának ma csupán 60 hivatala és egész távirdai hálózata 3135 klm. hosszúságban terjed ki, ugy valóban teljesen meglehetünk elégedve az e téren kifejtett tevékenységgel.

STRAUSZ ADOLF.

A NEMZETGAZDASÁGTAN TANITÁSA AZ EGYESÜLT- ÁLLAMOKBAN.

Egyetlen ország sincs a világon, hol az államtudományok s különösen a nemzetgazdaságtan tanítása annyira elterjedt volna, mint az Egyesült-Államokban. Az államalkotmánytan s nemzetgazdaság nemcsak az egyetemeken s kollegiumokban, de az alsóbb iskolákban is rendes tantárgy s ugy a nőkre, mint a falusi gyermekekre nézve szükségesnek tartják, hogy a tudományok elemeit megismerjék. A philadelphiai egyetem közigazgatási jogtanácsa, Dr. James E. J., a Hildebrand-féle évkönyvek egyik közelebbi füzetében érdekes szemlét közöl e tanításról s oly eddig ismeretlen s alapos részleteket ad, hogy azok lényegének megismertetését épen nem tartjuk feleslegesnek.

Az Egyesült-Államok közép- és felső iskolái, melyeket rendszeren „College“ névvel jelölnek, a nemzetgazdaságtanra egy tanszakban, mely rendszeren 12 hétre terjed, hetenkint 4—5 órát szánnak, az alsóbb iskolákban 2—3 órát. A szakiskolákban s leánytanodákban e tantárgy csak facultativ jellegű s más esetekben az igazgató által mellékesen adatik elő. A Colleges-ekben használt tankönyvek közt a leggyakoribbak a következők : St. Mill : Principles of Political Economy, Fawcell : Elements of Political Economy, Perry : Political Economy ; Chapin : Wayland Hecast. Ezek közt jelenleg Perry műve a legkedveltebb. A tankönyveket az iskolákban, legalább az alsóbbakban, rendszeren könyv nélkül taníttatják, de e mellett olvasmányokat is használnak. Jellemző, hogy a felsorolt tankönyvek mind a szabad kereskedelem eszméit hirdetik s hogy általában a nemzetgazdaság tanárai között alig egy pár hirdet védvamos eszméket, a miért a tulnyomólag védvamos politikát hirdető államférfiak rendszeren ki is gúnyolják őket. Hogy az alsóbb iskolák-

ban az általános elvekre egyáltalán nem fektetnek súlyt s megelégszenek egy pár kisebb kézikönyv, köztük Fawcett asszony munkájának betanításával, igen könnyen érthető, ha tudjuk, hogy az amerikai tanároknál a modern nyelvek s idegen irodalom ismerete aránylag ritkaságok közé tartoznak s még oly író is, minő Carey, aránylag nagyon kevesen szoktak tanulmányozni.

Nagyobb mértékben taníttatik a nemzetgazdaság tudománya az egyes egyetemeken, hol rendesen külön szakosztályok állanak fel e czélból.

A baltimorei egyetemen, melyet Hokkins polgár 6 millió forinttal alapított s az ő nevét viseli, két féléves kursus van a nemzetgazdaság számára: az első 5 órás kursus az elméleti, a másik hasonlóan 5 órás a gyakorlati részzel foglalkozik; ezenkívül van 3 órás tanfolyam a pénzügytanról. A tan módszer különböző. A nemzetgazdaság elméleti részében tankönyvet s katechizáló módszert használnak, a többiekben rendes előadásokat tartanak. Az egyetemmel kapcsolatban áll egy történelmi s államtudományi egylet, mely különösen szakmunkákat s értekezéseket ad ki.

New-Havenben (Connecticut államban) a Yale-collegeban a negyedik évfolyamban 20 heti óra közül hármat fordítanak a nemzetgazdaságtanra; Mill vagy Fawcett könyvét használják s a feleletek mellett viták s előadások fordulnak elő. Az utóbbi tanszakban Cairnes „Some leading principles of political economy newly expounded“ tárgyalatik. A kollegiumot bevégezett tanulók (post-graduates) számára vannak facultativ kursusok a nemzetgazdaság s pénzügytan gyakorlati részére nézve, valamint tanfolyamok a népjogról s államtudományról.

A Harvard College Cambridgeben (Massachusets), az Egyesült-Államok legkiválóbb egyeteme, hetenkint 3 órát szentel Stuart Mill művei tanulmányozására, épen annyit Amerika pénzügytörténetére; Cairnes, Carey s más nemzetgazdák egész éven át három órás kursusban magyaráztattak. Van még egy órás kurzus is a földbérletrendszer előadására. A jogi facultásban szintén külön nemzetgazdasági előadásokat tartanak.

Más egyetemekről s felsőbb iskolákról nem is szólva, három, kizárólag államtudományi szakiskoláról kell megemlékeznünk, melyek a michigani állami egyetemmel, a newyorki Columbi College-al s a philadelphiai pennsylvaniai egyetemmel állanak összeköt-

tetésben. Az utolsót „Wharton School of Finances and Economy“ névvel jelölik annak a férfinak nevére, ki pénzt adott az iskola alapítására. E három főiskola egymástól lényegesen különbözik s ezért külön is szólunk róluk.

A michigani Ann Arbori egyetemmel összeköttetésben álló „School of Political Sciences“ 1881. őszén nyílt meg. A hirdetett előadások négy csoportba oszlanak : a) politikaiak s alkotmánytörténetiek ; b) nemzetgazdaságiak ; c) társadalmi-, egészségi- s neveléstudományiak ; d) alkotmány-, közigazgatás- s népjogiak. A hároméves tanfolyam végén azok a tanulók, kik nagyobb írásbeli munkát készítenek, három szakból szóbeli vizsgát tesznek s vitatkozást tartanak, tudori rangot nyernek. Az oktatás az előadásokon kívül részben seminariumok, részben ismétlések s kihirdetések által történik. Az intézetnek még most kevés rendes hallgatója van, de az egyetemi ifjuság nagy számmal látogatja. Michigan állam minden polgára 30 dollár tandíjt fizet az első évben, huszat a többiben, más államok polgárai az első évben 50-et, azután 25-öt. A könyvtárban, mely nyilvános használatra is áll, van Rau heidelbergi tanár könyvtára, melyet egy detroit-i gazdag kereskedő vásárolt meg s ajándékozott az intézetnek.

A newyorki Columbia College-el összeköttetésben álló politikai szakiskola az előbbihez hasonlóan három évfolyamos s tudori oklevelet nyújt. Csak azok vétetnek fel itt, kik a College kursus harmadik évét befejezték. A kurzus kötelezett s tanszabadság benne nincs. A jogtan a kurzus lényeges kiegészítő részét képezi. A tantárgyak sorozata a zárjelbe tett határidők jelzésével következő :

Első tanévben :

Első félév. Az Egyesült-Államok politikai földrajza, ethnographiája s alkotmánytörténete (4), Anglia alkotmánytörténete 1868-ig (2). A nemzetgazdaság története (2). Az államtudomány története Plátótól Hégelig (3). Az államtudományok bibliographiája (1).

Második félév. Az Egyesült-Államok alkotmánytörténete (4). Anglia alkotmánytörténete 1688 óta (2). Pénzügytan (2). Az államtudományok története Plátótól Hegelig (3). Az államtudományok bibliographiája (1).

Második tanévben :

Első félév. A római jog története (6). Az európai s amerikai államok összehasonlító alkotmányjoga (3). Statisztika; módszer s eredmények (2).

Második félév. A polgári jog főbb európai rendszereinek összehasonlító jogtudománya (6). Az Egyesült-Államok különböző államainak összehasonlító alkotmányjoga (3). Statisztika; módszer s eredmények (2).

Harmadik tanévben :

Első félév. A diplomácia története (2). Magánjog (1). Európa s Amerika főbb kulturálműveinek összehasonlító közigazgatási joga (5). Kommunizmus s szocializmus (2).

Második félév. Nyilvános jog (2). Magánjog (1). Az amerikai Unió különböző államainak összehasonlító alkotmányjoga (5). Kommunizmus s szocializmus. (2).

Minden év végén vizsgát kell tenni az ez évben hallgatott tárgyakból. A ki a vizsgán megbukott, semmi esetre sem léphet át a második évfolyamba. Az első év végén sikerrel vizsgáltak „philosophiae baccalaureus“ czimet nyernek. A tudori rang elnyerése végett írott dolgozatot kell benyújtani, azt a szokott módon védelmezni s az egész háromévi kurzus tárgyából szóbeli vizsgát kell tenni. A nemzetgazdaságtan elemeit már a Collegeben tanulják, mielőtt a tanulók a szakiskolába lépnének. A tandíj nagy, 150 dollár évenként. Az előadásokon kívül seminariumok is vannak, a tudományok történetére nagy súlyt fektetnek. Rendes hallgató itt is kevés van, de az egyetem joghallgatói az előadásokat nagy számmal látogatják.

Ez iskolával kapcsolatban van a phisikai tudományok akadémiaja. Ez egyletnek minden tanár hivatalból tagja, de a promoteált tanulók is lehetnek tagok. Minden tagnak kötelességében áll évenként legalább egy tudományos munkát olvasni fel az akademiában, mely ez értekezéseket kiadja s szakfolyóiratot tart fenn. Az akademiának kiváló tagjait a fakultás három évre egyes tantárgyak előadásával megbiz s ezért mindenik 500 dollárt kap évenként.

A harmadik szakiskola, melyet Wharton József philadelphiai kereskedő 200,000 forinttal alapított, lényegesen különbözik az

előbbiektől s különösen figyelemre méltó itt a nemzetgazdaságra s közigazgatásra fordított idő. A tanfolyam jelenleg csak két évi, de 3 évre akarják kiterjeszteni. A tanulóknak 20 éveseknek kell lenniök s hogy felvegyék, szükséges, hogy egy Collegeban két tanévet töltsenek el. A szakiskolában eltöltött két tanfolyam után a növendékek „Bachelor of Finance“ czimet nyernek; ha a tanfolyam három éves lesz, tudori czimet nyernek. A német s franczia nyelv ismeretét megkövetelik. A kurzus kötelezett s a következő szaktárgyakra terjed ki.

Első évfolyam.

Első félév:

	Heti órák
Nemzetgazdaság (elméleti rész)	5
Államtudomány	5

Második félév:

A kereskedelem s gyárügy története	5
Politikai erkölcstan	3

Második évfolyam.

Első félév:

Pénzügy s európai pénzügytörténet	5
Nemzetgazdaság (gyakorlati rész)	5
Kereskedelmi jog	5

Második félév:

Amerikai pénzügytörténet	5
Közigazgatás s statisztika	5
Kereskedelmi jog	5
Alkotmányjog	5

Oktatásra szolgálnak az előadásokon kívül a tanulók feleletai s végre seminariumok a tanárok tetszése szerint. A nemzetgazdaság tanára ez iskolánál Thompson, ki „Social Science and National Economy“ czimű műve által mint Carey kiváló híve ismeretes. Szakkönyvtára nagyszerű, Carey is ideajándékozta gazdag könyvtárát. Ez iskolában különösen a pénzügyi tudományok jól műveltetnek.

E szakiskolák önálló helyzetét az egyetemek mellett az amerikaiak azért is jónak tartják, hogy a közönség figyelme felkeltetik

egy csoport tudományra, melyek közvetlenül a társadalomra s az államra vonatkoznak s a tanuló is nagyobb figyelmet fordít ily helyeken e szaktantárgyakra, mint az egyetemeken. Az ily szakiskolákon e mellett különös továbbképző tanulmányokra is sok gondot fordítanak. Ez iskolák létezése az Egyesült-Államokban annál nevezetesebb, mert végzett hallgatóinak külön jogot nem ad s még az államhivatalnokoktól sem kívánnak szakszerű képesítést.

A nemzetgazdaság ápolására nézve azonban ki kell emelnünk még azon intézkedéseket is, melyek az iskolákon kívül történnek. A gyakorlatilag működő képzetebb államtisztviselők s magántudósok közül igen sokan szenvedélylyel s igen alaposan foglalkoznak nemzetgazdasági kérdésekkel. A hirlapokban, melyek az Egyesült-Államokban oly nagy szerepet játszanak, rendszeren fordulnak elő nemzetgazdasági cikkek s bár havi szakfolyóirat nem létezik is a nemzetgazdaság számára, a tekintélyesebb folyóiratok (North-American Review, Princeton Review, Atlantic Monthly, Century Magazine) szívesen közölnek tudományos nemzetgazdasági értekezéseket is.

Különös figyelmet érdemel egy újabb „National society for political education“ czimmel Newyorkban alakult magánegylet, melynek célja a nemzetgazdaság s államtudományok terjesztése a nagy publikum között. Leginkább a főbb iskolákkal kapcsolatban fiókegyleteket alkotnak, melyek tagjai kötelezik magukat, hogy a központi bizottság által kijelölt könyveket olvassák s határozott időben (egyszer vagy többször hetenként) összegyűlve, a könyvek tartalmát kijelölt terv szerint megbeszélik. Rendszeren a legjobb szónokokat jelölik ki előadóknak. Az első évre ajánlt művek: Perry's Elements of political economy. Graham M' Adam's Primer of finance. Nordhoff's Politics for young americans. Johnston's Political history of the United States. A második évre ajánltak: Mill's Essay on Liberty. Blanqui's History of political economy. Jevon's Money and Mechanism of Exchange. A központi egylet időről-időre napi kérdésekről monographiákat ad ki. A legutóbbi évben az egyletnek több mint 6000 tagja volt. Látható, hogy az egyesület bizonyos tekintetben ismétlődő iskola gyanánt szolgál, melynek célja az államtudományok tanulmányozása. Ez egylet működésének eredménye általában meglepő s rendkívül buzdító.

Egy másik, hasonlóan általános célokkal foglalkozó egylet a

„Chatangua Literary and Scientific Circle“, mely egész sereg kiváló egyéniségből áll s az irodalom s tudomány terjesztését célozza. Eljárási módja ugyanaz, mint az előbbinek s így ismétlő iskola nagyobb mértékben. Megállapítja a tanfolyamot, vizsgákat tétet s a befejezett kurzusról bizonyítványt ad. A múlt évben több mint 50 ezer tagja volt. Többek közt a nemzetgazdaságról is tűz ki olvasó kurzust s így e tudományág ily módon is műveltetik.

Még egy másnemű intézmény érdemel figyelmet. Az amerikai iskolákban rendszeren hosszú, 8—12 hétre terjedő nyári szünidők vannak. Ez idő alatt a tanítók, ha csak anyagi erejük engedi, fürdőbe mennek. Itt szintén vannak póttanfolyamok, melyeken minden tudományt tanítanak, többek közt nemzetgazdaságtant is. A póttanfolyamokon, hol az ország legkiválóbb tanítói működnek, nem tanítók is nagy számmal jelennek meg s így az államtudományok tanulmányozása még jobban terjed.

Látható mindebből, hogy nem volt tulzott állításunk, melyet e rövid ismertetés elején felhoztunk, hogy t. i. Amerikában a nemzetgazdaságra minden ország között a legtöbb gondot fordítanak, és ép azért csaknem biztosan reménylhetjük, hogy a közel jövőben épen az Egyesült-Államokból várhatják a nemzetgazdaság tudományának valódi gyarapodását s fejlesztését.

Dr. James.

IRODALOM.

Albert S. *Bolles*: Financial History of the Unised States. Newyork 1880.

E 600 lapot meghaladó vaskos kötet egy három kötetes mű második része, melyből az első már két évvel ezelőtt megjelent. Szerző a philadelphiai „Wharton School of Finance and Economy“n a kereskedelmi jog tanára s e kötetben az 1787—1860 közt levő időszak történetét tárgyalja.

A kötet három részre oszlik, az első 1789—1812, a második 1812—1815 s a harmadik 1816—1860 közt levő korszakokról szól. Az első részben szó van a kincstár szervezetéről Hamilton Sándor által, ismerteti a nyilvános könyvvezetést, a függetlenségi harcából származó államadóságok alapítását, az accise rendszert, a vámokat, pénzügyet, az első nemzeti bankot, s a nyilvános kiadásokat. A második rész az angol háboru (1812—1815) alatt folytatott pénzügyi politikát ismerteti s egyuttal a háboru hatását a gyáriparra. A harmadik részben van a második nemzeti bank, a vámügy, pénzügy, továbbá 1860-ig a közkiadások s állami könyvvezetés ismertetése. Eddig amerikai szerzőtől az Egyesült Államok pénzügyeiről ily részletes munka nem jelent meg. Világosan látszik, hogy szerzője védvamos nézeteknek hódol.

Jellemző az emerikai pénzügyi politikára, hogy a közadósságokat lehető gyorsan igyekeznek megfizetni s hogy a pénzügyminiszter rendesen a vámrendszer hívőinek támogatását veszi igénybe. Ezek ugyanis jól tudták, hogy az accise rendszer irányában mutatózó általános ellenszenv miatt a szükséges pénz előteremtésére egyedüli eszköz csak a vámok lehetnek s ezért jogosan hihették, hogy mindenkor lesz elég hatalmuk, hogy a helyzetet céljaikra

kizsákmányolják. Minél gyorsabban történt azonban az adósságok törlesztése, annál inkább igyekeztek a védvamosok a vámon kívül minden adót eltörölni s különösen a tisztán pénzügyi vámokat a tulajdonképi védvámok kedvéért megszüntetni. 1867 óta a védvamosoknak sikerült csaknem minden accist megszüntetni, a tiszta pénzügyi vámokat kisebbiteni, leszállítani és a védvámokat felemelni. A tarifa legutóbbi revisióját a védvamosok végezték s oly törvényeket hoztak létre, melyek által több mint 500 millio dollárt nyertek nyugdíjalapra. Ez összeg nagyobb részét oly embereknek adják, kiknek arra semmi jogczimük nincs. De megteszik azt a védvamosok azért, hogy ne gyűljön össze nagy összeg pénz a kincstárba, mivel ez esetben a nép esetleg a vámok leszállítását követelné. Ily módon lehet megmagyarázni, hogy az utóbbi években minden lehető célra ajánlottak fel összegeket. Hasonló eset volt 50 évvel ezelőtt, midőn az 1812-ki háboruból származó adósságokat törlesztették. 1836. jan. 1-én a kincstárban 10¹/₂ millio dollár felesleg volt. Az utolsó államadósságokat is törlesztették, nem volt accize, sem direct adó. A vámokat az 1833-iki törvény folytán lassankint leszállították. De a pénz mindig nagyobb mennyiségben folyt be az állampénztárba. Végre törvényt adtak ki, mely szerint több mint 37 millio dollárt adtak kölcsön az állampénztárból, tehát jelentékeny ajándékot tettek, de a védvamosok még mindig nagyobb vámot követeltek.

A mű, melyhez szerző sok, eddig ismeretlen adatot használt fel, kizárólag az unio kormányának pénzügyi történetével foglalkozik s figyelmét, mint az önként érthető, főkép a bank-, vám- s accis ügyekre fordítja, de e mellett a pénzkadási jog s az államháztartásra is gondot fordít; általában nemcsak használható mű, de hiányt is pótol a szakirodalomban. H.

Die französische Getreidehandelspolitik bis zum Jahre 1789 in ihrem Zusammenhange mit der Land-, Volks- und Finanzwirtschaft Frankreichs. Ein Beitrag zur franz. Wirtschaftsgeschichte von Dr. Awetis *Araskhaniantz*. Leipzig, Duncker-Humblot 1883. X. és 166 l.

A francia földmivelés gyors felvirágzása a francia-angol háboru folytán Franciaország gabnakivitelét csakhamar oly magas

fokra emelte, hogy a kereskedelmi politika vezetői kezdetben az egyes tartományok közt fennálló vámgátakat igyekeztek megszüntetni, később külföldre akartak szabad kivitelt biztosítani. E törekvések leginkább Sully kormányzása idejében (1589—1610) mutatkoztak, mely időben az államháztartás nagy megterheltetései szintén kívánatossá tették a gabonakivitel megkönnyítését. A 17-ik század kezdetével azonban már az ipar érdekei is előtérbe léptek: a földművelési államból bizonyos fokig iparállam kezdett lenni. Colbert ez új irányt tudvalevőleg hatalmasan gyámolította. Az iparnak olcsó gabonára volt szüksége s ezért a gabonakereskedelmi politikának e korban azt tekintették főfeladatául, hogy ily olcsó árat létesítsen. Sok rossz aratás, az állam szükségleteinek óriási növekedése megnehezítették ugyan kezdetben e politika létesítését, de az eredmény nagyrészt mégis kedvező volt. Colbert rendszere a későbbi időkben megcsökönösödött s csak 1760 körül kezdődött meg az élénkebb eszmeharcz nemzetgazdasági körökben. Az eddig fennálló prohibítív politika helyett a Turgot miniszterium 1775-ben, bár kedvezőtlen körülmények között, létesítette a gabona kivitel szabadságát, de ez intézmény az ő bukásával megszűnt s azonnal a toradalomig lévő 15 év alatt e rendszerek folytonosan változtak. — E fejlődés történetét vázolja a fentebb említett mű. Sok részlete, különösen Sully s Colbert rendszerének fejtegetése jelentékenyen változtatja a régi nézeteket s igen érdekes annak kimutatása, miként emelkedett Franciaország a 16-ik században Európa egyik legelső gabonatermelő országai közé. A gonddal s ügyesen irt munkát ajánljuk e füzetek olvasóinak figyelmébe. H.

VEGYESEK.

A keleti műipar az újabb időben oly nagy lendületet nyert, hogy az európai kisiparral veszélyes versenyt folytathat. Eddig ugyanis az ázsiai műiparra az európaiak kevés hatást gyakoroltak, újabban azonban valóban értelmes és szakavatott európaiak léptek fel tanácsadók gyanánt s az európai fogyasztó közönség is nagyobb igényeket támaszt a keleti műipar termékei iránt, míg előbb tisztán a kuriozum kedvéért is vásárolta azokat. A közlekedési viszonyok élénkülése folytán úgy Usakban, mint Srinuggurban, Pekingben úgy, mint Kiotóban, igyekeznek a műiparosok valódi becses dolgokat előállítani. Konstantinápolyban és Tabrizban lakó európaiak Anatóliát s Perzsia egy vidékét ellátták a legjobb antik szőnyegek mintáival s a sikerült utánzásokat drága pénzzel fizetik meg; az indiai kormány Cawnporeban egy kitűnő szakférfiu vezetése alatt központi állomást létesített az indiai műipar fejlesztésére, mely intézetnek alig két évi működése után is igen szép eredménye van; Pekingben egy gyár régi divatu zománczokat készít, melyek tisztaság s színpompa tekintetében nagyon hasonlítanak a régiekhez; Japánban, hol a keleti műipar legszebb termékei állottak elő régente, ismét vasszatérnek az iparosok azon sajnálatra méltó tévedéstől, melyet Európának szolgálai utánzása hozott létre. Másik jelensége a keleti műipar felvirágzásának abban áll, hogy míg eddig a műiparosok túlnyomólag csak kuriozumokat állítottak elő, melyeket már is kevésbé vásárolnak, mint az előtt, most a keleti munkások is oly dolgokat igyekeznek előhozni, melyek a nyugoti ember életszükségleteivel szoros összeköttetésben állanak, sőt egyes európai fővárosok nagyobb műizléssel bíró gyárai némely részletek előállítására ázsiai embereket alkalmaznak; különösen Párisban, Londonban sok

már az indiai, khinai s japáni munkás, kik főkép a mindennapi szükségletre szánt tárgyak feldisztatásával foglalkoznak, melyben e nép fiai öröklött művészeti tehetségükhöz képest különös ügyességet tanusítanak. Ha tekintetbe vesszük az ázsiaiak szorgalmát s szerény igényeit is, ez új mozgalom kétségkívül igen jelentékenynek fog feltűnni s a már is erősen megtámadott európai kisipar lételetét még jobban fenyegeti. Ideje, hogy a kisipar is a nemzetgazdasági követelményeknek engedve, a műiparra fektesse a fősulyt.

Afrika kereskedelmi viszonyairól terjedelmes s igen tanuságos mű jelent meg Bécsben Geroldnál *Robest* Frigystől. Az utazók műveiből s más forrásokból nagy gonddal összeállított munka rendkívül sok tájékoztatást nyújt még az afrikai irodalomban jártas egyéneknek is. Legtanulságosabbak a kereskedelmet általában jellemző fejezetek. Így többek közt ügyesen mutatja ki az átmeneteket a cserekereskedés s európai jellegű forgalom között. A legműveletlenebb népeknél a barom, műveltebbeknél már az ércz a csereegység s a forgalom közvetítője. Még nagyobb műveltségi fokra akadunk ott, hol luxustárgyak (kauri kagylók, gyöngyök, koladiók) az egység tárgyai s legfejlettebbre, hol már vert pénzt használnak. A csereegységeknek is meg van a maga árfolyami ingadozása s fontos tudni a kereskedőnek, hogy pl. Lagosban egy font sterling 32,000 kauri kagylót ér, ebben ismét 16 fej van; 50 ogoji tesz egy fejet s 40 kauri egy ogojit. A kaurik értéke is igen különböző. A malvidi kauriból 45—48 ezer ér 8—9 dollárt a helyszínén, de ugyanannyi Afrika nyugoti partjain már 18 dollárt tesz. A zanzibári kauriból helyben egy mázsa (18—20 darab) $\frac{3}{4}$ dollárt ér, a nyugoti parton ellenben 8—9 dollárt. Igen érdekesek megjegyzései az egyes törzsek kereskedelmi jellemére nézve. A zanzibáriak voltak a kutató utazók leghűbb s leghasználhatóbb szolgálói; Angola benlakói voltak az elsők, kik belátták szükségét annak, hogy nemzetgazdaságilag rendezettebb viszonyokat alkossanak. A krúnégerek annyira hozzászoktak az idegen vidékeken kóborláshoz, hogy Nyugatáfrika minden részében feltaláljuk őket idegen szolgálatban; Senegámbiában a lakosok a régi csereegység helyére az értékegységet tették; az arany- s rabszolgapart vidékein a néger már nemcsak alkusz, de kereskedő is, ki áruit közvetlen Európából (Anglia) hozza s saját áruit is oda küldi. Ér-

dekes, hogy erre nem az európaiak tanították, ellenkezőleg az ő akaratuk ellenére, a négerök önkényes vállalkozó szelleme teremtette meg ez új viszonyokat.

Vasutak Khinában. A legutóbbi orosz-khinai konfliktus ismét napirendre hozta Khinában a vasutak kérdését. Peking kiváló férfiai akaratuk ellenére belátták, hogy háboru esetén e barbár találmánynak rendkívüli haszna lehet, valamint a táviróhuzaloknak is. Lassanként szünni kezd a heves oppositio az új találmány ellen s már gondolkoznak arról, hogy Pekinget Nankinggel vagy Shanghaival vasut által kössék össze; s állítólag az uralkodó ház egy tagja tervet is készített, egy Tiencsint a Jangcsekiang egyik kikötőjével, valószínűleg Naukinggal összekötő vasut létesítésére, egyelőre csak katonai célokra. A tervzetnek különben sok ellensége van, különösen a tudósok s gentry köreikben, míg a magasabb rangu tisztviselők általában ohajtják a vasutak létesítését, nem mintha a barbárok ujtásait nem gyűlölnék, de mert belátják, hogy honvédelmi szempontból nélkülözhetlenek. Magától érthető, hogy a vasutak kiépítése esetén azok csakmar a kereskedelmi s ipari szolgálatokra is alkalmazhatnának s Khina klasszikus vizihálózatát kellő irányban kezelt vasutak által kiegészítve, igen könnyen lehetne oly kitünő közlekedési hálózattá alakítani át, minő a földön kevés van.

A belga külkereskedés. Az I. Lipót által kezdeményezett közlekedési- s kereskedelmi politika, mely különösen a helyi vasutak szaporítására törekedett, a belga kereskedelmet jelentékenyen előmozdította s már az 1881-ik év igen nagy haladást tanusít. Az összes kereskedelmi forgalom ez évben 5,248¹/₂ millió frankot tett ki, 312 millióval, vagyis hat százalékkal többet, mint a megelőző évben. Az összes 1881-ki kereskedelem értéke 2,787.8 millió frank volt, míg a megelőző évben 2,710.4 millió. A kivitel s transitó értéke pedig 2,460.6 milliót tett 2,225.2 millió frankkal szemben, mely utóbbi 1880-ra vonatkozik. A belga kereskedelem e felvirágzása különösen a 60-as évek közepétől tart s azóta folytonos, a mint ezt a következő táblázatból láthatjuk, hol összehasonlítás végett az 1831. forgalmat is közöljük:

Évi átlag	Az egész forgalom.		Behozatal.		Kivitel.	
	Összes forg.	Szabad forg.	Összes forg.	Szabad forg.	Összes forg.	Szabad forg.
	millió frankokban számítva					
1866—70	3,003 ^o	1,498 ^o	1,599 ⁴	842 ³	1,408 ⁶	655 ⁸
1871—75	4,452 ⁵	2,378 ³	2,352 ³	1,315 ⁴	2,100 ²	1,062 ^o
1876—80	4,569 ^o	1,643 ⁸	2,474 ⁵	1,510 ⁸	2,094 ⁵	1,133 ^o
1881-ben	5,248 ⁴	2,932 ⁶	2,787 ⁸	1,629 ⁹	2,460 ⁶	1,302 ⁷
1831-ben	202 ⁶	186 ⁶	98 ^o	90 ^o	104 ⁶	96 ⁶

Az Egyesült-Államok államadóssága. Ismeretes, hogy az Egyesült-Államok kormánya a polgárháboruban oly annyira felszaporodott adósságát csaknem példátlan gyorsasággal törleszti, mind a mellett még most is igen jelentékeny az adósság, még ha nem tekintjük is az egyes államoknak itt-ott még fedezetlenül levő adósságait. 1857. július 1-én az unio összes nemzeti adóssága 28.699,831 dollár volt, levonva azonban az állampénztárban levő készletet, csak 9.998,621 dollár s ez adósság kamatai 1.672,767 dollárt tesznek, azaz a 28.916,000 főnyi lakosságnál egy személyre 6 centet. Ezután az adósság rohamosan szaporodott s a polgári háboru 1862-ben már papirpénz kiadását is szükségessé tette. A passivák többlete 1875-ben érte el tetőpontját, a névleges adósság pedig 1866. jul. 1-én, midőn az 2,773.263,173 dollár volt s a kamat 146.068,196 dollárt, azaz fejenként 4.12 dollárt tett ki. Ez idő óta mintegy ezer millió dollárt törlesztettek s a kamatokat körülbelül két ötöd részre apasztották, a mennyiben a lakosság a rendkívül magas vámokat készséggel tűrte s a régi teljes államhitei helyreállítása folytonos conversiókat tett lehetővé. Ezer dollárokból számítva, az átalakulás a következő volt:

Július elsején	Kamatolásban	Összes adósság	Ugyanaz levonva a pénztári készletet	Évi kamatok
1860.	—	64,842	59,964	3,444
1865.	458,090	2,680,648	2,674,816	137,743
1870.	430,509	2,480,672	2,131,170	118,785
1875.	498,182	2,232,285	2,090,041	96,856
1880.	388,801	2,120,415	1,919,327	79,634
1881.	422,722	2,069,014	1,819,650	75,019
1882.	438,242	1,918,313	1,675,023	57,360

Még jobban láthatjuk a nyilvános adóssági teher apadását az utóbbi 17 év alatt, ha ez adatokat az itt kétségkívül szintén rendkívüli módon változó népesedési viszonyokkal arányba állítjuk. E szerint volt:

Julius 1-én	A lakosság száma	A nemz. adósság		Annak kamata	
		egy főre számítva			
		dollár	cent.	dollár	cent.
1860.	31·443,321	1	91	0	11
1865.	34·748,000	76	98	3	97
1870.	38·558,371	60	46	3	08
1875.	43·949,000	47	56	2	20
1880.	50·153,000	38	27	1	59
1881.	51·462,000	35	36	1	46
1882.	52·799,000	31	72	1	09

Az adósság s kamatok tehát még most is igen jelentékenyek. 1882. nov. 1-én a „Comptroller of the Currency“ évi jelentése szerint tisztán a nemzeti bankokban 396.528,400, a 21 állam állambankjaiban 8.739,172, továbbá 15 állam takarékbankjában 237.786,442, öt állam trust társulatában 16.934,812 dollár volt kamatozó szövetségi papirokban, tehát ily papirok akkori értékének 47%-a, azaz majdnem fele.

Az indiai buza kereskedelmi fontossága az utóbbi időben nagyon emelkedett. Bár a buza, mint általában a tragikus éghajlat alatt termő gabonák, rendkívül száraz, aromatikusan is, s kenyérnek sütvé kemény héjú, de vegyítve más liszttel kitűnő s sokkal több lisztet ad, mint más buzák. Már jelenleg is mintegy 21½ millió holdat vetnek be búzával Indiában s egy holdon átlag 450 kilogram buza terem meg, 188½-ben 20 millió mázsát vittek ki 86,047 rupia értékben. A buza elvetése október s november havában történik s az aratás márcziustól májusig tart. A jelen 188¾-ki korszakra már is 20—25 millió mázsa van készletben.

A buzatermelés költségei, habár a mezőgazdasági eljárás általában még igen pimitiv, Indiában jelentékenyen olcsóbb, mint az Egyesült Államokban, hol a farmer a védvám oltalma alatt áll. Középszerű aratásnál egy quarter buza termelési költségét Bilaspurban, mely légtávolságban 400 angol mértföldnyire van Kalkuttától, 5—6 shillingre teszik, míg Dakotában ugyanennyi buza 12—13 shillingre rúg. Még a legrosszabb termésű években alig valamivel drágább a buza a nagy indiai piacokon, mint a legolcsóbb buza az Egyesült-Államokban; a detailüzletekben átlag 15 shilling egy quarter ára, midőn Amerikában 24 shilling. Az észszerű mezőgazdaság terjedésével azonban a termelési költségek jelentékenyen kisebbek lesznek, míg a már művelt területen is sokkal több fog teremni, különösen okszerű csatornázás s trágyázás által.

A tengeri hajók szállítási költsége ugyan nagyobb Indiából, mint Newyorkból, de jelentékenyen kisebb, mint San Franciskóból, a honnan újabb időben oly rendkívüli arányban jön az amerikai buza Angliába, hogy már 1880-ban az összes buzakivitel 18 százalékat, 1881-ben 31-et, 1882-ben 42-öt tett ki. Az átlagok szállítási árak Newyorktól Angliába a következők voltak:

	1881.	1882.	1883. január.
Liverpool	15 sh. 2 d.	12 sh. 2 d.	21 sh. 9 d.
London	16 „ 11 „	16 „ —	22 „ 9 „

Ezzel szemben 1882-ben Kurasiból Londonba az átlagos szállítási ár volt 1 font 18 sh. 9 d., Bombaytól Londonig 1 font 15 sh. 2 d., Calcuttától Londonig 2 font 21 sh. tonnaként; a bér St. Franciskótól Londonig 1881-ben átlag 3 font 3 sh. 11¹/₂ d. volt, tehát sokkal nagyobb, mint a szállítási díj Indiából.

Ha tehát az amerikai buzának $\frac{1}{3}$ -a vagy annál is több, a mely tudniillik-S. Franciskón keresztül jő Európába, a termelési- s szállítási költségek tekintetében egyaránt hátrányban van az indiai buzával szemben, ellehet mondanunk, hogy a többi Newyorkon keresztül jövő buzánál a szállítási költség tekintetében mutatkozó előny csaknem teljesen eltörpül az indiai buza olcsóbb termelési költségei mellett.

A buza minősége, a felhasználható talaj, a termelési költség s szállítás tehát egyaránt nagy fontosságot nyújthatnak Indiának, mint buzatermelő országnak s csakugyan csodálkoznunk kell, hogy jelenleg a buzakereskedelemben India aránylag még igen hátul áll.

E tünemény egyedüli okául az indiai nemzetgazdák s kereskedők azt a tényt szokták felemlíteni, hogy a gabonatermelés központjainak még nincs eléggé kiterjedt s czélszerűen kezelt vasuti hálózatuk, s hogy a létező indiai vasutak tarifái, különösen az amerikai vasutakkal összehasonlítva, igen kedvezőtlenek. Az Egyesült államokban a buza szállítása a termelés helyétől a legközelebbi vasuti állomásig alig kíván valami költséget, Indiában azonban oly jelentékeny, hogy a Bombay 13 legfontosabb buzatermelő kerületében egy quarterre 1 s. 6 d. esik s más még kedvezőtlenebb fekvésű vidékeken minden 20 angol mértföldre a kocsin szállítás legalább egy shillinget vesz igénybe, úgy hogy a buzát innen az európai piacra szállítani teljes képtelenség. De hogy ezenfelül az indiai vasutak drága szállítása is jelentékeny akadályt képez, számokkal bizonyíthatjuk. 1882-ben egy quarter buzáért 100 angol mértföldnyi távolságra fizetni kellett:

a ludianai-kurasii vonalon (937 mértföld) 0·92 sh.

Delhitől Calcuttaig 954 mért.) 0·82—1·01 sh.

Jubbulporetól Bombayig (616 m.) 1·90 sh.

Chicagótól Newyorkig (960 m.) 0·505 sh.

Chicagótól Liverpoolig összesen 1881-ben egy tonna buza szállítási költsége 1 font 11 sh. $1\frac{1}{3}$ -d volt, melyből $\frac{3}{5}$ -rész az 1500 mértföld hosszú chicago-bostoni vasutra, $\frac{2}{5}$ -rész pedig a tengeri szállításra esik. Jelentékeny költség többletet okoz továbbá az indiai gabonánál a folytonos átrakódás s becsomózás a különböző helyeken, míg az amerikai buzát becsomagolva s egyszer átrakva ugyszólván a cséplőhelytől Európába hozzák. Meg kell jegyeznünk még, hogy az egyesült államokban 1882 végén 105.000 mrtf. vasut volt s 18,000 tervezetett, Indiában azonban ugyanakkor még csak 10,251 mértföld hosszúságu vasut volt kiépítve.

Az indiai kormány újabb időben komoly figyelmet fordít a buzatermelés s buzakivitel e fentebb felsorolt akadályaira is s ezért csaknem biztosnak mondhatjuk, hogy az indiai buza az európai kereskedelemben már a legközelebbi jövőben igen fontos helyet fog elfoglalni s a magyar buzának veszélyes versenytársa lesz.

UJ KÖNYVEK.

- Bozght, R.** Statistische Studien über Bewährung der Actiengesellschaften 4 frt 80 kr.
- Handbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart in Monographien.** Herausg. v. Th. elarqu ardsen. I. Bd. I Hälfte 5 frt 40.
- Kohler J.** Gesammelte Abhandlungen aus dem gemeinen und französischen Civilrecht. I. Abtheilung, 2 frt 40.
- Sudre, Ch.** Les finances de la France au XIX. Siècle 2 vls. 9 frt.
- Das Russland der Gegenwart und Zukunft.** Politische und national-ökonomische Skizzen.
-

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

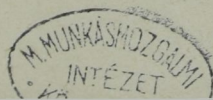
NOVEMBER.

IX. FÜZET.

A FRANCZIAORSZÁGI ITALADÓK, S ALKALMAZÁSUK ELSZÁSZ-LOTHRINGIÁBAN.

Az italadók Franciaországban külön vannak szabályozva a bor-, alma-, körtecsiger s méhsörre, külön a szeszes pálinkára, likörre, és külön a sörre vonatkozólag; könnyű kitalálni, hogy az adóztatás eltérései a termelés különböző voltán alapulnak.

Már 1804-ben, midőn az állam fokozódó szükségletei folytán a forradalom által eltörölt italadók újbóli behozatala szükségessé vált, találunk e külön szabályozásnak első nyomaira, habár akkor csak két adó állt fenn: a droit d'inventaire a bor- és csigernél, és a droit de fabrication a szesz- és a sörnél. 1806 óta új adóval terheltek meg a bort és csigert: az egyik a nagyban történt eladásnál a vételár 5%-át, a másik a kicsinybeni eladásnál annak 10%-át vette igénybe; terhes volt kivált amaz, mert minden helyváltoztatásnál újból szedték. A droit d'inventaire azonban nem volt fenntartható; 10,000 adóközeg, 3 millió házmotózás, és 100 millió adó-kivetés járt vele, oly óriási apparátus, melynek költségei szinte elviselhetlenek valának. Az adó roppant ellenszenvvel is találkozott, és kijátszására a csalás szinte nyilvánosan üzetett. 1808-ban eltörölték e gyűlöletes adót; a nagykereskedés arányos adóját fix adóval pótolták, a kiskereskedésnél az adót a vételár 15%-ára emelték, s ezen felül a 2000 lakónál többet számláló városokban külön droit d'entreét hoztak be. Egy 1812. évi törvény ezután a kiskereskedelemre vetett 15%-ot — az egyenlőség érdekében, de kivált a lábra kapott csalások megakadályozása végett — kiterjeszté a nagykereskedésre is. 1816 és 1817-ben újabb reform alá vették az italadókat, megszüntették jelesen azt az igazságtalan intézkedést, mely szerint a nagykereskedésre vetett adót minden helyváltoztatásnál újból kellett fizetni.

Jelenleg a bort, alma- vagy körtecsigert és méhsört a droit de circulation (nagykereskedési), vagy a droit de tail (kiskereskedési adó), soha e kettő együtt, és némely helyeken a droit d'entrée; a szeszt, pálinkát és likőröket a droit de consommation, a sört a droit á la fabrication du bière terhelik.

Az italadókra nézve — ezek pénzügyi eredményét tekintve — Franciaország előnyösen válik ki a többi európai államok közül, a szesz- és borfogyasztásra alkalmazott francia adózási rendszer pedig igazi adótechnikai remek mű; főelőnye e rendszernek, hogy a borfogyasztást sokkal nagyobb mérvben vonja a közteherviselésbe, mint akár Németország és az osztrák-magyar monarchia, akár Anglia vagy Oroszország, és hogy szükség esetén az állami bevételek fokozására is sikeresen igénybe vehető, mint pl. 1872 és 1873-ban történt, a midőn az adó eredmény könnyű szerrel 90 millió frankkal növeltetett.

A francia boradó, mely egymaga 1876-ban 190 milliót jövedelmezett, a fiskális leleményesség remekműve, és igazán bámulatos következetességgei kidolgozott rendszeres egész, melynek részletei már azért is méltók figyelmünkre, mert *Magyarország jelentékeny borfogyasztása eddigelé korántsem nyújtja azt az adóeredményt, melyet véleményünk szerint addig, míg államháztartásunk az adóképesség teljes megfeszítését megköveteli, elviselhetne.*

Lássuk most már az italadókat külön-külön.

A droit de circulation esedékessé válik, midőn legalább is 25 liternyi bor hordóban, vagy 25 vagy több üveg bor láda- vagy kosárban kereskedői szokás szerint kellően elzárva más raktározási helyre, vagy valamely megrendelőhöz (a kiskereskedőket kivéve) szállítatik; ugyan ez fizettetik a nagy- és kiskereskedőnél az üzlettel való felhagyás után még raktáron levő bor után; ellenben a detailadó fizetésének van helye, midőn a bor a kiskereskedőhöz küldetik, vagy a szállítás kisebb mennyiségben, vagy nem kereskedői lezárás mellett történik.

A forgalom az italok tekintetében az adó sikeres beszedhetése végett némi korlátok- és formaságokhoz van kötve; nevezetesen köteles a szállító vagy eladó a szállítást vagy eladást előzetesen az adóhivatalnál feljelenteni, és a hivatali revízió után, de még mielőtt a bort elszállítja, az adót megfizetni, kivételnek csak a tulajdonos által saját pinczéjébe, vagy egyik pinczéből a másikba való

átszállításánál s az utra való borra nézve, meg akkor van helye, ha a bor Párisba vagy oly helyre szállittatik, mely a boradót átalányösszeggel, vagyis az alább ösmertetett és 1875 óta minden 10,000 lakónál többet számláló községben kötelezőleg fennálló tax unique-vel megváltotta.

A droit de circulationnál a méhsörre és csigerre nézve egész Franciaországban fél frank, a bort illetőleg az első osztályba sorozott megyékben (Dél-Franciaországban és a Champagne vidékén) 60 c., a II. osztályban (Közép-Franciaország, a Mozella és a Maas vidékén) 80 c., a III. osztályban (Éjszak-kelet) 1 frk, a IV.-ben (Éjszak-nyugat) 1 frk 20 c. volt az adótétel 1870-ig. A porosz háboru után a tételek $1\frac{1}{2}$, 2, $2\frac{1}{2}$ és 3 frkra emeltettek; 1880 óta ellenben (július 19-iki törvény) a négy osztály a második és harmadiknak egybeolvasztásával háromra szorítottatott, és az adótétel valamennyi pótlékkal együtt 1, $1\frac{1}{2}$ és 2 frk.

A detailadó az áruba bocsátásnál az eladási ár utáni 15%-kal, a porosz háboru után 18%-kal vettetett, s az idézett 1880. július 19-ik törvény óta $12\frac{1}{2}$ %-kal vettetik ki, még pedig nem csak azoknál, kiki a kicsinybeni eladást részletszerűleg folytatják, hanem a nagykereskedőknél is az évnegyedes reviziók alkalmával azon differenzia után, mely az átvétel és az okmányokkal igazolt eladás közt, a törvényes manco (hiány) és a saját fogyasztásra engedett % számba vétele után mutatkozik.

A detail-kereskedőnek saját fogyasztás és hulladék fejében 3%-nyi leengedés jár. Viszont köteles áruba bocsátás előtt ártarifáját feljelenteni, és a hivatal egy tarifát az üzlethelyiségben kifüggeszteni.

Nem detail-kereskedővel szemben az adót a helyhatóság által konstatált átlagos borár szerint vetik ki.

Az üzlet megkezdése előtt a készletben levő italokat a feljelentés alapján az árus részére nyitott, és a békebíró által lapszámozott zsinórral áthuzott és lepecsételt ellenjegyzési könyvben (portatif) jegyzik fel, az az u. n. prise en charge.

Megvizsgálják a készletet, az ürméretre nézve a mértékhitelítést eszközlik, az edényeket jegygyel és folyó számmal látják el, és ha szükséges, az alkohol-tartalmat is kinyomozzák, és az előjegyzést azután a tényleges készlethez képest helyesbitik.

Ezentul csak kísérő levéllel és elkönyvelés mellett szabad az

üzletbe bort hozni, és az üzlettulajdonosnak még a saját bor- vagy csigertermését is fel kell jelentenie. Nem csak üzlethelyiségét, hanem lakását is bármikor átkutathatja az adótiszt. A használandó edények ürméretét is rendelet szabályozza; így az üvegeknek 1 vagy $\frac{1}{2}$ litereseknek, a hordóknak 1—5 hektolitereseknek kell lenniök. Az évnegyedenként, esetleg gyakrabban is megejtett, ugyszintén az üzletek megszüntetése alkalmával eszközölt vizsgálatoknál a portatifot lezárják, és az adót is ekkor kell fizetni.

A detail-adó alól mentesek a markotányosok által árult, s a katonai kórházakban használt italok; a droit de circulation alól a kiskereskedőknél az üzlettel való felhagyás után talált borkészletnek az a része, mely saját termésökből ered.

A droit de consommation (szeszfogyasztási adó) az 1816. április 28-án, 1824. június 24-én, és 1830. december 12. kelt törvények alapján a szeszes italok és 22°-nál több alkoholt tartalmazó likőr-borok után a szeszfőzőből, illetve a gyáros raktárából való kivitelnél, tehát csak akkor válik esedékessé, midőn a gyártmány már a közforgalomba kerül; ekkor azonban az adó a teljes alkohol-tartalom szerint szabatik ki.

A kiskereskedő meg épen csak utólagosan, miként a bor utáni detailadót, fizeti a droit de consommationt.

Ez adó helyességéhez nem fér szó. Tiszta gyártmány-adó, melynél a fiskus a gyártásba semmikép be nem folyik, úgy hogy a felgyártandó nyers anyagot a gyáros szabadon választhatja, s azt egészen tetszése szerint is kihasználhatja.

Az adó a hordókban tartott égett bor és borszesznél az abban foglalt alkohol hektoliterje után, ha pedig üvegekre fejtetett, ugyszintén likőrök- és szeszbe főtt gyümölcsöknél, továbbá a firnisz- és parfümgyártásra vagy kórházi külső gyógyhasználatra szánt szesznél a folyadék hektoliterje után régebben 36, 50, majd 75 frankot tőn.

A porosz háboru után a hordószesznél az adó 156, az üvegbelinél 210 frank, Párisban a taxe de remplacement 238'8 frkra emeltetett, és ezóta az adó alapjául a likőrök és szeszes gyümölcsbefőtteknél is a szesztartalom szolgál; az absynthnél ellenben az egész folyadék. Denaturált, azaz legalább is 20%-ig hozzákevert olajokkal élvezhetetlenné vált szeszek a jóval alacsonyabb, és a szesztartalomhoz és a városok lélekszámához képest, valamint az

alább ismertetett entrée fönn vagy fönn nem állása szerint változó denaturálási illetéket fizetik, az entrée alól is felmentvék, és octroi alá is csak a denaturálási illeték harmada erejéig vethetők.

A szeszgyáraknak minden oldalról kőfallal kell kerítve lenniök, és csak egy bejárattal szabad birniök, hogy az ellenőrzés könnyíttessék. A mezőgazdasági szeszfőzők azonban (a porosz háboru utáni rövid időszakon kívül) folyton fel voltak mentve a technikai- lag amugy is csaknem keresztülvihetetlen ellenőrzés alól, és ezek az adót vagy a szesz elküldésekor fizetik, vagy acquit á caution utján a czimzettre háritják át.

Az italok után a felsorolt három adón felül oly városokban, melyek — nem számítva bele az elszórt házak és paraszt dependenciák lakóit — legalább 4000-nyi lélekszámmal birnak, és a préfet, illetve felebbezés esetén a pénzügyminister által zárt városoknak nyilvánítatnak, az 1808., 1816., 1830., 1832., 1834. évi idevágó törvények értelmében külön beviteli illeték (droit d'entrée) is fizettetik, mely a lélekszám nöttével hét fokozatban emelkedik, tés a boradónál ösmertetett négy (illetve az 1880. július 19-én kel örvény óta három) osztály szerint változóan vettetik ki.

Ezt az illetéket a bevitel-, a szüretnél vagy gyártásnál, és kivételesen a hivatalos felügyelet alatti raktárból való kiszállitásnál kell megfizetni.

A szesznél a droit d'entrée a porosz háboru után a következő vala :

4000 — 6000 lakóval biró városokban	7 frank 20 c.
6000 — 10000 " " " 	10 " 80 "
10000 — 15000 " " " 	14 " 40 "
15000 — 20000 " " " 	18 " — "
20000 — 30000 " " " 	21 " 60 "
30000 — 50000 " " " 	25 " 20 "
50000-nél több " " " 	28 " 80 "

Természetes, hogy a bevitel ellenőrzés alatt áll, és a feljelen- tés kötelezőnek nyilvánítatott.

Ha az adó valahol ujonnan behozatik, a szőlősgazdáknál talál- tató maradékbór, csiger és méhsör, mely után a droit de circulation, és a kiskereskedőnél levő italkészlet, mely után a detail adó már megfizettetett, adómentes marad.

Mentes a termelő által a zárvonalon kívül levő nyaralóban

kimért saját termésü bor és csiger, s a zárvonalon kívül magános tulajdonában levő ital, kikötő hajó fedezetén létező és saját használatra szánt italok, némely megyében (Var, Gard, Herault, Ande, Tarn, Rhone torkolata, keleti Pyreneák) a gyöngye bor erősítésére szánt borszesz 5% erejéig (ez még a droit de circulation alól is mentes), feltéve, hogy az így készült bor alk oholja 18%-nál nem több, a szőlősgazda által cselédjei használatára készült lőre (piquette), azaz a törkölyre (Weinträster, mares) sajtolás nélkül öntött viz, végül az entrepôtban megromlott vagy veszendőbe ment italok.

A droit d'entrée-ra nézve is a franciaországi megyék a fenti négy, illetve 1880 óta három osztályba soroztatnak, és az adótételek két fokozat szerint határoztattak meg a szerint, hogy a lélekszám 4—6, 6—10, 10—15, 15—20, 20—30, 30—50 ezer közt, vagy 50 ezeren felül van-e. Az ötvenes években az adótételek a következők voltak: az első osztályban 30, 45, 60, 75, 90, 105, 120 centime, a második fokban 40, 60, 80, 120, 140, 160 c., a harmadikban 50, 75, 100, 125, 150, 175, 200 c., a negyedikben 60, 90, 120, 150, 180, 210, 240 c., csigernél és méhsörnél 25, 40, 50, 65, 75, 90, 100 c.

A porosz háboru után az adótételek felemeltettek most (1880. július 19. törvény) az adótétel az első osztályban 0'40, 0'60, 0'75, 0'95, 1'10, 1'30 és 1'50 frk, a másodikban 0'55, 0'85, 1'15, 1'40, 1'70, 2, 2'25 frk, a harmadikban 0'75, 1'10, 1'50, 1'90, 2'25, 2'60 és 3 frk, a csiger- és méhsörnél 0'35—1'25 frk.

Négyezer lélekszámmal és többel bíró zárt községeknek ez előtt is szabadságukban állt az entréet, a detail-illetéket és a kiskereskedők által ezen felül fizetendő engedélydíjat a bevitelnél fizetendő egyetlen tak-ával (taxe unique) megváltani. Ezt a taksát akképen szabják meg, hogy az előző három év adóeredményének átlaga a bor, csiger és méhsörre nézve külön-külön a nevezett italokból ugyan ez időben a községbe vitt mennyiséggel osztatik, azon bor, csiger és méhsörnél azonban, mely után a detail-adó már megfizettetett, ez adót a taxe unique-be betudják. A droit de circulation megválthatását az 1841. június 25-én kelt törvény megtiltotta. Megváltott községekben a droit de consommation a bevitelnél szedetik, és a községbeliekre a megváltásból az a nagy előny há-

*) Lőrét csak az adótiszt jelenlétében szabad készíteni.

ramlik, hogy a könyvelési kényszer és az adótisztek folytonos ellenőrzése alól menekülnek.

A *taxe unique* behozatalát a községi tanács és a legtöbbet adózó italárusok kérésére a prefet, s másod sorban a pénzügyminister engedélyezi; behozatalakor a készletek után is meg kell fizetni a taksát, megszüntetése esetén viszont a taksa az italkészletek után visszatérítettik.

Már fönnebb említettük, hogy a *taxe unique* 1875 óta minden 10,000-nél több lakót számláló községben a forgalom nagy előnyére kötelező.

Párisban állandóan fennáll a *taxe unique*, *taxe de remplacement* név alatt, és könnyebb ellenőrzés okából az adóvonalon belül a szeszfőzés tilos. A *taxe de remplacement* hektoliterenként a porosz háború előtt 8 frk, utána a hordóbor után 11,8, a palaczkbor után 20 frk vala; 1880 óta az adótétel mindkét bornemre nézve ugyanegy: $8\frac{1}{4}$ frk.

A söradó az 1808. november 25-iki törvényvel hozatott be, és az 1816. április 28-iki törvény folytán a gyártásra vettették. Az adótételeket az 1830. december 12-iki, az ellenőrzést az 1836. április 23-iki törvények szabályozták. Az adó az ötvenes években hektoliterenként 2 frk volt, és jelenleg pótlékokkal együtt 3,60 frkot tesz, mely külföldi sörnél a vámmal együtt szedetik. A fizető sör (petite biere) annak előtte az adó negyed részét, most 1,20 frkot fizet. A kórházakban saját használatra főtt sör utáni adó a minőséghez képest szakértők véleménye alapján szabatik meg. A fel nem forralt felöntéssel készült sör pedig, ha nem kereskedési célra gyártatik, egészen adómentes; ugyszintén a kenyérsütésre szolgáló sörálja. Az adó, mely a főkazán ürméretéhez képest számított ki, a midőn 20% a hulladék fejében leüttetik, esedékessé válik, mihelyt a kazánt aláfütik, és utólagos havi részletekben fizettetik. A gyártást természetesen eleve fel kell jelenteni, ép úgy oly helyeken, hol octroi áll fenn, a kivitel, avagy ki kell mutatni, hogy az octroi is meg lett fizetve.

Párisban és a 30,000-nél több lakóval bíró helyeken a kincstár általánynyal vetheti ki az adó főösszeget, mely azután az egyes sörfőzőkre felosztatik. Látni való, hogy a sör adóztatása sokkal inkább kedvez a szabad forgalomnak, mint a többi italoké.

A szesz- és sörfőzés s a likörgyártás természetesen szoros

felügyelet alatt áll; már az üzlet megkezdése alkalmával hivatalos lelet vétetik fel a gyári felszerelvényekről, ezek megszámoztatnak, ürtartalmuk hivatalosan konstatáltatik; a gyártást ezenfelül mindenkor fel kell jelenteni, s ez alkalommal a használtatni szándékolt készüléket, a malátának és a gyártandó sörnek mennyiségét megnevezni; a kazánoknak befalazva kell lenni, s legalább 6 hektolitert tartalmazni; az összes gyárhelyiség felügyelet alatt áll, és az adóközegnek bármikor szabad belépése van; a szeszfőzésnél a kazán ürtartalmát, a szeszfőzésre használt anyagot (buza, burgonya, liszt, bor, sör, borseprő, cukor, szörp, törköly, gyümölcs stb.), a munka tartamát, megkezdésének s befejezésének óráját, s a gyártandó alkohol mennyiségét kell feljelenteni; az aräometer (sűrűségmérő) alapján a szesztartalom a cefre minőségéhez képest (1° sűrűség egyenlő $1.2-1.4^{\circ}$ alkohollal) is kiszámítottatik. Nagyobb gyáraknál az alkoholtartalom kísérletileg állapítottatik meg; a gyáros azonban a gyártmányanyag mennyiségéhez képest általányösszeggel is válthatja meg az adót.

Az eddigiekből láttuk, hogy a droit de circulation és a detailadó mind azt a bort éri, melyet a termelő a forgalomba, illetőleg a fogyasztásnak átbocsát, azon községek kivételével, melyek általányozás útján, vagy a taxe unique behozatala által ez adókat megváltották. És a mit e két adó (egyike a nagyobb, másika a kicsiny forgalomra nézve) a borra, ugyanazt eredményezi a droit de consommation a szeszre nézve. Ez adókhöz járul némely községben, a lélekszám szerinti fokozatok szerint, az entrée (kapuadó), más helyeken pedig mindannyit helyettesíti a taxe unique. Némi jogosultsága van annak, hogy a droit de circulation nem országszerte egyenlő, mert a hármas (1880 előtt négyes) fokozat a leginkább elterjedt italok minőségének különféleségén alapul; hason oka van annak is, hogy az entrée a lélekszámmal emelkedő tarifa szerint szabatik ki. Városokban finomabb borokat isznak, mint faluhelyen, és a termő vidékeken kívül a borfogyasztás nagyobb adózási képességre mutat. A magasabb adó fizetése mindig felment a kisebbik alól; így a szatócs a nagybani eladásnál nem a detailadót, hanem csak a droit de circulation-t fizeti; a kiskereskedő borkészlete, mely után detailadó fizettetett, az entrée alól mentes; a borfogyasztás tehát a városokban sem jó kétszer adóztatás alá.

Igaz, hogy az állam ellenőrzési rendszabályai szigorúak, néha

terhesek is, a szállításnak kísérő iratokkal kell történnie, és szállítás közben is a fogyasztási adóközegek kölcsönös értesítései (feuilles de circulation) alapján kontrolnak s ezzel járó feltartóztatásnak van helye. Minden borárusnak rendes könyvet kell vezetnie, szüretkor a bortermésről leltár vétetik fel; szüret előtt a borkészletek mindenütt megvizsgálatnak. Az állam tehát folytonosan szemmel kíséri a bort, termelésétől fogva egész a pinczébe vagy raktárba való lerakásig, és tovább az eladásig; a boros hordó utántöltése, a bor vegyítése, a palaczkboros ládák felbontása csak az adóközegek jelenlétében történhetik, sőt a palaczkok lepecsételése egyenesen az adóközegeknek van fenntartva, és hogy e szigor tényleg Franciaország nagyobb részében foganatosítottatik is, kitűnik abból, hogy a borfogyasztásnak alig egy negyed része váltatik meg adóátalányösszeggel. Más részről azonban a forgalom szabadsága, a mennyiben az ellenőrzés engedi, nem akadályoztatik.

A bort más helyre lehet szállítani, s ott a megnevezett vevőn kívül bármely harmadiknak oda utalni, mi által az adófizetés időpontja a fogyasztáshoz közelebb jő; az eljárás (acquit a caution) abból áll, hogy a kereskedő az elszállítandó italról nyilatkozatot állít ki, melyben arra kötelezi magát, hogy bizonyos idő múlva vagy az adó lefizetésére nézve igazolja magát, vagy az adót birságostól együtt lefizeti.

E nyilatkozatot megbízható készfizető kezesnek is alá kell írnia, és csak ennek alapján adja ki a hivatal a szállítási kísérőlevelet. Ha a kitűzött időben az adófizetés nem igazoltatik, menthetetlenül behajtják az adót és a birságot, (szeszek- és likőröknél) a droit de consommation összegét, bor, csiger- és méhsörnél a droit de circulation ötszörösét; ha azonban hat hó alatt igazoltatik az adófizetés, úgy az adót s birságot visszatérítik; hat hó lefolyta után már nincs helye a megtérítésnek. Kísérő-leveleket állítanak ki akkor is, ha az italok a droit de circulation, de consommation, és a detail adó alóli mentességet igénylik, mert kivitelre, eczetgyártásra valók, vagy oly helyre szállítatnak, hol magasabb adó szedetik, vagy az italadó megváltatott; csakhogy ezen körülményeknek hivatalosan megállapítva kell lenniök. Csak kísérőlevél mellett szabad az italo- kat oly városból elszállítani, hol az entrée, a taxe unique vagy octroi áll fenn, és e kísérőlevél elintézésével konstatáltatik a kivitel tényleges megtörténte.

A detail-adónak alávétett italok elszállítása csak az adó kétszeresének biztosítása mellett történhet meg, s a szállítónak a kivített, a detail-adó megfizetését, vagy a detail-adónak alávétett raktárba való szállítást kell igazolnia.

A tulajdonos az italokat egyik pinczéből a másikba vagy raktárba, igazolójeggyel (passavants) szabadon szállíttathatja. Hason jegyet állít ki egy e célra szánt parafált könyvből maga a boráros, ha lakhelyén nincs fogyasztási adóhivatal, a legközelebbi adóhivatal e jegy bevonása mellett kiállítja ezután a kísérő-levelet. Városokba stb. adójegyek (congés) kíséretében történik aállítás. Ha azután a boráros az eladott mennyiségre nézve a detailadó lefizetését igazolja, úgy a maradékot adómentesen hozhatja haza.

Mindezen kísérőlevelek, igazolójegyek után 10 c. bélyegadó, s minden hivatalos kiadványért külön 15 c. jár, az adójegyekért is 10 c., s ha az illeték, melyről szólnak, $\frac{1}{2}$ frknál több, 20 c.; ez illetékek is jelentékeny bevételt eredményeznek.

Minden termelő- s nagykereskedőnek ezen felül szabadságában áll a fennálló kontroll mellett entrepôt-ot (raktárt) tartani, s ez által azt az előnyt biztosítani a maga részére, hogy az adót csak akkor fizeti, midőn a bort a fogyasztónak vagy kiskereskedőnek ama raktárból kiszolgáltatja. Még a kiskereskedő is, ha élénk italüzletet folytat, szabad raktárt tart. A raktáron levő készleteknek azonban legalább is 9 hektoliter bort, vagy két annyi csigert, vagy négy hektoliter szeszt kell tartalmaznia, az újállítás 1 hnel kevesebb nem lehet, s az adók lefizetésére nézve egy helybeli fizetőképes kezest kell állítani.

Oly községekben, hol entrée vagy octroi áll fenn, és közraktárak vannak, a község jogosítva van a szabad raktárak felállítását csak a termelőknek engedni meg, vagy azt általán eltiltani.

A raktárakba szállított és onnan elhordott italokról rendes könyvet kell vezetni, mely évenként szüret előtt, a kiskereskedők-nél negyedévenként megvizsgáltatik.

E párolgás és egyéb veszteségek fejében 6 — 8% engedélyeztetik, s az elromlott vagy elveszett italokért — a szesz kivételével — megfelelő adóelengedés foglal helyet.

Mint már érintettük, az italadók alól községek, testületek és egyesek adóátalánnyal felválthatják magukat.

E megváltás tulajdonképeni feladata az, hogy ott, hol az el-

lenőrzés elé gördülő akadályok szinte legyőzhetlenek, az adótörvényeknek mégis érvény szereztessek. Így az entrée megváltása kiválókép bortermő vidékeken divik, ahol azután a szőlők bevitele szabad, és a szőlőgazdák az inventurától mentesek. Ily helyeken a megváltási adóösszeget az előző évek legtermékenyebbjének adóbevétele alapján és a folyó évi bortermés tekintetbevételével számítják ki, és hogy ha a község és a pénzügyi hatóság meg nem egyeznek, a prefekturái és másod fokon az állami tanács dönt.

A söradót a 30,000 lakón felüli városok sörgyárosai testületileg válthatják meg. A detailadót régebben csak olyanok válthatták meg, kiknél az üzlet nagy kiterjedésétől tartani nem lehetett. Kőbor borárosok és saját termésü borokkal kereskedők hektoliterenkénti átalányösszeggel, tehát a bor árának tekinteten kívül hagyásával válthatják meg a detailadót, és ha a községi tanács és a szatócsok két harmada úgy kívánják, a detailadó helyett a szatócsokra vetett egyenes adót lehet behozni. A droit de consommationnak megváltása a szatócsoknak sincs megengedve; ők azonban ez entrée-val együtt fizethetik, mi által a szeszes italok forgalmára nézve is teljes szabadságot nyernek.

Az átalányrendszer előnyei szembetűnők, és most már minden kiskereskedő biztosíthatja magának annak előnyeit, mert az átalányozást immár *nem szabad megtagadni*. Igaz, hogy az átalányösszeget, ha a pénzügyi közeg az adózóval nem tud megegyezni, a préfet határozza meg, s hogy a megváltás csak évről évre történhetik; ámde e két rendszabály fiskális tekintetknél fogva elengedhetlen volt, s nem az adó magassága, hanem az ellenőrzéssel járó faggatások ellen fordult elő a legtöbb panasz. A magánosok adómegváltása egyébiránt csupán az eladott bor árára is vonatkozhatik, mely esetben az eladott bor mennyisége ellenőrzés alatt marad. Átalányozás esetén az adózók előleges havi részletekben kötelesek az adóátalányt megfizetni.

A törvény az adórövidítésekre igen érzékeny büntetéseket szab, melyek azonban vajmi ritkán jönnek alkalmazásba, hanem rendszeren kiegyezés útján leszállíttatnak. A bor kivitele előleges jelentés nélkül, vagy attól eltérőleg a szállítási eszköz és a bor elkobzását és 100—600 frk pénzbírságot, a szatócs részéről való becsempészés szintén elkobzást, s 50—300 frk bírságot, a nagykeres-

kedő részéről folytatott titkos kicsinybeni eladás az elkobzáson fölül 500—2000 frk birságot von maga után.

A francia italadók a közvetlen adónemek közt jövedelmezőség tekintetében mindjárt az enregistrement, dohány és vám után sorakoznak, és 1856-ban 120, 1880-ban négyszáz milliót jövedelmeztek. Legtöbb jövedelmet a detailadó hajt, azután a taxe de remplacement, a droit de consommation, a taxe unique és a söradó.

Ez eredmény annál meglepőbb, mivel az adók a földművelésre és a munkás osztályok életviszonyaira korántsem gyakoroltak oly káros hatást, mint sokan állították; konstatálták ezt az 1829. és 1849. évi bizottsági tárgyalások, és megerősíti ezt az a tény is, hogy a bortermelés óriás módon gyarapodott, hogy a szőlőterület 1788—1849-ig másfél millió hektárról 2'169, és 1875-ig 2'421 millió hektárra, a termelt bormennyiség 25 millió hektoliterről 35'555, illetve 83'837 millióra nőtt; ezóta ugyan 1880-ig a filoxera folytán a szőlőterület 2'204 millió hektárra, a bortermelés 29'677 hektoliterre fogyott; ámde Franciaország óriási megfeszítést tesz, hogy a bajoknak — melyek egyébként az adóztatással semmi összefüggésben nincsenek — elejét vegye, és már az is jó jelnek mondható, hogy a bortermelés bizonytalan volta, és az ötvenes évek eleje óta mutatkozott szőlőbetegségek daczára is, a szőlőterület nincs több adósággal megterhelve, mint a többi termőföld.

Hisz Franciaország bortermelésének kiterjedt és lukratív volta még mindig páratlanul áll; nyolczvanhét departement közül csak kilencznek nincs borvidéke, a francia bortermelés két millió embernek nyújt keresetet, és egyre-másra félmilliárdot jövedelmez a nemzetnek.

A droit de circulation ugyan kevésbé fizeti ki magát, sőt ennek előtte talán nem is hozta be az ellenőrzéséhez megkívántató óriási apparatus költségét. Ámde nem szabad ez egy adót külön tekinteni; szükséges láncszem ez az italadók rendszerében, mely nélkül a síkföld lakossága a városi közönséggel szemben igazságtalan előnyben részesülne, és mely nélkül a bor forgalmának figyelemmel kísérése attól a percztől fogva, amidőn a szüretelők a szőlőfürtöket beszedik, egész az ebédlőig nem volna teljes és folytonos.

A francia italadók közül a boradónak két nagy hátránya van: a gazdag néposztály a droit de circulation-ban 10—20-szorta

kisebb adót fizet, mint az ouvrier, kinek a detailadót kell viselnie, és a saját termésü bor fogyasztása egészen adómentes.

Ez utóbbi hátrány egy bortermő országban nehezen elkerülhető, az előbbi pedig nagyon enyhült, midőn a detailadó megváltását tágabb körben alkalmazzák.

A francia italadók ellen felmerült panaszok arra indították a törvényhozást, hogy enquêtet hívjon össze, hogy az italadók, kivált pedig a boradó reformjáról véleményt mondjon. A reformjavaslat elkészült, csak hogy a boradónak nem javítását, hanem tényleg annak eltörlését ajánlja. A boradó 185 milliónyi bevételét természetesen máshonnan akarja fődözni. Az adó eltörlése tetszős dolog; a bökkenő azonban a javaslat pozitív részében van, mely a pótló bevétel kiteremtését tárgyalja.

A szőlősgazda nem fizet bor-, hanem csak földadót. Saját bora, a mig maga issza vagy elteszi, adómentes. Csak az elszállított illetve eladott bor esik adó alá, mely adó természetesen a vevőre hárul. Sok bortermelő ugyan a phyloxerát emlegeti, csak hogy ebből Franciaországban Maurice Block állítása szerint — mely azonban mindenesetre túlzott — másnak nem volt kára, mint a fogyasztónak, mert a megmaradt bor annyira megdrágult, hogy a pusztító rovar nélkül az egész termés sem kelt volna jobban, mint a megmaradt.

A boráros csak iparadót fizet, s ezt a boradó eltörlése esetén is fizetnie kellene. A reformjavaslat az ő iparadóját épenséggel meg akarja duplázni. És a borkereskedő mindamellett is a fogyasztó megadóztatását perhorreskálja, kizárólag csak azért, mert az állami felügyelet nincs inyére. Az ellenőrzés nem tetszik. Pedig az ellenőrzés tényleg nem is gyakoroltatik mindenütt; nagyobb városokban a bevitelnél kapuadó alakjában történik a fizetés, s a fiskus pinczepatkányainak (rats de cave), miként a francia pénzügyeket csufolják, semmi keresni valójuk a borkereskedőnél.

Csak a francia fogyasztónak lenne joga a boradó ellen felszólalni, és ez hallgat. Pedig jól tudja, hol a baj, jól tudja, hogy az árucikk magas árában adózik; csak hogy adózniia mindenképen kell, s a titulus neki közömbös.

A szakértők javaslatainak nagy része oda lyukadt ki, „hogy ne én fizessek, hanem más.“ Így a bresti kereskedelmi kamara a

nagy- és kiskereskedők ellenőrzését meg akarja szüntetni, s a szőlősgazdákat állami felügyelet alá vétetni.

Azaz 25 ezer és 250 ezer emberről le akar venni egy terhet, hogy azt két milliónak a nyakába sózza. Elméletileg helyes az a javaslat, hogy a bor adózzék értéke szerint. Az értékre lehetőleg mindig tekintettel volt a francia törvényhozás, de az érték meghatározásának gyakorlatilag kivihető módját még eddig nem sikerült felfedeznie.

Az enquête-javaslat szerint a természetes és mesterséges bor, ecet, csiger, méhsör és sör adója teljesen megszűnnék. A szesz, pálinka és likőr eddigi adóztatása helyébe a kazán ürmérete, s a termelési eszközök felhasználásához mért gyártási adó lépne, mely hektoliterenként 220 frankot tenne. A destillateurök, szesz- és sörfőzők, nagy- és kiskereskedők s vendéglősök liczenziája és patensadója megdupláztatnék.

Az 1880. budget szerint 1.313,000 hektoliter tiszta 100° szesz fogyasztása mellett 156 frk 25 centimejával befolyt . . . 235 m. frk.

Liczenziákból 10 „ „

Együtt tehát . . . 245 m. frk.

Hiányzik tehát 148 „ „

hogy az összes italadókból előirányzott 393 millió kikerüljön.

A javaslat reményli, hogy a reform behozatala után a bevétel tenne :

1) 1.313,000 hektoliter után 220 frkjával 288⁸⁶ millió frkot

2) A mostani rendszer mellett állítólag fél millió hl. szeszt defraudálnak, csak 300,000 hlt. számítva, az ezentúl adó alá vonandó szeszszeszmennyiség tesz

66 „ „

3) A liczenziák megkettőzve 20 „ „

4) Az eddig titkon üzött pálinkamérések utáni liczenziák tesznek

1¹⁴ „ „

Együtt . . . 376 millió frankot.

A még hiányzó 17 „ frank a pátenádóra vetendő pótlékból könnyen bekerülne.

Maurice Block fején találja a szöveget, midőn azt a kérdést veti fel, hogy hol tapasztaltatott, miszerint a taksa felemelése a

defraudációt kevesbitené? Franciaország már egyszer hason rendszert léptetett életbe, de kénytelen volt vele felhagyni. Németországban, hol a javasolt rendszer áll fenn, csakugy defraudálnak.

Mindaddig, amig Franciaország egy általános jövedelmi adót nem hoz be, az italadók eltörlése nem lesz keresztül vihető. Italadó-rendszere különben nem oly rossz, mint ellenzői állítják, sőt pénzügyileg megszorult államokban megérdemelné az utánzást.

Elszász-Lothringiában is az 1816. évből eredő, s némely utóbbi törvények által módosított francia italadó áll fenn, mely az adókötelesek négy osztályát ismeri, u. m.:

- 1) magánszemélyeket (simples particuliers);
- 2) földbirtokosokat, kik saját termésüket fogyasztják (propriétaires récoltants, fermiers);
- 3) kiskereskedőket (debitants);
- 4) nagykereskedőket (marchands en gros).

Itt csak azon nehézségekre akarunk utalni, melyekkel a porosz kormány az adók alkalmazásánál találkozott, és azon módra, melyet e kormány a nehézségek legyőzése végett követett. *Igen tanulságos ez azért, mert a porosz kormány eljárása némileg zsinórmértékül szolgálhat nekünk magyaroknak is, ha az államnak pénzügyi helyzete szükségessé tenné a borfogyasztásnak az eddiginél magasabb adó alá vonását, mi másképp mint a francia rendszerhez hasonló módon aligha lenne sikeresen keresztül vihető.*

Maga az 1816. évi törvény a régibb ide vágó törvényeknek 247. §-ából álló kodifikációja, mely azonban számos utóbbi törvény és rendelet által lényegesen módosítva lőn. És a törvényes határozatok tömkelegében az eligazodást még nehezítette az önkény, melylyel ezek alkalmaztattak.

A porosz pénzügyi közegek az adókezelés átvétele után csakhamar azt tapasztalták, hogy a gyakorlat az italadó-törvények szigorán sokat enyhített, sőt, hogy némely határozmányok épen nem is foganatosítottak. Így a droit d'entrée csak tizenhat helyen állt fenn, holott huszonhétnek vala 4000-nél több lakója, tizenegy hely tehát azon ürügy alatt, hogy lakossága nem tömör, (que la population n' est pas agglomérée) kibujt az adó alól. A többiek sokkal alacsonyabban soroztattak, pl. Colmar a 15—20,000 lakóval biró városok közé, holott 23,000 lelket számlál.

Legtöbb bajt okozott az I. Ferencz korából (1534) eredő

inventarizálás, az adóhatóság azon joga, hogy oly városokban, hol droit d'entrée áll fenn, de a város nyílt lévén, az adó a kapunál nem szedhető, ha csak a város meg nem váltotta adóját, szüret után a termést házról házra megvizsgáltassa. E rendszabály gyűlöletes volt, s a hol lehetett, megváltották az adót, s itt többnyire az államkincstár huzta a rövidebbet. Sőt oly városok is megváltották az entréet, melyek octroit szedtek, minő Colmar, mely nem nyílt város, a megváltás alól tehát a törvény alól ki van zárva. A megváltott adó helyett fizetett átalányt azután mint községi adót szedték, mi által annak felosztása egyenlőtlen s igazságtalan lett, mert olyanok is járultak hozzá, kiknek szőlejük sem volt.

Az adó kielégítő gyümölcsözésének útjában állt az is, hogy spekulánsok a többnyire pénzre szorult termelőtől szüret előtt, vagy mindjárt utána a bort megvették, s mint saját termésüket eladták. Ezek az ugynevezett gourmets, weinsticherek, kik sem licenziát, sem patensadót üzletök után nem fizettek, s az italadót is — helyben, csempészve adván el a bort — kikerülték. E boruzsorások és visszaélések ellen a harc többször lett megkísértve, de mindig hasztalanul; a francia adótörvény nem ismer gourmet-et, s e paraziták a bortermelésre és kereskedésre egyaránt ártalmas üzelveiket háborítlanul folytatják, s legfőlebb olcsó abbonementokkal (átalányadóval) váltják meg adózási kötelezettségüket.

A taxe unique Metzben 4'97, Strassburgban 4'51, a droit d'entrée 2'40, 1'25 frankot, 90, 60, 72 és 48 centime-et, a droit de circulation 96 és 120 c.-ot tett.

Ehez járult a kiskereskedői forgalom adója, mely átlag hektoliterenként 12 frankra rugott.

A detailadó magas és igazságtalan volta maga is hatalmas ösztön vala a csempészetre, és a más helyen részletezett, igen bonyolult ellenőrzés sem vala képes azt sikerrel meggátolni. Bizonyítá ezt maga az adóeredmény: 1872. a detailadó 1.279,000 frankot hozott, mi 12 frk mellett 106,000 hektoliter bort képvisel, a 96 centime-os droit de circulation 110,495, az 1'20 frankos 345'748 frankot hozott, az összes adózó bormennyiség tehát 509,800 hektoliter. E szerint az összes borfogyasztásnak csak egy ötödrésze jutna a korcsmákra, a mi merő lehetetlenség. Minek utána a német kormány a gyeplőt rövidebbre fogta, 1876-ban 828 ezer hl. után 2½ millió frank adó folyt be, és a korcsmárosok ennek 62%-át szol-

gáltatták. A csempészet még mindig oly arcátlanul üzetett, hogy — mint más utánszámításokkal konstatálták — a korcsmai fogyasztásnak csak fele, néhol épen csak negyed része lett megadóztatva.

1848-ban a francia nemzetgyűlés megkísérté az adó reformját azon frázisokban gazdag indokolással, hogy „ez adóbeszedés módja a legnagyobb mérvben vexatorius és terhes, a vele járó ellenőrzést borkereskedéssel foglalkozó polgárok méltósága ellen mérenyület természetével bir (attentatoire a la dignité), hogy beszédési módja sértő, folytonos izgalom szülője, és a csempészet mentségeül szolgál, s hogy végül a legsúlyosabb károkat szüli a kereskedelem s iparra, a munkások egészsége, sőt ételére nézve.“ A reform abból állt, hogy a szabad forgalom hektolitorenként $3\frac{1}{2}$ frankos adó mellett megadóztatott. És mi lőn a következés? A termelő panaszkodott, hogy a vevő e negyedfél frankot a bor árából leüti, a kereskedő azt állitá, hogy az új adó az üzletet megsibbasztja, és a korcsmáros is elégedetlenkedett, mert nem csempészhett, nem csallhatta a fiskust, mint ennek előtte. És a törvény visszavonatot.

A badeni italadó a francziához hasonló, de egyszerűbb szerkezettel bir; a porosz kormány ugyanezért ennek mintájára fejlesztette tovább az elszász-lothringiai italadókat: megszüntette, illetve a vagyontalan néposztályok iránti méltányosságból a forgalmi illetékekkel egyenlővé tette a detailadót, s ezzel elvette az ürügyet a kereskedőktől a csempészetre, illetve boraiknak magánosok nevén adómentesen, s így a törvény kijátszásával való kiegészítésére. Az 1873. márcz. 20-iki törvény egy hektoliterenkénti $3\frac{3}{4}$ franknyi (3 márkányi) egyetlen boradót hozott be, melylyel Metz és Strassburg 50%-nyi adóenyhitést nyertek; a kisebb helyeken persze emelést jelzett a törvény, s kicsi vigasztást nyujtott, hogy a francia törvény szigorú alkalmazásával az entrée-et kellett volna behozni. A 80,000 szőlősgazda adómentessége meghagyatott.

Nálunk egyféle boradó áll fenn; hektoliterenként Budapesten, Pozsonyban és Szegeden (melyek zárt városok) 2 frt 97 kr., 20,000-nél több lakóval biró helyeken 2 frt 23 kr.; 10,000—20,000 lélekszámú helyeken 1 frt 79 kr., egyebütt 90 kr. Az adót azonban a szőlősgazda is fizeti, ha ugyan az általánymegváltás — melyben az alispánnak jut a végelhatározás joga, jelen közigazgatásunk mellett

tehát a fiskus érdekei vajmi csekély védelemre számíthatnak — az adót valami jelentéktelenségre nem apasztja le. Franciaország is fokozatot ismer; ennek azonban némi igazolása van abban, hogy vidékenként nagyobb a vagyonosság, tehát drágább bor fogyasztatik. A helység lélekszámán alapuló fokozat igazolását bajos kitálatni. Az azonban aligha kétséges, hogy a tulnyomóan a legtöbb esetben alkalmazott adókulcs a 90 kr. Ennek fölemelése az elszász-lothringiai adótételeg (1 frt 50 kr., illetve ha az agiot is tekintetbe vesszük 1 frt 80 krra) magában véve is az adójövedelmet (az 1881. évi zárszámadás szerint 3408 millió) közel 100%-kal fokozná.

Mi minden aggály nélkül elrendelhetőnek vélnők e fölemelést, ha az állam kezdeményezésére a gazdasági egyesületek segélyével sikerülne a nálunk is úgy mint Elszász-Lothringiában, a népet kiszípolozó boruzsorások üzelmeit ellensúlyozni. E lelkiösmeretlen üzerek, miként az árverési hyénák, vidékenként összebeszélnek, s a borárak lenyomásával roppant nyereségre tesznek szert; a ki ez üzelmekről közelebbi tájékozást akar szerezni, a főváros közvetlen környékében is teheti azt; mennyivel bujábban tenyészik ez a boruzsora még a fővárostól távolabb helyeken! A borforgalomnak a jelzett módon való előmozdítása, mezőgazdasági kölcsönös segélyző és hitelegyletek, ugyszintén bor-közraktárak létesítése a bortermelő vidékek góczpontjain, s lehetőleg a külföldön is, és az észszerű pinczekezelésnek a vándortanitók s gazdasági egyesületek útján való terjesztése kell nekünk. Ha ez intézmények a kellő erélylyel fogantositva lesznek, akkor a boradó könnyü szerrel járuland hozzá a mostaninál nagyobb mérvben az állami közterhek viseléséhez; idején lesz akkor azon kérdésnek is eldöntése, hogy nem lenne-e helyes dolog nálunk is a szőlős-gazdákat a boradó alól teljesen fölmenteni, a mivel a bortermelés is lendületet nyerne, s az adót egyedül a forgalomba került bortól szedni? Az európai boradórendszerek közt a francia, illetve az elszász-lothringiai látszik nekem a magyar viszonyokhoz képest leginkább megfelelőnek, és hasznos dolognak vélném, ha az adó alkalmazása a hely színén is tanulmány tárgyává tétetnék.

WACHTEL AURÉL.

A RAIFFEISEN-FÉLE KÖLCSÖNPÉNZTÁRAK.

A földmives osztály megmentése. E jelszavat hallhatjuk és olvashatjuk Németországban, Ausztriában és nálunk is. Olaszországban, Angliában a jelszó némileg változó alakban jelentkezik. Ez országokban a jelszó: Földmives- vagy parasztosztály teremtése.

Ausztriában, Németországban a parasztosztály képezi a középbirtokos osztályt. Olaszországban, Angliában paraszt tulajdonkép nincs is. Ez országokban a parasztosztályt a bérlők osztálya helyettesíti. Nálunk a parasztosztályt a birtokosok osztályába szokás sorolni, tehát azon osztályba, melybe a német a parcella birtokosokat veszi. A középbirtokos osztály alatt nálunk a volt köznemesek közé tartozott nagyobb birtokosokat szokás érteni, vagyis azon birtokok azon osztályát, melyet a németek már a nagybirtokosok közé soroznak.

Midőn e tényeket felhoztuk, nem akarunk ezekből további következtetést arra nézve levonni, hogy a hazai földbirtokviszonyokkal szemben, mely politika volna követendő és pedig azért nem, mert ez mostani feladatunk körén kívül esik. Jelezni kívántuk azonban e hivatkozással, hogy már a földbirtok felosztása körül lényeges különbség van a hazai és a német viszonyok vagy az angol viszonyok közt. És míg például Angliában a parasztosztály teremtése képezi a kitüzött célt, Németországban meg a parasztosztály megmentése; addig hazánkban az angol célt kitüzni felesleges, mert parasztosztályunk van, a német jelszó pedig viszonyainknak aligha megfelel. Mert nálunk nem annyira vagy legalább nem pusztán a parasztosztály megmentéséről, mint inkább annak tovább terjesztéséről és pedig a nagybirtokok területi terjedtségének rovasára kell gondoskodnunk.

A parasztbirtok megmentése és lehető gyarapítása, ez lehet nálunk a cél. Ez képezhet oly nemes feladatot, melynek keresztül-

vitelén és valóításán fáradni érdemes. Természetes, ez a cél a még nálunk létező roppant nagyterületű birtokok rovására történhetnék. De történék ez átalakulás gazdaságunk emelésével. A nagybirtokok apadnának területileg, de gyarapodnának hozadék, jövedelem tekintetében és válnának tetteleg azzá, a mi is feladatuk: iparos vállalatokká.

Feladatunk az, hogy megtartsuk a mostani parasztosztályt, de gyarapítsuk is. Azonban a gyarapodás ne történjék pusztán számban, hanem történjék értelmének, gazdasági és gazdálkodási képességének fejlesztésével is.

Ebben némileg jeleztük álláspontunkat, a melyet a napi kérdéssel szemben elfoglalunk. Utaltunk részben azon különbségekre, a melyek e kérdésben köztünk és más nemzetek közt fennforognak. És most áttérhetünk azon szempont kijelölésére, a mely szükségessé teszi egy nagy és erős parasztosztály létezését, megjegyezve, hogy az „erős“ kifejezés alatt nem egyedül a kar, hanem az ész, az értelem hatalmát is értjük, mert csak így fog megfelelni a nagy feladatnak, mely reá a társadalom mai küzdelmeiben vár.

Társadalmunk az egynejűsége, az egyéni tulajdonon, a szabad szerződési jogon és a jogegyenlőségen alapul. Társadalmunk egész szervezete meg van támadva. Az egynejűséget, a házasságot gúny tárgyává teszik a social demokraták egy része; a communisták ideálját képezi nem a többnejűség, hanem nőközösség, a családi köteleknek és érdekeknek teljes megszünte. A jogegyenlőség eszméje kezdi az embereket ki nem elégíteni, egyenlőséget akarnak; megtámadják azzal az egyéni tulajdont és az ebben rejlő hatalmat. A szerződés szabadsága sem áll vitatlan. Ez még a legtöbb támadásnak van kitéve.

Társadalmi rendünk felforgattatni szándékoltatik és hogy ez meg ne történhessék, szükségünk van egy oly osztályra, a mely a munkás, vagy csak kisbirtokos osztály közt és a nagybirtokos osztály közt átmenetet képezzen és ez a parasztosztály. A társadalmat ez osztály megvédeni van hivatva nem csak azért, mivel ez a legkonservatívabb, hanem azért is, mert ez osztályra a birtoktalannok, vagy csekély birtokúak nem tekintenek oly irigy szemmel, mint a nagy vagyonuakra. Mert ez osztály a vagyon mellett a munkát, vagyis annak egyik ágát, a kézi munkát is képviseli. Szükségünk van egy középosztályra (és mellékesen legyen megjegyezve,

minden foglalkozási nemben) már azért is, mert minden esetre könnyebb a vagyontalannak némi akarat, szerencse és kitartás mellett ily osztályba bejutni, mint a magas, vagyis nagyvagyonu osztályba felvergődni. Semmiből nagy vagyonra szert tenni, csak ritka embernek jut osztályrészül, de vajmi sok ember van, ki kézi munkával kezdte és közepes vagyonon végezte.

Mi módon legyen eszközendő a parasztosztály megtartása és gyarapítása, ez nem lehet elv, hanem tapasztalati kérdés. E kérdésben nem vezérelhetnek bennünket fenséges eszmék, ideálok, melyekért lelkesedhetünk, melyeket valósítva szeretnénk látni és a melyek valósítására törnünk is kell, hanem ki kell indulnunk a tetteges viszonyokból, számolnunk kell a létező emberekkel, azoknak műveltségi, képességi fokával.

Részünkről a gazdasági szabadság és a társulásnak vagyunk barátai. A gazdasági szabadságot követeljük az embereknek azért, hogy tudják és érezzék, miszerint tetteikért önmaguk felelősek, sorsuk, jövőjük az ő kezükben van letéve. A társulást követeljük azért, mert az egyes emberi erő gyenge némely dolgok keresztülvitelére, némely ellenkező érdekek leküzdésére.

Az állam beavatkozásának az emberek gazdaságvitelében, sorsuk intézésében nem vagyunk barátai, mert beláthatlan, hol ér véget az állam felügyeleti joga, vagyis mely határon szűnik meg gyámkodása. És meg azért se szeretjük az állami mindenhatóságot, mert az államot minden egyes egyén avagy osztály sorsáért felelőssé tenni nem akarnók. Az állam nem jótékonyági intézmény, mely mindenkit boldoggá tesz vagy akarjon tenni, akár járul hozzá az egyén akár nem e boldogság megszerzésére, hanem csak az a hivatása és rendeltetése, hogy egy egyént, vagyis osztályt a másik osztály javára elnyomni ne engedjen, vagyis a különböző osztályok érdekeit egymással szemben és egymás közt kiegyenlítse.

Az állami befolyást az emberek cselekvési és rendelkezési körében a gazdaság terén minél szűkebb korlátok közé szorítani és az egyéni függetlenségnek és szabadságnak minél tágabb teret engedni, ez az ideál, a mely felé törnünk kell. De hogy az ideál valósítható legyen, az is kell, hogy az emberek a szabadság használatára, az azzal való élésre képesek legyenek. A hol e feltétel hiányzik, az államnak okvetlenül kell gyakorolnia befolyását, gyámi hatalmát, mert ott a szabadság két élő fegyver, mely csak romlásra visz.

Az állami befolyásnak tért és befolyást kell engednünk oly intézmények létesítése és vezérlete körül, a melyek a gazdasági haladás érdekében szükségesek, ha a társadalom ezeket a maga erejéből akár a közszellem hiánya, akár a vagyoni tehetetlenség miatt létesíteni képtelen. Az állam gondoskodni tartozik a nevelésről, gondoskodni tartozik különösen a kisbirtokosok szakneveléséről. És e feladat teljesítését nem szeretnők a társadalom kezdeményezésére hagyni. Az államtól jogosan megkivánhatjuk azt is, hogy biztosítási intézményeket léptessen életbe, melyek a kisbirtokosokat anyagi károk esetén kárpótolják, meg azt is, hogy a kisbirtokosok hitel-igényeinek kielégítéséről gondoskodják. De sem a biztosítást, sem a hitelintézeteket nem szeretjük az állam kezébe tudni; ezeket már a társadalomra, annak kezdeményezésére szeretnők bízni.

És ezzel áttérhetünk tulajdonképi tárgyunkra a Raiffeisen-féle szövetkezetek, főleg az ugynevezett „kölcsonpénztárak“ keletkezésének és alapeszméinek az általuk gyakorlott hatásnak ismeretetésére.

II.

Németország több vidékén, különösen ott, a hol a kis parasztbirtok nagyon el van terjedve és így Poroszországnak rajnai tartományában is a pénzuzsora mellett az áruzsorának egy sajátos fajta volt és van divatban ma is. A ki a gyakorlati életet ismeri, az tudja azt is, hogy minden uzsora közt a legveszélyesebb, a legtöbb bajt és pusztítást okozó az árú uzsora és mondhatni, hogy ez átkos uzsora volt ott inkább elterjedve, semmint a pénzuzsora.

Az árúzsora az állatkereskedésben rejlik. Tudjuk azt jól, hogy a föld trágya nélkül el nem lehet és az is tapasztalati tény, hogy minden trágya közt a legjobb az állati trágya. A trágyaszükséglet a kisbirtokost állattartásra kényszeríti. A kisbirtokosnak nincs annyi pénze, hogy a szükséges állatokat: a szarvasmarhát megvegye és kifizesse. Az állatkereskedőhöz fordul tehát és attól állatot vesz bérbe. A bérlet nem határozott időtartamra, hanem a kereskedő tettségéig történik. A kereskedő a tehenet, a szarvasmarhát amikor kéri rendesen vissza, midőn a tehén friss tejelővé lett, vagy midőn a munkaidő folytán a szarvasmarhára a gazdának leginkább van szüksége. A szegény gazda most kényszerhelyzetben van és kénytelen az állatot a kereskedőtől bármi áron megvenni. A vétel természetete-

sen hitelben történik és hozzá, a mi fő baj, a vételár kifizetésére rövid idő lesz kikötve. A gazda a határidőre nem képes fizetni, kénytelen a kereskedővel alkura lépni. Megfizeti a vételárnak egy részét, egy részével adós marad, az állatot visszaadja és új állatot vesz bérbe, azután ezt megveszi. Az efféle cserebere folytatódik mindaddig, míg a kereskedő követelése fel nem duzzadt és a hitelezésnek egyáltalán véget kell vetnie, ha csak követelését elveszíteni nem akarja. Az efféle állatbérletre és vételre azután reá megy az egész vagyon és a birtokosból válik birtoktalan napszámos és pedig, mint ez könnyen elképzelhető, a társadalmilag legveszélyesebb.

Az állatkereskedésnek imént ecsetelt neme rendkívül sok áldozatot igényelt, véghetetlen pusztításokat vitt végbe.

Raiffeisen W. F. mélyen érezte e bajokat és szíve megesett a kisbirtokosok sorsán.

Midőn 1848-ban a flammersfeldi 5000 lakost számláló kerület polgármesterévé lett, azon kezdett gondolkozni, hogyan lehetne e bajoknak elejét venni és miként lehetne a kisbirtokosokon segíteni és megmenteni azokat azon borzasztó csapástól, a melyet rájuk az állatkereskedők mértek.

Segélyegylet alakításán törte fejét. És 1849-ben sikerült is neki a módosabb birtokosok közül mintegy hatvanat összehozni és azokat arra bírni, hogy segélyegyletet alakítsanak. Az egylet czélul kitűzte, hogy a megszorult birtokosok részére állatokat vesz. A vételre szükséges pénz tárgyában megállapította, hogy azt kölcsön fogja felvenni; a felvett pénzért a tagok egymással szemben egyenlő, harmadik személyekkel, vagyis a pénzádókkal szemben pedig egyetemleges kötelezettséget vállalnak. Az egylet a czéljaira szükséges pénzt nem igen tudta beszerezni, csak hosszas járáskeles után tudott egy bankárt arra reávenni, hogy 2000 tallért hitelezzen. — Ez e pénzzel kezdte meg az egylet működését.

Az egylet működésének megkezdésekor feladatához képest szarvasmarhát vett és a vett szarvasmarhát a vételnél némileg magasabb áron eladta a szegényebb birtokosoknak. Az egylet ugyanis az eladás alkalmával a vételárhoz ütötte a kezelési- és a kamatkidadásokat. A vevők a vételárt öt év alatt, egyenlő részletekben tartoztak megfizetni; azonkívül kikötöttet, hogy a vételár teljes kifizetéséig a szarvasmarha az egylet tulajdona marad. E mellett a vevő még kezes is tartozott állítani. A szarvasmarha bevásárlás és eladás

azonban az egyletre terhessé lett és ezt beszüntette; hanem e célra pénzkölcsöneket adott. A kölcsönadás hasonlóan öt évre, öt egyenlő részletben való lefizetés és kezesség mellett történt.

Raiffeisen 1852-ben Heddesdorfnak lett polgármesterévé. Itt alakította meg a második egyletet: „jótékonyági egylet“ czim alatt. Ez egylet már nagyobb és szélesebb körü feladatokat szabott magának. — Feladatává tette az elhagyott gyermekek nevelését, a munkában szükölködő nép, különösen az elbocsájtott fegyenczek részére a munkaszerzést, a nép igényeinek megfelelő könyvtár felállítását, a nép részére szarvasmarhának vásárlását és hitelpénztár felállítását. — Ez egylet fennállott 1864-ig. Alapítási évétől, vagyis 1854-től megszűntéig 5 és 10 éves kölcsönökben 1457 egyénnek 54,447 tallér erejéig adott kölcsönöket. Az egylet működése kiterjedt öt parochiára, melyhez 14 község 9000 népességgel tartozott.

Az egyletek 1849-ben indultak meg. Csak 1862-ben csatlakozott hozzájuk az anhauseni és később még további két egylet: az engersi és viedi. Az eszme, mint látjuk, igen lassan terjedt, mert az egész csupán a jótékonyágon alapult. A módosabb gazdák voltak az egyleti tagok, pusztán ezek vállain nyugodott nemcsak a pénzbeszerzési, kezelési, hanem a felelősségi teher is. Az egyletek a szegényebb polgároknak nem osztogattak ugyan ajándékokat, a pénz után kamatokat szedtek és némileg nagyobb kamatokat, semmint maguk adtak; de az alapelv mégis a jótékonyág volt. A jótékonyág a nemes sziv forrása, de a pusztán jótékonyágban kevés a fenntartó, az életet adó elem, és mondjuk meg őszintén, van ebben valami kellemetlen ugy az adóra, mint a vevőre nézve is. Az egyletek eszméje e miatt nem is igen foglalt tért.

Mikoron Raiffeisen egyleteit megalapította, — mint ezt a szövethozók miként való megalakításáról irt munkájában maga mondja — még nem ismerte volt a Schultze-Delitzsch-féle hitel-egyleteket. A társadalmunkat uraló önérdek vitte ezekben a szerepet és mivel arra voltak alapítva, nemcsak folytonosan gyarapodtak erőben és váltak mindinkább pénzhatalommá, hanem folytonosan tért is, foglaltak. Gyarapodtak nemcsak vagyoniilag, hanem számszerűleg is és ennél fogva jótékony működésük mind szélesebb körökre terjedt, Raiffeisen e nagy haladást látva, egyleteit is a szükölköből, melybe eddig mozogtak, kiemelni akarta; azoknak átalakításán törekedett az „önérdek“ alapján, de ugy, hogy e mellett még mindig

elég tér maradjon a felebaráti szeretetnek, a jótékonyságnak, a közszellemnek.

Az átalakítás művét 1866-ban kezdte meg és mondhatni fényes sikerrel. Ma már az ő elvei szerint megalapított 6—700 kölcsönpénztár terjeszti az áldást, enyhíti a nyomort, gyarapítja a vagyont, az erkölcsöket.

III.

Midőn most már áttérnénk a kölcsönpénztár alapelveinek fejtegetésére, tesszük ezt utalással azon eszmékre, melyeken a Schultze-Delitzsch-féle hitelszövetkezetek alapulnak, és tesszük ezt különösen azért is, hogy kimutassuk, hogy Raiffeisen az átalakítás műve alkalmazásával miket vett át az imént említett hitelszövetkezetektől és melyek saját eredeti alapelvei. És ebben láthatjuk is majdan, miként igyekezett az ő pénztáraiban az önérdéket a közszellemmel összeegyeztetni.

Miként láttuk, Raiffeisen által létesített első egyletek a segélyezés elvén alapultak. A gazdagok kölcsönökkel segélyezték szegényebb sorsu embertársaikat, a hitelezők képezték az egyletet; az adósok az egylet körén kívül estek. Schultze-Delitzsch egyleteit már kezdettől fogva az „öusegély“ elvére alapította. A kölcsönre szorultak, az adósok alakítottak egyletet közös kölcsönfelvételre. Ez alapeszmét fogadta el Raiffeisen is. Az 1866 óta alapított egyletek már mind azon alapelven nyugodnak, hogy az egyleti tagok hitelezők is, adósok is. Az egylet, az adósok szövetkezete vesz fel a tagok részére kölcsönöket; kölcsönt az egylettől csak az kaphat, ki egyszersmind az egyletnek tagja.

Mindkét nemű szövetkezetben közös azon alapelv, hogy a tagok a harmadik személyekkel szemben vállalt kötelezettségeikért egyetemlegesen felelősek. Az egyetemlegesség elve már a flammersfeldi egyletben kifejezésre talált; ez tehát nem átvett eszme. A hitelalapot az egyetemleges kötelezettség képezi; ez pótolja tulajdonkép a vagyont, a mely általában minden valódi hitelnek az alapja. A kisiparos, a kisbirtokos, a munkás összes vagyona, mondhatni munkaerejében rejlik. Ha munka ereje már akár betegség, akár haláleset folytán megszűnik, veszendőbe ment vagyona is és ezzel együtt a hitelnek alapja. — Midőn azonban számos munkaerő egyesül, elveszhet az egyes, de nem veszhet el az összes munkaerő és az ebben rejlő vagyon. A hitelnek tehát megmaradt a maga biztos

alapja. És ez alapot a kisbirtokosoknál növeli természetesen az is, hogy ezeket minden vagyonnélkülinek állítani nem is lehet; habár kétségtelen, hogy ezeknek is fővagyonuk mégis csak munkaerejükben rejlik. — Az egyetemlegesség követeltetik meg azért is, mert ez által ébresztetik a közszellem, az emberek egymás iránt való kötelezettsége, a kölcsönösség eszméje és tudata. De az egyetemlegességben rejlik annak titka is, hogy az egyletek — a Schultze-Delitzsch feleket értjük — igen csekély veszteséggel dolgoznak, — a Raiffeisen féléknek meg alig van veszteségük, mert tudva azt, hogy a tag összes vagyonával és munkaerejével felelős, egyik tag a másikat ellenőrzi és mindegyik tag egyszerismind ügyel a helyes, pontos és szigorú kezelésre.

Mindkét nemű szövetkezet szem előtt tartja azt, hogy a hitel-igények kielégítésére, beállható veszteségek fedezetére magának is legyen vagyona. A Schultze-Delitzsch-féle szövetkezetek kétféle társulati vagyont ismernek: a részjegytőkét és tartaléktőkét. A részjegytőke a tagoké, a mennyiben a tag az általa befizetett tőkét szabályszerű kilépése alkalmával visszakapja. A tartaléktőke az egylet fenállásának egész tartama alatt az egylet birtokában marad. Az egylet feloszlásakor a tartaléktőke, illetve az esetleges veszteségek fedezése után fennmaradó része az szövetkezetnek a feloszláskor létező tagjai közt felosztatik. A részjegytőke hozza magával azt is, hogy a tagok osztalékban részesülnek.

Raiffeisen már a szövetkezeti tőke körül más elveket követ. Ő csak egy tőkét: a tartaléktőkét ismeri; de ez teljesen a szövetkezet tulajdona, melyre a tagoknak, még a szövetkezet feloszlása esetén, nincs semmi joga; közös célra lévén az fordítandó. És felemlítjük mindjárt itt, hogy Raiffeisen megköveteli, hogy a feloszláshoz a tagok $\frac{5}{6}$ -a hozzájáruljon és ezen tagszám állapítsa meg azon közcélt is, melyre a szövetkezeti tőke fordítandó lészen. Felhozzuk továbbá azt is, hogy ezen tartaléktőke alakíttatik a csekély belépti díjból és az összes nyereségből.

Ellenzi Raiffeisen az ugynevezett részjegytőkét és osztalékokat, mert ezek által a közszellem sérülést szenvedne, a mennyiben a részjegybirtokosok súlyt fektetnének a lehető nagy osztaléokra és ez által esetleg speculatiókba, felesleges üzletkiterjesztésekre engednék magukat reábirni. És valóban, Theodor Krausz, ki e szövetkezetek működését az 1875. és 1876-ik években az egyleteknek felkeresése,

üzletkönyveik megszemlélése által tanulmányozta, azon tapasztalatot tette, hogy azon szövetkezetek, a melyek a részjegytőkét is behozták, minden felajánlt pénzt akár volt arra szükségük akár nem, ha az nyereséget ígért, igénybe vették, míg az ily tőke nélkül való szövetkezetek minden felesleges pénzt visszautasítottak.

Ellenzi a részjegytökeket azért is, mert az egyszerű kezelést akadályoznak; kiemelnék az együletet azon szűk körből, melybe mozogni hivatvák, és nem barátja azért sem, mert azon helyes észrevételt teszi, a kisbirtokosnak nem kell pénztőkét gyűjteni, mert a tőkegyűjtési kötelezettségnek megfelel már akkor, mikor a birtokát jobban miveli, jövedelmezőbbé teszi és ennek eszközlésére jobban felszereli.

A részjegytőkegyűjtést nem minden egyület mellőzte és újabb időben, Poroszországban a szövetkezetekre nézve fennálló törvény folytán, nem is mellőzheti. Ez egyleteknek azon bölcs tanácsot adja és az egyletek ezt többnyire követik is — hogy a részjegyértékét csekély összegre szabják és alapszabályilag megállapítsák azon legnagyobb százalékot, a mely a részjegyekre osztalék gyanánt jut. Továbbá megállapítandó az is, hogy egy részjegynél többet senki se birhasson. Ehhez a kikötéshez is szigoruan ragaszkodnak a szövetkezetek: kivéven csak egy együletet: a heddesdorfit, mint olyant, a melynél több részjegy szerzése van megengedve; de ebben is a részjegyek száma, melyet egy tag szerezhethet, ötre van korlátolva.

A részjegyszerzése korlátozása Schulze-Delitzsch által is ajánlatott népbankjai figyelmébe, melyek az egyenlő jog és kötelezettség alapelvén nyugsznak. Ebben a kétnemű szövetkezet közt nincs eltérés; de míg a Schultze-Delitzsch-féle egyletek a részjegyeknek minél nagyobb osztalékot akar adni és ez által követőit tőkeszerzésre birni; addig Raiffeisen a tartaléktőke szaporítását és oly nagyságra való emelését czélozza, hogy az egyletek a kölcsönök felvételét mellőzhessék. Midőn a tartaléktőke oly tekintélyes összegre emelkedett, hogy abból a község tagjainak hitelét teljesen fedezni lehet, akkor beállhat azon idő, midőn a kamatokat le lehetend szállítani és ezek legnagyobb részét a község tagjainak javára fel lehetend használni. Ekkor áll be az idő, midőn azzal a lelkészek, a tanítók fizetését emelni, községi könyvtárt, községi faiskolát, földmívelési iskolát alapítani, a szegényeket és elhagyatottakat segélyezni stb. lehetend. A tartaléktőke kell, hogy egykoron alapul szolgáljon a művelődés és hu-

manismus igényeinek és a szegény népre azzá váljon, a mi egykoron volt a közös vagyon: a véginség és nyomor ellen menedék. A közszellem tehát már ez intézkedésben érvényre emelkedik.

Mindkét nemű szövetkezet kizárja az ugynevezett pártoló tagokat; szeretik, ha a jobbmóduak szövetkezeteikben részt vesznek, de különállást, egy faját a privilégiumnak senkinek se hajlandók adni. A Raiffeisen-féle szövetkezetek, mint látni fogjuk, némi anyagi előnyök biztosítása által törekszenek is azon, hogy a jobbmóduakat szövetkezetükbe bevonják.

Mindkét nemű szövetkezet — és ebben is lényegesen eltérnek a nálunk divó szövetkezetektől — azon vannak, hogy céljaik részére idegen tőkét kapjanak; gyakorolják a kölcsönfelvétel és a takarékpénztári üzletet.

A kölcsönadások körül már lényeges az eltérés. A Schulze-Delitzsch-féle szövetkezetek valódi kis bankok: foglalkoznak mindazon üzletágakkal, a melyeket a nagy bankok üznek; a Raiffeisen-féle szövetkezetek tisztán csakis a szoros értelemben vett kölcsönadási üzletet ismeri. Az eltérés még abban is van, hogy míg az első nemű szövetkezetek rövid időre, három hónapra adnak hitelt és ezt legfelebb egyszer-kétszer prolongálják; addig a másodnemű szövetkezetek a hosszabb időre való hitelezést kedvelik. — A Schultze-Delitzsch-féle bankok a kisiparosok igényeihez van mérve; a kiknek csak addig kell és szabad is a hitelt igénybe venni, míg beszerzett áruikon tuladtak; addig a Raiffeisen-féle szövetkezetek épp a kis földbirtokos osztály szükségletét tartja szem előtt, a melynek a rövid lejáratu hitelt nem szabad igénybe vennie, már csak azért sem, mert pusztá ugy mondanók üzleti költségei, az év folyamán tett kiadásai is csak egyszer egy évben: az aratás után térülnek meg.

A Raiffeisen-féle szövetkezeteknél a legrövidebb idő egy év. A rendes hitel 5 év. E mellett gyakoroltatik még a tíz évre való kölcsönadás és ritka kivételként a husz évre való hitelezés. Az egy évre való kölcsönöknél a tőke és kamat a határidőre megfizetendő. A több évre szóló kölcsönök pedig évenkénti egyenlő részletekben törlesztendő. A kölcsönökért kamatok és jutalékok fizetendő. Ezeknek magasságát a közgyűlés állapítja meg.

Az egy tagnak adott kölcsönök, mint ezt Krausz említi, 2 márkától, mint legkisebbtől 6000 márkaig, mint legnagyobbig változnak. De kellő biztosíték nélkül egy tagnak sem adatik kölcsön,

még a részjegyre befizetett összegnek bizonyos része sem. A rendes biztosíték két kezes. A kölcsön bekebelezése csakis a 10—20 éves kölcsönnél történik.

Az egylet azonban minden adósával szemben kiköti azt, hogy egy hóra az adott kölcsönt bármikor felmondhatja. Teszi ezt hitelezőire való tekintetből, de másrészt a követelés biztonsága miatt is. Az egylet igazgatósága és választmánya minden negyed évben legalább is egyszer a hitelképesség tekintetében átvizsgálja egyenes adósait és ezek kezeseit. Ha ebben változást tapasztal, az adósnak a követelést felmondja és illetve új kezes állítására szorítja. — És itt kell felemlitenünk, hogy e kölcsönpénztárak csekély belépti díj mellett minden nagykorú a pénztár területén lakó polgárnak a belépést megengedi, feltéve, hogy magaviselete, akár büntett, akár részegség, avagy hanyag gazdálkodás miatt kifogás alá nem esik; de a tagot a szövetkezetből azonnal ki is léptetik, a mint magaviselete a rendes gazda irányában támasztható igényeknek meg nem felel, például csak részeges vagy könnyelmű gazdává lesz. — De a szövetkezetek nem csak az erkölcsi magaviseletre, hanem a kötelezettség teljesítésében való pontosságra is nagy figyelmet fordítanak.

A szövetkezetek gondot fordítanak arra is, hogy a tag mire veszi fel a kölcsönt. Ilyent csak gazdasági beruházási célokra, főként állatok és gazdasági szerelvények bevásárlására szavaznak meg. Ez is egyik indoka annak, hogy e szövetkezetek csak szűkkörre, rendszeren *egy kis községre*, nagyobb helységekből, például városokban, esetleg csak egy városnegyedre szorítkoznak és ügyelnek arra, hogy a választmány, mely a kölcsönöket megszavazza, a szerint legyen megalakítva, hogy például kölcsönkérésnél a választmányban legyen egy tag, a ki az illető kölcsönkérőt jól ismerje. Alapelv ez egyleteknél az, hogy lehetőleg minden utcában lakjék egy választmányi tag. — A *kis területre* szorítkozás elvét minden szövetkezet megtartja.

A szövetkezetek, mint imént mondtuk, hosszú időre adnak kölcsönöket, hátrányokul felrovatik, hogy ezek rövid egy havi felmondásra veszik kölcsöneiket, körülbelől ugyanazon eljárást követik, mint a milyent hazai takarékpénztáraink. A rövid időre való hiteladás okvetlenül veszélyes, és az elmélet ezt egyáltalán nem tudja helyeselni. A gyakorlat sem mi nálunk, sem a Raiffeisen-féle szö-

vetkezeteknél az elméletnek eddig legalább igazat nem adott. És ez egyletek két háboru: 1866-iki osztrák-poros, és az 1870-iki francia-német hadjáratok kríziseit sikeresen megállották, a rendkívüli eszközöz: a kölcsönök egy havi felmondásához folyamodniok nem kellett.

A szövetkezetek az elméleti veszélyt azonban félvállról nem veszik. Igyekeznek hosszabb, legalább is 3—6 havi lejáratu kölcsönöket kapni. Továbbá oda terjed törekvésük, hogy árva és alapítványipénzeket kaphassanak, melyek rendesen hosszabb időn maradhatnak az adósok kezébe. Az egyletek főként a kis takarékpénztári betéteket kedvelik, mert ezek szintén állandó tőkét képeznek és nem kell azok felmondásától tartani. A takarékpénztáraktól különösen azokat szeretik, a melyek tagoktól erednek és ezek után 1—1½% -al több kamatot is fizetnek. Ezek is oly kölcsönök, melyeknek könnyelmű felmondásától már a tagok saját érdekében sem igen kell félni. A kamatban adott ez előnyt használják fel a szövetkezetek tagok, sőt néha tekintélyes tagok szerzésére.

Különben a régibb szövetkezetek oly előnyös helyzetben vannak, hogy gyakran pénzbőségben szenvednek és a felmondott kölcsönöket még a felmondási idő előtt visszafizetik. Ily régibb szövetkezeteknek annyi pénzt ajánlanak, hogy azt vagy el sem fogadják, vagy elfogadva bankároknak, takarékpénztáraknak vagy más szövetkezeteknek adják kölcsönül, vagy állampapírokba helyezik. A pénzbőséget ezután felhasználják a kamatok leszállítására, a maguk részéről mondva fel a náluk elhelyezett pénzeket. Ily felmondással nem szoktak élni az oly hitelezőkkel szemben, kik az első alapítás alkalmával adtak kölcsönöket. Így például Wied herczeg sok pénzt adott kölcsön e szövetkezetnek és ezek a pénzt még mindig megtartják, bár ma sokkal kisebb kamat mellett tudnak pénzt szerezni.

A kölcsönvevés- és adásról szólván, felemlítjük azt, hogy a közgyűlésnek fenntartott jogai közzé tartozik meghatározni azon legmagasabb összeget, a melyet az intézet igazgatóságának kölcsönökben és takarékbetétekben az egylet részére felvennie szabad. A tagok ez által korlátolják bizonyos összegre egyetemleges felelősségüket, és ügyelnek arra, hogy a hitelvevés körül visszaélések ne történjenek. A hitelezés körül is ellenőrzést gyakorol a közgyűlés, a mennyiben ez állapítja meg azon legmagasabb összeget, melyet egy tagnak kölcsönadni lehet; így vétetik eleje a sógorságnak és koma-

ságnak, a melynek áldozatává lettek többnyire a mi takarékpénztáraink.

A Schultze-Delitzsch-féle népbankoknál minden szolgálat díjaztatik és illetve a hivatalnokok fizetésben részesülnek. Raiffeisen az ingyenes szolgálatot kéri; némi csekély fizetésben csakis a szövetkezetnek egyetlen hivatalnoka: a számvivő (Rechner) részesül, ennek fizetése 30 márka szokott lenni. A csekély fizetést indokolja különben az, hogy ennek mondhatni összes teendője az adósok és hitelező nyilvántartásában, és a pénztár könyvvezetésében áll. A „Rechner“ nem lehet sem az igazgatóságuk, sem a választmányuk tagja és pénzt nem is kezel. A szövetkezet ügyeinek intézői: az elnökség és a választmány csakis költségeiket kapják megtérítve. Némely egyletben ez elvtől eltérés történik, a mennyiben az elnök is kap díjat.

Miután a szervezet kérdésében a már felemlitetteknél bővebben bebocsátkozni nem akarunk, csak azt kívánjuk még felemlíteni, hogy a szövetkezetek élén többnyire a községi lelkészek állnak, ezek után következnek a polgármesterek és a földbirtokosok. A számadói teendőket a községi jegyzők vagy tanítók, néhol kereskedők látják el.

IV.

Az engedett térnek fogytán vagyunk. De még sem válhatunk el e fontos tárgytól a nélkül, hogy némiket ne mondjunk meg e szövetkezetek más irányban való működéséről és ne említsük fel azon eredményeket, melyet elérték, és ne mondjuk el röviden nézezteinket a felől, miként tartanók mi ez egyleteket nálunk meghonosítandóknak.

A pénztárakkal kapcsolatban állanak a gazdakörök. Tulajdonkép e körökből indul ki a kezdeményezés a kölcsönpénztár megalakulására, és azután ebben is tárgyalatnak a pénztár minden viszonyai, minden ügyei. A pénztár elnöke rendszeren a gazdakörnek is elnöke és így tulajdonkép a pénztár ügyei naponta nyilvánosan tárgyalatnak, és az ellenőrzés folytonos.

A gazdakörben a lelkész vezetése alatt beszéltetnek meg a gazdák szükségletei; ebben alakulnak azután meg a különböző önálló termelő és fogyasztási szövetkezetek, melyeknek azután bankárja a kölcsönpénztár. Így például Walpforzheimban a kölcsönpénztár mellett létezik egy pinczeegylet. A létesülést bizonyynyal a

kölcsönpénztárnak köszönhette. Az egyesületnek 1875-iki zárszámadása szerint, a pénztárnak kölcsön fejében 72,716 márkával tartozott. E pinczeegylet 82 tagot számlált, mindannyi kis szőlőbirtokos. És a pinczeegylet, daczára annak, hogy a szőlőt a tagoktól, mint mondják, drágábban vásárolta meg, semmint azt a kereskedők tették volna, mégis 1875-ben 10,571 márka nyereségre tett szerl. Tehát egy tagra mintegy 129 márka jutott. E kis adat hangosabban szól a pénztárak áldásos működése mellett, semmint azt a legékeőbb szavak tehetnék.

A hol e pénztárak keletkeztek, a hol azok létesültek, eltűnt az uzsora ; a pénz és áruzsora ; de ennél, a mi nézetünk szerint, legalább sokkal fontosabb változás állott be, terjedt a munkakedv, gyarapodott az erkölcsiség és a becsület érzése. A községek egész szelleme átalakult.

Csak némiket kívánunk erre nézve felemlíteni. Raiffeisen 1872-ben kiadott munkájában felhossa a neuviedi járásbiróság abbeli nyilatkozatát, hogy ott, a hol a pénztárak létesültek, megapadtak a bagatell-perek, az ismert uzsorásoknak alig van perük, és az állatüzletek miatt való perek, a melyek a biróságot nagy mérvben vették igénybe, majdnem teljesen megszűntek.

A pontosság és becsületérzésre felhozatik, hogy a tagok fizetési kötelezettségeiknek pontosan tesznek eleget, és daczára annak, hogy lejáratra a követelések kimélet nélkül beköveteltetnek, a pénztáraknak alig vannak pereik. Bukóféiben levők mindent elkövetnek, hogy a pénztárak kielégítést kapjanak. Bukottak éjjelt nappallá tesznek, csakhogy a pénztárnál való tartozásukat leróják. A pénztárt megkárosítani a legnagyobb bűnnek tekintetik. És Krausz beszéli, hogy akadt egy ember, ki a pénztár megkárosítása végett vagyonát egy álhitelező által megkárosította. E tette miatt az egész község megvetése érte és ezt annyira restelte, hogy a hitelezővel a végrehajtást megszüntette és a pénztárt teljesen kifizette.

A pénztárak magukra vonták a német socialpolitikai egyesület figyelmét is, és a midőn a parasztviszonyok kiderítése végett adatokat gyűjtött, felvilágosításokat kért, a kérdések közzé e pénztárakat is belefoglalta. És a feleletekből kaphatjuk a választ, hogy ezeknek létrehozatalára Németország majd minden részén megindult a mozgalom. S oly helyekről, a melyeken már ezek léteznek, csak dicsérő híreket hallhatunk.

Még egy jótékony hatását kívánjuk e pénztáraknak kiemelni, azon befolyást, a melyet ingatlanok árverésénél és eladásánál gyakorolnak. Nem szükséges ecsetelni, mily rossz befolyással vannak az árverések az ingatlanok árára és mily mértékben szokták ezek gyakran karosítani a birtokosokat. Raiffeisen az ily uzsorás által eszközölt árverésnek egy esetét beszéli el, melyen az ember szive megesisik. Az uzsorás árverésre bocsájtotta adósának ingatlanait. Egy ingatlanért a vevők annyit ígértek, hogy abból az uzsorás pénze kikerült volna és a többi ingatlan az adósnak tehermentesen megmaradt volna. De ekkor, mintha az adós kérelmére hajlott volna, leütés előtt az árverést beszüntette. Csakhamar új árverést iratott ki és ekkor tartott árverésen az ingatlanokat, a vevők elriasztatván, pottom áron megvette, ugy, hogy még az ő követelése sem került ki. A birtokos örökre tönkre lett téve.

Ez az esemény és a tapasztalat, hogy az árveréseken vagy pénz hiánya miatt, vagy álszegyenből a birtokosok részt venni nem szoktak, birta arra Raiffeisent és az ő pénztárait, hogy ezek az ingatlan árverésekben tevékeny részt vegyenek. A pénztárak vagy birtokosokat birnak arra, hogy az árverésen megjelenve, az ingatlant illendő áron megvegyék, vagy ha ez nem sikerül, maga jelenik meg árverési vevőként és a birtokot, habár olcsó áron is, megveszik. Az első esetben a vevőknek tiz évi törlesztésre pénzt ad kölcsön; a második esetben azonban az ingatlant 10 évi törlesztésre tovább eladja; de a tovább eladás alkalmával elért árnak csak azon részét tekinti a magáénak, a mely felért az általa adott vételárral és a tett költséggel; az ezt meghaladó részt visszaadja az árverezettnek vagy családjának, hogy ismét új életet kezdhessen. Az árverésekből a pénztár illetéktelen hasznot huzni nem akar; csak gátolni kívánja az ingatlanok elpocsékolását és a végrehajtást szenvedettnek teljes elszegényedését.

E szövetkezeteket kellene hazánkban is életbe léptetni és minden községben egy ilyféle pénztárt alapítani. És ha Németországban megtudták szüntetni a nyomort és inséget: megszüntetnék azok mi nálunk is.

Első sorban a mikéntről lehet szó. Sok pénz és valami nagy tudomány ezek megalapításához, szervezéséhez és üzletben tartásá-

hoz nem kell. Ez egyletekben valamely bonyolult üzletvezetésről, könyvvitelről szó sincs. Az egész üzlet áll abban, hogy kölcsön veszek, kölcsön adok és ezeknek lejáratait nyilván kell tartani. Azután érteni kell az osztást és kamatszámítást. Ehhez a roppant nagy könyvvitelhez és számadáshoz minden községi jegyző, minden iskolamester ért és valami nagy dolgot sem ad az egész. A legtöbb dolog volna aratás idején, a mikor is az adósok fizetni tartoznának.

Kik alapítsák meg a szövetkezetet? Azok, kik Németországban. Első sorban volnának hivatva a lelkészek, ezeknek különben is feladatuk: a közszellem, a felebaráti szeretet terjesztése. És bizonynyal, ha a felebaráti szeretetet nemcsak szószékről hirdetik, hanem azt praktikusán is gyakorolják, segítvén és támogatván a gondjukra bizott nyáját, nekünk legalább az a meggyőződésünk, sokkal nagyobb tiszteletben és szeretetben fognak részesülni sem mint ma. Ekkor válandnak valóságos pásztorokká, az Isten igéjének hirdetőivé.

Másod sorban ott vannak a polgármesterek. Hatóságuk- és hivatásuknál fogva a nép javát és jólétét tartoznak előmozdítani. A felelősség a társadalmi béke és rendért, első sorban az ő vállalkon nyugszik. Elégedetlen nép helyett teremtsenek megelégedett népet — és felelősségük semmivé fog törpülni.

Harmad sorban ott van a földbirtokosok — a mai közép- és nagybirtokos osztály. Csak gróf Széchenyi István szavait kívánjuk ez osztály figyelmébe ajánlani: „A kis birtok védi meg a nagybirtokot.“ A mit tesznek a kisbirtokosok érdekében, jólétének, haladásának előmozdítására, tulajdonkép csak a maguk érdekében teszik.

Már most oda eljutottunk, hogy valami nagy tudomány, valami nagy tehetség e szövetkezetek életbeléptetésére nem kell; eljutottunk oda is, hogy a társadalomnak van elegendő oly tagja, kik hivatvák a nép vezérletére, jóvoltának előmozdítására; tehát ezek a követelmények ez áldásosan működő intézetek megalapításában akadály nem lehetnek.

Az első: a megalakulás idejében való pénzbeszerzéséről lehet szó. A létesítés legnehezebb kérdése tulajdonkép a körül forog, miként lehet a kezdet nehézségein túlesni. A kezdet nehézségeit se tartjuk valamely áthághatlan akadálnak: a pénztár szoritsa működését a legszükségesebb határookra és igyekezzék mindenek előtt a legszegényebbekben segíteni; a terjeszkedést hagyja a későbbi időkre,

a midőn majd megerősödik. Egy kis alapja volna a pénztáraknak a belépti díjakban.

Kölcsönöket kapnának és talán némileg hosszabb időre szóló kölcsönöket a nagyobb birtokosoktól, a kereskedőktől. Rendelkezésekre lehetne bocsátani az árvapénzeket, alapítványi tőkéket. Attól, hogy a pénz e szövetkezeteknél veszélyeztetve lenne, szó sincs, szó sem lehet. A parasztbirtokosoknál a pénz biztosabb, mint például kis iparosoknál, kis kereskedőknél, sőt talán reá lehetne mondani, mint soknál, kiket vagyon tekintetében a jobb osztályokhoz szokás sorolni.

A pénz szerzésében nagy segítségére lehetne a kölcsönpénztáraknak a kisbirtokosok földhitelintézete. Ez intézet a szövetkezetek alakítását tűzte ki célul; működésének alapot ezekben kívánva keresni. Természetes a szövetkezetek irányában eljárását meg kellene változtatnia. Az általunk ecsetelt és melegen ajánlott szövetkezetek váltókkal, melyeket leszámítolni lehetne, nem rendelkezének; ezek kebelükben az egyszerű adóslevelet honosítanak meg: ebből folyólag nem is volna alkalom a szövetkezet váltóinak leszámítolására, a mely kisebb váltók körül csak haszontalan időrablást és költséget okoz. A jelzálog üzletnek is kevés tér akadna, mert a pénztárak követeléseiknek csak csekély részét fognák bekebelezéssel biztosítani és 10 évnél hosszabb kölcsönöket egyáltalán nem is adnának.

A kisbirtokosok földhitelintézetének tehát feladata volna a pénztáraknak hosszabb időre legalább is egy évre való kölcsönöket adni vagy ilyeneket részükre kezesség mellett megszerezni. Lehetséges volna e viszonyt esetleg akkép rendezni, hogy a kölcsönpénztár az érintett földhitelintézet részére akár három hóra szóló váltókat fogadna el, de a melyek egy éven által ugyanazon összegre prolongáltatnának. Az intézet e váltókat könnyen leszámíoltathatná, különösen ha ez iránt ha nem is az osztrák-magyar bankkal, egy más nagyobb intézettel előleges szerződést kötne. Ez utóbbi módot, mint nem természetest, csak az esetben ajánlanók, ha nem sikerülne könyvkivonati, vagyis nyílt hitelt, avagy kötvény mellett való kölcsönt szereznie.

Kérdés gyanánt marad elegendő e pénztárak által nyújtott hitel a kisbirtokosok hitelszükségleteinek kielégítésére, vagyis 5—6 évre nyújtott kölcsön megfelel-e a célnak? Nézetünk szerint tel-

jesen. A kisbirtokos ily időtartam alatt, ha csak rendkívüli csapások nem érik ez alatt, még a szerzett birtok vétel árát is képes kifizetni. Mert a kisbirtokos — ezt ismételve kiemeljük — jövedelmében nem a földjáradékra, vagy vállalkozói nyereségre szorítkozik csupán, hanem a munkabérre is kiterjed. De különben a tapasztalat is az e nemű hitel elégséges volta mellett szól.

A pénztárak megalapítása által a nép szegényebb osztályaiban terjedne a társulás, a szövetkezés eszméje, a mely korunk és még bizonytalannal nagyobb mérvben a jövő, a gazdasági életnek alapját fogja képezni. És a társulás eszméje annál szebb alakban jelentkezne, mert a személyek egyesülésében kölcsönösségben nyilatkoznék. És az e nemű, az erők egyesülésében rejlő szövetkezés társadalmilag is azon előnyt létesítené, hogy nem kellene a társadalmi rend és béke megóvásáért a „kényszerszövetkezetekre“ gondolni. Megóvnánk korunk művelődésének és haladásának alapfeltételét, az egyéni függetlenséget, míg másrészt a tulkapások megakadályozására nem kellene kényszereszközökhöz nyulni. Csak kevésbé sérelmes, és az egyéniség kifejlődésére csak kevésbé ártalmas azon korlát, melyet az ember önmagának szab, azon felügyelet, a melynek az ember önmagát szabad akarattal aláveti, annál a korlátnál és felügyeletnél, a melyet reá törvények diktálnak vagy rendőrök gyakorolnak. A szövetkezés eszméje, mint Európa szerte mindenütt, nálunk is tért kell hogy foglaljon. Ha a nagyobb birtokosok eredményesen használták a maguk hitelviszonyainak javítása végett a szövetkezés terét; ha a tőke a szövetkezés által már is nagy előnyöket biztosított magának; akkor ez előnyöket miért ne tudnák maguknak a kisbirtokosok biztosítani és az erők egyesítése által az előnyös helyzetben levő nagybirtok és tőke tulkapási célzatait akadályozni? A szövetkezet elvét a nép közzé kell elvinnünk, mert ez gyenge, ennek van szüksége az erők egyesítésére.

PÓLYA JAKAB.

A NÉPESEDÉSI MOZGALOM HAZÁNKBAN S A KÜLFÖLDÖN.

Körülbelől egy évtizede már, hogy a házasságkötések, születések s halálozásokról hazánkban is rendes évi kimutatásokat közöl az orsz. statisztikai hivatal, s bár a kimutatások egyes számadatai nem mindenben megbízhatók, érdekesnek tartjuk azokat fejlődésükben s a külföldi három legelső kulturállam megfelelő adataival összehasonlítva közzétenni, népesedési s egészségügyi viszonyaink állapotának megismerhetése végett. A könnyebb tájékozódás kedvéért mellőzzük az abszolút számokat s a részletes kimutatásokat, s megelégszünk az arányszámok táblázatos összeállításával.

Ezer lakosra esik házasságkötés:

Év	Angliában	Franciaországban	Németországban	Magyarországban
1872	8·75	9·8	10·29	10·90
1873	8·80	8·9	10·02	11·30
1874	8·55	8·3	9·53	10·94
1875	8·85	8·2	9·10	11·06
1876	8·25	7·9	8·52	10·09
1877	7·85	7·5	7·98	9·22
1878	7·60	7·5	7·71	9·47
1879	7·20	7·6	7·51	10·58
1880	7·45	7·4	7·48	9·54
1881	7·32	7·5	7·46	9·95

Akár a négy rovatot együttesen, akár csak a három nagy kulturállamra vonatkozó táblázatot tekintjük, rögtön feltűnik mindenütt a hajlam a házasságok számának apadására. Franciaországban, de különösen Németországban a hetvenes évek elején szokatlan nagy arányszámot találunk ugyan, mely a mi több ok, s különösen a kora házasságok s könnyű elválás miatt abnormalis számainkra emlékeztet, de a számokat a hosszú véres háboru után beállott rendezettebb viszonyok eléggé megmagyarázzák. A hanyatlás, azaz a házasságok számának apadása feltűnő, s jelenleg már mind a három nagy kulturállamban csaknem egyenlő fokra süllyedt.

Igen kora volna még tisztán az arányszámokból következtetéseket vonni, akár a nép jólétére s nyugalomérzetére, akár erkölcsi okokra. Annyit ténynek vehetünk, hogy a hosszú kiképzetés, melyet a legtöbb életpályára nézve az összes európai kulturállamokban még mesterségesen is növelnek, a népesség egy jelentékeny részére nézve lehetetlenné teszi a család alapítását épen abban a korban, midőn a természeti ösztönnél fogva az ember erre leginkább hajlandó, s így mesterségesen szaporítja az agglégények számát. Különbben mind a három nagy kulturállam jelentékeny haladást mutathat fel, s még a Franciaországban lévő politikai pártviszályok, s újabban a phylloxera vé-z, mely több százezer embert fosztott meg kenyerétől, sem képesek megmagyarázni e fokozatos hanyatlást, melyet a moralstatisztikusok közönségesen a nemzetgazdasági állapotokkal hoznak kapcsolatba. Nem kell felednünk különben, hogy e számokban csak a törvényes házasságok nyernek kifejezést, pedig tudvalevő dolog, hogy különösen a nagyobb városokban az egynevezett „vadházasságok“ mindenütt nagyon elterjedtek, sőt vidéken a földmivelő osztálynál sem tartoznak már a ritkaságok közé.

Ha ez utóbbi körülményt tekintetbe vesszük, valóban figyelemre s gondolkozásra méltó dolognak kell tartanunk, hogy a jelölt három nagy kulturállamban (Magyarország e tekintetben más kategoria alá esik) a születések száma is rendszeren s csaknem állandóan apad. Az erre vonatkozó adatok táblázatosan összeállítva a következők:

Ezer lakosra esik újszülött:

Év	Angliában*)	Franciaországban	Németországban	Magyarországban
1872	35·8	26·8	41·09	41·54
1873	35·5	26·1	41·30	41·80
1874	36·1	26·2	41·75	42·21
1875	35·4	26·0	42·31	44·93
1876	36·3	26·2	42·53	46·00
1877	36·0	25·5	41·70	43·93
1878	35·6	25·2	40·45	43·73
1879	34·7	25·1	40·47	46·31
1880	34·2	24·7	39·12	43·58
1881	33·9	25·0	38·48	44·74

*) A halva szülötteken kívül.

Látható ebből, hogy a legkisebb arány Franciaországban volt, hol még a kedvezőtlen viszonyok is hanyatlani látszanak 1877. óta. Feltűnő e számokkal szemben Magyarország rendkívül kedvező állapota, mely ezenkívül az évtized első felében határozott emelkedést s a második félben is inkább hullámzást, mint hanyatlást mutat. Kissé merész konjecturával összeköttetésbe lehetne ezt hoznunk a nemzetek életképességével. A régi, de alapjában az utóbbi két évszázad alatt teljesen átváltozott, magyar nép mint ifju, erőteljes nemzet szerepel még az európai nemzetek sorozatában, míg a germán fajok már öregednek s a latin fajhoz tartozó francziák bizonyos tekintetben már lejátszották szerepüket. Sok történetbölcsészettel foglalkozó író s különösen a németek, de nálunk is egyesek, mint Révész Imre s Kerkapoly Károly foglalkoztak ily szempontból e kérdésekkel s kétségtelen, hogy valami látszólagos alapja van is e tetszetes s a mi nemzetünkre, melyet több német író már egyenesen a kihaló fajokhoz sorolt, olyannyira kedvező elméletnek: de komolyan s tudományos érvelés gyanánt bevonni e kérdést a fejtegetések sorozatába ma, a statisztika kora ifjúságában, még lehetetlen.

Sokkal több valószínűséget lehet tulajdonitanunk annak, hogy Nyugoteurópában a Malthus tana mindinkább terjed s e terjedés, bármily csekély mértékben is, tényleg hozzájárul, sőt egyenes okozója a születések csekélyebb s apadó számának. Nem tudományos elméletről van itt szó, hanem ama nyugoton mindinkább terjedő gyakorlati nézetről, mondhatnók előítéletről, mely a hirneves angol nemzetgazda nevével kapcsolatban a túlnépesedést fenyegető alakban rajzolja maga elé s abból a megélhetés nehézségeire von következtetéseket. Német- s Angolországban, honnan a kivándorlás folytonosan nagyobb mértékben történik, ez eszme már valóságos rémképpé változott egyes vidékek földmivelő lakosságánál. Ujabb időben e rémképeket rendszeresen ápolják. Londonban 1877 óta fennáll a malthusi liga, mely már évek óta „The Malthusian“ czim alatt rendes folyóiratot ad ki s számtalan röpiratban s népies műben terjeszti a házassági életben követendő preventiv eljárásra vonatkozó szabályokat s eszméket. Németországban hasonlóképp özönével jelennek meg ily dolgozatok, melyek közt nem egy határozottan hadat üzen a nőszülésnek is. Nálunk, hol a 25-ik életévet betöltött legnagyobb részt már többé férjhez nem menő hajadonok

száma 188,834, különösen az utóbbi években a házasság mellőzése a középosztály tagjainál, hol az életpályára készülés szerfelett megnehezített, ijesztő mértékben emelkedik, s e mellett egyes osztályoknál, különösen az erdélyi szászoknál s ráczoknál, az úgynevezett „Zweikindersystem“ alakjában malthusi hajlamokat találunk; de azért ez előítélet még mindig nem oly pusztító, mint nyugoton, a mi természetes is, ha tekintetbe vesszük, nem csak azt, hogy hazánkban még harmadfél annyi lakosságra is van elég hely, de hogy a rohamosan emelkedő ipari s kereskedelmi viszonyok új és új munkaerőt követelnek.

Csudálatos, hogy ily kedvező viszonyok között is hazánk népessége, a mint az a legutóbbi népszámlálás alkalmával oly megdöbentő meztelenséggel tünt ki, rendkívül lassan szaporodik, sőt voltaképp inkább fogyásnak lehet mondani azt a 167,377 főnyi többletet, melyet az 1880-ki népszámlálás az 1870-kivel szemben kimutat. A rejtélyt csaknem teljesen megmagyarázza a következő táblázat:

Ezer lakosra esik halálozás:

Év	Angol- ország*)	Francia- ország	Német- ország	Magyar- ország
1872	21·3	21·9	30·62	42·80
1873	21·1	23·3	29·89	64·42
1874	22·3	21·4	28·39	42·38
1875	22·7	23·1	29·32	36·94
1876	20·9	22·6	28·03	35·24
1877	20·3	21·6	28·06	36·10
1878	21·6	22·6	27·84	38·43
1879	20·7	22·5	27·21	36·57
1880	20·5	23·0	27·52	38·55
1881	18·9	22·1	26·91	35·89

Valóban megdöbentő képet nyújt ez egyszerű összeállítás. A művelt nyugot három legjelentékenyebb államában, hol, hazai viszonyainkhoz képest, túltömöttség s a legalsó néposztályra nézve határozottan rosszabb életviszonyok léteznek, sokkal kevesebb ember hal el, mint hazánkban, s így, még ha az 1873-ki kolera évet nem számítjuk is, midőn a halottak száma 874,055, tehát közel egy millio volt, állandóan csaknem kétszer annyi ember hal meg nálunk, mint Angliában s még a nagy kulturálla-

*) A halvaszülötteken kívül.

mok között aránylag legkedvezőtlenebb helyzetben levő Németországgal szemben is meg van szomorú elsőségünk. Ez az oka főképp, hogy Magyarországon, mely házasságkötések s születések tekintetében határozottan kedvezőbb helyzetben van, mint a nyugoti nagy államok, a népesedés oly lassan halad, sőt, mondhatjuk, fogy. Hiszen csak egy pillantást kell vetnünk az előbbeni két táblázatra s láthatjuk, hogy a különbség a szülöttek s elhalálozottak közt nálunk mindig kisebb, mint másutt, sőt több éven át több ember is halt meg, mint a mennyi született. De lássuk, tisztán a kedvezőtlenebb állapotú országokkal összehasonlítva a számokat táblázatosan.

Év	A lakosság száma ezer lelket számlálva			A szülöttek többlete az elhunytakkal szemben			A szülöttek többlete arányszámban			A Németországban kíván-doriók sz. 1000 lélekre
	Német-ország	Francia-ország	Magyar-ország	Német-ország	Francia-ország	Magyar-ország	Német-ország	Francia-ország	Magyar-ország	
1872	41,185	36,103	13,725	431,305	172,936	— 16,083	10·47	4·9	— 1·26	3·05
1873	41,532	36,281	13,447	473,824	101,776	— 307,243	11·41	2·8	— 23·62	2·50
1874	41,983	36,451	13,418	561,044	172,943	— 1,284	13·36	4·8	— 0·17	1·07
1875	42,510	36,638	13,525	552,019	105,913	107,439	12·99	2·9	7·99	0·72
1876	43,057	36,906	13,670	624,074	132,608	145,165	14·50	3·6	10·76	0·66
1877	43,608	37,038	13,767	594,858	142,620	94,372	13·64	3·9	6·83	0·50
1878	44,127	37,181	13,561	556,473	98,141	71,737	12·61	2·6	5·30	0·55
1879	44,639	37,279	13,561	592,098	96,647	133,649	13·26	2·6	9·74	0·75
1880	45,093	37,314	13,729	522,970	61,940	67,578	11·60	1·6	4·93	2·35
1881	45,442	37,493	13,729	525,758	108,229	111,435	11·57	2·8	8·85	4·63

Első tekintetre, különösen az arányszámok összehasonlításánál, az tűnik ki, hogy bár nálunk hal el aránylag legtöbb ember az ismertetett négy állam lakói között, a halálozás Franciaországban a szülőnek számával összehasonlítva s a lélekszámra reducalva, nagyobb, mint nálunk. S valóban tudvalevő dolog, hogy Franciaország is azon országok közé tartozik, hol a legutóbbi népszámlálás adatai szerint a szaporodás rendkívül lassú, csaknem megállapodó. Ismeretes, hogy újabban Pieyre Adolf képviselő a sok gyermekes apáknak adóelengedést, s más jutalmakat akart ígértetni. De ha tekintetbe vesszük, hogy nálunk a születések száma mily rendkívül nagy, még Franciaország helyzetét és jobbnak kell tartanunk. Annival inkább áll ez Németországra nézve, hol az arányszámok csaknem kétszer oly kedvezők, mint nálunk, nem is említve azt a

körülményt, hogy Németországban (mint azt táblázatunk utolsó rovata mutatja) a kivándorlás mindinkább nagyobb méreteket ölt, s aránylag véve is hasonlíthatlanul nagyobb e tekintetben a német nemzet vesztesége, mint a miénk, hol az ilyenü baj csak a legutóbbi időkben kezd veszélyes jelleget ölteni. Angliát, hol, mint a fentebbi táblázatokból láttuk, az egészségügy oly kitünő állapotban van, részletesen összehasonlítani a mi viszonyainkkal feleslegesnek tartjuk, a különbség a halálozási coefficientek tekintetében — fájdalom! — nagyon is világos.

Lehetne még e szám adatok s a népesedési statisztika más eredményeinek összeállításából több érdek s kimutatást készítenünk, pl a törvénytelen szülöttekre nézve, mely tekintetben egyszerűen csak azt emeljük ki, hogy a törvénytelen szülöttek arányszáma legnagyobb Németországban s itt folytonosan emelkedik, úgy hogy jelenleg körülbelül két százalékkal nagyobb, mint Franciaországban (100 születésből Németországon 9·06, Franciaországban 7·48 a törvénytelen), melyről Páris népe s a németek gyűlölettel irt dolgozatai után ítélve, nálunk oly balvélemények uralkodnak. De mellőzzük a részleteket. A fődolog, a mire a népesedési statisztika minket megtaníthat, igen világos az eddigiekből is s az a főeredmény nem más, minthogy Magyarország népessége a rendkívül kedvező házassági és születési viszonyok daczára, a borzasztó halandóság miatt nem gyarapodhatik kellő s kívánatos mértékben.

Nem kellett ugyan e számokat a maguk ridegségében s az összehasonlítás meggyőző világítása mellett ide állítanunk, hogy e szomorú tényt constatáljuk. Ugy a statisztikusok s orvosok, mint a nemzetgazdák s emberbarátok nem egy ízben hangoztatták már e tekintetben panaszaikat s különösen a gyermekhalandóság ijesztő volta a szakférjak előtt csaknem példabeszédszerű ténynyé vált. De azért ez összeállítás még sem volt felesleges, mert e borzasztó tényt nem lehet elég gyakran hangsúlyoznunk. A természet s minden körülményeink kedvezők, kedvezőbbek, mint a művelt világ más részében, de kedvezőtlen az, a hol emberi mű legtöbbet segíthet — a halálozási arány. Nálunk azonban aránylag keveset törődnek azzal. Az egészségügy a tulhalmazott belügyminiszterium egyik igénytelen szakosztályának gondja alatt áll, egészségügyi törvényünk részben papíron maradt, az egészségügyi rendőrséget jó

részben ahoz nem értő s más munkával túlhalmozott közigazgatási tisztviselők kezelik s mindenek felett nincs semmi nagyobb szabású érdeklődés s társadalmi mozgalom, hogy talajunk itt-ott kedvezőtlen viszonyait, életmódunkat s a gyermeknevelésnél elkövetett hagyományos szokásainkat gyökeresen megváltoztassuk. Anglia példáját sokban utánozzuk, de a miben az angol nép legnagyobb s legáldásosabb működésü, az egészségügy terén hanyagok vagyunk s így történik meg, hogy ez országban, hol a kulturális s nemzetgazdasági gyorsabb haladás egyik legfőbb feltétele a népesség szaporodása volna, a kimutatott tíz év alatt 5.750,679 lélek, a jelenlegi népesség $\frac{2}{5}$ halt el, kiknek gondos s lelkiismeretes egészségügyi politika mellett talán felét is megmenthettük volna.

GAZDASÁGI EGYESÜLETEINK MŰKÖDÉSE 1882-ben.

A „N. Sz.” ez évi szeptemberi füzetében jelent meg egy rövid ismertetés az országban létező gazdasági egyesületek múlt évi működéséről. Mind a mellett figyelemmel a tárgy kiváló fontosságára, nem tartjuk sem fölöslegesnek, sem elveszett fáradságnak e tárgyra újból visszatérni s bővebben elemezni azon adatokat, melyeket a hivatalos jelentés *) gazdasági egyesületeink működésére vonatkozólag nyújt.

Fölfogásunk szerint mindaddig, míg hazánk főereje a mezőgazdaságban fog rejleni, alig lesz fontosabb kérdés annál, hogy e téren az államra és társadalomra háruló feladatok miként oldassanak meg és miként legyenek megosztva az illetékes tényezők közt.

Elfogadva azon alapelvet, hogy az állam feladatai csak is ott kezdődnek, hol az egyéni erő s a szabad társadalmi tevékenység elégtelen, mi a priori hajlandók vagyunk egyesületeinket a lehető tág, hogy úgy mondjuk, csakis saját erőik által korlátolt hatáskörrel felruházni. Oly hatáskörrel, mely felöleli nemcsak a mezőgazdasági érdekek képviselőjét fölfelé, hanem átveszi azon tevékenység tetemes részét is, a melyet kivésbbé szabadelvű politika mellett, állami közegek végeznek. Azon kétségkívül tetemes nehézségek és akadályok mellett, melyekkel egyesületeinknek megalakulásuk és működésükben küzdeni kell — sem kormány, sem közigazgatás nem gátolta őket egy pillanatig sem abban, hogy a gazdaosztály érdekében a legkiterjedtebb és intensivebb tevékenységet fejtsék ki. Ha tehát ez még sem történt meg, annak oka máshol keresendő.

Az egyesületi élet jóformán 1879-től a székesfehérvári kiállítás alkalmával tartott II. gazdagyűléstől számítható. Azon határozatokból, melyek ez alkalommal hozattak, kitűnik nem csupán a

*) Az országban létező gazdasági egyesületek létszámának és működésének áttekintése 1882. év végén. Közzéteszi a földmívelési ministerium. Budapest, 1883.

jelen állapotokkal való elégedetlenség, hanem azon mély és erős meggyőződés is, hogy a gazdaközönség csak önerejére támaszkodva, szerezhet kívánalmainak érvényt.

Ezen meggyőződés képezte forrását azon előbb páratlan tevékenységnek, melyet azóta a gazdasági egyesületek szervezése, a gazdasági kérdések fölkarolása tekintetében észlelhetünk.

Az előbi, említésre alig érdemes, tevékenység helyébe sok egyesületnél élénk, czéltudatos munkásság lépett s azoknál is, melyek e tekintetben példánykép gyanánt nem vehetők, meg van legalább a törekvés, a tudat, hogy jövő boldogulásunk biztosítékát saját erőink és buzgalomunk képezheti csupán.

Ha itt-ott ballépéseket, az első föllobbanás után stagnatiót észlelhetünk, nem lehet eltagadnunk még sem, hogy a mozgalom erélyéből mitsem veszített, sőt lassan, de fokozatosan terjedve kezd átalakítólag hatni politikai eszményeink tekintetében is.

Egy évtized előtt alig volt pár egyesület, mely működésének csak némi jelét is adta volna. Ma már egész hálózat létezik, mely fölkarolja hazánk nagy részét.

Az egyesületek kívülről nézve egy csaknem teljes organismust képeznek, miként működik azonban ezen szervezet, miként oldja meg a reá váró feladatokat a tisztán önkéntes tevékenység, ez azon kérdés, melyre felelnünk kell.

A hivatalos jelentés kiterjeszkedik ugyan az egyesületek mindenikére, de nem nyújt áttekintést az iránt, hogy a mezőgazdaság egyes ágai szerint elkülönítve mily tevékenységet fejtettek ki, s melyek az eddig elért eredmények. Ezen hiányt kívánnók e helyen pótolni.

A *gazdasági ismeretek terjesztése* csaknem kizároan az egyesületek lapjai útján történt. E tekintetben talán legnagyobb a haladás. Főleg a dunántuli és dunáninneni egyesületeknek csaknem mindenike tart fenn külön szaklapot, melyek a mezőgazdasági napi kérdéseken kívül főleg az egyesületek belügyeivel foglalkoznak. Ha nem tagadható is, hogy az egyes czikkeken sokszor nagyon kevés az eredetiség, mind a mellett azt sem lehet kétségbevonni, hogy az egyes kérdések ismertetés és a gazdaosztály solidaritásának ébrentartása körül el nem vitázható érdemeik vannak.

Legnagyobb buzgalommal és kitartással működtek egyesületeink különböző *versenyek és kiállítások* rendezése körül; kezdve

az agárdi gőzekeversenyen, s a volt erdélyi megyékre kiterjedő kolosvári állatkiállításon, az ország minden részében tartattak különböző termény-, állat-kiállítások, méhészeti-, bor-, gyümölcs- és géptárlatok ez utóbbiak rendszerint versenyekkel is összekötve. Annyi bizonyos, hogy az ismereteknek e módon való terjesztése, az egyesületi szellem ébrentartása leginkább megfelel a magyar gazda vérmérsékletének és vágyainak. — Ha nem csalódunk, azon élénk mozgalom, melyet a gazdasági gépek elterjedése tekintetében tapasztalni lépten-nyomon alkalmunk van, nem kis részben egyesületeink ezen tevékenységének tudható be.

A *vetőmag* helyes megválasztása a mily egyszerű, ép oly fontos követelménye a mezőgazdasági életnek, s e téren egyesületeink a földmívelési ministerium által gyámolítva, élénk tevékenységet fejtenek ki. Kiosztatott sokféle vetőmag: chevalier és elsassi árpa, montagne rozs, kukorica stb. stb. A megcsontosodott conservativismus helyébe az előretöréskvés lép s talán elfogunk jutni oda is, hol Amerika áll, hol csaknem minden bevetett tábla végében kísérleti czélokra, van kihasítva egy kicsi parcella.

A *marhatenyésztés* azon ága mezőgazdaságunknak, melyre a kormány részéről a legutóbbi években kiváló gond fordított; nyugati marhák behozatala, megfelelő apaállatok olcsó áron való kiosztása mellett, a kereskedelmi viszonyok is oda működtek, hogy ez ág fejlődésképesé váljék. A régen hangoztatott „helyes arányok“ kezdenek megvalósulni.

Olyan egyesület, mely kizáróan ez ág gondozására fordítaná figyelmét ez ideig csupán egy létezik és pedig a „Pest megyei állattenyésztő egyesület“, a mely azonban működését csakis jelen évben kezdette meg. Nem mondhatjuk azonban, hogy a gazd. egyesületek az állattenyésztést mellőznék. A soproni például marhaeladási csarnokot tart fenn, nyugatról tenyészmahákat, kizáróan simmenthaliakat importál; a vas megyei szintén közvetíti a községek apaállat szükségletét, hasonlóan járt el a barsi, somogyi, szepesi stb. Nem mondhatjuk azonban ezen működést kielegitőnek, mert a tiszántuli s erdélyi egyesületek részéről alig történt valami. — Nagyrészüket ezen hálás tért önként bocsátja ki kezei közül.

A *lőtenyésztés* terén, ennek gondozása különálló lőtenyésztő bizottságokra levén bizva, számbavehető tevékenységet nem fejtenek

tek ki. Ugy szintén nagyon csekély az, mit a *talajjavítások* népszerűsítésére s tényleges meghonosítására tettek.

Az okszerű *kendertermelés* és kikészítés terén az ország déli és erdélyi megyéiben mutatkozó mozgalom nem az egyesületek, hanem a földmivelési ministerium tevékenységére vihető vissza.

A *méhészet* azon gazdasági ág, a melyre újabb időben főleg az állami vándortanítók kinevezése óta, a közvélemény nagyobb mérvben fordult.

Ez meglátszik a méhészeti egyesületeken is. Nem csupán tagjaik száma mutat gyarapodást, hanem tevékenységük is intenzívebbé válik. Mult évben tartatott meg az első orsz. méhészeti kiállítás Budapesten, az orsz. méhészegylet az állatkertben állandó kiállítást rendez, számos méhészeti káté és kaptár osztatott ki. E tevékenység oroszlánrésze a kizáróan méhészeti egyleteké, a többieknek e tekintetben csekély érdemük van.

Óhajtandó volna, hogy ezen hálás gazdasági ág megyei egyesületeink által az eddiginél nagyobb figyelemben részesíttessék. A befektetés, melyet igényel, más ágakéhoz képest elenyészően csekély. A méhesek berendezésére, kezelésére, az állami vándortanítók készségesen megadják a fölvilágosításokat, egyetlen nagy ellenségünk e téren is az indolentia.

Egy másik gazdasági ágnak, a *halászatnak* felkarolása szintén a legutóbbi időre esik. E téren a felső-magyarorsz. halászegylet az uttörő az érdeklődés felköltése, az iglói halászati kiállítás megnyitása, valamint azon eredmények, melyeket a kaliforniai lazac, az amerikai pisztráng (*salmo fontinalis*) meghonosítása körül feljegyezhetünk. A helyi érdekű rozsnyói halászegyleten kívül a gazdasági egyesületek e tekintetben mit sem tettek. „Magas conceptiok“ s a régi előítéletekben elfogulva még mindig nem érünk reá, hogy méltányolnók, mennyi jövedelmet lennének képesek egykor halban dúsz folyóink biztosítani, okszerű védelem és tenyésztés mellett.

A *borászat* terén kilencz egyesület működött, a tisztán társulati alapokra fektetetteket tekintve, csekély eredménnyel, csakis a pozsonyi indított meg kiemelendő mozgalmat egy vinczellériskola fölállítására iránt.

A *gyümölcsészeti* és *kertészeti* egyesületek telepeik kezelésén, olesó galyak stb. kiosztásán kívül, általánosabb érdekű mozgalmat nem voltak képesek kifejteni.

Ezekben körülbelül körvonaloztuk egyesületeink tevékenységét. A haladás el nem tagadható, de még korántsem érte el tetőpontját. A működés sok egyletnél fölötte szerény, nem egynél semmi. Vannak azonban, melyek jó példával járnak elől s merjük remélni, hogy ez ki fog terjedni a többire is. A tagoknak száma 1882-ben mintegy hat ezerrel emelkedett, emelkednek a bevételek, gyarapulnak az egyletek szám szerint is.

Mindez azonban még korántsem elég; a mi kitűnik, ha más államokra vetünk egy futó pillantást. A kis Belgiumnak alig több mint öt millió lakos mellett 118 járása mindenikében van gazdasági egyesület, ezeknek volt 1875-ben 15,516, 1876-ban 16,814 tagja. A különbség azonban nem annyira a tagok számában, mint inkább az egyesületek működésében nyilvánul, abban a folytonos, részletes és nem lankadó tevékenységben, melylyel figyelemmel kísérik és meghonosítani törekszenek minden javítást és előnyt. — Minden egyesület tart fenn kísérleti telket, a termelés eredményére vonatkozó részletes jelentéseket közzé teszik, az egymást sűrűn követő kiállítások, a kerületi bizottságokban s a „conseil superieure“ tanácskozmányaiban való részvétel megadják a belga gazdasági egyletek működésének azon folytonosságot, melyet a mienknél egészben véve sajnosan kell nélkülöznünk.

Legujabban Belgiumban figyelemre méltó mozgalom indult meg minél több mezőgazdasági kísérleti állomásnak alapítása iránt. Ide sorozandók az élelmiszer és vetőmag vizsgáló, tejkísérleti állomások stb. *)

Az 1881. évi állami költségvetés az egyesületek segélyezésére 195,000 frankot tüntet fel, míg a magyar egyesületek 1882-ben csupán 56,083 frtnyi állami segélyt nyertek.

Kiválóan érdekes részét képezik a belga gazdasági egyesületek működésének, az ugynevezett „conférences“; nyilvános felolvasások a mezőgazdaság különböző kérdéseiről. Ezek az állam hozzájárulásával, rendszerint a szakegyesületek által rendeztetnek. Az előttünk fekvő hivatalos jelentések **) szerint folytonosan

*) Bulletin de l'Agriculture. Tome XXXV. Bruxelles, 1883.

**) A fenti Bulletin, továbbá „Situation de l'enseignement agricole“. Rapport triennal. Années 1879--81. Bruxelles, 1883.

fejlődnek, míg 1863-ban csupán 547 ily felolvasás tartatott, ezek száma 1881-ben 1257-re emelkedett 17,859 hallgatóval.

A porosz gazdasági egyesületek,*) a mint azt a mezőgazdaságára oly sokat adó Poroszországtól várni lehet, szintén mintaszerű tevékenységet fejtenek ki, s évről-évre jelentékenyen gyarapodnak. 1877-ben volt 1151 ily egyesület, 114,000 taggal; 1880-ban ezek száma 1399-re, a tagoké 118,560-ra emelkedett. Ezeken kívül létezik számos nem „centralisált“, t. i. a kormánnyal szorosabb kapcsolatban nem álló egyesület. Az államtól nyertek 739,440 mk. subventiót, mely összeg három év alatt majdnem 64,000 mk. növekedést mutat.

Kiváló figyelemben részesítik a marhatenyésztést; igen sok egyesület államilag segélyezett bikaállomásokot tart fenn, melyek a kormány részéről 500—10,000 mk. subventióban részesülnek. Közreműködnek a munkadíjazásoknál s igen jelentékeny tevékenységet fejtettek ki a tejgazdálkodás, sajt- és vajkészítés emelésénél. Figyelmüket legutóbb nagy mérvben foglalkodtatta a vaj czélszerű postai szállításának kérdése, a pályanyertes értekezés 250 mkkal díjaztatott.

A méhészeti egyesületek működése főleg kereskedelmi összeköttetések teremtésére irányult. Kiemelendők a kölcsönösségen alapuló méh-biztosító egyesületek. A kertészeti társulatok buzgóan működtek ugyan, de azon időben, melyről ezen jelentés szól, a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt nagyobb haladást vagy újabb irányu tevékenységet nem constatálhatunk.

Legpraegnansabb bizonyítéka a porosz gazdasági egyesületek buzgalmának, lelkiismeretes tevékenységének az, hogy nem elégedve meg a mezőgazdaság technikájának emelésével, politikai tekintetben is mint annak leghivatottabb szószólói jelentkeztek. Erre nézve érdekesek a gazdasági egyletektől a porosz közigazgatási miniszterhez a parasztosztály eladósodása tekintetében benyújtott véleményes jelentések, melyekben évekre, sőt évtizedekre terjedőleg részletezve látjuk az egyes kerületekben előfordult árveréseket,

*) Preussens Landwirt. Verwaltung in den J. 1878—80. Bericht des Ministers für Ackerbau. Berlin, 1881.

azoknak okait, elemezve mindazon tényezőket, melyek a mezőgazdaság emelésére vagy hanyatlására befolytak. *)

Mennyire megkönnyítik, mennyivel sikeresebbé teszik ily külső organumok a központi kormány működését, azt igazán csak az tudhatja, ki ismeri ezen kérdések bonyolult természetét, melyek a helyi viszonyok teljes ismeretét feltételezik.

Bár mielőbb eljutnánk mi is e pontra, bár mielőbb elmondhatnók egyesületeinkről, hogy nem csupán a gazdaság technikájának javításával fejtenek ki nem lankadó tevékenységet, hanem a bonyolult agrarius kérdésekben is, — pedig véleményünk szerint ezeket fogja uralni a jövő — megbízható tanácsokkal és utmutatásokkal segítik elő a kormány és törvényhozás nehéz munkáját. E pont az, melynél legnagyobb hiányok észlelhetők, az országosan és gazdakörön kívül a tulajdonképi agrar-kérdésekkel egyesületeink éppen nem foglalkoztak. Méltányoljuk a kezdet nehézségeit, s azt hisszük, hogy legyőzhetők lesznek; szükségesnek tartottuk azonban a haladás mellett a hiányokra is reá mutatni.

Mert a haladás el nem tagadható. Máramarost és Háromszéket kivéve mindenütt megalakultak, vagy alakulóban vannak az egyesületek. A meglevők nagy részénél gyarapodást, a buzgalomnak és tevékenységnek fokozódását észlelhetjük.

A végletek itt is érintkeznek. A vasmegyei egyesület 2552 taggal bir, s ezek száma egy év alatt majdnem négyszer annyival szaporodott (459), mint a szomszédos veszprémi összes tagjainak száma (124). Az orsz. gazd. egyesületnek 867, az erdélyinek meg éppen csak 288 tagja van, gyarapodás helyett ez is apadóban. Kétségtelen, hogy egyesületeink a megállapodás helyett sok tekintetben fluctuatiót, a nyugodt tervszerű munkásság helyett tájékozatlan kapkodást árulnak el. A keretek azonban megvannak, ezeket kitölteni jó részben a mezőgazdaság élén álló férfiak, részben pedig a változott viszonyok közt felserdülő nemzedéknek lesz feladata — ha megértette hivatása fontosságát. Annyi azonban kétségtelennek tünik fel, hogy a gazdasági egyesületekre, úgy is mint az önkormányzat organumaira, úgy is mint a kormány intézkedéseit előkészítő, sok tekintetben végrehajtó testületekre a közel jövőben még

*) Landwirt. Jahrbücher. XII. kötet (1883). Suppl. I. A porosz „Landes Oekon. Collegium“ hiv. folyóirata.

fontosabb feladatok fognak hárulni, mint melyek őket ma terhelik. Bármily sok hiányt mutatnak is fel egyesületeink itt-ott, összeállítás és működés tekintetében mégis kétségtelen, hogy azon szervezetet képezik, melyet a magyar gazdaközönség érdekeinek képviselése és gondozására jelen intelligenciája és munkaereje mellett létrehozni birt. Erényeit és hibáit tehát egyaránt kifejezik, éppen ezért megérdemlik a figyelmet, meg a gondoskodást, mert az a munka, mit tökéletesbitésük-, felvirágoztatásukra fordítunk, egy részét és pedig nem jelentéktelen részét képezi azon kulturmunkának melylyel a jövő Magyarországot felépítenünk kell.

BERNÁT ISTVÁN.

IRODALOM.

A telepítési kérdésről tekintettel a kivándorlásra, bukovinai véreink visszatelepítésére, czélszerűbb hazai néposzlatra s a mezőiparos nagy községek elhonosítására. Irta *Érkövy* Adolf. Budapest, 1883. 219 l. egy térképpel. Ára 2 frt.

A bukovinai magyarok egy részének bevándorlása hazánkba újból napirendre hozta a telepítési kérdést, mely II. József kora óta jóformán csak a sajtóban s itt sem kellő komolysággal s alaposággal tárgyalatott. Érezni kezdjük ismét, hogy hazánkban a népesség száma igen csekély, kulturális s nemzetgazdasági érdekeink rendkívül nagy kárára, sejdíteni kezdjük, hogy a mult században eszközölt külföldiek gyarmatosítása s a hazai elemek (felvidéki tótok, mosonymegyei németek s különösen a székelyek) kivándorlásának megengedése politikai bűn, s mindinkább többen gondolkoznak a felett is, hogy mezőgazdaságunk, mely az utóbbi időkben a külföldi verseny által különben is nagyon megtámadtatott, a munkaerő kellő tőke hiányán kívül részben az által is szenved, hogy a kisbirtokosok sorsa aggasztóvá kezd válni s hogy épen az alföld legtermékenyebb vidékein a földmivelésnek kiváló akadályára szolgál, hogy a nagy városok mellett óriási terjedelmű földek terülnek el, melyeket a távoleső lakosság nem művelhet czélszerűen s nem láthat el jó közlekedési eszközökkel s czélszerű felszereléssel.

A különböző helyeken s módon e tárgyban történt felszólalások között a legjelentékenyebbnek tekinthetjük veteran nemzetgazdánk *Érkövy* Adolf fenn czimzett művét. mely a telepítés kérdését hazánkban ugy a jelenben, mint a multban alaposan ismerteti, a szerző hoszas e téren tett tapasztalataiból érdekes tanácsokat nyújt s általában e fontos kérdésre nézve hosszas időre kutfő s egyik legalaposabb segédkönyv gyanánt hivatott szolgálni.

Nem célunk s feladatunk e tömören irt, történeti s statisztikai adatokban rendkívül gazdag mű minden részletéről megemlékezni. Azok az adatok, melyeket a régi telepítésekről felsorolt s melyekben kimutatja, hogyan pusztult el a török hódoltság korában Magyarországnak legszebb része, ha nem is a részletekben, de legalább általános vonásokban eléggé ismeretesek s e füzetek olvasói előtt felesleges bővebben magyarázni, hogy a telepítés hazánkban égető szükségét képez. Két adata van csak ez utóbbi pontra nézve, melyet nem tartunk feleslegesnek olvasóinknak újból emlékeztetbe hozni. Egyik adata az, hogy míg Dunántul a népesség száma □ kilometerenként 70—80 lélek, Délmagyarországban s a szomszéd-megyékben, Magyarország legjobb gabonatermelő vidékein, 60-ra is alig megy, sőt sok esetben 40-ig leszáll. Általában, míg Belgiumban s Szászországban egy négyszög mértföldre 9000 lakos jut, hazánkban már csak 2700, tehát sokkal csekélyebb, minthogy kedvező nemzetgazdasági állapotok fejlődhetnének ki. Még nagyobb bajt képez, hogy a népesség tulajdonkép a szegényebb vidékeken nagyobb s az alföldön csaknem legcsekélyebb. „Ha széttekintünk a Kőrös, Tisza és Maros közt fekvő földterületén, melyet Kun-Szent-Márton, Csongrád, Szentes, Szegvár, Mindszent, Hódmező-Vásárhely, Csaba, Orosháza, Gyoma, Szarvas városok és községek vesznek körül — írja Érkövy egy helyen (127 l.) — azt tapasztaljuk, hogy ezen mintegy 40 □ mértföldet tevő, legnagyobb részben gazdag talaju földön vannak ugyan terjedelmes majorok és tanyák, de rendes községek nincsenek, Vásárhelytől Szarvasig, Szentestől Orosházáig toronyirányában legalább sem falu, sem város nincs.“

A telepítést sürgössé teszi az, hogy hazánk egyes vidékeinek népessége nagyon aránytalanulvan megoszolva s némely helyeken a túlnépesedés vagy legalább a népességnek a kenyérkeresettel arányban nem állása miatt, nagy mértékben megkezdődött a kivándorlás, hogy másrészt egyes vidékeken a népesség határozottan apadt s az egész alföldön alig növekedett valamivel, s hogy végül a határvidék rendezésével az állam birtokába tetemes földterület (mintegy 70,000 hold) jutott, mely földnek árvizek elleni biztosítását s megtelepítés által való gyümölesöztetését pénzügyi s politikai tekintetek egyaránt sürgetik. De lehetséges is most már, midőn a közlekedési vonalok nagyobb része elkészült s a magyar kormány más nemű befektetésekre az alkotmányosság helyreállítása óta

körülbelől 700 milliót költött, most már — mondjuk — lehetséges a telepítésre is gondolni s azt az eddiginél nagyobb mértékben s tervszerűleg foganatosítani.

Az eljárásnál szükségesnek látja Érkövy, hogy mindenekelőtt a hazában már meglevő kézi munka erőt egész teljességében megtartsuk s háritsuk el az erőelforgácsolást, mely abban áll, hogy a mezei munkás vidékén kellő elfoglaltatást nem találván, kénytelen távol vidékre kereset után járni, mely járás-kelessel elvégre sok erő eltékozoltatik, a háztartás megbontatik s a munkás még sem dolgozik úgy, mint saját földjén tenné. Szükséges gondoskodni továbbá a földbirtok tulságos elaprózása meggátlásáról s e végett is helyes nagyobb községekből mintegy rajokat bocsátatni ki. Csak azután jöjné a külföldön lakó magyarok s szükség esetén idegenek betelepítése. Az örök telepítésnél, akár állam közegei, akár magános földbirtokosok eszközöljék, szükséges tekintetbe venni a) hogy az egyes községek lakossága lehetőleg homogen, azaz egy nemzetiségű s egy hitfelekezeti legyen; b) az új telepítések ne apró, hanem legalább egy pár száz házat magukban foglaló községek legyenek, melyekben a templomról, iskoláról s közegészségügyről kellőleg gondoskodjanak; c) a letelepítettek bizonyos időre (15 év) adómentesek legyenek s kötelezettségeiket részletekben teljesíthessék; d) a dohánytermelés kiterjesztessék a telepésekre, a hol lehetséges; e) a katonakötelesek a honvédséghez sorolandók, a gazdasági felszereléshez tartozó tárgyak vámmentesen s lehetőleg olcsón szállíttassanak; f) az új község mindig a határ pontosabb, emelkedettebb területén, lehetőleg a határ közepén építtessék egyes utcákkal, melyek 20 öl szélesek legyenek s a kültelki állomány lehetőleg minden telepítvényesnek egy tagban hasíttassék ki; g) az új megszállók határuk közelében munkakeresetet és apróbb részletekben haszonbérbe vehető földeket is kapjanak. A települők beszerzésére ügynökök is alkalmazhatók, különösen a kivándorlásra hajlandó tótok s székelyek között. Telepítésre legalkalmasabbaknak tartja a délmagyarországi kincstári s közalapítványi területeket, különösen ha azok árvizmentesítve s kellőleg felszerelve lesznek. E helyeken több száz ezer ember élérne s mivel a mult századi tapasztalatok szerint egy települő átlag száz forintba kerül az országnak, az állam befektetését ily nagyfontosságú czéllal szemben tulságosnak nem is lehetne mondani. Minden esetre szükséges

figyelembe venni, hogy egy helyen sokat ne markoljanak s mivel életerős telepítés csak örök adás-vétel által eszközölhető, a legnagyobb kedvezmény a megtelepedésre az lehet, hogy hosszabb időszakra terjedő annuitások fizetése mellett vehessenek örököt s szükség esetén egy részlet nem fizetése miatt a birtokból ki ne tétessenek, s vagyontalan települők olcsó kölcsönt is nyerjenek.

Érkövy tanácsait, mint a gyakorlat embere, példákkal is megmagyarázza. Közöl szerződéseket, régi telepítésekre vonatkozó adatokat, egy újabb telepítvény (Magyar-Bánhegyes) benső s külső telkeinek rajzát, a településnél szükséges mindennapi dolgokra vonatkozó árjegyzékeket stb. Egyszóval, mint már fentebb is említők, műve kiválóan tájékoztató forrás-munka. Vajha az itt lerakott tapasztalatokat minél többen s minél nagyobb mértékben igyekezzenek értékesíteni.

Öszinte szó az agrárkérdéshez, illetőleg a kisbirtok hitelügyének rendezéséhez. Irta *Linder György*.

A munka, melyet t. olvasóinknak ez alkalommal bemutatni kívánunk, legnagyobb részben ugyanazon tárggyal foglalkozik, melyet mi is ép ez alkalommal fejtegetünk. A hitelszövetkezetek szükségét bizonyítja, és ad egy alapszabálytervezetet is. Szerző előtt megyei hitelszövetkezetek lebegnek, a melyek a községekben fiókokat állítanak; mi községi hitelszövetkezeteket tartunk szemünk előtt, melyekből fejlődnének megyei szövetkezetek, — a melyek azután alapul szolgálnának a már létező, de tulajdonkép alap nélkül, a levegőben álló kisbirtokosok országos földhitelintézetének.

Részünkről a sulyt az erők egyesítésére fektetjük; szerző a tőke egyesítésére. Mi a szövetkezeteket az egyenlő jog és kötelesség alapján kívánók felállíttatni; ennél fogva sem pártoló tagokról nem kívánnánk semmit sem tudni, sem senkinek abbeli jogát elismerni, hogy számos részjegyet jegyezzen és ez által magának az üzletmenetre illetéktelen tulbefolyást szerezzen és így kiforgassa a szövetkezetet valódi értelméből, valódi hivatásából. Részünkről is szeretnők a pártfogást, de nem abban találjuk, hogy valaki 100 frtot ad a szövetkezetnek kamat nélkül és ezen 5 frtnyi évi veszteségért akarjon különös érdemeket szerezni, vagy különös befolyást gyakorolni. A kisbirtokosok nem koldusok, kiknek valamit ajándékozni

kell és az efféle pártfogásra nincs semmi szükségük. A mely pártfogást mi akarunk, ez áll abban, hogy az értelmesebbek és vagyonosabbak tagként lépjenek be az intézetbe és fogadják el az egyenlő jog- és kötelesség elvét, de mint értelmes emberek álljanak az intézet élére és szolgálják azt értelmi súlyuknak, vagyonuknak és befolyásuknak latbavetésével. Ha tagként nem akarnának belépni, adjanak az egyleteknek tisztességes kamat mellett kölcsönöket; az ajándékokat osztogassák a nyomorultaknak, a munkaképteleneknek.

Mi a tagban nem a pénzt és részvényt keressük, hanem a becsületességet és munkásságot; mi nem azért fognök a szövetkezetből kizárni, mert a részjegyre a havi részletet pontosan nem fizette, mi a részjegytőkét teljesen mellőznők, hanem azért, mert adósságát pontosan nem fizette és benne kihalt azon erkölcsi tudat és érzet, melynek feltételezése alatt lett taggá. Mi a szövetkezetekben a bajtársakat, az egymásmellett és egymásért küzdőket, de nem a pénzeszsákat keressük.

Nem volna az célunk, hogy az egyletek, jobban mondva a tagok mindjárt valami roppant olcsó pénzeket kapjanak; az olcsó pénzt teremteni nem lehet, ehez bizonyos gazdasági fejlődés kívánatik, melyet csak úgy „mondom, akarom“ formán teremteni nem lehet. A mit mi akarunk az abban áll, hogy oly pénzt kapjanak, a melyet meg is fizethessenek. Nem a kamatra fektetjük a súlyt, hanem arra, hogy a kisbirtokosok azt oly fizetési feltételek mellett kapják, melyeknek meg is felelhetnek és súlyt fektetünk arra, hogy minden felesleges mellékköltségektől, milyen a betáblázás, mentesek legyenek.

És ha szerzőnek csakugyan igaza volna abban, hogy a mi népünk csupa dinom-dánom, akkor az olcsó pénz vajmi keveset segítene, sőt a népnek valódi ártalmára, bajára volna, mert a dinom-dánomnak, hegyen-völgyön lakodalomnak még több tért nyitna. Ha valaki ebben kételkednék, annak figyelmébe ajánlanók Posen tartomány nemeseinek kegyetlen sorsát. Mig ezek a nemes urak csak hosszú járás-keles után és ekkor is csak némi pénzre és jó magas kamat mellett tudtak szert tenni, összehuzódva, szerényen éltek jószágikon. Mikor az 5 milliárddal az olcsó pénz csatornáit megnyitlta, neki láttak az építkezésnek, a tulságos felszereléseknek, a jó sok költsékezésnek — és a mit a drága pénz nem tudott elérni, megtette az olcsó pénz: tönkre tette őket.

Szerencse, végtelen nagy szerencse az, hogy a nép zöme nem felel meg ama sötét képnek, a melyet róla szerző fest. Mert ha igaz azon kép, a melylyel e munkában a népnek erkölcsi magaviseletéről, nagyzási hóbortjairól kapunk, akkor mi elsősorban nem a hitelszövetkezetekben keresnők az orvoslást, hanem abban, hogy a néptől a birtok szabadságot, az e felett való szabad rendelkezési jogot elvennők, gyámság alá vetnők és egy garast sem adnánk és engednénk nekik kölcsön adni. Mert csak lépten, nyomon a kisbíró nem kísérheti a parasztot, vajjon nem issza, nem dözsöli, nem kártyázza-e el a kapott pénzt! Részünkről őszinte barátjai vagyunk a szabadsági eszméknek, de egy teljesen elfajzott népnek nem való szabadság. Ezzel nem akartuk azt mondani, hogy a jobbágyságot állítanók vissza, mely, hála Istennek! meghaladott álláspont, hanem megkötnők a birtokos kezét, lábát úgy, hogy mozogni sem tudnának, legalább mindaddig, míg eszükre nem térnek és a szabadságra éretteknek magukat nem mutatták. Ez reactionarius politika volna, de hasznos és szükséges. Elkorcsosult, elaljasodott népen csak a járom segít. — De mivel az ellenkezőről vagyunk meggyőződve és mivel mi úgy tudjuk, hogy népünk, kölcsönösen a magyar és német faj, eléggé értelmes és józan, vagyunk ellenségei az efféle kancsuka-politikának.

A takarékpénztárak és eljárásuknak védelmére nem kívánunk kelni. Megengedjük teljesen, hogy ezek nevüknek nem felelnek meg, hogy ezek nem aféle intézetek, a milyenek a külföldi takarékpénztárak, a milyeneknek azokat hazánkban megalapítójuk: Fáy András akarta. A mi takarékpénztáraink bankok, üzletek. Ha a közönség ezeket már valaminek tekinti, az a közönség hibája. Az üzlet, hogy nyerni akar, az nagyon természetes és minden üzletnek az is a feladata, hogy minél több nyereséget adjon. Vajjon veszszük-e rossz néven a földbirtokosnak, az iparosnak, ha minél több nyereségre igyekszik szert tenni? Sőt ellenkezőleg, földbirtokosainktól azt veszszük és veszi szerző is rossz néven, hogy a földet nem bírják jövedelmezőbb módon kihasználni, vagyis nem tudják azt oly jövedelmezővé tenni, mint ezt a köz-, de saját érdekük szempontjából is tenniük kellene. Hogy a takarékpénztáraknál teljesen üzletszerűen járnak el és a kamatot és hitelt az illető kölcsönkérőhöz mérik, — ezt a takarékpénztáraknak bűnül felróni valódi képtelenség. Vagy e miatt a hazafiatlanság bélyegét reájuk sütni, nem tesz-e annyit, mint a föld-

birtokost hazafiatlannak elnevezni, mivel buzáját ép akkor, mikor rossz a termés és kevés van, drága áron adja. Pedig a kenyér mégis valamivel szükségesebb és fontosabb a hitelnél, és ahhoz bizonynyal sokkal több emberi és társadalmi érdek csatlakozik, mint a nagy, vagy kis kamathoz, a nehéz vagy könnyű hitelhez. A kamat nagysága és a hazafuság egymással semmi féle összeköttetésben nincsen. A kamat nagysága függ a rendelkezésre álló pénztőkektől, az a körüli kereslet és kínálattól és bármiként szidjuk is a takarékpénztárakat, a szidással egyedül olcsó pénzt nem fogunk teremteni; de még a rendszabályozással sem. És abban teljesen egyetértünk, hogy az uzoratórvény a pénz megolesósodására semmi hatással sem leend; de másrészt azonban szerző velünk kezét fog bizonynyal arra nézve, hogy egyes visszaéléseknek mégis csak elejét fogja venni.

És így végig haladhatnánk a munkán, a mely olvasottságról tesz ugyan tanuságot, de a melyben némi igazság mellett egy rakás képtelenség van összehalmozva, a melynek hátrányára szolgál az is, hogy a szabadsági elv mellett ott leskelődik az állami mindenhatóság, talán szerző akarata ellen is. Nem szerző esik pusztán e hibába. Belebotlik ebbe sok más is, kik a tudós czimét arrogálják maguknak, kik a szabadságnak is, a kötöttségnek is szeretnének eleget tenni és az elvek e nagy harcában önmagukkal jönnek folytonos ellentmondásba. A munka hátrányára szolgál még a túl drasztikus színezés, a melyet komoly irányu munkákban mellőzve szeretünk látni, különösen akkor, mikor azzal valamely eszmének és czélnek híveket akarunk toborzani. — És kivált közönségünkkel kell finyasan elbánni, ha azt valamely nagy czélnek megnyerni akarjuk. A lehurrogtatás, a nagy és erős szavak nem azon mód, a melylyel a szíveket és elméket megnyerni lehetne.

P. J.

Jelentés a budapesti lakásügy tárgyában. A fővárosi lakbizottság megbizásából írta dr. *Neményi* Ambrus. Budapest, 1883. 112 l. quart.

A magyar fővárosban, mely Európa egyik legegészségtelenebb városa volt, újabban több tekintetben elismerést érdemlő, bár mind- eddig még csekély hatásu mozgalom indult a társadalmi élet s ezzel együtt a közegészségügyi viszonyok gyökeres átalakítása érdekében. A mozgalom egyik vezére a nemes szívü dr. *Neményi* Ambrus író

s fővárosi bizottsági tag, kinek felszólalásai legújabbán a lakásügy rendezését hozták szőnyegre. E mozgalomra vonatkozik a fenn-czimzett mű is, mely ennél fogva lényegileg helyi érdekű; folyóiratunkban mindamellett említést akarunk róla tenni, nemcsak azért, mivel a benne tárgyalt fontos kérdés a magyar társadalom erősen centralizált jellege miatt fővárosi szempontja daczára országos érdekű, hanem azért is, mivel e kérdést Neményi — a közönséges alkalmu iratok niveauján jelentékenyen felül emelkedve — az összes e tárgyban ez irányban tett hivatalos s társadalmi intézkedések figyelembe vételével tárgyalja s azt elvi szempontok szerint igyekszik megoldani.

Nem érdektelenek az általa gondosan s kritikával összegyűjtött statisztikai adatok sem. A főváros, melynek 1870-ben csak 270,476 lakosa volt, most (1881 június 30.) 401,360 lelket számlál s az utóbbi idők alatt évenként legalább 12—14,000 lélek telepedik meg itt állandóan. Ezzel szemben még az utolsó három év alatt is, midőn pedig az építkezési kedv szokatlan nagy lendületet vett, évenként átlag csak 2000 új szoba épül s azok is csaknem kizárólag a város drágább telkein s nagy bérházakban, úgy hogy nemcsak a szegényebb osztály, de még a kisebb hivatalnokok stb. sem nyernek alkalmas lakhelyet. Ez lehet egyik oka, hogy a múlt augusztus hóban összesen 45,453 egyén változtatott lakást s Neményi számitása szerint a főváros lakossága évenként 1.120,000 frtot költ el tisztán költözködési költségekre. A lakásszükség s a szokatlan magas bérek okozzák, hogy Budapest népességének 73 $\frac{1}{2}$ százaléka, azaz 266,000 ember 1—2 szobás lakásokban tartózkodik, vagy más szóval, Budapesten minden ember legalább egy fokkal alantabb lakik, mint a mely fokot számára társadalmi állása kijelölne. Maguk a nálunk rendkívül egészségtelen, sőt erkölcsi szempontból is sok kifogás alá eshető pinczelakások száma 1880-ban 4964 volt (Bécsben ugyanakkor csak ezer) s ezekben több mint 30,000 főnyi lakosság volt. Voltak helyek e pinczelakások között, hol több mint száz ember volt elhelyezve s e mellett vannak, különösen a tót napszámosok számára, üzérkedők által fentartott szállóhelyek, melyek valóságos bünbarlangok.

Szerzőnk a lakásbajok megszüntetésével kapcsolatban, az angolok mintáját tartva szem előtt, a családi házak meghonosítását is sürgeti. Nem oly merész kísérlet ez, mint első tekintetre látszik.

Budapesten 11 százaléknél több a be nem épített terület s ha a kültelkeket is ideszámítanók, e helyen népesebb város férne el, mint Páris. Az eszme kivitelére nézve legalkalmasabbnak tartja, hogy először a hivatalnoki osztály ügye karoltassék fel, mint a hol anyagi erő és intelligencia is van e törekvések előmozdítására s egyuttal szám tekintetében is (a családtagokkal mintegy 30,000 lélek) elég nagy a kezdeményezésre. Az eljárásra nézve a főváros hatóságának a következő elveket ajánlja figyelmébe:

1. Szaporítani általában a rendelkezésre álló lakásoknak számát minden módon, a mely a városnak egyenes megterhelését nem foglalja magában;

2. az adandó kedvezményeket kizárólag csak azok számára biztosítani, kik a főváros intenczióinak leginkább felelnek meg, kik a legjobb és legegészségesebb építkezésekre adják magukat, tehát családi házak építésére;

3. gondoskodni, a mennyire lehetséges, hogy ezen házak idővel a lakók tulajdonába menjenek át, egyszóval tulajdonosokat teremteni minél nagyobb számmal;

4. szaporítani a közegészségi közegeket és azoknak hatáskörét lényegesen kiterjeszteni;

5. lehetőleg kizárni ezen körből egyrészt a jótékonyági intézeteknek még színezetét is, de kizárni másrészt a spekuláczióinak minden nemét és minden irányát;

6. a fővárosnak, mint minden administráczióinak feladata csak addig terjedhet és nem tovább, létesíteni mindazt, minek megadására és létesítésére az egyéni tulajdon és munka képtelen.

Nem fejtegeti részletesen, de — különösen a külföldi intézmények bővebb ismertetése alkalmával — eléggé szól a társadalmi teendőkről is. Különösen két teendőt emel ki. Egyik, hogy a túltömött lakások ellenében, melyeket szerinte igazságtalanság tisztán rendőri erőszakkal kiürítettetni, míg pótlásukról nem gondoskodunk, szükséges fokozatosan s a főváros segítségét igénybe vennünk minél több menedékház felállítására, hol az ideiglenesen itt munkálkodó vagy keresztül utazó szegényebb osztály elhelyezést találjon. A másik az angol building societies mintájára szervezendő építkezési szövetkezetek megalkotása, melyeket szintén hatóságilag gyámoltatni akar. Támogattatni akarja továbbá azt a törekvést is, mely a gyárosokat tömeges munkáslakok felállítására buzditaná.

Az emlékirat, mely egyuttal egy a lakásügy rendezését tárgyaló szabályrendelet tervezetét s annak indokolását is tartalmazza, általában mindenütt nagy gonddal sorolja fel a külföldi intézkedéseket, melyeknek megszerzésére Neményi sem időt, sem költséget nem sajnált. Őszintén örvendhetünk, midőn látjuk, hogy egy lelkes fiatal író, ki e mellett az agitatio fegyvereinek használásához is ért, ily buzgalommal, sőt valódi hévvel karolja fel e fontos kérdést s reményljük, hogy működésének szép sikere lesz.

Der landwirthschaftliche Kredit und seine Befriedigung von C. Gamp. Berlin 1883. G. Reimer.

Rodbertus elméletével ellentétben, mely a földbirtok állandó megterhelésében s felmondhatlan járadékokban keresi a hitelhiány orvoslását, Gamp fentebb jelzett s feltűnést keltett művében reformterveinek végcéljául a földbirtok megszabadítását a dologi terhektől, s a tőke korlátozó-s káros hatásának mellőzését tüzi ki. E gondolat életheléptetését szerinte csak a vásárlási összeg hátralékának s örökösödési díjaknak elkerülhetetlen betáblázása korlátozhatja, különben a földbirtokost kényszer útján is kötelezni kell, hogy a felvett jelzálogösszeget lassanként törleszsze. E törlesztés rendes körülmények között 30 év alatt történhetik, de nem szükséges egyenlő évi részletekben eszközölni, hanem az illető földbirtokos időszerinti anyagi viszonyainak megfelelően s oly módon, hogy az amortizáció esetleg egy időre fel is függesztethessék.

E célból szükséges a földbirtokos osztály realis hitelügyének teljes újjászervezése. E hitel érdekei ugyanis ellentétben állanak a tőke rendes érdekeivel, sőt a jelzálogbankok sem képesek azt tartósan s hatásosan kielégíteni, mivel e hitelnek elengedhetlen feltételül kell tartanunk a hypotheka felmondhatlanságát, mely egyedül oltalmazza meg az adóst a pénzpiacz ingadozása folytán, esetleg beállható kamatláb emelkedéstől s inséges idők beáttával a hitelező kizsákmányolásától; de egyuttal szükséges, hogy lehetőleg alacsony kamatláb is biztosittassék.

A földbirtok jogos követeléseinek kielégítésére szolgálható eszközök között első sorban fejtegeti a *gazdasági hitelintézeteket*, melyek, felfogása szerint, mint a kölcsönvevők szövetkezetei, legalkalmasabbak az ő hitelszükségleteiknek lehetőleg eleget tenni.

Eddigi működésüket azonban tökéletlennek tartja, mivel rendesen absolut biztos jelzálogra korlátoztatnak, a hitelképesség határait nagyon szűkre szabják s ez által teljesen képtelenné válnak arra, hogy a résztvevő földbirtokosok hiteligényeinek eleget tehessenek. E mellett eddig még nem is tüzték ki célul, hogy a földbirtok lassanként valamennyi jelzálogtól megszabaduljon. Szükséges tehát őket átalakítani oly módon, hogy a résztvevő földbirtokosok számára biztosítva legyen bizonyos földbirtokok vételárának mintegy $\frac{2}{3}$ -áig terjedő s felmondhatatlan tőkenyerés $4\frac{1}{2}\%$ -ot meg nem haladó kamatláb mellett, egyuttal azonban kötelességükké tétessék az adósság amortizációja, oly módon, hogy az évi százalékok összesen ne haladják meg az összes adósság $6\frac{1}{4}\%$ -át s hogy a törlesztésnél általában az adóssal szemben méltányosan járjanak el. Hogy a birtokosnak esetleg e törlesztés ellen irányuló hajlamait meggátolják, szükséges volna megállapítani, hogy a gazdasági lételét biztosító eseteken kívül csak birtokváltozás alkalmával legyen meg szabad rendelkezési joga a törlesztett összegek felett. Az absolut reálbiztosítékról lemondásért, azaz a szokásos határon túlnyújtott hitelezésért, a gazdasági hitelintézeteket lehetne kárpótolni egy, az elvállalt risikót közvetítő s bizonyos biztosítási osztályok szerint megállapítandó praemium által, sőt ezen felül 2—3%-ot a kölcsönből s $\frac{1}{3}\%$ -ot a törlesztési részletből tartalékalap gyanánt kezelhetnének. Végül a megbizott férfiak lehető, célszerűen szervezett közreműködése is megkönnyíthetné az intézetek s a részvényes földbirtokosok érdekeinek megóvását.

A hitelintézetek ilyenmü feladatait az *államnak* oly módon s oly arányban kell előmozdítania, a mint ezt a személyes hitelnél teszi az által, hogy a bankjegy kibocsátási jogot az állami banknak megadja. Egyelőre óhajtott volna, hogy azokat az összegeket, melyeket a bankprivilegium nyújtásáért kap, illetőleg a bank kezelési többletéből az államnak jutott összeget a létező gazdasági hitelintézeteknek utalványozná kiterjedésük s földadójövedelmük szerint, hogy azt a földbirtok hitel javára értékesítsék. Az államkormány ilyenmü hatásos támogatása által bizonyos tekintetben szocialpolitikai feladatának is eleget tesz, a mennyiben a földbirtok megoszlására, s általában a birtokviszonyok átalakítására hatást gyakorol s különösen a munkás osztályoknak lehetővé teszi a földbirtok szerzését. Az állam e direct gyámolítás fejében megkövetel-

hetné a határozati jogot, hogy a helyi vagy másnemű fontos viszonyok szerint a kényszerárverésen nyert földbirtokok újból megoszlása vagy egészben értékesítése felett határozzon. E művelet, valamint az összes ezzel összefüggésben álló eljárásoknak költség-s bélyegmentesen kellene történnie.

Szükséges továbbá a *személyi hitelt* élesen megkülönböztetni a reálhiteltől, a személyi hitelezőknek megtagadni a földbirtok exequálásának jogát s ezzel kapcsolatban követeléseiteknek betáblázását a birtok értékének bizonyos részéig, pl. a vélelár $\frac{2}{3}$ -áig. E határt oly vidékeken, hol gazdasági hitelintézetek léteznek, az intézetek közvetítésével s a földadó-jövedelem alapján kellene megállapítani. A kisbirtok megtartása végett ezen kívül a földbirtok gazdasági existenciájának minimumát, azaz oly földbirtokot, melynek jövedelme nem haladja túl az egy család fentartására szükséges mértékét, szintén ki kellene venni a jelzálogos megterheletés s ily módon az exekuczió alól. A forgalmi inventárium nélkül kizárólag a birtokos s családja személyes munkája által mivelte földek kivétel nélkül ily kategóriába esnének, míg más gazdaságilag különben meg nem terhelhető földbirtokoknál az existenciális minimumot a birtokosnak egy minden más jelzálogi terhet megelőző törvényes hypothéka által kellene biztosítani, melyre nézve a birtokos rendelkezését is kizárnák ugy birtoklása alatt, mint végrehajtásnál. A földbirtok kényszer-eladásánál e hypothéka a birtokosnak oly módon adandó át, hogy annak értéke csak egy más, jelzálog által meg nem terhelt földbirtok beszerzésére fordítható.

A tulajdonképi személyi hitel tárgyalásánál szerző abból a feltételből indul ki, hogy a földmivelőnek csak kivételesen van szüksége ilynemű rendes kölcsönre. Az ily lényegileg a reálhitelből eredő kötelezettségek teljesítésére vonatkozó szükséglet kielégítésére elegendő volna nézete szerint a (német) birodalmi bank váltó- és lombardüzletének újjászervezése egyideűleg a fiókok szaporításával. Az a szabály, hogy csak oly váltót lehet leszámítolni, melyen legalább két fizetéképes jótálló van, a földbirtokosra nézve rendkívül terhes s eltekintve a nem jelentéktelen költségtöbblettől, még azt is eredményezi, hogy gazdaságilag s pénzügyileg hátrányos függésbe jut azoktól, kiknek közvetítését kénytelen kitérni. E bajon csak ugy lehet segíteni, ha a földbirtokos saját váltói is bankképességgel fognak birni. A birodalmi banknak ezen áldozatáért, azaz a

két aláírásról lemondásért s nagyobb risikóért kárpótlásul a kamatláb emelését lehetne engedélyezni. Figyelmeztet továbbá szerző arra, hogy a három óra kitűzött kötelező lejáratidő a mezőgazdasági viszonyokat nem veszi tekintetbe s ezért kívánja, hogy a szükségnek megfelelő prolongatio engedtettsék s szükségesnek tartja, hogy a földbirtokosok érdekeinek megvédése végett a birodalmi bank kormányzásában is némi befolyással bírjanak.

A *lombardüzletre* tekintettel bajnak tekinti szerző a gazdasági termékek aránylag alacsony fokú hitelképességét, a kamatláb magasságát s a lombardkölesönök lejáratidőjének rövidegét, úgy mint a kézizálog szigorú alakjaihoz ragaszkodást. A hitelérték emelését — mintegy az érték 80%-aig — a birodalmi bank saját érdekeinek csorbitása nélkül megtehetné, ezen kívül a váltódiskontot túlhaladó kamatlábemelés elvéről lemondhatna s a lejáratidőt a lombardirozott árú kedvező értékesítésének megfelelőleg szabályozhatná s végül a zálogolást olyképp módosíthatná, hogy az illető termények a földbirtokos birtokában s kezelése alatt maradnának, s ennek megfelelőleg a risico növekedéseért a birodalmi bank alkalmas szigorú büntetési szabályok alkotása s szükség esetén alkalmas, a kamatokhoz esatolandó premium nyújtása által kárpótolhatnák.

Ez rövid vázlata a fentcímzett röpiratnak, mely alapossága s új eszméi folytán állandóbb becsre is számíthat. Ugy gyakorlati tapasztalatokra mutató biztos előadás módja, mint javaslatainak részletei mutatják, hogy szerző meg van győződve azok létesíthetőségéről s a kitűzött cél elérhetőségéről. S ha fejtegetései nem mindenkor megdönthetetlenek is s különösen a birodalmi banktól sokkal többet látszik követelni, mint a mennyit az nyújthat, kétségtelen, hogy e mű a jelenleg éppen napirenden levő kérdés megértesére sokat nyújt s a megoldásra nézve is figyelemre méltó eszméket pendit meg.

F. M.

Das moderne Elend und die moderne Übervölkerung. Ein Wort gegen Kolonien. Von Max Schippel. Leipzig, Franz Duncker 1883. 112. l.

Nem érdektelen kis röpirat, mely főképp a gazdag forrású s legjobb tájékoztatást nyújtó angol statisztikai adatok alapján igyekszik bebizonyítani azt a tételt, hogy a modern nyomor nem a tul-

népességen, hanem a vagyon egyenlőtlen megoszlásán alapul, a mint azt a szorosabb értelemben vett Angliában s a rendkívül gyér népességű Irhonban egyaránt lehet tapasztalni. Fejtegetései socialisztikus színezetűek, különösen sokat foglalkozik a munkabér „vas törvényé”-vel. Nem érdektelen s bizonyos tekintetben új az a felfogása, hogy a nagy productióval nem áll kellő arányban a consumtio s ezért ezt is emelni kell, hogy a munkás sorsa javíttassék. A munkásosztály jövedelmének emelkedése a munka productivitásának emelésével — ez az első s utolsó követelés, hogy a munkások nyomoru, a pusztító gazdasági válságok s dühöngő osztályharcok megszűnjenek. Mivel pedig a követelést a társadalom, s maga a munkásosztály még kevésbé képes megvalósítani, ezért az állam hatalmát kell erősíteni s e céljában előmozdítani. A cél elérésére helytelen eszköz nagy iparágak államivá tétele, mivel a jelenlegi szabályozatlan bérvizonyok között az államosítás a társadalmi fejlődésre nézve rendkívül veszélyes. Még a kereskedelmi osztály tultengése ellen felhozott conservatív s a „nemproductiv” militarismus ellen hangoztatott manchesteri panaszokat is igaztalanoknak tartja szerző. A jelen viszonyok közt még hasznos is e fogyasztó osztály s a militarismus helyesebb állapot, mint például Angliáé, hol 22·7 millió lakosra 1·5 millió házi szolga jut. A kapitalismust szerinte épen a tisztán fogyasztó osztály s a luxus productiora használt munkaerő nagy száma mentette meg s végre a külföldi kivitel. De most a tulproductio már egész betegeségig ment. Idézi szerző többek közt Baare nyilatkozatát az 1878-ki vasenquete bizottságon, mely szerint a Bessemer ipar terméke háromszorta mulja felül az egész világban érzett szükségletet s így talán nem is lehet gondolni arra, hogy a fogyasztás ez iparágban valaha összhangba jöhessen a termeléssel. Nincs tehát tulnépesedés, hanem a munkabér egyenlőtlen megoszlása. Az állítólagos tulnépesedésen sem gyarmatok alapítása, sem új piacok meghódítása által nem lehet segíteni, legalább nem segítene az a munkások nyomorán. Elismeri szerző, hogy az eddigi intézkedések, különösen a gyári törvények némi haladást mutatnak fel, de mindez a munkások culturalis viszonyaira vonatkozik s a munkabér egyáltalán nem emelkedett jelentékenyen, sőt ha tekintetbe vesszük, hogy a gyárakban dolgozó nők s gyermekek száma mindenfelé rohamosabban szaporodik, mint a felnőtteké, a nyomor még inkább nagyobbodott. Szük-

séges ez ellen is tenni. Hogy mit s mily irányban tegyen az állam a munkabér emelése érdekében? e nagy kérdésre szerző adós maradt s műve ezért kielégítetlenül hagy. A dolgozat általában elméleti fejtegetések tekintetében szegényes s az olvasót inkább azok a statisztikai összehasonlítások fogják belőle érdekelni, melyeket a productiv s vagyonosodásra nézve tesz a népesség számának emelkedésével s a munkabérrel összehasonlítva, bár be kell ismer-nünk, hogy ez összehasonlítások is nagyon általánosak s sokszor a felszinen mozognak.

VEGYESEK.

A dunagőzhajózási társulat igazgatóságának két részre osztása napirendre került. A magyar kormány határozottan kívánja a magyar igazgatótanács létesítését, mely közeg a Magyarországot illető ügyekben önállólag működne. Ezzel legkevésbé sem akarja azt, hogy ez az intézmény az osztrák-magyar államvasut mintája szerint életbe léptetessék, csak azt, hogy hatásköre mégis oly nagy legyen, mint amannak a hatásköre. E testület tanácskozásaiban részt venne egy a miniszterium által kinevezendő kormánybiztos. A második követelmény a kormánynak a tarifa megállapításában való befolyására vonatkozik. A miniszterium e kívánsága egyértelmű volna a tarifa megállapítására való föltétlen befolyásával, míg a társulat az eddig folyt tárgyalásokban hajlandónak mutatkozott arra, hogy a magyar kormánynak a maximális tarifák meghatározásában befolyást engedjen, ezeken belül azonban szabad rendelkezést kívánt. A mostani tarifák mint maximális tarifák alapul szolgálhatnak. Ez engedményekkel szemben a kormány a láncz fektetését a társulatra bizná, a minek azonban csak akkor lenne értéke és értelme, ha a társulatnak a lánczot csak ott kellene elhelyeznie, a hol érdekei kívánják. Ugyancsak reá bizzák a Vaskapu szabályozását. A társulat közelebb Győrött és Pozsonyban nagyobb közraktárakat akar építeni. Az építkezések szükségessége a vágvölgyi vasut kiépítéséből következik, mert a társulatnak forgalma a vágvölgyi vasutnak az észak-németországi kikötőkbe való nagyobb mérvű kivitele következtében szintén emelkednék. A győri közraktárakat pedig az arlbergi vasut kiépítésére való tekintettel akarják építeni, mert e vasut megnyitása következtében Győrt szemelték ki, mint fontos kereskedelmi góczpontot. Az alkudozások különben hosszabb időre terjedhetnek, mivel a bécsiek nagyobb engedményekre nem igen hajlandók.

A jelzálogi terhek statisztikájáról Inama Sternegg, az osztrák statisztikai központi bizottság elnöke a „Statistische Monatschrift“ egyik közelebbi füzetében kimutatást közöl, melyben az osztrák tartományokra nézve arra az eredményre jut, hogy a jelzálogi teher 1881 végén azokban a tartományokban, melyek rendezett telekkönyvekkel bírnak 2,722.527,610 frt melyekben a telekkönyvi ügy még nem teljes 339.472,390 forint, összesen 3,062.000,000 frt. Ezen kívül még a vasuti telekkönyvben is 1,837.782,082 forintnyi, az állami birtokon pedig 102.032,684 forintnyi teher volt bekebelezve. Megjegyzendő, hogy Vorarlberg e kimutatásban nem szerepel, mert nincsenek telekkönyvei, valamint Galiczia, Bukovina, a tenger mellék és Dalmácia tehertételei csak részben foglaltatnak ez összesítésben, a mennyiben ugyanis ott még sok kataszteri községre nézve a betéti ívek el nem készültek s így teherállományuk nem is volt kitüntethető.

Ugyanő kimutatja, hogy az osztrák tartományokon kívül még három országban (Franciaország, Olaszország s Hollandia) ismeretesek több vagy kevesebb részletességgel a jelzálogi terhek. Ez adatokat összehasonlítva az eredmény lesz :

	Jelzálogi teher	
	egy □ kilométerre	egy lakosra
Franciaországban . . .	15.219 frt . . .	218 frt
Olaszországban . . .	18.130 . . .	189 „
Hollandiában . . .	20.838 . . .	172 „
Ausztriában . . .	14.511 . . .	189 „

Kétségtelen, hogy e számok magukban még keveset jelentenek. Már magában az összehasonlításnál helyesebb lett volna az összes lakosság egy fejszáma helyett alapul a birtokosok számát venni, mivel az ipar s kereskedelem fejlettségéhez képest több ezer embernek semmi köze sem lehet a jelzálogi teherhez. Szükséges lett volna továbbá ez adatokat a birtokosok különböző osztályaival s az összes mezőgazdasági állapottal összehasonlítani.

A magyarorsz. statisztikai hivatal, melyet a hazai agrarius párt már régóta sürget ily adatok beszerzésére, lehetőleg igyekezni fog e hiányokat kipótolni. A hivatal főnöke, Keleti Károly, javaslata folytán a tehertételek a következő jogcímek szerint lesznek kimutatandók : 1. törlesztési (annuitási) kölcsönök, 2. egyéb kölcsönök, 3. ingatlan vételár hátraléka, 4. örökösödés címén,

5. végrehajtás útján való bekebelezés, 6. kincstári és egyéb közadóból eredő követelések, 7. váltótartozások, 8. hitelnyitásokból eredő követelések (valamely hitelintézetnél élvezett váltóhitel biztosítása), 9. évenkiinti tartozások. Mindezen jogzimek szerint külön kivonatolandó minden telekkönyv, bejegyeztetvén a teher keletkezésének éve, a kitüntetett kamatláb, a tényleg megítélt költség, azontul pedig, hogy az előjegyzett vagy bekebelezett teher egy 0—10, 10—20, 20—80, 80—200, 200—1000 holdig, vagy 1000 holdon felül terjedő birtoktestre, mely összeg erejéig mily tételekben eszközöltetett. A belsőségeken és házakon fekvő terhek külön kitüntetettvén, végül még ki lesz mutatandó a tehermentes birtoktestek száma és térmértéke 1600 négyszögöles holdakban. Kimondatván továbbá és az utasításban részletes oktatás nyújtatván arra nézve, hogy mindenütt csak a főjelzalog veendő tekintetbe, a mellékjelzalog pedig számon kívül hagyandó, a kettős bejegyzések veszélye is elhárított. Hogy végül az évről-évre keletkező terhek ne csak a birtokosztályokra, hanem értékükre való tekintettel is tanulmányozhatók legyenek, még a szabad kézből történt birtokeladások is kitüntetendők, még pedig évszám szerint kimutatattván egyuttal a szabad adás-vevés tárgyát képező birtoktest térmértéke catast. holdakban és az eladási ár.

Az ily módon szerzett kimutatások az országnak valamely év végén létező teher állapotát fogják kitüntetni, de egyuttal gondoskodni fognak, hogy ezentul az új terhek hozzáírása s a törlesztések levonása által az évi teherforgalom évről-évre kimutattassék. Az anyagbeszerzést a telekkönyveknél alkalmazott tisztviselők külön honorarium mellett végezhetnék el, a mi 70—80 ezer forintba kerülne s a feldolgozást az országos statisztikai hivatal végezné. E hivatal 6—7 telekkönyvi hatóságnál kísérleteket is tett, melyek sikerülteknek mondhatók s ezért reményleni lehet, hogy a munkához komolyan hozzá kezdenek s ez esetben földbirtok viszonyainkról s azok megterhelhetetéséről oly tiszta képet fogunk nyerni, minővel eddig egy állam sem rendelkezik.

Az államhitelügy képezi tárgyát Say Leo legújabb dolgozatának. A nagynevű szerző eszmemenete e művében a következő: A közhitel épügy mint a magánhitel, a hitelezők bizalmán és a

rendelkezésre álló tőkepénz létezésén alapszik. A hitelezők bizalmának megnyerése végett eleintén zálogra kölcsönöztek, előbb uradalmakra, később adók és adósságok elzálogosítására; oly műveletek voltak ezek, melyeknél az adós bizalomban részesült, mert semmi eszköz sem állt rendelkezésre, melylyel az államot fizetésre lehetett volna kényszeríteni. Oly államok, melyek jövedelmeiket hitelezőknek engedik át, olyanoknak tekintetnek, melyek hitelüket még nem konzolidálták. Midőn az 1870-ki háboru alatt az a kérdés vettetett fel, hogy a francia banknak nyujtassék-e zálog bizonyos kölcsönért, akkor Magne az ismert pénzügyér azt tanácsolta, hogy ne, azt mondván, hogy Franciaország hitele érintetlen s nem szükséges, hogy a kormány jelt adjon a bizalmatlanságra. Most a hitel a törvények megszeghetetlenségén és a közgazdagságon alapszik. Így Franciaország és más nagy országok jólétét nem lehet kétségbe vonni, s a kormányok azonkívül azon vannak, hogy a garanciákat szaporítsák s a kölcsönöknek nagy nemzeti kötelezettségek jellegét adják. Azt lehet mondani, hogy a nagy tőkepénzesek, akik a tizenkilencedik században a modern hitelt megteremtették, midőn saját érdekükben cselekedtek, egyuttal a parlamenti kormány ügyét szolgálták. E tőkepénzesek biztosítékul azt kívánják, hogy a törvényhozó testületek beleegyezésüket adják kölcsön-műveletekhez, melyek ez által mintegy a nemzet bélyegével láttatnak el. — Jellemző a modern időre nézve a mozgó vagyon nagy kiterjedése, mely nagy kölcsönműveleteket tesz lehetővé, de egyuttal pénzügyi válságokat idéz elő. A válságok a mozgó tőke nagyobbitása által veszélyesebbekké váltak, mivel a nemzetek a deficiteket könnyebben veszik s e jó adósságesinálási alkalom által nagy adósságok esinálására ragadtatják magukat. Végre azonban mégis kell, hogy a forgalomtól elvont és a forgalomba bocsátott tőkepénz közt rendes viszony álljon be, hogy az emberiségnek mint mozgó tőke szolgáljon. A mint ez a viszony megzavartatik, válságok állnak be. A hitelt meg kell fizetni, mondja továbbá a szerző s ezután a kamatlábról s az értékpapírok árfolyamáról szól. Főlemlíti a számos esetet, melyeknél a kormánynak kellett magát közbevetnie, hogy az árfolyamok fentartassanak, s bizonyítja, hogy ez a közbevetés mindig olyan, mely inkább árthat, mint használhat. Csak jó politika teremtheti a legjobb vagy lehetőleg jó árfolyamokat. Mesterségesen

előidézett hausse sokkal ártalmasabb, mint mesterséges baisse, mert az utóbbinak legalább az az előnye van, hogy az értékek végleges osztályozását megkönnyíti. A modern államok közhitelét nem mesterséges eszközök, hanem a civilizáció és a gazdagság haladása és nagyobbodása által teremtették. Ha azt mondják, hogy a modern államok hitele fundálva van, az azt jelenti, hogy ezek az államok kölcsönt vehetnek föl. Azt kérdezték, hogy előny vagy hátrány-e ez, s arra utaltak, hogy a könnyű hitel romlás, hogy oly állam, mely nehézségek nélkül vehet föl pénzt, kiadásait szaporítja, hogy a háboruk ezáltal megkönnyítettnek, szóval, hogy a közhitel nagy szerencsétlenség. Say megengedi, hogy a hitellel vissza lehet élni, s hogy ez szerencsétlenség, de hogy a hitelt használni is lehet s ez jótétemény. Az emberek mindennel visszaélhetnek, mert szabadakaratuk van. Ez azonban mégis mindig haladásra készlet.

Összeköttetésünk Délamerikával. Az osztrák-magyar Lloyd igazgatósága Trieszt s a brazilai kikötők között direct összeköttetést nyitott meg. A hajók Triesztből minden hó 10-ik napján indulnak el s a brazilai kikötők közül Pernambucot, Bahiát, Rio-Janeiro-t és Santost érintik. Az osztrák-magyar Lloyd s vele versenyezve az Adria társaság általában egész sereg új vonalat nyitott meg, melyek világ-kereskedelmünket a Levante vidékén túl is terjesztik. Mily fontos különösen a brazilai vonal, látható abból, hogy Trieszt s Brazília közt 1882-ben az összes direct forgalom 7·3 millió forintra ment, melyből a brazilai behozatal 6·4 milliót tett ki, s hogy a forgalom rendkívül emelkedhetik, nem szükségesel bővebb indokolást.

A betegsegélyző pénztárak szervezetét az ipartársulatoknál az osztrák új iparrendtartás oly sikerrel rendezte, hogy a járulékokra nézve előreláthatólag deficittől félni többé nem lehet. Minden segéd már az által, hogy egy a társulathoz tartozó iparosnál munkába lép, a betegsegélyző pénztár tagja is lesz s ez időtől fogva az egész munkaviszony tartama alatt köteles a szabályszerű illeteket fizetni. Ha megszűnik munkás lenni, de az ipartársulat hatáskörében marad, fizetheti az illeteket. Ha hat hétig nem fizet díjat, gyá-

molításra nem tarthat igényt. Ha az iparos nem jelenti be a betegsegélyző pénztár elnökénél segédét, az általa fizetendő díjat neki kell megtéríteni. A díjak minden bérbe kapott forinttal 2 kr. a segéd s egy krajczár az iparos részéről. A segéd csak abban az esetben tarthat igényt a gyámolításra, ha a díjakat legalább 4 hónapig rendesen fizette, kivéven, ha a betegség iparos működése közben s következtében ért balesetből származik. Rendes körülmények között az orvosi segély s a betegpénz fizetése csak 40 hétig tart. A betegsegélyző pénztárak többletöket tartalékalapok alkotására fordítják, mely alapot nagyságának elégségére nézve három évenként szakértők vizsgálják meg. Ha a betegsegélyző pénztár s tartalékalap a legközelebb szükséges kiadások fedezésére nem elegendő, a pénztár igazgatója háromhavi rendes bevételek erejéig a pénztár terhére kölcsönt vehet fel. A pénztár igazgatósága 6--12 tagból áll, melyek két-harmada segédekből s egy harmada önálló iparosokból alakittatik. Működésük két évig tart s vagy a segédek gyűlése, vagy az ipartársulati közgyűlés választja őket. Az üzleti eljárás ellenőrzésére évenként felügyelő bizottságot választanak, melynek tagjai az igazgatóság ülésein tanácskozási joggal bírnak. A közgyűléseken az önálló iparosok a szavazatok felével rendelkeznek, a határozatokat abszolút többséggel hozzák. Az alapszabályok módosítása, más pénztárral egyesülés vagy szövetkezet, továbbá a pénztár megszüntetése csak oly gyűlésen határozható el, melyen a szavazatra jogosított tagoknak legalább fele jelen van s itt is csak két-harmad többséggel.

A gáz harcza a villamosság ellen, mely ugyan jelenleg a kevésbé vagyonos osztályok részére még hozzáférhetlen, de a jövőre nézve határozottan fenyegető, arra készíti az illető ipariüzöket, hogy a gázt lehetőleg olcsóbban állítsák elő, s különböző czélokra használják fel. Dr. Siemens Vilmos nézete szerint lehetséges a gázt ezentul a kőszénbányák közelében fél annyi áron előállítani, mint eddig. sőt olcsóbban is. Ujabban e mellett kis gázgépeket igen olcsón készítenek, s ezeket egy kis dynamogéppel hozva kapcsolatba képesek arra, hogy 10—20 lángerejű gáz esetleg minden háztartásban felhasználható legyen kisebb ipari czélokra. Ha veszt is a gáz, mint világító eszköz, tüzelő szerül annál inkább fogják

keresni. A londoni Commercial Gascompany már is hirdet gázzal fűthető kályhákat s tüzhelyeket, hol a közönséges világítógáznál alsóbbrendű, s ezért olcsóbb gázzal jutányosabban lehet fűteni, mint a kőszénnel. Bajos azonban feltételeznünk, hogy a vasutaknál s nagy gépeknél a villamerőt jövőben mellőzni lehetne, s ezért ez erő újabb alkalmazása, különösen tekintetbe véve a kőszén mennyiség fenyegető fogyását, nemzetgazdaságilag is igen jelentékeny, s még jelentékenyebb lesz, ha sikerül a házakba vezetett villamosodronyok által itt oly kis gépeket működtetni, melyek nem oly tűzveszélyesek, lármásak, füstösek s gyakran egészségtelenek, mint a gyárak gépei, s ez által egyuttal sikerülni fog a kisiparosok s munkások állapotán is javítani.

Csehország erdőségei a legjobban miveltek közé tartoznak Ausztriában. A cseh erdészeti egyesület által kiadott kimutatás szerint 1881-ben a cseh erdőterület 1,488.754,61 hektár volt. E területből állami birtokra jutott 7.394,63 hektár; városi s más községi birtokra 188.509,47 hektár s végre magánbirtokra 1,292.850,51 hektár. Ez utóbbi legnagyobb része (1,107.830,63 hektár) a nagybirtokosok kezén volt, és pedig 656.206,82 allodial, 381.613,07 fidei comissar birtok s 70.010,77 egyházi s vallásalapú birtok. A legnagyobb erdőbirtokosok Schwarzenberg János Adolf herczeg csaknem száz ezer, Colloredo-Mansfeld s Fürstenberg herczegek körülbelől 50 ezer hektárral. A községek közt Piseknek van legnagyobb (5795 h.) erdőterülete.

Az erdőfelület Európában. Donner német erdő-igazgató számítása szerint az egyes országok területéhez képest a következő arányokat mutatja: Oroszországban 39·2 százalék, Norvégiában 31·1, Ausztriában 30·5, Svédországban 29·5, Magyarországon 26·7, Németországban 25·69, Olaszországban 22·9, Svájcban 19·4, Oláhországban 17, Franciaországban 15·8, Belgiumban 11·1, Görögországban 10·4, Spanyolországban 9, Hollandiában 5·8, Dániában 4, Nagybritanniában 3·2 százalék az összes területből.

A munkások állapota az Egyesült-Államokban. Az Unio kormánya által a munkás-osztály állapotának megbírálása végett kiküldött bizottság jelentésében az amerikai munkások helyzetét nem nagyon virágzónak tünteti fel. A jelentés szerint $\frac{1}{4}$ millió munkaadóra esik $2\frac{2}{3}$ millió munkás. A munkás és munkaadó között e szerint az arány 11:1. A főbb észak-amerikai államokban a munkabér 1 — $1\frac{1}{5}$ dollárra rug naponkint. E munkabér nagyobb ugyan az Európában megszokottnál, de az élelem drágasága miatt oly kedvezőtlen, hogy a munkás e fizetés mellett alig tengetheti életét. Rendkívüli nagy továbbá ama gyermekek száma, kik a 10—12 éves életkort még alig töltötték be és már is kora reggeltől késő estig valamely szivar- vagy más gyárban kénytelenek dolgozni. E jelenségnek 2 rendkívüli szomorú következménye szokott lenni: az egyik a pauperismus, a másik a tudatlanság. Chicagóban a gyermekeknek 47%-a nem részesül semminemű szellemi oktatásban, Cincinnatiban a gyermekek 22%-a gyárakban dolgozik. A pauperismus e mellett Észak-Amerikában igen nagy. Mintegy 80 ezer család a legnagyobb nyomorral küzd. Magában New-Yorkban 3000 család foglalkozás és kereset nélkül közös helyen lakva tengődik. A földművelőosztály napszámosainak helyzete átlag még is kedvezőbb, mint a gyármunkásoké.

Távirati forgalom Oroszországban. Oroszország távirati hálózata a legutóbbi hivatalos kimutatás szerint 1881-ben 3,556 werstnyivel hosszabbodott, mely gyarapodásban legnevezetesebb a 117 werst hosszú kabel a kelet-siberiai partról Ssachalin szigetig, hová a főbb bünösöket szokták transportálni. E számban nincsenek a telefonhálózatok, melyeket már 15 városban s számos gyártelepen létesítettek. Az egész polgári távirati hálózat az említett évben 84,582 werstet tett 158,375 werstnyi hosszú huzallal. A vonalak fele csak egy huzallal s mintegy nyolczada volt háromszoros huzallal ellátva; a hatszoros vagy több huzalu vonalak hossza 460 werst volt s a földalattiaké 58 werst. 1882. január 1-én az orosz birodalomban 1245 táviróállomás volt, melyek közül csak 178-nál volt egész napi szolgálat. Hozzá számolva még a vasutak, rendőrök s katonák szolgálatában álló külön huzalokat, az összes hálózat 91,971 werstnyire terjedt 210,648 werstnyi huzallal s 2967 állomással. Ez

államásokon 9939 egyén volt alkalmazva, köztök 674 távirónő, polgári s 664 vasuti szolgálatban. A továbbított táviratok száma volt 7.701,668 beföldli s 1.102,813 külföldi. A belföldiek közül közel fél millió díjtalanul továbbított és pedig 6867 czári, 24,428 meteorologiai s 468,443 szolgálati. A fizetéses táviratok közt volt 281,684 administratív, 2.695,685 kereskedelmi, 23,825 hírlapi s 4.201,736 vegyes tartalmu. A nemzetközi forgalomra eső táviratok az összes forgalomnak 13·2%-át képezték. Jellemző, hogy ezen táviratok legnagyobb része (78·4%) csak 20 szóig terjedt. E nemzetközi forgalomból Szent-Pétervárra 25%-nál több jutott. Legélénkebb összeköttetés volt Németországgal, azután Angliával s Franciaországgal. A bevételek 8.263,380 rubelt, azaz 596,116 rubellel többet tettek ki, mint a megelőző évben; a kiadás főösszege volt 6.054,790 rubel (415,545 rubellel több, mint a megelőző évben) úgy hogy összesen 2.208,590 rubel tiszta haszon maradt. Minden táviratból átlag 27 kopek tiszta nyereség lesz. Az orosz távirati forgalom emelkedésének kimutatása végett a következő táblázatot közölhetjük:

	Vonalok hosszu werstekb.	Állomások száma	Személy- zet létszáma	Táviratok száma	Bevétel Kiadás	
					r u b e l e k b e n	
1872	68,058	1,330	5,331	3.264,245	4.189,280	3.145,024
1875	81,252	1,703	6,791	4.179,316	4.927,140	4.094,670
1878	93,641	2,326	8,446	5.761,731	6.945,150	5.203,956
1880	105,361	2,623	9,300	7.289,552	7.667,262	5.639,215
1881	108,853	2,733	9,939	8.903,850	8.263,3-0	6.054,790

Hírlapirodalom Oroszországban. Hivatalos adatok szerint az orosz birodalomban jelenleg megjelenő hírlapok száma 776, mely szám igen csekélynek tartható, ha tekintetbe vesszük, hogy az Egyesült Államokban 11,196, Franciaországban 2,520 s Angliában 2,076 lap jelenik meg. De e lapok jelentékeny (közel 250) része is egészen hivatalos jellegű. Ez utóbbiakon kívül, melyek orosz nyelven jelennek meg, 14 nyelven jelennek meg még lapok, legtöbb lengyel, finn, svéd s német nyelven. Jellemző, hogy a nem hivatalos lapok közül igen kevés jelenik meg orosz nyelven s azok is inkább

csak a két fővárosban, míg a vidéki városok lapjai rendszeren más nyelvűek. Nemesak a hivatalos, de a magánjellegű lapok szerkesztői közt is igen sok a hivatalnok, különösen a katona. 36 főrangú hivatalnokon s 53 papon kívül nem kevesebb mint 172 polgári s katonai hivatalnok működik, mint lapszerkesztő, leginkább hivatalos lapoknál. Összesen 236 lap előleges censura nélkül jelenik meg. Egy lap 71,000 példányban nyomatik, három 25,000pben, de viszont 133 ezer példánynál kevesebb számban. Illusztrált lap 70 jelenik meg, köztök 47 a két fővárosban. Tartalom szerint legtöbb (92) az egyházi, azután 36 gazdasági, 34 orvosi, 31 paedagogiai, 26 művészeti s 19 szépirodalmi. A vidéki lapok vegyes tartalmuak. A legdrágább lap a Varsóban megjelenő „Bioblioteca umiejetnosci lekarskics“ évi 22 rubel s a Sz.-Pétervárt naponként megjelenő politikai lap „Journal de St. Petersbourg“ évi 18 rubel előfizetés mellett. Sok vidéki hivatalos lapot ingyen osztanak szét. A lapok közt igen sok van, mely már 50 évesnél régibb, a mi annak tanúsága, hogy a fejlődés igen lassan történik. Belbecsre nézve is inkább a folyóiratok érdemelnek említést. Ezek közt külföldön igen elterjedt a Böttger által Szentpétervárt német nyelven kiadott „Russische Revue“, mely már 12-ik évfolyamában jelenik meg s Oroszország ismertetésére igen sokat tesz.

Uj közlekedési út Középázsziába. Csernajejj tábornok, Turkesztán főparancsnoka, közelebb egy oly utat kutatott ki europai Oroszország s Afghánistán között, mely a világforgalomra s nemzetgazdasági viszonyokra bizonyosan nagy hatással lesz nemesak az által, hogy az eddigi utat jelentékenyen megrövidíti, hanem egyuttal megkönnyíti is. Eddig Taskendbe Orenburgon át mentek, jövőben azonban a káspi tenger keleti partvidékétől csaknem nyil-egyenes irányban mehetnek Kungradba (Turkesztán) az Amu-Darja mellé. E szárazföldi út csak 442 werszt, azaz körülbelül 450 kilometer hosszú, s az eddigi nézetekkel szemben mindenütt elegendő víz s fa található. A talaj kitünő. Kungradtól az afghan határig Khiva és Bokhara között az Amu folyik, melyen itt nagyobb hajók is járhatnak. Már is tervelik, hogy állami subventióval egy Amu-Darja gőzhajótársulatot alakítanak. A káspi tavon a „Kavkas Mercur“-társaság épített több nagy gőzhajót, melynek az orosz kormány wersztek szerint bizonyos segílyt ígért.

A német védvámrendszer hatása. Dr. Scherzer a „Consul“ ezimű szaklapon a német védvámrendszer hatásáról a következő érdekes megjegyzéseket teszi: Három éve újból foglalkoztatja a védvám kérdése az ó- és az új-világot és visszatértek ahhoz a rendszerhez, melyet Anglia csekély kivétellel feladott. Németország volt az első ezen a téren. Az új rendszertől várták, hogy Németország külkereskedését s gazdasági viszonyait emelni fogja. És mik az eredményei? Az összes külkereskedés volt 1878-ban Németországban 6400 mill. márka, Franciaországban 5885 mill. márka, Angliában 11,372 mill. márka és Északamerikában 4758 mill. márka. 1882-ben a külkereskedés Németországban 6340 mill. márka, Franciaországban 6854 mill. márka Angliában 12,870 mill. márka és Északamerikában 6484 mill. márka. A lakosság lélekszáma szerint az összes külkereskedés értékéből jutott minden lélekre:

	1878	1882		
m á r k a				
Németországban . . .	145 . . .	137 . . .	—	8
Franciaországban . .	157 . . .	180 . . .	+	23
Angliában	332 . . .	360 . . .	+	28
Északamerikában . . .	100 . . .	124 . . .	+	24.

Mig tehát Nagybritaniában 1878 óta a külkereskedelem értéke fejenkint 28 márkával, Franciaországban és Északamerikában pedig 23 és 24 márkával szaporodott, addig Németországban 8 márkával csökkent. E csökkenésért ugyan nem csupán Németország vámpolitikáját lehet okolni, de a közvélemény Németországban mindinkább a védvámok ellen fordul és az országgyűlés sem szavazta meg a kért vámemeléseket. A német kereskedelmi kamarák többé-kevésbé egybehangzó véleménye szerint, károsan hatott a védvám a malomiparra, az aczéltollgyártásra, a színes papirgyártására, az ultramarin-gyártásra, a fénymázkészítésre, a bőrgyártásra, a dohánygyártásra, a játékszerkészítésre, a lengyártásra, a gabonakereskedésre s a gummiáru-kereskedésre. Ellenben kedvező hatással volt a védvám a vasiparra és a gyapotgyártmányokra. A hivatottak ítélete az, hogy „az új vámtarifa megnehezíti, illetőleg megakadályozza a kivitelt, hogy a külföldről behozandó nyersterményeket és félgyártmányokat megdrágítja s így a külföldi vámemeléseket idézte elő, melyek a külföldi eladási piacot megszori-

tották.“ Különösen az új osztrák-magyar vámtarifa sújtja: a gépeket, a czipőárukat, a papírt, a gummiárukat, a varrótüket, a firniszt, a csokoládét, a keztyüt, a vasárukat, a rövidárukat és a papirfehérnemüt.

Kauczió-biztosító intézetek nálunk még alig ismeretesek, Angliában ellenben, hol már 1840-ben voltak biztosító társulatok a hivatalnokok csalása s sikkasztása ellen, folyvást szaporodnak. Érdekes ezek között a „Bankers Guarantee and Trust fund“, melynek semmi köze a közönséggel, mivel csak a bankárok s azok hivatalnokai tartoznak hozzájuk. Az intézmény kölcsönösség e'vén alapul: a City néhány legtekintélyesebb bankárja ingyen vezeti, a kezelő személyzetet egy titkár, egy helyettes titkár s egy pár hivatalnok képezik. A praemiumot vagy egyszer mindenkorra fizetik s ez esetben a biztosított összeg (maximum 5000 ft st.) 1·40 százaléka vagy hat évirészetben, midőn 1·70 százalékra emelkedik. Minden szerződéskötésnél részletes tudakozódásokat szereztünk a biztosítandó személyisége felől s az ellenőrzés igen szigorú. Minden police-t három havonként a praemium visszafizetése mellett (0·15 százalék levonásával) fel lehet mondani. Esetleges deficitek utólagos fizetések által fedeztetnek. Hasonló intézmény a „London Guarantee and accident Company limited“ czimű részvénytársulat. Ez minden állami s magánhivatalnokot biztosít s police-ait az állam fedezésül elfogadja. A tarifák a hivatás szerint különfélék és pedig, mintha a sikkasztások statisztikáját vették volna irányadóul:

Magánhivatalnokok- s pénztárnokoknál	1½—1¼	százalék.
Építkezési vállalatok hivatalnokainál	1	—1¼
Községi hivatalnokoknál	½—1	
Utazó ügynököknél	1·75—2	
Társulati megbizottaknál felelőségük		
foga szerint	½—1½	
Állami számvizsgálók s takarékpénztári		
hivatalnokok	0·62	
Postamesterek	0·75	
Pénzügyi hivatalnokok	0·75—1	száz. stb.

A „London Guarantee and accident Company“ ujabban general police-okat is hozott be a kauczió biztosításnál, mi által a magánbiztosításnál előforduló kellemetlen alakiságok megkiméltetnek.

Ily general police egész sereg egy hivatalhoz tartozó tisztviselőkre vonatkozik; bizonyos fokig az ő becsületességüket biztosítja az üzlet vagy hivatal főnökével szemben. Az ily biztosítás a gyármunkásoknak szerencsétlenség ellen tett collectiv biztosításához annyiban hasonlít, hogy a hivatal főnöke, ha ilyenmü szerződést akar kötni, egyszerűen csak a hivatalnokok névsorát, foglalkozásukat, fizetésüket stb. tartalmazó jegyzéket nyújtja be a biztosító társaságnak. A praemium megállapítására nézve tájékozásul szolgálhat a következő táblázat, melynél megjegyezzük, hogy az csak oly bureau hivatalnokokra vonatkozik, kik főnök felügyelete alatt állanak.

Hivatalnokok száma	Évi praemium generalpolice-ért		
	500 font st.	1000 font st.	2000 font st.
5	12·10	20	37·10
10	17·10	30	56·5
15	22·10	40	75
20	27·10	50	95

A jelenleg Angliában működő kauczió biztosító társulatok közt legnevezetesebb a következők: „National Guarantee“ — alapítási év 1863; „London Guarantee et Accident“ — alapítási év 1869; „Provident Clerks and general Guarantee“ — alap. 1877; „Guarantee Association of Scotland“ — alap. 1873-ban stb. Egy pár közülök baleset biztosítással is foglalkozik, mások ismét életbiztosítási intézetekkel állanak összeköttetésben, miáltal a külön biztosítási ágra eső kezelési költségek kisebbek lesznek.

A cukortermelés Braziliában évek óta jelentékeny helyet foglal el, s a kávé mellett a nagy állam legjelentékenyebb kiviteli tárgyát képezi. Ujabban a kormány sok intézkedéseket tesz ez iparág emelésére. Eddig ugyanis a cukortermelés nagyon primitiv módon folyt. Csaknem minden gazda vagy legalább minden telep külön malmot rendezett be, mely alig egy pár hétig dolgozott, s azután az egész éven át pihent. El malmok természetesen rossz berendezéseük voltak, s igen sok pusztítást műveltek. Az állam ezért a mi vasutaink kamatbiztosításához hasonló rendszer mellett, nagyobb cukorgyárak létesítését mozdította elő, s ily módon 49 cukorgyár állott elő, melyből 24½ millió milreis tőkéből 6 százalék, s 5½ millió pedig 7 százalék biztosítást nyert. Kezdetben igyekeztek

társulatokat brazíliai tőkepénzesekből alakítani e célra, de, mivel ez kevésbé sikerült, most angol pénzen állítanak cukorgyárakat, s már is 15 részvénytársulat működik e tekintetben. E kedvező körülmények daczára a társulatok papirjai a londoni piacon nem nagy keletnek örvendenek, minek oka a brazíliai rossz administratio. Az új intézkedések mindamellett nagyban emelték Braziliában a cukortermelést, s valószínű, hogy jövőben, ha a munkaerő száma is gyarapodni fog, e mezőgazdasági iparág még jobban fog virágozni.

UJ KÖNYVEK.

- Adler G.**, Rodbertus, der Begründer des wissenschaftlichen Socialismus. 1 frt 8 kr.
- Brentano L.**, Die christlich-soziale Bewegung in England. 1 frt 44 kr.
- Holzer F.**, General-Zoll-Tarif für die Ein- und Ausfuhr aller europäischen Staaten. 6 frt.
- Hunfalvy P.**, J. L. Pič's „Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht“. 1 frt 20 kr.
- Jahrbuch**, statistisches der Stadt Berlin. IX. Jahrg. für 1881. herausg. v. Böckh R. 3 frt 60 kr.
- Kohn J.**, Eisenbahn-Jahrbuch der oesterr.-ungar. Monarchie. XVI. Jahrg. I. Abtheilung. Az egész munka ára 5 frt.
- Leroy-Beaulieu P.**, Traité de la Science des finances 2 vols. 15 frt.
- Ruhland G.**, Agrarpolitische Versuche vom Standpunkt der Socialpolitik. 1 frt 80 kr.
- Schwarze F.**, Die Entschädigung für unschuldig erlittene Untersuchungs- und Strafhaft. 96 kr.
- Seubitz F.**, Usancen und Paritäten der wichtigsten Wechselplätze. 60 kr.
- Szkolny J.**, Theorie und Praxis der Prämiengeschäfte. 1 frt 44 kr.
- Wirth M.**, Grundzüge der Nationalökonomie. III. Bd. 7 frt 20 kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)

NEMZETGAZDASÁGI SZEMLE.

VII. ÉVFOLYAM.

1883.

DECZEMBER.

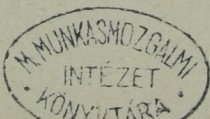
X. FÜZET.

ANGLIA FENNÁLLÓ VÁMRENDSZERE. *)

Az angol vámrendszer úgy a mint ma előttünk áll, nem egy termelő, nem is egy félig agricultur, félig iparos állam vámrendszere, hanem egy oly államé, mely ipara és gyártása erejének és fölényének teljes tudatában, nem fél a versenytől. Irányelvei: teljes vámmentessége azon nyersterményeknek, melyekre az angol iparnak s a tömeges gyártásnak szüksége van; vámmentessége az első élelmi s életszükségleti cikkeknek, hogy biztosittassék az angol piac olcsó élelmezése s a munkás osztály olcsó ellátása; vámmentessége a gyártmányok legnagyobb részének, hogy a külföld hasonló eljárásra csábittassék; a kincstári érdekek érvényesítése oly fogyasztási cikkeknel, melyek élvezetiek, melyek nem képeznek elsőrendő életszükségletet, s melyeknek megadóztatása nem drágítja az életfentartást, a munkát s a nemzeti termelést.

Gabna, liszt, hus, ez elsőrendű szükségletek vámmentesek. Az angol törvényhozás azon irányban, hogy a nagy tömegek fogyasztását képező cikkek meg ne drágittassanak, odáig ment, hogy a cukorvámot is eltörülte. Gyártmányok legnagyobb része vámmen-

*) *Lukács Béla*, orsz. képviselő s a pénzügytanban kiváló szakférfiu „*Államháztartás és adózás Angliában*“ czimű sajtó alatt levő munkájából közöljük szerző szivességéből, a fennálló angol vámrendszerre vonatkozó nagyérdekű részletet. Lukács Béla idézett műve első kötete egy nagyobb terjedelmű munkának, melynek czélja, megismertetni az európai modern államok *államháztartási és adózási viszonyainak fejlődését*, valamint mai állását, s melyből a *Franciaországot tárgyaló második kötet* is sajtó alatt van. Azon fontosságnál fogva, melylyel nálunk is pénzügyi és adózási kérdések bírnak, nem szenved kétséget, hogy az előhaladottabb külföldi államok idevágó viszonyainak ismertetése sok tanulságot nyújthat a gyakorlati pénzügy emberei előtt is. Az említett műveket megjelenésük után ismertetni fogjuk. Sz.

tes. A vámköteles cikkek a mult évben még meghaladták a kétezert, most egy minimális számra reducáltattak. Mint Chevalier — a kitünő francia nemzetgazda megjegyzi, *a mostani egész angol tarifa elfér egy tenyérnyi papíron*. A vámköteles cikkek között is tulajdonkép csak 6—7 bir fontossággal: thea, kávé, kakao, dohány, bor és szeszes italok, déli gyümölcs. A mint látjuk — *mindmégannyi pénzügyi vám*. Külföldi árúk és angol gyarmatok termékei egyenlő elbánásban részesülnek.

Mindent összevéve, *Anglia mai vámrendszere nem bir védőmos jelleggel*.

A pénzügyi vámok, melyekről alantabb még szólni fogunk, Anglia viszonyai szerint vannak kiválogatva. Ugy a mint ma fennállnak, kiegészítő részeit képezik az angol adórendszernek. Két irányelvet követett e tekintetben az angol törvényhozás újabb időben. Egyik: elejtése minden oly pénzügyi vámnak, mely a szegényebb osztályok által használt cikkeket sujtaná: gabna, hus, sőt cukor is stb. *Ezért Anglia közvetett adórendszere ma nem fogyasztási, hanem élvezeti cikkeken alapul*. Másik irányelv a fogyasztásnak lehető szabályozása az adópolitika által; a fogyasztásnak irányítása ártalmatlan cikkekre és elterelése életre és erkölcsökre károsabb ható cikkektől; ezért szállított le a theavám, szemben a szesz és pálinkát terhelő vám és adóval. A hol ily különleges szempontok nem indokolják, Anglia előljár abban, hogy figyelemmel van azon határvonalra, melyen túl a vám már csak csökkentené az illető cikkek fogyasztását s előmozdítaná a csempészetet. Az angol törvényhozás inkább a fogyasztás növekedésében keresi a kincstár bevételeinek gyarapodását. Az a határvonal, melyen túl az adó csökkentőleg hat a fogyasztásra, természetesen egy gazdag, bő kereseti forrásokkal biró nemzetnél sokkal távolabb fekszik, mint egy kevésbé gazdag nemzetnél, s azért ebben az irányban az angol pénzügyi vámokból más országok viszonyaira nem lehet mindig alapos következtetést vonni.

Kiviteli vámtételeket nem ismer az angol tarifa. Pedig ezek fontosak voltak. Kőszén és gépekre nézve álltak volt fenn, azon czélból, hogy megakadályoztassék a külföldi ipar előhaladása. Ma a külföldre szánt gépek képezik Angliának egyik leghatalmasabb iparágát.

A hajdani bonyolult, magas, zaklató formalitásokkal telt tarifa helyett, a mostani egyszerű s világos tarifa mellett könnyű és olcsó a kezelés. A közel 200 millió frtot jövedelmező vámbevételek biztosítása körülbelől 3—4%-ot vesz igénybe; holott azelőtt a kezelési költségek a bruttó bevételek 15%-kát tették. A hatvanas években ismét apasztva lőn a vámtisztviselők száma. A kezelés ezen egyszerűségének és könnyűségének oka az angol forgalom összpontosulásában fekszik. Ugyanis a teendőknek fele a londoni fővámhivatalra esik; a vámköteles forgalom többi része pedig néhány jelentékenyebb kikötőben összpontosul.¹⁾

Szervezve van az adókötelezettek védelme is. Az angol adórendszernek azon föelvé, hogy a kincstár egy személyben fél és biró nem lehet, a vámeljárás tekintetében is szigoruan keresztül van vive. Elvi kérdések és a törvény értelme fölött a miniszter nem dönthet. Ha az adótétel nagyságára nézve merül fel differentia az adózó és a vámközeg között, az adózó — a vámnak letétbe helyezése mellett — polgári per útján kereshet magának orvoslást, s a kincstár a netán okozott költségekben is elmarasztalható. Ha az adózónak a vámközegek *eljárása* ellen van panasza, a főadóhivatalnál kereshet orvoslást, mely e tekintetben békebirói hatáskörrel van ellátva, de ha annak ítéletében nem nyugszik meg: a *rendes bíróságokhoz* fordulhat jogorvoslatért. A *kutatás* meg van ugyan engedve, de az illető valamely békebirónál vagy a vámhivatal főtisztviselőjénél kívánhatja a kutatás elejtését s az a számtisztviselő, ki alapos ok nélkül akar kutatást indítani, 100 frtig terjedhető bírsággal sujtható. Nagyobb jövedéki kihágások, ugyszintén bünyítő ügyek a *rendes bíróságok*, kisebbek a *békebirák* által láttatnak el. Az adózók tehát az egész vonalon biztosítva vannak a pénzügyi közegek önkénye ellen.

Az új fordulat, mely a negyvenes évek óta Anglia vámpolitikáját jellemzi s mely nagy óvatossággal egy félszázad folyamában lőn végrehajtva, szintén javára vált iparnak, gyártásnak, gazdaságnak, kereskedelemnek. A közvetett adók reductiója s a szabad ke-

¹⁾ Az 1880/81-iki 193 mill. frt vámbevételből 100 millió Londonban folyt be; 30 mill. frt értékben Liverpoolban, 30 mill. frt Anglia többi kikötőiben; 15 mill. frt Skócziában; 18 mill. frt Írországban. Ez idő szerint is a kereskedelemnek mindinkább összpontosuló tendenciája van.

reskedelemre való átmenet, ugy közgazdaságilag, mint pénzügyileg fényesen igazolva lőn. A kiviteli titalmak megszüntetése, vámmentességek és leszállítások javára, váltak forgalomnak és kivitelnek. Az első életszükségleti czikkek vámjának leszállítása jótékony hatással volt különösen a szegényebb osztályokra. A forgalom könnyebbitése s a termelési föltételek javulása folytán maga a nemzeti termelés és gyártás is erőteljesen gyarapodott. A tevékenység, szorgalom és leleményesség előtt egy új tág tér nyílt s a külföldi verseny által mindig nagyobb termelésre ösztönöztetett. A társadalom gazdagsága termelésének ereje szerint hatalmasodott. Minden társadalmi osztály helyzete javult s ezzel áthidaltattak legalább részben s egyidőre azon nagy társadalmi problémák, melyek a nagy tőke s a munkásosztály közt oly gyakoriak.

A nemzeti munkásság erőteljesebb fejlődése folytán a nemzet összgazdagsága bámulatos arányokban fejlődött. Bizonyítják ezt a következő számok : A XVIII. század vége felé Anglia árukivitelének értéke 150 millió frt, 1840-ben 500 millió frt, 1854-ben, midőn a reformoknak eredményei konstatalhatók, a kivitel 1158 millió frt, a behozatal 1523 millió frt. 1865-ben — a szerződéses időszakban — kivitel 3640 millió frt, behozatal 1818 millió frt. 1870-ben kivitel 2440 millió frt, behozatal 3032 millió frt. 1875-ben kivitel 2815 millió frt, behozatal 3739 millió frt. 1881-ben kivitel 2339 millió frt, behozatal 3956 millió frt. ¹⁾

¹⁾ *A viszony most már változni kezd.* Az import összege meghaladja az exportot. Az *importban* azonban : italok, thea 280 m. frt, állatok 51 m. frt, bőr 180 mill. frt, nyers gyapot és gyapju 700 mill. frt érték, gabna és liszt 630 mill. frt, — tehát legnagyobb részt *nyers termékek* és fogyasztási czikkek. A *kivitel* legnagyobb részt kész gyártmányokból áll : gyapotszövetek 636 millió frt, gyapjuszövet 172 millió frt, jutaszöv. 22 mill. frt, len- és kenderszövet 58 millió frt., fonalak 200 millió frt, vas és aczélárúk, gépek.

A kőszéntermelés 1810-ben alig 10 millió tonna, 1878-ban 133 millió tonna.

Vastermelés 1810-ben 400,000 tonna ; 1878-ban 6¹/₂ millió tonna.

Gyapot feldolgoztatott 1810-ben 130 millió font. 1840-ben 554 mill. font. 1878-ban 1192 millió font. 1880-ban 1404 millió font.

Gyapju 1840-ben 48 millió font. 1880-ban 226 millió font.

Nyerstermények behozatala 1810-ben 300 millió frt. Most a behozatal értéke 3000—3500 millió frt.

De a *pénzügyi eredmények* is kedvezők voltak. Bebizonyult, hogy ha az adózók gazdagok, nagyobb a forgalom s nagyobb a fogyasztás is, s hogy oly közgazdaságilag helyes intézkedések, melyek a vagyongyűjtést előmozdítják: a közjövedelmek természetes emelkedése által az állam bevételeit is gyarapítják.

Daczára számos adóeltörlésének és leszállításának, az állambevételek (egyes időleges csökkenésektől eltekintve) jelentékenyen emelkedtek.

Az 1840—1881-ig eszközölt vámleszállítások és a megszüntetett vámok értéke közel 300 millió frtra becsültetik; az ugyan ezen idő alatt eszközölt vámemelés körülbelül 50 millió frtra; a teherkönnyebbités értéke 250 millió frt. Ily nagy leszállítás mellett nem csoda, ha maga a vámbevétel csökkent; de e csökkenés csak ideiglenes jellegű és bőven pótolva van a többi bevételi ágak emelkedése által.

Készgyártmányok kivitele 1810-ben 460 millió frt. Most 2000 millió frt érték körül.

A *fogyasztás* is viszonyítva a népességhez, roppant mértékben növekedett. A következő adatokat a Statist. Abstr. nyomán közöljük, csak azt jegyezvén meg, hogy a gabonafogyasztásnak itt kimutatott mennyisége nem felel meg a teljes fejenkénti fogyasztásnak, miután csakis a külföldről behozott mennyiségek vétettek tekintetbe. A teljes gabna- és liszt-fogyasztást ez idő szerint Angliában fejenként 360 \bar{n} -ra teszik.

Fejenkénti fogyasztás:

	1840.	1850.	1860.	1870.	1880.
behozott füstölt hus . . . \bar{n}	0·01	1·41	1·27	1·98	15·96
vaj, behozott „	1·05	1·30	3·26	4·15	7·42
sajt, behozott „	0·92	1·38	2·24	3·67	5·66
kakao „	0·08	0·11	0·11	0·20	0·31
kávé „	1·08	1·13	1·23	0·98	0·92
behozott gabona és liszt . . . „	42·47	81·76	118·86	122·90	210·42
fűszer „	1·45	2·53	3·53	4·03	3·94
rizs „	0·90	1·63	1·45	6·74	14·14
dohány és szivar „	0·86	1·00	1·22	1·34	1·43
czukor „	15·20	24·79	33·11	47·23	63·68
thea „	1·22	1·86	2·67	3·81	4·59
bel- és külföldi szesz (gallon) „	0·97	1·04	0·93	1·01	1·09
bor „	0·25	0·23	0·23	0·49	0·46
(belföldi sör) maláta (buschel) „	1·59	1·47	1·45	1·84	—
tojás drb	3·63	3·84	5·83	13·90	21·68

Az összes vámbevétel, mely a XVIII. század elején még csak 14 millió frt, a XIX. század elején még 74 mill. frt, 1840—45-ig 230—240 millió frtra emelkedik. 1846-tól kezdve már érezhető a vámleszállítások hatása; daczára a fogyasztás nagymérvű emelkedésének, a vámbevétel főösszege csak lassan gyarapodik. De az emelkedés folytonos, habár lassu, 1859—1860-ig, midőn 244 mill. frttal tetőpontját éri el. Innen túl ismét észrevehető a szerződéses politika s a vámleszállítások hatása, 1880-ban 193 millió frtra csökkent (előirányzat) leginkább azért, mert a gabnavám és cukorvám megszűnése miatt beállott hiányt a többi fogyasztási cikkeknel beállott természetes emelkedés még nem pótolhatja. E jelentékeny bevételnek 90%-kát a már elősorolt néhány főcikk adja. ¹⁾

Fiscális szempontból tehát a vámköteles cikkek, ugyszintén a vámtételek reductiója teljesen igazolta magát. A kezelés könnyebb

¹⁾ Miután vám és accis régebben gyakran egybeolvadt, a gyakorlati összehasonlítás alig bir értékkel. 1840 óta e tekintetben kevesebb változás történt; közöljük tehát a vámbevételeket — a Statist. Abstr. után:

1841-ben 233.8 m. frt.	1862-ben 236.7 m. frt.
1842 „ 234.9 „ „	1863-ban 240.3 „ „
1843-ban 225.9 „ „	1864-ben 232.3 „ „
1844-ben 226 „ „	1865 „ 225.7 „ „
1845 „ 240.8 „ „	1866-ban 212.7 „ „
1846-ban 218 „ „	1867-ben 223 „ „
1847-ben 221.8 „ „	1868-ban 226.5 „ „
1848-ban 216.7 „ „	1869-ben 224.3 „ „
1849-ben 226.4 „ „	1870 „ 215.3 „ „
1850 „ 222.6 „ „	1871 „ 201.9 „ „
1851 „ 220.4 „ „	1872 „ 203.2 „ „
1852 „ 222.2 „ „	1873-ban 210 „ „
1853-ban 221.3 „ „	1874-ben 203.3 „ „
1854-ben 276.3 „ „	1875 „ 192.8 „ „
1855 „ 216.3 „ „	1876-ban 202 „ „
1856-ban 232.4 „ „	1877-ben 199.2 „ „
1857-ben 235.3 „ „	1878-ban 199.7 „ „
1858-ban 231 „ „	1879-ben 203.1 „ „
1859-ben 241.1 „ „	1880-ban 193.2 „ „
1860-ban 244.6 „ „	1881-ben 191.8 „ „
1861-ben 233 „ „	

1854/55. a számadási év változott. Bár visszatérünk még az egyes jelentékenyebb árúkra, már itt közöljük az utóbbi évekre vonatkozólag az egyes cikkek után elért bevételeket:

s egyszerűbb. Az adózás súlypontja néhány főcikkre esik, melyek azonban nem képeznek elsőrendű életszükségleti cikkeket. A vám-tételek leszállítása lehetővé tette a tömeges fogyasztást, — úgy hogy számos cikk után a kincstár ma jóval kisebb *adó-tétel* mellett a tömeges fogyasztás folytán jóval *nagyobb jövedelmet* élvez.

Nem lehet hivatásunk a szabad kereskedelem és védvám közti nagy és gyakran vivott elvi vitát folytatni e munkában. Szabad kereskedelem és védvám első sorban *nem pénzügyi és nem adózási kérdés*. Ha bármely tarifa csakis *kizárólag* e rendszerek egyike vagy másika szerint döntenek el, akkor a vámrendszernek *fiscális* jellegével határozott ellentétbe jövünk.

Gyakran történik a magyar közéletben az angol viszonyokra hivatkozás, — a nélkül, hogy figyelembe vennők azon körülményeket, melyek az angol viszonyok fejlődésére befolyással voltak. Ha valami, úgy egy vámrendszer nem állapítható meg elvont elméletek szerint. Ha valahol, úgy a vámrendszernek kell tekintetbe venni egy nemzetnek nemcsak államháztartási igényeit, de összes közgazdasági érdekeit, társadalmának állapotát, műveltségi viszonyait, szokásait és hajlamait. Más szavakkal abból, mert az angol vámpolitika — nagyban s egészben — egyes kinövésektől eltekintve, jónak s helyesnek bizonyult Angliában, még nem következik, hogy az a magyar viszonyok között is megfelelő lenne. Nem szabad felednünk, hogy Anglia nem elvből, nem meggyőződésből, hanem érdekből vált a szabad kereskedelem hive- és apostolává. Csak akkor tűzte ki e zászlót, midőn érdekeinek megfelelt, s csak addig lobogtatja, míg érdekeinek megfelel. Kitűzte akkor, midőn a szabad kereskedelem *egyjelentőségű volt az óriássá nőtt angol ipar világuralmával*. S csak addig hive, míg ez a jelentősége. Nem szenved kétséget — jegyzi meg Vocke az angol adók fejlődését tárgyaló munkájában, — hogy

Árúk szerint csoportosított vámbevétel:

	1881.	1880.
dohány	86.5 m. frt.	85.6 m. frt.
külföldi s gyarmati szesz .	44.4 " "	46.8 " "
thea	38.6 " "	37.0 " "
bor	13.7 " "	13.9 " "
rizs, déligyülmölcs és fűszer	6.3 " "	5.9 " "
kávé és kakao	2.0 " "	2.0 " "
vegyes	0.3 " "	0.3 " "

Anglia azonnal behozná a vasvámot, mihelyt a vas más országban oly olcsón termeltetnék, hogy a hazáival belföldön versenyre kelne.

Az angol nemzet a vámügyi fejlődésnek minden fázisát keresztülélte, és ép annyi szerencsével mint tapintattal mindig elég korán tudta előkészíteni az átmenetet: a behozatali és kiviteli tilalmak eltörlését azután, a prohibitió s végül a védvámok fokozatos eltörlését. És ha hivatkozunk Angliára, mint a melynek a szabad kereskedelem új lendületet és életet adott, hogy úgy mondjuk friss vért öntött ereibe, — nem szabad felednünk, hogy előbb erős tilalmakkal bástyázta körül magát. Ha hivatkozunk az angol vámtarifára, mely ma főosztályzatában alig 12 vámköteles árucsoportot ismer: nem szabad felednünk, hogy még 1882-ig *minden* áru vámköteles volt. S ha hivatkoznak arra, hogy az angol vámtarifa kevészámú vámköteles cikke mily nagy jövedelmet ad, nem szabad felednünk, hogy hazai viszonyaink közt ily tarifával meglehetősen kudarcot vallanánk.

A vámbevételeknek legnagyobb részét a pénzügyi vámkötelek adják. Ezek: főleg a dohány, külföldi szesz és bor, thea, kávé és kakao-vámok; tehát *részben élvezeti adókat, részben monopoliumokat helyettesítnek*. Oly cikkekre terjednek ki, melyek más államok adórendszereiben nem a határvám útján adóztatattak meg. S azért, midőn irigy szemmel nézünk az angol vámbevételek nagyságára, soha sem szabad felednünk, hogy mely cikkekből származik ezen bevétel? ¹⁾

Egészen sajátlagos az angol vámügy. E fejlődés Anglia gazdasági viszonyaiban találja magyarázatát. Az angol éghajlat nem alkalmas minden fogyasztási cikk termelésére; némely nagy fogyasztási cikkek előnyösebb körülmények között és jobb minőségben termeltetnek más külállamokban. Bor, dohány, cukor vagy kizárólag, vagy legnagyobbbrészt a külföldről importáltatik. Jelentékeny a szeszbehozatal is. Természetesnek látszott, hogy a megadóztatás akkor vitessék keresztül, midőn ezen cikkek az angol területre lépnek, tehát a vámnál. Más cikkek, melyek gyarmati árú (thea, kávé, gyümölcsök) szintén a vám által adóztatattak meg. A

¹⁾ Az angol vámjövdelem következő főtételekből áll: a dohányvám az összes vámbevételnek 40·15%-kát adja; szesz és pálinka 27·51%; thea 19·70%; bor 8·08%; kávé 1·10%; egyéb cikkek 3·46%.

magyar adórendszerben a bor és szesz a fogyasztási adórendszerben van megadóztatva; ezekre nézve Magyarország hiába keresné a megadóztatás súlypontját a vámnál, mert a termelés súlya nem az importra, hanem a belföldre esik. A dohány nálunk monopoliumot képez, a belföldi termelés szintén nagyfontosságú s a vám nálunk csakis a monopolium érdekének szempontjából bir fontossággal. Thea nálunk alárendeltebb fogyasztási cikk, bár emelkedik; jelentékenyebb a kávéfogyasztás. Angliában épen ellenkezőleg, a theafogyasztás jóval nagyobb. Nemcsak a fogyasztás másnemű Angliában, de az arányok is mások; ott thea- és kávévám majdnem annyi jövedelmet ad, mint a menyinyi az *egész* osztrák-magyar monarchiában az *összes* vámbevétel.

Tanulságos az egyes jelentékenyebb pénzügyi vámok fejlődése.

A *dohányadó* fejlődése mutatja, hogy egyrésztől meggyökerezett elvek, másrésztől az államkincstárnak szorult állapota, mily tévutra kényszerítik gyakran a különben érdekeiket megvédeni képes és gyakorlati nemzeteket is. •

A dohányfogyasztás emelkedésével felismerték az angol államférfiak is, hogy e cikk az államkincstár javára előnyösen értékesíthető. A kincstár helyzete is olyan volt, hogy új jövedelmi forrásokról kellett gondoskodni. De egy nagy akadály volt annak, hogy a dohányadó legjövedelmezőbb formájában — mint *egyedáruság* — az angol területen a kincstár javára értékesíttessék.

Ez akadály: *az angol nemzet ellenszenvé minden monopolium ellen.* Anglia keserű tapasztalatokat tett volt azon kereskedelmi monopoliumokkal, melyek a királyi jogból kimagyarázva, egyeseknek vagy társulatoknak adattak. E szabadalmak és kiváltságok, melyek kereskedést s az ipar egyes ágait monopolizálták, csakugyan annyira felszaporodtak, hogy már Erzsébet alatt zugolódva mondá egy képviselő, miszerint maholnap a *kenyér* is monopoliummá válik. A *hosszu parlament* követve az általános áramlatot, *eltörült angol területen minden monopoliumot.*

E rendszer tehát, mely más államokban még oly sokáig s oly buján burjánzott, s mely fiscálításában hotorul tulvive, mindig szélesebb körre kiterjesztve, nemcsak társadalmi téren sok bajt, de gazdaságilag is annyi bajt okozott: Angliában már a XVII. század közepén megszűnt.

Nem szenved kétséget, hogy ez a körülmény is kedvező ha-

tással volt Anglia gazdaságára és kereskedelmére. Védve, sőt különösen hajózási és kereskedelmi tekintetben bizonyos monopolisztikus állásban a *külfölddel* szemben, — *angol területen* kiváltság, egyedáruság senkinek sem adott előnyöket a köznek rovására. Nem csoda, ha azután e vívmányához az angol nemzet minden körülmények közt kitartással ragaszkodott.

Az angol közszellemek ezen áramlata mellett tehát, *arról szó sem lehetett, hogy a dohányadó Angliában egyedúrasági formájában rendszeresítették*, a mint Franciaországban vagy Ausztriában történt.

Az abszolút királyi hatalom megdöntésére vállalkozott forradalom kincstárának azonban szüksége volt újabb bevételekre s a *dohány* erre alkalmasnak mutatkozott. Behozatala tehát *magas vám* alá vettetett. De hogy a kincstár bevétele biztosították, a protectorátus oly rendszabályhoz nyult, mely a monopoliumnál is merevebb. *1652-ben a dohánytermelés Anglia területén (egyelőre Skócia és Írország kivételével) föltétlenül tiltott.* A mi dohány fogyasztott, az tehát csak a külföldről jöhetett s a vámban adózott.

Ezen az áron váltotta meg Anglia a monopoliumot. Lényegében véve bizonyára még helytelenebb rendszer a monopoliumnál. A restaurált monarchia s később a parlamenti kormányzat ennek dacára fenntartotta. Az angol klíma nem igen lévén alkalmas a dohánytermelésre s az angol gazdasági életnek más irányban megindult fejlődése folytán, az angol nép inkább tűrte e drákói rendszabályt, mely időnként jelentékeny jövedelmet biztosított, sem mint a monopoliumot hozza be, vagy más adókat emeljen föl.

A termelési tilalom azonban nem volt kiterjesztve sem Skóciára, sem Írországra. A helyzet természeténél fogva tehát ezekben még inkább emelkedett a termelés. Másrészt, miután az adózási technika egész bölcsesége akkor még a magas adóban, a magas vámtételben állott : a szomszédos skót és ír területről szükségkép egy nagymérvű csempészetnek kelle kifejlődnie, mely annál nagyobb terjedelmet vett, minél magasabbra emeltetett a dohányvám. Igaz ugyan, hogy mind Skót-, mind Írországra a dohányfogyasztás külön accissal volt megróva, de a csempészet megakadályozása s az ellenőrzés lehetetlen volt. Ez okból s miután a dohány fiscális szempontból mindig jelentékenyebbé vált : *a termelési tilalom 1782-ben Skóciára, 1832-ben pedig Írországra is kiterjesztett*; pedig külö-

nösen ez utóbbi országban a dohánytermelés nem ugyan minőségileg, de mennyiségére nézve, jelentékeny volt.

Igy fejlett Anglia dohányadója. Az egyedáruság kérdésének megoldását tulajdonkép a vámhoz vitte át. Egészen sajátos rendszer azon formák közt, melyekkel más európai államok e czikk fogyasztását a közszükségletek fedezésébe bevonják. E megadóztatási forma nagyon hiányos, — és bár Anglia sajátos viszonyainál fogva más rendszerrel alig tehetne kísérletet, a dohányadó kérdésének illetén megoldása sem gazdasági, sem pénzügyi tekintetben nem nevezhető szerencsésnek.

A monopolium szárazföldi, nálunk is honos formája alig illeszthető Anglia viszonyaiba, azon nagy ellenszenvnél fogva, mely politikai és gazdasági okoknál fogva ott minden egyedáruság ellen uralkodik. Kiválólag angol státusférfiak és írók által hangsúlyozott és bizony gyakran igazolt felfogás az, hogy minden nagy vám és minden monopolium sokkal többbe kerül az adózóknak, mint a mennyit az államkincstárnak hajt. Azon rendkívül élénk kereskedelmi forgalomnál fogva, melyet Anglia folytat, még a mai rendszer mellett is, midőn tulajdonkép csak nyerstermény van (magas) vámmal sujtva, virágzó a csempészet. Mi történnék monopolium mellett?!

A jelenleg fennálló angol dohányadó jellemvonásai a következőkben foglalhatók össze. Az adózás a vámnál történik. A bel-földi termelés tilos, de a gyártás szabad. E rendszer hiánya épen abban van, hogy e czikk ott, a hol adóképesége valójában kezdődik: *a gyártmányoknál* nagyrészen kivonja magát az adó alól. Az adó súlya a nyersdohányra esik és mihelyt az bejő a határon, megszűnik a további ellenőrzés.

A vámtétel oly magas, hogy provokálja a csempészetet; ¹⁾ pedig utóbbi időben — 1863. óta — leszállított; egy métermázsa nyersdohány után 350 frt. Szivarok után szintén sulyszerinti a vám, 550 frt egy métermázsa után. A dohány, ugyszintén a gyármányok értéke szerfölött változó lévén, a sulyszerinti megvámolás nagyon egyenlőtlen adóvá eszi; az adóképeségi, a fényüzési momentum teljesen figyelmen kívül van hagyva, a mennyiben sem a dohány,

¹⁾ Pfeiffer Staatseinnahmen (u. 397) 20 millió forintra teszi a kincstár károsodását.

sem a gyártmányok minőségére, finomságára s nagyobb teherviselési képességre nincs tekintet. Burnot métermázsájánál a vámtétel 4—500 frt. ¹⁾

Dohánybehozatal és dohányfogyasztás (a mi Angliában, legalább hivatalos értelemben, egy jelentőségű); nagyban emelkedett. A behozatal ugyan a dohánytermékek szerint évenként erősen ingadozó, mégis átlag 5%-al emelkedett, 200,000 métermázsáról 300,000 métermázsára. A fogyasztás fokozatosan, — leginkább a leszállítás után, — körülbelül 80%-kal emelkedett. Ha azonban tekintetbe vesszük azon mennyiséget, mely az összes hivatalosan kimutatott fogyasztásból *egy főre* esik, más államokhoz képest *az eredmény alig kielégítő*, a mi egy még mindig jelentékeny csempészetre utal. ²⁾

Vámbevétel ³⁾ a dohány után a XVIII. század végén 5 millió frt. E század második tizedében a vámtétel leszállítása daczára, 32

¹⁾ Vámtétel (1880) egy angol \bar{n} után ki nem forrt dohánynál 3 sh. 6 d., száraz dohánynál 3 sh. 10 d., szivarnál 5 sh. 6 d., cavendisch és négerdohánynál 4 sh. 10 d., burnót, 4 sh. 1 d. — 4 sh. 10 d., egyéb dohánygyártmánynál 4 sh. 4 d.

²⁾ Dohánybehozatal és fejenkénti fogyasztás.

Év	Dohány, dohánygyártmányok behozatala	Dohány, szivar és burnót fogyasztás
	angol fontban	
1840	38 millió	0·86 \bar{n}
1845	35 „	0·94 „
1850	36 „	1·00 „
1855	39 „	1·09 „
1860	51 „	1·22 „
1865	68 „	1·31 „
1870	48 „	1·34 „
1875	52 „	1·46 „
1880	63 „	1·34 „

³⁾ Érdekes, hogy miként emelkedett Angliában is a dohány után a bevétel

1841-ben 35.8 m. frt.

1842 „ 35.5 „ „

1843-ban 35.7 „ „

1844-ben 37.1 m. frt.

1845 „ 39.5 „ „

1846-ban 42.0 „ „

millió frt. A negyvenes évek közepén, midőn az angol gyarmatok dohányja javára fennállott kedvezményes vámtétel megszűnik : 42 mill. frtra s innen túl következetesen évtizedről évtizedre 10—10 millió frttal emelkedik.

Az emelkedés folytonos, de még sem oly jelentékeny, mint azon államokban, melyek az egyedárusági formát birják, s nevezetesen Franciaországban, bár másrészt a vámnál befolyó bevétel majdnem tiszta bevétel s az állam nem kénytelen a regie-költségeket is megfizettetni a fogyasztók által.

A *szesz- és pálinkavám* szintén nevezetes jövedelmet ad, miután e cikk behozatala jelentékeny. Előbb hol az accis, hol a vám útján keresték a kincstári jövedelmet e cikkből. 1825-től kezdve a belföldi termelésre, illetőleg fogyasztásra vetett accis a külföldről behozott szesz és pálinkára nézve, a vámmal van egyesítve. Az egyesített vámtétel magas (5 frt 20 kr. egy gallon, vagy körülbelül 200 frt egy 100 lángszeszfoku hectoliter szesz után), azon czélzattal, hogy e fogyasztás más italneműek felé tereltessek. A vámbevétel ezidőszerint 44 millió frt, s a borvámval együtt az utóbbi években hanyatló irányzatot mutat. A behozatal 13—10 millió forint. (1880—1881).

Borban szintén jelentékeny az import. Anglia éghajlati viszonyainál fogva, bortermelésre nem levén alkalmas, e cikknél a be-

1847-ben 43.1 m. frt.	1865-ben 60.8 m. frt.
1848-ban 42.6 „ „	1866-ban 62.7 „ „
1849-ben 43.5 „ „	1867-ben 64.5 „ „
1850 „ 44.0 „ „	1868-ban 65.4 „ „
1851 „ 44.1 „ „	1869 „ 64.9 „ „
1852 „ 44.6 „ „	1870 „ 66.0 „ „
1853-ban 47.2 „ „	1871 „ 66.1 „ „
1854-ben 47.7 „ „	1872 „ 67.9 „ „
1855 „ 47.7 „ „	1873-ban 70.4 „ „
1856-ban 50.0 „ „	1874-ben 73.0 „ „
1857-ben 52.1 „ „	1875 „ 74.2 „ „
1858-ban 52.7 „ „	1876-ban 77.4 „ „
1859-ben 54.6 „ „	1877-ben 77.7 „ „
1860-ban 55.9 „ „	1878-ban 80.0 „ „
1861-ben 56 „ „	1879-ben 85.0 „ „
1862 „ 55.9 „ „	1880-ban 85.6 „ „
1863-ban 57.7 „ „	1881-ben 86.5 „ „
1864-ben 59.8 „ „	

hozatalra volt utalva. A fiscálismus az adózást tehát a vámnál vitte keresztül. Mint ilyen egyike a legrégebb adóknak Angliában. A vámtétel megállapításánál nemcsak a pénzügyi érdek, hanem a politikai rokon- vagy ellenszenv is mindig nagy szerepet játszott. A szerint, a mint Anglia Franciaországgal, Portugal-, Spanyolországgal, vagy Németországgal barátságos vagy ellenséges viszonyban állt: az illető provenientia vámja vagy leszállított, vagy felemeltetett. A Franciaországgal s az osztrák-magyar monarchiával kötött vám és kereskedelmi szerződésben a borvám ezen államok gazdasági érdekeire való tekintettel s az angol iparcikkek javára tett nagy vámleszállítások egyenértéke gyanánt leszállított. E leszállítás a bevétel s a fogyasztást emelte, úgy hogy a borvám ma körülbelül ugyanannyi jövedelmet ad (leszállított vámtétel mellett), mint a keleti háboru folytán felemelt vámtételekkel.¹⁾ Bevétel körülbelől 13—14 millió forint.²⁾ Az import legnagyobb része Franciaországra esik.

¹⁾ A jelenleg fennálló vámtétel elég magas. Egy *hect.* hordókban 26% szesztartalmon alól 11 *frt.*, üvegekben 27½ *frt.*; 26% szesztartalmon felül 114½ *frt.* Mint a jobbmóduak élvezeti czikke, magas adóval van sújtva.

²⁾ A belfogyasztási adókkal való kapcsolat a bevételek elszámolására is zavarólag hat. Ez okból a korábbi évek eredményeit mellőzzük. Kimutatjuk azonban 1864-től kezdve a bevételeket úgy a szesz- mint a borvám-nál. Az alantabb közölt számokból azt látjuk, hogy a bevétel tetőpontját érte a hetvenes évek derekán, azóta csökkenő irányzatot követ.

	<i>Szeszvám</i>	<i>Borvám</i>
1864-ben	29.9 millió <i>frt.</i>	12.4 millió <i>frt.</i>
1865 „	30.0 „ „	13.1 „ „
1866-ban	35.0 „ „	14.0 „ „
1867-ben	41.7 „ „	13.9 „ „
1868-ban	42.9 „ „	14.6 „ „
1869-ben	42.3 „ „	15.2 „ „
1870 „	41.9 „ „	14.7 „ „
1871 „	44.1 „ „	15.8 „ „
1872 „	45.2 „ „	16.4 „ „
1873-ban	48.8 „ „	16.8 „ „
1874-ben	53.2 „ „	17.8 „ „
1875 „	57.1 „ „	17.1 „ „
1876-ban	61.4 „ „	17.5 „ „
1877-ben	57.6 „ „	17.3 „ „
1878-ban	55.4 „ „	16.2 „ „
1879-ben	53.3 „ „	14.6 „ „
1880-ban	46.8 „ „	13.9 „ „
1881-ben	44.4 „ „	13.7 „ „

Theavám. A XVII. század vége felé behozva, Anglia történelmében egy kellemetlen emlék fűződik hozzá : az északamerikai gyarmatok elvesztése.

Jelentékeny fogyasztási cikk volt mindig Angliában s a fiscalismus igyekezett azt a vámban kizsákmányolni. A magas vámtétel azonban, melylyel a XVIII. század folyamán megróvatott (az érték 50—120%) csak a csempészetet táplálta. Fogyasztása általános lévén, értéke nagy s csempészetre rendkívül alkalmas, azon 12—13 millió font theából, mely Angliában fogyasztatott : alig 5 millió font került megvámolás alá. A leszállítás 1782-től kezdődött, az érték 12¹/₂%-ára. A theavám leszállítása halálos dőfést adott az addig nagymérvű csempészetnek, mely — miután kivonatott köréből a legjövedelmezőbb cikk, — oly szervezett alakban, mint az előtt, soha sem birt többé lábra állni.

A francia háborúk alatt s a harminczas években is, a vám ismét fölemelkedett, de ez sem a fogyasztásra, sem a csempészetre lényeges befolyással nem volt. Ez emelések folytán a theavám 1863-ig az érték 100%-kát képezte (150 frt, métermázsa után), 1863-tól kezdve leszállított 50 frtra, egy métermázsa után. Az angol theavám tehát félannyi, mint az osztrák-magyar új (1882) vámtarifa szerint.

Anglia éghajlati viszonyainál és népének szokásainál fogva a theafogyasztás jelentékeny. Ott a thea oly cikk, melyet nemcsak a vagyonosabb, hanem a szegényebb osztályok is fogyasztanak. A meleg italok ezen hazájában a thea minden nap ott van a munkás és iparos szerény asztalán is. Mint ilyen, alkalmas óvszerül kínálkozott a szeszes italok fogyasztásának korlátozására. Ebben fekszik indoka az eszközölt vámleszállításnak. Olcsóbbá kellett tenni a theát, hogy a lakosság szegényebb része ne adja magát a tulságos pálinkaivásra. A leszállítás a vámjövedelmet jelentékenyen csökkenté; de a theafogyasztás jelentékenyen emelkedett; s ma — mint az italadók s különösen a pálinkaadó bevételének csökkenéséből constatálható, — határozottan tért foglal a szeszfogyasztással szemben.

A theabehozatal e század elején alig halad tul 100,000 métermázsát s a bevétel 4%-kos vám mellett 12 millió frt. A fogyasztás fokozatosan emelkedik. 1862/63-ban (150 frtos vámtétel mellett) 370,000 m. m. Bevétel 55 millió frt. Az 1863-tól kezdődő vámleszállítás folytán 1865—1866-ban a fogyasztás 443—500 ezer

métermázsára emelkedik, *de a bevétel leszáll 44—26 millió frtra.* A nagyobb fogyasztás folytán, leszállított vámtétellel is a bevétel fokozatosan emelkedik, már 1871-ben túlhaladja a 30 millió frtot. 1876/77-ben a fogyasztás 800,000 métermázsa. Bevétel 37 millió frt. 1880-ban a behozatal 910,000 métermázsa. Látjuk tehát, hogy a fogyasztás rendkívüli arányokban emelkedett. Ezen számok körül mozog a fogyasztás és bevétel most is. ¹⁾

¹⁾ Nem érdeknélküliek a részletes számok. *Bevétel:*

1841-ben 34.7 m. frt.	1862-ben 55.1 m. frt.
1842 „ 39.7 „ „	1863-ban 54.8 „ „
1843-ban 40.8 „ „	1864-ben 45.5 „ „
1844-ben 44.0 „ „	1865 „ 44.6 „ „
1845 „ 45.2 „ „	1866-ban 25.9 „ „
1846-ban 48.3 „ „	1867-ben 26.5 „ „
1847-ben 51.1 „ „	1868-ban 28.2 „ „
1848-ban 50.6 „ „	1869-ben 25.9 „ „
1849-ben 53.2 „ „	1870 „ 26.4 „ „
1850 „ 54.7 „ „	1871 „ 32.3 „ „
1851 „ 55.9 „ „	1872 „ 30.7 „ „
1852 „ 59 „ „	1873-ban 31.9 „ „
1853-ban 59.8 „ „	1874-ben 32.4 „ „
1854-ben 56.8 „ „	1875 „ 35.6 „ „
1855 „ 58.5 „ „	1876-ban 37.0 „ „
1856-ban 58.0 „ „	1877-ben 37.2 „ „
1857-ben 48.0 „ „	1878-ban 40.0 „ „
1858-ban 54.5 „ „	1879-ben 41.6 „ „
1859-ben 52.7 „ „	1880-ban 36.9 „ „
1860-ban 54.6 „ „	1881-ben 38.6 „ „
1861-ben 54.1 „ „	

Thea-behozatal :

1840-ben	28.022,000	angol font
1845 „	51.057,000	„ „
1850 „	50.512,000	„ „
1855 g	83.260,000	„ „
1860-ban	88.947,000	„ „
1865-ben	121.271,000	„ „
1870 „	141.021,000	„ „
1875 „	197.605,000	„ „
1880-ban	206.972,000	„ „

Hatalmas növekedés, előmozdítva az adópolitika által is. Látjuk hogy a vámbevétel leszállítása, mennyire javára vált a fogyasztásnak is.

A thea-fogyasztás tehát Angliában fiscális szempontból háladatos adótárgy. Mérsékelt vámtétel mellett is körülbelül 35—40 millió frtot ad az angol államkincstárnak. A lakosság számához arányosítva Angliában egy főre 2¹/₄ klgr. thea fogyasztása esik. Magyarországon — népünk másnemű fogyasztási hajlamai mellett — ma alárendelt adóforrás mindaddig, míg általánosabb fogyasztási cikké váland.

Az adópolitika szempontjából e kérdés igen fontos. Anglia példája mutatja, hogy az adópolitika útján a fogyasztás föltétlenül nem szabályozható ugyan, de igenis korlátozható egy irányban, és más irányban terelhető. Évek multán, a hosszú futamban ez mégis eredményre vezet. Igen érdekes, ha e tekintetben egymás mellé állítjuk négy évtizedre vonatkozólag, egyrészt a szesz és szeszfélék, másrészt a thea és kávé fogyasztásának eredményeit.

A megvámolt és megadóztatott szesz és borból (a Statist. Abstr. szerint) az egyesült királyságok egy lakosára esik:

Év	Bor	Szesz és szeszfélék	
	vám	vám	accis
gallon = 3.7 liter			
1840	0.25	0.14	0.83
1845	0.24	0.13	0.83
1850	0.23	0.17	0.88
1855	0.23	0.17	0.79
1860	0.23	0.19	0.74
1865	0.40	0.23	0.71
1870	0.49	0.27	0.74
1875	0.53	0.36	0.94
1880	0.46	0.25	0.84

A fogyasztás tehát csak a bornál jelentékenyebb; a szeszfogyasztás, ugy a vám mint az accis alá kerülő cikkeknel alig moz-

dult valamit. (Habár a birodalomban fogyasztott összes mennyiség emelkedett, de másrészt a lakosság is gyarapodott.)

A theafogyasztás ellenkező arányokat mutat; ugyanis a fogyasztás fejenként:

1840-ben	1·22 ang. font.
1845 „	1·29 „ „
1850-ben	1·86 „ „
1855 „	2·28 „ „
1860-ban	2·67 „ „
1865-ben	3·29 „ „
1870 „	3·81 „ „
1875 „	4·44 „ „
1880-ban	4·59 „ „

A theafogyasztás tehát ma 4-szer nagyobb, mint 1840-ben. ¹⁾

Kávévám. Egészen más a viszony a kávéfogyasztás tekintetében. Ebben a szárazföldi államok megelőzik Angliát, mely alig félszáz annyi kávéfogyaszt, mint az osztrák-magyar monarchia. A kávéfogyasztás Angliában nem oly régi s nem is általános; az ötvenes évekig gyorsan emelkedett, azóta kevésbé, sőt a hatvanas években csökkent s csak a hetvenes évek derekán emelkedett ismét átmenetileg. Oka azonban nem annyira a vámtétel, mint a pótkávé s különösen az, hogy a fogyasztás inkább a theára adja magát. ²⁾

Bár a vámtétel előbbi magasságáról (1825) leszállított, a lakosság nagyrészt kivonta magát az adó alól. hamisított gyártmányokat és pótkávéfogyasztást használván.

Szükséges volt tehát a *belföldi pótkávé-gyártást* is belevonni az adóba. Ez a cichoriára vetett accis utján (1860.) eszközöltetett, s egyuttal a kávévám is leszállított. Az angol gyarmatok javára fennállott *kedvezményes kávévám* már 1851-ben megszűnt.

¹⁾ Angliában a theafogyasztás fejenként körülbelül 2¼ klgr. Behozott mennyiség 900,000 mm. Nagy számok más országokhoz képest! A fogyasztás Németországban 0·075. Franciaországban 0·010, az osztrák-magyar monarchiában 0·009 klgr. fejenként. Az osztrák-magyar monarchia theabehozatala 1700 mm. (1880). Mily óriási különbség!

²⁾ Kávéfogyasztás fejenként Németországban 2·38, Franciaországban 1·43. Ausztria-Magyarországban 0·84, Angliában 0·45 klgr.

Adótétel : a XVIII. század végén 50 frt, a XVIII. század elején 150 frt; századunk második tizedétől kezdve 25—40 frt, a hatvanas évektől kezdve 12 frt vámmázsa után.

Bevétel a XVII. század végén fél millió frt, XVIII. század elején 1½ millió frt, 1825-ben a leszállítás folytán 3·4 millió frtról 3·1 millió frtra csökken, de már 1830-ban 5·8 millió frtra, 1840-ben 9 millió frtra emelkedik, 1845-ben (újabb leszállítás) 7 millió frt. A hatvanas években eszközölt leszállítás és a fogyasztásnak jelzett csökkenése folytán leszáll 1865-ben 4 millió frton alul, 1873-tól kezdve pedig 2 millió frtra.

Fogyasztás (kakaóval együtt) a század második tizedében 20 millió font, 1854-ben 37 millió font, azóta 30 millió fontra csökkent, s e mennyiségen felül ma sem emelkedik. A kávé-behozatal azonban 120—170 millió font, de nagyrésze ismét kimegy.

Ezekkel kimerítettük a még fennálló jelentékenyebb pénzügyi vámokat. Szólnunk kell azonban még kettőről, melyek a legújabb időig nagy fontossággal bírtak : a gabnavám- és cukorvámról¹⁾

A gabnavám szabályozása egyik főtürekvését képezte az angol vámpolitikának. Kettős érdeket kellett volna kielégítenie; egyrésztől biztosítani a belföldi gabnatermelés számára a belföldi fogyasztást s számolni a földbirtokosok érdekeivel, kik az angol közéletben nagy befolyással bírván, érdekeiket minden alkalommal előtérbe állították; másrésztől a lehetőségig elejét venni gabnavámának és éhínségnek, mi a közlekedési és termelési viszonyoknak akkori fejletlensége s a kereskedelemnek ez irányban még ki nem elégítő szervezete mellett épen nem volt ritkaság. E kettős szempont az ismeretes gabnavám törvényekben talált megoldást, melyek a külföldi gabnavám behozatalát csak azon esetben engedték meg, ha annak ára az angol piacokon egy bizonyos maximumon alul maradt. A szerint, a mint a földbirtokosok érdekeiket nagyobb nyomtatékkal, vagy kevésbé bírták érvényesíteni — ez a maximum is emelkedett, vagy csökkent. A maximum a Peel-féle reformok idejében ejtetett el. helyébe egy mérsékelt vámtétel lépett, mely körülbelül az értéknek 2%-kát képezte. Később a vám métermázsa után 25 krra szállt le. E mérsékelt vám *kiegyenlítő adó* volt, mely habár csekély, de mégis

¹⁾ 1866-ig még a *favám* is fennállt és 4 millió frt bevételt adott.

némi előnyt nyújtott a belföldi mezőgazdaságnak. Tekintve mindazonáltal azon nagy gabnatömegeket, melyek Angliába behozattak, a vámjövedelem (liszttel együtt) 6—7 millió frtot tett. A szerződéses időszakban (a hatvanas évektől kezdve) számos provenientiára nézve elejtetett a gabonavám, s a szerződéses politika kiterjesztése folytán 1869. június 1-től kezdve tényleg megszűnt. *Most a gabna, liszt és hüvelyes vámmentes Angliában s csak a parti és helyi kikötői illetékeknek van alávetve.* Az állam tehát maga részéről a kenyeret nem drágítja a vámmal.

A külföldi gabnabevitel ma óriási arányokat vett. A világ minden nevezetesebb termelő vidéke részt vesz Anglia élelmezésében. A gabnatermelés nagymérvű kiterjedése (Amerika, Ausztrália), a közlekedési eszközök s intézmények hatalmas kifejlődése, teljesen szabad forgalom mellett, Angliának oly bőséges ellátását biztosítják, hogy gabnakrisisek ma már majdnem a lehetetlenségek sorába tartoznak.

A kívülről és száz meg ezer mértföldnyi utakon Angliában bevitt gabna — a mint ezt egy 1879-ik parlamenti jelentés kiemeli — az angol piacokon ma jóval olcsóbb, mint azelőtt a belföldi gabna. Az angol gazdasági program : olcsó élet, olcsó élelmi cikkek, hogy annál erőteljesebb lehessen gyártás és ipar, ma tényleg valósítva van ; gyári és ipari cikkek tömeges termelésében keresi ma Anglia az aequivalenst az élelmi cikkek nagymérvű importjáért. Mig e század elején gabnabevitele alig tett 1'6 millió hectolitert, a lisztbevitel néhány százezer mmázsát : ma már 36 millió hect. buzát és 8 millió mmázsa lisztet importál a világ minden tájairól.

Az összes bevitt gabnaneműek értéke meghaladja ma már évenként a 600 millió frtot. Ebben a bevitt *buza* értéke (1880—1881) hivatalos kimutatások szerint 306—314 millió frt, a bevitt liszt értéke 87—92 millió frt.

A világ minden tájai részt vesznek a bevitelben ; első sorban Amerika, azután Oroszország, Ausztrália, az osztrák-magyar monarchia, Egyiptom egyaránt Angliába viszik gabnafölöslegüket.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mig a gabnaárnak a nagy verseny folytán leszállása javára válik a fogyasztó osztályoknak,

a földkirtokos osztály a gabnavám eltörlése miatt elégedetlen, mert a verseny édekeire sok tekintetben káros befolyásu. ¹⁾

A *czukor* a hetvenes évekig jelentékeny összeggel járult a vámbevételhez, 55 millió frtot jövedelmezett a kincstárnak, majdnem annyit, mint a dohány.

A *czukorfogyasztás* megadóztatása tekintetében Angliában időnként különféle szempontok voltak irányadók.

Egyideig saját gyarmatai nádczukortermelésének védelme és támogatása irányadó volt s ezért az angol gyarmatok nyers czukra kedvezményes vámban részesült. A negyvenes években, midőn a tömeges fogyasztási cikkek oktalan drágítása ellen oly nagy az ellenszenv : az angol gyarmatok javára adott kedvezmény megszűnik s az anyaország fogyasztásának érdeke uralkodó. És ez irány marad érvényben, daczára azon élénk agitációnak, melyet majd az angol gyarmatok termelői, majd az anyaország *czukorfinomítói* kifejtének. Midőn a répaczukor, az európai szárazföldön a gyarmati *czukor* versenytársa gyanánt lép föl, s mindinkább kiszorítja a nádczukrot : Anglia megszünteti a *czukorvámot* s a belföldi *czukoradót* is, a többi közt azon indokból is, hogy a continensről leszorított angol gyarmati *czukor* részére legalább az anyaország piacát biztosítsa. De a fogyasztásra való tekintetből egyenlő elbánásban részesíti az európai száraz földről Angliába

¹⁾ A gabna és liszt utáni *vámbevétel* évenként szerfölött ingadozó. részint a termés, részint a tételek változatossága folytán. Még ma sem érdektelének e számok :

1841-ben 11.566,000 frt.	1856-ban 3.530,000 frt.
1842 „ 5.683,000 „	1857-ben 4.838,000 „
1843-ban 13.640,000 „	1858-ban 4.860,000 „
1844-ben 7.583,000 „	1859-ben 5.828,000 „
1845-ben 10.984,000 „	1860-ban 4.992,000 „
1846-ban 3.670,000 „	1861-ben 8.685,000 „
1847-ben 7.236,000 „	1862 „ 8.008,000 „
1848-ban 139,000 „	1863-ban 9.710,000 „
1849-ben 7.676,000 „	1864-ben 7.463,000 „
1850 „ 5.614,000 „	1865 „ 5.626,000 „
1851 „ 4.679,000 „	1866-ban 7.431,000 „
1852 „ 5.049,000 „	1867-ben 7.976,000 „
1853-ban 4.043,090 „	1868-ban 8.693 000 „
1854-ben 5.292,000 „	1869-ben 8.979,000 „
1855 „ 3.292,000 „	1870 „ 1.044,000 „

betörő répaczukrot is. A míg a vám fennállt, egyenlően adózott gyarmati és répaczukur; most, hogy a vám eltöröltetett: egyenlően mentes mindkettő. Daczára azon ténynek, hogy az európai répaczukur, mely némely államok (különösen Németország, Ausztria és Magyarország, Franciaország stb.) adópolitikája által praemiumban részesítettik — tagadhatlanul kiszorítja az angol gyarmati czukrot az angol piacokról s veszélyezteti az angol finomítók fennállását is; — daczára e ténynek és minden agiátiónak, Anglia törvényhozása nem volt reá birható, hogy megváltoztassa azon politikáját, melyet az utóbbi évtizedben a czukorra nézve követett. E politika abban áll, hogy Anglia most már a czukorfogyasztást, mely ott általános s mondhatni életszükséglet, nem adóztatja meg sem a vámmal, sem belső adókkal; ragaszkodik azon lehetőség fenntartásához, hogy a czukor, a fogyasztók nagy tömege által onnan szereztessék be, hol legolcsóbban kapják. Azon adópolitika folytán, melyet más európai államok követnek, ezeknek adózói, jelentékeny összeggel járulnak ahhoz, hogy az angol fogyasztó olcsó czukrot élvezhessen.

Míg a czukor gyarmati, tengerentuli áru, s a répaczukurgyártás ismeretlen, vagy legalább is fejletlen volt: minden állam a czukrot a vámban adóztatá meg. Angliában is a czukoradó a vámban jelentkezik. Nagy kiterjedésű gyarmatokkal birván, ezek czukortermelésének fenntartása volt a főérdek, melynek hódolt. S e tekintetben tisztán gyarmati politikát követett: a gyarmatok termelik a nyers czukrot, az angol kereskedelem Angliába hozza s az anyaország feldolgozza.

E gyarmati politikának eredménye gyanánt jelentkezett a *kedvezményes vámtétel* a saját gyarmatokban termelt nyers nádczukorra nézve, mely angol hajókon az anyaországba hozva, az itteni finomítóknak aztán feldolgoztatott.

E század elején, különösen a szárazföldi zár kényszerhatása alatt, midőn a gyarmati czukor ára óriásilag felszökött, kísérletek történnek a gyarmati czukor pótlására, belföldi anyagból (czukorrépából) készített czukorral. Már korábban, Mária Terézia alatt Ausztriában, s Nagy Frigyes alatt Poroszországban a mercantilismus elveinek hatása alatt gondját képezi a kormánynak, hogy a gyarmati czukrot hazai termény által pótolja s hogy így megakadályozza jelentékeny összegek kivándorlását.

E kísérletek szintugy, mint Achard törekvései, ki a kormány támogatása mellett állított fel egy répaczukorgyárat, jelentékenyebb gyakorlati eredménnyre nem vezettek. A répaczukorgyártás általában századuuk harmadik évtizedétől kezd nagyobb mértékben fejlődni s kiválólág Franciaországban, hova az eredetileg német kezdeményezés átmenve, alkalmas és termékeny talajra talált.

Az angolok korán felismerik a veszélyt, mely a nádczukornak egy más anyagból való pótlása által kereskedelmüket és gyarmataik termelését fenyegetheti. Mindenkép igyekeznek tehát a répaczukorgyártás fejlődését megakadályozni. Ismeretes, hogy megkísértették megvesztegetni Achardot is, hogy az általa tett kísérletek sikertelenségét hirdesse.

Anglia előtt tehát igen sokáig saját gyarmatainak cukortermelése és az anyaország cukorfinomítóinak érdeke irányadó. Ez jut kifejezésre vámpolitikájában is. A *répaczukorgyártással* szemben ellenséges állást foglal.

Anglia földje cukorrépa termelésre alkalmatlan. Így nem kell számolnia azon gazdasági érdekekkel, melyek csakhamar keresztültörnek és meghallgatást követelnek más országokban, hol a cukorrépa termelése sikerül és nagy lendületet ad a mezőgazdaságnak. Lehetséges azonban, hogy a cukorrépa termelése itt-ott, nagy gonddal és költséggel és gyengébb minőségben mégis sikerült volna, ha kellő támogatásban részesül az adópolitika által; a mint p. Skócia dohánytermelése is, daczára a föld alkalmatlan voltának, nagy terjedelmet vett volt azon időben, midőn a dohánytermelés angol területről kitiltatott. Mint üvegházi növény, erőltetve, mesterséges támogatást dédelgetése alatt: némi lendületet vehetett volna a répaczukortermelés s így a répaczukorgyártás Angliában is. De a gyarmatai iránti érdek háttérbe szorította a belföldi répaczukortermelést, mely a gyarmati cukorral szemben semmi védelemben sem részesült. Más alkalmasabb éghajlati viszonyok közt fekvő országokban is a répaczukorgyártás csak úgy fejlődhetett, ha nevezetes előnyben részesítették a nádczukorral szemben. Angliában a belföldi répaczukortermelés — még ha az angol klíma alkalmasabb is — védelem és támogatás hiányában nem fejlődhetett.

Jegyezzük meg mindjárt, hogy nem is fejlődött mai napig sem, daczára azon kísérleteknek, melyek újabb időben ez irányban tétettek. 1873-ban egyetlen egy cukorgyár (nem finomító) állt

még fönn Suffolk grófságban, ez is beszüntette működését. *Fino-mitógyár*, mely gyarmati és európai nyerscukrot dolgoz fel, azonban több van. A hetvenes évek vége felé bekövetkezett krízis előtt 32 állt fönn.

A belföldi répaczukortermeles érdeke tehát nem dominált Angliában. A mi cukor ott fogyasztatott, az régebben is, ma is, mind vagy a gyarmatokból, vagy az európai szárazföldről kerül oda. A cukorfogyasztás tekintetében egészen más szempontok irányozták az angol törvényhozást.

Az angol gyarmatokban termelt cukor kedvezményes vám-tételben részesült volt, más gyarmatokkal szemben. E differentiális tarifák fentartattak a rabszolga-kereskedésnek az angol gyarmatokban történt eltörlése után is. Az indok, melyből a törvényhozás e tekintetben kiindult, az volt, hogy az angol gyarmatoknak, melyekben a rabszolgaság eltörültetett, s melyekben eszerint a termelés munkáskéz hiányában nehezebb is, drágább is — szükségük van e kedvezményre és a többi rabszolgatartó tengerentuli államokkal, gyarmatokkal szemben. E kedvezményes tarifa folytán az idegen államokból való cukorbehozatal ha nem is jogilag, de tényleg ki volt zárva; ¹⁾ ez okból az angol gyarmatoknak kedvezményt nyújtó, de az anyaország fogyasztását drágító vám gyakori támadásoknak volt kitéve. Midőn a szabad forgalmi áramlat s a fogyasztás olcsóbbá tételének eszméje felszínre jutott: a kedvezményes cukorvám ellen is megindult az ostrom. Felhozták, hogy az anyaország terhére dédelgeti a gyarmatokat; hogy az angol fogyasztó kénytelen drágábban megfizetni az angol gyarmatokból hozott cukrot, mint azt másutt beszerezhetné; hogy azon cél sincs elérve, melyet a törvényhozás az angol gyarmatoknak nyújtott kedvezménynyel elérni akart: a rabszolgatartó államok sujtása, mert épen angol kereskedők vásárolják meg a rabszolgagyártott cukrot s folytatnak azzal kereskedést a continensen, hol a gyarmati provenienciára nézve különbség nem tétetik.

A negyvenes évek reformjai felölelték ezt a cikket is. 1845-

¹⁾ Tényleg alig vitetett be Angliába cukor idegen államokból. A kedvezményes vám más gyakorlatok versenyét megakadályozta s a répaczukorgyártás még fejletlen volt. 98—2000 angol \bar{n} közt ingadozott (3 $\frac{1}{2}$ -től 5 millió \bar{n} összbevittel szemben) azon cukormennyiség, mely 1840-től 1845-ig idegen gyarmatokból Angliába vitetett.

ben leszállított a gyarmati cukor vámja tekintet nélkül, hogy angol, vagy idegen gyarmatokból jött, a mennyiben nem rabszolga munkával termeltetett; a rabszolgatartó államokra nézve azonban a magasabb vám még mindig fenntartatott, de már egy év múlva ez is megszüntetett. E szerint a gyarmati cukor akár angol, akár más gyarmatokból jött, egyenlően adózott.

Ez időbe esik, hogy a répaczukorgyártás fejlődésnek indul s az európai államok adópolitikája által támogatva, az angol piacon is megjelenik. És Anglia, midőn látja, hogy más államok a répaczukorgyártásának fejlődését nem akadályozhatják többé, behozatala elé nem gördít akadályokat. Fogyasztóinak érdekét abban látja, hogy — az akkor még fenntartott fiscális érdek megóvása mellett — onnan szerezzék be a cukrot, honnan az legolcsóbban jö az angol piacokra. 1854-ben a *gyarmatcukor vámja a répával gyártott cukorral teljesen egyenlősítettetett*. Anglia tehát az első, mely fiscális szempontból gyarmati és európai cukrot egyenlő elbánásban részesített. Első ejté el a nádcukor és répaczukor *különböző* megadóztatását (gyarmati cukorvám és belföldi cukorgyártási adó), mely több európai állam adórendszerében még mindig fennáll. De nem szabad felednünk, hogy *ezt oly állam tette, melynek belföldi cukortermelése jelentőségre nem emelkedett, mely tehát egy nagy és hatalmas iparágnak mindig figyelembe veendő érdekei által nem volt megkötve*.

A cukorvám azonban ezen alakjában sem maradt fenn sokáig. A wighek részéről élénk agitáció tárgya volt. Miután általános fogyasztási, mondhatni *életszükségleti cikké* vált: követelték a vám leszállítását, utóbb eltörlését. E tekintetben is sajátlagosak Anglia viszonyai. A theafogyasztás általánossága mellett mondhatni, hogy a cukor ott elsőrendű szükségleti cikk, melyet nemcsak a jobb módú, de a szegényebb munkás és iparos is fogyaszt. Mint minden hidegebb éghajlatu országban, a nagyobb hevítő erővel bíró italok képezik Angliában a nagy tömegek fogyasztását, — tehát szesz és thea, míg más országokban inkább a sör és a bor. A szeszre nézve láttuk az angol adózási törvényhozás irányát; magas adóval sújtotta e cikket, hogy korlátozza fogyasztását. Ily irány mellett nem látszott indokoltnak a theafogyasztást még a cukoradó által is drágitani. Hozzájárult ehhez, hogy a cukorpiacz helyzete is megváltozott. Ugyanis azon politika folytán, melyet a belföldi cukorgyártás érdekében Franciaország, Németország és Ausztria a cukoradó és

czukorvám tekintetében követtek, az *angol gyarmatok nádczakra mindinkább leszorult a continens piaczaíról*. S valamint korábban, a czukoradó terén Anglia főleg gyarmatainak érdekei által vezetette magát, ugy most is azok érdekében hitt cselekedni, ha a czukorvámot eltörli. — A czukorvám, miután a vámtétel 1864., 1870. és 1873-ban fokozatosan leszállított (18, illetőleg 12 frtról 6, illetőleg 4 frtra métermázsa után), a hetvenes évek közepén (1874. májustól, Gladstone) eltöröltetett.

A czukor eszerint vámmentes. Ugyancsak 1874-ben töröltetett el a belföldön gyártott czukor utáni accis is, mely csak 9000 frtot jövedelmezett, a mi mutatja, hogy a répaczukorgyártás nem birt Angliában kifejlődni.

A czukorvám eltörlése bizonyos irányban kedvező, egy más irányban kedvezőtlen hatással volt. A fogyasztás, mint látni fogjuk, jelentékenyen emelkedett; a czukor ára is tetemesen csökkent. Mindez tehát javára vált a fogyasztóknak. — De másrészt a gyarmati czukor mindinkább tért vesztett angol piaczkon is a külföldi európai répaczukorral szemben. Az angol gyarmatok ültetvényeseinek helyzete nem javult. A versenyt súlyosan érezték az anyaországban létező finomítók is.

1846-ban, még midőn az angol gyarmatok javára fennállott kedvezményes vám megszűnik; 5.220,000 angol \tilde{t} nyersczukor összehozatalból csak 602,000 \tilde{t} esik idegen államokra, leginkább nem angol gyarmatokra; 4.617,000 fontot az angol gyarmatok fedeznek. Már 1855-ben, midőn a répaczukor vámja és adója a gyarmati czukorral egyenlősített, 7.324,000 angol fontból csak 5.022,000 fontot fedeznek az angol gyarmatok, 2.302,000 font idegen államokból (más gyarmatokból és az európai államokból jő). S az angol gyarmatok behozatala ezután állandó marad, 5—5 $\frac{1}{2}$ mill. font közt ingadozik, sőt 1868-ban 5.3 millió fontra, 1869-ben 4 $\frac{1}{2}$ millióra csökken, míg az idegen államokból bevitt czukormennyiség, leginkább a répaczukor bevitelének nagymérvű gyarapodása folytán 1855-től 1868-ig 6 $\frac{1}{2}$ millió angol fontra emelkedik. Ma már a répaczukor-bevitel az összes bevitelnek $\frac{2}{3}$ -át teszi. De a répaczukornak az európai törvényhozások által támogatott versenye más irányban is nyilvánult. 1877-ben Bristolban Anglia egyik legnagyobb czukorfinomító gyára beszüntette működését s elbocsájtott ezer munkást. A krízis még tovább terjedt: Bristolban, Plymouth-

ban, Skóciában 19 finomítógyár szüntette meg a munkát. A gyarmatokban is számos ültetvény abbahagyatott.

Mindezen jelenségek bizonyára nemcsak a répacukor versenyében találják magyarázatukat. Egyéb okokon kívül közreműködhetett az 1873-ki nagy válság után bekövetkezett lankadtság, mely a gazdasági élet minden terén észlelhető volt; a megingatott hitelviszonyok, másrészt a túltermelés a csökkenő fogyasztás közepette, majdnem mindennemű vállalatnak megnehezíté helyzetét.

Angliában az érdekeltek — az ültetvényesek, gyarmati kereskedők és finomítók — a nehézségeket, melyekkel a gyarmati cukornak küzdenie kellett, azon adópolitikának tulajdonították, melyet a szárazföldön minden állam a répacukor terén követett, mely szerint az adóvisszatérítésnél bizonyos jutalomban részesíti a külföldre való cukorkivitelt. ¹⁾ E tárgyban gyakran élénk agitáció folyt Angliában. A kormány ezen agitáció hatása alatt nemzetközi tárgyalásokat kezdett több állammal, s így jött létre az 1864-ki cukorconventió is, melyben Anglia, Belgium, Holland és Franciaország magukat kötelezték, hogy nem részesítik kiviteli jutalomban a cukrot, vagy ha igen — egyenlő alapon teendi ezt valamennyi szerződéses állam. A többi államok vonakodása folytán azonban a conventió határozmányai nem hajtottak végre.

A cukorvám megszüntetése után az európai cukor versenyének erősödése folytán, az európai államok által adott kiviteli jutalom ismét előtérbe nyomult. 1876-ban a cukortermő angol gyarmatok s angliai meg skóciai finomítók egy küldöttsége Derby lordnál a jutalmazott európai cukornak az angol piacokról való teljes kitiltását kérelmezte. 1877-ben a bristoli finomítógyár elbocsátott munkásai egy agitáló együletet szerveztek (Bristol operative sugar refiners) mely — mint hasonló kérdésben Angliá-

¹⁾ A cukoradó mai állapotában Wolff adatai szerint (Die Zuckersteuer 1882) a praemium a külföldre kivitt mindennemű nyers répacukor után a német birodalomban 1³/₄ forint, az osztrák-magyar monarchiában 3 frt 20 kr, Franciaországban a finomított cukor után 3 frt 20 kr, Belgiumban körülbelül 7 frt, Hollandiában 2¹/₂—5¹/₂ frt, Olaszországban körülbelül 5 frt. Mindezen számítások csak hozzávetőlegesek, de annyit mégis bizonyítanak, hogy minden európai állam kisebb-nagyobb jutalomban részesíti a kivített. V. ö. még Kaufmann: Die Zuckerindustrie in ihrer wiss. u. steuerrechtlichen Bedeutung. Berlin, 1878.

ban szokás — csakhamar az egész országban élénk mozgalmat indított és befolyásolta a közvéleményt. 70,000 munkást foglalt már magában e „nemzeti praemiumellenes liga.“ Gladstone, akkor a parlamenti ellenzék élén, kizsákmányolta ez a mozgalmat is, mely így emelkedett jelentőségben. Az érdekeltek köréből számos küldöttség ostromolta a kormányt, azt kérve, hogy legalább kiegyenlítő vámot alkalmazzon a gyarmati cukor javára — azon európai államokkal szemben, melyek jutalomban részesítik a répacukor kivitelét. S a midőn saját kormányuknál nem sokra mentek, 1878-ban kérik, azután fenyegetik a francia pénzügyminisztert (ekkor Say L.), hogy szüntesse meg a francia répacukorra nézve a kiviteli jutalmat. Say azzal védekezik, hogy addig, míg Ausztria-Magyarország nem kezdi, Franciaország sem teheti.

Az angol kormány mindazonáltal a mindinkább növekvő izgatás pressiója alatt nemzetközi tárgyalásokat kezd a külállamokkal a praemiumok megszüntetése végett. A tárgyalások nem vezetnek eredményre. A mozgalom behatolt már az angol parlament termébe is. 1879-ben egy szakhbizottság küldetett ki a „cukorkérdés“ tanulmányozására, a mely bizottság gazdag anyagot tartalmazó munkálatát előterjesztve, azon javaslatot teszi, hogy vagy bírassanak reá a külállamok a praemium megszüntetésére, vagy alkalmazzassék ellenükben a kiegyenlítő vám.

De eközben Gladstone kerül kormányra. A miniszteri székben megfélekedzik azokról, a miket az ellenzéki padokon ígért. Szólni fogunk azonnal azon indokokról, melyek úgy Gladstonet, mint az előbbi kormányokat arra birták, hogy e hatalmas ostrommal szemben foglaljanak állást. 1880-ban a parlament újabb szakhbizottságot küld ki, mely szintén a praemiumok ellen, vagy a kiegyenlítő vámok mellett ad véleményt. A kormány azonban mindössze is csak arra volt hajlandó, hogy tárgyalásokat kezdjen a külállamokkal egy nemzetközi cukorértekezlet egybeülése végett, melynek feladata lett volna a kiviteli jutalom kérdésének rendezése. Németország és Hollandia azonban egyáltalán nem akar, Franciaország csak föltétlenül akar részt venni ez értekezleten. Így az eszme elejtetett és a gyarmati meg európai cukor egyenlően vámmentes maradt.

Vizsgáljuk most azon okokat, melyek az angol kormányt és a parlament többségét arra birták, hogy daczára azon erős agitációnak, mely e kérdésben kifejtetett, nem volt birható oly intézkedé-

s ekre, melyek a répaczukor bevitelét megnehezítették s így magát az árut megdrágították volna.

Az okok részben formaiak, részben elviek, részben anyagiak.

A praemiumok visszatorlása kiegyenlítő vámok által formai nehézségekbe ütközött. Már magának a praemiumnak kiszámítása is nehéz; nemcsak országok szerint, de időnként is változik. Ha a német czukor magasabb kiegyenlítő vám alá vettetik, mint a francia, — a provenientia kimutatása könnyen kijátszható, a kiegyenlítő vám elveszti hatását és igazságtalanná válik azon kereskedőre nézve, a ki nem játsza ki a törvényt, s nem tagadja el az árú eredetét. De részben a fennálló vám és kereskedelmi szerződések, részben az ideiglenes szerződésekben is befoglalt „kedvezményes állapot“ záradéka formai akadályt is képeztek arra nézve, hogy más államokkal szemben kiegyenlítő vámok állittassanak fel.

Elvi nehézségek is voltak. Azon Anglia, mely kitüzte a szabad kereskedelem és forgalom zászlóját, s mely a világot meg akarja téríteni e zászlónak, mely helyteleníti a praemiumokat, — nem léphetett akár a répaczukor bevitelének eltiltásával, akár a különbözőeti vámokkal oly térre, mely kereskedelmi politikájával homlokegyenest ellenkezett és esetleg más államok részéről visszatorlásra vezetett volna, — tán épen azon czikkeknél, melyeknél Anglia leginkább megérzi vala.

De mindezeknél az angolok számítani tudó meggyőződésére bizonyára nagyobb befolyással volt a haszonnak és a kárnak egy szerű egybevetése.

A czukorpraemiumok eltörlésére alakult liga végrehajtó bizottsága maga constatálta, hogy *a praemiumok által az angol fogyasztónak nyújtott haszon, a mennyiben olcsóbbá teszi a czukrot, 20—22 millió frtra tehető.* Miután pedig $\frac{2}{3}$ -a az Angliába bevitt czukornak az európai államokra esik: ezek adózói körülbelül 14—15 mill. frttal járulnak ahhoz, hogy az angolok olcsóbb czukorhoz jussanak. Helyesen jegyzi meg Wolff: ¹⁾ „a mennyire oktalan az európai államok részéről folytonosan és végnélkül jutalomban részesíteni a czukorkivitelt, ép oly oktalanul cselekednének az angolok, ha ezen ajándékot nem fogadnák el.“

Anglia czukorfogyasztása igen nagy, s ezt az általános szük-

¹⁾ Wolff, Die Zuckerbesteuerung 124. l.

ségletet képező cikket külföldről kénytelen beszerezni. Ma már 230 millió frtra tehető azon összeg, melyet Anglia az oda bevitt cukor ára fejében kiad. Hát ily cikknél, mely ugyyszólva életszükségleti cikk, mely teljességgel nem ítélhető meg a dohányfogyasztás szempontjából, — bizonyára indokolva volt a vám eltörlése és az adómentesítés. Így Anglia, mely maga cukrot nem termel, mely száz milliókat kénytelen e miatt külföldre kiadni — legalább a lehető olcsó áron jut e cikk birtokába. Az európai államok adópolitikája által okozott verseny lehetővé teszi, hogy az angol fogyasztó még olcsóbb áron juthasson e cikkhez, mint különben rendes viszonyok közt juthatna.

E jelentékeny előnnyel szemben áll az angol gyarmatok s az anyaország finomító gyárainak érdeke. De a gyarmatok termelése, időleges ingadozásoktól eltekintve — nem csökken. Az anyaország finomító gyáraiban pedig mindössze 20 millió frt van befektetve, tehát nem több, mint a mennyi hasznot a fennálló állapotból Anglia egy év alatt élvez. Ezenkívül, a 32 finomítóval s az ezeknél valamint a cukorkereskedelemnél alkalmazott 60,000 emberrel szemben áll az egész birodalom fogyasztóinak hatalmas érdeke, egy ily általános fogyasztású cikk olcsóságára nézve.

A cukorbevétel Angliába a XVIII. század végén még csak $1\frac{3}{4}$ millió métermázsa. Nem nagy fogyasztás, de nagy adó mellett e század második tizedében $2\frac{1}{2}$ — $2\frac{3}{4}$ millió métermázsa emelkedik. A vámtétel leszállítása (1845) után a fogyasztás 5—6 millió métermázsa. A cukorvám egyenlősítése után a behozatal 9—10 millió métermázsa emelkedik. Fogyasztásba jő körülbelől 9 millió métermázsa.

Érdekes a fogyasztás emelkedése s később az adó leszállításának és megszüntetésének hatása. A fejenkénti fogyasztás még 1840-ben $7\frac{1}{2}$ klgr. 1845-ben $8\frac{1}{2}$ klgr. 1850-ben $12\frac{1}{2}$ klgr. 1855-ben 15 klgr. 1860-ban $16\frac{1}{2}$ klgr. 1864-ben 17 klgr. 1869-ben 19·2 klgr. 1870-ben 21·7 klgr. 1871-ben 22·7 klgr. 1874-ben, a megszüntetés után 27 klgr. 1875-ben 29·6 klgr. 1879-ben 30 klgr. 1880-ban 30·5 klgr. Háromszor nagyobb, mint Franciaországban, ötször nagyobb, mint Németországban, hatszor nagyobb, mint Ausztria és Magyarországon. A fogyasztás tehát jelentékenyen emelkedett, de daczára az adó megszüntetésének s daczára annak,

hogy azóta is csökkent a cukor ára az e tekintetben is irányt adó londoni világpiaczon — a fogyasztás, a mint látjuk, *rohamos arányokban még sem emelkedik*, — a mi azt bizonyítja, hogy a cukor is oly cikk, melynek fogyasztását bizonyos határokon erőltetett eszközökkel sem lehet tulhajtani.

Az Angliába vitt cukor (finomított és nyers, melasse nélkül) értéke 1855-ben 103·6 millió frt, 1860-ban 123·2 m. frt, 1865-ben 125·7 m. frt, 1870-ben 171·8 millió frt, 1875-ben 215·4 millió frt, 1880-ban 228·8 millió frt.

Mondtuk, hogy e mennyiség a külföldről, vagy a gyarmatokból vitetik be. Ha leütjük azon 10—12 millió frt értéket, melyet az angol finomítógyárak külföldre szállítanak, ugy azt látjuk, hogy ma már meghaladja a 200 millió frtot azon összeg, melyet Anglia a cukorfogyasztás fejében külföldre küld. És ebből körülbelől 130—150 millió frt az európai államokból bevitt répacukorra esik.

A bevétel e század elején 10 millió frt. 1840-ben 46 millió frt. 1844-ben 52 m. frt. 1846-ban leszállítás folytán 37 millió frt. 1862/63-ban már 64 mill. frt. Az 1864-ki leszállítás után 50—55 m. frt. 1870/71-ben újabb leszállítás folytán 32 m. frt. 1873/74-ben további leszállítás folytán 18 m. frt, — mig 1874. májustól teljesen megszűnik. ¹⁾

Szólnunk kell még a *sörgyártásra szolgáló* cukorról. Már a hatvanas években mindig nagyobb s nagyobb mennyiség használtatik a sörgyártásnál. Miután a sörgyártás accis alá volt vetve és pedig malátaadó alakjában, tehát nem a termény, hanem a felhasznált nyers anyag után; e rendszernek természetes következménye volt, hogy ha csak az állam a söraccis egy jelentékeny részét nem akarta elveszíteni: ki kellett figyelmét terjesztenie a sörgyártásra használt cukor megadóztatására is. A cukorvám leszállításával és megszüntetésével egyidejűleg, a törvényhozás oda irányozza gondját, hogy az adózásba belevonja a sörgyártásnál felhasznált cukoranyagot. Azt tapasztaljuk tehát, hogy az ily célra szánt cukor utáni accis 1870., 1873., 1874-ben folytonosan emeltetik, s miután a melasse a sörgyártásnál mindig

¹⁾ A cukorvám 1870-ben 21·7 millió frttal. 1873-ban újabban 14·4 millió frttal szállítottatott le. Eltörlése idején (1874.) még 17·8 millió frtot jövedelmezett.

nagyobb mérvben jö feldolgozás alá : a bevétel is emelkedik. 1880-ban már 6 millió frtot jövedelmez. ²⁾ De épen ezen térfoglalás által tarthatatlanná teszi a sör-accisnak a nyers anyagon alapuló rendszerét és szükségessé a söradó reformját. Így tért át Anglia ismét a söraccisnál — mint láttuk — a terményadó rendszerére, egyidejűleg megszüntetvén nemcsak a malátadót, hanem a sörgyártásnál felhasznált czukor utáni accist is.

²⁾ 1866-ban még 100,000 frt, 1868-ban már 633,000 frt, 1872-ben 1 millió frt, 1875-ben 4 millió frt, 1879-ben 6.4 millió frt, 1880-ban 6.3 millió frt.

LUKÁCS BÉLA.

BOLGÁRORSZÁG.

Hunfalvy János, egyetemi tanár, veterán tudósunk, jelenleg egy nagyszabású földrajzi kézikönyvön dolgozik, mely terjedelemre nézve is a legnagyobb lesz azok közt, melyek eddig a magyar irodalomban megjelentek, sőt a világirodalomban is méltán helyet foglalhat. E műből, mely hazai tudományos irodalmunknak kétségkívül egyik büszkesége lesz, néhány hét múlva megjelenik az első, körülbelül 48 ivnyi kötet, mely Dél-Európát tárgyalja. A tudós szerző szivességéből alkalmunk van — néhány, olvasóközönségünket kevésbé érdeklő történeti s földrajzi részlet mellőzésével — a magyar nemzetgazdákra oly fontos Bolgárország leírását közölni.

* * *

Bolgárország az 1878. július 13-dikai berlini békeszerződés megállapítása szerint az Al-Duna déli oldalán terül el a Timok torlatától keletre Szilisztrián túlig, Galicza vidékéig; ott a határvonal elhagyja az éjszoknak csavarodó Dunát, s majdnem egyenest keletre a Fekete tengernek tart, melyet Mangaliától délre ér. A déli határvonal jobbára a Balkán hegyláncz főgerinczét követi; keleten a Fekete tengert Aivadzsik helység közelében azon öbölnél érinti, mely a Kara Burun (Fekete hegyfok) és Eminé Burun között van, nyugaton pedig a Balkánon átsap s a Duvanicza planináig és a Kurdzsalik hegyig huzódik. A fejedelemség nyugati részének e déli nyúlványa a Vitos és Rilo hegységekkel s az Iszker, Sztruma és Nisava forrásvidékeivel keleti Rumélia és Szerbia között terjed el.

Bolgárország tehát éjszakon Rumániával, délen Kelet-Ruméliával és Törökországgal, nyugaton pedig Szerbiával határos. Területe a török uralkodás utolsó éveiben körülbelől azt a tartományt képezte, melyet Tuna-Vilajetnek (= Dunai tartománynak neveztek, s mely a Bödöni, Ruzsucsuki, Tirnovoi, Tulesai, Nisi és Szófia

szandsákokat foglalta magában. Az ország területe Kiepert 1880-ki földképe szerint 63,972 □ kmétert foglal el, lakosainak száma pedig az 1881. jan. 13-kai népszámlálás szerint 1.999,000 lélekre rúg.

A Timok torkolatán alúl a Duna mindenütt széles mederben, síkságban folyik, bal oldalán széles áradmányi lapály terül, melyet gyakran eláraszt, jobb oldalán ellenben a magas part előtt csak keskeny szegély van, mely csak néhol szélesedik ki posványos térséggé, ugymint Bödönnél, Nikápolynál és Szisztovnál. A folyó tulajdonképeni partja többnyire alacsony és alluviumi rétegekből áll, mögötte húzódik el a magas part, mely a Balkán éjszaki oldalára támaszkodó bolgár fősík meredek széle. A Balkán hegyláncz főgerince a Duna medrével egyközűen csap 100—120 km. távolságban, a fősík a Dunától dél felé fokozatosan emelkedik nagyobb és nagyobb magasságra; hullámszerű dombozatok ágaznak el rajta, a tolyók pedig mély barázdákkal szeldelik. Felső rétegei löszből állanak; ez már Szerbiában Prahovónál kezdődik s onnan keletre egészen a Fekete tengerig ér. Néhol igen nagy vastagságban van kifejlődve, alatta miocén rétegek: agyag, márga, mész és homokkő települnek, ezek csak helyenkint vannak feltárva és kerülnek a felszínre. A lösz fősík egészben véve kietlen és egyhangu, kevés forrás fakad rajta, sok helyen tölgybokrok és kórok fedik, de az erdő ritka s a lakosok elegendő tüzelőt sem találnak: nagy része nincs megmivelve és csak legelőül szolgál, szántóföldek csak itt-ott mutatkoznak. A folyók völgyei ellenben, melyek a lösz fősíkot hasítják, többnyire nyájasak és termékenyek s a helységek leginkább azokban fekszenek. Igen szép és termékeny pl. a keleti Lom völgye, mely Ruszcsuknál nyílik a Dunára. De e völgytől s a Ruszcsuk-Várnai vasut vonalától keletre a fősík még kietlenebb jellemet ölt, azon keleti része t. i. még szárazabb; számos árok barázdálja, melyek mind a Dunára nyílnak, de ez árkok csak száraz medrek, egyetlen ér vagy folyócska sem ömlik a Dunába Ruszcsukon alul. Dél felé magas fokozatokkal emelkedik a föld s ott tetemes mészkőmagaslatok mutatkoznak; úgy látszik, ezen magasabb vidék hajdan erős volt, a törökök még most is *Delí Ormannak*, azaz „bolond erdő“-nek nevezik, de most az erdő ott nagyon ritka, csak egyes facsoportok és bokrok mutatkoznak még, s a lakosok a meglevő fákat is kiméletlenül pusztítgatják. E magas földhátan fakadnak források, de a csekély vizerek csakhamar eltűnnek a lösz takaróban. Bolgárország

ezen keleti részében azért kevés a helység, s a mi van, az is többnyire csak nyomorult falu, melynek gyakran ivóvize sincs. A gémes kutak a magyar pusztákra emlékeztetnek. E kietlen vidéken jobbára törökök laknak.

A Duna Sziliztriát elhagyván, éjszakkal fordul és csak Galacznál vesz ismét keleti irányt, hogy a Fekete tengerbe ömöljék. Ekként egy hosszukás nagy félszigetet fog be, melyet hajdan „Scythia minor“-nak neveztek; mostani neve *Dobruca*, melyet Dobrotics bolgár fejedelemtől származtatnak. Az egy alacsony feltérség, melynek szélei mind a Duna, mind a Fekete tenger felé meredek párkánnyal ereszkednek. Vázát homok és mészkő tömegek alkotják, melyek bizonyos magasságig a Duna hordalékaival, szürkés homokkal és agyaggal vannak betakarva; a folyó mellékein borsónyi követ sem találunk, de beljebb a magaslatokat szeldelő völgyek oldalain mindenütt kibúvik a szálban levő szikla, s Macsin környékén alacsony, de meredek sziklahegyek sorakoznak, melyek odább délkeletre, Babadagh környékén, még nagyobb magasságra emelkednek. Ott az egész hegycsoport legmagasabb kúpja, a *Szakar-Bair* 515 m. magasságot ér el.

Az egész nagy földdarab a folyam és tenger között felette kietlen pusztaság, melyen sehohsem látunk cserjét vagy élőfát. A domboru földhátakat magas, de sárgára perzselt fű takarja, mely a szélben hullámokat vet, mint a tenger, órahosszat lovagolhatunk az egyhangu térségen, mignem nyomorult falura akadunk valamely száraz völgyeletben; mintha a vizet a föld elnyelné, nincsen patak, de még száraz meder sincs a pusztaság belsejében, csak kutakból meritik a vizet. De a folyó mentében sok állóviz van, tócsa és morotva, s még nagyobb lagunákat a tenger partján találunk.

A rómaiak e földdarabot meghagyták a barbár népeknek s Möziától egy bástyafallal vágták el, mely a Dunától, a mai Csernavodától, vagyis Bogaszkjöitől a Karaszu tavai mentében a Fekete tengerig, a mai Küsztendséig (hajdan Constantia) húzódott. Traján császár építette e vallumot. A kettős s néhol hármas árok és kőfal maradványai még mindenütt láthatók, a váracsok (castra) helyei is kivehetők. Csernavodánál a Duna csak mintegy 50 km. távolságra esik a Fekete tengertől, s a Karaszu tavai Medzsidiéig húzódnak. Azt gondolhatná tehát az ember, hogy ott könnyen lehetne egy hajózható csatornát építeni. Ámde a földhát küszöbe 54 m. magas

a tenger fölött s rajta nincs viz. Sokkal könnyebben lehetett ott vasutat építeni.

Dobruca nagyon gyéren van népesítve, lakosai tatárok, oláhok, törökök, bolgárok, lipovánok, Minél kevesebb az ember, annál több a mindenféle vadállat: farkas, róka, őz, saskeselyű, ölyv, sólyom, vércse, túzok, daru, fogoly, lúd, hattyú, rucza, gödény, szalonka, buvár, kócsag, tengeri sirály stb. Némi kis mivelt föld csak a helységek közelében van. A terület legnagyobb része legelőül szolgál. 1865-ig erdélyi oláhok, az ugynevezett mokányok és csobányok is legeltették nyájaikat Dobruca és Bulgária legelőin. ¹⁾ A berlini békeszerződés Dobrucsát Rumániához csatolta.

A bolgár fönsik déli része, melyet a Balkán előhegységei hálózhatnak be, sokkal változatosabb és kiesebb, mint éjszaki része; ennek egyhangu lösz takaróját ott homok és mészkőhegyek váltják fel, melyek igen gyakran nagyon regényesek és festőiek, a völgyek pedig termékenyek. Belogradzsik környékén a *Sztolovi* hegyek nagy meredekségök, a várostól délre eső hegyek pedig, melyek veres porhanyós homokkőből állanak, ábrándos alakulataik által tűnnek ki; ez utóbbiak várak, házak, hajók, emberek, állatok alakjaihoz hasonlítanak. A mészkőhegyek sok helyen nagyon regényes völgyszorosokat képeznek, melyeket meredek sziklafalak szegélyeznek; gyakran barlangok is vannak bennök. Ily regényes vidékek a középső Jantránál, a középső Iszkernél stb. vannak. Számos kolostort találunk e regényes helyeken; a népes és virágzó városok is jobbára az előhegyi vidékeken vannak.

A Balkán éjszaki oldalán eredő folyók, többnyire keskeny szorosokban és sebes folyással törnek át az előhegyeken s jobbára özszes mellékvizeikkel egyesülnek, mielőtt a lösz-területet elérik. Ezt azután egymással egyenközü völgyekben szeldelik át. Felső szakaszuk többnyire a Balkán főgerinczére merőleges, tehát délről éjszakra

¹⁾ Ősszel hajtották nyájaikat Moldovába és Oláhországba, Zsurzsevo, Kalaras, Kura-Jalomnicza, Braila meg Galacz városok mellett átkeltek a Dunán s télben Tuldzsa és Várna között barangoltak fel s alá; a legeltetési díj szerződésileg volt megállapítva. Az utolsó szerződést az osztrák és török kormány 1855-ben köté meg tiz évre, 1865-ben a török kormány nem akarta azt megújítani. mivel Dobrucsában és Bulgáriában tatár és cserkesz gyarmatokat telepített.

irányul, középső szakaszuk különböző irányokat követ, de torkolatuk ismét délészaki, tehát merőleges a Dunára.

Az Iszker kivételével valamennyi folyó, mely Bolgárországból a Dunába ömlik, a Balkán éjszaki oldalán támad. Ez a róla elnevezett félszigetnek egyik fő hegyláncza, mely mint „*Haemosz*“ vagyis „*Aemosz*“ már a hellének mondáiban dicsőítettett, mint az istenek és lantosok egyik székhelye, de mely a legújabb időig Európa legismeretlenebb hegységei közé tartozott. A mit róla tudunk, leginkább *Ami Boué*, *Lejean* és *Kanitz* kutatásainak köszönhetjük.

A Balkán ¹⁾ a Dunával egyközűen csap nyugatról keletre, a Timok völgyétől a Fekete tengerig, 6¹/₂ hosszúsági fokon vonul végig. A Makedo-Thrák medenczét a Duna bolgár lejtőségétől választja el. Az egész hegyláncz három főszakaszra oszlik : 1) *a nyugati Balkánra*, mely a Timoktól az Iszker áttöréséig terjed s a Sz. Miklós (Szveti Nikola), Cziporoviczai, Berkoviczai, Vraczai és Kücsük-Szófiai Balkánt foglalja magában ; 2) *a központi Balkánra*, mely az Iszker völgszorosától Szlivenig terjed s melyhez a Büjük-Szófiai, Etropoli, Szlaticzai, Teteveni, Trojani, Kaloferi, Sipkai, Travnai, Elenai és Szliveni Balkánok tartoznak ; 3) *a keleti Balkánra*, mely Szliventől a Fekete tengerig ér, s a Kazáni, Karnabadi, Aidoszi és Eminé Balkánt s az éjszaki és déli mellékágakat foglalja magában.

A nyugati Balkánban az éjszaki, a központiban a déli oldal az, mely hirtelen és meredekül ereszkedik. A nyugati Balkán déli oldala az Iszker szorosától Pirot vidékéig több mellékágra szakad, s ezek között az Ikrecz és Temszka hosszanti völgyei nyílnak, melyek néhol elég szélesek, termékenyek és népesek. Ellenben a központi Balkán déli oldala hirtelen ereszkedik le oly medenczékre, melyek a juraféle időszakban történt sülyedések eredményei s a hegység főgerinczével egyközűen nyugatról keletre csapnak. Ilyen medenczék a Szopoti, Kaloferi, Kazanliki és Szliveni ; déli oldalukon a Balkánnal egyenközűen csapó *Orta dagh* (Szredna Gora) és *Karadzsa dagh* (Czerna Gora) emelkednek. Ott nagy különbség van a hegység éjszaki és déli oldala között, a zord havas tetőkön átkelve csakhamar a gyönyörű rózsaligetek közé jutunk.

¹⁾ A törökök sok hegyet „Balkán“-nak neveznek ; a nagy hegylánczot megkülönböztetésül Hodzsa-Balkánnak nevezik, a mi annyi mint főhegység s ugyanezt jelenti a szláv elnevezés, t. i. a „Sztara planina.“

A keleti Balkán sokkal alacsonyabb, mint a központi, de nagyon bonyolódott hegyhálózatot képez. A főgerinczhez t. i. több mellékág csatlakozik, melyek között hosszanti völgyek nyílnak. A főág Kazán vidékéről a Deli Kamcsik és Akili Kamcsik völgyei között keletre húzódik s az Eminé hegyfokkal végződik. A déli mellékág a Deli (= dühös) Kamcsik jobb oldalát szegélyezi s keleti szakasza Miszivrinél éri a tengert, ezt Indzse- vagy *Kücsük Balkán*-nak nevezik. Az éjszaki mellékágak közül az egyik a Csalikavak hágó környékéről az Akili (= szelid) Kamcsik jobb oldalán éjszakra vonul, ezt Kanitz *Kamcsik Balkánnak* nevezi; végre a másik ág Oszmanpazártól délnyugatra a Szakar-Balkánnal kezdődik, elsőben éjszakkeletre, aztán keletre vonulván, az Akili Kamcsik bal oldalát szegélyezi s a Galata fokkal szakad meg a Fekete tengernél; nyugati részét *Preszlava*, keleti részét pedig *Pravadi Balkánnak* nevezi Kanitz.

A központi Balkánban a kristályos és paléozóji kőzetek uralkodnak, nemcsak a főgerinczben, hanem a két oldalán is, a déli tövét különösen sajátságos veres homokkövek jellemzik; a nyugati Balkánban csak a magas ormokat és tetőket alkotják kristályos kőzetek: porfir, gránit, gnájsz, csillámpala stb., de az oldalain a másod- és harmadkori rétegek uralkodnak. Végre a keleti Balkánban a krétaképződmény túlnyomó s déli oldalán a krétaféle rétegek sok helyen trachittal, tofával váltakoznak. Ugyancsak a krétaképződmény az egész hegyláncz éjszaki oldalán uralkodik, de az Oszma (Oszem) folyótól nyugatra a Lom folyóig számos helyen, kivált pedig a mélyen bevágódott völgyoszorókban, a gránit, porfir, gnájsz, diorit s más kristályos és kitódulási kőzetek, továbbá agyag és márgapala is mutatkoznak.

A hegyláncz egyes részei nemcsak a déli, hanem az éjszaki oldalról tekintve is, nagyszerű és megható látványt nyújtanak, mindazonáltal egészben véve a hosszan elnyúló, szelid hajlásu, lapos ormok, gömbölyded kúpok és gerinczek tulnyomók, az éles és merészen feltornyosuló csucok ritkák. Azért a hegység alacsonyabbnak látszik, mint a milyen valósággal. A legmagasabb, legszakgatottabb és legregényesebb hegycsoportokat s a legzordabb hágókat a központi Balkánban találjuk; e tekintetben kivált a Kaloferi Balkán tűnik ki; ebben a *Mara Gedük* az egész hegyláncz legmagasabb csucsa 2330 m. magasságot ér el; nem sokkal alacsonyabbak a tőle

éjszakra felnyulakodó *Pomorjevecz* és *Zelenikovecz*, s a keletre eső *Vele-Gozedarnik* s Kalofernél a *Kadimlia*; a *Rozalita* pedig a legmagasabb hágó; 1930 m. magas és szakgatott vadregényes sziklatetők környezik. Az 187^{7/8}-diki háboruban elhiresedett *Sipkai hágó* odább keletre esik, Gabrovo és Kazanlik városok között van, szintén meredek és szakgatott hegyormok veszik körül, de magassága — Kanitz szerint — csak 1207 m. (mások szerint 1446 m.) A Maragedik oldaláról a Balkán legnagyobb és legszebb vizesése rohan le; északi tövén a Jantra (hajdan Jatrus), déli oldalán pedig a Tundzsa (hajdan Tonisus) támad.

Szintén nagyon magas és vad a Balkán azon része is, mely a Sipkai és Szliveni hágók között terjed el. Ott a főgerincz mint méztelen vagy 100 km. hosszú sziklaorom nyulik fel a rengeteg bükk-erdők fölé. Ez volt a bolgár hajduk (zsiványok) bujdosásainak színhelye, minden hegyhez, szakadékhoz, forráshoz egy-egy rege vagy dal fűződik.

A legmagasabb ormokon sokáig marad meg a hó, de örök hóval fedett havasok nincsenek. Tavak sincsenek a Balkánban, de tövében több helyütt vannak oly medenczék, melyek hajdan tavak voltak.

Az éghajlat és növényzet a Balkán egyes vidékein nagyon különböző. A keleti és központi Balkán déli oldalán a nyár tartós s az éghajlat általában szelid, az ottani völgyeket rózsáligetek, diófaerdők és szőlőhegyek foglalják el; ellenben a hegyláncz északi oldalán s a nyugati Balkán mindkét felén az időjárás zord, a tél sokáig tart és korán áll be. Hajdan az egész hegylánczot sűrű erdő fedte, most a központi Balkán déli lejtői és ormai többnyire már kopaszok és csak a mély szakadékokban van még erdő. A hegyláncz északi oldalán majdnem mindenütt, déli oldalán pedig csak a nyugati és keleti Balkánban vannak szép erdők. A tölgy és bükk uralkodik, a fenyő a magas vidékeken s a déli oldalon csak néhány helyen terem, pl. a Ravanicza hágónál, mely Tetevenből Koprivsticzába visz s a Sz. Miklós hágónál, mely Bödönt és a Lom völgyét a Timok völgyével kapcsolja össze.

Az *Iszker* az egyetlen folyó, mely az egész Balkán hegylánczon áttör, igen kanyargós, délnyugatról északkeletre vonuló völgyoszorósát több mint 300 m. magas sziklafalak szegélyezik, egész hossza valami 75 km., tágulataiban több helység, hegyfokain régi várom-

ladékok és kolostorok vannak. Az ösvény, mely benne elvezet, részint szédítő magasságban halad el. Más átjárásoknál kivált az éjszaki völgyszakadékok gyakran nagyon bajosan járható szorosok, de egészben véve a Balkán hegyláncz nem oly járhatatlan, mint azelőtt vélték. Kanitz összesen 30 fő átjárót, szorost és hágót sorol fel, melyeken többnyire szekérrel is járható utak vezetnek át; ezen átjárásokból 6 a nyugati, 15 a központi és 9 a keleti Balkánra esik. E hágók magassága 138 és 1930 m. között változik; legalacsonyabb a *Bogaszdere*-szoros, melyen Aidoszból Pravadiba járnak; legmagasabb a *Rozalita* (1930 m.) Kalofer és Szelvi meg Lovecs között; a *Rabanicza* (1916 m.) Rahmanli és Teteven között; a *Garesda* (1919 m.) Pirot és Berkovicza között; s a *Versa-Glava* (1897 m.) Pirot és Cziprovicza között. A *Szveti Nikola* magassága 1348 m., a Sípka hágóé 1207 m. A *Vaskapu hágó* (törökül Demirkapu, bolgárul Vratnik, már a bizanczi íróknál Pylae siderae), mely Szlivenből Sztára-Rékán át Tirnovóba visz, 1104 m. magas.

A különböző nemzetek között a Balkán sohasem volt áthághatatlan válaszfal. Az ókorban a hegylánczon innen és túl thrák népek laktak, a középkorban a bolgárok mind az éjszaki, mind a déli oldalán terjedtek el. Korunkban a keleti Balkán éjszaki lejtőségén törökök, a központi és nyugati Balkán éjszaki oldalán pedig bolgárok laktak majdnem kirekesztőleg; a keleti Balkánban a déli oldalon is a törökök nagy többségben voltak, a középső Balkán déli oldalán a törökök és bolgárok vegyesen laktak, a nyugati Balkán déli oldalán pedig a bolgárok voltak túlnyomók. Nehány évtized előtt a hegyláncz éjszaki és déli tövében krimi tatárokat és kaukázai cserkeszeket épen a bolgár területeken telepített vala a török kormány a mohammedán elem erősbitése végett. Görögök csak az Eminé-Balkánban laktak néhány apró helységben. A legújabb események következtében a törökök, tatárok és cserkeszek Bolgárországban nagyon megfogytak.

Bolgárország azon részében, mely a Balkántól délre esik, a félsziget szívében annak egyik legnagyobb hegycsomója emelkedik, a Maricza, Iszker, Sztruma és Nisava forrásai fölött s a Szófia, Köszentili medenczék meg a Morava völgye között. E hegycsomónak legmagasabb részei a *Vitos* és a *Rilo* hegy, melyeket az Iszker és Sztruma közötti vízválasztó, a *Verila-Planina* kapcsol össze. Ebből nyugat felé a *Golo-Berdo* erdőtlen fősík, éjszak felé a *Lilin-Planina*

indul ki. Az utóbbihoz terjedelmes hegytömeg csatlakozik, mely a Misava és Morava között emelkedik.

E bonyolódott hegytömkelegben vannak bemélyedve a Radomiri és Dupniczai medenczék s az Iszker völgye Szamakovnál.

A Vitos leginkább szienitből áll; környékén a félsziget négy fő folyója ered, s ugyancsak az ő környékén a Balkán, Rumélia középhegysége, a Rhodope és Szerbia hegységei szögellenek egybe. Azért e vidékeken a talaj alakulata s a geologiai szerkezet ritka változatosságot mutat. Az ó kristályos palákon, grániton és szieniten oly rétegek települnek, melyek a triaszféle képződményhez tartoznak, s melyeket hatalmas juraféle mészkőtömegek tetéznek; e rétegeket augitporfir tömegek szakasztják meg s helyenkint krétaképződmények és fiatalabb rétegek fedik.

A hegységek között elterülő lapályok és medenczék görejje, homokkal és agyaggal vannak kitöltve, s még a harmadik korszak után is édesvizi tavak voltak.

A Vitos délkeleti oldalához széles, de jóval alacsonyabb hegyhát csatlakozik, melyet az Iszker és keleti mellékvíze, a Palagaria, félkörben körülfolly s a Szamakov és Banya között, Bulgária és Rumélia határán emelkedő *Szlakucs*a hegységtől elválaszt. E hegység szintén szienitből áll, melyben sok mágnesvas van. A vas apró szemcsékül van behintve a Vitos és Szlakucs szienitjében, ennek felbomlásakor kiválik és természetes iszapolás következtén az árkokban és patakok medrében mint fekete homok rakódik le. Ezt a mágnesvas homokot szedik mesterséges vízvezetőkben és gyűjtő medenczékben a szamakovi olvasztókemenczék és hámorok számára. Szamakov és vidéke egész Törökországban elhíresedett vasgyártásáról, de az eljárás igen kezdetleges volt s az évenként előállított kovácsolt vas csak 25—30 ezer métermázsát tett.

Szamakovtól délnyugatra s a Vitostól délre a *Rilo dagh* emelkedik; ez a Rhodopénak vagyis Deszpoto-Daghnak éjszaknyugati legmagasabb tagja. Keleti oldalán az Iszker kettős forráspataka rohan éjszakra mély szakadékokban, déli oldalán a Rilói völgy és patak kanyarodik nyugatra a Sztruma felé, nyugati oldalán a Dupniczai medence és Dzsermeni völgy huzódik el. Az így körülhatárolt hegytömeg még nagyobb mint a Vitos és számtalan meredek sziklagulával meg csúcscsal emelkedik égnek. Legmagasabb tetői a 2750 m. magasságot érik el. Meredek szakadékok nyulnak le olda-

lain, a vadul szakgatott gnájsz és gránit sziklatömegek között bajos a kapaszkodás. Egy ösvény Szamakovból a Héttői völgyön (Jedi-Göler), mely a Magas Mátrára emlékeztet, vezet fölfelé a dús havasi legelőkre, melyeken 2200 m. magasságban a Duna és Égési tenger vízváltástéka huzódik el. Odább délre az ösvény egy kis tócsa mellett halad el, melyet a mélyebb völgyszakadéktól nagy gránittal választ el, úgy hogy nincs látható lefolyása. Odább keletre két patak mellett felfelé haladva más apró tengerszemekhez jutunk, melyek nagyszerű völgyekben gyér gyalogfenyők között egymás fölé vannak elhelyezve. Mindegyik patak öt apró tócsából ered; alább a két patak egymással egyesülvén a Fekete Iszkert képezi. A tavak mögötti nyergen átkelvén, a Kriva Réka, vagyis Rilához járunk, mely a Sztrumába ömlik; ez hat tengerszemből folyik ki, melyek vadul szakgatott szürkésárgás sziklafalak között rejtőznek. A patak számos vizeséssel rohan le az 1000 m. magas erdős hegylejtők között nyíló völgyszakadékba. A sűrű, szálás, jobbra bükk- és jegenyefából álló erdőn áthaladván, elsőben egy remetelakást s egy kis kápolnát, azután pedig a híres monostort érjük el, mely Bolgárország legnagyobb és leggazdagabb kolostora. Sz. Jánosnak van szentelve, benne vagy 150 kalugyer lakik, s mikor búcsú van, 3000 vendég is talál benne hajlékot. Szép havasi rétek és gyönyörű erdők veszik körül a monostort, mely 1180 magasságban fekszik. A nagyszerű építmények háromemeletesek, szabálytalan ötszögben tágas udvart vesznek körül, melyre az oszlopos csarnokok, folyosók, kiszökő tornyok és erkélyek szolgálnak; az udvar közepén az öt kupolájú templom áll.

A kolostoron alul a Rila völgye nyugatra fordul s ott, hol kissé kitágul, Riloszelo falu fekszik. Ez a monostorhoz legközelebb eső helység; a legközelebbi városok: Szamakov, Dzsuma és Dupnicza egynapi járó földre esnek tőle. A két utóbbi városból egy jó szekéruat visz a kolostorba.

A Szamakovból Dupniczába menő ut a gnájsz hegyhátat szegi, mely a Rilót a Vitossal kapcsolja össze; a hágó magassága 1090 m. A Dupniczai medence éjszaki oldalán a *Verila-Planina* terjed el, melyhez nyugat felé a *Koniavo-* és *Verbina-Planina* csatlakozik; a Radomiri medence éjszakkéleti oldalán a *Golo-Berdo* emelkedik, melyet a Vitostól a Sztruma forráspataki választanak el; végre a Szófia-i lapály nyugati és éjszaknyugati oldalán a

Lilin és *Viszki* hegységek emelkednek, melyekben a melafir uralkodik, hosszú gerinceik és gömbölyded kúpjaik Pirot vidékéig érnek. Bresznik és Tern között felette szakgatott mészkő hegység emelkedik, a Szukova forráspataki járhatatlan szakadékokban zajognak lefelé, melyeket 300—400 m. magas függőleges sziklafalak szegélyeznek. E vad és regényes mészkőhegység a szerb határig terjed.

Vége Kösztendiltől délre még egy tetemes hegysor van Bolgárország déli határán; az a *Duvanicza Planina* vagyis *Oszeo-Balkán*, mely Egri-Palánka felől keletre a Sztruma völgye felé húzódik.

A Vitos és Rilo környékein több helyütt hőforrások fakadnak; Pernik közelében, a Lilin és Vitos kiágazásaitól körülzárt Csirkvai medenczében, vajatásra alkalmas barnaszénteleg van, melyet azonban még nem aknáznak.

Bolgárország *éghajlati* viszonyai egészben véve kedvezők; a Dunamelléki lapályokon természetesen nagyobb meleg van, mint a délre eső fősíkokon s a Balkán hegységben. A föld többnyire termékeny, de nagy területek nincsenek megmunkálva és csak legelőül szolgálnak. Leginkább tengerit természetnek, továbbá búzát, rozst és árpát, sok helyen dohányt és bort is, egyes vidékeken pedig rizst és pamutot. A fő zöldségek: bab, vereshagyma és foghagyma. Burgonyát még kevés helyen természetnek. Tirnovo környékén és más vidékeken a selyemtermelés van elterjedve.

A diófa, eperfa és különböző gyümölcsfák mindenütt diszlenek, kivált sok szilvafát természetnek. Leggyakoribb erdei fa a tölgy- és bükkfa. A török kormány idejében senkisem gondolt az erdőkkel s a bolgárok sok helyen kiméletlenül kipusztíták, úgy hogy sok hegyoldal már egészen le van tarolva. Sok kecskét tartanak s a kecske mindenütt az erdőnek veszedelme.

Több helyen ásványvizek fakadnak, különösen hőforrások; számos „banya“, azaz fürdőhely van, de ezek közül egy sem nyújt kellő tisztaságot és kényelmet. Hiresek a Kösztendil határában fakadó ásványvizek.

Érczekben szegény az ország, csak *Szamakovban* és környékén vannak vagyis inkább voltak vaskohók és hámorok, de gazdag ércztelepek ott sincsenek. A Travnai Balkánban egy nagy kiterjedésű kőszénteleg van, mely anthracitféle kőszénen tartalmaz; a

telep főrésze a Balkán éjszaki oldalán terjed el, még pedig, Kanitz szerint, keletről nyugatra $5\frac{1}{2}$ mfdnyi hosszúságban; egyes ágai a hegláncz déli oldalán is mutatkoznak. Eddigelé a kőszent még nem aknázzák. Barnaszéntelemek a felső Sztruma völgyében is vannak.

A nyugati és középső Balkánban sok öz, szarvas, róka, medve, farkas és vaddisznó van; a török nem szereti a vadászatot, a bolgár sem igen törődik a vaddal.

A bolgárok eredetileg az ugor népcsaládhoz tartoztak s a finnek és magyarok rokonai voltak, de új hazájokban a Balkáni félszigeten kivetkőztek ősi szokásaikból, erkölcsaikből és nemzetiségökből s lelkestől testestől elszlávosodtak, elannyira, hogy még származásuk emlékezetét is elvesztették. A szlávok apostolai: *Kirill* és *Methud* téríték meg őket, első keresztény fejedelmök *Boris Mihály* volt; a keresztény vallással együtt a szláv nyelvet is fölvevék, mint hódítók teljesen összeolvadtak alattvalóikkal.

Nagy szerepet a bolgárok sohasem vittek a történelem szinpadán; legjelesebb fejedelmeik tettei sem nagyon dicsőségesek. A török uralkodás alatt erkölcsi tekintetben nagyon süllyedtek, de őseik vallásához és szokásaihoz hiven ragaszkodtak, az iszlámot csak kevesen vették be. Legtömegesebben a szerb határtól keletre a Jantra folyóig s a Balkán hegységben laknak; Szófia környékén és keleti Ruméliában is sok helyütt a bolgárok nagy többségben vannak s a Maricza völgyétől nyugatra az Ohridai tóig mindenütt ők múlják fölül az az albán, török és görög lakosokat. A tengerig csak két vidéken érnek, t. i. Várna és Szalonik városokban s ezek környékén. Szórványosan Szerbiában, Rumániában és Magyarországon is laknak, hol mint szorgalmas földmivelők és kertészek. különösen zöldségtermesztők ismeretesek. Az oláhok és szerbek között hamar elvesztik nemzetiségöket. Kanitz a bolgárok összes számát 5 millióra becsüli, mások 6—7 millióra teszik.

A bolgárok legeslegnagyobb része a görög-keleti egyházhoz tartozik, aránylag csak kevesen követik a róm. kath. egyház tanait, bolgárul beszélő mohammedánok leginkább csak az Iszker és Oszem közötti területen s a Balkántól délre a Deszpoto hegységben vannak.

A bolgár mohammedánokat *pomákok*-nak, azaz segédeknek nevezik (a törökök segédjei, pomaci a segíteni szótól származtatják). Ezek, Kanitz szerint, nem igen buzgó mohammedánok s nyájas és békés indulattal vannak keresztény földieikhez, kikkel vagy 40 helységben vegyest élnek. Ámde a Deszpoto hegységben lakó pomákok, ugy látszik, oly vakbuzgó mohammedánok, mint akár a bosnyák igazhívők, mert 1876-ban Batak helységben Tatór-Pazárdsiktól délre, állítólag 5000 keresztény bolgárt mészároltak le.

Tipusukat leghivebben a nyugati Balkánban őrizték meg, hol idegen népelemmel legkevesebbé vegyültek össze. A balkánvidéki bolgár, Kanitz szerint, közönségesen köpczösebb, mint az oláh vagy görög, izmos, de rendszeren nem kövér, hanem inkább sovány. Koponyája alkotása különböző, arcza tojásdad, homloka és pofacsontja kissé kidudorodó, orra inkább egyenes mintsem görbült, szeme kisebbnek látszik mint a többi délszlávoké, mivel a szem nyílása keskeny; szeméből több jámborság és békeszeretet, mint erély és bátorság sugárzik. Szemöldje sűrű, haja sima és szőke, ritkán barna. Arcza komolyságra és szívósságra, s nem ritkán szokatlan értelmességre vall. A nőnem középtermetű, fiatal korban csinos, sőt néhol, mint pl. a Vid és Oguszt folyók közötti területen szépnek is mondható, de a lányok férjhez mentök után nagyon hamar elvénülnek. *Lejean* is azt mondja, hogy a bolgár nők kisebbek, mint a férfiak s ritkán szépek. *Czirbusz* szerint a délmagyarországi bolgár egészben véve megtartotta eredeti típusát, csak hogy koponyája kerekébbé vált, haja megbarnult s arcza némileg elvesztette szögletességét.

Meglehet, hogy a balkánvidéki bolgárok testi sajátságain a keresztelés nyomai még meglátszanak, mint Kanitz állítja, de nyelvek tisztán szláv, s az ősi bolgár nyelvelemek ugyszólván teljesen kivesztek belőle. Kanitz ebből a nevezetes tényből azt akarja bizonyítani, hogy az „etymologia“ magában véve nincs hivatva a népek „physiologiája ügyében felszólalni“, ezt senkisémet vitatja; ámde éppen a bolgárok esete azt bizonyítja, hogy nem a vérszerinti származás, nem a „physis“, hanem a történelmi események, a válás és nyelv teszik a nemzetet azzá, a mi. Bárhova tartozzanak testileg a bolgárok, lelkiileg szlávok éppen ugy, mint a szerbek és oroszok. — A Kirill és Methud szláv apostoloktól származó egyházi nyelv régóta megszűnt a nép élő nyelvének lenni; az új bolgár nyelv sokféle idegen, görög, rumun, albán, és török elemekkel van

keverve, de azért igazi szláv nyelv s az oroszoknak közeli rokona; a szerbek és bolgárok is könnyen megértik egymást.

A bolgárok ruházata vidékenkint különbözik; általában véve bő ujjú, a mellen és vállon gazdagon kivarrott inget, világos színű bugyogót nyáron vászonból, télen fehér abaposztóból, fejkönnypapagyaforma süveget, lábukon bocskort vagy papucsot viselnek. A nadrágot térdén alul gyapjukötővel vagy szíjjal lekötik, derekukat veres tüzőbe szoritják, melyről hüvelybe dugott nagy kés lóg le. Felsőöltözékük sujtásos ujjas vagy hosszú kabát abaposztóból, kemény télben pedig fekete báránybőrből való prémes bekes vagy csuklyás szür. A városi lakosok, kivált pedig a kereskedők, orvosok és tanítók most rendszeren az európai divatot követik.

A lányok és nők öltözete az egyes vidékek szerint még inkább különbözik. Általában szeretik a czifrázkodást, hajjukba virágot, pénzdarabokat, pántlikákat kötnek, arcukat kifestik; az ing igen szépen van kivarrrva, a szoknya s a rojtos kötény csikos gyapju szövetszövetből készül, az öv nagyon czifra, néha ezüstből van készítve és drágakövekkel kirakva. Mindenütt kedvelik a fülbevalókat, nyakdiszt, karpereczet, gyűrűket, gyöngyfüzéretet, virágokat és pénzdarabokat. Kivált Szófiában a lányok nagyon szeretik az ezüst pénzdarabokból való ékszeret; nemcsak homlokukat, nyakukat és karjokat ékesítik azokkal, hanem hosszú füzéretet készítenek belőlük, melyek a fejről lecsüngenek s a bokáig érnek. Néhol a szoknyát elől és hátul egy-egy kötény pótolja, mint az oláh nőknél. A városi nők egyet-mást a törököktől vettek át, nevezetesen a zsákforma bugyogót; azelőtt nyilvános multságokban sem igen vettek részt. Most az európai divat a bolgár nők között is mindinkább terjedez.

A bolgár általában véve komoly, nyugodt, józan és jószívű ember, csendes munkás földmives, jó férj és gondos családapa, engedelmes gyermek; de gyakran alattomos, bizalmatlan, felette vakbuzgó és babonás. A nő a házban, a mezőn és mindenütt sürgölődik-forgólódik, reggeltől estig folytonosan dolgozik. A család tagjai a házközösségnél fogva is nagyon ragaszkodnak egymáshoz, kegyelettel tartják meg a házi ünnepeket és szokásokat. A mezőgazdaság és különösen a kertészkedés tekintetében a bolgárok a Balkáni félsziget összes népeit fölülmulják, a mesterségekre is nagyobb hajlamuk és jobb tehetségük van, mint a szerbeknek. Nemcsak a házi iparban, a fonás, szövés, kötés, festés, himzés, faragásban stb., hanem az épi-

tésben, a kőfaragásban, a bőr kikészítésében, a fazekas, vas, réz és ezüstárak készítésében is nagy ügyességet tanusítanak. A hidakat, templomokat, mecseteket többnyire egyszerű bolgár mesterek építették és építik.

A munkásságon kívül különösen a vallásosság jellemzi a bolgárokat. Fájdalom, a keresztény vallásnak jobbjára csak külső szertartásait ismerik, annak lényegéről és belső tartalmáról az ő papjaik sincsenek kellően felvilágosítva. A sok ünnepet s a böjtöket szigorúan megtartják. Felette babonások, gondolat- és kedélyvilágukat a babona borítja el. Sok pogány szokást végeznek az ünnepeken; a boszorkányok, gonosz lelkek (vilák), fekete lovak, sárkányok, megbüvölt medvék és farkasok képzelődésük agyrémei. Mindenféle bűbájosságokban és kuruzslásokban hisznek. Babonájukban — mondja Kanitz — nincsenek költői vonatkozások, az tele van nyers anyagiassággal, mely abban a néphitben gyökerezik, hogy a halál az embert más világba viszi, hol fizikai lételet folytatja. Minden bajban, mely aggodalommal eltölti, a pópához vagy a falu jadas banyájához (baba) folyamodik, sőt ha ezek nem tudnak segíteni, a török paphoz, a hodzsához is fordul holmi varázsszerekért. A mellett bizonyos fatalizmust vall; ha a „baba“ kijelenti, hogy kuruzsolásai, varázsszerei és ráolvasásai nem fognak rajta, nyugodtan megadja magát, s a pópával a temetése s a tor iránt kezd alkudozni. — Ugy hiszik, hogy az ember a halál után még testileg is él, hogy tehát az elhaltak lelki és testi szükségéről gondoskodni kell, azért ételt és italt visznek a sirba. Ez rendszeren csak 2 láb mély gödör, melybe a halottat koporsó nélkül temetik. Három évvel az eltemetés után kiássák a holttestet, megmossák, zsákba teszik s így a templomba viszik, hol a pápa újra megáldja, s azután másodszor temetik el. Bizonyos lelkek kijárnak, mint vampirok; a vén banyák boszorkányokká lesznek, kik mint veres pillangók a gyermekek véréért szopják.

Bolgárországban nagyon sok kolostor van; a kalugyerek vagyis szerzetesek, mint a nép fiai, mindenkor nagy befolyást gyakoroltak a bolgár nemzetre. A görög-keleti monostorok rendszeren félreeső, magános szurdékokban vannak elrejtve. Minél vadabb s minél hozzáférhetetlenebb valamely hegyszakadás, annál biztosabban remélhetjük, hogy abban kolostort fogunk találni. S a hol vadregényes hely van, erdő- és sziklarengeteg közepett, a hol tiszta forrás bugyog és fris levegő van, ott bizonyosan kolostorra bukkanunk.

S minthogy a kolostorok és remetelakások többnyire ily re-
gényes és egészséges hegyi vidékeken vannak, azért látogatják oly
sűrűn nemcsak a bucsujáró jámbor népek, hanem azok is, kik nyári
időben kellemes üditő helyet keresnek. Csakugyan a legtöbb monos-
torban sok vendégszoba van, melyek nyáron vendégekkel megtelnek.
A népesebb városok közelében fekvő monostorok minden vasárnap
és ünnepnapon kirándulási helyekül szolgálnak, hol nagy társaságok
találkoznak, családi ünnepeket ülnek, mulatoznak s a szabad termé-
szetet élvezik. Sőt vagyonos családoknak külön, saját költségükön
épített lakosztályaik is vannak a monostorban. Ilyen kolosto-
rokat a Balkán, Vitos, Lilin, Rilo stb. hegységek szurdokaiban
találunk.

Az értelmi fejlődést, a tudományos művelődést a szerzetesek
nem igen mozdították elő a bolgároknál, mert hiszen maguk sem
törődnek sokat a tudományokkal, többnyire a műveltségnek nagyon
alacsony fokán állanak. De a nemzeti érzelmet felköltötték és ébren
tartották az elnyomott népben, s a legújabb időben a politikai moz-
galmak szálait leginkább ők szőtték.

A világi papság a legújabb időig tulnyomóan görög volt,
mely a nép nyelvét sem értette és csak a maga érdekeit haj-
hászta, a népet pedig még jobban sanyargatta és nyúzta, mint a tö-
rök pasák.

A török uralkodás szolgaságra kárhoztatta a bolgárokat, igaz-
ságtalan és nyomasztó volt, gátolta az ország fejlődését, ámde a tö-
rök közigazgatás és igazságszolgáltatás a bolgár rájának csak anyagi
érdekeit károsítja, erkölcsi sülyedését és értelmi elmaradottságát
leginkább a fanari ¹⁾ pátriárkaság okozta, melyre a magas porta a
keresztény alattvalók lelki jólétét bizta vala. Az ősrégi gyűlölségnél
fogva a görög papság kivált a bolgárságot sanyargatta.

A mostani Bolgárország népességét 1878-ban 1.965,474 lé-
lekre becsülték; ezek közül 1.196,248 keresztény, 760,267 moham-
medán és 8959 zsidó lett volna. Az 1881. jun. 13-án végrehajtott
népszámlálás szerint a népesség 1.998,983 lélekre rugott. Minden-

¹⁾ „Fanar“-nak (törököül fena-ger) Konstantinápolynak azon városré-
sét nevezik, melyben leginkább görögök laknak.

esetre a bolgárok és keresztények nagy többségben vannak, mert a mohammedánok 1878 óta inkább fogytak, mintsem szaporodtak. A törökök tömegesebben a fejdelemség keleti részében laktak, különben leginkább csak a városokban és megerősített helyeken voltak jelentős számmal. Sok helyen tatárok és cserkeszek voltak letelepítve; a tatárok 1856 után s különösen 1861-ben Krim félszigetről költöztek vala be. Sem a törökök, sem a bolgárok nem fogadták szívesen a jövevényeket, de ezek békés indulatu emberek, szorgalmasan mivelték földjeiket, lassankint gyökeret vertek új hazájokban, s helységek gyarapodásnak indultak. Más természetű emberek a *cserkeszek*, kiket az oroszok kaukazusi hazájokból kényszerítettek kivándorolni (1862 és 1863). Valami 400,000 ember költözék ki s a török kormánytól kért új hazát. Sokan közülök az iszonyu nyomor és ragadós betegségek miatt már az uton veszték oda, mielőtt csak a hajókat elérték, melyek őket Európába szállították. A török kormány vagy 200,000 cserkeszt Bolgárországban telepített le, még pedig azon vidékeken, hol a bolgárság legsűrűbben lakott. De a cserkeszek már ősi hazájokban sem folytattak munkás életet, a szenvedett nyomor következtében még inkább elfajultak és elsatnyultak; koldulgattak, rabolgattak, lányukat fünek-fának kínálgatták. Rendetlen életök nemcsak a bolgárokat, hanem a törököket és tatárokat is elkésztette, s az oroszok elleni háboruban korántsem használtak annyit a török kormánynak, mintsem az remélhette. ¹⁾

¹⁾ A cserkesz — írja Veres — az emberi nemnek legszebb fajához tartozik, szép magas termet, egyenes járás, nyílt homlok, sötét gesztenyeszín hajzat, valódi sas szemek, majdnem kivétel nélkül egyenes finom természetű orr, csinos száj és tojásdad hosszú arcz jellemzik. Bulgáriába áttelepülésük után is rossz földmivelőknek bizonyultak, e mellett hallatlan tolvajok, úgy hogy átok azon vidéken lakni, hol cserkeszek vannak közelben, a rablást még inkább vitézségnek nézik, mint bűnnek. — Öltözetük bárányprémes süveg, többnyire fehér, testhez álló, térdig érő szőrből, durva zsinórzattal és arpa sűrű, szintén szőrből készült gombocskákkal, mellükön ezen szűrre rávarrva tölténytököket viselnek 10—12-öt egy-egy oldalon, mely tölténytökök bodzafából vagy üres csontokból vannak bőrbe foglalva, e felöltő alatt ujjas mellényt, lábukon törökös papucsot vagy bocskort és szintén fehér vagy barna juhgyapjuból durván készített féltörökös nadrágot, tubákszinre festett szironyos bunda, hosszuszőrű juhszőr, megfestve barnára; fekete gyapjuból szőtt esőköpenyt (Veres. II. 29—31. l.)

1861-ben 10,000 bolgár is elhagyá hazáját s Krim felszigetbe költözék, de onnan már a következő évben nagyrészt visszaszállingóztak majdnem oly nyomorult állapotban, mint a cserkeszek.

A vagyonos mohammedánok az új renddel nem akartak kibékülni, birtokaikat eladogatták s oda hagyák az országot. Az ott maradt szegény sorsu törökök tompa közönnyel és fásult érzelmmel tűrik a nagy változást. Alig félszázada, hogy II. Máhmud szultán az országot bejárta, akkor, mint Moltke elbeszéli, a keresztények, még a diszöltözethen és egyházi szerekkel kivonult püspökök is, térdre borultak a szultán előtt, arczába sem mertek nézni, míg a mohammedánok büszkén állva maradtak. Most a török kénytelen meghunnyászkodni; igazságos panaszát sem hallgatják meg!

A Dunavidéki falvakban és városokban sok oláh lakik, az ország nyugati részében az oláhság heljebb is el van terjedve s a Timok völgye két oldalán a szerbek és bolgárok között van beékelve.

Görög és örmény aránylag kevés van Bolgárországban. A zsidók jobbra Spanyolországból szakadtak oda. Czigány sok van, majdnem minden falu végiben van több-kevesebb czigány ház.

Az ország közigazgatási kerületei s ezek lakosainak száma 1881-ben a következők:

Kerület	Népesség	Kerület	Népesség
Berkovicza . . .	58,499	Pleven	100,870
Várna	106,024	Provadija	63,246
Razgrad	121,412	Russze	132,613
Rahovo	66,739	Szisztov	40,893
Bödön	99,926	Szevlievo	91,883
Vracza	69,838	Szilisztria	101,225
Eszki-Dzsumája	74,737	Szófia	159,566
Kösztentil	143,172	Trán	64,924
Lovecs	84,330	Tirnovó	216,731
Lom-Palánka . . .	41,484	Sumla	108,988
Orhanie	51,883		

Az összes népesség 1.998,983 lélekre rugott, ebből a polgári filakosságra 1.007,105, a katonaságra 16,625 ember esik, a nőlakosság száma pedig 975,253.

Összesen 13 városban több mint 10,000 lakos volt, 17 városban 5000—10,000 s 3 városban 1000—5000 ember lakott.

Az 1880-diki költségvetés szerint a bevételek 23.114,000, a kiadások pedig 27.283,000 frankot tettek. A hiányt a vámok emelése és szaporítása s a só- és dohány-adó által akarták fedezni. A berlini kongresszus megállapodásai szerint az állami jövedelemnek fele adó fejében a török szultánnak volna fizetendő. De erről a költségvetésben nincsen szó, s a kiadások főtételei ezek: külügyminiszterium 677,000 frank, a közoktatási miniszterium 1.372,720 frank, az igazságügyi miniszterium 1.404,200 frank, a pénzügyminiszterium 3.697,120 frank, a hadügyminiszterium 10.700,000 frank, a belügyminiszterium 8.860,367 frank.

Pénzegység a „lev“, melynek értéke 1 frk, 100 „szotniki“-re (centime) osztatik; a Sándor-arany értéke 20 lev; az ezüst pénzdarabok 5, 2, és $\frac{1}{2}$ lev-esek.

Katonai tekintetben az ország két kerületre van osztva: a Szófiaira és Várnaira, minegyik kerület 12 ujonczozási megyére szakad. A hadi szolgálat 12 évig tart, 4 év az állandó hadra, 4 a tartalékra s 4 a honvédségre esik. Békelábon a hadsereg 24 drusina (zászlóalj) gyalogságot, 5 szotnia lovasságot, 2 tüzérezredet, 1 zászlóalj utászt, összesen 16,000 embert számlál.

A tiszték között 1880-ban 180, az altiszték között 400 orosz volt, kik bolgár fizetésökön kívül még Oroszországtól is kaptak illetéket. — A tábornok fizetése 25,000, az ezredesé 18,000 frank stb., orosz hadnagyé 3600, bolgár hadnagyé 2100 frank.

HUNFALVY JÁNOS.

A BRÜSSZELI KERESKEDELMI MUZEUM,

különös tekintettel egy Budapesten létesítendő keleti kiviteli muzeumra.

Az ipari termelés folytonos emelkedése és terjeszkedése a különböző államok jelentékeny termelői között bizonyos versenyt létesített az iparcikkek minél jobb és minél nagyobb mértékben való értékesítésére nézve. Alig mulik el évszak, mely ne hozna valami újat. Az ipariskolák, iparmuzeumok és ehez hasonló gyakorlati müintézetek mind azt idézik elő, hogy a termelésben tökéletesebb eredményt, nagyobb művészi tökélyt éadjünk el és az utóbbi évek országos és nemzetközi kiállításai igen sok tanúságot nyújtottak egyes iparágak fokozatos fejlődésére, folytonos emelkedésére nézve, úgy hogy a szemlélő, ki egyuttal a komoly tanulmánytól sem riad vissza, gyakran meglepve áll a tárlatok ragyogó kirakatai előtt, és csudálkozó figyelemmel tapasztalja a minden lépten-nyomon mutatkozó haladást, a nagyobb és nagyobb tökélyt, mely már-már oly fokot ért el, hogy első pillanatra a további fejlődést mintegy lehetetlennek, vagy legalább is süzségtelennek képzeljük.

Pedig az ipar némely ágában lehet a haladás rohamos, meglepő, de józan észszel ma, midőn a gőz csodáit a villamos aera követi, senki sem merné állítani, hogy a haladásnak határa van. Nem is lehet. A folyton kutató, előretörekvő emberi ész, mely javít, módosít, a jó helyett jobbat, a jobb helyébe kitünőt és kitünőbbet fürkész, mely az egyéni izlés, kényelem és süzséglet ezernyi titkait, sőt gyöngéit is kipuhatólja, hogy azokat saját anyagi előnyére kiszákmányolja, ez az emberi ész nem pihen soha. Sőt minél jelentékenyebb eredményeket ér el akár a gyakorlati tanítás, akár az elmélet útján, — minél ragyogóbb a kiállítások, az új kor e remeklő mühelyeik eredménye, annál nagyobb a nemzetközi verseny és annál jobban fejlődik, az ösztön e verseny terén is diadalt, vagyis a

közgazdasági szótár értelmezése szerint, kenyeret és vagyont szerezni.

És ez az irány ugyanaz nagyban, vagyis az államoknál, mint kicsinyben, vagyis az egyeseknél.

A jóhírű kereskedő, kinek üzletét szolid és kedvelt cikkek tették ismeretessé, nem elégedhetik meg, ha csak egy városrész, vagy csak egy város közönségét számíthatja megrendelői közzé. Cikkeinek piacot keres szélesebb körben és igyekszik meghódítani szomszédos vagy akár távolabb eső városok kereskedőit, ezek által pedig azok közönségét.

Ugyanez az irány kezd érvényesülni a nagyobb iparos-államokban is. A nagyiparosoknak szűk a maguk hazája. Kénytelenek kiviteli piacokról pondoskodni és nincs a világnak az a rejtett zuga, a melyet föl ne fedeznének, ha abban hálás fogyasztó piacot sejtene.

Ez a nemzetközi piacskeresés és piaczhódítás teremtette és fejlesztette a kereskedelmi- és vámpolitikát, melyet minden ország a saját gyátmányainak védelmére igyekszik kiaknázni, vagy legalább kellene, hogy kiaknázzon. És a nagy gazdasági harcok, melyek az egyes államok kereskedelem-politikai érdekeinek érvényesülése körül vivattak, sőt vivatnak még ma is, eléggé jellemzik a fönnebb érintet iránynak fontosságát és befolyását az egyes államok nagyobb termelőinek, ezek által pedig magának az illető államoknak vagyonosodására nézve.

De e nagy harcokról és azok eredményéről e helyen szólni nem akarok. Egy példára kell utalnom, mely fényesen igazolja, hogy nagy czélokot csekély eszközökkel is lehet megközelíteni, melyek nem idézik föl a diplomatiái kar beavatkozását, hanem csendben, minden nagyobb apparatus nélkül kitünő szolgálatot tehetnek az illető állam iparosainak kiviteli aspirációi érdekében, sőt ez aspirációkat még az oly iparosoknál is felköltik, kik azelőtt talán nem is gondoltak arra, hogy termelvényeiknek idegen helyen biztossának keletet.

Ez e példa a *brüsszeli kereskedelmi muzeum*, melynek czélja és szervezete méltó arra, hogy minél szélesebb körben megismerjék.

E muzeum alapja a közvetítés. A belga iparosoknak feltárja a külföldi piacok szükségletét, igényeit és mintegy invitálja a termelőket az illető piacok meghódítására. A muzeum tervezői és léte-

sitői igen helyesen abból a szempontból indultak ki, hogy a világ-hírű iparágak, melyek magasan kiemelkednek a termelésben, maguktól is elterjednek világszerte. A lyoni selyem, az angol vas, a párisi csecsebecse, a brüsszeli csipke és a többi kiváló specialitások maguk is el tudnak indulni világhódító utjokra és meg is tudják tartani pozíciójukat a főbb piacokon. De a köznapi szükséglet számára termelő iparágak, melyekben a tultermelés és itt-ott a pangás állott be, nagyon is rászorulnak arra, hogy avatott helyen kijelöl-számukra a piacot, a terjeszkedésre kínálkozó alkalmat.

Ez a célja a brüsszeli kereskedelmi muzeumnak. És e fontos célra való tekintettel legyen szabad annak keletkezési történetét és lényegét a következőkben megismertetni.

A brüsszeli kereskedelmi muzeum létesítésére vonatkozó esz-me egész 1855-ig vezethető vissza. Ez említett évben a belga kül-ügyminiszter az összes belga konzulokhoz körrendeletet intézett, instruálván ezeket jelentéseik szerkesztésére nézve. Melegen szívére kötötte a körrendelet a konzuloknak, hogy, ha valamely pia-czon egyik-másik kelendő cikk a belgiumi hasonló készítmények fölé helyeztetik, határozzák meg : miben áll a más országbeli cik-kek előnye ; jelöljék meg a belgiumi iparcikkokkal való versenyző árúk eladási árát ; szerezzék meg e keletnek örvendő cikkek eredeti példányait és küldjék be azokat a külügyminiszteriumba ; végre kö-zöljék azon föltéteket, melyek szerint a vevő közönség igényeit, iz-lését ki lehetne elégíteni, általában pedig nyujtsanak tájékozást a vevők között uralkodó divat kielégíthetése iránt.

Belgium buzgó konzulai ez utasítások alapján szerkesztették jelentéseiket és ezekkel együtt különböző iparcikkek mintáit küld-ték be a külügyminiszteriumnak. A miniszterium a kereskedelmi és iparkamarák útján megismertette az érdekelt köröket e mintákkal, melyek az antverpeni kereskedelmi hivatalban megőriztettek.

Habár e küldemények eleinte minden rendszert nélkülöztek, sőt tökéletlenek voltak, azok befolyása az egyes iparágak kivitel-képességének emelésére már kezdetben is jelentékenyen érezhető volt. A belga kormány lassankint arra a meggyőződésre jutott, hogy az ipari termelés sikere nagy mértékben a külföldi piacoktól függ és szükségesnek találta, hogy e piacok szükségletét behatób-ban tanulmányozva, az érdekelt iparos- és kereskedő köröket ez iránt alaposan tájékozza.

A külföldi konzulok által beküldött minták, bizonyos rendszer alapján Belgium kivitelének és behozatalának áttekintő képben való bemutatása céljából az 1880-iki belga országos kiállításon voltak összpontosítva és itt méltó feltűnést keltettek. Azok között, kik a külügyi hivatal e felette érdekes kiállítása iránt igen melegen érdeklődtek, első sorban magát a belgák királyát látjuk, ki több ízben tekintvén meg a kiállítás ez osztályát, azon óhaját fejezte ki, hogy a gyűjteményt — ha célt akarunk vele érni — jobban kell osztályozni és az általa leginkább érdekelt közönség számára hozzáférhetőbbé, szemléltetőbbé tenni. E legfelsőbb óhaj következtében bekövetkezett a gyűjtemények rendszeres osztályozása az e célra az Augustin-utcában létesített és mintaszerűen szervezett kereskedelmi muzeumban.

Az épület kívülről inkább magánpalotához hasonlít, mint muzeumhoz. Belül azonban igen kényelmesen és célszerűen van berendezve. Pompás lépcső vezet a diszes, felülről világított termekbe, melyekben széles szekrények és állványok foglalják magukba a különféle kész és nyers cikkek mintáit. A bejáratoknál csinos asztalok vannak elhelyezve, melyek a muzeum tárgymutatóját kínálgatják használat végett. A főépületben nagyobb olvasószobára, majd könyvtárra akadunk. Mindkettőnek meg van a maga fontos célja. Falragaszok ajánlják a gyűjtemények használatát és erre nézve instrukcióval is szolgálnak. A látogatónak csinos füzetet ingyen osztogatnak, melyből tájékozást szerezhet a muzeum célja és szervezete felől.

E kis tájékoztató szerint a muzeum célja : Belgium gyáriparosait és kereskedőit a külföldi üzletmenet felől tájékozni, és őket a külföldi megrendelőkkel és fogyasztókkal kötendő üzletek körül lehetőleg támogatni.

E muzeum a kereskedelmi tudományban ugyanazon helyet foglalja el, mint például a föld-, ásvány- és bányászati muzeumok a természettan szolgálatában. Hivatva van oly eszközökről gondoskodni, melyek által az üzletet gyakorlatilag lehet tanulmányozni; a gyárossal az idegen verseny tárgyait a világ minden részéből megismerteti, utal azon föltételekre, melyeknél fogva e tárgyakkal a versenyt sikerrel kiállhatja, és megóvjá azon hátrányoktól, melyek a termelőre rendszeren az által hárulnak, hogy nem ismeri alaposan fogyasztóközönségének igényeit és ízlését; a muzeum tehát az ipa-

rost ugyyszólván edzi és képessé teszi a külfölddel való versenyre, mely csak akkor sikerülhet, ha a talajt, melyen e verseny kiállani kell, minden sajátságával együtt a legalaposabban ismeri; ellenkező esetben a verseny gyakran a gyáros szomorú vereségével, sőt talán bukásával is végződik.

A kereskedelmi muzeum vezetése, egy a külügyminiszterium alatt álló szakértő hivatalra van bízva. Az intézet igazgatója Mallissart mérnök, kit sokoldalú tevékenységében két jeles mérnök, kik közül egyik a textil-iparban kiváló specialista, és több jeles előképzettséggel bíró fiatal szakértő támogat.

A muzeum három főosztályból áll, és pedig : *a szorosán vett muzeumából, a tudakozó-hivatalból, és a könyvtárból.*

A tulajdonképeni muzeum maga ismét három osztályra oszlik. Mindenekelőtt a *kiviteli cikkek* mintáit tartalmazza; a konzulok által beküldött minták szigorú és szakszerű osztályozásban találhatók; a katalógus tartalmazza a mintákhoz való legszükségesebb magyarázatokat és felvilágosításokat. A minták a következő 44 csoportba oszlatnak :

1. Termékek a növény- és állatországból. — 2. Bányászati és kőbányai termékek. — 3. Nyers bánya-termékek. — 4. Vegyészeti termékek. — 5. Üvegipari cikkek. — 6. Agyagipari cikkek. — 7. Sodronyok, a filigránmunkák kivételével. — 8. Fűtési, világítási és szellőztetési eszközök. — 9. Késművek. — 10. Sebészeti és műtő-eszközök. — 11. Távirtdai és telephon-készülékek. — 12. Készülékek és szerszámok. — 13. Hordható fegyverek, élelmezési cikkek. — 14. Zenészeti eszközök, hangszerek. — 15. Játékszerek. — 16. Órák, órarészek és az óragyártáshoz való eszközök. — 17. Aranyműves-árak, müöntések, vert munkák. — 18. Ötvös- és ékszer-művek. — 19. Szobaberendezések, szőnyegek, kárpitok stb. — 20. Kárpitos- és diszitőmunkák. — 21. Szobrászati- és márványmunkák. — 22. Kocsigyártási cikkek. — 23. Finom börmunkák, műasztalosmunkák, kefék, fésűk, kosár-árak. — 24. Csomagolási-, utazasi- és hasonló cikkek. — 25. A fonás és szövés tárgyai. — 26. Ruházati cikkek mindkét nem számára. — 27. Harisnyák, fehérneműek és a ruházat melléktárgyai. — 28. Csipkék, tüllök, himzések, paszománymunkák. — 29. Papírárak. — 30. Hivatalok berendezése, festő- és rajzeszközök. — 31. Nyers és kikészített bőrök. — 32. Nyerges árak. — 33. Zsiradék és élvezhető olajok. — 34. Conzervek. — 35.

Liszt és örlemények. — 36. Fűszerek, czukrok, czukrászati áruk. — 37. Erjedt italok. — 38. Vegyészeti szerek fehéritésre és csinozásra. — 39. Sziták, háztartási cikkek, faczipők. — 40. Harangok, villamos csengetyűk és hozzátartozó eszközök. — 41. Lakatos-árúk, szegek stb. — 42. Kaucsuk-árúk. — 43. Dohánygyártmányok, szivarok és szivarka-árúk. — 43. Rongyok és hulladékok, trágya stb.

Az ép felsorolt csoportokba osztott mintákat a muzeumot látogató iparos és termelő megvizsgálja és ennek alapján nemsokára meg kell tudnia, vajjon a minta gyanánt bemutatott külföldi cikkek minősége, formája, izlése vagy ára-e oka annak, hogy a belgiumi cikkek fölött ama bizonyos piczokon előnyben részesülnek? Kutatásának eredményéhez képest természetesen azonnal számítást tesz, hogy az illető cikkek hasonló minőségben, formában lehetne-e Belgiumban is készíteni, úgy, hogy az illető készítő ár tekintetében is concurrálhasson külföldi versenytársaival?

Hogy ez eljárást példával is illusztráljam, felhozom a következő konkrét esetet. A beyruti konzul gyapotharisnya-mintákat küld be, a mint azokat Beyrutban a férfiak és nők viselik. Közli a harisnyák nagyban és egyenként való eladási árát, utal az évi szükséglet mennyiségére, megjegyzi, hogy mily nagyságban kelendő ez áru, minő csomagolást követelnek a beyruti kereskedők, és végre minő fizetési föltételek szokásosak ezeknél. Ez alapon a belgiumi gyáros azonnal tisztába jöhet magával: vajjon lehet-e kilátása, e cikkben való sikeres versenyre és ha igen, természetes, hogy nem késik gyártmányait a beyrutiak izlése szerint elkészíteni, ezeknek elfogadható árt szabni és a beyruti piacon kedvelt formába csomagolva küldeni az ottani kereskedőknek.

A muzeum eljárását jellemzi különben az a szabály, hogy csak oly cikkek felől ad felvilágosítást, melyekben a belga ipar még nem hódított tért az illető piacon és így elejét veszi annak, hogy több belgiumi gyáros egymásnak üzletét rontsa egy és ugyanazon cikkben, egy és ugyanazon piacon. Az intézet vezetői igen méltánylandó okoknál fogva követik e rendszert és okosan úgy osztják be működésüket, hogy lehetőleg oly czégek kivitelképességét is előmozdítottassák, melyek még nem foglaltak tért külföldi nagyobb piacokon, de e térfoglalást is úgy igyekeznek irányozni, hogy azáltal valamely más érdemes belgiumi cégnek kára ne essék. Az egyesek jólétének előmozdításában, mint már jeleztem, az állam jó-

létét vélik biztosíthatónak és e vezérelv emelte a muzeumot rövid főnnállása óta is a belga ipar egyik legjelentékenyebb támaszává. Arról nem is szólunk, hogy a brüsszeli kereskedelmi muzeum most ismertetett szervezeténél fogva magasan fölülemelkedik minden eddigi hasonló más kísérleten, és sem a stuttgarti Musterlager, sem az ottani Exportverein, sem a német és ausztriai kiviteli társaságok nem tudták eddig eltalálni ezt a practicus irányt, mely a brüsszeli muzeum szervezetét jellemzi és eredményeit eddig is oly kiválókká tették. A muzeum látogatói, kik az intéző hivatalnokokkal érintkeztek, meggyőződhetnek, hogy ezek a legkomolyabb előszeretettel és lelkiismeretességgel felelnek meg hivatásuknak és nem ritkán fordul elő oly eset is, hogy ha valamely konzul jelentése bizonyos kérdésre nézve nem nyújt elegendő felvilágosítást, a muzeum egyik e célra kijelölt képzett hivatalnoka maga utazik az illető helyre a szóban forgó kérdés alapos tanulmányozása végett, hogy tapasztalatainak eredményét az érdekelt gyárosokkal minél megfelelőbb és kielégítőbb alakban közölhesse.

A szorosán vett muzeumnak második része nem kevésbé fontos jelentőséggel bír. Éppen ellenkezője az első résznek; nem kivitelre alkalmas mintákat, hanem a *behozatalra* méltó anyagok mutatóványait foglalja magában.

Ha egy ország ipara oly kedvező helyzetben van, mint Belgiumé, hogy a világ minden részében megbízható ügynökökkel bír, kik az illető világrészek legjobb nyersanyagjaira, félkészítményeire stb. stb. hívják föl figyelmét, könnyen elképzelhető, hogy fejlődésre és lendületre sokkal kedvezőbb föltételekkel bír, mint más országokban.

A ki a gyakorlati iparoséletben némi tapasztalokat szerzett, az bizonyára tudja, hogy mily nagy fontossággal bír az iparosra nézve az a körülmény, hogy feldolgozandó nyers anyagjából a legszébbet, legjobbat és lehetőleg legolcsóbbat választhassa ki. Az ipar fejlődésének és jövedelmezőségének legelső bázisa a jó anyag, csak ezután következnek a jó műszerek és végre a gyakorlati képzettség és ügyesség. De lehet a gyár bármily nagyszerűen berendezve, lehet az iparos hármily elsőrendű mester, nagy művész a maga szakmájában, sem gépeit, sem tudományát értékesíteni nem fogja, ha az anyag kellő megválasztása körül nem bír a kellő szerencsével és tapintattal. De viszont, ha az iparosnak alkalmat tudunk adni arra,

hogy jobb és megfelelőbb anyagot válasszon iparczikkei számára, egyszersmind megadtuk neki az előföltételt arra, hogy versenytársait minden téren legyőzze.

Az anyag helyes megválasztása tudvalevőleg egész vagyonnak képezi kutforrását az egyes iparosoknál.

Igy keletkeztek a különféle massák, compositiók és imitációk, melyek feltalálójuknak rengeteg kincseket jövedelmeztek. Ha pedig egy intézet föladatául tűzte ki, hogy az illető ország iparosainak az általuk még ismeretlen, de értékesíthető nyers anyagokat bemutassa, vagy pedig az illető iparosok által ismert anyagnál jobbat, használhatóbbat és olcsóbbat állítson ki : oly föladatra vállalkozik, mely által az egyes iparágak föllandulását és az egyes iparosok vagyonosodását jelentékeny mértékben előmozdítja. Erre a föladatra vállalkozik a brüsszeli kereskedelmi muzeum és annak is ép oly lelkiismeretesen és ügybuzgóan felel meg, mint a kivitel előmozdítására irányuló törekvések hathatós támogatása körüli missiójának.

A muzeum ez osztályában csoportonként látjuk felhalmozva a gyapot és kender legszebb és legjobb mintáit, az ipari feldolgozásra alkalmas és eddig alig ismert növények különböző mutatványait, ásványokat, fanemüeket, gabona-féléket, egyéb nyersanyagokat és félkészitményeket, melyekből a gyáros és műiparosoknak csak választani, próbálni kell és az ipari termelés ezernyi ágaiban annyi előnyt, oly eddig alig képzelt lendületet ér el a muzeum ez osztálya által, melyet előbb sejteni sem tudott. A bemutatott külföldi anyagok különben új iparágak meghonosítására is kellő ösztennel szolgálnak, a kereskedelem szolgálatában pedig kiváló haszonnal értékesíthetők.

A harmadik része e muzeumnak *csomagolási- és göngyminták*-ból áll. A kivitelí czikkek ez ugynevezett „toilette“-jét a belga iparosok eddig nem nagyon értették, és távolról sem fejtettek ki benne annyi izlést és kinálkozó chic-et, mint például a francziák. De a belga iparosoknak csak fel kellett ismerni e gyöngéjüket, és a kereskedelmi muzeum azonnal módot nyújtott ez első tekintetben kisserűnek látszó, de alapjában véve nagy hiány pótlására. A különféle piaczkon divó és kedvelt csomagolási-, göngyölési- és diszítési minták itt mind egybe vannak gyűjtve és a kivitelí czégek egy kis

betekintés után megtalálják czikkeik számára a legalkalmasabb toilette-t azon vidék szerint, a merre czikkük szánva van és az illető czikknek természetéhez és követelményéhez mérve. A ki tehát külsőleg nem képes czikkeit megkedveltetni, az egyesegyedül magát okolhatja, mert itt van módja a különféle igényeket alaposan tanulmányozni és azok kielégítése érdekében a legkitünőbb másolatokat megszerezni.

A kiviteli kereskedés fellendülése még egy fontos kérdéstől függ. Ha a gyáros már tudja, hogy milyennek kell lenni a cikknek, melyet exportálni akar, ha a tetszetős csomagolási mintáról is gondoskodott, még tudomást kell szereznie arról is, hogy mennyibe kerül a kiviteli vám és szállítási díj; mert e két kiadás is oly költség gyanánt jön számba, melyet az áru értékébe be kell tudni, hogy azután számot vessünk az illető árucikknek ár tekintetében való versenyképességével. A kereskedelmi muzeum erről is gondoskodik. van egy külön *tudakozó-hivatala*, melyben minden gyáros azonnal tudomást szerezhet, hogy bármely cikk után mennyi a vám és szállítási költség — X. vagy Y. városba. A tudakozó hivatal hetenkint közleményeket tesz közzé, melyek első sorban a mintagyűjtemény katalógusának kiegészítésére vonatkoznak; megbízható és sűrű tudósításokat tartalmaz továbbá a külföldi piacok üzletmenetéről, minden e téren felmerülő újdonságról, sat.; közli továbbá a nemzetközi tarifákat, az ezekben netán előforduló változásokat, a vámtételekben előforduló minden módosítást, sat. sat. E hivatal tehát a kiviteli kereskedés egyik nélkülözhetlen tényezőjévé válik, főleg, ha tekintetbe vesszük, hogy a gyárosok és iparosok üzletükkel annyira el vannak foglalva, hogy ritkán marad arra is idejük, hogy a vám és tarifatételekben előforduló minden változást kellő figyelemmel kíséressenek.

De a kiviteli hivatal hatásköre még tovább is terjed, működése még más irányban is hasznos a termelő közönségre nézve. Figyelemmel kíséri ugyanis a nemzetközi pályázatokat, megszerzi a pályázati föltételeket, a mintákat, terveket és rajzokat, melyek szerint a szállításokat eszközölni kell. Mindezekről részint heti közleményei útján, részint más uton értesíti az érdekelt köröket és a pályázni képes hazai iparosoknak így mintegy központi tudakozó intézetévé és nélkülözhetlen tanácsadó közegévé válik. Minden irányban készséggel szolgál felvilágosítással, kéznél tartja a pályázati

föltételeket, költségelőirányzatokat, a nemzetközi forgalom vasuti- és hajószállítási költségeire nézve a legpontosabb utmutatással, szolgál, szóval az iparosok és termelők érdekeit minden irányban támogatni és előmozdítani kész.

A muzeum *könyvtára* pedig gazdag anyagot tartalmaz a kiviteli kereskedésre vonatkozó irodalomból. A világ legnevezetesebb szaklapjait és a kereskedelmi szempontból nevezetesebb napilapokat is feltaláljuk itt az olvasószobában. Azonkívül a technikai szakkönyvek, kereskedelmi almanachok, technológiai lexiconok, czimtárak, muzeumi katalogusok és általában a kiviteli kereskedelemre és forgalomra vonatkozó könyvekből nagy választék áll az érdekelt iparosok rendelkezésére. A muzeum hivatalnokai azonban oly eleven könyvtárt és felvilágosító közeget képeznek, hogy a könyvtár használata csak azok számára szükséges, kik egyik-másik irányban behatóbb tanulmányokat kívánnak tenni.

Ime, ez a brüsszeli kereskedelmi muzeum rövid ismertetése.

Az előadottak nyomán el kell ismerni, hogy annak befolyása a belga ipar extensiv fejlődésére nagy horderővel bír. Egész szervezete különben oly egyszerű és minden ízében annyira megfelel a gyakorlati igényeknek, hogy szinte csodálnunk kell, hogy előbb és másutt még nem létesítettek ez alapon hasonló intézeteket. Pedig majdnem oly egyszerű, mint a tojás felállításának állítólag Kolumbus által megoldott elmélete.

A kiállítások és állandó muzeumok sűrűn váltakozó rendjében a szakember alig talál már valami élvezetet. Gépileg vonul végig az itt-ott megújuló javított kiadású, haladást feltüntető czikkek utvesztőjében, és ha fáradt tekintete meg-meg pihen egyik-másik osztályon, az egésznek benyomása már nem oly friss, nem oly felvillanyozó, mint mikor a nemzetközi és országos kiállítások egy-egy eseményt képeztek. Ma már minden esztendőre esik egy pár és minden harmadik esztendőben rákerül a sor ugyanazon országra. És a kik buzgalommal lelkiismeretességgel neki indultak a kiállítások tanulmányozásának, kevés erdménynyel térnek vissza a kirakatoknak gyakran sivár és meddő színhelyéről. Még az újabb, jelentékenyebb vivmányok is alig bírnak rá vonzó erővel.

De a brüsszeli kereskedelmi muzeum állandó kiállítása egészen más színben mutatkozik. Itt végre megtaláljuk, a mit a sok kiállítá-

son való bolyogásunk közben önkénytelenül keresünk és megtalálni ritkán tudunk : a gyakorlati célt és eredményt. Itt minden darab gyakorlati értékkel és gyakorlati rendeltetéssel bír, nem a fény, nem a pompa az irányadó, hanem az, a mit az iparosvilág leginkább keres és hajhász : — az üzlet, a haszon . . . Itt minden tárgy az üzleti érdek szolgálatában áll, és miként minden egyes darab, úgy az állandó gyűjtemény összesége — a hazai ipar terjeszkedésének lesz mértékadó eszközévé. — Ez az eszköz pedig célra vezet és a cél szentesíti az eszközt . . .

Hogy mikép létesült ez intézet, azt már elmondottam, hogy az okos, a szükséglethez alkalmazkodó practicus ész teremtette azt meg, ez iránt szintén tisztában vagyunk. De van még egy kérdés, melyre felelni tartozom és e feleletben sok mindenre nézve vélek magyarázatot adhatni, sőt talán önkénytelenül oly hurokat is érintek vele, melyek nálunk — kiviteli kereskedésünk tespedő helyzetére való tekintettel — fájdalmasan fognak megrezdülni . . .

A kérdés egyszerűen az : hogy lehet e muzeumot a folyton váltakozó kereslet és szükséglet hullámozása közben azon a színvonalon tartani, hogy az a gyáripár extenzív terjesztésének és a kiviteli kereskedés emelésének állandóan szolgálatára lehessen ?

Erre egyszerű a felelet. Sőt minden felelet helyett egyszerűen hivatkoznom lehet Belgiumnak a világpiacz minden kiváló pontján található lelkiismeretes, szakképzett *konzulaira*. Ezek képezik a kereskedelmi muzeum oszlopait.

A belga konzulok tevékenységüket első sorban az ipar és kereskedelem érdekeinek szentelik. Ez a súlypont, melyre működésüket helyezik. A belga külügyi hivatal évek, sőt évtizedek óta e gyakorlati irányban nevelte őket és ma is — ha valamely konzuli állás betöltéséről van szó — első sorban gyakorlati férfiakat, lehetőleg mérnököket szemelnek ki. A brüsszeli kereskedelmi muzeum hivatalnokai pedig, kik föladataik teljesítése körül kedvet és odaadást tanusítanak, biztosra vehetik, hogy rövid idő múlva valamely fontosabb konzuli állásra hivatnak meg, és így a muzeum félig-meddig jeles konzuljelöltek iskolájává és gyakorlati képzőjévé is válik.

Nem mondok újat, ha állítani merem, hogy valamely ország kivitelképességének emelésére a megfelelő vámpolitikán kívül legnagyobb befolyást gyakorolhatnak a konzulok. A mi specialis viszonyainkra való tekintettel, fájdalom, nem lehet elmondanunk,

hogy az osztrák-magyar konzulok, főleg *Magyarország* kiviteli kereskedésének fejlesztése érdekében eddigelé sokat lendítettek volna. Az a néhány sovány jelentés, melyeket konzulaink a félhivatalos vagy hivatalos lapokban közléstesznek, legkevésbé alkalmas arra, hogy iparosaink és kereskedőink kiviteli aspirációit nagyban felköltsék.

Igaz ugyan, hogy hazánk gyártmányaival a világpiacon jelentős számot ma még alig tehetünk. De ezzel szemben nem lehet tagadni, hogy vannak izmos, kivitelképes iparágaink, melyeknek a közeli keleti tartományok legtermészetesebb piaczeit képezhetnék.

És nem tehetek róla, de már 1880-ban, midőn a brüsszeli országos kiállításon a külügyi hivatal mintaszerű osztályát láttam, és az idén, midőn Ansterdamból visszajövet Brüsszelben megállapodtam és itt az ép említett osztályt a kereskedelmi muzeumban rendszeres egészszé kitárva vizsgáltam, önkénytelenül is az az eszme fogamzott meg bennem, hogy *nekiünk Magyarországon szintén hasonló kis muzeumot kellene szervezni, de csak is a keleti tartományokra való tekintettel.*

Iparosaink a termelés egyes ágaiban számot tevő eredményt képesek elérni már ma is; új vállalatok keletkeztek, mások keletkező felben vannak; s mindezek meg akarják hódítani a magyar fogyasztó közönséget, melynek érdeklődése a hazai iparczikkek iránt nőttön-nő. De egyrészt nehezen tudják bevárni, hogy az egész ország hazai cikkeket fogyasztson, másrészt némely iparágak a hazai fogyasztás legkedvezőbb föltételei mellett is kell más, nagyobb piacokat hódítani, mert különben fejlődésükben stagnatió áll be. A kiviteli piacokat pedig — egyes igen fejlett iparágaktól eltekintve — legközelebb találjuk a keleten, melyet iparuk ma még meghódíthat magának és melyben némi kis erőfeszítéssel sikeres versenyt nyújthat a távol eső nagy iparos-államok kivitelének

Arra azonban a magyar ipar még nem képes, hogy maga induljon el kiviteli piacainak tanulmányozása végett. Kényelmesek és élhetetlenek is vagyunk még bizonyos tekintetben. De ha az iparosnak itt a fővárosban megmutatnánk mindazon iparczikkek mintáit, melyek a keleti tartományok főbb piacain a legkelendőbbek, ha ezenkívül értesítenénk iparosainkat a kiviteli vám és szállítási föltételekről, lehetne reményünk arra nézve, hogy a kivitelképesebb gyárak és ipartelepek nem riadnának vissza a keleti piacokon való

térfoglalástól. Mert ahhoz sem elég pénze, sem elég bizalma nincs minden magyar ipartelepnek, hogy egyes főbb keleti piacokon fióküzletet nyisson. Ha eddig néhány iparos kísérletet tett ez irányban, talán nem bánta meg, de ezeket, mint utánzásra méltó példákat általánosságban odaállítani nem lehet.

Ha a magyar kormány keleten levő konzulainkat ép oly utasításokkal látná el, mint a belga kormány az ő külföldi konzulait, ha a brüsszeli kereskedelmi muzeum szervezetére egy kisebbszerű *keleti kiviteli muzeumot* tudnánk berendezni és azt a kivitelre képes iparosok és iparvállalatok, valamint a kereskedők számára alkalmas tudakozó intézet gyanánt is be tudnánk rendezni, sokkal több eredményt érhetnénk el, mint költséges experimentációk által.

A gyakorlatilag megmagyarázott példa jobban hat, és a szemléltetés útján bizonyára jobban lehetne iparosainkat kiviteli kísérletekre buzdítani, mint leírásokkal s jelentésekkel. Ha egyik edénygyáros látja például: milyen az az edény, mely teszem Brailában kelendő, ha meggyőződik, hogy hasonló edényt, hasonló ár mellett ő is tudna eladni, ha megtudja, kik a megbízható kereskedők, kik üzletét, kivitelét közvetíthetnék: kedvet és hajlamot kaphatna a kivitelre és ennek első sikerein buzdulva, megállapíthatná ipartelepének hírnevét, megszilárdíthatná kivitelképességét s az ebből az illető iparosra és általában az iparra és hazánkra háruló hasznot könnyűszerrel lehetne kiszámítanunk.

Az országos kiállítás szervezése előtt több oldalról felmerült az az eszme, hogy a kiállítás egy külön osztályát úgy kellene berendezni, hogy abban kizárólag a keleti tartományok nyersanyagjai és behozatali, vagy termelt czikkei legyenek bemutatva, hogy ez alapon az illető tartományok versenyképességét megismerve, kivitelünket fokozhassuk és a keleti piacok elfoglalására — természetesen csak az ipar és kivitel szempontjából — megtehessük a kellő előkészületeket.

De ez eszmének megvalósítása sok nehézségbe ütközött, s míg egyrészt megcsorbitotta volna a kiállítás országos jellegét, másrészt a kívánt cél aligha közelíthette volna meg. Mert mit érünk vele, ha hat hónapon át látjuk egyes keleti piacok termelőképességét? Semmit.

Nekünk az illető piacok valóságos és folyton váltakozó szükségletét kell megismernünk, nemesak az ott termelt, de az oda im-

portált külföldi cikkek alapján is; és nagyon természetes, hogy e szükséglet időről-időre változik, tehát csak egy *állandó, folyton kiégszítendő* kiállításból ismerhető meg, nem pedig egy 6 hónapos, tökéletlen kiállítási osztályból. Az említett állandó kiállítást legcélszerűbben a *keleti kiviteli muzeum* foglalhatná magába.

Terményeinknek és iparcikkeinknek Keleten való térfoglalása érdekében újabb időben fölmerült különféle eszmék és javaslatok közül egy sem egyesíthetett magában eddig annyi gyakorlati és kézzelfogható előnyt, mint a mennyi a Budapesten létesítendő keleti kiviteli muzeum eszméjében rejlik, mert ebben — ha az brüsszeli kereskedelmi muzeum tervezete szerint létesül — együtt található mindazon előny, mely az egyes eddigi javaslatokban szórva nyosan mutatkozik.

És mik voltak az eddigi javaslatok és intézkedések? Bizottságot küldtek ki egyes keleti piacok tanulmányozása végett; majd egyes szakférfiakat a Levante kereskedelmi és iparviszonyainak ismertetésére kértek föl; a trónörökös menyegzője alkalmából akartak egy nagyobb alapítványt létesíteni, melynek kamataiból évenként képzett ifjak küldettek volna a keleti piacok behatóbb tanulmányozására; híres tudósok, államférfiak és egyszerű közigazdák a kereskedő és iparosvilágnak évről-évre tartanak felolvasásokat az ismert jelszóval „Keletre magyar.“ Ugyan e jelszó érvényesülése érdekében tüzte ki a volt nemzetgazdasági egylet ama pályakérdést, melynek György Endre pályanyertes művét köszönhetjük.

És mind e mozgalmaknak mi lett az eredménye? Kevés, mert kevés volt az intézkedésekben, jelentésekben vagy a javaslatokban a practicum.

A brüsszeli kereskedelmi muzeum megadta a gyakorlati irányt, melyet nekünk csak egyszerűen le kell másolni, alkalmazván azt a keleti tartományok kiválóbb piacaira.

A brüsszeli kereskedelmi muzeumnak fiókja legközelebb nyílik meg Gentben, Belgium e második fővárosában. E mintára nemsokára a német birodalom kiválóbb kereskedelmi piacain is keletkeznek hasonló intézmények. Stuttgartban az Exportverein pótolja egyelőre annak helyét, de nemsokára javított kiadásban meg fogja közelíteni a brüsszeli mintaintézetet. Németországra és Ausztriára kiterjedő hatáskörrel nem rég szervezték a *keleti kiviteli egyletet*, melynek tervezete magában véve is elég imponáló. A keleti pia-

czokra végre legutóbb az oroszok is szemet kezdtek vetni és, mint a tavaly Mozkvában tartott nemzetgazdasági congressus tárgyalásaiból kiderül, komoly előkészületeket tesznek iparcikkeiknek Törökországba, Szerbiába, Ruméliába s általában a keleti tartományokban való exportálásának rendszeresítése érdekében.

Szóval mindenütt mozognak körülöttünk, csak mi nem tudunk a kellő gyakorlati irányba zökkenni s a nagy verseny ellenében a saját iparunk kivitelét és keleti térfoglalását biztosítani

Pedig iparunk extenzív fejlődésének kellékei között ez a kérdés egyike a legfontosabbaknak. Bizonyítják ezt az eddigi idevágó tervezgetések.

De a tervezgetésekből végre ki kell bontakoznunk, mert ha még annyi ideig készülődünk és experimentálunk, mint eddig, bizonyára minden piacról lekésünk és legfeljebb azon tarlókon böngészhetünk, melyek az izmos külföldi iparnak nem kellenek. Ebben pedig nem lesz nagy köszönet.

Létesítsünk végre oly intézményt a jelzett cél érdekében, mely maradandó becsű, melytől eredményt várni jogosultak lehetünk. E maradandó alkotásra czéloz az itt megpendített eszme, a keleti kiviteli muzeum, melynek fölkarolását hazai iparunk érdekében melegen ajánlom az érdekelt szakkörök, első sorban pedig az országos iparegyesület pártoló figyelmébe.

GELLÉRI MÓR.

A DUNA-GŐZHAJÓZÁSI TÁRSULAT DIJSZABÁSI AUTONOMIÁJA.

Napról-napra újabb (félhivatalos és nem hivatalos) tudósítások jelennek meg a kormány és duna-gőzhajózási társaság közti tárgyalásokról, melyeknek célja volna ezen hajózási társaság szervezetében olynemű változtatások létrehozása, melyek mellett lehetővé válnék, a magyar közgazdaság jogos igényeinek a hajózási forgalomban való méltányos kielégítése, illetőleg a kormánynak a társaság ügyeibe és tarifájára való nagyobb ingaranciája. — A duna-gőzhajózási társaság souverain helyzetének megváltoztatására irányuló törekvések eszményi célja e társaság dualizálása: kétségkívül a legmagasabb ambíció, melyre a magyar államnak jogos igénye van. A létező viszonyok között azonban a társasági dualizmus az igények maximuma, melyeken alól képzelhetők megoldási módok a gyakorlati közgazdasági igényeink kielégítésére, ha ugyan ezen módok mellett hathatós biztosítékok szerezhetők az iránt, hogy Magyarország gazdasági igényei teljes mértékben figyelembe fognak vétetni, illetőleg elegendő eszközök szerezhetők meg a kormány számára, hogy sürgetőleg nyilvánuló közgazdasági érdekeinknek a hajózási forgalomban érvényt szerezzen. — Mit lát a kormány ezen cél elérésére az adott viszonyok közt legegyszerűbb megoldásnak: ez természetesen a kérdés mai fejlettségében nem képezheti megbeszélés tárgyát. A nehézségek, melyek a megoldásnál leküzdendők, úgy hisszük, eléggé meg vannak jelölve azon értekezésben, mely „a duna-gőzhajózási társaság“ és „magyar érdekek“ cím alatt a N. Sz. folyó évi IV. füzetében látott napvilágot. Ugyanott gondosan számba vannak véve azon eshetőségek és előnyök, melyek a duna-gőzhajózási társaság dualizálásával járnának. Bármilyen történjék, alig lehet kételkedni többé ma már a felett, hogy

a viszonyok logikája, s a mi többnyire karöltve jár, a közvélemény kívánalma azon cél felé halad, hogy a duna-hajózási forgalom oly kezekbe kerüljön, melyeknek módjuk és készségük lesz, forgalmunk e hatalmas alkotó részét a hazai érdekek szolgálatára rendelni. A szab. osztrák-magyar állam-vasuttársasággal a mult év folyamán létrejött kiegyezés jogot ad a reménységre itt is, s a N. Sz. annál kevésbbé adhatja fel a társasági igazgatás ketté választásának eszméjét, mert a szab. osztrák-magyar állam-vasuttal kötött egyezmény által némileg igazolva látja évek óta hirdetett törekvését: a hazai forgalmi vállalatok önállósítását, a magyar érdekek szolgálatára való berendezését. Az országos magyar gazdasági egyesület *előadói tervezete* a hazai közlekedési ügyről (N. Sz. 1880. évi II-ik füzete) a szab. osztrák-államvasut és a szab. duna-gőzhajózási társaság nagy fontosságát hangsúlyozva, kijelenté, hogy *„E két vállalatra nézve a gyökeres megoldás csakis az volna, hogyha a Budapesten alul lévő vonal külön társasággá szakaszatnék a Budapesten felül levő vonalrészről, a mely esetben az érdekegység megszűnnék, Budapest főponttá emelkednék s az átviteli tarifáknak az egész országra nehezedő súlya dimínáltatnék.“* A helyzet nehézségeit ismerő méltányos program volt ez, és e program egyik része ma már ténynyé vált. A kivitel még nem teljes, de az eszme érik. Tárgyalások folynak a szab. duna-gőzhajózási társasággal. S itt nehezebb a helyzet; az állam nem rendelkezik oly hatalmas eszközökkel, mint a minőkkel a szab. osztrák állam-vaspálya társulattal szemben.

Tehát szervezze meg az eszközöket itt is? teremtsen versenyt a hajózási vállalatnak? Kétségkívül gondolni kell erre is; ámde a nehézségek szembeötlők. Nem csoda tehát, ha az állam keresi, kutatja azon *jogi, kormányzati* eszközöket, melyekkel, a szabad verseny eszközeinek mellőzésével is, pusztán állami felségjoga alapján gyakorolhatja az őt megillető azon befolyást, az ország közgazdasága érdekében. — E pontra nézve nyújt érdekes felvilágosításokat azon fejtegetés, mely a „Vasuti és Közlekedési közlöny“ f. évi szeptemberi 109—111. sz. füzeteiben közzé tétetett, s melynek eredményeit azon kiváló érdek és fontosságnál fogva, melylyel bírnak, az alábbiakban ismertetni kívánjuk.

E fejtegetés az államnak a duna-gőzhajózási társaság dijszabásaira vonatkozó főfelügyeleti jogára, az ebből folyó eredményekre s a tarifa-szabályozás jogi okadatolására vonatkozik. — A duna-

gőzhajózási társaság ugyanis, ez ideig abban a hitben élt, hogy tarifális tekintetben a magyar kormánytól teljesen független, illetőleg hogy kötelességének eleget tesz, ha dijszabási intézkedéseit a kormánynak *betekintés végett* felterjeszti. Az 1873 : XIV. t. cz. 1. §-ának végsoraira támaszkodva, abban a felfogásban volt a d. gh. t., hogy a jövedelem-biztosítási viszony megszűntével egyidejűleg a tarifák tekintetében a kormány részére fenntartott jóváhagyási jog is megszűnt. — Ámde ha figyelemmel átolvassuk az idézett törvény szövegét, sem pro, sem contra nem találunk abban említést a dijszabási ügyekről; s midőn a duna-gőzhajózási társaság mégis tarifa-autonomiát olvas ki a törvény közegéből, ezen részére kedvező eredmény nem a törvény világos rendelkezése, hanem a törvény egyoldalú magyarázata utján éri el. Ha tehát ekként maga a társaság a *strictum jus* álláspontjáról a törvényt magyarázat álláspontjára helyezkedni jónak látta, nem kerülheti ki, hogy mások is, és első sorban a kormány fegyverül használja ellene a törvényt magyarázat utján elérhető következtetéseket. Mindenekelőtt joggal vethetni ellene a társaságnak, hogy a törvény *világos* rendelkezése hiányában, mikép tételezhette fel, hogy akkor, midőn a jövedelem-biztosítás megszűnt, egyuttal kivétel nélkül megszűntek azon jogosítványok is, melyeket az állam a jövedelem-biztosítás tartama alatt gyakorolt. Megszűntek, kétségkívül megszűntek mindazon jogosítványok, melyek az államot *kizárólag* a jövedelem-biztosítás czimén illették meg. De vajjon olyan jogindítványa-e az államnak a díjképzésre való befolyásjoga — ezen eminens állam felségjog — mely csak garantírozott vállalatokkal szemben illeti meg az államot? Nem gyakorolja-e az állam ezen felségjogát garantírozatlan vállalatokkal szemben is a közügy érdekében, s nem gyakorolja pl. a leghatalmasabb vasúttársaságokkal szemben? Mindezek oly kérdések, melyek *egyoldalulag* a társaság által el nem dönthetők. És ha szigorúan a társaság által kezdeményezett törvényt magyarázati téren maradunk is, akkor az 1873 : XIV. t. cz. 1. §-ának azon kifejezéséből, hogy a biztosítéki „szerződési viszony nyal kapcsolatban állott minden jogok és kötelezettségek“ megszűnnek, helyesen nem következik-e, hogy a kamatbiztosítási viszony megszűnése napjától kezdve ismét hatályba lépnek azon jogok és szabályok, melyek a biztosítási szerződés előtt érvényesek voltak, vagy a melyek nem garantírozott vállalatokkal szemben érvényesek? *Sum cuique.*

Épen azért nagyon fontosnak tartjuk az állami befolyás gyakorlására vonatkozó érvényes jogszabályok vizsgálatát: s az érdeme azon értekezésnek, melyről szólnunk kell.

Kétséget nem szenved, ugymond értekező, hogy ezen határozmányok alapján a duna-gőzhajózási társulat viteldijainak megállapítása tekintetében a biztosítéki szerződésben a kormánynak fenntartva volt feltétlen rendelkezési jog megszűnt, és hogy 1869. január 1-étől kezdve a duna-gőzhajózási társulat jogai és kötelezettségei a magyar kormánynyal szemben ugyanazok, mint a Dunán hajózó többi vállalatoké, melyekre nézve az 1857. évi duna-gőzhajózási okmány határozmányai mérvadók.

Ezen okmány 34. §-a a következő határozmányt tartalmazza:

„A parti országok kormányai fenntartják maguknak közös egyetértésben az állandó bizottmány által a részletes hajózási és folyamrendőrségi szabályokat megállapítani.

Egyelőre a parti országok mindegyikében fennálló, *vagy még megjelenő* ilyenmü törvények és szabályok mindazon esetekre alkalmazandók, melyek jelen hajózási egyezményben elő nem voltak látva.

Utóbbi határozmány alapján a m. kir. közmunka- és közlekedési miniszterium a folyó-, csatorna- és tó-hajózás számára ideiglenes rendszabályokat állapítván meg, azokat 1869. ápril 21-én 2362. szám alatt kelt rendeletével valamennyi hazai hajózási vállalatnak, tehát a duna-gőzhajózási társulatnak is szoros megtartás végett kiadta.

Az ekként hatályba lépett ideigl. hajózási rendszabály az árszabások és dijszabási határozmányok tekintetében következő rendelkezéseket tartalmazza:

A mult alkalommal egész terjedelmében idézett rendelettel kiadott ideiglenes hajózási rendszabályok jelenleg is egész terjedelmükben érvényesek lévén, az árszabások és dijszabási határozmányok tekintetében a következő rendelkezéseket tartalmazzák:

„13. §. Menetrend, vitelár és fölvételi föltételek.

A közforgalmat közvetítő hajózási vállalatok tartoznak közzé tenni:

1. A személyszállításnál a menetrendet, mely a vég-, lehetőleg egyszersmind a közbeneső állomásokról leendő indulási s azokra való érkezési időt meghatározza.

2. Az utasok és árúk vitelár-szabályzatait.

3. Az utasok fölvételére, s az utasoknak az utazás tartama alatt és befejezésénél a maguk miheztartására vonatkozó határozmányokat, továbbá a szállításra alkalmas tárgyak föl- és átvételi módozatait, a szállitmányokat kísérő okmányok kellékeit, a szállitmányok kártalanítása és kézbesítése iránti föltételeket.

Az árúforgalmat illetőleg meghatározandó a szállítás időtartama is.

A menetrend, vitelár s a személy- és árúforgalomra vonatkozó mindennemű határozmány minden állomáson és minden hajón köztudomás végett kifüggesztendő.

14. §. A menetrend, vitelárak és egyéb határozmányok megtartása.

A menetrend, vitelárak, valamint egyéb, a személy- és árúszállításra vonatkozó határozmányok mindaddig, míg azok érvényben vannak, különösen az előre meghatározott indulási idő, s lehetőleg az utazás tartama is mindaddig, míg ezt előre nem láthatott és el nem hárítható akadályok nem gátolják, szorosán megtartandók; végre a személy- és árúszállításnál, s a meghatározott szállítási időre vonatkozó határozmányoknál a vállalkozó által a kötelezettségnek meg nem felelése esetére nyujtandó biztosítékok is szabatosan kijelölendők.

A föladott árúk a föladás sorrendje szerint minden kedvezmény kizárásával szállitandók el.

15. §. Az árszabályok, menetrendek és forgalmi határozmányok megváltoztatása.

Az árszabályok s a személy- és árúszállításra vonatkozó határozmányok megváltoztatása 14 nappal, a menetrend megváltoztatása pedig rendkívüli körülmények kivételével legalább 48 órával előbb köztudomásra hozandó.

Nemkülönben az előre nem láthatott események folytán a menetel bizonyos vagy bizonytalan időre történő félbeszakítása vagy megszüntetése is köztudomásra adandó.

87. §. A menetrendek, vitelárak és egyéb határozmányoknak a m. kir. miniszterium elé terjesztése.

Minden vállalat tartozik az általa meghatározott, a személy- vagy teherszállításra vonatkozó menetrendet, viteli szabályzatot, biztosítási és egyéb illetményeket és határozmányokat, s az ezeken

tett változtatásokat köztudomásra juttatásuk előtt a m. kir. közmunka- és közlekedési miniszteriumhoz *jóváhagyás végett* benyújtani.“

Az itt felsorolt határozmányokban minden kétséget kizáró módon kifejezést és érvényt nyer a magyar kormánynak a tarifák tekintetében fennálló azon ellenőrzési és jóváhagyási joga, mely az állam felügyeleti jogán alapszik.

Ezen jog semmikép sem érintetik az 1873-iki egyezmény 3. §-ának stipulációja által, mely szerint a duna-gőzhajózási társulat igazgatási jogának gyakorlatában csakis az 1852. október 16-án kelt alapszabályoknak határozmányaihoz köteles alkalmazkodni, mert magától értetik, hogy a társulat ez által nem vétetett ki az általános törvények alól, hanem, különben teljes tulajdonjogának és igazgatási szabadságának gyakorlatánál, ugy Magyarországhban, mint Ausztriában, alapszabályain kívül is mindazon törvényeknek és törvényes határozmányoknak alá van rendelve, melyek hasonló tulajdon, avagy üzlet birtoka és kezelése tekintetében valamennyi állampolgárra, avagy vállalatra nézve fennállanak, a mint hogy például a társulatnak bizonyára nem jutna eszébe az idézett törvényes határozatot ugy magyarázni, hogy üzlete, bányatelepei és egyéb fekvőségei után adót fizetni nem köteles, mert erről az alapszabályokban nincs szó.

Az idézett határozmány tehát sem többet, sem kevesebbet nem mond, mint hogy a társulatnak a korábbi kamatbiztosítási viszonyból folyt jogai és kötelezettségei megszűntek, *a nélkül*, hogy annak mint kereskedelmi vállalatnak, avagy bányatulajdonosnak és vasut-birtokosnak, mint ilyennek jogai és kötelezettségei bármilyen változást szenvedtek volna.

Ha tehát Magyarországhban a hajózási üzlet gyakorlására nézve bizonyos általános érvényű törvényes határozatok állanak fenn, ezek ép ugy kötelezők a duna-gőzhajózási társulatra, mint bármely más hajózási vállalatra nézve.

Igy áll a jogi helyzet s e helyzeten nem változtat azon körülmény sem, hogy a duna-gőzhajózási társaság *osztrák* kereskedelmi társaság, mert az esethen is, habár a *tisztán társulati* ügyekben nem gyakorolhatna ingarantiát a magyar kormány, a vállalat irányában a duna-hajózási okmányban és fenntartott kerületi felségjoga alapján az őt megillető befolyást érvényesítheti. Sőt ha már a

duna-gőzhajózási társulatot kizárólag osztrák hajózási vállalatnak tekintjük, még azt is meg kell említenünk, hogy a dunahajózási okmány 12. §-a értelmében köteles az osztrák kormány a kellő intézkedéseket megtenni annak biztosítása végett, hogy a duna-gőzhajózási társulat a magyar dunai hajózást illetőleg, a magyar kormány által kiadott hajózási rendszabályok minden határozatának pontos megtartása iránt, a megkívántató kezességet nyujtsa.

Igy állna a *jogi helyzet* az idézett értekezés által adott világításban. Egy erős kormány kezében elegendő alap a megindított akció okadatolására; gyenge kormány azonban még sokáig fedezheti tétovázását a jogi helyzet bizonytalanságával. De hát a bizonytalanság épen azért bizonytalanság, mert félünk a bizonyosságnak szemébe nézni. Hogy ez, a bekezdő soraimban említett akciónál nem lesz úgy, arról kezeskedik az intéző körök elhatározottsága — és azon számos fontos érdek, mely ezen „függő kérdés“ elintézését követeli. Ott, a hol a díjszabások terén a legnagyobb kuszáltság, következetlenség, s a hazai érdekek figyelmen kívül hagyása közismertü tény, ott az államnak meg kell szerezni a szükséges befolyást, és rajta lenni, hogy hazánk e nagy vizi útja — a Duna folyó — gazdasági haladásunk emeltyüjévé váljék. Küszöbön van a Vaskapu szabályozása kérdése, — újabb áldozat a magyar állam részéről; — ennek befejezéséig rendezni kell ügyeinket a dunagőzhajózási társulattal, s a többi hajózási vállalatokkal, hogy az a pillanat, midőn a Duna valóban nemzetközi hajóúttá lesz, bennünket készületlenül ne találjon.

MÁNDY LAJOS.

IRODALOM.

A miskolci keresk. és iparkamara jelentése az 1882-ik évről. Szerkesztette dr. *Kovács Gyula*, kamarai titkár.

A miskolci keresk. és iparkamara nemzetgazdasági irodalom terén is jóhangzásu névvel bíró titkára, dr. *Kovács Gyula* a múlt 1882-ik évre vonatkozólag rövid, teljesen tájékoztató képet nyújt a kamara alá tartozó terület anyagi viszonyairól. Maga a jelentés e munkálatot a következő szavakban összegezi: Az 1882-iki év kedvező volt kerületünk mezőgazdaságára nézve nemcsak a termés mennyisége és minőségénél fogva, de azért is, mert a termés jól volt értékesíthető. A jó termést nyomban követte kerületünkben a közjövedelem azon üdvös eloszlása, melyet ép most jelezünk. Az építő iparok általán foglalkoztatva voltak, a mezőgazdasági gépekben igen élénk üzlet fejlődött, a ruházati iparosok sem panaszkodtak, malmaink, szeszgyáraink dolgoztak, vasgyárainknak meg kellett kettőztetni termelésüket, a beszüntetett kohók alá új tüzet gyújtottak, jelentékeny számú gyár alakult stb. Ekként, ha egyes iparágakra nézve általán, vagy bizonyos vidéken nem mondhatjuk is a helyzetet teljesen megnyugtatónak, az 1882-ik évet közé kell soroznunk, a melyekben a termelési tényezők összesített működése bő jutalmat, jelentékeny közjövedelmet biztosított, a melyben a közjóllét egész általánosságban javult.

Ez örvendetes s a legjobb kamarai jelentésben szokatlanul őszinte hangot jól esik hallanunk. Hasonló megjegyzéseket találunk az egyes részleteknél is. Kiemeli p. hogy a mezőgazdák értelmi műveltsége emelkedőben van, a gépek használata annyira terjed, hogy minden községre átlag 2—3 cséplőgép esik, a bérleti rendszer gyarapodóban van stb.

Hogy ez állítások mindamelllett nem egyszerűen rózsás szemüve-

gen át szereztettek, hanem a megfigyeléshez kritika is járul, a jelentés számos helyéből győződhetünk meg. Legérdekesebb ezek közt, a mit a jelentés az iparosokra vonatkozólag mond. Borsodmegyében ugyanis 1880-ban 1677-el több iparos iratott össze, mint 1870-ben. A jelentés ez adatot bizonyos tekintetben hanyatlásnak tartja s így indokolja:

„A miskolci szücsök száma 1872-ben 32 volt, ma 9, a segédek száma 40, ma 7, a tanoncoké 16, ma 3. A mikolci csizmadiák száma 1872-ben 601 volt, ma 539 még társulatban van, de már fele nem folytatja a munkát. A segédek száma 1872-ben volt 107, most a mestereknek dolgozó önálló iparosokat is hozzászámítva 133. A tanoncok száma 1872-ben 213 volt, jelenleg 121. A miskolci tímárok száma 1872-ben 96 volt, ma 44-en vannak, segéd volt akkor 35—40, most 18—19; tanoncz volt akkor 15—20, most alig 5—6. A szitakötők voltak 1872-ben 18-an, most vannak 4-en. Tartottak 1872-ben 18 segédet, most 8-at, volt tanonczuk 14, most van 4. Tehát hol a szaporodás? Van szaporodás a kontárokban, azon egyéneknben, kik napról-napra tengetik életüket: iparigazolvánnyal nem birnak, a közterhekben nem részesednek, csak időközönként dolgoznak, a kik szerepeltek a népszámlálás bevallási ivein, de a kik nem számlálnak a közgazdaságban az egyes foglalkozásoknak jutott szerepekben; továbbá a korcsmárosokban, kiket a népszámlálás az iparos létszámba vett fel. Azt hisszük, sem az egyik, sem a másik szaporodás nem tekinthető örvendetes jelenségnek.“

Különösen panaszkodik a jelentés a közlekedési miseriákra. Ajánlja a kormánynak, hogy több utvonallal kiigazítását rendelje el s a barczika-radóbányai keskenyvágányú vasutat, mely különösen a szén-vastermelésre nézve igen fontos, vegye át s alakítsa rendes vágányúra. Indítványai közt figyelemre méltó még, hogy a vasuti öröket jófaju gyümölcsfák ingyen vagy olcsó áron kiszolgáltatása, vándortanitók s praemiumok által arra igyekezzenek buzdítani, hogy a vasut mentén gyümölcsfákat ültessenek, mely nemcsak nemzetgazdaságilag fontos intézmény volna, de a vonalat csinosítja s a vasuttársaságoknak állandó, mert ültetvényeik által helyhez-kötött egyéneket biztosít.

Városaink és a városi lakosság életviszonyai az utolsó népszámlálás alapján. Irta *Földes Béla*. Értekezések a nemzetgazdaságtan és statisztika köréből. Kiadja a m. tud. akademia II. kötet 3. sz. 1883. 51 l.

Az utolsó népszámlálás adatai alapján érdekes összeállítást készített *Földes Béla*, a budapesti egyetem egyik statisztikai tanára, a magyarországi városok állapotáról. Műve tulajdonkép csak a népszámlálási adatoknak különböző szempontok szerint csoportosításából s az így nyert eredmények constatalásából áll, még a mult népszámlálás adatait s a külföldi városokkal összehasonlítást is aránylag ritkán használja fel, de mint ilyen, sok érdekes dolgot nyújt, melyek bár nem szolgálnak is érvekül, sőt törvények gyanánt társadalmi életünk magyarázatára, mint azt a tulbuzgó statisztikus olykor sejdítetteti, a más oldalról is indokolt s nagyban véve már elismert társadalmi törvények tanuságos illustratiói. A fejtegetés egyik alaphibája az, mi a népszámlálásé is, hogy a „város“ fogalmát közjogi szempontból veszi s így Budapest és Csikszereda, Hódmezővásárhely és Kassa, Győr, Brassó és másrészt Árokszállás vagy Turkevi egyenlő mérték alá esnek. A hibát maga szerző is elismeri s különösen a főváros önálló föltüntetése által igyekszik némileg enyhíteni. Nálunk, hol a főváros, talán Kopenhágát kivéve, minden európai fővároznál — még Párizsnál is — nagyobb mértékben concentrálja a nemzet szellemi s anyagi erejét, e megkülönböztetés helyes volt, de mivel a legutóbbi népszámlálás adatai a foglalkozási ágakra nézve oly kimerítő tájékozást nyujtanak, nem lett volna felesleges, nézetünk szerint, a többi 142 város közül, bár némi önkényes határvonal megállapítása által, különbséget tenni a tulnyomólag mezei gazdasággal foglalkozó városok s azok között, hol az ipar s kereskedelem nagyobb virágzásnak indult. E megkülönböztetés a magyarországi városokról készített képet még érdekesebbé, de egyuttal igazabbá tette volna.

Hogy városaink az 1869-iki népszámlálás ideje óta feltünően gyarapodtak, az ma már köztudomásu tény s a népszámlálás adatainak ismertetése alkalmával mi is constatáltuk. Itt is látszik azonban a különbség. A főváros 32·11%, a 15 szabad királyi város 15·13%, az összes városok ellenben csak 10·2%-al gyarapodtak, sőt egész csoportnak népessége határozottan fogyott. A korosztályokat véve szemügyre, világos, hogy a gyarapodás a vidéki lakosság

rovására történt, honnan sok felnőtt költözik be a városokba. A családi, mezőgazdasági s más kedvezőtlen viszonyok, melyek részben a tényből magyarázhatók meg, némileg ellensúlyozást találnak a nemzetiségi helyzet javulásában. A 143 város közül a magyar 73, a német és tót 23—23, a román 6 s a szerb 1 városban van abszolút többségben s a korosztályokat is tekintetbe véve, mint azt már Jekelfalussy is kimutatta, az idegenajku városi lakosság gyors magyarosodást s ezzel együtt műveltségi állapotának emelkedését egész határozottan lehet constatálnunk. A fővárosi adatok szerint a magyar nemzetiségűek közt 78·63%, a németek közt 75·48%, a tótok közt ellenben csak 56·11% tud írni és olvasni. A műveltség a városi nők között is örvendetesen terjed, különösen a fővárosban. Foglalkozás szerint megoszolva ipar és kereskedelemmel foglalkozó városaink a lakosság arányszámához mérve, a következő sorrendben jönnek egymás után: Kassa (24·4), Budapest (23·3), Pécs (22·7), Temesvár (21·8), Pozsony (21·7), Szeben (21·1), Nagyvárad (20·7), Brassó (20·5), Arad (19·2) stb. Van azonban 22 városunk, nagyrészt az alföldön, hol a férfi-népességnek több mint egyharmada foglalkozik mezőgazdasággal. Hogy a szellemi munkások egyáltalán a városokban tulnyomólag szerepelnek, az természetes; az írók s művészek (különösen a nők) csaknem kizárólag a városokban laknak, az orvosoknak mintegy fele, az ügyvédeknek két harmada. A saját jövedelmükből élők száma is nagyobb városon, mint vidéken. Az önálló keresettel biró 100,429 nő közül 47,999 a városokban s magában a fővárosban 16,624 talál foglalkozást. Igen érdekes fejezetet képez a városokban lévő idegen népesség arányszáma. Budapesten kívül, hol a lakosságnak csak 42·78%-a itt született, a legtöbb idegen van sorrendben Pozsony, Losonc, Kassa, Rimaszombat, Nagyszombat, Sopron, Pécs, Temesvár, Nagyvárad s Brassó városokban (24—43%-ig), s legkevesebb a nagy mezőgazdasággal foglalkozó alföldi városokban, vagy olyanokban, melyek népessége (Szék, Felsőbánya, Vizakna stb.) 1870 óta csökkent, tehát hanyatlás tüneteit mutatják. A szellemi vagy testi hiányokban szenvedőkre vonatkozólag azt az eredményt mutatják a számok, hogy vak s elmebeteg a városokban, siketnéma s hülye a vidéken fordulnak elő nagyobb számban. A halandósági arány körülbelül egyenlő, de az élettartam csak 24 év, míg Európa lakosságának átlag kora 27¹/₂ év s az angol ugynevezett „Health district“-ekben 49. A lakviszonyokra

nézve nincsenek elég tájékozási adatok, de tény, hogy a városokban az intenzivitás nagy, Pozsonyban átlag egy-egy házra 5·7 lakás jut.

A fentebb vázolt adatokon kívül Földes összehasonlításokat tesz még a nemi, felekezeti s családi viszonyokról, egyszóval a népszámlálási adatokat csaknem teljesen feldolgozza. Könnyebb áttekintés végett műve végén három táblázatot is közöl, melyben városonként (de egészen önkényes sorrendben) közli először a hitfelekezetet, azután az iparra s kereskedelemre vonatkozó adatokat.

Magyarország mezőgazdasági nyers terményeinek és némely főbb mezőgazdasági iparkészítményeinek behozatala és kivitele.
Irta Telkes Simon.

Feladatunk teljesítésében első kötelességünk volna a munka tartalmának megismerttetése. Meg kellene mondanunk mit tárgyal, mivel foglalkozik a munka, a melyet ismertetünk. E kötelesség teljesítése alól azonban már a munka címe némileg felment, különösen, ha még hozzá tesszük, hogy szerző munkájában az 1881. július — 1882. június havakra terjedő forgalomra szorítkozik.

Míg szerző az árúk mennyiségére nézve, a mint az természetes is, a statisztikai hivatal által II „Magyarország áruforgalma“ 1 évfolyam című kiadványban közzé tett adatokat használja fel; addig az értékekre nézve az abban foglalt adatokat teljesen mellőzi és azok kiszámításában felhasználja azon értékegységeket, melyek az osztrák-magyar külforgalomban 1880-ra megállapítottak. Természetes, hogy ez nevezetes eltéréseket eredményez. Csak pár adattal kívánjuk illusztrálni. Míg például szerző a nyers dohánybehozatalt 2.627,277 frttal, ugyanannak kivitelét 5.962,841 frttal értékesíti; a statisztikai hivatal adatai szerint a behozott nyers dohány értéke 2.775,978 frt, a kivitt nyers dohány értéke 7.007,770 frt. — Szerző számítása szerint a behozott buza értéke 6.002,917 frt, statisztikánk kimutatása szerint 5.865.541 frt; a kivitt buzára nézve a viszony következő, a szerző által kiszámított 37.098,370 frt helyett a hivatalos adatok csak 34.215,249, frtnyi értéket mutatnak. A kivitt ök-

rök értékét a mi statisztikánk 13.798,760 frttal mutatja ki, míg szerző azt 16.437,180 frttal állapítja meg. De roppant nagy összegre emelkedik az eltérés a kivitt sertésekre nézve. A kivitt sertések értéke, szerző szerint, 61.373,480 frt, statisztikánk szerint 30.116,683 forint.

Az értékmegállapítás általában a legnehezebb és legmegbízhatatlanabb. Nemesak a mi forgalmunkra áll ez; ráillik az minden nemzet forgalmára. A statisztikánk által kimutatott értékek ellen, különösen a buzáé ellen, kereskedelmi körökből az hozatott fel, hogy az túl magas, mert abban már a szállítási költség és némileg a közvetítők vagy kereskedők jövedelne is bennfoglaltatik. És szerző még a kereskedelmi körökben kifogásolt értékeknél még magasabakat tüntet fel. Ennek illusztrálására szolgáljon az, hogy míg a statisztikai kimutatásban a munkában felhozott árúk kiviteli értéke kerekösszeggel 288 millió forintban van felvéve, addig azokat szerző 348 millió forinttal értékesíti. A különbség tehát 60 millió forint.

A munka, a mint az természetes is, nem tartalmaz pusztá száraz számokat; nem csupán az adatokat dolgozza fel és szedi rendbe statisztice, hanem bőven el van látva a gazdákhöz intézett figyelmeztetésekkel, buzdításokkal. A számok szerzőnek sokszor csak alapul szolgálnak arra nézve, hogy nézeteit egy és más, a gazdákat érdeklő, a termelésre vonatkozó dolgokban elmondja.

Természetesnek fog tetszeni, ha szerzőnek minden egyes nézetében nem osztozkodunk. Nem jelölhetjük meg mind azokat, a melyekre nézve mi ellenvéleményben vagyunk, mert akkor az ismertetés körét túllépünk. Egy pár megjegyzést azonban kockáztatnunk kell.

Mindjárt a bevezetésben a merkantilismus kopott tanával vélnünk találkozni, midőn az activ kereskedelemre oly nagy súly fektetik. Mi valószínűnek tartjuk, hogy kereskedésünk active áll. Valószínűnek pedig azért, mert a külföldnek igen sokkal tartozunk. Számos milliókra mennek azon összegek, a melyeket mi kamat és osztalék czimén a külföldnek fizetünk. Ha megállapítható volna az árukivitelben elért többlet; ha konstatálhatók volnának mindazon összegek, a melyeket mi kamat és osztalék czimén a külföldnek ki-

fizetni tartozunk ; és ha e két összeg közt javunkra különbözet volna, melylyel például adósságokat fizetünk meg, akkor csakugyan lehetne állítani, hogy a nemzet mint egész vagyonosodott. De az ország vagyonának gyarapodása még magában véve nem nagy nyereség. Mert gazdagodhatnak egyesek, míg a nemzet nagy tömege szegény marad. Képzeltető oly ország, a melyben roppant nagy birtokok léteznek, a melyek tehát roppant sokat termelnek a külföldnek. Elképzeltetjük azt, hogy e nagy birtoku ország aktiv kereskedést folytat. A nagybirtokosok, a nagykereskedők haladnak is vagyoniilag, míg a tömeg szegény marad, vagy talán még jobban szegényedik, mert munkaerejüket nélkülözhetővé teszik az óriás gépek. — Csak gondoljunk Amerikára. Roppant területek kerültek ott az utolsó években mivélés alá ; nagy jövedelmeket huztak a gazdák — és a munkásbér meg folytonosan lejjebb szállt. Az óriás bevándorlásnak is lehetne ezt tulajdonítani ; de az óriás bevándorlással szemben áll az óriás földterület, a mely évről-évre feltöretett, mezőgazdasági mivélés alá vétetett.

Szerző a buzakivitelről szólva, abbéli csodálkozásának ad kifejezést, hogy Ausztriába 2.477,965 mm. lett ebben kiszállitva, míg a külföldre csak 375.756 mm. Mily érdekessé tehette volna szerző e helyütt munkáját, ha felhasználva azon gazdag adatgyűjteményt, mely rendelkezésére áll, e helyett felderíti azon viszonyt, a mely köztünk és Ausztria közt fennáll. Vagy talán egy kissé tovább is menve, az adatok segélyével fényt derít arra, mennyiben vettünk mi részt a gabonára szoruló államoknak buzával való ellátásában. Ez a munkának némi különös érdeket szerzett volna, némileg magasabb színvonalra is emelte volna. — Mily érdekes lett volna például csak annak megállapítása is, hogy általában aránylag igen kevés azon buzamennyiség, melyet az osztrák-magyar birodalom külföldnek átengedhet ; sőt az utolsó évtizedben három egymás után következő évben : 187²/₄. években tetemes buzabehozatalra szorult, hogy mi első sorban Ausztriát vagyunk hivatva gabonával ellátni, és csak azután szükséges felkeresnünk a külföldi piacokat.

Még egyet kívánunk felhozni. Egy év adata sincs ugyan minden érdek nélkül ; de ez magában véve vajmi kevés támpontot ad a haladás vagy hanyatlás megítélésére. Forgalmi statisztikánk csak majdan néhány év múlva nyújt alapot az összehasonlításra. Még most korai annyi fáradságot és oly nagy munkát szentelni

forgalmi statisztikánknak, mint azt szerző tevő. És ha szerző akkoron egy összehasonlító művet fog adni, melyben Ausztriával való viszonyunkra is tekintettel leendő, tehát nemcsak a mi forgalmunkra, hanem a közös vámterület forgalmára is, és ha műve nemcsak a nyerstermények forgalmát, hanem az összes árúk forgalmát fogja felölelni, akkoron valóban becses és a szükségnek megfelelő munkát fog a közönség rendelkezésére adni, ha az csak száraz számokat tartalmazna is.

A jelen munkát is ajánljuk olvasóink figyelmébe. P. J.

VEGYESEK.

A parasztbirtok pusztulása Németországban. Sombart-Ermsleben érdekes közleményt tett közre, melyben bebizonyítani igyekezik, hogy Németországban a latifundialis gazdaság már nagyon fenyegető. A cikk kimutatja, milyen óriási módon pusztul a parasztbirtok, nem az eldarabolás, hanem az összevásárlás következtében; az elpusztult parasztok helyébe lépnek a birtokokat összevásárló nagy urak. A nagybirtok Poroszország 7 keleti tartományában nem tartozik sem a városi, sem a vidéki községek kötelékéhez, hanem külön köteléket képez, ezen viszony alapján Meitzen tanár 1865-ben a következőleg számítja ki a birtokok területét a keleti és nyugoti porosz tartományra, Pommerániára, Posenra, Brandenburgra, Sziléziára és a szász tartományra: volt a. 770 városi községkerület 4.832,788 morgen területtel = 5·63% o. b. 25,612 vidéki községkerület 41.336,145 morgen területtel = 48·29%. c. 15,632 külön jószágkerület 39.444,406 morgen területtel = 46·08%. A nagybirtok tehát az összes terület 46·08 százalékát képezi és azóta ez az arány növekedett. Az 1837. és 1867. évek alatt, mint Nobbe gazdasági tanácsos a Landes-Oekonomie-Collegium februárius 15-iki ülésén kifejtette, a keleti tartományokban és Westfáliában a 30 és 300 morgen között váltakozó parasztbirtokok 2.831,226 morgennel, az összes terület 8 százalékát tették. A birtokok fele földarabolatott, fele pedig a nagybirtokokhoz csatoltatott. Különösen rosszak a viszonyok Pommerániában, ott már 1864-ben 59·70%-kát képezte a nagybirtok az összes birtokoknak. Még kedvezőtlenebb a helyzet Előpommerániában, Rügen szigetén és Meklenburgban, a melynek a múlt században 12,100 parasztbirtoka volt, holott jelenleg csak 1200 ilyen birtokot számlál. Egyes kerületekben a

nagybirtokok túltengése következtében a parasztság egészen ki-
pusztult, így a grimmeni kerület 18.253,000 morgenre rugó terü-
lete hat birtokos tulajdonát képezi. Ezek a számok bizonyítják,
hogy Németország már részben eljutott az annyira káros latifun-
dialis birtokrendszerhez.

A németországi szövetkezetek az 1882. évben. A németor-
szági szövetkezetek idei Halberstadtban tartott nagygyűlésén a
szövetkezetek helyettes ügyésze 904 hitel, 182 fogyasztási, 18 nyers-
anyagbeszerző, 1 tejszövetkezet és 1 építő-szövetkezet üzleti kimu-
tatásait foglalta össze, de megemlékezik 1875 hitel, 621 fogyasztási,
35 építő-szövetkezetről, 954 különböző ipari szövetkezetről, össze-
sen 3,485 egyletről, e mellett a kimutatásban a Raiffaisen-féle elő-
leg-egyletek és az azokkal összeköttetésben álló mezőgazdasági szö-
vetkezetek figyelmen kívül hagyattak. A Schultze-Delitzich-féle el-
vekre alapított német egyletek száma 3,550, a tagok száma több
egy milliónál, az évi forgalom 2000 millió márkánál többre rug, az
egyletek forgalmi tőkéje 600 millió márka, ennek harmadrésze a
szövetkezetek tulajdonát képezi. A 904 hitelszövetkezet, melyeknek
461,153 tagja van, főszámadása a következő:

A. Fedezett hitelek:

a) előlegváltók	536·3 millió.
b) leszámítások (üzleti váltók)	332·3 „
c) adósságlevelek	104·6 „
d) jelzálogok	7·1 „
Összesen .	980·3 millió.

B. Folyó számla üzlet; a számlák összege 44,669:

a) kiadás	522·1 millió.
b) bevétel	508·3 „
C. Összes kiadások	2402·9 „

D. Üzletjövdelem:

a) kamatok és járulékok:	
kintlevő	1·2 „
befolyt	27·4 „
b) más bevételek:	
kintlevő	0·1 „
befolyt	1·5 „

E. Üzleti kiadások:

a) kamatok:		
hátralékban		3·2 millió.
kifizetett		19·9 „
b) üzleti igazgatás költségei:		
hátralékban		1·0 „
befolyt		4·4 „
F. Veszteségek		1·3 „
G. Tisztajövedelem		8·1 „
ebből jutott:		
a tartaléknak		1·4 „
az önképzési célokra szolgáló rendelkezési alapnak		0·07 „
a tagoknak		6·4 „

A 904 hitelszövetkezetnek a főmérlege, ezen számadások alapján a következőleg alakul:

V a g y o n :

Pénztári készlet készpénz	14·7 millió	
értékpapír	33·4 „	48·1 millió.
követelések:		
váltók	270·9 millió	
jelzálogok	23·1 „	
folyószámla	135·6 „	
bankszámla	18·7 „	
kamatok	1·7 „	450·0 millió.
ingók értéke	0·6 millió	
ingatlanok értéke	12·3 „	12·9 millió.
	Összesen	511·0 millió.

T e h e r :

A tagok üzletrészei	103·3 millió
Tartaléktőkék	17·7 „
Magánosok kölcsönei három	
óra s hosszabb időre	240·1 „
rövidebb időre	128·6 „
Bankok kölcsönei	10·7 „
Kamatok	5·0 „
Kamatok előlegesen	1·1 „
Ki nem osztott jövedelem	4·7 „
Összesen	511·2 millió.

A két tétel között mutatkozó különbözetet az magyarázza meg, hogy néhány egyletnél a tartalékokhoz csatolt összegek nem számíttatnak a törtekhez, hanem csak előjegyeztetnek, ha ezt számításba vesszük, akkor a tartalék összege 18·2 millióra emelkedik. Az év folyamán nyújtott hitelek összege állandóan emelkedik, 1878-ban 3030 millió márká volt, azóta 3045, 3142, 3184 millió márkán át 3262 millióra emelkedett.

Európa postai forgalma. Az osztrák kereskedelmi miniszterium statisztikai osztálya közzé tette az európai postai forgalom eredményeit. E szerint 1882-ben Nagybritanniába minden 100 lakóra 4102 levél esett. A kis Svájc következik mindjárt Nagybritannia után 2954 levéllel 100 lakóra. Svájc után Belgium következik 2125 levéllel. 1000 levélnél több esik 100 lakóra a következő államokban: Hollandia 1973 levéllel, a német birodalom 1971 levéllel, Franciaország 1668 levéllel, Dánia 1600 levéllel, Ausztria-Magyarország 1084 levéllel. A többi államoknál 1000-nél kevesebb esik, legkevesebb Bulgáriában, hol csak 26 levél esik minden 100 lakóra. Oroszországban minden 100 lakóra 151 levél, Romániában 176 és Finnországban 192 levél esik. Minden államra nézve fontos fejezet a posta bevétele; a nagyobb államoknál ez a következő: Nagybritannia 94.1 millió forint, Németország 85.2 millió (de a táviratokkal együtt), Franciaország 50.5 millió frt, Ausztria 19.1 millió, Magyarország 7.4 millió, Oroszország 24.4 millió, Olaszország 13.1 millió, Spanyolország 6.4 millió, a Svájc 6.1 millió, Belgium 5.1 millió frt és így tovább.

Állami biztosítás Dániában. Az államsocialismus terén nagyérdekű kísérlet et tervez most a dán kormány. Dániában már régóta létezik egy állami életbiztosító intézet. Most a pénzügminiszter a birodalmi gyűlés elé törvényjavaslatot terjesztett, mely szerint ezen intézet vezetése alatt *állami garancia* mellett intézet alapíttatnék oly célból, hogy a szegény osztályokhoz tartozó egyének olcsó feltételek mellett maguknak vagy özvegyeinek agg napjakra járadékot biztosíthassanak. Az állampénztár, mely az intézet felállításának és vezetésének költségeit magára vállalná, *segély-alap* gyanánt azonnal két millió koronát fizetne be, minden 18 és 45 év közti férfi és nő, ha nem segélyeztetik a szegénypénztárból, belép-

het az intézetbe. A betétek évi 20%-ot kamatoznak. A kormány a betétekből és kamatokból a fentebb említett életbiztosító intézetnél életjáradékokat akar venni. Ha a betétek nem fizettetnek be pontosan, azok a feleknek a kamatok kamataival együtt *visszafizettetnek*. A kormány erre különös súlyt fektet, mert így a betétek sohasem mennek veszendőbe. Azon a napon, melyen a fél betölti élte 55-ik évét, a benlevő összeg, melyhez a segélyalap is hozzájárul, a félnek életjáradékot vesznek; ha a fél nő, az életjáradék a tovább élő nevére szól. A segélyalap a *felgyült betétek ötven százalékaival járul hozzá*. De a betétek, a segélyalap 50%-os járulékaival együtt nem haladhatják meg a 300 koronát, ha a fél betéteinek egy részét a község, a munkaadó, vagy a munkásegylet fizeti be. Ha valaki pl. 18 éves életkorától kezdve évenként 27½ koronát fizet be (évnegyedes részletekben), akkor élte 55-ik évétől kezdve (hozzászámítva a segélyalap 50%-os járulékát) 300 korona évi járadékot husz évnegyedes részletekben. A nők 27 és fél korona helyett 30 koronát fizetnének be. Ha a fél meghal, még mielőtt az életjáradék megvéttetett, a betéteket kamatostól visszafizetik az életben maradt családtagoknak. Ez intézettől nagy sikert várnak, mert a dán nép takarékosági hajlamai már is igen örvendetes mérvben nyilvánulnak: így pl. 1882. végén a dán takarékpénztárak betétei 338 millió koronára (köztük sok 500 koronás betét) és az életjáradék biztosítások 30 millióra rugnak.

Oroszország aranytermelését tudvalevőleg leginkább a metamorph átmeneti kőzetekből s különösen Sibériában mosás által nyerik. E termelés, bár mindinkább a messze keletre vonul, évről-évre nagyobb foku lesz, a mint azt a következő szám adatok is tanúsítják:

év	pud	font	év	pud	font
1814	16	3½	1850	1,453	32
1820	19	24¾	1855	1,649	14
1825	237	17	1860	1,491	17¾
1830	382	26	1865	1,576	7¾
1835	392	37	1870	2,162	27½
1840	457	39	1875	1,995	29½
1845	1,307	8	1880	2,641	29¾

A termelés arányát a különböző vidékekhez képest a következő táblázat eléggé világosan tünteti fel :

Az egyes tartományok termelése százalékokban.

É v e k	Aranytermelés összesen		Ural	Nyugati Szibéria	Keleti Szibéria	Finn- ország
	pud	font				
1814—60	36,013	20	36·2	6·7	57·1%	—
1861—65	7,350	16	21·3	4·6	74·1%	—
1866—70	9,211	39	21·7	6·1	72·2%	0·01
1871—75	10,758	14	17·2	7·2	75·5%	0·1
1876—80	12,401	39	20·0	6·0	74·0%	0·02
összesen 1814—80	75,736	8	27·6 ⁰ / ₀	6·4 ⁰ / ₀	66·0 ⁰ / ₀	0·01 ⁰ / ₀

Mint látható, a legtöbb, csaknem három negyedrésnyi arany, keleti Szibériából kerül, hol, különösen Olekminszk kerületben, rendkívüli mennyiségben mossák az aranyat. A kimosott homok már az 1861—65-iki időszakban 4816.828,756 pudra ment, 1814-től összesen 36815.244,380-ra s jelenleg mintegy hétezer helyen történik aranymosás. Igaz, hogy a mosás eredménye rendszeren kisebbedik s csak az Ural hegységekben Olekminkszban akad némi kivétel, de a mosási helyek folytonosan szaporodnak, különösen Kelet-szibériában, mely még hosszú időn át igen jövedelmező hely maradhat. Kétségtelen, hogy a messze kelet felé eső helyeken, hol az új telepek léteznek, a munkabér szokatlanul nagy, de annak fejében a gépek is jelentékenyen szaporodnak, úgy hogy pl. 1846-ban 30,541 munkás 220.794,311 pud homokot mosott ki, s 1860-ban 28,274 munkás 546.063,643 pudot, tehát kevesebb munkás több mint kétszer annyi mennyiséget. Nagyobb baj annál, hogy az aranytermelés súlypontja már is Kelet-szibéria irkutzki kerületében van s nem terjedhet tovább keletre. Északon s Kaukázusban hiában keresnek aranyat. Újabb gazdag telepek még az Amur vidékén várhatók.

De valószínű, hogy az aranymosás virágzásának tetőpontja Oroszországban csakhamar bekövetkezik s eljő az az idő, midőn az eddig elhanyagolt szegényesebb tartalmu helyeket is felkeresik.

A valódi aranybányák sorsa még jelenleg ismeretlen. Annyi tény, hogy a régibb kőzetekben, különösen palában s gránitban elhuzódó quarcz-erek elég gazdagoknak látszanak, bár másrészt Kálifornia s Victoria példái mutatják, hogy ezek hamar kimerülnek. Nem tagadható továbbá, hogy az így nyert arany sokkal kölcségesebb s ha Oroszország, a mi egy évtized mulva már nagyon valószínűleg bekövetkezik, főképp ily termelésre lesz utalva, jelenlegi kiváló helyét az aranytermelő országok között bizonyosan elvesziti.

UJ KÖNYVEK.

- Baudrillart, M.** Lectures choisies d'économie politique. 2 frt 10 kr.
Hatrat, P. L'avenir de l'ouvrier travail et prévoyance. 3 frt.
Annuaire de l'économie politique et de statistique par M. Block, 1883. 5 frt 40 kr.
Harcas, Z. L'organisation consulaire française. 60 kr.
Starke, W. Verbrechen und Verbrecher in Preussen. 1854—1878. Mit 12 graph. Tafeln. 6 frt.
Földes, B. Adalékok a papirpénz történetéhez és statisztikájához. 20 kr.
Konek, S. dr. Bányászatunk jelen állapota s teendőink annak sikeresb kifejtésére. 30 kr.
Jekelfalussy J. dr. Népünk hivatása és foglalkozása az 1881-iki számlálás szerint 20 kr.
Tisza J. Az adóáthárítás elmélete 20 kr.
Jekelfalussy, J. dr. Hazánk bűnügyi statisztikája. 1873—1880. 20 kr.
Kautz, Gy. dr. Az államgazdaság eszméje és a szocialisztikus financia kezdetei. 20 kr.
Fenyvessy, A. Az első magyar vasut története. 80 kr.
Jekelfalussy, J. A községi pénzügy főbb eredményei hazánkban. 20 kr.
Hoffmann, L. Geschichte der direkten Steuern in Baiern vom XIII—XIX. Jahrhundert. 3 frt 12 kr.
Jhering, R. Der Zweck in Recht. II Bd. 9 frt 60 kr.
Schroetter, J. A. Das preussische Eisenbahnrecht in seiner heutigen Gestalt. 3 frt.
Cohn, G. Die englische Eisenbahnpolitik der letzten 10 Jahre. (1873—1883.) 3 frt.
Perozzo, L. Neue Anwendungen d. Wahrscheinlichkeitsrechnung in der Statistik. 1 frt 44 kr.
Geller, L. Die neue Gewerbe-Ordnung nebst einschlägigen Gesetzen und Verordnungen. 60 kr.
Jahrbuch, für die amtliche Statistik d. preussischen Staates. V. Jahrgang. 7 frt 68 kr.

(Közli Kilián Frigyes, m. k. egyetemi könyvtáros.)